YALÇIN KÜÇÜK

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER 5

1908 ■ 1998

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

— V —

ISBN 975 - 478 - 027 - 7 (Tak. No.)
ISBN 975 - 478 - 098 - 6 (5. Cilt)

Kapak : Erkal Yavi
Baskı : Yaylacık Matbaası, İstanbul, 2005

Tekin Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Ankara Cad. Konak Han 43 İstanbul
Telefon: 527 69 69 - 512 59 84 ❑ Fax: 511 11 22
http://www.tekinyayinevi.com
e-mail: info@tekinyayinevi.com

YALÇIN KÜÇÜK

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

beşinci kitap

TEKİN YAYINEVİ

anne ve babam'a
büyüdüğüm yöre
insanlarına
İskender'in adını
bir sınır toprağıdır
sınırda yaşamak
bir serüven
ve bir hücum
olmalıdır

y.k.

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ 7- 18

Birinci Bölüm

MANDA İLE KURTULUŞ 19-319
Hareket Ordusunda Kişilik 38- 63
Gelibolu'da Kütlesel İnat 64-124
Wilson Yanılsaması 124-210
Manda İle Doğu'ya 210-259
Birinci Bölüm İçin Birinci Ek
İki Abartma ve Bir Ayırma 260-281
Birinci Bölüm İçin İkinci Ek
Versailles ve Keynes 282-300
Birinci Bölüm İçin Üçüncü Ek
İstanbul İçin Savaş Düzeni 301-307
Birinci Bölüm İçin Dördüncü Ek
Ve Bir Halide 308-319

İkinci Bölüm

KAFKAS BERİSİNDE DOĞUM
VE ÖLÜM 320-627
Kemal ve Şuralar 324-417
Üçüz Kafkas Doğumu 417-488
Doğu'da ve Batı'da Uzlaşma 488-564
Enver'in Ölümü 564-597
İkinci Bölüm İçin Birinci Ek
Erzurum'da Mücadele Envanteri 598-601
İkinci Bölüm İçin İkinci Ek
Doğu Kongresi 602-604
İkinci Bölüm İçin Üçüncü Ek
Kahraman-ı Hürriyet Enver 605-627

Üçüncü Bölüm

ŞİDDETİN SİYASAL TARİHİ 628-769
Teşkilat-ı Mahsusa 631-653
Paşa Temizliği 653-685
Türkifikasyon 685-745
Üç Genç ve Üç Yaşlı Doğum 745-750
Üçüncü Bölüm İçin Ek
Bir İç Savaş Örgütlenmesi 751-769

Dördüncü Bölüm

DÜZENDEN DÜZENE GEÇİŞ 770-826
Üç İç Savaş 780-786
Peryodizasyon Denemesi 786-796
Emperyalizm ve Neo-Romantizm 796-806
Dördüncü Bölüm İçin Ek
İsmet İnönü Üzerine Notlar 807-826

ÖNSÖZ

Okuyucuma mahkum oldum.

Büyük şükran duyuyordum; şimdi okuyucumun yazıcılığına mahkum olduğumu düşünüyorum. Şükran duymamın nedeni çok nettir; 12 Mart Darbesi'nde üniversiteden atıldım. Yabancılar bana pasaport ve para getirdiler; çıkmadım. Türkiye'de rezistansı yönetmeyi tercih ettim. Ancak bana kimse iş vermedi; sonunda önce Yankı Dergisi'nde ve daha sonra Cumhuriyet Gazetesi'nde çalışarak yaşamımı sürdürebildim. Eylülist rejimde bu kadar bile şansım olmadı; geçimimi, okuyucum üstlendi. Ben yazdım, Kemal Karatekin, Tekin Yayınevi, 'bastı; yaşamayı becerebildim. Türkiye'de kalabildim. Bu serüven, umutsuzluk ve umut, tehlike ve ışık dolu günlerde, kendi topraklarımda yaşayabilmeyi, okuyucuma ve Tekin Yayınevi'ne borçluyum. Bu borcu ve bu borç karşılığında elde ettiğim haz ve onuru, ben bilirim. Büyüktür.

Kitap imzalamalarını hiç sevmiyorum. Kitapevleri'nden beni çağırmamalarını diliyorum. Bu işe Aziz Bey'in stepnesi olarak başladım; sonra meslek haline geldi. Sevmiyorum. Ancak şükran duyduğum ve yazıcılığına mahkum olduğum okuyucularımla tanışabildiğim için de sonsuz seviniyorum. Ne kadar çeşitliler! Ne kadar militanlar ve ne kadar tutkulu! Bu yaz sevmediklerimden birkaçını daha yaptım; festivallere gittim. Bunların birisinde bir okuyucum geldi; her haliyle bir yardımcı doçente benziyordu. Lisedeymiş; kitabı imzalarken ne okuttuğunu sordum. «Hademeyim» dedi. Bütün kitaplarımı nerede ise «ezbere» biliyordu

ve lise öğretmenlerini, kitap okumadıkları için, sevmiyordu.

İzmir Fuarı'nda Tansaş - Cumhuriyet Kitap Klübü'nde kitap imzalıyordum. Öğrencilerin birinci açlık grevinden kalma genç arkadaşım Salih'le sohbet ediyordum; okuyucularımın içinde çok sayıda MHP'li ve MSP'li, bugünkü Refah Parti'li var. Kitaplarımı soran, yeni çalışmalarımı merak eden ve «Tanrı Türkü Korusun» sözleriyle biten mektuplar alıyorum. «Sağ» ansiklopedilerin bir bölümünün kitaplarımı tefrika ettiklerini de biliyorum. Bazan getiriyorlar. Bunlardan hiç gocunmuyorum. Kendi radikalizmleri için benden düşünce parçalarını ödünç alıyorlar; Salih'e bunları söylüyordum. İmza için bekleyen, Aydın'dan gelmiş bir avukat okuyucum söze karıştı; eski MSP'li ve şimdi ANAP'lı olduğunu söyledi. Bütün kitaplarımın kendisinde bulunduğunu ekledi.

Beni sürekli yazmaya zorluyorlar. Bazıları yeterince hızlı ve çok yazmadığım için azarlıyorlar. «Küçük Ansiklopedi» için çok azar işitiyorum; nerede ise işimden atılacağımı düşünüyorum. Artık zamanının geldiğini söyleyerek kurtuluyorum.

*
**

Yazarken zamanla yarışıyorum.

*
**

Bu kitabımla «Tezler» dizisi onuncu sayısına ulaşmış oluyor.

Bu kitabımın gözden geçirilmesi, daktilo düzeltmesi, bir daha okunması, kontrol edilmesi için ayırabildiğim süre iki günden az'dır; daha fazla ayıramıyorum. «Tezler» dizisinin tamamlanması on beş yıla yakın bir zaman aldı ve benim her birini okumak, düzeltmek ve denetlemek için ayıracak iki günüm bile olmuyor.

Birbiriyle hiç bir ilgisi olmayan pek çeşitli alanlarda okuyucularıma kitap yetiştirmek durumundayım; benim kaygım budur. Gerisi beni hiç ilgilendirmiyor.

Yazdıklarımda yanlışlıklar, eksiklikler, dil bozuklukları buluyorlarmış; bir sanat dergisinde çıkanı da gördüm. Buna cevap vereceğim. Ancak cevabımın özü şudur: Bu kadar az yanlış, eksik ve bozukluk bulunur mu? Ben kendi kitaplarımı okusam, eleştirecek olsam, şimdiye kadar bulunanlardan kat kat fazlasını ortaya çıkarırım; çünkü özellikle dilde, yer yer denemeler yapıyorum.

Benim derdim bunlar değil; benim asıl derdim, görüşlerimin, giderek ve tek yanlı olarak çok büyük bir kabul görmesidir. Bu, beni, ürkütüyor.

*
**

Benim derdim okuyucuma çalışmalarımın ürünlerini yetiştirebilmektir.

*
**

Genç araştırıcılar çıkacaktır. Genç düşünürler çıkacaktır. Genç yazarlar çıkacaktır. Bunların benim çalışmalarımı yeniden yazmalarını bekliyorum.

*
**

Ortaya çıkardığım bulguların şaşırtıcı olduğunu biliyorum ve kabul ediyorum.

Ben ne yazdığımı hiç bir zaman bilmem; ne yazmadığımı her zaman biliyorum. Bana bazan, «şöyle yazmıştınız» derler; zaman zaman «hayır öyle yazmam imkansız» dediğim oluyor. Çünkü düşünmediklerimi yazmıyorum ve bu söylenenler benim düşüncemin dışına düşüyor. Bazan da «şöyle yazmıştınız» dedikleri oluyor; benim düşünce zincirim içindeyse «öyle mi yazmışım» diye soru yöneltiyorum. Bana yeni geliyor; ancak yazabileceğimi görüyor ve kabul ediyorum.

Bu çalışmamın daktilo düzeltmesi için ayırdığım iki güne yakın okuma sırasında son derece şaşırtıcı bulgu ve çözümlemelerle karşılaştım; bunları saklamıyorum. Şaşırtıcı; ancak bir süre sonra son derece basit geliyor. Buna çok seviniyorum; çünkü doğruluğun ve gerçekliğin en büyük doğruluk ölçütü, basitliğinde yatıyor.

Gerçek öylesine doğal ki!

«Bilimler» doğallıkları kalmayınca devriliyorlar. Bilimsel devrimler, bir doğallıktan diğerine geçiştirler.

Belki de çalışmalarımın yeraltına doğru böylesine nüfuz etmesi, doğallığından geliyor. Alıcısını bulduğu zaman, büyük bir doğallıkla yayılıyor.

⁂

Evrensellik, evren'in, yaşanılan topraklarda uç eylemlilik olarak kendisini belli etmesidir. Bu, sınırların aşılması anlamına geliyor. «Çözülüş» ile birlikte bu çalışmam, sınırları aşıyor.

⁂

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin ikinci kitabı ve bu, dış politika sorunlarına yoğunlukla eğiliyorlar. Bu çalışmamda, 1918-1922 döneminde, Kürtler'i, Ermeniler'i, Azeriler'i, Gürcüler'i ve Türkler'i, bir arada, ele alıyorum.

Bir parantez açmak istiyorum; neden, MHP'li veya MSP'liler bende okunacak satırlar buluyorlar? Görebildiğim sadece bir nedene değiniyorum; bu çalışmamda ele aldığım toprakların bir bölümünü Zakafkas, Transkafkasya deniyor. Osmanlıca Maverayı Kafkas ve Türkçe Kafkas Ötesi deniyor. Ben bunu, Kafkas Berisi ya da Ön-Kafkasya olarak değiştiriyorum; çünkü benim yazdığım yerden bakıldığında bu topraklar Zakafkas, Kafkas Ötesi değiller. Eğer Moskova'dan bakılırsa Zakafkas, ya da Kafkas Ötesi oluyor. Moskova'dan bakıldığında Kafkasya, Predkafkas ve Zakafkas olarak ikiye ayrılıyor; Ön-Kafkasya veya Kafkas Ötesi deniyor. Aslında Moskova'ya göre Kafkas Ötesi, Ankara'ya göre Kafkas Berisi'dir; Rusca Zakafkas veya Predkafkas denilecek olursa yine anlaşılır bulabiliyorum. Fakat Rusca bir sözcüğü Türkçe'ye çevirirken bozukluğu korumayı hiç bir zaman anlayamıyorum.

Dile düşkünlüğüm bilinmiyor; diller, bir tarihselliği ve bir yaklaşımı da yansıtıyor. Türk Dil Kurumu'nun sözcüğün en olumsuz anlamıyla uydurduğu ve Bülent

Ecevit'in yaydığı «dışsatım» veya «dışalım» sözcüklerinin düşünülebilecek en cahilce ve aptalca buluşlar olduğunu ısrarla söylüyorum ve yazıyorum. Bir dil, ancak böylesine cahilliklerle kıraçlaştırılır; hiç bir dilde «export» ve «import» ya da «ihraç» veya «ithal» sözcüklerinde «alım» ve «satım» anlamları bulunmuyor. Sermaye dışsatımı veya sermaye dışalımı, devrim ihracı yerine devrim dışsatımı veya devrim ithali yerine devrim dışalımı, sadece aptallık oluyor.

Dilin yapısını değiştirmek istiyorum. Ancak sözcükler üzerinde de duruyorum. Seçilen sözcüklerden, Türk aydınlarında, tarihsel olarak, sermayeye karşı bir kin ya da husumetin bulunmadığı sonucuna varıyorum. «Girişimci» çok sevimli bir sözcüktür; bunu nasıl «undertaker» ya da «entreprenneur» karşılığı buluyorlar, buna çok şaşıyorum. Tam karşılığı «yüklenici» oluyor; hem çeviri ve hem de kavramsal olarak en uygunu budur. Öyle anlaşılıyor, bu, söyleyende ve söylenende bir yüksek değerlilik yaratmıyor ve bu nedenle daha olumluluk yüklü «girişimci» seçiliyor.

«Sermaye», «baş» ve «maya» sözlüklerinden oluşuyor; «capital» de, «capita», baş sözcüğünden geliyor. Buradan «anamal» sözcüğüne gidebilmek için insanın, kafasının içiyle, sermaye'nin kölesi olması gerekiyor. Sözcüğün tam karşılığı başlık'tır; sermayedar'a, «başlıkcı» demek gerekiyor. Köylerde kızını verirken, «başlık» pazarlığı yapan kimse durumundadır; hiç bir dilde, sermaye için «başlık» sözcüğünden daha uygun bir karşılık düşünemiyorum.

Parantezi kapatıyorum; bu çalışmamda ele aldığım Ön Kafkasya ulusların 1918-1922 dönemi mücadeleleri, modern Türkiye'nin oluşumuna yepyeni açıklıklar getiriyorlar. Misak-ı Milli'nin nasıl açıldığını ve Kemalist Türkiye'nin nasıl kapandığını ortaya çıkarıcı çözümlemeleri deniyorum.

Bunu, kapatılmış olan bir evrenselliğin kapısının yeniden açılması olarak değerlendiriyorum.

*
**

Yazılarımda, sadece yanlış savları çelmeye değil. aynı zamanda tekelli düzenin yazıcılığıyla körelmeye başlayan aklı açmaya çalışıyorum. Aslında benim yazıcılık hızım, insan aklı için gördüğüm büyük tehlikeye karşı bir tepkidir; insan aklı Orta Çağ'dan bu yana en büyük saldırı ile karşı karşıya bulunuyor. Bu, insanlığın büyük bir tehdit altında olduğu anlamına geliyor.

Yıllardır bu tehlikeye işaret ediyordum; şimdi dünyanın başka yerlerinde de haykıran olduğunu duyuyorum. Daha önce de bu insanlık çığlıklarının atıldığından eminim; ancak reel sosyalizmi yıkmayı büyük görev sayanlar, sosyalizmi en büyük tehlike görenler, bunu gerçekleştirebilmek için insan aklını medüze benzetmek gereğine inandıkları için, bu çığlıkların üstünü örtüyorlardı. Şimdi daha rahatlar; bu çığlıkların duyulmasından, haykıranların birbirini bulmasından, eskisi kadar korkmuyorlar.

Öğrenme yaşamın sevinci olmaktan çıkarılmıştır; öğrenmeye karşı büyük bir direnç aşılanıyor. Ayırmaktan ve tutarlılıktan nefret eden, her gün kendi tarihini reddeden ve dolayısıyla her gün bir gün önceki kimliğine yabancılaşan bir yaratık üzerine çalışılıyor; buna insan diyemiyorum. Bu yaratıcı olmayan yaratığı yaratmada, yazılı sözlü ve görsel basın, en büyük terör makinasıdır; sürekli kampanyalarla insanı, rüzgara tutulmus bir kağıt artığına dönüştürüyor.

Kütlesel iletişim araçlarının kampanyaları, bu düzende terörize olmuş canlı yaratığın içindeki stress'lerin atılması için düzenlenmiş kanalizasyon sistemleridirler. Bu ülkede, İstanbul'da, Bizans Dönemi'nde, At Meydanı'nda, iki gruba ayrılmış insanların, aslana atılan insancıklarının toplu seyrini hatırlatıyor; teknolojik katkılara karşın daha az ilkel olduğunu sanmıyorum.

⁂

Öğrenmeyi büyük bir sevinç haline getirmek zorundayız.

Öğretmeni toplumun en büyük onuru sayan bir düzen kurmak durumundayız.

⁂

Ben yazmıyorum, bu tehlike ile savaşıyorum.

Yeni dönemde merakını yitirmiş ve edilgen olmuş insanın ilgisini çekecek «malzemeyi» bulmaya mecburum; bu malzemeyi bir hançer haline getirip sunmaktan başka bir yol göremiyorum. Yazı biçemim, saptadığım ihtiyaçtan, doğuyor.

Bu edilgen, öğrenmeye dirençli dünyada, medüz beyinler arasında, görüşlerimi yontarak birer hançer haline getiriyorum.

En soğuk paragraflar arasına, bir insan sesi, bir insan yanı, bir başkaldıran haykırış, bir yükselen baş resmi, bir itiraz, bir direniş, bir insan çığlığı, bir insan, koymak zorundayım.

⁂

Tekrarlıyormuşum!

Tekrarladığımı ben yazmasam, hiç farketmeyecekler.

«Hatırlayacaksınız»; böyle de yazılabilir. Ancak böyle yazmanın bir başka anlamı var: Eğer hatırlamazsanız aptalsınız, demek oluyor. Ben daha uygar davranıyorum ve «tekrarlıyorum» diyerek, sorumluluğu üzerime alıyorum.

Bu, başlangıçtır. İkincisi, ders kitabı yazmıyorum. Gözlemler, düşünce parçacıkları benim yazımımda, bir bina yapımındaki, malzemelerdir; aynı tür malzemeyi binanın çeşitli bölümleri için kullanmak durumundayım. Geliştirdiğim biçem için bu zorunluluktur.

Üçüncüsü, bu ders kitapları, bütün resmi tarih, bütün fıkra yazıları, bütün televizyon konuşmaları tekrar değil de nedir?

Tekrarlamadığım için bu kadar okunuyorum.

⁂

Cacatum non est pictum.

Marx'ın zaman zaman tekrarladığı bu deyişi se-

viyorum: Kaka yapmak, resim yapmak değildir, anlamına geliyor. Değildir; kaka yapmak ile resim yapmayı birbirinden ayırmak gerektiğini düşünüyorum.

Yabancı dilden cümleler ya da paragraflar alıyormuşum! Bunları söyleyen veya yazanların, ellerine hiç bir zaman Marx'ın, Engels'in, Lenin'in, bir kitabını veya ciddi bir tek tarih çalışmasını veya Toynbee'nin yapıtlarından bir tekini bile almadıkları ve karıştırmadıkları ortaya çıkıyor.

Ben, giderek kendilerini cahilleştiren fıkra yazarlarının kültür düzeyine göre yazı yazmak zorunda değilim. İşlerinde kültürle işe başlayanlar var; çok azı kendisini koruyabiliyor ve diğerleri Orta Çağ cahilliğine hızla kayıyorlar. Doğal görünüyor; bu büyük cahilleşme sürecinde, önce cahilleştiricilerin cahilleşmesi gerekiyor.

Pek çok arkadaşım var; «büyük» basının büyükleri arasına girdiler. Yürürken bazan aklıma geliyorlar ve ansızın karşılaşma kaygısıyla ansızın yolumu değiştiriyorum.

*
* *

Legal planda bir yer altı yazarı oldum.

Bakın, gazetelerin, dergilerin bu kadar «kitap» ya da «yayın» sayfası var; benim kitaplarımdan söz edildiğini gören olmamıştır. İlk dönemde söz edenler oldu; önünü kesebileceklerini düşündüler. Sonra durdular. Cumhuriyet'in, meşum Aydınlık Gazetesi'nden transferlerinden Şahin Alpay, her kitabımın yayınlanmasından hemen sonra, çalışmamı etkisizleştireceğini düşündüğü bir «rakip» kitap bularak reklam kampanyası bile açar oldu; sonucun değişmediği görülüyor.

Bunların karşısında benim çok güçlü bir yayın ağım gelişti: Fısıltı Gazetesi. Bu sözü, «fısıltısı güzel» sözünü, ilk kez Kemal Bey'den, Kemal Karatekin'den, işittim; «Tezler» dizisinin ilk kitabıyla ilgili izlenimlerini böyle dile getiriyordu. Öyle görünüyor, yer altından yayın yapan fısıltı gazetesi, hepsini etkisizleştirebiliyor.

Çok memnun olduğumu belirtmek istiyorum.

⁂

Herkesin beğendiklerini beğenmiyor ve herkesin beğenmediklerini beğeniyorum. Nazım Hikmet'in şiirleri için de böyle bir beğeni düzlemim var; ben, Nazım'ın, çok söylenen ve türküleştirilen şiirlerinin çoğunu beğenmiyorum. Bunların şiir yanlarını da önemsemiyorum; ancak Türkiyeli okurunun hiç eline almadığı nefis şiirlerinin bulunduğunu biliyorum.

Orhan Gencebay'ın yöntemini çok beğeniyorum. Türkiyeli aydının, yazarın cüret edemediğini gerçekleştirdi; televizyonu yok saydı. Sonunda, televizyon, Orhan Gencebay'a teslim oldu.

Sadece benim çalışmalarım açısından değil, pek çok alanda, «resmi» basını yenecek sistemler geliştirmek durumundayız; fısıltı gazetesi, bunlardan yalnızca birisi oluyor. Yenilerini bulmak zor görünmüyor.

⁂

«Resmi» tarihi alt-üst ettiğimi kabul ediyorum.

Kemal Paşa Tarihi, tutarlılığını ölümle sağlayan bir yazımdır.

Bu çalışmamda, bilimle yaşamı ve tarihle ölümü içiçe yazmaya çalıştım.

Kemal Paşa'nın Nutuk'u okumaya hazırlandığı sırada, Kemal Paşa Tarihi'ne itiraz edebilecek bütün canlıların cansızlaştırılmış olduğunu gösterebiliyorum.

⁂

Her cevap, bir yeni soru'dur.

Kemalizm neden böylesine abartılmıştır; bu soru beni çok düşündürüyor. Bir kez, abartmanın kollektif olduğunu belirtmek zorunluluğunu duyuyorum; yalnızca Kemal Paşa değil bir büyük kollektifivitenin böyle bir abartmaya ihtiyacı olduğu ortaya çıkıyor. Kişisel yanları olduğu kuşkusuz; kemalistler, Kurtuluş Hareketi'ne daha sonra katılanlardan ortaya çıkıyor. Bunlar, kendilerini ve yaptıklarını abartmak durumundalar.

Güvene ihtiyaçları var; kendilerine abartarak sağlıyorlar.

Bir büyük kopuş olarak göstermek zorunda kalıyorlar; kemalizm formasyonunu sağlarken, varolan organizmaların çoğu, bir yandan, nasyonal kapitalizm, diğer adıyla faşizm, ve diğer yandan da sosyalizmin tehditi altına giriyorlar. Korunabilmek için ayrı ve derin bir sistem olduklarını iddia etmek yolunu seçiyorlar.

*
**

İdeolojileri tümüyle dil'e indirgeyen yaklaşımları kabul edemiyorum. Ancak dillerin ve ideolojilerin, bağımsız ve kendilerini ortaya çıkaran kaynaklardan kopuk, bir yaşamları ve bu yaşamı korumak için dirençleri oluyor. İnsanların çoğu, bildikleri tek dilin yıkılması halinde ortadan kalkacakları duygusuna kapılıyorlar; pek haksız olmuyorlar.

Bugün Türkiye'de kemalist tarihi ve bakışı, doğru ve bilimsel sayan ve sadece bunun dilini bilenler ve yalnızca bu dili bildikleri, tekrarladıkları, giderek daha yüksek şiddetle savundukları için karnını doyurabilen çok geniş bir «ulema» tabakası bulunuyor. Bunların direnci, bunların bu kemalist dili saklı tutmak için gösterdikleri inat, aynı zamanda, geçimlerini sağlama inatıdır. Eğer bu dil ortadan kalkacak olursa, sesli sinemanın icat olmasıyla işlerini, geçimlerini kaybeden piyanist ve kemancılara benzeyecekler; her sessiz film oynatan sinemadan işsizliğe atılan bir çift icracı muzikciye karşılık, böyle bir durumda, her üniversiteden binlerce öğretim üyesi işsiz kalacaktır. Kemalist ideologların işsizliğe karşı dirençlerini anlayabiliyorum.

Fakat burada anlamak, beni, rahatlatmıyor.

*
**

Her çalışmamın başında daha zor ve sonlarına doğru daha kolay kaynak buluyorum.

*
**

Bir alanda varolan görüşleri tersine çevirdikten

ve bunları netleştirdikten sonra kaynak yağmaya ve akmaya başlıyor. Yeni sistemin doğallığı ve basitliğini burada görebiliyorum. Bu da bir iç sınama oluyor; yeni kaynakları bulma ve değerlendirmenin hızlanmasını ve her bulgunun, bu eski sisteme göre tam ters olan yeni kurguya mükemmel bir biçimde uyum göstermesini, ayrı bir sağlama sayıyorum.

⁂

Güzin Hanım, Gülçin Çaylıgil'in annesi, bizim için ayrı bir kaynak'tır; gördükçe moralimiz yükseliyor. Doksana yaklaşan yaşıyla yaşamın bütün ayrıntılarıyla her türlü ilgi ve bağlantısını sürdürüyor. Selahattin Adil Paşa, Güzin Hanım'ın eniştesidir; Selahattin Adil Paşa'nın anılarına, Gülçinler'de rastladım. Başka bir yerde de kullanılmış olduğunu görmedim; Mustafa Kemal'le ilgili çok ilginç bilgiler çıkarabildim.

⁂

Yusuf Büyükbaşaran, «kendi halinde» bir araştırıcıdır; Bursa'da bir kitap imzalama gününde tanıştım. Çerkes tarihi üzerine bana kaynaklar verdi; yazdıklarımın tartışmasını irdelemiş, gösterdi. Tartışma ve yanlış yapma korkumu aşmama yardımcı oldu.

⁂

Beyhan ve Alper, Paris Kütüphaneleri ile Karakusunlar Köyü arasında köprü kurma işini sürdürdüler.

⁂

Ali Rıza Cihan, Millet Meclisi kütüphanesi, Sevinç Hanım Siyasal Bilgiler Fakültesi kütüphanesinden yararlanmak için pek çok güleryüz gösterdiler. Her iki kütüphanenin okuyucu hizmetlerindeki genç ve mesleğini seven kütüphanecilerini hep hatırlıyorum.

⁂

Hepsine teşekkür ve sevgilerimi yazıyorum.

Gülçin, Öznur, Levent Albay'ım ve Fikret İlkiz'e, basılmadan önce son kez gördükleri ve şu anda Ankara'da Merkez Cezaevi'nde, sevgili arkadaşım İsmail Beşikci beni affetsin, «denetledikleri» için teşekkürle-

rimi ve dostluklarımı iletiyorum. Bu denetimler, bir dostluk köprüsü oluyorlar.

*
**

İki kanaldan akan «Tezler» dizisinin onuncu kitabıdır. Ortak bir emek süreci halinde gelişti. Başta Kemal Karatekin olmak üzere Tekin Yayınevi ve başta Ali Sümbül, Yaylacık Matbaası çalışanlarına, içten teşekkürlerimi ifade ediyorum.

*
**

Aydın Üzerine Tezler'in beşinci kitabı, Marx'ın Kapital'inin üçüncüsü ve Türkiye Üzerine Tezler'in bu beşincisi, bir toplama, geliştirme ve birleştirme çalışması oluyorlar; yer yer daha ayrıntılı ve yer yer daha yoğun gelişiyorlar. Burada, bu yüz yılın başından bu yüz yılın sonlarına kadar olan bir tarih aralığını, yer yer derinleştirerek ve yer yer formülleştirerek çözümlemeye çalıştım. Bana büyük heyecan verdi ve sevgili okuyucularıma da heyecan vermesini diliyorum.

*
**

On beş yıla yakın bir zaman sürdü; anne ve babamı hatırlamadan edemiyorum. Babam çocukluğumda beni bir dakika boş durdurmadı ve bana çocukluğu hiç layik görmedi. Şimdi doya doya çocuk oluyorum ve hem çocukluğa ve hem de çalışmaya doyamıyorum.

Ama yine de hemen çok yazmak istediğim iki kitap ile bir de Küçük Ansiklopedi'yi tamamlamaya başlıyorum.

Eylül 1991
İstanbul Ayazpaşa
y.k.

BİRİNCİ BÖLÜM

MANDA İLE KURTULUŞ

Nöroz neden yaygınlaşıyor?

Nörotik insan neden çoğalıyor?

Tekelli düzen, yirminci yüz yılın son çeyreğinde ikinci devrimini mi yaptı?

Nöroz, korkuya dönüşmüş aşırı kaygıdan doğan bir aşırı güvensizlik durumu değilse, peki nedir?

Tekelli düzen, bireyleri güvensizleştirme süreci değilse nedir?

Bitkilerin kendilerine güvenleri var mıdır?

Korku, çoğaltılmış kaygı mıdır?

Tekelli düzende, fabrikalarda planlayan insanın yerini robotların almaya başladığı bir zaman kesitinde, tarikat ihtiyacı neden artıyor? Pek çeşitli ve giderek tümü minüskül tarikatlar, korkuya karşı savunma sığınakları mıdırlar?

Tekelli düzen, aşırı kaygıyla önce atomize, (asos..) sonra paralize olmuş insanın aklın başlangıç sınırlarına doğru regresyonu mudur? Tekelli düzende insan, asosyalizasyon sürecini mi yaşıyor?

Tekelli düzen, firmaların devleştiği, insanların cüceleştiği bir düzen midir?

Cücelerin sosyalizasyonu olabilir mi?

Tekelli düzen sadece ve yalnızca devletin tekellerin eline geçirilmesi değil, tekellerin devletleştiği bir düzen değil midir?

Kapitalist aşamada bilim, görüntü ile özün ayrılığına dayanıyorsa, tekelli düzende bilimi görüntü ile özün zıt-

lığında mı aramak gerekiyor? Tekellerin devletleştiği bir süreçte devletin ekonomik müdahalesinin azaldığı ve devletin küçüldüğünü söylemek bilim dışı ve hatta karşıtı olmuyor mu?

Burjuva devrimi aşamasında devlet bir yabancılaşma ise, tekeller düzende, devlet tekeller ile somutlaşmıyor mu?

Rekabetçi kapitalizmde devlet, sivil toplum üzerine Hegelyen bir şal ise, tekelli düzende devletleşmiş tekeller «asosyalize» olmuş kümeler arasındaki devletin kolonları değil midir?

Kolonların şiddetli bir ağ oluşturdukları bir zamanda nörotik canlıların yaygınlaşması nasıl açıklanacak; arada bir neden-sonuç ilişkisinden söz edilebilir mi?

Yirminci yüz yıl başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tüm Batı için sürekli bir korku yaratma ve yayma süreci değilse nedir? Birinci savaşın korkusu bir yana, arkasından Bolşevizmin yarattığı korku geliyor. Bunu Büyük Ekonomik Bunalım'ın doğurduğu işsizlik ve fiyat yükselişi humması izliyor. Daha sonra Hitler ve Stalin'in yarattıkları titreme geliyor. İkinci Dünya Savaşı sona ererken atom bombası patlatılıyor ve çekirdeğin parçalanmasından çıkan bu şiddetin bir kez daha uygulanmamış olmasına karşın, Soğuk Savaş ile başlamak üzere, nerede ise yüz yılın yarısı atom bombası korkusu içinde geçiriliyor.

İkinci Savaşı izleyen Kore Savaşı'nın atom ve benzeri kütle imha silahlarının kullanılması imkanının darlığını ortaya koymasına karşın, Soğuk Savaş döneminin tüm felsefi ve bilimsel yazınında, iradi olmasa bile, radar ekranına girebilecek serçe ya da leylek sürüleri nedeniyle, «misinformation» yoluyla karşılıklı olarak bu bombaların patlatılacağı temel ve kesin görüş olarak işleniyor. McCarthyismin yaydığı global korku içinde bu kesin görüşü tartışma güvenliliği gösterilemiyor.

Sonunda atom ve benzeri bombaların kesinlikle kullanılmayacağı anlaşılıyor; işte tam bu sırada ve birdenbire atmosfer ile ilgili çok büyük bir durum keşfediliyor ve ozon tabakasının delindiği ilan ediliyor. Tekelli düzende yaşayan canlıların korkularını tükettikleri bir zamanda te-

kelli düzenin en saygın bilim kuruluşlarının birdenbire ozon tabakasının delindiğini keşfetmeleri ve yakın bir zamanda bu delikten gelecek şiddetli ısı ile insanlığın eriyeceğini haber vermelerini son derece dikkate değer buluyorum. Aynı zamanlarda, kütle imha patlatıcılarının karşılıklı olarak kullanılmasının imkansızlığının anlaşıldığı bir zamanda canlı doğanın ölmekte olduğunun da ön plana çıkarılması ilgi çekicidir; görünür ellerler, insanlığı, korku jeneratörlerinden yoksun bırakmak istemiyorlar.

Nörotik, tehlikeye karşı aşırı duyarlı olandır.

Kütle iletişim araçları büyük bir şiddetle yirminci yüz yıl insanına aşırı kaygılar ve giderek büyük korkular yüklüyor.

Bu, yirminci yüz yıl «uygar» dünyası için yeni bir durum oluyor. En yeni ve gelişmiş olan, geçmişi anlamaya ışık tutuyor.

Geçmişin ışığı bugünde ve gelecekte yatıyor.

«Uygar» ve gelişmiş insan on dokuzuncu yüz yılda çok güvenlidir.

Güven, pratik bir sonuçtur ve entellektüel bir durumu yansıtıyor.

⁂

Sevgilim (*)
başlar önde, gözler alabildiğine açık,
yanan şehirlerin kızıltısı,
çiğnenen ekinler
ve bitmez tükenmez ayak sesleri:
gidiliyor.
Ve insanlar katlediliyor:
ağaçlardan ve danalardan
daha rahat
daha kolay
daha çok.

Sevgilim,

bu ayak sesleri, bu katliamda
hürriyetimi, ekmeğimi ve seni kaybettiğim oldu,

(*) *Nazım Hikmet, Narodna Prosveta, Cilt 2, s. 440.*

fakat açlığın, karanlığın ve çığlıkların içinden
güneşli elleriyle kapımızı çalacak olan
gelecek günlere güvenimi kaybetmedim hiçbir zaman...

*
* *

Batı, on dokuzuncu yüz yılda güvenini on sekizinci yüz yıldan devralıyor. Bunu pekiştiriyor.

Çocuk güvenli değildir; ancak güvensizliği bilmiyor. Burjuvazinin çocukluk döneminde, on beş - on yedinci yüz yıllarda Batı, güveni tanımıyor ve güvensizliği bilmiyor. Bir geçiş dönemidir ve güven ile güvensizlik arasında bir alacakaranlığı yaşıyor.

On sekizinci yüz yıl «aydınlanma çağı» olarak adlandırılıyor; güven, aydınlıkla ilgilidir. Güvensizlik hep karanlıkla birlikte geliyor.

Aydınlanma, çok kısaca, şudur: İnsan doğru bilgi edinebilir. Buna ek olarak, insanın edindiği doğru bilgiye göre davranabileceğine inanılıyor.

Bu, insanlığın yaşayabileceği en büyük iyimserlik ve en büyük güvene açılmış çok büyük bir kapıdır. İnsanın doğru bilgi edinebileceğini ve buna uygun hareket edebileceğini varsaymak, insanı her türlü vesayet makamından özgürleştirmek anlamına geliyor.

İnsanın doğru bilgi edinmeye yatkın olduğunu ve bilgiyi tartarak karar verme yeteneğine sahip bulunduğunu düşünmek, insanı Tanrı'dan ayırmaktır. Tarihte en çok on sekizinci yüz yılda ateizmin yayılması bir rastlantı sayılmamalıdır; kendi kendine doğru bilgi edinebileceğine ve bunu kullanabileceğine inanan bir insanın Tanrı'ya inanması için bir gereksinimi kalmıyor.

Bu kadar değil; güvenlilik durumu, hiç bir zaman tek başına entellektüel bir sonuç olamıyor. Güvenin kaynağı, eylemdir ve pratiktir. Güvenin kaynağında, imkansız olduğu sanılanı yapmak yatıyor. Güvenlilik durumunun tanımı da buradan çıkıyor; mantıksal ucunda güven duygusu, bütün olumsuzluklar içinde bir imkansız işi yapabilme inancı olarak tanımlanabiliyor.

Toplumsal ve tarihsel bir yapısı var; on sekizinci yüz

yıl iki inanılması zor işi gerçekleştiriyor. İskoç James Watt'ın, adına «buhar motoru» ya da «buhar makinası» denilen icatıyla, Fransızlar'ın Büyük İhtilali hemen hemen aynı çeyrek yüz yıl içinde gerçekleşiyor. İkisinin de bir ortak yanı görülüyor; hem buhar makinası ve hem de Fransa İhtilali, şiddeti çoğaltmayı, disipline ve belli bir hedefe sevk etmeyi anlatıyor.

Şiddet, zamanı kısaltıyor.

Eğer sonsuz yükseklikte şelale, sonsuz sayıda şelale, sonsuz seyyar şelale bulunabilseydi, buhar makinasına ihtiyaç duyulmazdı; disipline edilmiş şelale, insan zamanının yerini alıyor. Şiddet, suyun yüksekten bırakılmasıdır; şelale, bunun doğa'da doğal halde bulunanıdır. Değirmenler hep doğal ya da yapay küçük şelalelere dayanıyor; hem insan ya da aynı anlama gelmek üzere beygir gücünün yerini alıyor ve hem de insan ya da beygir zamanını son derece kısaltıyor.

Yüksekten bırakma bir şiddet biçimidir; suya ısı uygulamak bir diğeri oluyor. Suya ısı uygulandığı zaman buhara dönüşeceği James Watt'dan önce biliniyor; Watt, bu ısıyı koruyan, çoğaltan ve disipline ettikten sonra bir tekere sevkeden bir makina yaratıyor. Değirmen, enindesonunda dönen tekerdir; Watt, Tanrısal kaynaklı, şelale veya daha sınırlı rüzgardan ve yine Tanrısal yaratılışa bağlanan insan ve beygirden tümüyle bağımsız bir teker döndürme yolu bulmuş oluyor.

Teker döndürme düzen kurmadır.

Yeni teker döndürme yöntemi, yeni düzen kuruluşudur.

Buhar makinası çok büyük bir güven kaynağıdır; sadece icat eden ve yalnızca uygulayanlar için değil, tüm görenler ve bütün duyanlar için büyük bir güven jeneratörü oluyor. Olmaması mümkün değil; insanoğlu, doğadan ve Tanrı'dan bağımsız olarak kendi gücüne sonsuz güç katıyor. Buhar makinasıyla güçlenen ve büyüyen insandır; kısalan zamandır.

Hareket karşısında zaman kısalıyor. İnsana düşen zaman uzuyor.

Watt, buluşu olan buhar makinasını geliştirip her iyileştirmesine bir yeni tescil yaptırırken Fransa Devrimi patlıyor; patlama sözcüğünün devrim sözcüğünden daha uygun olduğunu düşünüyorum. Patlama olarak ortaya çıkıyor; devrim, toplumsal ve minüskül şelalelerin toplanarak bir hedefe yöneltilmesiyle gerçekleşiyor. Toplama, aritmetik eklemeden daha büyük bir şiddet yaratıyor ve uygulanması, toplumsal zamanı son derece kısaltıyor.

Revolüsyon, dönüşüm demektir; Fransız Dönüşümü ile, tıpkı bir kazan içinde hapsolmuş buharın artan ısıyla şiddetini artırması sonucunda kazanı parçalaması türünden, daha önce yönetenler yerlere saçılıyor ve daha önce şiddet altında tutulanlar yöneten konumuna geliyor. Fransa'da daha önce de mavi kan dökülmüştür; Fransa İhtilali ile, kadın erkek ayrımı yapmadan asiller, bu kez avamın kararıyla idam ediliyor.

Yep yeni bir durumdur; insanlar birbirine «avam» ya da «halk» gözüyle bakmıyorlar ve birbirine artık «citoyen», yurttaş, diyorlar. Geriye dönülüp bakıldığında ve Rusya Devrimi de tarihçinin otopsi masasına yatırıldığına göre, bir sonuca varılabiliyor; Fransa İhtilali, belki de yakın zamanların kaydettiği en şiddetli patlamadır. En ateisti olduğunda kuşku bulunmuyor; yeni yurttaşlar, pazar tatili ile kiliseye gitme arasında bir bağlantı kurdukları ve bu yolu kapatmak istedikleri için haftayı değiştiriyor ve on güne çıkartıyorlar. İsevî bir takvimden rahatsızlık duydukları ve İsa'nın yaşam öyküsüne göre zamanı yıllara bölmeyi istemedikleri için, İhtilal'in şiddeti en disiplinli olarak uygulamaya başladığı bir zaman noktasını başlangıç yaparak, tarihi ve takvimi kendileriyle başlatmayı tercih ediyorlar.

Zamanın dökümünü, kutsal insanların, İsevî doğum ve Muhammedî göç, canlılık göstergelerinden ayırıp insanın kendi kollektif ve şiddetli eylemine aktarmak, belki de insanı kutsallaştırmaktır; ancak gücünü kabul etmek olduğundan kuşku duymamak gerekiyor. On sekizinci yüz yılın sonunda insanın güveni ileri bir noktaya geliyor

Ütopya, güçlü insan ve güven işidir.

Ütopyanın yokluğu güçsüzlük işareti olarak alınabilir. Ancak geleceğe güvenini yitirmiş toplumlarda ütopya yokluğu çekiliyor: Yaşlıların ütopyası olmuyor.

On dokuzuncu yüz yıl Doğu'nun güvensizleştirilmesi dönemidir. Çin'de, Hindistan'da ve Türkiye'de ütopya bulunmuyor.

Ütopya sözcüğünü ortaya koyan Thomas More'un ütopyası hem burjuvazinin çocukluk döneminde ortaya çıkıyor ve hem de çocuksu renkler taşıyor; sorunsuzdur. Güçlüleri ortadan kaldırarak bir yeni düzen kurmaktan daha çok, bir boş alanı yeniden planlama özlemini yansıtıyor. On dokuzuncu yüz yılın başında ortaya çıkan ütopya fırtınası ise bunlardan ayrılıyor.

Has ütopyacılar, Saint Simon, Owen, Fourier, son çözümlemede, insana sonsuz büyük güveni dile getiriyorlar; şemaları dört ayaklıdır. Bir: On sekizinci yüz yılın ortaya çıkardığı üç alanlı gelişmelere hayranlık duyuyorlar. Entellektüel planda, teknolojide ve politik alanda gerçekleştirilen dönüşümler, her insandan ve bu arada Saint Simon, Owen ve Fourier'den, birer küçük dev çıkarıyor; ütopya kuruculuğunun arkasında insanın devleşmesi süreci var. İki: Devler ülkesinde ortaya çıkan realite, istenebilir olmaktan uzaktır. Realitenin ötesini bilinçle isteme, on sekizinci yüz yıldan on dokuzuncu yüz yıla değerli bir miras olarak geliyor. Üç: Değiştirilebilir. Real durumun istenebilir duruma yükseltilmesi mümkündür ve insanlığın ufkunda ve elindedir. Dört: Bunun için realiteyi hayal edilen düzen açısından eleştirmek ve olması gerekeni tasarılar halinde yazmak ve zaman zaman da pilot (*) projeler olarak göstermek yeterlidir. Çünkü insan aklı, doğru'yu, buna «iyi» ve «güzel» de eklenebilir, gördüğü zaman, bu anlamak demek oluyor, bunu uygulamaya koyma yeteneğine sahip bulunuyor. Ütopyanın çok derininde, insanın, doğru'ya, güzel'e, iyi'ye, önlenemez bir eğilimi olduğu değerlendirmesi var. İnsanın insana sonsuz güvenini anlatıyor.

(*) Pilot, uçaktan önce var; bilinmeyene yol gösteren anlamına geliyor.

Marx'ın ütopyacı kanala borcu, ilk bakışta sanıldığının çok üstünde görülüyor; ekledikleri, büyük bir bilim tutkusu, akademik mükemmeliyet ile dönüşümün iç dinamiğidir. Marx, akl'ı bağımsız ve ekzojen arbiter rolünden soyuyor ve sınıf çelişkisine içeriyor. Böylece yer çekimi, yüksekten düşen veya şiddetle ısıtılan su ile birlikte düzenleri dönüştüren yeni bir güç kaynağı bulunmuş oluyor; çelişkiden doğan şiddet, düzen dönüştüren bir motor halini alıyor.

Görünüşe bakılırsa yeni düzeni çizmiyor ve ütopyacıları da aforoz ediyor; ancak etkinliğinin çok büyük ölçüde cenneti dünyaya getirmesinden kaynaklandığını düşünüyorum. Marx, hiç kuşkusuz, bilimsel ve akademik standartları son derece yüksek olmakla birlikte, dünyevi bir din yaratabilmiştir; kalıcılığında bunun etkisini görüyorum.

Sonsuz iyimser ve sonsuz güvenlidir; dünyanın en acımasız yoksunluklarından ve sadece ve sadece yoksunlukların artışından bir cennetin geleceğine işaret edebilmek için çok iyimser ve çok güvenli olmak gerekiyor. Ancak aksinin olmasının imkansızlığını da eklemek durumundayım.

Güncelin etkisinde kalmamak son derece zor olmalıdır; Marx'ın bu zorluğu aşıp aşamadığı ayrı bir sorun olarak duruyor. Sorun olmayan, yaşadığı zamanın dinamizmi ile iyimserliği ve yüksek güvenlilik duygusu arasında kesin bir bağın olduğudur. Şöyle de söylenebilir; sanayi devrimine yol açan teknolojik buluşlar, önceki yüz yılın son üçte birine düşüyorsa da, Marx'ın formatif döneminde reel dünya gerçekten ve o zaman için insanın zor anlayabileceği bir hızla değişiyor ve yeni bir teknolojik döşemeye kavuşuyor. Kim ne derse desin, demirden raylar üzerinde buhar makinasıyla çekilen arabalar insan için yep yeni bir ufuktur; daha da önemlisi, birden bire İngiltere'nin demir ağlarla örülmesi şaşırtıcı olmalıdır. Demir ağlar kadar demir köprüler, nehirlerden önce vadileri aşan ve uzak bir yamacı diğerine bağlayan demirden şeritlerin çağdaşları üzerindeki etkilerini algılamanın, bugün için, kolay olmadığını sanıyorum. Daha da ilerisinde, tahta tekneler ye-

rine demirden gemiler ve rüzgar ya da esir gücü yerine buhar makinasıyla hareket eden vapurlar, «vapur» buhar demektir, çağdaşları açısından, belki de uçak ve hatta insanın aya ayak basmasından daha büyük bir sevinç kaynağıdır.

Bunların hepsi çok kısa denebilecek bir zaman aralığında gerçekleşiyor ve hepsi Marx'ın formatif dönemine denk düşüyor. Marx'ın aşırı iyimser ve çok güvenli olmaktan başka bir yolunun olduğunu düşünemiyorum; kötümser olabilirdi, ancak zamanında hiç bir iz bırakması mümkün olamazdı (*). Marx, bu yeni teknolojik döşemenin yarattığı derin yoksunluklardan daha büyük bir iyiliğin doğacağını yazmak durumundadır; dünyevi misyonu burada yatıyor.

Eşitsiz gelişmeyi görüyor; ancak sistemleştirme zamanını bulamıyor. Yer yer «serbest ticarete» büyük övgüleri var; bunun Doğu ülkelerindeki tahribatına tanıklık ediyor. Ancak yeni teknolojik döşemeden kaynaklanan güveniyle kapitalizmin, serbest ticaret kanalıyla aktığı eski uygarlıklarda da, dünyevi cennetin habercisi olduğunu ısrarla savunabiliyor. Halbuki ticaret, Hindistan'a, Japonya'ya ve Çin'e, serbestce değil zorla ve silah zoruyla giriyor. Afyon ithal etmeleri için bir ülkeye savaş açmak, işte bu zamanda tarih sahnesine çıkıyor.

Devam etmeden önce bir tez yazmak gereğini duyuyorum: On dokuzuncu yüz yılda bir doğulunun güvenli olması imkansız değildir; ancak zor ve ayrık olmak duru-

(*) Marx'tan bir kuşak önce doğup yaşayan Alman filozof Schopenhauer, son derece kötümser bir vaazın sahibidir: yaşadığı zaman hiç etkili olamıyor. Ancak ölümünden sonra, tekellerin belirmeye ve emperyalizmin bir politika olarak uygulanmaya başlandığı zaman keşfediliyor ve halkın cüceleşmeye başladığını düşünerek insanın ancak üstüninsan biçimde sürebileceğini savunan Nietzsche'nin etkisiyle itibarını buluyor. On dokuzuncu yüz yılın sonlarına yaklaşıldığında Batı'da, düşünen ve gelişmiş insandan, aydından başlamak üzere insanın güvenini yitirmesi ve bunu bir yapay güven ve hazcılık ile örtmeye çalışması doğal görünüyor. Doğal, burada, metaryel tabana sahip olma anlamına geliyor.

mundadır. On dokuzuncu yüz yılda batılıda güven ve doğuluda güvensizlik kural olarak ortaya çıkıyor.

Burada güvenin kaynağında pratiğin yattığı görüşünü tekrarlamam gerekiyor; pratik, Doğu'ya sadece güvensizlik getiriyor. Sömürgeciliğin genel sorunlarına girmek istemiyorum; ancak hep başarısız kalan ve sürekli yenilen halkların kendilerine güven alanının sınırlılığının kolaylıkla kabul edileceğini sanıyorum.

Burada, çok kısa olarak, değinmek istediğim bir kaç nokta var. Bunlardan ilki, Japonya ve Çin'in ayrı ayrı, en elverişsiz koşullarda, «iki ayrı kamp» görüşünün savunucusu oldukları ortaya çıkıyor. Bu ikisi, en elverişsiz durumlarda bile, kendi uygarlıklarının gelişmekte olan Batı uygarlığı karşısında, eşit ya da üstün olmasa bile en azından ayrı olduğunda diretebiliyorlar. Sovyet sosyalizminin, Jdanov'un hayatıyla ödediği kısa ömürlü çıkışı hariç, böyle bir direnci gösteremediğinin anlaşıldığı bir zamanda, Japonya ve Çin'in on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısındaki direngenliklerini düşündürücü buluyorum.

İkinci nokta, Osmanlı Türkiyesi'nin böyle bir direnme şansına başında sahip olmadığıdır; Osmanlı devleti, bir Avrupa düzeni olarak doğuyor. Bütün kurumlarıyla bir Roma ardılı düzen olarak ortaya çıkıyor ve islamizasyon, bu Roma devleti Avrupa'daki yenileşmelere ayak uyduramayınca ve Avrupa'dan sökülmeye başlayınca, etkili olmaya başlıyor. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Osmanlı devletinin ilk zaferlerinin hepsini Avrupa'ya ilerlerken elde ettiği ve ilk dağıtıcı yenilgisini Doğu'dan, Timur'un elinden aldığı, çok zaman gözlerden uzak tutuluyor. Osmanlı devletinin bir Doğu gücü olmayı düşünebilmesi, kuruluşundan iki yüz yıl sonradır; Sultan Yavuz Selim zamanında görülüyor.

Çin, «eski» bir felsefe ve uygarlıktır; Hindistan, kendine özgü bir uygarlığı temsil ediyor. Osmanlı düzeninin kendine özgü bir uygarlığı yok; Roma ve Fars uygarlıklarının gelişi güzel bir karışımını yansıtıyor. Bu nedenle Avrupa'nın nüfuzuna direnmesi mümkün görünmüyor; tam

tersine büyük bir istek sergiliyor. Greko-Roman uygarlığının bu yeni ardıllarını kopye etme ile daha koyu bir islamizasyonu, aynı ölçüde, çare olarak görüyor ve bunlar arasında bir git-gel'i yaşıyor. On dokuzuncu yüz yılda Osmanlı hem Avrupa'ya kapıları açmayı ve hem de kapatmayı politika biliyor.

Ancak küçülme ile güven duygusuna sahip olma mümkün değildir; büyüme ile güven arasında doğrudan bir ilişki var. James Watt'ın buhar makinası ile uğraştığı bir zamanda ve Büyük Fransa İhtilali'nden on beş yıl önce imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne küçülmeye başladığının ilk ciddi işaretini veriyor. On dokuzuncu yüz yıl ise sürekli bir küçülme sürecidir; on dokuzuncu yüz yılda Osmanlı devleti, Hemingway'in ünlü balığını hatırlatıyor. Hep devletleri yutmuş Osmanlı devleti, on dokuzuncu yüz yılda hep devlet doğuruyor.

İstanbul'un ilk adı Nova Roma'dır; Yeni Roma anlamına geliyor. Büyük Napolyon, bir dünya devletinin kurulması halinde merkezinin İstanbul olması gerektiğini ileri sürüyor. Bazı tarihçiler, yakın zamanda, pek çok büyük savaşın İstanbul nedeniyle çıktığını ileri sürüyorlar; bu nedenle ve yeni savaşları önlemek için, 1919 Paris Barış Görüşmeleri'nde İstanbul'un «enternasyonalize» edilmesi üzerinde ısrarla duruluyor. Batı, daha önce pek çok kez kuşatılmış olan İstanbul'un müslüman Türkler tarafından zaptedilmesine, günlerce inanamıyor. İstanbul'un Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki özel yeri, olduğu gibi, Osmanlı düzenine de aktarılıyor.

Bir tür kutsallığı var. Bu kutsallık on dokuzuncu yüz yılın başında bozuluyor; Napolyon Fransası'na karşı Rusya ile ittifak yapan İngiltere, Türkiye'ye tecavüz halindeki Rusya'ya destek olmak için, 1807 yılında, birden bire Çanakkale'den İstanbul'a donanmasını sokuyor. Bu, tersinden, denizin üzerinde, demirden ve buhar makinasıyla çalışan vapurların ilk kez görülmesi kadar şaşırtıcıdır; birisi büyük güven ve diğeri büyük güvensizlik kaynağıdır. Osmanlı insanının ve özellikle İstanbullu'nun buna inanması mümkün görünmüyor; Tarihçi Cevdet, İstanbulluların

bunu kıyamet işareti saydıklarını yazıyor (*). Baruthane önünce İngiliz donanması görününce saraylı kadınlar feryadı basıyorlar; kadınlar, güvensizliği daha önce ve daha yoğun duyuyorlar.

On dokuzuncu yüz yılda İstanbul'un utanca alışması mümkün olmuyor; her utanç, öncekinden daha çarpıcı geliyor. Tam yetmiş yıl sonra, Mithat Paşa'nın Kırım'ı tekrarlamak hayalleriyle tahrik ettiği, 93 Türko-Rus Savaşı, İstanbullulara, yalnızca görülmemiş ve tadılmamış yükseklikte utanç dalgaları getiriyor. Büyük romancı Halit Ziya Uşaklıgil çocukluğunun bu utanç günlerini hatırlıyor ve çok canlı tablolara döküyor. Buraya bir parağraf aktarmaktan kendimi alamıyorum: «Sonunda İstanbul'un açlık, perişanlık, hastalık levhaları içinden, kaldırımlara dökülen muhacir yığınlarının, kaldırılmaya vakit yetişmiyen ölü kümelerinin arasından parlak sırmasıyle, renk renk Rus zabitleri çarşılara, pazarlara doluyorlar; üstünlük çizmesinin altında inleyen bu zavallı şehirden yadigar toplamak için keselerini boşaltıyorlar, görürdük» (**). Kentte, Roma zamanında İstanbul'a yalnızca «Kent» deniyor ve «İstanbul» sözcüğü Grekce «Kent nerede?» sorusundan türüyor, bir ara, Ruslar'ın İstanbul'a girecekleri haberleri yayılıyor; utanca bir de korku ekleniyor (***). Zengin ve aydın aileler, İstanbul'u boşaltmaya başlıyorlar; ancak bu kez, emperyalist politikasını Rusya'yı durdurma olarak çizmiş olan Büyük Britanyanın müdahalesiyle Rusya askerleri İstanbul'a girmiyorlar.

Ayrıntılandırmak için uzatma gereğini duymuyorum;

(*) «O gece İstanbul'da sanki kıyamet kopmuştu. Bu arada bazı kimseler de fal kitaplarına bakıp 'be canım ahir zaman olduğu şüphesizdir, Beni Aster'in üstünlüğü ve Mehdi'nin çıkışı tamamdır, galiba o zaman geldi' diyorlar, kimi de bunun kati olduğuna inanıyorlardı.»

Tarihi Cevdet, Cilt 8, s. 144.

(**) *Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, 1969, s. 63-64.*

(***) İstanbul'u boşaltma ve Anadolu'da bir sığınak ya da başkent arama, sadece 1920 sonrasının bir çizgisi değildir; daha önce bir kaç kez akla geliyor.

Osmanlı insanının, aydınının ve seçkinin, on dokuzuncu yüz yılı yaşadıktan sonra, güven duyması imkansızdır. Bu genel çizgidir; kural anlamında kullanıyorum. Ancak buna karşın, her çağda ve ülkede olduğu gibi, Osmanlı düzeninde de bu çağda doğup büyüyenler arasında güvenli olanların bulunması mümkündür; özel koşulları gerektiriyor.

Aşırı kaygı ve bundan kaynaklanan korku, yol açtığı güvensizlik durumu, eninde-sonunda bir düzen sorunudur; kurtuluş, aşırı kaygı yaratan düzeni reddetmekle başlıyor. Red gereklidir; ancak mükemmel olması veya mantıksal ucunu bulması zorunluluğunu göremiyorum. Bunun yerine bu red ile tutarlı eylem gerekliliği var. Güven, pratik zenginliğinin sonucunda ortaya çıkıyor.

Red, sınırda gezintidir.

Sınırdaki pratik zenginliği teoriye yakınlık oluyor.

Eski, uzaktır. Yeni, yakındır.

Zor olan yeniyi bulmaktan daha çok eskiden kurtulmaktır.

Şiddet, yeniyi bulmaktan daha çok eskiden kurtuluşu tamamlamak için gerekli oluyor.

Nörotik durumun, şok uygulamasından başka kalıcı bir tedavisi görünmüyor.

Şok, ana sığdırılmış şiddettir.

MUSTAFA KEMAL'İN MÜTEVAZİ YAŞAM ÖYKÜSÜ

SİVAS

İstanbul gazetelerinden Tasviri Efkar'ın talebi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikayesi burada hazırlanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikayesi şöyledir:

«Rumi 1296 (Miladi 1881) tarihinde Selanik'te tevellüt ederek rüşti tahsilini Selanik'te, idadi tahsilini Manastır'da, Harbiye ve Erkanı Harbiye tahsillerini Dersaadet'te ikmalle, 1905 senesi Erkanı Harbiye yüzbaşılığı ile neşet etmiş ve 1907 senesine kadar Suriye'de ve Kolağası olduktan sonra 1911 senesine kadar Makedonya'da bulunmuşlar, bu müddet zarfında ordu erkanı harbiyesinde, Redif fırkası erkanıharbisinde, Ordu ve kolordu erkanı harbiyesinde ve Selanik zabitan talimgah kumandanlığında ve şimendifer hattı müfettişliğinde ifayı vazife eylemişlerdir.

31 Mart hadisesi üzerine Selanik'ten İstanbul'a hareket eden kuvvetlerin Erkanı Harbiye reisliğinde ve 1910'da Arnavutluk'ta icra edilen harekatta Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Erkanı harbi olarak bulunmuş ve 1910'da Pikardi manevralarını takip için Fransa'ya azimet etmiştir.

1911 senesinde Erkanı Harbiye umumiye dairesine memur edilmiş ve oradan İtalya muharebesi münasebetiyle Trablusgarp'a giderek bu harbin nihayetine kadar Sirenaik mıntıkasında Derne kuvvetleri kumandanlığını ifa eylemiş ve bu esnada Balkan muharebesi başlamış ve Bulgarların Çatalca hattına geldikleri bir zamanda İstanbul'a avdetle Gelibolu'da Kuvayı Mürettebe Erkanı Harbiyesi Harekat Şubesi Müdürü ve Bolayır Kolordu Erkanı Harbiyesi Reisi olarak Balkan Harbi'ne iştirakle Edirne üzerine mezkur kolordu ile hareket etmiş ve Dimetoka havalisinin istirdadında bilfiil bulunmuşlardır.

Balkan Harbi'ni müteakip Sofya, Belgrad, Çetine ataşemilliliklerini ifa etmek üzere Sofya'ya memur ve orada kaymakamlığa terfi edilmiştir. Harbi zailin ilanını müteakip Tekirdağ'da yeni teşekkül eden Ondokuzuncu Fırka kumandan-

lığına tayin olunmuşlardır. Maydos ve havalisi mıntıkası kumandanlığını ifa ettikten sonra mezkur fırka ile bu mıntıkada bulundukları sırada Arıburnu kuvvetleri kumandanlığını deruhte eylemiş ve bunun neticesinde miralaylığa terfi etmişlerdir.

Bilahare Anafartalar Grubu kumandanı olmuş ve İngilizlerin çekilmeleri üzerine Onaltıncı Kolordu kumandanı olarak Edirne'ye ve orada bir ay kaldıktan sonra, Diyarbakır, Bitlis, Muş havalisine aynı numara ile kolordu kumandanı olarak gitmiş ve mezkur cephede miralaylığa terfi ettirilmişlerdir. Tahaşşüt eden İkinci Ordu beş gün muharebeden sonra Ruslardan istirdat eylemiş ve bir müddet sonra İkinci Ordu kumandanlığı vekaletine ve az bir müddet sonra Hicaz Kuvvei Seferiyesine ordu kumandanı olarak tayin olunmuş ise de Şam'a kadar gittikten ve Sina cephesini teftiş eyledikten sonra Medine'ye gitmelerine hacet görülmediğinden İkinci Ordu kumandanlığına asaleten tayin edilerek Diyarbakır'a avdet olunmuş ve 1917 senesinde Halep'te toplanan ve General Falkenhayn tahtı idaresinde bulunan gruba dahil olan Yedinci Ordu kumandanlığına tayin edilmişlerdir.

Müşarunileyh ile harekatı harbiyede aralarında ihtilafı nazar hasıl olduğundan ve hükümet de noktai nazarlarını terviç etmediğinden mezkur ordu kumandanlığından istifa ve müteakiben tayin kılındığı İkinci Ordu kumandanlığını da kabul etmeyerek İstanbul'a avdet etmişlerdir.

Bu müddet zarfında veliahd bulunan zatın refakatinde olarak Almanya karargahı ve Alman garp cephesine seyahat eylemişlerdir. Veliahdın padişah olmaları üzerine şifahi ve musirrane irade ile Falkenhayn'ın mağlup bıraktığı Nablus

civarındaki Yedinci Ordu'ya tekrar gitmiş ve vürüdünden on beş gün sonra vuku bulan umumi İngiliz taarruzunda bu orduyu Halep'e kadar ricat ettirdiği sırada Padişah'a fahri yaver olmuştur. Halep muharebesini müteakip Yedinci ve Adana havalisinde bulunan İkinci Ordulardan mürekkep Yıldırım Grubu kumandanlığını deruhte ve badel mütareke İstanbul'a avdet eylediler.

Son zamanlarda malum olduğu veçhile Üçüncü Ordu müfettişliğiyle Şarki Anadolu'da bulundukları sırada 8 Temmuz 1919'da silki askeriden istifa etmişlerdir.»

Mustafa Kemal Paşa bu hayat hikayesini bizzat Cevat Abbas Bey'e yazdırmıştır.

*
**

Bu yazımın 14 Ekim 1919 tarihinde olduğu anlaşılıyor. Bu mütevazi yaşam öyküsünü, Milliyet Gazetesi'nin Ömer Sami Coşar'a hazırlattığı «İstiklal Savaşı Gazetesi» ekinden aktarıyorum. Zamanın günlük basınından aktarmalarla oluşturulan bu gazetenin «Mustafa Kemal'in Hayat Hikayesi» sayfasında 14 Ekim 1919 tarihi yer alıyor.

*
**

Mustafa Kemal'in kendisinin dikte ettiği bu kısa yaşam öyküsü, kemalist tarihçilik açısından ayrı değerler taşıyor. Bunlardan ilki, Kemal Paşa'nın henüz «Atatürk» olmadan önce bestelenmiş olmasıdır. Bu sırada Kemal Paşa'nın adına yazılı bir Kurtuluş Savaşı bulunmuyor ve henüz bu savaşa katılanlar hayatta ve yerlerindedirler. Henüz Osmanlı düzeninin devam ettiği düşünülüyor ve Mustafa Kemal'in önünde veya eşiti olanların tümü hayattadırlar.

İkincisi, daha sonra yazılan yaşam öykülerinin, Mustafa Kemal'in bir Kurtuluş Savaşı yönet-

mış ve başarıya ulaştırmış olmasının dışında, bir de Kurtuluş Savaşı'nın diğer önderlerinin ve Osmanlı komutanlarının çoğunun itibarını yitirmiş olmaları gerçeği var. Daha sonraki tarih yazımında Mustafa Kemal, fiilen tektir ve başrolün, kahramanlığın, tek sahibidir. Böyle durumlarda tarih yazıcıları, diğer kahramanlıkları da, başrol için tekleşen kimseye yazma eğilimi gösteriyorlar. Bunların bir bölümü doğaldır; tarih yazıcılığının doğal deformasyonundan ortaya çıkabiliyor. Bir bölümü ise, ödül karşılığı gerçekleşiyor; iktidarı da almış ve birlikte yola çıktığı bütün yol arkadaşlarını tasfiye etmiş olan liderin geçmiş tarihini güzelleştirmek, her türlü ödüle layık görülebiliyor.

Mustafa Kemal'in dikte ettiği yaşam öyküsünde ilgiye değer noktalar bulunuyor. Bunları şöyle sıralayabiliyorum. Bir: Mustafa Kemal'in 1919 tarihine kadarki yaşam öyküsünde vurgulamaya değer bulduğu «başarıları» üç olarak görünüyor. Mustafa Kemal, Dimetoka'nın düşmandan geri alınmasındaki katkılarını, Doğu'da İkinci Ordu'nun Rus Kuvvetleri'nin kuşatmasından kurtarılmasını ve Suriye'de İngiliz Orduları'nın Halep'e kadar püskürtülmelerini geçmiş karyerinin kaydedilmeye değer başarıları olarak gösteriyor.

Güzel. İki: Mustafa Kemal Gelibolu'da görev yaptığını belirtiyor ve hiç bir kahramanlık iddiasında bulunmuyor. Bu, daha önce yazdıklarımı doğruluyor; Mustafa Kemal'in Çanakkale'de kahramanlık öyküsü, Çanakkale Savunması'ndan çok sonra ve Mustafa Kemal'e karşın besteleniyor. Önce Çanakkale'de kahramanlığın Esat Paşa'ya ait olduğunu belirten Mustafa Kemal daha sonra bunu kabul ediyor ve daha sonraki tarih yazımı da buna göre gelişiyor.

Güzel ve üç: Mustafa Kemal, Harekat Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldiği ve savaştığı iddiasında hiç bulunmuyor. Söylediği aynen şöyledir: «31 Mart hadisesi üzerine Selanik'ten İstanbul'a hareket eden kuvvetlerin erkanı harbiyesinde ve 1910'da Arnavutluk'ta icra edilen harekatta Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın erkanı harbi olarak bulunmuş ve 1910'da Pikardi manevralarını takip için Fransa'ya azimet etmiştir.» Hepsi bu kadar; bu anlatımda, Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiği iddiası bile bulunmuyor.

31 Mart gerici asker başkaldırısı Selanik'te duyulunca bir kuvvet gönderilmesi düşünülmüştür; redif, ihtiyat demek oluyor, kuvvetleri komutanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa bu ilk oluşturulan gücün başına geçiyor. Mustafa Kemal de bunun erkanı harb subayı, ya da kurmay başkanıdır; buraya kadar doğrudur. Ancak kuvvetler İstanbul'a sevkedilirken büyüyor, içlerine gönüllüler, Rum ve Bulgar çeteleri de katılıyorlar; İstanbul'a gelen ve Çatalca önlerinde yığılan Harekat Ordusu'nun komutanı artık Mahmut Şevket Paşa'dır ve kurmay başkanı da general rütbesinde bir başkasıdır.

Uğur Mumcu, Mehmet Ali Aybar'ın anılarını Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınladığı sırada, Hüsnü Paşa ile Mustafa Kemal'in birlikte bir fotoğrafını yayınlayarak bunun Harekat Ordusu'nun girdiği İstanbul'da Sirkeci'de çekilmiş olduğunu iddia etti. Derhal bir mektup yazarak bunun doğru olmayacağını ileri sürdüm; gerekçelerimin birincisi, Mustafa Kemal'in Çatalca'ya geldiğine dair bir işaretin olmadığı noktasında toplanıyordu (*). Diğeri ise, Harekat Ordusu, İstanbul'u so-

(*) Böyle bir işarete rastladım. Ek olarak sunuyorum.

kak sokak savaşarak, ev ev mücadele ederek almıştı; böyle düzenli, karargâh giysileriyle, Sirkeci Garı'nda fotoğraf çektirmenin imkansızlığına işaret ettim. Cumhuriyet Gazetesi, bir kaç gün sonra, bir yanlışlık olduğunu ve resmin Selanik Garı'nda çekildiğini açıkladı. Bu, doğrudur. Selanik Garı'nda çekilebilir.

Kemal'in 1919 öncesini güzelleştirme çabalarının, şu anda görebildiğim, iki önemi var. Birincisi, bunun bir güzelleştirme çabası olduğu kesinleşirse, tarih yazıcıları için büyük bir uyarı elde edilmiş oluyor. İkincisi, 1919 yılına kadar, Mustama Kemal'in otuz sekiz yaşına kadar, devrimci mücadelenin dışında geçen bir yaşamın, bundan sonraki çizgilerini tahmin etmeye yarıyor. Radikalizm bir yana, kararlılığı bile beklemek zordur; bu ise hem daha soğukkanlı ve hem de yeni bir yaklaşım anlamına geliyor.

Bunun dışında Kemal'in kendi anlatımının üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta daha çıkıyor. Mustafa Kemal, askerlik yaşamında, kendisine haksızlık yapıldığı ve üstleri görüşlerini kabul etmediği gerekçesiyle sık sık istifa mektubu yazıyor. Birinci Savaş'ın en zor zamanlarında kendisine önerilen İkinci Ordu komutanlığını kabul etmeyebiliyor ve maaşlı ve görevsiz olarak İstanbul'a geliyor. Burada ilginçtir, Veliahd'ın, bu Vahdettin'dir, sevgisini kazanabiliyor ve Vahdettin ile birlikte Almanya seyahatine katılıyor. Bu seyahatin Vahdettin - Mustafa Kemal yakınlaşmasını artırdığı anlaşılıyor; çünkü, Mustafa Kemal, Yedinci Ordu Komutanlığı'ndan istifa ettikten ve önerilen İkinci Ordu Komutanlığı'nı reddettikten sonra bu arada padişah olan Vahdettin'in ısrarı üzerine Yedinci Ordu Komutanlığı'na döndüğünü ifade ediyor.

Mustafa Kemal Samsun'a Osmanlı Ordusu'-

nun bir komutanı ve Üçüncü Ordu Müfettişi olarak çıkıyor. Bu görevi kabul etmesinde Sultan Vahdettin'in bir rolü olduğu kesindir; uzun uzun konuştukları biliniyor. Üstelik görevlendirmeyi yapan Başbakan da, Damad Ferit Paşa oluyor.

Hareket Ordusunda Kişilik

Enver, çizgi dışı bir insandır.

Kemal, bir karyer subayıdır.

Marx, aydınlanma çağının çocuğudur.

Kemal, kırımdan kalmadır. 1906-1926 yılları arasındaki, yakın Türkiye tarihinin ikinci uzun iç savaşının, Birinci Savaş'ın, Türkiye dışına çıkışların, İngilizler'in sürgünlerinin bitmeyen kırımlarından geriye Kemal Paşa kalıyor.

1919 yılı yaz aylarına kadar, Kemal Paşa'nın yaşamında çizgi dışı bir eğilim görülmüyor. Bir red yok; bu yokluk, bir devamlılığı anlatıyor.

Mondros Bırakışması'ndan sonra Kemal Paşa'nın birliklerini bırakarak kuvveti olmayan bir general olarak, işsiz ve güçsüz, İngilizce sözcükle self-exiled, Türkçe'de pek bilinmeyen bir uygulamayla kendisini kızağa aldırmış bir kamu görevlisi olarak, İstanbul'da yaşaması son derece düşündürücüdür; bunun üzerinde düşünmeden bilim ve tarih yazımı olacağını sanmıyorum. Başkaları var; Mondros Bırakışması'na karşın, birliğini ve silahını bırakmayan ve bu nedenle daha sonra Büyük Britanya işgalcileri tarafından «savaş suçlusu» sayılan generaller biliniyor. Bunlardan yakalanabilenler Malta'ya sürülüyor.

İşgalci kuvvetlerin donanmalarının desteğinde Helen kuvvetlerinin İzmir'i işgal ettiği günlerde, İngiliz yanlısı Başbakan Damat Ferit Paşa'nın verdiği bir görev kağıdıyla ve daha sonra kemalist historiografinin «hain» ettiği Sultan Vahdettin'in kutsamalarıyla Samsun'a gönderilen Paşa'nın görev kağıdında ne yazdığının hiç merak edil-

memesi son derece düşündürücüdür; böyle bir merak olmadan bilim adamı olunabileceğini ve tarih yazılabileceğini hiç sanmıyorum.

Kemal, Türkiye tarihinde bir devamlılıktır.

Reddi olmayan bir lider, ancak kendisini zorlayan mekanizmaların etkisiyle kopuş adımları atabilir. Bunların devamlılığı ihtimali bir durumdur.

Kemal Hamid'e, Enver'den çok daha yakın duruyor. Enver, aynı programın daha şiddetli ve bu nedenle daha anlık uygulayıcısı olarak çıkıyor. Hamid, daha sabırlıdır; Kemal, en temkinlisi ve en tutucusu oluyor.

Cumhuriyet'in yapılanmasına, on dokuzuncu yüz yıl hasatı üç liderden en tutucusu yöneticilik yapıyor; despotizm açısından Hamid, Enver ve Kemal arasında bir ayrım yapmak durumuna gelemiyorum.

Hamid, Enver ve Kemal; üçü de aydınlamacı despotturlar.

Kemal bir abartma ve kemalizm, devlet türünden, bir yabancılaşmadır.

Yöneten güce ve güçle uygulanan ideolojiye ihtiyaç var; kollektif olarak yaratılıyor.

Bu nedenle abartılıyor. Abartma da kollektif bir çaba olarak ortaya çıkıyor.

Gerçeklere uymuyor ve gerçeklerle desteklenmiyor. Gerçeklere uymayan bakış şiddet ile yayılıyor; Kurtuluş Savaşı'nı başlatanların, nerede ise tamamı, şiddetle ayıklanıyor. Triumvira, Kemal, İsmet ve Fevzi, mücadele başladıktan sonra ve sırayla en geç katılanlar oluyorlar. Fevzi, Osmanlı Harbiye Nazırı ve Kurtuluş Savaşı'na şiddetle karşı bir generaldir; İsmet, umutsuzluğu temsil eden Harbiye Nezareti Müsteşarı'dır. Kemal, bu ikisini tutmak zorundadır; çünkü hem geç katılıyorlar ve hem de Kemal Paşa'dan çok daha az ihtilalcidirler. Kemal, örnek olsun, Kazım Karabekir ve Ali Fuad'ı temizlemek zorundadır; çünkü, bunlar, Kemal'den çok önce mücadeleyi örgütlemeye çalışıyorlar.

Hiç bir yerde görülmüyor; devlet başkanlığını güvence altına almasından önce yazılmış anılarda, Mahmut Şev-

ket Paşa'nın, Ahmet İzzet Paşa'nın, Cemal Paşa'nın, Liman Paşa'nın, Liman von Sanders'in anılarında iz bırakmıyor (*). Buna karşın, 15 Mart 1915 tarihinde Çanakkale'de topçu komutanı Selahattin Adil Paşa'nın, Gelibolu'da Yarbay Kemal Bey'in bağlı olduğu Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın sadece bir bölümü yayınlanan anılarında ise olumlu bir resim vermiyor; hem Selahattin ve hem de Esat tasfiyeye uğruyor. Çanakkale'de diğer Kolordu Komutanı ve Kafkasya kahramanı Vehip Ise, Kemal'in hışmına uğramamak için, İngilizler'e yakalanmamak üzere bir kez çıktığı Türkiye'ye bir daha dönme cesaretini gösteremiyor. İki kardeş Vehip ve Esat, Liman'dan sonra gelen iki komutandır; General Fahrettin Altay, Çanakkale'de Esat'ın kurmay başkanı olarak görev yapıyor. Daha sonra Kemal Paşa'nın şemsiyesi altına giren Fahrettin Paşa dahil, Liman Paşa'nın ve Esat Paşa'nın yazılmış ancak çok kısa bölümü yayınlanmış anıları, Çanakkale'de Kemal Bey için, üzerinde durulabilir bir kahramanlık öyküsü çıkarmıyor. Tersine, askerlik açısından başarısız olduğu ve emir almadan mevziini bıraktığını gösteren işaretler var; bunlara değinmek imkanını bulacağımı umut ediyorum.

Kemal Bey'in formatif yıllarında ve olgunluk döneminde, gerek özgürlük mücadelesinde ve gerekse savaşlar-

(*) Kemal Paşa'nın, 1919 yaz öncesi yaşamını süsleme çabasında, iç ve dış yazılar birbirini kümülatif bir biçimde çarpıtıyor; yabancı yazıcıların çoğu yerli kaynakları alıyor ve abartıyor. Yerli yazıcılar, bir yabancı abartmayı daha da büyüterek aktarıyorlar.

Bunun istisnaları var: özellikle yazılış amacı Türkiye olmayan çalışmalarda daha soğukkanlı değerlendirmeler görülüyor. Gelibolu çıkartmasının askerlik tarihini yazan Moorehead, bir kişinin öneminin, elçilik davetleriyle de anlaşıldığını kaydederek, Enver ve Talat'ın yabancı elçiliklerde en çok arandığı bir sırada Kemal'i davet etmeyi hiç bir elçiliğin aklına getirmediğini yazıyor. Bunları anılardan ve diğer kayıtlardan çıkarıyor. Moorehead, Kemal'in önceki karyerinin hiç de parlak olmadığını yazıyor ve «a uniform greyness hangs over this early part of Kemal's career» ifadesini kullanıyor.

A. Moorehead, Gallipoli, N.Y., 1965, s. 9.

da, kendisinden daha önde, başarılı ve parlak olanların tümü, ya Türkiye dışına çıkmıştır, ya tasfiye ediliyor ya da asılıyor; Ali Fuad ve Kazım türünden, biraz da İsmet'in ısrarıyla yaşamlarını kurtarabilenler, Kemal Paşa hayatta olduğu sürece bir kenarda ve sessizce oturmak zorunda kalıyorlar.

Kurtuluş savaşı ve önceki özgürlük mücadeleleri tarihi, Atatürk'ün Nutuk'una göre yazılıyor; bir ülke tarihçiliği için bundan daha büyük bir olumsuzluk düşünemiyorum. Demokrat Parti dönemi, sanıldığının aksine bir antikemalist dönem değil, kemalizmin restorasyonuna tanıklık ediyor; bu dönemde ve izleyen yıllarda Ali Fuad Cebesoy'un, Ali İhsan Sabis'in, Kazım Karabekir'in anıları ve bu anılardan pek çok belgenin yayınlanmasına karşın, Türkiye tarihi daha önceki tek yanlı ve tutarsız yapısını koruyor (*). Bunun açıklanması gerekli; ancak açıklamanın kolay olduğunu düşünemiyorum. Ancak şunu eklemek durumundayım; az da olsa yakın zamanlar bu anılara ek olarak bazı belgelerin su yüzüne çıkmasına yol açmış olmakla birlikte, tarihin çarpıklığı artıyor ve yöneten sınıflara daha çok yerleşiyor. Daha da ilginci, geleneksel olarak Kemal Paşa karşıtı bilinen Türkiye'de «sağ», düzenin yerleşmesi ve tekelli aşamaya girilmesiyle birlikte, daha çok kemalist olmaya başlıyor.

Kemal, kendisine güveni olmayan bir kişiliğe sahip

(*) 1945 yılında zamanın Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in odasında, «Cumhuriyet Tarihi» kitabının yazarı Enver Ziya Karal ile Kazım Karabekir bir araya geldiklerinde, Kazım Paşa, bu kitapların kaynaklarını soruyor; Prof. Karal, Nutuk, Tarih Kurumu yayınlarını, Genelkurmay Harp Tarihi yayınlarını sayıyor. Karabekir'in tepkisi şöyledir: «Elimdeki mevcut vesikalarla bunların benzerleri neşredilmedikçe Türk İnkılap Tarihi doğru dürüst yazılamaz.» Buna katılıyorum. Yazılanların çoğu çarpıtmadır ve özellikle son Osmanlı sultanları da dahil devlet başkanlığı arşivleri açılmadan gerçeklerin yazılmamış olacağına inanmakla birlikte, doğru ve bilimsel tarihin, benim işaret ettiğim doğrultuda yazılacağından kuşku duymuyorum.

Kazım Karabekir Anlatıyor, hazırlayan U. Mumcu, İstanbul, 1990, s. 161.

görünüyor. Baskın bir anne ile sessiz denebilecek, hatta kişiliksiz sayılabilecek bir babanın, çocuğudur; annesini sevmediği izlenimi veren işaretler var. İzmir'de ölen Zübeyde Hanım'ın cenazesine Devlet Başkanı Mustafa Kemal katılmıyor; normal saymamak gerektiğini düşünüyorum. Mondros Bırakışması'ndan sonra geldiği İstanbul'da annesinin evinde çok kısa kalabiliyor; önce Pera Palas'a, sonra da Şişli'de tuttuğu bir eve taşınıyor. Şişli, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin en gözde mahallesidir; salon hayatına sürekli bir düşkünlük sergiliyor.

Annesini sevmemesinde, cılız bir yapıda olan Kemal'i baskı altında tutmasının ve sık sık bağırmasının rolü olabilir. Kemal de bunlara cevap veriyor; ancak, babası orman kolcusu Ali Rıza'nın ölmesi üzerine Zübeyde'nin tekrar evlenmesinde bu sevgisizliğin etkisinin daha yüksek olduğunu düşünüyorum. Kemal Paşa'nın hayatta olduğu sürece bu ikinci evliliğin gizli tutulması ve resmi tarihçilerin bunu saklamak için özel çaba harcamaları da bunu gösteriyor.

Sevgi alanında son derece başarısız kalıyor. Kadın-erkek ilişkisinde dansı çok önemsediği anlaşılıyor; hem Kemal Paşa'yı çok seven Falih Rıfkı Atay ve hem de Paşa'ya kin dolu İngiliz istihbaratçısı Armstrong bu noktaya parmak basıyor. Atay, «kadın anlayışında pek garplı olduğu söylenemez» derken, Armstrong özel bir öğretmenden ders aldığını, her fırsatta ve «tören yürüyüşündeki gibi» dans ettiğini, «always as if he was on parade» kaydediyor[1]. Ali Fethi'nin yardımcısı görev yaptığı Sofya ateşemiliterliği zamanında, dans kültürünü ve salon alışkanlığını artırmak istediği anlaşılıyor; Armstrong, Sofya'daki bu çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını ve Kemal Bey'in kadınları unuttuğunu ileri sürüyor.

Politikaya ve özgürlük mücadelesine uygun bir yapısı yok; bir kurmay subayının en az bir yabancı dil ve dans bilmesi gerektiğini savunuyor. Politika ve ihtilalci mücadele yerine bunlarla yükselme yollarını açabileceğine inanıyor; kendisini, hep bulunduğu yerin üstünde bir protokol içinde görüyor. Bu nedenle de üstleri tarafından azarlan-

dığı durumlar eksik değil; Anadolu'ya görevle gönderildiği zaman, 1919 Mayıs ayında, İstanbul'dan ayrılmadan önce işgalci Büyük Britanya Yüksek Komiseri'ni ziyaret etmesi son derece düşündürücüdür.

İyi beslenmemiştir; yoksul bir aileden geldiği için cılız bir vücudu var. Sık sık hastalanıyor; kendisini önemsediği için her fırsatta hastahaneye yatmaktan geri kalmıyor. Trablus'ta işgalci İtalyanlar'a karşı savaşmak için giden pek çok sayıda «gönüllü» (*) subay arasında yer alıyor ve ancak Mısır'a gider gitmez hastalandığı için İskenderiye'de hastahaneye yatıyor. Hastahaneden çıkınca da bir kolağası olmasına karşın Mısır'da kral rütbesindeki Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya bir «protokol ziyareti» yapmadan edemiyor (**). O sırada üstü Selahattin Adil, kendisini azarlıyor.

Sık sık görevini bırakıyor ve sürekli olarak iktidar mevkiinde olanlara mektup yazıyor. Mektuplarında hep şikayet ediyor ve «akıl» veriyor; Mahmut Şevket Paşa, 8 Şubat 1912 tarihli günlüğünde, «Fethi ve Mustafa Kemal Beyler'den birer mektup aldım» diye yazıyor. «Fethi ve Mustafa Kemal Beyler, mektuplarında, aynı dili kullanıyorlar ve Enver Bey'i İstanbul'a almamı istemiyorlar» sözleriyle devam ediyor; her ikisi zabitler arasında rekabet, daha doğrusu haksız rekabet, doğacağını ileri sürüyorlar[2]. Aynı zamanlarda Baş Kumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'ya

---

(*) Çökmekte olan bir düzende «gönüllü» ile «görevli» olanı birbirinden ayırmak mümkün olmuyor: Hareket Ordusu, bir gönüllü ordudur ve ancak Üçüncü Ordu tarafından örgütleniyor.

(**) Başarılı olmuş, yeni düzenin başına geçmiş ve «fetişe» edilmiş durumlara aykırı anı yazmak zordur: «satır araları» önemli oluyor. Birisini aktarıyorum.

«İkinci grup olarak gelen ve hastalanmasından dolayı İskenderiye'de hastaneye yatmış olan Mustafa Kemal Bey'in hastaneden çıkar çıkmaz İskenderiye'deki Reis el-Vecd sarayında Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı ziyaret etmesini gerek memleket çıkarlarına ters düşmesi, gerek şahsi görevime karışma sayarak bir an evvel cepheye hareketini Ömer Fevzi Bey vasıtasıyle bildirmeye mecbur olmuştum.»

Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1982, s. 126.

gönderdikleri bir mektupla da, «Bahri Sefid Boğaz-ı Kuvay-ı mürettebesi Erkan-ı Harbiye Reisi Fethi Bey ile refiki Kemal Bey», görevlerinden istifa ettiklerini bildiriyorlar. Kemal'in mektupları ve istifalarını saymak kolay olmuyor; Çanakkale savaşı sırasında Liman Paşa'ya yazdığı bir mektupta Enver'i şikayet ediyor ve Enver'e yazdığı bir diğerinde de Liman'ı eleştirerek sorumluluğu almasını istiyor. Mütareke sırasında, henüz İstanbul'a ulaşmadan önce Sultan'ın başmabeyincisine gönderdiği bir başka mektupta, yeni sodrazamın ismini açıklıyor ve bu arada kendisi de dahil bazı isimleri sayarak bunların bakan yapılmasını öneriyor. Daha sonra iktidara geldiğinde bakan yapılmasını önerdiklerinin bir bölümünü asıyor.

İnsan topluluklarıyla ilişki kuramıyor; burada kendisini yalnız hissediyor. Tek tek insanlarla rahatlıyor; tek tek insanlara bağlanmıyor, ancak bağlamasını biliyor. Fethi, buna örnektir; baskın kişiliği olmayan ve Mahmut Şevket Paşa'nın nitelemesiyle kıskanç sayılan Fethi ile, Fethi'nin üstü olmasına karşın, çok sıkı bir ilişki kurabiliyor. Fethi'yi gölgesi haline getiriyor; Vahdettin'i gölgesi yapması bile güvenini kazanıyor ve güven veriyor.

Çok ilginçtir; Birinci Savaş'ın en kızgın zamanında, Yedinci Ordu Komutanı iken, Ordusu'nu, İslam Ansiklopedisi için, kemalist yazıcılar Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel, İhsan Sungu, Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen ve Uluğ Iğdemir'in kaleme aldığı biyoğrafiye göre «kendi kendini bu ordu komutanlığından af (kendi tabiriyle) ve vekilini tayin ederek»[1] bırakıyor ve önerilen İkinci Ordu Komutanlığı'nı da reddederek İstanbul'a hareket ediyor. İstanbul'da Şehzade Vahdettin'in gözüne giriyor ve Kayzer Wilhelm'in ziyaretini iade etmek için Vahdettin ile birlikte Almanya'ya gidiyor; dönünce hasta oluyor ve yine Viyana ile Karsbad'ta tedavi imkanını buluyor.

Kemal'in tekrar görev alması, Beşinci Mehmet'in ölümü üzerine Vahdettin'in sultan olması üzerinedir; «hain» ilan edilen Osmanlı'nın son sultanı ile kahraman sayılan Cumhuriyet'in ilk başkanı arasındaki bu yakın ilişkinin il-

giye değer bulunmaması pek düşündürücü oluyor. Daha sonra Anadolu'ya görevle çıkması da Vahdettin'in zamanında ve onayıyla gerçekleşiyor; Kemal'in Erzurumda Vahdettin'in yaverlik kordonunu çıkarmak istememesi nerede ise bir olay haline geliyor.

Kemalist yazıcılar, Kemal ile Vahdettin'in başbaşa ve yalnız oldukları zamanların birisinde, Kemal'in Sultan'a «ordu tarafından aleyhinize hazırlanan bir harekete dair malumat ve mahsusatınız var mı?» diye sorduğunu kaydediyorlar. Bu görüşmelerle ilgili her hangi bir belge bulunmadığı için böyle bir konuşmanın kaynağının Kemal Paşa olduğundan kuşku duymamak gerekiyor; amacı ne olursa olsun, öğretici buluyorum.

Kollektivite içinde yalnız hisseden ve tek tek ilişkide başarılı olan kişiliğin bir belirgin çizgisi vardır; yüksek güvensizlik duygusu içeriyor. Karşılıklı olarak güvensizliği deşmeye dayanan bir yakınlık kuruluyor: tehlike ile sarılı olunduğu ve güvencesinin ikili beraberlikte yattığı temel motif olmalıdır. Böyle bir durumda güvensizlik karşılıklıdır. Kemal'in güvensizlikten kurtuluşu, bir başkasının güvensizliğini işlemekte bulduğunu düşünüyorum.

Alan Moorehead, Kemal için, «yaşama karşı özel bir kızgınlığın pençesine düşmüş görüyordu ve kompromi ve müzakere alanında hiç bir yeteneği bulunmuyordu» diye yazıyor[4]. Başkalarının düşüncelerine karşı tahammülsüz ve otoriteye karşı sabırsız olduğunu da kaydettikten sonra «nefret dolu bir kuşatılmışlık duygusu» içinde, in a resentful claustropobia, hep doğacak fırsatı beklediğini ekliyor. Fırsat önde olanların kırıldığı, ülke dışına çıkmak zorunda kaldığı veya sürgüne gönderildiği bir zaman kesitinde yavaş yavaş doğuyor. Fırsatı, yakalamak ve bir daha bırakmamak için pek kararlı olduğu görülüyor.

Böyle bir yargı abartılı sayılabilir; ancak, sayılsa bile abartma sadece biçimde aranmalıdır. Özünü, İnönü de doğruluyor[5]; en yakın mücadele arkadaşı sayılan İsmet İnönü, çok dikkatli sözcüklerle de olsa, bu yazdıklarımı olduğu gibi tekrarlıyor.

«Büyük tehlikeler içinden geçmiş olan insanların, sü-

kunete kavuştuktan sonra da az çok tesiri altında kaldıkları mülahaza, emniyet mülahazasıdır. Hem devlet emniyeti, hem şahıs emniyeti olarak Atatürk'te de bu mülahaza vardı.»

«Milli mücadele'nin başı bulunmakla, kesin neticeler alındıktan ve yeni devleti kurup idare etmeye başladıktan sonra emniyet meselesi Atatürk'ün zihninden hiç çıkmamıştır.»

«Devlet için ve şahsı için daima dikkatli, uyanık bulunmuştur. Dışardan ve içerden gelecek herhangi bir tehlike işareti, büyük ilgisini ve dikkatini celbederdi.»

«Tabii olarak devlet korumasından hiç bir zaman uzak kalmamıştır. Bu emniyet şartları mevcutken herkesten fazla emniyet mülahazaları içinde, dikkatli ve tertiplidir. Etrafında ne kadar muhafızlar ve koruma tertipleri bulunsa, her ihtimale karşı kendi kendini müdafaa etmek için daima hazırlıklıdır.»

İdamlarının bir bölümü aşırı güvensizlik duygusunun sonucudur. Mücadele arkadaşlarının kopuşunda kendine güvenememek önemli bir yer tutuyor; hep mücadele arkadaşlarının kendisine karşı bir «komplo» içinde olduklarına inanıyor.

Lozan'ın imzalandığında ve oncy beklenirken, arkadaşlarına aşırı bir güvensizlik duyuyor; bu nedenle Cumhuriyet dahil pek çok kararı sürprizler içinde alıyor. Arkadaşlarının her adımını engeleyeceği bir aşırı kaygı ve kaygı ötesi bir duygu olarak önüne çıkıyor. Kazım Paşa, bu arada, İsmet Paşa'ya, «yapılan bütün işlerin Atatürk'ün üzerinde toplanmasını» eleştiriyor; İsmet, bunu, Kazım tarafından yapılan bir «römork» olarak kaydediyor. Lozan dönüşünde İsmet Paşa'da her hangi bir kaygı görünmüyor; ancak anılarında şunları dile getiriyor: «Görünüşe bakarak ben, Meclis'te ileri bir muhalefetin çıkacağını zannetmiyordum. Fakat Atatürk, hadiseleri, bir muhalefetle karşılaşılacak fikriyle takip ediyor halde idi. Atatürk, bizim düşündüklerimizi biliyorlar, bunlara mani olmak için orduda ve Meclis'te tertip almak niyetindedirler, kanaatinde idi.» Sürekli tehlikelerle sarılı olduğu duygusunu yenemiyor.

Paşalar, kollektif bir paşalar diktatoryası istiyorlar; Fevzi bunu İsmet'e aktarıyor. Tarihçi Toynbee'nin «aydınlamacı despot»[6], enlightened despotism of Mustafa Kemal Pasha, dediği Kemal, buna razı olmamak bir yana bunu kendisine yönelik bir komplo sayıyor. İsmet, anılarında, bunu da açıklamadan edemiyor.

«Fevzi Paşa bunu kendiliğinden yapmıyor. Bu konuşmamız aralarındaki müşterek bir karara bağlıdır. Bu havanın içinde böyle olduğu anlaşılıyor. Sonradan Fevzi Paşa, Atatürk etrafındaki hava içinde kaldı ve başkaca aykırı bir tavır göstermedi.»

«İhtilafın esas sebebini ben, böyle teşhis etmişimdir. Atatürk bu ilk günlerden sonra artan ihtilafları daha evvel tasmim edilmiş, hazırlanmış etraflı bir komplo olarak kabul ettiğini ve hatta bunu hissederek tedbir aldığını söyler.»

Bir kavram olarak politika, böyle bir kişiliğe çok uzaktır; politika güç oluşturmak, çoğaltmak, saklamak, disipline etmek ve bir hedefe sevketme sanatıdır. İnsanla ve dille yapılır; yerel dildir ve yabancı dile gerek göstermiyor. İnsanlara güvenmeden, birlikte yola çıkılan insanlardan sürekli komplo bekleyerek politika yapmak mümkün olmuyor; 1919 Yazı'na kadar Kemal'in yaşamında hiç politika bulunmuyor.

«Vatan ve Hürriyet» partisinin tümüyle bir hayal olması ihtimali çok yüksek görünüyor; ilk kez, 1937 yılında ortaya atılıyor. Ortaya atan Kemal Paşa'dır, yazan Afet, tanıklık eden de o sırada Kemal'in milletvekili yaptığı iki kişidir[*]; bir tarih dergisinde bunların yayınlanması sadece utanç kaynağı olmalıdır. Yönetimini sağlama almış bir lider, otuz yıl sonra, kendisinin geçmişe dönük hayal ettiği bir proje ile ilgili iki tanık bulmakta güçlük çekmeyebilir (*);

(*) O zamanları bilen Profesör Erişirgil, o zamanın gençleriyle ilgili bilgiler veriyor.

«Meşrutiyet aşkını duyanlar da kendileri gibi düşünen arkadaşlarının odasında toplanırlar; Padişah ve hükümeti aleyhinde bol bol konuşurlar. Ekserisi hayal halinde kalan cemiyetler kurarlar, istibdatı yıkmak için projeler hazırlarlar.»

M. Emin Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp, İstanbul, 1951, s. 44.

ayrıca o zaman da bu zaman da, çözülüş dönemlerden de herkes her gün yüzlerce gizli örgüt kuruyor.

İttihat ve Terakki üyeliğine gelince, dirijan ve militanları dışında İttihat ve Terakki bir Üçüncü Ordu hareketidir. Makedonya Ordusu'nda görev yapanlar içinde İttihat ve Terakki üyesi olmayan bir subay bulmak mümkün olmuyor; yaşaması imkansız görünüyor. Bu nedenle İttihat ve Terakki'de üyelikten söz edilirken aktif olanları hesaba katmak zorunludur; Kemal'in resmen yazılan biyografilerinde bile çeşitli zamanlarda kongre delegesi seçildiği, ancak Kemal'in hiç birisine katılmadığını yazmak gereğini duyuyorlar (*). Önemsizliği üzerine çeşitli gerekçeler bulma yarışı, kemalist tarihçiliğin yüksek ödül getiren bir işi haline geliyor.

Jön-Türkizm, sığ bir dünya bakışının şiddetli eylemlerle realizasyonu sürecidir; egemen ideolojiden önemli bir ayrılıştan daha çok, bunu, daha yürekli ve hızlı eylemlerle uygulamayı anlatıyor. Gittikçe şiddetini ve kopuşunu artıran bir eylemler dizisidir; Kemal, bunların hiç birisinde yer almıyor. Ne dağa çıkarak Sultan'ı anayasal çerçeveye zorlamada ne de İstanbul'daki gerici asker ayaklanmasının bastırılmasında var; ihtilalci olmadığını ve Osmanlı düzeni ile ciddi bir sorunu bulunmadığını gösteriyor.

Tarih Darwinisttir: bu, bir bilim olarak gücünü ve üstünlüğünü belirliyor. Ancak çok zaman tarih yazımı aşırı Darwinist bir renk taşıyor; bu, bozulmasına yol açıyor. Darwinismin sırrı, «en uygun» olanın, the fittest, ayakta kalacağını içermesidir; yazımda, E.H. Carr'ın çok güzel parmak bastığı gibi, ayakta kalanın «en uygun» ya da the fittest

---

(*) Sonradan bulunan gerekçeler bir yana, Kemal'in, İttihat ve Terakki içindeki önemsizliğinin üstü örtülemiyor.

«Talat Bey ve Enver Bey taraftarları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi durumuna hakim olmuş ve Mustafa Kemal Bey, cemiyet içinde, tali derecede bir adam vaziyetine düşürülmüştür.»

Prof. Dr. M. Münir Aktepe, Atatürk'ün Sofya Ateşiliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge. Belleten, Cilt XXXVII, Sayı 149-152, s. 265.

olması sonucu da ortaya çıkıyor. Kemal, 1880 yılı çevresinde doğan bir kuşaktan, tarihin akışını hızlandırmak için yola çıkanlar içinde ayakta kalandır; ancak en uygunu olduğunu söylemenin son derece zor olduğunu düşünüyorum. Geldiği yere gelebilmek için büyük bir hırs ve uyumsuzluk sergilediğini ileri sürebiliyorum; fakat, böyle bir sonuç için hiç de hazırlıklı görünmüyor.

Fakat sonuç eninde-sonunda sonuçtur; yakın Türkiye tarihinin falsifikasyonu da asıl buradan çıkıyor. Aslında bu falsifikasyon ortaktır; Kemal'in abartılması, kırımdan geriye kalanların kendilerini de abartmaları oluyor. Buna ihtiyaçları var.

Abartma yalnızca kişisel rollerin falsifikasyonunda ortaya çıkmıyor; kopuştaki abartmayı daha önemli buluyorum. Kemal, Vahdettin'in güvenini kazanabilmiştir; Doğu'ya Vahdettin'in güveniyle gidiyor. Katıldığı savaşı sonuna kadar sultan-halife Vahdettin'i kurtarma gerekçesine bağlıyor; Kazım'ın yazdıklarına güvenilecek olunursa, güvenmemek için bir neden görmüyorum, sultanlığın ilgasından sonra bir halife aranırken bile, kendisine yakın ve kendisinin yakını olduğu için, Vahdettin'i öneriyor. Fakat çok kısa bir zaman sonra Kemal kahraman ve Vahdettin ise hain ilan ediliyor; soğukkanlı bir sınamadan geçebileceğini sanmıyorum.

Burada da kalmıyor; Osmanlı içinde modernizasyon hareketlerinin, kemalist döneme yaklaşıldıkça, önemsizleştirildiği görülüyor. Bu, yakın Türkiye tarihinin en önemli dengesizliklerinden birisidir; Üçüncü Selim ile başlayan modernizasyon çabalarını, nerede ise başladığı yerde bitirmek, ödüllü tarih yazıcılığının bir çizgisi haline geliyor. Tanzimat, hem sağdan ve hem soldan mahkum ediliyor; Genç Osmanlı dönemi bir edebi çıkışa indirgendikten sonra, Meşrutiyetçi ve Jön Türk Hareketleri, bulunan olumsuzluklar içinde ve yalnızca böyle yazılıyor. Hamid'in ve Enver'in adına bağlı İttihat ve Terakki atılımlarının üzerine örtmek ise, cumhuriyet tarihçiliğinin en büyük çarpıtmalarından birisi oluyor; başta yer alıyor.

Bütün çalışmalarımda, bilimsel zaafiyetin bir göstergesi olan diğer uca savrulma yolunu kapatarak, çubuğu ter-

sine bükmeye çalışıyorum; burada ise mümkün olan son formülasyonlarımı denemek istiyorum. Buna, «Hareket Ordusu» yazımı ile başlamak durumundayım.

Her bakımdan ve son derece öğreticidir; «Hareket Ordusu» bir karışık edebiyat olmaktan çıkartılmalı ve bir eylemli düşünme sürecine dönüştürülmelidir. Bunu denemek üzereyim; karışık bir edebiyat halinde bırakılması, bir eylemli düşünme süreci olmasından kaynaklanıyor. Şu netlikle söylenebilir; Hareket Ordusu süreci bir eylemli düşünmeye dönüştürülürse, Anadolu Hareketi ile ilgili pek az çözülmemiş «sorun» kalıyor. Hareket Ordusu, Kuvay-ı Milliye Hareketi'nin bir pilot projesidir.

Bir: Yaygın bir Jön Türk deyişiyle, Selanik Kabe-i Hürriyet ve İstanbul, Kahpe Bizans'tır. Hareket Ordusu, Selanik'ten hareket ediyor ve İstanbul'da gerici ayaklanmayı bastırmak üzere yürüyor.

Yakın Türkiye tarihinin bir temel kuralı ortaya çıkıyor: İstanbul, gericilik beşiğidir. Hareket Ordusu, gericilik beşiğinde tehlikede olan sultanı kurtarmak için yapılan bir yürüyüşü anlatıyor; amaç, Sultan Hamid'i ve Anayasa'yı kurtarmak oluyor.

İki: İstanbul'da tehlikede olan sultanı kurtarma yürüyüşü olarak değerlendirildiğinde, 1909 Nisan Ayı'ndaki hareket, türünün ikincisidir; bundan öncesi ve sonrası var.

Birincisi, Bayraktar Mustafa Paşa'nın ilerici sultan Üçüncü Selim'i tekrar tahta geçirmek için Ruscuk'tan hareket etmesidir. Bayraktar ya da Alemdar Mustafa'nın, Selim'i olmasa bile İstanbul'u, Kabakçı'nın sultasından kurtarmasıyla sonuçlanan bu hareket aslında, «Ruscuk Yaranı» olarak bilinen Tahsin, Galip, Behiç Efendiler'in olağanüstü bir dikkat, sabır ve gizlilik içinde hazırladıkları bir parti hareketidir (*); Mustafa, saf ve kendisine doğru an-

(*) Bu beş örgütçü-ihtilalci ile ilgili ayrıntılı çözümleme, benim, diğer çalışmalarımda ve bu arada Aydın Üzerine Tezler'de var. Bu dönemi, 1806-1826 dönemini, birinci uzun iç savaş aralığı olarak alıyorum.

On dokuzuncu yüz yılın başında, böylesi dikkatli ve kararlı aydınların çıkışı, çok düşündürücüdür. Başka dönemlerde de olması ihtimali ortaya çıkıyor.

latılabilen yürekli bir paşa oluyor. Bir model çiziyor; kendisine doğru anlatılabilen paşa bulmak uzun süre Türkiye ilericiliğin basitci, kolaycı iktidar programı oluyor. Mustafa Kemal'in daha işin başında abartılmasında bu modelin etkisini görmek mümkün görünüyor.

Mustafa, Selim'in ölüsüyle karşılaşıyor ve cariyeler, çocuk Mahmut'u bir süre saklayabildikleri için Mustafa yetişiyor ve Mahmut'u tahta oturtuyor. Çok kısa bir zaman içinde de, İkinci Mahmut'un göz yumması ihtimaliyle birlikte, oturduğu başbakanlık mahallinde, bir yeniçeri ayaklanması sonucunda, yaşamını tamamlıyor. Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa da kendisine doğru anlatılabilen bir generaldir; sadrazamlık yaptığı bir sırada öldürülüyor.

«Ruscuk Yaranı» İhtilalciler, Bayraktar Mustafa Paşa'yı hazırlıyorlar ve İstanbul'a yürümesini gerçekleştiriyorlar. Makedonya Ordusu'nda örgütlü genç ihtilalci subaylar, Mahmut Şevket Paşa'yı harekete geçiriyorlar; amaç yine «Kahpe» Bizans'ta tehlike içinde olduğu düşünülen Sultan'ı kurtarmaktır; Mahmut Şevket, Aya Stefanos'ta Hamid'i tahttan indirme kararı tartışılırken, «ben sultanı kurtarmak için geldim, askerlerime ne derim» demek zorunluluğunu duyuyor.

Doğu Avrupa göreceli olarak burjuvadır; ilerici hareketlere beşiklik yapıyor. Son Osmanlı Sultanı Vahdettin, yine Kahpe Bizans'ta bu kez işgalci yabancı güçler de dahil bir tehdit altındadır; Kemal, Vahdettin'in fermanıyla Samsun'a çıktığında, bu kez Erzurum'da sultanı kurtarmaya yönelik bir hazırlık var. Erzurum, bir Doğu Avrupa kenti kadar burjuvalaşmamış olmakla birlikte son derece politize bir kent durumundadır; Ermeni hareketine siyasal merkez işlevini görüyor. Ermeniler ve Kürtler, Erzurum'da genel kongre topluyorlar; Müdafaa-i Hukuk, Hakların Savunulması, Kongresi bunlardan sonra geliyor.

Bu ihtilalci efendilerin Bayraktar Mustafa hareketi üzerinde etkileri. İ.H. Uzunçarşılı tarafından yazılan Mustafa maddesinde inceleniyor.

İslam Ansiklopedisi, Cilt VIII.

Üç: Hayal kırıklığıyla birlikte gelen baskı, hem ürkütücü oluyor ve hem de abartılıyor. Çok yakın zamanlarda kırk kuşağının, karşılaştığı zahmetlerin abartması ve 12 Mart terörünün kendine özgü bir edebiyata sahip olması, her ikisinin de büyük bir umudun üzerine yıkılmasıyla ilgilidir; «31 Mart» terörü de aynı kategoriye giriyor. Meşrutiyet'in ilanından ve büyük özgürlük beklentisinden hemen sonra gelmesi, büyük bir korkunun doğuşuna da neden oluyor; Hareket Ordusu, İstanbul'a doğru harekete geçince, senatör ve mebusların pek önemli bir bölümü de korkudan İstanbul'u terk ediyor. Aya Stefanos'ta, şimdiki Yeşil Köy, iki taraf buluşuyor; Yat Klübü'nde bir Meclis-i Umumi, modern anlamda bir kurucu meclis, toplanıyor.

Hamid'i tahttan indiren bu meclis'tir ve Reşat Efendi'yi tahta yine bu meclis çıkarıyor.

Hamid, bir meclis kararıyla tahtını kaybeden ilk Osmanlı sultanı oluyor; ikincisi Vahdettin'dir. Reşat, seçimle tahta çıkan ilk Osmanlı sultanı durumuna geliyor ve Mecit Efendi ise, bu kez Ankara'da toplanan bir başka meclis kararıyla halife sayılan ilk Osmanlıdır.

1909 yılı Nisan Ayı sonunda Aya Stefanos'da toplanan Meclis-i Umumi biliniyorsa, Ankara'da bir başka meclis toplamayı düşünmek zor olmamalıdır; tarihin falsifikasyonu daha netleşiyor. Yanlış veya eksik yazım, daha çok atılan adımların önceleyenleri olmadığı izlenimini vermek için gerekli görülüyor.

Dört: Aya Stefanos Meclisi, Osmanlı koltuğuna oturtmak için Şehzade Reşat'ı uygun buluyor; ancak Reşat Efendi'yi tahta çıkarırken isimini de değiştiriyor. Reşat, Beşinci Mehmet adıyla sultan yapılıyor; bu, Hareket Ordusu'nun, Bizans'ı, yeniden fethetmiş olduğuna inanılmasından kaynaklanıyor. Çok ilginç olmalıdır; uygulayıcıları, Hareket Ordusu'nun hareketini İstanbul'un İkinci Mehmet tarafından birinci fethine denk değerde görüyorlar. Resmi tarih ise bu Ordu ile sadece, Kemal Bey'in kurmay başkanlığı nedeniyle ilgileniyor; bunun gerçeklerle bağdaşmadığına bir kaç kez değinmiş bulunuyorum.

Somut planda doğru olmaması bir yana düşünsel planda ise imkansız görünüyor; Hareket Ordusu, eninde-sonunda, bir ihtilalci yürüyüşüdür. Kemal'in ise bu tür hareketlenmelerle bir ilgisi görülmüyor; daha çok bir karyer subayı veya ordu içinde bir karyerist olarak görünüyor. Tersinden bakıldığında da böyle bir kurmay başkanlığının imkansızlığı, kolaylıkla, ortaya çıkabiliyor; ihtilalciler, düzenli birliklerle gönüllülerden oluşan böyle bir yürüyüşte, önemli özelliği doğruları anlamaya yatkınlığı olan Mahmut Şevket Paşa'nın en yakın danışmanlığını, ihtilalcilik mektebinden geçmemiş ve kendilerinden olmayan bir kimseye bırakmazlar. Kemal'in, bütün Makedonya Ordusu subayları gibi, Selanik'teki subay klüplerinde, bir hareketin oluşturulmasıyla ilgilendiği kesindir; ilgilenmeyen bulunmuyor.

Bu ilgiye redif komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay subaylığı ekleniyor; ve burada tarihin falsifikasyonunun bir her ülkede geçerli yöntemi üzerinde bir parantez gerekiyor. Usül şudur: Temel ya da «bilimsel» kaynaklar, müphem yazılıyor ve popüler ya da vulgar yazımda tahrifat en gelişmiş biçimini alıyor. Kemal'in Hareket Ordusu'ndaki rolünün falsifikasyonunda bu yöntem şöyle işletiliyor; hiç bir «bilimsel» yazımda açıklıkla Kemal'in Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı olduğu ileri sürülmüyor ve sadece böyle bir izlenim yaratılmaya çalışılıyor. İslam Ansiklopedisi'nde, Kemal Paşa'nın en güvendiği insanlara yazdırılan resmi biyoğrafide, bu konuda, şöyle söyleniyor: «Bu orduya verilen Hareket Ordusu adını da kendisi buldu. Bu ordunun ilk devrede kurmaylığını Mustafa Kemal üzerine aldı.» Hepsi bu kadar; bayağı tarih yazıcıların, kemalist fıkra yazarlarının bütün dayanakları bundan ibarettir.

Mustafa Kemal Bey, Sivas'ta, Cevat Abbas'a kendisinin yazdırdığı ve İstanbul'da yayınlanan Tasvir-i Efkar Gazetesi'nin 14 Ekim 1919 tarihli sayısında çıkan kısa yaşam öyküsünde de, «31 Mart hadisesi üzerine Selanik'ten İstanbul'a hareket eden kuvvetlerin erkanıharbiye reisliğinde» bulunduğunu ifade ediyor; öyle anlaşılıyor, kuvvetler «İstanbul'a hareket» ediyor ve kendisi bulunmuyor.

Böyle olmasına karşın çarpıtma, kemalist fıkra yazar-

ları (*) ve çok zaman da edebiyatçı-fıkra yazarları tarafından sürdürülüyor (**). Tekrar tekrar altı çizilmesi gereken bir nokta var; kemalist tarih yazıcılığı, yeni belge ve yeni yayınlanan anılardan, daha tutarlı yorumlardan hiç ama hiç etkilenmiyor. Falsifikasyonun, doğrulara karşı büyük bir direnee ve kendi yanlışlara karşı da üstün bir tutkuya sahip olduğu görülüyor.

Anılarını yazdığında milletvekili olan Tahsin Uzer hariç hiç bir kaynak Hareket Ordusuna isim bulma misyonunu da Kemal Bey'e yüklemiyor; birliklerin oluşumunun ve ismin, kollektif bir niteliği olduğu anlaşılıyor. Bu Ordu içinde gönüllüler, eşraf, genç subaylar, Elen ve Bulgar çeteler hep bir arada yer alıyorlcr; Hüseyin Hüsnü Paşa ise, bir redif tümeninin komutanıdır. İhtiyat tümeni anlamına geliyor; Tarihçi Sina Akşin, «Hareket Ordusu'nda ihtiyat-redif (Hüseyin Hüsnü Paşa da redif kumandanıydı) ve gönül-

---

(*) Uğur Mumcu, Cumhuriyet Gazetesi'nde Mehmet Ali Aybar'ın anılarını yayınlarken bu yanlışı sürdürmede inatçı davrandı; Aybar'ın dedesi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bir fotoğrafını Sirkeci Garı'nı mekan göstererek yayınladı. Uyarım üzerine Selanik Garı olarak düzeltti; fakat Hüseyin Hüsnü Paşa - Kemal Bey ikilisiyle ilgili yanlış bilgiyi sürdürdü.

Daha sonra Kazım Paşa'nın anılarını yeniden yayınlarken, Hareket Ordusu'ndaki kurmay başkanlarının sayısını artırmak zorunda kaldı.

«31 Mart gerici ayaklanmasının bastırılmasında Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir beraberdirler; Mustafa Kemal, kolağası rütbesi ile Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki Redif Fırkası kurmay başkanıdır. Mürettep İkinci Fırka Komutanı Şevket Turgut Paşa'nın kurmay başkanı da Kazım Karabekir'dir.»

Kazım Karabekir Anlatıyor, yayınlayan U. Mumcu, İstanbul, 1990, s. 19.

(**) «Türkiye İşçi Partisi'nin lideri avukat Mehmet Ali Aybar'ın büyük babasıdır desem, genç nesil onu daha iyi tanıyacaktır. Fakat eski nesil onu, Hareket Ordusu'nun gerçek kumandanı olarak tanır. 1325 yılının 21 Mart'ında İstanbul'da isyan çıktığı zaman Rumeli'deki orduyu İstanbul kapılarına kadar getiren emir ve kumandayı Mahmut Şevket Paşa'ya devreden bu Hüseyin Hüsnü Paşa'dır.»

Vala Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 97.

lülere yer verilmişti» diye yazıyor[8]. Niteliği budur; pek çok sayıda birlik olarak İstanbul'a hareket ediliyor.

Tahsin Uzer, bu hareketi en iyi bilebilecek olanlardan birisidir; yazılı olarak bıraktıklarını buraya aktarmak gereğini duyuyorum. Şunları kaydediyor: «31 Mart Olayı, Rumeli'ne aksedince, askeri klüplerde toplantılar ve görüşmeler başladı. Bunun sonucu İstanbul üzerine yürüyüş kararı verildi. Bu orduya Hareket Ordusu adının verilmesi, askeri kulüpte alınan karar neticesidir. Rumeli'nin seçkin gençleri bu orduya gönüllü yazıldı»[9]. Makedonya Ordusu'nun tümüyle bir Jön Türk örgütü durumunda olduğunu tekrarlamak gereğini duyuyorum; 31 Mart'ta ayaklanma olunca örgütün bütün lokallerinde «ne yapmalı» sorusu etrafında tartışma başlıyor.

Anılarının bu bölümüne, «Hareket Ordusu'na bağlı birlikler bundan sonraki trenlerle parti parti Hadımköyü'ne gelmekte idi» diye başlayan Enver'in sınıf arkadaşı Selahattin Adil, şu bilgileri de veriyor: «Mahmut Şevket Paşa ile Üçüncü Ordu Birlikleri'ne kumanda eden Hüsnü ve İkinci Ordu Birlikleri'ne kumanda eden Şevket Turgut Paşalar karargahları ile Hadımköyü'ne gelmiş, Drama gönüllü taburları ve buna bağlı Rum ve Bulgar çeteleri de gelmek suretiyle toplanmayı tamamlamış olan ordu birlikleri aldıkları emir dairesinde çeşitli kollar halinde İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişti»[10]. Anıların her ayrıntısına güvenmemek gerekiyor; ancak hepsi yan yana konduğunda, Hareket Ordusu'nun gerçekten düzensiz bir topluluk olduğu ve pek çok komuta altında İstanbul'a yürüdükleri anlaşılıyor. Zamanın önde gelen ihtilalcilerinden Tahsin Uzer, «4 Nisan'da Hüsnü Paşa komutasında sekiz asker, arkasından da, Mahmut Paşa ve kurmay heyeti, diğer taburlarla gönüllüleri alarak İstanbul'a yola çıktı» diye ekliyor. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürüyüşünde her hangi önemli bir olay olmuyor; bir tehlike ile karşılaşılmıyor.

Kuşkusuz tehlike ancak düzenli ordunun diğer birliklerinden çıkabilir; yaşanılan günler bir iç savaş dönemidir. İç savaş, eninde-sonunda devlet otoritesinin parçalanması ve resmi güçlerin iki tarafa ayrılmasıdır. İhtilalciler

bunun için önlem düşünüyorlar ve Hareket Ordusu'nun güzergahındaki düzenli birlik komutanlarıyla ön konuşmalar yapıyorlar. İttihat ve Terakki'nin son Katib-i Umumisi Mithat Şükrü bu ön görüşmeleri yapanlar arasındadır; Edirne düzenli birlikleriyle yapılan görüşmelerden kuşkusuz daha sonra önemli olduğu için İsmet Bey'i, daha sonra İsmet İnönü'yü, hatırlıyor ve İsmet ve arkadaşlarının geçiş güvenliği sağlamaya söz verdiklerini belirtiyor. Bleda, «hakikaten Hareket Ordusu yol boyunca hiç bir zorlukla karşılaşmadı» diye hatırlıyor[11]. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a intikali bir sorun olmuyor ve bir sorun yaratmıyor. Selahattin Adil, İstanbul varoşlarında toplanan ordunun komutanlığını Mahmut Şevket Paşa'nın ve kurmay başkanlığını da Berlin'den gelen Enver'in üstlendiğini kaydediyor. Enver'in kurmay başkanlığı da kuşkuludur.

Buna karşın «31 Mart» üzerine ayrıntılı bir monoğrafinin yazarı tarihçi Sina Akşin, Mahmut Şevket Paşa'nın Aya Stefanos'a geldiği zaman yanında bulunanları, İkinci Ordu Kumandanı Salih Paşa, topçu komutanı Hasan Rıza Paşa ve Kurmay Başkanı Ferik Ali Paşa olarak gösteriyor. Ali Paşa'nın, Mahmut Şevket Paşa'nın düzenli kuvvetlerinin kurmay başkanı olması ihtimali dahilindedir; Hareket Ordusu, düzensiz, karışık ve bir anlamda gerçekten dermeçatma bir kuvvet olduğu için gerçek kurmay başkanının olup olmadığı ve varsa kimliği üzerinde karar vermek kolay görünmüyor.

Kesin olan, bunun, Mustafa Kemal olmadığıdır. Kesine yakın olarak gördüğüm ise şudur; Kemal'in Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a yürüdüğü konusunda hiç bir kayıt veya işaret bulunmuyor. İstanbul varoşlarında mevzilenmiş Ordu'nun subaylarının isimleri şurada veya burada çıkıyor ve zaman zaman fotoğrafları da yayınlanıyor. Bunlar arasında Kemal'in izine rastlanmıyor. Daha da önemlisi, yönetimin başına geçtiği zaman, bütün tarihi kendi adına göre yazdırmasına karşın, ne Kemal Paşa'dan ve ne de resmi tarih yazıcılarından çıkan Kemal'in İstanbul için savaştığına dair bir iddia da bulunmuyor. Asıl mücadelenin buradan sonra başlamasına karşın, Kemal Paşa, hiç bir

yerde burada yaptıklarıyla ilgili her hangi bir öykü de anlatmıyor. Bütün bunlar, Kemal'in bir ihtilalci geçmişi ve yapısı olmadığını göstermesi açısından önem kazanıyor.

Mahmut Şevket Paşa'nın da bir ihtilalci olmadığı ve ihtilalci mayası taşımadığına kesin gözüyle bakılabilir; Halit Ziya'nın yazdıklarına göre Paşa, Hareket Ordusu'nun yapısından ürküyor. Halit Ziya'ya «daha sonra, hatta daha evvel, Hareket Ordusu ile gelen karışık unsurları yerlerine iade etmek... beni en ziyade korkutan bu iş» diyor; gönüllüler ve çeteler, işleri yaptıktan sonra daha ileri gitmeyi düşünebiliyorlar. «O karışık askerler her neviden fena olaylara sebep olabilirler. Şuraya buraya sarkıntılıklar, çapulculuklar.. Bir kere iş çığırından çıkmış bulunur ve muzaffer olmuş bulunmak şevkile iştiha taşarsa bunun önüne geçebilmek için başka bir Hareket Ordusu'na imkan yok»[12]. Bu bir Osmanlı Paşası'nın birliklerine karşı genel tutumudur; genel olarak birliklerine hiç güvenmiyorlar. Hareket Ordusu türünden düzenli olmayan bir birlik karşısında temel tutum ise aşırı kaygı ve korku sınırına ulaşıyor (*). Burada, iş bittikten sonra temizleme içgüdüsü harekete geçiyor.

Görgü tanıkları, Hareket Ordusu'nun halinin, İstanbullular için ürkütücü olabileceği noktasında birleşiyorlar.

(*) Mahmut Şevket, Bayraktar Mustafa türüden öldürülmemiş olsa, belki de, bu kez Erzurum'dan başlayan bir üçüncü yürüyüşün başına geçmeye ikna edilebilirdi; ömrü yetmiyor. Fakat böyle bir yürüyüşün başına geçmeye ikna edilen Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Şevket'i hiç olmasa bu noktada aratmıyor ve Etem'in işinin bittiğini düşündüğü anda son derece tahrikkar manevralardan sonra bu «çapulculuklar» yapabilecek birlikleri tasfiye ediyor.

Diğer taraftan Hüseyin Cahit, Meşrutiyet Hatıraları'nda «Mahmud Şevket Paşa İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin aleti değildi» dedikten sonra şunları da ekliyor: «Zaten, Hareket Ordusu kumandanlığında bulunduğu müddetçe de İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezinin tesir ve nüfuzuna kapılmayarak müstakil bir surette davranmış ve bu suretle Cemiyet ile Hareket Ordusu kumandanı alttan alta epeyce çekişmiş idi.» Bunlar, yazılanlarla tutarlı görünüyor.

Fikir Hareketleri, Yıl 1937, Sayı 187, s. 69.

Hüseyin Cahit Yalçın, daha önce tüccar veya bakkal olarak tanıdığı pek çok kimseyi «ellerinde bir mavzer, bellerinde fişeklik ve başlarında bir keçe külah» ile gördüğünü yazıyor[13]. Öyle anlaşılıyor, Türkiye'nin yirminci yüz yıl başı burjuva devrimcileri keçe külahlı oluyorlar; Hüseyin Cahit, ellerinde «ya hürriyet ya ölüm» pankartları taşıyan «keçe külahlı gönüllülerden» belli bir küçümseme ile söz ediyor.

Tahsin Uzer'in subayların er giysileriyle Ordu'ya katılmalarına işaret etmesinin yanında aşırı Türkçü yazar Danişmend, Sadrazam Tevfik Paşa'nın resmi dosyalarını yayına hazırlarken, Hareket Ordusu'nda «her Balkan milletinden yığınlarla mahlukaat» bulunduğunu bildiriyor[14]. Burada da duramıyor ve «hatta Selanik yahudilerinden bile katılanlar olmuştur» diye ekliyor. «Türk düşmanı Makedonya çetecilerinin teşkil ettikleri gönüllü kuvvetler içinde bilhassa Bulgar müfrezesi pek meşhurdur» dedikten sonra «keçe-külahlı Arnavut serserileri» de sayılıyor. Şu da yazılıyor: «Bütün bu güruhlar için en cazip şey yağmacılık imkanıdır.» Bu yargı da, İstanbul'un Hareket Ordusu'ndan ürktüğünü bir kez daha ortaya çıkarıyor.

Hareket Ordusu'nun enternasyonalist bir kimlik taşıdığı kesindir; her hangi bir finansman sıkıntısı çekmiyor. İstanbul varoşlarındaki birliklerin ihtiyaç duydukları sebze ve diğer besin maddelerini peşin ödeyerek satın aldıkları saptanıyor; çeşitli bilgiler, Hareket Ordusu'nun finansmanının Almanlar tarafından yapıldığını gösteriyor. Mümkündür; 31 Mart Gerici Ayaklanması ile ilgili siyasal kişilerin tümü İngiliz politikasını savunuyorlar. Ayrıca İngilizler, Türkiye'de ve Doğu'da, yirminci yüz yılın başından itibaren ancak ve ancak en bağnaz dincilerle politik işbirliği yapıyorlar. O zamanın emperyalist dünya lideri Büyük Britanya İmparatorluğu Jön Türk modernizmine kesinkes karşı bir tutum alıyor; bu bölgede Büyük Britanya ile sömürge ve nüfuz alanı çatışmasına girmiş Almanya'nın modernist Hareket Ordusu'nu finanse etmesi ihtimal dahilinde görünüyor.

İstanbul için bütün sorun ise; Hareket Ordusu'nun gi-

rişini önlemektir; Hareket Ordusu'nun yarattığı tehdit, İstanbul'daki bütün siyasi hareket ve dernekleri, «Heyet-i Müttefika-i Osmaniye» adı altında bir «cephe» kurmaya zorluyor (*). Ahrar Fırkası, Taşnaksutyon Cemiyeti, Rum Cemiyet-i Siyasiyesi, Fırka-i İbad, Arnavut Kulübü, Kürt Teavün Kulübü, Çerkez Teavün Kulübü, Bulgar Kulübü, Mülkiye Mezunin Kulübü, Cemiyet-i Tıbbıye-i Osmaniye, bu cephenin içinde yer alıyorlar. Kuşkusuz, İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu cephenin içinde gösteriliyor; bunun, ya İttihat ve Terakki'nin bir oyunundan ya da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini önlemek isteyenlerin İttihat ve Terakki'yi de bu senaryo içine çekme isteklerinden doğması mümkündür. İttihat ve Terakki'nin cephe içinde adı var; kendisi görülmüyor.

Hamid'e Karşı Ortak Cephe

. . . . . .

OSMANLI MUHALİFEYN FIRKALARI KONGRESİNİN BEYANNAMESİ

«Türkiye'de icrayı faaliyet eden füruku muhtelife tarafından 27, 28, 29 Aralık ayına müsadif günler zarfında münakid kongre, Devlet-i Osmaniyeyi teşkil eden milletler beyninde ittihada muvaffakiyet hâsıl olduğunu resmen ilân eder, o milletler ki Padişahı lâhık Abdülhamid'i Saninin cinayatı gaddaranesi sebebiyle memlekete musallat olup bütün cihana bir manzarai nefret ve istikrah arzeden idare-i müstebideden müştereken azab çekiyor.

(*) Osmanlı'nın son dönemlerinde çeşitli halk ve uluslar zaman zaman «ortak cephe» halinde hareket etmek istiyorlar; pek etkili olamıyor.

Bunlardan birisinin bildirisini, metin içinde ek olarak yayınlıyorum.

... Bugün biraz mülâhazaya iktidarı olanların hepsi hükûmeti hâzıranın tebdiline müsaraatla devleti izmihlâlden ve mahvü taksimden kurtarmak mümkün olduğunu pekâlâ görüyor. Bu kadar felâketlere sebebiyet veren bir usulü idareyi derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlûbumuz:

1 — Sultan Abdülhamid'i tahttan feragate icbar,

2 — İdare-i hâzıranın esasen tebdili,

3 — Usulü meşveret ve meşrutiyetin tesisi (Âyan ve Mebusan Meclisleri).

... Bizi ihtilâle sevkeden sebeb hükûmeti hâzıranın cinayetleridir. Mücadeleye hazır olduğumuzu ilân ve âtide münderiç vesaiti umuma tavsiye ederiz:

1 — Hükûmetin ef'al ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet,

2 — Siyasî ve iktisadî tatili iştigalât ile silâhsız mukavemet (Polis ve hükûmet memurlarının tatil-i meşguliyeti),

3 — Hükûmet-i hâzıraya vergi vermemek,

4 — Ordular dahilinde telkinat: Asker, ne evlâd-ı vatan, ne de erbab-ı kıyama karşı yürümemeğe dâvet olunacak,

6 — Hâdisatın gösterdiği lüzuma göre, sair vesait-i icraat.

... Yaşasın şimdiye kadar müteferrik bir halde bulunan milletlerin ittihadı! Yaşasın kuvve-i ihtilâliyenin içtimaı!

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti.
Vasita-i neşriyatı:
«Şûrayi Ümmet» ve «Meşveret»
Ermeni İhtilâl Heyeti Müttefikası
(Taşnaksüyon).
Vasıta-i neşriyat: «Duruşak».

Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi. Vasıta-i neşriyesi: «Lavara».
«Hilâfet» heyeti tahririyesi. Türkçe ve Arabca vasıta-i neşriyat: (Londra).
«Armenya» gazetesi heyet-i idaresi. Vasıta-i neşriyat: (Marsilya).
«Razmik» heyet-i idaresi. İhtilâl nâşiri (Balkan memleketleri).
«Hayrenik» heyet-i idaresi. İhtilâl nâşiri: (Amerika).
«Ahd-i Osmani» Cemiyeti (Mısır).
«Teşebbüsü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet - Meşrutiyet Cemiyeti». Nâşiri efkârı: «Terakki».

. . . . . .

Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri, İstanbul, 1959, s. 448-49.

Hareket Ordusu'nu tarihsel ve siyasal bir önem kazandıran Selanik'ten Istanbul varoşlarına gelmesi değil; varoşlardan Istanbul'a girmesi oluyor. Burada, diğer çalışmalarımda ayrıntı ile çözümlenen bir noktanın çok kısa olarak tekrarlanması gereğini duyuyorum; 31 Mart, bir gerici ordu ayaklanmasıdır. Sivil örgüt ve aydınların önemli katkısı var; ancak ayaklanma ordu birlikleri içinde çıkıyor ve bunlar tarafından yürütülüyor. Hamid'e karşı olduğunu gösteren bir işaret yok; Hamid'i modernist etkilerden uzaklaştırma çabası görülüyor. Diğer taraftan Aya Stefanos'ta toplanan Meclis-i Milli'nin Hamid'i tahttan indirmeyi görüşmeye başladığı zaman bunu haber alan Mahmut Şevket, o sıralarda Jön Türkizmin ruhu sayılan Başkan Ahmet Rıza'yı çağırarak şunları söylüyor: «Ben mahiyetimdeki askeri, Meşrutiyeti ve Padişahı kaldırmak isteyenleri tedip edeceğiz, Padişah'ın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya getirdim. Hal'in bizim tarafımızdan vuku bulacağını asker duyarsa isyan eder, mahvoluruz.

Siz, Ayan ve Mebusana gizlice anlatınız, şimdilik ses çıkarmasınlar, bu işi müzakere etmek zamanı geldiğini ben size haber veririm»[15]. Hareket Ordusu, Istanbul'a yürüdükten ve savaşarak Istanbul'u zaptettikten sonra, bu zamanın geldiği anlaşılıyor.

Bir nokta çok açık; Jön Türkler ile Hamid arasında önemli bir proğram farkı bulunmuyor. Bu nedenle iki taraf arasında bir şiddet görülmüyor; Hamid'in askerlerine, Hareket Ordusu'na karşı silah kullanılmamasını emrettiği yargısında bütün kaynaklar birleşiyor. Bu yer yer çok şiddetli çatışmaların olmadığı anlamına gelmiyor; ayrıca Taksim'deki isyancı birlikler önemli bir direniş gösteriyorlar. Şehir'den Hareket Ordusu'na katılmalar konusunda bir işaret göremiyorum; sadece Harb Okulu öğrencilerinin bir bölümü, Hareket Ordusu yanında inzibat görevini üstleniyor ve bazı sokak ve caddeleri tutuyorlar. Harp Okulu'ndan bir bölük de Taksim'deki çatışmaya katılıyor.

Hareket Ordusu Istanbul'u aldıktan sonra 31 Martçıların idamları başlıyor; cesetler Galata Köprüsü'nde günlerce asılı bırakılıyor. Bu arada artık «Kahpe» İstanbul tekrar ilerici kuvvetlerin kontroluna geçtiği için Aya Stefanos'a sığınmış olan senatör ve milletvekilleri de İstanbul'a dönmeye başlıyorlar. Bu kez, 27 Nisan 1909 tarihinde, Aya Stefanos'tan dönen 240 mebus ve 34 senatör, Aya Sofia'da, daha sonradan yanan bir binada, Meclis-i Umumi-i Milli adıyla toplanıyorlar; oy birliğiyle Hamid'in tahttan indirilmesine karar veriliyor.

Hamid tahttan indiriliyor; ancak saygı hiç eksik edilmiyor. Üç kişilik bir kurul, Aya Sofia Genel Milli Meclisi'nin kararını, Yıldız Sarayı'na çıkarak, büyük bir saygı içinde Hamid'e sunuyor; Hamid, telaşsız ve bir tür tevekkül içinde kabul ediyor. Yerine, yine seçimle, şehzade Reşat, Beşinci Mehmet adıyla tahta çıkarılıyor.

Batmakta olan Osmanlı düzeninde bürokratik mekanizmalar içinde kalarak yükselmeyi planlayan Kemal, hem Makedonya'daki silahlı özgürlük hareketlerinin hem de Istanbul'a yürüyüşün dışında kalarak düzen ile bağlarını sürdürüyor. Yaşamın geç bir aşamasına kadar her hangi

bir kopuşu öğrenemiyor; Erzurum'da ordudan istifasını çok büyük bir zorluk içinde kararlaştırdığı biliniyor. İstifa etmiş bir subayın üniformasını ve sultanın yaverlik kordonunu çıkarmamakta ısrarlı olması, ilk bakışta verdiği izlenimden çok daha fazla öğreticidir; bir kişiliği anlatıyor.

Kemal'deki hiç bir kopuşun düşünsel olmadığını rahatlıkla ileri sürebilecek durumdayım; hepsi pratiğin zorlamasıyla ve kazanılan pratik durumun bir başka gelişme ile tehdit edilmesi sonucunda ortaya çıkıyor. Yine bir Nisan Ayı'nda, bu kez 1920 yılında ve bu kez Ankara'da, ancak yine çoğunluğu İstanbul'dan kaçan mebuslarla bir milli meclis toplandığı zaman, 23 Nisan 1920 tarihinde, Bursa Mebusu Emin ile Sinop Mebusu Şevket, fesin yerine kalpağın giyilmesine karar verilmesini istiyorlar. İkinci Mahmut'un nefret ettiği yeniçerileri hatırlattığı için değiştirmek istediği kavuğun yerine, büyük bir çaresizlik içinde, o sırada İstanbul'a gelmiş olan Kuzey Afrika'da Fes'li denizcilerin başında görüp beğendiği fes'in savunuculuğunu bu kez, milli meclisin oturumunu yöneten başkan Mustafa Kemal yapıyor; «rica ederim, bugün fes ve kalpak zamanı değil» diyerek bu önerinin reddedilmesini sağlıyor. Kemal Paşa, 1920 yıllarının başında Hüseyin Cahit Yalçın'ın Latin harfleri önerisini, «çok derin değişikliklere neden olacağı» gerekçesiyle kabul etmiyor. Kurtuluş Savaşı boyunca kafasındaki modelin bir Hamid - İttihatçı senaryosu olan birleşik islam imparatorluğu projesinin çok soluk bir kopyesi olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor.

Cumhuriyet, kopuşu düşünemeyen bir liderin yönetiminde gelişiyor.

Cumhuriyet, kopuştan daha çok bir devamlılığı anlatıyor.

Devamlılığın da, pratiğin zorladığı kopuşun da sınırlarını, yöneten kadronun aşırı güvensizliği çiziyor.

İnsan aklıyla görüyor.

Vizuel, visuel, teknolojideki ilerleme, insan aklını tehdit eden bir yöne çevriliyor.

İstatistiğin bir yalan söyleme zanaatı ve yanıltma tekniği olarak geliştirilmesi son derece yaygın ve kabul gören bir görüş oluyor.

Tele-vizyon ve video teknolojisi ise tümüyle ayırt etmeyi durdurucu bir motora dönüştürülüyor.

Aklı durdurabilmek için bütün'ü ortadan kaldırmak ve karşılaştırma yetisini yok etmek gerekiyor; tele-vizyon ya da video halinde bütün savaş filmlerinde montajcının istediği her dar mekân bütündür ve her montajcı, istediği zaman, karşılaştırma izlenimini vererek tüm karşılaştırma imkânını ortadan kaldırabiliyor.

Tele-vizyonda her hangi bir savaşı izlemek, aklın durduruluşu yönünde ciddi bir ekzersizdir; ne kadar çok izlenirse, akıl o ölçüde, kendisi olmaktan çıkıyor.

Aklın tahrifatı ile tarihinfalsifikasyonu arasındaki mesafenin çok uzun olmadığını düşünüyorum.

Türkiye'de Çanakkale Savaşı'nın yazımı, tarihin falsifikasyonundan öte bir aklın bozulması sürecidir.

Tarihin sürekli falsifikasyonu, aklın bozulmasının en kestirme yollarından birisi ve en önde geleni oluyor. Vizuel teknoloji bunu tamamlıyor.

Her ikisi özünde birdir; aklın, tarihin falsifikasyonu ve vizuel teknoloji yoluyla bozulması, aynı mekanizmaları harekete geçiriyor.

Türkiye'de Çanakkale Savaşı'nın yazımında, tarihin falsifikasyonunu realize edebilmek için, izlenen yol mekân ve zaman bütünselliğini ortadan kaldırmak ile başlıyor ve çeşitli karşılaşmaları, karşılaştırma imkânlarını yok ederek ilerliyor.

Bir kez, «Çanakkale Zaferi» başlığı altındaki tarihsel olayın mekânı bir değil ikidir; birisi Çanakkale Boğazı'nda ve diğeri Gelibolu Yarımadası'nda gerçekleşiyor. İlki kısa süreli bir deniz savaşı ve diğeri ise, göreceli ola-

rak uzun sayılabilen bir kara savaşı ve hatta düzenli birliklerin yaptığı bir gerilla mücadelesidir.

Birincisi Kemal Bey'i hiç ilgilendirmiyor; başta Büyük Britanya Donanması ve buna eklenen Fransız savaş gemileriyle Boğaz'ın girişinde iki yandaki topçularla mayın gemilerinin çatışması olarak gelişiyor. Türkiye'de her yılın Mart Ayı'nın onsekizinde top atışlarıyla kutlanan «zafer» budur; bu son derece dar su yolundan İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin geçişi önleniyor.

Bütün savaş otoriteleri, eğer önlenilmeye çalışılırsa, hiç bir denizgücünün Çanakkale Boğazı'nı geçemeyeceği konusunda birleşiyorlar. Yakın zamanlarda bir tek başarılı geçiş, daha önce sözünü ettiğim, 1807 yılında gerçekleşiyor; bunda sürpriz etkisinin rolü olduğunu sanıyorum. Napolyon Fransa'sına karşı Rusya ile ittifak arayan Büyük Britanya, Türkiye'yi Rusya ile barışa zorlayabilmek için Amiral Duckworth komutasındaki filosunu ansızın Boğaz'dan geçiriyor ve Sarayburnu önüne çıkarıyor. Amiral Duckworth, İstanbul'da çok büyük heyecan ve saraylı kadınların paniğine yol açan bu geçişin dönüşünü aynı kolaylıkla yapamıyor.

1836 yılında Osmanlı Ordusu'nda yüzbaşı Moltke, «eğer Dardanel'de toplar uygun bir tertiple yerleştirilirlerse, hiç bir donanmanın Boğaz'ı geçmeye cesaret edebileceğini sanmıyorum» diye yazıyor. Yıllar topların yapısını ve menzillerini iyileştiriyor.

Dardanel'e hücum ederek Boğaz geçmenin çok zor olduğu, 1914 yılında Birinci Savaş başladığı zaman da biliniyor; ancak bu savaşta müthiş bir anti-Türk çizgi izleyen Churchill, Osmanlı kuvvetlerini saf dışı edebilmek için Boğaz'ın geçilmesini ve İstanbul'un işgalini zorunlu görüyor. Karşı olanları ve çekimserleri ikna ediyor; Amiral Carden Çanakkale'ye hücum edecek deniz kuvvetlerinin komutanlığına getiriliyor.

Fakat Amiral Carden'in denizcilik tarihini ve Boğaz'ı geçmenin güçlüğünü Londra'daki savaş kabinesinden daha iyi bildiği anlaşılıyor; hareket günü yaklaştığında sinirleri bozuluyor. Uyuyamıyor ve yemek yiyemiyor; hücum

tarihi 17 Mart olarak saptanmış bulunuyor. 15 Mart günü, yardımcılarına devam edemeyeceğini söylüyor; bu karyerinin sona ermesi anlamıyor geliyor. Daha sonra yerine geçen Amiral de Robeck dahil bütün yardımcıları, devam etmesi için yalvarıyorlar. Fakat, sonunda bir uzman doktor çağırmak gerekiyor; doktor amiral komutanın sinirsel bir çöküşün eşiğinde olduğunu ve komutanlık yapamayacağını rapor ediyor.

Bu, birinci mekân ve birinci zamandır; emperyalist donanmanın 18 Mart 1915 tarihinde durdurulmasında Kemal'in hiç bir rolü bulunmuyor. Başka bir mekânda ve başka bir zamanda gerçekleşiyor. Küçümsenmemesi gerekiyor; ancak bu hücumun başarısızlıkla sonuçlanacağı önceden büyük bir ihtimal olarak biliniyor ve daha sonraki değerlendirmeler böyle bir hücumu sadece çılgınlık olarak nitelendiriyorlar.

İkinci mekân ve zaman başka bir noktadadır; kara savaşına gerek duyuluyor. Bunun, Dardanel ile hiç bir bağlantısı yok; Boğaz, Avrupa yakasında Sedd-il Bahir ve Asya tarafında Kum Kale müstahkem mevkilerinden açılabilecek ateşlerin arasından geçilemeyince Gelibolu Yarım Adası'nın işgali kaçınılmaz olarak ön plana çıkıyor. Boğaz'a hücum Mart Ayı'ndadır ve Gelibolu Yarım Adası'na çıkartma Nisan Ayı'nda başlıyor.

Asıl savaş Gelibolu Yarım Adası'ndadır; bu nedenle bütün Batılı kaynak ve araştırmalar açısından bu savaşın adı, «Çanakkale» değil «Gelibolu» çıkartması oluyor. Ne yazık, tele-vizyon teknolojisinin ilerlemesi nedeniyle daha kolay anlaşılabilecek ve anlatılabilecek bir bozucu mekanizma ile Gelibolu Savaşı, yalnızca ve yalnızca anlaşılmaz bir biçimde yazılıyor. Gelibolu Savaşı'ndaki emirlerin pek çoğunu Başkomutan Vekili Enver veriyor; komutan ise Limon von Sanders ya da Liman Paşa oluyor. Liman Paşa'nın Alman subaylarının dışında Gelibolu, çok parlak iki komutan olan Esat ve Vehip Paşalar'ın komutasında iki kolorduya ayrılmış bulunuyor. Vehip güney bölgesine, Esat ortada Anzakların karşısındaki bölgeye komuta edi-

yor; kuzeyde, Bolayır'da Fevzi Bey var. Esat ve özellikle Vehip'den daha sonra söz etmek durumunda kalacağımı biliyorum; iki kardeştirler. Bunların emrinde tümenler ve tümen komutanları var; Kemal Bey, ihtiyata ayrılmış on dokuzuncu tümenin komutanı oluyor.

Birbirinden mekân ve zaman itibariyle ayrı iki çatışmayı birbirine karıştırdıktan sonra bir ordu komutanını, iki kolordu komutanını, pek çok tümen komutanını bir kenara atarak bütün mücadeleyi ihtiyat tümeni komutanı olarak bu savaşa katılan Kemal Bey'in adına yazabilmek için yalnızca tarihin falsifikasyonu yeterli olmayabilir; aynı zamanda aklı bozmak zorunludur. Akıl ise bütündür; bozulma tekil olgularla sınırlı kalamıyor.

Buna eklenecekler var ve bunu bir tez olarak ifade etmek istiyorum: Gelibolu, kahraman komutanı imkânsız bir mücadele alanıdır. Gelibolu'da ancak inatçı kütleler savaşabiliyor; her iki tarafta da sadece kütlelerin inatçılığı ve kahramanlığı söz konusu olabiliyor.

Kütleler hiç bir zaman kahraman değillerdir.

Kahramanlık seçkinlerin işidir.

Kütleler, zaman zaman mücadele inadına yükseliyorlar. Karşılığında aldıkları ölüm oluyor.

Kahramanlık, kütle için fazla yapay ve gelişmiştir; kütlelerin kahramanlık peşine düşebileceklerini hiç düşünemiyorum. Kütleler için kahramanlık ,içgüdüsel ya da itilme ile atıldıkları bir ölümcül savaşta, sağ kaldıkları takdirde, kendilerine söylenen teselli türküsüdür.

Gelibolu, hem Türkiyeli kütleler ve hem de emperyalist bayrak altında savaşan Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler için bir inat yatağı oluyor; birbirini öldürme inadıdır. Ölüme en çok dayanan kazanıyor. Bu, Türkiye tarafıdır.

Gelibolu'da hiç bir komutanın kahraman olma imkânı bulunmuyor; çünkü, Gelibolu, birbirine iki yatak kadar çok yakın, dereler, vadiler, sırtlar ve tepeler topoğrafyasıdır. Hangi sırt, bayır, vadi veya tepenin diğerinden daha önemli veya stratejik olduğu üzerinde her türlü tartış-

ma yapılabilir; ayırt etmek çok zor görünüyor (*). Bu, yazımdaki falsifikasyon için de büyük bir kolaylık sağlıyor; Kaba Tepe, Çimen Tepe, Savaş Tepe, Abdul Rahman Burnu ve sayısız sırt ile vadiden hangisinin daha önemli olduğunu tartmak pek zor olmalıdır. Bunlar ve saymadıklarım pek çoğu içiçe denecek kadar birbirine yakın bulunuyorlar; her subay, düşmanın kendi gösterdiği yerden hücuma geçeceğini ileri sürebilir ve bazan haklı ve bazan da haksız çıkabiliyor.

Gelibolu'da savaş askerlik sanatıyla ilgili görünmüyor; ölecek daha çok kütlesi bulunan ve şu veya bu şekilde bunu ileriye sürebilen taraf kazanmaya mahkûm görünüyor. Resmi rakamlara göre Türkiye'nin kaybı 86 bin 672 ölü ve 164 bin 617 yaralı oluyor; yabancı kaynaklar beş yüz bin sayısının abartma, ancak yaralı ve ölü olmak üzere toplam kaybın üç yüz bin çevresinde olduğunu tahmin ediyorlar. Emperyalistlerin ise 46 bini ölü olmak üzere kayıpları 265 bin olarak hesaplanıyor; Türkiye tarafının ölüleri, resmi rakamlara göre, emperyalistlerin ölülerinin iki katına yaklaşıyor.

Bu savaşta Osmanlı tarafının kurşun yerine insan telef ettiğini söylemek durumundayım; Selahattin Adil, günde çok sınırlı miktardaki mermi kullanımını aşanları Vehip Paşa'nın sorguya çektiğini yazıyor. Batılı araştırmacılar da, daha ileri yıllarda baş role çıktığı için tarihsel projektörlerini daha çok Mustafa Kemal'in üzerine eğiyorlar; bu tarihçiliğin Darwinist damarının önlenmesi zor mesleki deformasyonu oluyor. Hiç kuşkusuz, tiyatroda olduğu türden tarihçilikte de projektörü bir yere çevirmek, diğer yerleri karartmak anlamına geliyor; bütünsellikten uzaklaşma tehlikesini de beraberinde taşıyor. «Gallipoli»

(*) Boğaz'ı savunan komutanlardan Selahattin Adil, anılarında, «halbuki ne bir sırtın en yüksek hattının düşman eline geçmesi ne de bir yan siperin kaybedilmesinin, Çanakkale Savaşı gibi yakın siper savaşlarında önemli bir etkisi olmadığı görülmüş» diye yazıyor.

Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1982, s. 254.

üzerinde yapılmış ayrıntılı bir monoğrafide şöyle sert bir değerlendirme yer alıyor: «If it had been left to Kemal, there would hardly have been a Turk soldier alive in the Anzac area by the beginning of May»[16]. Eğer Kemal'e kalsaydı, Mayıs Ayı sonuna kadar Anzak Bölgesi'nde hayatta kalan bir tek Türk askeri olmazdı; Kemal'i askerini savurkanlıkla kullanan bir komutan olarak çiziyor.

Genel olarak Türkiye üzerinde değil de «Gallipoli» üzerinde yapılan araştırmaların ortak bir değerlendirmesi var; değinmek istiyorum. Bunlar, belki de Türkiye ile ilgili olmadıkları için daha soğukkanlı bakabilmelerinin sonucunda, Kemal Paşa'yı hiç abartmıyorlar; tersine bir önemsizleştirme çizgisi ortaya çıkıyor. R.R. James, sözünü ettiğim «Gallipoli» çalışmasında, Kemal Bey'in başarısız bir dizi saldırısından söz ettikten sonra, «Kemal's tactics were ferocious and unsubtle» yargısına varıyor[17]. Kemal'in komutanlık sanatını, acımasız ve kaba olarak niteliyor.

Bir başka «Gallipoli» araştırması yazarı Alan Moorehead, yıllar sonra Türkiye'de her yerde Kemal'in adının saygı uyandıracağı ve Enver'inkinin tümden unutulacağını en geniş hayal gücü sahiplerinin bile tahmin edemeyeceğini ileri sürüyor. Diğer insanların düşüncelerine karşı tahammülsüz, her türlü otoriteye karşı sabırsız olarak nitelediği Kemal için, kendi kafası içinde tuzağa düşmüş bir insana benziyordu, diye yazıyor. Moorehead, 1913 yılına doğru Kemal'in karyerinin en düşük noktasını yaşadığını ve «İstanbul'da işsiz bir yarbay» olduğunu da ekliyor[18]. Alan Moorehead'in Kemal'de bir kuşatılmışlık ya da kıstırılmışlık duygusu, claustrophobia, teşhisinde bulunduğundan daha önce söz ettiğimi hatırlıyorum; He waited in a resentful claustrophobia for the opportunity that never came and while he waited the other's so easily outstripped him. Kıstırılmışlık kompleksi içinde hep gelmeyen fırsatın gelmesini bekliyor ve beklerken de diğerleri Kemal'i geride bırakıyor; Kemal ile değil de Gelibolu'yla ilgili bir savaş tarihçisinin vardığı sonuç böyle oluyor.

Robert Rhodes James, Kemal için, «had remained an able but not particularly outstanding soldier» değerlendir-

mesini yapıyor[19]. Yetenekli, ancak özellikle parlak bir asker olmadığı sonucuna varıyor; Kemal'in bütün yaşamı boyunca savaş sanatında parlaklığına işaret eden bir tek kanıtın bulunabileceğini sanmıyorum. Kemal'de hiç bir deha işareti de göremiyorum.

Deha, olağanüstü hızlı görebilmektir.

Dahi, süratli şimşek çakması içinde yaşayan adamdır.

Dahi, her an çaktırdığı şimşeklerle sıradan insanlarının karanlıklarını yırtabilen insan oluyor.

Kemal, hiç bir zaman, arkadaşlarından önce görmüyor.

Mustafa Kemal Paşa, başkalarının açtığı aydınlıktan yürüyen liderler kategorisine giriyor.

Ancak bir noktanın altını çizme gereğini duyuyorum; Kemal Paşa'nın «Çanakkale Zaferi» ve asıl Gelibolu Savaşı'nda kendisine pay çıkarması eğilimini kendisinin başlatmadığını düşünüyorum. Bilgiler bu yöndedir; bu, önceleri büyük yenilgi zinciri içinde bir tutamak noktası bulma ve daha sonra kendisine doğrular anlatılabilir bir paşa yaratma sürecinin sonucu olarak çıkıyor.

1918 yılı Mart Ayı'nda Ruşen Eşref, Yeni Mecmua'nın Çanakkale özel sayısını hazırlarken, Şişli'de Kemal Paşa'yı da ziyaret etmek gereğini duyuyor; böyle bir ziyaretin yıllar sonra kendisine büyükelçilik ve rahat bir yaşam sağlayacağını hiç aklına getirmiyor. Genç edebiyatçı Ruşen Eşref, Çanakkale üzerinde bir edebiyat yaratma çabası içinde, 1915 yılı Şubat Ayı'nda Boğaz'ın girişinin iki yanındaki Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkarma girişimlerini hatırlayıp hatırlattıktan sonra «o zaman, hep ağızlarda işitip okuduğumuz bir Mehmet Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor» diye yazıyor. Bundan sonra Ruşen Eşref ile Mustafa Kemal Paşa arasında 1918 yılında, Mart Ayı'nda, Şişli'de geçen konuşmayı aktarmak istiyorum. Soruya Ruşen Eşref başlıyor.

«— Düşman bu karaya asker ihraç etmek teşebbüsünü neden denedi?»

«— Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de malum olan 5 Mart vardır.»

5 Mart, eski takvimle bilinen tarih oluyor; aslında 18 Mart'tır[20]. Bu konuşma yıllar sonra yeniden yayınlanmasına karşın, eski takvim korunuyor; olabilir. Ruşen Eşref devam ediyor.

«— Ki asıl bizi alakadar eden de odur, Paşa Hazretleri.»

«— Fakat bu tamamen bahri bir harekettir. Sahil müdafaası Cevad Paşa Hazretleri'nin taht-ı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alakam dolayısıyladır.»

Aslında bir deniz savaşı olan Boğaz'ın savunulması, düşman gemilerinden bazısının denizin dibine indirilmesiyle Kemal'in dolaylı ve dolaysız hiç bir ilgisi bulunmuyor; Kemal, bu sırada bir ihtiyat tümeninin komutanıdır. Bu ihtiyat tümeni, Üçüncü Kolordu Komutanı Esat Paşa'ya bağlıdır; Kemal Bey, Ruşen Eşref'in özendirmelerine kapılarak, «yalnız 5 Mart gününün sabahı Cevat Paşa Hazretleri ..... bulunan karargahına gelmişti» diyor. Kemal Bey, 1918 yılında askeri sır olacağı düşüncesiyle karargahının yerini bildirmiyor; karargahı daha kuzeydedir. Söylediklerinin gerçekle hiç bir ilgisini bulamıyorum; Cevad Paşa'nın Gelibolu'da Maydos, şimdiki Eceabat yakınındaki karargaha giderek bir ihtiyat tümeninin yarbay rütbesindeki komutanını ziyaret etmesi imkan dahilinde görülmüyor; usüle ve savaşın gereklerine denk düşmüyor.

O sırada Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat'tır; Kurmay Başkanı ise Selahattin Adil oluyor. Gelibolu'da düşmana karşı en önemli birlik durumundaki Üçüncü Kolordu'nun Komutanı Esat Paşa ve Kurmay Başkanlığını ise Fahrettin Altay, yapıyor. Enver, savaş öncesinde ordudaki rütbe enflasyonuna bir çare bulmak için zaman zaman rütbeleri indiriyor; Cevat da, daha sonradan Cevat Çobanlı, o sırada, generallikten albaylığa düşürülmüş bulunuyor. Ancak Müstahkem Mevkii'nin bağımsız komutanlığını yapıyor.

Fahrettin, anılarında[21], savaştan hemen önce Müstahkem Mevkii'nin bağımsız durumuna son verildiğini ve Esat Paşa'ya bağlandığını ve bu nedenle de Cevat'ın ka-

rargahını ziyaret ettiklerini kaydediyor; Fahrettin, Selahattin ve Enver aynı sınıftan mezun oluyorlar. Bu bağlama görüşmelerinden hemen sonra Selahattin izin alıyor ve İstanbul'a gidiyor; kısa bir zaman sonra Müstahkem Mevkii Komutanlığı tekrar bağımsız bir kuvvet oluyor. Fahrettin, bunu, sınıf arkadaşı Selahattin'in, sınıf arkadaşları Enver'le görüşmesine bağlıyor.

Selahattin anılarında 18 Mart Sabahı'nı yazıyor; Müstahkem Mevkii'nin ikinci adamı durumundadır. Şunları dile getiriyor: «5 (eski Mart) 18 Mart 1915 sabahının ilk saatlerinde Bozcaada yckınlarında toplanmış bulunan birleşik düşman donanmasında bazı hareketler görüldüğü ve bir müddet sonra Boğaz'a çevrildikleri, Kumkale güneyindeki Yenişehir Tepesi gözetleme yerinden bildirilmiş ve kesin saldırının başlayacağı anlaşılmıştı»[22]. Bunun üzerine gerekli hazırlıklar yapılıyor. Selahattin, anılarında, 18 Mart Sabahı ile ilgili olarak şu bilgileri de veriyor: «Pek erkenci olan Cevat Paşa rahmetli, Gelibolu'ya gelmiş olan Üçüncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa'yı (Yanyalı) ziyaret ve Bolayır istihkamlarını teftiş etmek üzere Gelibolu'ya hareket etmiş bulunduğundan kendisine durum telgrafla bildirildiği gibi, savunma bakanlığına ayrıca bilgi verilmişti.» Bu noktayı, alıntılarla ve ayrıntı ile yazmak gereğini duydum; Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat, 18 Mart Sabahı çok erkenden, o gün bir saldırı olacağını bilmeden, Üçüncü Kolordu Komutanı Cevat'ı ziyaret ediyor; ihtiyat tümeni komutanı Yarbay Kemal'i ziyaret etmesinin imkansızlığı ortaya çıkıyor.

Devam ederken tarihin falsifikasyonunun kişilerin istek ve iradelerini aştığına işaret etmek zorunluluğunu duyuyorum; Kemal, çok sonralarına kadar, Gelibolu'da bir kahramanlık iddiasında bulunmuyor. 1919 yılı Ekim Ayı'nda, İstanbul'da yayınlanan Tasvir-i Efkar için, Sıvas'ta yaveri Cevat Abbas'a dikte ettiği özgeçmişinde böyle bir iddianın izine bile rastlanmıyor. Burada şunları dikte ediyor: «Balkan Harbi'ni müteakip Sofya, Belgrad, Çetine ataşemilliklerini ifa etmek üzere Sofya'ya memur ve orada kaymakamlığa terfi edilmiştir. Harbi zailin ilanını müteakip

Tekirdağ'da yeni teşekkül eden Ondokuzuncu Fırka kumandanlığına tayin olunmuşlardır. Maydos ve havalisi mıntıkası kumandanlığını ifa ettikten sonra mezkur fırka ile bu mıntıkada bulundukları sırada Arıburnu kuvvetleri kumandanlığını deruhte eylemiş ve bunun neticesinde miralaylığa terfi etmişlerdir. Bilahare Anafartalar Grubu kumandanı olmuş ve İngilizlerin çekilmeleri üzerine Onaltıncı Kolordu kumandanı olarak Edirne'ye ve orada bir ay kaldıktan sonra Diyarbakır, Bitlis, Muş havalisine aynı numara ile kolordu kumandanı olarak gitmiş ve mezkur cephede miralaylığa terfi ettirilmişlerdir.» Görülüyor; katılanların pek çoğunun yaşadığı ve henüz Mustafa Kemal'in kendisini kanıtlamadığı bir zamanda, son derece mütevazi ve olağanüstü yanlardan yoksun bir özgeçmiş yazımı çıkıyor.

Başka bir yaşam öyküsünün yazılmasını imkansız buluyorum; Kurtuluş Savaşı bir yana, Kemal Paşa için parlak bir askeri geçmiş yaratmak için bulunabilen ve seçilen tek yer Gelibolu oluyor. Halbuki Çanakkale'de savaşanlardan ve anı bırakanlardan Müstahkem Mevkii kurmay başkanı Selahattin Adil, Kemal'in, Arıburnu'nda düşmanın denize döküldüğünü resmen rapor etmesine karşın bunun doğru olmadığını yazıyor. Daha sonra Kemal Paşa ile çok yakın ilişkilere giren Fahrettin Paşa, bıraktığı anılarında, elinde dört alayın olmasına karşın Kemal'in düşmanı denize dökmemesine Enver'in çok sinirlendiğini anlatıyor. Daha da önemlisi, Gelibolu'da Liman Paşa'dan sonraki en önemli komutan olan Esat Paşa, dört cilt tutan anılarını, daha sonra önemli yerlere gelmiş kimseleri incitmemek için yayınlatmak istemiyor; ancak yayınlanan bir özetten, düşman Arıburnu'na yakın bir kumsaldan karaya çıktığı bir sırada Kemal'in birlikleriyle birlikte geriye doğru geldiği, mevzilerini terkettiği, kendisinin «ölmek var dönmek yok» emriyle geri gönderdiği anlaşılıyor. Fahrettin Paşa, bunu doğruluyor ve bir ölçüde tevil etmeye çalışıyor. Fahrettin Paşa, ayrıca, Kemal'in, Gelibolu'da, kendisine verilmemiş yetkileri ve sıfatları kullandığını ve sürekli olarak yeni birlikler istediğini de belirtiyor.

Kemal'in kişiliğinin bu özelliği Kurtuluş Savaşı'nda da kendisini gösteriyor; elde ettiği bir sıfatı hiç bir zaman bırakmak istemiyor, hep yeni sıfatlar elde etmek istiyor. Sıfatlardan güven alan bir yanı var; güvensizlik duygusu kişiliğini belirliyor.

Güvenmiyor; sürekli ek kuvvet arıyor.

Bu kadar sıfat ve protokol düşkünlüğü olmasına karşın Kurtuluş Savaşı'nda baş komutanlığı almak için bu kadar geç kalması son derece düşündürücüdür. Kopuşa, bağımsızlığa, kendisine ve bağımsızlıkçı güçlere güvenmediği sonucuna varmak gerekiyor.

Kemal'in durumu, bu çalışmamın genel tezine son derece uygun düşüyor; on dokuzuncu yüz yılda ve yirminci yüz yılın başında, Doğu'da ve özellikle Osmanlı toplumunda kendine güvenen insan türü son derece kıttır; güvensizlik genel çizgiyi veriyor. Bunun için de güven, ya ihtilalci modernizasyon hareketlerine katılma ve ya da özel askeri başarılarla elde ediliyor; Birinci Dünya Savaşı'na kadar Mustafa Kemal için bu iki fırsat da kaçırılmış görünüyor.

Avrupa, on dokuzuncu yüz yılın sonunda ve yirminci yüz yılın başında yeni bir bölünme ve polarizasyon sürecinden geçiyor; emperyalistler arasında sömürge yarışının bir büyük savaşa yol açacağı herkesin tahmini haline geliyor. Almanya ve Rusya'nın bu savaşta ayrı ayrı taraflarda yer alacaklarını tahmin etmek zor görünmüyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüz yılı sağ olarak geçirmesinde, Büyük Britanya'nın Rusya'nın genişlemesini durdurma planının rolü büyüktür; Kırım Savaşı, bu plan çerçevesinde gerçekleşiyor. Kırım Savaşı, Türk Paşaları'nın askerlik görüşlerini belirlemede, ilk bakışta sanıldığından çok daha büyük bir öneme sahip oluyor; Kırım Savaşı, Amerika dışarda bırakılırsa, bir dünya savaşı sayılmak durumundadır. Zamanın bütün büyük güçleri bu savaşta yer alıyor ve savaş sonrası etkileri, daha sonraki dünya savaşlarınınkinden, daha önemsiz kalmıyor. Türkiye genel kurmayı açısından Kırım Savaşı'nın anlamı şudur: Eğer Türkiye, Rusya'ya karşı savaş açarsa, mutla-

ka kendi etrafında bir Avrupalı ittifak bulacaktır. Tanzimat Paşaları'nın bu planda elde ettikleri başarı, Fransa ve Büyük Britanya'nın Türkiye tarafında yer alması, daha sonraki yıllarda Türkiye genel kurmayının temel yasası haline geliyor.

1877-78 Türk-Rus Savaşı, bu yasanın, şanssız uygulamasıdır; Tanzimat Paşaları'nın kolaylıkla sağladıkları başarıyı, Mithat, yineleyebileceğini düşünüyor. Türkiye, Rusya karşısında tarihinin en büyük ve en utandırıcı yenilgilerinden birisini elde ediyor; Rus askerleri Aya Stefanos'a kadar geliyor ve Türkiye'den yeni devletler çıkıyor.

Artık Büyük Britanya, güçlenmiş olan Rusya karşısında doğrudan bir muhalefet olmak yerine Rusya'nın Türkiye'ye yönelik emellerini törpülemek ve Rusya ile uzlaşmak aşamasına gelmiş bulunuyor; geçmişi hep güncelde ve gelecekte yaşayan Mithat ve arkadaşları bunu göremiyorlar. Büyük Britanya'nın, Türkiye'nin içine düştüğü utanç verici durumda tek katkısı, Rus askerlerinin İstanbul'u işgalini önlemek oluyor.

Enver, Talat, Niyazi, Kemal, İsmet, Kazım, Rauf, Ali Fuad, Refet, İsmail, Ethem, hepsi ama hepsi bu utancın bebekleri ve çocuklarıdırlar; Rusya karşısında büyük yenilginin yaralarının canlı olduğu bir zamanda dünyaya geliyorlar. Hamid, ilk planda, bu kuşağın umududur; bu kuşaktan bir bölümü, utançlarını yenebilmek için ihtilalci yollara ve çarelere düşüyorlar. Bir bölümü daha bürokratik bir yükselişi seçiyor. Birinci Dünya Savaşı'nın sonu, Türkiye'de, bu iki yolun yolcuları arasında bir nöbet değişimine de tanıklık ediyor.

Birinci Dünya Savaşı çıktığı zaman Türkiye'de Jön Türk ekibinin kendisini her halde savaşın içine atacağını tahmin etmek zor değildir; kaybedilenleri kazanmak ve Kırım'da başarıyla sonuçlanan taktiği yeniden denemek yönetenler için ve kaçınılmaz bir yazgı olarak duruyor.

Türkiye'nin savaşa girişini Goeben ve Breslau isimli iki Alman savaş gemisinin Türkiye'ye sığınarak Yavuz ve Midilli adlarını almaları ve Karadeniz'de Rusya sahillerini bombalamalarıyla açıklamak, fıkra yazıcıları için cazip

sayılabilir; ancak ciddi bir tarih yazıcılığı olmuyor. Bir kez, her türlü gayri ciddi tarih yazıcılığı türünden eksiktir; Goeben ve Braslau, bu bağlamda, tek başlarına söz konusu edilmemelidirler. Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerinden söz etmeden daha sonra Yavuz ve Midilli adlarını alan bu iki Alman savaş gemisi ile sınırlı yorum yapmak tarihi çarpıtmak oluyor.

Sultan Osman ve Reşadiye, Türkiye'nin, Büyük Britanya tersanelerinden sipariş ettiği iki savaş gemisinin adıdır; Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce bunların parasının tamamı ödeniyor ve savaştan önce yapımları tamamlanıyor. Her zaman sözünde durmayan Büyük Britanya İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arefesinde, Türkiye'de bu iki gemi beklenirken, bunları Türkiye'ye teslim etmeyeceğini ve kendi donanmasına katacağını ilan ediyor. Büyük Britanya, büyük kısmı halkın bağışlarıyla yaptırılan bu iki savaş gemisine el koyuyor.

Yavuz ve Midilli, bunların karşılığıdır; Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerinden ve kapitalizmin vatanı Büyük Britanya'nın emperyalist aşamada borçlar hukukunu bile bir kenara atışını söz konusu etmeden İttihatçı Hükümet'in Goeben ve Breslau'yu kabul etmesini eleştirmek, tarihi bozmanın yanında, yurtsever ancak çaresiz İttihatçıları haksız olarak kötülemek oluyor. Böyle bir durumda her hükümete olduğu gibi zamanın İttihatçı Hükümeti'ne de gerekli olan savaş gemisidir; Almanya'nın önerilerine kapıları açıyorlar.

Londra'da donanma ile ilgili Bakan Churchill, çıkacak bir savaşta, Türkiye'nin tarafsız kalmayacağına kesinlikle inanıyor ve bunu savunuyor. Türkiye'nin Almanya'dan yana savaşa girmesi büyük bir ihtimal olarak görülüyor; Türkiye kaybeden ve Almanya ise emperyalist yarışa geç giren bir ülkedir. Almanya, emperyalist yarışa geç girdiği için, kendisi gibi geç giren Rusya ve pek çok ülkeyi sömürgeleştirmiş olan Büyük Britanya ile karşı karşıya geliyor. Türkiye toprakları üzerinde kesin emeller taşıyan Rusya karşısında Almanya ile bağlaşıklık araması daha doğal görünüyor.

Şu söylenebilir mi; asker aydınlar bağlaşıklıklarını, sivil aydınlardan daha kolay değiştiriyorlar. Birinci Dünya Savaşı arefesinde asker aydınların tamamı, Alaman yanlısı görüşleri benimsiyorlar; bunun çok az ayrıklarından birisi Mustafa Kemal oluyor (*). Kemal, askerler arasında pek az İngiliz yanlısından birisidir. Bunu da düşündürücü buluyorum; askerlerin bağlaşıklıklarını çabuk değiştirmelerini önlerindeki probleme bağlıyorum. Daha pratisyen aydınlar olarak, üzerlerine aldıkları «kurtarma» ya da «modernizasyon» operasyonları içinde en kestirme imkanları araştırıyorlar. Dolayısıyla çabuk bağlaşık değiştirmeyi asker ve sivil ayrımından daha çok, iş yapıp yapmamaya ve operatif olup olmamaya bağlamak eğilimindeyim.

Londra, Genç Türk yönetimini tümüyle Almanya yanlısı görüyor ve İttihat ve Terakki'nin sivil kesiminin, başta Mehmet Cavit, İngiliz yanlısı olmasına karşın, Türkiye ile anlaşma ve uzlaşma yollarını aramıyor; kapıları hep kapalı tutuyor. Bunda, İstanbul'daki elçilikteki baş tercüman Fitzmaurice'in de önemli bir rolü görülüyor; Osmanlı döneminin sonlarına doğru yabancı büyükelçilikleri baş tercümanlar yönetiyorlar ve içlerinde çok büyük güç elde edenler bulunuyor. Britanya büyükelçiliği baştercümanı koyu bir Romen Katoliğ'dir; yahudilerden ve masonlardan

---

(*) Moorehead, Suvla Körfezi'nde kararlaştırılan hücumu savsaklayan komutan Fevzi'nin yerine, Liman Paşa'nın Kemal'i ataması nedeniyle, «Liman, Kemal'in bütün anti-Alman görüşlerini biliyordu, ancak, Kemal'i işbilir ve zeki bir asker olarak kabul ediyordu» diye yazıyor.

Liman'ın, 1919 yılında Malta'da sürgünde yazılan anılarında ise, Kemal'in adı çok az geçiyor ve Moorehead'in «he ragarded him as efficient and intelligent soldier» sözünü doğrulayacak bir ifade yer almıyor. Liman, Kemal için sadece, ilk şöhretini Suriye'de sağlayan ve sorumluluk almaktan korkmayan bir komutan olarak söz ediyor.

«Mustapha Kemal, qui avait cueilli ses premiers lauriers en Cyrenaïque, etait par nature un chef qui he craignait pas d'engager sa responsabilité.»

A. Moorehead, Gallipoli, N.Y., 1956-1965. s. 87.
Liman von Sanders, Cinq Ans De Turquie, Paris, 1923, s. 104.

nefret ediyor. Fitzmaurice, güçlü bir yahudi cemaatine sa hip Selanik'te doğan İttihat ve Terakki hareketini tümüyl bir yahudi ve mason kuruluşu sayıyor; nefretini hiç sak lamıyor.

İSTANBUL VE ANADOLU

Anadolu'ya taşınma ilk kez 1919 yılında ortaya çıkmıyor; İstanbul tehdit altına girdiği zaman ilk düşünülen işlerden birisidir. Düşman donanması Çanakkale Boğazı'nın önüne gelince ve bu İstanbul'da duyulunca önlemler alınmaya başlıyor.

Düşman Donanması'nın Çanakkale Boğazı'nı zorlaması, İstanbul'da büyük bir korku dalgasının esmesine ve ölçüsüz dedikoduların çıkmasına yol açıyor. Dedikodular en çok kadınları etkiliyor ve 1807 Şubat Ayı'ndakine benzer haykırışlarla korkulu sonu beklemeye başlıyorlar.

En yaygın ve en çok inanılan dedikodu, kırk bin İngiliz askerinin Haliç'e girmek üzere olduğudur. Gelen İngilizler'in İstanbul'da başta saraylılar olmak üzere kadınların ırzına geçecekleri ağızdan ağıza yayılıyor.

1915 Mart başında İstanbul boşalmaya başlıyor.

Kuşkusuz hükümet de gerekli önlemleri alıyor. Devlet arşivlerinin tamamı, bankalardaki altınlar, Eskişehir'e gönderiliyor. Bazı kıymetli belgelerin toprak altına gömülmesi de ihmal edilmiyor.

İstanbul'un İttihatçı polis şefi Bedri, diplomatların İstanbul dışına çıkarılması işini üstleniyor. Daha çok Müttefik Devletlere karşıt ülkelerin büyükelçileri ikna edilmeye çalışılıyor; Alman elçisi kabul etmiyor. Savaşın başında tarafsız kalan Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi de, İstanbul'u boşaltmak için fazla aceleci davranmıyor.

Savaşın çıkacağı ve burada Türkiye'nin nötr kalmayacağı kesinlikle anlaşılınca, Çanakkale Boğazı, önem kazanıyor ve her iki taraf da Boğaz'dan serbest geçişi sağlama üzerine planlar yapıyorlar (*). Buna ek olarak, Boğaz ve Gelibolu Hareketleri için iki neden daha görünüyor; kısaca bunlar üzerinde durulması gerekiyor.

Gerekçelerden birisi, Türkiye'yi savaşta saf dışı bırakmaktır; bunun en kolay yolunun İstanbul'u almak olduğuna inanılıyor. Sorun, Çanakkale'yi aşmakta düğümleniyor; bunun zor olduğuna inanılıyor. Gerçi 1807 yılında İngiliz Amiral Duckworth'un bir kez Boğaz'dan geçtiği biliniyor; ancak, bunda sürpriz etkisi önemli bir rol oynuyor. Ayrıca aradan geçen zamanda top menzillerinin büyümesi ve daha da önemlisi Boğaz'a mayın döşeme imkanının elde edilmiş olması, 1807 yılındaki başarının tekrarlanmasını çok zorlaştırıyor.

Amiral Carden'in tereddütlerinin bir bölümü bundandır; Londra'da Churchill'in ise gözünün kara olduğu anlaşılıyor. Churchill, Londra'dan Boğaz'ın önünde Carden'e gönderdiği bir talimatta, Burun'dan Boğaz'ın en dar noktasına kadar alanda «mayın temizlemek için iki-yüz kayıp makul bir sayıdır» diyor. Donanma'daki dominyon denizcilerinden bir gönüllü kuvveti düzenlenmesinin iyi olacağı düşüncesine de katılıyor.

İkinci neden Rusya'nın talebidir; birisi Enver'in serüvenciliği ve diğeri Kemal'in kahramanlığı çizgisinde yazıldığı için Sarıkamış ile Gelibolu birbirinden çok ayrı iki muharebe olarak algılanıyor; içiçedir. Türkiye, Rusya'ya karşı Doğu Cephesi'ni açtığında, Sarıkamış ve bu cephedeki savaşlardan sadece birisidir ve diğerlerinde önemli başarılar sağlanıyor, Moskova Londra'dan Türkiye'ye kar-

(*) «Dès l'été 1914, les Dardanelles attirèrent l'attention de tous les Etats d'Europe que l'ambition et les armements de l'Allemagne menaçaient d'une guerre prochaine. La Triple Entente et les Empires Centraux firent tous leurs efforts pour 'assurer la libre disposition deb détroits.»

M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 198.

şı bir ikinci cephe açılmasını istiyor; Çanakkale ve Gelibolu, Moskova'nın bu ikinci cephe isteğine de bir cevap oluyor. Enver, Sarıkamış Yenilgisi'nden, 1 Ocak 1915 tarihinde Türkiye'nin yenilgisi kesinlik kazanıyor, sonra İstanbul'a dönerek muhtemel bir saldırıya karşı Çanakkale Savunması hazırlıklarına başlıyor. Rusya'nın Türkiye karşısındaki başarısı ise, Londra'da Türkiye'ye taarruz tartışmalarına açıklık getiriyor; Türkiye-Kafkasya sınırındaki savaşların yüz yıllık tarihini ele alan bir kaynak, Rusya'nın zaferinin, Londra'da Türkiye'ye saldırmak isteyenlerin durumunu güçlendirdiğini yazıyor[24]. Kemalist baskılardan uzak olarak yazılan bütün tarihlerde Gelibolu Savunması ile Enver'in Sarıkamış'ta darbe yiyen prestijini artırdığı ve İttihat ve Terakki iktidarının büyük güç kazandığı kaydediliyor.

Alman General Liman von Sanders, savaştan önce Türkiye ordusunu düzenlemek ve modernize etmek üzere İstanbul'a gelen subaylar arasında yer alıyor; bunlar içinde daha büyük ün kazanan Goltz Paşa'dır. Goltz, Enver dahil yeni kuşak Türk subaylarına hocalık yapıyor ve Enver'den «benim genç dostum» diye söz ediyor. Liman ise o kadar başarılı görünmüyor. Bununla birlikte, anılarında, 2 Mart günü öğleden sonra Enver'den bir telefon aldığını ve Enver gelinceye kadar bürosundan ayrılmamasını istediğini belirtiyor. Enver, Liman'ın anılarından da anlaşıldığı gibi, Liman'ı pek sevmemekle birlikte Liman'a, Gelibolu'da kurulmakta olan beşinci ordunun komutanlığını öneriyor. Liman, daha sonra Fransızca'ya çevrilen anılarında, «J'acceptai ausitot» diyor[25]; derhal kabul ediyor.

Ancak Vice-Generalismo Enver ile beşinci ordu komutanı Liman Paşa'nın ilişkileri hiç bir zaman iyi gitmiyor: Türk ve İngiliz tarih yazımı, Liman'ın iyi bir komutan olmadığı noktasında birleşiyorlar. Buna karşın, Gelibolu Savaş tarihini yazanlardan James, altındaki kumandanlarına verdiği emirlerin «açık, zamanında ve net» olduğunu ve her iki tarafta da Liman'a haksızlık yapıldığını ileri sürüyor.

Fahrettin Altay, anılarında, Kemal'in de Liman'dan şi-

kayetçi olduğuna işaret ediyor; Kemal'in mektup yazma alışkanlığının bir örneği de burada görülüyor ve Fahrettin'e göre Kemal, Başkomutan Vekili Enver'e bir mektup yazarak «cepheye gelmesini ve savaşın idaresini ele almasını» istiyor[26]. Enver, Berlin'le kurduğu bağlantılarda bir çok kez Liman'ın görevden alınmasını sağlayabiliyor; fakat Liman, bir takım bürokratik manevralarla ve bazı ödünler vererek yerinde kalmayı sağlıyor. Daha sonra ise, Malta'da iken İngilizler'e yapmış olduğu gizli bir açıklamada (*), Enver'in kendisini zehirlemeye çalıştığını ileri sürüyor; böyle bir iddia, Liman'ın anılarında ve Türk kaynaklarında yer almıyor.

Liman Paşa'nın savunma planlarında düşman savaş gemilerinin top menzillerinden uzak durma önemli bir yer tutuyor; Gelibolu'nun topoğrafyasına göre bu, kıyılardan ve plajlardan uzak durma anlamına geliyor. Kuvvetleri, sırtlara ve tepelere yerleştiriyor. Buna uygun olarak da kuvvetleri üç ayrı komutanlığa ayırıyor. Güney'deki, Burun'un karşısındaki kuvvetlerin başına Vehip'i, Kuzey'deki, Bolayır ve çevresi kuvvetlerinin başına Fevzi'yi ve Arıburnu plajının ve Anzac denilen bölgenin karşısına da Esat'ın başında olduğu kuvvetleri koyuyor.

Devam etmeden önce burada bir tekrara ihtiyaç var; Gelibolu Savaşı'nın askerlik sanatı ile ilgili bir yanı bulunmuyor. İnat'tır ve ölüm-kalım savaşıdır. Kütlesel bir inatı anlatıyor ve her an süpriz ve yanılmalarla sürüyor.

Sömürge askerleri savaşıyor; ancak İngilizler için savaş aynı zamanda bir bireysel gerçekleşme aracı oluyor. Milletvekilleri, ünlü yazarlar, şairler, bu savaşı ve bu direnişi yaşamak istiyorlar. Muhafazakar milletvekili ve şair Aubrey Herbert de, albay rütbesinde, bu savaşa katılı-

(*) Bu iddiayı, İngiliz gizli kaynaklarını da inceleyerek Gelibolu tarihini yazan James dillendiriyor: Liman'ın İngilizler'e söylediklerine göre bu girişimi, Liman, bir kaç gün hasta yatarak atlatıyor ve bundan sonra güvenilir bir kaç hizmetkarının dışında hiç kimseden yiyecek ve içecek almadığını bildiriyor. R.R. James, Enver'in bunu yapabileceğini kaydediyor.
R.R. James, Gallipoli, London, 1965, s. 254.

yor. Daha sonra Avam Kamarası'nda en önde gelen Türkofillerden birisi oluyor ve hep Türk çıkarlarını savunuyor.

⁂

The falls perpetual snow upon a broken plain,
Anda through the twilight filled with flakes the white earth joins the sky.
Grim as a famished wounded wolf, his lean neck in a chain,
The Turk stands up to die.

⁂

İşte kar yağıyor çatlamış toprağa aralıksız,
Ve kar yapraklarıyla bezenmiş olacakaranlıkta ak toprak göğe kavuşuyor.
Zayıf boynu zincire vurulmuş, yaralı aç bir kurt kadar yavuz,
Türk, ölmek için ayağa kalkıyor.

⁂

Milletvekili, şair albay Herbert, Gelibolu savaşından böyle etkileniyor; bütün anzak edebiyatı da böyledir (*). Bu Büyük Britanya'nın sömürge insanları, Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar, büyük bir Türk düşmanlığı ile savaşa geliyorlar. Moorehead, «there was an intense hatred of the Turks among the Dominion soldiers» diye kaydediyor. Sömürge askerleri, Gelibolu'ya gelirken Türkler ile ilgili duygularını ancak «hayvan», «fanatik», «meşum», «kötü» sözcükleriyle ifade edebiliyorlar. Fakat yine de düzenli bir savaşa katılmak üzere geliyorlar; Türkler'e olan nefretlerini artıracak süprizlerle karşılaşıyorlar.

Alan Moorehead, kötü Türklerle şöyle güzel bir savaş yapmak üzere gelen dominyon askerleri için de, «but nothing of the kind had happened at Gallipoli» diye yazıyor; umduklarını bulamıyorlar. Buldukları şudur: «Karaya çık-

(*) Anzac, Australian, New Zealand Army Copps, sözcüklerinin baş harflerinden oluşuyor ve tesadüfen ortaya çıkıyor. Avusturalyalı ve Yeni Zelandalı ordu birlikleri anlamına geliyor.

tıkları günden itibaren askerler hiçbir düşmana rastlayamadılar; yukarda tepelerde gizlice pusu kuruyorlardı, gizlendikleri pusularından, kendilerini, tüfekleriyle vuruyorlardı, ansızın yakalayıveriyorlardı, emin bir mesafede silahlarıyla bekliyorlar ve birden bire kafalarına şarapnelleri yağdırıyorlardı. Daha da fenası, her hangi bir biçimde karşılık vermek imkansız görünüyordu»[27]. Gelibolu savaşı böyle gelişti; bunun, iki anlamı var. Birincisi, tekrar ediyorum, bu savaşta hiç bir tepe ve hiç bir hareket stratejik olamıyor ve Gelibolu Savaşı'nı bir yarbayın hanesine yazmak, tarihin tam bir falsifikasyonu ve aklın tümden bozulması demek oluyor. İkincisi, bu durum, anzakların Türk askerlerine karşı nefret ve korkusunu artırıyor. Giderek Avusturalyalı ve Yeni Zelandalı sömürge insanı, Türklerle değil, gerçekten canavarlarla savaştıklarını düşünmeye başlıyorlar.

Bütün bunlar savaşın başındadır; bu savaşta siperler birbirine bir evin iki odası ya da iki yatağı kadar yakındır. Bu yakınlıkla birlikte bu inanılmaz karşılaşma, düzenli ordularla yapılan gerilla mücadelesi, iki düşman taraf askerleri arasında tarihin pek az kaydettiği yakınlığa yol açıyor. Bir zaman birbirleriyle komşuluk yapıyorlar, birbirlerinin türkülerine eşlik ediyorlar, muhtemelen günlük yemeklerinden ikram ediyorlar ve sonra bir emirle birbirlerini öldürüyorlar. Anzaklar ve Türkler arasında, yılların silemediği bir dostluk ve sevgi doğuyor.

Aubrey Herbert şiirinde kardan söz ediyor; Boğaz'ı geçme denemesi, Mart Ayı'ndadır. İlk çıkartma Nisan Sonuna doğru gerçekleşiyor; savaş yaz aylarında devam ediyor.

Bir parantez açıyorum; bir yaz sıcağında bir savaşa katılmıştım. Sabah cesetlerin arasından keşfe gidiyordum; eğer öğle üzeri dönecek olursam cesetlerin hareket ettiğini görüyordum. Yaz sıcağında cesetler hareket ediyor; sıcakla şişen cesetler bir yandan diğerine dönüyor. Sabah ağzı kapalı bir cesetin öğleyin dili çıkmış oluyor; bunları görüyordum.

Gelibolu'da savaş yaz sıcağında sürüyor ve Gelibolu'-

da da cesetler canlanıp hareket ediyor. Ancak Gelibolu'da alan daha dar ve cesetler daha yoğundur; metre kareye düşen ceset sayısı, Türkiye'de metre kareye düşen nüfus sayısından çok fazladır. Sıcakta, Gelibolu'da, cesetler hem hareket ediyor ve hem de kokuyor; evine mektup yazan İngilizlerden birisi Gelibolu'yu bir açık mezarlığa benzetiyor. Sık sık cesetleri gömmek için ateşkes görüşmeleri yapılıyor.

Tekrar etmekte yarar var; kahraman komutanı imkansız bir savaş yaşanıyor. Ancak yine de Başkomutan Vekili Enver ve Beşinci Ordu Komutanı Liman Paşa, Gelibolu için güney ve ortadaki iki önemli yere, kahramanlıkları denenmiş iki kardeşi komutan yapıyor. Arnavut kökenlidirler ve Yanya'nın Helenler'e karşı savunmasında ün yapıyorlar. Kardeşlerden büyüğü Esat, sakin ve pek çok subayın hocasıdır; Harp Okulu komutanlığı yapıyor. En güneydeki kolordunun komutanı küçük kardeş Vehip'in, atak ve gerçek bir kahramanlık yaşamına sahip olduğu anlaşılıyor (*). Birinci Savaş'ta ve sonlarında, Kazım Pa-

(*) Vehip, atak ve serüven sahibi bir subay yaşamı sürdürüyor: Kemal'in, Damat Ferit ve Vahdettin ile birlikte Doğu'da düzeni koruma planları yaptığı bir zamanda, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülüyor. Kaçıyor: İtalya'dan Mısır'a geçiyor. Anadolu'ya gelerek mücadele etmek istiyor ve Kemal Paşa kabul etmiyor. Mısır'da duramayacağı zaman geliyor ve Etiopya'nın, Habeşistan, kurtuluşunda, bir komutan olarak savaşıyor.

Hiç ilgisi olmayan bir başka kaynaktan. Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa'nın dağınık anılarından Vehip'in yaşamından bir kaç yaprağı metin-içi ek olarak sunuyorum.

M. Larcher ise, Gelibolu'ya gelmeden önce Vehip'in çok popüler olduğunu, iyi bir komutan özellikleri taşıdığını, enerjik ve askerlik bilimine egemen sayıldığını yazıyor.

«Wehip Pasha, albanais d'origine, défenseur de Janina en 1913, vali du Hedjaz en 1914, très populaire, passait pour un bon chef d'armée, énergique et versé dans les sciences militair. Il jouait d'autre part, un role politique dans les question albanaises, avec son frère Essad Pasha.»

M. Larcher, La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 223.

şa ile birlikte Kafkas Cephesi'nde önemli roller oynuyor.

Komuta kademesi şöyle gerçekleşiyor: En üstte Başkomutan Vekili, Enver, altında Liman Paşa ve Anzak Bölgesi'nin karşısındaki Üçüncü Kolordu Komutanı olarak da Esat Paşa var. Güney'de Vehip ve daha kuzeyde Fevzi komutan durumundalar.

Tarih önemli rolü Esat'ın başında bulunduğu üçüncü kolordu için yazıyor. Bu kolordu'nun yerleşimi ile başında bulunanları, dünya savaşı içinde Türk savaşını inceleyen bir monoğrafiden Fransızca olarak aktarıyorum[28]. Fransızca aktararak tarihin falsifikasyonunu sona erdirmek isteyeceklerin de yararlanma imkanını yaratmak istiyorum.

«II. Zone d'Europe: 1e 3e corps (Essad Pacha), qui eut:

1 — Défense de la côte de ma presqu'île: 1a 9e division (Sami Bey).
Avants-postes de la baie de Morto a. Gabcı Tépé inclus (4 battaillons). Gros: à Maidos.

2 — Défense de l'isthme de Boulair et du golfe de Saros: La 5e division (Colonel Von Sodenstern).
Avan-postes de Gaba Tépé à Boulair; prolonges par une brigade de cavalerie jusqu'a la Maritza.
Gros: a Kawak, sur l'isthme de Boulair.
La 7e division (Remzi Bey) à Gallipoli en soutien de la 5e division.

3 — Réserve génerale de la zone de'Europe: La 19e division (Moustapha Kemal Bey), ressemblee au nord-ouest de Maidos. (1 bataillon vers Suvla).»

Bir komutan savaşı olmayan bir savaşta bir ihtiyat tümeninin komutanının bütün birlikleri aşarak, savaşı kazanmak ve kahramanlık iddiasında bulunmasını hiç bir ciddi tarih yazıcısının ciddiye almasını imkan dahilinde göremiyorum; Kemal, bir ihtiyat tümeninin komutanı olarak arkada bekliyor (*). Asıl komutan Esad'ın anılarını ise, be-

(*) Esad'ın dört cilt tuttuğu bildirilen anıları Kazım Taşkent'e bırakılıyor ve bundan sadece bazı bölümler yayınlanmış

nim bu çalışmamın dışında, değerlendiren bir kaynak bulunuyor. Esad, tekrarlıyorum, anılarını görevde bulunanları, açıkca Kemal Paşa'yı incitmemek için, yayınlamıyor ve yazıyor, bırakıyor.

Bütün bunlara karşın, Esat Paşa'nın, çok kısa bölümleri yayınlanmış anılarından bazı aktarmalar yapmak istiyorum. Bunlar, yazılan tarihe ciddi kuşkular getirecek boyutlara ulaşıyor.

«Mustafa Kemal Bey'i, Tümenin 57 nci alayını, 9 ncu Tümen'e bağlı olup, Arıburnu-Kabatepe hattı gerisinde bulunan 27 nci alayı kimseden izin almadan Arıburnu'na doğru göndermiş ..... buldum.»

Yazılmayan kısımlar bana ait değil; Esat Paşa'nın anılarından kısa bölümleri yayınlayana ait bulunuyor[29]. Burada, Kemal'in zaman zaman hücum ile ricat arasında zigzaglar çizdiği yazılıyor; ancak son derece dikkatle ve üzeri örtülmeye çalışılarak kaydediliyor.

«Bu sırada Mustafa Kemal Bey yanıma gedli. Tümenini düşman donanması tarafından yapılan ve birçok kayıplara sebebiyet veren ateş yağmurundan kurtarmak için Eğertepe'ye geri almak düşüncesinde olduğunu söyledi. Yanımda Topçu Kumandanı Hasan Rıza Bey ve emir subayım süvari yüzbaşısı Selami Bey bulunuyordu. 'Beyefendi, askerinizin eğitimi henüz noksan olduğundan tarihte bir çok örnekleri görüldüğü gibi bu çekilişi bozgun sayarak istediğiniz yerde durmayarak kaçmaya kalkışacaktır. Bunun içindir ki tümeniniz yerinde kalarak gerekirse düşmana saldıracaktır. Ölmek var, dönmek yok' dedim.»

Öyle anlaşılıyor, Kemal hiç kimseden emir almadan bir ricat hareketine girişiyor ve yine öyle anlaşılıyor, tarihte Kemal'in ağzından çıktığı yazılan «ölmek var, dönmek yok» sözü, deneyimsiz askerlerini bir bozgunla sonuçlanabilecek biçimde geri çekmeye çalışan Kemal'e karşı ve yüzüne söyleniyor.

Bütün bunlar doğru mu? Mustafa Kemal, Gelibolu'da

---

durumdadır. Kemalist tarih yazıcıların Esad'ın anılarını değerlendirmemelerini, kemalist tarih yazımı ile çelişen bölümlerini çürütmeye çalışmamalarını utandırıcı buluyorum.

ricat etti mi? Araştırılması gerekiyor; normal bir durumda önemli bulunmayabilir. Ancak tarih bu kadar abartıldığı bir zamanda araştırılmasının gereğine kesinlikle inanıyorum.

Ancak ayrıntısıyla araştırılmasının benim işim olmadığını belirtmek durumundayım; Kemal'in üstelik pek saygın bir komutanının, Kemal'i incitmemek için yayınlanmasını istemediği anılarında, Kemal'in cepheyi bıraktığını yazması yeteri kadar önemli oluyor. Burada durabilirim.

Böyle olmakla birlikte Türkiye'de tarih yazıcılığının ve bu arada tarih okuyuculuğunun düzeyini gösterebilmek için sadece bir ek kaynaktan söz etmeyi yararlı buluyorum. Esat'ın kurmay başkanı Fahrettin, daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda komutanlık yapıyor ve kemalist kampta, ikinci planda, önde bir yer alıyor. Üstelik anı bırakıyor; bu anılarda, Esat'ın yazdıklarının izine rastlanıp rastlanmayacağını sınamanın zahmetine değeceğini düşünüyorum.

Fahrettin Altay'ın anılarından bir bölümü aktarmak istiyorum; herhangi bir noktadan başlamakta sakınca görünmüyor. Şöyle olabiliyor: «Kanlı Sırt'ta düşmanı sıkıştıran Yirmiyedinci Alay orada kalan bataryasını kurtarmış ve düşmanı denize hakim sırtlara kadar sürmüş. Fakat çok zayiat verdiği için daha fazla ilerleyememiş. Mustafa Kemal tesadüf ettiği düşmanı geri atmış, o da sahile hakim tepelere kadar ilerleyebilmiş. Çarpışmalar sırasında Elliyedinci Alayın tabur komutanları olan üç mümtaz yüzbaşı yaralanmışlar. Alay çok zayiat vermiş olmakla beraber Arıburnu'na hakim tepelere kadar ilerleyebilmiş. Düşman için kaçmaktan başka çare kalamadığı kanaati vardır. Kolordu komutanı durumu daha yakından görmek için ileri hatlara hareket etmişti. Mustafa Kemal'e niçin geri geldiğini sormuş, O da düşmanın artık ilerleyecek hali kalmadığını ve okuduğu bir raporda düşmanın büyük kuvvetlerinin Kaba Tepe kumsalına çıkmağa başladıklarını öğrenmiş olduğunu, bu sebeple de o tarafa Yetmişyedinci Alayı gönderdiğini ve bu yeni duruma göre emir almak üzere geldiğini bildirmiş»[30]. Çok öğretici buluyorum; eğer dikkatli ve akılda bir tezle okunmadığı takdirde ne kadar

ilginç bir anı parçası oluyor ve eğer akılda bir tez varsa, son derece müphem, kaypak ve yanıltmaya yönelik bir ifade olduğu hemen beliriyor.

Hem Türk tarafı büyük kayıplar veriyor ve hem düşmanı fazla püskürtemiyor ve hem de «düşman için kaçmaktan başka çare kalmadığı kanaati vardır» türünden, anlaşılması zor ve ancak üstü örtülmek istenen bir gerçeği saklamaya yarayabilecek bir cümle yer alıyor. Fahrettin, anılarında, Kemal'in ricat ettiğini yazamıyor ve bunun yerine Esat'ın Kemal'e «niçin geri geldiğini» sorduğunu kaydetmekle yetiniyor. Savaşta, komutana sormadan, cepheyi ve mevzii bırakıp geri gelmeye, «ricat» adı veriliyor. Orgeneral Fahrettin Altay, yıllar sonra ve Kemal Paşa öldükten sonra, yayınladığı anılarında bile Kemal'den korkusundan kurtulamıyor.

Fahrettin, anılarında, Esat'ın Kemal'e şunları söylediğini kaydediyor: «Bu raporda bir yanlışlık olacak. Kabatepe kumsalına yeni bir çıkarma yok. Siz geri dönün. Bütün kuvvetlerinizle düşmanı denize dökmeye çalışın.» Esat'ın bu çıkışını yazmak gereğini duyan ve Kemal'in cephesini terk ettiğini, bu ölçüde de olsa yazdığı için bir ayrı açıklama yapma zorunluluğunda kalan Fahrettin şunları da ekliyor: «Halbuki sonradan anlaşıldı ki, düşman Arıburnu'nun hemen güneyindeki küçük kumsala yeni kuvvetlerini çıkararak Korku deresinden Merkez Tepe'ye gelmiş. Rapor yazan subay burasını Kaba Tepe Kumsalı zannetmiş. Mustafa Kemal, cepheye gidince Merkez Tepe'ye düşman çıktığını görüyor, elindeki yetmişikinci alayı bu düşmanı atmak için ileri sürüyor. Bu alay, daha önce belirtildiği gibi, savaş kudretinden yoksun olduğu için saldırıyı başaramıyor, biraz daha zayiat verince geri çekiliyor, akşam oluyor, gece düşman dar cephesini makinalı tüfeklerle kuvvetlendirip sona kadar orada kalıyor.» Hepsi bu kadar, Kemal'in ricat ettiği ancak bunun sorumlusunun yanlış rapor yazan bir subay olduğu böylece kanıtlanmış bulunuyor.

Buradan devam ediyorum; ortaya çıkan tablo, Kemal'in, komutanlarının ataletini görerek insiyatif almak sure-

tiyle düşmanı denize döktüğü yolundaki resmi tarih, bu bulduğum kaynak, anı ve iddialarla taban tabana çelişiyor. Kemal'in izinsiz olarak düşmanın üzerine gitmesi yerine izinsiz olarak düşmanı bırakıp geri dönmesi söz konusu ediliyor. Bu kadar da değil; Kolordu Komutanı'nın sert çıkışıyla düşmanın üzerine gittiği anlaşılıyor.

Devam ederken buraya Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı Selahattin Adil'in anılarından bir paragraf almak gereğini duyuyorum. Selahattin Adil de şunları bildiriyor: «Ondokuzuncu tümen kumandanlığından 25/26 Nisan Gecesi müstahkem mevkie gelen bir telgrafta düşmanın tamamen kıyıya atıldığı ve yalnız Arıburnu kısmında kalan zayıf bir bölümün de 26 Nisan sabahı şafakla denize dökületeceği haber veriliyordu. Bunda başarı elde edilememekle beraber, birliklerimiz Conkbayırı - Kanlı Sırt hattında sağlam bir yere yerleşmiş oldular»[11]. Selahattin Adil, böylece, Kemal Bey'in gerçekleşmemiş bir «zafer» için önceden telgraf çektiğini yazmış oluyor.

Şimdi Esat Paşa'nın anılarından aktarma yapabilecek durumdayım. Esat Paşa, «bugün öğleden sonra 19 ncu Tümen Komutanı'ndan şu raporu aldım» diyerek Kemal Bey'in raporunu anılarına koyuyor. Şöyle: «Düşmanın bir günlük savaş sırasında morali tamamen sarsılmış, dört tugay kadar tahmin ettiğim kuvveti denize dökülmüştür. Bindirme noktasını himaye eden bir kısım kuvvetine de genel saldırı emrini verdim.» Kemal'in bu son derece abartılı raporlarıyla ilgili olarak Esat anılarında, önce, «Ondokuzuncu ve Dokuzuncu tümenler bugün düşmanı denize dökmeyi başaramamışlarsa da ilerlemesini de önlemişlerdir.» Böylece, bulunduğu bir savaşta Kemal Paşa'nın en yakın komutanı, çok tekrarlanan ve kendisini kahraman yapan bir iddiasını doğrulamıyor.

Esat'ın anılarından şu paragrafı da aktarmak istiyorum: «Mustafa Kemal Bey'in 27 Nisan saat 15,20 den sonra bana gönderdiği yukardaki raporda bildirilen düşmanın 'kuvveti tamamen denize dökülmüştür' tarzındaki bildirisiyle 77 nci Alay Kumandanı Binbaşı Saib Bey'in Harp Ceridesi'nden çıkarılıp yukarıya koyduğum yazıları arasında

aykırılıklar vardır.» Esat'ın anılarının çok kısa bir bölümünü yayınlayanlar, bu aykırılıkların bilinmesini istemedikleri için kısaltılmış anıların içine almıyorlar; ben de yazılanlarla yetinerek asıl kaynaklara dönme gereğini duymuyorum.

Esat, daha sonra, Ondokuzuncu Tümen'in Kurmay Başkanı İzzettin'in 1919 yılında yazdığı yazılardan aktarmalar yapıyor; daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Orgeneral olan İzzettin Çalışlar, 1919 yılında Kemal'in geleceğini tahmin edemediği için, Arıburnu'ndan bir kahramanlık destanı çıkarmaya çalışmıyor. Gelibolu'da kurmay yüzbaşı İzzettin, 1919 yılında, şunları kaydediyor: «Ben kolordu kurmay başkanının çadırına giderek durumu anlattım. Beraber Kolordu Komutanı'nın yanına giderek Arıburnu'ndaki durumu kendisine de bildirdim. Birlikler geldikçe bizi pekiştireceklerini, fakat Settülbahir cephesinde durumun daha kritik olduğunu söylediler.» Düşmanın denize dökülmesi öyküsü yerine, takviye isteyen bir tümenin varlığı söz konusu edilebiliyor.

İlginç bir durum daha var; cesetleri toplamak için sık sık ateşkes görüşmeleri yapıldığına değinmiştim; bunlardan birisinde Türk tarafını Kemal adlı bir subay temsil ediyor. Bunu bildiren R.R. James'in, bunun çokca ileri sürüldüğü türünden Mustafa Kemal olmadığına işaret etmek gereğini duyuyor. Türk tarih yazıcılığı, Mustafa Kemal'in bulunduğu bir yerde yaşanan bütün olayları Kemal'in adına yazma eğilimini sergiliyor. Esat, anılarında, Kemal'in kurmay başkanı Yüzbaşı İzzettin'in 1919 başında Harp Tarihi Dergisi'ndeki yazısından bir paragraf aktarmayı gerekli görüyor ve ben de buraya alıyorum: «Bir aralık topçu tabur komutanı Binbaşı Nafiz ve batarya komutanı Teğmen Fethi ile batarya gözetleme yerinde - ki burası açık bir toprak çukuruydu - dururken önümüzde patlayan bir gemi mermisinin dip tablası benimle Teğmen Fethi'nin omuzları arasından geçerek önümüze düştü.» Böylece bir şarapnel parçası, Türkiye tarihine girmiş oluyor (*); daha

(*) Kemal Paşa, daha sonra 1918 yılında, Gelibolu'yu

sonra böyle onurlu bir şarapnelin Yüzbaşı İzzettin'in anıları arasında kalmasına bazılarının gönlü elvermiyor.

Bu kadar da değil; Esat'ın anılarında Kemal'in kişiliğini çok iyi gösteren bir başka iddia daha bulunuyor. Aktarıyorum: «Mustafa Kemal Bey yalnız Ondokuzuncu Tümen Komutanı olarak bir harekete katıldığı halde emirde dikkat edileceği gibi resmi olmayan bir mevkii kendisine yakıştırıp 'Arıburnu Kuvvetleri Komutanı' olarak kendine takmıştı»[32]. Gerçekten çok ilgiye değer; hiç bir ordu içinde bunların yapılabileceğine ihtimal veremiyorum. Esat, Dokuzuncu Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey'in şikayeti üzerine Yarbay Kemal'i uyarıyor ve «Arıburnu Kuvvetleri Komutanı - Ondokuzuncu Tümen Komutanı - Kurmay Yarbay M. Kemal» imzasından vazgeçmesini istiyor.

Bunlar da doğru olabilir mi; artık doğruluğundan kuşku duymuyorum. Nitekim Fahrettin Paşa da satırların arasından bunları yazmış bulunuyor. Anılarının bir yerinde şunlar var: Liman Paşa «dürbünle yere yatmış ileriyi seyrederken Mustafa Kemal'den gelen bir raporu kendisine okumuştum. Raporda, 'düşman bu gece denize dökülecektir' deniyordu. Gözlerinin yaşardığını gördüm, Almanca Allaha şükürler olsun derken de hayli heyecanlanmıştı.» Kemal Bey'in düşmanı denize dökmeden haber verdiğini, daha sonra da denize dökülemeyen düşmanın dört tuga-

---

Ruşen Eşref'e anlatırken denizden açılan top ateşinden söz ediyor ve tam bu sırada yaveri yüzbaşı Cevat söze karışarak «bu şarapnel misketlerinden bir tanesi de Paşa'nın göğsünü okşamıştır» diyor. Bir cep saatinin Paşa'nın yaşamını kurtarması, işte bu şarapnel nedeniyle oluyor; Ruşen Eşref bu tarihi saati görmek isteyince de, Paşa, «o saatin enkazını bu muharebeden sonra Liman Paşa Hazretleri hatıra olarak aldılar» cevabını veriyor. Liman, bunu karşılıksız bırakmamak için, Paşa'nın anlattıklarına göre, Paşa'ya «aile-i asalet armasını havi» kendi saatini hediye ediyor. Ancak Liman von Sanders, anılarında, belki unuttuğu ve belki de bu tür olayları çok yaşadığı için, her iki saatten de söz etmiyor.

Ruşen Eşref'in öyküsü için, şu kaynağa bakılabilir.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, 1981, s. 39-40.

yının denize döküldüğünü rapor ettiği kesinlik kazanıyor.

«Bu sırada Mustafa Kemal cephesini üç bölgeye ayırmıştı: sağ yan, merkez, sol yan. İmzasını da 'Kemalyeri'nde Arıburnu Cephesi Kumandanı' olarak atmaya başlamıştı. Emrindeki alayların beşi geçiyor, bu suretle Cephe Kumandanı ünvanı ile kendisini Kolordu yerine koymuş oluyordu.»

«Enver Paşa, elinde dört alay olmasına rağmen Mustafa Kemal'in düşmanı denize dökememiş olmasından O'nu kusurlu görmüş olabilirdi.»

«Enver Paşa giderken yeni ve mükemmel bir tümen göndereceğini ve bununla düşmanın Arıburnu'ndan atılmasını emretmişti.»

Bunları, Fahrettin Altay'ın anılarından aktarmış oluyorum[33]. Esat, bu tümenin komutanlığına Kemal'i getirmiyor. Kemal Bey'e, yeni bir tümen komutanlığı yerine gümüş bir madalya vermeyi uygun görüyorlar.

Ortaya çıkardığım bilgilerin şaşırtıcı olduğunu kabul ediyorum; devam etmek istiyorum. Bir de yabancı kaynaklara bakılabilir; bunların, iki özelliğine işaret etmek durumundayım. Genel «Türkiye Araştırmaları» ile Türkiye'deki tarihçilik arasında birbirini daha çok bozan bir ilişkiye, başka çalışmalarımda, işaret etmiş olduğumu hatırlıyorum. Yabancı çalışmalar, Türkiye'de beğenilmeyi önemsemiyorlar ve Türkiye'de resmi kaynakları abartarak kullanıyorlar; Türkiye'deki resmi tarihçilik, yabancı çalışmalara yansımış olmaktan mutlu oluyor ve bunları bağımsız bir çalışma ve değer olarak sunuyor (*). Türkiye konusunda,

---

(*) 1960 yıllarının ilk yarısında, Yön Dergisi'ni destekleme çalışmaları yaptığım bir sırada, Dergi'de Türkiye'de toprak ve gelir bölüşümü ile ilgili hiç bir ciddiyeti olmayan bir yazı ve tablo yayınlanmıştı. Ciddiye almadım; bir süre sonra, Sovyetler Birliği'nde Türkiye'de toprak dağılımı ve dolayısıyla gelir bölüşümü üzerine bir araştırmanın yayınlandığını öğrendik. Türkiye'de yayınlandı; hepimiz ciddiye aldık. Gelir bölüşümünün bozukluğu konusunda, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin onayı olan bir takım bulgular elde edebildiğimiz için seviniyorduk.

O sıralar Rusça okuyamıyordum; Türkiye'de gelirin bozuk

bu tür genel çalışmaları; bu nedenle, çok fazla önemsememek eğilimindeyim; insanın, ayarı bozuk bir aynada suretini önemsememesi gerektiğini düşünüyorum.

Bir de amacı Türkiye dışı olan, ancak objesi Türkiye olan araştırmalar var; «Gallipoli» bunlardan birisidir. Gelibolu, emperyalist dünyanın önemli tarih noktalarından birisi oluyor ve bunun savaş tarihini yazmak, özellikle Anglo-Amerikan dünyasında, zaman zaman karşı koyulmaz bir istek haline geliyor. Bunlar, Türkiye ve Kemal'in kaderyeri ile ilgili görünmüyorlar; bu nedenle daha objektif bir yanları beliriyor. Ancak yine de Türk kaynaklarını kullanmak durumundalar; tarihin kemalist falsifikasyonunun bombardımanından tümüyle kurtulamıyorlar. Bu nedenle de, genel olarak Kemal'i önemsizleştirmekle birlikte, zaman zaman Türkiye'de kaynakların ağır baskısıyla, kendileriyle çelişen paragraflara da yer veriyorlar.

Önce Robert Rhodes James'in çalışmasından aktarma yapmak durumundayım; Kemal'in Arıburnu anlatımına yer veriyor. Bu anlatımının bir yerinde Kemal, Esad'a telefon ettiğini ifade ediyor ve R.R. James, Esad ile ilgili şu dipnotu yazıyor: «Essad was in command of the Turkish IIII Corps at Gallipoli; at about 7.30 a.m. von Sanders ordered him to take command in the south, which until then had been divided between Sami Bey, commanding the 9th Division, and Kemal»[34]. Liman Paşa'nın düşmanın Arıburnu plajından çıkarma yaptığı zamanda, Esada, daha güneye inerek komutanlığı, doğrudan doğruya üzerine almasını emrettiği anlaşılıyor.

---

bölüşümüne üzülüyor ve bunların geniş yığınlara anlatılmasını istiyorum. Sonra Rusça okumaya başladım. Bu bilgilerin, Yön Dergisi'nde çıkan ve benim hiç güvenmediğim araştırmaya dayandığını, çok geç öğrendim.

Bilimsel çalışmanın da pek çok tuzakları var.

Bütün bu tuzaklardan kurtulmak gerektiğini savunuyorum. Bilgi ne kadar doğru olursa, o kadar «iyi» ve «doğru» yönde etkilidir. «Yanlış» bilgi ile ve yanlış taraf ile, «iyi» bir tarafa gidilemeyeceği, benim bilim öncesi, değişmez bir inancım oluyor.

James'in «Gallipoli» monoğrafisinin bir bölümü, «April 25th, 1915» başlığını taşıyor; bu tarih, Türkiye'de ünlü Arıburnu'nda düşman çıkartmasının olduğu gündür. Buna çok uzun bir bölüm ayrılıyor; ilginçtir, «Gallipoli» monoğrafisi yazarları, bu tür bölümlerde, okuyucularına Kemal ile ilgili bilgi vermek gereğini de duyuyorlar. Buradaki bilgilerden çok küçük parçalar aktarmıştım; şimdi tekrarlayarak devam etmek zorunluluğunu duyuyorum.

«Outside Turkey, no one had heard of Kemal by 1915 and even in Turkey he was generally unknown.»

«He had been completely eclipsed by Enver, Talaat, Djaved and Djemal, and had remained an able but not particularly outstanding soldier. He was a strange young man, with cold light - blue eyes, and an air of half - controlled smouldering tension.»

«While Enver marched into Caucasus and Djemal made hiz spectacular dash to the Suez Canal, Kemal, after a period as military attaché in Sofia, went to Maidos to command the 19th Division. Now, his moment had come.»

Bu bilgilerden sonra, James, bu tarihe kadar Kemal'in adının duyulmadığını, yetenekli, ancak pek de parlak bir subay olmadığını, garip bir genç adam olduğunu, Enver ve Cemal askerlik harikaları yaratırken Kemal'in Sofya'da ataşelik yaptığını kaydederek, «şimdi Kemal'in zamanı geldi» diyor. Daha sonra Arıburnu'nda Kemal'in anlattıklarını aktarıyor ve tam bundan sonra da şunları ifade ediyor: «It seems clear that it was Tullcohs' small party which Kemal checked.» Düşman savaş kayıtlarına göre, burada Kemal'in yaptıkları, Tulloch adlı bir subayın küçük bir grubunu durdurmak olarak görünüyor.

Alan Moorehead'in çalışmasında, Türkiye Genelkurmay'ının bugünle ilgili olarak şu yargıya vardığı kaydediliyor: «Had the British been able to throw stronger forces ashore at Gaba Tepe either by reinforcing more rapidly those first disembarked, or by landing on a broader front, the initial succenssful advance of 2,500 yarda in depth might have been extended so as to include the ridges

everlooking the straits, and serious, perhaps fatal, blow struck at the heart of the Turkish defences»[35]. Bu tarih notu, Gelibolu'da ve Arıburnu'nda düşmanın başarıya ulaşamamasını karaya çıkardığı ilk birlikleri takviye edememesine bağlıyor.

Bir noktayı tekrarlamak durumundayım; Gelibolu'nun savaş tarihini yazan yabancı araştırıcılar, Kemal'in israf derecesine asker kullandığında birleşiyorlar. Kemal'e bırakılması halinde, yaz ortasına kadar canlı bir Türk askerinin bile kalmayacağını açıkca yazabiliyorlar. Bu tekrardan sonra, Moorehead'ın yazdıklarından aktarmayı sürdürüyorum.

«Kemal realized at once that his single battalion was quite inadequate in this situation. He therefore ordered up the whole of his best regiment, the Turkish 57th, and then when heavy fighting developed he committed one of his Arab regiment as well. As a divisional commander he had no authority whatever to do this-these were the only reserves Liman possessed, and their position would have been hopeless if the Allies had planned yet another landing in another place. It was not until the end of the morning, however, that Kemal galloped back to Corps Headquarters and informed Essad Pasha of what he had done. At the same time he asked for permission to throw in the third and last regiment of the 19th Division. The battle had now grown so furicus and threatening that Essad had no choice but to agree, and Kemal came bakc to assume command along the whole Anzac front. He never again left it until the campaign was virtually over.»

Bu monoğrafi de, daha önce geliştirdiğim düşünceleri destekliyor; sınırlı bir anzak kuvvetlerine karşı Kemal'in nerede ise bütün beşinci ordunun ihtiyatlarını, izin almadan, kullandığı ve bütün hareketi tehlikeye attığı, açıklıkla yazılıyor. Komuta yerinden ayrılması ve tekrar dönüşü de söz konusu ediliyor; «bu hareket sona erinceye kadar cephesini bir daha hiç terketmedi» deniyor.

«There is an air inspired desperation about Kemal's actions this day, and he even seems to have gone a little

berserk at times. Instintively he must have realized that his great chace had come, that he was either going to die here or to make his name tat last.»

Çok ilginç bir değerlendirme oluyor; Moorehead, o gün Kemal'in davranışında sanki vahiyle gelen bir umutsuzluk olduğunu yazıyor ve hatta zaman zaman «berserk» (*) göründüğünü ekliyor. Bu sözcük, «çıldırmış» ya da «dengesini kaybetmiş» anlamına geliyor; güven duygusundan yoksun olanların bir diğer kişilik belirtisi, karşılaştıkları tehlikeleri abartmaktır. Bu tür tehlikeye karşı son derece duyarlı oluyorlar ve hem abartıyorlar ve hem de küçük ya da büyük her tür tehlike karşısında aşırı ölçüde soğukkanlılıklarını kaybediyorlar.

«It was the most confused of battles, for the Anzac troops ware also determinod to attack, despite the disorder of their first landing and the mixing up of their units, despite the fact that nowhere could the guns of the Fleet bring them any help in this bewildering country. There was no front line. The men landing on the beach were as much exposed to the snipers' bullets as those a mile inland. Advancing up a gully the soldiers would suddenly find themselves in the midst of the Turks, and hand-to-hand figting with the bayonet began. Ridges were stormed and lost, and then abandoned by both sides. Units fighting side by side lost touch not only with their headquarters but with each other, and there were times when the bullets like cross-currents in the wind seemed to be coming from several different directions at once.»

Gelibolu savaşında hiç bir zaman bir cephe çizgisi, Mustafa Kemal'in daha sonra ünlenen sözcüğüyle bir cephe hattı bulunmuyor; savaş, dereler, bayırlar, sırtlar ve tepelerden oluşan bir yüzey, yine Kemal Paşa'nın daha sonra kullandığı bir sözcükle, bir satıh üzerinde gerçekle-

(*) Berserk, marked by a display of violent erratic behavior indicative of extreme exitement or agitation and suggestive of sudden mental unbalance.
Webster's Third International New Dictionary, s. 207.

şiyor; Kemal'in «hatt-ı müdafaa yok, sath-ı müdafaa var» sözü, Kurtuluş Savaşı'ndan daha çok Gelibolu'ya uygun düşüyor. Çerkes Ethem'in gerillaları temizlendikten ve Kemal Paşa yönetimi aldıktan sonra, Kurtuluş Savaşı, bir yüzey savaşı değil bir cephe mücadelesidir.

Savaşlar, insan oğlunun en çok gerçekleştiği, insanın temel özelliklerini en çok bulduğu, insanı ve kendisini en çok önemsediği ve hatırladıkça en çok yanıldığı alanlardır; savaşı hatırlayan eski muharipler, kendilerinin içinde bulunduğu çatışmaları, savaşın en kritik anı sayarlar. Türkiye'de tarih, insana özgü bu anlaşılabilir yanılma eğilimini olağanüstü ölçülerde abartan ve Mustafa Kemal'in bulunduğu en küçük çatışmayı bile bir meydan savaşına büyüten, Kemal'in bütün başarısızlıklarını örten, başkalarının başarı ve sözlerini Kemal'in hanesine yazan, inanılması çok zor ve giderek inandırıcılığı azalması gereken bir masal niteliğindedir. Burada, bu masalı tartışmaya katkıda bulunmak istiyorum; ancak bu, Tezler'in beşinci kitabının amacı değil, amacına hazırlık özelliği taşıyor.

Bilim, ilk başlangıcında bir görüş'tür. Yeni bilim ise, bir başka görüş anlamına geliyor. Kemal'in bu kadar güvensiz olduğu ve güvensizlik duygusu içinde olduğu için de, hep başkasının güçlerine el attığı ve askerlerinin hayatını hiçe saydığı bir yeni bakış demek oluyor; eğer bir geçerliliği varsa, şimdiye kadar yazılmış metinlerde görülmeyen noktaların görülmesini sağlaması gerekiyor.

İnsan aklıyla görüyor.

İnsanı görmez yapmak için gözlerini oymak değil aklını tahrip etmek zorunlu ve gerekli oluyor.

Bu, görmek için bakışın zorunlu olması demektir.

İnsan, aklıyla bakıyor.

«Çanakkale Zaferi» hiç bir zaman Çanakkale'den emperyalist donanmanın geçme girişimi demek değildir; asıl bundan sonra başlıyor. Diğer taraftan Batılı tarih ve monoğrafiler Çanakkale'den geçiş denemesi üzerinde pek de durmuyorlar; durdukları zaman da, bunun iki açıdan yanlış ve sakıncalı olduğu sonucuna varıyorlar. Birincisi, Çanakkale'yi geçmenin imkansızlığı ile ilgilidir; sürpriz olmadığı

takdirde geçmenin imkansızlığı bir kez daha anlaşılıyor. Emperyalistlerin Çanakkale'ye geçmek istemeleri, hiç bir zaman sürpriz etkisi yapmıyor; Türk ve Alman genelkurmayları daha savaş başlamadan önce böyle bir ihtimale göre plan ve hazırlıklarını yapıyorlar. Bataryaların takviyesi ve mayın döşeme hazırlıklarının tamamlanması, bunun tanıklarıdırlar.

Ancak Batılı değerlendirmelerde bu çıkartmanın yanlışlığıyla ilgili görüşlerin asıl dayanağı, Türklerin uyandırılması noktasında toplanıyor; Çanakkale'den geçemeyen İngilizler'in Gelibolu yarımadasını aşmayı deneyecekleri konusunda hiç bir kuşku bulunmuyor. Batıda yapılan savaş değerlendirmelerinde şanssız bir Çanakkale çıkartmasını denemekle, Gelibolu'dan yapılabilecek bir sürpriz çıkartmaya hiç bir şans bırakılmadığı ortak bir not oluyor; siperler kazılıyor ve mevziler tahkim ediliyor.

Gelibolu çıkartması ise Arıburnu ile başlayıp Arıburnu ya da Anafartalar ile bitmiyor; sürekli bir savaş var. Burada bu sürekli savaşın özetini vermek istemiyorum; tarihin tahrifatını ortadan kaldırarak doğru tarih yazımı ve geçerli bir tarih felsefesine başlangıç yapabildiğimi düşünüyorum. Bundan sonra ancak ve çok kısa olarak, şimdiye kadar yapılanları güçlendirmek ve zenginleştirmek durumundayım.

Yabancı monoğrafiler Gelibolu Savaşı'nı doğrudan doğruya Enver'in yönettiği izlenimini veriyor; Enver, ilk kez 10 Mayıs 1915 tarihinde yarımadaya geliyor ve karşı taarruz için emir veriyor. Moorehead, bu sırada Kemal'in sadece on dokuzuncu tümen komutanlığına indirilmiş ya da daha doğrusu gerçek durumuna getirilmiş olduğunu yazıyor; 18 Mayıs 1915 tarihindeki Türk tarafının hücumunun, Gelibolu'daki çatışmaların en kanlılarından birisi ve birincisi olduğu kaydediliyor. Bir öğle üzerinde Türk tarafı tam beş bin kayıp veriyor ve bugünle ilgili olarak Avusturalya savaş tarihinde şu notlar yer alıyor: «Bu ürpertici alan sessizliğe boğulmuştu. Bu bulutsuz masmavi gökteki parlak güneşin altında, şurada veya burada yaralı veya can çekişen insanlar, hiç bir yardım görmeden ya da

yardım umudu olmadan, acılar içinde bir yandan diğerine dönerek ya da bir kolunu yavaşça cennete doğru kaldırarak sessizce yatıyordu.» Mayıs Ayı'nın bu kızgın sıcağında sadece can çekişenler değil, ölüler de, güneşin sıcağında pişerken şişiyor ve hareket ediyor.

Enver, Haziran Ayı'ndaki gelişinde ise, Kemal'in taarruz planlarından birisine karşı çıkıyor; Moorehead, Enver'in karşı çıkışını, «Kemal was too much given to the squandering of troops» gerekçesine dayandırdığını ileri sürüyor. Enver, Kemal'in askerlerini boş yere harcadığına inanıyor ve adeti olduğu üzere Kemal istifa ediyor (*). Liman Paşa araya giriyor ve Kemal'in planladığı taarruz tam bir felaket, Moorehead'in sözleriyle «a complete disaster» ile sonuçlanınca, Liman Paşa'nın yatıştırması bir işe yaramamış oluyor; çünkü Enver, bu hücumdan sonra da, askerleri, «böyle kötü bir önderlik altında» kahramanca savaştıkları için övüyor ve kutluyor. Kemal, yine istifa ediyor.

Anafartalar yaklaşırken, bu düşman kuvvetlerinin Suvla plajına çıkartmasıyla ilgilidir. Esad, On Dokuzuncu Tümen Komutanı Kemal Bey'e, Sazlıdere'yi de kendi sorumluluk bölgesine almasını öneriyor; Moorehead, «sık sık olduğu gibi Kemal bu defa da bir üstüyle, Kolordu Komutanı Esad Paşa ile ihtilaf halindeydi» diye yazıyor ve Ke-

---

(*) Anılardaki olayların tarihini ve Kemal'in istifalarının yer ve zamanını tümüyle irdeleyebildiğimi söyleyebilecek bir durumda değilim. Fahrettin Paşa'nın anılarındaki çeşitli istifalardan bir tanesinin kampanyanın başında mı, yoksa sonunda mı olduğundan güven duyamıyorum.

«Enver Paşa O'nu tebrik ederken On Dokuzuncu Tümen Komutanı olarak yazmış ve Çanakkale'yi ziyarete geldiği vakit de Mustafa Kemal'in karargahına uğramamıştır. Mustafa Kemal bundan muğber olarak Mareşal'a istifasını göndermiş...»

Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş, 1912-1922, Ve Sonrası, İstanbul, 1970, s. 111.

Kemal'in plansız, koordinasyon ve hatta hedefsiz bir biçimde askerlerini ölüme gönderdiğini R.R. James de yazıyor.

«Kemal continued to hurl his men in small frenetic groups at separate points without plan, method or coordination...»

R.R. James, Gallipoli, op. cit., s. 168.

mal, bu sorumluluğu a... nakta ısrar ediyor. Daha sonraki bir zamanda da, Anafartalar'daki komutan Fevzi'nin hücumu savsaklaması üzerine bu sorumluluk Kemal'e verilirken, Liman Paşa'nın Kurmay Başkanı, Moorehead bu zavallı komutanın Kemal'in «her zaman karargahlarda bir troublesome (*) olduğunu» bilmediğini ekliyor. Mustafa Kemal'in istediği birliklere bakarak, bunun çok olup olmayacağını soruyor. Kemal, «bu çok azdır» diyerek cevaplandırıyor.

Bir tekrara ihtiyaç var; Liman'ın altındaki kuvvetler, Gelibolu'da üçe bölünüyorlar. Güney'de İkinci Kolordu'ya Vehip, ortadaki Üçüncü Kolordu'ya Esad ve daha kuzeydeki kuvvetlere de Fevzi komuta ediyor. İngiliz ve Fransız'lar, Gelibolu'nun Ege kıyısındaki dört plajından da sürekli çıkartma yapıyorlar. En son çıkartmalarından birisi, Suvla Körfezi'nde gerçekleşiyor; Liman, bu bölgenin komutanı Fevzi'yi çağırarak kuvvetlerin kuzeye doğru ve Suvla'dan çıkan birliklere hücum etmek üzere harekete geçmelerini ve hazır olmalarını istiyor. Fevzi'nin, Kemal'in tersine, komutanlarını memnun etmekten memnun kalan birisi olduğu anlaşılıyor ve Liman'a birliklerin hemen hazır olacağını ve hatta hazır olduğunu söylüyor. Liman, 8 Ağustos'ta hücum emrini veriyor; Fevzi, askerlerini henüz yolda ve çok yorgun olduğu için, bu tarihte hücum edemeyeceğini ve diğer komutanların bu fikirde olduğunu cevap olarak bildiriyor. İşte Mustafa Kemal'e Anafartalar Grup Komutanlığı'nı getiren Fevzi'nin bu gevşekliğidir; derhal azlediliyor ve yerine Kemal geliyor (**). Liman, Suvla'da

---

(*) Troublesome, zahmetli, sıkıntılı, üzüntülü, baş belası, musibet, rahat vermez.

Redhouse, İngilizce-Türkçe Sözlük, s. 1103.

(**) Bir diğer monoğrafi, Türk kuvvetlerinin söylenen tarihte hücuma geçmemesi konusunda, Fevzi Paşa'nın, Türk Komutanlığı tarafından desteklendiğini yazıyor. Enver'in Liman'ı yerinden uzaklaştırmak istediği bilindiğine göre, Liman ile Enver arasında bir çekişmenin ve Liman'ın da kendisini kanıtlama isteğinin Fevzi'nin azlinde ve yerine Enver'in askerlik sanatını beğenmediği birisini getirmesinde rolü olabilir.

«Feizi Paçha fut soutenu par le commandement ture dans

karaya çıkan ve tepelere tırmanan düşman kuvvetlerine hücum emrini, bu kez, Kemal'e tekrarlıyor.

Suvla'dan karaya çıkan anzak kuvvetleri, Ağıl Dere, Çaylak Dere, Sazlı Dere'den, güney doğu yönünde, Çunuk Bayır'a doğru ilerliyor ve Çunuk Bayır'ın bir yanına yerleşiyor; Çunuk Bayır, hem körfezdeki düşman donanması toplarının ve hem de makinalı tüfeklerin menzili içindedir.

Buradan gündüz yapılabilecek bir Türk hücumunun başarı şansının azlığı bir yana, daha sonraki monoğrafiler bile böyle bir hücumu çılgınlık olarak niteliyor. James, bütün hareketin, «makineli tüfekli, toplu ve siperlere yerleşmiş birliklere karşı gündüz ve cepheden yapılacak bir hücumun çılgınlık olduğunu» bir kaç kez kanıtladığını kaydettikten sonra, «if the attack failed, as so many of Kemal's attacks failed in the past, there was nothing left» diye ekliyor[36]. James, geçmişte pek çok hücumu başarısızlıkla sonuçlanan Kemal'in bu hücumunun da başarısız olması halinde geriye hiç bir şeyin kalmayacağını düşünüyor ve yazıyor. Kemal'in subaylarının Kemal'i, böyle «pervasız bir biçimde» her şeyi tehlikeye atmaması için uyardıklarını ve adeta yalvardıklarını ekliyor.

Suvla plajında başlayan ve Çunuk Bayır'da durdurulan düşman hücumu, Gelibolu'daki büyük çıkartmalarının sonuncusudur; önemi, bundan sonra denenecek plaj kalmamasından kaynaklanıyor. Bunun dışında eğer Çunuk Bayır'da başarılı olmaları halinde düşman kuvvetlerinin Sarı Bayır'ı da ellerine geçirecekleri ve böylece ilerleyerek Çanakkale Boğazı'nın en dar geçitini kontrolleri altına alarak Boğaz'ı açacaklarını düşünme ve ileri sürmenin fazla inandırıcı olamayacağını sanıyorum; daha önce de belirttim, Gelibolu'da her tepe önemlidir. Aynı zamanda her tepe önemsizdir; Gelibolu, birbirine çok yakın dereler, bayırlar, vadiler ve tepeler bolluğundan ibaret görünüyor.

Bundan sonra çatışmaların şiddeti azalıyor; düşman

---

ce désaccord avec le général allemand.»

M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 230.

çekilmeye hazırlanıyor. Savaş'ta Türk tarafının kaybıyla ilgili beş yüz bin rakamının çok abartmalı olduğu anlaşılıyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın kahramanlığı da, Kurtuluş Savaşı'nı yönetmesi ve liderliğini perçinlemesinden sonra yaratılıyor.

Çunuk Bayır, ya da Conkbayır'da düşman durdurulduktan sonra Ağustos Ayı sonlarına doğru şansını bir de daha yukarda Anafartalar Köyü yakınlarında deniyor ve burada da güçlü bir savunma ile karşılaşıyor; Ağustos Ayı bittikten sonra artık çekiliş için zaman sayıldığı anlaşılıyor. Çekiliş yıl sonuna doğrudur; çekilişi, burada Kemal'in durumunu ve başına gelenleri, otoritatif biyografi saydığım İslam Ansiklopedisi'ndeki ilgili girişten aktarmak istiyorum.

«Anafartalar'da çok fena vaziyete girmiş bulunan düşman, yeniden aldığı kuvvetlerle 21 Ağustos 1915'te Küçük Anafartalar Köyü istikametinde tekrar taarruza başladı. Çok şiddetli ve göğüs göğüse devam eden muharebeler düşman için bir netice vermedi. Faaliyet karşılıklı siper muharebelerine inhisar etti. Mustafa Kemal düşmanın çekileceğini sezinlemiş fakat bu tahmininde isabetini üst komutanlara kabul ettirememişti. Teklif ettiği taarruza müsaade edilmemiş, kendisine, 'israf edilecek kuvvetimiz, hatta tek bir neferimiz yoktur' cevabı verilmişti. Bunun üzerine büyük bir fırsatın kaçırılmakta olduğunu gören Mustafa Kemal, ordu komutanına istifa ettiğini bildirdi (10 Aralık 1915).» Çok ilginç; üstü kapalı bir biçimde de olsa. Kemal'in askerini her durumda israftan kaçınmayan bir subay olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. Kaçıncı kez olduğu bilinmez; bir kez daha istifa ediyor.

«Mustafa Kemal'e saygı gösteren Liman Paşa, bu istifayı hava tebdiline çevirdi. Müteessir bir halde İstanbul'a gelen Mustafa Kemal kendileri için artık başarı ümidi kalmayan düşmanların on gün sonra Çanakkale'yi boşaltarak, çekilip gittiklerini öğrendi (19 Aralık 1915).» Bunu daha da ilginç bulmak gerekiyor; Gelibolu'da kahramanlıklar yaratarak tarihin akışını değiştirdiği iddia edilen bir komutanın bir isteğinin kabul edilmemesi halinde, sonunda, hava de-

girişimine çıkarılmasını anlamanın imkansızlığının kabul edileceğini sanıyorum. Bir kahraman bu nedenle istifa etmez ve istifa ederse de istifası kabul edilmez; bunların her ikisi de, Kemal'in Gelibolu döneminin pek çok yarbay veya komutanınkinden daha parlak olmadığını kanıtlıyor. Tekrar etmek durumundayım; Gelibolu çatışması, komutan kahramanlığına değil kütle inatına imkan veren bir sahnedir.

Gelibolu'daki son önemli çatışma tarihi olan Ağustos 1915 tarihinden bir yıl sonra Londra'da Gelibolu Seferi'ni incelemek üzere bir «royal commission» kuruluyor; 1917 yılı sonlarına doğru çalışmalarını tamamlayan bu komisyon, «başından itibaren, girişimin başarısızlık riski başarı şansından yüksekti» sonucuna varıyor. Bugün bile Gelibolu hareketinin soğukkanlı bir incelemesi, emperyalistler açısından, başarı şansının yüksek olmadığını gösteriyor.

Buna karşın Türkler açısından başarıya ve bir zafere ihtiyaç var; Mustafa Kemal, devlet başkanı oluncaya kadar, Gelibolu'dan dolayı zafer tacı, o zamanki sultan Beşinci Mehmet'in başına layık görülüyor ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'u zaptetmesi üzerine Fatih Mehmet hatırlanarak Reşat olan adı Mehmet'e çevrilen ve tahta çıkartılan Beşinci Mehmet, bu kez de, «Gazi» ünvanını kazanıyor. Gelibolu, Sultan'ın ve İttihat ve Terakki'nin başarısı sayılıyor; İttihat ve Terakki muhalifleri siniyorlar.

Enver'in sınıf arkadaşı ve Esad'ın kurmay başkanı Fahrettin, Çanakkale Zaferi kutlamaları ile ilgili olarak padişaha «gazi» sıfatının verildiğini kaydettikten sonra «10 Ağustos Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'in ismi bile söylenmiyordu» diye yazıyor. Kuşkusuz, Mustafa Kemal, bu kahramanlık sıfatını çok sonraları kazandığı için, o sıralarda söylenmemiş olmasının yadırganacak bir tarafı bulunmadığını göremiyor; Çanakkale'de savaşmış olmakla birlikte ne de olsa ömrünün çok büyük bölümünü bu «Anafartalar Kahramanı» edebiyatı içinde geçiriyor.

Türk tarih yazıcılığında her zaman kullanılan bir «şeytan» var; tarihçi, Kemal'in parlak başarılarını saydıktan

sonra bunu somut terfi veya ödüllendirmelerle kanıtlayamayınca sorumluluğu hep Enver'in kıskançlığına bağlıyor. «Şeytan» geliyor ve Kemal'in terfilerini elinden alıyor; halbuki burada, bütün soğukkanlı yazımlar, böyle bir anlayışı çürütüyor. Fahrettin Altay, bir defa Enver'in Gelibolu'ya geldiğini ve Kemal'i ziyaret etmediğini yazıyor. Her geldiğinde ziyaret etmemiş olması mümkündür; ancak Esat'ın anılarında, en azından bir kez, muhtemelen ilk gelişinde, Kemal'i ziyaret ettiği açıkca kaydediliyor. Esat, şunları hatırlayıp yazıyor: «Bugün saat onbeşte Başkomutan Vekili Enver Paşa, yaverleri ve kurmayı ile karargahıma geldi. 19 ncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey'in muharebe idare yeri Kemalyeri'nde olduğu için oraya gittik. Enver Paşa, Mustafa Kemal Bey'i kucakladı. Ve bugüne kadar göstermiş olduğu kahramanlıktan dolayı takdirlerini bildirdi.» Enver'in bu geçimsiz subayı her zaman idare ettiği ve gönlünü alıcı davrandığı anlaşılıyor.

Gelibolu'dan sonra Kemal yine işsiz ve hava değişimi yaşıyor; burada Kemal'i bulup Doğu'da bir kolordu komutanlığına getiriyor. Fahrettin Altay, bunu, şöyle dillendiriyor: «Enver Paşa bir kadirbilirlik göstermiş, kendisi gibi onu da müddeti dolmadan, sekiz aylık albay iken, general yapmıştır.» Böylece Türk tarih yazıcılığının icat ettiği bu anlamsız karşıtlık çürümüş oluyor.

Fakat kolay kolay çürüyeceğini sanmıyorum; Fahrettin Altay, anılarının aynı yerinde şunları da eklemeyi ihmal etmiyor: «Başkomutan Vekili O'na, Eskişehir'den yazdığı kesin bir emirle Karargah'ı ile hemen Diyarbakır'a hareketini isteyeceği yerde, İstanbul'da karşılayarak Saray'da tertip ettireceği bir askeri törenle O'na generallik alametlerini padişah eli ile taktırsaydı ve öyle yola çıkarmış olsaydı büyüklüğüne halel mi gelirdi?» Bunu son derece öğretici bulduğum için aktardım; bir Cumhuriyet Orgeneral, hâlâ, sultan eliyle takılacak paşalık işaretleri peşindedir. Enver'de bulunan kusur bu kadar oluyor ve Kemal, 1919 yılında Doğu'ya gittiği zaman sayısız istifalarından belki de bilmeden, sonuncusunu verdiği zaman, üniformasını ve fahri yaverlik kordonunu çıkarmak istemiyor.

VEHİP HAKKINDA GELİŞİGÜZEL BİR ANI (*)

Saltanat devirlerinin Kral Fuat, Vehip Paşa, Yedi-Sekiz Hasan Paşa ve Cemal Paşa gibi bu mühim şahsiyetleri, dikkatimi çeken kimselerdi. Bunlardan Mısır Kralı Fuat, huzuruna her girdiğim zaman ayağa kalkar, kapıda beni karşılar, her defasında pederime hayranlığını ifade eder, bana fazlasıyla teveccüh gösterirdi. Babamın yaşadığı yıllarda, gâyesi Arnavutluk Kralı olmaktı. Kavalalı ailesinden olmak, maalesef kâfi gelmemişti. Ortada bu durumla ilgili devletler vardı. Arnavutluk denilince Almanya bu işe olduğundan fazla bir ehemmiyet veriyordu. Rivayet ederler ki, Alman Başvekili Betman Holveg :

— Akdeniz'in stratejisi Arnavutluk'tan başlar, demişti. Bu sebeple gerek Alman İmparatoru İkinci Vilhelm gerek Avusturya-Macar devleti, Prens Fuat'ı Arnavutluk'a bir türlü kral olarak kabul etmiyordu. Osmanlı Hükümdarlarının da Kavalalı ailesine karşı hiçbir sevgisi yoktu. Üstelik Prens Fuat da Abdülhamid'i, ondan sonrakileri hiç sevmezdi. Bir defasında mütareke senelerinde İskenderiye'de ikamet eden Vehip Paşa'nın işi için Kral Fuad'ın huzuruna girmiştim. Esat Paşa'nın kardeşi olan Vehip Paşa, kıymetli bir askerdi. Anadolu'ya gitmek istemiş fakat bütün ittihadçıları Millî Mücadele'ye karıştırmamak isteyen Mustafa Kemal, nâzik bir cevapla bu isteği reddetmişti :

— Yurd dışında bize yapacağınız yardım da-

(*) Madalyonun Tersi, anlatan. Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa, yazan, Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1970, s. 171-173.

ha mühimdir!... Memleketin şimdi kendisini savaşa sokmuş bir parti mensuplariyle idare ediliyor gözükmemesi lâzım!... Şeklinde cevap vermişti.

Vâkıa İskenderiye'deki konuşmamızda Vehip Paşa, yana yakıla bundan bana dert yanmıştı. Yalnız Mustafa Kemal ile mücadelenin kolay olmıyacağını da anlamıştı. Yoksa, Enver Paşa ondan daha evvel bu işi başarırdı. Yalnız Mustafa Kemal'in bu yerinde mütalâasına en büyük taraftar olan Talât Paşa merhum idi. Berlin'den arkadaşlarına yazdığı mektuplarda bunları tavsiye ediyordu:

— Bırakalım onları, Milli Mücadele'yi başarsınlar, düşmanı yurddan atmadıktan sonra İttihad ve Terakki memlekete avdet edemez, diyordu. Vehip Paşa'nın derdi şu idi: Milli Emniyet'ten bir yazı almıştı. Kendisinin Mısır'dan dışarı çıkması isteniyor, siyasi mültecilerden sayılamayacağı, üzerlerinde Ermeni kıtali damgasını taşıdıklarından âdi suçlular gibi muhakeme edilip cezaları ne ise çekmek zorunda kalacakları bildiriliyordu. Paşa telâşta idi, bana:

— Siz Paşam, diyordu, Kavalalılar hanedanının damadısınız. Kral Fuat üzerinde bir tesiriniz olamaz mı?

— Vallahi Paşam, dedim, bu yoldan gidemeyiz, zira bizim kayınpeder, bize çok kötü şeyler miras bıraktı. Amma pederin hatırı büyüktür, o yoldan çaresine bakalım!..

— Hem sonra da burada ben parasızım. Biz iktidarda iken ne çaldık, ne de çırptık, ne de bugünleri düşündük... Ertesi günü Kahire'ye hareket ettim ve bir iki gün içinde Kral Fuad'ın huzuruna girebildim. Her zamanki iltifatlarında bulundu. Ben de derdimi anlattım. Vehip Paşa'nın namuslu bir asker olduğunu ve çok müşkül bir

durumda kaldığını, Mustafa Kemal ile aralarının açık olduğundan bahsettim. Anadolu'ya gidemiyeceğini de ilâve ettim. Kral Fuat da Mustafa Kemal'i hiç sevmezdi. Belki bu noktadan Vehip Paşa'ya bir yardım göstermek istedi. Bana dönerek:

— Aman Paşam, dedi, bu sual nasıl olur, bir yanlışlık olmasın?...

— Hayır efendimiz, dedim, sözlerim bir hakikattir, benim için bir şey yapabilir misiniz, çok minnettar kalacağım!...

Kral Fuad'ın Arnavutlara da ayrı bir zaafı vardı. Vehip Paşa Yanyalı idi. Kardeşi Esat Paşa Yanya müdafaalarında büyük bir şöhret bırakmıştı. Hemen kat'i emirler verdi. Ben ferahlamıştım. Bundan cesaret alarak paşanın maddi durumundan bahsettim. Evkaftan her ay 50 sterlin bağlanmasına da müsaadelerini rica ettim. Kral Fuad, bu dileğimi de kabul etti. Böylece Mısır'dan çıkana kadar Vehip Paşa bu yardımla tutunabildi. Sonra Habeş ordularını hazırlamak üzere Haile Selâsie'nin askeri müşaviri oldu. İki sene bu işde çalıştı. Derken 1935'de İtalyanlar Habeşistan'ı istilâ ettiler. Habeş İmparatoru ailesi ve müşavirleri Habeşistan'dan alelacele kaçtılar. Vehip Paşa için fena günler gelmiş çatmıştı. Sıkıntılar ve felâketler içinde gözlerini dünyaya kapadı.

FREUD, WİLSON'U ÇÖZÜMLÜYOR

Bu başlık bir ölçüde yanıltıcıdır; çünkü, Wilson'u çözümleyen çalışmanın yazarları bir değil iki oluyor. Birisi Sigmund Frued ve diğeri ise William Christian Bullitt'dir; Bullitt, psikoanalizin kurucusu Freud kadar ünlü olmamakla be-

raber, yaşamı bir serüven sayan son kuşak Amerikan aydınlarından ve etkin diplomatlarından birisi olarak görünüyor (*). Amerika Birleşik Devletleri için her kapıyı açan bir bilet sayılan Yale ve Harvard'tan diploma sahibi Bullitt, yirmi sekiz yaşında, Paris Barış Görüşmeleri'nde Wilson'un kurmayları arasında yer alıyor ve Wilson, 1919 yılında, Bullitt'ı, gizlice Lenin ile görüşmek üzere Moskova'ya gönderiyor. Bullitt, yeni Sovyet rejiminin resmen tanınması önerisiyle geliyor; Wilson bunu kabul etmeyince görevinden ayrılıyor. Wilson'u tanıyor ve Freud'un arkadaşı olduğu ortaya çıkıyor; yıllar sonra Wilson üzerine bir kitap yazmak üzere olduğunu Freud'a söyleyince, Sigmund Freud'un Wilson'u çözümlemek türünden bir tutkusu olduğu ortaya çıkıveriyor. Çözümleme, Bullitt ile Freud'a aittir; «çözümleme» sözcüğü ile Freud adının nerede ise özdeş sayılması nedeniyle başlığı kısaltmış oluyorum.

Çözümleme yayınlanmasından çok önce yapılıyor; 1930 yıllarında olmalı, Berlin'de bir gün Bullitt, arkadaşı Freud'u ziyaret ediyor ve önsözde açıkladığına göre, arkadaşını son derece «depressed» bir durumda buluyor. Sigmund, arkadaşı William Bullitt'e ölümünün yakın olduğunu, bunun hem kendisi ve hem de başkaları

(*) S. Freud - W.C. Bullitt, Thomas Woodrow Wilson - A Psychological Study, Boston, 1967.

Diplomaside ayrılan Bullitt, sinemacılığa giriyor; bir film şirketinin yönetmenliğini yapıyor ve çiftlikte yaşıyor. 1930 yıllarında Washington, Sovyetler'i tanıyınca, Moskova Büyükelçisi oluyor ve Stalin'den rahatsızlık duyduğu için Paris'e aktarılıyor. Daha sonra Donanma Bakan yardımcılığı yapıyor; ayrılıyor, Life Dergisi muhabiri oluyor ve savaşa Fransız Ordusu'nda bir binbaşı olarak katılıyor. Roman ve anı yazıyor; 1891 yılında geldiği dünyadan ve daha sonra yerleştiği Paris'ten 1967 yılında göç ediyor.

için hiç bir önem taşımadığını söylüyor; çünkü Sigmund Freud, yazacaklarının hepsini yazmış durumdadır. İnsanın yazacaklarını yazmış olması, kafasını boşaltması demektir, «his mind was emptied»; kafası boşalmış bir insanın yaşaması için bir gerekçe kalmayacağını düşünüyor.

Eğer bir insan kafasıyla yaşayan bir hayvansa, Sigmund Freud'un söylediklerine katılıyorum; ayrıca insanın kafasıyla yaşayan bir yaratık olması gerektiğini düşünüyorum. Sonsuz olarak boşaltılmış ve bir daha doldurulması mümkün olmayan kafaları canlı omuzlar taşımamalıdır; bu ölümün zamanlılığı ve doğallığı anlamına geliyor.

Bullitt, aklını boşaltmış Freud'un, Wilson'un da kendisiyle aynı tarihte, 1856 yılında, doğduğunu öğrendiğinden itibaren Wilson'a ilgi duymaya başladığını kaydediyor. Ancak ölümüne yakın bir zamanda Bullitt ile birlikte Wilson'u çözümlemeye ve yazmaya karar vermesinde her halde Wilson'un ölmeden önce aklını yitirmesinin önemli bir rolü vardır; Wilson, Versailles Antlaşması'na karşı muhalefeti yenmek için çabalarken ve Amerikan Başkanı olduğu bir zamanda akıl yetilerini yitiriyor. Geniş yığınlar tarafından nerede ise modern peygamber kabul edilen ve kendisini İsa sanan bir kimsenin ciddi bir muhalefetle ilk kez karşılaştığı bir zamanda ve meydanlarda abuk-sabuk konuşmaya başlamasının, görünürdeki gücün arkasında olağanüstü bir zaafiyetin saklı olduğunun belirmesinin, Freud türünden psikanalizin kurucusu bir usta bir yana her psikanalist için büyük bir ilgi kaynağı olması gerektiğini düşünüyorum. Başkan Wilson, abuk-sabuk Versailles nutukları vermeye bile uzun süre dayanamıyor ve yakın zamanlardaki sözcüklerle hızla bitkisel yaşama yakın

bir duruma giriyor; bitkisel yaşamda Amerika'yı yönetiyor veya yönetmiyor.

Freud and Bullitt ortak bir çözümleme yapmayı deniyorlar ve ancak, pek çok noktada ortak bir çözüme ulaşamıyorlar. Hem ayrı ayrı önsöz yazıyorlar ve hem de, belki de bu nedenle, kitaplarının yayınlanması gecikiyor.

«Yaşamın derinlikleri hakkındaki, inner life, bilgilerimiz ne kadar geniş ve derin olursa, orijinal isteklerimizi denetimde tutma ve yönetme gücümüz o ölçüde artacaktır»; bu önermeyi, Freud'un önsözünden aktarıyorum. Bunu, bilimin, kontrol gücünü artırmak için geliştirildiği biçiminde anlamak istiyorum; dokunulmayan, görülmeyen, elle tutulmayanlar üzerine bilgileri artırmak bilimin kendisi olmalıdır. Freud, bunun tersine, Wilson'un, kendisi için gerçeklerin, facts, hiç bir değeri olmadığını, sadece insan motiflerine ve düşüncelerine değer verdiğini hep tekrarladığını kaydediyor. Bu yaklaşım, Wilson'un, dış dünyanın gerçeklerini ve hatta gerçeklerin varlığını reddettiğini gösterdiğini ekliyor; Wilson, umut ve istekleriyle çeliştiği durumlarda gerçeklerin varlığını bile reddedebiliyor.

Umut ve istekleriyle çeliştiği zaman gerçekleri reddeden bir kimsede gerçekleri öğrenme kaygısı bulunmaz; bu ise cehaleti bir yaşam hazinesi olarak saklı tutma anlamına geliyor. Freud, he therefore, lacked motive to reduce his ignorance by learning facts, diye yazıyor; tarihin çok büyük bir zigzagında dünyaya yol verme durumundaki bir ülkenin, Amerika Birleşik Devletleri'nin başında, «gerçekleri öğrenerek cehaletini azaltma kaygısından yoksun» bir kimsenin bulunduğu ortaya çıkıyor.

«Bu nedenle, savaştan yorgun düşmüş Avrupa'ya adil ve kalıcı bir barış sağlamak için Ok-

yanus'u aştığı sırada, kendisini, görme yetisini kaybetmiş bir hastayı iyileştirmek isteyen, ancak gözün yapısını bilmeyen ve zorunlu ameliyat yöntemlerini öğrenmeyi ihmal etmiş bir velinimetin, benefactor, insana üzüntü veren durumuna düşürmüştür»; Freud bunları da ekliyor. Bu kadar değil; bir de teşhisi var. Wilson'un diğer insanlarla olan ilişkilerine, bir idealistte (*) görüldüğü zaman şok etkisi yapan, «samimiyetsizlik, güvenirsizlik ve gerçekleri inkar eğilimi» damgasını vuruyor ve Freud, bunu, gerçekleri öğrenmeyi reddederek sadece insanların isteklerine ve düşüncelerine önem verme huyuna bağlıyor. Wilson, samimiyetsiz, sözüne güven olmayan bir peygamber ya da ahlak adamı durumuna geliyor; benim Wilson okumalarım da, bu tanıyı destekliyor.

Aralık 1856 tarihinde, Virginia'da, Muhterem Peder Joseph Ruggles Wilson'un oğlu olarak dünyaya geliyor; annesinin babası da rahiptir. Muhterem Peder Joseph Ruggles'ın hayatta iki tutkusu olduğu anlaşılıyor; konuşması, güzel sözcükler telaffuz etmeyi ve oğlunu, çok ama pek çok seviyor. Wilson'un yaşamı üzerindeki bütün yazılar, baba ile oğul arasında hastalıklı bir sevgiye işaret etmeden kendilerini alamıyorlar; birbirlerine sık sık, «benim pırlanta babam», «benim çok sevgili babam», «sevgilim oğul» türünden mektuplar yazıyorlar ve yaşlarının ilerle-

(*) Hiç kimse bir diğer kimsenin aynı olmuyor; ancak Wilson'u, bağlanan umutları, bunların boşa çıkışını anlamada başlangıç ve ip ucu olabileceği için, 1970 yıllarında iki kez kısa sayılabilecek dönemlerde başbakanlık yapan Bülent Ecevit'i hatırlatma gereği duyuyorum. Wilson, Ecevit'e ve Ecevit de Wilson'a ip ucu işlevi görebiliyor; her ikisinde de, bilgi, bilim ve tutarlı bir tasarım yerini, sadece ham hayaller alıyor.

mesine karşın bu tür mektuplar ve hitapları, azalmıyor, değişmiyor.

Wilson, babasının oğludur; beklenebileceği gibi, «muhallebi çocuğu», mama's boy, damgasından kurtulamıyor. Hastalıklı bir yapının sahibidir; bu nedenle yaşı geldiği zamanda bile okula gönderilmiyor; Amerika'nın gelecekteki başkanı, alfabeyi dokuz ve okumayı on bir yaşında öğreniyor. Sokağa pek çıkmıyor; hastalıklı, gözlüklü, utangaç Wilson'u sokağa çıktığı zaman ya kız kardeşi, ya annesi ya da tapınırca sevdiği babası koruyor.

Amerikan Başkanı Wilson, çocukluğunda yaşıtı çocuklarla bir kez de olsa kavga etmiyor; her hangi bir kimseyi sevdiğinden çok ciddi olarak kuşku duymak gerekiyor. Kuzenlerinden birisine evlilik öneriyor; reddediliyor ve bir başkasıyla evleniyor. Hayatında hep bu bir başkası oluyor; ancak ölür ölmez bir başkasıyla evlenmek ihtiyacı duyuyor. Bebeklerin emziğe duydukları gereksinme türünden, Bullitt yazıyor, Wilson, «göğsüne başını koyup huzura kavuşacağı bir kadın olmadan yaşayamayacak» birisidir; derhal evlenmesi sevgiden daha çok bu ihtiyaçtan doğuyor (*). Bunu sevgi sanması mümkündür; yaşamı yanılsamalarla dolu olarak geçiyor.

«I believe in Divine Providence. If I did not I would go crazy», Wilson Kutsal Yaratıcı'ya inanıyor ve eğer inanmamış olsaydı çıldıracağını söylüyor. Yine de Tanrı'sına inancı, dar anlamda çıldırma sayılmasa bile, akıl yetilerinin kaybolmasını önleyemiyor; ayrıca gelişmiş bir akıl düzeni ve gönlü olmadığı için Tanrı'sına bağlılık veya teslimiyeti mutlaka bir aracı ile yapıyor. Bu aracı, Freud'a göre, önceleri babasıdır; Muh-

(*) *S. Freud - W. Bullitt, Thomas Woodrow Wilson, op. cit., s. 26.*

terem Peder Wilson, küçük Wilson'un günlük yaşamında günde dört kez, sabah ve akşam duası, yemek öncesi duaları ile ve akşam yemeğinden sonra da İncil okuyarak Tanrı'yı temsil ediyor. Tanrı'ya ve babasına itaat, Wilson'un yaşamında birbirinin yerine geçebiliyor; babası yaşadıkça Wilson, babası ne isterse onu yapıyor ve ne istemezse yapmıyor. Babasının görüşlerini hiç bir soru sormadan ve babasının liderliğini, büyük bir tapınma duygusu içinde, hep kabul ediyor. Önüne çıkan her sorunu, babasına teslim ediyor ve Wilson'un basın içindeki adamı ve daha sonra mektup ve yazılarının yayınlayıcısı Ray Stannard Baker, «kırk yaşını geçinceye kadar Woodrow Wilson, babasının tavsiyesini almadan hiç bir önemli karar almadı» diye yazıyor. Yirmi dokuz yaşına kadar maddi açıdan da babasına dayanıyor; babası Wilson'un iyi bir Presbiteryen olmasını istiyor ve Wilson, çok iyi ve dindar bir Presbiteryen oluyor. Babası oğlunun iyi bir söz ustası ve hatip olmasını istiyor; Wilson, babasının isteğini gerçekleştirmekte kusur etmiyor.

Önemli bütün kararları, babası aracılığıyla Tanrı'sına bırakan Wilson, Paris'ten insanlığı kurtaracağına inandığı bir Cemiyet-i Akvam tasarısı ile geldiğine inanıyor ve henüz Amerika'nın «yalnızlık», isolation, politikasından ayrılmasını içine sindirememiş bir Cumhuriyetçi muhalefet ile karşılaşınca ne yapacağını şaşırıyor; artık babası da yaşamadığı için, asasını alarak Cumhuriyetçileri Amerikan halkına şikayet etme turuna çıkıyor. Aklını yitiriyor.

«Güzel bir cümlecik icat edince, bunun dayandığı gerçekler ne olursa olsun, kendi cümleciğine inanıyor» (*). Freud ve Bullitt, ortak çö-

---

(*) Ibid., s. 193.

zümlemelerinin nerede ise her yerinde, Wilson'un gerçeklere gözlerini kapama ve sözlere inanma konusunda çok büyük bir yeteneğe sahip olduğunu yazmadan edemiyorlar. Sözlere ve gerçeklere karşı duyguları, bir bilim adamınınkinin tam tersidir; «güzel bir sözcük takımının düzeltici gerçekler tarafından heba edilmesine hiç bir zaman izin vermiyor.» Savaşı ilan ederken de, barış ararken de, gerçekler yerine kütleleri etkileyecek sözler peşinde koşuyor.

Uzun bir tereddüt döneminden ve Almanya karşısında tarafsızlık politikasından sonra, babasının hayatta olmadığı bir zamanda, savaş kararı vermek durumunda kalıyor. Wilson türünden giderek kendisini İsa yerine koyan bir kimse kolay kolay savaş kararı vermemelidir; bu nedenle savaş kararını, «barış için Haçlı Seferi» olarak niteliyor. Bunu kaydettikten sonra, Freud ve Bullitt, Wilson'un sözlerinden en çok yine kendisinin yararlandığını, sözlerinin en çok kendisini ikna ettiğini ekliyorlar; derhal, söylediklerine tümüyle inanmaya başlıyor.

Fakat büyük kararlara hazırlığı ve dayanıklığı olmadığı anlaşılıyor; kararını verdikten sonra, bir görgü tanığının yazdığına göre, «başını Bakanlar Kurulu masasına dayayarak, tıpkı küçük bir çocuk gibi, hıçkıra hıçkıra ağlıyor.» Ne yazık, artık babası yok; fakat Freud, bu hıçkırıkları, «Küçük Tommy Wilson'un 'eşsiz babasının' şefkatli okşayışına ve onaylamasına çok büyük açlığının» dışa vurumu olarak yorumluyor (*). Mendiliyle göz yaşlarını siliyor; Kongre'de, savaşa son vermek için savaş kararını açıklıyor. Çok alkışlanıyor ve Beyaz Ev'e döndükten sonra bu kez alkışlara şaşırıyor ve insanların öldürül-

(*) *ibid., s. 196.*

mesi için alınan bir kararın bu kadar çok alkışlanmasına şaşkınlığını ifade etmekten geri kalmıyor.

Savaş bittiğinde Paris Barış Görüşmeleri'ne katılmasının doğru olmayacağı en güvendiği insanları tarafından kendisine anlatılıyor; artık İsa olduğuna inanmaya başladığı için, bu uyarıları, kendisinin bu kutsal rolünü elinden alma manevraları olarak yorumluyor. Paris'e, dış işleri bürokrasisini bırakarak, nerede ise tek başına gidiyor; diplomasi bilgisi yetersiz ve deneyimi az bir takım kuruyor.

Uzun yıllar en yakını Albay Edward House'dır; cumhurbaşkanı yaratmaya meraklı bu zengin Albay, Wilson'dan bir başkan çıkacağına çok önceden inananların başında yer alıyor. Wilson'un Paris Barış Görüşmeleri'ne katılmasının her açıdan doğru olmayacağını söyleyen de Albay House oluyor ve İsa kompleksli Wilson, bundan sonra, House'dan da kopuyor. House, Barış Konferansı zamanındaki güncelerinden birisine, «öyle sanıyorum, genel görüntüsü saat başı bu kadar değişen bir başka insan tanımadım» diye yazıyor. Wilson, çelişkiler yumağı bir insan manzarası veriyor; dünyayı bir yeni düzenle kurtarmak istediği bir zamanda ve aslında her zaman, yeni düzen vermek istediği dünyayı hiç bilmiyor.

Freud ve Bullitt, klasik Grek uygarlığı bir yana, Fransız, Alman ve İtalyan uygarlıklarından bir şey anladığını gösteren bir tek kayıdın bile bulunmadığına işaret ediyorlar; bunlardan Almanlar'dan nefret ettiği ve Fransızları ise sevmediği anlaşılıyor. 1894 yılında bir üniversite profesörü olduğu bir sırada bir «Büyük Amerikalılar Kalenderi» hazırlıyor ve «düşünceleri Fransız felsefesiyle lekelenmiş olduğu için, Jefferson

gerçek Amerikalı sayılmaz» düşüncesiyle, Jefferson'u bu Kalender'e almıyor.

Bir Anglofil'dir; bütün inançları orta sınıf bir Britiş'in inançları oluyor. Kahramanlarının hepsi de Büyük Britanya'dan çıkıyor; «Barış Prensi» ya da «Dünya Hakemi», Arbiter Mundi, yakıştırmalarına layık görülen Wilson, bu kadar dar bir «dünya» kültürüne sahip bulunuyor.

Böyle birisi için George B. Herron bir kitap yazıyor ve bu kitapta Wilson'u İsa'ya benzetiyor; Wilson'un bu kitabı arkadaşlarına gösterirken hep «Herron, beni gerçekten anlayan, tek insandır» dediği biliniyor (*). İsa olduğunu sanıyor ve savaşı, kullanacağı sözcüklerinin gücüyle, Dağ Vaazı ilkeleri için bir haçlı seferine çevirebileceğine inanıyor. Paris'e giderken Sekreteri Tumulty'ye «tüm güçlerini ve etkilerini biraraya getirseler bile hiç bir insan topluluğunun, enindesonunda Tanrı'nın merhameti, barış ve iyi niyet demek olan bu büyük dünya girişimini önleyemeyeceğine inanıyorum» diyor. Freud ve Bullitt, bunları aktardıktan sonra şu yargıya varıyorlar: «Just as he had felt in 1912 that God had ordained that he should bu the President of the United States, so he felt in 1918 that God had ordained that he should bring eternal peace to the world. He went to Paris as the delegate of God» (**). 1912 yılında Amerikan Başkanı olmasını Wilson'a buyuran Tanrı'dır; aynı Tanrı şimdi de, insanlığa ebedi barışı getirmesi için Paris'e gitmesini buyuruyor. Bu nedenle Wilson, Paris'e kendisi yerine, örnek olsun, Dış İşleri Bakanı başkanlığında bir heyetin gitmesi önerilerini Tanrı'nın buyruğuna aykırı görüşler olarak görüyor.

(*) ibid., s. 204.
(**) ibid., s. 206.

Bu nedenle Wilson, Paris'e, the delegate of God, Allah'ın resulu, olarak gidiyor.

Avrupa'daki ilk karşılanış gerçekten Tanrısal'dır; bir «kurtarıcı» olarak kabul ediliyor. İnsanlar Wilson'un otomobiline yaklaşabilmek ve dokunabilmek için yaşamlarını tehlikeye sokuyorlar. Wilson, bu nedenle ve insanların tapınmalarını görmek için olabilir, görüşmelerdeki aradan yararlanarak Londra'ya da gidiyor. İtalya'da köylüler, Wilson'un resimlerinin önünde mum yakıp dua ediyorlar. Yenik Alman askerleri cepheden evlerine dönerken Tanrı ile Wilson'un adlarını yan yana getiren marşlar söylüyorlar.

Seid wilkkommen, wackre Streiter,
Gott und Wilson heifen weiter

Freud and Bullitt şunları yazıyorlar: «Wilson, kendisini, tapınan Avrupalılara sunarak üç mutlu hafta geçirdi; bu üç haftada kendisine ve misyonuna güvenin arttığını söylemeye bile gerek yoktur. Buckingham Sârayı'nda yemekten sonra yaptığı konuşmada, bir hükümdar havasıyla, Amerikan yurttaşlarından 'benim halkım' diye söz etti. Milano'da bütün Presbiteryen kurallarının üstüne çıkarak pazar günü operaya gitti ve orada çığlıklar atan kalabalığın tapınması tam bir çılgınlığa, delirium, dönüştü. Bunun üzerine Wilson kalabalığa öpücükler göndermeye başladı, kalabalık öpücükleri Wilson'a iade etti, Wilson bu kez öpücükleri tekrar kalabalığın üzerine attı ve böylece çılgınlık tam bir vecd halini aldı.» Her halde bütün bu tapınmalar, mum yakmalar, saatlerce öpücük alıp göndermeler, Wilson'da, bütün bu kalabalıkları, kendi hükümetlerine karşı kullanabileceği inancını yaratmış olmalıdır; daha doğrusu, zaten var olan bu inancı çok daha kuvvetlendirmiştir.

Bu inancı da gerçeklere uymuyor; kısa bir parantez açabiliyorum. Paris'te Wilson, inançlarının, vaadlerinin tam tersine razı oluyor, ama, yine de istediğini sağlamış olduğuna inanıyor. Bullitt, Paris'te Amerikan Heyeti'nin içinde yer alıyor ve daha sonra üne kavuşan iktisatçı John Maynard Keynes ise Büyük Britanya'yı temsil edenler arasında bulunuyor. Hem Bullitt ve hem de Keynes, insanlığı kurtarmak bir yana, yepyeni sıkıntılara sokacak bir Versailles Antlaşması'na doğru yol alındığını görüyorlar; her ikisi de delegasyonlarından istifa ediyorlar. Keynes, hemen yazmaya başlıyor; Wilson'un peygamberliğinden haberdardır. Bir papaz bile olamayacağını savunuyor; «Kör ve Sağır Don Kişot» olduğunu yazıyor (*). Düşünmede yavaş, gabi, olduğunu ileri sürüyor; böylesine yetersiz, anlamada ağır bir kimsenin bir daha birinci sınıf devlet adamları arasına düşmeyeceğine inanıyor. Kaybetmeye mahkumdur; çünkü, Fransa'yı temsil eden Celemenceau veya Büyük Britanya'yı temsil eden Lloyd George'un söylediklerinin çoğunu anlaması zaman alıyor ve bunlara cevap yetiştireceği zaman ise yeni bir konuya geçilmiş oluyor.

Böyle bir insan ne yapabilir; kuşkusuz, yardımcılarından yardım alabilir. Keynes, «he did not remedy these defects by seeking aid from the collective wisdom of his lieutennats» diyor; yardım da almıyor. Sonunda, ilhaksız ve tazminatsız bir barış vaadiyle çıkmasına karşın, hem tazminat ilkesi kabul ediliyor ve hem de Milletler Cemiyeti görüntüsü altında yine müstemlekeci devletlere, ilhak yerine «manda» olarak toprak-

(*) *J.M. Keynes, The Economic Censequence of the Peace, London, 1920, s. 37.*

lar dağıtılıyor; Wilson, bunlara razı olmak bir yana, bunu içeren Versailles Barışı'nı kendi vaadi olarak kabul ediyor. Bu durumu, 1920 yılında yayınlanan çalışmasında Keynes, şöyle dile getiriyor: «In the language of medical psychology, to suggest to the President that the Treaty was abandonment of his professions was to touch on the raw a Freudian Complex» (*). Keynes, Başkan'a, bu antlaşmanın kendi inançlarını terketmek anlamına geldiğini söylemenin, açıkca, bir Freud Kompleksi'ne değinmek anlamına geldiğine işaret ediyor.

Dönüyorum, Wilson, Versailles Antlaşması ve Milletler Cemiyeti tüzüğü ile Washington'a dönüyor. Cumhuriyetçi Senatör Henry Cabot Lodge ile bir yanı kişisel ve diğer yanı geleneksel «yalnızlık» politikasıyla yeni dünya sorumluluklarının çatışmasına dayanan çok sert bir rekabet içine giriyor; birbirini yok etmeye yöneliyorlar. Cabot Lodge, Wilson'un görüntüyü kurtaracak ödünler vermesi halinde Antlaşma'nın onayından yana bir tutum alacağını belli ediyor; İsa rolüne fazlasıyla alışmış olan Wilson, görünüşte de olsa ödün vermeyi yeni rolüne denk bulmuyor. Buckingam Sarayı'nda «halkım» dediği Amerikan yurttaşlarına derdini anlatma turuna çıkıyor.

Freud ve Bullitt, Wilson'un akıl ve vücuduyla çöküşünün öyküsünün, Versailles Antlaşması'na imza attığı 28 Haziran 1919 ile tümüyle çöktüğü 26 Eylül 1919 tarihleri arasındaki nutukların incelenmesinden anlaşılabileceğini belirtiyorlar; buraya, bu giderek daha çok abuk-sabuk bir hal alan konuşmalardan örnekler almak istemiyorum. Ancak bir konuşmasında Bremen'in Kuzey Deni-

---

(*) ibid., s. 50.

zi'nde, bir diğerinde Bağdat'ın İran'da olduğunu açıkladığını aktarmakla yetinmek istiyorum.

Versailles Antlaşma tasarısının Senato'da onaylanma ihtimalinin azlığı anlaşılınca, artık babası da hayatta olmadığı için, günlük başağrıları başlıyor ve giderek daha sinirli oluyor; işte bu koşullarda bu «ebedi barış» antlaşmasını savunmak için Amerika turuna çıkmaya karar veriyor. Doktoru Amiral Grayson, bu turun içinde veya sonunda tümüyle çökeceğini Wilson'a söylüyor; Wilson, belki de, artan baş ağrılarını ve sinir nöbetlerini, İsevi kişiliğinin zorunlu bir açıklanması sayıyor. Her nutukta daha çok saçmalıyor ve baş ağrıları artıyor; 13 Eylül tarihinden sonra baş ağrıları dayanılmaz boyutlara ulaşıyor. Artık Wilson'un sinirlerinin tümüyle çöktüğü belli oluyor; bir nutuktan sonra, özel trende ağlamaya başlıyor. Ağlarken, He really believed that he had brought back from Paris the peace of God which American boys had died, Paris'ten, uğruna Amerikan delikanlılarının öldüğü «Tanrı'nın Barışını» getirdiğine inanıyor (*). Daha sonra tam anlamıyla çöküyor; Doktor Grayson, tura devam ederse öleceğini biliyor ve kesinlikle yasaklıyor. Wilson'un sekreteri Tumulty'i çağırıyor; Wilson iki gözünden akan yaşlarla Doktor Grayson ile Tumulty'ya tura devam etmek için yalvarıyor.

Tura son veriliyor ve Wilson, Beyaz Saray'a dönüyor. Üç gün sonra sabah saat dörtte tuvalette yere düşüyor; beyninin sağ tarafındaki çarpmadan dolayı vücudunun sol tarafına felç geliyor. Ömründe hiç yumruk kavgası yapmamış bir kimse bir söz savaşında yenik düşüyor ve sonra

---

(*) *S. Freud - W. Bullitt, Thomas Woodrow Wilson, op. cit., s. 291.*

tuvalette yere düşerek kafasını çarpıyor, paraliye oluyor.

Artık yapılacak hiç bir iş kalmamıştır; Freud'un etkisiyle olabilir, bu çözümlemede şu tanı da yer alıyor: «He adored his dead father in Heaven. He loosed his hatred of that father on many men.» Öbür dünyadaki babasına tapıyordu; «ancak aynı babaya karşı duyduğu nefreti de başkalarına akıtıyordu.» Yatakta Başkan Wilson'un artık insanlardan nefret ettiği görülüyor. Hasta yatağında, Büyük Britanya'nın Dış İşleri Bakanı Lord Grey'i görmeyi kabul etmiyor. Kendisine uzun yıllar hizmet eden ve sırdaşı olan Albay House'yi görmeyi reddediyor. Dahası var; hapisteki yaşlı sosyalist lider Debs'in affı için önüne getirilen yazıyı imzalamayı da kabul etmiyor. Freud ve Bullitt, resmi karyerini, bir başka yaşlı mahkumun affını imzalamayarak tamamladığını yazıyorlar.

Burada da durmuyor; nefretini, kendisine en çok hizmet edenlere çeviriyor. Uzun yıllar sekreterliğini yapan Tumulty'nin yalancı ve sahtekar olduğunu ilan ediyor. Amiral Grayson Tumulty'yu savununca, onu da doktorluğundan atıyor. Ancak sonra uyuyamıyor, telefon ediyor, Doktor Grayson'u çağırıyor, önünde ağlıyor ve kucaklıyor.

Belki de son günlerine doğru başkanlıktan da nefret ediyor. Son günlerinde kendisini hep Amerikan Başkanı olarak değil, başkan olmadan yaptığı Princeton Üniversitesi Başkanı olarak hatırlıyor. Hep bundan söz etmek istiyor.

Şubat Ayı'nın üçünde, 1924 yılında, bir Pazar Günü, uykusunda ölüyor.

Bu çözümlemeyi, Freud ve Bullitt'in kitaplarına aldıkları mektuplardan ikisiyle tamamlamanın daha çözümleyici olacağını düşünüyorum. Mektubu yazdığında wilson otuz ikinci yaşını sü-

rüyor ve mektupta adı geçen «Dode» erkek kardeşi ve Ellie ise karısı oluyor.

*
**

106 High St., Middletown, Ct.
16 Aralık 1888

Benim Pırlanta Babam,

Düşüncelerim hep seninle ve sevgili «Dode» ile doludur. Tenessee, benim gibi sevdiği iki insanı görebilmek için yanan birisi için ne de uzak bir yerdir. Christmas tatili yaklaşıyor, her zaman olduğu gibi bu defa da, sizlerden uzak tatil ve sevinç günlerinin acısı içime oturuyor. Biliyorsunuz, benim en haklı olduğumu düşündüğüm sevinç nedenlerimin başında sizin oğlunuz olmak geliyor.

Yeteneklerim geliştikçe, deneyimlerim arttıkça, sizin oğlunuz olmanın yararlarını daha çok görüyorum; artan gücümün sizin gücünüze benzediğini anlıyorum. Sahip olduğum ırsi hazinenin bilincine, giderek daha çok varıyorum; bunlar, ilkelere bağlılık, edebi güç ve hüner, özgün düşünce değerleridir. Ben de her gün biraz daha çok, çocuklarıma, sizin çocuklarınıza verdiğiniz babalarına saygı ve sevecen bağlılık niteliklerini aşılamaya çalışıyorum. Ah, onların da beni, benim sizi düşündüğüm gibi düşünmelerini bir sağlarsam, ne kadar çok mutlu olacağım! Bana içimde hep büyüyen bir aşk verdiniz, şimdi ben de, artık olgun bir insanım, çocukluğuma göre çok daha güçlüdür ve yaşlı bir insan olduğumda da bugünkünden daha güçlü olacaktır. Bu aşk, kısacası, kökünü ve dayanaklarını akılda bulan bir sevgidir, yoksa sadece çocukların içgüdüsel sevgisi değil; bu sevgi, değişmez hizmet temellerine dayanıyor ve sizi, bir gerçek anlamda, şükran

duymak durumunda olduğum her şeyin yaratıcısı olarak kabul ediyor. Tanrı'ma hep, benim asil, güçlü ve melek annem ve eşsiz babam için yalvarıyorum. Lütfen, Dode'a sorun, bunlara katılmıyor mu? Ve kendisini tutkuyla sevdiğimi Ona, söyleyin... Ellie de her ikinize duyduğum bu sınırsız sevgiye katılıyor.

Sizin Sadık Oğlunuz
Woodrow

*
**

Freud ve Bullitt, bu mektubun hemen altına, 20 Mart 1890 tarihinde yazılmış bir başka mektuptan aktarmalar ekliyorlar; Wilson, Princeton Üniversitesi'ndeki görevine seçiliyor. Herkesin bunu çok büyük bir başarı saydığını, kendisini tarihe, başarılı bir insan olarak geçirdiklerini, kutlandığını, sevinmek ve çok sevinmek için bütün nedenlere sahip olduğunu babasına yazıyor. Fakat yine de sevinemiyor; çünkü, babasından ve Dode'dan uzak olmak kalbini parçalıyor. Wilson, «aklım bana mutluluk sağlamıyor» diyor; mutluluk ve iç rahatlığı için kalbine dayanması gerektiğini bildiğini yazıyor. Kalbi ise, «sevdiği kimselerle birlikte olabilmek için dayanılması zor, öyle yakıcı, bir istek duyuyor»; en büyük başarılarda bile babasından uzak olduğu için büyük acılar çeken bir Wilson görünüyor. «Pırlanta» babasına yazdığı bu mektup, gün geçtikçe babasına borçlarının arttığını bildirerek devam ediyor.

«Öyle görünüyor, yaşlandıkça size ihtiyacım artıyor; çünkü, yaşlandıkça size olan borcumun değerini daha iyi anlıyorum ve bunu artırmak için büyük bir arzu duyuyorum. Yine öyle anlaşılıyor, sizden ayrılığıma alışacak yerde bu ayrılık giderek dayanılmaz bir hal alıyor. Şimdi gerçekten iyi misiniz? Lütfen, yaz için planlarınızı, planlarınızın en erken bizi ne zaman kapsa-

yacağını, mümkün olan çabuklukta bildiriniz, efendim. Dode'un da bu yaz Kuzey'e geleceğini ümit ediyorum. Resmi hep çalışma masamda duruyor ve hep onu görmek için kıvranıyorum. Sevgili Ellie, ayağı tümüyle iyileşmemekle birlikte, çok daha iyidir. Ellie, sizi ve Dode'u benim kadar sevdiğini iddia ediyor; ancak bu imkansızdır.»

Bu mektup da böyle bitiyor. Amerika'nın en büyük güce yöneldiği ve dünya yönetimine hazırlandığı, Pax Britanica'nın yerini Pax Americana'ya bıraktığı bir zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nin başında bu kadar güçsüz bir insan bulunuyor. Bir yanı paradoksal ve diğer yanı ise bir teorik gereklilik oluyor.

Güç, kollektif ve tarihseldir.

Freud'un çözümlemesinin amacı bu olmamakla birlikte bu gerçeğin ortaya çıkmasına katkıda bulunuyor.

Wilson Yanılsaması

Dünya, her zaman, genellikle kabul edildiğinden çok daha fazla evrensel olmuştur ve her zaman, sanıldığından, daha evrenseldir.

Ulusların ve bölgelerin bilinçleri, ayrı psikolojileri oluyor. Uluslar, kendilerine yakın ulusların başarı ve başarısızlığından etkileniyorlar.

Bu nedenle güven duygusu tarihseldir, toplumsaldır, kollektiftir ve bölgesel bir nitelik taşıyor.

On dokuzuncu yüz yılda, Batı Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da doğmuş bir insan, ilke olarak, büyük güven duygusu sahibidir.

On dokuzuncu yüz yılda, Doğu'da, Osmanlı topraklarında, Hindistan'da, Çin'de ya da Afrika'da doğmuş bir insan, ilke olarak, güven duygusundan yoksun oluyor.

Doğu'da da, güvenli insanlar oluyor; bunlar genel çizginin dışına çıkabilenlerdir. Genel çizginin dışına çıkabilmek reddetmekle ve yeni düzen için örgütlenmekle mümkün görünüyor.

Doğu'da da güvenli insanlar çıkıyor; yollarını, teorik çözümlemelerden daha çok gökyüzüne ve yıldızlara bakarak buluyorlar.

On dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısına, Pax Britanica demek mümkündür; «Britanik Barış» anlamına geliyor. Sözcükte «barış» anlamı olmasına karşın, Pax Britanica, uluslar arası ilişkiler düzeninde diktatoryal veya emperyal bir durumu gösteriyor; Londra'nın kararlarının geçerliliği anlamını taşıyor.

1870 kapitalizmin tarihinde bir dönüm noktası olarak görünüyor; bütün peryodizasyon denemeleri, 1870 yılını, emperyalist düzenin başlangıcı olarak kabul ediyor. Yüz yılın sonuna yaklaşıldığında ise, emperyalist senaryosu olan devletler çoğalıyor ve birbiriyle rekabete başlıyor. Büyük Britanya ve Fransa türünden geleneksel emperyalist devletlere, Avrupa'dan, Belçika ve İtalya gibi daha küçük devletler de katılmak istiyor; Amerika ise kendi Monroe Doktrini'nin sonunun geldiğini görüyor. Amerika, yalnızlık politikasına son vermenin arayışı içinde giriyor.

Fakat Amerika Birleşik Devletleri, bir zengin kıtayı kapatmış ve dünyanın en yüksek verimliliğine sahip olmanın verdiği rahatlıkla fazla agresif olma zorunluluğunu duymaz görünüyor ve «open door» politikasıyla yeni etki alanları sağlayabileceğini düşünüyor.

Bunun karşısında Avrupa'dan Almanya ve Uzak Doğu'dan Japonya, dar alanlara kıstırılmış olmalarının sonucunda, sıkıştırılmış zemberek izlenimi veriyorlar ve hem daha mütecaviz ve hem de daha radikal olmak zorunluluğunu duyuyorlar.

Böyle bir dünya, Doğu'daki insanın, bir yandan işini kolaylaştırıyor ve diğer yandan yolunu daha dolambaçlı hale getiriyor. Teorik zenginliği ve derinliği olmadığı ölçüde Doğu insanı, böyle bir evrende, kendisine uygun yıldızları veya yolları seçerek, kendi yolunu bulabileceğini sanıyor.

Bir: Düzenin sürdürülebileceğini, ya da düzendeki iyileştirmelerin son derece tedrici olabileceğini düşünen ve kabul edenler, Büyük Britanya yanlısı, Anglofil, bir tutum alıyorlar. Bunu tersinden de söylemek durumundayım; eğer bir kimse, Doğu'da, umudu Büyük Britanya'dan gelecek desteğe bağlıyorsa, çok büyük ölçüde düzen yanlısıdır. Çok büyük ölçüde düzeltmelerin kendiliğinden olacağını düşünüyordur.

Ne yazık, Mustafa Kemal, bu kategori içinde yer alıyor.

İki: Yirminci yüz yılın başını, on dokuzuncu yüz yıl içinde düşünmekte sakınca görmüyorum. Böyle bir zamanda düzende, iç kavgalar ve hatta iç savaşlar beklemeden, sadece yönelimler ile çok büyük modernizasyon umuduna kapılanlar çıkabiliyor; bunlar Amerika umutlusu oluyorlar. Amerikan değerlerine bağlı ve bunları yücelten bir çizgi izliyorlar.

Halide Hanım, Ankara İhtilali'ne katılmakla birlikte bu kategorinin en önde gelen temsilcilerinden birisi oluyor. Her halde Amerikan modelinin barışçılığı, henüz bu zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'nin yalnızlık politikasından resmen vazgeçmiş olması, ve teknokratik bir çözümü temsil etmesinden kaynaklanıyor; politik çözüm kavgayı içeriyor.

Üç: Almanya ve Japonya, radikal çözüm oluyor. Bu, hem hızlı bir çıkışı temsil etmelerinden ve hem de uluslararası planda egemen olana karşı durmalarından ileri geliyor. Şöyle de söylenebilir; on dokuzuncu yüz yıl sonu ve yirminci yüz yıl başında kurtuluş, Pax Britanica'ya ve ikinci sınıf bir emperyalist güç olan Rusya'ya karşı çıkmak demektir. Kurtuluşları için değil, dünyanın sömürüsünden emperyalist paylarını almak isteyen Almanya, Büyük Britanya ve Japonya da, Uzak Doğu'ya doğru yayılan despot Rusya ile savaşmak zorundadır; dolayısıyla özellikle Asya ve Afrika'da kurtuluş peşinde koşanlar Almanya veya Japonya yıldızına bağlanıyorlar.

Bunu şöyle de söylemek mümkündür; Asya ve Afrika'da bir politikacı kendi yolu ile Alman veya Japon savaş-

cılığı arasında bir paralellik kuruyorsa, radikal bir çizgiyi temsil ediyordur. Enver, bu kategoriye giriyor.

On dokuzuncu yüz yıl sonu ve yirminci yüz yıl başında düzenini değiştirmek isteyen bir genç politikacı, Büyük Britanya ve Rusya'nın başarısına üzülmek, Almanya ile Japonya'nın başarısına sevinmek ve bu başarıdan umut çıkarmak durumundadır. Güçler dengesi ve uluslararası matriks böyle bir umutsuzluk ve sevinç dağılımına yol açıyor.

Amerika ise bir yanılsamayı temsil ediyor.

Asya ve Afrikalı için fazla entellektüel bir mesajı var.

Bu zamanda Amerika Birleşik Devletleri bir eylem mesajına dönüşemiyor.

Eylemin başlangıcında ise bir güven ihtiyacı var; başarılı eylem, güveni artırıyor. Artan güven yeni eylemlere yol açıyor.

Ne kadar tekrar edilirse o kadar yararlı olacağını düşünüyorum; bu zaman kesitinde Asyalı ve Afrikalı genç politikacının temel çizgisi güvensizlik olarak görünüyor. Güvensizlik, tarihsel, bölgesel ve toplumsal bir nitelik taşıyor; Marx'ın burjuvazinin çocukluk çağı dediği on beş ile on yedinci yüz yıl arası zamana gelinceye kadar ilerleyen ve hep genişleyen, Doğuludur. Moğollar, Kafkasya üzerinden Orta Avrupa'ya kadar ilerliyorlar; Araplar, İspanya'ya yerleşiyorlar. Türkler, alınmaz sanılan İstanbul'u almakla kalmıyorlar ve Viyana Kapıları'nı zorladıktan sonra Macaristan'da taht kuruyorlar.

Bundan sonraki yüz yıllar boyunca Doğu için hep gerileme ve hep yenilgi dönemi oluyor; Rusya, on sekizinci yüz yılın başından itibaren Osmanlı'nın yenilebilir ve küçültülebilir olduğunu kanıtlıyor ve Sibirya'ya doğru yayılıyor. On dokuzuncu yüz yılda başta Büyük Britanya ve arkasından Fransa ile diğerleri, Asya ve Afrika haritasını bayraklarının rengine boyuyorlar. 1870 yılından sonra bu boyama işi, yeni rakiplerin de çıkışıyla, hızlanıyor ve daha kanlı bir hal alıyor; Batı Avrupa donanmaları eşliğinde Batı Avrupa'nın sanayi ürünleri ve misyonerleri Asya ve Afrika'ya yerleşiyorlar. Zorla, Asyalı ve Afrikalılara, kendi mallarını kullanmalarını ve kendi inançlarını benimsemelerini anlatı-

yorlar; bunlara kapanmak isteyen Çin ve Japonya'nın kapılarını silah kullanarak açıyorlar.

On dokuzuncu yüz yıl Doğu için utanç ve güvensizlik çağı oluyor.

Doğu'nun utanç ve güvensizlik çağı, 1905 yılında duruyor.

1905 yılı, Rusya'da birinci burjuva demokrat devrime tanıklık ediyor; bu devrimin, bütün Asya'da bir uyanışı başlattığı hep ileri sürülüyor ve önemli bir gerçekliği yansıtıyor. 1917 yılı başındaki ikinci burjuva demokratik devriminin ve bunu hemen izleyen sosyalist devrimin dünya ölçüsünde kazanmış olduğu önem, 1905 devrimi için de bir önemlilik taşıyor; tarih yazımında, ne yazık, her zaman bir Darwinist eğilim bulunuyor. Başarı ve önemlilik, özellikle geriye doğru, kendisini sürdürme eğilimi gösteriyor.

1905 Rusya Devrimi, pek çok Asya ülkesinde burjuva devrimlerinin gerçekleştirilebileceği inancını güçlendiriyor; ancak Doğu'ya güven, 1904-1905 Japon-Rus Savaşı ve bunun sonucuyla geliyor. Bu savaşta yenilen ve aşağılatıcı bir yenilgiyi ve barışı kabul eden taraf Rusya'dır; zamanında ve Asya ile Afrika'da ölçülmesi mümkün olmayan bir sevinç yaratıyor.

Bir paranteze gerek var; emperyal devletler, dış politikaya duyarlıdırlar. Emperyal devletler, yenilgiye son derece hassas oluyorlar ve yenilgi, en azından yöneten sınıfların tepelerinde büyük paniklere yol açabiliyor. 1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı'nda yenilgi, Rusya'da köleliğin ilgası için çok hızlı adımların atılmasına neden oluyor; yöneten sınıf, düzenini koruma paniğini yaşıyor. 1905 yenilgisi karşısında ise yöneten sınıf yine panik dolu bir davranış sergiliyor; masum yürüyüşleri kana boyuyor ve kısa süreli de olsa bir devrimi yaşamak zorunda kalıyor.

Ancak 1904-1905 Japon-Rus Savaşı sonucunda, Asya ve Afrika, yeneni kendisi ve yenileni de Avrupa olarak algılıyor. Yenilen mütecaviz ve despot Rusya olduğu unutuluyor; «hıristiyan» ve «Avrupa» olarak soyutlanıyor. Yenen ise beyaz ırkın dışından çıkıyor; Japonya'nın zaferi, Asya-

Afrika'ya, «beyaz» ve «hıristiyan» Avrupa'nın artık yenilebileceğinin haberi olarak yansıyor.

Bu yepyeni bir güven duygusudur.

Güven, eylem doğuruyor.

Kautsky, henüz Marxlı teorinin en üst noktası sayıldığı bir zamanda, 1909 yılında, ve daha sonra Lenin'in en son devrimci yazısı dediği «İktidar Yolu» adını taşıyan incelemesinde, «since the war between Russia and Japan, the Far East and the Mohammedan world have risen up to throw off European capitalism»[37] diye yazıyor; İran Devrimi, Jön Türk Devrimi, Çin Devrimi ile 1905 Rusya Devrimi arasında çok güçlü bir neden-sonuç ilişkisi kurma alışkanlığı daha sonraki yıllarda ortaya çıkıyor. Kautsky, Rus-Japon savaşından sonra bütün Uzak Doğu ile Muhammedî dünyanın, müslümanların, Avrupa kapitalizmini yıkmak için ayağa kalktığına işaret ediyor; çok kısa olarak bu nokta üzerinde durmak istiyorum.

Japonya, 1890 yıllarına doğru bir emperyalist güç olduğunu göstermeye başlıyor; Britanya Adaları ile bir simetri oluşturan Japon Adaları, Japonya'ya dar gelmeye başlıyor. Japonya için genişleme alanı Kore Yarım Adası, ve Mançurya olarak görünüyor; bunlar için Çin ve Rusya ile karşı karşıya gelmesi zorunlu oluyor. Tarihçi Thomson'un güzel nitelemesi ile «Uzak Doğu'nun Türkiyesi»[38] olan Çin ile savaşmak zor olmuyor ve 1894 yılında Çin ile yaptığı savaşı 1895 yılında Çin için ağır bir barış ile bitiriyor. Japonya, Amerikan Commodore Perry'ye 1854 yılında zorla kapılarını açtıktan kırk yıl sonra, kendisine kapılar açabilecek duruma geliyor ve bu savaşın sonucunda, Kore'yi, Formosa'yı ve Mançurya'nın güney ucu olan Liatung Yarım Adası'nı koparıyor. Bu durum, Japonya'nın birdenbire bir büyük emperyalist güç olarak ortaya çıkması, eski ve yeni bütün emperyalist devletleri ürkütüyor; Rusya, Fransa ve Almanya'nın ortak baskısı sonucunda Japonya, Liatung Yarım Adası'nı geri vermeye razı oluyor.

Diğer yandan Rusya, Büyük Petro'nun Türkiye'ye karşı kazandığı başarılardan beri sürekli olarak genişleme politikası izliyor; On Sekizinci yüz yılda Türkiye aleyhine genişle-

lemesini, diğer devletlerin ciddi bir muhalefetiyle karşılaşmadan sürdürüyor. On Dokuzuncu yüz yılda ise Büyük Britanya, Rusya'nın hem Türkiye toprakları üzerinde ve hem de Asya'da genişlemesini durdurmayı temel politika haline getiriyor; Türkiye'nin kendi önemi bir yana, Türkiye'de Afganistan'da ve İran'da etkili bir Rusya'nın Hindistan'daki Britiş hegemonyasını tehdit etmesi kaçınılmaz görünüyor. Mısır Hidiv'i Mehmet Ali kuvvetlerinin İstanbul'u tehdit ettiği zaman Rusya'nın askeri yardımının Londra'da büyük telaşa yol açması, Kırım Savaşı'nda Türkiye ile birlikte Rusya'ya karşı savaşması, 1877-78 Rus-Türk Savaşı'nda bunu tekrarlamamakla birlikte Aya Stefanos'a kadar gelen Rus askerlerini geri göndermede etkili olması, hep aynı kaygılara dayanıyor.

Türkiye aleyhine genişlemede engellerle karşılaşan Rusya, Asya'da genişleme yollarını buluyor; Kafkasya'yı, Sibirya'yı, Orta Asya'yı kolonileştirerek Uzak Doğu'ya doğru ilerliyor. Mançurya ve Çin, Rusya'nın gözünü diktiği topraklardır; 1894 Japon-Çin Savaşı ve 1895 yılında imzalanan barış, Japonya-Rusya Savaşı'nı kaçınılmaz yapıyor.

On Dokuzuncu yüz yılda Britanya, bu yüz yıla Pax Britanica dedirtecek ölçüde güçlü olmakla birlikte, Afrika'da Fransa'nın ve Asya'da Rusya'nın rekabetiyle karşılaşıyor; 1870 yılından sonra Almanya'nın rekabeti büyük bir tehdit olarak ortaya çıkıyor. Almanya, hem Afrika'da ve hem Asya'da emperyalist rekabete giriyor; Türkiye üzerinden ve hâlâ Türkiye'nin egemenliğinde olan Mezopotamya'ya inme planlarıyla Britanya'yı çok büyük ölçüde rahatsız ediyor. Bu nedenle, Büyük Britanya ile Rusya arasında sürekli bir rekabet olmakla birlikte, ikisi, Almanya söz konusu olunca bir araya gelebiliyorlar ve büyük bir güç oluşturuyorlar. Almanya'nın çıkışını ve yayılmasını önlemek, Büyük Britanya ile Rusya'nın ortak çıkarı olarak gelişiyor; nitekim daha sonraki yıllarda Britanya, Almanya'ya karşı, Birinci Savaş'ta Rusya ve İkinci Savaş'ta da Sovyetler Birliği ile birleşebiliyor.

Kayzer Wilhem, On Dokuzuncu yüz yılın sonunda, gelecek yüz yılın «Alman yüz yılı» olacağını ilan ediyor; Ja-

ponya'nın Rusya'yı yenmesi ise Alman yüz yılının gerçekleşmesi yönünde gerçek imkanlar yaratıyor. Japonya'nın denizde ve karada kazandığı başarı, Rusya'yı ikinci sınıf bir güç haline getiriyor ve 1870 yenilgisiyle kendisine güvenini yitirmiş Fransa bir yana, Büyük Britanya Avrupa'da yalnız kalmış oluyor.

P. Kennedy, bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra, Almanya'nın Batısı'na doğru hücuma geçmesi için düşünülebilecek en elverişli zamanın 1905 yazı olduğunu ileri sürüyor[39]; Wilhem, içerdeki sosyalist hareketin etkinliğinden de çekinerek bu elverişli zamanı kullanamıyor. Rusya'nın yenilgisi, «diplomatik devrim» denebilecek ölçüde uluslararası ilişkilerdeki dengeleri tehdit ediyor; aynı zamanda yeni umutlara yol açıyor.

«Doğu'da Ulusculuğun Bir Tarihi» adını verdiği çalışmasında Hans Kohn, Japonya'nın Zaferi'nin Doğu'nun uyanışında çok büyük bir etkiye sahip olduğunu kaydediyor; «Asyalıların büyük bir Avrupa imparatorluğuna karşı kazandığı bu zafer, pek çok halka, Doğu-Batı mücadelesinde umutla beklenen dönüş noktası olarak göründü» diye ekliyor[40]. Şunları da ekliyor: «Bir tarafta, yüz yıllardır durmadan Asya Hanlıklarını arka arkaya dize getiren, Avrupa'nın en güçlü imparatorluklarından birisi, belki de en büyük askeri gücü vardı; savaşta, sayıca kendisinden az bir Asyalı ırk tarafından, görece olarak büyük bir rahatlıkla yeniliverdi.» Buna bir de şunu ilave ediyor: «This fact revolutionised the political thinking of the Asiatic and African peoples more than any other event». Japonya'nın Rusya'yı yenmesi, Asyalı ve Afrikalıların düşüncelerini, başka her türlü gelişmeden çok daha fazla olmak üzere, devrimcileştiriyor.

C.F. Andrews, bu sırada Kuzey Hindistan'da bir misyonerdir; 1912 yılında yayınladığı «The Renaissance in India» adını taşıyan anılarında, «Rusya ile Japonya arasındaki savaş çevre insanını sessiz bir bekleşiye soktu» diye yazıyor[41]. «Kuzey Hindistan'ın üzerinden bir heyecan kasırgası geçti» diye sürdürüyor; «en ıssız köyde oturanlar bile Japonya'nın zaferini konuşuyordu.» Misyoner Andrews,

o arada bir Türk diplomatıyla da temas halindedir; izlenimlerini de aktarıyor. Şunları bırakıyor: «Batı Asya'da uzun bir deneyime sahip Türk konsolos bana, içerde, en cahil köylünün bile bu haber üzerine yerinde duramadığını söyledi. Asya bir uçtan diğerine sallanıyor ve yüz yılların uykusu nihayet sona eriyor... Dünya tarih kitabında artık yeni bir bölüm yazılıyor.» Bu savaşın ve Japonya'nın zaferinin Asya halkları üzerindeki etkisini daha iyi bir biçimde ortaya koyabilmek için, misyoner Andrews'e mi yoksa Türk diplomata mı ait olduğundan emin olamadığım değerlendirmeyi sürdürmek istiyorum: «Behind these dreams and visions was the one exulting hope-that the days servitude to the West were over and the day of independence had dawned. Much had gone before to prepare the way for such a dawn of hope: the Japanese victories made it, for the first time, shining and radiant.» Batı'ya kölelik dönemi sona eriyor; Japonya'nın zaferi, umut dolu yarınların habercisi oluyor.

Sadece Asya'da değil; Edward Dicey de, 1907 yılında yayınlanan, The Future of Egypt, «Mısır'ın Geleceği» adlı çalışmasında benzer değerlendirme ve canlanmanın Afrika'da da ortaya çıktığına işaret ediyor. Mısır'ın modernizasyonuna hiç bir sempati beslemeyen Dicey, Japonya'nın zaferinin tüm Afrika'da bayram sevinci yarattığına değindikten sonra şunları kaydediyor: «Doğuluların Avrupa'nın en büyük askeri gücü olduğuna inandıkları Rusya'nın askerleri, kaçmak zorunda bırakılıyor, donanması yakılıyor, kaleleri, kim oldukları bilinmeyen ancak kesinlikle Kafkasyalı ve Hıristiyan olmadıklarına inanılan, küçümen ve aynı zamanda daha zayıf insanlar tarafından zaptediliyor»[42]. Yazar Dicey, Afrikalı köylünün Japonya hakkında hiç bir bilgileri olmadığını kabul ediyor, «fakat yine de» diyor, «Afrika'da, Uzak Doğu'daki Rus işgalcilerinin Avrupalı olmayan ve bilinmeyen bir halk tarafından koyunlar gibi dağıtılıp sürüldüğünü duymayan bir köy veya kent, buralarda da bir tek insanın, kalmamış olduğundan kuşku duymuyorum» diye devam ediyor. Afrika'ya da hayal ve güven yağıyor; Japonya'nın Rusya'ya yaptıklarının aynı-

sını, kendilerinin de Avrupalılara yapabileceklerini düşünmeye ve güvenmeye başlıyorlar.

Hayal etmek ve güvenmek başkaldırmanın başlangıcıdır: «La guerre russo-japonaise fut l'événement le plus important de 1904. Ell out pour effet de hâter la révolution de 1905, sans laquelle celle de 1917 eût été impossible»[43]. Zinoviev, 1926 yılında verdiği Rus Devrimi derslerinde, Rus-Japon savaşını 1904 yılının en önemli olayı olarak gösteriyor ve bunun, 1905 devrimini hızlandırdığını ve 1905 devriminin de 1917 devrimini imkan dahiline soktuğunu belirtiyor. Rusya'da bolşevikler bu savaşta ilk kez, 1914 savaşında yenikcilik «defaitisme» (*), adını alacak olan bir çizgiyi savunuyorlar; daha sonra geliştirerek formülasyonunu yapıyorlar.

Savaşlar tarihin hızlandıranlarıdır.

Devrimler, yol açıyor.

Japonya'nın Rusya'ya karşı zaferi, Doğu halklarında umut ve güven duygularına yol açıyor.

Rusya'da 1905 Devrimi, Doğu halklarına yapılabilecek olanı gösteriyor.

Doğu gerçekten uyanıyor (**); Rusya Devrimi'ni İran, Türk, Çin Devrimleri izliyor.

(*) «C'est pendant la querre russo-japonaise que se manifesta pour la première fois le courant qui, en 1917, reçut le nom de 'défaitisme'.»

G. Zinoviev, Histoire du Parti Communiste Russe, Paris, 1926, s. 92.

(**) Tarihçi David Thomson, İran, Türk ve Çin Devrimleri'ni, doğrudan doğruya, Japonya'nın zaferinin Doğu'da yol açtığı üstün morale bağlıyor.

«At the same time the moral that rapid westernization had brought Japan victory was learned elsewhere and encouraged the nationalist revolutions of Persia in 1905, Turkey in 1908, China in 1911.»

D. Thomson, Eorupoe Since Napoleon, Pelican Books, 1957-1978, s. 508.

Lenin ise bu devrimleri çok büyük ölçüde Rusya Devrimi'ne bağlama eğilimini gösteriyor:

«Russkaya revolyutsiya vizvala dvişenie vo vsey Azii. Revolyutsii v Turtsii, Persii, Kitae dokazivayut, şto moguçee vossta-

Çin Devrimi ile aynı tarihte Meksika Devrimi patlıyor. 1911 Meksika Devrimi, Amerikan Kıtası'nı ve Amerika Birleşik Devletleri'ni ele almayı gerektiriyor. Bu tarihte Amerika Birleşik Devletleri, «emperyalist» aşamasına girmiş bulunuyor; Amerikan tarihi bu dönemi «emperyalist» olarak niteliyor.

Amerika Birleşik Devletleri'ni emperyalist çağa açan ve burada yükselten dört başkan var; Mc Kinley, Theodore Roosevelt, Taft ve Woodrow Wilson, emperyalist Amerika'nın yaratıcısı ve yerleştireni oluyorlar. 1897 ile 1917 yılları arasındaki bir zamanda Amerika Birleşik Devletleri, emperyalist bir düzenin kuruluşunun ve buna karşı çıkanların «heroic» mücadelesini yaşıyor; kısa bir zaman aralığına sıkışmış olduğu için soyut dersleri son derece somut bir öğreticilik kazanıyor.

Ancak ön tarihini de yaşıyor; belki de ön tarihini, hiç de «emperyalist» görünmeyen 1823 tarihli Monroe Doktrini ile başlatmak mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tüm «doktrinler» başkanlarının bir konuşması ve Kongre'nin bir tartışması ve onayıyla anlam kazanıyor. Monroe Doktrini, bu uygulamanın dışındadır; Başkan Monroe'nun açıklaması var. Ancak Senato ve Temsilciler Meclisi'nde görüşülmüyor; daha da önemlisi, o tarihte Amerika Birleşik Devletleri'nin gücü böyle bir doktrini dayatacak ve kabul ettirecek ölçülerden çok uzak düşüyor. Doktrin, Avrupa'nın işlerine Amerika Birleşik Devletleri'nin karışmayacağını ve Avrupa güçlerinin de Amerika kıtasına karışmaması gerektiğini anlatıyor. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin Amerika kıtalarını kendisine kapatması anlamına geliyor;; doktrinin açıklandığı zamanda ise Avrupa'ya Metternich'in politikası hakimdir. Napoleon'un iki kez yenilmesinden sonra Avrupa, Metternich gericiliği de-

---

nie 1905 goda ostavilo glubokie sldei i sto ego vliyanie, obnarujivayuşeesya ve postupatel'nom dvijenii soten i soten millionov lydei, neiskorenimo.»

V.İ. Lenin, Doklad O Revolyutsii 1905,
H.Z. Aliev, Turtziya ve Period Pravleniya Mladoturok, Moskva, 1972, s. 65.

nebilecek bir sükun dönemine giriyor; Metternich, böyle bir doktrine şiddetle karşı çıkıyor (*). Fakat bu dönemde Metternich, Avusturya Şansölyesi olarak, sadece senaryolar yazma gücüne sahiptir; kendisini dayatan ve kabul ettiren güç, sanayi devrimi ve donanmasıyla, yavaş yavaş Büyük Britanya'ya geçmek üzeredir. Büyük Britanya, belki de Amerikan Kıtaları'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne kapatılmasını kendisi için bir kapatma olarak yorumlayarak Monroe Doktrini'nin yaptırımcısı oluyor.

Emperyalizmin ön tarihi, kolonyalizmdir. Harry Magdoff'un, «kıta sınırlarını güçlü bir biçimde dışa doğru genişletme açısından Rusya ile Birleşik Devletler arasında bir tür benzerlik var» demesinde büyük bir gerçeklik görmek gerekiyor[44]. On Dokuzuncu yüz yılın sonuna kadar uzanan zamanda Rusya, Sibirya'ya doğru ve Amerikan Kıtası'nın Doğusu'nda bir başlangıç bulan yeni Amerikalılar, Batı'ya doğru genişlemeye başlıyorlar; tüm kolonizasyon hareketlerinden, aynı kıtada genişleme açısından, önemli bir ayrılığı temsil ediyorlar. Rusya da, Amerika da, arada deniz olmadan genişliyor; bir önemli farkın olduğunu saptamak gerekiyor. Rusya, Rus olmayan halklarla karşılaşıyor ve bunları ruslaştırıyor; Amerika, «kızıl derili» denilen yerli halkla karşılaşıyor ve bunları imha ediyor.

Bir tarih konulabilir; 1870 yıllarına gelinceye kadar, Amerika kendi kıtasında yayılıyor. Bu tarihten sonra dünyada, adına «emperyalizm» denilen yeni bir çağ başlıyor; ancak bu çağ, çağdaşlarının bir konjonktürel hareket olarak gördükleri ve tarihçilerin «Büyük Depresyon» saydıkları bir döneme tanıklık ediyor. Büyük Britanya, göreceli olarak, ekonomik gücünü yitiriyor; uzak dünyada Amerika Birleşik Devletleri ve yakın dünyada Almanya, önemli bir ekonomik güç ve donanma varlığı olarak ortaya çıkı-

(*) «Marki de Lafayette, Monroe Doktrini'ne büyük bir heyecanla selamladı: beklenebileceği gibi Metternich ve Çar Aleksandr en sert eleştirilerini yönelttiler.»
Claude Julien, America'sa Empire, N.Y., 1968-1971, s. 106.

yor.. «Büyük Depresyon» (*) olarak anılan zamanda Büyük Britanya, dünya üzerindeki ekonomik hegemonyasını kaybediyor.

Dünyanın emperyalist düzene geçtiği tarih, bu açıdan bakıldığında, hem Büyük Britanya'nın temsil ettiği Pax Britanica döneminin sonu ve hem de yeni emperyalist ülkelerin ortaya çıkışı demek oluyor. Bu dönemin başında Amerika Birleşik Devletleri, uzun süren bir iç savaşı geride bırakıyor ve kendi kıtasında yayılmasını tamamlıyor. «Büyük Depresyon» yıllarının sonlarına doğru ise Londra'da yönetenler arasında dünya egemenliğini sürdüremeyecekleri kuşkusu derinleşmeye başlıyor; Sömürgeler Bakanı Charberlain, bir yandan «Harikulade Yalnızlık» politikasını ve diğer yandan da yükselen Almanya ile yakınlaşmayı öneriyor. Balfour türünden politikacılar ise eski agressif çizgiyi yumuşatarak diplomatik uzlaşmalar yolunu öneriyor; buradan, pratikte, «Anglo-Amerikan Yakınlaşması» adı verilen politika doğuyor.

Yirminci yüz yılda Londra ile Washington'un artık beraberlik denilebilecek yakınlaşmasına ve bu yüz yılın sonuna doğru Büyük Britanya'nın son derece küçülerek Amerikan politikalarının sadık ve müfrit savunucusu durumuna gelişine bakarak, Anglo-Amerikan yakınlaşmasının çok doğal ve beklenir bir gelişme olduğunu düşünmemek gerekiyor; en azından On Dokuzuncu yüz yıl politikacı ve insanları için düşünülmesi zor bir durumdur. Amerikan halkı ve politikacılarında, kendi doğuş nedenlerinden hâlâ kopmamış olmanın bir yansımasıyla, Britanya'nın sömür-

(*) «1880 yılında Birleşik Krallık, hâlâ dünya imalat üretiminin yüzde 22,9 unu sağlarken, 1913 yılında bu oran yüzde 13,6 ya düşmüştür; diğer yandan 1880 yılında dünya ticaretindeki payı yüzde 23,2 iken, 1911-13 döneminde yüzde 14,1 oranına iniyor.»

«Sanayi gücü açısından Birleşik Devletler ve Almanya öne fırlıyor. 'Dünyanın atölyesi' şimdi üçüncü sıradadır; bu artık gelişmemesi nedeniyle değil, diğerlerinin daha hızlı gelişmesinden kaynaklanıyor.»

Paul Kennedy, The Rise and Fall of Great Powers, Fontana Press, 1989, s. 294.

geciliğinden tiksinme ve Britanya için de bir yüz yıl öncesine kadar kendine alt olan bir koloninin bir rakip olarak ortaya çıkması, Londra ve Washington yakınlaşmasını uzun yıllar düşünülemez yapıyor. Ancak maddi gelişmeler düşünülemez olanın kapılarını zorluyor.

Anglo-Amerikan yakınlaşmasının dünya politikasının temel çizgilerinden birisi olduğu bir zamanda, aynı maddi gelişmelerin, Amerikan politikasında da, yine On Dokuzuncu yüz yıl boyunca pek düşünülemeyecek yön değişikliklerine yol açtığı görülüyor; Monroe Doktrini tarihe karışırken emperyalizm açık ve adı konmuş bir politika haline geliyor. Bu ikisi, içiçedir; Latin Amerika'da İspanyol sömürgelerini kemirmeyle başlayan ve İspanya'nın Latin egemenliklerine son veren çıkış, yavaş yavaş ve kendi iç politik çalkantılarından geçerek dört başı bayındır bir emperyalist kimliğe bürünüyor.

Amerikan emperyalizminin başlangıç tarihi net olarak biliniyor; 1897 yılında McKinley'in başkanlığıyla başlıyor. Theodore Roosevelt ile en spekteküler dönemini yaşıyor, Taft'ın başkanlığında sürüyor ve Wilson ile bütün boyutlarıyla ortaya çıkıyor; Wilson'un traji-komik kişiliği sona ererken Amerika tam bir emperyalist kimliğe bürünmüş oluyor (*). McKinley'in göreve başlamasının ilk dört ayında başlattığı İspanya Savaşı ile Wilson'un dünya savaşına girdiği 1917 yılı arasında düşen yirmi yıllık zaman kesiti, emperyalist Amerika'yı Yankee Amerikası'ndan ayırıyor.

McKinley, Amerikan ekonomisinin büyük bir durgunlu-

(*) «Birleşik Devletler, yüz yılın sonuna kadar, bir Büyük Güç olarak tanınmak için bir iddia ile ortaya çıkmadı.»

«1918 yılında dünya liderliği, hemen hemen tam bir görüş birliğiyle, Birleşik Devletler'e önerildi.»

«Birleşik Devletler'in Latin Amerika'daki 'iyi komşu' politikası Yankee Emperyalizmi'nin karşıtı değil, devamı ve sonucudur.»

«Çünkü ancak en güçlü olan hem hegemonyasını sürdürebilir ve hem de 'iyi komşu' kalabilir.»

E.H. Carr, The Twenty Years' Crisis 1919-1939, N.Y., 1919-1964, s. 234.

ğa girdiği bir zamanda, «more business in government and less government in business» (*) sloganıyla başkanlık seçimine giriyor ve kazanıyor. Forrest McDonald, McKinley'in başkan olur olmaz yaptıklarını şöyle özetliyor: «Başkanlığı'nın dördüncü ayında İspanya'ya savaş ilan etti. İkinci dört ayda savaş bitti, İspanya onur kırıcı bir yenilgi aldı ve bir zamanların muhteşem imparatorluğunun son izlerini de kaybederken Birleşik Devletler bir dünya gücü olarak tarih sahnesine çıktı»[45]. Başkan McKinley ile birlikte Amerika emperyalist ülkeler arasındaki yerini aldı ve 1897-1907 yılları arasında Amerikan ekonomisi tarihinin en hızlı genişlemesini kaydetti. Ancak bu dönemin tamamını McKinley yönetemedi.

1896 yılında McKinley seçim kampanyasını sürdürürken kendisini destekleyenlerin arasında New Yorklu zengince bir ailenin tarihe, politikaya ve denizcilik bilimlerine meraklı genç oğlu, Theodore Roosevelt de vardı; Cumhuriyetçi McKinley seçimi kazanınca bu denizcilik bilimleri ve tarihi düşkünü genç insanı, Donanma Bakan yardımcılığına getirdi. Amerika'da değişen havayı göstermesi açısından ilginçtir; Amerika Birleşik Devletleri, Küba'ya karşı bir emperyalist savaşı başlatınca Bakan Yardımcısı Roosevelt, görevinden ayrılarak Amerikan Ordusu'na gönüllü yazıldı ve bir emperyalist savaşta kahramanlıklar yarattı. Politikaya meraklı olduğu için, bir savaş kahramanı olarak New York Valiliği seçimlerini kazanması zor olmadı. Cumhuriyetçi Roosevelt, New York gibi son derece önemli bir eyaletin çok konuşan ve hiç iş yapmayan valisi oldu.

Cumhuriyetçi Parti'nin patronu Tom Platt, Amerika'da partilerin en üst yöneticisine, «president» veya «chairman» değil, «boss» deniyor, bu iş yapmayan geveze validen rahatsızlık duydu; Amerikan sisteminde Başkan Yardımcılığı, New York Valiliği'ne göre çok daha az önemli ol-

(*) «Government» sözcüğü Amerikan İngilizcesinde «yönetim» ve «devlet» anlamlarına geliyor. Bu nedenle bu sloganı, «yönetimde daha çok özel sektör ve özel sektörde daha az devlet» olarak çevirmenin uygun olacağını sanıyorum.

duğu için, McKinley'in yardımcısı Hobart 1899 yılında ölünce, Roosevelt'i, boşalan başkan yardımcılığına ikna etti. Başkan, boşalan yardımcılığa istediğini atayabiliyordu, Roosevelt başkan yardımcısı oluverdi. McKinley-Roosevelt takımı, 1890 yılında yapılan seçimi kazandılar; fakat 1901 yılı Eylül Ayı'nda Leon Czolgoz adında bir anarşist McKinley'i öldürmeyi başardı. Böylece Roosevelt, kendisini, Amerikan Başkanı olarak buldu; Amerikan emperyalizmi, kendisine en uygun isme kavuşmuş oldu.

Roosevelt'in emperyalist reçetesine «Big Stick», Büyük Sopa, politikası adı veriliyor; donanma tarihi ve bilimi meraklısı Roosevelt, Panama Kanalı sorununda, Avrupalıların Latin Amerika'dan elini ayaklarını çekme konusunda ve dış ilişiklerin her alanında son derece atak ve cüretli bir politika izliyor. Amerikan emperyalizminin Fransız yazarı C. Julien, Roosevelt'in katkısını, çok iyi yazıyor ve aktarıyorum: «Cumhuriyetçiler, Amerikan tarihçilerinin 'emperyalist' olarak sınıflandırdıkları bir dönemi başlattılar. Ard arda on altı yıl, 1896-1912, yönetimi ellerinde tuttular ve McKinley fetih yoluna istemeyerek girerken yerine geçen Theodore Roosevelt ve William H. Taft, kendilerini emperyalizmin şampiyonları olarak tanıtmaktan gurur duydular. Emperyalist teknikleri mükemmelleştirdiler ve emperyalizme bir yargı ve ahlak temeli hazırladılar»[46]. Taft, daha çok Roosevelt'in yardımcılığını yaptı ve yolunu izledi; eğer emperyalizmi Amerika'da bir kişinin adına yazmak gerekirse, bu Roosevelt oluyor.

Bu kadar değil; Roosevelt, bir yandan emperyalist yayılmacılığın ateşli lideri olurken diğer yandan da Amerikan tarihinin tanıdığı en «ilerici» başkanlarından birisi ve belki de birincisi sayılıyor. Ted Roosevelt, Amerikan-İspanyol savaşının arkasından birdenbire çok büyük bir canlanma gösteren büyük işletmelerin birleşmesi, tröstleşme, ve merger hareketinde, büyük tekelleri rahatsız edebilecek bir çizgi izliyor; bir «işçi babası» tutumu içinde olmasa bile, işçi haklarının alınmasında duyarlı davranıyor. Roosevelt, Amerikan içi düzenlemelerde, pek çok Amerikalının gözünde bir «sosyalist» sayılıyor; New York Sun türünden et-

kili gazeteler, Roosevelt'i ıslah kabul etmez bir sosyalist olarak görüyorlar ve isminin bile gazetede geçmemesi için son derece özenli ve disiplinli davranıyorlar.

Böylece bir ülkede emperyalizmin kuruluşu, emperyalist düzene geçiş ve dış dünyaya «Büyük Sopa» politikasını uygulamak, iç düzenlemede son derece «progresif», ilerlemeci, yaklaşımlarla beraber gidebiliyor; bu, emperyalist politika için çok büyük bir iç destek sağlıyor. Popüler bir başkan, serüvenci ancak maceracı sayılan bir lider, ve tekellerin içerdeki suistimalerinin bir bölümünün üzerine yürüyen, emperyalist refahın dağılımında çalışanları ihmal etmeyen bir iç politika, Amerikan örneğine bakıldığında, emperyalist düzenin bir düzenlemesi olarak ortaya çıkıyor.

Güzel; ancak burada da kalmıyor. Daha önceki «Red Kid» öyküleri ve 1930 yıllarının gangester serüvenleri bir tarafa bırakılacak olursa, Amerikan tarihinde «büyük» olan ne varsa, yine bu kısa tarih kesitinde doğuyor ve gelişiyor. Bu çıkışın, Roosevelt dönemine rastlamasını tesadüf saymamak gerektiğini düşünüyorum ve burada üç alana işaret etmek istiyorum. Bir: Jack London ve Upton Sinclair türünden Amerikan düzeni karşıtı romancılar bu dönemin ürünüdür. En çok bu dönemde yazıyor ve etkili oluyorlar. İki: Bu döneme, özellikle Yirminci yüz yılın ilk on yılına, Amerikan tarihinde, «the era of muckrakers», pislik tırmıkçılığı dönemi adı da veriliyor; Amerikan gazetecilik tarihinin en büyük isimleri yine bu tarihte etkin oluyorlar. Topluma sorumlu, toplumdaki kötülüklerin üzerine giden, tekellerin tüm oyunlarını ortaya çıkarmayı gazeteciliğin temel işlevi sayan gazetecilik bu yıllarda çıkıyor ve sonra bir daha gelmemek üzere batıyor. Gazeteci, muckraker, toplumdaki ve özellikle iş alemindeki pislikleri bulan, bunun için pislik bölgelerini tarayan ve pislikleri tırmığına takıp ortaya çıkartan tip'tir; o zamanda önemli bir yayın olan McClure's Magazine, Ida M. Tarbell'in «History of the Standard Oil Company» incelemesini, 1903-1904 yılları arasında tefrika ediyor. Bu, dünyanın en büyük tekellerinden birisine savaş açmak demektir; gazetecilik, Amerikan politik

yapısındaki bozuklukları, borsa oyunlarını, bozuk ilaç ve yiyecekleri, ırk ayrımını teşhir etmeyi gazetecilik sayıyor. Basına «dördüncü kuvvet» denilmesi, her halde bu nedenle olmalıdır; Ida Tarbell'den başka Lincoln Stefens, Charles Edward Russell ve daha sonra Wilson'un ekibine giren ve Wilson'un belgelerini yayınlayan Ray Stannard Baker gibi büyük gazeteciler çıkıyor. Basın ile muhalefet özdeşleşiyor; Roosevelt, büyük gazetecilerin tırmıklarına takılan pisliklere karşı duyarsız kalmıyor.

Jack London ve Upton Sinclair başta bir takım yazar, sanayi uygarlığının vahşetini basit ve didaktik romanlara döküyorlar; Ida Tarbell ve Ray Stannard Baker ile diğer «muckraker» gazeteciler, tekelli düzenin güncel pisliklerini büyük kütlelerin önüne çıkarıyorlar. Üç: Sosyalist hareket, Amerikan tarihinde daha öncesi olmayan ve bir daha tekrarlanamayan bir kütleselliğe ulaşıyor. Sosyalistler bazı eyaletlerde yerel iktidar olabiliyorlar ve 1912 yılında yapılan seçime bir başkan adayıyla çıkmalarının yanında bir milyon oy topluyorlar. O zaman için büyük bir düzey olduğunu eklemek durumundayım.

Güzel; ancak 1912 yılında yapılan seçime gelmeden önce bir parantez açarak bir sonucu aktarmak istiyorum. Roosevelt ve Wilson'un tröstler karşısındaki tutumlarıyla ilgili bir derleme yayınlayan Rozwenc, yazdığı giriş bölümünde, şunları kaydediyor: «The era of the muckrakers was a period of relative prosperity with dinimished class antagonisms»[47]. Muckraker döneminin göreceli olarak bir refah dönemi olduğunu, fakat, sınıf antagonizmalarının azaldığını kaydediyor. Emperyalist düzenin, kuruluş aşamasında, içerdeki sınıf çelişkilerini azaltmayı ve yumuşatmayı bir politika bildiği ortaya çıkıyor.

Roosevelt'in serüven seven, özveri gösterilerinden hoşlanan bir kişiliğe sahip olduğu kesindir; 1908 yılında yapacağını yapmış olduğuna inanan bir lider olarak başkanlığını sürdürmüyor ve yardımcısı Taft'a Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adaylığı ve daha sonra da başkanlık koltuğunu bırakıyor. Taft'ın başkan olarak yaptığı Roosevelt'-

in yolunda daha çekingen olarak yürümek oluyor; emperyalizmi sopa yerine doların gücüyle sürdürmek istiyor. Bu ve hiç kuşkusuz Roosevelt türünden karizma sahibi bir liderin arkasından gelmesi, Cumhuriyetçiler arasında hayal kırıklığına ve görüş ayrılıklarına yol açıyor; Theodore Roosevelt, 1912 yılında başkanlık seçimi gündeme gelince, parti içindeki görüş ayrılıklarını ve yetersizlik duygularını kullanarak tekrar başkan olma hevesine kapılıyor.

Yeniden başkanlık adaylığını açıklaması, Amerikan politika tarihinde gerçekten büyük bir olay'dır; cumhuriyetçilerin çok büyük parçası ve partiyi ellerinde tutan büyük tekel sahipleri, «asla bir daha» havasına giriyorlar. Roosevelt, Cumhuriyetçi Parti'den aday olamıyor ve yeni kurduğu «Progressive» Parti adına başkanlık seçimlerine giriyor. Popülaritesi yüksek Roosevelt geniş yığınlardan çok büyük bir destek görüyor; kampanyası sırasında kütleler, Roosevelt'i tam bir kurtarıcı olarak karşılıyorlar. Kampanya sırasında daha önce McKinley'e olduğu gibi Roosevelt'e de kurşun sıkılmakla birlikte öldürücü bir etki yapmıyor; Cumhuriyetçiler ise eski başkanlarına «Mehdi» demeye başlıyorlar ve Beyaz Saray'a bir kez daha girerse bir daha çıkmayacağını, diktatörlük kuracağını, artık Amerika'da ihtilalin kaçınılmaz hale geleceğini ciddi ciddi ileri sürebiliyorlar.

Cumhuriyetçiler, Roosevelt'in İlerlemeci Partisi'ni «yalancı» veya «hırsız» klübü olarak niteliyorlar; sonuçta Roosevelt, görevdeki başkan, eski yardımcısı Taft'ı geçiyor. 1912 başkanlık seciminde sosyalist aday Eugene Debs, oyların yüzde altısını, Taft yüzde yirmi üçünü alırken Roosevelt, oyların yüzde yirmi yedisini topluyor. Ancak seçimi her üç adaydan da daha muhafazakar olan ve bu nedenle Demokrat Parti'nin adayı yapılan, Princeton Üniversitesi'nin başkanlarından Profesör Woodrow Wilson kazanıyor; ülkedeki bütün tutucular, Roosevelt'in seçimini önleyebilmek için ve Taft'a şans tanımamaları nedeniyle, Wilson'a yöneliyorlar.

Wilson, Roosevelt'in Büyük Sopa politikasına da, Taft'ın Amerikan emperyalizmini doların gücüne dayandırma

çizgisine de karşı çıkıyor; görünüşe göre emperyalizmin ve asker kullanılmasının aleyhinde bir politikacıdır. «Gerçekte», Fransız Claude Julien böyle yazıyor, «Wilson, Latin Amerika'da, Roosevelt ve Taft'ın yaptıklarının toplamından fazla silahlı müdahalenin sorumluluğunu taşıyor»[18]. Wilson, başkanlığı sırasında, Meksika'ya, Dominik Cumhuriyeti'ne, Haiti, Küba, Panama, Nicaraqua ve Honduras'a Amerikan askerlerini gönderiyor ve pek çok ülkeyi asker kullanmakla tehdit ediyor. 1911 Meksika İhtilali'nin lideri Francis Madera öldürüldüğü ve ihtilal bastırıldığı zaman Wilson henüz seçilmemiştir; fakat ihtilal devam ediyor. Meksika'da Zapata ve Panço Villa gibi köylü liderlerinin sürdürdüğü devrimi bastıran gerici klikleri hep Wilson yönetimi destekliyor ve bunun için 1914 ve 1916 yıllarında iki kez Meksika'ya asker sevkediyor; Meksika'yı işgal eden Amerikan kuvvetlerinin komutanı General Pershing, 1917 yılında ve yine Wilson'un emriyle Fransa'ya kurtarıcı olarak giriyor.

Başkan Wilson, tarihin kaydettiği en güçlü güçsüzlerden birisidir. İdealizmden en uzak idealisttir. En büyük kurtarıcı ve emperyalisttir. Kurtarıcılıkta bir ara Lenin'e rakip oluyor ve dünyanın her yerinde insanların resminin altında mum yaktıkları bu insan, bir ara kendisini gerçekten İsa sanıyor.

Öyle sanıyorum, Wilson yanılsamasını, hiç bir şey buraya aktardığım Wilson zamanı bir karikatür kadar iyi gösteremez; son derece ilkel figürlü bu karikatür bir yanda birisinin başı örtülü iki çaresiz insanı, diğer yanda bir ışığı resmediyor. İnanılmaz görünebiliyor; birisi kadın diğeri erkek bu iki çaresiz insan, kısa bir zaman içinde Batı dünyasının reddettiği bir sözcük dizisiyle, «yeryüzünün mazlum halklarını», the oppressed peoples of the earth, temsil ediyor. Işığın üzerinde büyük harflerle, «hope» yazıyor ve «umut» demektir; yanında ise «Pres. Wilson» var. Haklı ya da haksız, dayanaklı veya değil; Wilson, dünyanın çaresiz insanlarına umut olmada bir süre Lenin'e rekabet ediyor.

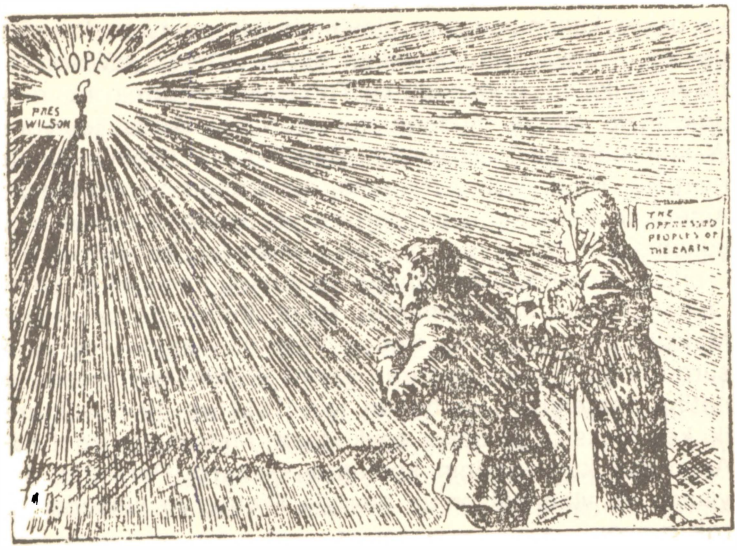

Devam etmeden önce bir büyük parantez açmak istiyorum.

Bir: Wilson, Türkiye'nin kurtuluş savaşının içindedir. Wilson'un kendisi ve yanılsaması bilinmeden Kurtuluş Savaşı'nın kendisinin ve dalgalanmalarının tam olarak anlaşılabileceğini sanmıyorum.

İki: Burada bunu yapmayı deniyorum ve Türkiye açısından Amerika ve Wilson'a daha önce yapılmış benzer bir yaklaşım olduğunu bilmiyorum.

Üç Wilson'u ve Wilson yanılsamasını, Türkiye tarihinin can alıcı bir noktasında Türkiye'ye getirmek, Halide Edip Adıvar ve arkadaşlarının Wilson Derneği kurmalarını anlaşılır bir hale sokuyor. Bu demagog liderin ağır etkisi ezici oluyor.

Dört: Çalışmalarımın belli tutarlılığı üzerinde, ilerde, durulacağını umut ediyorum. Başından beri, Halide Edip Hanım ve arkadaşlarının manda yanlılığının abartılmaması için yazmış bulunuyorum. Manda, emperyalist düzende kolonizasyon eğilim ve planlarını sürdürmek için bulunmuş bir örtüdür; hem Bolşeviklerin ilhak ve tazminat ol-

maden barış isteklerini karşılamak ve hem de Büyük Britanya ile Fransa'nın emperyalist açgözlülüklerini sürdürmek için bulunan bir düzenleme oluyor. Ancak zamanında ve Wilson yanılsaması içinde, bunun anlaşılmasının kolay olmadığının kabul edilmesini istiyorum.

Beş: Manda konusunda Halide Edip'i beraat ettirme çabam, çok daha geniş bir aklandırmaya yol açıyor. Bu dönemde Türk, Kürt, Arap, Ermeni liderlerinin pek büyük bir çoğunluğu manda düzenlemesini kurtuluş ve hatta bağımsızlık sanıyor.

Wilson yanılsaması, daha büyük bir yanılsamanın küçük adı oluyor.

Ancak bir yanılsama olduğu kesin; bunu, belki de en güzel Hitler ifade etmiş oluyor. Hitler'in şunları dillendirdiği kaydediliyor: «Düşmanlarımız bizi yenmek için dört yıl çalıştılar ve sonunda, Alman halkını aldatacak formülü bir Amerikan ilaççı sihirbaza buldurdular» (*) Hitler'in Wilson'u ilkel kabilelerdeki sihirbaza, «medicine man», benzettiği anlaşılıyor.

Hitler'in Wilson'u kişisel olarak tanımış olması imkansız; ancak daha sonraki yıllarda büyük bir üne kavuşan John Maynard Keynes, genç bir iktisatçı olarak Büyük Britanya'nın Paris Barış görüşmelerine katılan delegasyonunda yer alıyor ve Wilson'u yakından gözlemek imkanını buluyor. Wilson için uygun bulduğu nitelemelerden birisi «kör ve sağır Don Kişot» oluyor[49]; doğrusu, büyük bir yanılsama yaratabilmek için bir insanın hem Don Kişot özentisi ve hem de sağır ve kör olması gereklidir. Keynes, Wilson'u çok zor kavrayan, anlamada yavaş ve hat-

(*) «For four years our enemies tried to defeat us and they finally had to get an American medicine man to find the formula that deceived the German people.»

Burada geçen «medicine man», ilkel kabilelerdeki sihirbaz hekimleri anlatıyor; «ilaççı sihirbaz» olarak Türkçeleştirmeyi uygun buluyorum.

W.L. Langer, Peace and the New World Order, A.P. Dudden (ed.), Woodrow Wilson and the World of Today, University of Pennsylvania Press, 1957, s. 73.

ta önemli ölçüde gabi buluyor; «the President's slowness amongst the Europeans was noterworthy» diye yazıyor. Barış Konferansı'ndaki Avrupalılara, Fransız Clemenceau veya İngiliz Balfour'e göre, Keynes not ediyor, taşralı kalıyor; bunların sahip olduğu dünya kültürüne çok uzak düşüyor. Üniversite profesörlüğü ve büyük bir üniversitenin rektörlüğünden Amerikan başkanlığına gelmesine karşın, «bir araştırıcı ve bilim adamı» mizacı sergilemiyor; Wilson, Keynes'e göre, pek meraksız bir kimsedir.

Meraksız olmak ile bilgisiz olmak birbirinden ayrılmaz; meraksız olup da bilgili olmak mümkün değildir. Merak bilginin başlatıcısıdır; Wilson'un bilgisizliğine pek çok Amerikan araştırmacı da tanıklık ediyor. Bunlardan William Langer, Wilson'un bir Amerikan tarihi profesörü ve önde gelen bir eğitimci olmasına karşın Başkan olduğu zaman uluslararası ilişkiler üzerine sahip olduğu «sığ bilgiyi» şaşırtıcı buluyor[50]. Bu bilgiyi de önemli buluyorum; çünkü bilgisizlik ya da sığ bilgi ve daha da önemlisi yanlış ile doğrunun içiçe olduğu bir sınırlı bilgi demeti, bir insanın peygamberlik iddiasının ve zaman zaman da öyle sayılmasının en birincil gereğidir.

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud, daha sonra, çok genç iken Paris'te Wilson'un sınırlı memurları arasında çalışmış olan Bullitt ile birlikte yazdığı biyografi ve çözümleme denemesinde, Wilson'un kendisini İsa sandığını ısrarla kaydediyor. Freud, Herron adında birisinin yazdığı bir kitapta Wilson'u İsa'ya benzettiğini ve Wilson'un da yakınlarına, sık sık «Herren, beni gerçekten anlayan tek insandır» dediğini belirtiyor[51]. Bu kadar da değil; Freud'a göre Wilson, kendisini hep «Tanrı'nın resulu», «delegate of God» (*) sayıyor; Wilson'a göre başkan olması bir ilahî

(*) Peygamberlik iddiası ile Tanrı olma iddiası arasındaki mesafe çok uzun görünmüyor; Goldman, Wilson'un kendisini Tanrı ile karıştırdığını ve buna karşı çıkanları kendisini bir dünyalı durumuna indirmek isteyenler olarak gördüğünü yazıyor. «Woodrow Wilson had a habit of confusing himself with God and when critics tried to straighten out the confusion, it was not too surprising that President was ready to have them

buyruktur ve aynı şekilde Paris Barış görüşmelerine de, Dış İşleri Bakanı ve yakın danışmanı Albay House'un aksine ısrarlarına karşın, Tanrı'nın emrini yerine getirmek için gidiyor.

Şaşırtıcı gelebilir; üniversite profesörü olmasına ve bir ara Amerika'da oldukça üretken bir yazar sayılmasına karşın Freud de Wilson'un cahil olduğunu ileri sürüyor. Kuşkusuz Freud, Wilson'u bir bilgi testinden geçirmiyor; bir bilim kolunun kurucularından bir kimse olarak kendine özgü bilme yöntemi var. Wilson'un gerçeklere karşı ilgisiz ve duyarsız olduğunu saptadıktan sonra, Wilson için, «lacked motive to reduce his ignorance by learning facts» diye yazıyor; cehaletini öğrenerek azaltma motifinden yoksun olduğunu belirtiyor.

Bu testin geçerliliğine katılıyorum; cehaletini azaltma motifinden yoksun bir kimse, eninde-sonunda cahildir. Wilson'da bir öğrenme ve araştırma eğilimi görünmüyor ve ben de göremiyorum. İnsanların niyetlerine daha çok önem veriyor; öğrenme ve öğrenerek bilgi artırma, artan bilgileri kullanarak yargılara ulaşma yerine niyetlere önem vermek de peygamber adaylarına özgü bir durum olmalıdır. Freud, insanlığa bir ebedî barış ve huzur sağlamak üzere ve kendisinin Amerikan delegasyonuna başkanlık etmesinin yakışık almayacağını süren yönetime karşın, Tanrı'nın buyruğunu taşıdığına inanarak Paris'e yol alan Wilson'u, gözün yapısını bilmeyen ve ameliyat usüllerini öğrenme zahmetine katlanmamış bir iyilikçiye benzetiyor.

Güzel laf etmeyi seviyor ve bir güzel laf uydurduğu zaman bunu gerçeklerin yerine koyuyor Hem Keynes ve hem de Freud ile Bullitt, Wilson'un uydurduğu güzel sözlerin hiç birisine bağlı kalamadığını saptıyorlar; bunu insanlarla ilişkisinde bir samimiyetsizlik olarak değerlendiriyorlar. Bu, ancak, Wilson'un kendisine bir samimiyetsizlik olarak görünmüyor; çünkü gerçekleri sevmeyen Wilson, gerçeklere bağlı olma alışkanlığını da bilmiyor. Gözlemci-

---

treated as if they were engaged in desecration.»
Eric Goldman, Woodrow Wilson: The Test of War, A.P. Dudden (ed.), Woodrow Wilson, op. cit., s. 60.

lerin samimiyetsiz olarak değerlendirdikleri yerlerde Wilson daha güzel sözcükler peşine düşüyor ve yeni ve güzel laflar buluyor.

Engels, ihtiyaç icadın anasıdır, diyor; insanlık tarihinin bir dönemeç noktasında böyle bir insana ihtiyaç olduğu kesinlikle anlaşılıyor. Fakat yine de bir soru var; toplum ihtiyaç duyduğu insanı, mevcut ve yerinde bulduğu birisini değiştirerek mi yaratıyor? Mümkündür; yeterli ölçüde zaman olursa insanını, Amerika'da başkanını, değiştireceğini düşünebiliyorum. Fakat zamanın bu kadar cömert olmadığı durumlarda, adaylar arasından uygununu seçebiliyor.

Wilson Avrupa'da tam bir peygamber olarak karşılanıyor; İtalyanların Wilson resimlerinin altında mum yaktıklarını söylemenin yeterliği olacağını sanıyorum (*). Bir peygamber olmasa bile bir aziz sayılıyor; insanlar, sevgilerini göstermek için birbirini eziyorlar. Fakat Wilson, büyük bir

(*) Wilson'un genç memurlarından birisi olan ve daha sonra Amerikan Başkanı da seçilen Hoover, Amerika'nın birinci savaş ve sonrasındaki rolünü bir Haçlı Seferi'ne benzetiyor ve Wilson'u da bu Haçlı Seferi'nin komutanı sayıyor. Hoover'den aktarmalarımın son derece öğretici olacağına inanıyorum.

«Amerika, Haçlı Seferleri'nden beri, çok büyük zararlara razı olarak başka halkların savaşını yapan tek ulustur.»

«Bu dönemin öyküsü bu Haçlı Seferi'nin liderinin öyküsüdür.»

«(Paris»te) her yerde büyük seller gibi akan insanlar tarafından nerede ise dinsel bir çevkle karşılanıyordu. Alkışlar, daha önce bir ölümlünün gördükleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde coşkundu.»

«Barış programını veciz bir biçimde temellendirmesi, 'halkların bağımsızlığı', 'selfdeterminasyon', 'ilhaksız barış', 'adalet', 'hak', 'yeni düzen' 'insanlığın özgürlüğü', 'ebedi barış' ifadeleri dünyanın her yerinde kütleler arasında büyük umutlar yarattı. İnsanlar, İsa'nın Dağ'da Vaazı'ndan bu yana, böylesine ahlaki ve siyasal güç sahibi bir insanı ve İncil'de sözü edilen barışın müjdesini ilk kez görüyor ve duyuyorlardı.»

«Her yerde insanlar, tüm insanlık için yeni bir çağın başladığına inanıyordu.»

Herbert Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, N.Y., 1958-1961, önsöz, s. 79.

sevgisizlik içinde, insanlardan nefret ettiği kesin, acımasız, merhametten yoksun ve felçli bir insan olarak ölüyor. İnsanlara duyduğu nefreti, yakınlarına sevgisizlik işkenceleri yaparak ifade ediyor; felçli, yatalak, isteklerini ağlayarak, sızlanarak dile getiren bir insan olarak yaşamını sona erdiriyor.

Başkan Wilson'un sonu Amerika için bir anayasa skandalıdır; kimsenin umurunda olmuyor. Wilson, insanlara edebi huzuru getirecek barış sözleşmesini Amerika Birleşik Devletleri'nde kabul ettirmede büyük engellerle karşılaşınca, kendine güvenen bir İsa örneği, çarığını giymek yerine bir özel trene binerek halkın arasına katılmak ve bu kutsal barışı önlemek isteyenleri halkına şikayet etmek istiyor. Moral ve fizik yapısı imkan vermiyor ve felçli hale geliyor. Wilson, bilinçsiz sayılabilecek bir duruma düşüyor; kendisinin istifa etmeye ikna edilmesi veya bir doktorlar raporuyla başkanlığının düşürülmesi mümkündür. Gerekli olan da böyle görünüyor; fakat yakınları bunun sağlığını daha da bozacağı kanısına varıyorlar. Wilson başkan olarak tutuluyor ve başkanlık görevini, süresi bitinceye kadar, ikinci karısının yaptığı konusunda hiç bir tartışma bulunmuyor.

Dünyaya huzur getirmek istiyor ve büyük bir huzursuzluk içinde ölüyor. Peygamberliğe özeniyor ve insanları hiç sevmiyor; bir tek sevdiği babası ve erkek kardeşidir. Babasına, inanılması zor bir hayranlığı var; babası, annesinin babası, dedesi hep rahiptir. Babasının güzel lügat kullanarak konuşmak ve çok konuşmak dışında bir de oğluna tutkusu olduğu anlaşılıyor; sabah akşam duaları, pazarları klisede olmak üzere her zaman babasının vaazlarıyla büyüyor. Belki çok zayıf yapılı olduğu için ve belki de bu nedenle alfabeyi ancak dokuz yaşında sökebiliyor ve okumayı ise on bir yaşında başarıyor.

O zamanın Türk aydınları türünden ağlamayı çok seviyor; savaşa girme kararı verdikten sonra başını bakanlar kurulu masasına dayayarak ve mendilini çıkararak hüngür hüngür, görgü tanıklarının bazılarına göre ise, bir çocuk türünden içini çeke çeke ağlıyor. Ebedi huzur dediği Ver-

sailles Barışı ile Milletler Cemiyeti sözleşmelerini, kendi kutsallığına baş kaldırarak kabul etmeyen rakiplerini yakınmak için çıktığı konuşma turunda artık akıl dengesini yitirdiği belli olduğu için tura devam etmesini yasaklayan doktor ve yakınlarının eteklerine yapışarak yalvarıyor ve yalvarırken de bol bol ağlama fırsatını kaçırmıyor.

Tabi bir insan; kendisi özgür olmayan bir insanın insanlığı özgürleştirebileceğine inanamıyorum. Hep babasına bağlı kalmış; hakkında yazılanların hepsi, babasına danışmadan hiç bir önemli karar alamadığında birleşiyorlar. Savaş kararı aldıktan sonra ağlaması büyük bir ihtimalle artık ölmüş olan babasının yokluğunadır; ağlama, insanın kendisine acıması oluyor ve Wilson, böyle kararlar verdiği zaman danışacağı ve kendisine «aferin, oğul» diyecek babasının yokluğu nedeniyle kendisine acıyor. Aynı tabi insan yapısı (*) kadın-erkek ilişkisinde de görülüyor;

(*) Wilson'un kararlarının ne kadarının kendisine ait olduğu ciddi bir tartışma konusudur; babası, ölen karısı ve sonradan de facto başkanlık yapan ikinci karısının olmadığı zamanlarda bütün kararlarda Albay Edward M. House'un etkisi biliniyor. Bu kısa boylu, ince yapılı, ciddi yüzlü, doğan bakışlı Albay, bir Texas'lı bankacının oğludur ve başkan yaratmaya düşkünlüğü ile tanınıyor. Wilson'un seçim kampanyasına katılıyor, daha sonra başkanlık önerisini reddediyor, Gorraty'ın kaydettiğine göre «tarihin en güçlü dostluğunu» meydana getiriyor. McDonald'ın deyimiyle de Wilson'un ikinci kişiliğidir, alter ego veya Mr. Hyde and Dr. Jekyll öyküsünde olduğu türden aynı canlının iyi ve kötü kişilikleridir. Daha sonra House'un dikkatli bir biçimde tutulan günlüklerinin yayınlanması da göstericyor; Wilson'un her önemli kararının hazırlanmasında ve uygulanmasında House yer alıyor. Wilson, barış öncesi hazırlıkların yapılması veya önemli görüşlerin alınması, ciddi görüşmelerin yapılması işlerini de hep House'a veriyor.

Wilson zaman zaman «House benim ikinci kişiliğimdir» ve «benim bağımsız kendimdir» türünden ifadelerle House bağımlılığını dile getiriyor; ancak House'un Paris Barış toplantılarına Wilson'un gitmesinin uygun olmayacağı yolundaki tavsiyelerini, Wilson, kendi yıldızını çalma ve tanrısal bir buyruğa karşı çıkma olarak değerlendiriyor. Derhal House'dan soğuyor ve bir daha da ısınmıyor.

Artık peygamberliğe yaklaştığına inanarak çıktığı Avrupa

sevdiğini sandığı karısının ölümünden çok kısa bir zaman sonra tekrar evleniyor. Kadın, tabi Wilson için, göğsüne baş koyarak rahatlık duygusu elde edilen yaratıktır; Wilson'un hiç büyümediği ciddiyetle ileri sürebiliyor.

«Muckfaker» Baker, pislik tırmıkçısı ünlü gazeteci Baker daha sonra Wilson'un adamlarından birisi oluyor ve bütün değerli yazılarını ve bu arada özel mektuplarını yayına hazırlıyor; baba-oğul arasındaki mektuplara «aşk mektupları» demek zorunluluğunu duyuyor. Freud, Wilson'un daha sonra insanlara karşı açıkladığı sevgisizliği, bu sevginin nefret olarak su yüzüne çıkışına bağlıyor. Wilson'un babası tektir, mektuplarını genellikle «eşsiz babam» diye yazıyor; Wilson için Amerika da tektir ve eşsiz bir misyonun sahibi bulunuyor. Amerika'nın tekliğine inanmasında, diğer ulusları hiç bilmemesinin önemli bir yeri olmalıdır; Almanya'dan nefret ediyor ve Amerikalıların ataları saydığı İngilizlere hayranlık duyuyor.

Halka ve demokrasiye güvenmediği konusunda ortağa yakın bir yargı var; İngiliz hayranlığı, Amerikan ortamında, güneyli aristokrat özentisine dönüşüyor. Kendisini,

---

seferinde Avrupalıların gösterdiği görülmemiş sevgi nedeniyle, içinden de olsa, muhtemelen peygamberliğini kesinlikle kabul ediyor ve danışmanlarını daha az kullanıyor; House'dan da soğumuş olduğu için Paris Barış masasında Wilson tek başına kalıyor. Bu, daha ilerde değineceğim, barış görüşmelerinin iki emperyalist tilki Mösyö Clemenceau ile Mister Lloyd George'un eline kalması demektir: Keynes, bu duruma şaşırıyor ve he did not remedy these defects by seeking aid from the collective wisdom of his lieutenants, diye yazıyor. Gabi Wilson, bir argümandan diğerine geçinceye kadar Clemenceau veya Lloyd George'un yeni bir açılımı karşısında kalan ve hiç bir cevap hazırlayamayan Başkan, eksikliğini yardımcıların yardımlarıyla telafi etme yolunu denemeyerek Keynes'i şaşırtıyor.

John A. Garraty, Woodrow Wilson, N.Y., 1956-1966, s. 73-74.

Forrest McDonald, The Torch is Passed - The United States in the 20th Century, Addison-Wesley, 1968, s. 140.

J. Maynard Keynes, The Economic Consequence of the Pecae, London, 1920, s. 41.

halkın, halkın temsilcilerinin üzerinde bir irade ile donattığı bir kimse olarak görüyor; Amerikan Kongresi'ne saygıda hep kusur ediyor. Bu, saygısızlık olarak kalmıyor; fiilen Amerikan anayasal yapısı değişiyor. Wilson'a kadar Amerikan sisteminde Kongre'nin ve parti mekanizmasının üstünlüğü geçerli iken Wilson ile birlikte bugünkü başkanlık sistemine geçiliyor[52]. Bunun zamanlı bir geçiş olduğundan kuşku duymuyorum.

Zamanlı oluş şuradan kaynaklanıyor; tekelli ekonomi ile emperyalist düzen, aynı toplumsal biçimin, iç ve dış yüzleridirler. Rekabetçi kapitalizme göre, anayasa hukuku açısından yürütmenin hızlanması ve siyasal rejim açısından da halk egemenliğinin geriye atılması anlamlarını taşıyor; McKinley ile başlıyan ve Theodore Roosevelt ile büyük pratiğine ulaşan emperyalist düzenleme, Başkan Wilson ile bir sistem oluyor.

Wilson ile ilgili en iyi biyografilerden birisini yazan Garraty, «Yeni Özgürlük programının mimarı, bir kuşak liberallerin ilahı Woodrow Wilson'a bu büyük siyasal fırsat, tutucu olduğu için verildi» diye yazıyor[53]. Wilson, son derece ilerici sayılan Theodor Roosevelt'in yeniden başkan seçilmesini önleyebilmek ve seçime giren sosyalizmi geriletmek için iş çevreleri tarafından bulunup aday yapılıyor; ilk kez öneren güçlü Harper and Brothers yayıncılık firmasının sahibi George Harvey oluyor; ilk kez ortaya atılışı 1906 yılındadır ve bu sırada Roosevelt başkanlık yapıyor. Wilson ise Princeton Üniversitesi'nin başkanı durumundadır ve öğrenciliği yıllarında arkadaşlarına ikide bir «seninle bu işi Kongre'de konuşuruz» diyen Wilson, bu öneriyi duyduktan sonra hep bir aday türünden konuşuyor; sürekli olarak Roosevelt'in ilericiliğini eleştiriyor. Bir Üniversite Rektörlüğü'nden başkanlık seçimine girmek alışılmamış olduğu için 1910 yılında New Jersey Valisi seçilmesi sağlanıyor; 1912 yılındaki adaylığını ünlü J.P. Morgan tröstünün bir iş ortağı destekliyor.

Tutuculuğu temsil eden Güney'de, Virginia'da doğuyor; Fransız özgürlük felsefesiyle lekelendiğini düşündüğü için Jefferson'u sevmiyor ve tutucu İngiliz siyasal düşü-

nürü Burke'e hayranlık besliyor. Bütün bunlar Roosevelt'in ve izinde yürüyen Taft'ın emperyalist açılımlarını çok seven, ancak içerdeki «ilerici» düzenlemelerinden, daha büyük tröstleşmeye engel olmak isteyen politikalarından büyük rahatsızlık duyan tutucuların, uzun yıllardır başkanlık seçimlerini kazanamayan Demokrat Parti için tutucu bir aday arayıp bulmalarının doğal nedeni oluyor. Wilson da, böylece Taft'ın asker yerine dolar ile gerçekleştirmek istediği ve Roosevelt'in «Big Stick» politikası olarak yürüttüğü emperyalizme karşı çıkıyor ve «Yeni Özgürlük» adı altında özel inisiyatifi daha çok genişletmeye dayanan bir sloganlar demeti ile seçime giriyor.

Seçimde Cumhuriyetçi Parti'den Taft, sosyalist Debs'i ve ilerici Cumhuriyetçi Roosevelt de Taft'ı geride bırakıyor; geriye kalan gericilerin oylarıyla Wilson başkan seçiliyor. Seçildikten sonra yaptıkları ise vaad ettiklerinin tam tersi yönde gelişiyor; Taft ile Roosevelt'in toplamından daha çok Amerika dışında askeri kuvvet kullanması bir yana iç politikada da Roosevelt'i aratacak bir «ilerici» çizgi izliyor. Kuşkusuz, bu durum karşısında, kendisini seçen tutucu çevrelerden «oportünist» damgasını yemekte gecikmiyor; «yağcı» ve «ilkesiz sahtekar» türünden sıfatlar da bol bol kullanılıyor.

Bir oportünist mi, tanım gerekiyor. Eğer inançlarında büyük değişiklikler yaptığı için oportünist deniliyorsa; bunun doğru olmadığını açıklamak durumundayım. Wilson, hiç bir zaman büyük inanç sahibi olamıyor veya inançların büyük sahibi durumuna gelemiyor; Wilson, herhangi bir düşünceye ders kitaplarındaki kadar bağlıdır. Düşünce dünyasında bir arabesque olduğu ciddiyetle ileri sürülebilir; arabesque, yüzeysel düşün ve motiflerin yüksek sesle veya ısrarla tekrarlanması anlamına geliyor. Wilson için inanç, güzel sözcük tamlamaları kurarak tekrarlamaktan ibarettir; belki bu nedenle Garraty, destekleyenlerin değil, Wilson'un kendisini yanlış anladığını, he, rather, misunderstood himself, ileri sürebiliyor. Wilson, daha önce kendisini bağladığı ve daha doğrusu bağladığı izlenimini verdiği durumlar yeni vakalarla çelişince bu kez yeni sözcük

tamlamaları bularak sorunu çözmeyi deniyor ve yeni duruma uyuyor.

İlerde uzunca değinmek imkanı bulacağım; «manda» Wilson'un arabesk düşünce yapısının bir sonucudur. Bolşevizmin barış hamlelerinin de etkisiyle ilhaksız bir barışa kendisini bağlayan Wilson, Clemenceau'nun Fransa ve Lloyd George'un da Büyük Britanya adına ilhaktan vazgeçmediğini gördüğünde «manda» sözcüğünün arkasına sığınarak ilhak uygulamasını; görülmemiş bir genişlikte sürdürmeye razı oluyor. Ebedi barışın yaptırımcısı olarak düşündüğü Milletler Cemiyeti de ilhakı ve emperyalist düzenlerini sürdürmek isteyen emperyalist ülkeler için bir kılıf olmaktan ileri gidemiyor. Bu nedenle Wilson, Paris'te daha önce kendisini bağladığı sanılan bütün programların tersine (*) razı oluyor ve inanılması zor bir hipokrasi ile bunu ebedi barış olarak sunmayı düşünebiliyor.

Wilson'un barışçılığı, Wilson'un savaşçılığının bir devamıdır; Wilson ile birlikte Amerikan politikasında «globalizm» dönemi başlıyor. Wilson, Amerika'nın dünya sorumluluğu olduğunu kabul ediyor ve bunu bir politika haline getiriyor; bu politikanın iki unsuru var. Birincisi, Wilson Amerika'nın sorumluluğuna bir tür beyaz adamın sorumluluğu açısından yaklaşıyor. İkincisi, Wilson, Amerika'nın

---

(*) Keynes, Kartaca Barışı dediği Versailles Antlaşmasını önlemek için çok uğraşıyor ve genç bir görevli olarak yer aldığı barış delegasyonundan ayrılıyor, ayrıca kitaplar yazarak Kartaca Barışı'na karşı çıkıyor. Keynes için Wilson'un daha önceki açıklamalarına böylesine ters bir barışa razı olması bir bilmece olmalıdır ve bunu Freudian Complex ile açıklamak gerektiğini ima ediyor.

«In the language of medical psychology, to sugeest to the President that the Treaty was an abandoment of his professions was to touch on the raw a Freudian Complex.»

John Maynard Keynes. The Economic Consequence of the Peace, London, 1920, s. 50.

Keynes'in Versailles Barışı karşısındaki tutumunu çözümleyen bir incelemeyi, bu bölümün ikinci eki olarak sunuyorum. Ayrıca güncel sorunlar için de açıklayıcı bulunacağını umuyorum.

global sorumluluğunu üstlenirken o zamana kadar sağlamış olduğu üstün ekonomik ve finansman gücü nedeniyle silah kullanmaya başvurmaya ihtiyacı olmayacağına inanıyor. On Dokuzuncu yüz yılın sonuna ulaşıldığında Wilson hem Amerika'nın yayılma ihtiyacını görüyor ve hem de bunu, yalnızca ekonomik manivelaları harekete geçirerek yapabileceğini ileri sürüyor.

1916 yılında başkanlık seçiminde ve ikinci kez aday olduğu sırada söyledikleri ilginç görünüyor ve şunları ifade ediyor: «Biz, önemli ölçüde, kimin finanse edileceğini ve kimin finanse edilmeyeceğini karar verebilecek durumdayız»[54]. Buna şunları ekliyor: «Biz insanlığın büyük yönelişi içinde, dünyada bütün ülkelerin politikalarını belirleyebilecek bir haldeyiz.» Wilson, Amerikan mallarının gittiği her yere Amerikan düzeninin ve «liberal» kurumlarının da gideceğini savunuyor.

Savaş başladıktan sonra Detroit'te yapılan pazarlamacılar kongresinde yaptığı konuşmada, «benim size mesajımdır, gözünüzü iş ufuklarına açın» diyor; yakına bakmamalarını, küçük işlere heves etmemelerini öğütlüyor. «Amerikalı olduğunuzu bilmenin gücü ve nereye giderseniz gittiğinizde özgürlük, adalet ve insanlık ilkeleri götürmek için var olduğunuz bilerek», go out and sell goods, «gidin ve satın» diye haykırıyor; Wilson'a göre bir yeni yere mal satmak, oraya Amerikan özgürlüğü götürmektir. «Go out and sell goods that will make the world more comfortable and more happy, and convert them to the principles of America»; Wilson, eski Amerikan misyonerlerinin yerini şimdi Amerikan ihracatçılarının aldığı düşüncesinde olduğu izlenimini veriyor (*). Mal götürülerek insanların daha

(*) Wilson'un henüz başkanlığı uzak bir hayal saydığı bir zamanda Hobson, Amerikan başkanlarını bekleyen demir mengeneyi yazmış bulunuyor. Marksist olmayan Hobson'un «Imperialism» çalışması 1902 yılında çıkıyor ve Lenin dahil herkesi önemli ölçüde etkiliyor. Hobson, Amerikan emperyalizminin çıkış tarihi ve mekanizmaları konusunda yanılmıyor.

«Boğaz boğaza bir rekabetten sonra gelen hızlı birleşme-

mutlu ve daha refah içinde olmalarının sağlanması bir yana, Wilson, dış piyasalarda çalışan pazarlamacılardan, mal götürdükleri ülkelerin insanlarını, «Amerikan prensiplerine» çevirmelerini de emrediyor.

Savaş çıktığında önce savaştan uzak kalmayı savunuyor; bu savunması da herhangi bir ülkeden kaynaklanmıyor. Doğrudan doğruya Amerikan olmaktan çıkıyor; Amerika'nın çeşitli ulusların birleşiminden meydana gelmiş olduğu basit gerçeğini hatırlayarak, «bu nedenle biz bütün ulusları anlayabiliriz» diyor ve buradan da Amerika'nın bir aracı ulus olarak kalması gerektiğini savunuyor.

Kuşkusuz tarafsız ve aracı kalma düşüncesinin bu tür basit ve olumsuz anlamda «ideolojik» olanın dışında da nedenleri var; ikisini sayabilecek durumdayım. Birincisi, Almanya'nın gücünün kırılmasıyla Büyük Britanya'nın Avrupa'da yalnız kalmasını istemiyor; savaşın başında sırdaşı House'a, böyle bir durumda Rusya ve Fransa'nın Avrupa egemenliğini paylaşacaklarını ve Büyük Britanya'nın da Alman donanmasının ve ihracatının rekabetinden kurtulmuş olacağını söylüyor. Bu, istediği bir durum olarak

---

ler, amalgamation, müthiş miktardaki bir serveti az sayıdaki sanayi baronlarının eline yığdı. Bu sınıfın gerçekleştirebileceği düşünülebilecek en israflı yaşam bile gelirdeki hızlı artışa ve bu artışın görülmemiş bir ölçüde harekete geçirdiği otomatik tasarruf sürecine ayak uyduramıyordu.»

«Büyük endüstri ve finans şeflerinin mensubu oldukları Cumhuriyetçi Parti'nin, Cumhuriyetçi Parti de bunlara aittir, emperyalizmi bir politika stratejisi ve uygulaması olarak kabul etmelerinin en açık nedeni işte bu, imalat malları ve yatırımlar için aniden ortaya çıkan dış pazar talebidir.»

«Amerikan emperyalizmi, içerde mahreç bulamayan ve mal ile yatırımları için dış pazara ihtiyaç duyan kapitalizmin hızlı gelişmesinin yol açtığı ekonomik basıncın doğal ürünüdür.»

«Sendikacılık ve sosyalizm, bu nedenle, emperyalizmin ekonomik uyandırıcısı olan artık geliri "emperyalist' sınıflardan alacağı için, emperyalizmin doğal düşmanıdır.»

«Başkan Roosevelt'in serüven dolu coşkusu ve 'Açık Yazgı' ve 'Uygarlık Misyonu' yandaşlığı, bizi, yanıltmamalıdır.»

J.A. Hobson, Imperialism, A Study, London, 1902-1988, s. 74, 77, 79, 90.

görünmüyor. İkincisi, aracı olmanın Amerikan ekonomisi ne sağladığı büyük imkanlardan geliyor; bütün diğer ülke ler savaş ekonomisine yönelirken ve savaşın tahribatın yaşarken Amerika'nın üretimi ve ihracatında çok büyük artışlar kaydediliyor. Savaş boyunca üretimin yüzde on beş artmasının yanında, 1914 ve 1920 arasında ihracattaki artış üç katına yaklaşıyor ve savaşın başında mal dengesi yılda dört-beş yüz milyon dolarlık fazla verirken 1919 yılında mal dengesinde yıllık fazla 3 milyon 845 milyon dolara ulaşıyor[55]. Savaşla birlikte Amerika'nın bir kreditör ülke durumuna gelmesinin arkasındaki sır burada yatıyor.

Bu nedenle, Wilson, Alman denizaltılarının pek çok Amerikan yolcu gemisini batırmasına karşın savaşa girmemekte direniyor. Tarafsızlık politikasını sürdürüyor; Londra ise Amerika'nın savaşa girmesi için her türlü imkanı kullanıyor. Bu alanda hiç bir başarı elde edemezken, Büyük Britanya'nın dinleme servislerinin Almanya ile Meksika arasındaki bir telsiz görüşmesini zaptetmesi ve açıklaması Amerika'nın savaşa girmesi için yeterli oluyor; Almanya, Meksika'nın savaşa girmesi halinde, Amerika'nın Meksika'dan almış olduğu toprakların, Texas, Arizona, New Mexico, tekrar kazanılması için mücadele edeceğini bildiriyor. Henüz tam Amerikanlaşmadığı düşünülen pek çok Alman'ın da yaşadığı Amerika'da Almanya'nın, Amerikan emperyalizmini geri püskürtmeye çalışacağını duyurması ve Meksika'dan zaptedilen topraklar için savaş çıkabileceği ihtimali Amerika'nın savaş kararı almasını sağlıyor.

Amerika Birleşik Devletleri insanlık için değil, kendi yayılmacılığı tehlikeye girebileceğini düşündüğü için savaş kararı alıyor; yine de bu kararı, «savaşa son vermek için savaş» ya da «dünyayı demokrasi için güvenli yapmak için savaş» türünden güzel sloganlarla sunmayı tercih ediyor. Burada da kalmıyor; Yeni Özgürlük programı ile yönetimi alan Wilson'un zamanında, Almanya'ya savaş ilan edildikten sonra ve birdenbire, «uygar» olmayan ülkelerdekilerden hiç geri kalmayan bir düzeyde bir barbarlık baş-

lıyor ve hızlı bir biçimde sonuca ulaşılıyor. Hemen lokantalar isim değiştiriyor ve Almanca «saverkrraut» lokantası hızlı bir biçimde adını «Özgürlük Lahanası», Liberty Cabbage olarak değiştiriyor. Üniversiteler Almanca dil öğretimini durduruyor ve ana okulları aynı yöntemi izleyemediği için, ana okullarında Alman asıllı Amerikan çocuklarının dövülmesi kampanyası başlıyor. Bunu, bir tür cadı avı izliyor; herkesin ve arada Alman kökenlilerle tarafsız olduğuna inanılarak Amerika'ya gelen bütün Alman yanlılarının Alman casusu (*) olduğu inancı yayılıyor. Kuşkusuz, savaş karşıtı tüm kuruluşlara karşı çok büyük baskı yöntemleri uygulanıyor; bu örgütlere ajan provokatörler sokularak bunların provokasyonları üzerine ve zaman zaman da provokasyona bile gerek duyulmadan örgütler basılıyor, binalar kapatılıyor ve yöneticiler tutuklanıyor.

Bir nokta daha var; Wilson'un savaşa girme tarihi, daha sonraki gelişmeler açısından da, önem kazanıyor. Wilson, Rusya'daki Şubat Devrimi'nden hemen sonra sasavaşa girme kararı alıyor; Çarlık Rusyası'ndaki despotik rejimin devrilmesinin Wilson'u savaş kararı açısından rahatlattığı anlaşılıyor. Öyle görülüyor Wilson, despotik Çarlık Rusyası'nın olduğu bir tarafta savaşmayı Amerikan halkına kabul ettirmekte ve özgürlük iddialarına inandırıcılık kazandırmakta zorlanacağını düşünüyor (**). Böyle olabi-

---

(*) Ekim Devrimi'nin ilk zamanlarda Komintern içinde ve Doğu politikasında etkili olan Hint asıllı Roy, kaynatılan cadı kazanını yaşayanlardan birisidir; Hindistan'ın bağımsızlığına silah bulmak için Japonya'ya giden, buradan Amerika Birleşik Devletleri'ne sığınmak zorunda kalan Roy, Almanya'dan silah alabileceğini düşünen bir eğilim içinde oluyor ve cadı kazanı kaynatılınca Amerika'yı terk ediyor.

Bu çalışmada, ilerdeki sayfalarda, Roy ile ilgili yazacaklarım var.

(**) Yazılarımda güncel bağlantıları kurmamaya titizlik gösteriyorum; ancak, Irak'a karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın diğer emperyalist devletlerini ve bazı Arap liderlerini arkasına alarak yaptığı savaşta, son derece gerici Suudi düzenini koruma ile Kuveyt'te bir şeyhlik rejimini iade etme hedefine özgürlükleri koruma ve demokrasiyi kurma eti-

lir; fakat Rusya'da Şubat Devrimi olması ve bundan çok kısa bir zaman sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, savaşın gelişimi ve barış ile Rusya'daki gelişmelerin birbirini etkilemesi durumu ortaya çıkıyor. Wilson, despotik Rusya'nın devrilmiş olmasından rahatlarken aynı yılın sonlarına doğru aynı topraklarda bu kez Bolşevikler'in yönetiminde sosyalist devrim gerçekleşiyor. Daha da önemlisi, demokrasi için güvenilir bir barışı sağlamak için savaşa girildiğinin ileri sürüldüğü bir zamanın hemen arkasından sosyalist devrimin Avrupa'nın diğer topraklarında da tekrarlanması ihtimali beliriyor. Bu, savaşta Almanya'yı yenmek hedefinin yanına Avrupa'nın sosyalist olmasını önlemek hedefinin de gelmesi demektir; Ekim Devrimi'nden sonra bütün dünyada savaşın iç savaşa dönüşme olasılığını hesaba katmak zorunluluğu ortaya çıkıyor (*). Bu, dış politikanın iç politika olması anlamına geliyor.

Wilson yanılsamasını bilmeden Birinci Savaş sonrasında Türkiye'de ve Kafkas Berisi ile diğer yakın topraklardaki «manda» tutkusunu ve ilişkin açılımları kavramanın kolay olmayacağını düşünüyorum. Ancak bu anlamanın boyutlarından birisidir; diğeri ise Ekim Devrimi oluyor. Wilson yanılsaması ile Ekim Devrimi, zaman zaman birbirinin karşısına çıkıyor; zaman zaman birbirinin etkisini azaltıyor. Lenin, Wilson yanılsamasını ortadan kaldırmaya veya etkisini sınırlamaya çalışıyor; Avrupa sosyalistlerinin önemli bir bölümünün Wilson'un peşine takıldığı pek çok kez bilinmezlikten geliniyor. Wilson, hem Ekim Devrimi'ni timar etmeyi ve hem de tekrarlanarak alanının genişlemesini önlemeyi en önemli politik hedeflerden birisi haline getiriyor.

---

keti yapıştırmasına işaret etmeden kendimi alamıyorum. Aynı Amerika, 1917 yılı başında, Rusya'yı savunmayı daha zor açıklıyordu. Bu, aradan geçen yılların özgürlük bilinclenmesi yönünde olmadığını gösteriyor; büyük kütlelerin yıllar geçtikçe özgürlük bilincinden uzaklaştıklarını düşünme eğilimindeyim.

(*) Zamanında yapılmış ve yayınlanmış iki karikatürü ekliyorum.

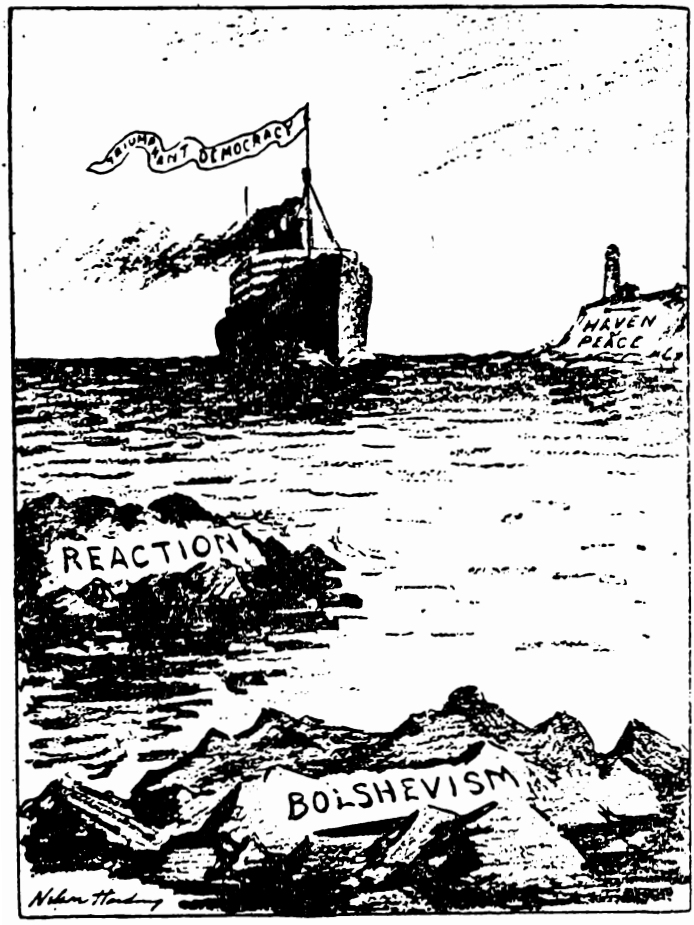

«Muzaffer Demokrasi» gemisi, feneri görüp Barış Cenneti'ne yol alırken «Gericilik» ve «Bolşevizm» kayalarıyla karşılaşıyor. Kaptan Wilson ne yapacak?

Yakışıklı Şövalye, Prusyo Otokrasisini yerle bir ediyor. Cesedinin üzerinden ilerlerken ilkel Bolşevizm ile karşılaşıyor. Çağdaş Şövalye Wilson ne yapacak?

Burada devam etmeden önce bir tekrar ile bir tezin formülasyonuna ihtiyacım var; insanların fazla teorik olmadığı bir zamanda ve alaca karanlıkta, ülkeler «teorikleştiriliyorlar.» Tekrar şudur; Yirminci yüz yılın başında dünyanın her yanındaki tutucuların teorik ülkesi Büyük Britanya oluyor. Bu, o zamanlar olduğu gibi bugünden o tarihteki kişileri ve tutumları anlamak için büyük bir kolaylıktır; Türkiye tarihinde İttihat ve Terakki'den Maliye Nazırı Mehmet Cavit ve Kurtuluş Savaşı lideri Mustafa Kemal, İngiliz dünya politikasına yatkın kişiler olarak görülüyorlar (*). Amerika Birleşik Devletleri ise politik mücadeleyi dışarda bırakan teknokratik bir modernizasyonu savunanlar için bir model oluyor ve Halide Edip Adıvar, Sabiha Sertel buraya giriyor (**). Amerika Birleşik Devletleri'nin Ondokuzuncu yüz yılın sonlarına doğru büyük bir ekonomik sıçrama kaydetmesi, McKinley ve özellikle Roosevelt emperyalizmini güçlü bir özgürlük edebiyatı ile süsleyebilmesi, bunun arkasından Wilsonlu demagojinin önü alınmaz bir biçimde yayılması, Amerika'yı bir model yapabiliyor ve Yirminci yüz yıl başında Türkiye'de, daha sonra 1950 yıllarında Menderes-Bayar istibdatı zamanında yeniden dirilen Türkiye'yi bir «Küçük Amerika» yapma eğilimleri yayılıyor.

Almanya, uluslararası hegemonyanın sahibi Büyük Britanya'ya karşı olduğu ve zincirlerini kırma izlenimi verdiği için, her yeni düzen meraklısının ilgisini çekiyor; her yeni

---

(*) Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını yerleştirme süreci içinde Cavit Bey'i haksız yere astırması, bu söylediklerimle, çelişmiyor. Mustafa Kemal, bir ilke olarak kendisine tabi olmayan ve daha önce kendi önünde mücadele edenlerin hepsini bir biçimde temizliyor; bundan ayrı olarak, Musul Sorunu'nun çözümünde kendisine hiç kolaylık göstermeyen ve anlayışlı davranmayan Londra'ya kızgınlığını, bir «İngilizci Veziri» ortadan kaldırarak da ifade etmiş olabiliyor.

(**) Halide Hanım, Türkiye'de yeni insanlardan ve ilk özgür kadınlardan birisidir. İhtilal bir zorunluluk olarak görülünce buna katılıyor: ancak ilk fırsatta Amerikan modeline dönüyor.

Bu bölüme eklerden birisini «Bir Halide» olarak yazıyorum.

politik oluşum, uluslararası dengede bir değişiklik anlamı taşıyor ve Büyük Britanya ile çatışıyor. Japonya'nın model olması ise. Avrupa'nın en güçlü askeri makinası sayılan ve Doğu halklarını birbiri arkasından tabi durumuna sokan Rusya'yı yenmesinden ileri geliyor. 1917 yılı sonları ve 1918 yılına gelindiğinde bu iki ülke açısından da değişiklik ortaya çıkıyor; bir kez, Bolşevikler, dünyanın despotu çarlık düzenini yerle bir ediyorlar. Bu, hızla ve otomatik olarak Japonya'nın çekiciliğini Bolşevizme aktarmak anlamına geliyor. Hiç kuşkusuz kısa zamanda yarattığı ekonomik güç ve Bolşevizmin mülkiyet ile din alanındaki açılımları, Japonya'nın çekiciliğini tümüyle ortadan kaldırmıyor; ancak artık yıldız, Bolşevizm'e doğru kayıyor.

Diğer taraftan büyük bir yenilginin objesi bir ülkenin geniş kütleler açısından bir model olma gücünü sürdürmesi zordur; teslim olmuş bir Almanya'nın çekiciliğini kaybetmesini normal karşılamak gerekiyor. 1918 yılının sonlarına doğru Berlin'in yıldızı sönüyor ve Moskova'nın, düzeni değiştirmek isteyenler için bir Kabe sayılması başlıyor (*). Enver'i, belki de hiç düşünmediği bir yere, Moskova'ya sürükleyen güç, işte tarihin bu büyük değişimi olmalıdır; serüven duygusundan öte, tarihin zorunlulukları dönüşleri de sağlıyor.

Kısmi bir değişikliğe uğramış bu tekrardan sonra şimdi tezi yazmak durumundayım: Bolşevik Devrimi'ne varolan dünya düzeninden niteliksel olarak ayrı ve mevcut sisteme ölümcül anlamda düşman bir düzen olarak bakmak, daha sonraki yılların ve özellikle Ekim Devrimi'nin yerleştiği 1930 yıllarının ürünüdür. İlk yıllarında Bolşevik Devrim, demokratik devrimin ilk başlarında hep çıkan ve sonra geri çekilen aşırılıklarından birisi veya Wilson'un değerlendirmesiyle demokratik anti-emperyalist idealizmin ektrem biçimi[56] olarak algılanıyor; kuşkusuz daha sert değerlendirme yapanlar da bulunuyor. Bu türün tipik örneklerinden

(*) Daha sonraki sayfalarda bir ek olarak sunduğum «Kahraman-ı Hürriyet» Enver çözümlemesinin, okunmasının yararlı olacağını düşünüyorum.

birisi olan Amerikan Dış İşleri Bakanı Lansing, Bolşevikleri bir kavram olarak nasyonalizme hiç bir saygı beslemeyen silahlı cahil idealistler olarak görüyor ve bunların «bütün hükümetleri devirerek bunların enkazı üzerinde ve her ülkede bir proleterya despotizmi kurmaya» kararlı olduklarına inanıyor. Ancak bu tür anlayışlar egemen görüşler değiller; Batı daha çok 1917 Mart Ayı'nda gerçekleşen burjuva demokratik devrimin geçici bir sıçraması ve islamik dünya ise kendi eşitçi ilkelerine çok uzak düşmeyen ve Doğu halklarını Batı'nın boyunduruğundan kurtarmada bir müttefik olarak algılama eğilimini gösteriyor (*). Avrupa açısından geriletmek ve Avrupa'da tekrarını önlemek ve Doğu açısından ise ateizminin ve mülkiyet karşıtı öğretisinin bulaşmasını engellemek, katı bir düşmanlığın yerini alıyor.

Bu noktayı önemli buluyorum ve bu nedenle bir parantez açma gereğini duyuyorum.

Bazı suçlamalar kişisel değil tarihseldir.

Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde mandacılık suçlamasının hiç bir haklı kişisel nedeni bulunmuyor; bunun için iki neden var. Birincisi, Mustafa Kemal dahil herkes man-

---

(*) Sosyalizmin ve Bolşevik iktidarının radikal ve sosyalizan müslümanlara görünüşünü bir uzman kaynaktan aktarabilecek durumdayım.

«1905-1911 döneminde her yerde ulusal hareketler geriliyordu. Diğer tarafta ise sosyalizm bir fetihçi öğreti olarak görülüyordu: Gelecek sosyalizme aitti. Sosyalizmde radikalizmin ve hatta şiddetin haklılığı okunuyordu.»

«Sosyalizm, belli ölçüde bir put kırıcılıkla, iconoclasm, geçmişin bir yeniden değerlendirilmesini öngörüyordu; bu pek çok müslüman nasyonal sosyaliste çok uygun düşüyordu.»

«Dahası sosyalizm bu elite, muhalefetlerini ifade etmelerini sağlayacak bir örgüt şeması veriyordu. Sosyalizm, bu nedenle, bunlar için yalnızca geleceğin anahtarı değil, uzak geçmişe açılan bir penceredir; islamik uygarlığın Altın Çağı'dır, Hmelnitskiy'in bağımsız Ukraynası'dır, Kraliçe Tamara'nın Gürcistanı'dır.»

A.A. Bennigsen - S.E. Wimbush, Muslim National Communism in the Soviet Union, University of Chicago Press, 1979, s. 15.

dacıdır. İkincisi, Wilsonlu yanılsama çerçevesinde manda projesini kabul etmemek için çok büyük bir inançlılık gerekirdi; bunu, ihtilalci kuşaklardan önemli ölçüde kopmuş Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrolarından beklemenin doğru olmayacağını düşünüyorum.

Bu açıdan bakıldığında, Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrolarının bir bölümünün diğerini mandacılıkla suçlaması sadece siyasal ahlakı ilgilendirmelidir; kendisi de mandayı savunmuş bir kimsenin daha sonra yol arkadaşlarının bir bölümünü mandacılıkla suçlaması, ortak bir tarihsel mahkumiyeti haklı olmayan bir yolla kişilere bölme anlamına geliyor.

Geliştirmiş olduğum çözümleme sistemi, tarihin akışını ve kişilerin yazgısını daha büyük bir uygunlukla açıklamaya yarıyor. Bu, tarih yazımındaki tutarsızlıklardan kurtulma anlamına geldiği kadar güncel tarihi yaşayanlara da iradi davranış alanları açıyor.

Parantezin içinde Bolşevizm ile ilgili yaklaşımlar da giriyor; Wilsonlu yanılsamadan doğan mandacı eğilim ile bir kurtarıcı müttefik olarak Bolşevizme duyulan eğilim iç içedir. Osmanlı Harbiye Nazırlığı'ndan Anadolu İhtilali'nin ön kadroları arasına geçmeyi başaran Fevzi Paşa'nın Ankara'da «bolşevik» renkli fes giymesini, aşırı bir oportünizmden daha çok Bolşevizmi çok uzak görememekle açıklamak mümkündür; yaptığım çözümleme buraya açılıyor.

Savaşlar tarihin hızlandırıcılarıdırlar.

Devrimler, tarihin önünü açıyorlar.

Söylenecek olan şudur: Birinci Savaş ve bunun içinden çıkan Bolşevik Devrimi olmasaydı bile, Wilson'un zamanına geldiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin Monroe Öğretisi ile ifade edilen yalnızlık politikası sona ermiş durumdadır. Birinci Savaş, bunun, temel politika olmak üzere bir iç mücadeleye dönüşmesine yol açıyor ve Bolşevik Devrimi, Amerika'nın kendi güvenliğini Avrupa'nın sosyalist olmamasında görme dönemini başlatıyor.

Hızlanmış ve önü açılmış tarihte Amerika, bir Amerikan kıtası emperyalizminden dünya emperyalizmine geçiyor; bu geçiş, bütün emperyalizmler içinde en hipokrat, en

iki yüzlüsünü ortaya çıkarıyor. Dünyada Amerikan emperyalizmi kadar «özgürlük» paketi içinde sunulmuş bir başka yayılmacılık görmek mümkün değildir; klasik büyük Britanya emperyalizmi «geri» halklara uygarlık götürme iddiasıyla gelişirken Amerikan emperyalizmi zaman zaman bunu ihmal etmemekle birlikte en çok özgürlük zarfına sığınıyor (*). Amerikan emperyalizmi açıkça bir anti-emperyalist edebiyatla birlikte ortaya çıkıyor.

McKinley ile başlıyor, Ted Roosevelt en renkli uygulamalarını sergiliyor, Taft uzun bir sopa yerine «dolar diplomasi» ile sürdürülüp sürdürülemeyeceğini araştırıyor ve Wilson ise hem bilince çıkartıyor ve hem de kalıcılık için mücadele ediyor. William Langer, Amerikan yalnızlık politikasının sona erdiğini görme «onurunu», Wilson'a veriyor, «He saw that the days of American isolation were over and that his country must play an appropriate part in the affairs of the world»[57]. Langer'in bu incelemesi, «Barış ve Yeni Dünya Düzeni» başlığını taşıyor; her savaşın ve ezici bir yenilginin arkasından «muzaffer» tarafın liderinin kendi adına bir «Yeni Dünya Düzeni» kurmak istediği anlaşılıyor. Kendisinde «mesih» özellikleri gören Wilson'un getireceği huzurlu düzeni, yalnızca Amerika kıtaları için düşünmesi imkansızdır; dünyaya yeni bir düzen getirmek misyonu Amerika'ya ve Wilson'a ait oluyor.

Profesör Levin Jr. de bu değerlendirmeyi yapıyor: «A Wilsonian America was to be the historical agent of the

---

(*) Wilson'un seçkin bürokratlarından ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde Büyük Bunalım döneminde başkanlık yapan Hoover, bir paragrafta, Amerika'nın tüm yayılmacılığına en renkli özgürlük giysisi giydirmekte büyük başarı sağlıyor.

«Monroe Öğretisi ile Avrupa imparatorlukların Batı Yarı Küresinde yayılmalarını durdurduk. İspanyol-Amerikan Savaşı ile Küba, Porto Riko ve Filipinler'i, İspanya İmparatorluğu'ndan kurtardık. Küba'nın bağımsızlığını sağlamıştık ve şimdi de Porto Riko ve Filipinler'de halkın yönetimini, self-govenment, kuruyoruz.

Herbert Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, N.Y., 1958-1961, s. 82.

world's transformation from chaos and imperialism to orderly liberal rationalitiy». Buradaki çözümlemeden tümüyle ayrı bir mantık dizgesi içinde, ancak benzer bir söylem kullanıyor; Wilson, Wilsonsı bir Amerika'nın, dünyayı kaostan ve emperyalizmden kurtararak liberal akılcılık düzenine kavuşturacağına inanıyor. Wilson'un akılcılığı serbest ticarete ve «open door» politikasına dayanıyor.

Bu nokta üzerinde durulması gerekiyor; İngiliz Hobson'un, Yirminci yüz yılın hemen başında çıkan «Imperialism» araştırması, Buharin ve Lenin kanalıyla Marxlı düşünmeye etkilemesinin çok ötesinde liberal çevrelerde de etki yapıyor. Hobson, emperyalizmin yeni bir ahlak ve yöntem oluşu üzerinde gerekli vurguları eksik etmiyor; ancak emperyalizm ile korumacılığı ve sömürge ticaretinin rakip diğer güçlere kapatılmasını özdeşleştiriyor. Bu nedenle rekabetci kapitllizmde olduğu türden serbest ticaret öğretisine dönmek ve «açık kapı» politikasını savunmak, eğer kuvvet kullanmayı reddeden bir özgürlük retoriği ile süslenirse emperyalizm sayılmıyor; anti-emperyalist olduğunu düşünen, serbest ticareti savunan, bütün sömürgelerin kapılarının herkese, hiç kuşkusuz bu kapılara gidecek kadar gücü olanlara, açılmasını isteyen Wilson, o zamanlarda geçerli tanımlara göre «emperyalist» tarifinin dışına düşüyor. Pek çok sosyalist ve solcu, büyük bir rahatlıkla, Wilson'u ve önerdiği düzeni, emperyalist saymayabiliyor ve Wilson'un peşine düşüyor.

«Wilsonian tendency to oppose European imperialism with a progressive ideology of liberal globalism was evident in both the prewar and the war periods.» Bunları da Profesör Levin'in çalışmasından aktarıyorum; Levin, Amerika'nın «globalizm» (*) politikasının Wilson zamanın-

---

(*) *N. Gordon Levin Jr., Woodrow Wilson and World Politics-America'sa Response to War and Revolution. N.Y., 1968, s. 126.*

Levin Jr., Wilson'un açılım ve vasiyetinin, o sırada yanında çalıştırdığı genç uzmanları olan Herbert Hoover, Cordell Hull, Franklin Roosevelt, John Foster Dulles türünden kadrolar tarafından daha sonra ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen

da ve Birinci Savaş'tan önce ortaya atıldığına ve savaşta sürdürüldüğüne işaret ediyor. Tekrarında yarar görüyorum; Amerikan emperyalizmi, Avrupa emperyalizmine muhalefet ederek kendisine bir yer açıyor.

Woodrow Wilson, basit, sıradan ve tam bir Amerikalıdır; orta sınıf İngiliz değer yargılarının hayranı ve bunun Amerika'da devam ettiğini düşünen bir safdil ya da İsa adayıdır. Kendisini İsa sanması, dünya ve bir dünya düzeni ile ilgilenmesini zorluyor; Amerikalı olmayı insan olmanın en büyük değeri sayması, bağnaz bir Amerikan milliyetçisi olması sonucunu doğuruyor. Profesörlük ve rektörlük yapmasına, bir arada çok yazan bir kimse sayılmasına karşın, Soğuk Savaş yıllarında tek tip haline gelen at gözlüklü Amerikan türünün öncüsü olması ise, uluslararası ilişki ve sorunları son derece basite almasını sağlayabiliyor; Wilson, Amerikan nasyonalizmi ile Amerikan enternasyonalizmini bir ve aynı tutuyor. «Önümüzdeki sorunları tartışırken, bu meselelerde, nasyonalizm ile enternasyonalizm arasında bir ayrım yapan beyefendiler olduğunu görüyorum«; Başkan Wilson, bir konuşmasında söze şöyle başlıyor ve «benim için böyle bir ayrımı anlamak çok zordur» diyor. Şöyle sürdürüyor: «En büyük nasyonalist kendi ulusunu en büyük yapmak isteyendir ve en büyük ulus da, dünyanın ulusları arasındaki görev ve misyonunun odağına nüfuz edebilendir.» Bu aktarmayı, C. Julien'in çalış-

---

Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirildiğini yazıyor.

«Wilson, hem geleneksel emperyalizme ve hem de devrimci sosyalizme düşman olan liberal Amerikan globalizmine yöneliş akımını kurdu.»

«Herbert Hoover, Cordell Hull, Franklin Roosevelt ve John Foster Dulles türünden ya Wilson ile çalışmış ya da Wilson'un dünya görüşünün esaslarını kabul eden kimseler, daha sonraki dönemlerde, Amerika'nın yayılmacı ulusal çıkarlarıyla akılcı ve barışçıl bir uluslararası liberal düzeni sürdürme hedefini özdeşleştirdiler.»

«En sonunda da, İkinci Savaş sonrası dönemde Wilsonsı değerler, iki parti tarafından da benimsenen Soğuk Savaş mutabakatında tam zafere ulaştılar.»

Ibid., s. 260.

masından alıyorum; Wilson, yepyeni bir edebiyat ile «Beyaz İnsanın Misyonu» mantığını olduğu gibi sürdürmeyi savunuyor.

Başkan Wilson son derece basit düşünebiliyor ve daha önemlisi, son derece basit düşünebilmeyi Amerikan yurttaşının temel özelliği haline getirebiliyor. Şunu bir tez olarak formüle etmekten çekinmiyorum; Birinci Dünya Savaşı ve Başkan Wilson döneminden sonra ortalama Amerikan yurttaşının doğa ve toplumun diyalektiğini anlaması, temel eğilimler ile bunları düzelten faktörleri görüp tartışabilmesi, kendi son derece dar dünyasının dışında bir başka dünyanın olabileceğini, Amerikan düzeninin dışındaki düzenlerin kendi içinde bir tutarlılığı bulunabileceğini kabul etmesi imkansızlaşıyor. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş döneminde mantıksal ucuna ulaşan bir süreçtir; artık tek sözcükle Amerikan insanının bir «ideolojik hayvan» olması anlamına geliyor. Artık Amerika yurttaşı, yalnızca bir «ideolojik hayvan» durumundadır; Amerika'nın dış dünyaya silahlı veya tehdit yollu her müdahalesini ulusal çıkarlarının tümüyle dışında enternasyonalist düzeni sağlamaya yönelik diğergam eylemler olarak görüyor (*). Bundan böyle Amerikan imparatorluğunun bu tür irade belirlemelerine itaat etmeyen herkesi, başta müttefikleri, cezalandırmak veya yola getirmek gerekli görülüyor; çünkü, bunlar kendi ülkelerinin çıkarlarından başkasını düşünmeyen dar kafalı nasyonalistler sayılıyorlar.

Artık Wilson ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri,

(*) «For most Americans, when the United States intervenes in world affairs it is not to defend their interests or their national ambitions but to serve sefflessly an internatinoal order.»

«And woe to its allies who do not intend to submit to the will of the empire; they are immediately denonnced as narrow-minded nationalists exclusively preoccupied with the interests of their own countries.»

«It is thus that an internationalist mystique becomes the alibi of strictly nationalist policies.»

Claude Julien, America's Empire, N.Y., 1968-1971, s. 7.

C. Julien'in güzel sözleriyle, katı ulusal çıkarlarını gizlemeye yarayan bir gerekçe, alibi, bulmuş oluyor; yarattığı «enternasyonal mistik», international mistique, her türlü nasyonalist kaynaklı müdahalenin ideolojik örtüsü oluyor.

Halbuki McKinley'in İspanya Savaşı ile başlayan ve Roosevelt'in emperyalist serüvenleri ile yükselen ekonomik refah, 1897-1907 yıllarını Amerika'nın iktisat tarihinin en parlak dönemi haline getirdikten sonra, 1907 yılındaki panikle birlikte durgunluk peryoduna giriyor; Wilson'un 1912 yılındaki seçim kampanyası durgunluk tehlikesinin yüksek olduğu bir zamanda gelişiyor. Wilson, seçim kampanyasında, eğer ihracat önemli ölçüde artırılmazsa resesyon ve stagnasyonun Amerikan ekonomisini tümüyle etkisi altına alacağı görüşünü işliyor. İhracatı artırmada, Amerikan bankalarının daha fazla kredi açmasını ve Amerikan ticaret donanmasının hızla genişletilmesini öneriyor; Amerikan banka sisteminin ihracat kredisi hacminin yetersizliğini ele alıyor. Bu kadar değil; Wilson, Amerika'nın yüksek gümrük duvarlarını da şiddetle eleştiriyor; bu duvarların Amerikan mallarına misilleme yapılmasına yol açtığını savunuyor.

Hobson, emperyalizm teorisinde öncü bir çalışma yapmış olmakla birlikte korumacılıkla emperyalizmin özdeşliğini ileri sürerek, bir zaman için de olsa, emperyalizmin yeni politikalarının anlaşılamaması ve bu nedenle de emperyalist açılımların anti-emperyalist olarak algılanmasını sağlamış oluyor; gelişmiş ülkelerin korumacılığı savunmaları işgücü verimliliklerinin birbirine yaklaşmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Büyük Britanya, sanayi devrimi ile işgücü verimliliğinde bir sıçrama, bir büyük eşitsizlik yaratınca serbest ticareti savunuyor; sonra vazgeçiyor. Yirminci yüz yılın başında Amerika Birleşik Devletleri, kendi işçisinin verimliliğine pek çok güveniyor; Wilson, «the skill of American workmen would dominate the markets of all the globe» diye sesleniyor. Kuşkusuz ideolojik bir söylemi tercih ediyor; Amerikan işçisinin becerisinin dünya yuvarlağındaki tüm pazarları egemenliği altına alacağını ileri

sürerken, verimliliği çok yükselmiş Amerikan işçisinin ürettiği malları anlatmak istiyor.

Güzel; ancak Amerika Birleşik Devletleri, uzun tereddütlerden sonra, bir yandan Almanya'nın, Meksika'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne kaptırdığı toprakları geri almak için savaşa özendirdiğinin bilinmesinden ve diğer yandan da 1917 Rusya Şubat Devrimi'nden hemen sonra, bir büyük savaşa, «müttefik» olarak değil bir ortak kimliğiyle katılıyor. Savaş tarihin ve düşüncelerin hızlandırıcısıdır; yeni düşünme alanları ortaya çıkıyor. Artık Amerika Birleşik Devletleri, «global» bir rol için çok büyük bir adım atmıştır; kuşkusuz, tarihin hiç bir büyük adım ve dönüşü, doğrusal, zigzaglardan yoksun bir biçimde gelişmiyor. Kuşkusuz, Wilson atmış olduğu bu adımı Amerika içinde kabul ettirebilmek için sonunda akıl dengesini yitirdiği bir mücadeleyi başlatmak zorunda kalıyor ve görünüşte de bu mücadeleyi kaybediyor. Gerçekten de Amerikan Kongresi, Wilson'un Paris'ten getirdiği paketi ve Versailles Antlaşması'nı onaylamayı reddediyor; ancak bu red, sadece ve sadece genel olarak bilimin ve özel olarak da tarih disiplininin ne büyük tılsımları ve heyecanı içerdiğini gösteriyor. Red, somuttur ve soyut olamıyor. Red, geçicidir ve kalıcı gücü kendisinde bulamıyor. Red, tarihin akışını değiştirmiyor; Washington, kendi açısından dünya sorumluluğunu duyuyor ve hızla kabul ediyor.

Washington'un dünya sorumluluğunu duyması, Amerika Birleşik Devletleri'nin emperyalist düzenlemeyi resmen kabul etmesi anlamına geliyor. Amerikan emperyalizmi ise Latin Amerika'daki kolonyalizme benzemiyor; Amerika için emperyalizmi kabul etmek, bir Avrupa politikası düzenlemek demek oluyor.

Amerika için Avrupa politikasının özü kolaylıkla belirlenebiliyor: Avrupa'nın birleşmemesini sağlamak, Washington'un globalizmi bir politika yaptığı andan itibaren temel çizgisi oluyor. Avrupa'nın birleşmemesini sağlamak için ise Almanya son derece önemli bir yere sahip görünüyor; böylece Almanya'yı yerle bir etmek için savaşa giren Amerika açısından, dünya emperyalizmi bir politika

olarak kabul edilir edilmez, Almanya'yı yaşatma ayrı bir zorunluluk olarak kendisini belli ediyor.

Almanya'yı yaşatma 1918 yılında Washington'un temel politikasıdır; Almanya ile Rusya'nın yakınlaşmasını önlemek ise Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte geriye kalan Avrupa için de başlıca çizgi haline geliyor. Hem Birinci Savaş'tan önce ve hem de çok daha sonraki yıllarda böyle bir yakınlaşma dışında kalanlar için önemli bir ürküntü kaynağıdır (*); bu ürküntü Bolşevik Devrimi'nden sonra

---

(*) Keynes, Paris barış görüşmelerinde yakından gözlemek imkanı bulduğu Wilson'un beceriksizliğine ve Almanya'ya, Clemenceau ve Lloyd George'un önerilerine teslim olarak bir «Kartaca Barışı» dayatmasına şaşırıyor; kendi düşüncelerine ihanet eden Wilson'a hakaretler yağdırmaktan geri kalmıyor. Ünlü iktisatçı, bu iktisat dışı önemli çalışmasında, bir de, «from the military point of view an ultimate union of forces between Russia and Germany is greatly feared in some quarters» diye yazıyor; bazı çevreler Rusya ile Almanya arasında bir kalıcı birlikten çok ürküyorlar. Keynes, bunun, ancak her iki tarafta da gericilerin duruma hakim olmaları halinde mümkün olacağını ve Lenin'in yönetimindeki Sovyet Rusya ile orta sınıfların yönetimindeki bir Almanya arasında yakınlaşmanın düşünülemeyeceğini ileri sürüyor.

Yıllar sonra Almanya'da Willy Brandt'ın açılımını yaptığı ostpolitik ile Brejnief'in çizdiği westpolitik, Almanya ile Sovyetler arasında bir yakınlaşma imkanını doğurunca benzer kaygılar Batı'ya egemen oluyor. Bugün sosyalizmden uzaklaşmış bir Sovyetler veya de facto «Rusya» ile Almanya'nın yakınlaşması ve politik ittifakını önlemenin Amerika için eskisi kadar önemli olduğunu düşünüyorum.

J. Maynard Keynes, The Economic Consequence of the Peace, London, 1920, s. 271.

Dış politika yoğunluklu çalışmalarım, bunun dışında, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin ikincisi ve «Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü» adlı kitaplarımdır. Her ikisi daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme ait çözümlemelerle, Amerikan dış politikası ve emperyalizmi üzerine bilgileri tamamlıyor.

Ayrıca «Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü» ile daha önce yayınlanmış olan «Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu» başlıklı çalışmalarım da birbirini izliyorlar ve bir bütünlük sağlıyorlar.

Almanya'nın Sovyet Rusya ile ayrı bir barış antlaşması imzalaması kaygısına dönüşüyor. Bu ayrı; Bolşevik Devrimi, iki ayrı nedenle daha Almanya'nın yaşatılması eğilimine güç kazandırıyor. Bunlardan birisi Almanya'yı çok zorlayarak, sosyalist ya da nasyonalist olsun, Rusya'ya yaklaşmasını önlemektir; diğeri ise sosyalist devrimin Almanya'ya yayılmasını engelleme motifinden kaynaklanıyor.

Birliğini kurduktan sonra Almanya'nın Doğu'ya ve Balkanlar'a doğru açılma zorunluluğunu duyması ve Japonya yenilgisi ile Uzak Doğu'da bir güçlü frenle karşılaşan Osmanlı topraklarında, İran ve Afganistan'da sürekli olarak Büyük Britanya tarafından geri püskürtülen Rusya'nın Batı'ya ve yine Balkanlar'a doğru akmak istemesi, Alman-Rusya birliğini zorlaştırıyor. Bu nedenle Rusya, Birinci Dünya Savaşı'nda, büyük tereddütlerden sonra Almanya ile değil Büyük Britanya ile birlikte hareket ediyor; fakat savaşın ortaya çıkardığı yeni durumların yeniden bir Rusya-Almanya beraberliğini gündeme getirdiği anlaşılıyor. Lenin 1917 Şubat Devrimi'nden hemen önce, Ocak 1917 tarihinde (*) iki taraf arasında barış görüşmelerini uluslararası politikada «dönüş» olarak niteliyor. Çarlık rejimine son veren Şubat Devrimi bu dönüşü durduruyor; ancak hem Bolşevikler ile ayrı anlaşma imkanını ortaya çıkarıyor ve hem de Şubat Devrimi'ni izleyen Ekim Devrimi, sosyalizmin Avrupa'ya ve öncelikle Almanya'ya yayılma ihtimalini yaratıyor.

Şubat Devrimi, Batı dünyasında genellikle sevinçle

(*) Lenin, Almanya ile Rusya arasındaki gizli barış görüşmelerine ve İmparator İkinci Nikola'nın ve sarayın böyle bir barışı istemelerine de bakarak dünya politikasında bir «dönüş» olduğundan söz ediyor ve «Almanya'ya karşı emperyalist Russo-Britiş ittifakından daha az emperyalist olmayan İngiltere'ye karşı Russo-Alman ittifakına» geçildiğine işaret ediyor; «bunda hiç kuşku yok» diyor.

1917 başında Lenin, Almanya'nın bütün taraflardan ve bu arada İngiltere'den çok daha fazla ganimet topladığını ve savaş öncesi tahminleri aşarak çok kuvvetli olduğunu gösterdiğini kaydediyor.

V.İ. Lenin, Collected Works, Vol. 23, s. 178-180.

karşılanıyor; Büyük Britanya'da Manchester Guardian, «harika ve görkemli olay» diye niteliyor. O sıralarda sağa kaymış olan Liberal Parti de «Rusya'nın Hareketçi (*) Partilerine» tebriklerini gönderiyor; ihtilalci olmayan sosyalistlerin önde gelenlerini bir araya getiren ve dış politika sorunlarında yoğunlaşan Demokratik Kontrol Birliği merkezi de bütün şubelerini Rusya Devrimi için sempati toplantıları yapmaya çağırıyor. Londra'da Albert Hall'da yapılan toplantıya, sendikaları, emekçi, sosyalist ve radikal hareketi temsilen en ilerici kimselerin katıldığı bildiriliyor ve «Rusya halkının özgürlüklerine kavuşmaları» nedeniyle kutlama kararı alınıyor. Tutucu The Times Gazetesi de, Geçici Hükümet'in, savaşa, Çarlık Rejimi'nden daha büyük bir şevkle devam edeceği inancıyla, Şubat İhtilali'nin başarılı olması dileğini dile getiriyor.

Fransa'daki hava, Büyük Britanya'dan farklı değil; Amerika Birleşik Devletleri ise daha şenlikli bir tepki gösteriyor. Tepki, Elie Halévy'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın, «Rusya Devrimi»nden önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrıldığı» görüşüne uygun düşüyor; Wilson, savaşa girme ve girmeme arasındaki kazanç hesabını, Rusya Devrimi'nden sonra, savaşa girme biçiminde sonuçlandırıyor. «Amerikalılar, son iki haftadır Rusya'da cereyan eden harikulade ve yüreklendirici gelişmeler nedeniyle gelecek dünya barışı konusundaki ümidimizin güçlendiğini hissetmiyorlar mı»; Başkan Wilson, savaş mesajında bunları dillendirmek gereği duyuyor. Başkan Wilson, Şubat Devrimi ile birlikte, «büyük ve cömert Rusya halkının», saf görkem ve gücüyle birlikte dünyada özgürlük, adalet, barış için mücadele eden saflara katıldığını ilan ediyor; «işte şeref birliği için uygun bir ortak» diye haykırıyor.

Tarih, Şubat Devrimi'nden sonraki ilerlemesi açısından ve belki de tarihin çok sınırlı bir kesitinde, en önemli

(*) Buradaki «hareketçi» sözcüğünü dünyanın daha ileriye götürülmesi için çalışanları anlatmak için kullanıyorum. «Statükocu» karşılığıdır; «ilerlemeci» anlamını taşıyor. Ancak bu sözcüğü kullanmak istemiyorum.

ülkenin Almanya olduğuna tanıklık ediyor. Almanya'da ise Şubat Devrimi açısından dört ayrı değerlendirme ortaya çıkıyor; şimdi bunları aktarmak istiyorum (*). Yüksek Komutanlar, Genelkurmay da denilebilir, Devrim'in doğrudan doğruya Büyük Britanya'nın işi olduğunu düşünüyor; geçici hükümette görev alan Miliyukov'un yerini aldığı Sazanov'dan çok daha büyük bir inatla savaşacağına inanıyorlar. Bu, bir yanıyla, sorunu Rusya-Almanya karşıtlığı geleneğinde almaya ve diğer yandan da, o sıralarda dünyanın her tarafında egemen olan her taşın altından Büyük Britanya'nın çıkacağı inancına dayanıyor. En sağ burada temsil oluyor; sağın bir başka versiyonu, derhal Rusya ile barış antlaşması yapılmasını istiyor. Rusya ile barışın çarlığın restorasyonuna yol açacağına inanılıyor; buradan yeni ve kalıcı bir ittifakın çıkacağı düşünülüyor.

Sağ sağ'dır; ancak her zaman etkili olamıyor. Şansölye Bethmann-Hollweg de sağ görüşte olmakla birlikte daha soğukkanlı düşünebiliyor. Şansölye, Rusya sosyalistlerinin eninde-sonunda Dış İşleri Bakanı Miliyukov'un politikasını etkileyebileceklerine inanıyor; başta miniskül görünen Bolşevikler, derhal barış ve bunun da ötesinde savaşta Rusya'nın yenilmesini savunuyor ve propaganda ediyorlar.

Bu nokta üzerinde durmak zorundayım; Rusya'da Bolşevik Partisi'nin, üst düzeyde becerili işçiler söz konusu olduğu takdirde ne ölçüde bir proleterya partisi olduğu tartışmalıdır ve hep tartışılmalıdır. Düzenli ve becerili işçiler yerine, becerisiz ve kaba işçiler Bolşevik Partisi'ndedir. Dünyanın diğer yerlerinde en kalifiye işçilerin etkilediği sol ve sosyalist hareketler, o zamana kadar düşünülmesi zor bir ölçüde, kendi ülkelerinin savaşını desteklediler; Kautskiy, bir ülkenin işçilerinin kendi uluslarının savaşının karşısına çıkan bir programı savunamayacaklarını açıkça ya-

(*) Buradaki çözümlemelerde Arno J. Mayer'in, kapağında Wilson ile Lenin'i karşı karşıya getiren ve çok önemli bulduğum çalışmasından yararlanıyorum.

Arno J. Mayer, Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918, N.Y., 1959-1970, s. 113.

zıyordu. Bolşevik Parti ise, ilk başta, savaşta Rusya'nın yenilmesini savunuyordu; 1904-1905 Japon-Rus savaşında böyle bir çizgiyi başlattı. Eğer Bolşevik Partisi bir kütle partisi olsaydı bu çizgiyi ne ölçüde sürdürebilirdi; yine tartışmayı gerektiriyor. Ancak burada bu tartışmayı yapabilecek durumda olmadığımı kabul ediyorum; buradan, Almanya için, uzun dönemli çıkarlarına ters de olsa kısa dönemli bir sonuç çıkıyor. Bolşevikler dahil Rusya'da sosyalistlerin etkinliğinin artmasının Almanya'nın çıkarına olduğu anlaşılıyor.

Sosyalizm, belki de, bir umut sorunudur.

Umudu olan, «Hareketçi» Parti'den oluyor ve düzeni değiştirerek ilerletmek için çaba gösteriyor. Umudu olmayan ise, dönüyor ve daha önceleri ilerlemeci olmanın verdiği imkanlarla da donatılarak, dönek olmanın ortodoksluk anlamına gelişini de doğrulayarak, düzeni savunmaya yöneliyor; Bernstein ve Kautskiy'nin etkilediği kütlesel Almanya solu, Sosyal Demokrat Parti, bu sırada böyle bir yöneliş içindedir. Bolşevizme karşıdırlar; fakat Şubat Devrimi'ni Bolşevik Devrim'in izleyeceğini henüz akıllarına bile getiremiyorlar. Şubat Devrimi'ne bakışları bu çerçevede oluyor; burjuva demokrat niteliğini görüyorlar ve sosyalistlerin etkilerini artıracaklarına inanıyorlar.

Sosyalistler, Rusya Devrimi'nde sosyalistlerin etkinliğinin artmasını istedikleri, diğerleri ise sosyalistlerin geçici hükümetin savaşkanlığını törpüleyeceklerine inandıkları için, sürgündeki sosyalist liderlerin Rusya'ya dönüşlerine yardımcı olma eğilimi gösteriyorlar; Almanya'daki en tutucular, Lenin ve arkadaşlarının dönmesini en çok istiyorlar. Çünkü savaşta yenikçiliği politika haline getiren Lenin ve arkadaşlarıdır.

Hiç kuşku yok, savaşta yenikçiliği savunmak Alman çizgisine düşmek oluyor. Fakat savaşa devam etmeyi savunmak ise Britiş çizgisini benimsemek demektir; Lenin, burada hiç bir zaman kompleksli davranmıyor. Çizgisinin sonuçlarına katlanıyor; politikada mükemmel ve olumsuz yan etkisi olmayan bir ilacın bulunmadığını biliyor. Tıpta bile olumsuz yan etkisi olmayan tek ilaç aspirindir ve

olumlu etkisi son derece sınırlı kalıyor; yararlı etkileri boyutlu olan ilaçların olumsuz etkileri de büyük oluyor.

Yenikçiliği savunmak son derece cüretli bir politika olmalıdır; Lenin'in liderliğinde Bolşevik Parti sadece savunmakla kalmıyor ve bunu eylemsel hale getirmenin yollarını da arıyor. Küçük bir partidir; büyük bir ülkenin savaş kararını doğrudan doğruya etkileyecek bir kütleselliği söz konusu olamıyor. Bolşevizm hep, pratik gücünü kütleselliğinden daha çok çok hızlı ve çok kapsamlı politik çözümleme ve programlardan çıkarıyor. Bolşevik Parti'nin büyük bir politik silah olabilmesi buradan kaynaklanıyor; iki yönlü bir öneriyle Prens Lvov başkanlığındaki ilk geçici hükümetin aşırıcı savaşçılığını ve bunu izleyen Kerenskiy hükümetinin savaş politikasını felce uğratabiliyor. İki yönlü politikası şudur: Barış ve Toprak. Hemen barış ve hemen toprak dağıtımını öneriyor; Rusya vuruculuğunun kütlesi olan, savaştan yorgun ve toprak özlemiyle yanan köylüleri kalbinden yakalıyor. Kendisi miniskül Bolşevik Parti, «hemen barış ve hemen toprak dağıtımı» politikasıyla, inanılması zor bir kütleselliğe ulaşıyor; köylü askerler cepheyi bırakıp toprak dağıtımından pay alabilmek için köylerine koşuyorlar.

Bunun anlamı şudur: Lenin, henüz iktidarı almadan, devletler arası ilişkilerde etkili olmayı başarıyor. Savaş devam ederken barış temel motif olmaya başlıyor; Papa da acil bir barış için çağrıda bulunuyor. Albay House, bu gelişmeler karşısında, Wilson'un barış inisiyatifini yakalaması ve eline alması için memorandum üzerine memorandum yazmaya başlıyor; 17 Ağustos 1917 tarihli memorandumunda, «barış görüşmelerini Papa'nın elinden alıp kendi kontroluna geçirmesini» isterken daha çok Rusya ve Almanya'daki durum ve muhtemel gelişmeler üzerinde duruyor. «Rusya Devrimi, yığınlara güçlerini gösterdi ve emperyalistlerin kalplerine de Tanrı korkusunu yerleştirdi» diyor; Wilson'un yapacağı bir barış açıklamasının devrimsi bir etkiye sahip olacağını ileri sürüyor. Bu görüşünün temelinde Almanya'da kütlelerdeki hoşnutsuzluk gözlemi var; Wilson'un barış açıklamasının Alman Hükümeti tarafından

reddedilmesi halinde «Almanya'da derhal ihtilal olacaktır» diyor. Wilsonsı bir barış, Almanya'daki otokratik yönetiminin çözülmesine katkıda bulunmak bir yana, «Rusya Liberallerinin durumunu da güçlendirecektir»; House bunları da yazıyor ve Rusya Devrimi'nden ve Leninist barış açılımınlarından sonra, Almanya ve Rusya'nın iç politika ve düzenleri, her türlü uluslararası kaygının önüne geçiyor.

Mümkündür, Leninst barış ve toprak açıklamaları, Bolşevikler'in iktidarı almalarını kolaylaştırıyor. Daha sonraki yıllarda ve tekil kalmasının da etkisiyle Bolşevik Devrim bir efsane haline getirilirken Bolşevikler'in iktidarı alışlarının ne kadar kansız olduğu çok büyük bir kolaylıkla unutulabiliyor; yanlışlık sayılabilecek Kışlık Sarayı çatışması ve ölümler bir kenara bırakılırsa, Ekim Devrimi nerede ise hiç bir can kaybı olmadan gerçekleştiriliyor. Nisan Tezleri ve barış açıklamalarıyla, 1917 Bahar Ayları'ndan itibaren Rusya'da toprak Bolşevizm'e doğru kayıyor; iktidarı kolaylıkla ve kansız bir biçimde almanın temelinde bu kayış var.

Ekim Devrimi, İsevi takvim ile Kasım Ayı'nda gerçekleşiyor ve Aralık Ayı'nın yirmi ikisinde yeni Sovyet yönetimi Brest-Litivsk'da barış görüşmelerini açıyor; burada Sovyet delegasyonunun başı Adolf Joffe, bütün başkentlerin dikkatle izlediklerini bilerek, Leninist barış için Altı Nokta'yı açıklıyor. İki hafta geçmeden Washington'da Başkan Wilson, Kongre'ye, kendi barış planını ve ünlü Ondört Noktası'nı sunmak zorunda kalıyor; bunların karşılaştırılması, Wilson'un Joffe tarafından açıklanan Leninist noktalardan ne kadar çok etkilendiğini net bir biçimde ortaya çıkarıyor (*). Böylece 1917 Şubat Ayı'ndan itibaren ve özellikle Kasım Ayı'ndan sonra bütün dış politikalar iç politikaya yöneliyor ve tüm iç politikalar dış politika oluyor. Yepyeni bir durum ortaya çıkıyor.

(*) Çeşitli kaynaklardan derleyebildiğim Leninist altı nokta ile genişletilmiş Wilson noktalarını ek olarak sunuyorum. İncelenmesinin çok öğretici olacağını düşünüyorum.

Devam etmeden önce kronolojik bir özet yapmak gereğini duyuyorum; bu yepyeni durumda, 7-12 Mayıs 1917 tarihlerinde toplanan Bolşeviklerin Tüm Rusya Konferansı'ndaki «her türlü tazminat ve ilhakı kökten reddetmeye dayanan demokratik barış» açılımı önemli bir yer tutuyor. İlhaksız ve tazminatsız barışın geniş yığınları etkileyeceği düşünülüyor ve artık hükümetler böyle bir talebi gözardı

NOKTALI REKABET

Wilson, Birinci Dünya Savaşı'na ancak Rusya'daki ikinci burjuva devriminden sonra girebildi; Çarlık Rusyası'nın devrilmesi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'na katıldığı emperyalistler arası savaş için bir özgürlük gerekçesi sağlayabiliyor. Tarihin ayrı ayrı «dersler» olarak anlatılması, pek çok diyalektik bütünlüğün de bölünmesine yol açıyor; gerçek değil eksikli gerçeklik anlatılmış oluyor.

Başkan Wilson'un ünlü On Dört Noktası da, Leninist yönetimin hemen topladığı Brest-Litovsk Barış Konferansı'nda Sovyet Rusya delegasyonu başkanı Adolf Joffe'nin açıkladığı Altı Nokta'dan hemen sonra ortaya çıkıyor. Brest-Litovsk Barış Görüşmeleri'nin ilk tam oturumu, 22 Aralık 1917 tarihinde gerçekleşiyor; Müttefikler katılmıyorlar. Sovyet tarafı, telaffuz edecekleri her sözcüğün raydotelgraf ile dünyaya yayılacağını ve Konferans'a katılmayan Müttefik liderler tarafından «not edileceğini» hesaplıyorlar. Joffe burada Altı Nokta'yı açıklıyor.

Yanılmıyorlar. Başkan Wilson, Altı Nokta'dan çok daha fazla bilinen On Dört Noktası'nı 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresi'ne açıklıyor; aradaki zaman iki haftadır.

Her ikisini aktarma gereğini duyuyorum.

I

Leninist Altı Nokta

Bir: Savaşta zaptedilen bir toprağın zorla ilhakına izin verilmeyecek. Bu toprakları işgal eden kuvvetler mümkün olan en kısa zamanda çekilecekler.

İki: Bu savaşta bağımsızlıklarından yoksun edilen tüm ulusların tam siyasal bağımsızlıkları iade edilecek.

Üç: Savaştan önce siyasal bağımsızlıkları olmayan ulusal gruplara, bir referandum ile herhangi bir devlete katılma veya bağımsız devlet olma konusunda özgürce karar verme fırsatı garanti edilecek. Bu referandum, göçmenler ve mülteciler de dahil söz konusu toprakların tüm nüfusuna tam oy verme hakkı garanti edilerek düzenlenecek.

Dört: Çeşitli ulusallıkların varolduğu topraklar açısından, azınlıkların hakları, uluslar kültürel bağımsızlıkları ve pratik olmak koşuluyla yönetimsel özerklikleri güvence altına alınarak, özel yasalarla korunacak.

Beş: Savaşçı ülkelerin hiç birisi diğerine, «savaş gideri» adıyla bir ödeme yapmaya bağlanamayacak; daha önce ödenmiş olan tazminatlar iade edilecek. Savaş nedeniyle zarar görmüş özel kişiler, bütün savaşçı ülkelere, oranları ölçüsünde, konulacak vergilerden sağlanacak bir fondan tazmin edilecekler.

Altı: Kolonyal sorunlar, 1, 2, 3 ve 4 üncü noktalarda ortaya konan doğrultuda çözülecek.

Bütün bu altı noktaya ek olarak Sovyet Rusya delegasyonu, hiç bir güçlü ülkenin bir diğer zayıf ülkeyi, ekonomik boykotlar ile sınırlandırmasını, mecburi ticaret antlaşmaları, ayrı güm-

rük antlaşmaları, üçüncü ülkelerle ticaretten men, denizden abluka türünden yöntemlerle ekonomik boyunduruk altına almasını takbih etmeyi de, Barış Konferansı'na önerdi. Altı Nokta, Devrim'in ilk gününden itibaren uygulanan «açık diplomasi» ile birlikte Bolşevizm'in dış politika stratejisi haline geldi.

II

Wilson'un On Dört Noktası

Sovyet Rusya'nın barış için öne sürdüğü Altı Noktası ve Almanya ile ayrı barış yapma önerisi, Wilson'u telaşlandırıyor ve hızla harekete geçiriyor. Wilson, iki hafta içinde Kongre'ye giderek kendi On Dört Noktası'nı açıklamak gereğini duyuyor. Kongre'de yaptığı konuşmanın başlarında Sovyet önerisine ve Almanya ile ayrı barış planına değiniyor.

Sonra şunları dile getiriyor: «Biz savaşa, bizi çabucak etkisine alan ve düzeltilmedikçe ve bir daha tekrarlanmaması güvence altına alınmadıkça halkımıza yaşamı imkansız hale getiren hak ihlalleri nedeniyle girdik. Bu savaşta, bu yüzden, kendimiz için hiç bir isteğimiz yoktur. İsteğimiz, dünyanın, yaşam için uygun ve güvenli bir hale getirilmesidir; özellikle de dünya bizim türümüzden, kendi yaşamını sürmek, kendi kurumlarını belirlemek isteyen dünyanın diğer halklarından güç ve çıkarcı tecavüz yerine adil ve haklı muameleler bekleyen bütün barış sever uluslar için güvenli hale getirilmelidir. Bu amaç açısından dünyanın bütün halkları ortaktırlar ve kendi payımıza biz, başkalarına adalet götürülmezse, bizim için de adalet olmayacağını açıklıkla görüyoruz.» Görülüyor, Başkan Wilson, On

Dört Noktası'nı hazırlarken Bolşevik barış önerisinin etkisini duyuyor ve bu etkiyi silmeyi amaçlıyor.

Wilson, «dünya barışı programı, bu nedenle, bizim programımızdır ve bu program, mümkün olan tek program, bizim gördüğümüz biçimiyle, şöyledir» dedikten sonra noktalarını açıklamaya başlıyor.

Bir: Barışın açıklıkla elde edilmiş açık sözleşmeleri; bunun ötesinde, özel uluslararası uyuşmaların hiç bir türü olmayacak ve diplomasi her zaman samimiyetle ve herkesin gözü önünde cereyan edecektir.

İki: Uluslararası sözleşmelerin dayatılması için uluslararası bir eylem olarak kısmen veya tamamen kapatılmalarının dışında, denizlerde ve dış teritoryal sularda, savaşta ve barışta, navigasyon serbestisi mutlaktır.

Üç: Mümkün olduğu ölçüde ekonomik engellerin kaldırılması, barışa rıza gösteren ve sürdürülmesi için bir araya gelen uluslar arasında ticaret koşullarında eşitlik esastır.

Dört: Ulusal silahlanmanın iç güvenlik ile tutarlı minimum düzeye indirilmesi için yeterli garantiler verilecek ve alınacaktır.

Beş: Tüm kolonyal taleplerin açık, ön yargısız ve tam tarafsız bir biçimde düzenlenmesi, tüm egemenlik sorunlarının belirlenmesinde ilgili halkların çıkarlarının hak iddiası kararlaştırılacak devletin adil talepleriyle eşit ağırlığa sahip olması ilkesine tamı-tamamına dayanacaktır.

Altı: Rusya topraklarının tümüyle boşaltılması ve Rusya ile ilgili bütün sorunların, dünyanın diğer uluslarının, Rusya'ya, siyasal gelişmesini ve ulusal politikasını bağımsızca kararlaştırması için engelsiz ve kısıtlamasız bir imkan yaratmada en iyi ve en özgür işbirliğini güvence

altına alacak ve Rusya'nın kendi seçtiği kurumlarla özgür uluslar topluluğuna samimi bir şekilde kabulünü ve bu kabulden daha fazlasıyla ihtiyaç duyduğu ve kendisinin isteyebileceği her türlü yardımı garantileyecek bir yolla çözümü esastır. Kardeş ulusların gelecek aylarda Rusya'ya uygulayacakları muameleler, onların iyi niyetinin, kendi çıkarlarının ötesinde Rusya'nın ihtiyaçlarını anlayabilmelerinin ve kavrayışlarının ve çıkarsız sempatilerinin can alıcı sınanması olacaktır.

Yedi: Belçika, bütün dünya kabul edecektir, boşaltılmalı ve diğer özgür uluslarla ortak bir biçimde yararlanacağı egemenliğinde hiç bir sınırlama girişimi olmadan eski durumuna getirilmelidir. Başka hiç bir adım, ulusların birbiriyle ilişkilerini düzenlemek için kendilerinin hazırladıkları ve kararlaştırdıkları hukuk düzenine güvenlerini sağlamada, bunun kadar etkili olamaz. Bu sağlıklı adım olmadan, uluslararası hukukun tüm yapısı ve geçerliliği, düzeltilemeyecek bir biçimde, zarar görmüş olacaktır.

Sekiz: Fransa toprakları özgürlüğüne kavuşturulmalı ve işgal edilen bölümler eski durumlarına getirilmelidir ve tüm taraflar için barışın bir kez daha kurulabilmesi amacıyla, Alsace-Lorraine sorununda, Fransa'ya, 1871 yılında Prusya'nın yaptığı ve elli yıl kadar dünya barış düzenini bozan haksızlıklar düzeltilmelidir.

Dokuz: İtalya'nın sınırlarının yeniden ayarlanması, açıkça görülebilen ulusallık çizgilerine göre, gerçekleştirilmelidir.

On: Uluslar topluluğu içindeki yerinin sağlam ve güvence altında olmasını istediğimiz Avusturya-Macaristan halkları, özerk gelişmeleri için en geniş imkana kavuşturulmalıdır.

Onbir: Romanya, Sırbistan ve Karadağ boşal-

tılmalıdır; işgal altındaki topraklar eski haline getirilmeli, Sırbistan'ın denizle serbest ve güvenli bağlantısı kurulmalı ve çeşitli Balkan devletlerinin birbiriyle ilişkileri, tarihsel olarak yerleşmiş tabiyet ve ulusallık ilkelerine göre dostça danışmalarla belirlenmelidir ve çeşitli Balkan devletlerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları ve toprak bütünlükleri uluslararası garantilere bağlanmalıdır.

Oniki: Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölümlerine tartışmasız bir egemenlik sağlanmalı, fakat, şimdi Türk yönetiminde olan diğer milliyetlere kesin bir yaşam güvencesi ile özerk gelişmeleri için her türlü tecavüzden uzak mutlak imkan tanınmalı ve Çanakkale Boğazı, uluslararası garanti altında, bütün ülkelerin gemi ve ticareti için bir serbest su yolu olarak sürekli bir biçimde açılmalıdır.

Onüç: İtiraz kabul etmez bir biçimde Polonyalılarca meskun topraklarda bir bağımsız ekonomik bağımsızlığı ile toprak bütünlüğü, uluslararası antlaşmalarla, garanti altına alınmalıdır.

Ondört: Büyük ve küçük devletlerin, birlikte, karşılıklı olarak siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü garantisi verebilmek için, ayrı sözleşmelerle, bir genel uluslar ortaklığı kurulmalıdır.

Başkan Wilson'un barış planı hep bu Ondört Nokta ile biliniyor; ancak konuşmayı ve güzel ifadeler bulmayı çok seven, çok zaman bunları ciddi eylem yerine koyan Wilson, arka arkaya yaptığı konuşmalarla noktalarını artırıyor; 11 Şubat 1918 tarihinde, yine Kongre'ye hitap ederken önce Alman Şansölyesi Kont von Hertlig'in barış planını neden reddettiğini açıklıyor ve daha sonra «Dört İlke» olarak bilinen görüşlerini dile getiriyor. Ancak bunu yapmadan önce de bazı yeni

noktalardan söz ediyor; bunlar Bolşevik'lerin etkisi altındadır.

Onbeş: Hiç bir ilhak olmayacak.

Onaltı: Tazminat istenmeyecek ve cezai zarar koşulu ileri sürülmeyecek.

Onyedi: Uluslararası konferanslarla veya rakipler ve karşıtlar arasında uyuşmalarla halklar sadece kendi rızalarıyla egemenlik altına alınabilir ve yönetilebilir. «Self-determinasyon» salt bir laf değildir. Bu bir emperatif eylem ilkesidir ve bundan böyle bu ilkeyi görmezlikten gelen devlet adamları tehlikesine katlanmak durumundadırlar.

Ondokuz: Sadece istemekle veya bir barış konferansı düzenlemekle genel barışı sağlayamayız. Bu, güçlü devletlerin bireysel anlayışlarını birbirine eklemek suretiyle sağlanamaz. Bu savaşa taraf olanların tümü, herhangi bir yerde kendisini ilgilendiren her sorunun çözümüne katılmalıdır.

Wilson, bu konuşmasında, bu giriş noktalarını saydıktan sonra dört ilkeyi açıklamaya başlıyor; pek çok yerde bunlar da noktaların devamı olarak kabul ediliyor. Bu kabule uyuyorum.

Yirmi: Birincisi, nihai çözümün her parçası, her özel durumun temel adaletine ve sürekli olacak bir barışı getirme ihtimali en yüksek düzenlemelere dayanmalıdır.

Yirmibir: İkincisi, halklar ve eyaletler, bir egemenlikten diğerine, sanki oyunun köleleri ve piyonları gibi, trampa edilmeyeceklerdir.

Şimdi itibarını yitiren ve daha büyük bir oyun olan güç dengesinin de kölesi ve piyonu olmayacak.

Yirmiiki: Üçüncüsü, bu savaşı ilgilendiren her toprak ayarlaması, ilgili halkların çıkarı ve yararı için yapılmalıdır ve rakip devletler ara-

sındaki herhangi bir ayarlamanın veya bunların talepleri arasındaki uzlaşmanın bir parçası olarak yapılmamalıdır.

Yirmiüç: Dördüncüsü, her iyi tanımlanmış ulusal özlem, zaman içinde Avrupa ve bunun sonucunda da dünya barışını bozabilecek yeni uyumsuzluklar ve karşıtlıklar eklenmeden veya eskileri sürdürülmeden tam bir çözüme kavuşturulmalıdır.

Başkan Wilson, Bolşevik etkisini nötralize edebilmek için 1918 yılında, her fırsatta yeni bir barış noktası formüle etmekten geri kalmıyor; 4 Temmuz 1918 tarihinde, bağımsızlık gününde, George Washington'un mezarı başında yeni noktalar dillendiriyor. Numaralamayı sürdürüyorum.

Yirmidört: Tek başına, gizlice, kendi tercihi olarak dünya barışını bozabilecek her keyfi gücün her yerde ortadan kaldırılması veya eğer hemen ortadan kaldırılamıyorsa, etkin bir biçimde güçsüzleştirilmesi esastır.

Yirmibeş: İster toprakla, isterse egemenlik, ekonomik düzenlemeler veya politik ilişkilerle ilgili olsun, her sorunun çözümü, bu çözümle doğrudan doğruya ilgili halkın özgür kabulü ilkesine dayanmalıdır ve kendi dış etkinliği veya hakimiyeti için başka bir çözüm isteyen bir diğer ulus veya halkın maddi çıkar veya yararına dayanmamalıdır.

Yirmialtı: Kendileri yönetilecek bütün ulusların birbiriyle ilişkilerinde, modern devletlerde yurttaşların birbiriyle ilişkilerini yöneten uygar toplumların ortak yasasına uyacakları ve saygı gösterecekleri ilkesini kabul etmeleri gereklidir; sonuna kadar bu vaadlere ve sözleşmelere kutsal bir uyum gösterilmeli, hiç bir desise veya ihanet planı, hiç bir çıkarcı zarar cezasız kalmamalı ve haklı olana karşılıklı saygı türünden pek uygun

temele dayalı olarak karşılıklı güven kurulmalıdır.

Yirmiyedi: Özgür ulusların birleşik gücünün her hak ihlalini önlemesini kesin hale getirecek, herkesin tabi olacağı ve doğrudan doğruya ilgili halkların dostlukla rıza göstermeyecekleri her türlü uluslararası ayarlamaların yaptırımla karşılaşacağı bir belirli fikir kürsüsü yaratarak barışı ve adaleti daha kesin yapmaya hizmet edecek bir uluslararası barış örgütü kurulacaktır.

Yirmisekiz: Bu büyük hedefler bir cümle ile ifade edilebilirler. Bizim istediğimiz, yönetilenlerin rızasına dayanan ve insanlığın örgütlü düşüncesiyle sürdürülen hukukun egemenliğidir.

Başkan Wilson, 1918 yılında noktalarını artırmayı sürdürüyor. Ancak burada durmakta bir sakınca görmüyorum.

Başkan Wilson, 1918 yılında noktalarını artırmayı sürdürüyor. Ancak burada durmakta bir sakınca görmüyorum.

Bununla birlikte Brest-Litovsk'ta açıklanan Leninist barış noktalarının Wilson'un Ondört Noktası'nı doğurmuş olduğu görüşünün sadece bana ait bir yorum olduğu izlenimini vermek istemiyorum. İzlenimden ötedir; bir gerçekliği yansıtıyor.

Profesör Gordon Levin Jr., 1917 Kasım Devrimi'nden hemen sonra Washington'da Beyaz Saray için bir «araştırma Memorandumu» hazırlandığına işaretle, bu memorandum ile donatılmış olan House'un, Ondört Nokta'nın formülasyonunda pek önemli bir rol oynadığını yazıyor. Profesör Levin Jr. «Savaş ve Devrim Karşısında Amerika'nın Tepkisi» adını da taşıyan çalışmasında, Başkan Wilson'un ikinci şahsiyeti denilen en yakın danışmanı Albay House'un Başkan'a, mesajında, «Bolşevik» Rusya ile «Liberal» Rusya ara-

sında bir ayrım yapmamasını tavsiye ettiğini, hem Brest-Litovsk'ta Almanya ile Sovyet Rusya arasındaki bir antlaşmanın önlenmesini hem de Rusya'nın Bolşevizmin aşırı etkisinden kurtularak Batı dünyasına yaklaşmasını sağlayacak bir biçemin seçilmesini önerdiğini belirtiyor. Levin Jr., «bu mesajdaki Bolşevizm'e karşı tutum, açık bir biçimde House'un yaklaşımına dayanıyordu» (*) diyor; Başkan Ondört Nokta'yı dillendirdiği mesajını, Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerinin başladığı ancak Almanya'nın aşırı istekleri nedeniyle görüşmelere ara verildiği bir zamana denk getiriyor.

(*) *N. Gordon Levin Jr., Woodrow Wilson and World Politics-America'sa Response to War and revolution, N.Y., 1968, s. 61.*

edemez hale geliyorlar. Ekim Devrimi ile iktidarı alan Bolşevikler, Çarlık Rusyası'nın yapmış olduğu gizli ve emperyalistler arası paylaşım antlaşmalarını açıklayarak «açık diplomasi» çığırını da açmış oluyorlar; dış ilişkilerin kütlelerin bilgisi ve denetimi altında geliştirilmesi, karşı çıkılması zor bir ilke haline geliyor. Brest-Litovsk'ta açıklanan altı nokta ve bu arada uluslar için «self-determinasyon» hakkının kabulü, emperyalist devletleri son derece zor bir duruma sokuyor; inanarak veya inanmadan self-determinasyonu savunmak durumunda kalıyorlar (*). Böylece

(*) Birinci Savaş ile tarihe karışan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları'nda, yenilen Alman İmparatorluğu'nda, devrim yaşayan Rus İmparatorluğu'nda boyunduruk altındaki uluslara self-determinasyon hakkının verilmesinin sosyalist bir ilke olup olmadığı tartışmalıdır; pek çok ülkenin sosyalistleri Lenin'in bu ilkesine sert bir biçimde karşı çıkıyorlar, Lüksemburg ve Polonya sosyalistleri, self-determinasyon ilkesinin sosyalist devrimi önleyeceğini, bir burjuva ilkesi oldu-

ortaya çıkan Bolşevik barış paketi, bütün başkentleri ve en başta barış görüşmelerinin yapıldığı Paris'i birinci derecede etkisi altına alıyor.

Özeti bir parantez ile sürdürmek ve parantezle bir tez açıklamak istiyorum: Bolşevik barış programı en çok Wilson'u etkilemiş görünüyor ve en az da Avrupa'nın sosyalistlerini etkileyebiliyor. Avrupalı sosyalistleri etkilemesi, dolaylıdır; Wilson kanalıyla gerçekleşiyor. Şöyle de söylenebilir; Bolşevikler iktidarı aldıktan ve barış programını açıkladıktan sonra, Avrupalı sosyalistleri kazanma açısından, Wilson ile Lenin arasında çok net bir rekabet başlıyor. Avrupalı sosyalistler, Wilson'u ya da «Wilsonsı sosyalizmi» tercih ediyorlar.

Bu tezin zorunlu uzantısı olan bir başka tezden de, geçerken, söz etmek durumundayım; Komintern'in kuruluşunda Avrupalı sosyalistler açısından bir umutsuzluk var. Avrupalı sosyalistlerin isteklerine karşı bir Komünist Enternasyonal kurmak, mevcut sosyalist partilerin kendi devrimlerini yapamayacaklarına inanmış olmaktan da kaynaklanıyor; Avrupa devrimlerine ve öncelikle Almanya devrimini, Rusya devriminden çok daha büyük değer biçen Lenin, kendi modeline güvenme zorunluluğunu duyarak, küçük ancak kararlı partilerle devrimi aramak zorunda kalıyor.

Buradan devam edebilirim; Wilson'un takımında parlak bir genç memur olan sonraki yılların parlak olmayan Amerikan Başkanı Hoover, Paris Barış Konferansı ile il-

---

ğunu ileri sürüyorlar: Japonya üzerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne geçen ve Amerika'nın savaşa girmesi üzerine Meksika'ya sığınan ve orada bir komünist partisi kurduktan sonra Moskova'ya gelen ve Komintern içinde bir ara büyük etkinliğe sahip olan Hintli Roy da bu görüştedir. Roy, anılarında, Polonyalı komünistlerin kendisine «gerçek komünist» ve Lenin'e de bir «nasyonalist» dediklerini kaydediyor.

M.N. Roy's Memoirs, Bombay, 1964, s. 355.

«Brest-Litovsk'ta Bolşevikler'in ısrarı sonucunda self-determinasyon savaş diplomasisinde 'baskın kaygı' haline geldi.»

Arno J. Mayer, Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918, N.Y., 1959-1970, s. 298.

gili anı-değerlendirmesini, «Communist Russia was a specter which wandered into the Peace Conference almost daily» diye yazıyor[58]. Komünist Rusya hayaleti, Barış Konferansı salonlarında hemen hergün dolaşıyor; bunu başka gözlemciler de tekrarlıyor. Sovyet Rusya, konferansa çağrılı değildir; komünist ihtilal hayaleti, konferans masasından hiç ayrılmıyor. Wilson'un ekibine katılan «muckraker» Ray S. Baker de, «her zaman, görüşmelerin her aşamasında, Doğu'dan gelen bir siyah bulut gibi, bir hayalet, dünyayı yıkacak ve yutacak bir kaos habercisi, bir hayalet yükseliyordu» diye hatırlıyor. Baker, 1815 Viyana Barış Görüşmeleri ile 1919 Pariş Görüşmeleri arasında bir karşılaştırma yapmak gereğini duyuyor; Viyana'da, görünüşe göre, ihtilal arkada kalmıştır. Viyana'da kapıları zorlayan bir Rusya yoktu; Paris hep ihtilalle yaşamak zorunda kalıyor.

Tarihçi Thomson, yıllar sonra, «1919 boyunca Batı düşüncesi Alman militarizmi korkusundan Rusya komünizmi korkusuna kayıyordu» diye yazıyor; bu korku, komünist devrim hayaletinin barış masası çerçevesinde en çok kullanılan argüman olmasına da yol açıyor. Masa etrafına oturmuş her delegasyon kendi önerisini kabul ettirebilmek için Rusya devrimi tehditini ortaya atmakta yarar görüyor; Wilson, bunu en çok yapanlardan birisidir. Gerçekten de barış görüşmelerine denk düşen zaman kesitinde emperyalist ülkeler, iki ciddi ihtilal tehlikesi atlatıyorlar; Berlin'deki Spartakist ayaklanması, başarıya ulaşmamakla birlikte tehlike olarak kalıyor. Bunun arkasından Budapeşte'de Bela Kun iktidarı almayı ve bir sovyet düzeni kurmayı başarıyor; sadece otuz üç gün süren bu rejimi ezmede Fransa hiç bir tereddüt göstermiyor.

Daha sonraki yılların ünlü gazetecisi Walter Lipman, 1919 yılında yayınlanan, «1918 Zaferi Üzerine Bir Deneme» başlıklı incelemesinde, Arno Mayer'den aktarıyorum, Paris Barış Masası'nda «reaksiyon, rekonstrüksiyon ve revolüsyon» olmak üzere üç etkinin, daha uygun bir söyleyişle, parti'nin bulunduğunu yazıyor. Gericiliği Clemenceau'nun liderliğinde Fransa temsil ediyor; İtalya, Fransa'nın ya-

nındadır. Yeniden düzenleme ya da imarı, Wilson savunuyor ve aslında Clemenceau ile birlikte emperyalist paylaşım ve gizli diplomasiden yana olan Lloyd-George liderliğindeki Büyük Britanya, başgösteren ihtilal tehlikesi karşısında, reaksiyon ve rekonstrüksiyon partileri arasında yalpalıyor. Paris'te revolüsyon partisi, konferansa çağrılı olmayan Sovyet Rusya tarafından yönetiliyor. Lenin, Moskova'dan hem bir demokratik barış programı savunuyor ve hem de Paris'ten böyle bir programın çıkamayacağını ileri sürüyor; çözümü, Avrupa'da ve özellikle Almanya'da ihtilalde görüyor ve Paris Barış Görüşmeleri'nde Almanya'da ihtilali önlemek, son derece etkin bir program olarak beliriyor.

Bu nokta üzerinde durmakta yarar var; kayıtlar, Bolşevizm korkusunun, Paris görüşmelerinden çok önce başladığını ortaya koyuyor. Profesör Levin'in aktardığına göre, daha Almanya teslim olmadan önce, 8 Kasım 1918 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında Wilson, otokratik bir Almanya ile barış görüşmeleri yapmak istemediğini ancak, bir tür iletişim sağlanmazsa, «Rusya'dakinden daha kötü bir bolşevizm» ile karşılaşılabileceğini ifade ediyor. İç İşleri Bakanı Lane'nin günlüğüne göre ise, 23 Ekim 1918 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Wilson, «Avrupa'da bir bolşevizmden korktuğunu, bunu durdurmak, bir düzen sağlamak için Kayzer'in gerekli olduğunu» dile getiriyor. Başkanın bu kaygılarını bilen Albay House, ateşkes şartlarını kararlaştırmak için gittiği Paris'te, Fransız tarafına, eğer ateşkes koşulları fazla sert olursa, «Almanya'da bir bolşevik devlet yaratma tehlikesini» hatırlatıyor[60]. Daha sonra da bolşevik ihtilal tehlikesi, barış masasında en çok telaffuz edilen sözcük tamlamalarından birisi haline geliyor.

Bolşevik ihtilal ve «bolşevik ihtilalinin gösteriş etkisi» Paris barış masasının temel maddesidir; ancak bu tehlikeye karşı izlenmesi gereken yol konusunda tam bir anlaşma sağlanamıyor. Amerikan diplomatı G. Kennan, Paris'te barış görüşmeleri sırasında, ortaya atılan önerileri beş başlık altında topluyor[61]. Bunlardan birincisi, Bolşevik

iktidarı değil de, Rusya'da iç savaşta savaşan bütün tarafları, müttefik delegeleriyle görüşmek üzere, Büyük Ada'da bir konferansa çağırmaktır; kuşkusuz Bolşevikler için bu bir öneri bile sayılmıyor. İkinci yolu, Churchill temsil ediyor ve yola gelmeleri için bir süre verildikten sonra, Rusya'ya karşı güçlü bir askeri hareket öneriyor (*). Üçüncü yol olarak, Amerikan ve Britiş hükümetleri, Sovyet liderlerinin planlarını sondajlamak üzere gizlice bir diplomatın gönderilmesi üzerinde duruyorlar (**). Dördüncü yol olarak, Bolşevizmin Rusya içinde yayılmasını önlemek için bir gıda yardımı programı öneriliyor (***) ve beşinci yol ise, anti-Bolşevik güçleri, silahlı güç kullanımı dahil her türlü imkanla desteklemek ve bunlara bir liberal-demokrat programı dayatmak oluyor.

Yol ayrımında yolların çokluğu tereddüt demektir.

Tereddüt ise hareketsizlik veya yavaş hareket etme anlamına geliyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesiyle birlikte, emperyalist dünyanın liderliği yavaş yavaş Washington'a geçiyor; 1918 ve 1919 yıllarında bu geçiş hızlanıyor. Sovyet Rusya ile ilgili olarak alınacak tutumda da, liderin ve dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi artıyor; Wilson, Sovyet Rusya'ya ortak ve güçlü bir askeri müdahale düşüncesine katılmıyor. Bunun çeşitli nedenleri var.

Birincisi, Wilson'un Rusya Devrimi'nin «timar edilece-

(*) Hoover, bu noktada çok daha açık yazıyor; Britiş ve Fransız tarafının Komünist Rusya'ya bir genel taarruz için. Wilson üzerinde çok baskı yaptıklarını belirttikten sonra, 14 Şubat 1919 tarihinde Britanya Hükümeti'ni temsilen Winston Churchill'in Dört Büyükler'in huzuruna çıktığını ve Rusya'nın ortaklaşa işgalini talep ettiğini belirtiyor.

H. Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, N.Y., 1958-1961, s. 124.

(**) Genç diplomat William Bullitt, bu gizli ziyaretle görevlendiriliyor; Lenin'le görüşüyor ve etkileniyor. Önerileri kabul edilmeyince Wilson'un kadrosundan istifa ederek ayrılıyor.

(***) Bu düşünce, kendisi Ermenistan Mandası valiliği için düşünülen H. Hoover'a aittir; Hoover, Norveçli kaşif Nansen'i ikna ederek bir yardım programı kuruyor.

ği» düşüncesine ciddiyetle inanmasıdır; Ekim Devrimi'ni, büyük sempatiyle karşıladığı, 1917 Şubat burjuva devriminin kaçınılmaz ve telafi edilebilir aşırılığı olarak görüyor. Bunu nereden çıkarıyor; bu konuda sadece tahminde bulunabilecek durumdayım. Profesör Wilson'un, Fransız Devrimi'nin aşırılıklarını bilmesi ihtimal dahilindedir; Jakoben diktatoryasını yaşamış olan Fransa'nın daha sonra geçirdiği aşamalar bir yana, Birinci Savaş'ta, ateşkes sırasında ve barış görüşmelerinde en tutucu çizgiyi temsil etmesi her halde şaşırtıcı olduğu kadar öğretici olmalıdır. Eşitlik, Kardeşlik, Özgürlük sözcüklerini insanlığa mal etmiş bir ülke, Birinci Savaş içinde ve sonunda sadece ve sadece intikam ve daha büyük sömürü peşinde koşabiliyor. Wilson'un bunu gördüğünü ve bunlardan Rusya Devrimi konusunda dersler çıkardığını düşünüyorum.

İkincisi, Wilson için Rusya'nın bolşevik olması o kadar önemli görünmüyor; Almanya'nın bolşevik düzene geçmesi ise büyük bir tehlike oluşturuyor. «Domino Teorisi» o zaman da geçerlidir; bolşevizmin bir kez Almanya'yı pençesine alması halinde orada kalmayacağı, 1918 yılından itibaren bir Amerikan Doktrini sayılabilir. Değişmeyen Amerikan öğretisi, domino teorisi'dir. Avrupa'da bir ülkenin komünizme düşmesinin arkasının geleceği ve bunun Amerika'nın düzenini tehdit edeceği inancı o zamandan itibaren Amerikan yönetimine yerleşiyor.

Üçüncüsü, Wilson yönetimi, sosyalist veya değil, bir Rusya-Almanya yakınlaşmasını büyük tehlike sayıyor; Sovyet Rusya'nın Almanya ile ayrı bir barış antlaşması imzalamasını bile hoş karşılamıyor. Almanya'yı her türlü Doğu bağlarından koparmak ve bolşevizme karşı Avrupa'yı koruyacak bir düzen olarak geliştirmek, Rusya Devrimi ile birlikte Wilson yönetiminin temel kaygılarından birisi haline geliyor (*); Sovyetler'in «güvenlik kordonu», corden

(*) «There was a strong inclination to make the eastern states, from Finland down to Poland and Rumania, as large and strong as possible in order to serve as a *cordon sanitaire*, a quarantine zone to keep back the tide of Communism.»
D. Thomson, Europe Since Napoleon, 1957-1978, Penguin Books, s. 635.

sanitaire kavramını Batılılardan öğrenmiş olması ihtimal dahilindedir. Sadece Almanya düzeni değil, Finlandiya'dan Polonya'ya kadar uzanan bir bölgeyi, komünizme karşı bir karantina alanı olarak düşünüyorlar.

Bütün bunların ötesinde Wilson hem Amerika'nın ve hem de kendisinin unique olduğuna inanıyor; Amerikan etkisinin ve özellikle mallarının ulaştığı her yerinin, zaman içinde, Amerikan düzenine özeneceğini ciddi ciddi kabul ediyor. Bu nedenle, Bolşevizmin Almanya'ya ve Avrupa'ya bulaşmasının hemen önlenmesi halinde, Bolşevizmin kuşatılması durumunda, Rusya'da da hızla çözüleceğini ve Şubat Devrimi çizgisine döneceğini hesaplıyor.

Sovyet Rusya ile ilgili olarak izlediği politika, bu hesabın sonucudur; Hoover yönetiminde bir yardım programını hızla uygulamaya ve Amerika'nın imajının yanına o sırada son derece popüler olan kutup kaşifi Nansen'in ismini de koyması, yapılan hesaba uygun düşüyor. Aynı şekilde Sibirya'ya müdahale yollarını araması ve Sibirya demiryolu için ekipler göndermesi de bu taktiğin bir sonucu olarak görünüyor.

Tarihçinin bildiğini çağdaşları bilemiyor; Avrupa, sonuçsuz 1848 Devrimleri'nin son Avrupa devrimleri olduğunu anlayamıyor. Paris Komünü olarak bilinen Paris Devrimi, sosyalistlerin dışında Avrupa'nın belleğinde ve bilincinde yer edemeyecek kadar minisküldür; 1917 Şubat Devrimi'ni bu çerçevede anlamak gerekiyor. Petrograd kesinlikle Avrupa'da değil; ancak 1815 Viyana Kongresi'nden beri Rusya kesinlikle büyük bir Avrupa gücüdür. Bu nedenle 1917 Şubat Devrimi'ni önemli ölçüde, gecikmiş bir Avrupa devrimi olarak kabul etmek gerekiyor; dünya tarihi ve uygarlık çizgisi açısından, bunu izleyen Ekim Devrimi'ni de, 1789 Fransız Devrimi'nin, gelişmiş ve biçim değiştirmiş devamı saymak mümkün görünüyor. Böyle bir çerçeveden değerlendirildiğinde Ekim Devrimi'nin dünyanın her yerinde çok büyük bir etkiye sahip olması kaçınılmazdır; birinci etkisi insanlığın kendine güvenini artırmasında görülüyor.

Ekim Devrimi, insanı büyütüyor ve büyüyen insan si-

yasi coğrafyasını atomize ediyor. Çok şaşırtıcıdır; Ekim Devrimi'nin hemen arkasından yer yüzünün pek çok yerinde bugün kasaba sayılabilecek ölçeklerde, bugün bir il yönetimi bile sayılamayacak kadar dar siyasi coğrafyalarda, sovyetler veya şuralar ortaya çıkıyor. Karadeniz'in her iki yakasında, Türkiye'de, Kürdistan'da, Ermeniston'da, ya da Sibirya'da, adına «şura» denilen pek çok çekirdek yönetimler beliriyor (*); bunların doğuşuna Bolşevik Devrimi neden olmakla birlikte pek çoğu bolşevikleşmek istemiyor, dışında kalmak istiyor veya bolşeviklerle savaşmayı planlıyor.

Sibirya, pek çok ırktan, pek çok ulustan, çekirdek yönetimlerin pıtrak gibi patladığı büyük bir siyasi coğrafyadır; Wilson'un ilgisini çekiyor. Belki Amerika'nın kendi içindeki kolonizasyonunu, Batı'ya doğru sınırlarını genişletmesini hatırlatıyor veya belki de, Amerika'nın Batısı'na yakınlığı nedeniyle ihraç imkanlarını görüyor; Wilson, antibolşevik güçlere yardım için, bunlarla aynı safta savaşmak üzere Çek Birlikleri'nin Sibirya'ya aktarılmasını memnuniyetle karşılıyor.

Havuç ve sopa iki ayrı politikadır; ayrı ayrı politika olmaları için her birisinin dozajının, tek başına, diğerini ihmal edilir ölçüye indirebilecek biçimde, yüksek olması gerekiyor. Sopanın duyulacak ancak acıtmayacak ölçüde tutulduğu ve havuç öğünlerinin yüksek olduğu bir politika ile öldürme sınırında sopa ile ölmeyecek kadar havuçtan oluşan bir reçete, birbirinden niteliksel olarak ayrıdır; iki çizgi var, demektir. Ancak havuç öğünlerinin disiplinli aralıklarla düzenlendiği ve sopanın hissedilecek düzeyde tutulduğu bir reçete, bunların her ikisinden de ayrı oluyor; buna «timar» politikası adını vermek mümkündür. Wilson, Hoover başkanlığında bir açlıktan kurtarma programı ile Sibirya'nın inşaasına katkıda bulunmayı, Sibirya'ya aktarılan Çek Birlikleri'ni destekleme programıyla birlikte sür-

(*) Mustafa Kemal'e, İstanbul'da, 1919 baharında verilen görevde, Doğu Anadolu'da da görülen şuralardan duyulan kaygı önemli bir rol oynuyor.

dürmeyi tercih ediyor; Wilson, Bolşevizmin timar edilebileceğine inanıyor.

Sibirya'da pıtrak gibi çoğalan küçük küçük şuralar, belki de Wilson'a, birliğini kurmadan önceki Kuzey Amerika'yı hatırlatıyor; Britiş sömürgesi olduğu zamanda Kuzey Amerika'da birbirinden özerk yerleşim birimlerinden oluşuyor. Bunlar, nasyonalist ve «demokrat» Rusya'nın önemli bileşenlerinden birisi olarak görülüyor (*); nasyonalist ve demokrat Rusya, her halde, Monroe Doktrini'nden çıkmakta olan Washington'un senaryoları içinde önemli bir yer tutuyor.

Devam etmeden önce bir küçük paranteze ihtiyacım var; Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında, istense kuvvet kullanımı yoluyla olsun, nüfuz bölgesi haline getirilmesi planlanan coğrafyada yaşayan halkların sempatisini kazanma vazgeçilmez bir faktördür. Öyle sanıyorum bu, misyoner pratiğinin ciddi bir kalıntısıdır; Amerikan askerleri ve mallarından önce misyonerlerin harekete geçmesi, emperyalist yayılmacılığa bir hümanist ve yardımsever motif ekliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin Monroe Öğretisi'ni açıkça yırtışının en belirgin adımı olan Truman Öğretisi'ni Marshall yardımı ile birlikte gerçekleştirmesi, Orta Doğu'ya yerleşirken, Türkiye dahil pek çok ülkeyi önce süt tozu ve Amerikan peyniri ile bombardımana tabi tutması hatırlanmalıdır; sempati kazanma, kazanmanın ve bir yeni bölgeye girişin başlangıcı oluyor.

Parantezi sürdürmek durumundayım; dünya sistemi olmayı planlamak çok geniş cephelerde mücadele ve savaşı gerektiriyor. Dünya sistemi olmak kazanılması zor olanları bile kazanmayı amaçlamayı gerektiriyor; en azından nötralizasyon bir ciddi program olarak ortaya çıkıyor.

Bu kadar da değil; bir devlet dünya sistemi olmak istiyorsa, bir ekonomi, emperyalist sisteme giriyorsa, ken-

(*) Washington, Sibirya'yı nüfuz bölgesi haline getirmede, Japonya ile uzlaşma eğilimini sergiliyor.

disini ideoloji yapmak durumundadır. Ülkenin ideolojileşmesi, fetişleşmeye yaklaşmak anlamına geliyor.

Artık bir tez yazma zorunluluğu var: Wilson, dünya sosyalist hareketi içindeki bölünme eğilimlerini netleştirmiş ve bölünmeyi kesinleştirmiştir (*). Daha da önemlisi, Wilsonsı çizgi, Bernstein ve Kautskiy'in arkasından, bu ikisinin devamı bir «sosyalist» (**) program ve akım haline geliyor. Daha da açıkçası, Wilson sosyalizmin içine giriyor.

Ancak öncesi var; Wilson'un sosyalizm ile içiçe girişi, sadece dünya savaşı ve bundan sonra bir yeni düzeni kurma çabaları sırasında ortaya çıkmıyor. Başkanlığa aday oluşundan itibaren sosyalizm, Wilson'un da siyasal sorunlarından birisidir; Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyalizmi dışsallaştırması, sosyalizmin bir zamanlar Amerika Birleşik Devletleri'nin de önemli iç sorunlarından birisi olduğu gerçeğini unutturmamalıdır. Bütün Wilson dönemi, sosyalizm sorunuyla birlikte geçiyor.

Eugene Debs, Wilson'la birlikte başkanlığa aday olan bir sosyalisttir ve bir milyona yakın oy topluyor, daha önce değinmiş bulunuyorum. Amerikan sosyalist mücadele tarihine bakıldığında, Amerika'nın çok zaman öyle dolambaçlı yolları tercih etmediği anlaşılıyor ve sosyalistlere öyle bir sınıfın diğer sınıf üzerinde egemenliğini kurma niyetinden kaynaklanan ceza yasası maddeleri uygulamak

---

(*) Tekrarında yarar görüyorum; Comintern'in kuruluşu, belki de bu bölünmenin kabulü anlamına geliyor. Sosyalist hareketleri Wilson bulaşıklığından kurmanın huruç hareketi olarak da görülebileceğini düşünüyorum.

(**) Spartakistler, sosyal demokratları «Wilson Sosyalizmi» izlemekle suçluyorlar.

«In the context of the war-aims debate it is noteworthy that the April issue of the leading German Maximalist organ attacked the USPD position under the provocative title, 'Wilson's Socialism'. According to the Spartakustriefe, there was nothing specifically Socialist about Stockholm initiative, since to all appearances its program was an exact replica of President Wilson's earlier mediation offers.»

Arno J. Mayer, Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918, op. cit., s. 198.

yerine doğrudan doğruya casusluk ya da fitne türünden suçlamalar ve ceza maddelerini layık görüyor; Debs'in casusluk suçlamasıyla hapse girmesi geç ve zor olmuyor.

Yalnız ne kadar vurgulanırsa o ölçüde yerindedir; Debs'in hapse atılması Amerikan sosyalist mücadelelerindeki canlılığı ortadan kaldıramıyor. Devam ediyor; burada çok kısa olarak bundan söz etmek gereğini duyuyorum. Buna, Arno Mayer'in bir başka çalışmasındaki söyleyişi ile «Uluslararası ve iç politikaların sıkıca birbiri içinde kilitlenmesi»[62] olgusuna parmak basabilmek için de ihtiyacım var; Wilson, uluslararası arenada sosyalizm tehlikesini uzaklaştırmaya çalışırken kendi ülkesinde düzeni tehdit eden hareketleri de ihmal etmemiş oluyor.

Bir tek kaynakla yetinmek durumundayım; Minneapolis Tribune'dan Rome Brown'un, Boston'da verdiği konferansa dayanmanın ve bu konferansı özetlemenin yeterli olacağını düşünüyorum. Bunun için üç ayrı neden görülüyor; birincisi konferansın başlığıdır. «Americanism versus Socialism» başlığını taşıyor; «Amerikanizm» ile «sosyalizm» birbirine karşı iki sistem olarak sunuluyor. İkincisi, Senatör Kellogg, bu konferansın metninin Senato tutanakları arasında ve bir önemli döküman olarak, yayınlanmasını istiyor ve bu yapılıyor (*); özetlemeyi buradan yapıyorum. Üçüncüsü, özetlemeden de görülecektir, Brown, sosyalizmin gücünü abartıyor; ancak yöneten çevreler için önemli olanın da sosyalizmin gerçek gücü değil abartılı algılanmasıdır.

Rome Brown, Boston'da bir baro toplantısında konuşuyor ve konuşmasına, Amerikan Batı'sından bir kimsenin Amerikan Doğu'suna bir baro toplantısında «bizim yönetim biçimimizin korunması» konusunda konferans vermeye çağrılmasının nedenini sorarak başlıyor; bu soruya verilecek bir cevabı olmadığını söylüyor. Fakat kendisinin neden böyle bir konferansı kabul ettiği sorusuna gelince,

---

(*) 1919 yılı sonunda verilen bu konferansın Senato tutanaklarındaki kapağını ek olarak sunuyorum. Bu nedenle ayrıca dipnot gösterme gereği duymuyorum.

66TH CONGRESS } SENATE { DOCUMENT
2d Session } { No. 260

Americanism *versus* Socialism

ADDRESS

DELIVERED AT A MEETING

OF THE

MIDDLESEX COUNTY BAR ASSOCIATION

HELD AT YOUNGS HOTEL, IN BOSTON, MASSACHUSETTS
ON DECEMBER 23, 1919

BY

MR. ROME G. BROWN
Minneapolis, Minn.

PRESENTED BY MR. KELLOGG

FEBRUARY 15, 1920.—Referred to the Committee on Printing

WASHINGTON
GOVERNMENT PRINTING OFFICE
1920

cevabı var; Doğu, tutucu ve Batı uygardır. «Batı, Amerikan uygarlığına, Doğu'nun geleneksel tutuculuğundan koparak açılmıştır.» Batı'nın açıklığı, Amerika Batısı'nda pek çok inancın yeşermesine yol açıyor. Yirminci yüz yılın başında Amerikan Doğusu tutucu, daha sonraki yıllarda durum değişiyor, ve Amerikan Batısı ise uygar ve özgürlükçü kabul ediliyor ve Brown, bu çözümlemeden şu sonucu çıkarıyor: «Pek çok kentin tümüyle, bir durumda da tüm eyaletin sosyalistlerin doğrudan siyasal kontrollarına geçmeleri durumu sadece Batı'da ortaya çıkmıştır. En şiddetli yönetim aleyhtarı gösterilerin boy attığı ve her türlü ihtilalci hareketlerin görüldüğü yer Batı'dır ve sosyalizmin I.W.W. ism (*) biçiminin öğrettiği şiddetin, gösteri, kundaklama, kamu ve özel işletmelerin tahribi yoluyla en geniş bir biçimde uygulanması da Batı'da olmaktadır.» Gazeteci Brown, Amerika'nın Batı'sını ihtilalci sosyalizmin egemenliği altına girmiş olarak görüyor ve bunu bilen bir kimse olarak Amerika'nın Doğu'sunda bir uyarı konferansı vermeyi kabul ediyor. Şunları da ekliyor: «These and other socalist activities are to a large degree peculiar to tho West, and it is to scme of them that I would to-day call your attention and present them as contrasts to that idea which we all have of Americanism.» Batı'da bunlar ve bunlara eklenecek her türlü sosyalist eylem geçerlidir; Brown, bu gerçeğe dikkati çekmek istiyor ve bunu, «Amerikanism düşüncesi» ile karşılaştırmak gereğini duyuyor.

«Americanism means nothing more nor less than a government by law as contrasted with a government by mob violence»; sosyalizm, yığın terörü ile ve Amerikanizm ise yasalara göre yönetim olarak tanımlanıyor. Brown, Amerikanizm'i anlatırken, hem yargının ve hem de kütlenin rolünü sınırlamak gereğini duyuyor; yargının, yönetimde inisiyatif ve kontrol imkanının olmadığını, ancak yasalara uygun tutarlı ve etkin bir yönetim için koruyucu öğe olduğunu ileri sürüyor. Daha da önemlisi, Amerikanizm'in, ne

(*) Industrial Workers of the World, Dünyanın Sanayi İşleri, adındaki örgütlenmenin baş harfleri, I.W.W., bir politik tehlike olarak ifade ediliyor.

«demokrasi tiranlığı», tyranny of democrecy, ne de «otokrasi tiranlığı», tyranny of autocracy, olduğunu ifade ediyor; kütle korkusu, «demokrasi tiranlığı» türünden oldukça garip bir tamlamaya yol açabiliyor.

Batılı Brown, sosyalizmin türleri olduğu ve sosyalizm ile komünizmin birbirinden ayrı düştüğü görüşüne katılmıyor; «sosyalizm ihtilaldir ve yönetime karşı şiddetli bir devrimdir», buna inanıyor. Ayrıca komünizm ile sosyalizm arasında bir ayrım gözetmeyerek, komünizm sözcüğü ile sosyalizm sözcüğünün birbirinin yerine kullanılabileceğini ifade ediyor. Şunları ekliyor: «Yetmiş yıl önce Marx ve Engels tarafından komünizm temeli üzerine yazılmış olan manifesto, bugünkü sosyalizmin temelidir. İster Rusya'da isterse Amerika'da olsun bolşevizm, mantık açısından aktif olan tek sosyalizmdir.» Amerikan Batı'sından Doğu'suna doğru bir Haçlı Seferi başlatmak isteyen Brown, sosyalizmin mümkün tek türünün bolşevizm olduğunu düşünüyor ve ısrarla ileri sürüyor.

Bunlar genel düşünceler; buradan Amerikan somutuna geçiliyor. Brown, 1918 yılı Mayıs Ayı'nda Minnesota sosyalistlerinin ilan ettikleri manifestonun tümüyle Lenin'in ve Rusya'daki diğer bolşeviklerin yayınladıkları manifestolara benzediğini haber veriyor. Bu manifesto, Brown'a göre, bütün işçileri savaş sonrasının rahatsızlıklarından yararlanmaya ve «bu kritik dönemde işçileri sosyal reform tasarılarıyla doyurmaya çalışan» eğilimlere karşı dikkatli ve uyanık olmaya çağırıyor. Tüm sorunları seçim ve oy hesaplarıyla ele almanın sakıncalarını vurgulayarak, «kütlelerin kalplerinde devrimin yakıcı ülküsünü canlı tutmayı» istiyor ve sanayinin işçiler tarafından kontrolunu, bütün ulusal borçların reddini, sermayenin tümünün kamulaştırılmasına başlangıç olmak üzere bankaların kamulaştırılmasını, tazminat ödemeden demiryolları ve büyük işletmeleri kamulaştırmayı talep ediyor. Bütün bunlara ek olarak Minnesota sosyalistleri, Brown haber veriyor, «Pravda» sözcüğünün İngilizcesi olan «Truth» adını taşıyan gazetelerinde, Mayıs Manifestosu kanalıyla, şunları da açıklıyorlar: «Biz, Sosyalist Parti'nin, Rusya Komünist Partisi, Bol-

şeviki, tarafından önerilen Enternasyonal Kongre'ye delege göndermesini ve partimizin yalnızca, Rusya Komünist Partisi (Bolşeviki), Alman Komünist Emek Partisi (Spartakus) ve diğer sol kanat parti ve grupların bağlı olacağı yeni enternasyonala katılmasını istiyoruz.» Minnesota sosyalistleri, yeni konuşlanmada yerlerinin neresi olduğunda kuşku bırakmıyorlar; Brown'u ürkütecek ölçüde ihtilalci bir konum alma eğilimi gösteriyorlar.

Rome Brown'un Amerikan Senatosu tutanaklarına da geçirilen konferansından I.W.W. hakkında bilgi edinmek de mümkün oluyor; Brown, bir zamanlar bu örgütün genel sekreterliğini yapan Vincent St. John'un bir yayınından aktarmalar yapıyor. Buna göre, I.W.W., «Dünya Sanayi İşçileri işveren sınıfı ile bir tek pazarlık yapar, bu da, sanayiin kontrolunun örgütlü işçilere devridir» görüşünü savunuyor. I.W.W. şu yöntemin peşinde görünüyor: «Bir ihtilalci örgüt olarak Dünya Sanayi İşçileri, amacını en az zaman ve enerji kullanımıyla sağlayacak taktikleri kullanmayı hedef alır. Kullanılacak taktikler, tümüyle, örgütün, bunların kullanımından yararlanma ölçüsüne göre belirlenir. 'Doğru veya yanlış' sorunu bizi ilgilendirmez.» I.W.W. grev yapmaya karşı görünmüyor; grevi, işveren sınıfından ödün almanın aracı sayıyor. Peki grev varken ve işverenler ödün vermezken ne yapılacak; I.W.W., işte burada, grevlerin yararlı süresi konusunda bir yargı ve diktuma varmış görünüyor. «Sanayi İşçileri, başarılı uzun grevler döneminin geride kaldığını kabul eder,» Amerikan deneyiminden çıkartılan sonuca göre dört ve altı haftalık bir grevde sonuç almak esastır. Bir buçuk ayda bir grevden sonuç alınmazsa, I.W.W., grevin sona erdirilmesini istiyor; «grev ile işvereni ödün vermeye zorlamada başarısızlık halinde, işe başlanır ve işvereni, işçilerin taleplerine uymaya zorlamak için 'sabotaj' kullanılır.» Yirminci yüz yılın hemen başlarında Amerika'da «sabotaj» yapmayı açıkça programına alan işçi örgütlenmelerinin bulunduğu anlaşılıyor.

Wilson, 1912 yılı sonunda yapılan seçimde başkanlık makamını kazanıyor; bu seçimde bir sosyalist aday ile yarışması bir yana, 1912 yılında Amerika Birleşik Devlet-

leri'nde sosyalistlerin ciddi siyasal sonuçlar doğuracak bir akışkanlık içinde oldukları da görülüyor. 1912 yılında Amerika'da ülke ölçüsünde yapılan sosyalist platform, nakliyat ve ulaştırmada tümüyle, bunun dışında ise büyük işletmelerde kamu mülkiyeti esasını kabul ediyor. Bütün silolaların, limanların, rıhtımların, depolama tesislerinin diğer dağıtım işletmelerinin, tüm toprakların toplumun mülkiyetine geçirilmesini talep ediyor; referandum, ve yargıçlar dahil yönetenleri görevden almayı, yönetimin ilkesi sayıyor. Asgari ücretler ve diğerleri, hem ülke sosyalistleri ve hem de Minnesota sosyalistleri için sadece başlangıç, ya da söz uygunsa minimum program olarak ileri sürülüyor; «great end of cooperative commonwealth», birlikte işletilen ortak zenginlik en büyük hedef sayılıyor.

Gazeteci Brown'un sosyalistlerin yayın ve propagandasından yılmış olduğu anlaşılıyor; Amerika'da başkanlığın sosyalist adaylarından Allan Benson'un, Amerikan anayasasını emekçileri kandırmaya yönelik bir belge ve bunu yapanların da «sahtekar» ve «hilekar» olarak nitelediğine işaret ediyor. Bu kadar da değil, 1912 yılında başkanlığın sosyalist adayı Eugene Debs, Allan Benson'un çalışmasını, «hiç kimse sosyalist felsefeyi kütlelere daha iyi götüremez ve ortalama okuyucuya sosyalizmin gerçek anlamını daha açık olarak sunamaz» sözleriyle karşılıyor. Sosyalistlerin hücumu ve ilerleyişleri burada da kalmıyor; yönetime doğru mevzi kazanıyorlar.

Brown, Benson'u bırakarak, Kuzey Carolina Eyaleti Yüksek Mahkemesi Başkanı Walter Clark'a geçiyor ve Clark'ı, Amerikan anayasasının eylemli bir pislik tırmıkçısı, «active muckraker of our constitutional system» olarak gösteriyor; Clark, Amerikan anayasası ile ilgili görüşlerini açıklarken Benson'a atıflar yapmaktan geri kalmıyor. Amerika'da bir eyalette baş yargıç Clark, Amerikan anayasasını «sömürücü» sınıfların icadı olarak görüyor; baskı ve adaletsizliğin bir aracı kabul ediyor.

Buradan Kuzey Dakota eyaletine geçiliyor; burada «Çiftçilerin Tarafsız Birliği», Farmers Non-Partisan League, var. Brown, aksini iddia etmelerine karşın bu Çiftçi Örgü-

tü'nün, bir «Çar, Keyzer ya da Sultan» olmak isteyen «müflis» A.C. Townley tarafından kurulmuş bir fesat, conspiracy, örgütü olduğuna inanıyor; daha da kötüsü, Çiftçi Örgütü, Brown'un konferansını verdiği tarihte üç yıldır Kuzey Dakota eyaletini elinde tutuyor.

Çiftçi Örgütü Townley, Brown'a göre, «müflis» olmakla birlikte, fitneci ifadelerden dolayı Federal Mahkeme tarafından mahkum edilen James A. Peterson adında birisinin Amerikan Senatosu için adaylığını destekliyor ve Peterson, kazanmaya çok yaklaşıyor. Townley, Lindberg adında birini de vali yapmak istiyor ve kazanan adaydan sadece 48 bin oy daha az almasını sağlıyor; Wilson'un tüm Amerika'yı yönettiği bir zamanda en az bir eyalet sosyalistler tarafından yönetiliyor.

«As a concrete example of Socialism in practice let me tell you what the Socialists are doing in North Dakota. They control, under Townley, the legislative, judicial, and executive departments of the North Dakota State government. In 1918 they passed, by initiative of the people, constitutional amendments which open a way to a purely socialist regime in that State.» Brown'un kütlelerden korkusunun, kütle egemenliğini demokrasi tiranlığı olarak nitelemesinin temelinde Kuzey Dakota eyaletinde yapılanlar olduğu görülüyor; oya dayanarak düzeni değiştirmeyi başarabiliyorlar. Konferanscı Brown, sosyalistlerin yönetimindeki Kuzey Dakota'nın Hollanda, Belçika, İsviçre ve Portekiz'in ortak yüzölçümünden daha geniş olduğunu ve yine yüzölçümü olarak, altı New England eyaletinin toplamını geçtiğini de belirtmeden edemiyor; tarımcı, nüfusu az, ancak alan olarak çok büyük bir siyasi coğrafyada sosyalistler yönetiyorlar.

Yönetimi ele geçirmek, eğitimi etkilemek anlamına geliyor; eyaletin merkez kütüphanesi kasaba kütüphanelerine şu kitapları gönderiyor: Ferri'nin Sosyalizm ve Modern Bilimler'i, La Farges'in, Mülkiyetin Evrimi'ni, Blatchford'un, Suçsuz'u, Ellen Key'in, Aşk ve Evlilik ile Aşk ve Ahlak'ı, Trotskiy'in, Bolşevikler ve Dünya Barışı'nı, Myers'in, Yüksek Mahkeme Tarihi'ni, Sinclair'in, Dinin Kârlarını,

Harris'in, Anarşizm ve Sosyalizm'ini. Böylece, Brown'a göre, bolşevizmi, sosyalizmi, serbest aşkı, ateizmi, anarşizmi, tek sözcükle amerikanizme karşı olan her türlü akımı öven kitaplara öncelik veriliyor ve Lenin ile Trotskiy'in fotoğrafları evlere postalanıyor Washington'un, Lincoln'un, Pershing'in ve diğer Amerikan kahramanlarının fotoğraflarının yerine Lenin ve Trotskiy'in fotoğraflarının Kuzey Dakota evlerinin duvarlarını süslemesini, Brown kabul edemiyor.

«The radical antigovernment forces of the world are combined to make the United States their next great battle ground,» dünyanın tüm radikal yönetim karşıtı güçleri, Birleşik Devletleri bundan sonraki savaş alanı yapmak üzere birleştiler, bu değerlendirme de Senato'nun tutanaklarına geçiriliyor. Milyonlarca Bolşevik rublesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyalizmi örgütlemek ve propagandasını yapmak için akıtılıyor; değerlendirme büyük bir korku boyutlarına ulaşıyor. Lenin ve Trotskiy okulunda yetiştirilmiş ajitatörler, Birleşik Devletler'e naklediliyorlar ve zehirli gazlarını, her eyalette, boşaltıyorlar. Bunlar I.W.W. militanlarıyla da birleşiyorlar; ayrıca Kuzey Dakota, Amerika'nın diğer yerlerinde baskıya uğrayan sosyalist ihtilalciler için bir sığınak işlevini de üstleniyor. Öyle anlaşılıyor, Amerika Birleşik Devletleri'nin pek çok eyaletinde casusluk ve fitne suçlamasıyla işçi yargılamaları oluyor; Brown, o sırada Amerika'da sosyalist olmakla Alman yanlısı olmayı özdeş tutuyor. Çiftçi Örgütü, Amerika'nın çeşitli yerlerindeki emekçi ve işçi örgütleriyle bağ kurmanın yanında, casusluk ve fitne iddiasıyla yargılananların da savunmalarını üstleniyor ve yardım ediyor. Brown, sosyalizmin Kuzey Dakota'da sınırlı kalmayacağını ve başka eyaletlere de sıçrayacağını düşünüyor; Minnesota, düşürülecek eyaletlerin başında yer alıyor.

Durum tehlikeli görülüyor ve peki ne yapılabilir? «Radikallere, ihtilalcilere, isyancılara, yönetime karşı grev yapanlara, Amerikalıların duygularının, ezici bir biçimde, kendilerine karşı olduğunun gösterilmesi gerekir,» yapılacak ilk işin bu olduğu anlaşılıyor. Bunun için ise birlik zorun-

ludur; «tüm sadık cumhuriyetçiler, tüm sadık demokratlar, sadık yurttaşlar, önceki parti çizgileriyle ilgili düşüncelerinin hepsini arkada bırakmak» durumundalar. Bütün parti ayrılıkları atılacak ve yerine sadece «Americanisma versus soscialism» ayrılığı kalacak; önerilen program böylece özetlenmiş oluyor. Ben de böylece, abartılı bir biçimde olsa da, Wilson döneminde ve Wilson'un Versailles serüveni sırasında, Amerika Birleşik Devletleri içindeki sosyalist devrim tehlikesini aktarmış oluyorum.

Bu aktarmanın da yardımıyla bir nokta daha açıklık kazanıyor; sosyalist devrim tehlikesini uzaklaştırmak ve böylece devrimci sosyalizmi timar etmek, Wilson'un yalnızca dış değil, aynı zamanda iç sorunudur. İçerde yükselen bir sosyalist akım bulunuyor ve Monroe Doktrini'nin tarihe karışma sürecinin başında, Avrupa'nın düzeni, artık Amerika Birleşik Devletleri'nin iç düzeni haline geliyor. Amerika Birleşik Devletleri, bir Amerikan Kıtası sistemi olma anlayışına son verdiği andan itibaren Avrupa'nın sosyalist oluşunu önleme hedefini de kabul etmek zorunda kalıyor; daha önce, 1917 yılından itibaren ciddi ciddi kapıyı çalan ve 1919 yılında, başarısız Berlin Spartakus ayaklanması ve Budapeşte'de kısa süreli başarılı Bela Kun sovyeti ile sosyalizmin son derece ciddi bir alternatif olduğunu görüyor. Bu alternatifi, alternatif olmaktan çıkarma zorunluluğu ortaya çıkıyor; Arno Mayer'in sözleriyle, tekrarlıyorum, gerçekten iç ve dış politikalar birbirinin içine kilitleniyor.

Bir tez yazabilirim; Wilson'un işi zor görünmüyor. Tezi açabilirim; Avrupa sosyalizmini kazanmada birbiriyle yarış halinde olan Lenin ve Wilson çizgilerinden ikincisi, Wilsonsı yöneliş, önceden kazanmış durumdadır.

Yöntemle ilgili bir notu kaydetme ihtiyacını duyuyorum; taç giymiş bir tarih yazımı, her zaman tek yanlı olma niteliğiyle bulaşıktır. Bolşevik ve sosyalist tarih yazımı, bunu Sovyetler Birliği dışındaki devrimci sosyalizm tarih yazımını da içine alabilecek bir genişlikte anlıyorum, giderek kendisini abartma ve yalnızlığını kapatma eğilimi

altına girmiştir; Bolşevikler, devrim eşiğinde ve devrimi yaparken Rusya'da ve yaptıktan sonra Avrupa'da son derece azınlıkta ve yalnızdılar.

Sürdürmek zorundayım; işçi sınıfının mücadelesine içinden bakmayı bir an için bırakarak uluslararası politika ve tarih açısından değerlendirildiğinde, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde dünyanın en gelişmiş işçi sınıfı olan Avrupa işçilerinin bakışının enternasyonalist olduğunu ileri sürmek imkansızdır. Bunu, daha da ileri götürmek mümkün görünüyor; eğer, sınıf olmak, diğer sınıflardan bağımsız bir görüş sahibi edinmeyi gerektiriyorsa, Birinci Savaş arefesinde Avrupa işçi sınıfına, bağımsız bir sınıf gözüyle bakmak, pek çok kullanılan sözcükle, kendisi için sınıf olduğunu söylemek, zor olmalıdır. Çünkü savaş kadar önemli, savaş kadar insanı ve sınıfları gerçekleştiren bir kapının önünde, Avrupa işçi sınıfları, kütleleri itibariyle, kendi burjuvazilerinden ayrı bir bakışa sahip olamıyorlar ve bunu ortaya koyamıyorlar.

Bu savaşın başındadır; savaşın sonlarına doğru ise önce Şubat ve sonra Ekim Devrimleri gerçekleşiyor. Bolşeviklerin izledikleri politikanın etkisiyle Rusya, savaştan çıkıyor; bu çıkışın, Almanya işçi sınıfı tarafından memnuniyetle karşılandığını söylemek mümkün oluyor. Ancak bu memnuniyet, proleter enternasyonalizmden kaynaklanmıyor; Rusya'nın savaş dışı kalması, Almanya'nın zaferini kolaylaştırıcı sayılıyor. Alman işçi sınıfı, kendi burjuvazinin zaferi için Bolşevik politikadan hoşnut olabiliyor. Fransız işçi sınıfı ise açıklıkla Bolşeviklerin liderliğiyle savaşı bırakan Rusya işçileri ve köylülerine kızgınlık besliyor; Britanya işçilerinin durumunun ise farklı olduğunu düşünmek için bir neden bulamıyorum.

Açıklık sağlaması açısından güzel; ancak işçiler sosyalistler demek değildir. Sosyalistler ise devrimci sosyalizm ile özdeş olmuyorlar; emperyalist aşamanın en büyük işçi ve sosyalist hareketi, Yirminci yüz yılın başında düzen ile uzlaşmacı ve düzen karşıtı olmak üzere ikiye ayrılıyor. Bernstein uzlaşmacılığı ve Kautskiy ise devrimci sosyalizmi temsil ediyorlar; bu tarihlerde Kautskiy, Marx

ve Engels'ten sonra, bunların çizgisini sürdüren en büyük otoritedir. Savaş başladığı sırada Kautskiy, Bernstein'ı da afişe etmenin sağladığı ek otorite ile, devrimci sosyalizmin en büyük ismi ve teorisyeni durumunda görünüyor; bu bilgilerin ışığında bakıldığında, Lenin ile Wilson karşıtlığında sonucu işaret eden ibrenin Wilson'a yöneleceği çok önceden bellidir. Avrupa işçi sınıfının enternasyonalist bakıştan uzak olmasına ek olarak, sosyalistler de, bir Mesih Wilson'a, Wilson sosyalizmine muhtaç ve mahkumdurlar.

Kautskiy, 1915 yılında savaşta sosyal-demokratların, o tarihteki söylenişe göre sosyalistlerin, savaş konumlarını incelerken, bir yerde, it goes without saying that we exclude the case of working practically for the defaat of one's own country, «söylemeye gerek yok, biz, sosyalistlerin, fiilen kendi ülkelerinin yenilgisi için çalışmaları ihtimalini saf dışı bırakıyoruz» diyor[63]. Savaş başlıyor ve Kautskiy, sosyalistlerin, ülkelerinin zaferi için savaşmaları gerektiği vaazını yapıyor. Yorum yoluyla değil bunu açıklıkla yapıyor ve daha sonra şunları dillendiriyor: «Her ulusal devlette, proleterya da, ülkesinin bağımsızlığı ve birliğini eksiksiz olarak korumak için bütün gücünü kullanmak zorundadır.» Savaşa girilmiş ise bu ancak zafer ile mümkündür; Kautskiy, bunu önermiş oluyor. «Bu, demokrasinin temel öğesi ve proleteryanın mücadele ve zaferinin zorunlu temelidir,» önceki önermeden bu sonraki, zorunlu olarak çıkıyor.

Savaşın başlamasıyla birlikte Kautskiy, daha önceki verdiği devrimci imajı terk ederek demokratik sosyalizm yolunu seçiyor; vaazı, bu seçimle tutarlıdır. Bu tutarlılık, birincisi, devrimin, hiç bir zaman bir seçme sorunu olmamasından kaynaklanıyor; bir seçme imkanı varsa, devrim yolunun kapalı olduğunu düşünüyorum. Şöyle de söylenebilir, eğer bir hedefe devrimci olmayan bir yolla varmak mümkünse, devrimci yol kapalıdır. Savaşla birlikte Kautskiy, Bernstein'a karşı ileri sürdüklerini bırakarak sosyalizmin demokratik yollarla da kurulabileceğine inanmaya başlıyor; Kautskiy ve etkileyebildikleri için artık devrim yo-

lunun kapanmış olması gerekiyor. İnsanlar ve kütleler, başka yollarla varabilecekleri yere, hiç bir zaman şiddet kullanarak gitmezler; bu, pek yazılmamış bir alfabe olmalıdır. İkincisi, ancak devrimin tek ve kaçınılmaz bir yol olduğunu düşünenler, bir savaşta ülkelerinin yenilmesini açıklıkla istemek imkan ve durumundadırlar; savaşta, kendi ülkesinin yenilgisi için propaganda yapmakla devrim yolunu seçmek, bir ve aynı oluyor.

Kautskiy, devrim yolunu görüp cesaret edemediği için mi ülkesinin zaferini istiyor, yoksa, ülkesinin zaferini istediği için mi, devrim yolundan çıkıyor; bu, buradaki mantık zinciri açısından herhangi bir öneme sahip görünmüyor. Bırakıyorum. Savaşta, ülke burjuvazisi ve egemen tutum ile özdeşleşince, geriye barış formülasyonunda bir kimlik arayışı kalıyor. Biraz sonra Kautskiy şöyle sürdürüyor: «Fakat, proleterya pratiği ve savaş sonrası sosyal demokrat partilerin iş birliği açısından, hangi temelde barış istediklerini bilmek, önemli bir ayrım noktası olacaktır. Barış, silahsızlanma ve dünya politikası hakkında anlaşma temelinde mi, yoksa hangisi olursa ülkelerin parçalanması temelinde mi olacaktır; bu önemlidir.» Savaşa karşı tutumda egemen sınıflarla ciddi bir ayrım noktası bulamayan Kautskiy, barış amaçlarının formülasyonunda bir kimlik arayışı peşine düşüyor.

Burada Kautskiy, etkilediği ve formülasyonuna katkıda bulunduğu Avrupa marksizmi ve sosyalizmi, Wilson'un dümen suyunda gitmek zorundadır. Bolşevik barış açılımları Wilson'u önemli ölçüde etkiliyor ve bir Wilsonsı barış retoriğinin ortaya çıkmasına neden oluyor; Avrupa sosyalizmini Lenin değil Lenin'in etkisiyle ortaya çıkan Wilsonsı barış retoriği egemenliği altına alıyor.

Artık bu alt bölümün sonuna yaklaşmış bulunuyorum; Wilson'un kendisi ve Brest-Litovsk'tan sonra kullandığı barış edebiyatı, Avrupa için, eksiksiz bir kurtarıcıdır. Keynes, Paris Barış Konferansı'ndaki görevinden istifa ettikten sonra sıcağı sıcağına kaleme aldığı çalışmasında bunu kalıcı bir biçimde dile getiriyor: «In November 1918 the

armies of Foch and the fords of Wilson har brought us sudden escape from what was swallowing up all we cared for.» Fransız general Foch'un komutasındaki müttefik kuvvetler ve Wilson'un sözleri, Avrupa'nın tüm değerlerini yutacak gibi görünen tehlikeden ani bir kurtuluşu sağlıyor. Peygamber Wilson, kurtuluşunu gerçekleştirmek üzeredir ve mahkum Avrupa solu, bunun peşine takılıyor.

Burada bir tek örnekle yetinmek istiyorum. Romain Rolland, Başkan Wilson'a hitaben bir açık mektup yayınlıyor ve bunda şöyle sesleniyor: «Konuş, konuş, herkese konuş! Dünya, ulus ve sınıf sınırlarını aşan bir sese susamıştır. Konuş, gelecek seni, uzlaşmacı adıyla tanıyıp tanıtacak.» Büyük bir entellektüel otoriteye sahip olan Rolland'tan başka pek çok yerde işçi örgütleri Wilson'u destekleme kararları alıyorlar ve bunları birbirlerine, diğer ulusların örgütlerine aktarıyorlar. Fransa'da sosyalist parti kongreleri ve Büyük Britanya'da Bağımsız Emek Partisi, ILP, Wilson barış programı için hükümetleri zorlayan bildiriler yayınlıyorlar.

Wilson'un barış programı sadece barışı sağlamakla kalmayacak ve aynı zamanda barışçıl yolla yeni ve insancıl bir düzen kurucusu olarak algılanıyor.

Manda İle Doğu'ya

Politika, güçler çarpışmasıdır.

Politika sanatı, güç oluşturma, toplama ve bunu bir başka gücün üzerine sevk etme hüneridir.

Bilime yatkındır.

Uluslar ve sınıflar karşılaşması, politikadır; güç dengelerini bozup yeni durumlar yaratmaya yöneliyor.

Politikada güç yüklü akımlar karşı karşıya geliyor; yenmek ve yenişememek durumları ortaya çıkabiliyor.

Emperyalist ülkelerin ilhak ve paylaşım politikaları bir güç yüklü akımdır; matematik dille vektor deniliyor. Bolşevizmin ilhaksız ve tazminatsız barış, halklara ve ulus-

lara self-determinasyon tanıma politikası bir başka güçlü akım oluyor; çarpışıyorlar.

Yenen, hırslı Fransa emperyalizmi ile deneyimli ve lider konumunda Büyük Britanya emperyalizmidir; zaferi mutlak görünmüyor. Kesindir; ancak, Bolşevizm tarafından ortaya atılan ve Wilson tarafından benimsenerek bütün Avrupa sosyalizmine mal edilen self-determinasyon ve ilhaksız barış programına da bir yaşama hakkı tanımak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Açıkcası, Büyük Britanya çizgisini kabul etmek ve Wilson'un görüntüsünü kurtarmak gerekiyor; bu, manda'dır.

Manda, Birinci Dünya Savaşı sonlarında emperyalizmin yeni paylaşım çizgisini sürdürmesinin kandırıcı adıdır; savaşı kazanıyor.

Manda, Doğu'ya kurtarıcı olarak geliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin imarcı imajı ile birleştiğinde, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda manda Doğu'nun kurtarıcısı sayılıyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, pek az ayrığıyla, Doğu'daki bütün milli demokratik devrimciler, mandacıdır. Manda'yı kurtuluş kabul ediyor.

Mustafa Kemal, mandacıdır.

Kürt liderlerinin pek büyük çoğunluğu mandacıdır.

Ermeni liderlerinin nerede ise tümüne yakını mandacıdır.

Arap liderlerinin, küçük bir azınlık hariç, tümü mandadan yanadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Doğu'ya manda egemendir.

Doğu'da manda ne ise Batı'da «Wilson Sosyalizmi» odur.

Savaş, politikanın silahlı kuvvetlerle sürdürülmesidir.

Emperyalizm, mal ve sermaye ihracının, silahlı müdahale ve silahlı müdahale tehditi ile artırılması, güvenceye alınması ve sürdürülmesidir.

Emperyalist savaş, sermaye ve mal ihracatını, silahlı kuvvetler ile sürdürme ve genişletme politikasıdır.

Birinci Savaş, Avrupa sosyalizmini bir yol ağzına ge-

tiriyor; Birinci Dünya Savaşı, ihtilalci sosyalizmin ilk ve en büyük turnusol kağıdı oluyor.

Savaş, insanın en yüksek ölçüde gerçekleştiği, sınıf mücadelesinin en üst düzeye çıktığı bir yaşam türüdür. Emperyalist savaş, insanın gerçekleşmesinin ve sınıf mücadelesinin en üst düzeye ve dünya ölçüsünde, çıkışı oluyor.

Bütün teknokratik ve ekonomist tartışmalar geride kalıyor ve dünya savaşı, Avrupa sosyalizmini bir yol ayrımına getiriyor: İktidarı almak veya egemen kampa katılmak. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa marksizmine, bunun dışında bir yol bırakmıyor.

Politika, yolların çatışmasıdır.

Yollar çatıştığı zaman yol ayrımını kabul etmemek politika içinde mümkün olamıyor; Avrupa sosyalizmi, seçimini yapıyor.

Bir söz var; bir insanı büyü ile öldürmek mümkündür, ancak, kahvesinin içine yeterli ölçüde arsenik koymak zorunlu oluyor. Avrupa sosyalizmi, çok çok küçük bir istisna ile, egemen sınıfların savaş politikasına katılmakla, devrim yolundan vazgeçiyor ve sosyalist iktidarı bilinmez bir zamana, belki de ölümden sonra kavuşulacak olan cennet zamanına ertelemiş oluyor. Bunun için gerekçe gerek; büyü, Alman sosyal demokrasisi için çarlık despotizmini ortadan kaldırmaktır. Hiç inandırıcı olmadığını söyleyebilecek durumda değilim; Marx ve Engels'in Rusya despotizminin ortadan kaldırılmasıyla, zaman zaman, Avrupa demokrasisini özdeşleştirmeleri, Almanya sosyal demokrasisinin savaş kararında çok büyük bir rahatlatıcı oluyor (*).

(*) «Böylece Woodrow Wilson'un Birinci Dünya Savaşı'nı demokrasi için yapılan bir Haçlı Seferi olarak nitelemesinden çok önce Alman sosyal demokrasisi, Merkezi İttifak'ın savaşını, Rusya despotizmine karşı bir Haçlı Seferi düzeyine yükseltti.»

«Bu yolla, sosyalist ideolojideki anti-kapitalizm ve enternasyonalizm, 'çarlık bahanesiyle', derhal iskartaya çıkartıldı.»

«Liebknecht ve Luxemburg'un, daha sonraki savaş yıllarını demir parmaklıkların arkasında geçirmeye yazgılı oldukları anlaşılıyor; fakat ikisi, zindana götürülmeden önce, küçücük Alman maksimalistleri için hareket noktası olan platformlarını

Belki de bu nedenle veya birlik kaygılarıyla Luxemburg ve Liebknecht de başında bu eğilimi sergiliyorlar ve kısa zaman içinde ayrılıyorlar.

Yol ayrımının başlangıcında yollar bitişiktir; yol ayrımı, tek yoldan başlıyor.

Anti-Duhring, sosyalizmin klasiklerinden en önemlisi sayılabilir; fakat Profesör Duhring ile Engels'in bir ara çok yakın yol arkadaşı olduğunu unutturmamalıdır. Duhring ile Engels'in zaman içinde ayrılan yolları, zamanın belli noktasında bir ve aynı yerde olduklarını düşünmeyi bile zorlaştırıyor. Yol ayrıldıktan sonra ayrılık genişliyor.

Fransa'da Jules Guesde, sosyalistler arasında bir burjuva hükümetinde görev kabul etmenin en şiddetli karşıtı olarak biliniyor; savaşı destekleme kararından sonra savaş hükümetinde sandalyesiz bir bakan olmak için büyük bir istek gösteriyor. Savaşın en inatçı karşıtı Marcel Sembat da bayındırlık bakanlığı koltuğuna oturuyor. Önde gelen bir sosyalist olan Albert Thomas da, daha sonra Cephane Bakanlığı sandalyesini kabul ediyor.

Bu bir «milli koalisyon» örneğidir; müttefik ülkelerde bu model birbirini izliyor. Büyük Britanya'da Asquith'in kurduğu koalisyon hükümetinde İşçi Partisi'nden Arthur Henderson Eğitim Bakanlığını ve Savaş Kabinesi üyeliğini elde ediyor.

Burada da kalmıyor; UDC, Union of Democratic Control, bu tarihlerde Büyük Britanya'da bir parti kadar güçlü ve dış politikada etkili bir «demokratik» örgütlenme oluyor; UDC Merkez Komitesi, 1917 yılı başında, bir broşür yayınlıyor. Başlığının son derece ilginç bulunacağına inanıyorum: «British Working Men, Observe! French Workers

---

formüle edebildiler.»

«Doğru, Liebknecht, Luxemburg, Mehring ve Zetkin'in izleyicileri sayıca azdılar. Fakat, ilk sayısı 27 Ocak 1916 yılında gizli olarak dağıtılan propaganda organları Spartakusbriefe'nin ideolojik netliği ve keskinliği nedeniyle bu ihtilalciler, kendi güçlerini çok aşan güçlü bir sese ve etkiye sahip oldular.»

Arno J. Mayer, Political Orgins of the New Diplomacy 1917-1918, op. cit., s. 104-105.

Suppot Wilson». Büyük Britanya'da UDC, işçilere, «Britiş İşçileri Haberiniz Olsun, Fransız İşçileri Wilson'u Destekliyor» başlığıyla broşür dağıtıyor.

Bundan sonra sadece iki aktarma yapmakla yetinmek durumundayım; birincisi, bekleneceği gibi, Lenin'den geliyor. Lenin, tamıtamamına 1917 yılı Ocak Ayı'nda kaleme aldığı, «Dünya Politikasında Dönüş» başlıklı yazısına, «there is something of a holiday atmosphere in the pacifist camp» diye başlıyor[64]. Pasfist kampta bir tatil havası estiğine işaretle bunun pek de haksız olmadığını dile getiriyor. «Why shouldn't they rejoice when Wilson 'himself' 'paraphraseses' the pacifisit declaration of the Italian Socialist Party», Wilson'un kendisi İtalyan Sosyalist Partisi'nin pasifist deklarasyonunu yorumlamak ile yetinirken, barış kampı neden sevinç içinde yüzmesin; İtalyan Sosyalist Partisi, çok kısa bir zaman önce Kienthal'da, Lenin yazıyor, sosyal-pasifizmin tutarsızlığını ilan ederken şimdi mevzi değiştiriyor.

«Is it surprising that in **Avanti!** Turati exults at Wilson's having paraphrased **their,** Italian, 'pseudo-socialist' pacifist phrases?» Turati, İtalyan sosyalistlerinin organı Avanti'de, Wilson'un, kendi açıklamaları üzerine yorum yapmasıyla övünüyor; Lenin, bunun şaşırtıcı olup olmadığını soruyor. Lenin, Fransız Le Populaire Dergisi'nin aynı çizgiyi savunduğunu, Kautskiy ve Turati çizgisini birleştirdiğini dile getiriyor.

Lenin'in bu yazısı, dünya politikasındaki önemli dönüş üzerinedir; Lenin, emperyalist savaştan emperyalist barışa doğru bir dönüş yaşandığını ileri sürüyor. Emperyalist savaş, insanlara «tam bir yoksulluk» ve sosyalizme de, «Plehanov, Albert Thomas, Legien, Scheidemann ve diğerleri kanalıyla en büyük ihaneti» getiriyor. Emperyalist barış da, insanlığa dindar ifadeler, idare-i maslahatcı reformlar, yarım-ödünlerle en büyük aldanmayı getirecektir»; Lenin, bir de bunu yazıyor. Lenin'in bu yazısını, Wilson'un bütün konuşmalarını, Kautskiy ve Turati türünden sosyalistlerin yazdıklarını yorumlamak ve bunlara şerh düşmek, bunları biraz değiştirerek daha yüksek sesle dillendirmek

olarak anlayıp anlattığı biçiminde özetlemek mümkün görünüyor; Wilson, açılımlarının kaynağını devrim yoluyla iktidarı alma yolundan dönen sosyalistlerin açıklamalarında buluyor.

Bolşevizm büyük bir kesinlikle formüle ediyor, Avrupa solu bunu önemli ölçüde timar ediyor, Wilson bunları daha da değiştiriyor ve geniş yığınlara aktarıyor; bundan sonrası bir başka aktarmaya kalıyor. Ekim Devrimi'nden yarım yıl kadar sonra, Paris'teki Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçisi W.S. Sharp, şunları not ediyor: «Paradokslu ve garip görünebilir ama, Başkan Wilson'un nasihatları ve yapıcı önlemleri, zaman zaman bir ikonoklastik güç taşıyarak, Fransa'daki sosyalistlerin düşüncesi üzerinde, Müttefik Kuvvetler'in hiç bir liderinin sahip olamayacağı kadar büyük bir etki yapıyor.» Büyükelçi, Başkan Wilson'un inandırıcılığına, bu sonucun elde edilmesinde büyük bir prim verdikten sonra Başkan'ın yöntem ve açıklamalarının «radikal eylemleri sınırlamada» çok değerli ve güçlü bir etkiye sahip olduğuna işaret ediyor. Başkan Wilson, Büyükelçi Sharp'a göre, uyumsuz unsurlar arasında bir armoni sağlamada son derece önemli bir rol oynuyor.

Doğrusu, Wilson konusunda, Lenin'in yazdıklarıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Paris Büyükelçisi'nin ülkesine gönderdiği değerlendirme arasında, birbirine zıt iki kutbun temsilcisi olmanın yol açtığı formülasyon farkından başka bir ayrılık göremiyorum; Wilson, Avrupa'da Avrupa sosyalistlerinin çok büyük bir bölümünü arkasına takmayı başarıyor.

Bu bilgilerden sonra yeni bilgilere geçebilmek için bir «model» kurulabilir. Model, iki vektörden oluşuyor; bir yanda, Lenin'in dillendirdiği self-determinasyon formülü var. Tekrar etmek durumundayım; self-determinasyon programının her halde sosyalist olduğu son derece tartışmalıdır. İki durumda da tartışmalıdır; işçi sınıfının yönetim aşamasında olduğu bir durumda burjuvaziye kendi ulusal devletini kurma hakkının savunulmasının sosyalizme uygunluğunun pek büyük bir zorlukla ileri sürülebileceğini sanıyorum. İşçi sınıfının zayıflığı halinde ise burjuvazinin

bir programının sosyalistler tarafından ve büyük bir hırsla savunulmasının anlamlı olup olmadığı üzerinde durulabilir; her iki durumda da bir tartışma gereği görülüyor. Yapılmıştır; pek çok sosyalist, Lenin'e itiraz ediyor. Lenin'in self-determinasyon programı, her zaman kendisiyle beraber olan sosyalist azınlık tarafından reddediliyor ve hiç bir zaman Leninist olmayan sosyalistler ve Wilson tarafından benimseniyor: Wilson'un benimsemesi, self-determinasyonu daha geniş sosyalistlerin ve yığınların kabul etmesine yol açıyor.

Bir yanda bu var; bir güçlü program durumundadır. Diğer yanda ise Büyük Britanya ile Fransa'nın büyük bir inatla savundukları paylaşım antlaşmaları bulunuyor; savaştan önce yapılan gizli antlaşmaları gerçekleştirmek için büyük bir kıskançlık sergiliyorlar. Self-determinasyon, her türlü ilhak kapısını kapatıyor ve Büyük Britanya ve Fransa ise daha önce yaptıkları gizli paylaşım antlaşmalarına uygun olarak yeni sömürgeler veya topraklar edinmek istiyorlar.

Çarpışan iki güçlü eğilimdir; bir de safdil, Keynes'in nitelemesiyle kör ve sağır Don Kişot Wilson var. Bu iki güçlü eğilimin çarpışması karşısında kendisini peygamber sayan modern Don Kişot Wilson ne yapabilir; yıkılan imparatorluklardan çıkan topraklarda yaşayan halk ve ulusların çok büyük çoğunluğunun kendi kendisini yönetmeye ehil olmadığını düşünerek, bu topraklardaki insanları yönetmek için bir milletler klübü kurulmasını önerebilir. Fakat milletler klübünün bir camia olarak tek tek halk ve ulusları yönetmesi mümkün olmayabilir; bu durumda, milletler klübü yönetim için vekillerini seçmek durumundadır. «Manda», vekalet anlamına geliyor; mandatör ya da vekil olarak, yönetmekte çok büyük deneyim kazanmış olan emperyal devletleri, Fransa ve Büyük Britanya'yı seçmekten daha doğal ne olabilir? Görülüyor, politika güçlerin çarpışması olarak ele alınırsa, manda sistemi, çok büyük bir fiziksel zorlama ile ortaya çıkıyor.

Belki de manda sistemi, Milletler Cemiyeti'nin doğuşuna yol açıyor; ancak Milletler Cemiyeti ciddi bir imkan

olarak gerçekleşememekle birlikte Milletler Cemiyeti ile var olabilecek olan manda sistemi, kendisinin varlık nedeninden ayrı olarak var olabiliyor. Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğinde manda sistemi doğrudan doğruya mandatör devletin yönetimi olarak kendisini sürdürebiliyor.

Versailles Antlaşması'nda ön plana çıkartılan manda sistemi değil Milletler Cemiyeti oluyor. Ancak gerçekte işleyen sistem Milletler Cemiyeti değil manda sistemidir. Çünkü kendisini İsa yerine koyan Wilson, Milletler Cemiyeti Konvansiyonu'nu da içeren Versailles Antlaşması'nı kendi ülkesine, Kongre'ye, kabul ettiremiyor ve paralize olarak önce tarih ve sonra da yaşam sahnesinden çekilmek zorunda kalıyor. Böylece Amerika Birleşik Devletleri ve anlaşılır nedenlerle de Sovyet Rusya, yeni dünya kuruluşunun dışında kalıyorlar; bu, Milletler Cemiyeti'nin önemli ölçüde ölü doğması anlamına geliyor.

Tarihte kişiler önemli midir; Wilson'un tarihsel rolüne bakıldığında önemsiz kişilerin çok önemli olabileceğini söylemek mümkün görünüyor. Tarihin bu önemli kesitinde Wilson'un oynadığı role de bakıldığında, Keynes'in sezgisine şaşırmamak mümkün olamıyor; Wilson'u, kör ve sağır bir Don Kişot'a benzetmesi son derece yerindedir. Wilson, bir zavallı Don Kişot'tur; Batı Avrupa'nın şatolarına saldırma gereğini duymamak bir yana, bunları aklından çıkardığı anda yıkılacaklarını varsayıyor.

Politika, güç yüklü okların çarpışmasıdır.

Uzun bir savaşın galibi, zaferini abartma eğilimindedir.

Uzun bir mücadelenin galibi, gömülü bütün hırslarının ayağa kalkıp sefere çıkışına tanık olmak durumundadır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransa budur. Böyle bir Fransa'yı Paris Barış Konferansı'nda Clemenceau'nun temsil etmesinden daha uygun bir rol dağılımı düşünemiyorum; bu, Fransa'dan başka hiç bir tutkusu olmayan ihtiyar politikacı, Wilson'un Ondört Noktası'nı hiç bir zaman benimsememiş olduğunu hiç bir zaman gizlemiyor.

Aradan geçen zaman, Paris Barış odasında, Büyük

Britanya delegeleri arasında oturan genç iktisatçı Keynes'in Clemenceau hakkındaki gözlem ve tanılarının da son derece gerçekçi olduğunu kanıtlıyor; Keynes, Clemenceau hakkında, «he felt about France what Pericles felt of Athens - unique value in her, nothing else mattering» diye yazıyor. Pericles'in Atina'ya olan tutkusu, Clemenceau'da Fransa tutkusu biçiminde yaşıyor; Atina veya Fransa dışında hiç bir değer bulunmuyor. Keynes, Clemencea'unun Fransa'ya tutkulu olduğunu, ancak Fransızlar'a ve bu arada yakın çalışma arkadaşlarına da hiç bir önem vermediğini kaydediyor. Almanya için yapılacak olan ise tektir; Clemenceau, Almanya'nın gözünü korkutmaktan başka bir yol olmadığını düşünüyor. Bu yol ise, pratikte, Almanya'yı, Fransa'yı yendiği 1870 yılındaki duruma getirmek olarak anlaşılıyor; Paris Barış Konferansı'nda Fransa, kendisini geldiği yerde tutarak Almanya'yı elli yıl önceki durum ve gücüne indirip bağlama politikasının hırslı bir savunucusu olarak görülüyor.

Büyük Britanya ise Almanya'yı durdurmanın ötesinde artık Osmanlı Devleti'nin varlığından kurtularak Hindistan sömürgesini daha da güvence altına almayı ve Orta Doğu'da açıkça var olmayı hesaplıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda Çarlık Rusyası ile anlaşmıştır. Rusya, İstanbul'un kendisine verilmesi karşılığında Osmanlı topraklarının Fransa ve Büyük Britanya arasında pay edilmesine razı olmuş durumdadır; Akdeniz kıyılarında, diğerlerine göre küçük sayılabilecek bir pay da İtalya'ya veriliyor.

Burada birisi teorik ve diğeri tarihsel iki soru ortaya çıkıyor; Wilson, Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı döneminde başkanlığına uygun mudur, birinci soru bu oluyor. Amerikan Kıtası'nda emperyalizmini kurumlaştırmaya kararlı Amerika Birleşik Devletleri için serüvenci Theodore Roosevelt pek uygun düşüyor; tarihsel olarak dünya emperyalizmine kararlı, ancak henüz pratikte bütün sorunlarını çözmemiş bir Amerika için, Birinci Dünya Savaşı döneminde Wilson'dan daha uygununu düşünemiyorum. Kendisinde bir misyon gören, bir rahip ailesinin oğlu olarak

dünyaya gelen ve giderek Mesih olduğunu düşünen, kısa doğrularla uzun yanlışları birarada taşıyan, öğrenmeye aşırı isteksiz Wilson, sanki de Amerika'nın dünya emperyalizmi için keşfe gönderdiği, savaşta keşif görevini fetih sanan, bir saf yaratıktır; Amerika, tam bu sırada, Wilson'un keşfettiği mevzilere yerleşmekte, geçici olduğu sonradan anlaşılan, bir tereddüt geçiriyor.

Tereddüt, yavaş hareket anlamına geliyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin McKinley ile başlayan ve Theodore Roosevelt ile doruğa çıkan emperyalizmi, Latin Amerika perspektiflidir; sömürgeci Avrupa devletlerinin Latin Amerika ile bağlarını kesiyor. Wilson, bu aşamayı tamamlamakla birlikte Amerikan emperyalizmini eski dünyaya, Avrupa'ya götürme zorunluluğunu görüyor; ancak, geçmiş düşüncelerine ve yalnızlık politikasının kalıntılarına bağlı Amerika Birleşik Devletleri'nin tamamı, bu yeni açılıma, aynı hırsla katılamıyor. Böyle bir tarih kesitine zavallı bir Don Kişot olan Wilson, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonu ile Soğuk Savaş dönemine, yakınları tarafından alık olarak nitelendirilebilen ve kendi halinde neşeli Başkan Truman'ın uygunluğu (*) ölçüsünde, uygundur.

İkinci soru tarihseldir; Wilson'un emperyalist devletler arasında yapılan gizli paylaşım antlaşmalarını bilip bilmemesiyle ilgilidir. Yirminci yüz yılın başı, başta Britanya ve Fransa ve Rusya arasında olmak üzere, pek çok gizli, paylaşım antlaşmasına tanıklık ediyor; Ekim Devrimi ile Rusya'nın yaptıkları hemen açıklanıyor. Başka toprakları da ilgilendirmekle birlikte Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Rusya Osmanlı topraklarını, son derece özgür bir biçimde, aralarında bölüşüyorlar ve bunları devletlerarası

(*) Her hangi bir olumluluk veya olumsuzluk yüklemeden Theodore Roosevelt ile Wodrow Wilson'un kişisel farklılıkları ve Roosevelt'in yeğeni Franklin Roosevelt ile Harry Truman'ın kişisel farklılıkları arasında paralellikler kurabiliyorum. Franklin Roosevelt ve Harry Truman ile ilgili çözümlemelerim, bu dizinin ikinci kitabı ile «Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü» adını taşıyan çalışmalarımda yer alıyor.

antlaşmalara bağlıyorlar. Osmanlı toprakları üzerinde olanlar dahil, gizli paylaşım antlaşmalarını Wilson'un bilip bilmediği zaman zaman tartışılıyor; tartışmanın sonucunda, Wilson'un bunları bildiği kesin görünüyor.

Gizli paylaşım antlaşmalarının en önemlileri, Londra Antlaşması, Sykes-Picot Mutabakatı ve Constantinople Notaları oluyor; Büyük Britanya Dış İşleri Bakanı Arthur Balfour, önce bunları Wilson'a gönderiyor ve üç gün sonra da, 21 Mayıs 1917 tarihinde, Washington'da Wilson ile bunları tartışıyor. Bunu, Balfour'un Albay House ile haritalar üzerinde bu gizli antlaşmaları çalışması izliyor.

Şimdi geriye dönüyorum ve bir özet yapıyorum: Lenin'in öne sürdüğü ve Wilson tarafından benimsenen halklara ve uluslara kendi yazgısını kararlaştırma hakkının verilmesi, ilhaksız bir barış programı ile Avrupa emperyalizminin planları ve aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar, iki güçlü akım olarak, Paris'te karşı karşıya geliyor. İki hareket halinde güç çarpışıyor; zayıf Milletler Cemiyeti ile kalıcı manda sistemi işte bu çarpışmadan çıkıyor. Birbiriyle çarpışan ve birbirini yenemeyen iki vektörün, ikisinin yönünün dışında, bir üçüncü yöne açılan bir hareket doğurması fizik ve matematik dünyasında bilinen bir durumdur; uluslar politikasında da yaşanıyor.

Buradan sonra bazı aktarmaları sıralamak durumundayım; böyle bir sıralamanın, fizik bilimlerdeki gözlemlerin yerini alacağını düşünüyorum. Önce Profesör Levin'den aktarıyorum.

«Wilson had come to Paris hoping to assign the German and Turkish colonies as mandates to the smaller powers.»

«At the Peace Conference, however, the President was confronted with the fact that the Allies had already distributed the colonial spoils in a series of wartime secret treaties.»

«Considering these facts, it is possible to argue, of course, that all the President had really achieved through the adoption of his mandate program at Paris was the le-

gitimization of the reality of Allied imperialism with the covering liberal rhetoric of League trusteeship.»

Soyutlama, gözlem ya da olguların, imbiklenmesidir; bunu yapmaya çalışıyorum. Profesör Levin Jr., Başkan Wilson'un Paris'e, Alman ve Türk kolonilerini, küçük devletlere, manda olarak dağıtma planı ile geldiğini kaydediyor; ancak Paris'te bilip de yok saydığı bir gerçekle karşı karşıya kalıyor. Wilson, Paris'te, Müttefikler'in, kolonyal ganimetleri, savaş sırasında yaptıkları bir takım gizli antlaşmalarla, kendi aralarında paylaşmış olduklarını görüveriyor. Ne yapabilir; Profesör Levin, Wilson'un yaptığının, «Müttefik emperyalizmi gerçeğini», Milletler Cemiyeti ve sayeti üzerine yapılan bir edebiyat ile meşrulaştırmaktan ibaret olduğunu yazıyor[65]. Wilson'un rolü budur.

Bu kadar değil; Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekiyor. Başkan'ın Paris'te mağlup olmasının ve emperyalist stratejiyi bir İsevi retorik ile ambalajlamak zorunda kalmasının bütün sorumluluğunu Avrupalı yöneticilere yüklememek zorunluluğu var; Profesör Levin jr., Wilson'un Dış İşleri Bakanı Lansing'in 30 Aralık 1918 tarihinde hazırladığı bir gizli memorandumdan da söz ediyor. Bunu da, olduğu gibi, aktarmak gereğini duyuyorum: «Başkan Wilson'un 'self-determinasyon' hakkıyla ilgili deklarasyonu üzerinde düşündükçe, bazı ırkların kafasına böyle bir düşünceyi sokmanın tehlikesine daha çok inanmaya başlıyorum. Bunun Paris Konferansı'nda imkansız taleplerin ortaya atılmasına dayanak olması kaçınılmazdır ve pek çok ülkede sorun yaratacaktır. Bunun, İrlandalılar, Hintliler, Mısırlılar, Boers'deki milliyetler üzerinde etkisi ne olacaktır? Hoşnutsuzluk, düzensizlik ve isyan doğurmayacak mıdır? Suriye'nin, Filistin'in, muhtemelen Fas ve Trablusgarp'ın Muhammedileri (*) buna dayanmayacaklar mı? Bu, Baş-

(*) Dinler, adlarının dışında, pek çok zaman da, kurucularının isimleri bir aidiyet takısı eklenerek de ifade ediliyor; Yahudilik, Musa'dan dolayı, Musevi, Hristiyanlık, İsa'dan dolayı İsevi ve Müslümanlık da Muhammed'e bağlanarak Muhammedi olarak da gösteriliyor. Zaman zaman bu gösterişe bağlı kalıyorum.

kan'ın kendisini fiilen bağlamış olduğu Zionizm ile nasıl bağdaştırılır? Sözün kısası, bu ifade dinamit yüklüdür.» Lansing'in hazırladığı bu Amerikan Dış İşleri Bakanlığı memorandumu, Lenin'in ileri sürdüğü türden, Washington'un self-determinasyon ilkesini tutarlı ve ısrarlı bir biçimde savunamayacağını gösteriyor.

Hem kendi bürokrasisinin ikircikli tutumu ve hem de Avrupa devletlerinin inatçı yaklaşımları nedeniyle Wilson'un anti-emperyalist programı önemli ölçüde yumuşamak zorunda kalıyor; Wilson, emperyalizmi ortadan kaldırmak yerine Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde reforma uğratmak istiyor. Bu, bir anlamda, Wilson'un Amerika'nın programını emperyalist olarak görmemesini de hesaba katarak, Asya ve Afrika topraklarını Amerikan yayılmacılığına açmak da demek oluyor. Bunları da yazan Profesör Levin jr., bu alandaki düşüncelerini şöyle bir yargıya ulaştırıyor: «In short Wilson was opposed more to the form than to the substance of the existing economic and political hegemony of the West in the international arena.» Kısacası, Wilson, Batı'nın ekonomik ve siyasal hegemonyasının özünden daha çok biçimine karşı çıkıyor; manda bir biçim değişikliğidir.

Aktarmaları sürdürüyorum ve şimdi sırada, o sıralarda Wilson'un kurmaylarından olan ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık makamına yükselen Hoover var. Hoover, Wilson'un 28 Şubat 1919 tarihinde yapılan Demokratik Parti'nin Ulusal Komitesi'nde yazılmamak kaydıyla bir konuşma yaptığını ve burada, «ben, manda sisteminin ilk savunucularındanım» dediğini kaydediyor. Manda sistemi, genel olarak, Büyük Britanyalı General Smuts'ın bir buluşu sayılıyor; Wilson, bu konuşmasında, «ben artık mevcut güçlerden her hangi birisine şimdiye kadar aldıklarından daha başka toprak verilmesinin gereğine inanmıyorum» diyor ve «bu yüzden de General Smuts'ın düşüncesinin ateşli taraftarıyım» diye ekliyor[44]. Başkan Wilson'un manda sistemini, Avusturya-Macaristan ve Türkiye İmparatorlukları'nın dağılmasıyla ortaya çıkan topraklarla, Alman sömürgelerini, ilk adım olarak Avrupalı emper-

yalıstlerin kontrolundan çıkararak, ikinci adımda Amerika Birleşik Devletleri'nin etki alanına çevirmeyi planlamış olması mümkün görünüyor (*); daha önce yazdıklarımla tutarlıdır.

Ancak Wilson'un planları gerçekleşmiyor; Hoover, Wilson'un Paris'e giderken, George Washington gemisinde ve yakınlarına, Osmanlı, Rusya, Alman İmparatorlukları'ndan kurtulan ve kurtulacak olan «geri halkların», backward peoples, bir geçiş döneminde, gözetim altında yaşamaları gerektiğini söylüyor. Henüz adı tam konmamıştır; vesayet, manda veya bir başka ad olabilir. Wilson, vasi ya da vekil olarak, Avrupalı emperyalist devletleri değil küçük ve tarafsız ülkeleri düşünüyor. Bu sırada Başkan'ın yanında olan Profesör Seymour, Wilson'un küçük tarafsız devlet olarak Hollanda ve İskandinav devletlerini aklına koymuş olduğunu yazıyor; ancak çok konuşmayı da seven Wilson'un bu düşüncesi karşısında Avrupa'nın gedikli emperyalist ülkeleri karşı önlemlerini almakta gecikmiyorlar. Hoover'in yazdığına göre, 24 Ocak 1919 tarihinde, Britanya, Avustralya, Güney Afrika, Smuts bu ülkeyi temsil ediyor, Fransa ve İtalya'nın liderleri, Paris'te bir araya gelerek bu sorunu tartışıyorlar ve Wilson'un küçük tarafsız ülkelerin vekaletine vermek istediği toprakların kendilerine ayrılması gerektiğinde anlaşıyorlar.

Başkan Wilson'u bu anlaşmaya çekme görevi General Smuts'a düşüyor, Smuts, Wilson'a, kaynakları, deneyimleri ve coğrafi yakınlıkları nedeniyle, Milletler Cemi-

(*) Ermenistan mandası sorununa ilerde değinmek durumundayım: bu konuşmasında Wilson, kendisine Ermenistan mandasının önerildiğini bildiriyor. Buna, tepkisini, «burada benim söylemek istediğim, kişisel olarak ve bu odada kalması dileğiyle ifade ediyorum, büyük bir samimiyetle bizim bunu kabul etmemiz gerektiğini düşünüyorum» sözleriyle belirtiyor. Yine bu konuşmasında şöyle bir cümle de yer alıyor: «But the place where they all want us to accept a mandate most is at Constantinople.» Büyük Britanya ve Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nin en çok İstanbul mandateri olması için ısrar ediyorlar.
H. Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, N.Y., 1958-1961, s. 233.

yeti'nin yönetici vekillerinin, mandaterlerin, «ileri» uluslar arasından seçilmesi gerektiğini söylüyor (*). Smuts'ın Başkan Wilson'u ikna etmesi zor olmuyor ve Hoover, bunu, eski diplomasi tarihinin en abidevi başarılarından birisi sayıyor. Şunları yazıyor: «Cemiyeti Akvam sözleşmesine konan General Smuts'ın formülü, eski diplomasi tarihinin en abidevi başarılarından birisi oldu. Böylece Smuts'ın, Afrika'da geniş toprakları Güney Afrika Birliği'ne bağlaması imkanı doğuyordu.» Bu kadar değil, Hoover'un bu sonuçla ilgili yargılarından iki aktarma daha yapmanın çok yararlı olacağını düşünüyorum.

«Whether the President resisted this compromise with Smuts, I do not know. But by this device for all practical purposes the 'backward peoples' were annexed to the Allied empires. Also, it extinguished in several important areas the aspirations of peoples for self-government and independence. It was all neatly managed so as to comply with many of the secret treaties which had divided these areas prior to the President's arrival in Paris.»

«No one since has been able to find any practical difference between these mandated areas and the other British, French, Italian or Japanese colonies or imperial possessions. Moreover, the people of Syria, Iraq, Jordan, Palestine and Lebanon fere demanding self-government and

---

(*) Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 22 nci maddesinde bu ilke açıkca yer alıyor.

«Savaştan sonra, daha önce kendilerini yöneten Devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu sömürgelere ve ülkelere şu ilkeler uygulanır: Bu halkların gönençleri ve gelişmeleri kutsal bir uygarlık görevidir ve bu görevin yerine getirilmesi için işbu Misak'a güvenceler konulması gerekir.»

Yirmi ikinci madde manda sistemini düzenliyor ve bu bir uygarlık görevi olarak sunuluyor. Cemiyet'in sözleşmesi bütün barış antlaşmalarının ve bu arada Sevres Antlaşması'nın başına konuyor.

S.L. Meray - Osman Olcay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, Ankara, 1977, s. 53 - 54.

independence. These aspirations were bottled up for many years by these peoples being placed under mandates.»

«I am convinced that the judgement and attitude of the President in these matters were due to his unfamiliarity wilt Old World Diplomacy and too much confidence in General Smuts when that statesman's own imperial interestb were at stake.»

«It is my belief that the President, to put it bluntly, was just fooled.»

Hoover'ın manda sistemini, Müttefik emperyalist devletlerin, daha önce aralarında yapmış oldukları, gizli antlaşmalara göre istediklerini elde etmeleri biçiminde değerlendirmesini vurgulamak gereğini duydum; Hoover, Avrupalı emperyalist ülkelerin buralardaki uygulamalarıyla, açıktan ve resmen sömürge statüsüne koydukları topraklardaki pratikleri arasında bir fark görmemesi de, manda sisteminin niteliğini göstermesi açısından önemlidir. Hoover, böyle bir sonucu, Başkan Wilson'un bilgisizliğine ve aldatılmasına bağlıyor.

Başkan Wilson sadece aldatılmadı; aynı zamanda pek çok mazlum ülke insanının, seçkininin, burjuva demokratının da, aldatılmasının imkanlarını hazırladı.

Güzel; ancak devam etmeden önce bir parantez açmak istiyorum. Kampanya haline getirilmiş bir propagandanın yanıltıcı etkileri açıklıkla ortaya çıkıyor. 1919 yılında, Türkiye'de pek az insanın mandanın çekiciliğine kendisini kaptırmış olması ve böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin koruyuculuğuna doğru sürüklenmesi son derece düşündürücü görünüyor. Daha da düşündürücü olanı, bir yandan Amerikan mandası, Amerika'da rüzgarın ters yönde esmeye başlaması nedeniyle gerçekleşmeyince ve diğer yandan da pratik mandasız bir kurtuluşun mümkün olduğunu gösterince, bir zamanlar manda programı çerçevesinde birbiriyle yarışanların daha sonra birbirini mandacılıkla suçlamada yarışmaya başlamalarıdır. Bu nokta, günceli yaşayanlar kadar tarih yazıcıları açısından da önemli bir kaygı kaynağı olarak ortaya çıkıyor.

Son olarak H. Howard'ın çalışmasından aktarma yap-

mak istiyorum; Howard, Türkiye'nin paylaşılması üzerine bir monografik çalışmanın yazarıdır. Bu konuyla ilgili olarak bulguları şöyle: Wilson'un retoriği ne olursa olsun, Washington'un Türkiye barışı ile ilgili politika ilkeleri, Türkiye'nin bölüşülmesi konusunda emperyalist ülkelerin daha önce yapmış oldukları gizli antlaşmalara tam bir uygunluk gösteriyor. Amerika Birleşik Devletleri Dış İşleri Bakanı Lansing'in Türkiye ve Balkanlar barışı için, 21 Eylül 1918 tarihi itibariyle hazırlamış olduğu memorandumun ilkelerini dört noktada toplayabilirim. Bir: Türkiye, Avrupa'dan çıkartılıyor ve Anadolu'nun ortasında bir bölge ile sınırlanıyor[67]. İki: Grekler, Ege kıyılarını ve muhtemelen Küçük Asya'nın bazı bölümlerini elde ediyorlar. Üç: İstanbul enternasyonalize ediliyor ve böylece ya bir koruyucuya ya da mandatere bırakıyor. Dört: Mısır'da Büyük Britanya egemenliği tanınıyor ve bunun dışındaki Arap toprakları ya otonomiye kavuşturuluyor, ya da bir koruyucu veya mandatere bırakılıyor. Amerikan Dış İşleri Bakanlığı, Ekim 1918 tarihinde bu ilkelerini biraz daha ayrıntılı bir biçimde formüle edebiliyor; buna göre Ermenistan'ın Akdeniz'e açılması için bir liman üzerinde duruluyor ve Fransa'nın Ermenistan'ın himayesini isteyebileceği, ancak Ermeniler'in Büyük Britanya'yı tercih edebilecekleri kaydediliyor. Bu dökümanda Suriye'nin Fransa'ya gidebileceği, Filistin, Irak ve diğer Arap toprakları için en uygun mandaterin Büyük Britanya olacağı ifade ediliyor. Howard, bu bilgileri verdikten sonra, bu dökümanlar ile «Asyatik Türkiye'nin toprak dağıtımı arasında çarpıcı bri uyuma» işaret ediyor (*). Wilson'un ne ölçüde zavallı bir Don Kişot olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor.

(*) «While the American Government in principle, was opposed to the secret treaties partitioning Turkey among the members of the Entente, and was insisting on the idea of mandates, a careful perusal of its documentb indicates territorial dispositions in Asiatic Turkey in striking accord wirth the secret treaties. This applied neither to Italy nor to Russia, however. But the French position in Syria is clearly recognized, and the British position in Mesopotamia, Palestine and Arabia is

Böylece manda sisteminin tarihsel ve aldatıcı yeriyle ilgili aktarmaları tamamlamış bulunuyorum; şimdi de, çok kısa olarak bu buluş üzerinde durmak istiyorum. Wilson'un, zaman zaman mandayı keşfetmiş olmanın onuruna sahip çıkmak istemesine karşın bu sistemin Güney Afrika Cumhuriyeti'nden General Smuts'a ait olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor. General Smuts, Başbakan Louis Botha ile birlikte Güney Afrika Cumhuriyeti'ni Paris Konferansı'nda temsil ediyor; aynı zamanda Büyük Britanya Savaş Kabinesi üyeliği yapıyor. Wilson ile bir kez Paris'te görüşüyorlar; fakat 1918 Kasım Ayı'nın sonunda yazıp dağıttığı «Milletler Cemiyeti: Bir Pratik Öneri» başlıklı broşürünün, Wilson daha Paris'e gelmeden Wilson'u önemli ölçüde etkilediği kaydediliyor[68]. Parlak bir hatip olan Smuts, böyle bir broşürü yazmakla kalmıyor ve bir Milletler Cemiyeti kurulması için sürekli konferanslar veriyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Smuts, şu görüşlere sahip bulunuyor ve yaymaya çalışıyor: Birincisi, Avrupa'da artık düzeni sağlayacak tek bir otoritenin bulunmadığını ileri sürüyor. Smuts'a göre artık Avrupa atomize olmuştur ve Avrupa'da düzeni sağlayabilmek için bir üst örgütlenmeye gerek bulunuyor. İkincisi, General Smuts, daha savaşın bitmesinden altı ay öncesinden itibaren, Almanya'nın ezilmesine karşı çıkmaya başlıyor (*). Smuts,

---

accepted. Even in the American program the possibilty of the disappearance of the Ottoman Empire from the map is announced openly. Finally the American Government favored the internationalization of Constantinopele as sound, time-honored American doctrine - thoogh it was not to be applied to the Panama Canal.»

Harry N. Howard. The Partition of Turkey - A Diplomatic History 1913-1923. N.Y., 1931-1966. s. 205.

(*) G. Curry, Keynes'i, «Economic Censequence of the Peace» çalışmasını yazması için Smuts'ın yüreklendirdiğini yazıyor; General Smuts, daha sonra, Keynes'in Wilson için kullandığı hakaret dolu sözlerden dolayı ürküyor. Telafi etmek için olabilir, Wilson'u, savaş tarihinin en asil insanı olarak niteliyor.

G. Curry. Woodrow, Jan Smuts and the Versailles Settlement, American Historical Review, July 1961, s. 968.

tümüyle ezilmiş bir Almanya ile Avrupa'nın düzeninin yeniden kurulamayacağı görüşünü savunuyor.

General Smuts, Avrupa'nın tasfiye olduğu, «Europe is being liquidated», düşüncesindedir; Milletler Birliği, «bu büyük düzenin varisi olmak durumundadır.» Rusya, Osmanlı, Avusturya-Macaristan İmparatorlukları tarihe karışıyor; Almanya, çöküyor. Bir düzen boşluğu ortaya çıkıyor; bu düzen boşluğu bir biçimde doldurulmazsa ve ganimet düzeni devam edecek olursa, Bolşevik İhtilali'nin yayılmasını normal karşılamak gerekiyor.

Smuts'ın, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Türkiye İmparatorlukları'nın, «ilhak yok, self-determinasyon var» ilkesine uygun olarak tasfiye edilmesi görüşünün taraftarı olduğu açıklıkla belli oluyor; Milletler Cemiyeti, bu toprakların tümü için bir mandater olarak düşünülüyor. Çok açık olarak şu ileri sürülebilir; Milletler Cemiyeti, Smuts ve dolayısıyla Wilson için, doğrudan doğruya manda sisteminin bir türevidir. Bu nedenle olabilir hem Wilson ve hem de Smuts, Milletler Cemiyeti'nin sözleşmesinin kabulünü, Versailles Antlaşması'ndaki her türlü sakıncayı giderecek bir değerde görüyorlar (*); bu sözleşmeden ise geriye sadece manda sistemi kalıyor.

Burada muhtemel bir yanlış anlaşılmayı düzeltmek gereğini duyuyorum; Birinci Dünya Savaşı sonlarında Avrupalı emperyalist devletlerin Doğu uluslarına manda sistemine dayattıkları ve Doğu ulusları politikacılarının da buna karşı çıktıkları türünden bir izlenim vermek istemiyorum. Durum, daha önce çözümlemeye çalıştığım güven ve güvensizlik ikilemi çerçevesine uygun düşüyor; Batılılar son derece güvenlidirler ve Doğu halklarının kendi hallerine bırakıldıkları taktirde kendilerini yönetemeyeceklerine gerçekten inanıyorlar. «Geri halklar» nitelemesi bir gerçeklikten daha çok bir inanç pozisyonunu yansıtıyor.

(*) Başkan Wilson ve General Smuts, «Milletler Cemiyeti sözleşmesini kabul ettirmiş olmanın Antlaşma'daki diğer bütün kötülükleri telafi ettiğine inandılar.»

John Maynard Keynes, The Economic Consequence of the Peace, London, 1920, s. 240.

Bunun simetriği çok daha doğru görünüyor; Doğu halkları ise güvensizliğin en derin batağında yüzüyorlar. Uzun yüz yılların ataleti, sürekli yenilgi ve başarısızlık, Doğu uluslarına da kendi kendilerini yönetemeyecekleri inancını yerleştirmiş görünüyor; bu ulusların seçkinlerinde Batı devletlerinin himayesini istemek artık bir kimlik özelliği haline gelmiş durumdadır.

Türkiye özgürlük tarihinde, en azından bir ara çok onurlu bir yere sahip olmuş olan Mekteb-i Mülkiye öğretim üyelerinden ünlü Mizan Dergisi'nin kurucusu «Mizancı» Murad, 15 Kasım 1912 tarihli İkdam Gazetesi'nde, Hüseyin Cahit Yalçın'ın daha sonra yayınladığı Meşrutiyet Hatıraları'nda bildirdiğine göre, şu düşünceleri ortaya atmaktan çekinmiyor: «Bundan sonra biz ancak düveli muazzamadan birinin ciddi himayesi tahtında yaşayabileceğimizi ve halin bir rubu asır kadar müddetle muhtacı bulunduğumuzu artık bilip itiraf etmeli ve ona göre umurumuzu tedvir etmeliyiz»[69]. Özgürlükçü Murad, bir zamanların büyük devleti Osmanlı'nın bundan sonra ancak bir büyük devletin koruması altında yaşayabileceğini ve bu korumanın da en az yirmi beş yıl sürmesi gerektiğini ileri sürüyor.

İttihatçı mücadelesinde «Kürt» kod adıyla bilinen Osmanlı Devleti'nin Stockholm eski büyükelçisi Şerif Paşa, İsviçre'de bütün liberal Türkler'in liderliğini yaparken bir gün bundan vazgeçiyor ve Kürtler'in sözcülüğünü üstlenerek bunu büyük devletlere bildiriyor; Şerif Paşa, bundan sonra, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserliği'ne yazıyla başvurarak, Kürtler için bir İngiliz himayesinin sağlanması konusunda aracılık istiyor. Fransa Dış İşleri Bakanlığı'nın yakın zamanlarda serbest bıraktığı gizli belgelerine göre, Paris Barış Konferansı'nın yapıldığı sırada, Yüksek Komiserlik, bu dileği Fransa Dış İşleri Bakanı Pichon'a aktarıyor; Şerif Paşa, bir Kürt devletinin yaşıyabilirliği ve Kürtler'in kendi kendilerini yönetme kabiliyetleri konularında, sur la faculté des Kurds à se governer et a s'administrer eux-memes, kuşkularını dile getiriyor[70]. Aynı tarihlerde Kürt Liderlerinden Necmettin Hüseyin de

Büyük Britanya Yüksek Komiserliği'ne başvurarak bütün Kürtlerin kurtuluşunu, İngiliz himayesinde gördüklerini bildiriyor (*); manda sistemi Paris Konferansı'nın bir buluşu olduğu için, bu sıralarda hep manda yerine eski usül himaye talebi dillendiriliyor. Arap kurtuluş liderlerinin de büyük bölümü himaye ve manda sistemini savunuyor; Emir Faysal, bir ara, Suriye'de Fransa mandasını kabul etmemek için diretiyorsa da bu, Faysal'ın İngiliz siyasetine yatkın olmasından kaynaklanıyor. Eninde-sonunda Suriye'de Fransız mandası kabul ediliyor ve Faysal, Irak'ta Britanya mandasına razı oluyor.

Burada dikkat çekici bulduğum bir nokta üzerinde durmak gereğini duyuyorum; gizli antlaşmaların gereklerini yerine getirmemeyi sağlayamayan Wilson için görünüşü kurtarmak amacıyla manda sistemi geliştirilir ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan topraklar manda'lara bölünürken, Türkiye'ye bırakılacak alanda her hangi bir manda aranmıyor. Gizli antlaşmalara göre Rusya'ya vaad edilmiş olan İstanbul, Bolşevik Devrimi sonucu ortada kalıyor; Müttefikler ilk planda İstanbul'u Grekler'e vermeye cesaret edemiyorlar. Bunun yerine İstanbul'un enternasyonalize edilmesi üzerinde duruluyor. Sèvres bu anlayışa göre düzenleniyor.

Türkiye'ye bırakılan topraklar üzerinde bir manda düzeni aranmamasının nedenini, Batılı emperyalist ülkelerin Türkler'i yönetime yatkın bulmalarından kaynaklanmıyor;

(*) Necmettin Hüseyin'in bütün Kürtler'in İngiltere'yi velinimet kabul ettiklerini ve İngiliz yardımı olmadan yaşamayacaklarına inandıklarını belirten, bunun karşısında her türlü hizmete hazır olduklarını dile getiren dilekçesini, Fransızca kaynaktan, aktarıyorum.

«Tout Kurde, dové de quelque bon sens, est convancu qu'un futur Kurdistan ne peut vivre et prospérer sans la bienveillance et le secours de l'Angleterre. Nous sommes tous prets à placer les destinees de notre contrée sous les auspices de l'Angleterre et, en retour, à faire tout ce qui est en notre pouvoir pour satisfaire et pour servir cette puissance.»

Chris Kutshera, Le Mouvement National Kurde, Paris, 1979, s. 33.

böyle bir izlenim edinemiyorum. Tam tersine Batılı emperyalistlerin Türkler'i yönetim yeteneğinden yoksun olmanın ötesinde bir de her türlü vahşet ve hainliğe hazır bir ilkellikte buldukları açıktır; belgeler bunu gösteriyor.

Sèvres Antlaşması hazırlanarak imzalanması için İstanbul'a gönderildiğinde Damat Ferit Paşa yine sadrazam koltuğunda oturuyor; hazırlanmış olan metne, tutarlı sayılabilecek bir cevap hazırlıyor ve düzeltilmesini istiyor. Müttefik Karargahı, bu isteklere derhal, ültimatom niteliğinde ve hakaret dolu bir cevap veriyor; bu cevaptan aktarma yapmak istiyorum. Bu hakaret dolu notanın bir bölümünde şöyle yazılıyor: «Savaş sırasında, Osmanlı Hükümeti'nin öldürme, göçürme (tehcir) ve kötü işlemden oluşan fetih sonuçları, geçmişte buna benzer yaptığı eylemleri fersah fersah aşmıştır. 1914 yılından beri, Osmanlı Hükümeti, düzmece bir devrime dayanan geçersiz bahanelerle - erkek, kadın, çocuk - sekiz yüz bin Ermeni'yi topluca öldürerek ve iki yüz bin Rum ile iki yüz bin Ermeni'yi yurtlarından göç ettirerek sürmüştür. Osmanlı Hükümeti, Türk olmayan uyruklarını yalnız yağma, saldırı ve öldürülmekten korumak konusunda kusur etmekle kalmayıp, üstelik, korumak zorunda olduğu halka karşı en vahşi saldırıları düzenlediğini açıklayan kanıtlar vardır. Bu nedenler yüzünden, Müttefik Hükümetler, Türk çoğunluğunun oturmakta olmadığı toprakları Türk boyunduruğundan kurtarmaya karar vermişlerdir»[71]. Türkler'e vahşi gözüyle bakıyorlar ve bunu daha da ileriye götürüyorlar. Damat Ferit Başkanlığı'ndaki Hükümet, Boğazlar için getirilen yeni düzenlemeye itiraz edince, aynı metinde, Müttefikler şu tepkiyi gösteriyorlar: «Bu konuda düşünülen yönetim Danzig limanı yönetiminin aynıdır. Boğazlar'ın yönetimini düzenlerken, Devletler, herhangi bir Türk Hükümeti'nce uygarlığa karşı yeni hayınlıklar işlenmesine engel olacak önlemler alınmasından geri durmazlar.» Çok açık; Türkler'i vahşi ve her an uygarlığa karşı yeni hainlikler yapacak ilkeller olarak görüyorlar; Paris Konferansı öncesinde ve süresince sık sık telaffuz edilen sözcüklerle Türkler, «backward peop-

les» oluyorlar ve geri halkların da tehlikeli ölçüde geri olanını temsil ediyorlar.

Güzel; ancak bu tehlikeli ölçüde «backward people» için bir manda düşünmemelerini düşündürücü buluyorum. Bu durum, öncelikle, emperyalist ülkelerin manda düzenlerken iddia ettikleri türden «backward» halkları değil kendilerini düşündüklerini gösteriyor. Çünkü, Türkiye'ye bırakılan topraklar Konya'nın çevresindeki bozkırdır ve İzmir ve çevresi Grekler'e, Antalya ve çevresi İtalyanlar'a, Adana ve çevresi Fransızlar'a bırakılınca, Kürdistan ve Ermenistan'da bağımsızlık kapısı açık manda sistemleri planlanınca, geriye kalan topraklar, hiç bir Batılı iş adamının ilgisini çekmiyor.

Batılı emperyalisylerin Türkiye olarak bıraktıkları topraklar için bir manda sistemi düşünmemelerine karşın, manda, Türkiye kurtuluş hareketinin içine giriyor; nedeni tektir ve tek nedenden bir ikinci neden türüyor. Ermeniler, Paris Konferansı'na iki ayrı delegasyonla katılıyor ve her ikisi de manda talep ediyor. Ayrıca Batılılar, Ermenistan'a manda sisteminin getirilmesi konusunda da tam bir düşünce birliğinde görünüyorlar ve mandater olarak da Amerika Birleşik Devletleri'ni öneriyorlar. Başkan Wilson'un bu öneriye yatkın olduğunu ve Demokrat Parti ulusal komitesinde de bunu kabul ettiğini açıkladığına daha önce değinmiş bulunuyorum.

Bu da bir sorudur; manda için birbiriyle rekabet eden Fransa ve Büyük Britanya'nın Ermenistan mandasını Amerika Birleşik Devletleri'ne önermesi kolaylıkla anlaşmalarını da düşündürücü sayıyorum. Düşünebildiğim iki gerekçe var; birincisi, eninde-sonunda aralarında anlaşamama ihtimalidir. Ermenistan bölgesi olarak düşünülen topraklar, Büyük Britanya'nın Hindistan sömürgesinin güvenliği açısından her zaman önemli saydığı ve Rusya ya da Sovyetler Birliği'ne bitişik bir alan oluyor; Londra'nın burasını kendisine ayırmak istemesi gerekiyor. Fakat aynı topraklar Fransa'nın göz diktiği Arap topraklarına yakındır ve aynı zamanda Ermeniler ile Fransa arasında bir duygusal

ortaklık bulunuyor. Ayrıca Fransa Dış İşleri Bakanlığı'nın yakın zamanlarda serbest bırakılan gizli belgeleri Paris Konferansı zamanında Fransız iş adamlarının Fransa Dış İşleri Bakanlığı'na başvurarak Türkiye Kürdistan'ının elde edilmesinin «iyi» olacağını duyurduklarını gösteriyor. Bu nedenle Fransa ve Büyük Britanya'nın Ermenistan'ın topraklarını, manda adıyla, işletme konusunda anlaşamama ihtimalini yüksek tutarak kendilerini yorarak daha fazla enerji kaybetmek istemediklerini düşünmek mümkün görünüyor. İkincisi ise, bu manda sisteminde, Amerika Birleşik Devletleri'ne küçük ve üstelik sorunlu bir pay ayırmak ve böylece Başkan Wilson'u bu iki yüzlü sisteme daha çok angaje etmek planlanmış olabilir; Başkan, böyle bir açılıma kolaylıkla kendisini kaptırıyor.

Yalnız Amerika Birleşik Devletleri tarafından Ermenistan mandası, ilke düzeyinde kabul edilir edilmez, ilk araştırmalar ve bunu izleyen General Harbord başkanlığındaki Misyon'un çalışmaları çok yalın bir gerçeği ortaya çıkarıyor: Ermeniler, hiç bir yerleşim biriminde nüfus çoğunluğuna sahip değiller. Üstelik bu, 1915 yılında yapıldığı ileri sürülen, modern Türkiye'nin pek çok kanıtı ve tanıklığı reddederek inkar etmeyi sürdürdüğü, Ermeni tehciri ve yüz binlere varan Ermeni ölümünden önce de, böyledir; Ermeniler, yaşadıkları topraklarda hiç bir zaman çoğunlukta olamıyorlar.

Çok önemli bir sorun yaratıyor; hiç bir yerleşim yerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmayan bir ulus için bir manda, bunun belli bir zaman sonra bağımsız bir devlet olması kabul ediliyor, ister başlangıçta ve isterse sonunda devlet olma durumunda, örtülmesi zor bir saçmalık olarak görülüyor. Hiç bir yerleşim yerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmayan bir ulusun devletini düşünmek gerçekten çok zorlayıcı görünüyor; sorun, çözüm olarak manda alanını genişletmekte bulunuyor. Ermenistan'a manda problemi ele alınarak incelendikçe manda topraklarını genişletmek, Türkiye'ye bırakılan toprakları da almak, buna İstanbul'u katmak ve Batılı devletlere göre Ermeniler'e Türklerden daha çok çektirmiş oldukları kabul edilen Kürtler'in

de yoğunlukla yaşadıkları topraklara uzanmak kaçınılmaz görünüyor.

Batılılar, Türkiye'yi manda sistemi ile yönetmeyi düşünmezlerken, Ermenistan mandası nedeniyle, böyle bir misyonla karşı karşıya geliyorlar. Türkler ise, Doğan Avcıoğlu'nun çok yerinde bir biçimde belirttiği gibi, Batılı yönetime razı olmakla birlikte, Grekler'e ve Ermeniler'e, Grekler ile Ermeniler'in, ister bağımsız olarak ve isterse bir manda düzenlemesiyle, kendilerinden toprak koparmasına razı olamıyorlar. Türkiye'nin kurtuluş savaşında, Grekler ve Ermeniler'e toprak vermeye karşı duyulan husumetin en önemli motor işlevini gördüğünü ileri süren görüşlerde çok büyük bir haklılık payı var. Kendisine güvenini yitirmiş Türk seçkinleri, Batılılar'ın yönetimine girmekte onur kırıcı hiç bir yan görmüyorlar; buna karşılık, Grekler ve Ermeniler'e, her ne ad altında olurlarsa olsun, toprak vermeye tahammül edemiyorlar.

Bu tahammülsüzlük içinde çözümü, Ermeni mandasını kendi üstlerine çevirmekte buluyorlar. Mademki Amerika Birleşik Devletleri, Ermeni mandası adıyla bu topraklara gelmek durumunda, Türk seçkinleri böyle düşünüyor, Amerikan mandasının Türkiye üzerine oturtulmasını istemek gerekiyor; istiyorlar. Manda tartışmasının Türk kurtuluş hareketine girişi bu mantık ile oluyor. Şimdi bu mantığın ayrıntıları üzerinde, çok kısaca, durmak istiyorum. Bunun için önce, Hoover'un kitabından başlamak gereğini duyuyorum; bu konunun bu kadar çok tartışma ve karalamalara alet edilmesine karşın, çok kolaylıkla bulunabilecek yayınların bile kullanılmamış olması hem üzücü ve hem de doğal görünüyor. Doğallığı, kemalist historiografi'nin hâlâ her türlü bilimsellik ve tutarlılıktan uzak olmasından kaynaklanıyor.

«Colonel House, in mid-May, informed me that th President had the United States in mind to be mandatory of Armenia and Constantinople and that I would bu appointed Governer I was directing the relife of Armenia and Constantinople at this time and know from hard experience much about this part of the world.»

Müstakbel Başkan Hoover, o zamanki Başkan Wilson'un, Ermenistan mandastörü olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni ve vali olarak da Hoover'in kendisini düşündüğünü Albay House'dan öğreniyor; 1919 yılının Mayıs ayındadır[72]. Tam Mustafa Kemal'in ordu müfettişi atandığı sırada, Hoover'un da Ermenistan Valiliği'ne atanması kararlaştırılıyor; Hoover, bu sırada, Ermenistan ve İstanbul'da yardım programını yönetiyor ve bu nedenle buraların sert gerçeğini biliyor.

«Further, I said that she could never became self-supporting without including all of old Turkish Armenia and another piece of Turkey or Kurdistan to give her agricultural strength.» Hoover, Amerikan kurtarma programı çerçevesinde bu bölgelerdeki gıda yardımı programını yönettiği için bu bölgeler hakkında kesin görüşlere sahip bulunuyor ve eğer Türkiye Ermenistan'ının tamamı, Türkiye'den belli bölgeler veya Kürdistan, manda düzenine geçirilecek topraklara eklenmezse, yeni oluşumunun kendi kendisini sürdüremeyeceğini anlatıyor; Ermeni mandasının tarımsal tabanı olabilmesi için Türkiye ve Kürdistan'a doğru genişlemesi gerektiğini bildiriyor. Anlaşılan valilik önerilen Hoover'a önerilen topraklar dar geliyor; bir de durumun tekrar incelenmesini öneriyor.

«I proposed to the Colonel (and later to the President) that a competent mission be sent to Armenia to investigate the problem and suggested General James G. Harbord as chairman.» Öyle anlaşılıyor, Ermenistan mandasını yerinde incelemek üzere bölgeye bir misyon gönderilmesi ve bunun başına da General Harbord'un getirilmesi Hoover'ın düşüncesidir; General Harbord Misyonu işte böyle doğuyor.

Şimdi, bu bölümün sonunda, bundan sonraki bölümde daha ayrıntıyla ele almak üzere, General Harbord Misyonu üzerinde durmak gereğini duyuyorum; ancak daha önce bir paranteze ihtiyacım var. Başkan Wilson'un, Türkiye'nin Doğusu'na ve Kafkas Berisi'ne General Harbord'un başkanlığında bir inceleme kurulu gönderme hazırlığı

yaptığı sırada, İstanbul'da da Başbakan Ferit ve Sultan Vahdettin, General Mustafa Kemal başkanlığında küçük bir heyeti, görevle, Doğu'ya çıkarma planı içindedir; Kemalist historigrafinin hep üzerini örttüğü bu General Mustafa Kemal Misyonu'nun görev tanımını da tartışmak zorunlu oluyor. Burada son olarak bu tartışmayı yapmayı planlıyorum; ancak parantez, aşağı-yukarı aynı zamanlarda, birisi Başkan Wilson ve diğeri Sultan Vahdettin tarafından görevlendirilen bu iki misyon sahibi General'in karşılaşmaları ile ilgilidir. Sivas Kongresi sırasında iki misyon birbirini buluyor ve General Harbord, Başkan Wilson'a sunduğu raporunda, General Mustafa Kemal'in, Amerikan mandasını kabul ettiğini duyuruyor (*); 16 Ekim 1919 tarihli General Harbord'un raporunun açıklanmış olmasına karşın çok zaman Mustafa Kemal Paşa'nın mandayı reddettiğinin ileri sürülebilmesi gerçekten bir tarih tahrifatıdır (**). Bu, Türkiye'de tarihçiliğin belgelere karşı sonsuz

---

(*) Çalışmalarımda, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dış ilişkiler bölümü öğretim üyelerinin, 1960 yıllarında yazdıkları bir dış ilişkiler tarihini, yarı-resmi doküman olarak niteledi̇ğim biliniyor; yöneticiler ya da yönetici adayları için yazılmış olmalıdır. Burada bu gerçek kabul ediliyor.

«Bu amacın (bağımsız Ermenistan) gerçekleştirmek ve kurulması düşünülen Ermenistan'ın muhtemelen Amerikan mandası altına konulması meselesini tetkik etmek üzere, Amerika Birleşik Devletleri, Eylül 1919 da, Anadolu'ya ve Kafkasya'ya General Harbord'un başkanlığında bir heyet göndermişti. Mustafa Kemal, 22 Eylül 1918 de, General Harbord'a Heyet-i Temsiliye Reisi olarak milli mücadelenin hedeflerini özetleyen bir memorandum vermiştir. Mustafa Kemal bu memorandumda, General Harbord'a, 'tarafsız büyük bir devletin yardımını' kabul edebileceğini ve amacının 'imparatorluğu tarafsız bir devletin, tercihan Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası ile korumak' olduğunu bildirmişti.»

A. Suat Bilge - Ahmet Şükrü Esmer ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965, Ankara, 1969, s. 19.

(**) Harbord'un Raporu, 1984 yılında yayınlanan, Foreign Relations of the United States, 1919, Volume II içinde yer alıyor.

duyarsız olduğunu ve resmi tarihin de, bilim dışılık anlamında, son derecede ideolojik bir renk taşıdığını gösteriyor.

General Harbord, misyon dönüşü Martha Washington Gemisi'nde, 16 Ekim 1919 tarihinde kaleme aldığı raporunun başında, önce kendisine çizilen görev alanını tekrarlıyor; bir resmi gemiyle İstanbul'a, oradan Batum'a, daha sonra Ermenistan'a, Rusya Kafkas Berisi'ne (*), Suriye'ye ve diğer gerekli yerlere giderek, «bu bölgede muhtemel bir Amerikan ilgisi ve sorumluluğu» açısından, «siyasal, askeri, coğrafik, idari ve ekonomik» boyutlu bir rapor hazırlamakla görevlendirildiği anlaşılıyor. Harbord, yapmış olduğu ziyaret ve görüşmelerin dökümüne, Ermeni Katolikos'u, Beşinci Kevork Cenapları'nı, M.S. 301 yılında yapılan Katedral'da, Eçmiadzin'de, ziyaret ettiğini söyleyerek başlıyor ve Küçük Asya'yı boydan boya, Kafkas Berisi'ni kuzeyden güneye, doğudan batıya gezdiğini ifade ederek devam ediyor. Türkiye Ermenistanı'ndaki vilayetlerden, o sırada yol kapalı olduğu için ulaşılamayan Van ve Bitlis, tümünü görüyor; bölgede egemenlik sağlayabilmiş bütün hükümetlerin temsilcileriyle, «Türk, Ermeni, Grek, Kürt, Tatar, Gürcü, Rus, İranlı, Yahudi, Arap, Britiş, Fransız ve uzunca bir zamandan beri bu bölgeye yerleşmiş Amerikalılar dahil» pek çok çeşitli insanla görüşüyor. Ayrıca Harbord Misyonu, «has listened to the personel experiences of many witnessess to the atrocities 1915», 1915 «gaddar-

---

Ancak Harbord'un genel raporu kadar, Misyon üyelerinden Tuğgeneral George Van Horn Moseley'in yazarak Harbord'a sunduğu, «Mandatory over Armenia» başlıklı rapor da önemlidir. Moseley'in raporu, sorunun askeri yönlerini ele alıyor ve 1920 yılına ait Senato dökümanlarının 281 incisi olarak Kongre belgeleri içinde yayınlanıyor.

(*) Transkafkasya, Rusça Zakafkasya, sözcünün çevirisidir; Kafkas Ötesi anlamına geliyor; Moskova'dan seslenildiğinde, Gürcüstan, Ermenistan, Azerbeycan, Kafkaslar'ın ötesidir. Ankara'dan bakıldığı zaman ise Kafkas Berisi oluyor. Ben Ankara'dan yazdığım için bu yeni söyleyişi uydurmayı gerekli gördüm. «Ön Kafkasya» veya «Kafkas Berisi» demeyi öneriyorum.

lığını» yaşamış pek çok kimsenin tanıklığına da başvuruyor[73]. Manda araştırma misyonu, genel raporunu böylece hazırlıyor.

Bu raporun manda sorunu dışında da bir önemi olduğunu düşünüyorum; bölgeyle ilgili olarak 1919 yılı itibariyle bir resim çıkarmaya çalışıyor. Harbord Raporu'nun incelenmesinden açıkça taraflı ve çarpık olduğu izlenimini edinmiyorum; Harbord Misyonu'nun karşılaştıkları yoksulluk ve acımasızlıklar nedeniyle pek şaşırmış oldukları anlaşılıyor. Bu şaşkınlık Rapor'un sonucunu da etkiliyor; General Harbord başkanlığındaki kurul, Washington'a mandanın kabulü lehinde açık bir tavsiyede bulunmuyor.

Türkiye Ermenistan'da Ermeniler'in bir bölümünün evlerine döndüğüne, mülklerini yeniden edinmeye başladıklarına, hatta bir bölümünün geçmiş zaman için kira bile almaya başladıklarına işaret ediliyor; ancak açıkça felaket dolu bir tablo çiziliyor. Bunu şu cümleler izliyor: «Things are little if any better with the peasant Turks in the same region. They are practically serfs equally destitute, equally defenseless against winter.» Harbord Raporu'nda belli bir Türk düşmanlığı görmüyorum; Türk köylülerinin de aynı ölçüde yoksul, kış karşısında çaresiz serfler oldukları belirtiliyor. Türkler de doktordan, ilaçtan yoksundurlar; onların da evleri yakılmış durumdadır. Bazıları Ruslar tarafından, bazıları kaçan Ermeniler, bazıları da Ermeni gerillalar tarafından yakılmış ve yıkılmış olarak görülüyor; Türkiye'de haydutluk olduğunu işittiklerini, ancak kendilerine her hangi bir tecavüzün olmadığını belirtiyorlar. Buna karşın Misyon, Kürtler'in saldırısına uğruyor, otomobilleri kurşun yağmuruna tutuluyor ve bütün Heyet bir gece, Ermeniler tarafından evlerinden atıldıklarını ileri süren Müslümanlarca esir tutuluyor (*). Harbord, Türkiye izlenimlerini

(*) «Our Mission was fired upon by Kurds in Russian Armenia and several motor cars struck by bullets, and over half the party were kept prisoner one night by Moslems who claimed to have been driven from their villages by Armenians. In Azaraijan we were also fired upon.»

The Military Mission To Armenia (Harbord), Fo-

şöyle dillendiriyor: «Görünüşe göre Türk Hükümeti, zaman zaman yetersiz kalsa ve fesatlık yapsa da, halkını kontrol edebiliyor ve gerçekten yönetiyor.» Harbord Misyonu, dünyanın belki de en karışık ve kargaşalı bölgelerinden birisi olan bu topraklarda, sözünü dinletebilen tek otorite olarak Türkler'i görme eğilimindedir; bu noktayı dikkat çekici buluyorum.

General Harbord ve Heyeti'ni en çok yetimlerin durumunun etkilediği anlaşılıyor; Misyon, yine Ermeni ve Türk yetimleri arasında bir ayrım yapmıyor ve her iki kanaldan binlerce yetimin durumunu «yürek parçalayıcı» olarak niteliyor (*). Misyon, sadece yetimler söz konusu olduğu zaman değil, olgunlar ve acımasızlıklar hesaba katılınca da, Ermenileri Türkler'den ayırmamaya özen gösteriyor. Ermenileri, Kafkas Berisi toprakların Yahudileri olarak görüyor; Rusya ve Polonya'daki Yahudiler türündendir. Bankacıdırlar, aracıdırlar, tefecidirler; bölgenin çoğunluğu müslüman olan halklarını sömürüyorlar. Harbord, raporuna, bu nedenlerle, Yakın Doğu'da yaygın bir sözü alıyor; «Ermeniler, hukuken hiç bir zaman yanlış ve ahlaken hiç bir zaman doğru olmazlar.» Bu kadar değil; Harbord Raporu, bu bölgedeki Amerikan misyonerlerinin, kendileri için hayatlarını riske ettikleri Ermenileri hiç sevmediklerini, bunun yerine, daha sempatik, üşengeç ve zevk düşkünü Türkleri, the more genial but indolent and pleasure-loving Turks, sevdiklerini kaydediyor. Bu kadar da değil; Ermeniler'in de kan dökme açısından masum olmadıklarını, the Armenians is not guiltless of blood himself, ekliyor.

Amerikan Misyonu, Ermeniler ile ilgili Türk ve Kürt kıyımlarının listesini yapıyor ve bunları tescil ediyor; bu,

---

reign Relations, 1919, Volt., II, Wash., D.C. 1984, s. 849.

(*) Daha önceki çalışmalarımda yazdığımı hatırlıyorum: General Kazım Karabekir, General Harbord'u etkilemek için ciddi hazırlıklar yapıyor. Subaylardan bir «ahenk», yapıyor ve ayrıca «gürbüz» dediği yetimlere oyunlar oynatıyor. Bütün bunların General Harbord'u etkilemiş olduğu görülüyor.

nu, normal karşılıyorum (*). Çünkü en sonuncusu 1915 olmak üzere Osmanlı düzeninde Türkler tarafından Ermeniler'e yapılan acımasızlıklar, Batı dünyasının malı olmutur ve Ermeniler'e manda sağlamak için görevlendirilen bir heyetin bunlardan söz etmesini doğal bulmak gerekiyor. Ancak Harbord Heyeti'nin lehine kaydedilmesi gereken, Ermeniler'in acımasızlıklarına gözlerini kapatmamış olması ve Ermeniler'in en çok kin duyduğu Kürt Halkı'nın Ermeni şikayetlerini rapora geçirmesi oluyor. Harbord, Ermeni-Kürt ilişkisi konusunda, «racially allied to the wild Aryan Kurds he is cordially hated by the latter» diyor; Ermeniler'in «vahşi» Aryan Kürtler'e, ırk temelinden akraba olduklarını kaydettikten sonra Kürtler'in Ermeniler'den nefret ettiklerini dile getiriyor. Rapor, Kürtler'in göz yaşları içinde, Ermeni gerillalarının yaptıkları zulümden, Rus Ordusu'nun çökmesi üzerine Bolşevikleri arkalarına alan Ermeni militanlarının Kürtler'in ve Türklerin evlerini yakmalarından söz ediyor. Erzurum'da, Hasan Kale'de Türk evlerinin, içindeki insanlarla birlikte yakıldığını kaydediyor; Batum'daki Britiş Konsolosu Stevens'in, Ermeni temsilcisinin de bulunduğu bir komisyonun, Ermeni zulümlerini doğruladığını belirtiyor.

Bunları, Harbord Raporu'nun belli bir tarafsızlığı korumaya dikkat etmiş olduğuna işaret edebilmek için yazıyorum; bunun ötesinde bu rapor, bu bölgede Amerikan çıkarını ve denetimini kurmak için hazırlanmıştır. Harbord ve Heyeti, geldikleri ve inceledikleri bölgede, iki nedenle Amerikan lehine bir havanın bulunduğunu, memnuniyetle, görüyorlar. Bunlardan birisi, Hoover Başkanlığı'ndaki kurtarma ve yardım idaresidir; bu yardım çalışmalarının sığınmacıları açlıktan ölmekten kurtardığı ve Amerika adına, bu bölgede şimdiye kadar görülmemiş bir sempati ve saygı yarattığı gözleniyor (**). Öyle anlaşılıyor, Amerikan yar-

(*) Burada bu konularla ilgili ayrıntıya girme imkanım bulunmuyor. Bunları, ayrı bir çalışma olarak planladığım monoğrafide ele almayı düşünüyorum.

(**) 1919 yılında Kafkas Berisi'nde ve 1991 İlk Baharı'nda Kuzey Irak'taki Amerikan yardım ve kurtarma operasyo-

dım ve kurtarma operasyonu, yıllardır bu bölgede çalışan Amerikan misyonerlerinden çok daha etkili olabiliyor. Bunun yarattığı Amerikan sempatisinin, «pejmürde kılıklı Kürtler'e, makul Gürcüler'e, kuşkucu Azeriler'e, yetenekli Ermeniler'e ve vakur «Türkler'e» aynı ölçüde yayıldığına işaret eden Harbord Raporu, ikinci olarak, Wilson'un Ondört Noktası'nın bu bölgeyi de etkisi altına almış olmasını bir hoş sürpriz olarak görüyor. Wilson'un bu Ondört Noktası ve «self-determinasyon» hakkı, Harbord Misyonu'nun yapmış olduğu her görüşmede, vahşi Araplar, Kafkas Berisi'nin tüm hükümetleri, Dağıstan'ın dağlıları, Sivas ve Erzurum'da Türk Ulusal Hareketi'nin gururlu ve yetenekli şefleri ve hatta, Misyon'u Ermeni sanarak ateş eden göçebe Kürtler tarafından dile getirilliyor.

İlginçtir; Araplar'ı «vahşi», Kürtler'i yine «vahşi» ve «pejmürde kılıklı» diğer halkları benzer sözcüklerle niteleyen Misyon, Türk liderleri ve Türkler hakkında, beklenmedik ölçüde olumlu nitelemeleri tercih ediyor. Öyle sanıyorum, Harbord Misyonu'nun temel yaklaşımını bu değerlendirme oluşturuyor ve bu da, Rapor'da yer alan, bir paragraf ile su yüzüne çıkıyor. Bu paragrafı aktarıyorum: «Bütün kusurlarıyla birlikte Türk İmparatorluğu varolan bir kurumdur ve güçlü bir mandaterin kontrolu altında çalıştırılabilecek paslı ve kanla lekelenmiş bir siyasal mekanizmaya sahip bulunuyor»[74]. Öyle sanıyorum, Ermeniler'in bu bölgede hiç bir yerleşim noktasında nüfus çoğunluğuna sahip olmadıkları saptamasıyla, yine bu bölgede

---

nuna bakılacak olursa, Amerika'nın bir bölgeye girmeden önce «yardım» götürmeyi bir siyasal ilke haline getirdiği ortaya çıkıyor.

Bu açıdan ve önemli gördüğüm için Rapor'un bu paragrafını aktarıyorum.

«All circumstances considered, The Relief Administration in the Transcaucasus seems to have been conducted with more than averaga energy. It has rescued the refugees there from starvation, and brought the name of America to a height of symptahy and esteem it has never before enjoyed in this region.»

Ibid., s. 849.

sadece Türkler'in iyi-kötü işleyen bir yönetim mekanizmasına sahip oldukları gözlemi bir araya gelince Harbord Misyonu için, eğer bir manda olacaksa bunun Türkiye'yi ve İstanbul'u kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiği sonucu çıkıyor.

Harbord Raporu, Ermeni kıyımları üzerinde ayrıntıya giriyor; 1895 yılında yüz bin Ermeni'nin yok olduğunu ileri sürüyor. 1908 yılında Van'da, 1909 yılında Kilikya'da kıyımlardan söz ediliyor; ancak en büyük trajedinin 1915 yılında yaşandığı, Harbord Raporu'nda yer alıyor. Bütün bunları ayrıntılı olarak kaydeden Harbord Raporu, ancak «Savaş'tan önce bile, bir kaç yer hariç, Türkiye Ermenistan'ı denilen bölgenin her tarafında Ermeniler çoğunluk olmaktan uzaktılar» diyor; buna, sürülenler, yurtlarına dönseler de durumun değişmeyeceği yargısını ekliyor. Bu resmin bir tarafı oluyor; toprak için ise, «a treeless land without coal», kömürü olmayan ağaçsız bölge olarak, nitelemiyor.

General Harbord'un vardığı bir sonuç var: «Ermeni Sorunu, Ermenistan'da çözülemez»[75]. Ermeni Sorunu'nun çözümünün anahtarı Ermenistan'ın dışında ve «Türkiye'ye ne yapılacak?» ve «Rusya ne yapacak?» sorularının cevaplarında yatıyor. Harbord, bu cevapların neler olabileceğini uzun uzun tartışmak istemiyor; «eğer bir manda Ermenistan ve Kafkas Berisi için, bir manda da Konstantinopl ve Anadolu için olacağı kabul ediliyorsa» diyor ve «her iki mandanın aynı güçte toplanmasının gerekliliği yönünde pek çok düşünce vardır» diye devam ediyor. Böylece Amerika'ya bir manda imkanını araştırmak için bölgeye gelen Misyon, iki manda sonucuna varıyor.

Harbord, bir asker olmasına karşın, ekonomik kaygılar taşıyor ve bu iki manda'nın birleştirilmesinin ekoonmik olacağını yazıyor. Böylece Ermenistan mandası Türk mandasıyla birleşiyor; Ermeniler'in manda istedikleri ve bunu açıkladıkları kesinlikle biliniyor. Bu nedenle Harbord Misyonu'nun Ermeniler arasında manda ile ilgili bir yoklama yapmasına her hangi bir ihtiyaç bulunmuyor; Türkler'in durumunun ve konumlarının ise araştırılması zorunlu oluyor.

Raporda, böyle bir araştırmanın sonucu, iki başlık halinde veriliyor; önce, «Bir seçkin Türkler Partisi» (*) ile yapılan yoklama neticesi yazılıyor. Bu Parti'de, yüksek statülü bir eski bakan, ülkesini Batı saraylarında sekiz yıl temsil etmiş bir diplomat da var; bunlar, «1914 yılındaki bağımsızlıkla, Amerika'ya manda olarak verilmiş bir İmparatorluk arasında» kesinlikle ikincisini seçtiklerini ve bu görüşleriyle de, «Türkiye'nin okumuş sınıfları adına konuştuklarına inandıklarını» General Harbord'a bildiriyorlar. Ben General Harbord'un abartamadığını düşünüyorum; başlangıçta kendilerine güvenini kaybetmiş ve okudukça daha çok kaybeden bir sınıfın varlığını görüyorum.

Misyon, Türkiye için Amerikan mandası ile ilgili yoklamalarının sonucunu şu cümle ile açıklıyor: «Türkiye'nin Müttefikler ile yaptığı Mütareke'de çizilen topraklarda tek bir tarafsız güce manda verilmesine itiraz etmeyeceği, bu Misyon için, son derece açıktır.» Harbord, ulaştığı sonucu bu kadar net yazabiliyor; Ulusal Parti veya Ulusal Savunma Partisi olarak adlandırdıkları hareket ve bunun liderleriyle görüşmeden böylesine kesin bir yargıya varılamayacağı kabul edilmelidir. Nitekim Harbord Raporu'nda, Sivas'ta, daha önce Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni toplamış olan Mustafa Kemal Paşa ve lider kadrosuyla görüştüğünü ekliyor. Bu görüşmenin sonucunu şöyle formüle ediyor: «The aim of the Nationalist, or National Defense Party, as its adherents style it, as stated by Mustapha Kemal Pasha, its head, is the preservation of the territerial integrity of the empire under a mandatory of a single disinterested Power, preferably America.» Mustafa Kemal Paşa, imparatorluğun bütünlüğünü korumanın çaresini, bir tarafsız gücün ve tercihli olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası altına girmekte buluyor ve bunu Harbord Misyonu'na ifade ediyor. General Harbord ve Heyeti'nde, Kemal Paşa'nın bu açıklamalarının içtenliğinden kuşkuya düştüklerini gösteren hiç bir işaret göremiyorum.

(*) «Parti», taraf olarak bir araya gelen bir yoğunluğu ve taşıdıkları akımı anlatıyor. Parti olabilmek için her zaman biçimsellik ve tüzük gerekmiyor.

Harbord Misyonu'nda üçüncü adam, Tuğgeneral Mosley'dir; görüşmede General Mosley de bulunuyor. Mosley, daha önce değinmiş bulunuyorum, ayrı bir rapor kaleme alıyor, buna göre Mustafa Kemal, Harbord Heyeti ile görüşürken daha önce yabancı devletlerle ilişkilerden yakınıyor ve bunların Türkiye'yi yönetmeye kalktıklarını söylüyor ve daha sonra da, «eğer mandanın verileceği ulus Amerika ise hiç bir güçlük olmayacaktır» diye ekliyor (*). Bütün kaynaklar, Mustafa Kemal'in bir Amerikan mandasını açıklıkla istediğini ortaya koyuyor.

Burada Kemalist historgrafinin bir joker'inden söz etmek durumundayım; içlerinde sevgili dostum Doğan Avcıoğlu da bulunuyor, Kemalist yazarların çoğu, Kemal Paşa'nın sultandan yana ve bağımsızlıktan uzak söz ve eylemlerinden söz etmek zorunda kaldıklarında bunu bir «taktik» gereği yaptığını ileri sürüyorlar. «Taktik» Kemalist tarihin her tutarsızlığını düzelten bir joker rolündedir; buna teleolojik tarih yazımı adını vermek mümkün görünüyor. Halide Edip'in mandayı savunduğu zaman bunu içtenlikle istediğini ve Mustafa Kemal'in manda kurmanın koşullarını araştırmak için Türkiye'ye gelen Amerikan Heyeti başkanına Amerikan mandasını kabul ettiğini bildirdiğinde bunun «taktik» olduğunu ileri sürmenin bilimsellikle ilgisini göremiyorum. Üstelik Mayıs 1919 tarihine ve hatta hemen sonrasına kadar Mustafa Kemal'in özgeçmişinde red, Halide Edip'in geçmişinden çok daha az bir yer tutuyor.

Bir nokta daha var; «taktik» kaygısıyla söylemek inan-

(*) General Moseley'in raporunda kaydedilmeye değer bilgiler var; Kemal Paşa ve arkadaşlarının bir «birleşik islam imparatorluğu» peşinde koştuklarını Rauf Bey'in bunu açıklıkla dillendirdiğini yazıyor.

«He (Kemal) said he could add that there would bu no difficulty in the event America was the Nation to be given the mandatory, All necessarry powers would be granted to such a mandatory, but such a statement would not have been acceptable to the Congress as a general proposition.»

Birg. Gen. G. Van Horn Moseley, Mandatory Over Armenia, Senate Document No. 281, Wash.. D.C., 1920, s. 12.

madan söylemektir. Dünyaya gelmiş çaplı liderlerin hepsinde taktik hareketler görülüyor; ancak hiç birinde taktik nedenle inanmadıkları bir taahhüt görülmüyor. Bu nokta ayrı; Mustafa Kemal Paşa'nın General Harbord'a inanmadığı bir taahhütte bulunduğunu bir an için kabul etmekte bir sakınca görmemeyi öneriyorum. Fakat bu hiç bir yöntem sorununu çözmüyor; çünkü, Mustafa Kemal'i, sonunda Harbord'la da görüşmesine yol açan, göreve gönderenler Vahdettin ile Damat Ferit oluyorlar. Sultan Vahdettin ve Başbakan Ferit'in Mustafa Kemal'e güvendikleri anlaşılıyor; Mustafa Kemal'in yine bir taktik gerekçeyle Vahdettin ve Ferit'e güven verdiğini düşünmekte oldukça zorlanıyorum.

Bu kadar değil; Mustafa Kemal'in görev kâğıdı yayınlanmıştır. Ancak has Kemalist yazar ve tarihçiler, her nedense, bu belgeleri yok sayıyorlar; üzerinde hiç durmuyorlar. Ayrıntısını bundan sonraki bölümde dillendirmek üzere, burada bu belgelerden söz etmek istiyorum. Üstü sıkıca örtülen bu belgelere göre Mustafa Kemal'e, Vahdettin ve Ferit'in onayı alındıktan sonra, Osmanlı Genelkurmay'ı, Doğu'daki görevinin «yalnız askeri olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntıka dahilinde aynı zamanda da mülki» olduğunu bildiriyor[76]. İstanbul yönetimi, Sultan ve Başbakan ile Genelkurmay Başkanı, Kemal Paşa'yı askeri yetkilerle donatarak bir de idari görevler için Doğu'ya gönderiyor; Kemal Paşa'ya verilen manda, vekalet anlamına geliyor, çok büyük görünüyor. Bu nedenle, Büyük Britanya'nın Karadeniz Kuvvetleri Komutanı, daha sonra, Kemal Paşa'nın görevinden ürküyor; İstanbul'a baskı yapıyor (*). İstanbul Hükümeti, bu baskıya Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'daki Büyük Britanya Yüksek Komiserliği ile anlaşma yapılarak görevlendirildiğini bildirerek cevap veriyor.

(*) **Kemal, kendisini Samsun'a götürecek vapura, Britiş İşgal Kuvvetleri'nden vize alarak biniyor; vizede, «Bureau Inteallie de Controle Des Passports British Section» yazısı, «Good for passage to Samsun» açıklaması, ilgili Britiş görevlinin imzası yer alıyor.**

Zaman Gazetesi, 19 Mayıs 1991.

Kemal Paşa'ya askeri ve idari görevler birlikte veriliyor. Şimdi belgelere göre, Kemal Paşa'ya verilen resmi talimat'ı açıklıyorum.

«a) Mıntıkanızda asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve asayişsizliğin esbab-ı hudusunun tesbiti.

b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde birtakım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-i resmi bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olup asker topluyor, silah tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa kat'iyyen men'i ile bu kabil müteşekkil şuraların da lağvı.»

Vahdettin ve Ferit, Mustafa Kemal Paşa'yı görevlendirirlerken General Kemal'den başlıca üç misyonu yerine getirmesini istiyorlar; birincisi, asayişsizliğin giderilmesi ve nedenlerinin saptanmasıdır. İkincisi, halktaki silah ve cephanenin, ayrıca çeşitli yerlerdeki silah ve cephanenin toplanarak depolarda saklanması ve koruma altına alınması oluyor. Üçüncüsü ise bölgede bir takım şura, sovyet, yönetimleri olduğu ve bunların ordu tarafından desteklendiğinin haber alındığı bildirilerek ordu ile ilişkilerinin kesilmesi ve kurulmuş sovyetlerin derhal ortadan kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa'dan, isteniyor. Bundan sonraki bölümde ayrıntıyla üzerinde durma imkanım olacaktır; açıklıkla ortaya çıkıyor, Mustafa Kemal, Doğu'ya bir direnişi örgütlemek için değil başlayan direnişi bastırmak için gönderiliyor.

Şimdi bu sonucu bir tez olarak daha açıklıkla yazabilecek durumdayım: Mustafa Kemal, Anadolu'ya çıktıktan sonra, bastırmakla görevlendirildiği direnişcilere, yavaş yavaş, tereddütle ve güven duydukça katılıyor.

Mümkün mü; daha önce yazdıklarım ve bu bölümde tamamladıklarım, yalnızca ve yalnızca, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinin ve geçmişinin böyle bir teze uygunluğu-

nu gösteriyor. Bölümü bitirirken, bunların bazılarını, özetleme gereğini duyuyorum.

Bir: Mustafa Kemal, 1900 yıllarının özgürlük ve devrim mücadelesinde önde ve aktif bir yere sahip görünmüyor. İttihat ve Terakki ile bir bağlantısı var; hem başlangıçta zayıf olduğu ve hem de giderek zayıfladığı anlaşılıyor.

Politize bir subay izlenimi vermiyor. Kendi yükselişini bürokratik çekişmelerde, üklenin gelişmesi ve kurtuluşunu teknokratik çözümlerde görüyor.

İki: İttihat ve Terakki'nin sivil kadroları İngiliz ve asker kadroları Alman siyasetine yatkındır. Kemal, İngiliz siyasetine yatkın pek az askerden birisi olarak ortaya çıkıyor.

Bunu Vahdettin'in, Ferit'in ve Büyük Britanya'nın da saptamış olduğu kesindir; Büyük Britanya, pek çok asker ve sivil seçkini Malta'ya sürerken Kemal Paşa'nın İstanbul'da ve Pera Palas'ta günlerini geçirmesine karışmıyor.

Üç: Mustafa Kemal Paşa'nın, Hareket Ordusu Kurmay Başkanlığı, çok sonraki yıllarda, Kemal Paşa, yeni yönetimin başı olarak durumunu sağlama alınca, Kemal Paşa'yı süslemek için icat edilmiş bir bilgidir. Redif Tümeni Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay başkanı olduğu anlaşılıyor (*). Hareket Ordusu'nda önemli bir yerinin olmadığını kesinlikle söyleyebiliyorum.

(*) Yeni bir tarih yazımında, yıllardır kendi eksiğimi kendim tamamlamak ve kendi yanlışımı kendim düzeltmek zorunda kalıyorum: Ben, Yüzbaşı Mustafa Kemal'in, Hareket Ordusu ile İstanbul'a kadar gelip gelmediğinin araştırılması gerektiğini, yıllardır, ısrarla yazıyorum. Kemal Paşa'nın vasiyeti ile tarihçilik yapanlara düşüyor; büyük tembelliklerinden kurtaramadığımı kabul ediyorum.

Bir kaynakta, Çatalca'da Hareket Orduları savaş düzenini bulabildim; burada tümen kurmay başkanı olarak Yüzbaşı Mustafa Kemal var. Ancak Kent'i alacak görevlendirmede adı geçmiyor; Çatalca'da kaldığı anlaşılıyor. Doğaldır; kurmay görevi karargah'ta yapılıyor.

Hareket Ordusu'nun Çatalca savaş düzenini bu bölüme ek olarak sunuyorum.

Dört: Çözülen bir İmparatorluk'ta direnen ordu çok zaman gönüllü birlikleri ve gerillalar oluyor. Hareket Ordusu, Trablus'ta savaşanlar, Trakya'da Geçici Bir Cumhuriyet kuranlar, Çerkez Ethem birlikleri hep gönüllüdür; bunlara pek çok görevli subay katılıyor. Mustafa Kemal, Kuzey Afrika'da katıldığı gönüllü görev zamanının önemli bir bölümünü, Mısır'da hastahanede geçiriyor.

Beş: Çanakkale Direnişi'nde Mustafa Kemal'in rolü, daha sonraki zamanlarda, çok fazla abartılıyor. Bu abartmanın bir bölümü, tarih yazıcılığının yapısından doğuyor; tarih, bilimler içinde en çok Darwinist olandır. Bütün tarihler kazanan ve ayakta kalana göre yazılıyor; tanıklar, belleklerini zorlayarak, kazanan ve ayakta kazananı hatırlamaya gayret ediyorlar.

Bir bölümü ise ideolojiktir.

Deniz Savunması bölümü, Çanakkale Zaferi olarak bu kutlanıyor, Mustafa Kemal'i hiç ilgilendirmiyor; burada Mustafa Kemal yer almıyor. Gelibolu Direnişi, kütleseldir; burada, Mustafa Kemal'in fazlalığı kadar eksikliği de görülüyor.

Gelibolu'da ihtiyat birlikleri komutanlığını yapıyor. Yaptıklarından dolayı, zamanında, bir kahraman sayılmıyor; kahramanlığının ilanı çok sonraki yıllara denk düşüyor.

Altı: Her ne olursa olsun direnişçi bir kimlik ve komutanlık sergilemiyor. 1918 yılı Ekim Ayı'nda Halep'ten Sultan'a gönderdiği bir telgrafta derhal ve gerekirse müttefiklere bile danışmadan barış yapılmasını öneriyor[77]. Padişah'a çektiği bu telgrafta Mustafa Kemal şu tavsiyede bulunuyor: «Müttefiken olmadığı takdirde münferiden behemahal sulhü taharrir ettirmek lazımdır. Ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kamilen elden çıkması ve devletimizin gayri kabili telafi muhalike maruz kalması baidül ihtimal değildir.» Derhal barış istiyor; bu Büyük Britanya'nın merhametine güvenmek anlamına geliyor. Telgrafta, Büyük Britanya'dan derhal barış istenmesiyle, Osmanlı Devleti'nin kurtulabileceğine inanmayı son derece dikkat çekici buluyorum.

Yedi: Bu inanç ve bekleyişte Mustafa Kemal'in yalnız değil çoğunluğun içinde olduğunu düşünüyorum. Asıl ortaya çıkarmak istediğim de bu noktada düğümleniyor; Samsun'a çıkıncaya ve Doğu'daki hareketliliği görünceye kadar Mustafa Kemal, çoğunluktaki Osmanlı paşalarından birisi türündendir..

Sekiz: Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki içindeki ayrışmadan doğuyor; liderlerinin önemli bir bölümü daha önce İttihat ve Terakki içinde önemli işler yapmış kimselerden çıkıyor. Hürriyet ve İtilaf, İngiliz siyasetine yatkın ve Osmanlı'nın kurtuluşunu, direnmekte değil, Büyük Britanya ile anlaşmakta ve Büyük Britanya'nın vereceğine razı olmakta görüyor.

Dokuz: Vahdettin'in hain olduğunu düşünmüyorum. Hain, güveni bozandır; Vahdettin, Küçük Kaynarca'dan itibaren sürekli olarak yenilgi antlaşmaları imzalayan bir saltanatın son temsilcisidir. Artık yenikçillik ve büyük devletlerden merhamet dilenmek, genlerine bile işlemiş olabilir.

Vahdettin, Mustafa Kemal'i seviyor ve kendisine yakın buluyor; sevmek için yakın bulmak zorunludur. Vahdettin, Mustafa Kemal'i güvenerek Doğu'ya gönderdikten sonra, Kemal'in direnişcilere katılması üzerine, Büyük Britanya'nın baskısıyla da Kemal'i idama mahkum ettirmekle birlikte, yaptıklarına büyük hayranlık duyuyor.

Büyük Britanya arşivlerine göre, İngilizler, İstanbul'da, Vahdettin'i, Kemal aleyhinde konuşmak için zorluyorlar. Büyük Britanya arşivlerine göre, Vahdettin'in Kemal değerlendirmesi ve Kemal hakkında söyledikleri aynen şöyledir: «It is absurd to label the Nationalist Movement as the tyranny of a set of non-Turkish birgand with no stake in the country. Kemal is brigand and patriot in much the same sense that Garibaldi was, and it is difficumt not to respect and admire him» (*). Sultan Vahdettin, Ulusal Hareket'in ülke ile

---

(*) FO/6468/E 3765; DBFP 1/XVII, 87-91.
S. Ramsdan Sonyel, Turkish Diplomacy 1918-1923, London, 1975, s. 154, dipnot 1.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanının anılarından da bir aktarma yapabiliyorum.

ilgisi bulunmayan ve Türk olmayan unsurların bir zulmü olduğu görüşünü reddediyor. Kemal'in bir eşkıya olduğunu kabul ediyor; ancak Garibaldi ne kadar eşkıya ise Kemal'in de aynı ölçüde eşkıya ve bir yurtsever olduğunu söylüyor. «Ona saygı duymamak ve hayran olmamak güçtür» diye sözlerini tamamlıyor.

On: Avusturya-Macaristan ve Almanya İmparatorlukları'nın, 1918 yılı sonbaharında, ayrı ayrı barış istemelerinin, teslimiyet anlamına geliyor; arkasında, yüksek komutanların bir saptaması yatıyor: İhtilalden korkuyorlar. Hem Avusturya-Macaristan ve hem de Almanya yüksek komutanları, hükümetlerine ve imparatorlarına; derhal barış istenmemesi halinde askerlerin ve halkın isyan edeceğini bildiriyorlar; 1919 yılı sonu ve 1919 yılından itibaren Bolşevizm, yenik ülkelerin bulaşıcı hastalığı olarak görülüyor.

Büyük Britanya, 1919 yılında, Bolşevizm'in Kafkas Berisi'ne ve Anadolu'ya sıçramasından büyük kaygı duyuyor. Bu kaygıya, Londra'nın can düşmanı, Enver'in, Moskova'da hazırlık yaparak Anadolu'ya geçeceği korkusu eklenıyor.

Büyük Britanya, Kafkas Berisi ve Anadolu'da Bolşevizm ve Enver tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini düşünüyor; Vahdettin ve Ferit'in de bu kaygı ve korkuyu paylaştıklarını düşünmek zor görünmüyor.

On Bir: Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi buraya denk düşüyor.

Daha sonraki bölümlerde Teşkilat-ı Mahsusa'dan söz etmek istiyorum; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Hindistan'a kadar uzanan ve müslümanların yaşadığı topraklarda, Büyük Britanya emperyalizmine karşı ih-

---

«Mustafa Kemal'in İttihatçılardan sonra iş başına gelen Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Müşir İzzet Paşa'nın riyasetindeki kabinesinde Harbiye Nazırlığı'na getirilmesini çok istemiş olan son Padişah, İzzet Paşa'nın şiddetli muhalefeti karşısında bir türlü maksadına nail olamamıştı.»

Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul, 1957, s. 329.

tilaller örgütlemek üzere, Enver'in, insiyatifiyle kurulmuş bir özel istihbarat ve eylem örgütüdür; Hüsamettin Ertürk, hem bunun içinde yetişiyor ve hem de Mütareke yıllarında İstanbul'da ve Türkiye'de bu örgütü yönetiyor[78]. Anlattıklarından aktarmalar yapmam gerekiyor.

«Kafkasya'da ise Ermeniler, Anadolu'nun Türklerle meskun Doğu vilayetlerini baskınlarla bunaltmışlardı. Her tarafta İttihat ve Terakkici zabitan, yeni bir teşkilat kurma arzusunda idi. Zaten bu korku, Vahdettin'i ve onun Sadrazamı olan Damad Ferit Paşa'yı, Mustafa Kemal'i Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatiyle Erzurum'a göndermeye sevketmişti.»

«Teşkilat-ı Mahsusamız lağvedilmiş olmasına rağmen, kendi ajanları vasıtasıyla, bir taraftan, Mustafa Kemal Paşanın Şark'ta geniş bir teşkilat kurmak üzere Anadolu'ya geçtiğini, hatta Vahideddin'den bunun için 30 bin liraya yakın bir tahsisat aldığını öğrenmiş, diğer taraftan da, Enver Paşa'nın Kafkasya'dan ve Şuralar Hükümeti yolundan Anadolu'ya geçmek istediğini haber almıştı.»

«Fakat Enver Paşa, Mustafa Kemal'in müsaadesi olmadığı için Anadolu'ya geçememiş», ve «Şuralar Hükümeti de vaziyetini düzeltmiş olan Bolşevik Liderlerinin kararıyla» tarihe karışmıştır.

Bu bölüm burada bitiyor.

Bundan sonraki bölümde tarihin karışık olduğu yerden devam etmeyi planlıyorum.

TÜRKİYE TARİHİNİN İKİ BÜYÜK FALSİFİKASYONU (*)

«Yalan» sözcüğünden daha çok, «tahrifat» veya «falsifikasyon» sözcüklerini kullanmayı tercih

(*) Nokta Dergisi için 1991 Nisan tarihinde hazırlandı. Soruda «en büyük iki yalan» vardı; her halde yer darlığından sadece ilk bölümü yayınlanabildi.

ediyorum. Bilimsel ya da bilim-yakını tartışmalarda bu sözcükler kullanılıyor; gerçek tarihi olumsuz anlamda bozmayı anlatıyor. Yapılan budur ve bu hem bir zorunluluk ve hem de politik bir gereklilik olarak ortaya çıkıyor.

Bununla tahrifatın bir siyasal gereklilik olduğunu anlatmaya çalışıyorum; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, modern Türkiye tarihinin falsifikasyonuna mahkumdular. İktidarı ellerine alınca bunu gerçekleştirdiler; mahkumiyetlerinin çeşitli nedenleri var. Ben birine değinmek istiyorum; Kurtuluş Savaşı'na sonradan katıldılar ve çöken düzene yakındılar. Sonradan geldiler, kendilerinden önce gelenleri ve daha da önemlisi, Kemal Paşa - İsmet Paşa - Fevzi Paşa Triumvirası, başlamış olan kurtuluş ve bağımsızlık hareketine göre daha tutucu olduğu için, daha radikal olanları tasfiye etmek zorunluluğunu duydular.

«Çerkez Ethem'in İhaneti» ve «Birinci İnönü Zaferi» Kurtuluş Savaşı'nın başlarına ve Triumvira'nın liderliği alma zamanına denk düşüyor; içiçedir. Benim ortaya çıkarabildiğim Türkiye tarihinin en büyük falsifikasyonlarının da başında yer alıyor. Enver Paşa'nın islam topraklarında ihtilal yapmak üzere kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın içinde yetişen Küçük Zabit Çerkes, bugünkü anlamda tam bir gerilla kuvvetinin başındadır; popülist ve sosyalizan eğilimleri var. Savaşın finansmanını zenginlere yaptırıyor ve gerilla arasında eşitlikçi bir düzen kurmaya çalışıyor; rezistansın başlarında, Konya'daki Ali Fuad Paşa ve Erzurum'daki Kazım Paşa kolorduları bir kenara konacak olursa, tek güçtür. Yararlıklar gösteriyor ve gösterdikçe gücü ve otoritesi artıyor. Üç Paşa, hem liderlikleri açısından ve hem de çok daha tutucu dünya görüşleri nedeniyle Çerkez'i tasfiye etmek gereğini duyuyorlar. Tasfiye bir pro-

vokasyonla başlıyor ve tarihin sürekli çarpıtılmasıyla sürüyor; İsmet, Çerkes'i, düzenli kuvvetlerle karşı karşıya getiriyor. Çerkes, tüm provokasyona karşın düzenli kuvvetlere karşı silah kullanmamaya özen gösteriyor. Tam tersine, Parti Pehlivan türünden önde gelen komutanları düşman gerisinde kalarak Kurtuluş için çarpışmayı sürdürüyorlar.

Çerkes Ethem'in Yunan kuvvetleriyle birleştiği iddiası, bugün resmi tarihin parçasıdır, büyük bir tarih falsifikasyonudur.

Burada bir parantez açmak istiyorum: Doğrular da, yanlışlar türünden bir çorap söküğüdür. Bir ucu bulunur ve sökülmeye başlarsa devam eder; Çerkes ile ilgili falsifikasyon, «Birinci İnönü Zaferi» falsifikasyonu ile devam etmek durumundadır. Çünkü o sırada Çerkes bir güçtür; Anadolu insanı ve köylüsü ise bir Kurtuluş Savaşı için inançsız ve kaçkın görünüyor. İstiklal Mahkemeleri'nin cepheden kaçan köylüleri yargılayıp idam etmek için kurulmuş olduğunu hatırlatmak gereği duyuyorum. İnançsız sürülerle Kurtuluş olmaz; bunlara moral vermek gerekiyor. Bu sırada Anadolu insanı Çerkes'in gerillalarına ve Sovyet Rusya'dan gelecek maddi yardıma güvenmek zorundadır; Triumvira, hem Çerkes'i ve hem de aynı tarihte, yardım yerine Moskova'dan gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarını tasfiye ediyor. Böyle bir zamanda Triumvira'nın bir «zafer» ihtiyacı var.

Bir parantez daha açmak gereğini duyuyorum: Türkiye tarihinin falsifikasyonunu arşivlerden, ya da ipuçlarından başlayarak, çıkarmadım. Tümüyle bir fizikçi gibi düşünerek hareket ettim ve Türkiye tarihini altüst edebildim. Çerkes'in tasfiyesi, Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi içiçedir ve nerede ise aynı gün ve ayda oluyor. Bu

sırada bir «zafer» gerekiyor; bu sırada ve işte tam bu sırada Birinci «İnönü Zaferi» ortaya çıkıyor. Ben, tesadüfe inanmayan bir fizikçi türünden düşünerek, bunun imkansızlığını güçlü bir hipotez yaptım ve daha sonra da Birinci İnönü Zaferi'nin olmadığını kanıtladım.

Çerkes tasfiye edilince, Suphi ortadan kaldırılınca «makus talih» yenilmesi gerekiyor ve Osmanlı Harbiye Nazırı ve Mustafa Kemal ve arkadaşları için idam kararı imzalamış olan Fevzi Paşa, «mareşal» yapılıyor. Tahrifat daha sonraki yıllarda sürdürülüyor.

Tarihlerde «ikinci» diye geçen çatışma, biraz daha savaşa benziyor.

Türkiye tarihinin ikinci büyük falsifikasyonu, öyle sanıyorum, Kemal Paşa'nın kimliği ve kişiliğidir. Kemal Paşa, Kazım Paşa'nın Kurtuluş'a katılma yönündeki ısrarlarına, ancak Sadrazam Damat Ferit Paşa'dan bir görev kağıdı alarak, Sultan Vahdettin'in kutsamalarını kabul ederek, çok büyük ihtimalle Damat vasıtasıyla İngilizlerin onayı sağlanarak katılıyor. Bu tarihe kadar Türkiye ordusunda sıradan subaylardan birisidir; başarısızlıkları, başarılarından çok çok fazladır. Sevgisiz, geçimsiz, hiç bir özgürlük ve ihtilal hareketine girmemiş, kendisine son derece güvensiz ve hatta sıkıştırılmışlık kompleksi olan bir kimsedir. Kemal'de, orduya katıldığı günden itibaren, herkesin kendi aleyhinde olduğu, herkesin kendisinin önüne geçtiği bir kompleks halindedir; böyle bir kişilikle kurtuluş hareketinin lideri ve cumhuriyetin başkanı oluyor.

Anadolu ihtilali, derinliğiyle oransız ölçüde kırıcıdır. Bunda Kemal Paşa'nın güvensizliği ve kıstırılmışlık duygusunun rolünün büyük olduğunu sanıyorum. Bu kadar değil, geçmişi politik açı-

dan boş ve geçmişinde başarıdan çok başarısızlık olan bir kimse, bir ihtilal lideri olursa ve iktidarda kalırsa, tarihi, geçmişini güzelleştirecek biçimde yazmak ve yazdırmak durumundadır. Böyle bir durum, Türkiye tarihinin toptan falsifikasyonuna yol açıyor.

Bir: Hürriyet ve Vatan diye bir parti yoktur. Kemal Bey'in böyle bir parti kurduğu gerçek dışıdır. İki: Hareket Ordusu komutanı değildir. Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki redif tümeninin, ihtiyat birlikleridir, kurmay heyetindedir. Diğer heyetin kurmayında da Kazım Bey bulunuyor. Üç: Çanakkale, biri boğazın geçilememesi ve diğeri Gelibolu mukavemeti olarak iki bölümden oluşuyor. Çanakkale Boğazı ile ilgili bölümle Kemal Bey'in hiç bir ilgisi olamaz. Bugün «Zafer» olarak kutlanan budur ve bu, deniz savaşıdır, mayın hareketidir ve girişteki tepelerden top ateşidir; Kemal Bey, çok daha kuzeyde bir ihtiyat tümeninin başında bulunuyor. Aylar süren Gelibolu direnişini, Anafartalar'daki anlık bir çıkıya bağlamak ancak aptal tarihçilerin işi olabilir. Gelibolu, topoğrafyası gereği, kahramanı olmayan bir direniştir. Varsa kahraman iki taraftadır. Bugün Mart Ayı'nda Anzaklardan hayatta kalanların her yıl Gelibolu'ya gelerek her iki taraftan ölenleri sevgiyle hatırlamaları bu nedenledir. Gelibolu, İngilizler ve Anzaklar açısından başarısızlığa mahkum bir çıkıştır ve kahramanlar, sadece iki taraftan savaşa katılan sıradan askerlerdir. Gelibolu'da hiç bir komutana «kahraman» denmez; nitekim madalyalar, Sultan'a ve direnişi yöneten en üst düzey komutanlara veriliyor. Gelibolu, iki taraf için kütle inatıdır.

Uzatmak istemiyorum; üç yurttaşlık bilgisinin doğru olmadığını kanıtlayabilmiş durumdayım. Üstelik bunlar, başlangıçtır. Tarihin benim

işaret ettiğim başlangıçtan yeniden yazılması gerektiğini düşünüyorum.

İddia edildiğinin aksine Türkiye'de Osmanlı arşivleri açıktır. Kapalı olan Çankaya arşivleridir. Bunlar açıldığı takdirde tarihin alt-üst olacağından kuşku duymuyorum. Benim yaptığım bu alt-üst oluşa yol açmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 F. Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 410
H.C. Armstrong, Grey Wolf, London, 1932, s. 62
2 Prof. Dr. M. Münir Aktepe, Atatürk'ün Sofya Ateşemiliterliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan Münasebetleri ve Bu hususla Alakalı Bir Belge, Belleten, Cilt XXXXVIII, Sayı 149-152, s. 287.
3 İslam Ansiklopedisi, Cilt I, s. 727
4 Alan Moorehead, Gallipoli, N.Y., 1965, s. 9
5 İsmet İnönü'nün Hatıraları, 2. Kitap, Ankara, 1987, s. 219
6 A.J. Toynbee - K.P. Kirkwood, Turkey, London, 1926, s. 243
İsmet İnönü'nün Hatıraları, op.cit., s. 163 ve 172
7 Afet, Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet, Belleten, 1937, Sayı 2
8 Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 65-66
9 Tahsin Uzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1979, s. 95
10 Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1982, s. 98
11 Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979, s. 68
12 Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, İstanbul, 1965, s. 31
13 Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, s. 118
14 İsmail Hami Danişmend, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası, İstanbul, 1961, s. 96
15 Sina Akşin, 31 Mart Olayı, op.cit., s. 182-183
16 Robert Rhodes James, Gallipoli, London, 1965, s. 168
17 ibid., s. 143
18 Alan Moorehead, Gallipoli, op.cit., s. 9
19 R.R. James, Gallipoli, op.cit., s. 172
20 Devrim Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, İstanbul, 1984, s. 4
21 Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul, 1970, s. 83
22 Selahattin Adil Paşa'nın Anıları, op.cit., s. 222
23 A. Moorehead, Gallipoli, op.cit., s. 46

24 W.E.D. Allen - P. Muratoff, Caucasian Battlefields -A History of the Wars in the Turco- Cucasian Border 1828-1921, Cambridge University Press, 1953, s. 286
25 Liman von Sanders, Cing Ans De Turquie, Paris, 1923, s. 71
26 Fahrettin Altay, On Yıl Savaş..., op.cit., s. 94
27 A. Moorehead, Gallipoli, op.cit., s. 151
28 M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 212
29 Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, İstanbul, 1975, s. 38-39
30 Fahrettin Altay, On Yıl Savaş..., op.cit., s. 90-91
31 Selahattin Adil Paşa'nın Anıları, op.cit., s. 243
32 Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, op.cit., s. 83
33 Fahrettin Altay, On Yıl Savaş..., op.cit., s. 92-95
34 R.R. James, Gallipoli, op.cit., s. 112
35 A. Moorehead, Gallipoli, op.cit., s. 118
36 R.R. James, Gallipoli, op.cit., s. 299
37 K. Kautskiy, Selected Political Writings, London, 1983, s. 77
38 David Thomson, Europe Since Napoleon, Penguin Books, 1957-1978, s. 506
39 Paul Kennedy, The Rise and Fall of Great Powers, Fontana Press, 1989, s. 325
40 Hans Kohn, A History of Nationalism in the East, N.Y., 1929-1969, s. 6
41 ibid., s. 129
42 ibid., s. 130
43 G. Zinoviev, Histoire du Parti Communiste Russe, Paris, 1926, s. 91
44 H. Magdoff, Imperialism From Colonial Age to the Present, N.Y., 1978, s. 44
45 F. McDonald, The Torch is Passed-The United States in the 20the Century, Addison-Wesley, 1968, s. 27.
46 Claude Julien, America's Empire, N.Y., 1968-1971, s. 129
47 Edwin C. Rozwenc (ed.), Roosevelt, Wilson and The Trusts, Boston, n.d., s. vi.
48 C. Julien, America's Empire, op.cit., s. 130
49 John Maynard Keynes, The Economic Consequence of the Peace, London, 1920, s. 36
50 W.L. Langer, Peace and The New World Order, A.P. Dudden (ed.), Woodrow Wilson and The World of Today, University of Pennsylvania Press, 1957, s. 23
51 S. Freud - W.C. Bullitt, Thomas Woodrow Wilson A Psychological Study, Boston, 1957, s. 201
52 Arthur Link, Woodrow Wilson: The Philosophy, Methods and Impact of Leadership, A.P. Dudden (ed.), Woodrow Wilson, op.cit., s. 3.

53 John A. Garraty, Woodrow Wilson, N.Y., 1956-1966, s. 39
54 N. Gordon Levin jr., Woodrow Wilson and World Politics - America's Response to War and Revolution, N.Y., 1968, s. 22
55 C. Julien, America's Empire, op.cit., s. 76
56 N. Gordon Levin jr., Woodrow Wilson and World Politics, op.cit., s. 58
57 W.L. Langer, Peace and the New World Order, op.cit., s. 95
58 Herbert Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, N.Y., 1958-1961, s. 123
59 Arno Mayer, Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918, N.Y., 1959-1970, s. 391
60 N. Gordon Levin jr., Woodrow Wilson and World Politics, op.cit., s. 135-136
61 G. Frost Kennan, Russia and the Peace Conference, N. Gordon Levin jr. (ed.), Woodrow Wilson and the Paris Peace Conference, D.C. Heath and Company, 1972, s. 140
62 Arno Mayer, Politics and Diplomacy of Peacemaking, N. Gordon Levin jr. (ed.), Woodrow Wilson and Paris Peace Conference, op.cit., s. 164
63 K. Kautskiy, Selected Political Writings, op.cit., s. 93
64 V.İ. Lenin, Collected Works, Vol. 23, s. 262
65 N. Gordon Levin jr., Woodrow Wilson and World Politics, op.cit., s. 247
66 H. Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, op. cit., s. 232
67 Harry Howard, The Partition of Turkey - A Diplomatic History 1913-1923, N.Y., 1931-1966, s. 204
68 G Curry, Woodrow Wilson, Jan Smuts and the Versalles Settlement, American Historical Review July 1961, s. 969
69 Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri, Yıl 1937, Sayı 189, s. 182
70 Caucase-Kurdistan, Fransa Dış İşleri Bakanlığı Gizli Belgeleri, 1919-1920, Dosya 11, s. 112
71 S.L. Meray - O. Olcay, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, Ankara, 1977, s. 32
72 H. Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, op.cit., s. 235
73 The Military Mission to Armenia (Harbord), Foreign Relations of The United States, 1919, Vol. II, Wash., 1984, s. 843
74 ibid., s. 857
75 ibid., s. 861
76 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, Eylül 1952, Vesika No. 3
77 A. Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1945, s. 26
78 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk Anlatıyor, İstanbul, 1957, s. 211

Birinci Bölüm İçin Birinci Ek

İKİ ABARTMA VE BİR AYIRMA

Birinci soru şudur: Aydını, solcusu ve en çok komünisti ile Türkiye, Anadolu Devrimi'ni neden abarttı? Abartmış olduğundan kuşku duymuyorum; bunun nedenlerini araştırmak gerektiğini düşünüyorum. Böyle bir araştırma son derece verimli görünüyor; Türkiye'de tarih ve politika bilgisinin önemli deformasyonlarından birisini ortadan kaldırma şansını taşıyor.

Böyle bir soruya cevap arama serüvenine bir başka soruyla başlanabilir; yer yüzünde bir toplumsal volkanlar kuşağından söz edilebilir mi? Şu bilgiler var: Rusya'da köleliğe son vermede ilk büyük adım ile Amerika Birleşik Devletleri'nde esareti ortadan kaldırma savaşı aynı on yıl içine sıkışıyor. Bu on yılda Japonya'da Meiji Restorasyonu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da Genç Osmanlılar hareketi başlıyor. Her ikisi de, Japon İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nde modernizasyon hareketlerinde önemli başlangıç veya kilometre taşları oluyorlar.

Bir başka toplumsal volkanlar kuşağından daha söz edilebilir; Rusya'da 1905 Devrimi, Türkiye'de Jön Türk İhtilali, Çin'de, İran ve Meksika'da devrimsel burjuva-demokratik yükselişler de bir on yıl içinde gerçekleşiyor. 1848 İhtilal dalgasının daha çok Avrupa'ya sınırlı kalmasına karşılık, bu iki kuşak, kıtalar arası bir eşzamanlılık sergiliyor.

Toplumsal volkanlar söz konusu olduğunda yer yüzü-

nün, sanıldığından daha enternasyonalist olduğunu düşünmek için yeterli neden var. Böyle bir durum kemalist devrimle ilgili olarak ve teorik fiziğe özenerek, Einstain'in sevdirdiği bir nitelemeyle, bir düşünsel deneme yapmayı tahrik ediyor. Düşünsel deney şöyle formüle edilebilir; Türkiye'nin Birinci Savaş'a girmediği ve dolayısıyla düşman tarafından işgal edilmediği varsayıldığında, Kemal Paşa ve kadrosu tarihten çıkarıldığında, İkinci Savaş arefesinde Türkiye nereye gelebilirdi? Kuşkusuz tarihte bu tür varsayımlar ve çıkarmalar mümkün değil; ancak kendisini zaman zaman uzayda bir ışığa binmiş olarak düşünün ve düşünmesini böyle sürdüren Einstein'in başka türlü ulaşamayacağı sonuçları elde ettiğini biliyoruz.

Türkiye'nin Birinci Savaş'a girmediğini, Kemal Paşa'nın Ordu'da modernizasyon programı çerçevesinde emekli olduğunu ve Şişli'ye yerleşerek ticaretle uğraştığını, İsmet Paşa'nın toprak alıp çiftçiliğe başladığını varsayarak bu düşünsel deneyi yapmaktan kendimi alamıyorum. Böyle bir deneyde, Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasına da gerek kalmıyor ve ben, bundan yirmi yıl sonra, örnek olsun, 19 Mayıs 1939 gününde Türkiye'nin nereye gelebileceğini düşünmek istiyorum.

Global olarak bakıldığında, iki savaş arasındaki yirmi yılda yer yüzünün, her noktasını etkisi altına alan büyük bir değişiklik rüzgarı ile sarsıldığını söylemek mümkün görünüyor; politik vurgunun farklı olmasına karşın yeni yapıt ve kurumlar tartışılmaz bir açıklıkla ortaya çıkıyor. Şöyle de söylenebilir; 1930 yılları yeni kuruluşların oluşum dönemi sayılırsa, dünyanın 1970 yıllarının ortalarına kadar 1930 yıllarındaki kuruluşlarla idare ettiği ve idare edildiği görülüyor. Dünya, yine global olarak, 1930 yıllarındaki yapıları ancak 1970 ve giderek 1980 yıllarında tasfiye etme sürecini başlatıyor.

İki savaş arasının temel felsefesi; kurumlar, örgütler yaratarak ve sabitler tanımlayıp sınırlar koyarak yönetmedir; politik bakış ne olursa olsun, insana egemen olan ahlakın kendi yazgısını hızlı bir biçimde hareketlendirmek olduğu görülüyor. Bir yanda Sovyetler Birliği, tarımda ve

sanayide, o zamana kadar görülmemiş bir transformasyonu ve denenmemiş bir hızla gerçekleştirmeye çalışıyor ve başarılı oluyor. Almanya ve İtalya, tam karşıt yönde, ancak büyük bir cüretle, kendi insanının mantalitesini değiştirmeyi deniyor ve bunun için büyük bir hızı ilke haline getirirken yeni kurumları tarih sahnesine çıkarıyor. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki New Deal'i de bir tür «yeni düzen» olarak düşünmek mümkündür; Roosevelt Amerikası, öncekinden çok farklıdır ve sonrakini çok büyük ölçüde belirliyor. Bir yanda Japonya ve İspanya ve diğer yanda Fransa ile Büyük Britanya bütün bu değişme ve yeni kurumlaşma rüzgarının etkisi dışında kalamıyorlar; Kıta Çin'i ise tarihinde tatmadığı bir devinimi yaşıyor

Bu bilgilerden sonra düşünsel deneyime dönebilirim: Savaşa girmediğini varsaydığım Türkiye'nin bu global değişiklik yürüyüşünden payını alabilmesi için Kemal Paşa misyonuna gerek var mıdır? 1860 yıllarındaki toplumsal volkanlar kuşağında tarihçilerin güreşe tutkunluğu nedeniyle küçümsedikleri Sultan Aziz, meşruti rejim anlamında ve bir tür parlamento niyetiyle Şura-ı Devlet'in kuruluşunu ilan etmekten geri kalamadı; monark Aziz, önemli sorunlarda bu devlet konseyine danışmayı taahhüt etti ve sevinçle karşılandı. Aziz'in ilan ettiği devlet konseyinden sonra formel parlamentonun açılışı için gerekli zaman çok kısa olmuştur; bu ilk parlamentonun ömrünün çok kısa olduğu biliniyor. Ancak birinci savaş öncesindeki on yıla yayılan diğer toplumsal volkanlar kuşağında, tarihçilerin yalnızca müstebit olarak niteledikleri Sultan Hamit de, parlamentoyu yeniden açmamak cesaretini gösteremiyor. Ayrıca tarihçilerin sadece müstebit olarak gösterdikleri Hamit'in modern bir prens ve Türkiye tarihinin önde gelen reformatörlerinden birisi olduğunu da, diğer çalışmalarımda, kanıtlamış bulunuyorum.

Bütün bunlardan, savaşa girmemiş bir Türkiye'de Kemal Paşa misyonu olmasa da Türkiye'nin pek çok yeni kurumu deneyebileceği sonucunu çıkarıyorum. Bunun için ek nedenler de var; sözü edilen bu iki toplumsal volkanlar kuşağı arasında Türkiye, çok canlı bir modernizasyon

kavgası ve kargaşası yaşıyor. Entellektüel ve eylem planlarında büyük bir canlılığı yaşıyor; Kemal Paşa kadrosu, bu canlılığın sakin izleyicileri arasından çıkıyor.

Bu tarihsel özetlemeden sonra düşünsel deneyime devam edebilirim; bunun için önce insan aklının bir kusurundan söz etmek gerekiyor. İnsan aklının association tutkusuyla defolu olduğunu ileri sürmek durumundayım. Özellikle kütlesel akıl, aynı zaman kesiti içinde algıladığı iki olguyu önce birleştirme ve daha sonra da bunlar arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurma zaafını taşıyor. Eğer turistlerin çok geldiği bir yılda dağdan köye inen kurtlar da çoksa, bu ikisi arasında associative bir ilişki kuruyor; köylülerin turistlere nakışlı kaşık veya çorap satmak için kıyıya ve kurtların da boşalmayı hissederek köylere indiklerini düşünülebiliyor. Kuşkusuz bu tür bir birleştirme kurgusunun hiç bir maddi dayanağı bulunmuyor.

İnsan aklıyla ilgili bu parantezden sonra bir başka kuşaktan söz etmek durumundayım: On Dokuzuncu yüz yılın son beş yılı ile Yirminci yüz yılın ilk beş yılını ayrı bir kuşak olarak tanımlamak gerekiyor. Yirminci yüz yılın sonuna kadar gelen bir zaman aralığında egemen olan tüm bilimsel ve teknolojik patlamaların temelleri bu on yılda, en fazla da, beşer yıl uzatılması halinde yirmi yıllık bir kuşakta ortaya çıkıyor. Einstein'ın çığır açan incelemesi bu dönemde yayınlanıyor; klasik fiziğin sonu görünüyor. Picasso, Kandinskiy yeni resmi bu dönemde arıyorlar; muzik bu dönemde yenileşiyor. Leninizm'in tohumları bu dönemde atılıyor. İnsanoğlunun yaratıcı eylemlerinde bu zaman kuşağı, kaydedilen en son patlamaları çıkarıyor.

Uygulamalı teknolojik açılımlar açısından da bu dönemin son derece parlak bir tarihi olduğunu eklemek zorundayım; Marconi, ilk telsiz yayınını 1895 yılında yapıyor. 1901 yılında ise Cornwall ile Newfoundland arasında ilk telegrafik radyo mesajlarını vermeyi başarıyor. İçten yanmalı motorların bir «araba» için kullanılmasında ilk pratik başarılar 1890 yıllarında kaydediliyor. Yirminci yüz yılın ilk on yılında otomobil kendisini kanıtlıyor ve yollarda görül-

meye başlıyor. Wright, ilk uçağı 1903 yılında havalandırıyor. Henri Farman, 1909 yılında ilk yüz millik uçuşu gerçekleştiriyor.

Radyo, otomobil ve uçak; bunlara, ev aydınlatılmasında elektriğin kullanımının yaygınlaşması da eklenebilir. Bütün bunlar Yirminci yüz yılı tanımlıyor; son yüz yıl, eğer bunlar sayılmıyorsa, ne oluyor? Yirminci yüz yılda uygarlığın yayılması, bir ölçüde de, bunların yayılması sayılıyor.

İnsanoğlunun gücünün ve imkanlarının artmasıdır; bunların, insanoğluna, kendi gücünün büyüklüğü inancını aşıladığından hiç kuşku duymuyorum. Radyo, dış dünyayı eve getirerek insanın günlük dünyasını genişletiyor. Otomobil, evi her yere uzatarak mekanı çoğaltıyor. Uçak gökleri kullanma, elektrik, bir düğmenin çevrilmesiyle geceyi de gündüze ekleme imkanını yaratıyor. Dahası da var; radyo, bugün televizyonun en çok apartmanların kapıcı bölmelerinde izlenmesi türünden, gelir farklarını eşitleyici bir yanılsama da yaratıyor.

Bir ekleme gerek; tarihçinin beş duyusu, çağdaş insanınkiyle karşılaştırılmayacak ölçüde çoğaltılmıştır. Günlüğünü yaşayan insana göre tarihçinin bir duyular devi olduğunu düşünüyorum; çünkü ambriyonik olanı, gelişmişliğin en büyük mikroskobundan seyrediyor. Bunun anlamı şudur; tarihçinin Yirminci yüz yılın ilk ve On Dokuzuncu yüz yılın son beş yılında atılmış gördüğü tohumları, günceli yaşayan insanlar, ancak bunlar günlük yaşamı egemenliği altına alınca görüyorlar. Tarihçinin On Dokuzuncu yüz yılın hemen sonu ve bu yüz yılın hemen başında gördüklerini, kütleler, ancak iki Büyük Savaş arasında görebiliyorlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda uçak var; ancak henüz gözetleme işlevinin ötesinde kendisini kanıtlayabilmiş olmaktan uzak görünüyor. Düzenli hava yolcu taşımacılığı 1930 yıllarında gerçekleşiyor ve Panam'ın Atlantik aşırı düzenli yolcu taşımaya başlaması için 1939 yılını beklemek gerekiyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce otomobil hâlâ bir Amerikan buluşudur. 1934 yılına gelindiğinde İngiltere ve Fransa'da da birer buçuk milyon kayıtlı otomobil hareket

ediyor. Radyo ve sesli sinema iki savaş arasında günlük yaşama giriyor.

Bütün bu kısa ve özet bilgilerden sonra düşünsel deneye dönmek istiyorum; Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş ve toprakları işgal edilmemiş olsa da, Türkiye'nin, bütün dünyayı etkisi altına alan bu yeniliklerin dışında kalabileceğini ciddiyetle düşünmek mümkün mü? Kuşkusuz, yenilmişliğin modernizasyon ihtiyaç ve dürtüsünü güçlendiren bir yanı var; bunu reddetmek mümkün görünmüyor. Ancak Türkiye, 1830 yıllarında Mısır kuvvetleri karşısında ve 1870 yıllarında Rusya askerleri karşısında tatmış olduğu acı yenilgilerle ve en çok eylem dünyasında bir modernizasyon hummasına tutuluyor; kemalist tarihçilerin siyaha boyamaya çalıştıkları Sultan Hamit döneminde, eğitimde radikal, günlük yaşamda özentili, edebiyatta ciddi yenilik adımlarının atıldığı biliniyor.

Elektriği aydınlanmada kullanma, sinema, radyo, uçak ve otomobil, 1919 ile 1939 yılları arasında dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de günlük bir gerçeklik haline geliyor. Kuşkusuz henüz Kuzey Amerika ve Batı Avrupa toprakları ölçüsünde yaygınlaşmış olmaktan uzaktır; ancak hem toplumun öncü köşelerine giriyor ve hem de yayılma şansını taşıyor. Bunlar, On Dokuzuncu yüz yıl insanıyla bir kopukluğu temsil ediyor; aslında, On Dokuzuncu yüz yıl ile Yirminci yüz yıl arasındaki sınırı, dört yıllık Birinci Dünya Savaşı çiziyor. Takvim açısından da On Dokuzuncu yüz yılın son yirmi yılında dünyaya gelmiş olanlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında girdikleri kırk yaşlarından itibaren yaşadıkları yeni dünyayı, hem kendi üzerlerinde duyuyorlar ve hem de büyük bir şehvetle yaşadıkları yenilikleri, kendilerine bağlama eğilimini gösteriyorlar.

Kemalizmin kendisini abartmasını anlamak kolay oluyor; önemli ölçüde abartmış olduğundan kuşku duymuyorum. Ancak insan aklı birleştirme kusuru ile yüklü olduğu için abartmanın çok daha yaygın olduğunu ileri sürebiliyorum.

Batı düşüncesinde Anadolu Devrimi'ni abartma izlerine rastlanmıyor. Batı düşüncesi için kemalizm, uzun yıllar Batı üstünlüğü karşısında ezilen Türkiye'nin Batı uygarlığın kurumlarının bir bölümünü ve tepeden kabul etme olarak görülüyor. Fazla heyecan yarattığı söylenemez; İkinci Dünya Savaşı sonrasında geri kapitalist ülkelerde bağımsızlık hareketlerinin kızıştığı ve Sovyetler Birliği'nde «kapitalist olmayan yol» yolunun geliştirilmeye başlandığı zamanlarda Batılı düşünürler Kemalist Devrim'e yeniden bakma ihtiyacını duydular. Ancak hem özgün çizgilerinin yeteri ölçüde derin olmaması ve hem de artık Türkiye'nin başlangıç çizgisini reddederek emperyalist devletlerin uydusu haline gelmiş olması, bu tür başlangıç çabalarını da verimsizliğe mahkum etti.

Bunun karşısında Sovyet siyasal yazılarında ve özellikle bunların Türkiye'ye yönelik bölümlerinde Anadolu Devrimi'nin son derece abartılı bir çözümlemesine rastlanıyor. Çerkes Ethem'in yıldızının çok yüksek olduğu kısa bir zaman aralığıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle Türkiye'nin NATO'ya girişinin hemen arefesindeki Sovyet değerlendirmeleri bir tarafa bırakılacak olursa, diğer Sovyet yazınının Türkiye Devrimi'ni son derece abarttığını ve haklı olmayan bir övgüyle süslediğini belirtmek durumundayım. Bunun, Türkiye'deki abartmaları güçlendirdiği ve yaydığı, zaman zaman da tüm bu abartmalara kaynaklık ettiği açıklıkla yazılmalıdır; şimdi bunu yapmak istiyorum.

Bunun için bir paranteze gerek var; bilim, yönetmek içindir. Sovyet bilimsel düşünceleri ise, tüm düşüncelerden çok daha fazla yönetme sorununun odağında ortaya çıkıyor ve gelişiyor. Şöyle de söylenebilir; Sovyetler Birliği'nde geliştirilen politik düşünce ve değerlendirmeler, çok uzun süre, önce tek ülkede sosyalizmi yaşatmak ve sonra da özellikle Birinci Soğuk Savaş'ta emperyalist ablukayı etkisiz hale getirebilmeye yöneliyor. Bu çerçevede, Güney'inde Türkiye, İran ve Afganistan'ı içine alan çizgide bir cordon sanitaire yaratma, ve dünyanın her yanında kapitalist metropollerle ciddi sorunları olan hareket ve dev-

letleri destekleme, Sovyet dış politikasının temel programlarından birisini oluşturuyor.

Sovyetler Birliği'nde bilimsel düşünce ile dış politika iki ayrı kompartıman olarak ortaya çıkmıyor; birbirinin içinde gelişiyorlar. Bunu, içiçelik saymak durumundayım; bir diğer içiçelik daha var ve benim diğer çalışmalarımın temel çizgilerinden birisini meydana getiriyor. Bilim ile devrim de içiçe gelişiyorlar. Devrimci çizginin kütlelere akabilmesi ve bir anlamda kendiliğinden bir harekete dönüşebilmesi, bilimselliğinin derecesi ile bağlantılı oluyor. Bilimsel devrimlerle dünyadaki toplumsal volkanik kuşaklar arasında da bir özdeşlik, beraberlik her zaman kurulabiliyor.

Ancak bu iki içiçeliğin her zaman içiçe geliştiğini söylemek zor görünüyor; Sovyet bilimsel düşüncesi dünya devrimi bekleyişlerinin yüksek olduğu zamanlar daha sınıfsal ve bu anlamda daha bilimsel gelişirken, kazanılmış mevzileri korumanın ön plana çıktığı zamanlarda ise burjuva eğilimlerin olumluluklarını ön plana çıkarma yönünde olgunlaşıyor.

Sovyetler Birliği'nin, daha Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında ve Anadolu'da bir kemalist direniş söz konusu olmadan önce de Osmanlı Sultanı ile işbirliği imkanları aradığını ortaya çıkarmış bulunuyorum. Ayrıca genç Sovyet Hükümeti, Ankara Hükümeti ile önemli bir dış politika uzlaşması imzaladığı sırada, 1921 yılında, Afgan Şahı ile de benzer bir anlaşma gerçekleştiriyor. Sovyet Hükümeti'nin Anadolu Devrimcileri'ne bakışı ile Afgan veya İran Şahları ile feodallarına yaklaşımı arasında, özünde, önemli bir ayrılık görülmüyor.

Bu yaklaşımı anlaşılır görmek gerektiğini düşünüyorum. Ancak özellikle Türkiye söz konusu olduğunda dış politika yaklaşımı, kendi sınırlarını aşarak, bilimsel düşünceye yansıma zorunluluğuyla karşı karşıya geliyor. Çünkü uzun yılların ezikliğini taşıyan Osmanlı aydını, Ekim Devrimi'nden son derece hızlı bir biçimde etkileniyor ve nerede ise kütlesel bir biçimde komünizmi kurtarıcı görmeye başlıyor. Berlin'de okuyan aydınlar, Ankara'da toplananlardan önemli bir bölüm, İstanbul'da üniversite öğ-

rencileri ve Kafkasya'da savaş esirleri arasında komünizmin ve bolşevizmin cazibesine kapılanlar önemli orana ulaşıyor. Anadolu Direnişi biçimlenirken Türk aydınları arasında bir kurtarıcı formül olarak komünizm yayılıyor, örgütlenme ve işçi sınıfı bakışı gündeme geliyor.

1920 yıllarının ilk yarılarında önce Almanya'da ve daha sonra Genel Grev'le birlikte İngiltere'de sosyalist devrim umutlarının küllenmeye başlaması, Türkiye'de komünistlere, Büyük Britanya ile dış politika sorunlarını bir türlü çözemeyen Kemalist Hükümet'in faziletlerini anlatma sorununu ön plana çıkarıyor. Anadolu Devrimi'nin kapitalist özü tümüyle bir kenara itilerek anti-emperyalist yanı abartılıyor ve kapitalist ilişkilerin gelişmeye başladığı topraklarda milli demokratik devrimler çok saygın bir yere çıkartılıyor. Büyük Britanya'da On Dokuzuncu yüz yılda Corn Laws'ın ortadan kaldırılması için gelişen mücadelede kapitalist Cobden'in genç işçi sınıfını kendi yanına almak için geliştirmiş olduğu politikalar, burjuvazinin her zaman uyguladığı ve uygulayacağı bir çizgi olarak görülüyor; bir yanılsama, Türkiye topraklarına aktarılıyor. Burjuvazinin kendi gerisindeki güçlerle mücadelesi ile ilerisindeki güçleri bastırma politikaları arasına mutlak bir zaman aralığı koyacağına inanılıyor; kemalist rejimin işçi sınıfı ve örgütlerine yönelik baskı politikaları ya kapitalizmin özünde olmayan zamanlama yanlışlıkları olarak algılanıyor ya da önemli ölçüde küçültülerek görmezlikten geliniyor. 1930 yıllarının ikinci yarısından itibaren ise faşizme karşı sınıflararası ittifakların politika yapıldığı bir zamanda, Mussolini ve Hitler'in aşırı milliyetçi edebiyatı, sosyalist yazını da milliyetçi öğelere kapı açmaya zorluyor. Bu ise Sovyet bilimsel düşüncesinde Türk Devrimi'ni aşırı meziyetli bulma eğilimini daha da güçlendiriyor.

Sovyetler Birliği'nde bilimsel düşünce ile dış politika açılımlarının içiçeliği, Türkiye'de kemalist yaklaşımla sosyalist düşüncenin içiçeliğine yol açıyor. Bir abartmanın yayılmasına ve güçlenmesine imkan hazırlıyor.

Bu abartmayı burada bırakarak bir başkasına geçmek istiyorum. Şu sorunun sorulması zamanının geldiğini dü-

şünüyorum: Bir bilimsel kategori olarak kapitalizmin abartılmasında Komünist Manifesto'nun katkısı var mıdır? Bu bir başlangıç sorusudur; aslında kapitalizmin gücünün ve devrimselliğinin abartılıp abartılmadığının tartışılmasını gerekli görüyorum.

«Üretimde sürekli devrim yapılması, toplumsal koşulların kesintisiz bir biçimde bozulması, sonu gelmez belirsizlik ve acitasyon, burjuva dönemini, öncekilerin tümünden ayırıyor. Sabit, donmuş-katı tüm ilişkiler, eski ve saygın önyargıları ve düşünce sürüsüyle birlikte, süpürülüp temizleniyorlar, yeni biçimlenenlerin hepsi kemikleşmeden önce antikalaşıyorlar.»

«Burjuvazi, bütün üretim aygıtlarının hızlı iyileştirilmesi ve son derece kolaylaştırılmış iletişim araçlarıyla, en barbar olanları da dahil, tüm ulusları uygarlığa sürüklüyor.»

«Bir tek sözcükle, kendi imajına göre bir dünya yaratıyor.»

«Burjuvazi, tarih açısından, bir en devrimci rol oynamıştır.»

«Burjuvazi, kontrolunu sağlar sağlamaz, bütün feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son veriyor.»

«Tek sözcükle, dinsel ve siyasal illüzyonlarla örtülü sömürünün yerine çıplak, utanmaz, doğrudan ve vahşi sömürüyü koyuyor.»

Bunları Komünist Manifesto'dan aktarıyorum; burjuvazinin yıkma gücü ve hızına yapılan bu vurguların gerçekçi çıkıp çıkmadığının tartışılması gerekiyor. Komünist Manifesto'yu okumuş olanların, okumayanların önemli bir bölümüne göre, kapitalizmi daha güçlü algılamaları ihtimali görülüyor.

«Eski toplumdaki sınıflar arasındaki çarpışmaların tümü, bir çok yolla, proleteryanın gelişme çizgisini ilerletir. Burjuvazi kendisini bir devamlı muhaberede bulur. Öncelerl aristokrasiyle, daha sonraları çıkarları sanayinin gelişmesiyle çatışan burjuvazi bölümleriyle ve her zaman da yabancı ülkelerin burjuvazisiyle.»

«Bütün bu muhaberelerde, hep proleteryaya başvur-

mak, yardımını istemek ve böylece, onu, siyasal arenaya çekmek zorunluluğunu duyar.»

Bunları da Komünist Manifesto'dan aldım; Komünist Manifesto okuyucularının burjuvazinin daha geri sınıflarla ve kendi sınıfı içinde savaşkanlığı ve savaşlarında proleteryayı bir müttefik olarak görmesi konusunda oldukça iyimser bir tabloyla karşılaştıkları açıkça beliriyor. Bunların da tartışılması gerektiğine inanıyorum.

Şöyle başlanabilir; Marx'ın, en çok Engels'in katkısıyla, kapitalizmi çözümlemeye başladığı zamanlarda ütopyacı sosyalist görüşler itibarlarını yitirmiş görünüyorlar. Ütopyacılık, kapitalizmin sorunlu yüzünün güçlü kimselere anlatılması ve yeni bir düzenin gösterilmesiyle sosyalizmin kurulabileceğini düşlüyorlar. Ütopyacı sosyalist reçetelerin itibarsızlaştığı bir zamanda siyasal iktisat ise Ricardo ile çıktığı itibar doruğundan henüz inmemiş bulunuyor. Ricardo'nun kalemiyle son derece soyutlanmış bir anlatıma kavuşan siyasal iktisat, yeni projelerin tanıtımına dayalı bir değişme yerine, kapitalizmde hem işçilerin sömürülmesinin ve hem de kapitalizmin sonunun kaçınılmazlığını yazmayı tercih ediyor. Ütopyacılık iyimser, siyasal iktisat ise şom ağızlıdır.

Marx ve Engels şom ağızlı iktisatın içine sinmiş olan kaçınılmazlığa bağlanıyorlar. «Burjuvaziyi yere vuran silahlar şimdi burjuvaziye dönmüştür.» Komünist Manifesto'da bunu yazıyorlar. Ütopyacılar, yeni ve daha akılcı düzen modelleri, toplumda siyasal erki ellerinde bulunduranları gösterildiği takdirde yeni düzenin kurulabileceği konusunda oldukça iyimserdirler; henüz burjuvaziye mülkiyet tutkusunun ne kadar yayılmış olduğunun farkında değiller. Anlaşılabilir bir nedeni var; serflikten artizana dönüşürken aynı zamanda burjuvalaşan yeni insan, önündeki feodala biriktirdiği tepki yüzünden, mülkiyete ikili bakabiliyor. Bunun için Marx'ı en çok etkilemiş ütopyacı Saint-Simon, özel mülkiyetin olmadığı bir kapitalizm düşleyebiliyor. Sanayici kapitalistlere en çok özel mülkiyetin sakıncalarını ve bundan kurtulmanın yararlarını anlatmaya çalışıyor.

Siyasal İktisatı, manüfaktör düzenine oturtulmuş fiz-

yokrasi olarak düşünebiliyorum. Agronomiksin sınırlamalarını sanayiye aktarabildikleri için kapitalizmin mutlaka sonunun geleceğine inanıyorlar. Marx, Sismondi'de var olan bunalım çözümlemesiyle bu sonu hızlandırmaktan yana bir politik tutum alıyor. Bu, Ricardo'nun soyutlanmış ilerleme mekanizmasını hızlandırmaktan geçiyor. Komünist Manifesto'da gördüğüm kapitalizmin ilerleme hız ve gücünü abartan yaklaşımı, böylesi bir entellektüel ve siyasal kaygıya bağlıyorum.

Ancak bu kadar değil; tarihçinin duyularının gücüyle ilgili gözlemlerime yeniden dönmek durumundayım. Adam Smith, Ulusların Zenginliği'ni yazdığı zaman, daha sonra Sanayi Devrimi adı verilen gelişmeler bütünlüğünü oluşturan buluşların çoğu ve özellikle tekstille ilgili olanlar gerçekleşmiş bulunuyor; ancak Adam Smith bunları önemsemiyor. Smith, Glasgow Üniversitesi'nin ünlü mekaniği ile sohbet etmesine karşın, tarihçilerin, ünlü kitabıyla aynı doğum tarihini verdikleri Sanayi Devrimi'nden habersiz görünüyor.

Marx'ın habersiz olması imkansızdır; çünkü, tarihçinin daha erken gördükleri belli bir süre sonra yaşayanların gözlerinin önüne kütlesel gerçeklikler olarak çıkıyorlar. Bu tersinden de söylenebilir; kütlesel gerçeklikleri embriyonik haldeyken ya olağanüstü duyarlı olanlar ya da çok sonradan gelen tarihçiler görebiliyorlar. Nitekim Engels'le birlikte Marx, Komünist Manifesto'da şunları da yazıyor: «Doğa'nın güçlerini insana tabi kılma, makina, sanayi ve tarımda kimyanın uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrikli telgraf, bütün kıtaları tarıma açma, nehirlerin kanallara dönüştürülmesi, kütlelerin yerden ayaklarının kesilivermesi; öncekilerden hangi çağ, toplumsal emeğin kucağında böylesine prodüktif güçlerin uyuklamakta olduğu, bırakınız daha fazlasını, yalnızca sezebildi?» Fazla yazmıyorlar; eksik yazdıkları bile söylenebilir. Komünist Manifesto'nun yazıldığı tarihte buharlı gemi biliniyor; fakat henüz yaygınlaşamıyor. Bunun yerine nehirlerin üzerine demir köprüler serme tutkusu yaşanıyor.

Smith, Ulusların Zenginliği'ni yazdığı zaman, sonra-

dan sanayi devrimi olarak nitelenen tekstil teknolojisindeki buluşlar yer yüzüne doğmuş bulunuyorlar; ancak bunların kütlesel bir gerçeklik sayılacak kadar iğirme ve dokuma işlerine egemen olabilmesi için Marx'ın okula başlaması gerekiyor. Buharın bir taşıma enerjisi olarak kullanılması önce madencilikte oluyor: tahta veya demir raylar üzerindeki kömür vagonları atlarla çekilirken daha sonra buhar kullanan makinalar, bunların, yerini alıyor. Ancak İngiltere'nin demir ağlarla örülmesi 1830-1850 tarihleri arasında gerçekleştirilliyor; başlangıcında Marx, on iki ve sonunda otuz iki yaşındadır.

Bir ömürden çok kısa bir zamanda toprağın demir ağlarla ve nehirlerin demir köprülerle örülmesi çılgınlığı ve sıkça kullanılan sözcükle manya'sı başlıyor. Buhar bir itici güce çevrilince, volkanından akan bir lav türünden her yana yayılıyor; denizde, rüzgar enerjinin yerini alıyor. Ancak tahtadan yapılmış teknelerle yelkenlinin yerini buhar kazanlarının almasının bir sınırı var; kömür stoklayabilmek için teknelerin hem daha büyümeleri ve hem de daha sağlamlaştırılmaları zorunlu oluyor. Demirden tekne, bunlara buhar anlamında vapur deniliyor, insan oğlunun hayal gücünde büyük bir patlamadır; denizde demirin yüzdürülmesinin ve kürekçilerin yerini buhar kazanlarının almasının, insan oğlunun aklı üzerindeki yapacağı olumlu şoku anlatmanın kolay olamayacağını düşünüyorum.

«Sirius», ilk buharlı ya da «steamer», Londra'dan yüz yolcusuyla New York'a hareket ettiği zaman Marx yirmi yaşındadır. Kraliçe Viktoria'nın demiryolculuğunu onurlandırdığı ve bunun için de ilk kez trene bindiği 1842 yılında ise yirmi dört yaşını sürüyor. Bundan bir yıl sonra ABD Kongresi, Morse'a ilk elektrikli telgraf hattını kurması için ödenek ayırıyor. Bir yıl sonra selülözden kağıt yapma patenti alınıyor. Bu arada 1839 yılında bisiklet kullanılmaya başlanıyor ve Goodyear adında birisi ticari lastik patentini yazdırıyor. Komünsit Manifesto yılında ise güvenilir kibrit yapımı gerçekleştiriliyor.

1848 yılında otuz yaşında bir kimsenin, Marx bile olsa, bu gelişmeleri abartmamasını mümkün görmüyorum;

On Dokuzuncu yüz yılın ikinci çeyreğinde formasyonunu bulan her kimsenin, sanki bir sihirli değnekle yer yüzünü yeniden kuran ve Marx'ın adına «kapitalizm» dediği bu değişmenin etkisinde kalmaması imkansız görünüyor. Etkileme, abartmayı da içermiyorsa, peki ne oluyor?

Komünist Manifesto, sosyalist mücadelenin ve sosyalist eleştirinin başlangıcı değildir; bundan öncesi var. 1848 yılını bir yüz yılın ortası saymak mümkünse, Babeuf'ü de içine alan ilk yarıda sosyalist eleştirinin ikinci yarıdan daha etkili olduğunu düşünmek mümkün görünüyor; bu nedenle Komünist Manifesto'yu, sosyalist eleştiri ve politik mücadelenin başlatıcısı değil, yeni bir bilimin, sosyalizm, doğuşunda önemli bir adım sayma eğilimini taşıyorum. Eksiklikleri, abartmaları ve bıraktığı yanlışlıklar mirası var; ancak bir bilim olarak siyasal iktisatın yerini almaya yazgılı sosyalizmin doğum tarihini 1848 Manifestosu'na bağlamak gerekiyor.

İkinci yarıda yeni bilimin, sosyalizmin, üzerine örtme ve sessizlikle öldürme çabaları ön planda iken birinci yarıda karşıdan hücum daha çok görülüyor; birinci yarıda, sosyalizmi karşılama hareketleri daha çok dikkati çekiyor. Ömrünün ilk kırk dört yılını raté bir karyerle dolduran Frédéric Bastiat'nın yıldızının parlaması da, bu sosyalist eleştiriyi karşılama programı içinde kendisine bir yer bulmasıyla birlikte başlıyor. 1848 İhtilali içinde önce kurucu meclise daha sonra da yasama organına seçilen bu sıradan taşralı, bunalım ve sefalet temeline oturtulmuş sosyalist eleştiriyi karşılamak için bir türlü bitiremediği Harmonies Economiques kitabıyla kapitalist düzene düşünülmesi zor bir ahenk ile her türlü sorunu çözme gücünü yakıştırıyor.

Marx'ın çalışmalarında «bayağı» nitelemesi en çok Bastiat için kullanılır; en uygun bir kullanım olduğundan hiç kuşku duymuyorum. Diğer taraftan daha sonraki bayağı iktisatçıların Bastiat'yı açıkça benimsememekle birlikte, Marshall, Bastiat'nın biçemini çok beğeniyor ve iktisatı sosyalistlerden daha fazla anlamadığını söylüyor, yalnızca Bastiat'nın aşırılıklarını budadıklarını ve gerçekliğin soyutlamasıyla değil gerçeklerden kopma pahasına

düzenleyebildikleri bir ileri soyutlama ile Bastiat iktisatını bugüne kadar uzattıklarını söylemek gerekiyor. Ricardo ekolü ise ahenkten değil çelişkiler dinamizminden yola çıkarak tarla ekonomisinde varolan azalan verimler yasasıyla çok müphem bir biçimde kavrayabildikleri sanayi ekonomisini üstüste koyarak hızlı bir biçimde sona, durgunluk ekonomisine, ulaşıyorlar.

Ricardo ekolü, durgunluk aşamasına mutlaka ve hızla ulaşılacağını yazıyorlar; ancak hangi zaman ölçüsünü kullandıklarını kestirmek mümkün görünmüyor. Ayrıca Ricardo ekolüyle birlikte mülkiyete bağlılık bir din gibi, bir eter olarak, siyasal iktisata sızıyor ve siniyor; bağlı olmak veya olmamak, içinde veya dışında olmayı belirliyor. Ricardo ekolü mülkiyete bağlı konumu ile ve büyük bir şom ağızlılıkla haber verdikleri, katastrofun gelişinden büyük bir hüzün duyuyor; katastrofun geleceği Marx için bir sevinç kaynağı oluyor.

Marx, bu sevinci yaşamının sevinci yapıyor; yalnızca çabuklaştırmak istiyor. Çabuklukla kapitalizmin güçlülüğü özdeşleşiyor; kapitalizm ne kadar güçlü olursa, bunalımlar o ölçüde yayılıyor ve kapitalizm, mezar kazıcılığı işlevini de daha büyük bir hızla yerine getirmiş oluyor. Kapitalizm ne kadar güçlü olursa kendisini ortadan kaldıracak proleterya daha çoğalıyor ve toplum, arkaik bakış ve kurumlardan arınıyor.

Kapitalizmin kendisi kötüdür; ancak kurtuluş, kendisi kötü olan kapitalizmin gelişmesine ve gelişme hızına bağlı oluyor. Böyle bir durumda iki sonuç yazılabilir; birincisi, kapitalizmin sonunu hızlandırmak için çalışmayı yaşamının sevinci yapanların, hem kapitalizmin gücünü abartmaları ve hem de gelişme hızını daha yüksek görmeleri kaçınılmaz oluyor: 1828 yılı ile, Marx on yaşındadır, 1848 yılı, Komünist Manifesto ve 48 Devrimleri, arasında gerçekleşen teknolojik yeniliklerin kendisini artan ölçüde sürdüreceğini düşünmemek, ancak daha sonra yaşayanların bir imkan ve şansıdır; bir insan olarak Marx'ın bu şanstan yoksun olduğunu kaydetmenin zamanı geçiyor.

İkinci sonuç Komünist Manifesto'yu yazanlarla oku-

yanlar arasındaki farktan çıkıyor; bilimsel düşünce, eninde sonunda ayırmaya ve tartmaya dayanıyor. Komünist Manifesto'yu okuyanların pek çoğunun yazanlar ölçüsünde ayırma ve öğeleri tartma yeteneğine sahip olduklarını düşünemiyorum. Bu nedenle Komünist Manifesto okuyucularında, yazımından çok daha fazla, kapitalizmin bazı sonuçlarını kapitalizmin yapısından ayırma eğiliminin doğabileceğini düşünüyorum.

Daha açık söylenebilir; marksizm-leninizm'de faşizmi kapitalizme yakıştırmama eğilimi var. Milliyetlerin doğuşunda dört başı bayındır bir «teori» geliştirememenin yanında marksizm-leninizm'in en göze çarpıcı zayıflıklarından birisini burada buluyorum. Marksizm-leninizm, faşizmin, burjuva demokratik devrimin ikinci yaygın ve derin terörü olduğunu göremiyor. Birincisi, Jakoben Terörü'dür ve burjuva yönetimi, geçmiş ilişkilerden kopuyor. İkincisi, tarih sahnesine İtalyanca bir sözcükle çıkan faşist terör oluyor ve burjuva iktidarı, gelecek yönetim planlarından ayırmayı amaçlıyor.

Bunun karşısında marksizm-leninizm'in en bilimsel faşizm çözümlemesi, krize dayalıdır; krizi olmayan bir kapitalizmde faşist terör algılanamıyor. Clara Zetkin'in, 1923 yılında Enternasyonal raporlarına geçen «faşizm, Rusya'da başlamış devrimi devam ettiremediği için proleteryanın çekmek zorunda kaldığı cezadır» değerlendirmesi, ne yazık, fazla etkili olamıyor ve çabuk unutuluyor. Bunun yerine, Dimitrov'un 1930 yıllarının ortalarında hemen hemen her konuşma ve raporunda ve hemen hemen aynı sözcüklerle tekrarlamaktan yorulmadığı kapitalizmin krizinden doğan faşizm çözümlemesi geliyor: «Emperyalist çevreler krizin tüm yükünü çalışan halkın omuzlarına yüklemeye çalışıyorlar. Bunun için faşizme ihtiyaçları var.» Kriz ve yalnızca kriz değil, tekelcilik; beraberce kapitalizmin faşist uygulamalarını anlatıyor.

Siyasal ve devrim sürecine dayalı bir faşizm çözümlemesi olmadığını tekrarlamak durumundayım; her organizmada zaman zaman çıkan yüksek ateşlilik dönemi ola-

rak algılanıyor. Bunalım, organizmaların sorunlarını çözememekten doğan ateşlilik hali olarak tanımlanabilir; ateş yükselince faşizm geliyor ve ateş düşünce gidiyor. Bölgeseldir ve geçicidir; marksizm-leninizm'in bugün de geçerli olan faşizm çözümlemesinin böylece özetlenmesinin bir haksızlık olmadığını düşünüyorum.

Marx'ın ilk yazılarında Almanya için formüle ettiği bir durum var ve aktarmak istiyorum. «Devrimlerine katılmamakla birlikte biz, modern ulusların restorasyonlarına ortak olduk. Biz bu restorasyona uğradık; çünkü, birincisi, diğer uluslar devrim yapma yürekliliğini gösterdiler ve ikincisi, diğer uluslar bir karşı-devrimle karşılaştılar. Birinci kez bizim yöneticilerimiz korktuğu ve ikinci kez bizim yöneticilerimiz korkmadığı içindir. Bizler, önce ve başta bizim çobanlarımız, bir kez gömülürkenin dışında hiç bir zaman kendimizi özgürlüğün yanında bulmadık.» Marx'ın yalnızca sermaye ve ticaretin değil politika ile revolüsyon ve restorasyonun da enternasyonal niteliğine işaret etmiş olmasını önemli buluyorum.

İtalya ve özellikle Almanya'da uygulanan terör, enternasyonalist bir değer taşıyor; bunun politik derslerinin pek çok ülke için geçerli olması gerekiyor. Daha net söylenebilir; Hitler terörü, dünyanın işçileri içindir.

Bir başka nokta daha var, faşist terörün uygulanmaya konmasında ekonomik bunalıma yer vermek yerindedir Ancak bilimsellik bir tartı işidir; aşırı yer veriş bilimselliği ortadan kaldırabiliyor. Çünkü, bütün değişmeler bir bunalımla birlikte geliyor; bunalımlar, değişmelerin ve derinliklerine göre de temelli değişmelerin habercisi oluyorlar.

Bunalımla bir revolüsyon veya restorasyon ya da faşizm arasında bir bağ kurmaya çalışmanın bilimsel bir yaklaşımı anlattığından hiç kuşku duymuyorum; bunalım, sorunların çözülememe durumu oluyor. Bunalımdan çıkış, mutlaka bir köktenci yeni düzenlemeyi zorluyor; bir dönüşüm objektivitesine yol açıyor. Bu kadarı yerindedir; ancak her bunalım, çocuk doğumu türünden gerçekleşmiyor. Doğumdan sonra rahmin ve vücudun ilk durumuna dönüş süreci, toplumsal bunalımlarda görülmüyor; Hitler in-

dirilse de faşizan kurumlar kapitalist yönetimin içine siniyor ve yerleşiyor.

Faşizmin kriz çözümlemesi, faşizm ile kapitalizm arasına bir uzaklık getiriyor; bunda kapitalizmi abartma ve krizle ayırma alışkanlığının izleri var. Abartma ve ayırma, faşizm ile tekelcilik arasında bir bağ kurulmasına ve tekelci düzenin süreklilik kazanmasına karşın, faşist terörün kapitalizm için kalıcı kazanımlarının görülmesini ve bilimle temel bulguları arasında sayılmasını engelliyor. Tekelcilik çözümlemesinin hâlâ Lenin'in bıraktığı yerde kalmasının, yalnızca ekonomik boyutlarının ele alınmasının ve bugün Sovyetler Birliği'nde de telaffuz edildiği türden Lenin'in emperyalizm çözümlemesinin Marx'ın sömürü çözümlemesinin yeni topraklara uzatılmasını aşamamasının, eninde-sonunda henüz tekelciliğin siyasal çözümlemesinin yapılamaması ve ideolojik ağlarının ön plana çıkarılamamasının da; bu sonuçta, olumsuz etkileri var.

Jakoben teröründen sonra feodal restorasyon gerçekçi bir politik program olmaktan çıktı; çeşitli ülkelerde krallıkların restorasyonu ancak kapitalizmin restorasyonu ve burjuva devrimin açıldığı ileri sulardan çekilerek kendisini sağlama alması sonucunu getirdi. Burjuvazinin ikinci teröründen sonra, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde işçi sınıfı sosyalizmi terennüm etmeyi, efektif olarak, bıraktı. Kapitalizmin ikinci terörü, tekelci düzeni, efektif bir sosyalist tehditten kurtarmış görünüyor; Avrupa komünistlerinin sosyalizm edebiyatı, ricardian iktisatçıların katastrof çözümlemesine veya katolik papazların cennet dualarına benziyor. Bunlar için sanki yaşam, sosyalizmi ertelemek için zengin gerekçeler yumağıdır; yaşamda sadece sosyalist günü erteleme gerekçesi buluyorlar.

Hitler başarılı olmuştur. Misyonunu yerine getirme anlamında Hitler'in yenildiğini söylemenin kolay olmadığını düşünüyorum. Başbakanlık koltuğundaki Hitler sayısının artmasını önlemek için bulunan popular front politikaları, sınıf bakışını köreltti ve sosyalizmi hedef olmaktan çıkararak kapitalizmi saklı tutan mücadeleler olarak geliştiler; burjuvazinin ikinci terörünün hedefi de bu değilse nedir?

Birinci terör, burjuva devrimi sağlama almak için gerekti ve ikinci terör, tekelci düzeni yerleştirdi.

Tekelciliğin siyasal hedefi, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyalizmi hedef olmaktan çıkarmaktır. Bu anlamda Hitler, misyonunu yerine getirmiş oluyor.

Burada bir nokta ve karışıklıktan daha söz etmem gerekiyor. Komintern'in 1933 belgelerinde yer alan «faşizm, finans-kapitalin en gerici, en şövenist ve en emperyalist öğelerinin açık açık terörist diktatörlüğüdür» veya Dimitrov'un, Komintern belgelerine de giren «cephe» çağrıları çerçevesinde ileri sürdüğü «faşizm, gözü dönmüş gericilik ve karşı-devrimdir» değerlendirmelerini de önemli ölçüde yanıltıcı bulduğumu belirtmek istiyorum. Eğer faşizm bir karşı-devrim ise yönetimden giden ve yönetime gelen sınıfların tanımlanması zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu yapılmadıkça «karşı-devrim» nitelemesinin kullanılmasını, bilimsel olarak savunmak kolay olmuyor; «kapitalist sınıf» yönetimdeki yerini «tekelci kapitalist» sınıfa mı bırakıyor? Bu bağlamda SBKP Politbüro Üyesi Vadim Medvedyev'in bu yılın başında Kommunist'te çıkan incelemesine değinmek gereğini duyuyorum; önemli ve yeni açılımlar için zengin ipuçları taşıyor. Medvedyév de, bir bilimsel kategori olarak «kapitalizm» kavramının fazla önemsenip önemsenmediği sorusunu ortaya atıyor.

Benim ortaya attığım soru başkadır; ancak çok uzak düşmüyor. Faşizmin, bir bilimsel kategori olarak ne getirip ne götürdüğünün tartışılması zamanı geçiyor. Bu açıdan bakıldığı zaman faşizmin, finans-kapitale, veya tekelcilere ya da «en emperyalist» öğelere bağlanması, kapitalizmden ayırmanın dışında pek bir açıklık getirmiyor. Çünkü, eğer bir toplumda tekelciliğin egemenliği varsa devlet politikası eninde-sonunda bu egemenlik doğrultusunda gelişiyor. Tekelcilik politikasını uygulamaya koyarken tekelci olmayan kapitalistlerle olduğu kadar tekelciliğin belli kesimleriyle de çarpışmak zorunda kalıyor; kaçınılmazdır.

Bir parantez gerekiyor; demokrasi bir devlet durumudur. Faşizm de aynı devletin bir başka durumu oluyor. Dev-

letin kendisi ise bir hükmetme durumunu anlatıyor. Aynı devletin demokrat ve faşist durumlarını hükmetmedeki hız farkıyla birbirinden ayırmak gerekiyor; faşizmde hükmeden irade daha hızlı nüfuz ediyor.

Şimdi soru şudur: Hitler'den sonra tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde egemen irade daha hızlı gerçekleşmiyor mu? Rekabetçi kapitalizm şemasına takılıp kalmak son elli yıl içinde kapitalist gelişmiş devletlerdeki değişmeleri görmeyi engelliyor. Lenin, emperyalizm çözümlemesinde; Marx'ın Kapital'deki çizgisini izleyerek kapitalizmin dünya ölçüsünde kurduğu ekonomik ağı ön plana çıkarıyor. Hitler'in iktidara gelişini bir tarih dönemeci saymak gerek; bundan sonra tekelciliğin geliştirmiş olduğu politik ve ideolojik ağın hem araştırılması ve hem de ön plana çıkarılması zorunluluğu doğuyor.

Tekelcilik eğer bir politik ve ideolojik iktidar türü ise, bunun hükmetme ağları, üniversitelere, yayın kurumlarına, yargı organlarına, tüm kütle iletişim örgütlerine kadar uzanıyor. Eğer ideoloji, başka çalışmalarımda ileri sürdüğüm gibi, birikmiş şiddeti içeriyorsa, tekelciliğin ideolojik ağları, egemen iradenin gerekli her tarafa yayılmasında son derece önemli bir hız artırıcı etkiye sahip oluyor.

Buna eklenecek üç nokta daha var. Hitler bir zaman noktası alındığında Hitler'le birlikte sosyalizm, gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikaların, aydınların ve komünist partilerin gündeminden fiilen çıkınca, tekelci yönetim de böyle bir tehditten kurtuluyor. Bu kurtuluşun birdenbire olduğunu düşünmemek gerek; tekelciliğin sosyalizm korkusundan kurtulması sosyalistlerin sürekli olarak korkutulmasına bağlı oluyor. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Mccarthyism uygulamasını da bir yanılgı veya tesadüfi gelişme saymamak zorunludur; Hitler uygulamasının bir parçası olarak ortaya çıkıyor. Sosyalizm korkusundan kurtuluşun ampirik bir yanı var; pratikte gerçekleşiyor.

İkinci nokta şudur: Vietnam Savaşı ile başlayan ekonomik bunalım döneminde gelirler ve fiyatlar politikalarının

çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlaması da tekelciliğin sosyalizm korkusundan kurtuluşunda önemli bir rol oynuyor. Çeşitli ülkelerde uygulanan gelirler ve fiyatlar politikaları, ekonomik bunalımdan çıkma açısından etkili ve başarılı olamamakla birlikte, iki savaş arasında tohumları atılan ve İkinci Savaş'tan sonra tekelciliğin genel reçetesi haline gelen bazı kabullerin geçerliliğini yitirdiğini de gösteriyor. Sosyalizm perspektifini kaybetmiş işçi sınıfı, fiyat artışlarının ve işsizlik oranının yüzde beşlik duvarları aşması halinde, korkulan tepkileri göstermiyorlar; daha devrimci bir çizgi için politize olmadıklarını gösteriyorlar. 1960 yıllarının sonuyla 1970 yıllarının başında pek çok gelişmiş kapitalist ülkede uygulanan gelirler ve fiyatlar politikası, işçi sınıfının ekonomik bunalımlarla düzen arasındaki bilimsel bağları kopardığını ve iki dijitli işsizlik ve enflasyon oranlarını kapitalizmin bir sonucu değil kendi yazgısının bir gereği saymaya başladığını gösteriyor.

Bu, Orta Çağ'a dönüşen bireyi de gösteriyor; üçüncü nokta olarak, petrol bunalımı, işçi ve aydın Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bireyine, kendisini yaşadığı düzenle özdeşleştirme bakışını kakıyor. Sınıf ve sistem bakışından çıkarılmış, geniş politik ve ideolojik ağlarla tepki gösterme alışkanlığından yoksun bırakılmış yeni birey kapitalizm öncesi insan denilen yaratığın tepkisizliğini tekrarlıyor.

Böyle bir durumda Şili veya Türkiye türü ülkeler gelişmiş kapitalist ülkeler için deneme tahtaları işlevini de görüyorlar; kökeninde Ekim Devrimi ile Büyük Kriz'in yarattığı korkular olan refah devleti sabitlikleri teker teker atılıyor. İç fiyatların, döviz kurlarının, işsizlik ve enflasyon oranlarının en vahşi özgürlüğüne dayalı bir yaklaşım, devletin sağlık, eğitim, sosyal sigorta alanlarında kabul etmeye başladığı sorumlulukları terkettiği bir zamanda, yeni sistemin temel çizgilerini belirliyor. Tekelciliğin egemen olduğu bir zamanda ekonomik ve sosyal alanda devlet politikası, tekel öncesi zamanın uygulamalarına indirgenebiliyor; birey ise Orta Çağ'daki insan denilen yaratığa yaklaştırılıyor.

Sarhoş, karşısındaki tek insanı iki olarak görebilendir.

Tekelcilik ekonomik iskeletine politik ve ideolojik boyutlar katılarak çözümlendiği zaman, geriye, işe yarar bir faşizm kavramı kalıyor mu; tartışmaya ihtiyaç var. Tartışma, eğer varsa siyasal sarhoşluktan kurtulma imkanını da verebilir. Denemenin yararlı olacağını düşünüyorum.

Birinci Bölüm İçin İkinci Ek

VERSAİLLES VE KEYNES

İşbölümü ve bunun bir ileri aşaması olan uzmanlaşma, insanlığın gelişmesi bir yana, insanın kendisi için «iyi» midir; ikirciksiz bir cevabın mümkün olmadığını düşünüyorum. Hiç kuşkusuz, yüzeyde kalmaya göre derine inmek çok daha «iyi» sayılmalıdır; ancak, derine inenin görüş alanının çok daraldığı biliniyor. «İyi» yalnızca derine inmek değil, derinde bütün alanları görmek olmalıdır; bir tek alanda derine inmenin, uzmanlaşma, zaman alıcı olduğu bir dünyada kolay olmayacağını kabul ediyorum.

Bir tek mal'ı, bir tek sektörü bilmek, bir uzmanlaşmadır; demir'in hem tarihini, hem metalürjisini ve hem de pazarlamasını bilmek, demir'i bilmeyi tanımlıyor. Ancak demir ile ilgili bir karara varabilmek için sadece demir'i bilmek yetmiyor; demir'i bilmek, bilme'yi anlatmıyor. Diğer mal ya da sektörleri bilmek zorunlu oluyor; plan ya da programlamada «makro» iktisatçıya ve karar vermede politikacıya ihtiyaç buradan doğuyor. Bilme, bütün alanlara bakabilmek ile başlıyor.

Bütün alanlara bakabilmek, zorunlu olarak, yüzeyselleşmek ya da sığlaşmak mıdır; kütle iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve kompütır programlamasındaki ilerlemelerin, insanın bakış alanını genişletmesinin yanında insanı son derece sığlaştırdığından kuşku duymuyorum. Kuşkunun ötesinde bir durum var; Amerika Birleşik Devletleri'n-

de lise öğrencilerinin aşırı ölçüde cahilleşme sürecine girmeleri, bunun ürkütücü boyutlara ulaşmasının güncel basına yansıması düşündürücüdür.

Düşünmek şaşırmaktır.

Daha doğrusu şaşırma, düşünme sürecini başlatıyor.

Yapmakta olduğum bir çalışma nedeniyle, Keynes'in «The Economic Consequence of the Peace» adını taşıyan çalışmasının, Ankara'da, Ankara, Gazi, Orta Doğu Teknik Üniversiteleri, Milli Kürüphane ve bazı yabancı kütüphanelerde bulunamayacağını hiç aklıma getirmemiştim (*); son derece şaşırtıcı ve düşündürücü bulduğumu yazmak gereğini duyuyorum. 1940 yılı ortalarından 1970 yılı ortalarına kadar uzayan bir zaman kesitinde Batı iktisatında bir devrim yaptığı kabul edilen John Maynard Keynes'in 1919 Versailles Antlaşması ile ilgili görüşlerinin üniversitelerin iktisat bölümleri kadrolarını, uluslararası ilişki departmanlarını ilgilendirmediği ortaya çıkıyor.

Uzmanlaşmanın bir at gözlüğü işlevi gördüğü bir tarih aralığından geçiliyor. İnsanın aşırı daralma ile aşırı sığlaşma ikilemi arasında kalmasını büyük bir talihsizlik olarak görüyorum.

Keynes'in bu ikinci çalışmasının, Keynes'in Cambridge Üniversitesi tarafından yayınlanan toplu çalışmalarının ikincisi oluyor ve üçüncüsü «A Sequel to The Economic Consequence of the Peace» başlığını taşıyor, bu kadar ihmal edilmiş olması, uzmanlaşma adı altında insanların at gözlüğü takmalarının bir sonucudur; insanı ve düşünceyi yoksullaştıran bir etkisi var. Keynes'in entellektüel mayasını gösteriyor ve daha sonraki yıllarda formüle edeceği «Keynesian Revolution» ile ilgili ipuçlarını veriyor. Keynes'in «Economic Consequence of the Peace» çalışması, 1919 yılı ürünüdür, ile «The General Theory», 1935 yılı ürünü oluyor, aynı entellektüel yaklaşımı ve aynı entellektüel

(*) Daha sonra Türkiye'de aramaktan vazgeçtim. Bana Paris'in bütün kitaplarını büyük bir hızla sağlayan, Paris kütüphanelerini evime getiren, Paris'teki arkadaşlarım Beyhan ve Alper'e yazdım; şimdi de teşekkürlerimi yazıyorum.

kaygıları, yansıtıyor (*). Keynes, 1919 yılında, «Kartaca Barışı» dediği Versailles Antlaşması'nı önlemeye çalışıyor; bunun, Avrupa uygarlığının sonunu getirebileceğini ileri sürüyor. 1935 yılında ve «Genel Teori» ile ise, ortodoks iktisatın temel önermelerinde açıklık ve genellik eksikliği olduğunu ileri sürerek, eğer kapitalist ekonomide varsayılan otomatizmden uzaklaşılarak yeni sorumluluklar içeren yeni yaklaşımlar formüle edilmezse, kapitalist dünyanın sonunun görüneceğini ifade ediyor. Hem «The Economic Consequence» ve hem de «General Theory» çalışmalarını formüle ederken Keynes, Avrupa uygarlığı ve kapitalist ekonomiden son derece hoşnut görünüyor; ancak her ikisini koruyabilmek için geleneksel kalıpları yıkarak daha cüretli düşünsel şemalara yaklaşmak gerektiğine inanıyor.

Keynes'in «The Economic Consequence» çalışmasının farkına varmak, iktisat mesleği için son derece öğretici olmalıdır; iktisat düşüncesinde önemli katkıların sahibi Keynes, aynı zamanda ve öncelikle iktisat dışı alanların adamı olarak görünüyor. Adam Smith ve Marx, bütünüyle, öncelikle iktisatçı değiller; Smith uzun yıllar ahlak teorisi öğretiyor ve Marx, felsefe ve politikadan iktisata geçiyor. Her ikisinin de, Smith ve Marx, birer kitap kurdu olduklarını ve tarihin kaydettiği önde gelen «ansiklopedik» insanlar olduklarını eklemek durumundayım.

Benim Keynes'in bu çalışmasına ilgimin yeniden canlanmasında iktisat kaygıları bir rol oynamadı; Keynes'in Woodrow Wilson değerlendirmelerini merak ettiğim için

---

(*) Hem 1919 ve hem de 1935 yılında Keynes, genel eğilime karşı görüş ifade etmekten ve «controversial» olmaktan çekinmiyor. 1935 yılı önsözünden bir cümle aktarmak istiyorum; yazdıklarına tepkinin «saçma» ve «bunu biz de biliyoruz» arasında dalgalanancağını bildiği anlaşılıyor. Uzun yıllar bu iki uçlu tepki, benim çalışmalarımın da yazgısı olmuştu; zamanla değişiyor.

«Those, who are strongly wedded to what I shall call 'the classical theory', will fluctuate, I expect, between a belief that I am quite wrong and a belief that I am saying nothing new.»

J. Maynard Keynes, The General Theory of Employment Interest and Money, N.Y., 1936, s. v.

yeniden ele almak gereğini duydum. Keynes, zamanın Amerikan Cumhurbaşkanı ve bir «büyük barış kurucusu» Wilson'un bir peygamber ya da kahraman sayıldığı sırada (*) ve bunu pek iyi bildiği bir zamanda, Wilson için, «kör ve sağır bir Don Kişot», blind and deaf Don Quixot, değerlendirmesi yapıyor ve Wilson'un ancak bir papaz sayılabileceğini ileri sürüyor (**). Çok sonraları ve kendi ölümüne yakın bir zamanda Wilson'un biyografisini çıkarmak için büyük bir tutku duyan Sigmund Freud de bu görüşü, önemli ölçüde, doğruluyor; Wilson'un kendisini İsa yerine koyduğu sonucuna varıyor (***). Keynes, Paris barış görüşmelerinde Büyük Britanya delegasyonu içinde bulunduğu için, Wilson ile ilgili değerlendirmelerini, önemli ölçüde, kişisel gözlemlerine dayandırıyor.

Yirminci yüz yılın bu en önde iktisatçılarından birisi sayılan Keynes'in, bu kadar çok iktisat dışı ilgi alanına sahip olmasını şaşırtıcı bulmadığımı belirtmek durumundayım; Paris barış görüşmelerinde, Büyük Britanya delegasyonu içinde bulunuyor ve genç yaşta, zaman zaman, yine bu görüşmelerde, Büyük Britanya Maliye Bakanı'na vekalet ettiği anlaşılıyor. Bu kadar değil; barış görüşmelerinin belli aşamasında, görevinden ayrılıyor ve kabul ettiremediği görüşlerini etkili kılabilmek için sıcağı sıcağına bir kitap yazıyor. 1919 yılında, henüz Versailles Antlaşma-

---

(*) Halide Edip türünden ihtilalciler bile bu sırada Türkiye'de Wilson dernekleri kuruyorlar.

(**) «The President was like a Nonconformist minister, perhaps a Presbyterian.»

John Maynard Keynes, The Economic consequence of the Peace, London, 1920, s. 38.

(***) Freud, Amerikalı diplomat W. Bullitt ile birlikte yazdığı biyografide, Wilson'un, kendisini İsa ile özdeşleştirmesinin söylevlerini kontrol etmesine yol açtığına işaret ediyor ve Wilson'un, Herron adında birisinin kitabını, bütün dostlarına gösterdiğini, «bakın, Herron beni gerçekten anlayan tek insan» dediğini kaydediyor. George B. Herron, Wilson'un başkan olduğu sırada, Wilson'un çağdaş İsa olduğunu ileri sürüyor.

S. Freud - W.C. Bullitt, Thomas Woodrow Wilson: A Psychological Study, Boston, 1967, s. 201.

sı imzalanmadan tamamladığı kitabı, 1920 yılında yayınlanıyor ve görüşlerini yine de etkili kılabilmek için, 1921 yılı sonunda, «A Revision of the Treaty» adıyla, barış üzerine ilk kitabının «devamı» olan ikincisini tamamlıyor.

Batı dünyasında nesli tükenmeye başlayan bir aydın türünü sergiliyor; doğru ya da yanlış, inancı adını, son derece tarihsel ve önemli bir görevi bırakabiliyor ve inancını egemen yapabilmek için inatçı sayılabilecek bir çabayı sürdürüyor. Şunları kaydediyor: My purpose in this book to show that the Carthaginian Peace is not **practically** right or possible. Versailles Antlaşması'nı bir «Kartaca Barışı» olarak niteliyor ve pratik olarak, bunu haklı ve mümkün görmüyor.

Keynes, Kartaca Barışı'nı tanımlamıyor; İsa'dan Önce, İtalya Adaları için Kartacalılar ile Grekler arasındaki sürekli savaşların arasında gerçekleştirilen barışı anlattığını sanıyorum. Sürekli savaşlara yol açan barış, her halde, barış olmamalıdır; bir barış, kendi içinde çabuk ve şiddetli savaş mekanizmalarını taşıyorsa, buna, Kartaca Barışı, denebileceğini düşünüyorum.

John Maynard Keynes, Birinci Savaş sonrasında müttefik ülkeler halklarının Wilson'u yalnızca bir zafer kazanmış devlet başkanı olarak değil, bundan öte, «almost as a prophet», hemen hemen bir peygamber olarak gördüğüne işaret ediyor; Wilson, bir peygamber mayası taşımadığını, Versailles Antlaşması'nı Amerikalı muhaliflerini kabul ettirmek için çıktığı Amerika turunda önce akıl dengesini kaybederek ve daha sonra da felçli duruma gelerek gösteriyor. Keynes'in yazdıkları içinde ise kehanet sayılabilecek yanlar var; bunlardan birisini aktarmak istiyorum. Daha sonraki yıllardaki adıyla Lord Keynes, saatin geriye alınamayacağını ısrarla kaydettikten sonra şöyle bir paragrafı kaleme alıyor: «You cannot restore Central Europe to 1870 without setting up such strains in the European structure and letting loose such human and spiritual forces as, pushing beyond frontiers and races, will overwhelm not only you and your 'guarntees', but your institution and the existing order of your society.» Karta-

ca Barış çizgisinde saatı geriye almak esastır; buna, saatın birdenbire, sarkaç hareketi ile, savaş öncesi duruma gelmesini önlemek için bir dizi «garanti» ekleniyor. Keynes'in bu kehanet dolu paragrafı, 1870 yılından itibaren Almanya'nın, vis-à-vis Fransa, gelişmesini silecek bir barışın, hangi garanti sistemi geliştirilirse geliştirilsin, kendi başlangıç amacını ortadan kaldıran mekanizmaları harekete geçireceğini anlatıyor; böyle bir barışın pek çok insani ve manevi gücü serbest bırakarak, sınırları ve ırkları aşan bir biçimde mevcut kurumları ve toplum düzenini yıkacağını dile getiriyor.

Devam etmeden önce bir parantez açmak durumundayım: Keynes'in aydın ve ikna edici çabaları, 1919 yılında etkili olamadı. Versailles Antlaşması, Almanya açısından ve daha sonra Versailles'in Türkiye'ye yansıması demek olan Sevres Antlaşması da Türkiye açısından birer Kartaca Barışı oldular. Türkiye, Sevres'i başından reddetti ve bu reddi gerçekleştirecek uygun koşulları buldu. Almanya'da ise Hitler'in çıkışında, Versailles Antlaşması'na tepki olarak çıkan «revizyonist» eğilimler, çok uygun bir ortam sağladılar.

Keynes'in kehaneti bütün olumsuzluklarıyla gerçekleşti; İkinci Dünya Savaşı'nın sonu yaklaşırken Almanya'nın yerle bir edildiği bir sırada galip tarafta Almanya'yı hızla yeniden inşa etme eğilimlerinin güç kazanmasında, komünizmin güçlenerek bir dünya sistemi haline gelmesi kadar 1919 yılında izlenen politikanın geçersizliğinin anlaşılmasının da rolü olduğunu sanıyorum (*). Keynes, 1919

(*) Tekrar etmek durumundayım: Keynes'in «The Economic Consequence of the Peace» çalışmasına ilgimin yeniden canlanmasında, güncel kaygıların hiç bir etkisi olmadı: Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabında Wilson'u yazmak gereğini duydum. Bir iktisatçı olarak Wilson'u yazarken, bir ünlü iktisatçının Wilson değerlendirmesini bilmek gereğini duydum; ancak, bir talihtir, ilgim ve yazdıklarım, son derece güncel bir plana denk düşüyor.

Irak Barışı'nın tartışıldığı bir zamanda, The Washington Post'un editörlerinden dış politika bölümü şefi Jim Hoagland, Büyük Britanya Dış İşleri Bakanı Hurd'ün «1919 olmayacak»

Barışı için kabul edildiği bir sırada ölüyor; Marshall Plan ve daha sonra adı OECD olan kuruluşu göremiyor.

Burada parantezi kapatıyorum ve Keynes'in, Versailles Antlaşması'nı önleyebilmek için önerdiği, tarihce saf dil damgası vurulan, ılımlı, insancıl ve Avrupa uygarlığın kurtaracağına inandığı barış paketini irdelemeden önce dünya tasarımına değinmek istiyorum.

1991 PEACE: THE VERSAILLES OR THE BRETTON WOODS

Jim Hoagland

Some fear that the conditions after the lightning victory over Iraq - an Arab nation of some 19 million people - resemble 1919 more than they resemble 1945. British Foreign Secretary Douglas Hurd pointed to these fears in Caire recently when he insisted, «This is not 1919». He was arquing for the construction of a durable peace, unlike the illusory treaties that followed World War I and led to a new war in Europe and turmoil in the Middle East.

Woodrow Wilson went into World War I promising «peace without victory», to suggest that America was not bent on destroying Germany. But

---

dediğini kaydediyor. Hoagland, 1919 yılında Wilson'un «zafer olmayan barış» sloganıyla ortaya çıktığını ve bunu gerçekleştiremediğini kaydettikten sonra, Amerika Dış İşleri Bakanı'nın tutumunu, 1919 Wilsonian ve 1945 Bretton Woods Antlaşmaları'ndaki A.B.D. davranışına benzetiyor. Suidiler ise, 1919 Barış görüşmelerinde Fransa'nın rolünü üstlenmiş görünüyorlar.

Bu nedenle ve ne yazık, yazdıklarım son derece güncel bir plana yansıyor.

Jim Hoagland, Saudis Seek Lead Role in US Mideast Domination, Guardian Weekly, March 10 1991, s. 20.

Wilson's peace process ended up unleashing the vindictive Versailles treaties and reparations acts that helped push Germany onto the road to an even bloodier war. The borders and much of today's conflict in the Middle East also grew out of the postwar settlements initiated at Versailles.

The war plunges the President (Bush, y.k.) and (Secretary of State James, y.k.) Baker deeply into the shifting sands of the Middle East, an unlikely base for something as substantial as a «new world order». Having earned the gratitude and respect of the Arabs they fought with, Americans will now learn that such closeness makes missteps costly in societies where problems are most often blamed on others, particularly outsiders.

The Americans Middle East agenda outlined by Baker in Capitol Hilly testimony lost month is almost as ambitious and lofty as Wilson's effort to bring self-determination to previously captive population groups. It is also risky. In some key aspects, Baker will be pushing on doors that already have been looked.

The strongest resistance will come if Baker suggests that Middle East oilproducing states finance a regional development bank to help reconstruct Iraq. The Saudis, feeling e serious cash pihch because of the $ 60 billion the war and its aftermath will cost them, say Iraq has to be «rehabilitated», not «reconstructed». They insist that Iraq must pay reparations to Kuwait and to them. The spirit here is more like that of France at Versailles than the United States at Bretton Woods.

Jim Hoagland, Saudis Seek Lead role in the US Mideast Domination, Guardian Weekly, March 10, 1991.

Uzunca bir yazıdan kesintisiz bir extract oluyor; adını, ben koydum.

«Barışın Ekonomik Sonuçları» çalışmasının ilk cümlesi şöyledir: «The power to become habituated to his surrounsings is a marked characteristic of mankind. Very few of us realise with convication the intensely unusual, unstable, complicated umreliable, temporary nature of the economic organisation by which Western Erupoe has lived for the last half century.» Keynes, burada bir peryodizasyon denemesi yapıyor; «güç'ün çevresine alışması insanlığın belirgin özelliklerinden birisidir» dedikten sonra, çok az kimsenin, Batı Avrupa ekonomik örgütlenmesinin son elli yıldır içinden geçtiği aşamayı, derininden, fark ettiğine işaret ediyor. Elli yıl, yaklaşık bir dönem oluyor; 1870 yılından, Ağustos 1914, Birinci Savaş'ın başlama tarihi veya 1918 bitişi, ya da Versailles Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1920 yılı, aynı zamanda Keynes'in «The Economic Consequence of the Peace» çalışmasının yayınlandığı tarihtir, tarihlerinden birisine kadar geçen süreyi anlatıyor. Bu elli yıllık Batı Avrupa ekonomik organizasyonu için, Keynes, henüz bir iktisatçı olarak ünlenmeden önce, «son derece alışılmadık, isrikrarsız, karışık, güvenilmez, geçici nitelikli» nitelemelerini kullanıyor.

Yöntemsel açıdan zenginliğini düşünerek bu kullanım üzerinde, kısaca, durmak istiyorum; birincisi, Keynes'in 1870 öncesi ekonomik yapıyı güvenli bir biçimde bildiği anlamına geliyor. İkincisi, 1870 yılından sonra ortaya çıkan ekonomik yapının etkisi olmaktan çıktığını görüyor; ancak, nereye doğru yol aldığını kestiremiyor. Sadece bir geçiş olduğunu seziyor; seçtiği niteleyen sözcükler bunu gösteriyor. Üçüncüsü, Birinci Savaş ile birlikte, bu uzun geçiş döneminin sona erdiğini anlıyor ve yine nereye gidildiğinden emin olamıyor. Avrupa, bir yol ağzındadır; Keynes, burada etkili olmak istiyor.

Bir başka İngiliz iktisatçısı, Hobsen, belki de akademik iktisatçının temkinliliği ve kendisini sınırlama içgüdüsünden yoksun olduğu için, aynı dönemde belli kurumları ve uçları ortaya çıkan bu yeni ekonomik organizasyona bir ad veriyor (*); Keynes bu geniş yankı yapan adlandırmadan

(*) *J.A. Hobson, Imperialism, London, 1902.*

habersiz görünmek istiyor. Çok kısa paragraflar ya da fırça darbeleriyle, daha önceki dönemi ve içinden geçilen ekonomik organizasyonu çizmeye çalışıyor.

«Before 1870 different parts of the small Continent of Europe had specialised in their own products; but, taken as a whole, it was substantially self-subsistent» (*). 1870 öncesinde, küçük Avrupa Kıtası'nın, çeşitli mallarda uzmanlaşmış olduğunu ve ancak bir bütün olarak alındığında, kendi kendisine yettiğini ileri sürüyor. Bu tarihten itibaren bir ekspansiyon dönemine giriliyor; ekonomik bağların ve bununla birlikte güç'ün daha uzak coğrafyalara yayılmaya başladığı bir zamana açılınıyor.

Dönemin başında Avrupa, birbirini tamamlayan parçalardan oluşuyor; kendine özgü bir istikrarı var. After 1870 there was developed on a large scale an unprecedented situation; 1870 yılından sonra ise, görülmemiş bir durum, çok büyük bir ölçekte, gelişmeye başlıyor. Başlayan elli yılda Avrupa ekonomisi, istikrarsız ve ilginç, unstable and paculiar, bir durum alıyor.

Bu ilginç durum üzerinde durmak gereği var; yaklaşık 1900 yılına kadar, «a unit of labour applied to industry yielded year by year a purchasing power over an increasing quantity of food», sanayideki bir birim iş gücü, besin maddeleri açısından, her yıl, daha çok satın alma gücü yaratıyor. Bu, iktisatçı söyleminden günlük dile aktarıldığında, sanayide çalışanların sofrasına daha bol besin girdiği anlamına geliyor. 1900 çevresinde bu sürecin tersine dönmeye başlamış olması mümkündür; tarımda azalan verimlilik durumuyla yeniden karşılaşılması nedeniyle, sanayideki işgücünün tarım ürünlerini satın alma kapasitesinde azalma tehlikesi belirebiliyor. Fakat tam bu sırada, Keynes'e göre, Avrupa için bir mucize beliriyor ve the resources of tropical Africa then for the first time came into large employ, and a great traffic in oilseeds began to bring the table of Europe in a new and cpeaper

(*) *J.M. Keynes, The Economic Consequence of the Peace, London, 1920, s. 7.*

form one of the essential foodstuffs of mankind, Afrika'nın tüm nimetleri, André Gide'i hatırlayarak yazıyorum, Avrupa'nın yemek masasına gelmeye başlıyor.

Keynes böylece ortaya çıkan ekonomik coğrafyaya, «ekonomik Eldorado» adını veriyor (*) ve kendi iktisatçı kuşağının böylesine bir «ekonomik Ütopya» içinde büyüdüğüne işaret ediyor. Bu dönemde insanlık ve iktisatçıları Malthusian Şeytan'dan (**) yoksundurlar; Keynes, elli yıl kadar zincirlenen Mathusian Devil'in iplerinin yeniden koparılacağını haber veriyor.

Bugün Türkiye'nin zengin kentlerinin zengin oturma alanlarında, residential areas, insanlar, belki de yatakta sabah çaylarını içerken, telefonla, bakkal, şarküteri ya da manavlarından, dünyanın bütün nimetlerinden bir sepet ısmarlayabiliyorlar ve bunun, kısa bir zaman içinde kapılarına geleceğinden emin olabiliyorlar. Belki de bu dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan durumu Keynes şöyle anlatıyor; the inhabitant of London could order by telephone, sipping his morning tea in bed, the various products of the whole earth, in such quantity as he might see fit, and reasonobly expect their early delivery upon his doorstep. Bu, yaklaşık olarak bir önceki cümlenin İngilizce

---

(*) El Dorado, On altıncı yüz yıl kaşiflerinin Latin Amerika'da var olduğuna inandıkları, zenginlik ve fırsat kentidir.

(**) Daha sonra «General Theory» nedeniyle Malthus ile arasında bağlar kurulan Keynes, Malthus'un kullanımını, tarihsel ancak iradi bir alana çekiyor.

«In this economic Eldorado, in this economic Utopia, as the earlier economist would have deemed it, most of us were brought up.»

«That happy age lost sight of a view of the world which filled with deep-seated melancholy the founders of our Political economy. Before the eighteenth century mankind entertained no false hopes. To lay the illusions which grew popular at that age's latter end, Malthus disclosed a Devil. For half a century all serious economical writings held that Devil in clear prospect. For the next half century he was chained up and out of sight. Now perhaps we have loesed him again.»

Ibid., s. 8.

ifadesi oluyor; önceki, sonrakinin Türkçe anlatımıdır. Herhalde Londonlunun yaşamında yeni olmalıdır; Keynes'in argümantasyon zincirine yeni olduğu için giriyor. Aynı biçimde, Keynes devam ediyor, Londra'da yaşayan bir kimse, dünyanın her hangi bir köşesinde bir doğal kaynakları geliştiren bir işletmeye anında yatırım yapabiliyor ve bu yatırımın meyvalarına ortak oluyor. Kendi servetinin güvenliğini, dünyanın başka bir kentinin insanlarının güvenilirliği ile birleştirebiliyor; adını koymamakla birlikte sermayenin enternasyonalizasyonu sürecinden söz ediyor.

«Of the surplus capital goods accumulated by Europe a substantial part was exported abroad, where its investment made possible the development of the new resources of food, materials, and transport and at the same enabled the Old World to stake out a claim in the natural wealth and virgin potentialities of the New.» Avrupa'nın artık sermayesi, Yeni Dünya'nın doğal kaynaklarını, yeni besin kaynaklarını, nakliyat sistemini geliştirmek için ihraç ediliyor ve böylece Eski Dünya, Yeni Dünya'nın doğal zenginlikleri ve bakir imkanları üzerinde bir iddia sahibi haline geliyor.

Keynes bir süreci anlatıyor ve bu süreçden, Avrupa'daki bütün ulusların yararlandığını, the whole of the European races tended to benefit alike, yazıyor. Avrupa'nın bütünlüğü Keynes'in dünya görüşünde ve barış arayışında çok belirgin bir yer tutuyor. Almanya'yı 1870 yıllarından itibaren sağladığı kazanımlardan yoksun bırakacak, bu kazanımları kazıyacak bir barışı imkansız saymasında, Avrupa ekonomisinde gördüğü içdayanırlık özelliği önemli bir yer tutuyor.

Keynes, Kartaca Barışı'nı, «Almanya'nın başlattığı yıkımı, bir barış ile sürdürmek», completing the ruin which Germany began, by a peace, olarak niteliyor; bu nedenle doğru bulmuyor ve aynı zamanda imkansız görüyor. Şimdi bu noktada bulunuyorum.

Burada bir özet yapmama izin verileceğini umuyorum; yöntemsel olarak, 1870 tarihinden, Franko-Alman Savaşı olarak ele alınabilir, başlayan ve Fransa ile Almanya'nın ayrı ayrı taraflarda olduğu Birinci Büyük Savaş'a kadar

süren, bir dönem üzerinde duruluyor. Keynes, bu elli yılı bir geçiş dönemi ve aynı zamanda görülmemiş bir mutluluk zamanı olarak algılıyor. Bu dönemin başında, Avrupa bir ekonomik bütünlük oluşturuyor ve bu dönem, Avrupa ekonomilerinin iç dayanırlığını artırıyor; ancak bu kadarla kalmıyor. Bu elli yıllık geçiş döneminde, belki de bir interregnum, Avrupa ile yeni dünyalar ve bu dünyaların işlenmemiş zenginlikleri arasında ekonomik bağlar ortaya çıkıyor. Ekonomik bağların ortaya çıkardığı kendine özgü bir denge var; bir yerde Keynes, bu bağların, iki tarafın da çıkarına olduğuna inanıyor.

Özetten sonra Keynes'in savaşın hemen öncesine ait bir saptamasını aktarmak durumundayım. Şöyle söylüyor: «Even before the war, however, the equilibrium thus establisher between old civilisation and the new resources was being threatened» (*). Bu dillendirmeyi son derece ilginç bulduğumu saklayamıyorum; Keynes'in çaplı bir aydın olduğu kesindir, ancak, emperyalist bir ülkenin aydını olduğu pek açık bir biçimde ortaya çıkıyor. Savaştan önce, «eski uygarlık» ile «yeni kaynaklar» arasındaki dengenin «tehdit edildiği» yazılıyor; seçilen sözcükler bunlardır. Avrupa dışına belki Kuzey Amerika hariç, fakat bu ayrım da yapılmıyor, yalnızca «yeni kaynaklar» gözüyle bakılıyor.

Keynes, Birinci Savaş'tan önce «eski uygarlık» ile «yeni kaynaklar» arasındaki dengenin bozulduğunu görüyor; görmek, bilmek demek olmuyor. Nedenlerini açıklamıyor veya nedenlerini düşünmek istemiyor. Mümkündür, dengenin bozulması, Büyük Savaş'ın en önemli nedenlerinden birisini oluşturuyor (**); emperyalist ekspansiyonun önü-

---

(*) ibid., s. 20.

(**) Kautsky'nin, Lenin'in «dönek» olmadan önceki son yazısı dediği, 1909 tarihli «Road to Power» incelemesinde ip uçları ya da bazı çözümleme denemeleri var; tarihin başarı ile taçlandırdığı insanların reddettikleri veya mahkum ettiklerine borçlarını göstermesi açısından da ilgiye değer görüyorum.

Kautsky, 1905 Rusya Devrimi'ni, bunu izleyen Jön Türk

ne engellerin çıkmasının, emperyalist güçler arasında rekabetin savaşa dönüşmesinin mekanizmalarından birisi olduğunu düşünüyorum.

Yine asıl dilinde aktarmak istiyorum; okuyucularımın ve diğer araştırıcıların uygun çevirilerine yol açmak durumundayım. «In England the outward aspect of life does not yet teach us to feel or realise in the least that an age is over.» İngiltere'de, yaşamın dış görünüşü, artık bir çağın sona erdiğinin duyulması ya da fark edilmesine imkan vermiyor; Keynes, bu saptamayı da yapıyor. Belki de sadece İngiltere'de ve Amerika'da, insanlar bu ölçüde bilinçsiz olabilirler; bunu da ekliyor.

«Kıta Avrupası'nda toprak sallanıyor ve ne yazık, hiç kimse gümbürtüyü duymuyor»; sorun, yalnızca israftan ya da «iş uyuşmazlıkları» nedeniyle ortaya çıkmıyor. Avrupa, bir ölüm-kalım, açlıktan yokolma veya varolma noktasındadır; «can çekişen bir uygarlığın korkunç debelenmeleri» ile karşı karşıya geliyor.

«what an extraordinary episode in the economic progress of man that age which came to an end in August

---

ve İran Devrimleri'ni emperyalizmin tehdit edilmesi biçiminde anlıyor; 1901 Çin ve Meksika Devrimleri de buraya giriyor. Bütün Uzak Doğu'nun ve Muhammedi'lerin, Avrupa kapitalizminin boyunduruğunu yıkmak için ayağa kalktıklarının. Avrupa'nın proleteryası ile aynı işlevi gördüklerini, ancak amaçlarının aynı olmadığını yazıyor. Bu yazımı, pek az bilindiği ve diğer araştırıcıların daha iyi yararlanabilmeleri için, İngilizce çevirisinden aktarmak istiyorum.

«We have already drawn attention to the fact that since the war between Russia and Japan, the Far East and the Mohammedan world have risen up to throw off European capitalism. They are fighting the same enemy as the European prolariat.»

«Of Course we must not forfet that, while they are fighting the same enemy, they do not have the same goal. They are rising up not to lead the proletariat to victory against capital, but to sabstitute an internal, national capital for foreign capitalism.»

K. Kautsky, Selected Political Writings, edited and translated by P. Goode, London, 1983, s. 77.

1914!» Keynes, 1914 Ağustos Ayı'nda sona eren döneme, insanlığın ekonomik gelişmesinin olağanüstü episodlarından birisi gözüyle bakıyor; «Kartaca Barışı» için duyduğu tiksinmede, belki de böyle bir bakışın önemli yeri var.

Bir cümle ve dilek daha var; yine İngilizce aktarmanın daha doğru olacağını düşünüyorum. «Let us encourage and assist Germany to take up again her place in Europe as a creator and organiser of wealth for her Eastern and Southern neighbours» (*). Rüzgarın yönüne ters giden bu cümlesiyle Lord Keynes, Almanya'nın, Doğu ve Güney komşuları için servetin yaratıcısı ve örgütleyicisi olarak Avrupa'daki rolünü yeniden üstlenmek üzere özendirilmesi gerektiğini ileri sürüyor; istiyor. Bütün çalışması bunun ahlaki ve ekonomik temellerini atmaya ve Kartaca Barışı olarak isimlendirdiği Versailles Antlaşması'nın işlemeyeceğini göstermeye yöneliyor.

Yenilen bir ülkenin hızlı rehabilitasyonu ve rekonstrüksiyonu, o zamanlar, insanlar için pek akıllıca gelmiyor (**); Keynes'in böyle bir öneriyle ortaya çıkmasında, Bolşevizm'in başarısının Almanya'ya da yayılmasından duyduğu kaygının izleri okunuyor (***). Keynes, dünya dengeleri için her zamanlar tehlikeli sayılabilecek bir Almanya-Rusya birliğini, çok kısa olsa da, tartışıyor ve Lenin ile orta tabakalar yönetimi dediği Almanya'daki rejimin işbir-

---

(*) *J.M. Keynes, Economic Consequence of the Pecae, op.cit., s. 276.*

(**) Keynes'in dileği, 1919 yılında geçerli olamıyor: ancak eğer Keynes'e bağlanacak olursa, 1945 sonrası A.B.D. yaklaşımı tümüyle Keynes'in dileğine uygun düşüyor. Böylece 1919 ve 1946, emperyalist savaşlar sonrasında, iki ayrı barış planını temsil ediyorlar; Irak Savaşı'ndan sonra da, bu çalışmayı yaptığım zamanda, hangi planının tercih edileceği kesin görünmüyor. Kesin olan, tartışmanın bu iki plan üzerine gelişmesidir.

(***) «On the other hand, the same people who fear such a union are even more afraid of the success of Bolshevism; and yet they have to recognise that the only officient forces for fighting it are, inside Russia, the reactionaries, and, outside Russia, the established forces of order and authority in Germany.»

ibid., s. 271.

liğini imkansız buluyor. Ancak Almanya'daki Spartaküs hareketinin başarılı olması halinde korkulan, Almanya-Rusya birliğinin gerçekleşeceğini ileri sürüyor; Keynes, Almanya'da Spartaküs Hareketi'nin başarılı olmasının Rusya'daki bolşevizme yeni bir güç katacağını görebiliyor.

Bundan sonrası kolay; Keynes'in, «Barışın Ekonomik Sonuçları» çalışması için 1922 yılında yayınladığı «Sequel» ileri sürdüğü görüşleri daha açık ve özet bir biçimde yazmasını sağlıyor. Burada, ilk çalışmasının temel görüşlerini, aktarmak imkanı buluyorum (*). Bir: Müttefiklerin Almanya'dan istedikleri savaş tazminatının ödenmesi imkansızdır. İki: «Avrupa'nın ekonomik dayanışması öyle sıkıdır ki bu talepleri dayatmak, herkesin yıkımını getirebilir.» Üç: Düşmanın, Almanya'nın, Fransa ve Belçika'da yol açtığı zararların parasal değeri abartılmıştır. Dört: Sosyal ödentilerin taleplere eklenmesi güveni sarsıcı bir durumdur. Beş: «Bizim», Büyük Britanya'nın, Almanya'dan meşru talepleri Almanya'nın ödeme kapasitesi dahilindedir.

Anlaşılacağı üzere, Keynes'in sorunu Büyük Britanya ile iglili değil; doğrudan doğruya Fransa'dan kaynaklanıyor. Nitekim Clemenceau ve Poincarè, Keynes'in «The Economic Consequence of the Peace» adını taşıyan çalışmasını, gerçeklerden çok Fransa düşmanlığına dayanan bir kitap olarak niteliyorlar. Keynes'e göre Fransa saati geriye almak ve Almanya'yı, 1870 yılındaki güç düzeyine indirmek istiyor; 1870 yıllarında, Fransa ve Almanya'nın nüfusları birbirine eşit, Almanya'nın kömür, demir ve taşımacılık sektörleri henüz emekleme aşamasında, zenginliği ise Fransa'nın çok altındaydı. Fransa, hem çok abartmalı bir savaş tazminatı isteyerek ve hem de bir dizi garanti sistemini dayatarak, Almanya'yı bir daha baş kaldıramaz duruma getirme planını zorluyor; Keynes, bunun imkansızlığını dile getirmek istiyor.

Fransa'nın Kartaca Barış planına karşı çıkmak, bunun adil ve doğru olmadığını söylemek başkadır; uluslararası ilişkilerde fazla etkili olmayan bir dil anlamına geliyor. Bu

(*) *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. III, Cambridge, 1922-1971, s. 68-69.*

planın imkansız olduğunu, gerçekleşemeyeceğini söylemek, bambaşkadır; mutlaka düşündürücü olmalıdır. Keynes, çalışmasında her ikisini de yapıyor; haksız ve mantıksız bulduğunu söylüyor ve buna, savaştaki maddî zararı hesaplamanın güçlüklerinden de yararlanarak, yapılan tahminlerin gerçekçi olmadığını gösteren sayfalar ekliyor. Güzel; buraya kadarı Keynes'e bir iktisatçı sıfatı vermeye hiç yetmez; bundan sonra, istenen planın imkansızlığının gösterilmesi gerekiyor. Keynes'in her iki çalışmasının en özgün yanı burodadır; çok kısa olarak üzerinde durmak istiyorum.

Keynes'in aşırı bir savaş tazminatının imkansızlığı ile görüşleri, iktisatçıların bildikleri bir tartışmadır; uluslararası iktisat derslerinde anlatılıyor veya hep anlatılması gerekiyor. İmkansızlık, bir ülkenin ödeyebileceği bir savaş tazminatının üst sınırının, söz konusu ülkenin ithalat ve ihracat kapasitesi ile belirlenmesinden kaynaklanıyor.

Savaş tazminatı, rezervler, altın veya değerli madenlerin bir ülkeden diğerine taşınmasıyla ödenebilir; buna toprak ilhakı da eklenebiliyor. Ancak Wilson'un, 1917 Devrimi'nden daha geri kalmamak için ilhaksız bir barış planına kendisini angaje etmesi, toprak ilhakı ile savaş tazminatını sağlama imkanını daraltıyor. Geriye, söz konusu ülkenin her yıl savaş tazminatı ödemesi kalıyor.

Burada Keynes, dış ticaret muhasebesinin çok basit bir gerçeğini ön plana çıkarıyor; bir ülkeden bir diğer ya da tüm ülkelere, her yıl yapılabilecek değer transferinin, eğer rezervleri harekete geçirme yolları tıkanmışsa, ihracatın ithalattan fazlalığından daha fazla olması imkansızdır. Bu nedenle yıllık ödenebilecek savaş tazminatının üst limiti, dış ticaret dengesinin fazlalığına eşit olmak durumundadır; başka bir yol görünmüyor.

Bu, bir. İkincisi, bir an için bu fazlalıktan fazla yıllık savaş tazminatına karar verildiği düşünülebilir; bunu gerçekleştirmek için Almanya'nın ihracatını artırmaktan başka bir yolu bulunmuyor. İhracatı artırmak, ihraç mallarının fiyatını düşürmektir. Eğer verimlilikte bir artış söz konusu değilse, kısa bir zamanda ve savaş tahribatıyla karşı kar-

şıya kalan Almanya'da bunu beklememek gerekiyor, ihraç mallarının rekabet gücünü artırmak için ucuzlatmak, eninde-sonunda, birim işçi ücretlerini düşürmek demek oluyor. Bunun, hükümetlerin halkların birbirine dost olduğu ve sadece «kötü» yöneticilerin birbirine düşman sayıldığı yolundaki tekerlemelerinin ikiyüzlü niteliğini açıklaması bir yana, Almanya'da ihtilalci Spartaküs Hareketi'nin işini kolaylaştıracağından kuşku duyulmuyor.

Üçüncü bir nokta ya da «imkansızlık» argümanı var; bir an için bunların gerçekleştirildiği düşünülebilir. Bir başka güçlük çıkıyor; Keynes, Almanya'nın ihracatının önemli kalemlerinin Büyük Britanya'nın ihracatına rakip olduğunu ileri sürüyor ve gösteriyor. Bunun anlamı şudur; Almanya'nın savaş tazminatı için ihracatını artırması, Büyük Britanya'nın ihracatının, belli ölçülerde, azalması demektir. İktisatçıların ünlü ceteris paribus varsayımı ile düşünüldüğünde, Almanya'nın ek bir savaş tazminatını ödemesi, Büyük Britanya'nın ödemeler dengesinde aynı ölçüde pozitif bir değişmeye yol açmıyor; Almanya'nın zorlanarak dış ticaret dengesindeki fazlalıkta bir ek fazlalık sağlaması, Büyük Britanya'nın ticaret dengesinde, bu etkiyle, negatif bir hareketliliğe neden olmak durumundadır.

Bu basit iktisat bilgisinin, iktisatla çok az da olsa yakınlık kurabilmiş herkes için ikna edici olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor; ancak ikna edici olamıyor. Bu nedenle olabilir, «Sequel» adını verdiği çalışmasında, 1921 yılının sonunda, Keynes, şöyle haykırıyor: «Who believes that the Allies will, over a period of one or two generations, exert adequate force over the German government, or that the German government can exert adequate authoritiy over its subjects, to extract continuing fruits on a vast scale from forced labour?» (*). İstenen savaş tazminatı, Alman işçi sınıfı için bir «mecburi çalışma», forced labour, anlamına geliyor; kabul. Fakat Alman işçi sınıfını bir veya iki kuşak boyunca mecburi çalışma koşullarına mahkum edecek otoritenin Müttefikler'de ya da Müttefikler'de oldu-

(*) *ibid., s. 109.*

ğu kabul edilse bile, Alman hükümetinde olduğuna kim inanabilir; Keynes, bunu soruyor.

Keynes'in barış masasında dört büyüklerden Fransa'yı temsil eden Clemenceau için söylediklerinden ikisini aktarma gereği duyuyorum: «Pericles'in Atina için duyduklarını, Fransa için duyuyor; tek değer ondadır ve diğerlerinde hiç bir değer yok» (*). Buna şunu eklemek istiyorum: «Bir illüzyonu var, Fransa ve bir dizillüzyonu var, hiç kuşkusuz çalışma arkadaşları ve Fransızlar da dahil, bütün insanlık.» Birincisini, yanılsama ve ikincisini kopuş ya da hayal kırıklığı olarak dillendirebiliyorum; barış görüşmelerinde, bir İsa iddiasıyla çıkan ve yeteneksiz bir papaz çapını aşamayan Wilson değil Clemenceau etkili oluyor. Böylece, Keynes'in nitelemesiyle, insanlıktan kopmuş bir kimsenin dayattığı Versailles Barışı ortaya çıkıyor.

Gelişmeler, çok kısa bir zaman içinde, Keynes'i haklı çıkarıyor; Versailles Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir zaman sonra en çok Almanya'da «revizyonist» eğilimler güç kazanmaya başlıyor. «Revizyonizm», Versailles Antlaşması'nı gözden geçirme ve değiştirme hareketine verilen addır; Hitler'in yükselişinde, revizyonist hareketin önemli bir katkısının olduğundan hiç kimse kuşku duymuyor.

(*) *J.M. Keynes, Economic Consequence of the Peace, op.cit., s. 29.*

Birinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

İSTANBUL İÇİN SAVAŞ DÜZENİ

Kendi yazdıklarımı kendim düzeltmek ve geliştirmek durumundayım.

Yabancı araştırıcıların da bir bölümü işaret ediyor; Kazım Karabekir'in, Ali Fuad Paşa'nın anıları, kemalist tarih yazımında ciddi tereddütlere yol açıyor; Nutuk'a dayalı bir tarih sarsılıyor. Ancak «resmi» tarih, buna üniversitelerde yapılan doktora ve doçentlik tezleri de dahil, bütün bunları hesaba katmıyor ve hesaba katmak zorunda kaldıklarında ise anlaşılmaz bir bilim-dışılıkla, ya yeni kanıtların kanıt olmadığını ya da Mustafa Kemal'in resmi tarihe aykırı davranışlarının bir «taktik» nedenle yapıldığını yazıveriyorlar. Teleolojik yazıcılık en kötü örneklerini veriyorlar.

Mustafa Kemal'i, Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı yapıverdiler. Bunun imkansızlığını yazıp duruyorum. Buna ek olarak Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldiğinin bile tartışmalı olduğunu ileri sürüyorum. Kemal Paşa'nın vasiyetiyle tarihçilik yapanları Kemal'in, Hareket Ordusu'ndaki rolünü açıklığa çıkarmaya davet ediyorum.

Kemal, hiç bir zaman «politize» bir subay olamıyor.

Her zaman Alman siyasetine karşı duruyor.

Her zaman İngiliz siyasetini eksen kabul ediyor.

Bunlar artık yepyeni tarihtir.

Eğer bu tarih doğruysa, ben doğruluğundan hiç kuşku

duymuyorum, Kemal'in Hareket Ordusu'ndaki rolünün iğreti olması zorunludur. Olmakla olmamak arasında bir düzeyde ortaya çıkması gerekiyor.

Bulgularım bu yönde gelişiyor: Kemal, Çatalca'ya kadar geliyor.

Rauf, daha sonraki yıllarda Rauf Orbay, Hareket Ordusu'nda gönüllü olarak katılıyor. Anılarının yayınlandığı Yakın Tarihimiz Dergisi'nde gönüllü fotoğrafı var; gerilla savaşına katıldığı anlaşılıyor. Anılarında, Kemal'i, ve ilk kez, Makriköy, şimdiki Bakırköy, postahanesinde gördüğünü belirtiyor. Aktarıyorum: «Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa - 31 Mart Vak'asını müteakip, 1909 yılı Nisan'ında, İstanbul'un - o zaman Makriköy denen Bakırköy telgrafhanesinde görmüştüm. Erkanı Harbiye Kolağası rütbesinde idi. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın emirlerini yazdırıyordu. Telgraf müdürünün koltuğunda Mahmut Şevket Paşa oturuyordu» (*). Bakırköy'e kadar geldiği anlaşılıyor.

İddia edildiği gibi Hareket Ordusu'nun değil, tümenlerden birisinin kurmay başkanıdır. Çelik Gülersoy'un yayınladığı Abdülhamid'in Düşüşü, adlı kitabın sonunda, Hareket Ordusu'nun Çatalca'daki savaş düzeni yayınlanmış bulunuyor (**). Buradan aktarıyorum; böylece bu tartışmayı tamamlamış oluyorum.

Kemal Paşa, bir ara moda edilen sözcükle, «kerhen» Hareket Ordusu'ndadır ve Gönüllü Ordu, İstanbul'u sokak savaşıyla almıştır; Kemal Paşa'nın Çatalca'da karargahta olduğu anlaşılıyor. Bakırköy postahanesine gitmiştir.

(*) *Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Sayı 23, Yıl 1962, s. 304.*

(**) *Francis McCullagh, Abdülhamid'in Düşüşü, İstanbul, 1990, s. 235-237.*

23/24 NİSAN GÜNLERİ İSTANBUL ÖNÜNDE MAKEDONYA ORDUSU'NUN SAVAŞ DÜZENİ

Başkumandan: FERİK MAHMUD ŞEVKET PAŞA
Genelkurmay Başkanı: MİRLİVA ALİ RIZA PAŞA
Öteki Kumandanlar: VASIF EFENDİ, YÜZBAŞI BAHİR EFENDİ

J. KARMA TÜMEN

Kumandan: FERİK HÜSEYİN PAŞA
Kurmay Başkanı: MUSTAFA KEMAL BEY

1. Karma Liva (Tugay) Kurmay Mir. Hasan İzzet Bey	2. Karma Liva Kurmay Bnb. Hafız Hakkı Bey	Karma Liva Kırmay Bnb. Zihni Bey	Karma Liva Kurmay Bnb. Musa Kâzım Bey
Nizam B 1/41	Redif B/41	17 Tüfek B	Nizam B 2/12
Redif B 3/41	Nizam B 2/11	Nizam B 1/35	» 3/12
» 3/33	» 3/35	» 3/11	» 3/13
» 4/35		Gönüllü B	
9, 14, 15 Süvari Alaylarından			4 bölük
15 »			4 sahra bataryası
2'nci Makineli Tüfek Müfrezesi			5 top
Jandarma			250 er

TÜMEN TAMAMI

14 tabur, 4 bölük, 24 top, 5 makineli tüfek, 1 otomobil, 1 telgraf kıtası, 1 sağlık kıtası, 1 jandarma kıtası.

II. KARMA TÜMEN
Kumandan: MİRLİVA ŞEVKET PAŞA
Kurmay Başkanı: KÂZIM BEY

3. Karma Tugay	6. Karma Alay	4. Karma Tugay	8. Karma Alay
Kurmay Kay. Selahaddin Bey	Kurmay Bnb. Muhtar Bey	Kurmay Mir. Mehmed Ali Bey	Piyade Bnb. Naki Bey
18 Tüfek T.	Nizam B 1/11	Nizam B 4/10	Nizam B 4/34
Nizam B 2/36	» 1/24	6 Tüfek B	» 4/12
» 1/20	» 1/10	Redif B 4/41	» 4/11
Redif B 2/41			
Redif B 3/37			
7, 10 Süvari Alaylarından			6 bölük
8 Topçu			3 sahra bataryası
			2 daf bataryası
1 Makineli Tüfek Alayı			4 top
Jandarmalar			250 er

TÜMEN TAMAMI

14 tabur, 6 bölük, 30 top, 4 makineli tüfek, bir zırhlı otomobil, 1 jandarma kıtası, 1 telgraf kıtası, 2 sağlık kıtası.

TOPLAM

28 tabur, 10 bölük, 54 top, 9 makineli tüfek, 2 zırhlı otomobil, 2 jandarma kıtası, 2 telgraf kıtası, 2 sağlık kıtası.

23 Nisan günü saat öğleden sonra 1'de aşağıdaki emirler yayınlanmıştır.

HALKALI KAMPI, 23 Nisan 1909, saat 1.

İstila Ordusu yarınki 24 Nisan günü İstanbul ve Beyoğlu'nu ele geçirecektir.

A. İstanbul Kolları. - (a) **I. Kol.** 1'inci veya «Köprü Kıtası», Kumandan Binbaşı Aziz Sami Bey, 34 No.lu Nizam

Taburu 3'üncü Ordu'nun 3 makineli tüfeği ile saat sabahın 1.30'unda Bakırköy'den ayrılıp Yedikule ve Aksaray yolundan Eminönü'ne gelecek. 2. piyade bölüğü 2 makineli tüfek ile Galata'yı işgal edecek, 2. bölük 1 makineli tüfekle Eski Köprü'yü tutacak.

2'nci veya «Gülhane Kıtası», Binbaşı Hafız Hakkı Bey, 3 tabur (redif taburu, Selânik, Ohri, Nizam taburu, 3/35)-1 batarya (15'inci Topçu Alayı), 1 makineli tüfek, 20 atlı (15 No.lu Süvari Alayı) ile sabahın 2'sinde Bakırköy'den ayrılacak ve Yedikule ile Aksaray yolundan Topkapı Sarayı'na yürüyecek. Gülhane ve Topkapı Sarayı'nı işgal edecek.

3'üncü veya «Tophane Kıtası», Binbaşı Aziz Sami Bey, Drama Redif Taburu, 1 makineli tüfek ile «Köprü» kıtasının peşinden gidecek, Aziziye Karakolu'nu (Dış Köprünün Galata ucunda) 1 bölük ile, Tophane'yi 3 bölük ile işgal edecek. (b) **II. Kol.** 4'üncü veya «Seraskeriye» (Harbiye Nezâreti) Kıtası, Binbaşı Ali Fethi Bey, 4 tabur (17 tüfek 1/35, 1/11 Nizam ve 1 Gönüllü Taburu) 1 Bölük/14 (40 atlı, 2, 3, batarya 15 A-R sabahın 3,30'unda Davudpaşa'dan Topkapı-Aksaray yoluyla Harbiye Nezâreti'ne yürüyecek, bu binayı, ve bitişiğindeki kışlayı ele geçirecek.

(c) **III. Kol.** 5'inci veya «Fatih Kıtası», 1/10 Nizam Taburu ve 6'ncı veya «Langa» kıtası. Nasliç Redif Taburu 4 batarya/15, 15'inci Süvari Alayı sabah 4,30'da Edirnekapı'dan ayrılıp Fatih Camii'ni (Kışla) ve Langa'yı işgal edecek, ve Yenikapı ile Kumkapı'yı gözleyecek.

7. 4'üncü Batarya/15 Haliç ve Bahriye Tophanesi (Tersane) karşısındaki Rami Çiftliği tepelerinde mevzi alacak. 14'üncü Süvari Alayı'ndan 20 atlı topçu refakatçisi olacak.

8. Albay Hasan İzzet Bey (1'inci Tugay Kumandanı) şehrin işgalinden sonra, Rayonskommando'yu üstlenecek. Şehir işgal edilinceye kadar 1'inci Tümen (Bakırköy) Komando'su ile kalacak.

9. 15'inci Süvari Alayı Bölüğü «Köprü» ve «Tophane» kıtalarına 10 atlı haberci verecektir. 14'üncü Süvari Alayı Bölüğü «Fatih» ve «Langa» kıtalarına aynı şeyi yapacaktır.

B. Beyoğlu Kolları. - (4) **IV. Kol.** 10'uncu veya «Taşkışla Kıtası», Liva Şevket Paşa, 4 tabur (18 tüfek; 2/36, 1/20 Nizam; Serez'den 1 Redif Taburu), 2 dağ bataryası, 3 makineli tüfek, sabah 4'de, Silahdarağa'dan ayrılıp Şişli Karakolu, Dârülaceze, Şişli ve Pangaltı Askerî Okulu yoluyla Taşkışla'ya yürüyüp ele geçirecek. Askerî Okul'a vardığında kıta kumandanı öğrencileri elçilikleri, vb. korumaya gönderecek.

11. «Maçka Kıtası», Liva Şevket Paşa, 2 tabur (Nizam 2/11, Köprülü Redif Taburu), 1 batarya/8 Taşkışla Kıtası'nın peşinden gidecek, Nişantaşı yoluyla Maçka'ya yürüyecek ve Maçka Kışlası'nı ele geçirecek.

12. «Taksim Kıtası», Binbaşı Muhtar Bey, 3 tabur (Nizam 1/24, 4/10, 3/11), 1 makineli tüfek, 1 bölük/7 (40 atlı) «Maçka» kıtasından biraz uzakta kalıp Şişli ve Taksim'e yürüyecek, Taksim Kışlası'nı ele geçirecek.

(c) Yedekler. 13'üncü veya «Kabataş Kıtası», Binbaşı Ali Hikmet Bey, 2 tabur (6 tüfek ve Kacala Redif Taburu), 2.3 batarya/8,5 bölük (2 bölük/7,3 bölük/10) Taksim Kıtası'nın peşinden gidecek, sonra «Kabataş» tepelerinde mevzi alacak, Zincirlikuyu ve Maslak'a keşif kolları gönderecek.

14. 2'nci Tugay Kumandanı Selahaddin Bey ve 8'inci Alay Kumandanı Naki Bey başlangıçta 2'nci Tümen Komandosu ile Kabataş tepelerinde kalacak ve şehrin işgalinden sonra Rayonskommandono görevi yapacak.

15. 2'nci Tümen Kumandanı Şevket Paşa bir gece Silahtarağa ve Alibeyköy dolaylarında mevzi alacak. Taksim Kıtası'ndaki 7'nci Süvari Kıtası Taşkışla ve Maçka Kıtalarına 20 atlı haberci verecek.

16. 1905-1906 yıllarının teslim olan askerleri kıta kumandanları tarafından muhafaza altında doğruca Hadımköy'e gönderilecekler. Tüm öteki yılların erleri Davudpaşa'ya gönderilecek. Bu erlerin başında bulunan subaylar çeşitli kışlalara kapatılacaklar.

17. Genel yedek 3 tabur (Nizam 4/34, 3/12, 4/11), 1/2 bölük/15, (40) atlı Bakırköy'de kalacak ve Zeytinburnu

Fişek Fabrikası'nı ele geçirmek için bir kıta gönderecek.

18. Genel karargâh ileriki bir emre kadar Bakırköy'de kalacak.

(İmza)
FERİK MAHMUD ŞEVKET
İstilâ Ordusu Başkumandanı

Bu emirler 25 tabur, 8 bölük, 2 daf ve 7 sahra bataryası ve 9 makineli tüfeğin kullanılmasını öngörür.

Birinci Bölüm İçin Dördüncü Ek

Wilson Prensipleri Cemiyeti

VE BİR HALİDE

Trajedi çatışmadır; insanın yazgısıyla çatışması olarak anlıyorum.

Hem insan ve hem de çatışma olduğu için, trajediyi, bütün sanatların has'ı olarak görüyorum.

Halide Edip bana hep trajik gelmiştir; büyük sevgi duyuyorum.

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabını yazarken, trajedisini, biraz daha anlayabildiğimi düşünüyorum.

On Dokuzuncu yüz yılın sonu ve Yirminci yüz yılın başında, Doğu'da yaşayan bir insan, bir aydın, kendine güvensizlikle yüklüdür; bu yazgısı ve üzerine yıkılan büyük bir yük oluyor. Fiziksel'dir; iradesini ipotek altına alıyor. Ancak bu insanların çoğunda bir toprak sevgisi, bir geçmişten gelen onur, bir halk özlemi var; kalpleri doludur. İkisi çarpışıyor.

İrade, özgürlükte kararlılıktır; bu, yok. Gönül, geçmişin görkemi ve yaşamın onuruyla doludur; bu, var. Halide'de yokluk ile varlık çarpışıyor ve bu çarpışmadan, en kolay çözüm çıkıyor: Amerika'ya Sığınma. Halide, kendi

kurtuluş mücadelesine bir Amerika sığınmacısı olarak başlıyor.

Bir Amerikan yetiştirmesidir. Belki de Amerikan misyonerlerinin yetiştirdikleri arasında en başarılısıdır; Üsküdar'daki Amerikan Kız Koleji'nin, mezun olan ilk Türk ve müslüman kızıdır. Bu kadar değil; Halide, Amerikan şampiyonluğu için ortaya atıldığı zaman, bugünden bakıldığında görülen, tarihin ve kemalist pratiğin hırpaladığı H.E. Adıvar'dan çok başkasıydı, Türkiye'de romanı, edebiyatı ve aydını temsil ediyordu. Handan'ı yazmış olan Halide, bir doruk ve çok büyük bir güçtü; Amerikalılar, bu başarılarından dolayı, ne kadar övünseler, yerindedir.

Bir: 1918 yılı sonlarında Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kuruyor; kurtuluşun, Amerikan mandasında olduğunu program haline getiriyor. Bab-ı Ali'nin bütün başyazarlarını peşinden sürüklüyor (*). İki: 1919 başında Wilson'a mektup kaleme alıyor; Ali Kemal'den, Yunus Nadi'ye kadar bütün başyazarlar, arkasından, imzalarını atıyorlar (**). Üç: Sivas Kongresi toplanırken, Sivas'ta Mustafa Kemal'e mektup yazıyor; mektubu, eşit düzeydedir ve belki de biraz da üstten olduğu ileri sürülebilir. Sondan bir önceki paragrafı şöyledir: «Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerikan komisyonunu alıkoymağa çalışıyoruz. Hatta kongreye belki bir Amerikalı gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz. İşte bütün bunlar karşısında, davamıza zahir olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden

---

(*) «4 Aralık'ta Halide Edip Adıvar'ın teşebbüsü ile kurulan ve ilk toplantısını Matbuat Cemiyeti binasında Yunus Nadi, Necmeddin Sadak dahil olduğu halde milli emellere hizmet eden bütün gazetecilerin iştirakiyle yapılan Wilson Prensipleri Cemiyeti, 6 Aralık'ta bir beyanname neşretti.»

«Türkiye'yi zamanın seviyesine ulaştırmak üzere Amerika'nın yardımıyla asgari 15, azami 25 yıllık bir terbiye ve irşad sistemi kurulmasına taraftar olduğunu ilan etti. Bu beyanname bütün galip devletlerin temsilcilerine bildirildi.»

Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt I, İstanbul, 1970, s. 324.

(**) Wilson'a gönderilen başvurunun imza sayfasının fotokopisini ekliyorum.

taksim ve bozgun korkusu içinde, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyorum. Türkiye'yi azim ve irade sahibi genişkafalı bir iki kişi belki kurtarabilir. Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Ati, inkişaf ve birlik muharebesi açmağa mecburuz. Hududunda bu kadar çok evladı ölen, zavallı memleketimizin; fikir temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evladlarından, yarının yapıcıları olmalarını istiyoruz» (*). Oldukça üstten yazıyor; henüz Kemal'i kabul etmemiş olduğu anlaşılıyor. «Macera ve kavga dönemi artık geçmiştir» diyor ve düşünce, uygarlaşma savaşında kaç şehidin olduğunu soruyor.

Rauf, anılarında, Halide'nin Sivas'a mektubuyla ilgili olarak, «Halide Edip Hanım bu mektubuyla, o sırada hemen hemen bütün İstanbul aydınlarının his ve fikirlerine tercüman oluyordu» diyor; kesinlikle katılıyorum. Anlatmak istediğim ve ısrarla tekrarladığım noktalardan birisi bu oluyor; o tarihlerde Amerikan mandası, Türkiye seçkinlerinin ortak rüyasıdır. Buna, Kemal, İsmet dahildir; sadece Doğu'da ve adsız aydınlardan bir küçük bölük karşı çıkıyor.

Halide ise anılarının bir yerinde, «herkes gibi ben de, 1914'ten beri geçen olayların etkisiyle yorgun, şaşkın ve canımdan bıkkın bir durumdaydım» diye yazıyor ve «Osmanlı İmparatorluğu çökmüştü» sözleriyle sürdürüyor (**). Bunlar, Karlofça'da şaşkına uğrayan, Küçük Kaynarca'da sersemleyen nesillerin çocuklarıdırlar; Mısır Valisi'nin oğ-

---

(*) Bundan sonraki ve sonuncu paragrafı da aktarıyorum. «Rauf Bey kardeşimizle, sizin birlikte, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için, uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz. Hürmetlerimizi gönderir, muvaffakiyetinize dua ederim. Milli davada canıyle başıyle çalışanlar arasında sade Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.»

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt 3, Sayı 31, 1962, s. 146.

(**) *Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1985, s. 13.*

lu İbrahim Paşa'nın İstanbul üzerine doğru engelsiz yürüyüşünü her okuyuşta titremişler, 93 Harbi'nin perişanlığını bir uğursuz ninni türünden dinleyip, Balkan Savaşı'nın onur kırıcı yenilgisini yaşamışlardır. Bu kuşakta güven, ve başkaldırma iradesini aramak boşadır; şaşkın, bıkkın ve her umuda koşan bir yapıyı sergiliyorlar.

Bu kuşaktan bir Rosa Lüksemburg beklememek gerekiyor; Rosa bile, savaş kredileri sorununun başında, bir süre şaşkınlık yaşıyor. Rosa, yenen tarafın çocuğudur; Polonya dolayısıyla yenilgiyi ve parçalanmayı tadıyor. Bu kuşaktan bir Lenin beklememek icap ediyor; Lenin, 1904-1905 Japon yenilgisi hariç, hep yenmiş ve genişlemiş olan imparatorlukta büyüyor.

«O günlerde Wilson'un on dört prensibi şamatayla ilan edilince, bütün dünyada bir etki yaptı ve Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde, bağımsızlıklarına dokunulmayacağı sanısı belirdi.» Yıllar geçtikten sonra Halide, kendisinin de girdabına düştüğü Wilson dalgasına, «şamata» diyebiliyor; yerindedir.

«Bütün dünyada kuvvetli bir etki yapan ve yenilmiş milletlere biraz umut veren Wilson prensipleri bizi de büyük çapta etkiledi ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu.» Bu Dernek hakkında bilgi vermek üzereyim; ancak böyle bir girişimin başını çeken kimsenin çok iyi anlaşılmasını istiyorum. Halide, İzmir'in işgalinden sonraki ruh dünyasıyla ilgili olarak, yine anılarında, «İstiklal Mücadelesi hissi bende bir çeşit kutsal delilik halini almıştı» diye yazıyor. Bundan kuşku duymuyorum.

Şimdi de, Sina Akşin'in çalışmasından, Cemiyet'in programı hakkında çık kısa bilgiler aktarmak istiyorum (*). Profesör Akşin, tüzük ile program arasında fark olduğunu kaydettikten sonra programı esas alıyor ve «buna göre» diyerek şöyle sürdürüyor: «En az 15, en çok 25 yıl sürmek üzere, ABD'den uzmanlardan kurulu, 'heyet-i islahi-

(*) *Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1983, s. 118.*

yeler' çağrılması öngörülüyordu. Bütün nezaretlere (bakanlık, y.k.) geniş yetkileri bulunan bir ABD'li danışmanın başkanlığı altında, kendisinin uygun göreceği uzmanlardan oluşan bir ıslahat kurulu atanacaktı.» Artık Türkler'in ıslah edilmeye muhtaç oldukları, en önde gelen Türkler tarafından da kabul ediliyor. «Bundan başka, ıslahat kurullarının tarım, bayındırlık, sanayi, ticaret, eğitim, sosyal yardım, polis ve jandarma, hapishane, adliye işlerini ele alması, her vilayette geniş yetkili bir müfettişle uzmanlardan oluşan bir ıslahat kurulunun olması öngörülüyordu.» Amerika'ya büyük bir güven ortaya çıkıyor; bir bilinç ve bilgi sorunu yanı da var.

Manda ile ilgili en ilginç ve en ayrık iki insanın Halide ile Kara Vasıf olduklarını düşünüyorum; psikiatrlerin bu iki insanın ruh yapılarını, belgelere dayanarak, incelemeleri öğretici olacaktır. Albay Vasıf, Kara Kemal ile birlikte, Kurtuluş Savaşı'na en büyük yardımları yapmış, silah ve adam kaçırmış, Karakol Cemiyetleri'nin kurucusudurlar; her ikisi de kara olduğu için, bu devrimci lojistik örgütüne isimlerini veriyorlar. Kara Vasıf da, Halide kadar Amerikan mandası yanlısıdır ve Sivas'a bir rapor göndermekten geri kalmıyor; raporunda, Amerika'nın Filipinlileri ve Kübalıları ehlileştirmek ve uygarlaştırmak için yaptıklarından büyük övgüyle söz ediyor. Halide de mektubunda, «Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kudretli asri bir makine haline koyan Amerika» diyor; böylece, Halide'nin sömürgeciliği hiç anlamamış bir kurtuluşcu olduğu ortaya çıkıyor.

Nereden geliyor; Türkiye'de kadının ve ülkesinin kurtuluşunda öncülük yapmış bu aydın kadının sömürgeciliği hiç anlayamamış olmasını son derece düşündürücü buluyorum. Anılarında, bir yerde, kendisine, «benim ömrüm boyunca kurtulmaya çalıştığım, fakat kurtulamadığım sınıf tutuculuğu mu» diye soruyor (*); belki de sömürgeciliği bu nedenle anlayamıyor. Yine anılarında, Amerikan Kole-

(*) *Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, İstanbul, 1926-1979, s. 131.*

li'nde okuduğu sıralarla ilgili olarak, «garip olarak on beş yaşındaki bir kızda olan dinsel içgüdü bende çok kuvvetliydi» sözlerini düşüyor. Mistik bir yanı olduğunu görüyorum. Yine Mor Salkımlı Ev'den aktarma gereğini duyuyorum; «Sokak seslerine karşı düşkünlüğüm o günlerde başlar. Benim en çok hoşlandığım ses cuma akşamları geçen bir kör dilencininkiydi. Yataktan kalkıp bakmadan, bir eli şakağında, başı bizim evin duvarında olduğunu, ahenkli iniltiyle 'Ya Resulallah, ya Resullah' diye başladığı zaman sezerdim. Hep sabâ makamından söylerdi. 'Allah' kelimesi en güzel, en uzun ve boğazındaki nefes tükeninceye kadar sürerdi.» Bir dilencinin çıkardığı Allah sesi, Halide için bir muziktir ve yine anılarında bunun taddığı en güzel muzik olduğunu kaydediyor. «İtiraf ederim ki, bütün hayatımda hiç bir musiki sanatçısıyla bu kadar doğaüstü bir ruh birliği duymuş değilim. O da kendisini dinleyen biriyle bu birliği kurduğunu sezmiş gibiydi. Çünkü zaman zaman değneğini taşlara vurarak adeta 'dinliyor musun? Orada mısın?' der gibi biraz durur, sonra o garip dini ilahisini sürdürürdü» (*). Belki Halide, Anadolu insanına da, bu kör dilenciye bağlılığına benzer bir sadakat duyuyordu. Önce bir Amerikan sadakası peşinde koştu; olmayınca, çaresiz, yardıma koştu.

Mistik'tir ve hep çocuktur. Kendisiyle ilgili, şu notları da, bırakıyor: «Yıllar yılı gençliğimin tabii olan içgüdülerini boğdum durdum. Ama yine de içimde gençlik, daha doğrusu çocukluk daima yaşadı. Aslında büyük veya küçük her sanatkarın, hatta kendini tüketmemiş olan fikir adamlarının bu görünen özelliğidir.» Buna katılıyorum; içinde çocukluğunu yaşatmayan bir insanın sanatçı ve Halide örneği, kurtuluşcu olabileceğine ihtimal vermiyorum.

Toprağına, toprağının ilahilerine mistik bağları, Amerikan terbiyesine karşın içinde yaşattığı çocukluk, bana göre, Halide'nin, mandacılıktan çok ötede kimlik kartıdır. Halide, normal kolej eğitimine karşın, çocuk yaşta özel eğitimini, felsefeyi ünlü «filozof» Rıza Tevfik'ten, matema-

(*) *Ibid., s. 142.*

tiği de çok daha ünlü matematikçi Salih Zeki'den öğrenerek sürdürdü. Salih Zeki, matematiğin de üzerinde bir filozof sayılıyordu ve çocuk yaşta öğrencisi Halide'ye tutuldu.

Halide'nin bu çocukluğu olmalıdır; kendisinden çok büyük olan ünlü matematikçi Salih Zeki'nin evlilik önerisini, hiç tereddüt etmeden, kabul etti. O sıralarda erkeklerin birden fazla eşleri olması usüldendi; Salih Zeki, bir daha evlenmeye kalkınca, Halide, ünlü matematikçiyi boşamakta da hiç tereddüt etmedi.

Amerikalılarla içli-dışlıdır; Amerika'da bir grup iş çevresi, Türkiye'yi sömürmeye hazırlanıyor. King-Crane tröstü bunlar arasında yer alıyor; Crane, Türkiye'ye kadar geliyor ve Crane'in temsilcisi Chicago'dan gazeteci Browne da Türk dostu oluyor ve Sivas'a kadar gidiyor. Ayrıca Crane, her halde daha sonra kendi adlarına Türkiye'yi yönetmeye hazırlanmaları için Amerika'ya öğrenci gönderiyor (*); Halide, altı öğrenciyi buluyor ve eğer Salih Zeki'den oğulları Amerika'ya gitmek isterlerse, bir mektupla bunları, Crane'e emanet edip kendisi Anadolu'ya geçiyor.

Herhalde bu çocukluk yanıdır, Halide'nin, hapisteki Nazım Hikmet'e sahip çıkanlar arasında yer almasını sağ-

---

(*) «Mister Crane Türklere resmi olmayan bir şekilde çok dostluk gösterdi ve Amerika'ya altı öğrenci gönderdi.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı; İstanbul, 1986, s. 51.

Bu öğrencilerden ikisi biliniyor ve daha sonra yetiştirilme amaçlarına ters işler yapıyorlar. Bunlardan birisi Sabiha Sertel, anılarında, Amerika'ya Halide kanalıyla gittiklerini saklama gereği duyuyor.

«Bizim için savaş imkanı azaldı. Bu sırada Amerika'ya tahsile gitmek için bir imkan elimize geçti. Bu imkandan faydalanarak Amerika'ya gitmeye karar verdik.»

Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 37-38.

Zekeriya Sertel, anılarında, daha içten davranıyor.

«Birkaç gün sonra Halide Edip Hanım bizim de Amerika'ya öğrenim için gitmek isteyip istemediğimizi sordu. Altı genç, öğrenim için Amerika'ya gönderilecekti.»

M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1968-1977, s. 95.

lıyor (*). Halide, Nazım'ın şair yanının ilk tadına varanlar dan birisidir; kendisi de bir sanatçı kimliği taşıyor.

Sinekli Bakkal, belki de Halide Edip'in en çok bilinen romanıdır; İngilizcesi Türkçesi'nden daha iyi olan Halide, bu romanı ilk önce İngilizce olarak yazıyor ve yayınlıyor (**). Daha sonra Türkçe yayınladığında, Türkçesi'nin oldukça bozuk olduğu görülüyor. Derin bir mistisizm ile içerilmiş olan bu roman, benim sevdiklerim arasındadır; daha sonra «kemalist estetik» dediğim ekolün didaktik olmayan örneklerinden birisi olarak görüyorum.

Fakat öyle sanıyorum, Halide'nin en önemli ve en etkin romanı, Handan'dır; son Osmanlı kuşağı aydınların hepsini etkisi altına alıyor. Tam bir aydın romanıdır: «Fakat dur bakayım; sen tahlili sever bir çocuksun. Ayrıntıya bayılırsın. Paul Bourget ve Halit Ziya ekolü değil mi? Hele Eylül yayınlandıktan sonra hepimizde hayatı didik didik etmek isteği.» Handan'da sanat ile yaşam içiçe giriyor; Paul Bourget'nin etkisi altında kaldığı yazılan Halit Ziya'nın çözümsel romancılığı ile ilk psikolojik roman sayılan Mehmet Rauf'un Eylül'ü, Handan ile, yaşamın içine giriyor. Halide, Handan'ı yazarken, Handan'ın etkisini (***) de

---

(*) Nazım Hikmet, Va-Nu'lara şükranlarını yazıyor.
«Halide Edip Hanım'la Adnan Bey'in benim için uğraşmaları pek makbulüme geçti. Kendilerine çok teşekkür ederim.»
Vala Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 373.

(**) «Aslı İngilizce yazılan Sinekli Bakkal, edebiyatın ve resmin bize ait şark olarak tanıdığı yerli bir dekor içinde (II. Abdülhamid devrinin çok melez ve içten çok şarklı havası ve dekoru) fantastik kahramanlarıyla kaybedilmemesi lazım gelen değerlerin ve yeni, kurtarıcı düşüncelerin sentezini veren güzel, romanesquee tarafı bol bir geçmiş zaman rüyasıdır.»
Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul, 1977, s. 121.

(***) Handan'ı, Yakup Kadri, zamanında yazdığı bir eleştiride, «otobiyoğrafik» olarak niteliyor.
Y. Kadri Karaosmanoğlu, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, Ankara, 1969, s. 330.
Edebiyat tarihçisi, İ. Habip, Handan'ın kahramanlarından Nazım hakkında bilgi veriyor.

görüyor ve Handan'da şunları da yazıyor: «Yalnız Neriman'ı biraz okuduklarıma ilgisiz buluyorum. Sosyolojiden sıkılıyor, tarihi az seviyor, hele felsefe okusam açıktan uyuyor. Edebiyatı az çok seviyor, onda da Handan Hanım'ın etkisi var.» Handan, bir dönem, daha sonraları Reşat Nuri'nin Çalıkuşu'ndaki Feride'den çok daha fazla Türkiye aydınını etkiledi.

Halide, çok büyük bir romancı, çok büyük bir ün ve dolayısıyla çok büyük bir güçtü; bu güç, ilk önceleri Amerikan kartını oynuyordu. Bunun, Türkiye'yi sömürgeleştirme konusunda tereddüt ve Amerika için çok büyük bir koz olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor. Fakat, bu kadar değil; Halide, bir Amerikan piyonu olmayıp, kendisine güvenemeyen ve kurtuluşu, bir büyük devlete sığınmakta gören çok büyük bir seçkin kuşağının en seçkinlerinden birisi oluyor. Çelişkilidir ve durmuyor. Bir çok cephede savaşıyor. Zekeriya Sertel, anılarında, bunları kaydetmekten geri kalmıyor: «Halide Edip o vakit bir kaç cephede birden çalışıyordu. Bir yandan mitinglerde ve toplantılarda ateşli nutuklar vererek halka ümit aşılamaya uğraşıyor, işgal kuvvetlerine çatıyordu. Bir yandan Amerikan mandasını savunuyordu. Aynı zamanda çocuk doktoru Esat Paşa tarafından yönetilen örgütle işbirliği yapıyordu. Memleketi kurtarmak için çalışan gizli örgütlerle de ilişki kurmuştu.» Halide, etrafında topladığı gençlerle, bunlar arasında Sabiha ve Zekeriya da var, Anadolu'da da oluşacak direnişe yardım etmeye çalışıyor ve Karakol örgütü dahil pek çok gizli örgütle çalışmaktan geri kalmıyordu. Halide, boş durmamayı tercih ediyor ve böyle durumlarda pek çok örnekleri görülen Esat Paşa türü örgütler (*)

«Filozof Rıza Tevfik de kendisine felsefe ve içtimaiyat hocalığı yapmıştı. Handan'da tasvir edilen Nazım'ın kendisi olduğu hakkında filozofun bazı telmihleri bile görülmüştü.»

İsmail Habip, Edebi Yeniliğimiz, İstanbul, 1932, s. 326.

(*) «İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf parçalanıyordu. Bunlar bir kaç partiye ayrılmışlardı. Bu yeni partiler İstanbul'da mütevazi bir evde toplanarak Esat Paşa'nın koruyuculuğunda

için de, «toplandılar, oturdular, konuştular ve dağıldılar» nitelemesini uygun buluyor.

Halide, Amerika'nın Türkiye'yi koruyacağına inanıyor. İzmir'in işgali, bu inancına büyük bir darbe oluyor; ama yine de tümüyle yıkmıyor. İzmir'in işgali, kendi sözleriyle ülke bağımsızlığını, kendisinde bir kutsal delilik düzeyine çıkarıyor; ünlü Sultanahmet Mitingi'ndeki konuşmasıyla bu deliliği kütlelere aktarabiliyor. Mitingin en önemli konuşmacısıdır ve islamik bir ülkede Halide Hanım bu görevi üstleniyor. Sabiha Sertel, anılarında, bu günü ve Halide'yi şöyle dillendiriyor: «Halide Hanım kürsüde, siyah çarşafı içinde vekarla ayakta duruyor, kürsünün üzerine siyah bir bayrak gerilmiş. Ay yıldızın altında «Ya İstiklal Ya Ölüm' yazıyor. Kürsünün bir yanına asılan afişte Wilson'un On İkinci Maddesi göze çarpıyor.» Hâlâ Wilsonsı yanılgıyı yaşıyorlar. Ve «Halide Hanım konuşuyor. Halkın arasından hıçkırıklar duyuluyor. Hocalar ikide bir, minarelerde tekbir getiriyor, ilahiler söylüyorlar. Meydanı dolduron iki yüz bin kişi tek bir ses gibi tekbir getiriyor.» Büyük bir gündür; kütleler kutsal bir delilik yaşıyor. Halide, anılarında, insanların birdenbire «geliyor, geliyor» diye koşmaya başladığını yazıyor; tekbir sesleri, dualar yükseliyor. Kütleler, Sultan Vahdettin'in halk arasına girdiğini görüyorlar; bunu, kurtuluş sayıyorlar.

Hayal görüyorlar. Vahdettin sarayında oturuyor. Halide çalışmalarını sürdürüyor. Paris Barış Konferansı'na bir peygamber gibi gelen, Avrupalıların resimlerinin altında mum yaktıkları, otomobiline değmek için birbirini ezdikleri Wilson'un mumu Washington'da sönmeye başlıyor. Wilson, felç geçiriyor; Harbord, mandanın zorluğuna işaret eden bir rapor yazıyor. Mandacılık; özellikle Amerikan mandacılığı Anadolu'da, Halide'nin daha sonra ileri sürdüğü türden Sivas'ta değil, Washington'da eriyor. İşte tam bu

---

bir milli kongre meydana getirdiler. Bunların faaliyetini, 'toplandılar, oturdular, konuştular ve dağıldılar' özdeyişiyle anlatabiliriz.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, op. cit., s. 25.

sırada Büyük Britanya emperyalistleri, İstanbul'u işgal ediyorlar.

Artık Halide için kurtuluş tek çaredir.

Kurtuluş, Anadolu'da savaşmaktır.

Önce Üsküdar'da bir tekkeye sığınıyor. Daha önce birlikte çalıştığı gizli örgütler Halide ile Adnan'ı Anadolu'ya kaçırmaya hazırlanıyorlar. Halide, son kez İstanbul'a gidiyor; risk alıyor ve oğlunu görüyor. Temaslar yapıyor ve mektuplar yazıyor. Anılarında da şunları yazıyor: «Yazdığım en önemli mektup Mr. Crane'edir. Oğullarım şayet Amerika'ya gitmek zorunda kalırlarsa, onlarla meşgul olmasını rica ediyordum. Çünkü İngilizlerin, bizim gibilerin çocuklarını çok geçmeden alacaklarından emindim» (*). Çıktığı yolun kendisini Amerika'yla çatışmaya götürdüğünü bilmiyor. Çocuklarını Amerika'ya emanet ediyor.

Anadolu'da, Kurtuluş'ta, arınıyor.

Kocası Doktor Adnan, Anadolu'da Sağlık Bakanı ve Halide de onbaşı oluyor.

Kurtuluş'tan hemen sonra Mustafa Kemal ile anlaşamıyor; Mustafa Kemal, mücadeleye daha sonra katılmış ve daha güçsüz insanları tercih ediyor. Halide ve Adnan'a, kurtardıkları ülkeyi, terk etmek düşüyor. Amerika'ya yerleşebilir; çok ünlü bir üniversitede profesör olabilir. Yapmıyor; zorlukla geçiniyor. Mustafa Kemal, ölür ölmez, ülkesine dönüyor.

Ülkesine bağlılığı, bir kutsal deliliktir.

İçinde hiç kaybetmediği bir çok yan olduğu anlaşılıyor.

Kutsal deliliği ve çocuk yanıyla hatırlanmasını umut ediyorum.

(*) *Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979, s. 67.*

Kartlarımda, Halide Edip'in kitaplarının çeşitli baskılarını okuduğum anlaşılıyor. Çeşitli baskılarını kaynak olarak gösteriyorum.

Wilson'a Baş Vuru: İmza Sayfası

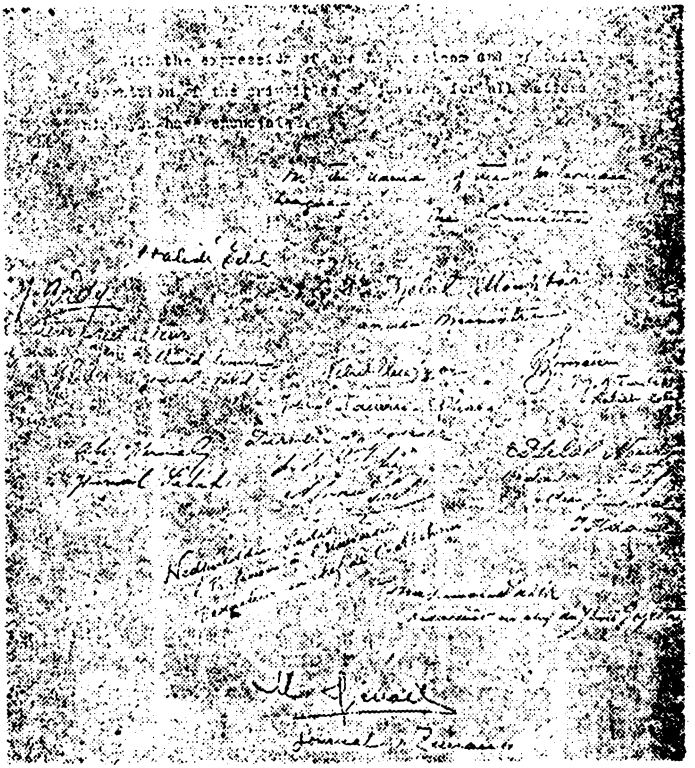

Halide Edip ve arkadaşlarının Wilson'a gönderdikleri yazı, Yale Üniversitesi'nde, Mendell House Arşivi'nde, 31-237 sayılı çekmecede bulunuyor.

İlk imza Halide'nindir. Arkasından Yunus Nadi'nin, Ahmet Emin'in, Celal Muhtar'ın, Velid Ebüzziya'nın, Ali Kemal'in, Necmettin Sadak'ın, Celal Nuri'nin imzaları geliyor ve okunuyor. Artık zor okunan bu belgeyi, Mine Erol'un (*) çalışmasından aktarıyorum.

(*) *Dr. Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920, Giresun, 1972, s. 119.*

İKİNCİ BÖLÜM

KAFKAS BERİSİNDE DOĞUM VE ÖLÜM

Zakavkaz (*) Kafkas Ötesi demektir. Batı dillerinde Transcaucasia deniliyor. Osmanlıca'da Mavera-ı-Kafkasya olarak biliniyor. Dillendirme, Moskova merkezine göre yapılıyor; Moskova'dan Kafkas aşıldığında Kafkas Ötesi'ne inilmiş olunuyor.

Cordon Sanitaire, uluslararası ilişkilerde geçerli bir nitelemedir; «sağlık kordonu» anlamını vermekle birlikte «güvenlik kuşağı» olarak anlaşılıyor. «İzalosyan» (**), ya da «tecrit» anlamını da içeriyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşılırken, Amerika Birleşik Devletleri dahil Batı dünyası için, savaşı sona erdirmekle birlikte, bir de Ekim Devrimi'nin yayılmasını önleme ve tercihli olarak ortadan kaldırma, eğer bu yapılamıyorsa, kapitalist dünya ile sosyalist düzen arasına bir güvenlik kuşağı çekme, ciddi bir kaygı olarak ortaya çıkıyor.

Teslim olan ülkeler, bu kararı alırlarken, Almanya ör-

(*) *Russko-Angliyskiy Slovar', s. 186.*

Latince'de, «v» ve «j» harflerinin kullanılışı çok sonradır. Daha önceleri sadece «u» ve «i» işaretleri bulunuyor. Slav dillerinde, belki de alfabeye geç geçtikleri için, «v», «B» olarak gösteriliyor ve «v» sesini veriyor. Türkçe'deki «öropa» yerine «avrupa» denmesi, bu nedenle olmalıdır. Aynı biçimde, Batı dillerinde «Caucasia» denmesine karşılık Türkçe'de «Kavkas» ya da «Kafkas» denmesi de Slav etkisiyle açıklanabiliyor.

Rusca «za» önekinin Batı dillerinde karşılığı «trans» oluyor ve «Zakavkas» veya Transcaucasia, böylece ortaya çıkıyor.

(**) *Cassell's French Dictionary, s. 193.*

neğinde olduğu gibi, bunu galip kumandanlara bildirirlerken Bolşevizm tehditini vurgulamadan edemiyorlar. Savaşı sürdürmeleri halinde askerlerden başlayacak ve Bolşevizm ile son bulacak bir isyan ve ihtilalden korkuyorlar; Almanlar, teslim koşulları oradıkları sırada, bunu, bunun iki yanlı bir tehdit olduğunu da ekleyerek Fransız komutana bildiriyorlar. Fransız komutanın cevabı hem net ve hem de aşağılayıcı oluyor: Bolşevizm'in yenik düşmüş ülkelerin hastalığı olduğunu ileri sürüyor.

Büyük Britanya açısından Bolşevik düzenin, yenik düşmüş Osmanlı topraklarına yayılmasını önlemek, Bolşevizmin, hem büyük sömürgesi Hindistan'a ve hem de savaş öncesinde emperyalistler arası paylaşım antlaşmalarıyla kendisine ayırdığı Arap topraklarına yaklaşmasını önlemek çok büyük bir önem taşıyor. Eğer bir silahlı müdahale ile Bolşevizmi dar alanında boğmak mümkün olmazsa, Churchill bunu öneriyor ve ancak kabul edilmiyor, bir güvenlik kordonu kaçınılmaz oluyor.

Kafkas'ın güneyini, Moskova merkezli bir adlandırmayı doğru bulmuyorum; daha iyisi bulununcaya kadar Kafkas Berisi demeyi öneriyorum ve bu çalışmamda böyle kullanıyorum. Güvenlik kuşağı düşüncesi egemen strateji haline geldiğinde sorun şudur: Kafkas Berisi mi, yoksa Türkiye, İran, Afganistan ekseni mi? 1919 ile 1921 yazına kadar olan bu bölge politikası, bu soru üzerine gelişiyor.

Bu, bir doğum ve ölüm çizgisidir.

Kafkas Berisi'nde çok kısa bir zamanda üç bağımsız cumhuriyet doğuyor; Azerbeycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri ilan ediliyor ve üstelik bir federasyon haline de geliyor. Sèvres hazırlanırken, bu üç cumhuriyet de var; birincisi, milliyetçi Musavat Partisi'nin, ikincisi Menşevikler'in, üçüncüsü ise Taşnak Partisi'nin yönetimindedir. Sèvres ilan edildiğinde, Musavat liderliğindeki bağımsız Azerbeycan tarihe karışmış görünüyor; Azerbeycan bolşevize ediliyor. Gürcistan ve Ermenistan da bolşevize edilirken, Batı, Türkiye Cumhuriyeti'ni düşünmeye başlıyor ve kabul etmenin koşullarını araştırıyor.

Bu, işin bir yanıdır. Diğer yanı daha basit görünüyor:

Dövmek, aövene benzetmek içindir. İnsanlar, köpekleri insan davranışı göstermeleri için dövüyorlar. Öğrencisini dövmeyi bir terbiye yöntemi sayan öğretmenler de, böylece öğrencilerin kendilerine benzeyeceklerini düşünüyorlar.

On dokuzuncu yüz yılda Batı, Doğu halklarını hep dövmüştür.

Dayak yemiş Doğu halkları hep Batı'ya benzemek istiyorlar.

Birinci Savaş sonunda Anadolu'da geçerli tek ideoloji islamcılıktır.

Birinci Savaş sonunda Anadolu'da yaygın tek kurtuluş reçetesi mandacılık oluyor.

Panturanism, bir aydın hareketi ve özlemi olarak kalıyor.

Panturanist harekette Batı'yı reddetme ve Batı ile uzlaşmama tonu çok yüksek görünüyor. Panturanist hareketin yönü Doğu'ya akıyor.

Anadolu Savaşı ise bir Batı ile uzlaşma savaşı olarak ortaya çıkıyor.

Batı ile, 1919-1921 yıllarında bu öncelikle Büyük Britanya demektir, uzlaşmanın temeli, Bolşevizm oluyor; sadece Bolşevizm'in kapılardan içeriye girmesini önlemek değil, aynı zamanda ülke içindeki her türlü imkanı yok etme, en önemli koşul olarak ortaya çıkıyor. İttihatçı liderleri kurtuluş mücadelesine katmama, bu temelin türevidir; İttihatçı asker liderlerdeki Büyük Britanya karşıtlığı savaş ile birlikte kine dönüşüyor.

Bu uzlaşmanın bir cephesidir; diğer cephede Bolşevikler var. Kafkas Berisi bolşevize olduktan sonra, Sovyet liderliği için, sağlık kuşağının Türkiye, İran ve Afganistan üzerinden çekilmesi anlaşılır bir durum oluyor. Bu toprakların ve özellikle Türkiye'nin bolşevik olmamasını kabul etmek, Türkiye'deki sosyalizan örgütlenmelerin ortadan kaldırılmasına razı olmak anlamına geliyor. Bunun karşılığında Türkiye'nin, başta Azerbeycan olmak üzere Kafkas Berisi topraklardaki nasyonalist devrimcilere yardım etmemesi ve Büyük Britanya ile ittifak kurmaması yer alıyor.

Kemal Paşa'nın trajedisi olarak görüyorum; hep Bü-

yük Britanya ile anlaşmak istiyor ve hep Doğu devletleri ile ittifak yapmak zorunda kalıyor.

Bu bir senaryodur; ancak önceden değil oynandıktan sonra yazılan bir senaryoya benziyor. Tarihin önceden yazılı bir senaryoya göre açıldığı ve bu nedenle halkların ve bireylerin, birer kukla oldukları düşüncesi benden çok uzaktır; tarih, birbirine karşı eylemli oyunların bir sonucu olarak gelişiyor. Bu nedenle çalkantılı dönemlerin politikacılarını, fizikçilere ve tiyatrocularo benzetiyorum; karşı tarafın eylemlerini soyutlayıp bir «teori» haline getirdikten sonra, bunu oynamayı deniyorlar.

Kafkas Berisi'nde milliyetçi, sosyalizm karşıtı, Batı yanlısı, Musavat, Menşevik, Taşnak rejimlerinin teker teker devrildiği zamanda, Türkiye'nin güçlü Doğu ordularının hiç bir yardım yapmamaya karar vermiş olması son derece dikkat çekici olmalıdır; Anadolu Savaşı bir yanıyla panturanismi red hareketi oluyor. Panturanist İttihatçı komutanların Anadolu'ya girmelerini önlemek için en az Bolşevik sızması ölçüsünde ve belki daha büyük bir titizlik ve katılık sergilenmesi, bu red ile ilgilidir; ancak bu titizlik ve katılığın Londra'yı pek fazla memnun edeceğini tahmin etmenin zor olmadığını düşünüyorum.

Kemalist Parti, sınıfsal açısından kendisini andıran Musavat, Taşnak ve Menşevik Partileri'nin yardımına koşmuyor; yardım taleplerini duymuyor. Ancak bu üçlünün ortadan kaldırılmasıyla Çerkes Ethem gerillalarının tasfiyesi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi, Suphi'nin Türkiye'ye gitmek üzere hazırladığı bildirilen gönüllü alayının etkisizleştirilmesi aynı yıl içindedir. Sovyet Rusya, Çerkes Ethem gerillalarının tasfiyesini «ileri» bir adım saymakta gecikmiyor ve Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesini iki taraf arasında geliştirilmekte olan ilişkileri etkileyici saymıyor.

Dış savaş iç savaştır.

Her kurtuluş mücadelesi, aynı zamanda, kanlı bir iç mücadele oluyor.

Çerkes gerillaları tasfiye edildikten, Suphi ve arkadaşları öldürüldükten, mücadele halkçı özünden şeyh ve aşi-

ret liderlerine kaydırılmaya başlandıktan ve kurtuluş kapıları, İttihatçı liderler bir yana, bunların her türlü yardım önerilerine bile kapatıldıktan sonra, Büyük Britanya, Türkiye'ye karşı Grekleri desteklemeyi sürdürmenin ve bir Kürt Devleti projesi peşinde koşmanın anlamlı olup olmadığını tartışmaya başlıyor.

1921 yılı ortalarından itibaren iki cephede bir uzlaşma oluşmak üzeredir.

Bu noktasının ötesine, önemli olarak, bir Enver'in ölümü ve bir de Büyük Taarruz kalıyor.

Öyle sanıyorum, bu noktada artık sonuç ortaya çıkmıştır.

Kemal ve Şuralar

İnsan, aklıyla görüyor.

Tarihin falsifikasyonu, insanın görmesini önlemek içindir. Bu, insanın aklını bozmakla mümkün olabiliyor.

Kemal Paşa'nın kendisine son derece güvensiz bir komutan ve daha sonradan politikacı olduğunu görmekte çok geciktim. Körlük, bozulmuş tarihin ağır bombardımanından kaynaklanıyor.

Mustafa Kemal'in güvensizliği ile On Dokuzuncu yüzyıl Doğu insanının güvensizliğinden hangisinin başlatıcı olduğunu şu anda yazabilecek durumda değilim: içice geliştiğini belirtmekle yetinmek durumundayım. 1904-1905 savaşında Japonya'nın Rusya'ya karşı kazandığı zafer şimdi daha iyi anlaşılabiliyor. Doğu, Batı'yı yenebileceği konusunda güven duymaya başlıyor. Ancak başka süreçlerle desteklenmediği taktirde geçici kalmak zorundadır.

Güvensiz, uzlaşmacıdır.

Kendisini hep koalisyonlar içinde güvenli görebiliyor. Sürekli koalisyonlar arayışı, güvensiz asker ya da politikacının temel kişiliğidir.

Güçsüzlük duygusu ile güvensizlik arasında bir ilişki görüyorum. Güçsüzlük duygusu, sadakatsizlik duygusu ile atbaşı gidiyor. Ancak güvensizlik duygusuyla birlikte

ele alındığında sonuç vermeyen koalisyonlardan kopuş, yavaş oluyor. Yeni bir koalisyonda güven duygusuyla birlikte hızlanıyor. Güçsüzlük duygusu tekrar hatırlandığında, yeni bir koalisyon ile sağlanan güven duygusu, eski koalisyon üyelerine karşı acımasızlık getiriyor.

Kemal, daha Suriye'den ayrılmadan, başyaver aracılığıyla, Sultan Vahdettin'e ilettiği dileğinde Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında, kendisinin Harbiye Nazırı, Canbulat, Fethi ve Rauf'un da nazır oldukları bir hükümet kurulmasını istiyor. İzzet Paşa'nın kurduğu kabineye Fethi ve Rauf'u almasına karşılık kendisini almamasına aldırış etmiyor; Tevfik Paşa hükümeti zamanında bile bu koalisyonu hükümet yapabilmek için Fethi'nin parasına eklediği kendi parasıyla bir de gazete çıkarıyor. Fethi bir yana, daha sonra, bu koalisyondan Ahmet İzzet'i, Bilecik'te, gözaltına alıyor, Canbulat'ı idam sehpasına gönderiyor, Rauf da idamdan güç dönüyor.

Bu koalisyon sonuç vermeyince, İstanbul'da, Vahdettin, Damat Ferit ile bir üçlü oluşturmaya çalışıyor. Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Büyük Britanya temsilcilerinin desteğini sağlamayı başarıyor. Samsun'a gönderilmesi bu koalisyonun sonucu oluyor.

Samsun değil, ancak Amasya önemlidir; burada, Rusçuk Yaranı nitelemesini hatırlatan bir biçimde Amasya Yaranı ortaya çıkıyor. Kemal, bahriyeden istifa ederek Amasya'ya gelen Rauf, Ankara'daki zayıf Kolordusu'nun başına dönen Ali Fuad, bir kolordu kumandanlığı elde eden Refet, Amasya'dadır; Anadolu'daki en büyük güç olan Enver'in Doğu ordusuna hakim Kazım, On Beşinci Kolordu komutanı olarak Erzurum'da ve telgraf başındadır. Böylece beşli Amasya Yaranı ortaya çıkıyor; Kemal, bu güce dayanarak daha önceki koalisyondan kopmamakla birlikte ayrı bir çizgi çizmeye başlıyor.

1926 yılına gelindiğinde Amasya Yaranı beş komutandan Kemal hariç dördü, siyaset sahnesinden siliniyorlar; Kemal, hayatta olduğu sürece, nefes alabildiklerine şükretmek durumunda kalıyorlar. Amasya Yaranı gidiyor; yerine triumvira geliyor.

Kuşkusuz triumvira'nın ön plana çıkışı yavaş oluyor; Kemal, İsmet ve Fevzi'den oluşuyor. İsmet ve Fevzi'nin dikkati çekici özellikleri, Kurtuluş Savaşı'na çok geç katılmalarıdır; Kemal, Samsun'a giderken birisi Damat Ferit Hükümeti'nde Harbiye Bakanlığı müsteşarı ve diğeri ise Genelkurmay başkanlığı yapıyor. Bu dönemde ve daha önceki dönemlerde herhangi bir kurtuluş eğilimi gösterdiklerini anlatan hiç bir işaret bulunmuyor. Bunun, önemli bir kompleks nedeni olabileceğini düşünüyorum. Kemal Paşa'nın İsmet ve Fevzi'den güven duymasını önemli bir güvensizlik göstergesi sayıyorum.

Şimdi ileri sürdüğüm bu soyutlamaları çözümlemeye çalışmak durumundayım; iki yöntem sorununa değinmek istiyorum. Bunlardan birisi Kemal Paşa'nın tutarlılığı ile ilgilidir. Burada da söylenecek şu olmalıdır; düşünce ve söz planlarında Kemal'de herhangi bir tutarlılık aranmamalıdır. Kemal'in tutarlılığı çok sayıda pratiğin ortaya çıkardığı bir mozaiğin düzgünlüğüdür; mozaik ne kadar tutarlı ise Kemal Paşa'da da o ölçüde tutarlılık aranması gerektiğini düşünüyorum.

Bu sorunun bir uzantısına da işaret etmek zorunluluğunu duyuyorum; Kemal Paşa Tarihi, tutarlılığını ölümle sağlayan bir yazımdır. Düşünce ve söz planlarıyla kendi kişisel tarihinde tutarlılık olmayan bir yaşamı tutarlı yapabilmek, tutarsızlığın işaretlerini, politik, tarihsel ve fiziksel olarak ortadan kaldırmakla mümkün olabiliyor. Kemal Paşa Tarihi, yapılır ve yazılırken, tutarsızlığa tanıklık yapacak canlılıklar üzerinden silindir geçirilmesi ve yeni tutarlılığa tanıklık edeceklerin bulunması zorunlu oluyor. Bu, Kemal Paşa Tarihi'ni incelemeyi, ayrıca çekici bir hale getiriyor.

İkincisi, kullanacağım ve kullandığım kaynak ve belgelerle ilgilidir; bunların önemli bölümü, Kemalist Historiografi tarafından da biliniyor veya bir bölümü bunlar tarafından ortaya çıkarılıyor. Buna karşın, bu kaynak ve belgeler, Kemalist Tarih yazımını hiç bir biçimde etkilemiyor. Çok ilginçtir; Kemal Paşa öldükten sonra, Rauf, Ali Fuat

ve Kazım Karabekir'in, diğerlerinin, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kutsal listesine alınmasına, bunların anılarında, Kemalist Tarih yazımının temellerini kökünden sarsan iddia ve belgelerin bulunmasına rağmen, bu iddia ve belgeler, hiç bir biçimde hesaba alınmıyorlar.

Böyle bir durum, devam etmeden önce, bir parantezi gerektirecek bir öneme sahip görünüyor: Artık Kemal Paşa Tarihi savunmadadır. Burasını, başlı başına önemli görmüyorum; önemli gördüğüm ve bir parantezi gerektiren durum biraz başka yere kayıyor. Peki neden? Neden, göz tırmalayan tutarsızlıklar hâlâ korunmak isteniyor; böyle bir sorunun, Kemalist tarihin tutarsızlıklarını ortaya çıkarmaktan daha önemli olabileceğini düşünmeye başlıyorum. Belki de, çok zaman elle tutulamayan ve tutulduğu zaman genellikle kayan «ideoloji» kavramını ciddi bir biçimde çözümleyebilmek için verimli bir pratik oluyor; Kemalist tarihi, ideolojik yaklaşımın bir olgun örneği olarak incelemeyi, bir soru olarak, bırakıyorum.

Marx'ın düşüncesini bilenler «apolojetik» nitelemesinden haberdar olmalıdırlar; burjuva iktisatçılar için kullanıyor. Özür dileyen veya haklı göstermeye çalışan bir iktisat yazımı anlatılıyor; Kemal Paşa Tarihi'nde bu nokta çok önemli bir yer tutuyor. Ancak aynı zamanda son derece ideolojik bir içeriği var.

Burada, klasik ve neoklasik iktisat okullarının temel yayınlarına bakarak ideolojik yazımın bir önemli sırrı üzerinde durabilirim. Bu yazımların her yanı mantık dışı ve tutarsız değildir; tam tersine, zaman zaman ve bir bütün olarak ele alındıklarında, bunların mantıklı ve tutarlı olduklarını kabul etmek zorunludur. Ancak bu tutarlılık ve mantıklılık, bir kapının kanadındaki kadar oluyor; bütün sorun menteşelerde çıkıyor. Menteşeler, kapıya göre ne kadar küçüktür; bilimselliğini yitiren bir algılama düzeyinde, bilimsel dayanaklara da miktar ya da oran cinsinden bakıldığında, menteşeler üzerinde bir tartışma önemini yitirebiliyor (*). Kanatların, zemin kat yerine üst kata veya

(*) Bilim, en küçük ile en büyüğün birlikte çözümlendiği

kapı için bırakılan aralığa değil, aralık bırakılmayan duvara menteşelenmiş olması, önemsiz bir ayrıntı sayılabiliyor. Kemalist Tarih yazıcılığı da böyle bir nitelik taşıyor; en iyileri (*) bile, kapı aralığına değil düz bir duvara, menteşe ile değil çiviyle yerleştirilmiş güzel kapı kanatları olmayı aşamıyorlar.

Kemalist tarih artık tümüyle ideolojik bir dosyadır.

Bir araştırıcı gözüyle değil, aklıyla görüyor; olumsuz anlamda ideolojik bir akıl, kördür. Olumsuz anlamda ideolojik bir akıl, gerçekleri görmeyen akıl oluyor; böylece bütünselliği reddediyor.

Kemalist tarih yazıcılarının nerede ise tümü, gerçekleri kör yazıyorlar.

Kemal, Osmanlı özgürlük mücadelesinde kendisinin önünde olanları, Kurtuluş mücadelesine kendisinden önce başlayanların hiç birisini yaşatmıyor.

Kemalist tarihçilerin tümü, bunların tümünün yaşamaması gerektiğini varsayıyorlar. Eğer yaşamış olsalardı, Kurtuluş'un gerçekleşmeyeceği, ikinci varsayımdır. Ancak bunların hiç birisinin tartışılmadığı açıktır; sadece, Kemal Paşa Tarihi'ni yapan çıkışlar olarak göründüklerinde, üzerleri, açıkça dillendirilerek ya da hiç sözü edilmeden, örtülüyor.

Bir: İçlerinde kendilerinin su yüzüne çıkardıkları da dahil, Kemalist tarihçiler, ortaya çıkan ve ideolojik dosyayı parçalayıcı nitelikte olan belge ve kaynakları görmüyorlar.

İki: Gördükleri zamanlar, hiç bir ciddi tartışmaya gerek duymadan, bunların doğru olmadıklarını ileri sürebiliyorlar.

---

bir yapıdır. Newton fiziği ile Marx iktisatı, aynı zamanda, en küçük ile en büyüğü birlikte ele alıyorlar.

(*) Kemalist-ideolojik ve Kemalist-apolojetik tarih yazıcılığının iyi örneklerinden birisi olarak Profesör Sina Akşin'in çalışmalarını görüyorum. Sina'nın çalışmaları kapı açmıyor; tam tersine, Sina güzel kapı yaparak, bir duvarın üzerine çaktığı için, daha da kapatıcı oluyorlar. Eğer Kemalist-ideolojik dünyada kapalı kalmak isteyen olursa, Sina'nın kapıları en uygunudur; çıkış illüzyonuyla da rahatlatıcı bir etki yapabiliyor.

Üç: Bunu yapamadıkları durumlarda da, Kemal Bey'in bu tutarsızlıkları, isteyerek ve bilerek, sadece ilerde kesinlikle gerçekleştireceği kurtuluş mücadelesinin hatırı için yaptığını yazabiliyorlar. Kemal'in, Vahdettin'e güven vermesini, İngiliz işgal kuvvetlerinin Kemal'i kendilerinin adamı sayacak kadar güvenmelerini, İtalyanlar'ın Ege bölgesinde Grek yayılmasını kendileri adına durduracak komutan olarak Kemal'i görmelerini hep ama hep, Kemal'in, çıkmak için hazırlandığı Kurtuluş yolu için yaptığını anlatmaya çalışıyorlar.

Gerçek ise Kemal'in konuştuğu herkese güven verecek türden davrandığıdır; bu, tipik güvensizlik durumudur. Herkesle her tür konuşmayı yapmış olduğuna da kesin gözüyle bakmak gerektiğini düşünüyorum; Ali Fuad veya Rauf ile Anadolu'da bir kurtuluş mücadelesi örgütlemenin imkanlarını konuşmuş olduğunu da doğru kabul etmek gerekiyor (*). Ancak Kemal Bey'de bu tür konuşmaların fazla önem taşımadığına kesinlikle inanıyorum.

(*) İstanbul'da çok zaman içki aleminde yaşıyor. Rauf, anılarında, böyle bir zamanda, Cemal Paşa'nın yakınlarından birisinin Cemal Paşa'dan söz etmesi üzerine Cemal Paşa'ya ağır bir biçimde küfrettiğini, daha sonra kendisine geldiğinde de bunların Cemal Paşa'ya söyleneceğini düşünerek çok ürktüğünü kaydediyor. Rauf, kendisinin, Cemal Paşa'yı teskin ettiğini de ekliyor.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz. 1962, Sayı 5, s. 22.

Kazım da Kemal'in, beraber olduğu kimselerin hakkında ve aleyhinde, diğerleriyle konuşmayı bir huy haline getirdiğine işaret ettikten sonra, «bunlar vakit vakit patlak verir ve bir çok kimseler arasında itimatsızlığı, kırgınlığı ve emri kumandada müşkilatı mucip olurdu» diye yazıyor.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 84.

İsmet de anılarında bir garip durumu kaydetmeden edemiyor; Şeyhülislam Hayri Efendi, Eskişehir'de İsmet'e, İstanbul'dan Anadolu'ya bir şehzade getirilmesini öneriyor ve böylece Ankara-İstanbul ikiliğinin çözüleceğini söylüyor. İsmet, bu öneriyi, «şiddetle ve isyan duyguları ile» reddediyor ve buna bir de «meğer kendisini bana Atatürk göndermiş» eklemesini yapıyor. Kuşkusuz, Mustafa Kemal'in iyi niyetini bir yorum

Bir noktayı daha eklemek durumundayım; Kemalist tarihçilerin, Kemal'in tutarsızlıklarını, yüksek kurtuluş mücadelesinin gerekleri olarak göstermelerinin ipucunu Kemal Bey'in kişiliğinde de bulmak mümkün oluyor. Bunlardan birisini aktarmak gereğini duyuyorum; Rauf, Kemal'in, Mütareke Dönemi İstanbul günleriyle ilgili olarak, «en yakın ve mahrem arkadaşları olarak yine Ali Fethi, İsmail Canbulat ve ben vardım» diyor[1]. «Hemen her gün buluşur, toplanır, konuşur, daha doğrusu dertleşirdik» diye ekliyor. Doğaldır; böyle çaresizlik ve çöküntü dönemleri, dertleşme ve rahatlama zamanları oluyorlar.

Aktarmanın bazı bölümlerini Rauf'un anılarından olduğu gibi yapmanın yararlı olacağını düşünüyorum: «İsmail Canbulat Bey'le ben, Şişli'de Mustafa Kemal Paşa'nın evine gittiğimizde Paşa'yı - o zamana kadar ilk defa evine gelmiş olduğunu gördüğümüz - İttihat ve Terakki'nin meşhur İaşe Nazırı Kemal Bey'le başbaşa konuşur bulduk.» Konuşmalarının konusu son derece ilginçtir ve İsmail Canbulat'ın büyük tepkisine yol açıyor. Mustafa Kemal, Kara Kemal ile Sadrazam Tevfik Paşa'nın şoförünü değiştirip, kaçırarak hükümette değişiklik sağlama planı yapıyor. İttihat ve Terakki içinde önemli görevler yapan ve ayrıca bakanlık da yapmış olan Canbulat, bu konuşmaya, son derece sinirleniyor ve «yok birader, böyle komitacı işlerine gelemem, böyle şey olmaz, bu benim işim değil» diyerek, Kemal'in evini terkediyor. Kemal de «yok canım, ben komitacılık yapar mıyım, Kemal Bey'in ağzını arıyordum» diyor; Rauf'la Canbulat'ın evine giderek gönlünü alıyorlar.

Burada tarih yazımı ve tutarsızlıkları ölümle silme çizgisi üzerine bir parantez açabiliyorum: Bu dört yakın arkadaştan Kemal, iktidarı eline alıyor. Fethi, Kemal'in uy-

---

olarak dile getiriyor, «bana Hayri Efendi'nin geleceğini, ne maksatla gönderdiğini bildirmediği halde» diyor ve sınavını geçmiş çocukların rahatlığını yansıtıyor. Kemal'in, Şeyhülislam Hayri'nin önerisini reddetmediği anlaşılıyor.

İsmet İnönü'nün Hatıraları, İkinci Kitap, Ankara, 1987, s. 176.

dusu olmayı daha net bir biçimde kabul ediyor ve işe yaramadığı sürece büyük elçi olarak yurt dışına gönderiliyor. Rauf, idam kapısından dönüyor ve Kemal hayatta olduğu sürece politik sürgün yaşamını kabul ediyor. Canbulat, idam ediliyor (*). Kara Kemal, idam edileceğini anladığında, yakalanmamak için intihar ediyor ve yok oluyor.

Devam ediyorum; Kemal Paşa'nın, Mütareke günlerinin karanlık İstanbul'unda en çok yaptığı iki iş, içki içmek ve konuşmak oluyor. Kemal'in içkiciliğini, bir sadrazam ailesinden gelen ve cumhuriyet ilkeleri düzleminde pek çok zigzag yaşadıktan sonra, 27 Mayıs sonrasında tam bir kemalist çizgiyi benimseyen tarihçi Bayur, «Türklüğe şan kazandırmış büyük adamların pek çoğu gibi içki ve eğlenceyi normali aşan bir ölçüde severdi» sözleriyle savunuyor ve anlatıyor. «İstanbul çevresine girince başlangıçta eğlencelere dalmış olmasını olağan saymalıdır» diye ekliyor[2]; bu yargı hem Harp Okulu yılları ve hem de sonrası için geçerli oluyor. Daha sonrasında, Mütareke günlerinde, Pera Palas'tan Şişli'ye taşındığında hastalanıyor; Kemal fazla içkiye dayanamıyor (**), ancak, resmi biyogra-

---

(*) Kemal'in Canbulat'ı ne kadar sevdiği, daha Suriye'de iken. Vahdettin'e, Başyaver Naci aracılığıyla gönderdiği, ünlü telgraftan da belli oluyor; Kemal, İzzet Paşa başkanlığında kendi ekibinden bir hükümet istiyor. Naci, telgrafı Vahdettin'e iletiyor ve Cumhuriyet döneminde general oluyor. Ekim 1918 tarihli ve «Fahr-i Yaver-i Hazreti Şehriyari Mustafa Kemal» imzalı telgrafın bir bölümünü aktarıyorum.

«Muhterem padişahımıza olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temini selameti itibariyle arzederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülata tesadüf etmişlerse sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretlerine tevcihine, müşarunileyhin de asası Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve acizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir.»

Hikmet Bayur, 1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Nuri Bey Yolu ile Padişaha bir Başvurması.
Belleten. Cilt XXI, Sayı 83, 1957 Temmuz, s. 563, 564.

(**) «Mustafa Kemal bu siyasi çalışmalardan ve memleketin her gün daha çok yeis verici bir hale düşmesinden çok sarsılmış ve hasta düşmüştü.»

İslam Ansiklopedisi, s. 730.

filerde Kemal Bey'in hastalıkları, genellikle, vatanın içine düştüğü durum nedeniyle duyduğu üzüntüye bağlanıyor.

KEMAL: ENVER VE MADALYA

— 25 Ocak 1908	5 inci rütbeden Mecidî nişanı
— 12 Mart 1913 de	Fransa Hükûmetince Chavalier de la Légion d'Honneur yapılır.
— 6 Aralık 1913	4 üncü rütbeden Osmanî nişanı
— 17 Ocak 1915	Altın liyakat madalyası
— 1 Şubat 1915	3 üncü rütbeden Osmanî nişanı
— 15 Temmuz 1915	Harp madalyası
— 1 Eylül 1915	Gümüş Liyakat ve Gümüş İmtiyaz madalyaları
— 9 Mayıs 1916	Avusturya - Macaristan Hükûmetinin Harp nişanı ve 3 üncü rütbeden Croix du Mérite nişanı
— 2 Aralık 1916	2 nci rütbeden Mecidî nişanı
— 17 Şubat 1917	Alman İmparatorunca verilmiş 1 inci rütbeden Cordon de Prusse nişanı
— 1 Nisan 1917	2 nci rütbeden Osmanî nişanı
— 9 Eylül 1917	Avusturya - Macaristan Hükûmetinden 2. rütbeden Harp Alâmetli Croix du Mérite Militaire nişanı

— *23 Eylül 1917 de* :	*Altın İmtiyaz madalyası*
— *29 Aralık 1917*	*1 inci rütbeden Kılıçlı Mecidi nişanı*
— *27 Mart 1923 de* :	*Afgan Kralından Elmer-i Âlâ nişanı*
— *24 Kasım 1923 de* :	*Kırmızı - yeşil kordelâlı İstiklâl Madalyası*

Y. Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara, 10 Kasım 1963, s. 359.

Kaynakta bilgilerin Harp Tarihi Dairesi'nce verildiği belirtiliyor.

Bilgiler, kemalist tarih yazımının savlarının aksine, Mustafa Kemal'in en çok Enver'in başkomutan vekili olduğu zamanda madalya aldığını gösteriyor. Bu dönemde yabancı devletlerin verdikleri madalyaların da, Harbiye Nazırı Enver'in onayı olmadan gerçekleşmeyeceğini tahmin etmek zor olmamalıdır.

Kemalist yazarlar arasında, çoğu satır aralarında olmakla birlikte, en çok doğru bilgi sağlayanlardan birisinin Falih Rıfkı Atay olduğunu düşünüyorum; her resmi tekerleme karşılığında bir dürüst bilgi veriyor. Kemal, Samsun'a, işgalci Karadeniz Komutanı'nı bile ürkütecek bir kadro ve yetkiyle gönderiliyor; Falih Rıfkı, «Mustafa Kemal'i daha önce Anadolu'ya 'sürmeğe' karar vermişlerdi» diye yazıyor[3]. Herhalde bu tekerlemeyi, hemen bunu izleyen şu cümleler için yazmak zorunluluğunu duyuyor: «Enverci, harp suçlusu ve İttihatçı değildi ama tekin de değildi. Çalmadığı kapı yoktu.» Çok acıdır; 1919 yılına kadar Türkiye'de «enverci» veya «harp suçlusu» ya da «ittihatçı» olmadan varlık olmak mümkün değildir. Çok açıktır; İttihatçı veya bunun daha hülyalısı olan «enverci» sayılmadan bir Osmanlı aydınının yürekliliğinden, tarihinden ve kimliğinden söz edebilmenin çok zor olduğunu düşünüyorum. Buna bir de «harp suçlusu» olmayı eklemek gerekiyor; bu, Büyük Britanya açısından bir suçluluk oluyor.

Büyük Britanya'nın işgal birlikleri, İstanbul'un «işgali» olarak adlandırılan tarihten çok daha önce, pek çok komutan ve aydını, doğrudan doğruya veya Osmanlı zaptiyesi aracılığıyla yakalayarak önce Bekir Ağa Koğuşu'na ve daha sonra da Malta'ya sevkediyor (*) Kemal, Bekir Ağa'ya bir kez ziyaretçi olarak gidiyor ve Malta'yı hiç görmüyor.

Kemal'in bu dönemde en büyük ideali bakan olmak ve bunun gerçekleşmemesi halinde Meclis-i Mebusan'a başkan seçilmek olarak görülüyor; Millet Meclisi'ne başkanlık kulisini yürütme işini Rauf üzerine alıyor (**). Ancak Kemal, İstanbul'da önemli bir göreve gelme işinin kolay olmadığını görüyor ve bu nedenle «Minber» Gazetesi'ni kullanıyor.

Profesör Sina Akşin, «Minber» Gazetesi'nde Mustafa Kemal kampanyasından örnekler veriyor; Minber, bir kez, Mustafa Kemal'i «ordumuzun en büyük komutanlarından» diye tanıtıyor. Buna göre Gazete, önce Kemal'in uzun bir yaşam öyküsünü veriyor ve Profesör Akşin, bunu, «M. Kemal'i siyasal kamuoyuna tanıtmak için çaba gösterilmekte olduğu belliydi» biçiminde anlıyor (***). Bu bile, hep ileri sürdüğüm gibi, Kemal Paşa'nın, askerlik dışında pek bilinmediğini gösteriyor (****). Bu noktanın artık kesin olma-

---

(*) Kemal, Malta'dan kaçabilen komutanların hiç birisini Kurtuluş Savaşı'na yaklaştırmıyor. Ali İhsan Paşa, bir emri vaki ile Ankara'ya gelince, önce askerlik onuru zorlanıyor, sonra İstiklal Mahkemesi'ne veriliyor; emekli edilerek hayatı bağışlanıyor.

(**) Goloğlu, Kemal'i reis seçtirebilmek için Rauf'un çok çalıştığını ancak bunu kabul ettiremediğini, adaylık projesinin de düştüğünü yazıyor. Ayrıca «Mustafa Kemal Paşa'nın buna çok üzüldüğü, hatta kızdığı anlaşılıyor» diye ekliyor.

Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s. 57.

(***) Başka bir nedenle bir pek ünlü romancımız için de işaret ettim; «kamuoyuna» kimse tanıtılamaz. Olsa olsa kamu'ya veya toplum'a tanıtmak mümkündür.

Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1983, s. 88.

(****) Kemalist tarih, ideolojik ve apolojetik niteliğine de uygun olarak, 1919 öncesinde Kemal Paşa'nın tanınmadığını

sı gerekiyor; Mustafa Kemal, 1919 yazında Anadolu'da gerçekleştirilen kongrelere kadar dar bir çevrenin dışında bilinen bir isim olamıyor; yabancı araştırıcılar[4], 1919 öncesi dönemin önde gelen aktörlerinin, Mahmut Şevket, Ahmet İzzet ve diğerlerinin, bunlara Liman von Sanders ve benzerleri de eklenebilir, anılarında Kemal'in adının hiç geçmemesine dikkati çekiyorlar.

Dikkati çeken bir başka nokta var; Kemal'in bakanlık ya da meclis başkanlığı kampanyasını yapan «Minber» Gazetesi'nin Kemal'in ekibinden Fethi'ye ait olduğunu aynı kemalist tarihte bulmak mümkün olamıyor. Kemalist tarihçilerden birisi, sanki bağımsız bir organ gibi, Minber'in Kemal'in tanıtımını üstlendiğini yazıyor ve bir diğeri de, bundan hiç söz etmeden ve sadece Kemal'in masraflarını anlatırken hem bu noktaya değinmek ve hem de Kemal'in Minber'e yatırım yaptığını belirtmek zorunluluğunu duyuyor. Çünkü şu soru ortaya çıkıyor; Osmanlı düzeni, son günlerinde işi olmayan bir paşasına, Pera Palas'ta yaşayacak kadar maaş ödeyebiliyor mu? Bunu şöyle de formüle etmek mümkündür: Bugün, orduda hiç bir görevi olmadığı için bir ek geliri de söz konusu olmayan bir tümgeneral, İstanbul'da, İstanbul Hilton'da yatıp kalkarak, karnını do-

---

kabul etmemekle birlikte neden tanınmadığına gerekçe bulmaya çalışıyor. Bayur'unki en yaygın ve en toplayıcı olandır.

«İstanbul'da sansürün O'nun adının yazılmasını gazetelere yasak etmesi, Enver Paşa'nın O'nun Anafartalar ve Conkbayır olaylarından sonra livalığa yükseltilmesini geciktirerek böylelikle olsun O'nun aşırı parlamasını engellemeye ve anılan vuruşmalardan sonra pek çok subayın rütbeleri yükseltildiği halde Mustafa Kemal'inkinin olduğu gibi kalmasında, bir çoklarının zihninde O'nun hizmetlerinin küçümsenmesine yol açmak düşüncesi de vardı.»

Y. Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara, 1963, s. 103.

Ya yaşadığı zaman hizmetleri küçük gösterilmiştir, ya da iktidara geldiğinde hizmetleri abartılıyor; bütün bilgiler, ikincisini doğruluyor. Ali Fuad'ın yayınladığı Ankara'da Kemal ile Moskova'da Enver arasındaki mektuplar, arada bir rekabetten daha çok Kemal'in Enver'e saygısını ve ürküntüsünü yansıtıyor. Diğer taraftan, Bayur'un yayınladığı liste, Kemal'in en çok Enver zamanında madalya aldığını ortaya koyuyor.

yurup misafirlerini ağırlayarak yaşayabilir mi? Bu soru, Mustafa Kemal'in yaşamını nasıl finanse ettiği sorusudur. Bu bir yana, Mustafa Kemal'in kendi kampanyasını üstlenen ve zarar eden Minber Gazetesi'ne de para verdiği anlaşılıyor; Bayur, Kemal'in bütün bu harcamaları, «1917 de Suriye'den ayrılırken Cemal Paşa'ya sattığı atlardan aldığı para ile karşılamış» olduğunu yazıyor[5]. Yeterli bir cevap saymakta güçlük çekiyorum; araştırılması gerekiyor.

Kemal, Pera Palas'ta ve daha sonra Şişli'de kiralık bir evde, Türkiye'nin bu en karışık zaman kesitlerinden birisinde, sürekli olarak, yerli ya da yabancı herkesle görüşme yapıyor; Falih Rıfkı'nın sözleriyle «çalmadığı kapı» bırakmıyor. Bu her kapıyı çalışın bir tek amacı olduğu görülüyor; yetkili ve üst bir makama gelebilmek için çırpınıyor. Kemal, yetkili bir yere, henüz bir devrimle ya da halk hareketiyle gelmeyi düşünebilecek durumda değildir; otel yemekleri, içki sohbetleri, yabancı misyon ziyaretleri, mektuplar ve kısacası, bürokratik mekanizmaları harekete geçirerek kudretli bir mevki almayı planlıyor. Sina Akşin, bu durumu, Kemal'in «tutku sahibi» olmasına bağlıyor ve «en üst mevkilerde en isabetli siyaseti toplayabileceğine ya da devleti ve ulusu yıkımdan koruyabilecek bir siyaset bulabileceğine inanmıştı» diye yazıyor[6]. Kuşkusuz bu da bir kurtuluş yoludur; ancak en kolay ve en kısa olduğu düşünülen ve aslında en imkansız ve en uzun yoldur.

İstanbul'da olduğu sırada Kemal, politik olmayan ve kütleleri harekete geçirmeyi planlamayan bir yol tutturuyor. Meclis başkanı ya da bakan olabilmek için çok küçük ekibiyle sürekli manevralar yapıyor; bütün bu manevralar sırasında, İttihatçı karşıtı, dolayısıyla Hürriyet ve İtilaf ile dost ve Büyük Britanya ile anlaşabilecek (*) kim-

---

(*) Minber, Mustafa Kemal kampanyasını sürdürürken Büyük Britanya ile ilgili görüşlerine de başvuruyor. Sina Akşin, bunu şöyle özetliyor:

«M. Kemal, onlarla çarpıştığı halde, kalbinde onlara karşı 'buğz ve adavet' duygularının bulunmadığını ve Osmanlı ulusunun özgürlüğüne ve devletin bağımsızlığına karşı gösterdikleri 'hürmet ve insaniyet' karşısında, ulusun 'İngilizlerden da-

se izlenimini vermeye özen gösteriyor. İttihat ve Terakki yenilmiştir, Hürriyet ve İtilaf, yabancılarla birlikte yönetimi eline alıyor ve Büyük Britanya ise savaş galibi işgalci bir devlet oluyor; birbiriyle tutarlıdır. İstanbul'da kudret sahibi olmak için böyle bir görünüm gerekli ve yararlı olabiliyor.

İttihatçı karşıtı, Hürriyet ve İtilaf yanlısı, İngilizlere sevgi dolu bir komutan, Sultan Vahdettin'in arayıp da zor bulabileceği türdendir; Mütareke İstanbul'unda Kemal, Vahdettin'i sık sık ziyaret ediyor. Atay, Kemal'in Vahdettin ziyaretlerini yazarken, Kemal'e bağlayarak, «Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk» sözlerine yer veriyor. Kemal'in Vahdettin'den bir bakanlık istediği ve beklediği kesindir; peki, Vahdettin, Kemal'den ne istiyor ve bekliyor? Bu soru da, o zamanlar İstanbul'unu bilen bir kimsenin, Halide Edip'in önemli bir iddiasına karşın hiç bir zaman ciddiyetle ele alınmıyor.

Halide Edip'in ortaya koyduğu iddia şudur: «Bu devrede Padişah Meclis'i kapatmayı düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı elde ederek parlamentoyu kapatmak ve ardından bir 'mutlakiyet' kurmak istiyordu»[7]. Meclis, İttihatçı yanlısıdır; Vahdettin, bu meclisi kapatmak istiyor ve bunun için Mustafa Kemal'e dayanma planları yapıyor.

Meclisi kapatırken Ordu'dan bir tepki gelmesini ön-

---

ha hayırhah bir dost olamayacağı' kanısında olmalarının doğal olduğunu açıklıyordu.»

Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, op. cit., s. 88.

Kemal, Sivas'ta, Nasyonalist Parti adına, General Harbord'a verdiği yazılı açıklamada, bu kez, benzer güveni, Amerika Birleşik Devletleri, Wilson Doktrini'ni ve Amerikan Ulusu'nu içine alacak bir biçimde, dile getiriyor.

«We derive great hope from the Wilsonian Doctrine embodying the nationalistic principle and from the spirit of justice and humanitarianism displayed by the American Nation in its action to ensure its triumph. Moustapha Kemal Pacha.»

Military Mission to Armenia, Foreign Relations of U.S., 1919, Vol. II, Wash.; 1984, s. 885.

leme konusunda Vahdettin'in Kemal Paşa'dan beklediği hizmetin, tüm beklentilerin çok küçük bir parçası olduğunu düşünmek için nedenler bulunuyor; bir Vahdettin-Kemal görüşmesinde, Ordu-Sultan ilişkisinin görüşülmüş olduğu kesin görünüyor. Resmi biyografilerde de Vahdettin'in, Kemal'e, ordudan emin olup olmayacağını sorduğunu, Kemal'in buna olumlu cevap verdiğini kaydediyorlar; Vahdettin'in asıl ilgisinin gelecekle ilgili olduğu da anlaşılıyor. Halide, bu konuda, şu bilgileri veriyor: «İstanbul'a birkaç gün önce dönmüş olan Mustafa Kemal Paşa böyle bir aleyhtarlığa neden olmadığını söylemişse de Padişah böyle bir şeyin gelecekte de olup olmayacağını sormuş. Mustafa Kemal Paşa buna ne cevap verdiğini söylemiyor. Fakat, anlaşılan, Padişah'ta, ifade etmemekle birlikte, gelecekte Mustafa Kemal Paşa'nın orduyu kendi aleyhine çevirmemesini sağladığı hissi uyanıyor.» Şu söylenebilir; samimi düşüncesi ne olursa olsun, Mustafa Kemal, Vahdettin'e, ordudaki bir numaralı adamı olduğu izlenimini veriyor ve orduyu, Vahdettin için hazırlayabileceği düşüncesini yaratıyor. Bu da hazırlığın bir yanı olmalıdır; Vahdettin'in Deniz Kuvvetleri'ni kendisi için hazırlamak üzere de eski Bahriye Nazırı Rauf'u düşündüğü görülüyor (*). Halide'nin yazdığına göre Rauf, Vahdettin'in açılımını kabul etmiyor ve ziyaretine gitmiyor.

Vahdettin-Kemal görüşmesinden kısa bir zaman sonra Meclis'in kapatılması, zamanında ve İstanbul'da Kemal Paşa'nın aleyhine yorumlanıyor; Vahdettin'in Kemal Paşa ile görüşerek Meclis-i Mebusan'ı kapattığı her zaman ileri sürülüyor. Bu iddiaya ikna edici bir cevap veremeyen

---

(*) «Bu tarihi Cuma Günü, Mustafa Kemal Paşa ile konuşurken padişah, hekimi Reşat Paşa'yı Rauf Bey'e göndererek onunla da konuşmak istediğini söylemiş. Rauf Bey o zaman Bahriye Nazırı değildi. 'Benim durumum sorumlu bir adam durumu değil, ben herhangi bir vatandaşım, Zat-ı Haşmetlerine söyleyecek hiç bir şeyim yoktur, fakat beni bir subay olarak görmek isterlerse emrederler' demiş ve gitmemiştir.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1985, s. 21.

Kemal Paşa Tarihi'nin, hep Sultan Hamit'in meclis kapatmasını ön plana çıkartarak Vahdettin'in daha zor bir durumda aynı işi yapmış olmasını unutturmak istemesini anlamlı ve kendi içinde tutarlı buluyorum.

Sultan Vahdettin'in, Kemal'i bir bakanlığa getirmek için çok istekli ve ısrarlı olduğu biliniyor; görevlendirdiği sadrazamlara veya kabinenin önemli isimlerine kabul ettiremiyor. Bunda, çağdaşları açısından, Kemal'in iddiaları ile imkanları arasında bir oransızlık görülmesinin rolü olduğunu düşünüyorum; Kemal, hep eylemli birikimin ve imkanlarının hak ettirdiği mevkilerin çok üstünü talep ediyor.

Hem böyle bir değerlendirme ve hem de İstanbul kulislerinde Kemal Paşa'nın İttihatçı etkisini kesme ve ortadan kaldırmaya aday olması, Anadolu'da bir komutanlık söz konusu olunca hem Vahdettin'in ve hem de Sadrazam Ferit'in Kemal Paşa üzerinde anlaşması zor olmuyor.

Enver, İstanbul'u terkederken yaptığı işlerden birisi de gizli istihbarat ve ihtilal örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'yı emin ellere bırakmak oluyor; bu örgütü, başından beri içinde olan, Süvari Yarbayı Hüsamettin'e bırakıyor. Resmen örgütün lağvedilmesini, fiilen çalıştırılmasını istiyor. İstanbul'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın fiili yöneticisi Hüsamettin, Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesiyle ilgili zamanında topladıkları istihbaratı, anılarında, şöyle anlatıyor: «Teşkilat-ı Mahsusamız lağvedilmiş olmasına rağmen, kendi ajanları vasıtasıyla bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın Şark'ta geniş bir teşkilat kurmak üzere Anadolu'ya geçtiğini, hatta Vahdettin'den bunun için 30 bin liraya yakın bir tahsisat aldığını öğrenmiş, diğer taraftan da Enver Paşa'nın Kafkasya'dan ve Şuralar Hükümeti yolundan Anadolu'ya geçmek istediğini haber almıştı»[8]. Güzel, ancak böyle bir istihbarat doğru olmayabilir. Fakat doğru olmayan bilgilerin bazan gerçekliğin tümüne çok daha iyi bir uyum gösterdiği durumlar olabiliyor; Vahdettin'in verdiği ileri sürülen paranın böyle bir yanını görüyorum.

Hüsamettin'in anılarının bu bölümünde, «fakat Enver Paşa, Mustafa Kemal'in müsaadesi olmadığı için Anadolu'ya geçememiş» ifadesi de yer alıyor. Şimdi, ilerde tek-

rar dönmek üzere, kısaca bu nokta üzerinde durmak istiyorum; Mustafa Kemal'in hiç değiştirmediği çizgisi, İttihatçıları, Kurtuluş mücadelesine yaklaştırmamak oluyor. Bu çizginin çeşitli dayanaklarını görebiliyorum.

Birincisi, en çok Enver'in temsil ettiği İttihatçı liderliğe göre, Balkan Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu artık bir Doğu devleti'dir. Sultan Hamid de bunu görüyor; imparatorluğu, bir tepsi gibi, Doğu'ya taşımanın temkinli yollarını arıyor. Enver için söylenecek söz ise cüret olmalıdır; panislamizm ya da panturanizm, hep Doğu'da imparatorluğu yaşatmanın ideolojileri sayılıyorlar.

Misak-ı Milli politikası, her zaman hem Büyük Britanya ile ve hem de Sovyet Rusya ile uzlaşabilme şansını taşıyor (*). Panislamizm ve arkasından doğan panturanizm, her zaman, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan sömürgesini tehdit eden bir akımdır. Bu yanı, başında Lenin ve arkadaşlarının işine geliyor.

1918 yılı sonundan itibaren Bolşevik Moskova'nın cüretli ve gözüpek İttihatçı liderlerini kucaklaması son derece anlamlı görünüyor; çünkü, bu tarihte, henüz yeni düzenin, eski Çarlık imparatorluğunun her yanında iktidarını sağlama şansı yüksek görünmüyor. Türkik kökenli halkların yaşadığı topraklar ve Kafkas Ötesi, henüz Sovyet iktidarından uzak görünüyor. Ayrıca kemalist güçlerin Küçük Asya denilen topraklarda başarı ihtimali de henüz net olmaktan uzak bulunuyor; böyle bir durumda, İttihatçı liderler, bir rezerv kuvvet olarak elde tutulabiliyor. Fakat bir yandan Sovyet iktidarı, eski imparatorluğun çevre alanlarına yayılırken, diğer yandan da kemalist kuvvetler Anadolu'da

---

(*) Tarihçi Toynbee, panislamizm ve panturanizm'den vazgeçmenin, Sovyet Rusya ile anlaşmanın ve uzlaşmanın kapısını açtığına işaret ediyor. Bu, aynı zamanda ve çok daha büyük bir önemle, Londra ile uzlasmanın anahtarı oluyor.

«The common sense of Mustafa Kemal Bey and his comrades in abandoning megalomaniac visions of Pan-Turanism and Pan-Islamism removed a previous obstacle to Russo-Turkish co-operation.»

A.J. Toynbee - K.P. Kirkwood, Turkey, London, 126, s. 65.

kendilerini kabul ettirmeye başlayınca, bir İttihatçı servisinin gereksizliği bir yana, Moskova'daki İttihatçılar bir yük olarak görünüyorlar. Bundan sonra, panturanizm, aynı zamanda Sovyet düzeni için de bir tehdit ifadesi haline geliyor.

Öyleyse Kemalist ekip açısından, 1919 yazında, Londra ve 1921 yazında Moskova ile uzlaşabilmek için İttihatçıları uzak tutmak zorunlu oluyor. 1919 yılında yola çıkarken çok daha şiddetli olmakla birlikte Londra ile uzlaşmak Mustafa Kemal'i hiç bir zaman terk etmeyen bir tutkudur; uzlaşmanın Sovyet ayağı daha sonra geliyor.

İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki sorunları, Jakobenler ile Jirondenler arasındaki sürtüşmelere ve öldürmelere benzetmek yerinde görünüyor; temelinde bir sınıfsal ayrılık bulunmuyor. Aynı sınıfın daha radikal ve daha uzlaşmacı politikacılarıdırlar.

Türkiye koşulunda, savaşta yenilgi, Malta sürgünleri, sığınmacı yaşam nedeniyle,daha önceki mücadeleci kadroların saf dışı kalmasından gelen sıkıntılar ortaya çıkıyor; sonradan katılan bir kimsenin hepsi daha fazla mücadele deneyimi olan bir kadro içinde liderliği korumasının imkansızlığını kabul etmek zor olmamalıdır. Hırslı, bütün askerlik yaşamında bürokratik rekabet konusunda bir sezgi ve buna dayalı bir cüretkarlık geliştirmiş olan Mustafa Kemal'in İttihatçı katılımlarını saf dışı etmek istemesini anlayabiliyorum. İttihatçıların serüvenci nitelikleri, kendilerine güvenleri ve mücadelenin başında güçleri bölmek istememeleri, Kemal'in işini kolaylaştırıyor.

Burada fazla örnek vermek istemiyorum. Kutülamare Kahramanı Halil Paşa'nın başına gelenler son derece öğreticidir; bununla başlamak istiyorum. Enver'in amcası, Kemal'in sınıf arkadaşı Halil, Enver kadar yiğit ve Enver gibi yaşamında bir kahramanlık payesi olan komutandır (*); Mütareke İstanbul'unda yakalanarak, Malta'ya gönderilmek üzere, Bekir Ağa koğuşuna kapatılıyor. Halil,

(*) Enver'in yaşamındaki sıfatı «Kahraman-ı Hürriyet» oluyor. Halil ise Kutülamare Kahramanı olarak biliniyor.

Kutülamare kuşatmasıyla büyük bir askerlik başarısı sağlayarak İngiliz General Towshend'i esir etmesine (*) ve önde gelen bir İttihatçı, aynı zamanda da Enver'e yakınlığına karşın, ülke dışına çıkmıyor ve ülke içinde kurtuluş imkanlarını arıyor. Yakalanmadan önce, Kemal'in isteği üzerine buluşup görüşüyorlar; Kemal, Halil'e ne yapmak istediğini soruyor. Anılarında yazdığına göre Halil'in cevabı şudur: «Bolu-Hendek-Adapazarı bölgesinde yaşayan abazalar silahşör olurlar... o taraflara geçip, bunları teşkilatlandıracağım, sonra gerisi arkadan gelir. Öteki arkadaşlar da muhtelif yerlerde böyle teşkilatlanmaya girebilirler, sonra toplanırız»[9]. Kemal'in buna verdiği cevap, yine Halil'in hatırladıklarına göre, şöyle oluyor: «Parsiyel bir hareket olur bu Halil.. Ben yakında Anadolu'ya umumi müfettiş tayin edileceğim, bu resmi vaziyetten istifade ederek daha şümullü bir harekete geçmek istiyorum.» Günü gününe tutulmuş anılar olmadıktan sonra, yıllar sonra hatırlananların, daha sonraki olayların etkisiyle biçim değiştirmesi imkan dahilindedir; ancak yine de burada «umumi müfettiş» deyişi dikkat çekiyor. Bir de Kemal'in bir güçlülük noktasından hareket etmek istediği, bir kez daha teyid edilmiş oluyor.

Halil'in bu konuşmadan çıkardığı izlenim, Kemal'in, kendisinden ayrı bir harekete girişmesini istemediğidir. Halil de, belki buna dayanarak, Bekir Ağa Koğuşu'ndan kaçmayı başarınca, doğru Sivas'a gidiyor ve Kemal ile buluşuyor. Sivas'taki görüşmeleriyle ilgili izlenimlerini şöyle aktarıyor: «Bu arada şu da ortadaydı ki Mustafa Kemal ve Rauf Bey, benim ve daha çok da beraberimde olan Küçük Talat'ın Heyet-i Temsiliye yanında görünmemizi istemiyorlardı»[10]. Bu sadece izlenim halinde kalmıyor; Halil'in hatırladıklarına göre, Kemal Halil'e, şunları söylüyor: «İngilizlerin ve diğerlerinin bu harekete bir İttihatçı hareketi gözü ile bakmaları, bizim için yerinde olmaz. Bu

(*) Towshend, bir savaş esiri olarak Büyük Ada'ya kapatılıyor ve Türkiye'nin teslim olmaya karar vermesi üzerine, «özgür» esirliğinden çıkartılarak arabulucu yapılıyor.

beni her zaman meşgul ediyor.» Kemal'in, Sivas'ta bile Londra'yla bağları koparmamaya özen gösterdiği anlatılmak isteniyor; bu, benim de katıldığım bir görüşü oluşturuyor.

Savaşta hem iş yapması ve hem de yok olması istenilenler, genellikle, keşfe gönderiliyorlar; Sivas'a gelen Halil'e, Mustafa Kemal, Kafkasya'yı ve ötesini öneriyor. Halil, hoşlanmıyor, ancak, kabul ediyor ve Rusya'da, Anadolu'nun ileri karakolu işlevini üzerine alıyor. Türkiye'nin ilk Moskova Büyükelçisi, Ali Fuat Paşa, anılarında, «eski silah arkadaşım Halil Paşa, bizden evvel Anadolu'nun Sovyet Rusya Hükümeti'yle ilk temasını temin etmiştir» diye yazıyor[11]. Halil, Moskova'dan para ve silah sevkinde ilk açılımları sağlıyor ve adımların atılmasını gerçekleştiriyor; fakat, gözü Anadolu'dadır. Moskova dar geliyor, Ankara'ya geçmek istiyor; savaşa katılabileceğini düşünüyor.

Anılarında, «bu düşünce içinde bir motorla Karadeniz yoluyla Trabzon'a geldim» diye yazıyor. İstanbul'daki eşine de haber gönderiyor; Trabzon'da karşılanıyor. Karşılayanlar arasında eski yaveri Fuat da var; sıkılgan duruyor. Bir süre sonra sıkılganlığını yırtıyor ve şunları söylüyor: «Paşam, size olan sevgimi ve bağlılığımı bilirsiniz... İstemezdim böyle olmasını... Ankara'dan aldığımız bir emirde sizin, Trabzon'da ikametinize müsaade edilemeyeceği bildiriliyor..» Halil, bundan Kemal'in haberi olmadığını düşünmek istiyor; Ankara'ya başvuruyor. Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sorumlu Yahya Kahya ve Trabzonlulardan önemli bir kuvvet, Halil'in anlattıklarına göre, Kemal'e karşı Halil'i tutuyorlar ve silahla mukavemet etmeyi öneriyorlar. Halil, milli kuvvetleri bölmek istemediğini yazıyor ve Moskova'ya dönüyor.

Bir süre daha Moskova'da kalıyor; bir zaman sonra, artık Moskova'nın İttihatçılara ihtiyacı kalmıyor. Her politik sürgünün başına gelenleri Halil de yaşıyor ve bir gün Dış İşleri Komiseri Çiçerin'den şunları dinliyor: «Moskova veya Rusya'nın neresinde bulunursanız bulununuz bizim için bir mahzur düşünülemez, ancak reddine muk-

tedir olamadığımız yüksek bir makamın ısrarı üzerine maateessüf Rusya'yı terketmeniz icap ediyor»[12]. Halil Paşa, Çiçerin'e, «bu yüksek makam Rusya dahilinde olmayacağına göre acaba Ankara'da mıdır?» sorusunu yöneltiyor; diplomat Çiçerin, «ben söylemedim, siz keşfetmiş oldunuz» cevabını veriyor. Sovyetler'de kalamayan, Türkiye'ye dönemeyen Halil ve arkadaşlarına yer bulmak düşüyor; Ermenilerin İttihatçı avladıkları Almanya, yine de tek sığınak oluyor.

Halil'in bir yanı saf, bir yanının da aşırı toprak tutkulusu olduğu anlaşılıyor; 30 Ağustos'tan sonra gelerek yine sınıf arkadaşını buluyor. Kutülamare Kahramanı Halil, artık Anafartalar Kahramanlığı kesinleşen Kemal'e soruyor: «Ordu'da bir vazifeye mi tayin edeceksiniz, yoksa serbest kalmaklığı mı istiyorsunuz?»[13] Anafartalar Kahramanı, hemen cevap vermek istemiyor ve düşünmeye alıyor. Bir kaç gün sonra Kutülamare Kahramanı'na şu cevabı veriyor: «Halil Paşa, düşündüğün gibi hayatta serbest kalmaklığın daha muvafık olacaktır.» Bu, asker ve bir politikacı olarak Halil'in sonudur; Halil, bir çiftliğe yerleşiyor ve rahat bir ölümü bekliyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın en deneyimli kadrolarından birisi olan Hacı Sami, böyle yapmıyor; Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlarından Kuşcubaşı Eşref'in kardeşidir ve Trakya Geçici Cumhuriyeti'nin kurulmasında çok önemli sorumluluklar yükleniyor. Hacı Sami de Enver ile birlikte Moskova ve çevresine gidenlerdendir; gözüpek bir savaşçı olarak biliniyor ve hiç durmuyor. Enver'in Orta Asya'da öldüğü sırada yakınında olduğu biliniyor; bu Teşkilat-ı Mahsusa militanı, bu nedenle yüz ellilikler listesine alınıyor. Fakat yine de ülkeye girme tutkusunu aşamıyor; gizlice gireceği istihbarat güçleri tarafından haber alınarak, girer girmez öldürülüyor.

Ali İhsan da Kemal'in sınıf arkadaşlarındandır; Hikmet Bayur, Harbiye'de Kemal için, «gençler arasında sınıf birincisi olacak tipte değildi» diye yazıyor. Ali İhsan Sabis ise anılarında, «1918 senesi Ekim Ayı'nda Filistin ve Suriye topraklarını tamamiyle ele geçirmiş olan İngilizlerin

Mısır kuvvei seferiyesi karşısında, bizim Yıldırım Orduları Grubu namını verdiğimiz kuvvetlerimiz Halep Şehrini de düşmana bırakarak, daha Batı Şimal'de bir müdafaa mevzii işgal etmişlerdi» diyor[14]. Her halde bu, daha sonra birinci sıraya oturan sınıf arkadaşına dolaylı bir eleştiri olmalıdır; ancak anılarında, daha açık eleştiri de bulunuyor: «Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi, Mersinli Cemal Paşalar vesaire gibi birçok ordu kumandanları, ordularının lağvı üzerine İstanbul'a dönmüşlerdi ve orada hiç bir şahsi tazyike uğramadan vakit geçirmekte idiler; bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı ve Birinci Ordu Müfettişliği vazifeleri bile deruhte etmişlerdi.» Cevat ve Fevzi, daha sonraki yıllarda Fevzi Çakmak, Mütareke Hükümetleri'nde genelkurmay başkanlığı yapıyorlar.

Savaş sona ererken Musul, Ali İhsan'ın sorumluluğundadır; Mütareke imzalanıncaya kadar, Musul'u İngilizler'e vermiyor. Türkiye, Musul'u savaşta değil, Mustafa Kemal'in hükümetinde Harbiye Nazırı olmak istediği Ahmet İzzet Paşa kabinesinin emriyle kaybediyor. Yine anılarında Ali İhsan şunları yazıyor: «Mütareke akdine kadar, elimizde tutmağa muvaffak olduğumuz Musul şehrini, İngiliz kumandanlariyle uzun boylu didişmelerden sonra, İstanbul'da Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan aldığımız direktif ve 9/11/1918 tarihli tebliğ üzerine, 10/11/1918 de İngilizlere bırakarak Altıncı Ordu Karargahını Nusaybin kasabasına çekmiştim. Musul'daki her nevi silah, cephane vesaireyi, daha evvel, geceleri, Şimal'e, Cizre'ye göndermiştim.» Kemal ile Ali İhsan'ın davranışlarında önemli sayılabilecek bir farklılık görülüyor; işgalci İngilizler'in Ali İhsan'a kızmalarını beklemek gerekiyor.

Bu kadar olmadığı anlaşılıyor; Fransa Dış İşleri Bakanlığı'nın yeni açıklanan gizli belgeleri arasında 9 Nisan 1919 tarihinde Bağdat'tan Paris'e çekilen bir telgraf da yer alıyor (*). Bunda, Musul ile Van arasındaki Kürdistan

(*) «Il y a en ce moment un mouvement tres vif d'indépendance dans la région du Kurdistan entre Musoul et Van. Les autorités britanniques disent que ce mouvement a été fomenté avant son déport pour Constantinople, par Ali İhsan

bölgesi'nde çok canlı bir bağımsızlık hareketi olduğuna işaret ediliyor ve İngilizler'in bunun, İstanbul'a dönmeden önce Ali İhsan tarafından tahrik edildiğini söyledikleri belirtiliyor. Ali İhsan, Kürtler'i, eğer ülke Avrupa güçlerinin eline geçecek olursa, Hristiyanlar'a yapılanların intikamını alacaklarını söyleyerek harekete geçirmeye çalışıyor. Musul'u vermemek için direnen, teslim ederken silahları kaçıran Ali İhsan'ın bir de Kürtler'i Avrupalılara karşı hazırlamaya çalıştığı anlaşılıyor; İngilizler'in kızmasını beklemek doğal oluyor.

Şimdi burada ve devam etmeden önce bir parantez açarak devlet tarihçiliğinin ya da aynı anlama gelmek üzere ideolojik yazıcılığın ve yine de özel anlamında Kemal Paşa Tarihçiliği'nin nasıl yapıldığı üzerinde durmak istiyorum; yöntemsel sorunlar, benim bütün yazılarımda, bulgulardan ve tezlerden çok daha büyük bir önem taşıyor. Çünkü doğru yöntem, en verimlisidir; doğru yöntem ise, ancak ve ancak yanlış olanın gösterilmesiyle ortaya çıkıyor.

Bilâl Şimşir, bir devlet tarihçisidir; Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki siyasi tarih karyerini bırakarak Dış İşleri Bakanlığı'na geçmesinin böyle bir işle ilgili olduğu anlaşılıyor. Devletin, Bulgaristan göçmeni olduğu için Slav dillerini de bilen bu memurunu, istihbarat kay[illegible]'larını ve kimseye verilmeyen arşivleri de açarak, resmi görüş doğrultusunda, «araştırma» yayınlamakla görevlendirmiş olduğu belli oluyor. Bunların, bir ekip tarafından hazırlanması ihtimali de var; Şimşir'in başında bulunduğu, MİT ile Dış İşleri Bakanlığı elemanlarından kurulu, bir sivil Harp Tarihi Dairesi olduğunu tahmin edebiliyorum. «Malta Sürgünleri», böyle bir Daire'nin ve bu arada Şimşir'in bu tür yayınların-

---

qui aurait fait compendre aux Kurds que si les puissances européennes avalent le controle du pays, elles exerceraient des reprisaalles contre les tribus qui se sont livrées au massacre de chrétiens.»

Caucase-Kurdistan, Fransa Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri, Dosya 11, 1919-1920, s. 107.

dan birisidir. Buradan aktarma yapmak gereğini duyuyorum.

«Türkiye'den Malta'ya ilk sürülen, eski Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'dır. İlk sürgün kafilesinden iki ay kadar önce, 29 Mart 1919 günü adaya varmıştır. Ali İhsan Paşa, aynı zamanda Mütareke döneminde, İngilizlerin Türkiye'de tutukladıkları ilk ordu komutanıdır»[15]. Malta'ya ilk sürgün edilen Ali İhsan Sabis'in «suçu» hakkında Şimşir de bilgi veriyor; en ideolojik çalışmada da gerçeğe yakın bilgilerin bulunması zorunludur. Bunu, önemli noktalardan birisi olarak tekrarlıyorum; spesifik, bir alanla sınırlı ideolojik çalışmalar, kendi temel savlarının dışında gerçekçi bilgilerle donanmak durumundadır.

Şimşir, şöyle devam ediyor: «Ali İhsan Paşa, Musul bölgesindeki Altıncı Ordu'nun komutanı olarak Mütareke'nin ilk gününden beri İngilizlere karşı direnmiştir. İngilizlerin Türkiye'yi parçalama, Doğu Anadolu'yu Ermeniler'e peşkeş çekme emellerine engel olmaya çalışmıştır. Ordu'yu dağıtmamış, silahları teslim etmemiş, İngilizler'in haksız işgallerini protesto etmiş ve Ermeniler arasına girip propaganda yapmaya kalkışan bir İngiliz subayını, Yarbay Kelling'i, birkaç gün hapsetmiştir. Bu gibi direnişleri yüzünden Paşa, Mütareke'nin daha ilk günlerinde İngilizlerce mimlenmiştir.» Güzel; ancak işte bu Ali İhsan Paşa, Malta'dan kaçtıktan sonra doğru Ankara'ya geliyor ve Kurtuluş Mücadelesi'ne katılmak istiyor. Katılıp katılmamayı, daha önceden, sınıf arkadaşı Kemal Paşa'ya sormayı akıl edemiyor.

Daha önce gösterebildim; Ali İhsan gibi Suriye'de görevli sınıf arkadaşı Kemal, daha savaş bitmeden İstanbul'a bir telgraf çekerek İngilizler'e teslim olunmasını istiyor. Ali İhsan, teslim olmamaktan yanadır; Musul'u vermiyor ve İstanbul'un emri gelince savsaklıyor, kendi imkanlarıyla bir direniş hazırlamaya girişiyor. Sınıf arkadaşı askerlerini ve silahlarını bırakarak İstanbul'a gidiyor, arkadaşı Fethi ile ortak finansman yoluyla çıkardıkları gazetede İngilizler'i ne kadar sevdiğini ve İngilizler'in Osmanlılar'a ne kadar iyi davrandığını anlatıyor. Bu sıralarda ar-

tık emirle İstanbul'a gelen Ali İhsan, Haydarpaşa'da bir İngiliz subayı tarafından tutuklanıyor (*). İşte böyle bir Ali İhsan, Ankara'ya geliyor.

Ali İhsan'ın yaptığı bir emri vaki'dir; Kemal'in bundan hiç hoşlanmadığı ortaya çıkıyor. Karşılaştığı muamele, tür olarak, Çerkes'e yapılana benziyor; Ali İhsan, «provoke» ediliyor. Tarih, İsmet Bey'in bir provokasyon ustası olduğunu gösteriyor; Ali İhsan, kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet'in emri altına veriliyor. Bunun imkansızlığını söylediğinde, kıdemin, Ankara'ya geliş tarihine göre olduğunu öğreniyor. Güzel; İsmet, Ali İhsan'dan önce Anadolu'ya geldiği için Ali İhsan'ın komutanı olabiliyor. Ancak Kavaklı Fevzi, daha sonraki yıllarda Mareşal Fevzi Çakmak, hepsinden, bu arada Ali Fuat veya Kazım Karabekir'den çok sonra Anadolu'ya geçmesine karşın, Osmanlı Devleti'nde bir kez geldiği Genelkurmay başkanlığı makamına oturabiliyor. Bunu, yapılan muamelenin bir provokasyon planı olduğunu belirtmek için yazmış oluyorum.

Çerkes Ethem, ihanete zorlanıyor. İhanet etmediği halde «hain» damgası vuruluyor. Ali İhsan, İsmet'in emrine verilerek sürekli bir hayal kırıklığı ve huzursuzluk içine sokuluyor; İsmet'le anlaşamıyor ve öyle sanıyorum, işin başında da anlaşmaması bekleniyor. Çerkes'in üzerine kuvvet, Ali İhsan'ın üzerine de İstiklal Mahkemesi gönderiliyor; Kurtuluş Savaşı'ndan emekli edilerek saf dışı bırakılıyor (**). Üç örnek, Kutülamare Kahramanı Halil, Teş-

(*) Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ile ilgili «tarih» bilgisini de tartışmak gereği var; sanki, daha önce İstanbul'un işgal edilmemiş olduğu izlenimi veriliyor. «İşgal» nedir; bu tarihten önce İstanbul'da işgal kuvvetleri karargahı bulunuyor ve İngiliz görevliler istediklerini tutuklayabiliyorlar. Ayrıca hükümete tutuklama emri çıkartabiliyorlar.

İstanbul'un Mart 1920 tarihinde işgal edildiği tarih bilgisi abartmadır. İstanbul, daha önce de işgal altında yaşıyor.

(**) Ali İhsan Sabiş'in tekrar aktif yaşama dönüşü Demokrat Parti devriyle birlikte olabiliyor: ancak, artık eskimiş hedeflerden ayrılamayan bir uyumsuz durumundadır. Bir de gerçek sorununun Kemal Paşa ile olduğunu bilmesine karşın, artık Kemal Paşa imajını [illegible]lim olmuş ve İsmet Paşa'yı hedef almış görünümündedir; [illegible] bir tutarsızlık kaynağı oluyor.

kilat-ı Mahsusa'dan Hacı Sami (*) ve Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis örnekleri, Kemal Paşa'dan daha önde, daha radikal, daha parlak hiç bir kimsenin Kurtuluş Mücadelesi'ne katılmasına izin verilmediğini ortaya çıkarıyor.

Burada tekrar ortaya attığım yöntem sorununa ve paranteze dönmek istiyorum; kemalist-ideolojik tarih yazıcılığın kaçamadığı sorulardan birisi de, Kemal Paşa'nın neden Büyük Britanya emperyalizmi tarafından tutuklanmadığı ve Malta'ya gönderilmediği sorusudur. Bu soru ortada duruyor; üstelik ben, Kemal'in Gelibolu'daki rolünün önemsiz olduğunu ileri sürerek bu sorunun bir bölümünü ortadan kaldırmış oluyorum. Gerçekten de hem Çanakkale Savunması ile Gelibolu Direnişi'ni Kemal Bey'in üzerine yazmak ve hem de savaştan sonra Büyük Britanya kuvvetleri tarafından tutuklanmadığını bilmek pek tutarlı olmuyor; çünkü, Enver'in İngilizlerin eline düşmemek için kaçıp saklanmasının yanında Gelibolu'da komutan Alman Liman Paşa, Almanya'ya gitmek üzere, Haydarpaşa'dan bindiği tekne Malta'da kömür alırken, kibarca karaya inmesi isteniyor ve anılarında yazdığına göre, iner inmez, au moment ou je touchai terre, on me déclara que j'étais prisonnier de guerre[16], harp esiri olduğunu öğreniyor. Gelibolu'da Liman ve Enver Paşa'lardan daha büyük bir kahramanlık göstererek tarihin akışını çevirdiği iddia edilen Kemal Bey'e, Büyük Britanya'nın önemli bir kızgınlık göstererek ve hatta tutuklayıp Malta'ya göndererek, Enver'in kıskanarak önlediği ileri sürülen madalyayı, ters bir biçimde, vermiş olması gerekiyor.

Tarih, bir tutarlılık yazımıdır. Tutarlılık, eğer Gelibolu'da Büyük Britanya'nın bir büyük oyununu kişisel müdahale ve katkısıyla bozmuş bir Kemal Bey varsa, Kemal Bey'in, sonunda savaşı kazanan Büyük Britanya'ya bağlı işgal kuvvetleri tarafından yakalanarak en azından Malta'ya gönderilmesini gerekli yapıyor.

(*) Hacı Sami, ülkeye girişi 1927 yılında deniyor. Kafkas Kahramanı Vehip hiç deneyemiyor.

Olumsuz anlamda ideolojik ya da özür dileyen tarih yazıcılığında en çok başvurulan yollardan birisi tarihleri kaydırmak oluyor; Bolşevizm ile eline geçirmek üzere olduğu Arap toprakları arasına bir tampon koymak isteyen Büyük Britanya'nın 1919 yılında ve Sèvres hazırlanırken, Türkiye'de bir Kürt Devleti projesini benimsediği kesindir. Fakat daha sonra kemalist Türkiye düzeninin böyle bir tampon işlevini daha iyi üstleneceği değerlendirmesine geçilince, bu projeden vazgeçiyor. 1924 veya 1925 yılında Londra'nın Türkiye'ce bir Kürt Devleti projesi görülmüyor; 1919 yılındaki projeyi, 1925 yılına kaydırmak ideolojik tarih yazımının bir yolu ve uygulamasıdır. Aynı biçimde Mustafa Kemal'in önemli bir kurmay kadrosuyla ve büyük yetkilerle Samsun'a çıkıp Anadolu'nun içlerine yönelmesinin İngiliz işgal komutanlığını ürküttüğü de kesin görünüyor; bu, İstanbul'daki Mustafa Kemal'e İngiliz işgalcilerinin güvenemediği anlamına gelmiyor.

Türkiye tarihi üzerine yapmış olduğum araştırmalar, yabancılarla ilişkilerin incelenmesi, çok çeşitli yabancı anının okunması, benim için bir açıklığın daha ortaya çıkmasına yol açtı: Yabancılar, Türk paşalarına hiç güvenmiyorlar. Her düzeyde diğer devlet yöneticileri, Türk paşalarıyla iş yapıyorlar, kendilerine bağlamaya çalışıyorlar, bazılarını ve zaman zaman kendi adamları sayıyorlar; ancak, hiç bir zaman güvenmiyorlar ve her zaman dönebileceklerini hesap ediyorlar. Belki bu, tabi durumuna soktukları pek çok ülkenin yöneticileriyle ilişkilerden edindikleri bir izlenimdir; böyle bir karşılaştırma yapmış değilim. Fakat Türk paşalarına karşı böyle bir değerlendirmenin sahibi olduklarını ve bunu çok yakın zamana kadar saklı tuttuklarını yazabiliyorum.

Devam ederken şunu söylemek gerekiyor; tarihin falsifikasyonunda, tarihleri kaydırma önemli bir yer tutuyor. Bu, bir yol oluyor. İkincisi hiç bir gerçekliğe denk düşmeyen bilgi ve bulguları abartmaktır; Bilal Şimşir de bu yola başvurmaktan geri kalamıyor. Büyük Britanya gizli belgelerini inceleyerek Mustafa Kemal'in de «kara listede» olduğunu bulup çıkartıyor. Yazdıkları şöyledir: «İngiliz-

ler'in kara liste furyasından Mustafa Kemal Paşa da kurtulamaz. Daha Samsun'a çıkışından 80 gün önce Mustafa Kemal (Atatürk) İngilizlerin kara listesine girmiştir. İngiliz haberalma subayı Yüzbaşı Hoyland'ın hazırladığı 28 Şubat 1919 günlü büyük kara listede Mustafa Kemal Paşa'nın da adı vardır»[17]. Böylece Mustafa Kemal, İngilizler'in Malta'ya gönderilecekler listesine girerek, bir anlamda, itibarını kurtarmış oluyor; böyle bir itibar kurtarma çabasına ihtiyaç var. Çünkü, Vahdettin ile son derece iyi geçinen ve Büyük Britanya tarafından düşman sayılmayan bir kurtuluş liderini, hem kütlelere ve hem de daha sonraki kuşaklara anlatmak kolay olmuyor.

Yapılan, gereklidir; ancak tarih yazıcılığının bu olmadığından hiç kuşku duymuyorum. İstihbarat yüzbaşıları hep toplanacaklar listesi yaparlar (*); işleri budur. Bu listelerin bir bölümü sadece kağıt olarak kalmak durumundadır; Şimşir, bu listede, İsmet'in de adının bulunduğunu bildiriyor. Sadece böyle bir bilgi bile, bu listenin ciddiyeti hakkında bir bilgi verebiliyor; çünkü, İsmet, Kurtuluş Mücadelesi başladıktan sonra Ankara'ya bir kez gelmiş, karar veremeyerek tekrar İstanbul'a dönmüş ve yine de işgal kuvvetleri tarafından herhangi bir olumsuz muameleye layık görülmemiştir.

Bu konuyu tartışmayı sürdürüyorum; çünkü, önemli bir yöntem sorununu irdeleyebilmek için zengin bir imkan hazırlıyor. Bütün bunları yazan, uzun çalışmalardan sonra Büyük Britanya istihbarat dosyalarında Kemal Paşa'nın da adını bulabilen Şimşir, şöyle sürdürüyor: «Atatürk'ün, Anadolu'ya geçmeden aylarca önce İngilizlerin kara listesine geçirildiği halde, nasıl olup da tutuklanmadan, sürülmeden kalabildiği sorulmaya değer.» Gerçekten, böyle bir sorudan kaçınmak mümkün görünmüyor ve Şimşir, «bu konuda, belgelere dayanarak kesin bir şey söylemek zordur» diyebiliyor. Şöyle de söylenebilir; belgelere bakıldı-

(*) 12 Mart ve 12 Eylül darbelerini yaşamış Türkiye'de pek çok insan, günlerce, insanların birbirine gerçek veya hayali listelerden söz ettiklerini biliyorlar.

ğında, tarihin kemalist falsifikasyonuna uyumlu sözler etmek pek zor görünüyor.

Yöntem irdelemesini sürdürmek durumundayım; zor olmasına karşın Bilal Şimşir, bazı cevaplar bulmaya çalışıyor. «Görülen şudur ki, İngilizler yazışmalarla çok zaman kaybetmişlerdir»; böylece hiç bilinmeyen İngiliz bürokrasisi «red tape» sayesinde Kemal Bey'in tutuklanmaktan ve Malta'ya gönderilmekten kurtulduğu ve böylece Kurtuluş Savaşı'nın liderini bulduğu anlaşılıyor. «Sonra, o günlerde İngilizler o kadar çok kara listeler hazırlamışlar ki, listelerdeki bütün sanıkları bir anda yakalamak olanaksız denecek kadar güçtü. Hangi listeden işe başlayacaklarını, önce kimleri tutuklatacaklarını adeta şaşırmış gibidirler.» Böylece, önce Mustafa Kemal'in İngilizler'in kara listesine girdiğini bildiren Şimşir, daha sonra, yine İngilizler'in yaptıkları listelerin çokluğu karşısında birdenbire şaşırdıklarını ve ne yapacaklarını bilemediklerini kaydediyor; bu şaşkınlık nedeniyle de Kurtuluş Savaşı liderini bulmuş oluyor.

Ancak öyle anlaşılıyor ve öyle anlıyorum, Şimşir'in cevapları kendisini de tatmin etmiyor ve daha ciddi alanlara kaymak zorunluluğunu duyuyor. Bunlardan birisi, İngilizler'in öncelikle kendilerine kötü davranan komutanları aradıklarıdır. Kemal Paşa, İngilizler'e kötü davranmıyor ve ayrıca kendi parasıyla da finanse ettiği Minber Gazetesi'nde, İngilizlerin insancılığı ve Osmanlı devleti sevgisi üzerine büyük bir güveni dile getiriyor. Şimşir devam ediyor: «Paşa, ayrıca, sözgelişi Ali İhsan Paşa, Yakup Sevket Paşa gibi, Mütareke'nin uygulanmasına direnmek 'suçu' ile mimlenen komutanlar arasında gözükmemektedir. Mütareke döneminin daha ilk günlerinde cepheden ayrılarak İstanbul'a gelmiş bulunmaktadır. İngiliz askeri makamlarının dikkatleri, İstanbul'da 'Vekalet Emrinde' (*) bu-

(*) «Vekalet Emri» nitelemesini bugünkü kuşakların anlaması imkan dahilinde görünmüyor. 1950 yıllarında, bir kamu görevlisinin, bir üniversite profesörünün yaptığı eylemli görevden alınarak, Bakanlık'ta, hiç bir iş yapmadan, aylığının tamamı veya bir bölümü verilerek tutulması anlamına geliyor.

lunan bir paşadan ziyade, cephelerde silahsız direniş gösteren komutanlara dönüktü. Mustafa Kemal Paşa'dan daha önce tutuklanması gereken komutanlar vardı» (*). Çok garip bir durumun çıktığını kabul ediyorum; kemalist tarihçilerin bir bölümü, kaçınamadıkları soruları sorduktan sonra, bunlara cevap ararken, Kemal Paşa'yı bir anti-kemalist'ten daha acı bir biçimde mahkum etmekten geri kalmıyorlar.

İnsan aklıyla görüyor.

Tekelli düzen insan aklını bulanıklaştırmak ve giderek insanı körleştirmek üzerinedir.

Net yazmama, bulanık formülasyon, aynı anda birbirini çelen savları sıralamak, doğruları, büyük yanlışlar yumağının içine atmak, bu dönem yazıcılığının temel çizgisidir.

Benim geliştirmek istediğim biçem, buna karşıdır.

Yazılarımda, sadece yanlış savları çelmeye değil, aynı zamanda tekelli düzenin yazıcılığıyla körelmeye başlayan aklı açmaya çalışıyorum. Bu ikinci yana, birincisinden çok daha fazla önem bağlıyorum.

Benim geliştirdiğim tezlerden birisi, Amasya'yı bulunca kadar, Mustafa Kemal'in hiç bir planda önemli olmadığıdır. Politikacılığı, örgütçülüğü ve önemi, 1919 yazı ile birlikte başlıyor.

Bu bulgunun bir kişinin yaşamı açısından büyük bir önemi olduğunu sanmıyorum. Ancak hem modern Türkiye politikasını anlayabilmek ve hem de tarih yazıcılığını düzeltebilmek için büyük önem taşıyor. Osmanlı'nın son

---

(*) Bu tür yazıcıların, bir tutarlılık sağlamak için, Mustafa Kemal'i her nabza göre şerbet veren, herkeşin kafasındakine göre konuşan, bir duruma getirdikleri görülüyor; ancak bu yapılana «büyük taktisyen» sıfatını yapıştırmayı ihmal etmiyorlar.

«Mustafa Kemal Paşa o nazik günlerde büyük bir taktisyen olarak davranmıştır. Damat Ferit Paşa'ya güven vermeyi başarmıştır. Hatta İngilizlerin kuşkularını da kısmen giderebilmiştir.»

Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara, 1976-1985, s. 54.

döneminde Türkiye'nin gönüllü savaşları, yalnızca Mustafa Kemal'in katıldıklarıyla sınırlı değildir; Trakya'da, daha sonrası için bir «okul» sayılan gönüllü savaşları var. İran Cephesi'nde, Kafkas Berisi'nde, gönüllü ve düzenli birliklerin büyük çabaları ve yer yer çok büyük başarıları var. Bunlar, Kemal Paşa'nın dışında gerçekleştiği için tarih bilgisi dışında tutuluyor. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı, bazı yerlerde kumandan çatışmalarına sahne oluyor ve bu sahnelerden «kahramanlar» çıkıyor; bunlar, Gelibolu'daki kütle direnişinden çıkartılmak istenen kahramanlıklardan çok daha gerçekçidirler.

Bilal Şimşir'in İngiliz belgelerinden çıkardığı ve Londra'nın peşinde koştuğu Osmanlı komutanlarının listesi şöyledir: Enver'in küçük kardeşi Nuri Paşa, birinci sırayı tutuyor. İslam Ordusu Komutanı olarak Azerbeycan'a kuvvet sokmakla suçlanıyor. Yine Kafkas Berisi'nde Azerbeycan Kuvvetleri Komutanı Mürsel Paşa, Nuri Paşa'yı desteklediği için suçlu sayılıyor. Üçüncü sırada Yakup Şevki Paşa var; yine Kafkas Berisi'nde Dokuzuncu Ordu Komutanı'dır. Kafkas Berisi'nden geri çekilmeyi geciktirmekle ve mevcut orduları korumak suçlarından aranıyor. Nihat Paşa da, Pozantı'da İkinci Ordu Komutanı olarak biliniyor ve Kilikya'yı boşaltmamak ve halkı ayaklanmaya özendirmekten dolayı sakıncalı bulunuyor. Ali İhsan Paşa, Altıncı Ordu Komutanı'dır; Musul'un teslimini geciktirmek ve halkı isyana hazırlamaktan dolayı sakıncalı sayılıyor. Fahri Paşa, «Medine Kahramanı» olarak da tanınıyor; İngilizler'e teslim olmamakta direniyor. Galip Paşa ve Tevfik Paşa da Yemen'de İngiliz kuvvetlerine direndikleri için Büyük Britanya tarafından düşman görülüyor[18]. Liste, budur. Hepsi İngiliz emperyalizmine direndikleri için yakalanmaları emrediliyor.

Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın bir özelliği direnmeyenler tarafından yönetilmiş olmasıdır. Başlangıçta direnenler var; bir süre sonra tasfiye ediliyorlar.

Direnen paşaların herbirisiyle özel olarak ilgileniliyor. Ali İhsan Paşa, Suriye'de kendi sözleriyle Büyük Britanya'nın Mısır Seferi Kuvveiyesi, Egyptian Expeditionary

Force, Komutanı Allenby'e pek büyük zorluklar çıkıyor; Mareşal Allenby, 7 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'a geliyor. Kendisini ziyaret eden Hariciye ve Harbiye Nazırları'na önemli ölçüde hakaret ettikten sonra «emirlerini» tebliğ ediyor; 9 Şubat 1919 tarihinde Amiral Calthorpe, sözlü emirleri yazılı hale getirdikten sonra, Osmanlı Hükümeti'ne gönderiyor. Birinci maddesi şudur: Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan'ın azli. Bu kadarı önemli bulunmayabilir; diğer pek çok kaynakla birlikte bu bilgiyi veren Hikmet Bayur, «Atatürk» adını taşıyan çalışmasında bir de şu bilgileri ekliyor: «Mareşal Allenby, bir ara Ali İhsan Paşa'nın yerine Mustafa Kemal'in Altıncı Ordu Komutanı olmasını istemişti» (*). Kayıtlara göre, işgalci Allenby'nin Ali İhsan'ın görevinden alınması ve yerine Mustafa Kemal'in atanması yolundaki isteğiyle, istihbarat yüzbaşısı Hoyland'ın yaptığı listelere Kemal Paşa'yı da alması aynı yılın aynı ayına denk düşüyor.

Kemal Paşa, Türkiye'nin en karanlık zamanlarının birisinde, altı aydan daha uzun bir zaman, 13 Kasım 1918 ile 16 Mayıs 1919 tarihleri arasında İstanbul'da Pera Palas'ta ve Meşrutiyet Türkiyesi'nin Türkiye'ye büyük katkısı sayılabilecek olan yeni ve moda semt Şişli'de yerli ve yabancılarla görüşerek geçiriyor; kemalist tarihçilik buna «hazırlık» adını veriyor. Bu hazırlık ne olabilir; eninde-sonunda bir ordu müfettişliği olarak Kurtuluş Mücadelesi'ne daha güçlü bir yerden başlamak denecek olursa, Kemal'in son derece kötü bir stratej olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü bu ünvan, Kemal'in hiç bir işine yaramıyor; büyük bir ekip ile Amasya'ya geçer geçmez işgalci İngilizler yanıldıklarını anlıyorlar ve geri çekilmesi için İstanbul'a baskı yapıyorlar. Ordu ya da «umumi» müfettişlik imkanlarının ne olacağı henüz bilinmeden bunlar geri alınıyor ve ortaya bir

(*) Hikmet Bayur, «bunun sebebini anlamak güçtür» diye devam ediyor. «Bu, daha çok bir kaprise benziyor» İdeolojik yazıcılığa ve kör bakışa, çok güzel bir örnek oluşturuyor. Bütün savları çelen bir bilgi, «kapris» sayılarak öldürülüyor.

Y. Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara, 1963, s. 259.

iç savaş durumu çıkıyor. Kemal, Anadolu'daki bütün gücünü, başta Enver'in planladığı, Yakup Şevki'nin koruduğu ve en önemli parçaları Kazım Karabekir'in komutasındaki On Beşinci Kolordu olarak kalan kuvvetlerle, buna eklenen, ancak karşılaştırılamayacak ölçüde daha zayıf olan Ali Fuat'ın ve Refet'in birlikleriyle, birincisinin pek temsil gücü olmayan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden çıkan Heyet-i Temsiliye'den aldı. Halk kongreleri bir meşrutiyet kazandırdı; birlikler güç verdi.

İşgal kuvvetleri yöneticileriyle görüşmek, ya da ordu müfettişliği önerisi geldiğinde buna sarılmak ile halk kongreleri birbiriyle pek bağdaşmayan, daha teknik bir söylemeyle birbirini tamamlamayan projelerdir; ordu müfettişliği, halk hareketleri üzerine gelen bir tür «umumi müfettişlik» ya da daha modern söylemle olağanüstü hal valiliğini andırıyor. İşgal karargahlarıyla görüşmenin ise bu kadar bile ülke ve halk savunmasıyla bir bağını göremiyorum.

Bu sırada Türkiye'de «gazeteci» Price, daha sonra anılarını «Extra-Special Correspondent» (*) olarak yayınlıyor; Kemal, bu fevkalade özel muhabire başvuruyor ve Sine Akşin'in özetine göre, «M. Kemal'in istediği, bir öneride bulunmak üzere İngiliz makamlarıyla temasa geçirilmek» oluyor. Profesör Akşin, daha sonra gerçekleşen Price-Kemal görüşmesini de şöyle aktarıyor: Kemal, «savaşta yanlış bir siyaset izlenmiş olduğunu, müttefiklerin Anadolu'yu bölmelerini beklediğini, fakat özellikle Fransa'nın bu ülkeye girmesinin istenmediğini ve şayet İngilizler Anadolu'nun sorumluluğunu üstleneceklerse, deneyli valilere ihtiyaçlarının olacağını söylüyor ve bu göreve talip oluyordu. Price, bu öneriyi askeri istihbarattan Albay Heyweod'a bildirmiş fakat o, buna önem vermemiş. Paşa'nın Price ile görüşmesi sırasında Refet Paşa hazırmış.» Paşa, bir tanığa göre, Anadolu'da Büyük Britanya adına vali olmayı öneriyor. Büyük Britanya'nın İstanbul'daki yet-

(*) Bu kaynağın aslını henüz bulamadım.

kilileri, Kemal Paşa'nın bu önerisini önemli bulmuyorlar. Elçilik baş tercümanı, bir anlamda siyasi komiseri Ryan'ın da Kemal Paşa'yı olumlu ya da olumsuz anlamda önemli görmediği anlaşılıyor.

Kemal Paşa'nın İtalyanlarla da benzer temasları olduğu biliniyor; Allenby'nin Ali İhsan'ın yerine Mustafa Kemal'i istemesi türünden, İtalyan işgal karargahının da Kemal'i kendi «adamı» saydığı görülüyor. Pek çok kaynak, kısa bir süre oturduğu Akaretler'deki evi İtalyan kuvvetlerinin korumaya aldığını, İtalyan görevlilerle, daha sonraki yıllarda kendisinin de bir türlü açıklayamadığı karışık konuşmalar yaptığını ve bu arada, paylaşımdan eksik pay aldığı için pek kızgın olan İtalyanlar'ın, Büyük Britanya'nın Ege bölgesine Grekleri çıkarması halinde, İtalya adına yürütülecek silahlı direnme harekatının başına Mustafa Kemal'i düşündüklerini ortaya koyuyor. Bu olgular üzerinde herhangi bir tartışma bulunmuyor.

Eğer kemalist ideolojinin ve yaratılan tabuların etkisine girilmediği takdirde Kemal'in, Amasya'dan sonra ve yavaş yavaş, pek çok tereddütle üstlendiği misyonla hiç ilgisi olmayan bir planla Anadolu'ya gönderildiğini kabul etmek hiç de zor olmuyor. Bu nedenle, kişiye tapınma, personality cult, sorunu olmayan bir yabancı araştırıcıdan kısa bir aktarmanın yararlı olabileceğini düşünüyorum: «It is a strange example of the irony of fate that the Constantinople Government should have sent Mustafa Kemal to Anatolia with the consent of the British Government»[19]. Hans Kohn, İstanbul Hükümeti'nin, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya, Britiş Hükümeti'nin onayını alarak göndermesini kaderin cilvesi olarak görüyor.

Devam ederken iki soruyu formüle etmem gerekiyor; birincisi, Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında Türkiye'deki kurtuluş hareketleri envanteriyle ilgilidir. Böyle bir envanteri, hem tarihsel ve hem de aktüel olarak yapma zorunluluğu var; çünkü, bilince girmiş tarih, son derece aktüeldir ve pek çok aktüel olandan daha etkili olabiliyor. İkinci soru ise, Kemal'in lider seçilmesi üzerinedir. Yıllardır uygulanan ideolojik şiddet ve tek yanlı tarih yazımı ile

anlatımı nedeniyle, böyle bir sorunun ortaya atılması yadırganabilir; buradaki yazım, böyle bir sorunun çok gerekli olduğunu ortaya koymak durumundadır.

Bu soruları cevaplandırmadan önce bir açıklığa ihtiyaç görülüyor; Türkiye'de kurtuluş hareketinin ve daha doğrusu hareketlerinin başlaması, İzmir'in işgalinden öncesine denk düşüyor. Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesinin de İzmir'in işgaliyle bir ilgisi bulunmuyor; işgal 15 Mayıs ve Kemal Paşa'nın hareketi ise 16 Mayıs tarihindedir. Ardarda gelmesi bir rastlantı olarak ortaya çıkıyor; çok önemli görmüyorum. Görevlendirme yazışmaları İzmir'in işgalinden önce başlıyor; bunları gösterebilmeyi umuyorum.

Bu arada, ilerde geliştirmek üzere, bir noktayı vurgu ile, ortaya koyma gereği duyuyorum: Kemal Paşa'nın planlanan Doğu'ya gönderilme tarihi, gerçekleşen tarihten öncedir. En geç Nisan Ayı içinde Doğu'ya çıkmasının, hem Damat Ferit Hükümeti ve hem de Büyük Britanya işgal kuvvetleri tarafından kararlaştırılmış olması akla çok uygun düşüyor. Böyle bir düşünce için, birisi tarihsel ve diğeri mantıktan çıkan iki grup kanıt görünüyor; kemalist kaynakların pek çoğu, Kemal Paşa'nın Doğu seferinin kararlaştırılmasından sonra İstanbul'da bir zaman daha geçirdiğinde birleşiyorlar. Bunun nedenleri üzerinde düşünmek istemiyorlar; bir genel «hazırlık» edebiyatı, her türlü düşünmeyi önlüyor. Ancak kemalist kaynaklar, Kemal Paşa'nın misyonu kabul ettikten sonra, görev başına gidişini geciktirdiği konusunda nettirler. Bu netliğe ekleyebileceğim mantıksal gerekçe, işgal kuvvetlerinin Kemal'in misyonunu onayladıktan hemen sonra, Kemal'in geri alınmasını istemeleridir. Kemal Bey'in büyük bir ekiple ve kendine özgü gösterişle hareket etmesinin, hep yetki genişlemesinden yana oluşunun, genişleyen yetkilerinin bile ötesine geçme huyunun, pratik örneklerinin, Büyük Britanya işgal kuvvetlerini ürkütmüş olması ihtimal dahilinde görülüyor. Bunları kabul ediyorum; ancak bunların da arkasında mantıksal gerekçeler bulma gereği var.

Bu gerekçeyi şöyle formüle edebiliyorum: Kemal, Do-

ğu'ya, Osmanlı Hükümeti ve Büyük Britanya İmparatorluğu adına, düzen sağlama misyonu ile gönderiliyor. Fakat görevinin başına gidişi gecikince, Büyük Britanya emperyalizmi, Kemal misyonundan beklediği bastırma işlerinin bir bölümünü, doğrudan doğruya kendisi yapıyor; Kars'ta kurulan Güney Batı Kafkasya Şura Hükümeti'nin bastırılması bunlardan birisidir. Dolayısıyla, İngilizler, önce, güzel bir İngiliz sözü ile, kendi kestanelerinin ateşten alınmasını Kemal'den beklerlerken, daha sonra kestaneleri ateşten alma işini kendileri üstleniyorlar. Kemal misyonuna ihtiyaçları kalmıyor.

Şimdi yazılarım ve yazıcılığım üzerine bir parantezle devam ediyorum; giderek, bütün yazıcılığımı yöntem odağında toplayabiliyorum. Bilim, mikro olan ile makro olan, en küçük olanla, evren'in içiçe algılanmasından çıkıyor; evrenin yasalarını formüle eden Newton'un limit kavramını geliştirerek türev yöntemine ulaşması rastlantı olmamalıdır. Bu, bir. İkincisi, bilim bir tartı işidir; bilimsel yenilik, ağırlıkları değiştirme anlamına geliyor. Tarih araştırmalarında bilimsel yenilik, daha önce önemsizi önemli, önemliyi önemsiz yapma süreciyle realize oluyor. Kars Şurası, bunlara bir örnek oluyor; şimdiye kadar üstü örtülmüş bir biçimde duruyor.

Bir tezi, bir soruyla ortaya koyabiliyorum: Kars'ta Türkler tarafından kurulan Güney Batı Kafkas Şura Hükümeti'nin 19 Nisan 1919 tarihinde işgalci Büyük Britanya kuvvetleri tarafından bastırılması mı, yoksa, 15 Mayıs 1919 tarihinde Büyük Britanya'nın desteğiyle Helen kuvvetlerinin İzmir'i işgali mi daha önemlidir? Bugüne kadar yazılan ve anlatılana bakılacak olursa, İzmir'in işgali daha önemli görülüyor. Fakat buna şu cevabı vermek imkan dahilindedir: İzmir'in işgalini ön plana çıkarmak, Kars'ın işgalini gölgelemek içindir.

Tarih yazmak, mantık kurmaktır; mantık arayışını sürdürmek istiyorum. Kemal Paşa'nın Doğu'ya gönderilmesinin, İzmir'in işgalini önceden sezerek bir hazırlık olduğu düşünülebilir ve bu pek çok zaman, açıkça veya dolaylı bir biçimde ileri sürülüyor. Bunlara katılmak zordur; çün-

kü, İzmir'in işgalini ihtimal dahilinde gören bir tek yönetici ya da aydın bulunmuyor. Wilson Öğretisi'ne safdilce iman etmek, Büyük Britanya yanlısı güçlü bir parti yaratmak, böyle bir gelişmenin önünü alıcı ciddi önlem olarak görülüyor; işgalin yarattığı derin üzüntü ve ümitsizlikte böyle bir günü beklememenin rolü büyüktür.

İzmir'in işgaline kadar kurtuluş hareketinin başlamasında, pek az istisna dışında, Ermeni Tehditi, tek motor durumundadır; Türkler ve Kürtler, yaşadıkları yerlerde bir Ermeni Devleti kurulmasından ve Ermeni egemenliği altında yaşamaktan ölümcül bir korku duyuyorlar. İzmir'in işgali buna bir de Helen egemenliği altında yaşama korkusunu ekliyor; böylece çaresizlik içinde kurtuluş mücadelesi eğilimlerini artırıyor.

Tezi yazıyorum: Türkler'de, Rusya hariç, bir büyük devlet karşıtlığı hiç doğmuyor.

Kürtler'de, Rusya karşıtlığı bile yaşanmıyor.

İttihatçılar, artan ölçüde bir Büyük Britanya karşıtlığını sembolize ediyorlar. Enver ve Cemal'de, İngiliz karşıtlığı bir kine dönüşüyor. Ancak bu kütlelere yansımıyor.

Büyük Britanya, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesini, bir anti-İngiliz kütlesel eğilim doğmadan, atlatabiliyor. Bunda, kemalist liderliğin Anglofil bakışının önemli bir rolü olduğunu söyleyebilecek durumdayım.

İzmir'in Helen kuvvetleri tarafından işgali, Türkiye kurtuluş hareketinin başlangıcı değildir; bu, ciddiyetten son derece uzak bir iddia olarak ortada duruyor. Daha da ciddiyetsiz bir iddia ise ilk kurşunun İzmir'de atılması oluyor; İzmir'de bir «ilk kurşun» anıtı olmasını bir tarih tuluatı olarak görüyorum. Türkiye'nin modern kurtuluş savaşında ilk kurşun İskenderun çevresinde (*) ve yine Ermeni tehditi karşısında atılıyor.

(*) Güney yörelerinin direniş mücadelesini yapanlar ilk çatışmanın İskenderun'da ve Belen'de olduğunu ifade ediyorlar.

«17 Aralık 1918 de Yarbay Remieu'nün komutasındaki birlikler Mersin'den karaya çıktılar. Aynı gün General Hamlin teftiş için maiyeti ile beraber Adana'ya geldi.»

«Romieu'nün kuvvetleri 19 Aralık'ta Tarsus'u ve 20 Aralık

«İlk kurşun» anıtı Hasan Tahsin adına dikiliyor; asıl adı Osman Nevres olan Selanik doğumlu bu karışık adam hakkında, daha önceki çalışmalarımda, durmuş bulunuyorum. O zamanı bilen Bezmi Nusret Kaygusuz, anılarında,

---

Cuma Günü ise Adana'yı işgal ettiler. Bunların çoğu Ermeni lejyonları idi.»

«Lejyonların coşkunlukları ve fena muameleleri dolayısıyla evvela İskenderun'da ve sonra Belen'de çarpışmalar oldu.»

Kazım Ener, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1963, s. 15.

Genelkurmay Harp Tarihi ise ilk kurşunun Dörtyol'un Özerli ve Karaköse Köyleri'nde atıldığını yazıyor.

«Fransızlar İskenderun'a asker çıkardıktan sonra 11 Aralık 1918 de takviyeli bir piyade alayı ile Dörtyol kasabasını işgal ettiler. Bu kuvvetlerin arkasından Ermeni alayına ait bazı birlikler de gönderildi. Bunlar Dörtyol dolaylarındaki köylere işkence ve zulüm yapmaya başladılar.»

İşgalciler Özerli Köyü'ne gidiyor ve karşı koyan Mehmet Ağa ile Yusuf Ağa'yı «elleri bağlı olarak Fransız İşgal Komutanı'nın kapısı önünde süngülemek suretiyle şehit» ediyorlar.

«Bu cinayetten sonra da Dörtyol'un hemen Güney'inde bulunan Karaköse Köyü'ne taarruz ettiler. Buradaki halk kendilerini savunma için Dörtyol'a ve Özerli'ye giden yolları taştan barikatlar yapmak suretiyle kapattılar ve buraya gelen Fransızlara ateşle karşı koydular.»

«19 Aralık 1918 de yapılan bu çarpışma Türk milletinin düşmana karşı ilk ayaklanması ve direnmesidir.»

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, IV ncü Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 55-56.

«İzmir işgalinde oradaki bazı ümera ve zabitlerimizin mukavemet etmemeleri ve hiç olmazsa çekilmemeleri tarihi bir lekedir. Ne asker ne de halk, değil mukavemet, bir tevekkül ile teslim oluyorlar.»

«Eğer Yunanlılar İzmir'de mukabele görseydi İstiklal Harbi'nin başlangıcı daha başka manzara gösterecekti.»

Kazım Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 53.

Bunlara benim ekleyeceklerim şudur: Belen ya da yerlilerin söyleyişiyle Belan, Büyük Suriye'yi İskenderun Körfezi'ne bağlayan ya da açan bir geçit'tir. İskenderun'un dağ yaylalarından birisi oluyor ve benim çocukluğumun yazlarının bir bö-

Hasan Tahsin'in her türlü direnişe karşı olduğunu, İngiliz yanlısı «Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti» üyesi olduğunu, İzmir'de başyazarlığını yaptığı Hukuk-u Beşir Gazetesi'nin de aynı rengi taşıdığını ortaya koyuyor; «bu gazete, Cemiyeti, tamamen Prens Sabahattin'e bağlamaktadır» dedikten sonra «ve onun namına aza kaydetmiştir» diyor[20]. Türkiye kurtuluş mücadelesinde ilk kurşunu attığı ileri sürülen kimsenin, kurtuluşa ve direnmeye karşı olması bir tarihin cilvesi üzerinde, çok kısa da olsa, tekrar durmak gereğini duyuyorum.

Nurdoğan Taçalan'ın «Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken» başlıklı monoğrafisi, benim bilgime göre, Hasan Tahsin hakkında bilgi veren ikinci kaynak oluyor. Taçalan, araştırmalarını yaparken, karşılaştığı biyoğrafi karşısında şaşırmışa benziyor ve şunları dile getiriyor: «Ela gözlü, uzun boylu, yakışıklı adamın dalgalı, daha doğrusu fırtınalı bir denize benzeyen hayatını incelemeden onun hakkında yargıya varmak doğru değildir. Bir kahraman mı? Bir maceraperest mi? Yoksa bir anarşist miydi? Belki hepsi. Belki de hiç biri değil. Ya da şöyle diyelim: Saydıklarımızdan birer parçayı kişiliğinde taşıyan bir insan»[21]. Bunlara şantajcılık eklenebilir; yabancı devletlerle ilişki üzerinde de durulabileceğini sanıyorum. Gazetesinin yeri, «Frenk Mahallesi'nde, Aya Fotini klisesinin tam karşısına düşen Bakırcıyan» pasajındadır; 14 Mayıs 1915 tarihinde Moralızade Halit Bey'in bürosuna giderek ne için olduğunu belirtmediği bir miktar borç alıyor ve 15 Mayıs Sabahı, matbaasındaki çıraklardan Albert ile kızkardeşine «evden katiyyen çıkma, ben gelinceye kadar bekle, ben gelemezsem Mr. Van Der Zee gelip seni alacak» diye haber gönderiyor. Çok güzel; Türkiye'de kurtuluşun ilk kur-

---

lümü burada geçti; öyle hatırlıyorum.

Ancak annemden daha çok Dörtyol ve Köyleri'nde, ayrıca Erzin'de, çete direnişi öyküleri dinleyerek büyüdüm. Teşkilat-ı Mahsusa'dan olduğunu tahmin ettiğim Osman Dedem bu dönemde, burada, çetecilik yapıyor. Annemden şimdi de en çok dinlediğim, babasının atının arkasında bir köyden diğerine taşınmasıdır; «mağaralarda yaşardık» diye anlatıyor.

şununu attığı iddia edilen Hasan Tahsin, kızkardeşini Türkiye'nin en ünlü ve zengin komprador ailelerine emanet ediyor.

«Hasan Tahsin» adını sonradan alıyor; bu ismin ilk sahibi Teşkilat-ı Mahsusa'nın yürekli mensuplarından birisi olmakla birlikte disiplinsizlik yaptığı için Örgüt tarafından idam ediliyor. 1888 yılında Osman Nevres olarak dünyaya gelen Hasan Tahsin Recep'in de, hiç kuşkusuz, atak ve gözüpek bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılıyor. Pek çokları türünden İttihat ve Terakki'ye giriyor; ayrılıyor ve İttihat ve Terakki düşmanlığı, Hasan Tahsin'i net bir işbirlikçi ve ihbarcı durumuna getiriyor.

Hasan Tahsin'in geçmişinde Bükreş'te Türk düşmanı Boxton Kardeşlere suikast düzenlemek, Avam Kamarası'nı ateşe vermeyi düşünmek türünden eylemler var; savaş sırasında İzmir'e İttihatçılar tarafından gönderildiği de kesindir. Savaş sırasında en önemli yolsuzluklardan birisi, Türkiye tarihinde, «vagon» yolsuzlukları olarak biliniyor; vagonlar, savaş gereklerine tahsis edildikleri için tüccarların vagon tahsisi elde edebilmeleri büyük rüşvetlerle gerçekleşiyor. Taçalan, bu eski devrimci ve ölçüsüz Hasan Tahsin'in «vagon ve koli yolsuzluğu kurbanlarından biri» olduğunu yazıyor; İttihatçılardan vagon tahsisi elde ediyor, paketler yükleniyor ve ancak ilk kurşunu attığı iddia edilen Tahsin Recep, karaborsadan zarar ediyor. Taçalan, «Hasan Tahsin'in koyu bir İttihat ve Terakki düşmanı kesilmesi kanımızca bu olaylardan sonradır» diye yazıyor. Belki de İttihatçıların zararını karşılamamaları nedeniyle, Hürriyet ve İtilaf yanlısı Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'ne katılıyor; bu Cemiyet, direnişe karşıdır.

Her dönemde bazı hareketler ortaya çıkıyor; başlı başına önemleri tartışılabiliyor. İdeolojileri belirsizdir veya yaptıkları çelişik görünüyor; bu nedenle büyük önem izafe etmek zor görünüyor. Ancak bunların karşıtı olmak çok daha belirgin ve net bir kimlik belirliyor; İttihat ve Terakki, bu tür hareketlerden birisidir. Karşıtlığı, çok büyük ölçüde ihanet kapılarını açıyor. Nurdoğan Taçalan, Hasan Tahsin'in Hukuk-i Beşer Gazetesi'ndeki yazılarından biri-

sini aktarıyor: «Çerkes ümerasından harb-i ahirde vatanına pek çok hidematı sabketmiş General Townsend Cenapları'nın Büyük Ada'dan firarlarını bizzat deruhte ettikleri» cümlesi, bu yazıda yer alıyor. Kütülamare Kahramanı Halil'in esir aldığı ve Büyük Ada'da ikamet eden General Townsend'in «vatanına» büyük hizmetlerinden söz ediyor ve Çerkes liderlerinin Townsend'i kaçırarak özgürlüğüne kavuşturmayı planladıklarını, Townsend'in bunu reddettiğini yazıyor. Çerkesler, Büyük Britanya'ya bağlılıklarından dolayı övülüyor; ancak bağlılıklarını kanıtlayamayanlar da var. «Çerkeslerin, müslümanların, en samimi hamisi Büyük Britanya'ya merbutiyet-i maneviye ve hürmet hislerini ibraz etmeye muvaffak olamayan Ethem Bey» bunlardan birisidir; müslümanların en içten koruyucusu Büyük Britanya'ya bağlılık ve saygı duygularını yeteri ölçüde açıklamamış olan Çerkes Ethem de kınanıyor.

Kurtuluş tarihinde Çerkes Ethem'in İzmir'in İttihatçı ve aynı zamanda son derece Anglofil Valisi Rahmi'nin oğlunu kaçırarak zengin Rahmi'den para aldığı biliniyor; bir esrar perdesi arkasında kalıyor. Tahsin Recep, Çerkes Ethem'i sevmemekle beraber İngiliz dostu Rahmi'nin paralarının alınmasını çok olumlu buluyor; çünkü, Çerkes'in eylemine, «milyonlarca altınlarla İttihat ve Terakki'nin her zaman için vatan ve İtilaf Heyet-i Düveliyesine tehlike olduğunu nazar-ı dikkate alarak, bu müthiş kuvveti, Rahmi'nin İttihat ve Terakki teşkilatı uğruna istimal edeceği bu altın bombayı elinden almak» gözüyle bakıyor. Çerkes'in bununla bir direniş kuvveti örgütlediğini görmeye ve bilmeye ömrü yetmiyor ve yazmayı sürdürüyor: «Meselede endişe-i vatan gayesiyle müthiş bir teşkilatın ruhu olan bir uzvu maddi ve manevi bir darbe indirmek ve sonra da elan İttihat ve Terakki illetiyle musap bir çok halkımızın ve hele Düvel-i İtilafiye'nin murahhaslarının nazar-ı dikkatlerini, teşkilatın gizli kuvvetleri, manevraları üzerine celp etmek.» Hasan Tahsin, gözü dönmüş bir ihbarcıdır; gizli direniş yuvalarını, işgal kuvvetleri delegelerine açıklamayı açıkça savunabiliyor.

Böyle bir insanın bir direnişçi veya kurtuluşçu olmasını imkan dahilinde göremiyorum; kesin olarak bilinen

Hasan Tahsin'in o gün öldürülmüş olduğudur (*). Öldürüldüğü için kurşun attığının yazılması da muhtemel görünüyor. Bundan daha fazla üzerinde durulmasını da gerekli görmüyorum.

Şimdi sıra birinci sorudadır; bu soruyu cevaplandırırken bilince yerleşmiş tarihin, büyük bir maddi güç olduğu yönündeki görüşümü tekrarlıyorum. Bu tekrarla birlikte, 1919 yılında, hem muhtemel kurtuluşçular ve hem de işbirlikçiler açısından en çok yaşayan envanter kaleminin Hareket Ordusu olduğunu düşünüyorum. Hem Vahdettin ve hem de Kemal (**) için Mahmut Şevket Paşa örneğinin son derece düşündürücü olduğunu ileri sürmek durumundayım.

Mahmut Şevket, 1856 yılında Bağdat'ta doğuyor; Harbiye'den sınıf birincisi olarak ve kurmay yüzbaşı olarak çıkıyor. Almanya'da staj görüyor; fakat staj ile başlayan bu Alman bağlantısı Mahmut Şevket'in kişilik çizgilerinden

---

(*) İlk olmadığı kesin olan bu kurşunun kim tarafından atıldığı konusunda kesin bir görgü tanığı bulunmuyor. İlk olmadığı kesin bu kurşunla kimin öldüğü konusunda da netlik bulunmuyor. Taçalan'ın yazdığına göre, İzmirliler, ölenin, «Fasulya mahallesinde meyhanecilik yapan bir rumun oğlu Yani» olduğuna inanıyorlar. Ömer Sami Coşar ise buna katılmıyor ve ölenlerin Jorj Papakostos ve Basil Delaris olduğunu ileri sürüyor.

Böylece ilk kurşun da, atan da, ölen de bir söylence düzeyini aşamıyor.

N. Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1970, s. 247.

(**) Aydın Üzerine Tezler dizisinde, «Rusçuk Yaranı» aydınları ve Alemdar Mustafa Paşa ilişkisini incelemiş bulunuyorum. Rusçuk Yaranı adını alan ihtilalci aydınlar kendi senaryolarını uygulamak için bir komutan paşa arıyorlar ve iyi niyetli, mert, ancak işlek bir kafa yapısına sahip olmadığı yazılan Alemdar Mustafa'yı buluyorlar. Mustafa Mahmut'u ölümden kurtarıyor ve Sultan Mahmut olarak tahta çıkarıyor; pek çok yenilik hareketinin başlamasına imkan hazırlıyor. Sadrazam oluyorsa da, İkinci Mahmut'un dolaylı onaylamasıyla, ölümden kurtulamıyor.

Mahmut Şevket ile birlikte Alemdar Mustafa'nın yazgısının da Mustafa Kemal'i derinden etkilemiş olduğunu düşünüyorum.

birisi haline geliyor ve İbnülemin Mahmut Kemal, Mahmut Şevket'in «dokuz-on sene» Almanya'da kaldığını bildiriyor.

Türkiye'de tarih bilgisi, Osmanlı subayı olarak, Mustafa Kemal ile sınırlıdır; halbuki Mustafa Kemal parlak subaylar için bir model olmaktan uzak düşüyor. Mahmut Şevket'in çok çeşitli askeri görevlerinin yanında pek çok kitabın yazarı olduğu da anlaşılıyor; ilgi alanı logaritma cedvelinden Fransızca'dan romantik romanlar çevirmeye kadar yayılıyor (*). Alman yanlısı ve aynı zamanda modernizasyon taraftarı olduğu görülüyor; 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden sonra Üçüncü Ordu Komutanlığı'na atanmasının yanında bir de «Rum İli Vilayatı müfettişi umumiliği vekaletine» tayin ediliyor. Mahmut Şevket'in tarihte yer alışı bu görevi sırasında gerçekleşiyor; 31 Mart Gerici asker ayaklanması olunca, gönüllü bir halk ordusu ile İstanbul'un üzerine hareket düzenleniyor. Türkiye'de burjuva halk hareketleri her zaman başlarında bir ordu komutanı görmekten rahatlık ve kolaylık duyuyorlar; Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu komutanı oluyor. Mustafa Kemal, bu orduya bağlı iki tümenden birisinin kurmay başkanıdır; bir kaç kez Mahmut Şevket Paşa'nın yanında çalışıyor.

Buraya kadarı ve bundan sonrası hep biliniyor: Tam bir İttihatçı değil; ancak İttihatçılar, Mahmut Şevket'e güveniyorlar ve bu güvenle, Bab-ı Ali baskınından sonra Mahmut Şevket'in sadrazam olmasını sağlıyorlar. Sadrazamlığı çok kısa sürüyor; gerici ve İngiliz yanlısı bir koalisyonun aldığı düzenleme sonucu öldürülüyor.

(*) Devleti Osmaniye'nin bidayeti tesisinden şimdiye kadar Osmanlı teşkilatı ve kıyafeti askeriyyesi, Logaritma cedveli risalesi, Usûli hendese, Hendese-i mücesseme, Fenni esliha, seferber zabitana mahsus muhtıra, 9,5 milimetrelik mavzer tüfenkleri risalesi, Küçük çaplı mavzer tüfenkleri, Mükerrer ateşli tüfenkler, Ihlamur Altı (Fransa üdebasından Alfons Kar'ın bu namdaki romanının tercemesidir); bunlar, Mahmut Şevket'in yazdığı ve çevirdiği kitap listesidir.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1982, s. 1881.

Daha az bilinen bir yan var; Mahmut Şevket, karargahını Çatalca'da kurduğu zaman İstanbul'daki gericilikten korkan mebus ve ayanın önemli bir bölümü, Hareket Ordusu'na sığınıyorlar. Aya Stefanus ve Yat Klübü Mahmut Şevket'in kontrolu ve koruması altında bulunuyor; buraya kadar olanda bir olağan dışılık görünmüyor. Olağan dışı olan şudur: İstanbul'dan kaçan ve Yeşilköy'de Yat Klübü'nde toplanan millet temsilcileri ve senatörler, her nasılsa, Meclis-i Milli adıyla yasama organı oluşturduklarını ilan ediyorlar. Bu, belki de Türkiye tarihinin ilk halk meclisidir; Nisan 1909 tarihinde gerçekleşiyor. Bu kadar da değil; Meclis-i Milli, Sultan Abdülhamit'in hükümdarlığına son verme kararı alıyor ve üç kişilik bir kurul ile bunu Hamid'e bildiriyor. Hamid, halk meclisi kararıyla görevine son verilen ilk Osmanlı sultanı oluyor.

Yalnız burada yapılmakta olan tartışma açısından Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Milli'nin önemi bir başka yerde yatıyor; Sivas Kongresi hazırlıklarını İstanbul Hükümeti, bir Meclis-i Milli çağrısı olarak düşünüyor ve son derece ürküyor. Bütün uzlaşma girişimlerine karşın, İstanbul ile Anadolu arasında ilişkilerin gerginleşmesinde bu değerlendirmenin ve Vahdettin'in korkusunun önemli bir rolü olduğunu düşünmek gerekiyor.

Bab-ı Ali Baskını ile doğrudan doğruya ilgili olan bir başka gelişme ya da tarih envanteri var: «Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi». Bu, Türkler tarafından kurulan ilk cumhuriyet rejimi olmasının yanında, hem Teşkilat-ı Mahsusa'nın resmen kuruluşuna yol açması ve hem de daha sonraki Anadolu rezistansına pek çok açıdan modellik etmesiyle de büyük önem taşıyor. «Batı Trakya Geçici Hükümeti» de, belki de sadece bu nedenlerle, Türkiye'nin özgürlük ve modernizasyon tarihinin üstü örtülen bölümlerinden birisini oluşturuyor.

Bab-ı Ali Baskını, İttihat ve Terakki içindeki genç subayların, Edirne'nin ve tüm Trakya'nın Bulgaristan'a kaybı karşısında Hükümet'in seyirci kalmasına bir tepki olarak ortaya çıkıyor; Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Yakup Cemil tarafından öldürülüyor ve sadrazam Kamil'in zorla

İstifa ettirilmesinden sonra Mahmut Şevket Paşa başkanlığında yeni hükümet kuruluyor. Başbakanlığı basan Enver ve arkadaşları, Kamil'in sadece askerlerin zorlamasıyla istifa ettiğini yazmak istemesi üzerine, istifa yazısına «ahali», bugünkü sözlerle «halk» sözcüğünü de ekletiyorlar ve Kamil'den «ehali ve ciheti askeriyyeden vuku bulan teklif üzerine» istifa etmek zorunda kaldığını bildiren bir yazıyı alarak Saray'a çıkıyorlar. Sultan'a, Mahmut Şevket'in kendi seçimleri olduğunu bildiriyorlar; Sultan «hayırlı olsun» demek durumunda kalıyor.

Daha sonraki yıllarda Mustafa Kemal'e Çankaya'da genel sekreterlik yapan Bıyıklıoğlu, Trakya'daki milli mücadele üzerine yazdığı tarih çalışmasında «Babıali Baskını'ndan sonra iktidara geçen İttihat ve Terakki Hükümeti vatanın geçirmekte olduğu büyük buhran ve karşılaştığı tehlike günlerinde içeride huzur ve sükun sağlamak ve bütün memleket kuvvetlerini yurt savunmasında birleştirmek lüzumunu duymuştu»[22] dedikten sonra şunları ekliyor: «Bu maksatla, bütün yurtseverleri içine alacak bir Müdafaai Milliye Cemiyeti kurulmasına, Ocak 1913 de, teşebbüs olundu» (*). 1919 yılından itibaren kurtuluş mücadelesi için örgütlenme gündeme gelince, ilk akla gelen, 1913 yılındaki model oluyor.

Fakat bu kadar değil; daha ilerdeki bölümlerde değinmek imkanım olacağını sanıyorum, Enver, Trakya tehlikeye düşünce, Teşkilat-ı Mahsusa düşüncesi hem örgütsel planda ve hem de program olarak burada deniyor. Süleyman Askeri Bey'in başkanlığında, daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'yı geliştiren Kuşcubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Saml'nin yönetiminde gönüllü bir ihtilal kuvvetini Trakya'ya

---

(*) Bıyıklıoğlu, «o vakit, ehemmiyet ve manası pek de anlaşılamayan ve Rumeli'nin elden çıkması gibi bir milli felaket karşısında faaliyete geçen Müdafaai Milliye Cemiyeti'ni», Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra kurulan «cemiyetlerin fikir ve isim itibariyle, temeli ve öncüsü görmenin yerinde olacağını sanıyorum» diye yazıyor.

Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Cilt I, Ankara, 1955, s. 66.

gönderiyor. Bu kuvvetler, Trakya'da Bulgarlara karşı büyük başarılar elde ediyorlar ve Osmanlı Devleti'nden şeklen ayrılarak «Garbi Trakya Hükümet-i Mukakkatesi» adında bir cumhuriyet oluşturuyorlar. Kurulan Batı Trakya Geçici Hükümet'in başkanlığına Profesör Salih ve ikinci başkanlığına da Çerkes Ethem'in kardeşi Reşit getiriliyor[23] Ancak, Nevzat Gündağ'ın «1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi» başlıklı monoğrafisinde belirtildiğine göre, bu bağımsız hükümette bütün yetkiler, «Garbi Trakya Kuva-i Milliye» kumandanı ünvanını da taşıyan ve Genelkurmay Başkanı ve «Garbi Trakya Hükümeti İcraiyesi Reisi» sıfatlarının da sahibi, örgütsel adı Süleyman Zeynelabidin olan Süleyman Askeri Bey'de toplanıyor.

Askeri Bey, bütün bu operasyonlarda, Süleyman Zeynelabidin olarak biliniyor; kendisinden sonra, gönüllü akıncı kuvvetlerinin başında Batı Trakya'ya ilk giren Eşref Kuşcubaşı ile Hacı Sami, önemli yetkilerle donatılıyorlar. Eşref, «Umum Milli Kumandan» ve «Umum Çeteler Kumandanı», kardeşi Hacı Sami «Umum Müfettiş» veya «Milli Müfettiş» olarak tanımlıyorlar.

Bağımsız Batı Trakya Hükümeti, Osmanlı Devleti ile bağlarını kestiğini bütün dünyaya duyuruyor; Süleyman Askeri, bir de istiklal marşı (*) yazıyor. Bunun dışında, Helen ve Bulgar pullarını geçersiz sayıyorlar ve ayrı pul bastırıyorlar. Bu kadarla da kalmıyorlar, bir de resmi Batı

(*) Süleyman Askeri'den sonra, benim saptamalarıma göre, istiklal marşı yazan bir diğer komutan, Kazım Karabekir oluyor: Erzurum'daki güçlü mevzilinden, Ankara'ya, «kabul edilecek istiklal marşının güfte ve bestesinin bundan aşağı olmamasını rica ediyorum» diyerek, bir marş gönderiyor. Aktarıyorum.

Ya istiklal, ya ölüm! Ya istiklal, ya ölüm!
Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklalsiz yoktur yerim
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna?
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar, hür ölür, nurlu ümmetiz.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 159.

Trakya Ajansı kuruyorlar[24]. Böylece, resmi Anadolu Ajansı'na da modellik etmiş oluyorlar; bütün bunlara ek olarak, Tevfik Bıyıklıoğlu, Türkçe ve Fransızca yayın yapmak üzere «Independent» Gazetesi'nin çıkarılmasının hazırlıklarına başlıyorlar. Independet Gazetesi ile daha sonra Ankara'da çıkan Hakimiyet-i Milliye arasındaki mesafe çok kısadır; şaşırtıcı bir paralellik ortaya çıkıyor.

Devrimcilik kopuşu, tarihçilik sürekliliği arayıştır.

Her devrimci ya da devrimsi iktidar, kendisini büyük bir kopuş olarak gösterme eğilimindedir. Kemalist iktidar, bu eğilimi, haklılık çizgisinin çok dışına götürüyor. Burada kemalist akımı, çizginin çok içine ve berisine çekmeye çalışıyorum.

Pek çok resistans odağı görülüyor; birbirleriyle bağları yok. Çok çeşitli eğilimleri temsil ediyorlar; 1918 yılı sonunda, Esat Paşa'nın, İstanbul'daki bütün dernek ve akımları bir «Milli Kongre» çatısı altında toplama girişimi, bir ucu gösteriyor; pasifisttirler. Silahlı mücadeleye karşı bir tutum alıyorlar; Talat'ın, eninde-sonunda çeteciliğe başvurulacağı yolundaki sözleri nedeniyle, çeteciliğin İttihatçılık ile özdeş tutulmasından korkuyorlar. Halide Edip'in sözleriyle bir araya geliyorlar, konuşuyorlar, tartışıyorlar ve ayrılıyorlar.

Bunun diğer ucunda, Karamürsel'de oluşturulan milis taburu görülüyor; adı, kendisini anlatıyor. Tarihini pek net bir biçimde saptayamadığım bu gönüllü taburun adı, «Ne Olursa Olsun» oluyor[25]. Bunlar hep halk hareketleridir; sonucu «ne olursa olsun» diyerek, bir mücadeleye atılıyorlar. Mücadele, silahlı mücadeledir; pek çok yerde zengin ve varlıklı bir aile mensupları, silahlı mücadeleyi reddediyor (*); genç okumuşlarla, sıradan halk, rezistansı, silahlı mücadele olarak anlıyor.

(*) «Ne Olursa Olsun» taburunun daha geç oluşturulması ihtimal dahilindedir; Gologlu, bu ve «Gök Bayrak» milis taburlarının eylemlerinden söz ederken 1920 yılı başlarını veriyor.

Gaziantep Savunması da, burada, benim ön plana çıkarmak istediğim zaman kesitinden biraz daha sonraki bir zamana düşüyor. Ancak yine de aktarmak gereğini duyuyorum.

Silahlı halk mücadelesi, seçime dayalı bir komutanlık sistemini getiriyor. Güney yöresi, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde ilk mermiyi atıyor; merminin önemli olduğu görülüyor. Güney'de halk ordusu kurulurken, «herkes silahını kendisi buluyor ve bölük kurulunca komutanını seçiyor»[26]; mermi, rütbe işareti işlevini de görüyor. Halk ordusunda üniforma, aba, çarık ve yün şalvardan meydana geliyor; takım komutanı yakasına bir, bölük komutanı iki ve grup komutanı ise üç mermi takıyor.

Halk mücadelesi kendi bey ve paşa'larını çıkarıyor; Yemen'de sıra neferi Mehmet Sait, «Şahin Bey» oluyor. Çukurova, milis komutanlarından birisini «Sinan Paşa» yapıyor. Balıkesir'de Hacim Muhittin, «Hacim Paşa» yapılıyor.

Hacim Muhittin Çarıklı'nın önderliğinde, Balıkesir «Hareketi Milliye Kongresi», aşağı-yukarı, Erzurum Kongresi ile aynı hafta içinde toplanıyor. İkisi arasında nitelik farkı görüyorum; Balıkesir'de yine tam bir halk örgütlenmesi ve doğrudan doğruya silahlı mücadele öngörülüyor. Örgütlenme tüzüğünün altıncı ve yedinci maddeleri bunu açıkça ortaya koyuyor. Altıncı madde şöyledir: «Alay kumandanları kongrece intihap olunur. Tabur ve bölük kumandanları heyeti milliyenin sülüsan (*) ekseretiyle intihap olunur. Bu kumandanların eşraftan ve ileri gelenlerden birisi olması şarttır. Bu vazife-i vataniyenin kabulü mecburidir»[27]. Alay kumandanlarının zorunluluğu tüzüğe konuyor. Yedinci madde, «milli kumandanların yanında as-

---

«Türkler arasında, Milli Savaş Teşkilatı'nın kurulması sırasında bazı anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bilhassa tahsil görmüş veya varlıklı Türk aileleri mensuplarından bir kısmı, o zaman dünyanın en kuvvetli devletlerinden biri olan Fransa'nın modern ordularına silahla karşı koymayı bir intihar sayıyorlardı.»

Bu ayrım hep var; Gaziantep savunmasında destanlaşan Mehmet Sait, kendisine Şahin Bey deniliyor, Yemen'e er olarak giden bir yoksuldur.

Sadettin Göneç, Milli Mücadelede Gaziantep, Ankara, 1989, s. 36-37.

(*) Üçteki iki çoğunluk anlamına geliyor.

keri bir kumandan muavini bulunacaktır» hükmünü getiriyor. Böyle bir yapılanma, Erzurum Kongresi ruhunun tam tersini ve Bolşevik ordu örgütlenmesinin de ilerisini anlatıyor; Bolşevik silahlı kuvvet örgütlenmesinde siyasi komiserler, danışman ve yardımcı konumunda oluyorlar. Burada ön plana siyasal kimlik çıkıyor; askerlikte uzmanlığa ikinci yer veriliyor.

Şimdi, envanter çalışmasına kısa bir ara vererek, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirme belgelerine gelmek istiyorum. Görevlendirme ile ilgili bazı belgeler yayınlanmış bulunuyor (*); ancak kemalist tarih ya bunları hiç görmek istemiyor ya da bunlar üzerinde durmamayı tercih ediyor. Yayınlanan belgeler üzerinde ciddi bir irdeleme yapmaktan ısrarla kaçınılıyor.

Yayınlanan belgelerden ilki, 30 Nisan 1919 tarihini taşıyor; Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu kıtaları müfettişliğine atanmasını, Başbakanlık'a bildiriyor. Bu her halde, atama işleminin Vahdettin tarafından onaylandığı anlamına geliyor; böyle olması halinde atama işlemiyle ilgili yazışmaların çok önceden başlamış olduğuna kesin gözüyle bakmak gerekiyor (**). Burada, kemalist kaynakların, Ke-

---

(*) *Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, Eylül 1952.*

İlgiye değer bir nokta var; Kemal Paşa'nın gerçek kimliğini ve siyasal tutarsızlığını göstermeye yarayan bir-iki belge, hep Demokrat Parti iktidarı zamanında yayınlanmış bulunuyor. Görevlendirme belgelerinin bir bölümüyle, Kemal'in Vahdettin'e bakan olmak için dil dökmesi, 1957 yılında Bayur tarafından gün ışığına çıkarılıyor, hep bu dönemdedir. Bunları, kemalizmin 1930 yılında kendisini aşması türünden kemalist restorasyonun da, daha uç noktalara gitme zorunluluğuyla açıklayabiliyorum.

Arkası gelmiyor. Çünkü, kemalizm, bu düzenin eklektizmi'dir.

(**) Jaeschke'in kronolojisinde, 30 Nisan 1919 için, «Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişi oluşu» girişi ve «Milne'nin mütalaası alınarak, terhis işini yapmak üzere Sultan'ın iradesi, Harbiye Nazırı Şakir ve Sadrazam Ferid'in imzaları ile» açıklaması yer alıyor.

G. Jaeschke, Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi 1918-1923, İstanubl, 1939, s. 35.

mal'in görevi kabul etmekle birlikte gidişini geciktirdiği yolundaki açıklamalarını tekrarlamak durumundayım.

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nın 7 Mayıs 1919 tarihli, «Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine Verilecek Talimat Sureti», Kemal Paşa misyonu için üç önemli görev belirliyor. Bunların ilk ikisi, «a) Mıntıkada asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudusunun tesbiti» ve «b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması» ifade ediliyor. Görev bölgesinde düzensizlik olduğu ve düzenin kurulmasıyla birlikte düzensizliğin nedenlerinin araştırılması ve ötede beride bulunduğu sanılan silah ve cephanenin toplatılması, Kemal Paşa'ya görev olarak veriliyor. Güzel; üçüncüsü, biraz daha ileri gidiyor.

«c) Muhtelif mahallerde bir takım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayri resmi bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olup da asker topluyor, silah tevzii ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyyen men'i ile bu kabil müteşekkil şuraların da lağvı.»

Çok daha güzel; bir kimsenin böyle bir görevi kabul etmesi, ilerde yapacağını düşündüğü çok önemli ve çok yüksek hizmetler gösterilerek, savunulmaya çalışılabilir. İkna edici olmayabilir; ancak böyle bir çabayı anlayabiliyorum. Fakat böyle bir görev için, böyle bir kimsenin, Damat Ferit'i, Sultan Vahdettin'ini ve Büyük Britanya istihbaratını nasıl kandırabildiğini anlamakta pek çok güçlük çekiyorum.

Bu kadar da değil; G. Jaeschke'in Büyük Britanya gizli belgelerinin incelemesinden çıkardığına göre, Büyük Britanya emperyalizminin Karadeniz Bölgesi işgal kuvvetleri komutanı General Milne, 17 Şubat 1919 tarihinde Londra'ya gönderdiği raporunda, verdiği emirle Maverayı Kafkas'ın tahliyesini sağladığını belirttikten sonra «General Şevki Paşa'yı Dokuzuncu Ordu kumandanlığından uzaklaştır-

dım» diye ekliyor[28]. Dokuzuncu Ordu'nun komutanı Yakup Şevki'nin işgal kuvvetleri komutanı General Milne'in husumetini çekmesine neden ne olabilir; Erzurum mücadele tarihinin tanığı, daha sonraki yılların «kemalist» politikacısı Cevat Dursunoğlu, ilerde değinmek durumundayım, başlarına bir komutan ararken ilk önce Yakıp Şevki'yi düşündüklerini yazıyor[29]. Yakup Şevki'nin doğruluğu, yurtseverliği ve komuta yeteneği ile tanındığını belirttikten sonra bir de şunları ekliyor: «Ayrıca Mondros Mütarekesi üzerine elviyei selase'yi boşaltırken Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükümete silah ve cephane vererek yardım etmişti». Dursunoğlu'nun bunları yazdığı sırada, Kemal Paşa'nın görevlendirme belgeleri yayınlanmamıştı; arada bir tutarlılık görülüyor.

Şubat Ayı'nda Yakup Şevki'nin görevden alınmasını emrettiğini söyleyerek övünen General Milne, 19 Mayıs 1919 Günü, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışına denk düşüyor, Osmanlı Harbiye Bakanlığı'na bir yazı göndererek neden Dokuzuncu Ordu müfettişliği kurulduğunu ve büyük bir kurmay kurulu oluşturulduğunu ve bu kurulun neden Sivas'a gitmek üzere olduğunu soruyor. Osmanlı Hükümeti, 24 Mayıs tarihinde, Büyük Britanya'nın Bahr-i Siyah Komutanına ilk cevabı vererek, Konya'da da bir müfettişlik kurulduğunu, bunda ayrı bir özellik aranmaması gerektiğini, ayrıca bu müfettişin silahların sürgü kolları ile kamalarının toplanmasını hızlandıracağını yazıyor. General Milne, Kemalist tarihçilikte yazılanların aksine, daha Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan, rahatsızlık gösteriyor.

İlginç; bu cevap üzerine, Büyük Britanya'nın «Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne», 6 Haziran 1919 tarihinde, Babı Ali'ye bir yazıyla «Kemal Paşa ile maiyeti Erkanının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim» diyerek, Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesini emrediyor.

Buna cevabın müsveddesi 7 Haziran 1919 tarihinde hazırlanıyor; 18 Haziran 1919 tarihinde «tebyiz» ediliyor. Müsvedde, 18 Haziran tarihinde temize çekilerek, «Harbiye Mektebi'nde İngiliz Kıtaatı Başkumandanı Gene-

ral Milne Cenaplarına» gönderiliyor; bunun bir paragrafını aktarıyorum. «Binaenaleyh hem bilcümle şikayetin önünü almak ve hem de Hükümet'in mütarakename mucibince mesul bulunduğu asayişi ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için heyet-i vükelaca bittezekkür memleket üç asayiş mıntıkasına taksim edilmiş ve her mıntıkaya bir müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da işbu müfettişlerden birisidir. Yani ..... tarih ve ..... numaralı tezkirenizle de talep ve tasvip buyurduğunuz veçhile Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir.» Belgeyi, 1952 yılında yayınlanan Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Milne'in, Kemal Paşa'nın görevden aldırdığı Yakup Şevki Paşa'nın yerine atanmasını istediği yazının tarihini yayınlamamakta yarar görüyor.

Doğrusu çok şaşırtıcı bir durum ortaya çıkıyor; Büyük Britanya emperyalizminin Mısır Kuvvetleri Kumandanı General Allenby, Kemal'i, kendilerine karşı direnen Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan'ın yerine göndermek istiyor. Karadeniz işgal kuvvetleri komutanı da kendilerine direndiği için görevden uzaklaştırılmasını sağladıkları Doğu'daki Dokuzuncu Ordu'nun kumandanı Yakup Şevki'nin yerine gönderilmesini uygun buluyor.

Sonradan yaptıkları, uzun dönemde Londra politikasına ters olmamakla birlikte kısa dönemde Büyük Britanya'yı rahatsız ediyor; burada, Büyük Britanya istihbaratı ve diplomasisinin bu kadar düzeysiz olup olmadığı sorusu ortaya çıkıyor. Böyle bir soruya cevap ararken hatırlanması gereken iki önemli bilgi bulunuyor; bunlardan birisi, o sıralarda, Türkiye'de gazetecilik yapan ve Büyük Britanya istihbaratıyla içli dışlı olduğu anlaşılan Price'ın yazdıklarıdır. Tekrar ediyorum; Price, Kemal'in kendisine işgalci İngilizler'in Anadolu valilerinden birisi olmak istediğini, randevu alarak, söylediğini belirtiyor. Price, bunu, istihbarat sorumlusu Albay Heywood'a aktarınca, Albay, bir çok Türk generalinin kendilerine uygun iş aradıkları görüşüyle ciddiye almadığını da ekliyor. Price, bu görüşmeyi yaparken Kemal'in yanında, Rifat ya da Refet adı bir generalin de bulunduğunu ve çok yıllar sonra bu genera-

lin böyle bir görüşmeyi doğruladığını da yazıyor; Jaeschke, bunu, «Mustafa Kemal'in mevsukiyeti aşikar olan sözleri» diyerek; doğru kabul ediyor[30]. Bundan, işgalci İngiliz kuvvetlerinin, kendilerine karşı her direnen Türk generali yerine Mustafa Kemal'i göndermeyi bir alışkanlık haline getirmiş oldukları sonucuna yaklaşıyorum.

Büyük Britanya'nın teslim olmuş Türkiye'de işgal kuvvetleri komutanlarından sonra en önemli adamının, İstanbul'daki büyük elçilikte çevirmen olarak çalışan ve aslında elçilik siyasi müsteşarlığı işlevini üstlenen Ryan olduğu biliniyor. Ryan, anılarında, Başbakan Damat Ferit'in, kendisiyle, Kemal'in, Yakup Şevki'nin yerine atanması sorununu görüştüğünü, ve kendisinin bir sakınca görmediğini belirtiyor. Hepsi güzel; Kemal'in çeşitli gazetelerde İngiliz yanlısı bir eğilimi belirtmek için hiç bir fırsatı kaçırmaması bir yana, Büyük Britanya istihbaratı, Paşa'nın, artık tamamen Londra politikasını savunan Vahdettin'in güvenilir adamı olduğunda hiç kuşku duymuyor. Bu kadarı, Yakup Şevki'nin yerine Dokuzuncu Ordu komutanlığına, bir de sınırı belirsiz bir bölgede «olağanüstü vali» yetkisiyle gönderilmesine itiraz etmiyorlar.

Neden itiraz etmiyorlar ve daha sonra, daha Samsun'a çıkmasından önce bu kadar güvendikleri bir insandan neden vazgeçiyorlar; bu soruya tam ve net bir cevap verebileceğimi sanmıyorum. Böyle bir soruya tam ve net bir cevabın verilebilmesi için, işgalci İngilizler'in Kemal'in ne zaman Yakup Şevki'nin yerine gönderilmesini istediklerinin kesinlikle bilinmesi gereklyor. İngiliz belgeleri, Yakup Şevki'nin azlinin 17 Şubat 1919 tarihinde sağlandığı konusunda açıktır; eğer bu açıklık içinde Kemal'in atanmasının da emredilmesi varsa, neden gönderildiği ve neden vazgeçildiği konusunda tereddüt içermeyen bir cevap bulunabilir. Fakat eğer Türk kaynaklarının bazı tarihleri örterek yayınladıkları pek az belgeyle vermek izledikleri izlenime katılmak mümkün olursa, Kemal'in atanması 1919 Nisan Ayı'nın sonlarına doğru, Büyük Britanya işgal kuvvetleri ile «Clear» ediliyor; bu durumda, bu görevlendirmenin Do-

ğu'daki «şura» hükümetleriyle ilgisini tekrar tekrar araştırmak zorunlu oluyor.

Jaeschke'nin yayınladığı belgelere göre, Amiral Calthorpe, 21 Nisan 1919 tarihinde Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'na bir ültimatom veriyor. Bu ültimatomun üçüncü maddesinde, «şimdi müteaddit kaynaklardan öğrendiğime göre Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'ta baştan başa kurulan Şuralarca bilhassa Türk Ordusu'ndan itibari müstakil ve fakat askeri kontrol altında devşirme asker toplanmıştır» deniliyor. Büyük Britanya, hem şura'lar kurulmasına ve hem de Türk düzenli ordusunun dolaylı desteğiyle Şuralara bağlı olarak asker toplanmasına pek çok kızıyor; ültimatomun dördüncü maddesinde, «bu ağır durumu, Ekselansınızın ıttılaına arzetmekle beraber söz konusu Şura'ların asker toplamalarının meni için ilgili makamlara derhal talimat verilmesini rica ederim» sözleri yer alıyor. Tekrarlıyorum; Büyük Britanya, Doğu sınırlarından İttihatçı liderlerle Bolşevizm'in girmesini önlemeyi, en önemli politika sayıyor; Bolşevizm, en sonunda, «Sovyet» ya da Osmanlı Türkçesi ile «Şura» olarak gerçekleşiyor.

Osmanlı Hükümeti, bu ültimatoma, 25 Mayıs 1919 tarihinde cevap veriyor; Doğu'da her köşede Şura türü örgütlenmeler olduğu iddiası, Hükümet tarafından, reddediliyor. Verilen cevabın bir yerinde, «bazı Şura'ların Osmanlı Ordusu dışındaki teşekküller için hem de ordunun kontrol ve nezareti altında acemi efradı askere çağırdıkları haberinin asıl ve esastan ari olduğunu tekiden beyan ederim» deniliyor. Bir başka yerinde de şunlar ifade ediliyor: «Bir Müslüman Şura'sının Kars'ta mevcudiyetini öğrendikse de bununla maddi manevî hiç bir münasebetimizin olmadığını bilhassa ilave etmek lüzumunu hissediyoruz. Bu Şura, Britanya makamları tarafından dağıtılmış, ama yeniden teşkil edilerek o zamandan bu yana bu makamların muvafakatlariyle yerine bir başkası kaim olmuştur.» Böylece, bu yazışmalar, tartışmayı, bir açıklama olmasa bile belli bir noktaya getirmiş bulunuyor. Kemal Paşa'nın Doğu'ya gönderilmesinin Yakup Şevki Paşa'nın azli ve bundan daha çok Doğu'da kurulduğu öne sürülen

Şura Hükümetleri'ni bastırmakla ilgili olduğu anlaşılıyor.

Böylece tarihsel envanter çalışması, önemli düğümlerinden birisi olan şuralar sorununa gelmiş bulunuyor; kısaca, bu nokta üzerinde durmak istiyorum. Bu nokta da kurulduğu kesinlikle bilinen Kars Şurası'dır; örtüsünü açma gereğini duyuyorum.

«Kars Şurası» olarak bilinen hükümetin adı, «Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti» oluyor; merkezi Kars'tır. Böylece «Güney Batı Kafkas Hükümeti» ile birlikte, Kafkas Berisi'nde kurulan cumhuriyetlerin sayısı dördü buluyor; Azerilerin Azerbeycan, Ermenilerin Ermenistan ve Gürcülerin Gürcistan bağımsız cumhuriyetleriyle birlikte Türkler de, merkezi Kars olan Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'ni kuruyorlar.

Tarihçi W. Barthold, Kars adının Gürcü dilinde «kari» sözcüğünden geldiğini ileri sürüyor; Kars'ın Ermenistan ile Gürcistan arasında bir kapı durumunda olması nedeniyle kente daha önceden Kapı Kent anlamında Karis-Kalaki deniliyor. Yavuz'un Doğu seferi sonucunda çatışmasız bir biçimde, 1534 yılında, Osmanlı egemenliğine geçen Kars sık sık savaşlara sahne oluyor. Rusya'nın İran ve Osmanlı devletleri aleyhine genişleme politikası sırasında pek çok kez Rus kuvvetlerine karşı kendisini savunmak zorunda kalan Kars'a Osmanlı döneminde «gazi» ünvanı veriliyor. Kars, 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nı bitiren Berlin Antlaşması'na göre, Rusya'ya savaş tazminatı olarak veriliyor. Kars, Rusya'nın bir parçası olduğu zaman, «Karsskaya Oblast'» adıyla bir bölge haline geliyor. «Rusya'nın Parçası Olarak Karsskaya Oblast'» başlıklı bir monoğrafide, obrazovannaya v Noyabrya 1877 g. Karsskaya Oblast' nahodilas' v yugo-zapadnoy casti Zakafkas'ya, Karsskaya Oblats'ın 1877 yılı Kasım Ayı'nda oluşturulduğu ve Zakafkasya'nın Güney-Batı bölgesinde bulunduğu kaydediliyor[31]. Bölge, 18646 kilometre karelik bir alana yayılıyor.

1877 yılından 1918 yılı yaz başına kadar Kars, Rusya'nın bir parçası olarak yaşıyor; Ruslar, Kars'ı aldıklarında, önce bir yeni mahalle kuruyorlar ve daha sonra da Ermeni, Rus ve Alman göçmen getiriyorlar. Bölgeye böy-

lece müslüman olmayanlar getirilirken, Türkler ve diğer müslümanlar da bölgeyi terkederek, daha çok Erzurum'a göç ediyorlar (*). Fakat yine de Türkler'in de içinde bulunduğu müslümanlar, Ermenilerden daha kalabalık olarak kalıyor; Kars ve Karsskaya Oblast' her zaman çok uluslu bir kent ve bölge olarak yaşıyor.

Böyle bir yerde siyasal canlılık beklenmelidir; Şubat 1917 Devrimi'nden sonra 6 Mart 1917 tarihinde Kars Garnizonu askerleri kışlalarını terkediyor, yürüyüşe geçiyorlar ve subayları tutuklamaya başlıyorlar. Ermeni araştırmacısı A.M. Pogosyan, halkın da katılmasıyla yürüyüşlerini genişleten askerlerin «Da Zdravstvuet Revolyutsiya!» ve «Doloy Tsarya!» diye bağırdıklarını kaydediyor (**). Bütün dükkanlar kapatılıyor, yöneticiler kaçıyor, yerel burjuvazi, sığındıkları yerlerden olayların gelişimini izliyorlar.

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Kars, Ardahan ve Batum'u tekrar Türkiye'ye bırakıyor; ancak, Doğu'daki iki komutan, Çanakkale Komutanı Esat'ın kardeşi Vehip ile Kazım Karabekir, bu işi, antlaşmanın uygulanmasına bırakmak istemiyorlar. Ayrıca tekrar etmek gerekiyor; Enver, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Do-

---

(*) Harbord Misyonu içinde Türkiye'ye ve Ermenistan'a gelen General Moseley'in ayrı ve ayrıntılı bir raporu bulunuyor: Harbord Raporu daha çok Moseley'in bulgularına dayanıyor. Moseley, Kars Vilayeti'nin, Kars, Kağızman, Ardahan ve Oltu'dan oluşuyor, 54 bin muhammediye karşılık, 42 bin Ermeni, ve 21 bin diğer uluslardan halktan meydana geldiğini kaydediyor. Kağızman'da ise 22 bin muhammedi, 21 bin Ermeni ve 2 bin diğer uluslardan halk yaşıyor.

Brig. Gen. George Van Horn Moseley, Mandatory over Armenia, Repord made to Maj. Gen. James G. Harbord. Oct., 1919, Senate Document 281, Wash., 1920, s. 18.

(**) Pogosyan, 1917-1918 yılında Sarıkamış'ın, Kafkas Berisi'nde en güçlü devrimci merkezlerden birisi olduğunu, odin iz osnovnih revolyutsionnih tsentrov Zakavkaz'ya, yazıyor ve yine Pogosyan'a göre Sarıkamış'ta ilk komünist hücre 1919 yılı Temmuz ayında kuruluyor.

A.M. Pogosyan, Karsskaya Oblast' v Sostave Rossii, Erevan, 1983, s. 192 ve 233.

ğu'ya ve Kafkasya'ya aktarma planı içinde, Doğu Ordusu'nu çok güçlü bir hale getirmiş durumdadır. Bu ordunun başında Vehip Paşa, Batum'a girmekte gecikmiyor ve karargahını kurduğu Batum'dan Kars'ın derhal tahliyesini istiyor. Ermeniler, bir aylık bir süre tanınması için rica ediyorlar; Vehip, Batum'da ve Kazım Karabekir Kars kapısında, yaşananların bir bölümünü, Ermeni asıllı ciddi bir tarihçi olan Hovannisian'dan aktarmak istiyorum[82]. Diğer araştırıcıların da kullanımını sağlayabilmek için yazıldığı dilden aktarıyorum.

«With the Armenian leaders in Tiflis still unaware of what was happening, Chkhenkeli again wired Vehip in order to account for the unfortunate attack on Turkish troops near Kars following tne cease-fire. He assured Vehip that all Ottoman terms would be honored and requested one month to complete the evacuation of Kars. Then Chkhenkeli, once again without awaitng an Ottoman reply, instructed Nazarabekian to commnicate before midnight with enemy commander on the Kars front to arrange the details for evacuation. News of the order spread rapidly through the Transcaucasian units and preponderantly Christian population of Kars. Nothing more was necessary to trigger the exodus. The caos, panic, and desetrtion of Van, Erzinjan and Erzerum were fully reproduced.»

«To execute Chkhenkeli's directive, Colonel Morel was sent once again to Karabekir's camp, but efferts to obtain liberal terms for evacuation were futile. The confident Turks, not i a tractable mood, demanded the following:

1) clearing of the forts on the left bank of Kars River by noon, Constantinople time, on the following day, April 25;

2) evacuation of the remaining forts and the city by nightfall, April 25;

3) withdrawal of all Transcaucasian armed units beyond the Arpachai River (The Brest boundary) by April 28.»

«Morel begged for an extension of several days so

that the thousands of civilians who wanted to leave could be assisted and the retraat could be orderly. Karabekir rejected the appeal. After learning that the Tiflis government had sent Nazarabekian a new message ordering him not to prohibit the abandonment of Kars. Morel quickl accepted the Turkish conditions.»

«This puzzling episode, with Chkhenkeli in Tiflis, Vehip at his new headquarters in Batum, Nazarabeikan at Alexandropol, Deev in Kars, Morel and Karabekir at the Turkish I Corps headquarters, finally reached a climax on April 25.»

Kafkas Berisi kuvvetleri, Kars'ı tahliye etmeye hazırlar; zaman istiyorlar. Hazır olduklarının Kars'ta duyulması bile, Hovannisian'a göre, Van'ın, Erzincan'ın, Erzurum'un boşaltılmasını hatırlatan karışıklık ve paniğe yol açıyor. Kazım Karabekir, özellikle Ermeniler'in Kent'ten düzenli bir biçimde ayrılmaları için gerekli zamanı vermiyor; bunun yerine, 25 Nisan 1918 Günü, İstanbul saatiyle öğle vakti, birliklerin Kars nehrinin öbür tarafına geçmeleri için ültimatom veriyor. 25 Nisan Akşamı, Türk birlikleri Kars'a giriyor; General Deev, Albay Morel, askeri komiser Mişa Arzumanyan, Kars'ı, Kazım Karabekir'e resmen teslim ediyorlar.

Vehip'in iki nedenle zaman tanımadığı anlaşılıyor; bir kez, Ermenilerin silahlarına el koymak istiyor. İkincisi, kenti terk edecek olan Ermeniler'in Türkler ve müslümanlara zarar vermelerini önlemek gerektiğini düşünüyor. Kars'taki Ermeniler ve diğer Hristiyanlar, büyük bir kargaşalık içinde yollara dökülüyorlar.

Tiflis Hükümeti tam bu sırada, Ermeni General Nazarabekyan'a, Arpa Çay'ın batısındaki kaleleri yıkmasını emrediyor; Nazarabekyan, bunun yapılması halinde, Türkler için Gümrü'ye kadar bütün yolların açılmış olacağını ileri sürüyor ve yıkmıyor. Hovannisian «as the refugees from the Kars oblast streamed across the Arpachai River into the Erevan guberniila» diye yazıyor; göçmenler Kars Oblast'tan Erevan Gubernaya'ya doğru akın ederken, «the faal of Kars stunned the Armenian world», Kars'ın düş-

tüğü haberi, Ermeni dünyasında bomba etkisi yapıyor. Belki bir yıl kadar sonra, İzmir'in silahsız düşmesinin Türkler üzerinde yarattığı üzüntüyü bile aşıyor; göçmenler ve disiplinsiz birlikler, Erivan vilayetinde anarşi, kıtlık ve salgın hastalıklara yol açıyor. Yöneticiler, asgari bir düzen sağlayabilmek için çılgınca çaba harcıyorlar; by their command several Armenian deserters were executed, pek çok Ermeni göçmen, Kars'ı terkettikleri için, idam ediliyorlar. Bir sonuç elde edilemiyor; Türkler, Kars'a hızla girmekle birlikte daha ileriye gitmiyorlar (*). Türkler açısından da bir tampon bölgeye ihtiyaç olduğu anlaşılıyor.

Bütün bunlar olurken, henüz Birinci Dünya Savaşı'nın yazgısı belirlenmemiş durumdadır; Osmanlı politikasının ilk planda Kafkas Federasyonu'nu tanımak ve kabul etmekten yana olduğu anlaşılıyor; Bolşevizm'e karşı bir tampon bölge düşüncesi, dünyanın her yanında görülüyor. Büyük yenilgiden önce, Kars Oblast', yeniden Türkler'in eline geçiyor.

Yenilgi ve Mütareke sırasında yapılanları ise, Enver'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına bıraktığı Hüsamettin'in anılarından aktarmak istiyorum. Verdiği bilgiler, büyük ölçüde, diğer kaynaklardaki bilgilerle tutarlı görülüyor.

«Daha mütareke tatbike girmeden, Teşkilat-ı Mahsusamız adamlarından biri olan Yenibahçeli Nail Bey Batum'a, İttihatçılardan Filipeli Hilmi Erzurum'a, tüccardan Cafer Bey Trabzon'a gönderilmişti»[33]. Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı, bunların, «kurye» olduğunu belirtiyor. Görevleri, Albay Halit Bey'e, daha sonra Deli Halit Paşa (**). Topçu Albayı Rüştü'ye (***), daha sonra Rüştü Pa-

---

(*) «That Turkey honestly desired a Transcaucasian state to serve as a buffer to Russia.»

«On April 28- three days after the fall of Kars, Vehip Pasha commicated to Tiflis his government recognition of the Transcaucasian Republic.»

Richard G. Novannisian, Armenia on the Road to Indenepdence 1918,

University of California Press, 1969, s. 141 ve 172.

(**) Millet Meclisi'nde İstiklal Mahkemesi'nin ünlü başka-

şa ve Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati'ye (*), Enver Paşa'nın talimatını iletmek oluyor. Hüsamettin, kuryelerin görevlerini yerine getirmesinden sonra Erzurum, Trabzon ve Kars delegelerinden bir heyetin Ardahan Kongresi'ne iştirak ettiklerini kaydediyor.

«Bu Kongre'de Yakup Şevki Paşa'yı riyasete intihap etmişlerse de mumaileyh hastalığını ileri sürerek özür dilemişti.» Demek oluyor, Erzurum Kongresi'nden önce toplanan Ardahan Kongresi de kendisine bir ordu komutanı başkan arıyor. İlerde temas edeceğim; Yakup Şevki, Erzurum Kongresi için de başkan olarak ilk akla gelen isim oluyor.

«Ardahan Kongresi'nden sonra Kars'da Şuralar Hükümeti, yeni bir kongrenin toplanmasına müsaade etmiş ve kendisi de müşahit olarak Ahıskalı mühendis Server Bey'le Kafkasyalı Abdullah Bey'i göndermişti.»

«Kars Kongresi'nde Teşkilat-ı Mahsusacılar ve İttihatçılar bulunmuştu.»

«Cihangirzade İbrahim Bey riyasete getirilmiş o da başkanlığı altındaki hükümete kardeşi Cihangirzade Hasan ve Kağızmanlı Ali, Doktor Esat, Dahiliye Nezareti'ne Filibeli Hilmi ve gene vekiller heyetine Fuad Sabit, Başkumandanlığa da Miralay Halit Bey'i seçmişti.»

«Kars'ta kurulan Şuralar Hükümeti ile İstanbul'daki hükümetin münasebetlerini tanzim etmek üzere kaleme alınacak esasları hazırlamağa Altıncı Ordu'nun eski kumandanı ve Enver Paşa'nın amcası Kutülamare Kahramanı Halil Paşa memur edilmişti.»

Burada da kalmıyor; Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti'nin Kars'taki Şura Hükümeti, diğer yerlerde de örgüt-

---

nı Kel Ali ile ünlü Savcısı Kılıç Ali'nin de bulunduğu bir kemalist milletvekili grubu tarafından arkadan vurularak öldürülüyor.

(***) İzmir Suikastı nedeniyle İstiklal Mahkemesi kararıyla idam ediliyor. Nail ve Hilmi de asılıyorlar.

(*) Meclis'te İkinci Grub'un ateşli mensuplarından oluyor; Meclis'te sadece Türk ve Kürt temsilcilerin bulunmasını sağlamak üzere verdiği yasa önerisini Mustafa Kemal„ kendisine yönelik sayıyor ve sert bir çıkış yapıyor.

lenmeye karar veriyor. Yine Hüsamettin'in anlattıklarına göre Filibeli Hilmi Erzurum'u, Yenibahçeli Nail Batum'u, Ali Rıza ile Barutçuzade Hacı Ahmet Muhtar da Trabzon'u örgütlemekle görevlendiriliyor.

Kars'ta kurulan Şura Hükümeti ile ilgili olarak, Harbord ile birlikte gelen General Moseley, «The South western Republic of Kars» diyor; Güney Batı Kars Cumhuriyeti, hiç kuşkusuz, tam doğru ifade olmuyor. Ancak Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti'nin Mütareke'den hemen sonra kurulduğunu ve buraya Ermeniler'in gelmesini önlediğini ekliyor. Moseley'in yazdıklarından, bu bölgede, duruma Ermeniler'in değil Türkler'in hakim olduğu anlaşılıyor. (*). Kağızman ile Kulp arasında Tatar ve Kürt çetelerinin kontrolu ellerinde bulunduklarını ekliyor.

Allen ve Muratoff, 1928-1921 yılları arasında Türko-Kafkas sınırında savaşların tarihini incelerken, Karslılar'ın Şura Hükümeti'nden önce ve Wilson Doktrini doğrultusunda, Fahrettin Pirioğlu başkanlığında bir geçici hükümet kurmuş olduklarını da yazıyorlar. Ancak Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti hakkında daha ayrıntılı bilgiler de sağlıyorlar[34]. Bu bilgileri aktarıyorum.

«The government, composed of local landowners, lawyers and school-teachers, reinforced by some muslim officers of the former Imperial Russian Army, professed tc be the administravtive orfan of the Kars Province with the addition of parts of adjoining territories of Aleksandropol (Gümrü), Akhalkalaki, Akhaltzkne and Batum, where there wede Turkish-speaking or (as in Batum province) muslim majorities. A congress of delegates elected from all these districts was convened at Kars where it proceeded to form a national council of twelve members.»

Hükümet'in yerel toprak sahipleri, hukukçular ve öğretmenlerden oluştuğu ve Rus Ordusu'nda subay olarak

---

(*) «The Armenians do not control the district extending from Kagizman to Kulp. This is controlled by roving bands of Tartars and Kurds.»

Brig. Gen. Van Horn Moseley, Mandatory over Armenia, op. cit., s. 18.

görev yapmış müslümanlar tarafından da desteklendiği anlaşılıyor. Merkez Kars olmakla birlikte Şura Hükümeti, Gümrü ve Batum'a kadar olan ve çoğunluğu Türk ya da müslüman halklarla meskün yerleri de kendisinin sayıyor; bütün kazalardan gelen delegelerin seçtiği 12 üyeli, Sovyet ya da Şura, Kafkas Berisi'nin güney batısında hükümranlık iddiasını açıklıyor. Allen ve Muratoff, ayrıca, Şura Hükümeti'nin sekiz yüz kişilik bir silahlı kuvveti olduğunu belirtiyorlar. Bunlara, Milli Şura'nın gerillaları adını veriyorlar; guerillas of national council ile Ermeniler arasında sürekli çatışmalar oluyor.

Allen ve Muratoff, Kars Şurası'nın Büyük Britanya ve Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileriyle görüşmeler yaparak, bir uzlaşma peşinde koştuklarını da yazıyorlar; başarılı olmuyor ve sonuç vermiyor. Bunun üzerine 17-18 Ocak 1919 tarihinde ikinci bir milli kongre toplanıyor; Hüsamettin Ertürk'ün sözünü ettiği kongre bu olmalıdır. Bu Kongre, Milli Şura'yı yeniden oluşturuyor ve Muvakkat Milli Hükümet, Provisional National Government, Batum ile Nahçivan arasında egemenlik iddiasını tekrarlıyor; böylece, Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti, Azerbeycan hariç, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Hükümeti'nin terk etmeye razı olduğu bütün Türk veya müslüman çoğunluklu yerlerde egemenlik peşinde koşuyor.

Büyük Britanya'nın işte bu tarihten sonra Güney Batı Kafkasya Şura Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya karar vermiş olması ihtimal dahilinde görünüyor. Londra'nın, Kafkas Berisi Federasyonu'nu oluşturan bağımsız Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan cumhuriyetlerinden önce Kars Şurası üzerine yürüme ihtiyacı duyması düşündürücüdür (*). Kars'ta ortaya çıkan halk egemenliğinin Küçük

(*) Bir başka Ermeni tarihçisi, 1928 yılında yazdığı bir kitabında, Marx'ın Kars ile ilgili görüşlerini aktarıyor. Marx, Kars'ı, Ermenistan'ın en zengin kültürlü bölgesi sayarak, eğer Rusya, Batum ile birlikte Kars bölgesini eline geçirecek olursa, 1853 yılında yazıyor, İngiltere ile İran arasındaki ticareti kesebilecek ve hem İngiltere'ye ve hem de Küçük Asya'ya karşı bir baz sağlamış olacaktır.

Asya'nın diğer bölgelerine yayılmasından büyük kaygı duyduğu kesindir; bunu ilk cevap saymak gerekiyor.

Şimdi, kemalist yazarların, Kars Şurası ile ilgili olarak, örtülü değinmelerinden söz etmek istiyorum. Bunlar arasında, Kars Şurası deneyimden coşku ve övgüyle söz eden Erzurum'da «Müdafaayı Milli» derneğinin kurucularından ve önde gelen yürütücüsü Cevat Dursunoğlu oluyor. Dursunoğlu, «Kars'ta bir avuç vatansever Cihangiroğlu İbrahim'in başkanlığında 'Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti' adıyla bir teşkilat kurmuş, Doğu'dan gelen Ermeni, Kuzey'den zorlayan Gürcü baskınlarına karşı arslanlar gibi döğüşüyordu» diye yazıyor[35]. Dursunoğlu, Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'nin yaşamasa bile daha içerde mücadeleye hazırlananlara zaman kazandırdığı görüşünü savunuyor.

Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı döneminde Çankaya Köşkü'nde görev yapan Tevfik Bıyıklıoğlu da, Harp Akademileri'nde verdiği bir derste, «Şura» sorununa değinmek gereğini duyuyor[36]. Resmi bakışı yansıtması açısından ayrıntı ile aktarmak gereğini duyuyorum.

«Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geldiği ilk günden itibaren, Kafkasya'da Türk-Bolşevik işbirliğini hazırlamakla beraber komünist rejimin, hiç bir suretle, topraklarımıza sokulmamasına da karar vermişti.»

«Bolşevik ihtilaliyle birlikte eski çarlık idaresindeki Rus olmayan bütün milletler gibi Kafkasya'da da mahalli siyasi idare teşkilatı kurulmuştu.»

«Kendi kendilerini savunmak zorunda kalan Batum, Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Artvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır ve Nahcivan bölgelerinde bu suretle 'Milli Şuralar' ve bunlara bağlı milli kuvvetler meydana gelmiş bulunuyordu.»

«Esli bı Rossiya naryadu s Karsom, etoy bogateyşey i samoy kul'turnoy çastyu Armenii, obladela eşye i Batumom, ona bıla bı v sostoyanii prervat' torgoliyu mejdu Angiey i Persiey, iduşuyu çerez Trapezund i sozdat' sebe operatsionnuyu bazu kak protiv Anglii, tak i protiv Maloy Azii.»

B.A. Bor'yan, Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR, Çast' I, Moskva, 1928, s. 215.

«Bunların en önemlisi Kars'taki Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'dir.»

«Kars Şura Hükümeti, Ermenilerin Gümrü, Gürcülerin Poskop cephelerinde, İngiltere'nin teşvikiyle yaptıkları saldırıları püskürtmüş ve Kars Şurası'na altı doğu vilayetinin Ermeni temsilcilerinin katılmalarını da kabul etmemişti.»

«İşte Anadolu'da bolşevik bir idarenin kurulduğuna dair yalan yanlış haberlerin çıkması, Mütareke sıralarında yabancı işgali altındaki bu üç sancağımızda kurulan 'Şura' idarelerinin yanlış anlaşılmış olmasındandır.»

Hikmet Bayur, pek öyle bir yanlışlıktan söz etmiyor. «Mondros bırakışmasından sonra Osmanlı Ordusu Kafkasya'dan çekilince Kars, Batum, Nahcivan ve bu yörelere yakın bölgeler Türkleri 'Milli Şura' adı altında teşkilat kurmuşlardı» diye başlıyor ve Kars Şurası'ndan başka şuraların da bulunduğuna ve yaşadığına işaret ediyor[37]. Bayur'dan aktarma yapma gereğini duyuyorum.

«Kars'ta, meclisi ve ordusu olan 'Kars Milli Şura Hükümeti' kurulmuş, Nisan 1919'un ikinci yarısına kadar yaşamış ve Ermenilere başarı ile karşı koymuştu. Sonunda İngilizler onu dağıtmış iseler de bir kaç yerde şuralar epey zaman yaşamış ve asker besleyip kendilerini savunmuşlardı.»

Bayur, bu şuraların İngilizleri çok rahatsız ettiğine değiniyor ve bunun gerekçesini sözcüklerde buluyor: «'Şura' sözü aynı zamanda Rusya Türkleri'nce 'sovyet' karşılığında kullanıldığı ve Bolşevikler'in Anadolu'ya sızdıkları söylentileri dolaştığı için bu yön de ayrıca kuşku doğuruyordu.» Buna bir de şunu ekliyor: «Mustafa Kemal'e verilen yönergede Şura'ların anılması kısmen de bu yüzdendir.» Böylece, başlangıç tezimi kanıtlayabilmiş olduğumu düşünüyorum; Kemal Paşa, başta Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti olmak üzere, Doğu'da ve Kafkas Berisi'nde pek çok direniş örgütlenmesini bastırmayı kabul ederek yola çıkıyor.

Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'nin başkenti Kars'taki 'Şura Hükümeti'nin Büyük Britanya işgalci kuvvetleri tarafından ortadan kaldırılması tarihi üzerinde, kullandığım

kaynaklar birbirini tutmuyor. Ancak ben Allen ve Muratoff tarafından yazılan, «Caucasian Battlefields - A History of the Wars in the Turco - Caucasian Border 1828-1921» başlıklı çalışmaya güvenme eğilimi taşıyorum. Şunları yazıyor: :«On 19 April, British troops surrounded the 'Parliament' (the present building adjoining the present Halkevi) and arrasted the leaders of the 'government' who were then dispatched to Batum and subsequently transforted to Malta.» Allen ve Muratoff, çalışmalarını hazırladıkları zamanda, 1950 yılı çevresi, Halkevi binasının yanındaki binadaki parlamentonun İngiliz kuvvetleri tarafından sarıldığını, hükümet üyelerinin tutuklanarak önce Batum'a ve buradan da Malta'ya (*) sürüldüklerini yazıyorlar.

Böyle bir yazım, Kemal Paşa'nın, Bolşevikler ile İttihatçıların net bir örgütlemesi olarak görülen şuralar düzenini bastırmak için görevlendirildiğini, ancak Mustafa Kemal'in belki de yavaş davranması nedeniyle, bu işi, Büyük Britanya'nın doğrudan doğruya üzerine aldığı görüşünü destekleyecek bir içerik taşıyor. Kemal'in atanmasının Büyük Britanya kuvvetlerinden sorulduğu kesindir; Yakup Şevki'nin yerine görevlendirilmesinin işgalci İngilizler tarafından onaylandığı konusunda da kuşku bulunmuyor. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Celal Bayar'ın devlet başkanlığı döneminde ve kemalist restorasyon sürecinde yayınladığı belgelerde, işgal kuvvetlerinin onay yazısının tarihini açıklamama özenini gösteriyor. Fakat ne olursa olsun, daha Kemal Samsun'a çıkmadan, işgalci kuvvetler görüşlerini değiştiriyorlar.

Gerçek karışıktır, Türkiye daha karışık ve Kemal ise karmakarışık bir görünüm veriyor; bilim, bu karışık gerçekliğe dayanıyor ve bunlardan bir eksen çıkarmaya yönelmekle birlikte, gerçeklikte varolan karışıklığı yapay bir biçimde düzlemiyor. Bunu, Vahdettin ile Londra çizgisini

(*) Diğer kaynaklar, bir bölümünün İstanbul ve diğer bölümünün Batum üzerinden Malta'ya sürüldüklerine işaret ediyorlar. Cevat Dursunoğlu, Batum'a gönderilenlerin bir kısmının, bunlar arasında Kağızmanlı Ali Rıza'nın kaçarak tekrar mücadeleye katıldığını kaydediyor.

özdeşleştirmenin imkansızlığını belirtmek için kaydetmek gereğini duyuyorum; Vahdettin'in sübjektif olarak bir hain olduğu düşüncesini taşımıyorum. Londra politikasına yatkındır; ancak Mustafa Kemal'in, bir ara, Vahdettin'den çok daha fazla Londra'ya hizmet sunduğundan da kuşku duymuyorum. İkisi arasındaki fark şu oluyor; Vahdettin, bütün karyerini bu çizgiyle bitiriyor ve Kemal, başka bir çizginin adamı ve önderi olabiliyor. Bu noktaya geldiği zaman, artık kendisini kandırdığını kesinlikle düşünebileceği bir Mustafa Kemal için, İngilizler'in bütün ısrarlarına karşın, Garibaldi türünden bir yurtsever kahraman sözlerini kullanması, objektif olarak hain konumuna düşse bile, sübjektif olarak sonuna kadar ülkesine ve ülkesinin kurtuluşuna bağlı olduğunu gösteriyor.

Vahdettin'in Kemal'i Doğu'ya gönderirken başka amaçları olduğunu düşünüyorum; Sultan Abdülmecit'in bu son ve beş aylık yetim çocuğu, beklemediği ve sonuncusu olacağını kestiremediği (*) bir zamanda Osmanlı tahtına çıkıyor. Dünyanın en uzun hükümdar ailesinin çocuğudur; toprak kaybetmemek, bir içgüdü olarak Vahdettin'de yer etmiş olmalıdır. Sèvres taslağına, damadı sadrazam Ferit'in verdiği cevapta Kürtler'in Osmanlı düzenine ve dolayışıyla Sultan Vahdettin'e sadakatından güvenli görünmesine (**)

(*) Vahdettin, tahta çıkışından hemen sonraki Kadir Gecesi'nde, Şeyhülislam Musa Kazım'a şöyle yakınıyor:

«Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücudca rahatsız olduğum için layıkile tahsil edemedim. Sinnim kemale erdi, dünyada bir emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz malum olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdiri ilahi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhte eyledim. Şaşmış bir haldeyim, bana dua ediniz.»

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1983, s. 2095-2096.

(**) Damat Ferit başkanlığındaki Hükümet, Sèvres taslağına, Temmuz 1920 tarihinde bir cevap veriyor ve cevapta «Kürdistan» ara başlığı yer alıyor. Taslağın 62 nci maddesi Kürtler'e, isterlerse bağımsızlık yolu açık olmak üzere, otonomi vaad ediyor.

«Padişaha ayrılmamak üzere bağlı olan Kürtler, hiçbir bi-

karşılık, emperyal bir aileden gelen, üstelik bütün tanıkların kavranmasının yerinde olduğunda birleştikleri Vahdettin'in, Kemal'den en çok bir Ermeni ve özellikle Kürt Devleti'ni önlemek için çaba harcamasını istemiş olabileceğini tahmin ediyorum.

Bu tarihte Ermeni Devleti, Londra'yı fazlaca ilgilendirmiyor; Ermeni sorununu Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgi ve etki alanına havale etmeye çalışıyor. Fakat Kürt Sorunu'nun, Büyük Britanya'nın Hindistan ve Sömürgeler Bakanlıklarını çok yakından ilgilendiriyor.

Türkler, Ermeniler, Kürtler, gecikmiş uluslardır. Uluslaşma sürecinde, birbirinin düşmanı ve birbirinin öğretmeni oldular. Ulus olabilmek için belli tarihsel ve ekonomik koşulların yanında, bir de mutlaka, bir «düşman-ulus» bulmak gerekiyor; «düşman-ulus» bir kimlik oluşturmada çok önemli bir işlev görüyor. Uluslaşma sürecine geç giren bu üç halktan öncü Ermeniler'dir; Türkler'in uluslaşmasında, Helenler ile birlikte Ermeniler «düşman-ulus» rolüne çıkıyorlar. Kürtler, «düşman-ulus» olarak Türkler'i ve Ermeniler de, Türkler'le birlikte çok zaman Türkler'den de önce Kürtleri tanımlıyorlar.

Fakat gerek kavga yöntemleri ve gerekse ulusal bilinç-

çimde bağımsızlıklarını istemedikleri ve gelecekte de istemeyecekleri gibi, üstelik Türk ulusu ile kendilerini birleştiren bağların gevşemesini bile istemeyeceklerine Osmanlı Hükümeti'ni inandıracak pek ciddi nedenler vardır. Bununla birlikte, Osmanlı Hükümeti, halk bu isteği açıkladığı vakit, Kürt öğesinin üstün bulunduğu topraklarda yerel özerklik ilkesini kabule hazır olduğunu bildirir. Ancak 62 nci maddede gösterilen sınır, gerçek sosyal (ırki) duruma uymamaktadır. Elazığ ve Diyarbakır illeriyle Siverek sancağının Batı ve Güney kesimleri Türk'tür. Yalnız Diyarbekir ilinin kuzey-batısındaki Dersim Sancağı Kürt'tür.»

«Kürt halkı, özellikle Bitlis ve Van İlleriyle Musul İli'nin bir kesiminde yoğun bir durumdadır. Oralarda ve özellikle İran'a komşu yerlerde ve Kuzey tarafında Kürtler çok sayıdadır. Buna karşılık, Erbil, Altın Köprü, Tuzhormatu bölgelerinde çoğunluğu elde tutan Türkler oturmaktadırlar.»

S. Meray - O. Olcay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, Ankara, 1977, s. 26.

lenme çabaları açısından Türkler ile Kürtler'in tarih öğretmeni Ermeniler olması gerekiyor; arada din farkı olmasına karşın, Ermeni yöntemleri, diğer ikisini hem uyandırıyor ve hem de etkiliyor. Kürtler, Türkler'den biraz daha sonra uyanıyorlar; Sultan Hamid'in bilinçlenmeyi geriletme çabalarına karşın, Birinci Savaş'ın Kürt bilinçlenmesini artırdığı ve hatta Robert Olson'un (*) pek de ikna edici olmayan bir biçimde ileri sürdüğü gibi, Hamidiye Alaylarında bir arada bununmanın ve bu alayların Birinci Savaş'ta Kürt olmayan yerlerde kullanılmasının, yeni kimlik arayışını başlattığı görülüyor.

Kürt tarihinin dürüst ve yetkin araştırıcısı Sovyet M. S. Lazarev'in «Kurdskiy Voprosı 1891-1917» başlıklı çalışmasında kayda değer bilgiler var; Lazarev, bir yerde, Kurdı ne jelali prolivat' svoyu krov' v interesah turetskih pravyaşih krugov i ih germenskih pokroviteley, diye yazıyor[38]. Lazarev'in ayrıntı vererek ileri sürdüğüne göre, Birinci Savaş'ta, Kürtler, Türk yönetici çevreleri ve onların Alman hamilerinin çıkarları için kanlarını akıtmak istemiyorlar. Lazarev, zamanın Rus Gazeteleri'nin Osmanlı Ordusu'ndaki Kürtler arasında kaçışların çok olduğunu yazdıklarını bildiriyor; bunlara göre, örnek olsun, 800 askeri olan bir Kürt alayının mevcudu daha savaşın ilk aylarında üç yüze iniyor.

Lazarev, «Provozglaşenie djihada ne okazalo na kurdov», Cihad ilanının Kürtler üzerinde etkisi olmadığını da ileri sürüyor. İstanbul Hükümeti, buna çok güveniyordu; Savaş'ın islam için yapıldığını açıklamasına karşın, daha savaş başlar başlamaz, Türk Ordusu içindeki Kürt birliklerinin bir bölümünün Rusya tarafına geçtiği de iddia ediliyor. Türk cephesini bırakarak Rusya tarafına geçenler arasında Hamidiye Alayı subayları ve bazı önde gelen Kürtler de var; Lazarev, Karakilise'den Resül Bey ile Hamid Bey'i ve Diyadin'den de Ali Bey'i örnek gösteriyor. Yine

---

(*) *Robert Olson, Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925, The University of Texas Press, 1989.*

Lazarev'in anlattığına göre, Yusuf Kamil Bedirhan, Kürtler'e silahlarını Türklere çevirmeleri ve Rusya tarafına geçmeleri için çağrı çıkarıyor.

Profesör Lazarev'in yazdıkları arasında bir de şu var: Poetomu v godı voynı turyetskim voiskam prihodilos' dvigat'sya po Zapadnoy Armenii i Kurdistanu kak po vrajeskov strane. Savaş sırasında Türk birlikleri, Batı Ermenistan ve Kürdistan'da, sanki bir düşman ülkesinde gibi, hareket etmek zorunda kalıyorlar. Bu durumu İstantanbul Hükümeti yakından biliyor; hem Cihad'ın gücünü görebilmek ve hem de Kürtler'i kazanabilmek için, İttihatçı Liderler Kürt liderlerine başvuruyorlar. 1914 yılı Kasım Ayı'nda İç İşleri Bakanı Talat Paşa, İttihat ve Terakki'nin sayılı adamlarından Abdülkadir'i derhal Kürt bölgelerine giderek Rusya aleyhine ayaklanmalar hazırlamakla görevlendiriyor. Abdülkadir bu görevi kabul ediyor; fakat Profesör Lazarev, bu savaşta, Türk tarafını tutan pek az Kürt liderinin çıktığını yazıyor.

Kürtler'in bilinçlenmesinde ve Türkler aleyhine dönmelerinde, Abdülhamit'in düşürülmesinden sonra İttihatçıların, Ermenilerle uzlaşmak için temaslara başlamış olması da rol oynuyor; Türk yöneticilerinin Ermenilerle anlaşmak istemeleri hep Kürt feodallerini kaygılandırıyor. Bir diğer Kürt tarihi uzmanı Ermeni kökenli Sovyet araştırıcısı Hasretyan, İttihatçı liderlerin Ermeni ulusal-kurtuluş hareketi liderleriyle temasa geçerek, Ermeniler'den alınan ve Kürtler'in elinde bulunan toprakları, Kürtler'den alıp tekrar Ermeniler'e vermeyi önerdiklerini yazıyor[39]. İttihat ve Terakki'nin Ermeniler'le anlaşmaya önem verdiklerini gösteren başka işaretler de var.

Erzurum, Doğu'da kongre kentidir; iki Ermeni bilim adamı, Sovyet Bor'yan ve Amerikan Hovinnisian, Savaş'tan hemen önce Erzurum'da Taşnaktsutyun Partisi'nin Sekizinci Kongresi'nin toplanmış olduğunu haber veriyorlar[40]. İttihat ve Terakki'nin de bu kongreye büyük bir delegasyonla geldiği görülüyor; Bahattin Şakir, Ömer Naci, Hilmi Bey türünden İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri, geniş bir Kafkas Heyeti ile birlikte, Erzurum Kongresi'ne gidiyor.

Ermeni tarafında da Arşak Vramyan, Stepan Zoryan gibi önde gelen liderler var; İttihatçılar, savaşın patlaması halinde ve bir Türk-Rus karşıtlığı ortaya çıkacak olursa, Ermeniler'e Ruslar'a karşı isyan düzenlemelerini öneriyorlar. İttihatçılar, benzer öneriyi Gürcülere ve Kafkasya'nın diğer müslüman liderlerine de önerdiklerini ve kabul gördüğünü ekliyorlar.

İttihatçılar ve önerilerinin kabul edilmesi halinde, Ermeniler'e, Sovyet ermeni tarihçisi Bor'yan'a göre, «mladoturki obeşali avtomoniyu armenom v predalh Possiyskoy Armenii», Genç Türkler, Rusya Ermenistan'ında otonomi öneriyorlar. Ermeni kökenli Amerikan tarihçisi Hovannissian'a göre ise, İttihatçılar, promised, in return for collaboration, an autonomous state comprising Russian Armenia and severel sanjaks of Erzerum, Van and Bitlis vilayets, işbirliği karşılığında, Rusya Ermenistan'ından başka, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinin pek çok sancağını içine alan bir özerk Ermenistan vaad ediyorlar. Konferansa katılan Ermeniler, Amerikalı tarihçi Hovannissian'a göre, son derece saygılı bir biçimde, önerilen projenin gerçekleştirilmesini mümkün görmedikleri için, Bor'yan'a göre ise, doğrudan doğruya, yapılan öneriyi reddediyorlar.

Şu söylenebilir: Birinci Dünya Savaşı'nda Türkler, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan oldular. Rusya'ya karşı kaybedilen imparatorluk topraklarını yeniden kazanamamak bir yana, İmparatorluk sonunu yaşadı; Ermeniler'i kazanmak isterlerken, Kürtler'i kaybetmenin başlangıcını gördüler.

Birinci Dünya Savaşı, pek çok Kürt isyanına tanıklık etti. Bunların sıralanmasını burada yapmak istemiyorum. İstanbul Hükümeti, Kürtler açısından pek çok sürprizle karşı karşıya geldi; Stokholm Büyük Elçisi ve eski İttihatçı finansörü Şerif Paşa, Avrupa'da liberal Türkler'in temsilcisi iken birdenbire bundan istifa ederek, Kürt temsilcisi olmaya karar veriyor ve bunu Paris Barış Masası'na bildiriyor. Yıllar yılı İttihatçılarla birlikte olan pek çok Kürt lideri, buradan koparak, Londra yanlısı Hürriyet ve İtilaf

Fırkası'na yanaşıyor (*). Daha önce Bitlis'te, Siirt'te İttihat ve Terakki Klüpleri olarak bir araya gelen Kürt yurtseverleri, bu kez yeni kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürt Teali Cemiyeti içinde çalışmaya başlıyorlar.

Kürt Cemiyetleri'nin ortaya çıkışı, Savaş'ın sonuna denk geliyor. Bu, Kürtler'in, ideolojik olarak olmasa bile örgütsel planda Türkler'den ayrılmasının ilk örneğini sağlıyor; yönetenlerin bunları görmemiş olmasını mümkün görmüyorum. Ayrıca ister inanarak, ister inanmayarak, Kürt liderlerinin pek çoğu gerek İstanbul'daki işgal kuvvetlerine ve gerekse Paris Barış Masası'na zaman zaman bağımsız Kürt Devleti ve zaman zaman da otonomi için başvuruyor veya telgraf çekiyor. Genellikle, Türkler'in kurtuluş mücadelesinde olduğu gibi gençler, radikal çizgiyi ve bağımsızlığı, yaşlılar ise silahlı mücadeleyi reddederek özerkliği savunuyorlar. Yaşlı ekipler, Türkler'i tümüyle rahatsız etmemek için özel bir özen gösteriyorlar.

Bu kadar değil; 1918 yılı sonunda, Süleymaniye'ye, Kürt uzmanı, istihbarat elemanı Binbaşı Noel ayak basıyor. Hasretyan, Sömürgeler Bakanlığı tarafından, Binbaşı Noel'e, Kürt bölgelerinde düzeni sağlamak ve Kürt halkı üzerinde, İngilizler'in, Kürtler'in bağımsızlık çabalarıyla ilgili olarak hayırhah bir tutum sahibi olduğu izlenimini vermek, sozdat' u naseleniya vpeçatlanie blagosklonnogo otnoşeniya Anglii k stremleniyu Kurdov k natsional'nay ne-

---

(*) Uzun bir savaş döneminden sonra Mütareke ile birlikte terhis olan yedek subay Dursunzade Cevat, içindeki dürtüyle, İstanbul'da kurulmuş olan Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kapısından içeri giriyor; Süleyman Nazif ve arkadaşlarını, yeni kurulan Seyit Abdülkadir'in Kürt Teali Cemiyeti'nin birliği bozma tehlikesi üzerine tartışırken buluyor. Gidip görüşmeye karar veriyor; Cemiyet Başkanı Senatör Abdülkadir, üç gençle birlikte hazır bekliyor. Cevat, Abdülkadir'in, «bizimle görüşecek hiç bir şeyleri olmadığını, İtilaf devletlerinin kendilerine her yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızın çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı» kestiğini hatırlıyor.

Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s. 19.

zavimosti, ve böylece bölgede Büyük Britanya'nın nüfuzunu artırmak görevlerinin verildiğini yazıyor.

Binbaşı Noel, hem Osmanlı Kürdistan'ında bağımsızlık ateşini yükseltmek, hem Kürtler ile Arap kurtuluşcuları arasında muhtemel bir yakınlaşmayı önlemek ve hem de Kürtler arasında Büyük Britanya'ya bağlılık duygularını artırmak misyonu ile Osmanlı Kürdistan'ına gönderiliyor. Önce Kuzey Irak'a gidiyor ve daha sonra Batı Kürdistan denilen daha kuzeye geçiyor; Binbaşı Noel'in Diyarbakır ve kuzeyine geldiği tarihle Mustafa Kemal'in bu bölgeye gönderilmesinin planlandığı zaman birbirine denk düşüyor.

Londra'nın aynı anda, Binbaşı Noel ile General Mustafa Kemal'i, aynı bölgeye gönderdiklerini düşünüyorum. Ancak Vahdettin'in amacının başka olduğunu ileri sürmek durumundayım; Hasretyan, 15 Haziran 1919 tarihinde, Amasya'da Müfettiş Mustafa Kemal'in Diyarbekir Vali Vekili'ne gönderdiği telgrafta, huzuru bozacak bütün derneklerin derhal kapatılması gerektiğini ve Vali Vekili'nin Kürt Klüplerini kapatmasını onayladığını bildirdiğini kaydediyor[41]. Bu Kemal Paşa'nın ilk dönem politikasıdır; Vahdettin ile anlaştığı zamanda Kürt örgütlülüğünü ortadan kaldırmaya çalışıyor ve daha sonra bağımsızlık hareketinin içine girdiği zaman Kürt şeyhlerini kazanmaya özen gösteriyor.

Mustafa Kemal'in İstanbul'dan, Binbaşı Noel'in Londra'dan, bölgeye gönderilmesinin düşünüldüğü bir sırada, Londra'ya gelen İngiliz istihbaratı, pek çok kaynak ve bu arada M.K. Öke[42] bu alanda monoğrafik çalışmalar yapmışlar, Kürtler'in bağımsızlık için İstanbul'da örgütlenmeye başladıklarını, bunların içinde Abdülkadir'in, Seyit Taha'nın kardeşinin bulunduğunu öğreniyor; İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanları, bu arada Amiral Webb, Abdülkadir'e güvensizlik belirtiyor. Londra, ilk önce, bu Kürt hareketliliğinden korkuyor; daha önce de işaret etmiş bulunuyorum, Kürt hareketlerinin bir bölümünün Altıncı Ordu'nun direnişçi Komutanı Ali İhsan tarafından düzenlendiğine inanıyor. Bu nedenle Ali İhsan'ın görevden alınarak yerine, Londra'nın güvendiği bir komutan olan Mustafa Kemal'in atanması isteniyor. Ali İhsan'ın görevden alına-

rak Malta'ya sürülmesi gerçekleşmekle birlikte Kemal'in bu bölgeye gönderilmesi projesi yarım kalıyor.

Kürt bağımsızlık hareketinden endişe eden Londra, 22 Nisan 1919 tarihli değerlendirmesine ve Büyük Britanya arşivlerini inceleyen M. Kemal Öke'nin araştırmasına göre, «istihbarat'a göre en doğrusu aşiretlerin uçaklarla bombalanması» sonucuna varıyor[43]. Sömürgeler Bakanlığı bu değerlendirmeyi yaparken, yine M. Kemal Öke'nin araştırmasına göre, «Savaş Bakanlığı ise Osmanlı'nın desteği olmadan bölge üzerinde askeri bir harekata kalkışmanın mümkün olmadığı inancını» taşıyor (*). İşte Binbaşı Noel, böyle bir durumda başlarını yükselten Kürtleri, Londra çizgisine çekmek üzere, Irak'tan daha Kuzey'e hareket etmek gereğini duyuyor.

Noel, 12 Nisan'da Nusaybin'e ulaşıyor ve 25 Nisan'da Halep'e dönüyor. 11 Mayıs'ta Mardin'e geçiyor; Diyarbekir'e doğru yol alırken, Londra'ya, Diyarbekir ileri gelenlerini «istismarcı» ve «soysuz komplocular» olarak tanıtıyor. M. Kemal Öke, bu nitelemenin, Diyarbekir eşrafının İttihatçı çizgide olduğu anlamına geldiğini yazıyor; bunların, Kürt Derneği'ne girdiklerini de rapor ediyor. Noel, Kürt Derneği'ne giren Kürtler'in «Türkler'in himayesinde bir Kürt muhtariyetine bel bağladıklarını» düşünüyor ve yine ülkesine bildiriyor[44]. Noel'in raporlarından bu derneğin ılımlı üyelerinin Londra çizgisine kazanabilecekleri sonucunu çıkarmış olduğu da anlaşılıyor. Öke, İngiliz arşivlerini incelemesini, bir yerde şöyle özetliyor: «Kürt Klübü önceleri Hükümet'e sadık bir görünüm vermişse de, giderek özgür bir çizgiye kaymış; fakat bu eğilimi ile Babıali'nin hışmına uğrayarak 4 Haziran'da kapatılmıştır»[45]. Daha önce de işaret ettim; Hasretyan da, 15 Haziran 1919

(*) «İngilizlerin bu manevrasını haber alan Abdülkadir, 15 Nisan'da, Ryan'ı görerek, temsil ettiği hareketin İngiliz aleyhtarı olmadığına inandırmayı çalışacaktır. İstenildiği takdirde Abdülkadir, bir İngiliz Subayı ile Güney Doğu Anadolu'ya bizzat gitmeye de hazırdır.»

M. Kemal Öke, İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in «Kürdistan Misyonu» 1919, İstanbul, 1981, s. 25.

tarihinde Kemal'in Amasya'dan çektiği telgrafla bu kapatmayı onayladığını yazıyor.

Böylece, Noel Misyonu ile Mustafa Kemal Misyonu'nu bir noktada birleştirmiş oluyorum. Çıkartılacak sonuç ya da tez şu oluyor: Mustafa Kemal, Doğu'ya gönderildiği zaman, hareketsizlik değil büyük bir hareketlilik görülüyor. Mustafa Kemal'e, kendisi veya bir başkası, bir hareket yaratma değil, mevcut hareketleri bastırma ve düzen altına alma görevi veriyor. Kemal'in, özellikle, Amasya Yaranı toplantısı sonucunda, Erzurum'daki canlılığı gördükten sonra, yavaş yavaş, belli zigzagları yaşayarak, bir koalisyondan diğerine sıçrayarak, çıkış misyonunu terkettiği görülüyor; bu, net bir durumdur.

Şu durum bir yana; şimdi ikinci soruya cevap aramak zamanı geliyor. Neden Mustafa Kemal seçiliyor? Bu sorunun cevabını araştırarak bu alt-bölümü tamamlamak istiyorum. Cevap ararken ve tekrar tekrar yazılması gereken nokta, o sırada hem Osmanlı düzeninde pek çok sivrilmiş komutan olduğu ve Kemal Paşa'nın da bunlar arasına zor girdiğidir. Kutülamare Kahramanı Halil, Medine Kahramanı Fahri, Kafkasya'da Vehip, kardeşi Çanakkale'de Esat, Yakup Şevki ve Kemal Paşa'nın sadrazam olması için Vahdettin'e rica ettiği Ahmet İzzet'in yanında (*)

(*) Ahmet İzzet Paşa, 1864 yılında Manastır'da doğmuş, sınıfının birincisi olarak Harbiye'den mezun olmuş ve Meşrutiyet'in ilanı üzerine Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış bir generaldir. İttihatçılarla hiç bir zaman anlaşamayan ve aynı zamanda hiç bir zaman İttihatçı aleyhtarlığı yapmayan bir kimse olarak tanınıyor; Enver, ülkeyi terkederken, güvendiği kimselere, Ahmet İzzet'ten yardım göreceklerini belirtiyor. Ülken'in Harb'e sokulmasına karşı çıkıyor; ancak daha sonra görev kabul ederek Umum Kafkas Cephesi komutanlığını yapıyor.

Ahmet İzzet, Mustafa Kemal'in başbakan yapılmasını istediği kimsedir; bu kabinede, Kemal kendisi için Harbiye Nazırlığı'nı düşünüyor. Ahmet İzzet hükümeti kurmakla ve Fethi ile Rauf'u, bu arada Cavit'i bakan yapmakla birlikte, Mustafa Kemal'i hükümete almaya gücü yetmiyor.

Kurtuluş tarihindeki Bilecik görüşmesini yapan kimsedir; Bilecik'te başlayan görüşmenin Ankara'da devam edeceği söylenmesine karşılık, Anadolu Ajansı Ahmet İzzet Paşa ve yanın-

Kemal'in adının geçmemesi gerekiyor. Kemal'in Anafartalar Kahramanlığı, tekrar ediyorum, ilk kez, hevesli ve genç bir gazeteci-yazar olan Ruşen Eşref tarafından, 1918 yılı Mart ayında ortaya dtılıyor. 1919 yılı yaz ortalarına gelindiği zamanda bile, kahraman susuzluğu yaşayan ülkede, bunun fazla tutmadığı anlaşılıyor. Bir tek kanıt (*) bunu göstermeye yetebilir; genç aydın Dursunzade Cevat, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını gerçekleştirdikten sonra, umut ile umutsuzluk arasında bir arkadaşına yazdığı mektupta şöyle bir sıralama yapıyor: «Allah bize, Balkan nikbetleri zamanında Türkün elemine zırhlısının fevkalbeşer kahramanlıklariyle teselliler veren Hamidiye'nin namdar süvarisiyle Anafartalar'ın azimkar kahramanını gönderdi.» Erzurum'da bir devrimci demokrat olan Cevat, Kongre başkanı yapılmasına ve Ordu Müfettişi olmasına karşın, Kemal'i, ordudan ayrılmış Rauf'tan sonra sayıyor.

---

dakilerin, «ecnebilerin tazyikinden kurtulmak için Anadolu'ya» geçtikleri haberini veriyor. Ahmet İzzet, buna son derece kızıyor, bunun **yalan olduğunu ifade ile, «ben hariç** ve dahilde dürüst bir adem sıfatı ile tanınmış olduğumu zannediyor idim» diye **yazıyor.**

Ahmet İzzet, **Anadolu'ya geçmek için hazırlanıyor**; tek mülkü olduğunu söylediği atlarını satarak Anadolu'ya geçeceği günü **hesaplıyor. Fakat, İstanbul'u yaşanmaz gösterebilmek** için yapılan bu **hareketi samimiyetsiz buluyor** ve bu tür insanlarla birlikte mücadele edilemeyeceğine karar vererek, bir kenarda ve 1937 **yılında ölüyor.**

(*) **Cevat Dursunoğlu'nun 6 Ağustos** 1919 tarihli bu mektubu, **gerçekçi bir mücadele başlangıcının** içten resmini veriyor. Bu bölüme **birinci ek olarak yayınlıyorum.**

MEDİNE KAHRAMANI'NA

Falih Rıfkı

Hakikaten kaç gündür sizi merak ediyorum. şimdi siz neredesiniz? İskorpitten dişleri düşen, çeneleri kopan askerleriniz nerede?.

Sultan Selim'in takdığı bayrağı, Medine burcünden, hangi ibâdet saatinde ve nasıl tahammül ederek indirdiniz?

Siz ki bir sene evvel: «Eğer tahliye edeceksiniz, Medine'ye başka bir kumandan gönderiniz. Medine kalesinden Padişah bayrağını bana kendi elimle indirtmeyiniz!» diyordunuz. Ne yapalım, başka birini göndermek için vakit yoktu, demiryolu kesildikten ve İngilizler sevgili Halep'e geldikten sonra, siz bir tayyarenin bile bir kaç defa yere inmeden gidemeyeceği kadar uzak çöllerde kalmıştınız.

Sizi ilk defa, Halep taraflarında kolordu kumandanı iken tanımıştım. Bu harbin samimî bir zabiti olmadığınız belli idi. Siz; eski Zagra redif lerini dağdan taştan Tuna'ya sevk eden geniş bilekli, göğsü kuvvetli zabitlere benziyordunuz. Siz; gaziler, kaleler ve bir Padişah kumandanı idiniz! Ben bu telakkimde ne kadar haklı olduğumu bilmiyorum, çünkü bir askerin fennî tarafını görebilecek insan değildim.

Hicaz isyanı hiç istenecek bir şey değildi. Üçyüz otuziki mayısında Beyrut'tan Şam'daki ahşap, rütubetli ve havasından sıtma sızan karargâha döndüğüm zaman Faysal'ın Medine'den kaçtığını haber almıştım. Pek akıllı bir adama benzemeyen Faysal'ın, Şam köylerinde Suriye zâdeganından iyi fikirler almadığını biliyordum. Hattâ zengin meyva bahçeleri ortasında bize ziyafet verildiği gün etrafımdaki bakışlardan, seslerden ve kiyl-ü kâlden şüphelendim; Mekke ile Şam arasında günlerce şifreler gidip geldi. Faysal'ın Süveyş kanalına Hicaz hecinsüvarları (Hecinli asker) getirmek için Medine'ye gittiğini duyunca büsbütün endişelendim. İsyan haberi beni nevmit etti. İnsan nasıl nevmit (ümitsiz) olmasın?.

Şam'dan Medine'ye kadar bin şu kadar ki-

lometre çöl var, bu yolu trenle üç gün, üç gecede zor geçebilmiştik, badiyelerde şehirden, köyden, ekinden ve hayvandan eser olmadığını görmüştüm. Anadolu bir avuç erkeğini hangi hududa yetiştirebilir; çıplak, nihayetsiz iki demiryolu parçasını uzun çöller ortasında ne kadar asker muhafaza edebilir?.

Bilmem hangi ümitle, siz Medine'nin müdafaasını kabul ettiniz? O zaman buna daha fazla müslümanlığınızdan başka hiç bir sebep görmemiştim.

Şam'dan Medine'ye kadar bütün demiryolunun etrafına mümkün olduğu kadar asker yetiştirdiler. Çölün insanı nasıl kaybettiğini ve bu büyük şehirde parlak bir renk gibi gözlere çarpan âdetlerin, çöllerde nasıl kolayca nâbedit olduğunu bilirim. Bu asker de öyle oldu, raylar bombalarla atıldı, bir suikastin tâmiri günlerce sürdü, lokomotifler oduna muhtaçtı. Eğer trenler muntazam işlerse, yalnız Suriye'nin bütün ağaçlarını değil, şehirlerin bütün ahşap evlerini, eşyasını yakmak lâzım gelecekti. Trenler gittikçe yavaş yürüdü. Üç gün, üç gece süren yol, bazen bir ay devam etti.

Bir gün karargâhınızdan gelen genç zabitlerden birine :

— Fahri Paşa ne yapıyor? dedim.

— Hiç... birkaç siper... Bir avuç asker... Etrafta Faysal'ın hecinsuvarları, aşiretler, kabileler, Fransız ve İngiliz zabitleri var. Su içen, yemek yiyen bütün faydasız ahaliyi Şam'a gönderdik. Ravzayı asker temizliyor, sipere o bakıyor, ezanı tabur hafızları okuyor, siperlerin kısım kısım, haftada bir izinleri vardır. Fahri Paşa bunları evvela, Medine'nin küçük bahçesince götürür ve karagöz seyrettirir. Eğer bazı sözleri varsa, sözlerini karagöz vasıtasile askerlerine bildi-

rir. Zira anlaşılıyor ki; bu köylüler karagözün sözüne, gazetelerden, beyannamelerden, nutuklardan ziyade inanıyorlar! Eğlence bittikten sonra, Fahri Paşa askerlerini merkadin içine götürür. Beraberce hizmet-i Nebeviye'yi ifa ederler. Sonra hepsini birer birer alınlarından öperek siperlerine yerleştirir.»

Bir gün, tam mahsûl zamanlarında, Afrika'nın Sina'yı geçen çekirgeleri size musallat olmuştu. «Medine şimdi bitti,» dedim. Sonra, sizin bir beyannamenizi okudum. Askere şöyle söylüyordunuz:

«Zabitlerimden biri bir torba getirdi.

— O nedir? dedim.

— Efendim, siz çekirge tavası yemediniz mi?

— Hayır!..

— Çok lezzetli yemektir.

Hakikaten o akşamki kadar lezzetli yemek yediğimi hatırlamıyorum. Siz de bulursanız, hemen pişiriniz, artarsa bana hediye gönderirsiniz.»

Aç kahramanlarınız muhakkak üç dört günde Afrika'nın bütün çekirgelerini bitirmişlerdir.

O zaman arkadaşlarımla konuşurken İstanbul'un mizah yazarlarından birini size göndermeği düşündük. Hakikaten biz bu meselenin hitabet ve san'at taraflarından başka neresini anlayabilirdik? Medine'den herkes ümitsiz, şikâyetçi idi. Memnuniyet duyan ve gülen yalnız sizdiniz.

Bugün cepheler eğlenceli halini geçti. Artık Medine'nin boşalması ve fazla tek bir neferin bile Gazze'ye gönderilmesi lâzımdı. Siz bu tahliye emrini alınca, en bahtsız günleri geçirdiniz: «Sultan Selim'in astığı bayrağı bana elimle indirtmeyiniz. Medine için kaç asker fedâ edersiniz? Bir mi, bin mi, üç bin mi? Bana ne bırakırsanız bırakınız. Ravzanın kubbesi başıma yıkılmadıkça, Merkad'e hiçbir yabancıyı sokmam!» dediniz.

Bütün kuvvetleri çektiler, size bir avuç kahraman bıraktılar ve işte bugüne kadar hepsi, bu artık fedâ edilmiş insanlarla mukaddes şehrimizi müdafaa ediyorsunuz!

Cepheler bozuldu. Galiçya'da öldürecek onbinden fazla Türk bulan biz, sevgili Kudüs'e dörtbinden fazla asker veremedik. Filistin'de, Suriye'de şehirler bizden, günler gibi arka arkaya ayrıldı. Demiryolu mahvoldu, kabileler, aşiretler, bütün cephanesiz yalnız başınıza kaldınız, ihtimal biz size mütareke haberini ve teslim emrini, İngiliz kabloları vasıtasile bildirebildik.

Askerleriniz şimdi hangi hastahanelerde yatıyor? Siz, daha ne kadar ihtiyarladınız? Eğer bizden haber sorarsanız, denizlerde İngiliz ve Fransız gemileri var, karamızda üçyüz yirmi dört Temmuziyle otuzbir Mart arasında vedâ ettiğimiz politika gürültüsile yaşıyoruz. Şimdi işimiz o kadar çok ki, sizden, kahramanlarınızdan, giden memleketlerden, çöllerden ve mâmureden bahsedemeyiz.

Zannım hâlâ devam ediyor; siz askerlerinizle Plevne kahramanlarısınız, o kahramanlar ki bizi Avrupa'nın kalbine yerleştirdiler. Biz hâlâ üçyüz yirmi dört kahramanlarıyız, o kahramanlar ki kendimizi Avrupa'nın bir kumu, toprağı üzerinde on sene tutamadık.

Başlık da Falih Rıfkı Atay'a ait bulunuyor. 30 Kasım 1918 tarihli Akşam Gazetesi'nde yayınlanıyor.

Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 1, s. 31.

Kahramanlar «garip» insanlardır; çoğunun sonları da pek cilveli oluyor. Medine Kahramanı'nı yaşatmak için hayatını romanlaştıran ve bunu yaparken de bir yerde «1921 de istihbarat müdürü olarak Batum'da bulunuyordum» diyen, daha sonraki yılların gazetecisi veya gazeteci-tarihçisi, Feridun Kandemir ya da yalnızca Kandemir, hiç bir ansiklopedide Fahrettin'den söz edilmemesinden yakınıyor.

Fahrettin, Hicaz Komutanı iken namazlarını hep Ha-

rem-i Şerif'te, Muhammed'in gömülü olduğu yerde, kılıyor ve subay ve erleri, Peygamber'in mezarının bulunduğu yeri savunmak üzere savaşa çağırmak için de buralarda topluyor.

«Ey bütün tarihi eşsiz kahramanlıklar, şan ve şereflerle dolu olan Osmanlı ordusunun yiğit zabitleri, ey her cenkte cihanı tir tir titretmiş, asla boyun eğmeyerek daima namus ve din borcunu kamilen ödemiş şeci Mehmetçikler, kardeşlerim, gelin hep beraber, Allah'ın ve işte karşısında huşu ve vecd içinde gözyaşları döktüğümüz Yüce Peygamber'in huzurunda hep beraber aynı yemini tekrar edelim.»

Savaş çağrısında Türklük vurgusu bulunmuyor.

Malta'ya sürülüyor. Sonra Batum'da görülüyor. Sonra Ankara'ya geçiyor. Kandemir, Kemal'in Fahrettin'e, «sağlığında adını tarihe altın harflerle yazdıran kahraman» dediğini de kaydediyor; ancak böyle bir kahramanı savaşta kullanmak yerine Kabil'e büyükelçi olarak gönderiyor. Burada da gayretle çalışıyor; bazı görgü tanıkları, o sıralarda bir köye benzeyen Afganistan'ın başkenti Kabil'de sık sık yangınlar çıktığını, Medine Kahramanı Fahrettin'in de, büyükelçiliğini unutarak, bu yangınların söndürülmesi hareketlerine katıldığını yazıyorlar.

Oğlu Orhan da general oluyor. 12 Mart baskı döneminde, «tümgeneraller cuntası» içinde yer alıyor ve acımasız baskıların uygulayıcısı oluyor.

Feridun Kandemir, Peygamberimizin Gölgesinde Jön Türkler, Medine Müdafaası, İstanbul, 1974, s. 376.

Doğrusu budur; tekrarı gerekiyor, Kemal Paşa, zamanında Türkiye'de önemli roller oynamış hiç bir kimsenin, yerli ya da yabancı, anısında adı geçmeyen birisi oluyor. Geçmişinin önemli olmadığı düşüncesi ne kadar tekrarlansa, o kadar yerindedir; aslında, dönüş zamanlarında, hiç umulmadık kimlikle ön plana çıkıyorlar.

Böyle bir yenilgi döneminde, bir alt-üst oluşu yaşamak kaçınılmazdır; geçmişte önemli olanların yenilginin getirdiği kırımdan kurtulmaları her zaman mümkün olamıyor. Enver ve arkadaşları, bir yeni alanda taze bir mücadele başlatma umuduyla kendilerini ülke dışına atıyorlar; diğer ön planda olanlar, yakalanarak Malta'ya gönderili-

yorlar. Sevilen, Kemal Paşa türünden (*) derhal teslim olunması için İstanbul'a telgraf çeken ve birliklerini bırakan bir komutan olmayan, birliklerinin silahlarının mücadeleyi sürdürecek halk örgütlenmelerine aktarılmasını sağlayan Yakup Şevki, gözlerinden ciddi bir biçimde hasta olduğunu ileri sürerek mücadelenin başına geçme önerisini kabul etmiyor. Ahmet İzzet Paşa, önce sağlığını gerekçe gösteriyor ve daha sonra da Bilecik'ten görüşme için çağrıldığı Ankara'da hem bir gözaltı yaşamına mahkum ediliyor ve hem de elinden kendisine ters gelen bir yazı alınıyor; bu nedenle mücadeleye katılma kararından dönüyor.

Kemal, Erzurum'da, mücadelenin liderliğine doğru tereddütlü, ancak ilk büyük adımı atıyor; tereddütlerini yenip kendisini güven içinde hissettikten sonra da eline geçirdiği liderliği korumayı, zaman zaman, mücadelenin kendisinden de önemli sayıyor. Erzurum'da başlamasını bir rastlantı saymıyorum; Erzurum, hem Kemal'in gelmesinden önce ve hem de çok daha önceleri, oldukça hareketli bir kent görünümü veriyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son yöneticisi Hüsamettin Ertürk'ün anılarından bir paragraf aktarmakta yarar görüyorum: «Meşrutiyeti memlekette yeniden tesis etmek azmiyle, hürriyetperver arkadaşlarla beraber çalıştığımız günlerde, içimizden ben de diğerleri gibi sürgüne mahkum edilmiş, Erzurum'un yolunu tutmuştum. Oraya vardığım zaman Erzurum'da kaynaşan bir gençlik ve zabitan kütlesiyle karşılaşmış, adeta sevinmiştim. Meşrutiyet'in ilanına tekaddüm eden günlerde eğer orada bulunan vali Arnavut Abdülvahhab Paşa, Örfi İdare'yi ilan etmemiş, Erzurumlu

---

(*) Ahmet İzzet Paşa, «bizim Suriye ve Irak ordularımız mağluben ve münhezimen ricat etmekte ve kumandanları bir an evvel mütareke ahdi için eşeddi ihtiyacını bildirmekte idiler.»

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar Dördüncü Cilt, s. 1986.

eşedd-i ihtiyaç, zorlayan, ya da acil gereksinme anlamını geliyor.

vatanperverleri Sinop Kalesi'ne sevketmemiş olsaydı, Erzurum hürriyetin ilanı şerefini, Manastır ve Selanik'in elinden almış olacaktı.» Abartmalı görülebilir; ancak vereceğim diğer bilgiler, böyle bir izlenimi ortadan kaldırmaya yetebiliyor.

Tutucu ancak ciddi tarihçi Halil İnalcık, İslam Ansiklopedisi'ndeki kısa Erzurum girişinde şunları kaydediyor: «Erzurum İkinci Meşrutiyet'in ilanında da mühim rol oynamıştı. 1906'da Erzurumluların yeni kurulan şahsi vergi ve hayvanat resmi yüzünden, Abdülhamit Hükümeti'ne karşı gelmeleri, meşrutiyetin ilanı teşebbüslerinin de başlangıcına bağlanabilir.» İnalcık, bunları yazıyor ve ayrıntılı bilgi vermiyor.

İnalcık'ın «şahsi vergi» dediği, kelle ya da baş vergisi, İngilizcesi «poll tax» ve Ruscası «podušnıy nalog», olmalıdır; Genç Türkler döneminde Türkiye'yi ele alan bir Sovyet monoğrafisinde, biraz daha ayrıntı bulmak mümkün oluyor. Profesör Hamid Aliev, Erzurum'daki Rus konsolosunun gönderdiği raporları içeren arşivler üzerine yaptığı araştırmada, 1906 yılında konan baş vergisinin ülkenin her tarafında tepkilere yol açtığını ifade ediyor[46]. Aliev, Trabzon, Van, Bitlis, Samsun, Kastamonu, Diyarbakır, Şam, Hayfa kentlerinde de hareketlilik olduğunu saptıyor. Ancak Azeri kökenli Sovyet araştırıcısı, «odnim iz krupnıh tsentrov takih volneniy stal Erzurum», bu hareketlerin en önemli merkezlerinden birisinin Erzurum olduğunu da ekliyor.

Aliev'in verdiği bilgiye göre, 1906 yılında konan baş vergisi, herkesten gelirlerinin ya da ücretlerinin üç günlüğüne eşit bir bölümünü Hazine'ye verme yükümlülüğünü getiriyor. Buna duyulan tepkilerle, Erzurum'daki Konsolos Skryabin'in İstanbul'daki Büyükelçi'ye gönderdiği rapora göre, tacirlerin öncülüğünde «Can Verir» Derneği kuruluyor; Erzurum'da oturan küçük burjuvaların pek çoğunun bu derneğe katıldıkları da verilen bilgiler arasında yer alıyor. Can Verir Derneği yöneticileri, Sultan'a dilekçeler vererek, iktidarın sulstimalinden yakınıyorlar ve baş vergisinin hafifletilmesini istiyorlar.

Bunu rastlantı saymıyorum; Halil Inalcık, aynı yerde[47] «Erzurum Ermeni komitecilerin en mühim merkezi idi» diye yazıyor. Birinci Savaş'tan hemen önce Erzurum'da, Taşnaktsutyun Partisi'nin büyük kongresinin toplandığına işaret etmiştim; bu sırada, Erzurum Osmanlı egemenliği altındadır. Aynı Kongre'ye İttihatçı liderlerden bir delegasyondan başka bir de uluslararası inceleme kurulu geliyor.

Erzurum'un Ermeni dönemindeki adı Karin ya da Karana olarak biliniyor; Roma İmparatorluğu'nun eline geçince, imparatorlun adına bağlı olarak Theodosiopolis adı verilmekle birlikte Ermenice isim, Karintis olarak gerçekleştirilerek, kendisini sürdürüyor. Karintis'in yanında bir de Erzen ya da Arzen denilen başka kent bulunuyor; Selçuklular Erzen'i zaptediyorlar, kenti yıkıyorlar, kaçanlar, komşu Karintis'e sığınıyor. Böylece eski adı Ermenice Karin olan kent, adını Erzen'e çeviriyor ve Selçuklular da bir Roma hayranı olduğu için buraya Erzen al-Rum deniliyor; Arapçasıyla Rum, Türkçesiyle Roma Erzen'i, böylece ve zaman içinde Erzurum oluyor. Erzurum'da müslümanlar, Türkler ile Ermeniler içiçe, zaman zaman dostlukla ve zaman zaman da birbirini öldürerek yaşıyorlar; Kent, Sarıkamış yenilgisinden sonra 16 Şubat 1915 tarihinde, Rusların eline geçince öldürmeler artıyor ve 25 Mart 1918 tarihinde Türkler'in eline geçtiğinde ise daha da şiddetleniyor.

Cevat Dursunoğlu, Erzurum'un yerini şöyle anlatıyor: «Fırat, Aras, Çoruh gibi üç büyük nehrin kaynakları Erzurum yaylasındadır. Fırat'la Basra Körfezi, Aras'la Hazer, Çoruh'la Karadeniz maileleri burada birbirinden ayrılırlar.» Doğu'nun üç büyük nehrine kaynaklık ediyor ve üç denize açılıyor.

«Doğu'dan gelen en işlek göçyolu Aras'ı takip ettikten sonra Deveboynu gediğini geçerek Erzurum'a varır ve buradan Fırat vadisiyle Batı'ya gider.»

«Göçyolu, tek büyük yol olarak bu bölgede rakipsiz kaldığından doğuyu batıya bağlayan ipekyolu da buradan geçerdi. Bu yol üstünde en önemli konak Erzurum'du.»

Cevat, böyle bir kentte doğuyor ve Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak görev yaptıktan sonra Mütareke ile birlikte terhis oluyor; İstanbul'dadır. Doğru, İstanbul'da kurulmuş olan «Vilayatı Şarkiya Müdafaai Hukuku Milliye» Cemiyeti'ne giriyor; Süleyman Nazif, bu kendi ayağıyla gelen genci görünce heyecanlanıyor. Kapıdan, kendiliğinden ve kendi ayaklarıyla gelen gençler hep heyecan kaynağı oluyorlar; Cevat, birdenbire, Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği'nin yöneticisi gibi hareket etmek durumunda kalıyor. Süleyman Nazif ile birlikte bir delegasyon oluyorlar ve Seyit Abdülkadir'in Kürt Teali Cemiyeti'ne gidiyorlar; talepleri, Ermeniler'e karşı birliği bozmamak ve birlikte çalışmaktır. Abdülkadir, bu delegasyonu tersliyor; Cevat, Erzurum'a yol alıyor. Dayısının oğlu ve «fikirdaşı» Ahmet Erverdi ile Trabzon üzerinden Erzurum'a geçiyor. Erzurum'lu genç Cevat, Erzurum'a güveniyor; uzun ayrılıktan sonra tekrar döndüğü kentindeki ilk izlenimi şöyle oluyor: «Bu kahraman halkın bir tek noksanı vardı: Henüz bir teşkilata bağlı bulunmamak.» 1919 yılı başında Cevat, kahraman halkının örgütten başka bir eksiği olmadığı sonucuna varıyor.

Aydınlar, tüm mücadelelerin günah keçisidir; Dursunoğlu, halkın örgüt için, «aydınların baş olmasını» beklediğini de kaydediyor. Aydınlar arasında bir tartışma başlıyor; her örgütlenme öncesinde söylenebilecek bütün sözler ortaya konuluyor. «Geniş olsun» deniliyor, gerek olmadığı ileri sürülüyor ve genellikle de mücadelenin devlete bırakılması gerektiği savunuluyor. Albayrak Gazetesi'nin başında Süleyman Necati var; ateşli bir kimlik sergiliyor ve Necati'ye de «İttihatçı» denilerek bir kenara itiliyor. Daha ilerde örgüt kurulduktan sonra bile, Necati ve arkadaşlarının, «gizli» bir örgütün adamları oldukları da söyleniyor ve büyük bir kriz yaşanıyor.

Dursunoğlu, «tartışmalar sert gidiyordu» diye yazıyor ve şunları ekliyor: «Gençler arasında en ileri giden Hüseyin Avni idi. Hüseyin Avni çok sert bir dille İstanbul'dan bir şey beklemenin hata olduğunu, bu defa kimsenin muhacir olamayacağını ve buna halkın müsaade etmiyeceği-

ni, ne olursa olsun müdafaadan başka çıkar yol bulunmadığını ve müdafaa için de şimdiden teşkilatlanmamız gerektiğini söyledi.» Genç hukukçu Hüseyin Avni, daha sonra TBMM içinde İkinci Grubu'ndan ateşli sözcülerinden birisi oluyor, hem İstanbul'dan ve hem de yaşlılardan umudu kesmeyi savunuyor.

Gençlerin zorlamasıyla, 10 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'daki Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi olarak Müdafaai Milliye Derneği ortaya çıkıyor. Ancak kabul etmek gerekiyor, bu kuruluş kağıt üzerinde kalıyor. Dursunoğlu şunları hatırlıyor: «Cemiyet yavaş yavaş teşkilatlanmakla beraber tam bir faaliyet gösteremiyordu. Mütecanis de değildi. Hüseyin Avni, Ahmet ve benden başkası yaşını başını almış, durmuş ve durulmuş zatlardı. Her adımı ihtiyatla atıyor, hükümeti kuşkulandırabilecek her hareketten çekiniyorlardı.» Buna karşın, yaşamaya mahkum her dernek ya da örgüt yaşamında görüldüğü gibi, Erzurum Müdafaai Milliye kısa bir zaman sonra, söz uygunsa ikinci ve asıl kuruluşunu yaşıyor; Binbaşı Kazım'ın Erzurum'a gelmesiyle, bir yeni kurul oluşturuluyor. Eski mebuslardan Hoca Raif Efendi, Kazım, Süleyman Necati, yönetim kuruluna giriyorlar.

Yeni kurul yeni kuruluş oluyor; yeni kararlar alıyorlar. Merkezdeki aydınları daha çok işe katma kararı veriliyor ve bu amaçla bir yürütme kurulu oluşturuluyor. Kazalara ve buralardan köylere inme ilkesi benimseniyor. Bütün Doğu illerini aynı düşünce etrafında toplama programı kabul ediliyor. Bir de «her ne lazımsa yaparak orduyu bu işe iştirak ettirmek» kararına varılıyor. Yeni bir tüzük ortaya çıkıyor, Erzurum Derneği'nin İstanbul'daki merkezi aştığı görülüyor. Bu aşmada, Dursunoğlu, «halbuki Erzurum bu teşkilat nizamnamesiyle silahlı müdafaaya doğru gidiyordu» diye yazıyor (*), Erzurum'daki direnişcilerin silahlı müca-

(*) Dursunoğlu, alınan yeni kararları açıklarken şu bilgileri de veriyor:

«5 — Bu işleri, başarabilmek için her şeyden ziyade orduya güvenmekle beraber 'bekçi teşkilatı' adı altında halkı, hususiyle köylüyü silahlandırmak.

deleyi ilke olarak benimsemeleri önemli bir nokta olarak ortaya çıkıyor.

Yeni yönetim bir Doğu İlleri, Vilayatı Şarkiye Kongresi kararı alıyor ve bunun için çevre illeriyle temasa geçilmesi, bir de, «ilerde duçar olunması melhuz müşküllere karşı tedabiri ihtiyatiye teemmül etmek» gerektiği, hükme bağlanıyor. Bu hükümler, Örgüt içinde yeni bir ayrışmaya neden oluyor; yaşlılar kısmı, çevre illerle temasa geçilmesinin İstanbul Hükümeti'ni ürküteceğini ve ortaya çıkabilecek çeşitli durumlar için önlemler düşünülmesi hükmünün de, hareketi, dönüşü olmayan kanallara kaydıracağını ileri sürmeye başlıyorlar. Bütün bunlara İtilaf Devletleri'nin de kızacağı ve kızgınlıkla, «mazallah» Erzurum'u bile işgal edeceklerini anlatıyorlar. Çok sert tartışmalar oluyor; «yarı ikna ve yarı emrivakilerle idare heyetindeki gençler grubu kongre daveti kararını alarak Nisan'ın son Cuma Günü cuma namazından sonra Tophanelioğlu çeşmelerinin önündeki meydancıkta toplanan bir mitingle halka» duyuruyor ve çevre illere telgrafla davetiyeler çıkartıyor. Bir gün sonra Trabzon'dan Barutçuzade Hacı Ahmet de, Erzurum davetinden habersiz olarak, bir Doğu illeri kongresinin gerekliliğini, coğrafi konumu nedeniyle Erzurum'un girişimi başlatabileceğini bildiren telgrafı geliyor.

Böylece Mustafa Kemal'in yazgısını değiştiren kongrenin kararı alınmış oluyor. Bu hazırlıklar sırasında kimsenin aklına bir Mustafa Kemal gelmiyor; ancak Dursunoğlu, o günlerle ilgili olarak, «Müdafaai Hukuk Teşkilatı ne kadar kuvvetlenirse kuvvetlensin ordunun müzahareti temin edilmeden tam bir başarıya varılamazdı» diye yazıyor. Ordu'yu işin içine sokmak, mutlaka gerekli görülüyor.

Ancak Müdafaai Hukuk, Haklar Savunması Örgütü'nün ordunun bu işe nasıl sokulacağı konusunda bir tered-

---

Bu silahlanma için gizli bir talimat yapıldı ve yalnız bu teşkilatı yapacaklara verildi.»

Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, op. cit., s. 67.

dütü bulunmadığı anlaşılıyor; Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa hazır baş ve kumandan kabul ediliyor. Vatanseverliği, doğruluğu ve kumandanlık tecrübeleriyle tanınan Yakup Şevki, «uzun zaman tabya hocalığı ettiğinden orduda çok sayılıyordu»; direnişciler, sadece bir kumandan değil, kendisiyle birlikte ordunun desteğini çekebilecek bir kimse arıyorlardı. Dursunoğlu, Yakup Şevki'nin doğal kumandanlığını anlatırken, bir de şu bilgileri veriyor: «Ayrıca Mondros Mütarekesi üzerine elviyei selase'yi boşaltırken Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükümete silah ve cephane vererek yardım etmişti. Milli bir hareketin başlamasını istiyordu»[48]. Erzurumlular, bu düşüncelerle, Yakup Şevki Paşa'nın baş olmasını istiyorlar ve dileklerini Yakup Şevki'ye bildiriyorlar.

«Güzel; ancak Yakup Şevki, Büyük Britanya'nın kendisi hakkında düşündüklerini, görevden alınmasını ve yerine Mustafa Kemal'in atanmasını istediklerini bilmiyor. Gözlerinden hasta olduğunu söylüyor; İstanbul'a gitmek zorunda olduğunu bildiriyor. Gidiyor ve Malta'ya kapatılıyor.

Erzurum'da Haklar Savunma Örgütü, bir paşa aramayı sürdürüyor. Bu sırada, Dokuzuncu Ordu, Üçüncü Ordu'ya dönüştürülmek üzeredir ve bütün kuvvetleri, işgalci İngilizleri uyutmak için, On Beşinci Kolordu'da toplanmıştır; Kazım Karabekir, daha önce savaştığı bu bölgede, kendisini On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na tayin ettirmeyi başarıyor. Kazım, Anadolu'daki tek büyük kuvvetin komutanı olarak Erzurum'a geliyor; Haklar Savunma Örgütü'nün yöneticileri derhal Kazım'ın kapısını çalıyorlar. Kazım «varım» diyor ve bir süre sonra, Örgüt ile Ordu arasında irtibatın kurulmasıyla Süleyman Necati görevlendiriliyor (*). Şimdi Kazım'ın rolünden söz etmem gerekiyor.

(*) «Bir kelime ile ezeli dert nüksediyor: Davaya adı sanı memleket ve orduca tanınmış bir baş bulunması.»

«Yakup Şevki Paşa'ya müracaatımız belli sonuca vardıktan sonra yeni tedbirler aramak zorunda kaldık.»

«Tam bugünlerde Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'na Kazım Karabekir Paşa'nın tayin olunduğu haberi geldi. Kazım Karabekir Paşa'nın şarkta iyi bir adı vardı. 1918 de Kafkas Cep-

Sina Akşin de Kazım Paşa'nın İstanbul'da kalmamayı ve güçlü komutanların birer birlik bularak Anadolu'ya geçmeleri gerektiği görüşünü savunduğunu yazıyor; Kazım, 2 Mart 1919 tarihinde, Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu Kumandanlığına atanmasını sağlayabiliyor. Ancak tayin işlemi, gecikiyor ve karar 3 Nisan 1919 günü kesinleşiyor.

Kazım'ın bütün yazdıklarında bir leit motif var; Kazım, Kemal'i Anadolu'ya geçmeye ikna etmek için çok uğraştığını ısrarla yazıyor. Anılarına dayalı «İstiklal Harbimiz» kitabında, «ben şarkta milli hükümet esasını kurarken M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da bir padişah hükümetinde her hangi bir vazife alarak en kıymetli arkadaşları da etrafında toplaması ihtimali beni pek düşündürmüştü» diyor; bunu önlemek için Kemal'e kurtuluş mücadelesinin liderliğini önerdiğini ileri sürüyor (*). Kazım'ın, Kemal'i Anadolu'-

---

hesi'ndeki ileri harekette Kolordu Kumandanlığı yapmış ve kıtalarını zafere ulaştırmıştı.».

«1919 Mayıs'ının üçüncü günü Karabekir Paşa, Erzurum'a vardı.»

«Karabekir Paşa yolumuzun hak olduğunu ve müdafaadan başka çare bulunmadığını söyledi ve bize yardım edeceğine söz verdi.»

İbid., s. 55-56.

(*) Kazım'da Kemal'e kendi yerini verdiği düşüncesi var. Ancak ben, Kazım'ın, Kemal'den kendi yerini kolaylıkla geri alabileceği hesabı yaptığını sanıyorum. Kazım, kaldığı yerden devam ediyor.

«İşte en mühim olarak buna mani olmak içindir ki şahsımdan fedakarlık yaparak fikrimin husülü için kendisini şarka davetle milli hareketin başına geçmesini teklif ettim.»

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 18.

İzmir Suikastı'nda sanıklık döneminden sonra Kemal'in bir uydusu haline gelen Ali Fuad, Amasya'da buluştukları zaman, Kemal'in önerilerini, 28 Haziran 1919 akşamı kendisine aktardığını, bunları not defterine kaydettiğini ifade ederek daha sonra yayınlıyor. Kemal'in Fuad'a anlattıklarına göre, Nisan 1919 tarihinde Kazım, Kemal'e şunları öneriyor:

«Vaziyetin vehametini İstanbul'dan durdurmanın imkansız olduğunu, İstanbul'da ancak galiplerin arzularının tatbikinden

ya aktarmak için çok çalıştığını diğer kaynaklar da doğruluyor.

Kemal'in hep bir Osmanlı bakanı olmaya çalıştığı kesindir; her kaynak, bir başka sadrazamın hükümetinde bakanlık için kulis yaptığına işaret ediyor. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde bakan olmak için ricalarda bulunmasının ötesinde, Bezmi Nusret Kaygusuz da bir ara Ahmet Rıza'nın başkanlığında bir hükümet ve kendisini de bu hükümette yine Harbiye Nazırı olarak hayal ettiğini yazıyor.

Bir paranteze ihtiyaç var; bütün yeni belge ve anılara karşın, kemalist tarih yazımının üzerine giydiği zırhın hiç etkilenmediği konusunda, bazı yabancı araştırıcı ve tarihçilerin ileri sürdükleri son derece doğru görülüyor. Rauf'un anıları, Kemal'in ordunun siyasetten uzak durması gerektiği yönündeki savların hiç de gerçekçi olmadığını ortaya koyuyor ya da bu savlara kuşkular getiriyor. Bir yeni Babı Ali baskını ile Enver'i devirmek isteyen İngiliz yanlısı Yakup Cemil'in duruşması sırasında, «hükümeti devirmeye

---

başka bir şey yapılamayacağını, ilave etti.»

«Halbuki Şark'ta milli bir hükümet esasını hazırlamak ve ordunun kuvvetini de muhafaza ederek vahim sulh şartları karşısında milli istiklalimizi kurtarmak için mücadeleye girişmek mümkündür.»

«Şark'ta muhtelif namlar altında başlamış olan bir takım teşekkülleri evvela Erzurum'da birleştirdikten sonra herhangi bir tehlike karşısında burada bir milli hükümetin esaslarını kurarak harekete geçebiliriz. Bu maksatla siz başta olmak üzere genç kumandanlarımızın Anadolu'da işleri başına dönmesi çok mühimdir. Eğer İstanbul Hükümeti bu kumandanların Anadolu'ya geçmesine mümanaat edecek olursa hususi bir tarzda da geçebilirsiniz. Evvela Erzurum'da toplanacak milli bir hükümet esasını kurarız. Ben Trabzon ve Erzurum'u sizler gelinceye kadar bu esas üzerinde hazırlarım.»

Ali Fuad Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s. 44-46.

Halide Edip ise Vahdettin'in Kemal'i Kazım'a karşı Doğu'ya gönderdiğini yazıyor.

«Fakat Doğu'daki kuvvetli hareket padişahı korkutmuş, Mustafa Kemal Paşa'yı, Kazım Karabekir Paşa'nın bu tehlikeli isteğini önlemek için oraya göndermişti.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1985, s. 21.

muvaffak oldukları takdirde Harbiye Nezareti'ni ve Başkumandanlık Vekaleti'ne getirilmesi düşünülen zatın Mustafa Kemal Paşa olduğu» ortaya çıkıyor; bu noktada da kuşku bulunmuyor. Rauf, bundan ayrı olarak da, Savaş'ın üçüncü yılında, Mustafa Kemal'in bir hükümet darbesi yapmak için bazı komutanlara şifreli duyurularda bulunduğunu ve Vehip Paşa'nın bunu Enver'e bildirmesi üzerine (*), darbe girişiminin daha başlangıçta etkisiz hale getirildiğini yazıyor. Enver, Kemal'i hem normal zamanlarda ve hem de askeri darbe girişimlerinde fazla ciddiye almıyor; Rauf'un yazdığına göre Kemal'in özür dilemesiyle bu konuyu kapatıyor.

Kemal'in Anadolu'da bir görev almasında, Kazım türü baskıların yanında, İstanbul'da gönlüne göre bir görev ihtimalinin kalmamasının da rolü olmalıdır; o sıralarda İstanbul'daki İngiliz istihbarat subayı ve Kemal hakkındaki en olumsuz biyoğrafilerden birisinin yazarı Armstrong bunu açıklıkla ileri sürebiliyor. Armstrong şunları yazabiliyor: «For Mustafa Kemal there was no place. He was elbowed out on all sides. He had no following. He would not work with anyone. Again he was so angular that he did not fit into any combination»[49]. Artık İstanbul'da hiç bir yeri olmayan, herkesin uzak tuttuğu, yandaşı bulunmayan, kimseyle birlikte çalışamayan ve çok köşeli olduğu için hiç bir kombinasyona uygun düşmeyen Kemal'in Anado-

---

(*) «Ordu Kumandanlarından Vehip Paşa'nın Enver Paşa'ya ihbar ettiğine, askeri makamların şifreli muhaberelerini kontrol için Başkumandanlıkça alınan tedbirler dolayısıyla vakıf olmuştum.»

«Mustafa Kemal Paşa'nın, harbin üçüncü senesi nihayetine doğru Enver Paşa'ya karşı bir teşebbüste daha bulunduğunu, İstanbul'dan Brest-Litovsk sulh konferansı'na gitmek üzere olduğum günlerde İsmail Canbulat Bey'den duymuştum.»

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, 1962, Sayı 24, s. 337.

İsmail Canbulat'ın idam edilmesinin ve Vehib'in Malta'dan sonra Türkiye'ye sokulmamasının nedenleri burada aranabilir mi; hiç olmazsa bir hipotez değeri olduğunu düşünüyorum.

lu'ya geçmesinin kaçınılmaz olduğu izlenimini vermek istiyor.

Armstrong'un, Kemal'in kombinasyonlara katılma alanındaki yetersizliğiyle ilgili görüşlerine katılmak mümkün görünmüyor; Kemal, hiç bir kimlik sahibi olmasa bile, bir kombinasyon ve koalisyon ustasıdır. İçiçe pek çok kombinasyon ya da koalisyon aynı anda kurabiliyor; yavaş adımlarla, bir koalisyondan diğerine geçiyor. İstanbul'da Vahdettin'den bakanlık peşinde koşarken, «Amasya Yaranı» ile de bir gevşek koalisyondan kaçınmıyor.

Bir noktayı vurgulamak durumundayım: Kemal'in kişiliği güvenilir görünmüyor, sadakatı bulunmuyor, Büyük Britanya'dan ve Vahdettin'den umutlar alıyor ve bunlara umutlar veriyor, fakat, eninde-sonunda kurtuluş hareketinin dışında kalamıyor. Hırsının, cesareti ve yeteneğinden daha büyük olduğunu sanıyorum; kurtuluş hareketini, kendisine rakip olabilecek bütün imkanlardan uzak tutuyor. Güçleri zayıflatıyor ve ufku daraltıyor. Ancak, kurtuluş hareketinin içinde kalıyor.

Tezi yazıyorum: Kemal, güvensizlik kompleksiyle, kurtuluş hareketinin çapını küçültmüştür.

Kemalist yorumcuların Kemal'de buldukları gerçekçilik, hareketin ufkunu daraltmak olarak ortaya çıkıyor.

Amasya Buluşması, Kemal'in Samsun'a çıkışından çok daha büyük bir önem taşıyor. «Amasya Yaranı», Ordu Müfettişi Kemal, Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad, Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet, telgraf başında On Beşinci Kolordu Kumandanı Kazım ile ordudan ayrılmış Rauf'dan meydana geliyor. Kazım, en güçlüsü, Rauf ise en kararlısı izlenimi veriyor. Amasya'da Kemal bir yeni duruma yöneliyor.

Amasya Tamimi'ni, Amasya Yaranı'ndan soyutlayarak sadece Mustafa Kemal'e izafe etmek büyük bir insafsızlık olmalıdır; Kemal Paşa, milletin kurtarıcılığı düşüncesine daha yavaş ve daha sonra geliyor. Erzurum'daki hareketliliğin, bu gelişte, daha da etkili olduğunu düşünmek için nedenler bulunuyor. Ayrıca Kemal, komite adamıdır; yeni

bir komite oluşturuncaya kadar, mevcut komitenin görüşlerine bağlı kalıyor.

Fakat Erzurum'da Kemal'i bir önemli sürpriz bekliyor; genellikle iyi bilinmekle birlikte yine de değinmek gerekiyor, Halklar Savunması Örgütü yöneticileri, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne delege olmasını istemiyorlar. Örgüt yöneticileri, başkan Hoca Raif Efendi ile Süleyman Necati'yi Kazım Paşa'ya göndererek, «M. Kemal Paşa hazretlerinin kongreye girmeleri arzusunu heyetimiz kabul etmiyor» diyorlar[50]. Gerekçe olarak Mustafa Kemal'in İstanbul'un adamı olduğuna inanmalarını gösteriyorlar; Mustafa Kemal, hâlâ Vahdettin'in onursal yaveri sıfatını kullanmakta ısrar ediyor ve Ordu'dan ayrıldığını söylemesine karşın üniformasını çıkarmıyor. Bu, bir yanıyla, Mustafa Kemal'in güvensizlik duygularıyla ilgili görüşlerine denk düşüyor ve diğer yanıyla, Erzurum'daki halk hareketinin temsilcilerinin Mustafa Kemal'e pek güvenmediklerini gösteriyor. Her halde, daha sonraki yazılanlara, Erzurum'a geldiğinde Kemal'in bir yurtsever kahraman imajına sahip olduğu iddialarına, hiç ama hiç uymuyor.

«Ben kolordu kumandanı olarak Kemal Paşa'yı, millete ve Ordu'ya sevdirir, muhabbet ve itaat kazandırırdım. Çünkü ben misal olacaktım ve tesir yapacaktım. Şark ve dolayısıyla memlekette nüfuzum buna müsaitti»[51]. Bu sözler de Kazım Paşa'ya ait bulunuyor; Kazım Paşa, hem «Mustafa Kemal Paşa'yı şark halkı tanımaz» diye yazıyor ve hem de Kemal Paşa'nın Erzurum'a pek neşesiz geldiğini hatırlıyor. Burada, ben de, o tarihlerde Kemal Paşa'yı, dar bürokratik bir çevrenin dışında pek az kimsenin tanıdığı yolundaki görüşümü tekrarlamakta yarar görüyorum.

Kazım, güçlü konumu, tanınması ve sevilmesi ve diğer başka nedenlerle, Kemal'in liderlik pozisyonunun geçici olduğunu düşünmüş olmalıdır; örgüt yöneticilerini ikna etmek için kendisini fazla zorlamıyor. Kemal'in nereden delege seçileceği sorunu ortaya çıkıyor; Kemal, kazaların birisinden delege olmak istemiyor. Cevat Dursunoğlu, Erzurum delegeliğini, Mustafa Kemal'e vererek, hem bu so-

runu çözüyor ve hem de tarihte unutulmaz bir yer kazanmış oluyor.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, hâlâ kendisini güvenli hissetmiyor; Kongre Başkanlığı koltuğuna üniforması ve hiç bırakamadığı Vahdettin'in onursal yaverlik kordonu ile çıkınca, Gümüşhane Delegesi Zeki Bey, «Paşa, evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da, sonra riyasete başlayın, tahakkümden korkuyoruz» diye bağırıyor; Kemal Paşa, o geceden sonra sivil giyinmeye başlıyor.

Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal'in yükselen çizgisini başlatıyor; yerel bir kongredir. Manda programına kapıları açık tutması ve bir milli kongre kararı almasıyla önem kazanıyor. Mustafa Kemal Paşa, böylece, Erzurum'daki işini tamamlamış oluyor. Ancak bu yeni durumun Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gittiği anlaşılıyor; çünkü, Anadolu'ya geçmekle birlikte yakında toplanacak olan İstanbul Meclis-i Mebusan'ına, Erzurum Mebusu seçilebilmek için nüfus kayıtlarını Erzurum'a aldırıyor, Erzurumlu oluyor ve Erzurum mebusu seçilmesi sağlanıyor.

«Bir gün bir kaç arkadaş Necati'nin evinde toplanmıştık. O gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kazım, arkadaşlara, Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı»; bunları da, Cevat Dursunoğlu, hatırlıyor. Ancak Halklar Savunma Örgütü'nün hiç parası olmadığını da eklemeyi de unutmuyor; çaresiz kalıyorlar. Sonunda bir yaşlı Süleyman biriktirmiş olduğu dokuz yüz lirayı veriyor ve Örgüt yöneticileri de kendi aralarında yüz lira toplayarak, toplam bin lirayı Paşa'ya veriyorlar (*). Parayı, Mustafa Kemal'e Ka-

(*) «Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi ve Fahri Yaver Hazret-i Şehriyari Mirliva M. Kemal» 13 Mayıs 1919 tarihinde. «Harbiye Nezaret-i Celilesine» yazdığı bir yazıda, «7/5/335 tarih ve 7 numaralı tezkire-i acizanemle Müfettişlik karargah mensubunun üç aylık muhassasat-ı adiyelerinin şimdiden ve buradan itaası lüzumunu istirham etmiştim» diyerek, üç aylık maaşların peşin ve İstanbul'da ödenmesi dileğini tekrarlıyor. Yazı-

zım götürüyor ve Cevat, «Kazım dönüşte Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı» diye yazıyor.

Üçüz Kafkas Doğumu

Erzurum'dan Sivas'a gelen Mustafa Kemal, Sivas'ta, yurttaşlık bilgisi kitaplarında hep yazılanlarla yazılmayanları birlikte gerçekleştiriyor; Sivas Kongresi, Amerikan mandasını kabul ile bir de davetiye çıkarıyor. Bu, Kemal Paşa'nın, tarihsel olarak geçici olduğu belirlenen bir yeni koalisyon değişikliğidir; büyük devletlerden Büyük Britanya'dan ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşıyor.

Kemalizmin aşkın düşünürü ve Sevgili Dostum Doğan Avcıoğlu'nun, «mandacılık fikri, ancak Sivas'ta Atatürk'ün karşı çıkmasıyla»[52] yenildiğini ileri sürmesine karşın, manda düşüncesi Sivas'ta yenilmiyor ve tam tersine milli kongre kararı haline geliyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in Sivas'taki milli kongre'de manda düşüncesine karşı bir tek söz söylemediği de kesindir (*); Sivas'ta delegeler-

nın aynı gün «Muhasebat Dairesine» havale edilmiş olduğu görülüyor. Fakat ya bu ikinci rica da gerçekleşmiyor ya da Paşa, illeri mücadelenin mali yüküne katkıda bulunmak için terbiye etmeye önem veriyor; bu nedenle istiyor.

Ancak hem Dursunoğlu'nun yazdıkları ve hem de incelemeye açtığım belgeler, Minber Gazetesi'nin finansmanı, Kemal'in para karşısındaki tutumunun da yeniden ve ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirecek türdendir. Buna eklenecek olanlar şunlar: Bazı kaynaklar, Sakarya Zaferi'nden sonra Mustafa Kemal'e bir para ödendiğini ileri sürüyorlar; miktarı üzerinde tartışma olduğundan sözediliyor. Hintli müslümanların gönderdikleri paranın tartışması kapanmıyor ve İzmir'de, Naim Palas'ın kendisine hediye edilmesini kabul edebiliyor.

(*) «Ancak Mustafa Kemal Paşa niçin Amerikan mandası lehinde konuşanlara, söz alarak, açık ve kesin bir cevap vermedi? Gerek Nutuk'ta, gerek diğer eserlerde bu sorunun cevabına ait bir kayda rast gelinmediği gibi, şimdiye kadar bu hususta herhangi bir izah da yapılmamıştır.»

Dr. Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920, Giresun, 1972, s. 93.

den sadece Osman Nuri ve Ahmet Nuri, manda programına karşı bir görüş dile getiriyor.

İstanbul'daki Amerikan yetkilisi Amiral Bristol'un da, Sivas'taki Kongre'nin Amerikan mandası lehine karar verdiği konusunda hiç bir kuşkusu bulunmuyor; Bristol, 12 Eylül 1919 tarihinde, İstanbul'dan Washington'a çektiği telgrafta, Milli Kongre'nin oy birliği ile Amerikan mandası istediğini bildiriyor.

Bu «isteme» fiili üzerinde, hemen ilerde, durmak durumundayım; sadece İstanbul'daki Amerikan Amirali değil, Erzurum'a kadar giden General Harbord da, aynı ve kesin kanıyı ediniyor. Harbord, incelemelerini tamamladıktan sonra, Amerikan Hükümeti'ne yazdığı raporunda şunları dile getiriyor: «The aim the Nationalist, or National Defense Party, as its adherents style it, as stated by Mustapha Kemal Pasha, its head, is the preservation of the territorial integrity of the empire under a mandatory of a single disinterested Power, preferably America»[53]. Bütün çalışmalarımda tekrarladığım biliniyor; «Parti» olmak için mutlaka yazılı bir tüzük ve program gerekmiyor. General Harbord, daha 1919 yılında Türkiye'de bir Milliyetci ya da Milli Savunma veya Müdafaai Milliye Partisi olduğunu ve bunun başında da Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğunu kabul ediyor; Paşa, General Harbord'a, imparatorluğun bütünlüğünü koruyabilmek için, tarafsız bir gücün, tercihli olarak Amerika'nın, mandatörlüğü peşinde olduklarını bildiriyor.

Bir paranteze gerek var: Kuşkusuz, Mustafa Kemal'in, çok yüksek amaçlar için, Vahdettin'i, Damat Ferit'i, İngilizler'i, İtalyanlar'ı kandırdığı gibi şimdi de Amerikan Heyeti'ni kandırdığı ileri sürülebilir. İleri sürülüyor; yalnız bu kandırma işlemlerinin, her birisi, bir başka durumda ve çok zamanda bir başka yazar tarafından iddia ediliyor. Hepsi toplandığı zaman ise, gerçekçi olmayan ve Mustafa Kemal'i savunurken çok güç ve savunulması imkansız bir duruma sokan bir yazım ortaya çıkıyor; bunları doğru bulmuyorum.

Parantezi kapatırken bir tez yazıyorum: Böyle bir

Mustafa Kemal anlatmak, kemalistleri ya geri zekalı yapmaya çalışmaktır ya da ancak geri zekalıların kemalist olabileceğine inanmak oluyor.

Gerçek, Mustafa Kemal'in pozisyon değiştirmede, sadakat ve benzeri türden hiç bir kaygıyı kendisine bir engel yapmamasında aranmalıdır; bu, birinci noktadır. Büyük Britanya işgal kuvvetlerinin onayı ile geldiği Doğu'da yepyeni bir durumla karşılaşıyor; işgalciler onaylarını geri alıyorlar ve Kemal'in İstanbul'a çağrılmasında ısrar ediyorlar. Muhtemelen Malta'ya gönderecekler; tam bu sırada, bir Amerikan ittifakı ihtimali beliriyor. İstanbul'da Wilson Derneği yöneticileri, King-Crane konzerninin adamı gazeteci Browne'u Sivas'a kadar gönderiyorlar; Türkiye'yi bir Amerikan sömürgesi haline getirmek isteyen King-Crane konzerni'nin adamı Sivas'ta «bir Türk» gibi hareket ediyor ve Mustafa Kemal ile uzun uzadıya konuşuyor.

İkinci nokta, Sivas'ta, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Vahdettin ve İstanbul Hükümeti'nden kopmadığına da kesin gözüyle bakmak zorunluluğu görülüyor. General Harbord, Kemal Paşa ile görüşmelerinden çıkardığı sonucu, raporuna, şöyle aktarıyor: «While professing entire loyalty to the Sultan, the Nationalist leader had gone to extremity of cutting all official telegraph communications between the capital and the interior, pending the removal of the cabinet.» Harbord, Kemal Paşa'nın bir yandan Sultan Vahdettin'e tam bir sadakatı dile getirdiğini ve diğer yandan da diğer uca giderek, Başkent ile bütün telegraf bağlantılarını kestirdiğini yazıyor; Harbord, Kemal'in ve Partisi'nin tek amacının mevcut hükümeti değiştirmek olduğunu da ekliyor. Bu, sınırlı bir mücadele perspektifi demektir; böyle bir mücadele perspektifi ile İstanbul ile Sivas'ın birbirine çok uzak olduğunu söylemek mümkün görünmüyor (*). Arada bir sürtüşme var; ancak

(*) Erzurum ile aynı tarihlerde Balıkesir Kongresi'nin toplandığını kaydetmiştim; Kongre Başkanı Hacim Muhittin'in günlüğünün 11 Ekim 1919 tarihli girişinde, Murahhas Hulusi'nin Başkent'in istihbaratcı İlhami'nin Bandırma'dan döndük-

bu anlaşmak ve ortak noktaya gelebilmek için bir sürtüşme olarak görünüyor.

General Harbord, 15 Ekim 1919 tarihinde, Mustafa Kemal'in, Harbord'a karşı bir açıklama yaptığını bildiriyor. Önemli paragrafını, yine özgün dilinde, buraya aktarıyorum: «The Nationalist Party recognized the necessity of the aid of an impartial foreign country. It is our aim to secure the development of Turkey as she stood at the armistice. We have no expansionist plans but it is our conviction that Turkey can be made a rich and prosperous country if she can get a good government. Our government has become weakened through foreign interference and intriques. After all our experinece we are sure that America is the only country able to help us. We guarantee no new Turkish violances against the Armenians will take place.» Bu, sıradan bir açıklamadan daha çok bir taahhüt-program niteliği taşıyor; Amerika'nın Türkiye'ye yardım yapacak tek ülke olduğu, İstanbul Hükümeti'nin yabancı etki ve entrikalarının esiri olduğu, iyi bir hükümete sahip olursa Türkiye'nin zengin ve müreffeh olacağı ve bir daha Ermeniler'e zulüm yapılmayacağı açıklanıyor ve taahhüt ediliyor.

Üçüncü noktaya geliyorum; Kemal'in kendi kişisel konumu söz konusu olmadığı zamanlarda, genel düşüncenin dışına çıktığı bilinmiyor. Öyle bir çizgisi gelişmemiş; hem genellikle bir yere dayanmak istiyor ve çoğunluğun dışında kalmaktan çekiniyor (*). Çoğunluk ve üstelik it-

---

leri yazıldıktan sonra şunlar yer alıyor:

«Hulusi, temasları hakkında biraz izahat verdi ve hükümeti merkeziyenin Sivas ile anlaştıktan sonra kendilerine ehemmiyet vermediğini söyledi.»

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Carıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları 1919-1920' Ankara, 1967, s. 84.

(*) Mustafa Kemal, uyumlu bir İttihatçı olmamasına karşın, İttihat ve Terakki'den ayrılmıyor; çoğunluk o taraftadır. İttihat ve Terakki kapatılınca, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girmemekle birlikte yandaşı gibi davranıyor; İttihatçıların karşıtı bir çizgiyi savunabiliyor.

tifak denilecek ölçüde çoğunluk ise mandayı savunuyor. Ancak İstanbul'da, çoğu firarda veya gizlice olan bir avuç İttihatçı dışında, seçkinler mandada anlaşmakla birlikte İngiliz ve Amerikan mandası arasında bölünmüş görünüyorlar. İngiliz Muhipleri Derneği, hâlâ bir İngiliz mandasının savunuculuğunu yapıyor. Wilsoncular ise Amerikan mandası için, modern sözcükle, çok ateşli bir lobbying içinde görünüyorlar.

Zaman, Amerikan mandasını savunanların lehine gelişiyor; Halide Edip, Sivas'a bir Amerikalı gazeteci ile bir de mektup gönderiyor. Halide, mektubunda, Amerikan mandasının tek çare olduğunu belirtiyor ve «Anadolu'daki hareketleri dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var» diye ekliyor (*). Halide, Sivas Kongresi'ne kadar Amerikan komisyonunu alıkoymaya çalışacağını ve belki de Kongre'ye bir Amerikalı gazeteci bile gönderebileceğini ifade ederek «Rauf Bey kardeşimizle sizin birlikte temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için, uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz» sözleriyle mektubunu tamamlıyor. Bunlar alışkanlık ve bilinç dışıdır; Halide de, Kemal'in adını Rauf'tan sonra yazıyor. Rauf ise, anılarında, «Halide Edip Hanım, bu mektubuyla, o sırada hemen hemen bütün İstanbul aydınlarının his ve fikirlerine tercüman oluyordu» diye not düşüyor.

(*) Bunun karşılığında İngiliz lobisi görülüyor.

«İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 'İstanbul' adını taşıyan Türkçe bir gazetesi vardı. Gerek bu gazete, gerek Refii Cevad'ın 'Alemdar' Gazetesi, İngiliz mandası fikrini savunan ve onu yaymaya çalışan yayın organlarının başında geliyordu.»

«Gerek bu Cemiyet ve gerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından teşkil edilip, hükümetçe, Anadolu'ya gönderilen Heyet-i Tahkikiye'ler tarafından beyannameler dağıtılıyor ve 'İstanbul'da ekseriyet İngiliz mandası istiyor, İngiliz mandası altında islam birliğinin tahakkuku bile mümkün olacaktır' şeklinde propagandalar yapılıyordu. İstanbul'da 'İngilizleri isteriz' diye beyannameler dağıtıldığı gibi, İstanbul, Alemdar ve Ali Kemal'in baş muharrirlik ettiği Sabah Gazetesi de, İngiliz mandası fikrini yaymakta idi.»

Dr. Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, op. cit., s. 68.

Sadece Halide değil, Kara Kemal ile birlikte Karakol Cemiyeti'ni kurarak Anadolu'ya silah ve adam kaçırma işini başlatan Kara Vasıf da, 10 Ağustos 1919 tarihli bir mektup-rapor ile Amerikan mandasının şampiyonluğunu yapıyor[74]. Millici Albay Vasıf, Amerika'da bir «anti-emperyalist» ve büyük bir koruyucu keşfediyor; Amerika'yı, «halbuki beri tarafta bir Amerika var ki malum olan prensipleri ortaya atıp müdafaa ettiği gibi, Avrupa emperyalistlerinin her türlü ısrarına rağmen küçük milletlere cebren değil, reye müracaatla arzu edecekleri şeraitle icrayı hükümet hususunda sebat etmiş» olarak tanıtıyor. Küba ve Filipinler'de her «sınıf» ve her «din» mensuplarını memnun eden bir yönetim kurduğunu da anlatıyor; görüşlerine, Ahmet Rıza ve Ahmet İzzet (*) gibi prestij sahibi kimselerle Genelkurmay Başkanları'ndan Cevat, hatta Sadrazam Ferit ile Bakanlık Müsteşarı Albay İsmet Bey'in de katıldığını ekliyor.

Yalnız bir sorun var; Sivas Kongresi delegeleri, manda sözcüğünü sevmiyorlar ve bu sözcükten çekiniyorlar. Bunun üzerinde tartışmalar oluyor; Rauf'un yazdıklarına göre, mektup-raporundan sonra Sivas'a gelen Vasıf, «manda'nın isminden korkmayalım, isterseniz buna 'müzaharet' diyelim» diyor; sözlüklerde «müzaharet» yardım anlamına geliyor.

(*) «İzzet Paşa dürüst ve namuslu bir insan olup Yemen Harekatı'nda ve Balkan Harbi'nde hizmetler etmişti. Bu yüzden zabitler arasında çok sayılıyor ve seviliyordu; ancak, memleketin kendi imkan ve gayretleri ile kurtulabileceğine hiç inanmıyordu.»

«Bilhassa İngiliz mandası altına girmesini önlemek maksadiyle Amerikan mandası fikrini kabul etmiş ve bu fikrin bir çok zabitler arasında yayılmasında mühim bir amil olmuştur.»

ibid., s. 69.

Rauf ise, Amerikan Heyeti'nden bir kişinin sabık Sadrazam Ahmet İzzet'i evinde ziyaret ederek Amerikan mandası lehinde bir tutum almasını istediğini, Ahmet İzzet'in buna razı olduğunu ve kendisine şifre ile, Sivas'a, bildirdiğini yazıyor.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, 1962, Sayı 31, s. 146.

Sivas'taki Milli Kongre'nin açıklamalarında, Kemal'in açıklama ve taahhütlerinde geçen, Eski Türkçe ile «yardım», manda'yı ve bir «tarafsız» güç ya da devlet sözcükleri de Amerika Birleşik Devletleri'ni anlatıyor; böylece, Kemal Paşa Tarihi'nin grotesk tahrifatlarından birisini de ortadan kaldırmış oluyorum. Hem Sivas ve hem de Kemal, mandacıdır; bunda en küçük bir kuşku bulunmuyor.

Birkaç nokta daha var; Sivas'ta Kemal Paşa manda taraftarı olduğu için mandaya karşı çıkması mümkün olamıyor. Dolayısıyla, sık sık ileri sürüldüğü türden, Türkiye'deki mandacılık, Kemal Paşa veya bir başkası karşı çıktığı için yıkılmış değildir; anlamlı bir karşı çıkma görülmüyor. Türkiye ile ilgili mandacılık, başta Büyük Britanya olmak üzere Fransa ve diğerleri bu bölgede Amerika Birleşik Devletleri'ni mandaterliğe itmelerine ve Başkan Wilson'un bunu kabul ettiğini açıklamasına karşın, Amerika'da reddediliyor. Amerikan Kongresi'nin, başta Cumhuriyetçi Henry Cabot Lodge'un sert muhalefeti ile. Wilson'un bütün Paris mimarisini yıktığına daha önceleri değinmiştim; Amerika Senatosu, Wilson'un kurtarıcı gördüğü Cemiyet-i Akvam sözleşmesini reddediyor. Manda kurumu, bu sözleşmenin ortaya çıkardığı yapılardan birisidir; bu kurum yıkılınca özel olarak bu bölgedeki manda sistemi de çöküyor.

Fakat hemen ilerde değinmek durumundayım; Harbord Misyonu'nun ortaya çıkardığı rapor da, Washington yönetimini, bu bölgede mandater olma konusunda yüreklendirmekten çok uzaktır. General Harbord başkanlığındaki inceleme kurulu, genellikle, zorlukları ön plana çıkarıyor; mandacılığın reddinde bu raporun bu tür bir rolü olduğunu düşünüyorum.

Amerikan Senatosu'nun 1 Haziran 1920 tarihinde aldığı on üçe karşı otuz iki oyla manda projesini reddetmesi, daha önceki gelişmelerin bir sonucudur; bu, durum çok önceden belli olmuştur. Şöyle de söylenebilir; Sivas'taki Milli Kongre'nin Amerikan mandasına davetiye çıkardığı tarihte ya da hemen sonrasında, Amerika'da bir

Amerikan mandaterliği projesi öldürülmüş görülüyor. 1920 yılına dönülürken, Amerikan Senatosu'nun kararından çok önce, artık ciddi hiç bir kimse, Amerikan mandasına ciddiyetle bakacak durumda olmamalıdır; 1919 yılının sonuna doğru, mandacılık, hiç kimsenin karşı çıkmasını beklemeden, doğal bir ölümle ortadan kalkıyor.

Bir noktanın daha altının çizilmesi gerekiyor; Halide'nin, Vasıf'ın, Sivas Milli Kongresi'nin, Kemal Paşa'nın Amerikan mandası kabul etmeleri, bir anlamda kendi kendilerine gelin-güvey olmaları demektir; böyle bir öneri bulunmuyor. Manda kurumu, geri halklar için öneriliyor; uluslararası hukuk açısından da, Almanya'dan özgürleştirilen sömürgelerle, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla yönetimsiz kalan Asya-Afrika hakları için kabul ediliyor. Daha önce de incelemeye çalıştım; temelinde, ilhaksız ve tazminatsız bir barış konusunda Sovyet programının etkisi altında, Birinci Savaş öncesinde yapılan paylaşım antlaşmalarına kılıf hazırlama olarak ortaya çıkıyor.

Galip Devletler, Türkler'i, en vahşi insan topluluklarından daha vahşi düşünüyorlar; bunda da herhangi bir kuşku göremiyorum. Başbakan Ferit, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni kıyımı dahil Türkler ile ilgili bazı iddiaları kısmen kabul edip kısmen de sorumluluğundan kurtulmak isterken, Konferans'ın Onlar Kurulu adına, Ferit'e ve Türkiye'ye yazılı bir cevap veriliyor. Bu cevabı, bir belge olarak aktarmak istiyorum; pek çok Türk'ün pek çok umut bağladığı Amerika Birleşik Devletleri, Paris Konferansı kurullarının en etkili parçası durumundadır.

«Yet in all these changes there has been no case found either in Europe or in Asia or Africa in which the establishment of Turkish rule in any country has not been followed by a diminution of prosperity in that country. Neither is there any case to be found in which the withdrawal of Turkish rule has not been followed by material prosperity and a rise in culture. Never among the Christians in Europe, nor among the Moslems ni Syria, Arabia or Africa has Turk done other than destroy whereve he has conquered. Never has he shown that he is able to

develop in peace what he has gained in war. Not in this direction do his talents lie.» Hiç bir insan topluluğuna, dünyanın galip devletlerinin temsilcileri bu kadar büyük hakaretler yağdırmamışlardır; Avrupa'da, Asya ve Afrika'da nerede bir Türk egemenliği kurulmuşsa burada refahın azaldığı iddia ediliyor. Türk egemenliğinin sona erdirildiği her yerde refah artıyor ve kültür gelişiyor; Türkler, Avrupa'da hristiyanları, Suriye, Arabistan ve Afrika'da müslümanları hakimiyetleri altına alır almaz, zaptettiklerinin hepsini yıkıyorlar. Türkler, savaşta kazandıklarını, barışta geliştiremiyorlar. Bu yönde kabiliyetsizdirler; yapıları, geliştirmeye müsait olmuyor.

Çok açık; galip emperyalist devletler, Türkler'i en ilkel kavimlerden daha vahşi görüyorlar. Fakat Türkler'i herhangi bir mandaterin ehlileştirmesine bile layık görmüyorlar; Birinci Savaş'tan önceki gizli paylaşım antlaşmaları ve daha sonraki görüşmeler, bunu son derece açık bir biçimde ortaya koyuyor. Arap toprakları, Mısır ve Afrika'daki topraklar, Akdeniz ve Ege sahillerinin paylaşımında herhangi bir sorun görünmüyor; İç Anadolu'nun yaşlı ve kıraç toprakları, Türkler'e bırakılıyor. Bunlar daha savaş bitmeden çözülmüş görünüyor; çözülemeyen iki sorun var. Birisi, İstanbul ve Boğazlar ve diğeri de Ermeniler'dir; bu iki sorundan bir manda projesi doğuyor.

Devam edeceğim; önce bir paranteze ihtiyaç duyuyorum. Bunun için iki ayrı düzlem tasarlamayı öneriyorum; birincisi, savaştan çok önce başlayan, programlar ve paylaşım şemalarıdır. Londra, Fransa, Moskova, İtalya ve Brüksel, bu şemaların taraftarları durumundadır; Washington, savaşın sonuna doğru bu şemaları öğrenmek durumunda kalıyor. Barışı veya yeni dünya düzenini belirlemek durumunda olanlar için bu şemalar veridir; bunlar çerçevesinde düzeltmeler ve çözümler peşinde koşuluyor.

Güzel; eğer, 1917 yılı başında Rusya'da devrim olmasaydı, belki de çözümler bu şemalara uygun olacaktı. Şubat Devrimi, özellikle Washington'da, ancak pek çok yerde büyük sevinçlerle karşılanmasına karşın, zamanla «hoş olmayan» gerçek kendisini belli etmeye başlıyor. Şubat

Devrimi, henüz daha hiç kimsenin iktidarı düşünemediği bir zamanda bile Bolşevik gerçekliğini ön plana çıkarıyor; Şubat Devrimi ile birlikte bir yeni düzlem oluşmaya başlıyor. Bolşevikler paylaşım antlaşmalarını reddediyorlar; Profesör Howard, Türkiye'nin Paylaşılması üzerine yazdığı monoğrafisinde, Rusya'daki Prens Lvov başkanlığındaki ilk geçici hükümetin etkin Dış İşleri Bakanı Milyukof'un Boğazlar ve Konstantinopl konusunda, daha önceki antlaşmalara bağlılığı yüzünden istifaya zorlandığını saptıyor[55]. Milyukof, hükümetten uzaklaştırılınca, geçici hükümet, «ilhaksız, tazminatsız halkların kendi yazgısını kendilerinin kararlaştırması temelinde barış» programına bağlılığını açıklıyor.

1917 Kasım Ayı'nda ise Bolşevikler iktidar oluyor; işte önerdiğim ikinci düzlem, bu tarihten sonra oluşuyor. Dünyanın bütünü ele alındığında ilk başta, 1930 yıllarındaki bolşevizm kavrayışı ve ürküntüsü görülmüyor; fakat bu dünyanın bütünü için geçerli oluyor. Deneyimli emperyalist merkez Londra açısından Bolşevik iktidarının ilk gününden itibaren bir tehdit değerlendirmesi yapılıyor; Londra, Bolşevizm'in yayılmasını durdurmayı, önemli bir program olarak görmeye başlıyor. Bu, ikinci düzlemdir.

1918 yılından itibaren iki düzlem üst üste biniyor. Başlarda ilk ve paylaşım düzleminin daha etkili olduğunu düşünebilmek için her türlü nedenler var. Bir kez politik ve bürokratik kademelerde yönetenler, öncelikle bir düzlem ile içerilmiş durumdalar. İkincisini algılamak ve soyutlayabilmek bir zaman işidir; kalıp kalmayacağının bilinmediği, nereye gideceğinin görülemediği bir durumda, algılama zigzaglı ve zaman boyutlu olmak zorundadır.

Ancak zaman bu ikinci düzlem yönünde gelişiyor; zamanla, ikincisinin ağırlığı, birincisini inceltiyor. 1919 yılına gelindiğinde ikinci düzlem daha ağırlık kazanıyor; 1920 yılında ise, birincisi sadece sözde etkili olabiliyor.

Örneklemeyi, soyutlamanın düşmanı saymakla birlikte, bir somut duruma değinerek bu noktayı açmak imkanı var; 1919 yılında Büyük Britanya için, Bolşevizm ile kendi sömürgeleri arasına bir tampon devlet koyma son de-

rece önemlidir. Fakat Türkler ile ilgili antlaşmaların etkisi silinmediği ve Türkler en vahşi kavimden daha ilkel sayıldığı için henüz bu tampon devletin modern Türkiye olabileceği düşünülemiyor. Bu sırada özerklik kanalıyla bir Kürt Devleti'nin proje haline getirilmesi işte bu ihtiyaçtan çıkıyor; Londra, tampon devletin Türkiye olabileceği düşüncesine ısınıncaya kadar Kürt devleti projesiyle «oynuyor». Sèvres'in imzasına gelindiğinde bu oyuncağı elinden atmak üzeredir; fakat, antlaşmalar, kendileri için yapılan hazırlıkları birdenbire unutarak, birdenbire yön değiştiremiyorlar.

Sèvres'in ölü doğmasında, Fransa ve İtalya'nın tatminsizlikleri kadar, Londra'nın hem Helenler'den ve hem de Kürtler'den bekleyişlerini değiştirmesinin de rolü görülüyor. Küçük Asya'nın Batısı'nı Helenler'in ve Doğusu'nu da Kürtler'in «tutamayacakları» değerlendirmeleri ön plana çıkmaya başlıyor.

Parantezi kapatarak, Türkler için bir manda önerilmemiş olduğu noktasına geri dönmek istiyorum. Bu noktada, İşçi Partisi'nin liderlerinden ve daha sonraki yıllarda başbakan Ramsey MacDonald'ın, 12 Şubat 1917 tarihinde, Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşma son derece açıklayıcıdır; MacDonald, Avrupa Kıtası'nda, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bir başka büyük devlete bırakamayacağı iki nokta olduğunu ileri sürüyor. Bunlar, Belçika ve Constantinopol oluyorlar; İşçi Partili MacDonald, «mazallah», herhangi bir devletin Konstantinopl'un kontrolunu eline alması halinde Büyük Britanya İmparatorluğu'nun şimdiye kadar karşılaşmadığı ölçüde zor bir sorunu çözmek durumunda kalacağını anlatıyor.

Doğru ya da yanlış; henüz büyük devlet düşüncesi, Napolyon'un, bütün büyük savaşların İstanbul nedeniyle çıktığı görüşü çevresindedir. İstanbul'un kontrolu, tek başına hiç bir büyük devlete verilemeyecek kadar önemli görülüyor; bu nedenle de, ortaya, bir enternasyonalize edilmiş «Konstantinopol Devleti» projesi çıkıyor.

Profesör Howard, 30 Nisan 1917 tarihinde, Beyaz Saray'da, Londra'dan gelen Balfour ile Başkan Wilson'un,

Albay House'ın da katılımıyla, Konstantinopl Sorunu'nu görüştüklerini kaydediyor; Kent'in ve Boğazlar'ın uluslararasılaştırılması tartışılıyor. Albay House, bunun bir model olmasından, arkasından Süveyş ve Panama türünden geçitlerin de enternasyonalize edilmeleri isteklerinin çıkmasından kaygılandığını belirtiyor. Balfour ve Wilson, bu görüşe katılmıyorlar.

Enternasyonalize ve nötralize edilmiş İstanbul'un nominal olarak Osmanlı ya da Türk egemenliği altında kalıp kalmaması konusunda görüşlerde bir netlik bulunmuyor; Lloyd George 5 Ocak 1918 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Türk ırkının yoğunlukta olduğu yerlerde Türk İmparatorluğu'nun kendisini sürdürmesine karşı olmadıklarını açıklıyor. Lloyd George, «while we do not challenge the maintenance of the Turkish Empire in the homelands of the Turkish race with its capital at Constantinople - the passage between the Mediterranean and the Black Sea being internationalized and neutralized - Arabia, Armenia, Syria and Palestine in our judgment entitled to a recognition of their separete national conditions» diyor; Konstantinopl'un başkent olduğu, ancak uluslararasılaştırılmış ve nötralize edilmiş bir statü ile, Türk ırkının yoğun olduğu İç Anadolu ve Trakya'nın bazı bölümlerinde Türk egemenliği devam ederken, Arabistan, Ermenistan, Suriye ve Filistin için ayrı ulusal çözümler gerektiğini ileri sürüyor. Buna karşın, Amerika Birleşik Devletleri Dış İşleri Bakanlığı Lansing'in Paris Konferansı'nda Amerikan delegasyonu için hazırladığı direktiflerde (*), Türkler'in Avrupa'dan atılması gerektiği görüşü savunuluyor.

(*) Dış İşleri Bakanı Lansing'in hazırladığı ilkeler dökümanında, Bulgaristan'ın Ege Sahilleri'ni Helenler'e bırakması ve bunun karşılığında İstanbul'un çevresine kadar Trakya'yı alması ilkesi var. Ege Sahilleri'nin büyük bölümü ve On İki Ada, Helenler'e gidiyor. Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'ya indirgeniyor ve Avrupa'dan, «tekrar düşünülmesi gereğiyle birlikte» çıkarılıyor. İstanbul, ya bir enternasyonal himayeye ya da bir mandatöre devrediliyor; Ermenistan ve Suriye himaye altına konuluyor. Filistin de özerk ya da enternasyonal himayeye ya da mandaya havale ediliyor; Mısır, Büyük Britanya'ya bağış-

Galip emperyalist Devletler'in savaşın sonunda, tekrar ediyorum, Türkiye ile ilgili iki sorunundan birisi, enternasyonalize edilmiş İstanbul ile Türkiye Ermenistan'ındaki Ermeniler'in durumu oluyor. Birincisini kendi aralarında görüşüp tartışarak çözebileceklerini düşünüyorlar ve ikincisini Amerika Birleşik Devletleri'nin sorumluluğuna yıkıyorlar; Amerika Birleşik Devletleri ise bu sorumluluğu almadan önce, bölgeye, bir inceleme kurulu göndermeye karar veriyor. General Harbord'un başkanlığındaki, «The Military Mission to Armenia» işte bu karardan çıkıyor.

Bir daha yazılmasında hiç bir sakınca görmüyorum; İstanbul'da, Erzurum'da ve diğer yerlerde manda imkanlarını araştırmak için gönderilen General Harbord Misyonu'nun Türkiye'yi manda altına alma düşüncesiyle hiç bir ilgisi bulunmuyor. Böyle bir düşünce yok; galip emperyalist devletler, belki de Türkiye'yi bir manda altında geliştirilmeye bile layık görmüyorlar.

Türkiye mandası fikri, Türkler'in istemesinden ve daha doğrusu yalvarmasından doğuyor; Sivas Milli Kongresi de, kendisine yapılan bir manda önerisini kabul edip etmemeyi tartışmıyor. Tam tersine, kendisine önerilmemiş olan bir mandaya davetiye çıkarıyor.

Bu, işin özüdür; yalnız bu özü bir ölçüde düzeltmem gerekiyor. Harbord'un ve heyetinin pek büyük bir bölümünün Türkiye ile ilgisi bu görevlendirme ile başlıyor; ancak, incelemeleri, yavaş yavaş, Harbord Misyonu'nu, Türkiye'ye bırakılması önerilen toprakları ve daha da önemlisi İstanbul'u da içine almadan, bir Ermenistan Mandası'nın imkansızlığına götürüyor. İlk araştırmalar, Harbord Misyonu'nda mandada bütünsellik düşüncesini doğuruyor; bu düşünce doğduktan sonra (*) Türkler arasında manda taraftarlığını özendirmeye başlıyorlar.

---

lanıyor. Arabistan, tam ya da kısmi egemen devlet ya da devletler olabilecek; düşünülmesini öneriyor.

Harry N. Howard, The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1929, N.Y., 1931-1966, s. 204.

(*) Türkiye'yi kârlı bir yatırım alanı olarak gören King-Crane Konzerni ise, aynı tarihlerde, böyle bir düşünceye daha yatkın görünüyor.

Bu ilginin bir geçmişi var; misyonerlik örgütlenmesi, Türkiye Ermenistanı'ndaki Amerikan mandası projesinin ön-tarihi oluyor. Kısaca üzerinde durmak gereğini duyuyorum. Osman Ulagay, Amerikan basınında Türk kurtuluş savaşının yansımasını görmek üzere yaptığı araştırmada, 1914 yılında, Türkiye'de 627 Amerikan okulu ve bunlarda da 34 bin öğrenci olduğunu saptıyor[56]. Ulagay, «Asia» Dergisi'nin 1920 yılı Ocak sayısını kaynak gösteriyor ve bu kaynağa dayanarak, bu okullardan mezun olanların Amerika Birleşik Devletleri'ni içine düştükleri yoksulluktan kurtarıcı bir yer olarak gördüklerini yazıyor. Okulların bir bölümü «kolej» düzeyindedir; Osmanlı döneminde Amerikalıların, İstanbul ve Beyrut'tan başka, Tarsus, Maraş, Antep, Harput, Merzifon ve Kayseri'de kolejleri bulunuyor. Saydığım bu yerler (*). Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimleridir ve bu kolejlerin hepsi de misyonerler tarafından kurulup yaşatılıyor.

Osmanlı topraklarında Amerikan misyoner çalışmalarının tarihi oldukça gerilere gidiyor; bu bölgedeki Amerikan misyoner hareketi tarihini yazan Finnie, öncelikle Amerikalıların bu bölgeye olan ilgisizliğinden yakınıyor. Finnie, 1940 yılında Başkan Roosevelt'in önüne getirilen bir politika karar taslağının üzerine Franklin Roosevelt'in, «Arabistan bize çok uzak, Britişleri harekete geçiremez misiniz» diye not düşüyor. Ondokuzuncu yüz yıl ile yirminci yüz yılın başlarında Orta Doğu'nun Amerikalılar için pek az çekiciliğe sahip olduğunu kaydettikten sonra, «almost the sole exception was the American missionary» diye

---

(*) 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş, Büyük Britanya kuvvetleri tarafından işgal edilince, işgal kuvvetleri, Maraşlı ve Zeytinli Ermeniler'in bando eşliğinde düzenledikleri törenle kente giriyor ve «Yaşasın İngilizler, Yaşasın Ermeniler, Kahrolsun Türkler» sloganları atılarak, Amerikan Koleji ve Ermeni Kilisesi'nin de içinde olduğu bir takım yabancılara ait binalara yerleşiyorlar.

Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklal Harbi, IV ncü Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 51.

devam ediyor[57]. Ondokuzuncu ve yirminci yüz yılların başlarında, Türkiye ve Orta Doğu ile ilgili olarak Amerikan eylemleri sadece misyoner hareketiyle sınırlı kalıyor.

Finnie'nin verdiği bilgilere göre, Amerikan misyonerlerinden birisi hariç diğerlerinin hepsi, ilk başlarda, yalnızca Ermeniler arasında çalışıyorlar. Bu misyonerlerden William Goodell, İncil'i, Ermenice yayınlıyor ve buna ilave olarak Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlanmasını sağlıyor[58]. Ancak Goodell'in çalışmaları, Amerikan misyoner eylemlerinde, ilk büyük bunalıma yol açıyor; Patrik, Ermeni Ortodoks Klisesi'nin otoritesini korumak için Amerikan protestanlarının yaptıkları bu çevirinin okunmasını yasaklıyor. Amerikan misyonerler, Ortodoks Patrik'in etki alanını daraltmayı önemli bir politika sayıyorlar; Patrik'ten sonra Osmanlı Sultanı da bir ferman çıkararak dini liderleri, yabancı etkilere karşı uyanık olmaya çağırıyor. Patrik de, misyonerlerle teması olanların cezalandırılacağını ilan ediyor; ancak Mısır ilerleyişi karşısında titreyen Osmanlı Sarayı kendi fermanının uygulamasını izleyemiyor.

Bunun sonucunda da Amerikan misyonerleri, Türkiye'de başarı üzerine başarı elde ediyorlar. 1840 yılında İstanbul'da bir misyoner okulu olan Robert College'i açıyorlar. Osmanlı düzeninde, Helenler, Museviler, Ermeniler, birer «millet» kabul edilirken, 1850 yılında protestanlar da bir millet haline geliyorlar.

Amerikan misyonerleri, Ermeniler'den sonra Helenler, her ikisi de ağırlıkla ortodoksturlar, üzerine çalıştıktan sonra belki de asıl alanlarını buluyorlar. Nestoryanlar üzerinde çalışıyorlar. Finnie, «ıssız Kürdistan'da sıkışıp kalmış» olan Nestoryanlar'ın yazgısına pek çok üzülüyor; bu kadim Hristiyanlık tarihinin kalıntılarının, hepsi de müslüman olan düşman Kürtler, Türkler ve İraniler tarafından sarılmış olduğunu, surrounded by hostile Kurds, Turks and Persians (all muslims), kaydediyor. Nestoryanlar, Kürdistan'da en ilkel yöntemlerle tarım yaparak geçimlerini sürdürüyorlar.

Misyoner tarihine göre bu da bir yaşamdır; fakat, daha kötüsü geliyor. 1843-1844 yıllarında Kürtler, «Türk oto-

ritelerin onayı» ile, Nestoryanlar üzerine iki cepheden saldırıya geçiyorlar (*). Böylece, Kürdistan Nèstoryanları'nın Timur Lenk'ten bu yana yaşadıkları en çirkin ve en kanlı katliam, the bloody massacre, «the ugluest which the Nestorians o Kurdistan had experienced since the ravages of Timur Lang», gerçekleşiyor[59]. Çok sayıda Nestoryan'ın öldürüldüğünü başka kaynaklar da kabul ediyor.

Misyonerlik, gücü, sabır göstererek, yardımsever eylem ile ikna gücünü birleştirmek suretiyle, eritmeye dayanıyor; Kürtler arasında çalışmaya yöneliyorlar. Profesör Lazarev, V Turtsii glavnım tsentrom amerikanskih missionerov stal Harput, Türkiye'de Amerikan misyonerlerinin en önemli merkezinin Harput olduğunu saptıyor[60]. Amerikan misyonerleri, Van, Bitlis, Erzurum ve Mardin'i de eylem alanı seçiyorlar. Profesör Lazarev'in bulgularına göre, Amerikan misyonerleri, İran Kürdistanı'nda da Urmiye'yi merkez seçiyorlar; pek çok okul açıyorlar ve hatta bir gazete bile çıkarıyorlar.

Profesör Lazarev, misyonerlerin yanında, asıl yabancı etkinin, bu bölgedeki konsolosluklar kanalıyla gerçekleştiğine işaret ediyor. Bölgedeki konsolosluk sayıları, daha sonraki yıllara göre şaşırtıcı görünebiliyor; 1880 yıllarında, Rusya, Batı Ermenistan ve Türkiye Kürdistan'ında, v zapadnoy Armenii i v Tretskom Kurdistane, Erzurum'da bir başkonsolosluk bulunduruyor. Bunun dışında, Musul'da konsolosluk ve Van'da ise Vis Konsolosluk açıyor; daha sonraki yıllarda, Rus konsolosluğu bulunan yerlere, Bitlis ve Bayazit'i de ekliyor.

Aynı tarihlerde Büyük Britanya'nın da Erzurum'da konsolosluğu var; Doğu Anadolu'daki bütün Büyük Bri-

(*) Batılı değerlendirmelerde, «kirli işler» için Türkler'in Kürtler'i kullandıkları değerlendirmesinde bir yaygınlık görünüyor. Ancak bunu reddetmek yerine böyle bir kullanımı benimseme eğilimini sergiliyorlar; Londra, bir ara, Bolşevizm'e karşı bir Kürt tampon bölgesini ciddi ciddi düşündü. Washington, 1970 ve 1980 yıllarında, Orta Doğu dengesinde, Sultan Hamid'in Hamidiye Alayları ve Büyük Britanya projelerini hesaba katan senaryolar geliştiriyor.

tanya konsoloslukları Erzurum'a bağlı olarak çalışıyorlar. Bu nedenle Büyük Britanya'nın Erzurum Konsolosluğuna, «Konsul'stvo Kurdistane» adı veriliyor. Büyük Britanya'nın Diyarbekir, Bitlis ve Van konsoloslukları, Kürdistan Konsolosluğu gözetiminde çalışmalarını sürdürüyorlar.

Fransa da Erzurum'da bir konsolosluğa sahiptir; Musul konsolosluğu bunu izliyor ve Diyarbakır'da konsolosluk temsilciliği açılıyor. Amerika Birleşik Devletleri, geç de olsa, Erzurum'da konsolosluk açma kuyruğuna giriyor; 1895 yılında, ilk konsolosluğunu Erzurum'da açıyor[61]. Burada bir sorun çıkmıyor; ancak bunun arkasından Amerika Birleşik Devletleri, bir de Harput'ta konsolosluk açmak için başvuruyor. Babı Ali bu isteğe olumsuz cevap veriyor; Harput'un Amerika ile ticareti olmadığını ileri sürüyor. Aslında Harput, Dersim ile birlikte, Mamuret-ül, Aziz Vilayeti'ne bağlıdır; Profesör Lazarev, buralarda Kürt ayaklanmaları olduğu için Osmanlı Hükümeti'nin artık bu bölgelere yabancıları sokmak istemediğini belirtiyor. Ancak Washington da artık Babı Ali'yi dinlemiyor ve Profesör Norton'u Harput Konsolosu olarak atıyor; Profesör Norton, İstanbul'un tehditlerine aldırmadan Harput'a giderek görevine başlıyor.

Washington, Erzurum'da konsolosluk açmasına ve Harput konsolosluğu için ısrarlı olmasına karşın, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu bölgeyle fazla ilgilenmiyor; sadece misyonerlerini ve ticaretini önemsiyor. Bu bölgeyi önemsemesi, Ermenistan için mandaterliği gündeme gelince başlıyor.

Büyük Britanya ve Fransa'nın Ermenistan mandaterliğini Amerika Birleşik Devletleri'ne vermek için ısrarlarının samimi olup olmadığı tartışılmalıdır; eğer güçlüğünü gördülerse, samimi olduklarının düşünülebileceğini sanıyorum. Gerçek şudur; Mayıs 1919 tarihinde, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya, Ermenistan mandasının Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesinde anlaşıyorlar. Hoover, anı-tarih kitabında, 1919 yılı Mayıs Ayı ortalarında, Albay House'un, kendisine, Başkan Wilson'un, kendisini, Ermenistan ve Konstantinopl mandası için, vali atamayı düşün-

düğünü bildirdiğini yazıyor. Hoover, bu sırada, İstanbul ve Ermenistan hakkında doğrudan doğruya bilgi sahibi olan pek az Amerikan yurttaşı ve uzmanından birisidir; çünkü, Konstantinopl ve Ermenistan yardım programını yönetiyor. Hoover'in ilk tepkisi iki noktada toplanıyor; birincisi, böyle bir manda yönetimine, «another piece of Turkey or Kurdistan», bir başka Türkiye veya Kürdistan toprağı eklenmediği sürece, ekonomik olarak yaşamasının imkansızlığına işaret ediyor. İkincisi, kabul edilip edilmeyeceğine karar vermeden önce de, bir inceleme kurulunun gönderilmesi ve bunun başına da General Harbord'un getirilmesini öneriyor.

Harbord Misyonu'nun bulgularını özetlemek yerine, sistematize etmek istiyorum.

Bir: Misyon, Türkiye Ermenistan'ı denilen bölgede, savaştan önce bile, bir kaç yer hariç, hiç bir yerleşim yerinde Ermeniler'in çoğunlukta olmadığını, hayretler içinde, saptıyor. Hemen hemen hiç bir yerleşim biriminde çoğunlukta olmayan bir halk ya da ulus adına bir yönetim kurmanın güçlüklerini yazmaya gerek bulunmuyor; savaştan sonra hiç bir yerde Ermeniler'in çoğunlukta olmadığı belirtiliyor. Misyon, Türkiye Ermenistan'ındaki Ermeni nüfusunu, o sırada, sadece 270 bin olarak hesaplıyor[62]. Yetmiş beş bin Ermeni, göçürüldükleri Suriye'den geri dönüyorlar; ancak, Misyon, bu geri dönülen topraklar için, «winter coming on in a treeless land without coal» nitelemesini yapıyor. Ağaçsız ve kömürü olmayan bu topraklarda sadece sefaletten söz ediliyor.

Harbord Misyonu'nun mensuplarından General Moseley, daha katı düşünceler kaleme alıyor; her aile İncil'inde Ermenistan'ın Kafkaslar'ın güneyinden başladığına, Ararat Dağı'nı merkez alarak Küçük Asya içlerine doğru ilerleyerek İskenderun'da sona erdiğinin yazıldığına işaret ediyor. General Moseley, Ermenistan'ın Rusya Ermenistan'ı ve Türkiye Ermenistan'ı olarak ikiye ayrıldığını tekrar olarak belirtiyor ve şu anda Ermeni Devleti'nin önerildiği topraklarda Ermeniler'in çoğunlukta olduklarının

kuşkulu, Türkiye Ermenistan'ında ise çoğunlukta olmadıklarının kesin olduğunu belirtiyor.

Moseley, thus we found Armenians throughout Turkey, in Georgia and Azerbiajan, diyor; Ermeniler, Türkiye, Gürcistan ve Azerbeycan'a dağılmış olarak yaşıyorlar[63]. Bu, sorunun bir yanıdır; buna ek olarak Moseley, «Türkler, Kürtler, Tatarlar (*) ve Gürcülerin» karışık olarak yaşadıklarına dikkati çekiyor. Hem bunların da hukukun gözetilmesi gerektiğini ve hem de eğer böyle yapılmadan bir Ermeni devleti kuracaklarsa, Türkler, Kürtler, Tatarlar ve Gürcüler'in, Ermeniler'in tepesine bineceklerini hatırlatıyor. Böyle bir durumda, Amerika'nın bütün prestijini kaybedeceğini ve sürekli olarak Ermeniler'in komşularına karşı askeri hareket düzenlemek zorunda kalacağını tahmin ediyor.

İki: Harbord Raporu, beklenebileceği gibi, Ermeni kıyımlarından söz ediyor. Bunlara, «örgütlü resmi katliamlar», organized official massacres, adını veriyor. Sultan Hamid'in tahta çıkışından sonra her birkaç yılda bir tekrarlandığını ileri sürüyor; 1895, 1908 Van ve Adana, 1909 Kilikya, tarihlerinden sonra 1915 «trajedisini» dile getiriyor. 1914 yılında, Türkiye Ermenistan'ında Ermeni nüfusunun 1,5 milyon olarak tahmin edildiğini bildirdikten sonra[64] 1915 trajedisi hakkında bilgi vermeye çalışıyor.

«Massacres and deportations were organized in the spring of 1915 under definite system, the soldiers going from town to town. The official reports of the Turkish Government show 1,100,000 as having been deported. Young men were first summoned to the Government building in each village and then marched out and killed. The women, the old men and children were, after a few days, deported to what Talat Pasha called 'Agricultural Colonies' - from the high, cool, breeze - swept plateau of Armenia to the malarial flats of the Euphrates and the burnung sand of Syria and Arabia. The dead from this wholesale attempt on the race are variously estimated from

(*) Azeriler kastediliyor.

500,000 to more than a million, the usual figure being about 800,000. Driven on foot under a firce summer sun, robbed of their clothing and such petyy articles as they carried, prodded by bayonet if they lagged; starvation, typhus and dysentery left thousands dead by the trail-side.»

Bunu normal sayıyorum; hiç bir Batılı araştırıcı ya da raportörün bunları görmemesini ve yazmamasını mümkün görmüyorum. Bu Osmanlı düzeninin en «sadık milleti», ulus bilincine doğru yönelir ve örgütlenirken, çöküş halindeki Osmanlı düzeninde, islamizasyon ve türkifikasyon politikalarının kurbanı haline gelmiştir; Doğu'nun, türkifikasyonunda, kanlı süreçler sanıldığından yüksek çıkıyor. Her birisinin gerekçesi olabilir, ayrı görünebilir, dar boyutlarda ikna edici de bulunulabilir; ancak daha derinine bakıldığında, Abdül Hamit zamanından beri aranan ve yaşanan bir türkifikasyon sürecidir. Türklük düzeninin çöküşe geçtiği bir zamanda, türkifikasyon, ortadan kaldırma ve deportasyonu da içine almak durumunda kalıyor.

Güzel, Harbord Misyonu, bu kurtarmaya gittiği kurban millet hakkında oldukça olumsuz bilgiler ve değerlendirmeler de veriyor. Raporu, dikkat çekici yapan özelliklerden birisi budur ve bu raporda şu yargı da yer alıyor: «Pek çok saygıya değer nitelikleri, kültürü ile ırk ve din açısından dayanıklılığı bir kenarda, Ermeniler de, temas haline geldikleri diğer ırklara kendilerini sevdiremiyorlar.» Rapor, Kafkas Berisi'nde ve Türkiye'de Ermenileri, Rusya ve Polonya'daki yahudilere ve Yahudi sevimsizliğine benzetiyor. Geri halklar arasında bankacı, aracı ve tefecinin durumu, bu bölgede, Ermeniler'i anlatıyor. «The Armenian is never legally in the wrong, never morally in the Right»; Yakın Doğu'da bu deyişin yaygın olduğu yazılıyor. Bir Ermeni hiç bir zaman hukuken yanlış olmaz ve hiç bir zaman da ahlaken haklı olmaz; Türkiye ve Rusya Ermenistanları'nda Ermeniler böyle anlatılıyor.

«The Armenian is not guiltless of bood himself»; kan dökme söz konusu olunca Ermeniler'in suçsuz olduklarının söylenemeyeceği de Rapor'da yer alıyor. Ayrıca şu da ekleniyor: «Racially allied to the wild Aryan Kurd he is

cordially hated by the latter.» Harbord Misyonu, Ermeniler'in, ırk temelinde, Aryan Kürtler'e bağlı olmakla birlikte Kürtler'in, kalplerinin derinliklerinden, Ermeniler'den nefret ettiği sonucuna varıyor. Misyon, pek çok Kürt'ün ağlayarak kendilerine başvurduklarını, Ermeniler tarafından köylerinden sürüldüklerini söylediklerini kaydediyor; Misyon'un bunları doğru kabul ettiği izlenimi var. Kürtler, ayrıca, pek çok Kürt'ün, Bolşevik Devrimi'nden sonra Ermeni gerillalar tarafından katledildiklerini anlatıyorlar; Erzurum Türkler'i de Ermeni katliamlarından yakınıyorlar. Erzurum Türkleri'nin (*) Misyon'a, içinde insanlarla birlikte yakılan binaları gösterdikleri, Hasan Kale'de 43 köyün tahrip edildiği de Rapor'da yazılıyor. Bu kadar değil; General Harbord, Kürt ve Türkler'in ididalarının, içlerinde bir Ermeni'nin de bulunduğu bir kurul tarafından incelenerek doğrulandığını, Batum'daki Britiş Konsolosu Stevens'in teyid ettiğini de kaydediyor.

Üç: Misyon, bir yerde, «from the standpoint of this Mission the capacity of the Armenian to govern himself is something to be tested under supervision» diyor; Mis-

---

(*) Kazım'ın anı-tarih kitabında «General Harbord cenaplarının riyasetindeki Amerika Heyeti muhteremesinin istikbal programıdır» başlığıyla ayrıntılı bilgiler var.

«1 — İstanbul kapısı haricinde Tayyare hangarı civarında ihzar edilen çadırlarda Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri tarafından çay ziyafeti, bu esnada gürbüzler (şehit yavruları) tarafından şarkılar, idman oyunları ve mızıka,

2 — Cirit ve at oyunları,

3 — Futbol,

4 — Milli oyunlar ve pehlivan güreşleri,

5 — Avdet,

6 — Öğle yemeği Kolordu gazinosunda.»

Kazım Paşa, başka bilgiler de veriyor.

«Şehit yavruları tarafından münasip bir kaç sözle buket verildi.»

«Piyano, keman, flütten ibaret zabit arkadaşlardan mürekkep bir ahenk yemek müddetince büyük takdirlerini celb ediyordu.»

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 303-304.

yon'un görüşüne göre Ermenilerin kendi kendilerini yönetip yönetemeyeceklerinin, gözetim altında, denenmesi gerekiyor. Bir başka yerde de, «apparently the Turkish government, inefficient and wicked as it sometimes is, can control its people and does govern» görüşünü dile getiriyor. Görünüşe göre Türk Hükümeti, zaman zaman hantal ve işe yaramaz olmakla birlikte, halkını kontrol ediyor ve bayağı da yönetiyor; Misyon'un bulgularına göre, bu bölgede, yönetim deneyim ve gücünde sadece Türkler ve Türk Hükümeti bulunuyor.

Dört: Hem genel rapor ve hem de bunu önemli ölçüde etkileyen Moseley'in yazdıkları, bir mandayı, yüreklendirmiyor; Moseley, bir yandan, beş yüz yıllık bir kötü yönetiminin olumsuzluklarını düzeltmenin kolay olmayacağını ileri sürüyor ve diğer yandan da, «Amerika bu mandayı kabul etmek için herhangi bir taahhüt altında mıdır?» diye soruyor. General Moseley, nüfusu katliamlarla ufaltılmış, kalanlar dünyanın dört bir yanına dağılmış bir «ülkenin mandaterliğini kabul etmek için zorlanan» Amerika Birleşik Devletleri'nin durumunun zor olduğunu yazıyor.

Genel Rapor ise, umulmadık bir sonucu formüle ediyor: «The Armenian question cannot be settled in Armenia». Ermenistan'a manda sorununu incelemek için gönderilen kurulun vardığı sonuçta, Ermeni sorununun Ermenistan'da çözülemeyeceğinin net bir biçimde ortaya çıkması şaşırtıcı bulunabilir; ancak gerçekçi bir sonuç olduğundan hiç kuşku duymuyorum. General Harbord, Ermeni Sorunu'nun çözümüne de iki sorunun cevabına bağlıyor; birincisi, «Türkiye'ye ne yazılacak?» ve ikincisi, «Rusya nereye gidiyor?» sorularına cevap bulunmadan bir çözümü mümkün görmüyor.

Harbord Misyonu'nun vardığı sonucu buraya aktarıyorum.

«Conceded that there shall be a mandate for Armenia and Transcaucasia, and one for Constantinople and Anatolia, there are many considerations that indicate the desirability of having such mandate excercised by the same Power.»

«A single mandatory for the Turkish Empire and the Transcaucasia would be the most economical solution.»

Bu sonucu çok önemli buluyorum; eğer Ermenistan ve Kafkas Berisi için bir manda ve İstanbul ve Anadolu için de bir manda olacaksa, bunların, aynı mandaterin gözetiminde birleştirilmesi öneriliyor. Misyon, Türk İmparatorluğu ile Kafkas Berisi için bir tek mandaterin en ekonomik çözüm olacağını ileri sürüyor.

Yepyeni bir durumdur; manda altına koyma sorunu bir yana, bu bölgenin bütünselliği çok açık olarak ortaya çıkıyor. Kafkaslar ve Kafkas Berisi ya da Ön Kafkasya (*), hem ayıran ve hem de birleştiren bir geçittir; tarihin kaydettiği bütün büyük imparatorluklar için bir ayrım bölgesi işlevi taşıyor. Bütün bunların yanında, Küçük Asya, Balkanlar, Mezopotamya ve Kafkasya bir bütünlük sağlıyor (**); Misyon, bu gerçekle karşılaşıyor.

Misyon'un sonuçları, Batılılar için yepyeni bir durum olmalıdır; Amerika'nın bu kadar geniş bir alanı yönetmeye, o zamanki, ideolojisi ve hazırlığı elverişli görülmüyor. Dolayısıyla, Harbord, kendisine verilen inceleme alanını genişleterek, en azından Türk İmparatorluğu'nu da Amerika'nın sorumluluğu altına sokmayı önermekle, Türkiye'yi bir manda tehlikesinden kurtarmaya da önemli katkılarda bulunmuş oluyor. Ancak ne olursa olsun, Harbord'un, böyle bir geniş alandaki yönetimi, Türkler ve Osmanlı yönetiminin kalıntıları üzerine oturtmak istediği açıklıkla belli oluyor. Raporunda, «with all its faults The Turkish Empire is an existing institution and it has some rusty blood-stained political machinery which under control of a strong mandatory can be made to function», diyor; çok ilginç buluyorum. Paris Barış Konferansı'nın Damat Ferit aracılığıyla verdikleri hakaret dolu cevapta Türkler'in gittikleri her yere yıkım ve gerilik götürdüklerinin ileri sürülmesine karşılık Harbor Misyonu, Türk İmparatorluğu'ndan «var-

---

(*) Rusça Predkafkasya, Ön Kafkasya ve Zakafkasya. Kafkas Ötesi olarak ikiye ayrılıyor.

(**) Roma ve Osmanlı İmparatorlukları, bu bütünlüğe; tarihsel kanıt düşüyorlar.

olan bir kurum» olarak söz ediyor ve kanla lekelenmiş ve paslı da olsa bir siyasal mekanizmaya dayandığını ileri sürüyor. Güçlü bir mandaterin kontrolunda bu kurum ve mekanizmanın çalıştırılacağına inancını belirtiyor; Moseley de, manda yönetiminin teknik sorunlarını incelerken, mükemmel sivil valiler, exellent civilian governer, bulunabileceğini ve bunların yerine Amerikan yönetici atanmasının gerekmediğini yazıyor.

Burada Harbord Misyonu'nu bırakarak bu bütünlüğün irdelenmesine gelmek istiyorum; Kafkas Berisi ile Doğu Anadolu'nun buradan Batı Anadolu ile Balkanlar ve Mezopotamya'nın ve diğer yandan da Kafkasya'nın tamamının bütünlüğü bir önemli gerçektir; hem sorunları yaratıyor ve hem de çözümleri öneriyor. Bu, bütünlüğün ortaya çıkardığı gerçekliklerden birisidir; diğer yanda ise, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde, pek çok sorun ve çözümün, Kafkasya'daki gelişmelerden çok yakın bir biçimde etkilendiği görülüyor. Daha doğrusu, bunu göstermek gereğini duyuyorum.

Üç aşamada irdelemek durumundayım; birinci aşamada, Kafkas Berisi'nin yapısını ortaya çıkarmak istiyorum. Yapı araştırması, bir tez çerçevesinde yapıldığı takdirde, son derece öğretici oluyor; yapının belirleyicilerinin seçimi, tezin belirleyicisi olarak ortaya çıkıyor. İkinci aşamada Türkler'in hücumunu ele almak zorundayım; bu bir panturanist ve emperyal hücumdur. Hem Cumhuriyet Triumvirası bu hücumda olmadığı ve hem de hücumun kendisi, kemalizme mal edilen gerçekçilik ile ters düştüğü için, tarihin bu yanının hep üstü örtülüyor. Daha sonra da emperyalist devletlerin yaklaşımı geliyor; bu yaklaşım, uzlaşma çizgisinin coğrafyası üzerinde yoğunlaşıyor.

Kafkasya, Araplar'ın «Diller Dağı» dedikleri bir bölgedir; Ön Kafkasya, Hazer Denizi ile Kara Deniz arasında, Kuzey'inde Rusya ve Güney'inde Türkiye ve İran'ın bulunduğu bir geçiş coğrafyasıdır. Türkiye ve İran'a, Türkiye ve İran Kürdistan'ları denk düşüyor; Oset'ler, Abazalar, Lazlar, Gürcüler, Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Yahudiler ve Türkler ile diğer pek çok ulus ya da halk bu böl-

gede yaşıyor. Roma, Pers ve Osmanlı imparatorlukları tarafından yönetiliyor; Türk ve daha çok İrani uygarlığının etkisi altında yaşıyor. Önce Türk uygarlığından etkilenmiş iken daha sonra daha üstün olan İrani yaşam biçiminin damgasını taşımaya başlıyor; ancak Moğol Cengiz Han'ın akını, İran uygarlığına ve etkisine büyük bir darbe indiriyor. Fakat Safavi Hanedanı ile İran yeniden güçlenmeye başlayınca Ön Kafkasya'ya gücünü göstermeye başlıyor; aynı zamanlarda Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'in Doğu'ya yönelmesi bu bölgeyi Türk ve İran rekebetinin alanı haline getiriyor.

Bunlar Orta Çağ imparatorluklarıdır; Büyük Petro ile birlikte daha çok Avrupalı Rus İmparatorluğu, Güney'e doğru genişlerken, Kafkas Berisi'ni, Türkler'den ve İranlılar'dan kemirmeye başlıyor. İraniler Türkler'e göre uygarlıkta daha güçlü iken Türkler, daha büyük bir ordu örgütleyebiliyorlar; bu nedenle, Kafkasya'nın Ruslaştırılması bir Türk-Rus savaşları dizisi ile gerçekleşiyor.

Rusya'nın Kafkasya'ya ve buradan da Zakafkasya dedikleri Kafkas Berisi'ne yayılmaları, Türkler ve İraniler'in izledikleri yolun dışında gerçekleşti; Yirminci yüz yılın başında Ruslar, bu bölgeyi Ruslaştırabilmek için Rus kolonileri kurmayı denediler. Bu kolonilere de, Raskolnik denilen on sekter ve her türlü reformize kapalı Ortodoksluğu savunma tarikatları getirip yerleştirdiler. Ayrıca Rusya'ya daha önce gelip yerleşmiş Alman kolonilerin bir bölümünü de buralara aktardılar.

Rus ve Alman kolonileri, arkası kesilmeyen göçler, On Dokuzuncu yüz yılın sonu ile Yirminci yüz yılın başlarında, Türkiye'den gelen yeni Ermeniler, bu bölge insanının birbiriyle kaynaşmasını daha da güçleştirdi; Kafkasya bir insan mozaiği niteliğini önemli ölçüde korudu. Bu, Moskova'nın çok ısrarlı çabalarına karşın rusifikasyon politikasının da başarılı olamamasının nedenlerinden birisidir.

Rusifikasyon, Kafkasya'da halk-aydın çatışmasını derinleştiren bir etki yaptı; aydınlar ruslaşma yönünde büyük bir yatkınlık gösterdiler. Rus üniversitelerinde okumaya, Rusca yazmaya ve daha önemlisi Rus gibi düşünmeye

pek büyük bir önem verdiler (*). Buna karşın, halk, kendi köküne bağlı kaldı.

Kentler önemli ölçüde Ruslaşıyor; köyler nativist renklerini koruyor. Bölgede en kalabalık etnik grubu bütün Batılı kaynaklarda tatar olarak nitelenen Azeriler oluşturuyorlar; 1918 yılına kadar bir devlet örgütlülük düzeyine ulaşamıyorlar. Hiç bir halk ya da millet bir bölgede yoğunlukla yaşamıyor; Ermeniler'in en yoğun oldukları yer, Gürcistan'ın başkenti Tiflis oluyor. Gürcüler ve Ermeniler, Ön Kafkasya'da daha önce devlet kurabilmiş iki millettir; 1917 Şubat Devrimi ile Rusya'da çarlık imparatorluğu tarihe karıştığında, siyasal örgütlülükleri en yüksek olan da yine bu iki hristiyan millet olduğu görülüyor.

Bu üç millet içinde kentleşme oranı en yüksek olan Ermeniler'dir; en azını da Azeriler temsil ediyor. Rusya Devrimi gerçekleştiğinde bu üç topluluğun hiç birisinde ciddi bir ayrılıkçılık eğilimi gözlenmiyor[65]; ayrılıkçılık eğilimleri, Bolşevik Devrimi'nden sonra ortaya çıkmaya başlıyor. Çünkü bu üç millette örgütlülüğü, Ermeniler'de Taşnaktsutyun, Gürcüler'de Menşevikler, Azeriler'de ise Musavat temsil ediyor; her üçü de Bolşevizme karşıdırlar.

Her üçü de sınıfsal yapıları ve politik perspektifleri açısından, aynı zamanlarda Türkiye'de oluşan, başında Kemal Paşa'nın bulunduğu Müdafaai Hukuk Partisi'ni ya da bunun daha atılganı sayılması gereken Enver Paşa'nın liderliğindeki İttihat ve Terakki Partisi'ni andırıyorlar. Bolşevizm iktidar olunca, Rusya'dan kopuş gereğini duysalar da, birbirinden kopamayan bu üç millet ve örgüt, bir Ön

(*) Rus anne ile İranlı babadan doğarak Amerika Birleşik Devletleri'nde bu bölgenin siyasi tarihi üzerine son derece değerli bir doktora çalışması yapan Firuz Kazımzade, Ruslaşmış, Rus üniversitelerinde okumuş, Rus gibi düşünüp hareket ettiği zaman kendisini rahat hisseden aydınlarda bile ulusal duyguların tümüyle ölmemiş olduğunu yazıyor. Ulusal duygular için «uykudadır ve uyanması için bir şoka gerek var» diyor; kemalist Türkiye'deki Kürt kökenli aydınların uzun bir dönemine benziyor.

Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, 1917-1921, N.Y., 1951, s. 24.

Kafkasya Federasyonu'nda birleşiyorlar; fakat, Türkler'in hücumunun yarattığı tartışmalara dayanamayarak üç cumhuriyete ayrılıyorlar.

Azeriler'in Türkler'e karşı tutumları ikircikliidir; hem Türkofil bir yanları görülüyor ve hem de şii ve İrani kültürüyle yetiştikleri için çekiniyorlar. Gürcüler, önce Almanlar'a bel bağlıyorlar ve Almanya'nın çöküşü üzerine, İngilizler'den medet umuyorlar. Ermeniler ise hep Fransa, Büyük Britanya ve en sonra da Amerika Birleşik Devletleri yanlısı oluyor; Müttefikler çizgisine dayanıyor.

Lenin'in liderliğindeki Sovyet Rusya, 1920 yılı baharından 1921 yılı baharına kadar geçen bir zaman aralığında, bu üç bağımsız cumhuriyeti ve bağımsızlık örgütlerini, sırasıyla Musavat'ı, Daşnaktsutyun'u ve Menşevikler'i ortadan kaldırıyor; Kafkas Berisi, «sovyetize» ediliyor. Bu sovyetizasyon sürecinde Sovyet Rusya'nın en yakın destekcisi ve bir anlamda işbirlikcisi, Kemalist Türkiye oluyor Bu ilk bakışta son derece şaşırtıcı görünen işbirliği sürecinde, Türkiye'nin gerekçeleri, diyalektik bir biçimde, Büyük Britanya ile anlaşmak olarak ortaya çıkıyor. Musavat'ın yardımına koşmamak, Pan-Turanizm'den vazgeçerek uzlaşma kapısını açmaktır. Büyük Britanya'dan yana Menşevikler ile Daşnaktsutyun'un ortadan kaldırılmasına göz yumarak, Büyük Britanya'nın muhtemel müttefiki olarak bu bölgede yalnız kalmak ve böylece Londra'yı Türkiye'ye kabule ve Kemalistler ile anlaşmaya zorlamak politikası izleniyor (*). Olayların mantığı, böyle bir politikanın izlendiğini düşünmeye zorluyor.

(*) Döneminde Transkavkasya, İstanbul ve Londra arasında gidip gelen Dış İşleri yazışmalarında, Türk-Bolşevik işbirliğini bozma, giderek artan şiddetle kendisini duyuran bir kaygı oluyor. Kafkas Berisi'ndeki Yüksek Komiser Albay Stokes'un, 15 Haziran 1921 tarihinde, «secret» ve «very urgent» işretleriyle Londra'ya çektiği telgrafta, «For expulsion of Bolsheviks from Caucasia to succed first requisite is that Turkish Nationalists be detached from Bolsheviks by securing agreement with allies» deniliyor. Bolşevikler'i Kafkasya'dan atabilmek için Türkler ile işbirliğine son vermek, bunun için de, Türkler'in Müttefikler ile anlaşmalarını sağlamak ilk gerek sayılıyor.

Bu, bir son derece girift politikadır; bu politikanın kökü Osmanlı düzeninde yatıyor. Osmanlı emperyal düzeni, çok zaman sanıldığının aksine, ve özellikle sivil ve asker paşalar düzeyinde, ön yargı ve tutkulardan sıyrılmış, tümüyle fırsatları değerlendirmeye yatkın bir yöneticiler kadrosu çıkarabiliyor; kendine güveni eksiktir, ancak, bir politik çözümden diğerine hızla kayabiliyorlar.

Bu özel çizginin, değişik dozajlarda da olsa, bölgenin diğer halk ve uluslarının politikacılarında da görüldüğünü eklemek durumundayım; Ermeniler, bunlardan birisidir. Hristiyan halklar arasında, Türk egemenliğinden ayrılmayı en son düşünebilmiştir; daha önce devlet kurmuş olmakla birlikte Hristiyan tabiler arasında en son ulus bilincine geçiyor.

Halbuki Hristiyanlığı ilk kabul eden millet olarak biliniyor; fakat hep başkalarının egemenliği altında yaşamaya mahkum oluyor. Asurlular, Persler, Helenler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Moğollar ve en sonunda Türkler, Ermeni devletini yıkıyorlar ve Ermenileri egemenlikleri altına alıyorlar.

SULTAN CEMAL VE ERMENİLER

Savaş'a giren İttihat ve Terakki yönetimini devirmek için bazı girişimler olduğu biliniyor; bunlardan birisi Yakup Cemil'in bir yeni Babı Ali baskını hükümeti devirmek istemesidir. Yakup Cemil'in darbe girişimi ile ilgili olarak kesinlikle bilinenler şunlar oluyor; birincisi, bu projenin bir Londra yanlısı girişim olmasıdır. İkincisi, mahkemede, Yakup Cemil'in, Harbiye Nazırı Enver'in yerine Mustafa Kemal'i getireceğini açıklamasıdır. Üçüncüsü, Yakup Cemil'in kurşuna dizilmesidir.

Bir diğer girişim de İttihat ve Terakki Trium-

virası'ndan Cemal'e bağlanıyor. Bu, çeşitli dışişleri bakanlıkları arşivlerinde belgelenmiş durumdadır; ancak Cemal Paşa anılarında buna hiç değinmiyor. Yalnız Paşa'nın anıları, önemli bir Fransa eğilimi çıkarıyor. Cemal Paşa, serüvenci kişiliği ve yurtseverliğine karşın, Fransa yanlısı bir tutumu kurtuluş sayıyor.

1915 yılı Aralık Ayı'nda, Avrupa'da Ermeni lobisi kuran Dr. Zavriev, Rusya Dış İşleri Bakanlığı yetkililerine, Cemal Paşa'nın hükümetten hoşnut olmadığını ve darbe yapacağını duyuruyor. Dr. Zavriev, böyle bir darbenin, Rusya'nın işine yarayıp yaramayacağını merak ediyor; Rusya Dış İşleri Bakanlığı bütün imkanlarını kullanarak ayrıntılı bilgi sağlıyor. Rusya Dış İşleri Bakanlığı'ndaki belgelere göre Dış İşleri Bakanı Sazonov, hem Cemal'in darbe koşullarını ve hem de böyle bir darbe başarılı olmasa bile düşman komuta kademeleri içinde ayrılığa yol açacağı için her halde desteklediklerini, Avrupa'daki büyük elçilerine bildiriyor (*). Cemal'in darbe koşulları, Müttefikler'in katkısını gerektirdiği için Moskova, Avrupa'daki büyük elçilerini, bu darbe için, müttefik yetkililerle görüşmekle görevlendiriyor.

Dış İşleri Bakanlıkları arşivlerindeki belgelere göre Cemal'in darbe koşulları şöyle formüle ediliyor.

Bir: Asya'da özgür ve bağımsız bir Türkiye olacak, Suriye, Mezopotamya, Ermenistan, Kilikya, Kürdistan, bu Türk imparatorluğunda özerk yönetimler haline getirilecek.

İki: Türk İmparatorluğu'nun sultanı Cemal Paşa olacaktır.

Üç: Cemal, Konstantinopl üzerine yürüyecek

(*) *Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Caucasia, 1917-1921, N.Y., 1951, s. 29.*

ve mevcut sultanı ve hükümeti, Almanlar'ın tutsağı oldukları gerekçesiyle, yerinden indirecek.

Dört: İstanbul'a yürüyüşü sırasında müttefik kuvvetler Cemal'e yardım edecekler.

Beş: Savaş'tan sonra Sultan Cemal'e, müttefikler, mali yardımda bulunacaklar.

Altı: Cemal, Konstantinopl ve Boğazlar'ın kaybına razı olacak.

Yedi: Cemal, Türkiye Ermenistanı'ndaki Ermenileri koruma ve beslemek için her türlü önlemi alacak.

Öyle anlaşılıyor, müttefikler, bir süre bu proje ile ilgileniyorlar; 1916 yılı Mart Ayı'nda Dr. Zavriev ve Rus diplomatları Fransız Briand ile Cemal'in sultanlığını ve Ermeniler'in böylece kurtuluşu projesini görüşüyorlar. Fransa'nın başkenti Paris ile aynı zamanda Petrograd'da da müttefikler arasında Cemal'i sultan yaparak Ermeniler'i Türkler'in zulmünden kurtarma senaryosu tartışılıyor; Fransa, bu senaryonun, daha önce üzerinde anlaşılan Türkiye'yi paylaşım senaryosuyla çatıştığını ileri sürerek, Cemal'in sultanlığını onaylamıyor.

Profesör Lazarev, bu durum karşısında ve en sonunda Rusya'nın ödün vermek zorunda kaldığını yazıyor (*) ve böylece, Cemal'in sultanlığı projesi, arşive atılıyor.

(*) M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros, 1891-1917, M., 1972, s. 336.

Ermenilere, sadece komşuları, Ermeni diyor; Aram sözcüğünden geliyor ve Aram'ın çocukları anlamına geliyor. Ermeniler ise, kendilerine, «Hay» diyorlar; bu da Haik'ten geliyor, ülkelerine ise Hayastan adını veriyorlar[66]. Sovyet Ermenisi B. A. Bor'yan'ın verdiği bilgiye göre hem Aram ve hem de Haik, Ermeniler'in mitolojik kahra-

manları sayılıyorlar; Haik, Ermeni halkının başlatıcısı ve Aram da ülkenin yabancılardan kurtarıcısı oluyor.

Nersesion, Has Ermenistan ya da Büyük Ermenistan'ın Fırat nehrinin doğusundan başladığını bildiriyor. Fırat'ın batısındaki Küçük ya da Aşağı Ermenistan ise Ermeniler'in kolonizasyon eylemleri sonucu ortaya çıkıyor ve Büyük Ermenistan'ın bir parçası kabul edilmiyor[67]. Her ikisinde de Ermeniler hep güçlü imparatorluklara ve devletlere komşu düşüyorlar.

Rusya Ermenistanı'nın başkenti Erivan'dır; Erivan'da Ermeniler değil müslümanlar çoğunluğu meydana getiriyor. E. H. Carr, incelediğim bu zamanda, Gürcüler'in Tiflis'te, başka her kentten daha çok, Ermeni yaşadığını ve Ermeni nüfusunun Gürcüler'den fazla olduğunu kaydediyor[68]. Ermeniler, kendi başkentinde azınlık ve kendilerini hiç sevmeyen bir başka milletin başkentinde ise çoğunluktadırlar; sevilmemeleri, bölgenin tüccar «sınıfını» oluşturmalarından kaynaklanıyor. Bölgede parayı temsil ediyorlar; Gürcistan'da pek çok asilin, mülklerini satınalarak mülksüzleştirdikleri biliniyor.

Selçuklular'ın, Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Anadolu'ya girmeleri ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu kemirmeye başlamalarıyla birlikte Ermeni talihi değişiyor ve On Dördüncü yüz yıldan sonra bir kez daha bir Ermeni Devleti'nin tarih sahnesine çıkabilmesi için 1918 yılını beklemek gerekiyor. Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'ya bir siyasal güç olarak girmesi, Ermeni feodalitesinin de saçılmasına yol açıyor; bir bölümü Kilikya'da Aşağı Ermenistan'da, «Toros» Dağları adını alıyor, Ermeni Krallığı'nda ve diğer bir bölümü de Gürcistan'da servislerini sürdürebiliyorlar. Daha sonra ise Türk-İran rekabetinin, Kürtler ile birlikte araçları haline geliyorlar; Türkler, Kürtler'i ve İraniler de Ermeniler'i, birbirine karşı tampon feodaliteler olarak yaşatmayı deniyorlar. Önce Türk ve İran İmparatorlukları arasında, daha sonra Türk ve Rus İmparatorlukları'nda bölünmüş bir biçimde yaşamlarını sürdürüyorlar.

Rus ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun belki de en sadık milleti oldular; Osmanlı düzeninde «Ermeni Mil-

leti» ve ayrıca «sadık» millet statü ve nitelemelerini kazandılar. Ancak hem Türkiye ve hem de Rusya Ermenistanı'nda hep kâr peşinde koşan tüccarlar oldular; burjuvazi oluştu. Bu belli halkların peşinde koşmaları anlamına geliyordu; ilginçtir, Türkiye Ermenistanı'nda Ermeni topluluğu, 1860 yılında bir Ermeni Anayasası hazırladı ve bu Anayasa, 17 Mart 1863 tarihinde bir fermanla yürürlüğe kondu. Yine ilginçtir, Ermeni Anayasası'nı hazırlama ihtiyacı, Türkler'in zulmü yerine Ermeni oligarşisine karşı burjuvazinin ve Ermeni aydınlarının taleplerini karşılamak üzere formüle ediliyordu (*). Bu, herhalde, on üç yıl sonraki Türk Anayasası için büyük bir hazırlayıcı etkiye sahip oluyor.

Ancak Ermeni Milleti'nin, fermanla yürürlüğe konan «Ermeni Anayasası» daha çok Ermeni topluluğu içindeki özgürlük sorunlarını çözmeye yöneliyordu; 1881 yılında kurulan «Paştpan Hayreniyat», Türkiye Ermenilerini, Türkler'den, Kürtler'den ve Çerkesler'den korumayı hedef alıyor. Bu, Ermeniler'in saptanabilen ilk önemli ve gizli ihtilal örgütüdür; Karapet Nişkyan, üzerinde «ya özgürlük ya ölüm» yazan güzel bir broşür hazırlatarak Rusya Ermenistanı'na gidiyor ve ancak bu güzel broşür Osmanlı zaptiyesinin eline geçince tutuklamalar başlıyor. Türk, Kürt ve Çerkes baskınlarına karşı kurulan «Vatan Koruyucuları» gizli örgütünün yöneticileri, böylece, yargı önüne çıkarılıyorlar; bu, Türkiye'deki ilk Ermeni yargılamasıdır.

1881 yılında Erzurum'da kurulan gizli Vatan Koruyucuları örgütü, daha hiç bir eylem yapamadan çözülünce, hemen izleyen yıllarda, Rusya Ermenistanı'ndan Avrupa'ya okumaya giden yedi Ermeni öğrencisi, Türkiye ve İran'daki ilk devrimci sosyalist parti olan Hınçak İhtilalci Partisi'ni kuruyorlar. Daha sonraki yıllarda adını Hınçak Sosyal Demokrat Partisi olarak değiştiren bu örgüt, devrimi

(*) «The Armenian National Constitution of 1860 was the answer of the enlightened elements of the community to the domination of the Armenian oligarchy.»
Louise Nalbandian, The Armenian Revolutionary Movement, University of California Press, 1963, s. 47.

ve sosyalizmi amaç olarak kabul ediyor. Hınçak, Ermenice «Çan» anlamına geliyor, yakın hedef olarak Türkiye Ermenistanı'nın bağımsızlığını ve bundan sonraki hedef olarak da sosyalizmi gösteriyor; Rus narodniklerin devrimci örgütü Narodnaya Volya'nın programından ve eylem çizgisinden önemli ölçüde etkilenmiş görünüyor.

Hınçak, bir yandan çözümü devrimde görüyor ve diğer yandan sonuç almak için Avrupa'nın güçlü devletlerinin Osmanlı Hükümeti üzerinde etki yaparak Türkiye Ermenistanı'ndaki Ermeniler'in durumunu düzeltmelerini bekliyor; bu ikisi, birbiriyle çeliştiği için, Hınçak ikiye ayrılma tehlikesiyle karşı karşıya geliyor. Avrupa'nın büyük devletleri, Ermeni sorununu, İstanbul Hükümeti üzerine baskı yapmak istedikleri için kullanma eğilimi gösteriyorlar; Hınçak içinde bir kanat, bunu, Avrupalı devletlerin Hınçak'ın sosyalizmi amaçlaması nedeniyle, Ermeni sorununu ihmal ettiği biçiminde değerlendiriyor. Böylece, Türkiye ve İran'daki bu ilk sosyalist parti, net milliyetçi gerekler ile sosyalist programın çatışması nedeniyle etkisizliğe mahkum oluyor.

Etkisizlik parçalanmak demektir (*). Ermeni ihtilalci hareketi parçalara ayrılıyor; ancak parçalar ne kadar çok olursa olsun, eninde-sonunda iki akım etrafında dağılıp top-

(*) Hınçak, Daşnak içinde erimeden önce, bir yandan Komünist Manifesto'yu Ermenice yayınlamak ve marksist yayınlar çıkarmak türünden sosyalist eğitimi geliştirirken, diğer yandan da, bazı isyanlar örgütledi. Bunlardan Sasun ve Zeytin isyanları önemlidir; Hınçak lideri Murat, Sasun'a gelerek, hem Ermeniler'i Kürt feodallerine haraçlarını vermemeye zorladı ve hem de Kürtler üzerine saldırılar başlattı. Babı Ali, bunu bir isyan olarak gördü, asker gönderdi, Murat ve arkadaşlarını yakalayarak, isyanı bastırdı.

1894 yılındaki Sasun isyanını, Hınçak, 1895 yılı başında Babı Ali gösterisiyle sürdürdü; 1895 yılında ise, Hınçak yönetiminde, Zeytin isyanı gerçekleşti. Dört ay süren Zeytin isyanını ise Osmanlı kuvvetleri, 1896 yılı başlarında etkisizleştirebildi.

Hınçak, isyanlar ve yayınlar üzerine yoğunlaşırken, Daşnaktsutyun, daha çok gerilla hareketi, baskınlar ve böylece Avrupa devletlerinin dikkatini çekmeye önem verdi.

ibid., s. 121-127.

lanıyorlar. Bunlardan birisi, Ermeni hareketi ile sosyalizmi birleştirmek isteyen akımdır; diğeri, büyük devletlerden destek görme gerekçesiyle sosyalizmi Ermeni hareketinin programından çıkarmayı isteyenler oluyor.

Rusya'da Narodnaya Volya, Halkın İradesi, hareketi içinde yetişmiş C. Mikaelyan ile S. Zavaryan, 1890 yılları ortasında, bu iki akımı ve etraflarındaki kümeleri, bir Federasyon, Ermenice Daşnak, içinde toplamayı başardılar; böylece Daşnaktsutyun ortaya çıkmış oldu.

Ermeni İhtilalcileri Federasyonu, Daşnak, genel merkezini Trabzon'da kurdu; ancak, Firuz Kazımzade'nin sözleriyle, Kafkas Berisi'nde, «bir Daşnak komitesinin olmadığı bir köy, bir kasaba bulunmuyordu». Çok kısa bir zaman içinde Ermeni Hareketi, Daşnaktsutyun ile özdeşleşiverdi.

Daşnaktsutyun, kendisini, 24 Ağustos 1896 tarihinde, başlarında on yedi yaşında Babken Suni'nin olduğu 26 Daşnak gerillasının İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı ani bir baskın ile işgal ederek, duyurdu. Osmanlı Bankası, o zaman Osmanlı düzeninde merkez bankası'dır; 26 gerilla, Osmanlı Merkez Bankası'nı işgal ederek içindekileri tutsak edebildi. İstekleri, Türkiye Ermenistanı'na bir Yüksek Komiser gönderilmesidir; bu kabul edilmemekle birlikte, içlerinde genç lider Babken Suni'ninde olduğu ölen dört gerilla hariç, diğerlerinin, La Gironde adlı Fransız gemisiyle, Marsilya'ya gönderilmeleri kabul edildi.

Vatan Koruyucuları'nı, Hınçak, Hınçak'ı da Daşnaktsutyun izledi; bunlar, gelişerek ve netleşerek birbirinin yerini alan Ermeni hareketleridir. Hareketler birbirini izlerken, ister bilinçli olarak isterse pek bilinmeden, bir temel çizgi kendisini belli ediyordu; bir Ermeni milliyetçiliğini yaratmak kolay değildir. Pek çok Ermeni kaynağı, Osmanlı düzeninde «Sadık Millet» adını alan Ermeniler'in, çok yakın zamanlara kadar Osmanlı egemenliği altında pek «mutlu» yaşadığına işaret ediyor. Ermeni köylülerini, Kürt feodallerinin merhametine bırakmanın dışında, burjuva, küçük burjuva ve aydın Ermeniler'in herhangi bir sorunu bulunmuyor. Bu nedenle, son Avrupa milliyetçilik akım-

larından, Rusya'daki narodnik ve marksist hareketlerden ve daha da önemlisi, halklar mozaiği Kafkasya'daki uluscu canlanmadan etkilenen Ermeni ihtilalci örgütlerine, şiddeti ön plana çıkarmaktan başka bir yol görünmüyor.

Örgüt olabilmek için ihanete uğramak zorunludur. Her örgütün tarihinde ihanetler dönüm noktası olarak ortaya çıkıyor.

Millet olabilmek için mutlaka «martir» yaratmak gerekiyor; Daşnaktsutyun, baskınlar düzenlerken, sadece Türkler'e zarar vermeyi ve intikam almayı amaçlamıyor. Ermeni kökenli Amerikalı araştırmacı Hovannisian, bunu çok açık bir biçimde gözlüyor ve şöyle dile getiriyor: «Yet when the Armene-Tatar clashes were evaluated, when the dead were counted and the material losses assessed, Armenian political leaders seemed not enturaly unhappy. National consciousness had advanced another step»[69]. Ermenilerle, Batılı kaynakların Tatar ya da Tatar-Türk dedikleri Azeriler arasında çatışmalardan sonra, Ermeni liderleri, kendi ölülerini sayar ve madddi zararı saptarken, pek de mutsuz olmuyorlar; ölü sayısı arttıkça ve zarar yükseldikçe, ulusal bilincin de yükseleceğini düşünerek memnun oluyorlardı.

Bütün bunlar, Daşnaktsutyun gerillalarının sadece Türkiye Ermenistanı'ndaki Türkler ve Kürtler'e saldırmadıklarını ve aynı zamanda Kafkas Berisi'nde iç içe yaşadıkları Azeriler ile de sürekli kavga ettiklerini anlatıyor. Rus yöneticileri, bütün gözlemcileri şaşırtan bir biçimde, bu çatışmaları ve kan dökülüşünü önlemek istemiyor. Türk yöneticileri de, yavaş yavaş sezmeye başladıkları İmparatorluğu Doğu'ya kaydırma zorunluluğu çerçevesinde, önce islamizasyon cum türkifikasyon biçiminde gelişen, zamanla doğrudan doğruya türkifikasyon olan politikanın etkisiyle bu Sadık Millet üzerine şiddet uygulamasını artırmaya yöneliyor. Sultan Hamid'in adına bağlanan ve Kürtler'den oluşan ve Kürt Beyleri'nin komutasına verilen Hamidiye Alayları ile Ermeniler'i daha büyük bir baskı altına almayı deniyor.

İlk planda ortaya çıkan bu durumdan, tüm aktörlerin

memnun olduğu sonucunu çıkarabiliyorum: Türkler, Ermeniler, Kürtler ve Azeriler, ulus olabilmek için düşman uluslarını buluyorlar. Karşılıklı dökülen kan, her tarafta milliyetçilik fidanlarının daha da büyümesine yarıyor.

Ruslar'ın Ermeni politikası da Ermeni milliyetçiliğini geliştirici yönde çalışıyor; Rus yönetimi, Türkiye Ermenistanı'ndaki Ermeniler'in koruyucu görünmekle birlikte Rusya Ermenistanı'ndaki Ermeniler'in milliyetçi çabalarına hiç hoş bakmıyor. Tüm retorik bir yana, iki alandaki somut politika, bunu açıklıkla ortaya çıkarıyor; birincisi, her halde, Türkler'den bir yeni il ya da bölge alındığı zaman, bunlar Türkiye Ermenistanı denilen yerlerde olduğunda, Ruslar, buraya Ermeni göçmen göndermemeye dikkat ediyorlar. Rusya İmparatorluğu, Türkiye aleyhine genişlediği topraklara, daha çok Rus göçmenleri götürerek burada Rus koloniler kuruyorlar. İkinci nokta, Çar'ın, Ermeni milliyetçiliğinin beşiği olan Ermeni Klisesi'nin, ibadet için gerekli olanın dışındaki, bütün mal ve gayri menkulüne el koyma kararıdır; 1903 yılı yazında, Ermeni Klisesi, yoksullaştırılıyor.

Ruslar, Ermeni çetelerinin Rusya Ermenistanı'nda eğitilmeleri ve yetiştirilmeleri konusunda da ikircikli davranıyorlar; Türkiye'de baskınlar düzenlemek için yetiştirilen Ermeni çete birlikleri, bunlara «Kumbas» deniyor, bir süre sonra, Ruslar tarafından silahsızlaştırılıyorlar. Bütün bunlar, Ermeniler'de gözlediğim Rusofob eğilimlerin, açıklayıcılarından bir bölümünü oluşturuyor.

Daşnaktsutyun ile İttihat ve Terakki arasında bir başka benzerlik bulmama yardım ediyor; ideolojik sığlık ile şiddet ters orantılı bir konum alıyor. İttihat ve Terakki, politik olarak sığdır; yüksek bir şiddet uygulamasını sergileyebiliyor. Daşnaktsutyun, derin bir ulus bilincine dayanamıyor; çok yüksek bir disiplin, gelişmiş konspirasyon ilkelerini ve duygusuz bir şiddeti gösterebiliyor.

Bir programa sahip olması 1907 yılında gerçekleşebiliyor; aynı yıl İkinci Enternasyonal'a katılıyor. Çıkışında sosyalizmi reddetmesine karşın, Daşnaktsutyun Partisi'nin İkinci Enternasyonal'a katılmasını ilginç bulmak gereki-

yor; bu, genel programın bir gereği olarak ele alınabilir. Genel program şudur: Daşnaktsutyun yönetimindeki Ermeniler, hic bir zaman bağımsızlık düşünemiyorlar. Ekim Devrimi'nden sonra bile Ermeniler'de bir bağımsızlık eğilimi olmadığını Hovannisian da saptıyor ve «naturally, there was no Armenian proclivity toward indepenendence, for separation under the existing conditions was equivalent to self destruction» diye yazıyor. Ermeniler, Rusya topluluğundan ayrılmayı, kendi kendini ortadan kaldırmak olarak görüyorlar; istedikleri, önce özerklik ve daha sonra manda sistemi ortaya atılınca da bir mandater bulmak olarak görünüyor.

Bu nedenle Ermeniler, Ekim Devrimi'nden sonra, Bolşevik Rusya'nın bir parçası olmamak için ve Brest-Litovsk Barışı'nın hemen arkasından, bir cumhuriyet olmak zorunda kaldıklarında bunu tek başlarına yapma cesaretlerini kendilerinde göremiyorlar; Azeri ve Gürcüler ile birlikte bir Kafkas Berisi Federasyon çatısı altında yaşamayı tercih ediyorlar. Bu tercih, Daşnaktsutyun Partisi'nin, Azerbeycan'da Müsavat ve Gürcistan'da Menşevik Partileri ile ortaklık yapması anlamına geliyor.

Azerbeycan, Doğu Ön Kafkasya'nın kadim zamanlardaki adı Atropatene sözcüğünden geliyor, «Ateş Memleketi» anlamını veriyor (*); İraniler Ader-Badagan, Ermeniler Atrotakan, Araplar Azerbaycan diyorlar; daha önce de belirttiğim gibi, İrani kültürünün etkisinde gelişiyorlar. Şii'dirler ve Kafkas Berisi'nin tek proleter ve Bolşevik kenti olan Bakü'yü merkez biliyorlar.

Bakü, bölgenin tek işçi kentidir; Rusya'da bolşevizm ve menşevizm ayrımında, Kafkas Berisi, menşevizmin kalesi olarak ortaya çıkıyor. Bu menşevik denizinde, Bakü bir bolşevik ada oluyor ve 1904 yılında, Müslüman Azeri-

(*) İslam Ansiklopedisi, adın, Büyük İskender adına, Medya'nın bazı bölgelerini zapt edip yöneten Aheneni Generali Atropates'den geldiğini yazıyor. İrani dilinde ise Azar'ın ateş ve Baygan'ın da muhafız anlamını verdiklerini ve Araplar'ın ise «G» harfini, «C» harfine çevirdiklerini ekliyor.
İslam Ansiklopedisi, İkinci Cilt, s. 93.

ler, Bakü'de, Bolşevik doğrultuda Himmet Partisi'ni kuruyorlar[70]. «Çaba» demek olan Himmet Partisi, hem Azerbeycan'da ve hem de diğer Kafkas Berisi denilen topraklarda hızlı denilebilecek bir gelişme gösteriyor ve 1906 İran Devrimi'ne de katkıda bulunuyor. Ancak bunlar, tarih gösteriyor, sondan bir önceki canlanmalar olarak kalıyor ve 1905 Devrimi'ni izleyen Stolıpin gericiliğine dayanamıyor.

Himmet'in gelişmesinde Bakü'nün özel bir yeri olmalıdır; ancak, Bakü, aynı zamanda, tümüyle Kafkas Berisi ve özellikle Azeri devrimci hareketinin pek çok zafının da hazırlayıcısı durumundadır. 1913 yılında yüz bin işçiyi barındıran Bakü, aynı zamanda, son derece kozmopolit bir yapı sergiliyor; Bakü'de Azeriler'in yanında, Dağıstanlılar, Kuzey İranlılar, Ermeniler, Gürcüler, Yahudiler ve Ruslar bir arada yaşıyorlar.

Kafkas Berisi, bir eşitsizlikler ve eksiklikler bölgesidir; Ermeniler'in başkenti Erivan'da müslümanların, Gürcüler'in başkenti Tiflis'te Ermeniler'in çoğunlukta olmalarının yanında, bölgenin en kalabalık ve en geri halkı olan Azeriler'in başkentinde de proleterler egemen görülüyor (*). Proleter egemenliği, Bolşevik Parti doğrultusunda bir Himmet'in (**) gelişmesine beşiklik yaparken, kentin karışıklığı ve sosyalizme daha çok Ermeniler'in damgasını vurmaları, kısa bir zaman içinde, sürekli ulusal kavga ve katliamlara da yol açıyor. Bunların da etkisiyle olabilir, Bennigson ve Wimbush, Bakü'deki sınıf mücadelelerinin, pratikte, «hızla ulusal vurgusu güçlü dinsel mücadelelere dönüştüğünü» saptıyorlar[71]. Yirminci yüz yılın başında, Sovyet sosyalizminin çöktüğü dönümde tekrarlandığı gibi, Ermeni ve Azeri proleterleri, her fırsatta birbirini boğazlıyabiliyorlar.

Devam ederken bir saptama yapmak istiyorum: Yir-

(*) Yetmiş yıllık sosyalizmin sonunda, Bakü, bir Azeri-ulusal, Tiflis, bir Gürcü-ulusal ve Erivan, bir Ermeni-ulusal kent olabiliyorlar. Sosyalizm gerçekliği, çok uluslu kentleri, ulusal başkentlere dönüştürmede önemli başarılar sağlıyor.

(**) Himmet, Azeri Türkler'inin, kardeş parti Adalet, İran Azerileri'nin Bolşevik çizgisinde siyasal örgütleridir.

minci yüz yılda milliyetçilik, bir kez sosyalizm gerçek olurken ve bir kez de sosyalizm çözülürken patlama yaşıyor.

Baskı bir değirmendir; soldan alıyor ve sağa veriyor. Himmet, Stolıpin gericiliğinde yerini, Musavat'a bırakıyor; 1912 yılına gelindiğinde, Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığında Musavat kurulmuş durumdadır. Mehmet Emin, hem Himmet'te ve hem de Bolşevik Parti içinde yetişiyor; fakat, Stolıpin gericiliğinin baskısı karşısında, kurtuluşun sosyalizmde değil, islamda ve milliyetçilikte olduğuna karar veriyor. Kutsal Kur'an'a bağlılıklarını her zaman açıklayan ve İslam birliği peşinde koşan Musavat, Hovannisian'ın yazdığına göre, Balkan Savaşı sonrasında Panturanizm bütün türkik kökenli halklar arasına yayılınca, «Turkism, Islamism and Modernism» sloganlarını benimsiyor[72]; böylece «Türkçülük, İslamcılık ve Muasırlaşma», Azeriler'in programı haline geliyor (*). Kafkasya'nın Türk ulusculuğuna örnek olması ve çok zaman kavram ve programlarını sağlaması, ciddiyetle ele alınması gerekli bir konu olarak ortaya çıkıyor; Anadolu Türklüğü'nün kendisi pek abartılı bir biçimde sui generis ve öncü gösterme eğilimini timar etme zorunluluğu beliriyor.

Rusya'da ve Ön Kafkasya'da devrimci sosyalizmin gerilemesi, alanı, milliyetçi partilere bırakıyor; Hınçak, Daşnak'a ve Himmet de Musavat'a teslim oluyor. Aynı süreç, Gürcistan için de geçerlidir; bütün Ön Kafkasya ve özellikle Gürcistan, menşevizmin kalesi oluyor. Menşevizmin, Milliyetçi ve burjuva niteliği en çok öz topraklarında kendisini belli ediyor.

Gürcistan'a, Helenler ve Latinler, İberya, Ruslar, Gruzya, Ermeniler, Vratsi ve Avrupalılar da Georgie ya da Georgia diyorlar; bütün bunlara karşılık Gürcüler de kendile-

---

(*) Resulzade'yi başkan yapan ve 7 Aralık 1918 tarihinde toplanan ilk Azeri Parlamentosu için seçimler, genel oyla yapılıyor ve kadınlar oy kullanıyorlar. Kazımzade, bunun, İslam dünyasında kadınların ilk kez oy vermesi demek olduğunu kaydediyor.

Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, op. cit., s. 166.

rine «Kartveli» adını veriyorlar. Milattan Önce Altıncı yüz yılda Van'dan sürülmüş bir kavim oldukları ileri sürülüyor; Kafkasya'ya gidip yerleşiyor ve çeşitli ırklarla karışıyorlar. Hristiyandılar; bu geçiş coğrafyasında sürekli akınların altında eziliyorlar. Bağımsız oldukları dönemler var; ancak, daha çok bir büyük devlete dayanarak bağımsız yaşamayı biliyorlar. Uzun süre Doğu Roma İmparatorluğu, Gürcüler'in bağımsızlığının güvencesi oluyor; Doğu Roma, Türkler tarafından tarihin derinliklerine gömülünce, Gürcistan, diğer Kafkas Berisi ulus türünden Türkler ile İraniler arasındaki savaşlara sahne oluyorlar. Tiflis, pek çok kez Osmanlılar tarafından zaptediliyor; İraniler pek çok kez, Gürcüleri güneyde, kendi topraklarının derinliklerine, göçürtüyorlar.

Ruslar'ın Kafkasya'yı aşarak Ön Kafkasya'yı zaptetmeleri, On Dokuzuncu yüz yılın ilk yıllarından itibaren, Gürcistan'ın da Ruslar tarafından ilhak edilmesi sonucunu doğuruyor; Ruslar, elde ettikleri toprakları ruslaştırıyorlar. Ancak bu russifikasyon sürecine karşın, Gürcüler arasında, büyük bir Rus düşmanlığı görülmüyor; daha çok Ermeniler'den nefret ediyorlar. Bunda, Gürcü asillerinin topraklarını Ermeni zenginlere satma zorunda kalmalarının, daha önce de işaret ettim, ve Ermeniler'in Ön Kafkasya'nın «yahudileri olmalarının» rolü büyük görünüyor; Gürcü politikacılar, Rusya politikası içinde yabancılık çekmiyorlar.

Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin gelişiminde Gürcü solcularının ayrı bir yeri var; hareketin önemli liderlerinin önemli bir bölümü Gürcü kökenlidir. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde, Yirminci yüz yılın başında, ortaya çıkan ve menşevizm ile bolşevizm'i tanımlayan ayrılıkta, önde gelen Gürcü politikacıların çoğunluğu, menşevik kanatta kalıyor, Orjonikitze veya Stalin türünden Gürcüler'in Bolşevik kalmaları aldatıcı olmamalıdır; Stalin ve Orjonikitze, arkadan gelerek öne çıkıyorlar. Önde olanlar, Cordanya, Tserelli, Chkhenkeli ve benzerleri hep menşeviktir; Petrograd Sovyeti'nde liderlik bunların elinde bulunuyor.

Rusya'da sosyalizmin kuruluşunu incelemek, menşevizmin, burjuva milliyetçisi rengini görebilmek için yetmeyebiliyor; Ön Kafkasya Federal Cumhuriyeti'ni ve bunu hemen izleyen Gürcistan bağımsız hükümetini ele almak gerekiyor. Bu, aynı zamanda Ön Kafkasya Federasyonu ile üç bağımsız cumhuriyetin doğuş ve kayboluşlarının da öyküsü oluyor.

Kafkasya ve Kafkas Berisi, ulusların beşiğidir; geç uluslaşmış halklarda, öncüleri kanalıyla, marksizme karşı bir ilgi görülüyor. On dokuzuncu yüz yıl ulusçuları, mücadele alanına girdikleri zaman, bu alanda sert bir sosyalist mücadele ile karşılaşıyorlar. Sosyalistlerin mücadele ve örgütlenme usüllerinden çıkartacakları dersler bulunduklarını düşünüyorlar; ayrıca sosyalizmin, büyük güçleri ortadan kaldırma programı, bunların, boyunduruğu altında yaşadıkları devletlere karşı mücadelelerinde bir müttefik buldukları düşüncesine kapılmalarına da yol açıyor.

Bunun da ötesinde her ulusçuluk hareketi, ulus olabilmek için bir düşman-ulus bulmanın yanında, görkemli bir tarih peşinden de koşuyor; geçmiş, her zaman, mevcut zamandan çok daha eşitcidir. Bir yandan zengin ve despot bir devletin boyunduruğu altında yaşamak ve diğer taraftan bir tarih özlemi ile susuzluğunu duymak, bunun için mücadele etmek, milliyetçi kadrolarda bir sosyalist illüzyona neden olabiliyor.

E.H. Carr'ın güzel saptamalarından birisidir; ulus mücadelesi, sınıf ayrımlarını görmeyen bir mücadele olarak gelişiyor. Mücadele sırasında sınıflar da, çok bilinçli ve soğukkanlı liderleri dışında, kendi sınıfsallıklarını ve karşılarındakileri küçümseme eğilimi gösteriyorlar. Şöyle de söyleyebiliyorum; sınıflar arası ittifaklar, çok zaman, bir sınıfsal körleşmeye dayanmak zorundadır.

Ön Kafkasya için bu çözümlemelerin daha çok geçerli olduğunu düşünüyorum. Marksistler'in, daha önce narodniklerin, Rusya despotizmine karşı gerçekleştirdikleri mücadele, Kafkas Berisi'nin genç uluslarının atılgan yöneticilerini etkiliyor; devrimci marksizmi, bir tür ulusal

komünizm biçiminde yorumlayarak, marksizme yönelmelerini normal karşılamak gerekiyor.

Buna eklenecek en önemli faktörün «Lenin Etkisi» olduğunu sanıyorum; Lenin'i, bir büyük teorisyenden daha çok bir şaşırtıcı devrimci politikacı saymanın zorunluluğunu tekrarlıyorum. Yer yer son derece pragmatik davranıyor; devrimci marksist düşüncede hiç bir yeri olmayan milliyetçiliği olduğu gibi kabul ediyor. Lenin, Ekim Devrimi'nden çok daha önce ulusların kendi yazgılarını kabul etme ilkesini benimsiyor. İktidarı alır almaz da halkların hakları bildirgesini yayınlıyor ve her halkın ayrılma hakkını doğruluyor.

Bolşevikler'in, hükümet olur olmaz yaptıkları ilk işlerden birisi de, Kafkas Berisi için bir Komiserya kurmaktır; başkanlığına Gürcü Gegeçkori getiriliyor. Bu Komiserya'nın yanında, Petrograd'da olduğu gibi bir de işçi, köylü, asker sovyeti var ve bunun da başkanlığını yine Gürcü Noy Cordanya yapıyor. Bütün Ön Kafkasya, daha çok menşeviklerin etkisindedir ve Komiserya'yı da Gürcüler yönetiyorlar. Gürcüler, Ön Kafkasya için sosyalizm değil «devrimci demokrasi» istiyorlar ve Petrograd'da kurucu meclis ilga edilince de Sovyet Hükümeti'ni tanımıyorlar. Bu, de facto bağımsızlık anlamına geliyor.

Bolşevikler'in hükümete gelir gelmez yaptıkları işlerden birisinin de bir ilhaksız ve teminatsız barış çağrısı olduğu biliniyor. Lenin Hükümeti barışı sözden çıkarıp gerçeklik yapmak için her türlü ödünü vermekten de kaçınmıyor; 3 Mart 1918 tarihinde, Brest-Litovsk Antlaşması imzalanıyor. Bu Antlaşma, Kafkas Berisi Federasyonu'nun ebesi oluyor.

Başta Trotskiy pek çok Bolşevik liderin Brest-Litovsk Antlaşması'na karşı çıktıkları biliniyor; bunları tekrarlamak istemiyorum. Ancak Brest-Litovsk'un bir önemli özelliğini yazma gereği duyuyorum; Brest-Litovsk ile Bolşevik iktidar, Rusya İmparatorluğu'nu bırakıyor ve imparatorluğun çekirdeği olan Moskova Prensliği sınırları içine çekiliyor. Lenin, Rusya İmparatorluğu'nu cömertçe parçalıyor; Tür-

kiye ile de 1877-1878 Savaşı öncesi sınırlara razı olarak Kars, Ardahan ve Batum'dan vazgeçiyor.

Kars ve Ardahan, Ermeni illeri sayılıyorlar ve Batum'un Gürcüler'e ait olduğu kabul ediliyor. Ermeniler ve Gürcüler, kendilerine sorulmadan, kendilerinin saydıkları toprakların Türkler'e bırakılmasını infial ile karşılıyorlar; aralarına Azerileri de alarak Kafkas Berisi Federatif Cumhuriyeti'ni ilan ediyorlar. Böylece Lenin'in yakın arkadaşı Ermeni Bolşeviği Şaumyan'ın yönetimindeki Bakü Sovyeti hariç, bütün Ön Kafkasya, Sovyet Rusya'dan ayrılmış oluyor.

Bolşevikler, Kafkas Berisi Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı çıktılar; üç düşman ulusun temsilcileri ise Sovyet Rusya'dan ayrı bir Seim'de birleştiler. Seim, Chkhenkeli'yi bir hükümet kurmakla görevlendirdi.

Ön Kafkasya Federasyonu'nu yaratan, Ön Kafkasyalıların Bolşevikler'den duydukları hayal kırıklığına eklenen Türk korkusudur. Bu Federasyon'un bir aylık bir zaman içinde tarihe karışmasının nedeni ise Türkler'in ilerleyişi karşısında bir ortak politikada anlaşamamaları oluyor. Nisan Ayı sonunda kurulan Federasyon Mayıs Ayı sonunda, yerine üç bağımsız cumhuriyet bırakarak, tarihe karışıyor.

Bu üç bağımsız cumhuriyetin ise en uzun ömürlüsü, Gürcistan Cumhuriyeti, bir yıldan daha kısa bir zaman yaşayabiliyor; özellikle Ermeni ve Gürcü bağımsız cumhuriyetlerinin tarihe karışması tam bir Kemalist-Bolşevik işbirliği ile gerçekleşiyor. Böylece Türk korkusuyla kurulan Ön Kafkasya Federasyonu'nun, Türk ilerleyişi üzerine anlaşamayarak dağılması sonucunda ortaya çıkan üç bağımsız devlet de, Türk senaryoları sonucunda yok oluyorlar.

Devam ediyorum; parantezlere ihtiyacım var. Bir kronoloji hazırlamış bulunuyorum; Türkiye kurtuluş savaşı ile Ön Kafkasya doğum ve ölümlerini aynı zaman dizinine almadan, hem Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinin ve hem de Ön Kafkasya'daki bu çok öğretici oluşumların irdelenmesinin mümkün olamayacağını anlamış durumdayım.

Kısacası şudur: Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasında Türkler'in Kaf-

kas Berisi'nde iki ilerleyişleri görülüyor. İki hücumları var; ikisi de başarılıdır. İkincisi Kazım Karabekir adına yazılıyor ve birincisi Enver'in senaryosudur. Birincisini ise Vehip Paşa gerçekleştiriyor ve Firuz Kazımzade, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı monoğrafik çalışmada, Vehip'in Türkler için bir kahraman olduğunu kaydediyor (*). Öyle anlaşılıyor sadece insanlar değil, kahramanlar da birbirinin kurdu oluyorlar; Kemal Paşa Tarihi, Mustafa Kemal Paşa'yı kahraman yapabilmek için Türk tarihinin tüm kahramanlarını ortadan kaldırıyor.

Öyle anlaşılıyor, Sovyet Rusya barış için çağrıda bulunduğu sırada, Türkiye'de Kafkas Cephesi'nde hücuma hazırlanıyor; hazırladığım kronolojiye göre de 12 Şubat 1818 tarihide Vehip Paşa, ilerlemeye başlıyor. Brest-Litovsk Antlaşması'ndan bir gün önce ise, Harbiye Nazırı Enver, Kafkas İslam Ordusu'nun kurulmasına karar veriyor ve komutanlığına kardeşi Nuri Paşa'yı getiriyor.

Sovyetler kaynakları, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra, Sarıkamış, Kars türünden merkezlerde ciddi sınıf mücadelelerinin görüldüğünü ve şura türü örgütlenmelerin ortaya çıkmaya başladığını yazıyorlar. Şubat Ayı'nın sonuna doğru Türk kuvvetleri Erzurum'a gelip dayanıyor ve Pegosyan'ın yazdığına göre, bu ilerleyiş karşısında Kafkas Berisi Komiserliği Başkanı Gereçkori, Vehip Paşa'ya başvurarak barış için görüşmelere oturmayı öneriyor. Ancak Türk tarafının bu barış görüşmesini kabul etmesine, Brest-Litovsk'ta Kars, Ardahan ve Batum'un tahliyesinin kararlaştırılmasına, 8 Mart 1918 tarihinde Rauf Bey'in Trabzon'da Ön Kafkasya Komiserliği temsilcilerini görüşmeye çağırmasına karşın askeri hareketi durdurmuyor.

Bunun nedeni olarak, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda, Avrupa'dan daha çok iki cephede başarı sağlama planı görülüyor; bunlardan birisi Mısır Cephesi'dir ve

---

(*) «Vehip Pasha where military successes against the demoralized Russian Caucasian army had made him a hero to the Turks.»

Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, op. cit., s. 109.

burada başarı yerine yenilgi elde ediliyor. Diğer cephe ise Kafkasya'dır; burada ise bir değil bir kaç kez başarılı sonuçlar alınıyor.

Kafkas Orduları Komutanı Vehip Paşa, 14 Nisan 1918 tarihinde Batum'u zaptediyor ve burada, Ermeniler'den oluşan bir heyete yaptığı konuşmada, Enver'de uygulayıcısını bulan Türkler'in Kafkas hücumunun mantığını açıklıyor. Rusca yazılmış bir Ermeni kaynaktan, bu konuşmanın, bir bölümünü aktarıyorum: «Vı vidite, şto sud'ba gonit Turtsii s Zapada na Vostok.» Vehip, işgal ettiği Batum'da, «görüyorsunuz, kader Türkiye'yi Batı'dan Doğu'ya atıyor» diyor. «Biz Balkanlar'ı terk ettik, Afrika'dan da çıkıyoruz, artık biz, kanımızın, yaşamımızın, dilimizin bulunduğu Doğu'ya kaymak zorundayız. Bu bir kendiliğinden çekim'dir, oto stihiynoe tyagotenie, ve bizim kardeşlerimiz Bakü'de, Dağıstan'da, Türkistan'da, Azerbeycan'da yaşıyorlar. Buradan bize bir geçit gerekiyor; siz Ermeniler bizim yolumuzun üzerinde duruyorsunuz. Van'ı isteyerek, bizim İran'a açılan yolumuzu kapatıyorsunuz ve Nahcivan ve Zangezur'u isteyerek, bizim Kura Vadisi'ne ve Bakü'ye açılan yolumuza engel oluyorsunuz. Kars ve Ahıska, bizim Kazah ve Gence'ye yolumuzun üzerindedir. Siz buralardan çekilmelisiniz ve yolumuzu bize bırakmalısınız. Bizim sizden isteğimiz budur.» Vehip böylece Batum'a yerleşirken aynı tarihlerde Kazım Karabekir de, Erzurum'u ve Kars'ın anahtarı sayılan Sarıkamış'ı almak için hücuma geçiyor. Kafkas Komiserliği adına Gereçkori'nin görüşme talebine ve Seim'den yetki alan Chkhenkeli'nin Brest-Litovsk şartlarına razı olmasını bildirmesine karşın Türk kuvvetleri ilerlemelerini durdurmuyorlar (*). Böylece, Mondros

(*) Kemalist Tarih yazımı, tarihin bu sayfalarını karartmak zorunluluğunu duyuyorlar; mecbur kaldıkları zaman da, «Brest-Litovsk muahedesinin Osmanlı Devleti'nce hiçe sayılarak bozulması ve Kafkasya'nın fethi için koca bir ordunun kullanılması, şüphesiz, diplomasi ve bütün Türk vatanının mukadderatı bakımından yanlış ve tehlikeli bir hareket sayılabilir» türünden ifadelerle mahkum ediyorlar. Fakat böyle durumda bile övünme fırsatını kaçırmak istemiyorlar. Bunları yazan şunları da yazıyor:

Mütarekesi'nin imzalanmasından önce Türk kuvvetleri Hazer Denizi'ne ulaşmış oluyorlar; İmparatorluğu Doğu'ya kaydırma planı, ilk planda, gerçekleşmiş oluyor.

1877 yılından sonra Karskaya Oblast''ın tarihini yazan Pogosyan, Türkler'e bu ilerleyişlerinde, Kürt Çeteleri'nin yardım ettiğini kaydediyor; Turtyetskoy regulyarnoy armii pomagali Kurdskie bandı, dvigavşiesya na Sarıkamışa so stroni Hınısa i Alaşkerta. Kürtler, Pogosyan'ın verdiği bilgiye göre, Kars ve Ardahan cephelerinde de Türkler'in yanında savaşıyorlar.

Türk hücumu, Zakafkasya Komiserya'sı çerçevesinde Sovyet Rusya içinde görünen duruma son veriyor; 22 Nisan 1918 tarihinde, Azeri, Ermeni ve Gürcüler'den oluşan bağımsız Kafkas Berisi Federasyonu ortaya çıkıyor. Ancak çok kısa bir zaman içinde bu federasyonun yaşayamayacağı ortaya çıkıyor; Vehip Paşa komutasındaki hücum, önce Kafkas Berisi'ni Sovyet Rusya'dan ayırıyor ve daha sonra da oluşan federasyonu üç bağımsız cumhuriyete bölüyor.

Federasyon'un çöküşünde, yükselen milliyetçilik duyguları ile Türk ilerleyişi karşısında ortak bir politika geliştirememek rol oynuyor. Mayıs Ayı'nda Batum'da Vehip Paşa, bir yandan Halil Bey'in başkanlığındaki bir delegasyon ile görüşmeleri sürdürürken diğer yandan Culfa-Gümrü demiryolunu açtırabilmek için ültimatomlarını birbiri arkasından açıklıyor; İran'a doğru yayılmak için bu demiryolunu,

---

«Fakat Türk Ordusu'nun, kardeş Azerbeycan ve Dağıstan'ın kurtarılması için katlandığı fedakarlık, Türk askeri tarihinin şanlı bir safhası olarak kalacak ve Azerbaycan ve Dağıstan halkında uyanan istiklal aşkı ve Türk kardeşliği duygusu daima kalplerde yaşayacaktır.

«Dört ayda Azerbeycan'ı (Haziran-Eylül 1918), bir ayda da (Ekim 1918) Dağıstan'ı düşman istilası ve, anarşiden kurtararak istiklallerine kavuşturan Türk ordusu, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı 30 Ekim 1918 de, Gürcistan ve Ermenistan dışında, Hazer Denizi'nin Batı kıyılarıyla Karadeniz arasındaki Kafkas Bölgesi'ne hakimdi.»

T. Bıyıklıoğlu, Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası, İstanbul, 1958, s. 21.

Ermeniler'in, Türk kuvvetlerine devretmeleri zorunlu görülüyor.

Bu kadar değil; Gürcüler, Türk hücumu karşısında, Almanlar'a dayanmak istiyorlar ve Almanlar'ın müttefikleri Türkler'i durdurabileceklerini umuyorlar. Gürcü-Alman yakınlaşmasında, Kautskiy ve İkinci Enternasyonal sosyalist liderlerinin de önemli bir rolü görülüyor; Bolşevik iktidar karşısında menşevizmin bir hükümet olmasını ve yaşamasını, kendi görüşlerinin doğruluğu açısından, gerekli görüyorlar. Öte yandan Ermeniler, Fransa'ya ve Almanya'nın karşısında Büyük Britanya ve daha sonra da Amerika Birleşik Devletleri'ne dayanma gereğini duyuyor. Azeriler'in siyasal örgütlenmelerinin ise Kafkas Berisi'ni işgal eden Türk komutanlarının kuklaları olmaktan öteye geçemediğinde, bütün kaynaklar birleşiyor. Azeri liderleri, bir kuklanın ikili davranışını sergiliyor.

Kafkas Berisi Federasyonu, bir ay bir haftadan daha kısa yaşayabiliyor; 26 Mayıs 1918 tarihinde Bağımsız Gürcistan, 27 Mayıs'ta Bağımsız Ermenistan ve 28 Mayıs'ta da Bağımsız Azerbeycan ortaya çıkıyor. Bunların üçünün bağımsızlıklarını yitirmeleri ve «sovyetize» olmaları ise ters bir sıra izliyor.

Şubat 1920 tarihinde Kızıl Ordu, Kuban Bölgesi'nde Beyaz Kuvvetleri bozguna uğratıyor; aynı tarihte, Ön Kafkasya'da bir bolşevik ada olan Bakü'de Azerbeycan Komünist Partisi'nin Birinci Kongresi toplanıyor. Himmet'in kalıntılarına dayanan Azerbeycan Komünist Partisi, bu kongrede, «tüm Kafkas Berisi'nde, hanların, beylerin, nasyonalist ve kapitalistlerin yönetimini yıkma» kararı alıyor.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da nasyonalist Hakların Savunması Partisi'nin örgütleyiciliğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından üç gün sonra 27 Nisan 1920 tarihinde, Azerbeycan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Tüm Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi, Azerbeycan Parlamentosu Başkanı'na bir ültimatom vererek iktidarın Komünist Partisi'ne teslim edilmesini istiyor; cevap verme için tanınan süre on iki saattır. Ancak süre bitmeden Kızıl Ordu birliklerinin Azerbey-

can sınırlarını aştığı haberi geliyor. Bir gün sonra sabah saat 11 sıralarında ise Bakü, Azerbeycan Komünist Partisi'nin eline geçmiş bulunuyor; böylece bir tek silah patlamadan Azerbeycan «bolşevize» ediliyor.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbeycan'da bolşevik iktidar kurulmuştur; 1821 yılından incelediğim döneme kadar

KAFKASYA KAHRAMANI VEHİP'İN ACIKLI YAŞAMINDAN ÇİZGİLER

Anlatan: Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın Oğlu Celaleddin Paşa

Saltanat devirlerinin Kral Fuat, Vehip Paşa, Yedi-Sekiz Hasan Paşa ve Cemal Paşa gibi bu mühim şahsiyetleri, dikkatimi çeken kimselerdi. Bunlardan Mısır Kralı Fuat, huzuruna her girdiğim zaman ayağa kalkar, kapıda beni karşılar, her defasında pederime hayranlığını ifade eder, bana fazlasıyla teveccüh gösterirdi. Babamın yaşadığı yıllarda, gâyesi Arnavutluk Kralı olmaktı. Kavalalı ailesinden olmak, maalesef kâfi gelmemişti. Ortada bu durumla ilgili devletler vardı. Arnavutluk denilince Almanya bu işe olduğundan fazla bir ehemmiyet veriyordu. Rivayet ederler ki, Alman Başvekili Betman Holveg :

— Akdeniz'in stratejisi Arnavutluk'tan başlar, demişti. Bu sebeple gerek Alman İmparatoru İkinci Vilhelm gerek Avusturya-Macar Devleti, Prens Fuat'ı Arnavutluk'a bir türlü kral olarak kabul etmiyordu. Osmanlı Hükümdarlarının da Kavalalı ailesine karşı hiçbir sevgisi yoktu. Üstelik Prens Fuat da Abdülhamid'i, ondan sonrakileri hiç sevmezdi. Bir defasında mütareke senelerinde İskenderiye'de ikamet eden Vehip Paşa'-

nın işi için Kral Fuad'ın huzuruna girmiştim. Esat Paşa'nın kardeşi olan Vehip Paşa, kıymetli bir askerdi. Anadolu'ya gitmek istemiş fakat bütün ittihadçıları Millî Mücadele'ye karıştırmamak isteyen Mustafa Kemal, nâzik bir cevapla bu isteği reddetmişti;

— Yurd dışında bize yapacağınız yardım daha mühimdir!... Memleketin şimdi kendisini savaşa sokmuş bir parti mensuplariyle idare ediliyor gözükmemesi lâzım!... Şeklinde cevap vermişti.

Vâkıa İskenderiye'deki konuşmamızda Vehip Paşa, yana yakıla bundan bana dert yanmıştı. Yalnız Mustafa Kemal ile mücadelenin kolay olmıyacağını da anlamıştı. Yoksa, Enver Paşa ondan daha evvel bu işi başarırdı. Yalnız Mustafa Kemal'in bu yerinde mütalâasına en büyük taraftar olan Talât Paşa merhum idi. Berlin'den arkadaşlarına yazdığı mektuplarda bunları tavsiye ediyordu :

— Bırakalım onları, Millî Mücadeleyi başarsınlar, düşmanı yurddan atmadıktan sonra İttihad ve Terakki memlekete avdet edemez, diyordu. Vehip Paşa'nın derdi şu idi: Millî Emniyetten bir yazı almıştı. Kendisinin Mısır'dan dışarı çıkması isteniyor, siyasî mültecilerden sayılamayacağı, üzerlerinde Ermeni kıtali damgasını taşıdıklarından âdî suçlular gibi muhakeme edilip cezaları ne ise çekmek zorunda kalacakları bildiriliyordu. Paşa telâşta idi, bana :

— Siz Paşam, diyordu, Kavalalılar hanedanının damadısınız. Kral Fuat üzerinde bir tesiriniz olamaz mı?

— Vallahi Paşam, dedim, bu yoldan gidemeyiz, zira bizim kayınpeder, bize çok kötü şeyler miras bıraktı. Amma pederin hatırı büyüktür, o yoldan çaresine bakalım!..

— Hem sonra da burada ben parasızım. Biz iktidarda iken ne çaldık, ne de çırptık, ne de bugünleri düşündük... Ertesi günü Kahire'ye hareket ettim ve bir iki gün içinde Kral Fuad'ın huzuruna girebildim. Her zamanki iltifatlarında bulundu. Ben de derdimi anlattım. Vehip Paşa'nın namuslu bir asker olduğunu ve çok müşkül bir durumda kaldığını, Mustafa Kemal ile araları açık olduğundan bahsettim. Anadolu'ya gidemiyeceğini de ilâve ettim. Kral Fuat da Mustafa Kemal'i hiç sevmezdi. Belki bu noktadan Vehip Paşa'ya bir yardım göstermek istedi. Bana dönerek:

— Aman Paşam, dedi, bu sual nasıl olur, bir yanlışlık olmasın?...

— Hayır efendimiz, dedim, sözlerim bir hakikattir, benim için bir şey yapabilir misiniz, çok minnettar kalacağım!...

Kral Fuad'ın Arnavutlara da ayrı bir zaafı vardı. Vehip Paşa Yanyalı idi. Kardeşi Esat Paşa Yanya müdafaalarında büyük bir şöhret bırakmıştı. Hemen kat'i emirler verdi. Ben ferahlamıştım. Bundan cesaret alarak Paşa'nın maddi durumundan bahsettim. Evkaftan her ay 50 sterlin bağlanmasına da mücaadelerini rica ettim. Kral Fuad, bu dileğimi de kabul etti. Böylece Mısır'dan çıkana kadar Vehip Paşa bu yardımla tutunabildi. Sonra Habeş ordularını hazırlamak üzere Haile Selâsie'nin askerî müşaviri oldu. İki sene bu işde çalıştı. Derken 1935 de İtalyanlar Habeşistan'ı istilâ ettiler. Habeş İmparatoru ailesi ve müşavirleri Habeşistan'dan alelacele kaçtılar. Vehip Paşa için fena günler gelmiş çatmıştı. Sıkıntılar ve felâketler içinde gözlerini dünyaya kapadı.

Gelibolu Direnişi'nde Mustafa Kemal'in komutanı Esat'ın kardeşi Vehip, çok sevilen, çok parlak bir komutandır. Arnavut kökenli Vehip, Birinci Savaş'ın sonlarında

Doğu cephesinde büyük başarılar elde ediyor. Daha sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmak istiyor ve Mustafa Kemal uzak tutuyor.

Bunda Vehip'in kahramanlığı kadar, Mustafa Kemal'in, Kemal Paşa Tarihi'nin falsifikasyonları bir yana, her fırsatta bir darbe girişiminde bulunmasının da rolü olmalıdır. Bunlardan birisini Vehip yakalıyor ve Enver'e bildiriyor; Enver, Kemal'in böyle bir huyu olduğunu söyleyerek fazla önemsemiyor. Vehip, 1929 yılında yurttaşlıktan çıkarılıyor.

Celaleddin Velora Paşa, hiç kuşkusuz, anılarında doğru ile yanlışı birlikte dillendiriyor; ancak çok ilerde ortaya çıkacak benim tarih yazımımı bilmediği kesindir. Anlattıkları, kesinlikle, ortaya çıkardığım resmi tamamlıyor.

Madalyonun Tersi, anlatan, Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın Oğlu Celaleddin Paşa, yazan, Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1970, s. 171-173.

Eklenecek kısa bir not daha var; ünlü «Muş Türküsü» ile ilgilidir. «Adı Yemen'dir/Yolu çemendir/Giden gelmiyor/Acep nedendir?» Bu türkünün yakıldığı sırada, Yemen'e asker naklinin durmadığı bir zamanda, Araplar'ın İdris İsyanı döneminde, Hicaz Vali ve Komutanı yine Vehip'tir.

KAFKAS SAVAŞ TARİHİNE GÖRE VEHİP VE ENVER İLE ALMANLAR

Sarıkamış Seferi'ni Enver'e Alman Genelkurmayı'nın zorladığı konusunda ciddi kaynak ve iddialar var. Savaş ve seferin başlarında Türk tarafı galibiyete çok yaklaşmış görünüyor; Ruslar, ricata hazırlanıyorlar. Ancak savaşlar, genellikle, sanıldığının çok ötesinde birer toptan direniş işidir; yorgun kuvvetler, her zaman bir veya iki «umulmadık» hata ile yenilgiyi görüyorlar.

Osmanlı düzeni, Batı'da ve Afrika'da yorgun düşmüştür. Hamid, islama ve daha az Türkçülüğe, ve Enver, Türkçülüğe, giderek daha az ölçü-

de islama dayanarak, İmparatorluğu Doğu'ya kaydırmak istiyorlar. Acar ordu düzenlemesine giriyorlar ve yetenekli komutanları burada topluyorlar.

Vehip, Kafkas Cephesi'nde baş aktör konumuna çıkıyor.

Kardeşi Esat, Çanakkale'de Mustafa Kemal'in komutanıdır.

Kemal de bir ara, Enver'in emriyle, Gelibolu'yu izleyen işsizlik günlerinden sonra, bu bölgede On Altıncı Kolordu Kumandanlığına atanıyor; On Altıncı Kolordu 1916 yazında Muş'u tekrar zaptediyor. Bu, Mustafa Kemal Paşa'yı ilgilendirdiği için pek alâ biliniyor ve gerisi ise karanlıkta bırakılıyor.

Allen-Muratoff'un, Türk-Kafkas Cephesi'nde 1828-1921 döneminde savaşları inceleyen çalışmasından çok kısa aktarmalar yapma gereğini duyuyorum.

«Erzurum'da Ruslar, 327 silah topladılar (*). Tutsaklar fazla değildi: 5000 çevresinde. Ölü ya da yaralı olarak Türkler'in kaybı on binden az değildi.»

«Demoralize olmuş Türkler, Muş'u savunmadılar bile; 16 Şubat'ta, Erzurum'un düştüğü gündür, Labinskiy Kosak Alayı Muş'a girdi.»

«Vehip Paşa'nın ikinci taarruzu da, birincisi türünden, başlangıçta ve aynı nedenle başarılı oldu: Türkler hücumlarını, vahşi Pontik Alpler'inde iyi keşif çalışmaları yaparak başlattılar ve Ruslar'a düşman yerel müslüman halkların çetelerinden yardım gördüler.»

«Fakat bu, yarını olmayan bir zaferdi: Türk-

(*) W.E.D. Allen - P. Muratoff, Caucasian Battlefields -A History of the Wars in the Turco-Caucasian Berder 1828-1921, Cambridge University Press, s. 363.

ler, bu ilk başarıyı değerlendirecek bir güce sahip değillerdi.»

.....

«Kafkas Berisi Federasyonu, mümkün olan en erken tarihte Türkiye ile barış görüşmelerine oturmak için acele ediyordu (*). Kafkas Berisi Dieti'nin barış önerilerini geliştirmesinden bir kaç hafta önce Vehip Paşa, Rus birliklerinin çekilmesinden sonra cepheyi koruyan Ermeni kuvvetlerine karşı askeri hareket başlatmıştı.»

«Vehip, terhis edilen Rus askerlerinin eylemleri ve Ermeni çetelerinin müslümanlara uyguladıkları katliamlar nedeniyle protesto üzerine protesto gönderiyordu. Şubat Ayı'nın (1918, y.k.) başında, Erzincan çevresinde Kürtler'in hareketi arttı ve bölgeyi hâlâ işgal eden küçük Ermeni kuvveti ile çatışmalar başladı.»

«Bu sırada birdenbire Çardaklı'daki (Zara ve Sivas yolu üzerinde) Ermeni mevzilerinin önünde Türk piyadeleri beliriverdi ve Çardaklı'yı zaptetti (12 Şubat).»

«Bir diğer Türk Birliği Kemah'tan harekete geçti ve 15 Şubat'ta Erzincan'ın yedi mil kadar yakınına ulaştı.»

«Erzincan çevresindeki çatışmalar bir yana, Türk birliklerinin bu hareketleri bir mukavemetle karşılaşmıyordu.»

«Ancak Ermeniler'in bir sorunu ortaya çıkıyordu; Türkler'in yeniden işgal etmek üzere oldukları yerlerdeki Ermeni nüfusu koruma sorunuyla karşılaşıyorlardı.»

«Trabzon Konferansı'nın ilk gündem maddesi, Vehip Paşa'nın 10 Mart'ta General Lebedinskiy'e bir telgraf göndererek Brest-Litovsk'ta Tür-

---

(*) ibid., s. 460.

kiye'ye bırakılan bölgenin derhal boşaltılmasında ısrar emesiydi.»

«Vehip Paşa, Mart Ayı'nın son haftasından itibaren birliklerini Ön Kafkasya sınırına doğru harekete geçirmişti.»

«Almanlar, bu Pan-Turanist seferinin başarı ya da başarısızlığıyla pek fazla ilgilenmiyorlardı; ancak Bakü petrollerine mutlak ihtiyaç duyuyorlardı.»

«Enver, üvey kardeşi Nuri Paşa'yı Trablusgarp'tan çağırdı ve Amcası Halil Paşa'yı da Kafkas Cephesi'nde 'İslam Ordusu' komutanı yaptı.»

«Kafkas Berisi taarruzu için Türkler, iyi donatılmış dokuz tümene sahiptiler; 55-62 bin arasında deneyimli piyadeye bir kaç bin de gerillayı eklemek gerekiyor. Bu gerillalar, irregular, taarruzun gerçekleşeceği bu dağlık bölgede, sayıca az düşmanı şaşırtmak ve bağlantılarını koparmak için işe yarıyorlar.»

«Burada (*) kolaylıkla dağılıp toplanabilen küçük silahlı gruplarca yapılan gerilla savaşı ile her birisi 500-1500 arasında savaşçıya sahip olan ve sahra silahları ve makinalılarla donatılmış hareket kabiliyeti yüksek kompakt birliklerle yapılan partizan savaşını birbirinden ayırmak gerekiyor.»

«Türkler ile Almanlar arasında ciddi boyutlu bir ihtilaf çıktı. 5 Haziran'da, Enver Paşa, yanında General Von Seeckt olduğu halde, her iki tarafı da tatmin edecek bir çözüm bulabilmek için, İstanbul'dan Batum'a hareket etti.»

«Bu yüksek kurul, Türk-Alman ihtilafının en yüksek noktasına çıktığı bir zamanda Batum'a ulaştı. İnatçı adam, Vehip Paşa, Gümrü yakınındaki birliklerine, Tiflis'e yürümesi için emir ver-

---

(*) ibid., s. 470.

mişti. 10 Haziran'da, ilerleyen Türk birliklerinden Dokuzuncu Kafkas Piyade Tümeni, Tiflis'e giden yol üzerinde Vorontsovka'da Gürcü-Alman birlikleriyle karşı karşıya geldi (*). Kısa süren çatışmalardan sonra Türkler, Alman-Gürcüler'i geri attılar ve önemli sayıda esir aldılar.»

«On the following day this 'scandalous incident' provoked a telegram from German General Headquarters, threatening the withdrawall of all German toops and officials from Turkey. The Turks were summoned to halt their advance into Georgia and to relaase immediately all prisoners taken in the frontier action. Bir gün sonra, bu 'skandal olay', Alman Genelkurmayı'nın, tüm Alman asker ve subaylarının Türkiye'den çekileceği tehditini içeren telgrafına yol açtı. Türkler, Gürcistan'a ilerleyişlerini durdurmaya ve sınır operasyonunda aldıkları esirleri derhal serbest bırakılmaya davet edildiler.»

«Bazı köktenci değişikliklerin gerektiği açıktı. Bir kaç gün içinde Enver, Kafkasya planları için yeni bir formül buldu. Artık Türkiye'nin müttefikleri tarafından makbul adam, persona grata, olmayan Vehip Paşa, İstanbul'a çağrıldı.»

«Yeni bir eylem gücü, Yakup Şevki Paşa'nın komutasında Dokuzuncu Ordu kuruldu.»

(*) ibid., s. 477-478.

Türk-Kafkas sınırındaki savaşların tarihini yazan Allen ve Muratoff, Azerbeycan'ın sovyetizasyonuyla ilgili olarak şu yargıyı dile getiriyor: «Against the rovolt of Tartars of Ganja and Shamkhor (Şamkur) the Red Army took drastic repressive measures, but it soon became apparent that the Kemalists were not prepared to support the Azeris

and that they had abandoned the Turanits aspirations of the Young Turks»[74]. Kemalist Türkiye, sınıfsal benzeri Musavat'ın yardımına gelmemek bir yana Gence ve Şamkur'da Azeriler'in başkaldırılarını şiddetle bastıran Kızıl Ordu'nun eylemlerini izlemekle yetiniyor; Allen ve Muratoff, bu tutumu, Kemalistler'in, İttihat ve Terakki'ye ait olan turanist programları terketmesi biçiminde yorumluyor.

Rusya Ermenistanı'nın sovyetizasyonunu, kısaca, ele almadan önce bir hatırlatma gerekiyor; Enver'in imparatorluğu Doğu'ya, Kafkasya ve ötesine, müslüman ve özellikle Türkik kökenli halklara doğru kaydırma senaryosu, 1918 yılında sürekli başarılar elde ederken, Ekim 1981 tarihli Mondros Mütarekesi ile duruyor ve ricat ediyor. 21 Ekim 1918 tarihinde Başbakan Ahmet İzzet Paşa, Osmanlı ordularının İran'ı ve Brest-Litovsk ile aldığı vilayetleri boşaltmasını emrediyor; Müttefikler, Brest-Litovsk Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan ediyorlar ve teslim olmuş Osmanlı Hükümeti buna uyuyor. Böylece Kars, Ardahan ve Batum da bir kez daha tahliye ediliyor ve el değiştiriyor.

Bu tahliye sırasında, merkezi Kars olan bir bölgede, Türk ağırlıklı halkların Güney-Batı Kafkas Cumhuriyeti kurduklarına daha önce işaret etmiş olduğumu hatırlıyorum; Kars merkezli Şura Hükümeti, bu tarihte, Ön Kafkasya'da kurulan dördüncü bağımsız cumhuriyet oluyor. Güney-Batı Kafkas Cumhuriyeti'nin tümüyle bir Türk oluşumu olmadığına işaret etme gereğini duyuyorum. Şura'nın Pavlo Camusev gibi Grek kökenli ve Radjinskiy Matrol türünden Rus üyeleri de var; Kars Emniyet Müdürü ise Tocitgin Memleyef'tir. Mustafa Kemal, atanma işlemini tamamlayarak bölgeye harekete hazırlanırken, planlanana göre gecikiyor, Büyük Britanya işgal kuvvetleri, Güney-Batı Kafkas bağımsız hükümetini dağıtıyor. Bundan bir yıl kadar sonra, genç Sovyet Rusya da, Azerbeycan'daki bağımsız hükümete son veriyor; böylece, Kafkas Berisi'nde ve güneyinde, bir yıl içinde iki bağımsız hükümet tarihe kavuşmuş oluyor.

Şimdi devam edebilirim. Tarihci Carr'dan, Bolşevik Devrimi'ni incelerken ve geçerken yazdıklarından, bir aktarmanın son derece yararlı olacağını düşünüyorum. Carr, Bolşevik Devrimi'ni incelerken, ilk bakışta şaşırtıcı görünen bir sonuca varıyor ve şunları dile getiriyor: «The elimination of an independent Azerbaijan and an independent Armenia was common interest of Soviet Russia and of Turkey, and paved the way to the much desired agreement between them»[75]. Tarihci Carr, bağımsız Azerbeycan ve Ermeni cumhuriyetlerinin ortadan kaldırılmasının Türkler ile Sovyetler'in ortak çıkarına olduğunu ve daha da yakınlaşmalarını sağladığını kaydediyor; güzel.

1920 yılında Komünist Enternasyonal ile Ulusal Sorunlar arasındaki ilişki üzerine yazan Komintern'in bu alanda önde gelen yöneticilerinden Pavloviç[76] «voyna protiv Sovyetskiy Rossii est' voina protiv pevolyyutsionnogo Vostoka i naoborot, voina protiv Vostoka est' voina protiv Sovyetskoy Russii» diyor; Sovyet Rusya'ya karşı savaşın Doğu ihtilalcilerine karşı savaş olduğunu ve tersinden de, Doğu'ya karşı savaşın, Sovyetler'e karşı savaş anlamına geldiğini ileri sürüyor. Bu sloganlaştırma çabasından sonra şöyle bir açıklama denemesine girişiyor: «Neden İngiltere ve Fransa, Vrangel'i desteklemeye bu kadar önem veriyor? Çünkü Kırım Vrangel'in elinde olduğu sürece devrimci Türkiye'nin arka cephesi tehdit altındadır ve Sovyet Rusya, Anadolu Devrimcileri'nin yardımına gitmek imkanından yoksundur. Vrangel'i destekleyerek ve Kırım'da bir mevzi elde ederek İngiltere ve Fransa, Kızıl Anadolu Ordusu'nun arkasına, v tılu Krasyon Anatolkiyskoy Armii, Kemalist kuvvetlerin gerisine, her an asker sevkedebilme imkanını elde etmiş oluyor ve Türkiye'nin Sovyet Rusya ile Karadeniz üzerinden her türlü birleşme yolunu kapatıyor. Diğer taraftan, Küçük Asya, yayılmacı müttefik kuvvetlerin elinde bulunduğu sürece, bizim arka cephemiz tehdit altındadır. Eğer Avrupa emperyalizmi, silahla, parayla, besinle, Menşevik Gürcistan ve Daşnak Ermenistan'ı destekliyorsa, bunu, bu ülkeleri, Devrimci Rusya ve Kafkasya ile Devrimci Türkiye, İran ve Hindistan'ı

ayıran bir bariyer olarak güçlendirmek için yapıyordur, demektir.» Bu da güzel; ancak yeterli görünmüyor.

Bir nokta var; Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Ermenistan bulunuyor. Ermenistan bağımsız ancak yönetim, Türkler kadar milliyetçi ve Türkler'e kin dolu Daşnaktsutyut'un elindedir. Daşnak Ermenistan'ı, kontrolunda olan demiryolunu Türk-Sovyet yardımlaşması için açmıyor.

Enver'in Amcası Halil, Sivas'ta görüştüğü Kemal Paşa'nın nazik manevrası sonucu kendisini Ön Kafkasya'da buluyor ve buradan Türk kurtuluşuna yardım yolları arıyor. Enver'in Kafkas senaryosu için takviye ettiği Dokuzuncu Ordu daha sonra Üçüncü Ordu ve işgalci Büyük Britanya kuvvetlerini fazlaca rahatsız etmemek için isim değiştirerek On Beşinci Kolordu oluyor ve başında, Kazım Paşa görev yapıyor. Kazım Karabekir Paşa da mektup yazmayı seviyor; 1920 Haziran Ayı'nda yazdığı mektuplardan birisinin muhatabı Halil Paşa oluyor[77]. Kazım Paşa'nın Halil Paşa'ya mektubunda şunlar yer alıyor: «Bugün her işten ve her teşebbüsten evvel (yapılması gereken, y.k.) Şark'ta Bolşevik ve müslüman yolunu açmaktır. Para, silah ve cephane ihtiyacımız malumunuzdur. Anavatan'a serian bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden ziyade başkalarının menfaatine olur. Aramızdaki manianın kırılmasını ve bize Şark yolunun açılmasını temin ediniz. Bu mania maatteessüf en esaslı olarak yine kendi asker ve zabitlerimizin, başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağ'da Bolşevikler'e karşı muharebe etmeleri ile vücut bulmuştur. Bütün mesai ve arzularımız hilafına olan bu hadisatı müessifeden dolayı Bolşevikler nezdinde hakkımızda şüphe ve tereddüt hasıl olmamasını temin ve kendileriyle bir gün evvel birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi ve bütün nüfuz ve kuvvetinizi istimal buyurmanızı milletimizin mevcudiyet ve bekası namına istirham ederim.» Kazım Karabekir, Bolşevikler'e karşı savaşı günah ve ulusal çıkarlara aykırı görüyor.

Bu düşüncesini, Komünist Azerbeycan Harb Komiseri'ne yazdığı mektupta da tekrarlıyor; bu mektupta bir kısım Azeriler'in hâlâ Bolşevikler'e karşı savaşmalarını, «is-

lamların hayat ve hukukunun» korunmasına aykırı buluyor. Yine aynı ay içinde On Birinci Kızılordu Komutanı'na da bir mektup göndererek, hâlâ Bolşevikler'le savaşan Türkler'i, «İngiliz siyasetine ve Tiflis'teki Azerbeycan sabık Müsavat Hükümeti» entrikalarına alet olmakla suçluyor. Bunların başındaki Türk subaylarını da, «Türk miletinin siyaseti hazırasından haberdar olmayan bir kısım Osmanlı zabitleri» olarak niteliyor. Kazım, Kızıl Ordu bu bölgede bir yeni yeri eline geçirince, komutanına, kutlama telgrafı çekmeyi ihmal etmiyor.

Türkiye ve Sovyet Rusya, Daşnak Ermenistanı'na son vermeye kararlı görünüyorlar; ancak Çiçerin, daha sonraki gelişmeleri düşünerek açıkca bir Türk yanlısı politika izlemek istemiyor ve hiç olmazsa görüntüyü kurtarmaya çalışıyor. Bu sırada Türk-Sovyet görüşmelerinin en önemli konularından birisi Ermenistan'dan geçen demiryolunun Türkler'e silah ve cephane taşımaya açılmasıdır.

1918 yılında Vehip'in yaptığını, 1920 yılında Kazım tekrarlıyor; Amerikan Senatosu'nun Ermenistan mandasını reddetmesi ve Sèvres Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra beş yüz kilometrelik bir cephede saldırıya geçiyor. Türk saldırısı başlayınca, Sovyet Rusya, Sèvres Antlaşması'nı tanımadığını ilan ediyor ve Ermenistan'dan Türkler'e serbest geçiş tanımasını istiyor. Ermenistan bunu kabul etmiyor ve Müttefikler'i yardıma çağırıyor. Bağımsız Ermenistan'da Türk saldırısıyla birlikte Sovyet açıklamaların yapılması, Türk milliyetçileri ile Sovyet Rusya arasında bir anlaşma biçiminde yorumlanıyor.

Kazım, Sarıkamış'ı aldıktan sonra bir ay bekliyor; hücuma Kars üzerinden başlıyor ve 30 Ekim 1920 tarihinde Kars tekrar Türkler'e düşüyor. 7 Kasım tarihinde Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetleri Gümrü'ye giriyor; artık Bağımsız Ermenistan'a barış istemekten başka bir yol görünmüyor. Türkler Gümrü'yü de alıyorlar ve Ermeniler, Erivan'ı kurtarmanın karşılığında silah ve cephanelerinin çok büyük bir bölümünü Türkler'e vermeyi kabul ediyorlar.

Böyle bir Ermenistan'a Kızıl Ordu'nun girmesi çok ko-

ay oluyor; 26 Kasım 1920 tarihinde Kızıl Ordu Ermenistan'a giriyor. 27 Kasım 1920 tarihinde Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti ilan ediliyor ve Kemalist Türkiye, Daşnaktsutyun Hükümeti'nin yardım çağrılarına olumlu cevap vermek yerine, 1877 sınırlarını güvence altına almayı önemli sayıyor.

Ermenistan'ın arkasından Gürcistan sovyetize ediliyor; Gürcistan, bağımsızlığı pek öğrenememiş bir ülke olarak görünüyor. Rusya'dan ayrılmayı hiç bir zaman düşünemiyor; en güçlü örgüt menşevikler olduğu için, Bolşevik Rusya'dan ayrılmayı hiç istemedikleri bir zorunluluk olarak kabul ediyorlar. Hep bir üst koruyucu aramışlar; yüz yıllar önce Doğu Roma İmparatorluğu'ndan sağladıklarını düşündükleri korumayı, Türkler'in hücumu ile birlikte Almanlar'dan bulabileceklerini sanarak derhal Almanya'ya dönüyorlar ve üç bin Alman askeri Gürcistan'a yerleşiyor. 1918 sonunda Almanya çökünce hiç beklemeden Büyük Britanya'ya dönebiliyorlar.

Petrograd ya da Moskova'da marksizmin bir ortodoks türü olarak görünen menşevizm, Gürcistan'da tam bir nasyonalist parti kimliğiyle ortaya çıkıyor. Küçük bir Bolşevik gruba sahiptirler; bunlar, 1920 Nisan Ayı'nda Azerbeycan'da olandan umuda kapılıyorlar ve aynı yılın Mayıs başında, Gürcü-Azeri sınırındaki çatışmadan sonra Kızıl Ordu'nun Tiflis'e yürüyeceğini umarak bir başkaldırı hazırlığı yapıyorlar. Bu sırada, Moskova'da devam eden gizli görüşmeler Sovyet-Gürcü Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanıyor; Sovyet tarafı kendi topraklarında Gürcü Hükümeti'ne karşı herhangi bir harekete izin vermeyeceğini ve Gürcü tarafı da kendi topraklarında Komünist Partisi'ni legalize etmeyi kabul ediyor. Bu anlaşma, Gürcü komünistlerini hayal kırıklığına uğratıyor; ancak Gürcü komünistleri hükümeti devirebilmek için yine de gizli örgütlenme gereğini dile getiriyorlar.

Gürcü Komünistleri, Sovyet Rusya'nın Gürcistan'ın egemenliğine saygı göstermeyi taahhüt etmesine karşın, gizli ve güçlü bir parti ile menşevik düzenini devirmeye hazırlanıyorlar; bu gerçekleştikten sonra Manşevikler, 1920

yılı Aralık Ayı'nda elde ettiklerini iddia ettikleri Gekker Planı'nı açıklıyorlar. General Gekker, Azerbeycan'daki Sovyet Birlikleri'nin komutanıdır ve 1920 yılı son baharında, Gürcistan'ın düşürülmesi için Moskova'ya bir plan gönderiyor. General Gekker, «an invasion of Georgia was impossible without the benevolent neutrality of the Turkish Army of Kazim Karabekir»[78] diye yazıyor; Kazım Karabekir kuvvetlerinin «hayırhah tarafsızlığı» sağlanmadan, Gürcistan'ın sovyetize edilemeyeceğine inanılıyor.

Kemalist Türkiye, Bolşevikler'in beklediklerinden fazlasını yapıyor; 1921 yılı Şubat Ayı'nda Sovyet ve Bolşevik kuvvetler, Gürcistan sınırını aştığı sırada, daha önce yapılmış antlaşmalara göre, yardım talebinde bulunan Gürcülere, Türkler, bir ültimatom vererek Ardahan ve Artvin'i istiyorlar. 25 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Gürcistan'ı ilan edilirken, Türkler de Artvin ve Ardahan'a kavuşmuş oluyorlar. Bu, Kafkas Berisi'nin sovyetizasyonunun tamamlanması demektir.

DOĞU VE BATI İÇİN
ORTAK KRONOLOJİ

12 Şubat	*1918*	*Vehip Paşa, Doğu'da hücumu başlatıyor.*
2 Mart		*Enver, Kafkas İslam Ordusu'nu kuruyor ve kardeşi Nuri, komutan.*
12 Mart		*Rauf, Trabzon'da Kafkas Barışı'nı görüşüyor.*
12 Mart		*Erzurum zaptediliyor.*
14 Nisan		*Türkler, Batum'u işgal ediyor.*
22 Nisan		*Ön Kafkasya Federal Cumhuriyeti kuruluyor.*
26 Nisan		*Türkler, Kars'ı alıyor.*
26 Mayıs		*Bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti ilan ediliyor.*

27 Mayıs	Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti ilan ediliyor.
28 Mayıs	Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilan ediliyor.
4 Haziran	Gümrü'de, Gürcü, Ermeni ve Azeri Antlaşmaları imzalanıyor.
9 Haziran	Enver hücum emrini veriyor. Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Erivan'a kadar ilerliyor.
20 Temmuz	Nuri Paşa, Gence'yi işgal ediyor ve «İslam Ordusu»nu kuruyor.
5 Ağustos	İngilizler, Bakü'yü işgal ediyor.
14 Eylül	Batum Vilayeti hakkında yasa çıkarılıyor.
14 Eylül	Avusturya - Macaristan barış istiyor.
15 Eylül	Türkler, Bakü'yü işgal ediyor.
15 Eylül	Makedonya cephesinde bozgun.
19 Eylül	Filistin cephesinde bozgun.
29 Eylül	Almanya, barış kararı alıyor.
1 Ekim	Emir Faysal, Şam'a giriyor.
5 Ekim	Almanya, barış için Washingtona başvuruyor.
6 Ekim	İngilizler, Beyrut'u alıyor.
6 Ekim	Türkler, Hazer Denizi kıyısında Derbent'i alıyor.
14 Ekim	Ahmet İzzet sadrazam.
27 Ekim	İngilizler, Halep'e giriyor.
30 Ekim	Mondros Mütarekesi.
31 Ekim	Mustafa Kemal, ordusunu, Ali Fuat'a bırakıyor.
1 Kasım	Enver, Talat, Cemal, ülkeyi terk ediyor.
3 Kasım	İttihat ve Terakki, «Teceddüt Fırkası» oluyor.
7 Kasım	Yedinci Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu lağvediliyor. Kemal,

		Harbiye Bakanlığı emrine çağrılıyor.
9	*Kasım*	*Türkler, Petrovsk'u işgal ediyor.*
10	*Kasım*	*Musul, İngilizler'e teslim ediliyor.*
13	*Kasım*	*İşgal Kuvvetleri Büyük Filosu, İstanbul'da; Calthorpe, Amet ve Sforza Yüksek Komiser ve Milne, komutan oluyorlar.*
17	*Kasım*	*Türkler, Bakü'yü boşaltıyor ve İngilizler işgal ediyor.*
22	*Kasım*	*Harbiye Müsteşarı İsmet açığa alınıyor.*
22	*Kasım*	*Türkler, Petrovsk'ı boşaltıyor.*
4	*Aralık*	*Türkler, Kuzey-Batı İran'ı boşaltıyor.*
20	*Aralık*	*Vahdettin, Kemal'i kabul ediyor.*
21	*Aralık*	*Vahdettin, Meclis-i Mebusan'ı dağıtıyor.*
23	*Aralık*	*Siyasi suçlar için Genel Af çıkartılıyor.*
24	*Aralık*	*Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanı oluyor.*
24	*Aralık*	*İngilizler, Batum'u işgal ediyor.*
1	*Ocak*	*1919 Enver ve Cemal ordudan çıkartılıyor.*
2	*Ocak*	*İngilizler, Tiflis'i işgal ediyor.*
8	*Ocak*	*Tehcir suçları için özel Harp Divanı kuruluyor.*
13	*Ocak*	*Fahri Paşa, Medine'yi teslim ediyor.*
15	*Ocak*	*K. Liebknecht ve R. Luxemburg Berlin'de öldürülüyor.*
29	*Ocak*	*Hürriyet ve İtilaf Fırkası programı hazırlanıyor.*
30	*Ocak*	*Hüseyin Cahit, İsmail Canbulat, Kara Kemal, Tevfik Rüştü, Ziya*

	Gökalp ve diğer İttihatçılar tutuklanıyor.
1 Şubat	*Türkler, Elviye-i Selase'yi, Kars, Ardahan, Batum'u boşaltıyor.*
2 Şubat	*İttihat ve Terakki'nin varlığına el konuyor.*
8 Şubat	*Donanma ve Müdafaai Milliye Cemiyetleri'nin varlığına el konuyor.*
16 Şubat	*Ermeni birlikleri, İskenderun'u işgal ediyor.*
25 Şubat	*Liman von Sanders, Malta'da oturmaya mecbur ediliyor.*
25 Şubat	*İstanbul'da İşgal Kuvvetleri karma polisi göreve başlıyor.*
2 Mart	*Ali İhsan, Haydarpaşa Garı'nda, İngilizler tarafından tutuklanıyor.*
3 Mart	*Vilayat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuki Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi kuruluyor.*
4 Mart	*Birinci Damat Ferit Hükümeti kuruluyor.*
4 Mart	*Pontus Gazetesi'ne göre Trabzon Cumhuriyeti ilan ediliyor.*
9 Mart	*Damat Ferit, İttihatçı avını başlattyor.*
13 Mart	*Azerbaycan temsilcisi Ahmet Ağaoğlu, Paris'e giderken, İstanbul'da İngiliz polisi tarafından tutuklanıyor.*
21 Mart	*Bela Kun, Macaristan'da Sovyet rejimi kuruyor.*
2 Nisan	*Donanma ve Müdafaai Milliye cemiyetleri kapatılıyor.*
8 Nisan	*Yozgat Harp Divanı, Boğazlıyan*

	Kaymakamı Kemal'i idama mahkum ediyor.
30 Nisan	*Kemal, Dokuzuncu Ordu müfettişi atanıyor.*
8 Mayıs	*Rauf, kendi isteğiyle, Bahriye'den emekli oluyor.*
10 Mayıs	*Kazım, On Beşinci Kolordu komutanı olarak atanıyor.*
15 Mayıs	*Helenler İzmir'i işgal ediyor.*
16 Mayıs	*Kemal, Samsun'a hareket ediyor.*
17 Mayıs	*Refet, Sivas'a Üçüncü Kolordu komutanı olarak atanıyor.*
19 Mayıs	*Kemal, Samsun'a çıkıyor.*
25 Mayıs	*Kemal, Havza'ya geçiyor.*
2 Haziran	*Vehip hakkında cezai kovuşturma başlatılıyor.*
19 Haziran	*Amasya Yaranı buluşuyor.*
22 Haziran	*Amasya Tamimi gönderiliyor.*
28 Haziran	*Versailles Antlaşması imzalanıyor.*
5 Temmuz	*Divanı Harp, Enver, Talat, Cemal ve Doktor Nazım'ı idama mahkum ediyor.*
13 Temmuz	*Vahdettin, idamları imzalıyor.*
23 Temmuz	*Erzurum Kongresi başlıyor.*
30 Temmuz	*Harbiye Nazırı Nazım, Kazım'dan, Kemal ve Refet'i tutuklamasını istiyor.*
4 Ağustos	*İsmet, Askeri Şura'ya atanıyor.*
9 Ağustos	*Kemal ordudan çıkarılıyor.*
16 Ağustos	*Kemal, Clemanceau'dan hakaret gören Damat Ferit'e gönlünü alıcı telgraf gönderiyor.*
4 Eylül	*Sivas Milli Kongresi toplanıyor.*
21 Eylül	*Kemal Paşa - General Harbord görüşmesi yapılıyor.*

22 Eylül		Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kuruluyor.
11 Ekim		Harbord, İstanbul'a dönüyor.
16 Ekim		New York Times, Harbord Raporu'nu yayınlıyor.
20 Ekim		Kemal Paşa ile Salih Paşa Amasya'da buluşuyorlar.
27 Aralık		Heyet-i Temsiliye, Ankara'ya taşınıyor.
10 Ocak	1920	Ankara'da Hakimiyet-i Milliye yayınlanıyor.
15 Ocak		Müttefikler, üç Kafkas bağımsız cumhuriyetini de facto tanıyorlar.
21 Ocak		Müttefikler, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevden alınmasını istiyorlar.
28 Ocak		Meclis-i Mebusan, Misak-ı Milli'yi kabul ediyor.
3 Şubat		Ferik Fevzi, Harbiye Nazırı oluyor.
9 Şubat		Meclis-i Mebusan hükümete güven oyu veriyor.
16 Mart		İstanbul, Müttefikler tarafından, resmen işgal ediliyor.
9 Nisan		İsmet, Celalettin Arif, Halide Edip, Doktor Adnan, Ankara yoluna çıkıyorlar.
11 Nisan		Kurtuluş mücadelesine katılanlar için idam kararı açıklanıyor.
12 Nisan		Meclis-i Mebusan feshediliyor.
23 Nisan		Ankara'da Millet Meclisi açılıyor.
27 Nisan		Ferik Fevzi, Ankara'ya geliyor ve milletvekili yapılıyor.

28 Nisan	Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ilan ediliyor.
3 Mayıs	Kuvvei Icraiye vekilleri, Bekir Sami, Cami, Fevzi, İsmet, İsmail Fazıl, Hakkı Behiç, Celalettin Arif, Yusuf Kemal, Adnan, Dr. Rıza Nur.
7 Mayıs	Sovyet - Gürcü Antlaşması ve Gürcistan'da komünist partisi legalize ediliyor.
11 Mayıs	Bekir Sami başkanlığındaki heyet Moskova'ya gidiyor.
24 Mayıs	Kemal hakkında idam kararı kesinleşiyor.
27 Mayıs	Suphi, Bakü'ye geliyor.
1 Haziran	Amerikan Senatosu, Ermeni Mandası Projesini reddediyor.
3 Haziran	Çiçerin, Misak-ı Milli'ye mutabakatını açıklıyor.
15 Haziran	Suphi, Kemal'e mektup yazıyor.
Haziran	Çerkes Ethem, Yeşil Ordu Merkez Komitesi'ne giriyor.
14 Temmuz	Gizli Türkiye Komünist Fırkası kuruluyor.
18 Temmuz	TBMM, Misak-ı Milli için yemin ediyor.
19 Temmuz	Batum'un Pontus Kongresi toplanıyor.
10 Ağustos	Sèvres Antlaşması imzalanıyor.
19 Ağustos	Ankara, Sèvres'i reddediyor.
24 Ağustos	Moskova'da Türk-Sovyet Antlaşması parafe ediliyor.
1 Eylül	Bakü Doğu Halkları Kongresi toplanıyor.
4 Eylül	Tokat Valisi Nazım, Kemal'in adayına karşı, İç İşleri Bakanı seçiliyor.

10 Eylül	*Bakü'de Türkiye Komünist Fırkası birinci kongresi toplanıyor.*
11 Eylül	*Vatana İhanet yasasının kapsamı siyasi ve askeri alanda genişletiliyor.*
13 Eylül	*Kemal, M. Suphi'ye bir yetkili göndermesi haberini gönderiyor.*
14 Eylül	*Kemal, Ali Fuat'a, «komünizme ve bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem» diye bildiriyor.*
14 Eylül	*Kazım Paşa, Erzurum'a ulaşan ilk Sovyet diplomatı Upmal Angarskiy'in komünist eylemin legalizasyonunu talep ettiğini Ankara'ya ulaştırıyor.*
28 Eylül	*Kazım Paşa hücumu başlatıyor ve Sarıkamış'ı alıyor.*
Eylül	*Kautskiy, Vandervelle, Macdonald, Gürcistan'a gidiyorlar.*
4 Ekim	*Upmal Angarskiy, Ankara'ya geliyor.*
18 Ekim	*Resmi Türkiye Komünist Fırkası kuruluyor.*
20 Ekim	*Alişan Beg Koçgiri, Türk kuvvetlerine saldırarak önemli miktarda silah alıyor.*
24 Ekim	*Partizan ve düzenli kuvvet komutanlarının birbirini suçlamasına yol açan Gediz'de Türk-Helen çatışması gerçekleşiyor.*
26 Ekim	*Hakkı Behiç, bir tamimle, Yeşil Ordu ile Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin birleştiğini duyuruyor.*
30 Ekim	*Türkler, Kars'ı alıyor.*
7 Kasım	*Türkler, Gümrü'yü alıyor.*

8 Kasım	*Ali Fuat Batı Cephesi'nden alınıyor ve İsmet ile Refet Batı ve Güney Cephesi Kumandanları oluyorlar.*
15 Kasım	*Koçgiri, Kürt özerkliği için Ankara'ya ültimatom veriyor.*
23 Kasım	*Düzenli ordu Simav Komutanlığı kuruluyor.*
27 Kasım	*Partizan kuvvetleri komutan vekili Çerkes Tevfik bunu kabul etmiyor.*
30 Kasım	*Kemal, Çerkes Ethem'in partizan kuvvetlerine karşı hareket kararı alıyor.*
3 Aralık	*Ermeniler'le Antlaşma imzalanıyor.*
5 Aralık	*Bilecik'te, Ankara'dan Kemal, İstanbul'dan İzzet ve Salih buluşuyorlar.*
6 Aralık	*Kemal, İzzet ve Salih'i gözaltına alarak Ankara'ya götürüyor.*
6 Aralık	*Erivan'da Ermeni Sovyet Cumhuriyeti ilan ediliyor.*
7 Aralık	*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kuruluyor ve legal olarak çalışıyor.*
7 Aralık	*Filistin ve Irak için İngiliz mandası açıklanıyor.*
24 Aralık	*İsmet, Ethem'i hain ilan ediyor.*
27 Aralık	*Düzenli birlikler, Ethem'in partizan kuvvetlerine karşı savaş kararı alıyorlar.*
28 Aralık	*M. Suphi Kars'a geliyor.*
29 Aralık	*Ethem, Meclis'e çağrıda bulunuyor ve İzzet ve Salih'in serbest bırakılmasını istiyor.*

30 Aralık		Ethem'e «teslim ol» çağrısı yapılıyor.
2 Ocak	1921	Yeni Dünya'nın Ankara merkezi basılıyor ve Arif Oruç tutuklanıyor.
5 Ocak		Ethem yeniliyor.
Ocak		Koçgiri isyanı başlıyor.
10 Ocak		«Birinci İnönü Zaferi» ilan ediliyor.
11 Ocak		Hocaoğlu Salih tutuklanıyor.
19 Ocak		Yeşil Ordu'nun kapatılması için harekete geçiliyor.
27 Ocak		Zeynetullah Naşviranov tutuklanıyor.
29 Ocak		M. Suphi ve arkadaşları öldürülüyor.
1 Şubat		Nazım ve Şükrü, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın feshedildiğini açıklıyorlar.
8 Şubat		Gürcistan Elçisi Mdivani Ankara'ya geliyor.
11 Şubat		Gürcistan'da Sovyet rejimi ilan ediliyor.
15 Şubat		Türkler, Koçgiri isyanında, Ümraniye'ye hücum ediyorlar.
17 Şubat		Ali Fuat Delegasyonu Moskova'ya ulaşıyor.
21 Şubat		Bolşevik kuvvetleri Gürcü sınırını aşıyor.
23 Şubat		Londra Konferansı'na İstanbul'dan Tevfik Paşa, Ankara'dan Bekir Sami katılıyor.
23 Şubat		Gürcistan'a ültimatom verilerek Ardahan ve Artvin alınıyor.
25 Şubat		Tiflis düşüyor ve Gürcistan Sovyet Hükümeti kuruluyor.
1 Mart		Moskova'da Türk-Afgan Antlaş-

	ması imzalanıyor.
11 Mart	*Binbaşı Ali Rıza, Batum'u işgal ediyor.*
11 Mart	*Bekir Sami - Birand Antlaşması imzalanıyor.*
12 Mart	*Mehmet Akif'in yazdığı manzume, millî marş kabul ediliyor.*
13 Mart	*Bekir Sami - Sforza Antlaşması imzalanıyor.*
15 Mart	*Talat, Ermeniler tarafından öldürülüyor.*
16 Mart	*Moskova'da Türk-Sovyet Antlaşması imzalanıyor.*
16 Mart	*Londra'da Britiş-Sovyet Ticaret Antlaşması ve Türk-Britiş Malta Tutsakları Antlaşmaları imzalanıyor.*
17 Mart	*Albay Kazım, Batum'da Türk Hükümeti'ni ilan ediyor.*
19 Mart	*Türkler, Batum'u boşaltıyor.*
19 Mart	*İzzet ve Salih Paşalar'ın İstanbul'a gitmelerine izin veriliyor.*
30 Mart	*İkinci İnönü Zaferi.*
12 Nisan	*Fes yerine kalpak giyilmesi kabul ediliyor.*
9 Mayıs	*Çerkes Ethem, gıyabında, idama mahkum ediliyor.*
9 Mayıs	*Tokat Mebusu Nazım ve arkadaşları komünizm suçundan ağır hapse mahkum ediliyor.*
10 Mayıs	*Müdafaai Hukuk Grubu kuruluyor.*
24 Mayıs	*Yardım için gelen Hintli Mustafa Sağir casusluktan idam ediliyor.*
14 Temmuz	*Savaşta yararlık gösteren mahkumların affı kabul ediliyor.*

16 Temmuz	*Enver, Kemal'e hep sürgün yaşamaya razı olmayacağını yazıyor.*
5 Ağustos	*Kemal, üç ay süreyle, başkomutan yapılıyor.*
12 Ağustos	*Sakarya Zaferi.*
19 Ağustos	*Kemal, «Gazi» ve «Müşir» ilan ediliyor.*
31 Ağustos	*Enver'in, namı diğer Ali'nin, Anadolu'ya geçmek üzere olduğu haberi alınıyor.*
5 Eylül	*Halk Şuraları Fırkası toplantısı yapılıyor.*
29 Eylül	*Tokat Mebusu Nazım affediliyor.*
Eylül	*Enver'in Moskova'dan ayrıldığı haberi alınıyor.*
13 Ekim	*Kars Antlaşması imzalanıyor.*
23 Ekim	*Malta tutsakları için İstanbul Antlaşması imzalanıyor.*
1 Kasım	*Malta tutsaklarının bir bölümü İnebolu'ya çıkıyor.*
7 Aralık	*Malta'dan serbest bırakılan eski başbakan Sait Halim Paşa, Roma'da Ermeniler tarafından, öldürülüyor.*

Doğu'da ve Batı'da Uzlaşma

Brest-Litovsk Barışı, gizli paylaşım anlaşmalarını reddetme ve ulusların kendi yazgılarını belirleme yolundaki demokrat ilkenin Leninist uygulaması olmasının yanında, dünya sosyalist devrimini erteleme anlamına da geliyor. Ancak dünya devrimini erteleme kararı, devrim ocağı söndürülmediği sürece, bir güvenli sınır ya da uygun söyleme ile bir güvenlik kordonu sorununu ortaya çıkarıyor.

Güvenlik kordonu iki taraflıdır. Hem devrim merkezi ve hem de itfaiye makinası için gerekli oluyor.

Güvenlik kordonu, daha önceki Çin Duvarı'ndan ve daha sonraki Berlin Duvarı'ndan ayrıdır; kordonun güvenli olabilmesi için iki tarafın izlerini taşıması zorunluluğu ortaya çıkıyor.

Kordon ya da koridor iki tarafa bakmak durumundadır.

1919 yaz başından 1921 yazına kadar geçen zaman, her iki taraf için de, bir güvenli koridor arama süreci olarak ele alınabilir; Büyük Britanya, önce Helenler'i ve daha sonra Kürtler'i düşünmüştür. Sovyet merkezinin bir ara Türkiye'de bir sosyalist bir iktidar hayal etmiş olduğunu düşünebiliyorum; Çerkes Ethem'in adına bağlı sosyalizan gerilla ve belki de daha doğru bir söyleyişle partizan birliklerinin birden ortadan kaldırılışını bu hayalin de sonu olarak görebiliyorum.

Partizan birliklerinin kurtuluş mücadelesinden tasfiye edildiği zaman ile Ermenistan'ın sovyetize edildiği zaman kesiti iç içe giriyor. 1920 yılının sonuna işaret ediyor; Azerbeycan'ın daha önce sovyetize edildiği hatırlandığında, Kafkas Berisi'nde geriye bir Gürcistan kalıyor. 1920 bahar başında Gürcistan'ın da Sovyet sistemine dahil edilmesi, Sovyet düzenini, 1877 Türko-Rus sınırına kadar uzatıyor.

Kafkas Berisi, Büyük Britanya için önemli bir mevzidir; Sovyet Rusya'ya ve İhtilalci Türkiye'ye her zaman saldırma imkanını yaratıyor. Unutmamak gerek; Büyük Britanya, Ön Kafkasya'daki bağımsız devletlerin dördüncüsü ve «sovyet» rejimlerinin birincisi olan, Kars merkezli Güney-Batı Kafkasya Bağımsız Hükümeti'ni buradaki birlikleriyle dağıtabilmiştir. Ayrıca bu bölge, Hindistan yolunu kesiyor.

Kemalizm, çok çabuk bir biçimde pan-islamizm ve pan-turanizmden vazgeçiyor ve Ön Kafkasya'nın büyük bir bölümünün sovyetizasyonuna razı oluyor. Bu olguyu şöyle de ifade edebilirim; Büyük Britanya'nın bu bölgeden çı-

kanılması, Kemalist Türkiye'nin de çıkarına uygun düşüyor.

Güzel; ancak bu kadarla kalmıyor. Burada Kemalist-Bolşevik senaryonun gerçekleştirilebilmesi, sadece Sovyet ve Türk taraflarının inisiyatifleriyle gerçekleşmiyor. Bu gerçekleştirmenin iki boyutlu bir nedeni daha bulunuyor: Washington, bu bölgeye gelmeme kararı alıyor ve Londra, bu bölgeden çekilmeye karar veriyor.

Şimdi, mümkün olan kısalıkta, bu iki boyutlu nedeni irdelemek istiyorum. Bir kez, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kafkas Berisi ve Orta Doğu'yla ilgilenmek istemediğine işaret etmiş olduğumu hatırlıyorum. Buna karşın, başlangıçta kendisini Mesih yerine koyan ve karyerinin sonuna doğru bir Mehdi kabul edilen zamanın Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, bir ara, Hristiyanlığı ilk önce kabul ettikten sonra hep Doğu'da müslümanlar arasında kalan, son yıllarda büyük pogromların objesi haline gelen Ermeniler'i himaye etmeyi, kutsal bir görev gözüyle bakıyor; ilke olarak Ermeniler için bu bölgede görev ve sorumluluk almayı kabul ediyor. Fakat Wilson, Paris'ten insanlığı kurtaracağı düşüncesiyle Washington'a götürdüğü senaryoları, Versailles Antlaşması'nı, bu antlaşma içinde olan Milletler Cemiyeti sözleşmesini, bunun bir parçası olarak formüle edilen manda düzenini ve daha sonra da özel olarak Ermeni mandası projesini, kendi ülkesinin yasama organlarından geçiremiyor; aklını yitiriyor ve felç ile yaşamını bitirmek üzere bir kenara ayrılıyor.

Tekrar etmek durumundayım; Türkiye için bir manda önerisi olmamıştır. Manda projesi Ermeniler için geliştiriliyor ve başta Mustafa Kemal, önde gelen kemalistlerin hepsi ve ilk önemli karar organı olan Sivas Milli Kongresi, manda senaryosunun içine Türkiye'nin de alınması için ricacı oluyorlar. Buna, yine tekrar olmak üzere, eklenecekler var; Türkiye'de hiç kimse bu manda projesine karşı bir mücadele düzenlemiyor ve manda projesi, Türkiye'de değil dışarda felce uğruyor.

Bunda Ermeni ulusal hareketinin katkısı büyük görü-

nüyor; Ermeni siyasal hareketi, 1919 yılında, önemli ölçüde şımarık, ölçüsüz, kendi içinde ahenkten yoksun bir görünüm veriyor ve en fazla Ermeni yanlısı politikacıları bile zor duruma sokan isteklerle ortaya çıkıyorlar (*). Paris Barış Konferansı'na Ermeniler bir değil iki delegasyonla gidiyorlar; Mısırlı zengin ve kültürlü Boğos Nubar Paşa, Türkiye Ermenistanı ile Ermeni Diaspora'sını temsil ediyor. Ünlü Daşnak lider Avetis Aharoyan'ın başkanlığında bir diğer delegasyon da, Rusya Ermenistanı'nda kurulan Ermeni Cumhuriyeti adına hareket ediyor. Birbiriyle pek çok anlaşamıyorlar; bu nedenle de olabilir, isteklerini açık artırmaya koyuyorlar. Böylece maksimum bir talep listesiyle ortaya çıkabiliyorlar.

Bir kez, Van, Bitlis, Diyarbekir, Harput, Sivas, Erzurum, hep Ermeni vilayetleri sayılıyor; Ermeniler, geleneksel olarak, bu altı vilayetin kendilerine ait olduğunu düşünüyorlar. Ancak 26 Şubat 1919 tarihinde isteklerini dile getirdikleri Paris Barış Masası'nda, buna, bir de Trabzon'u ekliyorlar[79]. Trabzon'u, Karadeniz'e açılabilmek için gerekli görüyorlar.

İkincisi, bir zamanlar bir Ermeni Baronluğu'nun yaşadığı Kilikya'da, Küçük Ermenistan, Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana ile İskenderun'un kendilerine ait olduğunu bildiriyorlar. İskenderun da Akdeniz'e açılmak için gerekli sayılıyor.

Üçüncüsü, Ön Kafkasya'da Ermeni Cumhuriyeti'nin bütün topraklarını, sadece Erivan'ı değil, kuşkusuz Kars'ı, Elizabetpol'un güney batısını, Gürcülerin başkenti olan Tiflis'in güneyini, kuzey kesimleri hariç Ardahan bölgesini de istiyorlar. Bu toprak isteklerini önemli savaş tazminatlarıyla tamamlamaktan geri kalmıyorlar.

Bu istekler, Ermeniler arasında değişik tepkilere yol açıyor; Rusya'da sol devrimci mücadelede bir es-er olan Ermeni Parlamentosu üyesi Vahan Minehoryan, Ermeni

(*) Türk kurtuluş savaşının, Osmanlı yönetim birikimini yansıtan yönetici kadrolarının, Kürt ve Ermeni hareketleri yöneticilerine göre çok daha «usta» davrandıkları görülüyor.

şovenizminin Türk şovenizmi kadar kötü olduğunu dile getirmek gereğini duyuyor. Minehoryan'a göre bu tür abartmalı istekler, Türkiye'yi parçalamak isteyen emperyalistlerin işini kolaylaştırmak demek oluyor ve bundan vazgeçilmesini istiyor. Ermeniler'in Türkiye'den bu kadar çok toprak istemek yerine, Rusya Ermenistanı ile bağlantılı üç vilayeti talep etmekle yetinmeleri gerektiğini söylüyor[80]. Ermeni Loris-Melikov da, Paris Konferansı'nın başında herkesin sempatisinin Ermeniler'den yana olduğunu, ancak aşırı istekler ile bu istekler dile getirilirken takınılan havanın, herkesi, Ermeniler'den uzaklaştırdığını ifade ediyor. Böylece Ermeniler, bindikleri dalı kesiyorlar.

General Harbord da (*) Ermeniler'in dalını kesmeye önemli katkıda bulunuyor. Harbord, General Pershing'in kurmay başkanıdır; Pershing, Meksika Devrimi'ni bastıran Amerikan kuvvetlerine komuta ettikten sonra, yine Amerikan kuvvetlerinin komutanı olarak, bu kez bir kurtarıcı kimliğiyle, Paris'e gönderilirken kendisine kurmay

(*) Encyclopedia Americana, Harbord'un Doğu halkları için önemli bu misyonundan, General Harbord'u anlatırken, hiç söz etmiyor; Paris'e giderken Pershing'in kurmay başkanı olmasının yanında General James Guthrie Harbord, 1866-1947, Birinci Dünya Savaşı'na kısa bir süre katılan Amerikan kuvvetleri içinde tugay ve tümen komutanı olarak, «umutsuz» muharebeler kazanıyor. Savaş'tan sonra ise Radio Corporation of America'nın yönetim kuru başkanlığını yapıyor.

General John Joseph Pershing, 1860-1948, 1904-1905 Rus-Japon savaşında gözlemci olarak bulunuyor, Filipinler'de görev yapıyor, çok hızlı terfi ediyor, 1916 yılında, Başkan Wilson tarafından Meksika'da Pancho Villa gerillalarını bastırmak üzere gönderiliyor, bu arada, Amerika'daki evinde çıkan bir yangında karısı ile üç çocuğunun yandığını öğreniyor, Villa gerillalarının üzerine hücumlar düzenliyor ve Birinci Dünya Savaşı'na katılan Amerikan seferi kuvvetlerinin başına getirilerek Paris'e nakledliliyor.

Pershing için Amerika'da da Ordular Komutanlığı ünvanı bulunuyor; Paris'te Amerikan kuvvetlerini sadece kendi eksikliklerini tamamlamak için kullanmak isteyen Clemenceau, Lloyd George ve Orlando'nun önünde masayı yumruklamasıyla ünleniyor, Genel Kurmay Başkanlığı yapıyor.

Encyclopedia Americana, Vol. 13 ve 21.

başkanı olarak da Harbord'u seçiyor; Kurmay görevlerinden sıkılarak savaşçı pozisyonlar isteyen General Harbord, Ermeni Mandası imkanlarını araştırmak üzere Doğu'ya gelirken, kısa bir savaşta, seçkin bir komutan olarak kendisini kanıtlamış bulunuyor. Öyle anlaşılıyor, Türk tarafı General Harbord'u kazanmada, bütün taraflardan daha başarılı olabiliyor; Cevat Dursunoğlu, Erzurum Mücadele günlerini anlattığı kısa anı kitabında, «Heyet ertesi gün Kars'a hareket etti» dedikten sonra, «Kolordu'ca sınıra kadar General'i geçirmeğe memur edilen subay arkadaş dönüşünde General'in Erzurum'da gördüğü facia bakiyesinden çok müteessir olduğunu ve sınırda Ermeni subaylarının ellerini sıkmadığını anlattı» diye ekliyor. Doğru görünüyor; Harbord'un raporu, Ermeni davasına önemli darbeler indiriyor.

SIX VILAYETS IN TURKISH ARMENIA

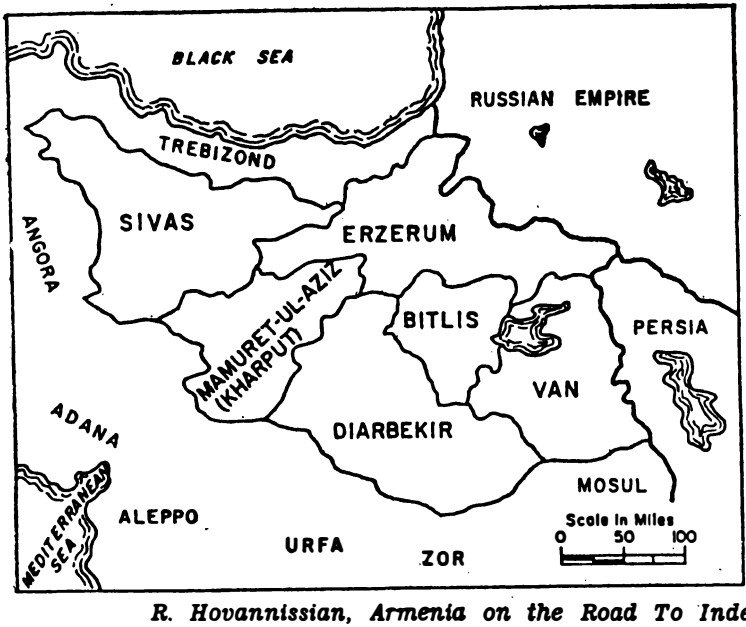

R. Hovannissian, Armenia on the Road To Independence 1918, s. 35.

RUHİ SU VE ERMENİ KIYIMI

«Vaktiyle öldürülen Ermenilerin çocukları bazı Türk yetimevlerine götürülmüş, Müslüman ve Türk olarak kaydedilmişlerdi.»

Halide Edip Adıvar
Türkün Ateşle İmtihanı

Ön yargısız insan olur mu?

Ön yargısı olmayan insanın kafasının içi, her halde, bir curcunadır.

Bilim adamı, ön yargılıdır. Ptoleme-Aristotales astronomisi, bir kez kabul edildikten sonra, diğer bütün bilim adamları için önceden kabul edilen bir yargı oluyor. Daha sonradan gelen tüm bilim tutkunları, dünyanın merkez ve güneşin döndüğü düşüncesini bir ön hüküm olarak kabul ediyorlar. Katkıları buna dayanıyor.

Copernicus, bu yargıyla yola çıktı.

Neler çekmedi? Kepler, Copernicus'un devrimini bir kabul saydı ve bundan sonra gök cisimlerin hareketinin matematik formüllerini bulmaya çalıştı; ancak ön yargıdan kurtulamadı. Kepler, kendisinin olmayan ancak kendisine bir miras olarak bırakılan yargıya göre, bütün doğruların ve tüm güzelliklerin daire biçiminde olacağına kendisini kaptırmıştı. Elipsi kabul eden bir matematik formüle geçebilmek için en güzel on bir yılını verdi.

Henüz bilim adamı değilim; ancak benim de ön yargılarım var.

Ben «biz» Türkler'in sesi olamayacağını kabul ediyorum. Buradaki «ses» sözcüğünü muzik anlamında kullanıyorum. Benim ön yargıma göre «biz» Türkler'in muzik değeri olan sesi olamaz;

eğer bir Türk'te müzik değeri olan bir ses görüyorsam, Türklüğü'nden kuşku duyuyorum.

Ruhi Su, benim sesini çok yüksek tuttuğum birisidir. Bu nedenle bir Türk anne ve babadan doğduğundan kuşku duyuyorum.

Ansiklopedi, genel bilgi içindir ve doğru bilgi vermek durumundadır. İnsanlar aradıkları her bilgiyi ansiklopedide bulabileceklerini düşünüyorlar. Bu nedenle alıyorlar.

Doğrusu benim muzikle ilgili ön yargımı sınamak çok zor olmamalıdır; herhangi bir ansiklopediye bakarak Ruhi Su'nun anne ve babasının kimliğini bulabileceğimi düşünüyordum. Yanıldım. Pek çok ansiklopediye baktım; nerede ise hiç bir bilgi vermemelerinin yanında hiçbiri bir diğerini de tutmuyor.

Bütün ansiklopedileri sıralamayı düşünmüyorum. Meydan Larousse, «Su (Ruhi), Türk muzikçisi, basbariton (Adana 1912)» (*) diyor. Anlaşılan Ruhi Su, 1912 yılında Adana'da doğmuş oluyor; annesi ve babası hakkında hiç bir bilgi verilmiyor.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Ruhi Su'nun doğumunu Van'a alıyor. Girişi şöyle başlıyor: «Su, Ruhi (1912). Van'da doğdu. Çok küçük yaşta anne ve babasını kaybetti. Çocukluğu Çukurova'da ve Toroslar'da geçti» (**). Van'da doğan ve küçük yaşta Adana çevresine aktarılan Ruhi Su'nun anne ve babasının adı verilmiyor ve Ruhi çok küçükken, anne ve babasını kaybetmiş oluyor. Küçükken ama ne zaman? 1915 yılında Ruhi, üç yaşındadır ve belki hâlâ Van'dadır. Annesi ve babası acaba kıyıldı mı?

«İlk okul dördüncü sınıfta müzik öğretmeni-

(*) Meydan Larousse, Cilt 11, s. 588.

(**) Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, s. 5150.

nin yönlendirmesiyle keman çalışmaya başladı. 1936'da Ankara Müzik Öğretmen Okulu'nu, 1942'de Ankara Devlet Konservatuarı'nın Opera Bölümünü bitirdi.» Küçük Ruhi, annesi ve babasını kaybettikten sonra, muhtemelen yatılı okuyor ve Devlet Operası sanatçısı oluyor; ancak bir tepki ya da bir çekiş midir, Türk halk müziğine de merak sarıyor. Aynı ansiklopedi şöyle sürdürüyor: «Aynı yıl Türk halk müziği çalışmalarına da yönelen Su, 1943-1945 arasında Ankara Radyosu'nda, 1950'de de İstanbul Radyosu'nda sazı eşliğinde halk türküleri söyledi. Bu arada, Konservatuarı bitirdikten sonra 1952'ye değin Ankara Devlet Operası'nın bir çok temsilinde rol aldı. Aynı yıl siyasal nedenlerle tutuklandı ve beş yıl hapis yattı.» Bunları da Ünlüler Ansiklopedisi'nden aktarıyorum.

Ruhi Su'nun nüfus cüzdanının ilk sayfasını bulamadım; şöyle bir hipotez kurabiliyorum. Eğer Ruhi'nin annesi ve babası Van'da kıyılan Ermeni ise, nüfuz cüzdanında babasının adının, çok büyük bir ihtimalle, Abdullah olarak yazılması gerekiyor. İkinci Murat'ın oğlu ve tahta İkinci Mehmet olarak çıkan Fatih'in annesinin ve babasının adı da Abdullah'tır; buna bakarak uzmanlar, Fatih'in annesinin de doğumunda müslüman olmadığı sonucunu çıkarıyorlar. Osmanlı döneminde islamlaştırılan, çok zaman babası öldürülen ve bu nedenle bilinmeyen hıristiyan çocuklarına, baba adı olarak «Abdullah» veriyorlar. Sanıyorum ilk müslüman olan Muhammed'in babasının adının Abdullah olmasından kaynaklanıyor.

Ruhi'nin bir nüfus cüzdanı suretini ararken bu ön yargı veya hipotezle hareket ediyordum; nüfus cüzdanını bulamadım. Ancak Ruhi, 1951 Komünist Tevkifatı nedeniyle tutuklandığı ve son-

radan hüküm aldığı için, İddianame'ye bakabileceğimi düşündüm.

Hipotezim doğru çıkıyor. 1953 yılında hazırlanan İddianame'nin, sanıklar sırasında 141 inci yerde şunlar yazıyor: «141-14/11/52 tarihinde tevkif olunan, Ankara Işıklar Caddesi Karakuş Sokak, Haile Apartımanı'nda mukim, Devlet Operası sanatçısı, 328 Van doğumlu, Abdullah'tan olma, Huri'den doğma Mehmet Ruhi Su.» Ne kadar hoş; annesi ve babasını üç yaşında bir anda ve Van'da kaybeden küçücük çocuğa isim ararken, «Su» soyadını daha sonra kendisi almıştır, nüfus memuru her halde Mevlit'i hatırlamış olmalıdır; «ol isneyn gecesi Abdullah'tan oldu hamile», işte buraya uygun düşüyor. Bazan bir araştırıcı bir hipotez kurduktan sonra araştırmalarını sürdürürken, aradığından çok daha fazlasıyla karşılaşabiliyor; nüfus memurunun, Ruhi'ye anne olarak bir cennetsel «Huri»yi ve göbek adı olarak da Muhammet'in bir tür kısaltılmışı olan Mehmet'i uygun bulduğu anlaşılıyor.

İddianame'den Gerekçeli Hüküm'e geçildiğinde sadece küçük bir değişiklik var; bunu da aktarmak istiyorum. «109 - Adı: Ruhi Su, babası Abdullah, Van'da Huriye'den doğma, dul, bir çocuklu, yüksek tahsilli, Ankara Işıklar Caddesi Karakuş Sokak Haile Apartmanı Kat 1, 2/A da oturur. Devlet Operası'nda artist. Hükümsüz» (*). Ruhi'nin annesinin adının Huri'den Huriye'ye değişmesinden başka eski bilgiler tekrarlanıyor.

Bulguları özetliyorum.

Bir: Ruhi Su hakkında, biyoğrafik bilgiler çok kıt ve birbirini tutmuyor.

(*) Esbabı Mucibeli Hüküm, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, 1954, s. 11.

İki: Anne ve babası hakkında bilgilerin üstünü örtme eğilimi saptanıyor.

Üç: Bir kardeşi veya amcası ya da teyzesi bilinmiyor.

Dört: Van'da doğduğu ve buradan Adana yöresine getirildiği kesindir.

Beş: Doğum tarihi olarak 1912 tarihi veriliyor. 1915 yılında Van'da Ermeni kıyımı oluyor.

Altı: Babası bilinmeyen, ya da kıyılan hıristiyan çocuklarına baba adı aranırken «Abdullah» adını seçmek, yeniçeriliğin başladığı tarihten itibaren Osmanlı düzeninin değişmeyen bir usulüdür.

Yedi: Ruhi'nin anne ve babasının isimlerinin nüfus memuru tarafından uydurulmuş olması çok yüksek bir ihtimal olarak görünüyor.

Benim temel görüşüm ise Türkler'de güzel ve hacimli bir ses bulmak imkansızdır. Eğer bir Türk'de böyle bir ses varsa, Türk olduğundan kuşku duyuyorum.

Ruhi'nin dünyaya bir Ermeni anne ve babanın çocuğu olarak gelmesi ve anne ve babasının 1915 yılında Van'da öldürülmesi ya da göçürülmesi çok yüksek bir ihtimaldir; ön yargım böyle bir sonuca götürüyor. Ancak ön yargım sadece bilimsel araştırma düzlemindedir; insanların kökeni konusunda ise hiç bir yargı taşımıyorum. Benim için Ruhi'nin Ermeni olarak dünyaya gelmiş olmasında hiç bir sakınca yoktur; sadece anne ve babasını çok küçükken kaybetmiş olmasına üzülebiliyorum.

Kompleksler yumağı Başkan Wilson, dereyi görmeden paçalarını sıvıyor ve bu bölgede Amerikan Kurtarma-Yardım, Relief, Programı yöneticisi müstakbel başkan Hoo-

ver'i, Ermenistan Valisi bile atıyor; bürokrat içgüdülü Hoover, bir incelemenin gerekli olduğunu ve inceleme kurulunun başı olarak da General Harbord'un atanması konusunda Wilson'u ikna etmekte güçlük çekmiyor. Hoover, anılarında, Albay House'ın, kendisine bu görevi 1919 yılı Mayıs Ayı ortalarında önerdiğini kaydediyor; 1919 Mayıs Ayı'nda Büyük Britanya, Fransa ve İtalya, Ermenistan mandasını Amerika Birleşik Devletleri'ne yükleme konusunda anlaşıyorlar (*). İstekli Wilson, 5 Temmuz 1919 tarihinde de Albay Huskell'i Yüksek Komiser olarak atıyor. Pogosyan, bunu, Ermenistan'ın, Amerika Birleşik Devletleri'nin sömürgesi oluşu biçiminde yorumluyor.

Ancak Harbord Misyonu'nun raporundan Amerika Birleşik Devletleri'nin böyle bir sömürge için istekli olmaması gerektiği sonucu çıkıyor; General Harbord, daha önce de değindiğimi hatırlıyorum, Ön Kafkasya ve Anadolu ile Kuzey Mezopotamya birlikte düşünüldüğünde burada yönetme deneyimi ve kabiliyeti olan tek varlık olarak Türkleri bulduğu izlenimini veriyor. Ön Kafkasya halkları için ise şu hükmü getiriyor: «Azarbaijan has no educated class capable of well administering a government, Georgia cannot protect itself against Bolshevism, Armenia is in ruins and partial starvation.» Misyon'un bulgularına göre, Azerbeycan'ın kendisini yönetecek bir kadrosu mevcut değil. Gürcüler, kendilerini, Bolşevizm'e karşı savunma gücünden yoksun görünüyorlar ve Ermenistan ise bir harabedir ve ayrıca açlıktan ölüm sınırına yaklaşmış durumdalar. Hepsi, bir koruyucu peşindeler; ancak, Rusya Ermenistan'ı, eğer eski Rusya yeniden kurulacak olsa, mandater olarak, çok büyük ihtimalle, Rusya'ya yönelecektir. Aze-

(*) «V Mae 1919 g. s soglasiya Anglii, Frantsii i İtalii 'mandat' Armenii bıl proçen Soedinnennım Ştatom. 5 iyulya polkovnik Gaskoll bıl naznaçan 'verhovnım komisarom' v Armenii. Etim aktom Armeniya faktiçeski bıla prevraşeha v koloniyu amerikanskih imperialistov i doljna bıla ispol'zovat'sya kak platsdarm dlya bor'bı protiv Sovetskoy Rossii.»

A.M. Pogosyan, Karsskaya Oblast' v Sostave Rosii. Erevan, 1983, s. 227.

riler, tatar ve müslümanlar olarak, Türkiye'ye çifte bağa sahip olmakla ve Hıristiyanlar'a güvenmemekle birlikte, mandater seçiminde, Turkey si beyond consideration, Türkiye'yi hiç düşünmüyorlar.

General Harbord, gördüğü yetimlerden çok üzülmüş görünüyor; Kazım Paşa'nın yetimlere, bunlara «gürbüzler» adını veriyor, General Harbord'un önünde şiirler okutmasının etkileyici olduğu anlaşılıyor. Harbord, raporunda, yetimler için, «they are Turkish as well as Armenian» değerlendirmesini yapıyor; sadece Ermeniler'den değil Türk tarafından da yetimler olduğuna işaret ediyor. Yetimlerin varlığını ise, çok sayıda yetişkinin kaybının kanıtı sayıyor; ancak bu kayıplar olmasa ve bütün göçürülenler yerlerine iade edilse bile, Ermeniler'in hemen hemen tüm yerleşim yerlerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmadığı gerçeğiyle karşılaşıyor. Ermeniler, bu bölgede, diğer düşman-halklar ile birlikte ve iç içe yaşıyorlar.

Harbord'un raporuna esas olan General Moseley'in raporundan aktarma yapmak gereğini duyuyorum. Bir: Ermeniler, bu bölgede karışık olarak yaşıyorlar. İki: Türkler, Kürtler, Tatarlar, Azeriler demek istiyor ve Gürcüler de bu bölgede yaşıyorlar ve bunların da haklarının korunması gerekiyor. Üç: Eğer Amerika Birleşik Devletleri, bu bölgeye sadece Ermeniler'i korumak için girecek olursa, Türkler, Kürtler, Tatarlar ve Gürcüler, gördükleri yerlerde Ermenilerin başına üşüşecekler ve böyle bir durumda Amerika, tüm prestijini kaybetmekle kalmayacak ve aynı zamanda, Ermeniler'i koruyabilmek için büyük bir kuvvet bulundurmak zorunda kalacaktır. Bu düşünceler, öyle sanıyorum, Harbord Misyonu'nu çok etkiliyor ve raporun ruhunu oluşturuyor. Dört: Çıkartılan sonuç, eğer Ermeniler korunmak istiyorsa, bu bölgede Ermeniler'in yaşadığı bütün topraklar tam bir Amerikan egemenliğini sağlamak zorunlu oluyor. Bu, şimdi istikrarsız hükümetlerin bulunduğu Türkiye, Rusya, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan'da Amerikan otoritesini kurma anlamına geliyor.

«It is very dobutful if, at the present time, the Armenians are in the majority in the territory proposed for

their new state. Certainly they are not in the Turkish Armenia.»

«They claim they should be given credit for Armenians massacred and deported, but this impracticable.»

«Thus we found Armenians throughout Turkey, in Georgia and Azarbiajan. This intermingling of Armenians throughout the Near East makes it impossible to localize the Armenian problem.»

«Furthermore, Turks, Kurds, Tartars and Georgians are inextricably mixed in the same area and their right must be guarded as well.»

«If w should simply enter the area to guard the rights of the Armenians, and construct for them a new state we would immediately became involved with Turks, Kurds, Tartars and Georgians, and they would fall upor Armenians whereever they could bu found. America would lose all its prestige, it would become involved in extensive military operation against all the neighbors of the Armenians and it would take a strong force to protect such a state organized at such cost.»

«If, therefore, we are to settle the Armenian question we must have full authority over all the territory in which they now reside and where unstable governments, now exist, namely, Turkey, Russia, Armenia, Georgia and Azarbaijan.»

Böylece Ermenistan sorununun çözümünün Ermenistan'da olmaması nedeniyle ilk planda hiç akla gelmeyen ölçüde büyük bir iş ortaya çıkıyor. Sonunda Misyon, Başkan Wilson'a, çok geniş bir manda önerisi sunmak zorunda kalıyor ve o kadar büyük ki, bu mandayı da kendi içinde daha küçük mandalara bölüyor. Büyük manda, beş alt bölgeye ayrılıyor; birincisi, Rumeli, ikincisi, belki de bugünkü Washington D.C. türünden, federal bir bölge olarak Konstantinopl Kenti, üçüncü Anadolu, dördüncüsü Ermenistan ve beşincisi ise Rusya Ermenistan'ı hariç Ön Kafkasya, büyük mandanın alt yönetim bölgelerini meydana getiriyor.

Devam etmeden önce bir yöntem parantezi açmak ge-

reğini duyuyorum; sadece, yeni tezlerle, Türkiye düşüncesinin altını üstüne getirmeyi amaçlamıyorum. Bundan da öte, tekelli düzenin bir medüze benzetmeye çalıştığı insan beynini korumak için özen gösteriyorum. Böyle bir amaç, yazma biçemimi etkiliyor; tezleri, mümkün olan yalınlıkta ortaya koymamı zorluyor. Bu nedenle tekrardan çekinmiyorum ve tekrarladığımı yazdığım zamanda da tümüyle tekrarlamadığımı düşünüyorum. Bütün bunları ise, burada özel olarak, şunun için yazıyorum: Amerikan mandası düşüncesinin çökmesinde, Türk tarafına ait iradi hiç bir etki bulunmuyor.

İki neden görülüyor; Doğu Trakya, Anadolu ve Kafkas Berisi'ni içine alan bir emperyalist role, Yirminci yüz yılın başlarında, Amerika Birleşik Devletleri henüz hazır görünmüyor. Tarihin ileriye doğru hızlandırılması mümkündür; geriye doğru bir hızlandırma daha istisnai bir durum oluyor. İkincisi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ortalama Amerikan politikacısı, Britiş emperyalizminden hep kuşkulanıyor; anti-kolonyalist savaşlarının etkileri hâlâ var (*). Wilson, bir orta sınıfın değer yargılarını içermiş bir politikacı olmasına karşın, yaptıklarının Alman olduğu kadar Britiş emperyalizmine karşı olduğuna da inanıyor. Bu nedenle, Washington politikacıları, Ermenistan mandası düşüncesinin bir İngiliz oyunu olduğu kuşkusunu taşıyorlar.

Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgenin bir bölümünün veya tümünün mandateri olarak bu bölgeye gelmesi ihtimali, işin başından itibaren, fazla yüksek değildir; 1920 yılı yaz başında, tümüyle, ortadan kalkıyor. 1920 yılı ortaları, Washington'un bölgeye gelmeyeceğinin kesin-

(*) Manda sorunu tartışılırken, Paris'teki Amerikan Delegasyonu'nun hukuk danışmanı Miller, «kuşkusuz Birleşik Devletler, Büyük Britanya'nın kendisi için güç saydığı mandaları alacaktır» diye rapor yazıyor. Bunların, Ermenistan türü mandaların, Birleşik Devletler'in elinde, Britanya imparatorluğunun tahkim edilmiş siperleri olacağını da ekliyor.

H.N. Howard, The Partition of Turkey, -A Diplomatic History 1913-1923, N.Y., 1931-1966, s. 232.

leştiği bir zamandır. Aynı zamanda Londra'nın bölgeden çekilmeyi planladığı bir zaman oluyor.

Bunu, yakın zamanlarda gizliliği kaldırılan, Büyük Britanya Dış İşleri Bakanlığı'nın belgelerine dayanarak göstermek durumundayım.(*); İstanbul'dan ve Ön Kafkasya'dan Batı başkentlerine ve başkentlerden İstanbul ve Ön Kafkasya'ya çekilmiş olan telgrafların «okumasını» yapmak sitiyorum. İlk belge, Konstantinopl'da Amiral Sir de Robeck'ten Londra'da Earl Curzon'a çekilen telgraftır ve 18 Mart 1920 tarihini taşıyor. Amiral de Robeck, «mesele çok ciddidir» diyor ve çok acele bir politika kararı oluşturulmasını tavsiye ediyor. Ciddi gördüğü sorun ve ihtimal şudur: «The problem therefore which we have to face in the near future, is the junction of the Bolshevik and Turkish National Forces in Baku and Batoum». Amiral Robeck, yakın bir zamanda, Bakü ve Batum'da Bolşevik ve Türk ulusal kuvvetlerinin buluşmasını ciddi bir ihtimal ve büyük bir tehlike olarak görüyor.

Çatışma alanındaki emperyalist yöneticiler, acil karar ve yeni politika istiyorlar. Kısa bir zaman sonra bölgeye yüksek komiserlerden birisi olarak gelecek olan Albay Stokes, Dış İşleri Bakanlığı'nda, çatışma alanından aldığı bilgilere göre hazırladığı raporunda, Azeri ve Gürcüler'in Büyük Britanya birliklerinin ayrılacağını duymalarından büyük bir üzüntü ve hatta paniğe kapıldıklarını kaydediyor. 21 Mart 1920 tarihli bu memorandumda Albay Stokes, Azeri ve Gürcüler'in, Britiş kuvvetlerinin kalması halinde masraflarını üstlenmeyi önerdiklerini ifade ediyor. Fakat Stokes'un raporunun önemi buradan kaynaklanmıyor; «biz Kafkas Berisi'nde ne yapmak istiyoruz?» diye soruyor. «Çok kısa bir zaman önce bu üç cumhuriyeti silah ve cephane ile desteklemeye karar vermiştik. Şimdi böyle bir niyetimiz olmadığı anlaşılıyor.» Stokes, böyle bir niyetin olması gerektiği görüşündedir; aksi durumda, Hazer Denizi bir «Rus

(*) Bu belgeler bana, benim için Paris kütüphanelerinde, kaynak araştırması yapan Aslı ve Alper tarafından gönderildi. Ayrıntılı dosya numaralarına sahip olmadığım için tarihlerini vermekle yetiniyorum.

Gölü» olacaktır. İkincisi, Britiş uzman kullanılmayacak ve böylece Azeriler'in Türk subaylarını atmaları imkansızlaşacaktır. Üçüncüsü Batum yoluyla petrol ihracı duracaktır; Stokes, sorunu ciddileştirebilmek için bunları önemle sayıyor. Bunlara bir de Savaş sırasında Gürcüler'in Türkler'i durdurmak için Britiş yardımı gelmezse Almanlar'a döneceklerini söylediklerini de ekliyor; o tarihte Gürcüler, bir Alman uydusu olma yolundalar.

Öyle sanıyorum Stokes'un memorandumundan daha önemli olan bu memoranduma Curzon'un düşmüş olduğu notlardır; Stokes'u açıkca «taşralı» olmakla suçluyor. «Albay Stokes» diyor, «uzak yerlerde çalışıp da kendi lokalitesini evrenin merkezi sanan sadık insanlar örneği, Büyük Britanya'nın Gürcistan ve Azerbeycan'dan başka düşünecek hiç bir sorunu olmadığını ve bunlar için heba edeceği sonsuz kaynağımız olduğunu hayal ediyor» diye ekliyor. Bunlara Azeriler'in pek de bir metah olmadıklarını ve «bir gün Türkler'le entrika çevirirken, ikinci gün Bolşevikler'le düşüp kalktıklarını» da ilave ediyor.

Bu kadar değil; Curzon, Stokes'u, «bu devletlerin hep başkalarına dayanmak yerine ayakları üzerinde durmak için birazcık yetenek göstermelerinin tam zamanı olduğunu görememekle» de eleştiriyor. O yıllarda dünya emperyalizminin merkezi Londra'nın İtalyan ve Fransızlar'ın çevirdikleri entrikalardan da bıkmış olduğu görülüyor.

Washington, Kafkas Berisi'ne bu bölgeyi yönetilemez bulduğu için gelmek istemiyor ve Londra ise aynı gerekçeyle bu bölgedeki birliklerini çekmek istiyor. Amiral de Robeck, 6 Nisan 1920 tarihinde, İstanbul'dan, Londra'da Curzon'a gönderdiği bir değerlendirme telgrafında, «Dağıstan'da durum karışıktır» diyor ve birisi, Bolşevik, ikisi Türkiye yanlısı, Pro-Turk ve üçüncüsü Nasyonalist olmak üzere üç parti ya da tarafın bulunduğuna işaretle Bolşevikler'e karşı bir mukavemetin imkansızlığını ileri sürüyor. Nisan başında Amiral de Robeck, Kafkas Berisi'nde Bolşevikler'in ilerleyeceklerini tahmin ettiğini yazıyor. Henüz, Azerbeycan sovyetize edilmemiş durumdadır; ancak her halde zamanın yakınlığı hissediliyor.

Curzon'un de Robeck'e cevap telgrafı son derece ilgiye değer görünüyor: «We are in favour of Republics making peace wit Soviet Government and have so informed representatives here.» Londra, Sovyet Hükümeti ile barış imzalayan hükümetlerden yana olduğunu ifade ediyor ve bunu bölgedeki temsilcilerine bildiriyor. Curzon, buna, bu üç cumhuriyete gönderilebilecek silahların «çok sınırlı» ve Türkler karşısında Ermeniler'in silah ihtiyacının da çok büyük olduğunu ekliyor; Ermenistan'ın denize açılması sorununu ciddi buluyor ve bu nedenle, «Lazistan cannot possibly bu constituted an independent State», Lazistan bağımsız bir devlet olamayacağını saptayarak, Lazlar'ın Ermeni devleti içinde barışçıl bir biçimde yaşayabilecekleri tahmininde bulunuyor. Curzon'dan gelen bu telgraf da, Sovyet varlığına dayalı bir çözümün güç kazandığını gösteriyor.

Tiflis'ten wardrop, 18 Nisan 1920 tarihinde, Azeri Dış İşleri Bakanı'nın kendisini ziyaret ederek, Bolşevik hücumundan korktuklarını bildirdiğini, Londra'ya bildiriyor. Bir hafta sonra Wardrop, 25 Nisan 1920 tarihinde, bir yeni telgrafla, Kuzey'den başlayan Bolşevik hücumunun muhtemelen Güney'den başlayan Türk hücumu ile eşgüdümlü olduğunu, «probably Bolshevik movement from north is concerted With Turkish movement from south» yazıyor; umutsuzluğa kapılan Azeriler'in bir Türk-Bolşevik yanlısı tutumu, pro-Turk-Bolshevik attitude, kabul etmek üzere olduklarını da tahmin ediyor. 29 Nisan tarihinde Tiflis'ten Londra'ya çekilen telgrafta ise 27 Nisan tarihinde Bolşevik ültimatomunu alan Azerbeycan Hükümeti'nin derhal çekildiği haberi yer alıyor. Buna, eğer Daşnaktsutyun, Bolşevikler ile anlaşmazsa, Ermenistan üzerine bir ortak Türk-Bolşevik hücumunun eli kulağında olduğu bilgisi ekleniyor; telgrafta, «Joint Turco-Bolshevik attack on Armenia seems probable» ifadesi bulunuyor. 18 Mayıs tarihli Londra'dan, İstanbul'da Amiral Webb'e gönderilen telgraf ise Ermenistan'a silah verileceğinin Ermeni Hükümeti'ne bildirilmesini istiyor.

Daha önceki tahminleri doğrulayan telgraflar Ekim

Ayı'nda çekilmeye başlıyor; 1 Ekim 1920 tarihinde Tiflis'ten Albay Stokes, Türkler'in hücumu başlattığı konusunda Erivan'dan raporlar geldiğini, Sarıkamış ve Kağızman'dan sonra Türkler'in Iğdır Bölgesi'nde hücumlarını sürdürdüklerini bildiriyor. Bu sırada henüz Bolşevik hücumundan haber görülmüyor. Ermeniler, Karabekir'in bu hücumu karşısında çaresiz kalıyorlar ve 2 Ekim tarihli, İstanbul'dan Londra'ya giden telgraftan anlaşıldığına göre Ermeni Hükümeti Britiş temsilcilerini, Grekler'in derhal Trabzon'a asker çıkarmaları konusunda ciddi ricada bulunuyorlar. Böylece, Ermenistan üzerindeki baskının hafifleyeceğini hesaplıyor.

Kazım Paşa'nın Ermenistan'dan geçen demiryolunun Türk-Sovyet silah ulaşımına açılmasına verdiği önemden söz etmiş bulunuyorum; 1920 yazı boyunca Çiçerin, bu alanda Moskova'nın ağırlığını Ermeniler üzerinde duyurmaktan kaçınıyordu. Albay Stokes'un, Tiflis'ten Curzon'a gönderdiği 13 Ekim 1920 tarihli telgraf, Türk hücumu ve diğer gelişmelerle birlikte artık Sovyetler'in de Ermenistan üzerinde harekete geçmeleri için zamanın gelmiş olduğunu ortaya koyuyor. Ermenistan Dış İşleri Bakanı, Büyük Britanya temsilcisine, Bolşevik elçisinin Türk isteklerine uyulması ve demiryolu trafiğine izin verilmesi için emredercesine talepte bulunduğunu, envoy has imperatively demanded, haber veriyor. Albay Stokes'un aldığı haberlere göre Moskova, Ermenistan sınırına kuvvet yığıyor ve Kuban'da iç savaşı başarıya ulaştıran Dokuzuncu Kızıl Ordu, Ermenistan'a doğru yaklaşıyor. Stokes, 27 tarihli telgrafla da, Ermenistan Hükümeti'nin çok acele olarak silah, cephane ve giyecek istediğini ve Müttefikler'in Trabzon'a hücumlarını zorunlu gördüklerini bildiriyor.

Müttefikler, Trabzon'a hücum etmiyorlar ve Helenler de bu tarafa gelmiyor; Hatisyan, Stokes'a gelerek Hükümeti'nin kendisini Kemalistlerle barış yapmakla görevlendirdiğini anlatıyor; Ermeniler, çaresizlik içinde, Türk barışı ile durumlarını kurtarabileceklerini umut ediyorlar. Stokes, bütün bunlarla, Londra'yı harekete geçirmeye çalışırken, Curzon, 25 Kasım tarihli telgrafıyla, Stokes'e, Ruslar ve

Türkler, Batum'u işgal edecek olurlarsa, Tiflis'den ayrılma iznine sahip olduğunu bildiriyor; Londra, Ermenistan'ı kurtarmak yerine Kafkas Berisi'ndeki adamlarını kurtarmayı tercih ediyor.

Stokes'un bunun karşılığı olan telgrafı 1 Aralık tarihini taşıyor ve Delican ve Kervansaray bölgelerinde Ermeni Devrim Komiteleri'nin Ermeni Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan ettiğini haber veriyor.

Artık Ermenistan da sovyetize olmuştur; Stokes'un bölgeden çektiği son telgraflardan birisi 15 Şubat 1921 tarihini taşıyor; artık, sorun, Bolşevikler'in Kafkasya'dan çıkartılmasına dönüşüyor. Stokes, bunun için iki gerek görüyor ve aktarıyorum: «For expulsion of Bolsheviks from Caucasus to succeed first requisite is that Turkish Nationalists be detached from Bolsheviks by securing agreement with Allies. The second requisite is that Georgia be assured of suppiles of munitions of war and some at least be sent immediately.» Çok öğretici bir telgraf olduğundan kuşku duymuyorum; başlangıç değerlendirmesine dönülüyor. Bu kez Sovyetler'i bu bölgeden çıkartmak için, Türkler'e, Türk-Bolşevik uzlaşmasını bozacak koşulları içeren bir anlaşma önerilmesini gerekli görüyor ve ikinci olarak, Gürcüler'e, üstelik çok acil olmak üzere, cephane gönderilmesini istiyor. Ancak isteğinin ikincisi karşılıksız kalıyor ve 25 Şubat tarihli telgrafıyla da Bolşevikler'in Tiflis'e girdiğini haber vermek durumunda kalıyor.

Hepsi bu kadar ve son derece açık görünüyor.

Ortaya yeni bir durum çıkıyor. Bu durumun, aynı anda, Ankara'nın bilinçli bilgisi olduğunu ifade etmek gereğini duyuyorum. 1960 yılında Türkiye toplumsal düşüncesinin yeniden doğuşunda, bir bilgisizlik savı geçerli olabiliyordu; Kemal ve arkadaşlarının toplumsal sorunları bilmedikleri ve komünizmi anlamadıkları, eğer bilseler mutlaka komünizmi seçecekleri yolunda, çok ciddi görüşler ortaya atılabiliyordu. Bugün bu bilgisizlik savını da tersine çevirmek zorunluluğunu görüyorum; bilgisizlik savı, bir yandan dar ideolojik çıkar hesaplarına ve diğer yandan da bilgisizliğin kendisine dayanıyordu.

Hakkı Behiç, 1920 yılı Ankara'sında, hem sonbaharda kurulan «resmi», Türkiye Komünist Fırkası'nın genel sekreteri, hem Maliye Bakanı ve hem'de, Eskişehir'den çıkarken Kemal Paşa'nın gözünün önünde olması için Ankara'ya taşıttığı Seyyare-i Yeni Dünya'nın (*) başyazarıdır. Yeni Dünya'nın 22 Kasım 1920 tarihli sayısından aktarma yapmak istiyorum; Hakkı Behiç, «Gürcistan Vaziyeti» başlıklı baş yazıyı yazıyor.

«Efganistan'da sıkı ve şedit bir İngiliz kontrolu, İran'da İngiliz himayesinin icap ettirdiği müdahalet ile kuvvetli bir mukavemet teşkilatı, Türkiye ile Arabistan arasında Fransızlar'ın bilfiil işgali tahtında bir tıkaç mıntıkası, Azerbeycan ile Türkiye arasında kuvvetli bir Ermenistan Taşnak Hükümeti, Batum'da ve Tiflis'te bilfiil İngiliz işgali ile tehdit ve temin edilerek bir Gürcistan müzaharet. Garp'ta Polonya, Cenup'ta mürteci Rus Orduları...»[81] Bu betimleme ile Behiç, Büyük Britanya'nın, Ön Kafkasya ve Güney ve Batı Rusya senaryosunu anlatmaya çalışıyor. Bolşevik virüsünün, diğer bölgelere bulaşmasını önleyebilmek için bir karantina bölgesi düşünülüyor ve Hakkı Behiç, bunu çizmeye çalışıyor.

Fakat yazısını şöyle sürdürüyor: «Birdenbire Efgan İngilizleri kovdu, birdenbire İran milliyetperverleri Himaye Ahitnamesi'ne isyan ederek Küçük Han'ın başında toplandılar, birdenbire Türkiye ile Arabistan arasındaki Fransız mıntıkası kan ve ateşle doldu, birdenbire Ermenistan Taşnak Hükümeti Türkiye Kızılorduları'nın inkılapçı ateşlerine teslim-i mevcudiyet etti, birdenbire polonya akt-i sulh etti, birdenbire değil uzun mücadele ile birer birer, Denikin, Kolçak ve Vrankel irtica orduları perişan edildi, nihayet emperyalist dünyanın Şark İnkılabı'na çevirdiği demir çemberden bir küçük halka, Batum'dan bir avuç İngiliz'in tazyik ettiği bir Gürcistan, Türkiye'de her gün kademe kademe çekilmek betbahtlığına düşen bir Yunanistan kaldı.»

(*) Ünlü Sovyet tarihçi Noviçev, «Seyyare-i Yeni Dünya» adını, «Partizanskiy Noviy Mir» olarak çeviriyor. Böylece Ethem'in adına bağlanan «Kuvayyı Seyyare» savaşcılarını, «Partizan Savaşcıları» biçiminde yorumlamış oluyor.

Bu aktarmadan sonra şunları ekleyebileceğimi düşünüyorum; 1920 yılı başından, emperyalistlerin İstanbul'u fiilî işgallerini resmileştirdikleri 16 Mart 1920 tarihinden, 1920 yılının sonuna gelindiğinde, Kafkasya'da, Kafkas Berisi'nde, Kuzey İran'da, Afganistan'da, Doğu Anadolu'da tablo çok büyük ölçüde değişikliğe uğruyor. Sanki İstanbul'un emperyalistler tarafından işgaline bir tepki planlanıyor ve bir ay geçmeden Bakü, Kızıl Ordu tarafından zaptediliyor. Bu başlangıçtır; bunu daha önce irdelemiş olduğum gelişmeler izliyor.

S.R. Sonyel, Britiş belgelerini inceleyerek yaptığı araştırmasının bir yerinde şu sonucu dillendiriyor: «In March 1920, Mustafa Kemal discreetly encouraged the Turks in Baku to assist the Soviet forces in installing a friendly Azerbaijan Govrenment which might aid the Anatolian regime»[82]. Bu sonucun elde edilmesinde, Ankara'nın etkilediği Türk kuvvetleri olumlu bir rol oynuyorlar; Sonyel, Azerbeycan'ın sovyetizasyonu sırasında, Mustafa Kemal'in açıklıkla Sovyet kuvvetlerine yardımcı olduğunu ve Azerbeycan'da, Anadolu rejimine yardım edebilecek bir hükümetin kurulmasını her türlü kaygının üstünde tuttuğunu yazıyor.

P. Dumont, en azından 1920 yılında Türk ve Bolşevik ilişkileri öylesine yakındı ki, diyor, yabancı elçilikler Türkiye'nin Bolşevik olacağını ciddi ciddi düşünmeye başlıyorlar[83]. Bu noktaya, 1920 yılında Türkiye'de bolşevizmin şansını sorununa, dönmek istiyorum; şu anda ön plana çıkarmak durumunda olduğum düşünce, Kemal Paşa'nın, bu sonucu da, ciddi bir eylemden daha çok sözlerle elde etmeyi denemiş olmasıdır. Azerbeycan'da kontrol edebildiği Türkler'i Bolşevik darbeye yardımcı olmaya özendirmenin yanında, Kazım Paşa aracılığıyla, savaşkan İttihatçı kumandanları da Bolşevikler'e karşı savaşmaktan alıkoymaya çalışıyor. Bunun ötesinde, 1919 yılının ikinci yarısı ile 1920 yılının sonbaharına kadar olan zamanda, Türk tarafı herhangi bir saldırıdan özenle kaçınıyor.

Bunun Mustafa Kemal'in geçmişine ve kimliğine uygun bir politika olduğunu düşünüyorum; 1920 sonbaharın-

da Gediz'de Çerkes Ethem komutasındaki Kuvay-ı Seyyare'nin Grek kuvvetlerine hücuma geçmesinin sadece Çerkes Ethem'i zayıflatma nedeniyle eleştirildiğini düşünemiyorum. Kemal ve arkadaşlarında, İsmet ve Fevzi'de, saldırı düşüncesi zor gelişiyor; Kemal Paşa, Kazım Paşa'nın Doğu Cephesi'ndeki taarruz planlarını'da sürekli olarak erteletiyor. Bu iki taraflı bir bekleyiş anlamına geliyor; Kemal Paşa'nın giderek güçlenen liderliğinde Türkiye kurtuluş mücadelesi, uzun bir zamanı, beklemekle geçiriyor.

İstanbul'da beklediği sırada Büyük Britanya ile yaşadığı yoğun flörtü, Anadolu'ya geçtikten sonra ve duruma uygun bir biçimde yoğunluğunu da artırarak, Sovyet Rusya ile yaşamayı deniyor. Çeşitli kaynaklar, bu flörtün, Havza'da Sovyet Albayı Buduyeni ile görüşmesiyle başladığına tanıklık ediyorlar; Sovyetler'e, Bolşevik ilkelere yakınlık duyduğu izlenimini veriyor. 26 Ağustos 1920 tarihinde, Moskova'da bulunan Enver'e yazdığı mektupta ise Bolşevizm'i yıkmaya kararlı İngiltere'nin karşısında tek engelin Türkiye olduğunu ifade ediyor (*). 13 Eylül 1920 tarihinde, Mustafa Suphi'nin işbirliği isteğine, bir temsilci gönderilmesini isteyerek cevap veriyor. 14 Eylül 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya, «bittabi komünizme ve bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem» diye görüş bildiriyor[84]. İçerdeki adımlar, «Resmi» Türkiye Komünist Partisi ve diğerleri bunlara ekleniyor; bunlardan söz etmek durumundayım.

Kemal'in Anadolu'ya geçmesine ve Anadolu'daki baskılar sonucunda askerlikten ayrılmak istemesine karşın, bu istifa mektubunda bile Sultan'a büyük bağlılık yeminleri etmesi, emperyalistlerden hakarete uğradığı zaman Damat

(*) «Bolşevizm cereyanını Garbi Avrupa'da imhaya çalışan İngiltere hükümetinin pek mahirane olan bu azim teşebbüsüne fiili ve ciddi bir surette mümanaat ve mukavemet edebilecek yegane islam hükümeti Türkiye devleti olduğu için Garp emperyalizm ve kapitalizminin en ziyade taarruz darbeleri bittabi Anadolu üzerine tevcih edilmiş bulunuyor.»

General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 55.

Ferit'e bile üzüntülerini bildirmesi, sürekli olarak İstanbul Hükümeti ile anlaşma yolları araması ve hepsinden önemlisi, Batı başkentleriyle hiç bir zaman diyaloğu koparmamaya büyük özen göstermesi, mutlaka Batı başkentlerinde dikkatle not ediliyordur; Anadolu'da birisi Doğu ve diğerisi Batı yanlısı olan gerçek iki partinin bulunduğu saptanıyor. Bu saptamaların bir sonucudur; 1923 yılında yazan Pernot, Kemal ve yaranı için, «ılımlı milliyetçi (*), Moustapha Kemal et ses amis, les nationalistes modérés, nitelemesini yapıyor ve Erzurum Kongresi'nde İstanbul ve Batı güçleriyle bağları tümüyle koparmak istemeyen Kemal taraftarlarıyla, Avrupa'dan çekilerek imparatorluğu Doğu'da yeniden kurmak isteyenler arasında çelişkiler çıktığına işaret ediyor. Zamanında da yapılan bu değerlendirmelerle, 1920 yılından itibaren Batı, Kemal'in kartlarını oynamayı düşünmeye başlıyor ve 1921 yaz ortasından sonra bu kartları oynuyor.

Kemal'in her hal ve durumda, bir kez Lenin'in ve farklı bir anlamda kendisi için kullandığı sözcükle bir «zapadnik», Batıcı, olduğu netlikle gözleniyor; Kemal güçlerinin Azerbeycan'da Musavat tarafına yardım etmemesi ve Azerbeycan'ın sovyetizasyonuna gönülden katkıda bulunması, sanıldığından, daha büyük bir mesajı içeriyor. Bu mesaj, Kemal tarafının, pan-turanizm'den vazgeçmesidir; Londra ve Moskova'yı aynı anda hoşnut edici bir adım olarak görülüyor. Ayrıca Enver'in ölümü ile ilgili ilk iddianame de yazılmış oluyor.

Abartmaları teker teker söndürdüğümün farkındayım;

(*) «Dès l'origine du movement, au Congrrés d'Erzeroum, l'antagonisme se révéle entre Moustapha Kemal et ses amis, qui ne se soucient pas de rompre complètment ni avec Constantinople, ni avec les puissances occidentales, et les intransigeants qui, au contraire, sont tout prets à sacrificer la Turquie d'Europe, déclarent que l'avenir de leur pays est en Asie, et, décidés a lutter contre l'Occident, cherchent un appui à l'est: en Perse et en Afghanistan, au Caucase et En Russie.»

Maurice Pernot, La Question Turque, Paris, 1923, s. 79.

1920 yazı, yeni bir karar oluşumun sıcaklığını yaşıyor. Bu karar oluşumun temelinde bir büyük temelsizlik ya da temel kayışı yatıyor; Sèvres, tümüyle kaymış topraklar üzerine oturtulan bir eski bina izlenimini görüyor. Şöyle de söyleyebilirim; Sèvres, ölü doğuyor. Kaymış bir toprakta ölü doğmuş bir yapıyı ortadan kaldırmak çok önemli sayılmamalıdır. Bu nedenle, Sèvres Antlaşması'na karşı bir büyük mücadele ve bir büyük zafer ile ilgili tarihsel edebiyatı da gerekli soğukkanlılıkla yeniden ele alarak gerçekçi boyutlarına indirmeyi öneriyor ve ilk adımları atma gereğini duyuyorum.

Ağustos 1920 tarihinde Türkiye'ye imzalatılan Sèvres'in ölü doğuşunun (*) en sarsılmaz kanıtı, aradan altı ay geçmeden, Londra'nın Türkiye ile bir barış anlaşması için masaya oturmasıdır; bu o kadar öyle ki, Londra'ya aynı zamanda hem İstanbul adına Tevfik Paşa ve hem de Ankara adına Dış İşleri Bakanı Bekir Sami gidiyor. Londra, altı ay sonra, Sèvres'i, belki de en fazla, anlamlı tartışmaları başlatabilmek için, tartışmaların sonunda bir kenara atılacak, hipotezler demeti olarak görüyor. Amerika, Sèvres'in imzasından iki ay önce Ermenistan Mandası projesini, Senato'da, reddederek burayla ciddi ilgisini kesmiş bulunuyor. İtalya ise rahatsızlığını yüksek sesle ifade etmekten çekinmiyor; Helenler'e karşı Anadolu'da «hakkını» elde edebilmek için bir mukavemet hazırlayarak başına Mustafa Kemal'i geçirmek için temaslara başladığını daha önce yazdığımı hatırlıyorum. İtalya'yı tatmin için önerilen Gürcistan Mandası sonuçsuz kalıyor. Fransa ise, bu tarihte Büyük Britanya'nın düşman

---

(*) Sunday Times Gazetesi'nde Albay T.E. Lawrence, bu antlaşmanın hiç bir maddesinin üç yıl bile yaşayamayacağını, bir revizyona uğramadan unutulacağı için Versailles Antlaşması'ndan daha şanslı olduğunu yazıyor.

«No single clause of it will stand the test of three years' practice, and it will be happier than the German Treaty in that it will not be revised - it will be forgotten.»

S. Ramsdan Sonyel, Turkish Diplomacy 1918-1923, London, 1975, s. 84.

kardeşi rolündedir; Sèvres'i bir kenara atarak Türkiye ile ilk antlaşma imzalayan Batılı devlet olmaktan çekinmiyor.

Sèvres, Londra'nın, bazı tereddütler duymasına karşın, eski düşünce ve taahhütlerden kurtulamayışının bir sonucudur; Türkiye'yi paylaşmak için Savaş'tan önce ve Savaş sırasında yapılan uzlaşmalara dayanıyor. Bunlarda ise, On Dokuzuncu yüz yılda Rusya'nın Güney'e doğru yayılmasını durdurma politikaları ve 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra da Türkiye'yi ortadan kaldırma planlarının etkisi büyük görünüyor; güne ve geleceğe bakamayan bir antlaşma niteliği taşıyor. Güncel olan ise, Ekim Devrimi'dir; Ekim Devrimi, kendinden önceki bütün dengeleri bozan ve yeni dengeler aramayı zorlayan bir güce sahiptir. Sèvres, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, Ege kıyılarını Helenler'e bırakarak ve Kürdistan'a bağımsızlığa açık bir özerk Kürt Devleti yaratarak, Bolşevizm ile Britiş sömürgeleri arasında bir duvar örmeyi planlıyor.

Ankara Hükümeti'nin, Sèvres'i bir kenara atarak Londra'ya davet edildiği sırada, eğer bir propaganda malzemesi olan Birinci İnönü Çatışması bir kenara atılacak olursa, hep başarılı Doğu Orduları'nın dışında, milli kuvvetlerin hiç bir askeri başarısı bulunmuyor; güçlü bir pozisyonu elde etmeden barış görüşmelerine oturmak bir zaaftır. Fakat buna rağmen, Britanya Dış İşleri Bakanlığı'nda da Sèvres Antlaşması'nı yeniden ele alma eğilimi güçlendiğinden ve bir de Kemalist güçler, Dış İşleri Bakanı Bekir Sami'nin Londra'da bulunduğu zaman, içerde büyük bir sol kişi ve örgüt tasfiyesini gerçekleştirdikleri için, anlamlı görüşmeler yapabiliyorlar.

S.R. Sonyel, hem Bekir Sami Misyonu'nun Londra çalışmalarını ve hem de öncesini, Britiş kaynaklarına dayanarak, ayrıntılı ve tatminkar bir biçimde, inceliyor. Sèvres imzalanır imzalanmaz, Sonyel ortaya koyuyor[85], Londra'da yapılan işin geçerliliği üzerine tartışmalar başlatılıyor. Türkiye konusunda yetkililerden Tilley, şu görüşü savunuyor: «It is well to remember that insictence on the Treaty will give the CUP and Pro-Bolsheviks the upper hand in the Turkish councils», Dış İşleri Bakanlığı'nın bu

yetkisine göre Sèvres Antlaşması'nda ısrar, Türkiye'de İttihat ve Terakki mensuplarının ve Bolşevik yanlılarının durumunu kuvvetlendirecektir; eğer, Antlaşma üzerinde değişiklik yapılacak olursa, Türkler ile Bolşevikler arasındaki yakınlığın sona erebileceği öne sürülüyor. Büyük Britanya Genel Kurmay Başkanı, benzer bir tutumla, Kemal Paşa'nın, Ankara ve İstanbul Hükümetleri'nin birleştirilmesiyle oluşturulacak hükümetin başına getirilmesini savunuyor. Genel Kurmay, böylece bir karma hükümetle Sèvres'i değiştiren ve Türkler'e toprak ödünleri veren bir yeni antlaşmanın, Milliyetciler ile Sovyetler'in arasını açacağını ve Müttefikler ile Rusya arasında tampon bir Türkiye yaratacağını, would create the opportunity of recreating Turkey as a buffer state between the Entente Powers and Russia, savunuyor. Savaş Bakanlığı ile Bonar Law, Chamberlain türünden etkili politikacı-yöneticiler de bu yeni görüşe meyleliyor.

Bekir Sami Misyonu ile aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin Avrupa'daki temsilcilerinden birisi olan Cami Bey de, 23 Şubat 1921 tarihinde, İngilizler'in adamı Emir Faysal'ı ziyaret ederek, Britanya Dış İşleri Bakanlığı'na iletileceğinden emin olduğu, bazı görüşmeler ve öneriler yapıyor; Britiş belgelerinde kaydedildiğine göre, Cami Bey, described the Bolshevik entente as temporaray and one which the Turks would be gladly rid of, if they could come to terms with Britain, Ankara'nın Bolşevikler ile kurmuş olduğu birliğin geçici olduğunu ve Britanya ile anlaşabilirlerse, kolaylıkla ve memnuniyetle sona erdireceklerini söylüyor. Cami'nin, Britanya'nın Helenler'i desteklemekten vazgeçmesi halinde, istedikleri ödünleri vermeye razı olduğunu ilettiği anlaşılıyor; Emir Faysal, bunları, memnuniyetle İngiltere tarafına aktarıyor ve Türkler'in, İngilizler'in gücünü anlamış olduklarını ve artık İngilizler'e de, Türkler'e bir-iki tatlı söz söylemenin, «to say a sweet word to the Turks», düştüğünü ifade ediyor.

Faysal ile Cami'nin yaptığı görüşmelerin gelen tepkilerinin Bekir Sami için özendirici olduğu anlaşılıyor ve Sami, 4 Mart 1921 tarihinde, doğrudan doğruya Lloyd

George ile görüşüyor; yine Sonyel'in dayandığı belgelere göre[86] Bekir Sami, Lloyd George, Londra ile bir anlaşmayı çok istediklerini ve bunun için Boğazlar konusunda Londra'nın isteklerini kabule hazır olduklarını bildiriyor. Buna ek olarak Bekir Sami, Türkiye'yi, Büyük Britanya'nın bölgedeki «kozu», trump card, olarak öneriyor; Sami, güçsüz Helenler yerine Türkiye'yi kullanmanın gerek ve faziletleri üzerine dil döküyor. Buna da ek olarak, Kafkas kökenli Bekir Sami, Kafkasya'nın Türkiye ile Sovyetler arasında bir bariyer olması gerektiğini söylüyor ve Sovyetler'in, Orta Asya, Buhara, Hive, Türkistan ve Afganistan'daki ilerleyişinin böylece durdurulabileceğini, would thus be checked with the help of Turkey, bunun ancak Türkler sayesinde yapılabileceğini, bu amaçla Halife'nin gücünün de kullanılacağını ve Türkiye'nin, bu yolla, Halife'nin imkanlarını da Britanya'nın hizmetine sunmuş olacağını dile getiriyor. Bu yetmiyor; bir de Türkiye'nin izlemesi gereken yol hakkında Lloyd George'un yüksek düşüncelerini öğrenmekten memnun olacağını da ifade ediyor.

Bu görüşmeler nedeniyle Bekir Sami'yi değerlendirirken S. Ramsdan Sonyel, Avrupalı meslektaşlarından üstün değilse bile en az onlara denk bir diplomat nitelemesini yapıyor; Bekir Sami, Fransız ve İtalyanlar ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalayarak emperyalist bloğu yumuşatıyor ve bir ölçüde de dağıtıyor. 16 Mart 1921 gününde de, Türk-Sovyet ve Britiş-Sovyet Antlaşmaları'nın imzalandığı gün, Londra'da, bir bölük Malta tutsağının serbest bırakılması için, Büyük Britanya yetkilileriyle bir antlaşma imzalıyor (*). Böylece, 1920 Ağustos Ayı'nda Moskova'da, daha sonra 16 Mart 1921 tarihinde kesinleşecek olan Türk-Sovyet Antlaşması'nı parafe etmiş olan Bekir Sami (**), pek çok önemli görüşme yaptıktan ve antlaşma imzaladıktan sonra Ankara'ya dönüyor.

(*) Serbest bırakılacaklar arasında uzlaşmaz İttihatçılar çoğunluktadır. Bu Antlaşmanın uygulanması gecikiyor.

(**) 1865 yılında Osetya'da doğan Kunduh Bekir Sami, meslekten bir diplomattır; Galatasaray Lisesi ile Paris Science

Uzlaşmanın maddi temellerini incelemeyi sürdürüyorum; Kemal ve arkdaşlarının, zapadnik eğilimli bürokrat-politikacılar olduklarının netlikle ortaya çıkması ve Londra'nın yeni bir değerlendirmeye yönelmesi, bir uzlaşma için, zorunlu maddi gelişmelerdir. Fakat tamamı değil; Sovyetler'e de bakmak zorunluluğu var. Büyük Britanya'ya karşı Sultan ve kuvvetleriyle anlaşma yolları arayan, bir ara Ethem kuvvetlerine bel bağladığını sandığım ve daha sonra kendiliklerinden gelen Enver ve arkadaşlarını bir tür rehine ve bir tür koz olarak elinde saklayan Sovyet Rusya'nın Kemal ve yaranı ile anlaşması hiç de kolay olmuyor. Zaman istiyor; çeşitli sınamalar gerekli oluyor. Asıl önemlisi Türkiye ile ilişkisinde hem sağlam bir mevziden hareket etmek istiyor ve hem de Londra'yı hep hesaba katıyor.

Bu söylediklerimin en açık kanıtı, Bekir Sami, Londra'dan önce gittiği Moskova'da, Sèvres Antlaşması'ndan hemen sonra, Sovyet Rusya ile, daha sonra ve ancak 16 Mart 1921 tarihinde kesinleşen antlaşmayı parafe ediyor; fakat Sovyetler, parafe ettikleri antlaşmayı hemen yürürlüğe koymuyorlar. Bunun nedenlerinin bir bölümünü, Dış İşleri Bakanı Sami, 29 Ağustos 1920 tarihinde, Moskova'ya gönderdiği şifrede[87] çok güzel açıklıyor: «Kırım ve Kafkasya'da vaziyete tamamiyle hakim olmadan Ermenistan ve Gürcistan gailesi çıkarmaktan çekiniyorlar. Karahan'ın Ermeniler lehine rol oynadığı aşikar olmakla beraber gerek hükümetin ve gerekse Komünist Fırkası'nın Taşnak Ermenistan Hükümeti'ne darbe indirmek istediklerine kaniim.» Çok güzel; olayların gelişimi, Bekir Sami'nin çözümlemesini doğruluyor.

Sadece Ermenistan ve Gürcistan'da ne yapılabilece-

Politique'i bitirdikten sonra Petersburg Elçiliği'nde katiplikle başladığı görevine Halep Valiliği ile devam ediyor. Sivas Mil'i Kongresi'nde kurtuluş mücadelesine katılıyor, Heyet-i Temsiliye üyeliği ve Dış İşleri Bakanlığı yaptıktan sonra tasfiye ediliyor, Terakki Perver Fırkası'nı kuranlar, dolayısıyla İzmir Suikastı sanıkları arasında yer alıyor, berat ediyor, bir kenara çekiliyor ve 1933 yılında İstanbul'da ölüyor.

ğinin ortaya çıkması değil, bunlar var ve önemini kabul ediyorum; fakat bunlarla birlikte, Türkiye'deki güçler dengesinin değerlendirilmesi ve Türkiye'nin, özellikle de Kemal Paşa ve çevresinin ne ölçüde güvenilir olduğunun ortaya çıkmasını bekleme gereğini duyuyorlar. Kemal ve yaranının zapadnik olduklarında ve ilk fırsatta Londra'yla anlaşma isteyeceğini gördüklerinden kuşku duyulmayacağını sanıyorum; 1920 yılı ortasından itibaren Ankara'yı oyalama politikası izliyorlar. Bu oyalama süreci içinde ilişkiler zigzaglar çiziyor ve 1920 yılı sonlarında Moskova'ya Büyükelçi atanan Ali Fuad'ın anılarında belirttiği üzere, anlaşma imza aşamasına girdiği bir sırada Çiçerin, Van ve Bitlis'i Ermeniler için rica ederek, katedilmiş bütün mesafeleri birdenbire yok ediveriyor.

Bu arada hep Sovyet yardımı sözü ediliyor; Sovyetler'in Türkiye kurtuluşuna yardım ettikleri kesindir. Ancak bugüne kadar bu yardımın boyutları konusunda hiç bir ciddi araştırma yapılmamış bulunuyor; benim izlenimim, yardımın, konuşulduğu kadar çok olmadığı yönünde gelişiyor. Ayrıca Sovyetler, nerede ise, en son antlaşmayı Türkler ile yapıyorlar; 1920 yılında Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya, 1921 yılında Afganistan ve Polonya ile antlaşmalar imzaladıktan sonra sıra Türkiye'ye geliyor. Türkiye ile antlaşmanın imza tarih ve saati, Londra'da, Britiş-Sovyet ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla denk düşürülüyor.

Bunlar da güzel; yine de Sovyetler'in Türkiye ile anlaşabilmesi için önemli politik ve teorik sorunları geride bırakması gerektiği anlaşılıyor. Lenin, Trotskiy'in de ısrarıyla, Batı'ya son derece teorik bakıyor ve aynı Lenin, bir ara Komintern içinde önem kazanan Hintli Roy'un bütün karşı çıkmalarına karşın, Doğu'ya son derece pratik yaklaşıyor. Lenin'in Doğu'ya yaklaşımında herhangi bir teorik ilke bulmak mümkün görünmüyor; önüne çıkan fırsatları sonuna kadar değerlendirmekten çekinmeyen bir büyük politikacı olarak görünüyor.

Kızıl Ordu'nun Varşova önünde yenilmesi, bir dönüşün

başlangıcıdır; Polonya, Batı'da güvenlik kordonu olarak kabul ediliyor. 1920 yazından itibaren, Batı Avrupa'da devrim olabileceğinden ciddi bir biçimde kuşku duyarak dikkatleri Doğu'ya çeviriyorlar. 1920 yılında Moskova'da Lenin'le buluşan Türkiye Dış İşleri Bakanı Bekir Sami izlenimlerini, «pek sevimli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat» olarak bulduğu Lenin'i, «bize ve islam alemine karşı hayırhah gördük» diye bildiriyor. Lenin ve Zinovyev, bu sırada, Doğu Kurultayı'nı hazırlıyorlar; Batı'da işçi sınıfı devrimi umutlarının yeniden doğacağı zamana kadar geçecek süreyi, Doğu'da anti-emperyalist halk devrimleri peşinde koşarak geçirmenin planlarını yapıyorlar.

Yalnız Doğu'da anti-emperyalist halk ya da köylü devrimleri peşinde koşmak ile Sovyet iktidarının güvenlik sorunları zaman zaman içiçe giriyor ve birbirinden her zaman kolaylıkla ayrılamıyorlar; Lenin, çok zaman Galiev'in savunduğu nasyonal ya da islamcı komünistler yerine her iki tarafla da uzlaşmacı burjuvalarla iş tutmayı tercih ediyor. Risk öğesi taşımasına ve güvenilir olmamasına karşın, Kemal Paşa türünden Batı ve Doğu'yla uzlaşmayı temsil eden politikacılar, çok sınırlı bir ufku temsil etmeleri nedeniyle bu sırada Lenin'in de aradığı tampon devlet düşüncesine pek uygun düşüyor. Galiev'in misyonu ise hem Sovyetler'de eşitlik peşinde koştuğu ve hem de Büyük Britanya'ya karşı sönmez bir kin barındırdığı için, Galiev, Batı'ya işçi sınıfına ve Rusya entelijansiyasına güvenmemeyi temsil ediyor, kendisi kadar doktriner ve radikal olmayan Enver gibi, her iki tarafa da huzursuzluk veriyor.

1920 yılı sonu ve 1921 yılı başı, Sovyet cephesinde de, bir netleşme anlamına geliyor; 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile, bir ay önce Afganistan'la, aynı tarihte İran'la dostluk anlaşmaları ve Polonya ile barıştan sonra, 1921 Nisan Ayı'nda gelen NEP, dış ilişkilerde bir stabilizasyonu ve daha sonra adı konan tek ülkede sosyalizm anlayışını haber veriyor. Bundan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı özel koşullar bir yana, Sovyetler, diğer ülkelerdeki komünist ve halkçı hareketlere, iktidara giden bir çaba olmaktan

DEĞERLENDİRME VE UZLAŞMA

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'ya büyükelçi gönderilen Ali Fuad Paşa'ya, Kemalist-Bolşevik ilişkileri konusunda, bir değerlendirme kararı veriyor. Emperyal bir birikime sahip Osmanlı paşalarının tabulardan uzak, oynak ve fırsatçı yaklaşımını içeren bir değerlendirme, hem daha sonraki Çerkes Ethem ve Mustafa Suphi tasfiyelerini haber veriyor ve hem de iki cephede uzlaşmanın stratejisini açıklıyor.

Ankara Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 tarihinde almış olduğu bu kararı olduğu gibi aktarıyorum.

«Moskova'daki murahhas heyetimizin en son 29 Ağustos 1920 de vasıl olan raporlarından ve ahvali umumiyeden anlaşıldığına göre, Bolşevik Rusya'nın dahi kalbinde istirdadı mafat, İslâm ve Türk memalikinde hâkimiyeti mutlaka arzuları hükümran olmaktadır. Türkiye'nin halâsını ve bahusus memaliki İslâmiye ile coğrafi ve siyasî irtibatını teshilden tevakki etmektedir. Bir de vesaiti harbiye ve fenniyece pek ziyade fakirleşmiş olduğundan bu hususta kısmı küllîsi Müslüman olmak üzere dünyanın her tarafından vukubulan müracatları is'af edemiyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak dahilî vaziyeti itibariyle İslâm âlemini tatmin etmek ihtiyacından henüz müstağni olmadığı gibi Garp devletleri ile muvazenei kuva husule getirmek için İslâm âleminde tahrikât yapmak iktidarını muhafaza ve izhar mecburiyeti de Garplılarla itilâf husulüne kadar bakidir.

Bu muhtelif avamil tesiri ile Türkiye hakkında şimdiye kadar tebarüz eden hattı hareketleri berveçhiâti yâni diğer İslâm milletleri üzerine suitesire mâni olmak, bilhassa İngiltere'ye karşı

nüfuz ve kudretini hissettirmek için Türkiye'nin mücahedatına müşevvik görünmek, kendisinden talep olunan ve kısmı âzamı itibariyle vermeğe muktedir olmadığı vesaitin itasını leyte ve lealle ile geçiştirmek ve maahaza verebileceklerini de mümkün olduğu kadar tehir etmek.

Garp devletleri ile anlaşma mukabilinde Türkiye'nin terk ve fedası imkânını muhafaza için bizimle kat'î bir taahhüde girişmemek, İslâm milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mâni olmak. Ermeniler sebebiyle Garp Hıristiyan âlemi nezdinde Türkiye aleyhinde yerleşen telkinatı muzırrayı tahrik etmekten tevakki eylemek, kendilerine ve Garp devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihazına mâni olmak için Bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivâki haline getirip Türkleri müstakillen uyuşamıyacak bir hale sokmak, memleketin müdiranını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya rapteylemek gibi hususattan ibarettir.

Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azeriler ve şimalî Kafkasyalılarla kesbi irtibat ederek kavi bir vaziyet gösterirlerse bu vaziyet gerek Garp devletleri ve gerek Bolşevik Rusya için bir darbei kat'iye vurabilecek kudret göstereceğinden bu halde Türkler kendilerine en çok menafi temin eden tarafı iltizam ederek mücadeleden sarfınazar edebilirler. Nüfuzu asli sahibi olan Türkiye'nin en çok menafii ise Garp'ta ve Avrupa'nın tahtı tazyikindedir.

İşte bu programı takibeden Bolşevikler, şimdiye kadar hiç bir fedakârlık mukabilinde olmıyarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metaı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermi-

yerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişler, Türkiye'nin Müslümanlarla irtibatını fiilen menetmekle beraber Ermeni dâvasını Ermeni lehine halledebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Garp âlemine izhar ve isbat eylemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taarruzu metanetle hitam bulur ve sonra Vrangel'i bastırarak manii dahilî de bertaraf edilirse Garp devletleriyle müzakerata ve mesaili esasiye meyanında hiçbir taahhüt ile merbut olmadıkları Türkiye ye enkazı üzerinde umumî bir pazarlığa girişebileceklerdir.

Bolşevikler bu programda kimsenin, yâni bizim celbi teveccüh için ihtiyar ettiğimiz hattı hareketten müstefit olmuşlar ise de esas itibariyle henüz bize ihtiyaçtan müstağni bir hale gelememişler ve gerek hudutlarımızda ve gerek memaliki mütecavirede Türkiye'yi bolşevize edecek teşkilâtı tamamen ihzar etmekle beraber memleketimizi bolşevik inkılâbı ile henüz ellerine geçirememişlerdir.

Bilâkis Leh taarruzu hakkında haberler onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi Vrangel taarruzu neticesinde Müslümanların Bolşevik vaziyeti dahiliyesi üzerindeki tesiratı da yeniden kendisini hissettirecek bir âmil yerine geçmiştir. Anapa civarında karaya çıkarılmış olan Vrangel kuvvetlerinin Kuban kazakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan şimali Kafkasya İslâm ahalisi ile de münasebatı haseneleri vardır. Vrangel ileri yürüyüşü ile Kafkas şimendiferlerini katederse, Moskova'nın mebdei hayatiyesi olan Bakü petrolü ile kara irtibatı yeniden münkati olacak ve Müslümanların Vrangel'e fiilen muavenetleri halinde ise, Bolşevik âleminin

Şark muvasalası ve Asya tehlikesi silâhı bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri hâlen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi mütemayil olmayıp son aylar zarfında hadis olan vukuat ve suiistimalât ile ondan mütehaşi ve mutazarrır olduklarından Bolşevikler aleyhine vukubulacak tahrikâta kolayca iltihak edebilirler.

Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de Komünist inkılâbı vücude getirmeyi âcil ve halli lâzım bir çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yâni Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla iktifa ederek hakikî bir ittifak esasını temin ve tetkike girişeceklerdir.

Bu silsilei mülâhazattan, hâlen Bolşevik Rusya'ya karşı bizim ittihaz edeceğimiz hattı hareket tavazzuh etmektedir.

Evvelâ, Şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntakalardan teşkilâtı hafiye ile hulûle çalışan komünist tahrikâtına mukavemet ve cereyanı âlenî ve mutedil olarak hükûmetin yeddi idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilâtı hafiyesinin girmesine mâni olmak muktezidir.

Saniyen, Bolşeviklere meseleyi anlattığımızı söylemek lâzımdır. Bolşevik aleyhtarı cereyanlar karşısında Şimali Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint, ve bilûmum Müslümanların leh ve aleyhinde bir hattı hareket ittihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olup olmadığımızı sual ettiklerini bildirmek icap eder. Filhakika gayri resmî ve beyanatımızdan istidlâl ederek bütün Şark milletleri bizim Bolşeviklerle müttefik olduğumuzu zanneylemekte ve Bolşevik Rusya'dan ümit ve necat beklemektedir. Hakikate tevafuk etmeyen bu vaziyetin devamına imkân yoktur. Binaenaleyh arzu ettiğimiz veçhile müttefik olabilecek isek bunu derhal ne-

ticelendirip ilân etmek lâzımdır. Eğer ittifak akdi mümkün değilse bunu da serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz.

Salisen, Azerbaycan ile kesbi irtibat için Ermeniler aleyhine bir emrivaki vücude getirmek hususunda Moskova'nın muvafakatine rapti hareket etmiyerek ilk imkândan istifade etmek.

Rabian, Ruslardan bir çok kıymetli metalibe intizar etmeyip bir kuruştan ve fir fişenkten başlıyarak Karadeniz'den nakliyata başlattırmak icap eder. Vesaiti harbiyeleri kâfi olmasa bile verecek altınları bulunduğuna şüphe yoktur.»

Ali Fuat Cebesoy. Moskova Hatıraları. İstanbul. 1955, s. 75-78.

daha çok, içinde bulundukları ülke iktidarlarını terbiye edici, gerektiği zaman rahatsızlık veren ve gerektiği zaman umulmadık destekler sağlayan, örgütlenmeler olarak bakmaya başlıyor. Bu bakışın tohumları, 1920 yıllarında ve sonlarındadır. Türkiye ile anlaşmak için bu tür tohumların toprağa düşmesi zorunludur.

1920 yılında Sovyetler'in Türkiye'ye tutumlarında zigzaglar yaşanırken Türkiye'nin de Sovyetler'e bakışında önemli kaygılar görülüyor; Ankara, Büyük Britanya'ya karşı konumu gereği Azerbeycan'ın sovyetizasyonuna katkıda bulunmakla birlikte, bunun bu kadar kolaylıkla gerçekleştirilmiş olmasından ürkmüş görünüyor. Ayrıca gerek Bekir Sami'nin ve gerek diğer kaynakların benzer gelişmelerin Daşnak Ermenistan'ı ile Menşevik Gürcistan'ın da başına gelebileceğine işaret etmesi, ürküntüyü artırıyor (*). Buna karşı bir politika oluşturma gereği duyu-

(*) 1920 Eylül Ayı'nda Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda o zamanlar çok büyük bir üne sahip Fransızlar'ın bastırdığı Macar Sovyeti'nin Başkanı Bela Kun'un yaptığı konuşmaların da Ankara'nın ürküntüsünü artırdığından kuşku duymamak gerekiyor. O tarihte ünlü ihtilalci Bela Kun, Batı'-

luyor. Hem Sovyet Rusya ile yakın bir ilişkiye girmek ve hem de Anadolu'nun sovyetizasyonunu önlemek, Ankara'nın bir sorunu oluyor ve bu son derece özgün soruna son derece özgün bir çözüm bulunuyor.

Bu özgün çözüm, sovyetizasyonun dayanacağı imkanları ortadan kaldırmak olarak beliriyor; iki boyutludur. Birincisi, Sovyet iktidarını sağlayacak orduyu tasfiye etmektir ve ikincisi, iktidarı alacak kadroyu yok etmek olarak görünüyor.

Çözüm, benim yorumumdan çıkmıyor; 2 Eylül 1920 tarihli Ankara Hükümeti'nin politika kararı, Moskova'daki Büyükelçi Ali Fuat'a bir direktif olarak yazılıyor. Ancak bunun çok ötesindedir; iç politika boyutu daha önemli görünüyor. Karar, 1906 tarihinden beri devam ettiğini düşündüğüm iç savaşa yepyeni boyutlar getiriyor. Şiddetlendiriyor.

2 Eylül 1920 tarihli Ankara Hükümeti kararının birbirini tamamlayan iki çizgisi görülüyor; birisi, Sovyet Rusya'ya yakın olmak ve ikincisi de Anadolu'nun sovyetizasyonunun bütün maddi dayanaklarını hızla ortadan kaldırmak oluyor. Karar böyle okununca, hem Çerkes Ethem komutasındaki partizan kuvvetlerinin tasfiyesi ve hem de Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi, bu kararın uygulamaya konması olarak gerçekleşiyorlar. Çünkü birincisi, iktidara yönelmenin mekanizması ve ikincisi iktidarın işleticisi sayılıyorlar; Sovyet Rusya ile işbirliğinin karşılığı bunların temizlenmesidir.

Mantık, tarihten çıkıyor.

En güçlü ispat, belgelerin değil, mantığın ikna gücüdür.

---

daki proleterya diktatörlüğünün Doğu'da en yoksul köylülerin diktatörlüğü anlamına geldiğine işaret ediyor, Ankara'yı kötülüyor ve İkinci Kongre'nin «Doğu Sovyet Devletleri Federasyonu» temsilcilerinin katılımıyla yapılacağını ilan ediyor.

Congress of the Peoples of the East, Petrograd 1920 - London 1977, s. 124 ve 127.

Bu konuda ayrı bir ek hazırladığım için burada ayrıntıya girmiyorum.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş tarihini, aynı zaman kesitinde, Ön Kafkasya'da doğan ve ölen cumhuriyetlerin tarihiyle birlikte ele almak, yeteri ölçüde büyük ve güçlü bir kanıt oluyor. Üç bağımsız cumhuriyet de, bir küçük kadro ve bir küçük kuvvet ile dışardan Kızıl Ordu'nun katkısıyla ve uluslararası konjönktürün fevkalade elverişli koşullarında, kolaylıkla sovyetize edilebiliyorlar; Ankara'daki yöneticiler hem bunları görüyor ve hem de bu durumdan toprak sağlanması konusunda çok büyük bir beceriyle yararlanıyor.

Bu bölüm içinde hazırladığım özel kronoloji, başlı başına bir ispat değeri taşıyor; Doğu'daki ve Batı'daki olaylar dizinini birbirinin içine akıtmak, doğum ve ölümlerin çok büyük yoğunluk kazandığı çok dar tarih alanlarını ortaya çıkarıyor. Sadece bu kronoloji bile, hem Çerkes'in ve hem de Suphi'nin yazgısının rastlantısal olmadığını, çok büyük trajik öğeler içerdiğini gösteriyor.

Çerkes Ethem, büyük bir tevekkül ile yazgısını kabul ediyor.

Mustafa Suphi, büyük bir hırs ve umutla ölümüne koşuyor.

Bu kısa görünen ve aslında çok uzun olan zaman kesitinde, temel eksenler, Çerkes Ethem'in partizan birlikleri ile Mustafa Suphi'nin beraberinde yönetimi almak umuduyla getirdiği kadrodur. Diğer bütün olgular bu iki eksene akmak durumundadır; Yeşil Ordu, Ethem partizan kuvvetlerini ve resmi veya gayri resmi komünist hareketler de Suphi'nin hareketinin ayrıntılarıdırlar.

Bu çok kısa görünen ve aslında son derece uzun, somut olarak bakıldığında, altı aydan biraz uzun zaman aralığında olan, Türkiye kurtuluş hareketinin büyük sınıfsal dönüşümüdür; bu noktanın genellikle gözlerden uzak kalabildiğini düşünüyorum. Tekil olgular hem biraraya getirilmiyor ve hem de soyutlanarak politize edilemiyor; yapılan, Kurtuluş Hareketi'nde, bir sınıf kaymasıdır. Bu kaymayı en çok Büyük Fransa Devrimi'ndeki Jakoben ve Girondin'ler arasında iktidarın el değiştirmesine benzetebiliyorum. Doğu'da ve Batı'daki bu büyük uzlaşmanın gerçek-

leştiği zamanda Türkiye Kurtuluş Hareketi'nde, eğer Fransız devrim sözlüğü kullanılacak olursa, Jakoben dönem sona eriyor ve yerini Girondin yönetime bırakıyor.

Devam ederken, burada, bir tezi yazmak istiyorum: Belki de tüm kurtuluş savaşları içinde kendisini sosyalizme ve devrimci akımlara en katı bir bilinç ve en büyük bir şiddetle kapatanı kemalistlerdir.

Bu tez başlı başına önemli olmayabilir (*); önemi, şimdiye kadar yazılanın tersi olmasından geliyor. Ayrıca tezin öğreticiliğini veya uzantısını kendisinden daha önemli buluyorum. Bu şudur: Aynı sınıfsal tabanın köktenci ve tutucu siyasal örgütlenmeleri birbirine karşı çok daha kapalı ve şiddetli olabiliyorlar. Fransa Devrimi'nde Jakobenler ile Girondinler aynı sınıftan geliyorlar; ancak Jakobenler, bu sınıfın en radikal öğelerini ve Girondinler de, tutucu ve uzlaşmacıların; temsil ediyorlar. Türkiye kurtuluş mücadelesinde de böyle bir durum ortaya çıkıyor; Mütareke'den sonra, ordudan terhis olan yedek subayların, genç yaşta emekli subayların, Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının, Ulusal Savunma, Müdafaai Milliye, Dernekleri çerçevesinde, sıradan halktan yürekli bireylerin katılmasıyla, önce program çerçevesinde daha sonra çeteler oluşturarak mukavemete başladıkları görülüyor. Bu mukavemet hareketleri öncelikle islamcı ideolojinin etkisinde görünüyor ve özellikle Doğu'da, Ekim Devrimi'nin etkisiyle «Şura» örgütlenmesine yatkınlık gösteriyor.

Yoksul köylülüğün Kurtuluş Hareketi'ne yakınlık duy-

(*) Türkiye'de görev yapan CIA araştırmacısı Harris de bu noktayı görüyor ve saptıyor; Harris, Türkiye'de komünizmin yerleşmemesinin, Mustafa Kemal'in General Harbord'a söylediği gibi islamik geleneklerin gücünden değil, doğrudan doğruya millici güçlerin güçlü kararlılığından kaynaklandığını yazıyor.

«Hence, contrary to Atatürk's easy assurances to General Harbord, it was not the inherdent nature of Iblam, nor Turkish tradition, nor Turkey's social structure that blocked the spread of communism. Rather it required the forceful action of a determined nationalist regime to turn back this threat.»

George S. Harris, The Origins of Communism in Turkey, Stanford, 1967, s. 7.

madığı kesindir; savaş yorgunu köylüler her türlü kurtuluş düşüncesine kayıtsız kalıyorlar. Çerkes Ethem'in partizan kuvvetlerinin önemi buradan geliyor; Ethem, sosyalizan bir potada düzenleyebildiği yoksul köylü birlikleriyle, pek çok yerde gerici ve moralsiz köylü ayaklanmalarını bastırabiliyor. Başarı, güç ispatı, «millici» olup olmadığına bakılmadan zenginlerden zoralım yoluyla mali katkının sağlanması, kaçakların ve ihanet edenlerin, «devrimci adalet» mekanizmalarını işleterek süratle ve birliklerin önünde idam edilmeleri, Çerkes Kuvvetleri'nin genişlemesinin nedenleri oluyorlar.

Ethem'in partizan kuvvetlerinin tasfiyesinde ise geniş köylü kütlesinin herhangi bir kurtuluş programı için savaşmak istememesinin önemli bir rolü olduğunu düşünüyorum; partizan kuvvetleri edilgen bir tabandan çıkarılan atılgan müfrezelerdir (*) Bu durum, tasfiyenin en derinindeki, en uzak ve aynı anlamda en belirleyici nedenidir; tarihsel determinizm açısından Ethem'in yenilgisinin ön yazımını veriyor.

Burada Ethem partizan kuvvetlerinin tasfiye sürecini yeniden irdelemek istemiyorum; Türkiye Üzerine Tezler dizisinin daha önceki kitaplarında yapılanları (**) tekrarlamak için herhangi bir neden duymuyorum. Burada yapmak istediğim, bazı sorularla, «Ethem Olayı» ile zamanının, ön-

---

(*) «Askeri durum çok korkunç bir şekil almaktaydı. Bize karşı son ayaklanmaların en önemlisi Konya'da 1920 Ekim'inde olmuş, şehir ve bütün kasaba ve köyler ayaklanmıştı. Buna biraz da, başıbozuk askerlerin davranışları yol açmıştı. Konya, bir kaç gün için bir köylü hükümeti kurmuştu.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979, s. 137.

(**) İlk kez, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin ikinci kitabında ortaya attığım Çerkes Ethem'in hain olmadığı düşüncesi, bugün, geniş kütlelere mal olmuş durumdadır. Bunda, Cemal Şener'in, İstanbul Üniversitesi'nde bu konuyla ilgili olarak yapmış olduğu tez çalışmasının, bunu izleyen bir gazetedeki yazı dizisinin ve kitabının önemli bir rolü bulunuyor.

Benim, burada yazdıklarımda ise Bursa'da bir kitap imzası nedeniyle tanıştığım Yusuf Büyükbaşaran'ın gönderdiği belgelerin ve yaptığımız tartışmaların önemli katkısı oldu.

cesinin ve sonrasının diğer gelişmeleri arasında bağlar kurarak bütünlüğü olan bir yoruma ulaşmaktır; böyle bir yorum, tarihin falsifikasyonunda daha ileri bir yere işaret ediyor.

Önce şu soruyu sormak istiyorum: Çerkes Ethem hain midir? Bu sorunun bir somut cephesi var; Türk kuvvetlerine karşı silah kullanıp kullanmamak ile ilgilidir. Bu cephe, her sorun ve soru'nun pratik yanını oluşturuyor; burada bununla yetinmek istemiyorum. Bir de kavramsal olarak, soyut planda ve bir adım daha ilerde teorik olarak, Ethem'in hain olup olmaması tartışması var; somut ve pratik olanı daha önce ele almış bulunuyorum.

Soyut cephe çok daha önemlidir; ihanet, güveni sarsmaktan doğuyor. Kavramsal ve bir adım daha ileri giderek teorik platformda, eğer var olan güvene karşı hareket söz konusu değilse hiç bir zaman bir ihanetten söz etmemek gerekiyor.

Hain, kendisine güvenilen ve kritik bir anda bu güveni haksız çıkaran bir eylem içine giren kimsedir. Kavramsal olarak Ethem böyle bir tanımın çok dışına çıkıyor.

Triumvira oluştuktan sonra kemalist yönetimin Ethem'e bakışı güvenmekten çok dayanmayı anlatıyor; 1920 yılı sonları yaklaşınca kemalist triumvira için, Ethem'in sonu gelmiş oluyor. Ethem'in temizlenmesi gerek; ancak çok yüksek bir prestij sahibi olduğu için yalnızca tehlikesiz hale getirilmesi yetmiyor ve imajının da silinebilmesi için «hain» damgasının yapıştırılması zorunlu görülüyor.

Osmanlı dönemi bakanlık müsteşarı İsmet Bey'in bir provokasyon uzmanı olduğu anlaşılıyor. Ali Fuat ise çabuk etkilenen ve güçsüz bir subay olarak görünüyor. Mustafa Kemal, daha sonraki yıllarda, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat'ın Osmanlı üniforması yerine Kuvayi Milliye giysisiyle dolaşmasından yakınıyor ve Mustafa Kemal'in, sol içindeki Truva Atı sayılabilecek olan Yunus Nadi ise Fuat'ı «yüzü yumuşak» bir asker olarak niteliyor. Bütün bu değerlendirmeler içinde Çerkes Ethem'e yönelik provokasyon planlarının uygulamaya konması için Ali Fuat'ın görevden alınarak İsmet'in getirilmesi bir zorunluluk oluyor.

Devam ederken bir noktanın altını çizmek gereğini du-

yuyorum; resmi tarih yazımının hiç bir yerinde Çerkes Ethem'in Helenler ile birlikte Türkiye'ye karşı silah kullandığı iddiası yer almıyor. Bunun yerine ima var; resmi tarihte sınırlı bir ima, kemalizmin çığırtkanları tarafından kanıtlanmış bir gerçeğe dönüştürülebiliyor. İttihat ve Terakki'den solculuğa, solculuktan kemalizme, kemalizmden Hitler Almancılığına dönen Yunus Nadi, Çerkes Ethem ile ilgili olarak tarih bilgisini en çok bulandıran ve bozan kimsedir. «Çerkez Etem» adını taşıyan anı-kitabı, Çerkez ile ilgili falsifikasyonun temel belgesi durumundadır.

Bunlar olumsuz anlamda ideolojik yazılardır; mutlaka doğru ile yanlış içiçe olmak zorundadır. Yunus Nadi, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi tarafından yayınlanan kitaplarda olduğu gibi, yapılan bir ordu değiştirme operasyonu olduğunu görüyor ve bu sırada sorunu «ne yapılmak lazımsa yapılarak biran evvel yekpare bir ordu kuvveti vücude getirilmek zaruriydi» diye ortaya koyuyor[88]. Yunus Nadi, «bu ordu muntazam, ilmi ve fenni bir ordu olmalı, Yeniçerivari birşey olmaktan artık ve biran evvel kurtulmalıydı» diye devam ediyor; kuşkusuz, yeniçeri ordusunun bozulmuş ancak düzenli bir ordu olduğunu unutuyor. Üstelik savaşın pek çok yerinde başarısız olan da düzenli ordudur ve buna karşılık, Kurtuluş Savaşı'nda o zamana kadar tek başarılı sonuç partizan kuvvetleriyle sağlanıyor. Bu sonuncu gerçeklik, Yunus Nadi'nin sözleriyle, «gerçekten içinden çıkılması biraz zor görülen bir vaziyet» yaratıyor ve Yunus Nadi, buradan, şöyle devam ediyor: «Ali Fuat Paşa iyi asker olmasına rağmen Çerkes Ethem Beyler'le dostça münasebetlerde bulunan, yüzü yumuşak bir komutandı. Bu işi kendisinin başaramayacağına ve hatta bu işe kendisiyle teşebbüs edilmesinin belki asla muvafık bile olmayacağına kuvvetle hükmedilmişti.» Bu sözler, kemalist ideolojinin en açık versiyonunu veriyor; benzeri, Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yazılan tarihlerde de tekrarlanıyor.

Geçkin yaşında, emeklilik döneminde Kurtuluş Hareketi'ne katılan ve Sivas Kongresi'ne katılan İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu Ali Fuat gerçekten ancak «aciz» sözüyle

anlatılabilecek bir kimliğe sahip görünüyor; Amasya Yarını içinde Kemal ve kurduğu triumviranın bütün örselemelerinden sonra kendisine verilen mevkii ilk önce kabul eden kimsedir (*). Ethem'in tasfiyesi için Batı Cephesi'nden alınması zor olmuyor; 8 Kasım 1920 tarihinde, Moskova'ya elçi olarak gönderilme önerisini kabul ediyor. Üç anı kitabında da böylece ayağının kaydırılmakta olduğunu anladığı izlenimini veren bir tek satır bulunmuyor. Fakat Ali Fuat'ın Batı cephesinden çekilmesi, bir barajın kapılarının açılmasına benziyor; tasfiye hızla uygulamaya konuyor. 23 Kasım 1920 tarihinde, Simav'da düzenli ordu komutanlığı kuruluyor ve İsmet, Çerkes kuvvetlerine, envanter çizelgeleri göndermeye başlıyor. Tahrik, büyük bir soğukkanlılıkla geliştiriliyor.

Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerek; İsmet'in anılarında Mustafa Kemal'in hem mutlak olarak ve hem de kendisine göre daha atılgan olduğu düşüncelerini hiç gerçekçi bulmuyorum. Kemal, kazanacağından çok büyük ölçüde emin olduğu politik kavgaların adamıdır; yer yer İsmet daha büyük riskler alabiliyor ve aynı zamanda soğukkanlılıkla bekleyebiliyor. Kemal, İngilizce söyleyişle, playing safe alışkanlığında bir kimse olduğu için, hep riski minimize etmeden yana bir eğilim gösterdiğinden çok zaman bir taşla iki kuş vurmak istiyen, ne yapacaklarsa, Ethem ve kardeşini de beraberinde Moskova'ya elçilikle götürmesini Ali Fuat'a öneriyor ve Ali Fuat da bunu gerçekleştirmeye çalışıyor (**). Büyük tepkiler ortaya çıkıyor.

(*) «İşte Moskova Sefareti bilhassa bu düşünceden doğmuştu. Nitekim Ali Fuat Paşa'ya Çerkes Ethem ve Reşit Beyler'i de Moskova'ya beraber götürebileceği ve buna muvaffak olursa, pek alâ olacağı anlatılmıştı.»

Yunus Nadi, Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955, s. 21.

(**) Cepheden Hacı Şükrü, komutan ve milletvekili olarak, Mustafa Kemal'e bir yazı gönderiyor ve bu Harp Tarihi arşivlerinde yer alıyor. Bu arşivi, emekli albaylar, «özet» olarak şöyle çözüyorlar: «Ethem Bey'in Ali Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gideceği cephe ve cephe gerisindeki halk arasında dedikoduya yol açmış ve bu gibi kimselerin muhitimizden uzak-

Çerkes Ethem, en azından; Ankara'daki triumvira kadar deneyimlidir; bunun bir tasfiye niyetini içerdiğini anlamakta güçlük çekmiyor. Anlamasa bile arkasından gelen bütün müdahaleler, Ankara'nın, Çerkes Ethem partizanlarıyla bir gövde gösterisine kararlı olduğunda hiç kuşku bırakmıyor. İsmet, daha sonra Ali İhsan Sabis'e uyguladığı yöntemi önce Çerkes Ethem'de deniyor; Ethem'i silahlı başkaldırıya zorluyor. Ethem ve arkadaşlarını bir silahlı çatışmaya zorlamak için de, yaptıkları her işi kötülemeye, aldıkları her karara karşı çıkmaya başlıyorlar; bunlar arasında, Kütahya Kadısı Asım'ın bölge dışına çıkarılması kararı da var. Partizan kuvvetlerinin bu kararına İsmet itiraz ediyor; Çerkes tarafı bu itirazı anlamakta güçlük çekiyor. Çünkü Asım bir gericidir ve bölgede kalmasının 31 Mart'ı yaratan Derviş Vahdettin'in tekrarı anlamına geleceğini İsmet'e bildirmelerine karşın sorun çıkarmak isteyen İsmet Bey bunda da inat ediyor.

Çerkes partizan hareketine yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi vergi toplamak ve savaşın mali yükünü, bütün zenginlere yüklemektir (*); bunun dışında anında cezalandırmalara da itiraz ediliyor. Partizan kuvvetleri ko-

---

laştırılmasından sonra diktatörlük ilan edeceğiniz kanısını meydana getirmiştir. Tarafınızdan böyle bir teklifin yapılmayacağını affınıza sığınarak soranlara bildiriyorum. Bununla beraber sizin böyle bir teklife taraflı olmadığınızı, sırf Fuat Paşa'nın samimiyet ve hususiyetine dayanarak teklifte bulunduğunuzun alakalılara duyurulmasını pek uygun görüyorum.»

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt, Batı Cephesi 3 ncü kısım, Ankara, 1966, s. 70.

(*) Yunus Nadi, Ethem Bey için, kemalist makamın savcılık iddianamesini yazmayı üstlenmişe benziyor.

«Hatta Kütahya livasıyla biraz ilerisindeki cephe boyu, adeta hususi bir hükümet halinde bu Seyyar Kuvvetler Kumandanlığı'nın malikanesi gibi bir şey olmuştu. Orada bu kumandanlık vergi alıyor, para tahsil ediyor, adalet icra ediyor, asker alıyor ve bırakıyor, hülasa nasıl isterse ve işine nasıl gelirse öyle hareket ediyordu.»

Yunus Nadi, Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, op. cit., s. 18-19.

mutanlığı asker kaçaklarının, ihaneti görülenlerin, yalpalayanların, anında ve birlik içinde yargılanarak cezalandırılmamaları halinde bir etkisi olmayacağı görüşünü savunuyorlar. Ancak bütün bunlar, Ankara'nın güçlü kararlılığını etkilemiyor; Ankara, her ne pahasına olursa olsun, yoluna bakılmaksızın, partizan kuvvetlerinin yok edilmesine karar vermiş görünüyor.

Ethem'in bütün bunlar karşısında tutumu ikirciklidir ve tüm ikircilikli tutumlar türünden belli bir trajik öz içeriyor. Hem meydan okuyor ve hem de uzlaşma yolları arıyor. Bu tutumun gizi, ancak, tasfiye operasyonunun sonunda çözülebiliyor; meydan okumalarla, Ethem Bey, kaçınılmaz görünen çatışmayı önlemeye çalışıyor. Çatışmayı önleyemeyince, ciddi bir çatışmaya girmeden ve birliklerine Türk tarafına katılma tavsiyesini yaparak düşman kuvvetlerden geçiş istiyor.

Gizin çözümü bu kadar mı; bu kadar olmayabileceğini düşünmek durumundayım. Bolşevikler'in yaptıkları ittifakı bozmalarını güçlü bir ihtimal olarak düşünebiliyorum; bu noktayı ayrıca ele almak zorunluluğunu duyuyorum. Şimdiki sorunum, «hain» kavramının teorik cephesini irdelemeyi sürdürmek oluyor. Ethem Bey, adı üzerinde, Çerkes'dir; Türkler'in «kendi» kurtuluş mücadelelerinde hain'i, kendilerinin dışından çıkarmalarının imkansızlığına parmak basmak zorunluluğu ortaya çkıyor. Bu, bir teorik çözümsüzlük olmasının yanında olağanüstü büyük bir kolaycılığı gösteriyor.

Her halk ya da ulus haini de, kahramanı da kendisinden çıkarmak zorundadır.

Türkler'in bir Çerkes Kahramanı'ndan hain yapmaları imkansızdır.

Çerkesler, kölesi ve cariyeleri ve aynı zamanda yiğidi ve direnişçisiyle ünlü bir halktır. Çerkesler, kendilerine, Adığe diyorlar; diğer pek çok dilde ise «ç» harfinin «s» veya «k» seslerine dönüşümden doğan çeşitlilikle hep Çerkes, Sirkazyan ve benzeri biçimde çağrılıyorlar. Kökenleri ve Adığe'nin anlamı tartışmalıdır; «hemşehir» veya «hemmillet» anlamına geldiğini ileri sürenlerin yanında

«Karadenizli» anlamını verenler de bulunuyor. «Diller Dağı» Kafkasya'da, Karadeniz kıyısıyla Kuban arasında yaşıyorlar.

Savaşta «demokrat» ve barışta çok düzenli bir yaşama sahiptirler; savaş sırasında komutanlarını seçimle görevlendiriyorlar. Kendi aralarında önce asiller ve halk olmak üzere iki büyük düzene ayrılıyorlar; daha sonra bu düzenler de kendi içlerinde işlevsel ayrımlara uğruyorlar. İlk Çerkes Tarihi yazarı Şora Noghumuka, bu iki düzenin alt ayrımlarıyla birlikte toplam dokuz katman sayıyor; en yukarda sadece erkeklerden oluşan ve en asil sınıfı meydana getiren «Tlakuleş» ve en altta da, uşak ve hademeleri kapsayan «Vune ut» yer alıyor[89]. Erkekerin Çerkes milleti içinde ayrı bir yeri var; kadınlara karşı tam bir egemenlikleri ve üstünlükleri kabul ediliyor.

Kadınlar, Çerkes erkeklerinin eşlerinden daha çok cariyeleri gibidirler; erkekler, eşlerinden sonsuz itaat beklemeyi öğrenerek büyürler. Erkek, karısından memnun değilse, her zaman babasının evine gönderme hakkına sahiptir. Kadınların erkeğe köleliği, erkek öldükten sonra da geçerlidir; kocasını kaybeden bir Çerkes kadını, ölümden sonraki kırk gün, her gün mezar başına gitmeye ve mezar başında «mezar başında duruş» denilen bir süre geçirmeye mecburdur[90]. Bunlar, kuşaktan kuşağa eğitim yoluyla aktarılan ve katı bir disiplinle uygulanan törelerin bir bölümü oluyor.

Savaşçıdır; töre ve geleneklerine son derece bağlı görünüyorlar. Bu bağlılık, ancak belli eğitim kurumlarıyla kendisini sürdürebiliyor. Çerkesler'de dünyaya gelen bir prensin, Pşi, asil bir ailenin, verk, yanında eğitilmesi esastır. Kadının, evlilik, cinsel yaşam için eğitilmesi de katı bir kurala bağlanmış görülüyor; kız babası, kızını kocasının evine gönderirken yanına bir de deneyimli bir hanım koyuyor; «yıl boyunca» adı verilen bu kadın genç gelinin yanında kalarak onu yeni yaşamının inceliklerine hazırlıyor ve sürekli eğitiyor. Aynı biçimde, eğer bir katil, öldürdüğü aile ile barışmak isterse, bu aileden bir çocuğu alarak eğitmek ve yetiştirmek yükümlülüğündedir; eğitimin ya-

şamın her yanında kurumsal ve önemli bir yere sahip olduğu görünüyor.

Müslümanlığı çok geç kabul eden bir millettir; rusifikasyona ve Çarlık boyunduruğuna girmemek için en uzun direnişi gösteren bir kavim oluyor. Çok geç müslümanlıkları Rusya'nın Kafkasya'yı aşarak daha güneye inme tarihiyle çakışıyor; Kafkas dağlarında direnişin çeşitlerini sergiliyorlar.

Ancak giderek güçlenen ve her on yılda bir Doğu halkını yutan Rusya İmparatorluğu karşısında sonsuza kadar dayanmaları mümkün olamıyor; 1861 yılında Kafkasya'yı ziyaret eden İkinci Aleksandr Çerkesler'e, «ya gösterilecek yerlere ya da Türkiye'ye göçün» diyor; bu dirençli halkı yurtlarından atmak isteyen Çarlık Rusyası ise, 10 Mayıs 1862 tarihinde, Petersburg'da toplanan bir özel komisyon aracılığıyla, «askeri ve siyasi bir tedbir olmak üzere Çerkeslerin tehcirine» karar veriyor.

ETHEM BELGELERİ

A — «Milli Kahraman» Ethem

Ethem, Kurtuluş Mücadelesi'nin başında resmen «Milli Kahraman» sayılıyor. Başta M. Kemal, herkesin büyük saygısını çekiyor. Zamanındaki kayıtlar bunu açıkca gösteriyor.

1 — «Milli Kahramanımız Ethem Yoldaş»

Seyyare-i Yeni Dünya'da şu haber yayınlanıyor:

«Dün Kuvvay-i Seyyare muhabir-i mahsusumuzdan aldığımız telgrafnâmede, Milli Kahramanımız Ethem Yoldaş kuvvetlerinin karşısında bulunan Yunanlıların .....:..... mağlûp ve münhezim olarak bütün hatt-ı harp üzerinde ric'at eylemekte olduklarını nâtık bulunmaktadır. Dünkü

hususi haberlerimiz meyanında dahi derc eylemiş olduğumuz veçhile, Kuvvay-i Seyyare'miz ..... gibi, Uşak'a iki saat mesafeye kadar tekarrup eylemiş ve diğer koldan bir Yunan fırka-i hususiyesini târümâr eden Ethem Yoldaş kuvvetleri Simav, Demirci üzerinden ve Hisarköyü vâdisinden de Kula, Sındırgı, Borlu istikametlerine sarkmışlardır. Gerek muhâbir-i mahsusumuzun ve gerek selâhiyetli zevâtın bu babda verdikleri mâlûmâta nazaran: Kuvvay-i Seyyare'nin mütevâliyen vâki olan muhacemeleri önünde mecbur-ı ricat ve inhizâm olan düşmanın bugün yarın (Salihli - Akhisar) hattı üzerine çekilmeye mecbur olacağı anlaşılmaktadır ve Uşak'ın dahi bu arada işgal edileceğine tabii nazarı ile bakılmaktadır.»

2 — Kemal Paşa'dan Bir Telgraf

Kütahya'da Kuvay-i Seyyare Kumandanı Ethem Beyefendi'ye

25 Kanunuevvel 336

«İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yola çıktıkları bildirilen Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin karşılanmasına meclis azalarında bir heyetin gönderilmesi ve bu heyet arasında da sizinle benim de bulunmaklığım arkadaşlar tarafından uygun ve muvafık görülmüştür. Rahatsızlığınıza rağmen hususi trenle acele Ankara'ya dönmenizi bekliyorum.»

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

3 — Kemal Paşa'nın Hassasiyeti

Kütahya'da Grup Kumandanı Miralay Kazım Beyefendi'ye

27 Kanunuevvel 336

«Hasta halinde Ethem Beyefendi'yi gece yol-

culuğuna teşvik eden Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey'in cezalandırılmasına arkadaşlarca karar verilmiştir. Ethem Bey'in bu gece yolculuğundan ne kadar müteessir olduğunu ve halen sıhhat ve afiyetinin nasıl bulunduğunu lütfen telgrafla bildiriniz.»

Mustafa Kemal

B — Devrim Ordu Üzerine

Ethem'in tasfiyesinde bir devrim ordusunun oluşmasından duyulan kaygılar önemli bir rol oynuyor. Ethem kuvvetlerinin Yeşil Ordu adıyla yeniden örgütlenmesi ihtimali bu kaygıları artırıyor. Ethem'in Dünya Gazetesi'nde yayınlanan anıları Ethem partizan kuvvetlerinin yapısı hakkında bilgi veriyor.

4 — «Bolşevik Taburu»

«Şu arada Bolşevik Taburu hakkında da izahat vereyim: Atlı piyade namı verilen hafif süvari teşkilatını haiz kuvay-ı seyyare fırkası ve kıtaları arasında 'Bolşevik Taburu' adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis kıtasını ekseriyetle Karakeçili aşireti efradından mürekkep olarak Eskişehir Müdafaa-i Milliye Teşkilatı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, harpçi olmaktan ziyade hakikaten bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu harp aleyhine teşvik kaabiliyetinde birisi idi. Son zamanlarda muharebeden bıkmış askerlerini hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden fevkalade tahsisat vermekte idim. Tabura nam, bu kumandan yüzünden verilmişti.»

5 — Mahkumlardan Bir Tabur

«Kütahya ve buraya bağlı yerlerde bulunan hapishanelerde yatan mahkumların bir hayli yekun tuttuğunu mutasarrıfla konuşurken öğrenmiştim. Bunlardan faydalanmayı düşündüm, kendilerine haber yolladım, bazı şartlar ileri sürdüm. Bunlardan dört yüz kadar cürüm sahibini ertesi gün serbest bıraktırdım. Hepsini Kütahya'da topladım. Kendilerine silah, cephane verdim. Bunlardan başka gönüllü olarak kurulan 150 kişilik bir kuvveti de hapishanelerden çıkanlara katarak bir tabur teşkil eyledim. Kumandan olarak da tecrübeli kumandanlarımdan Tesalyalı Hafız Bey'i tayin ettim. İhtiyat subaylarından lüzumu kadarını da maiyetine verdim.»

«Taburun ekserisi, yıllarca mevkuf kalan canilerdi. Bunlara vaadim, düşmanla fedakarane savaştıkları takdirde, en yakın ve müsait zamanda geri kalan mahkumiyet müddetlerini af ettirmekti.»

6 — Ordu'da Beslenme ve Barınma ve Cezalandırma

«Seyyar haldeki kuvvetlerimin iaşelerini kendi usulüm üzere temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk ve işgalden sonra da Redd-i İlhak ve daha sonraları Müdafaa-i Milliye cemiyetleri vasıtasiyle askerlerimi besletirdim.»

«Maaşlarımı da bu cemiyetler vasıtası ile verirdim. İşgalden önce Yunan tehlikesi belirdiği vakit İzmir Valisi Rahmi Bey'den elli bin lira ve isyanları bastırma sırasında Adapazarı tüccarlarından Arapzade bilmem kimden elli bin lira almıştım. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tüt-

mak, itilaf devletlerinin işgalleri altındaki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephane alabilmek için bana para lazımdı.»

«İdam hükmü benim yazdığım zamanların zaruri icaplarındandı. Bununla beraber ikinci, üçüncü derecedeki cürüm sahiplerinin idam edilmelerine asla taraftar olmazdım. Daha ziyade islah edilmeleri cihetine ehemmiyet verirdim. Düzce ihtilal heyeti azasından Sefer Bey için bazı şefaatçılar bana gelmişlerdi. Kendilerine cevabım: 'Hüküm ve af keyfiyeti, vicdanından başka bir şey tanımayan divan-ı harbe aittir' demiş ve 'divan-ı harbin adli olan idam hükmünü imzalamıştım.»

«Yozgat şehrinde ele geçirilen teşvikçi ve tahrikçilerden 12 kişi muhakemeleri yapılıp asıldılar. Bunlar arasında Yozgat Hakim-i Şerisi ile kuvvetlerimiz arasında Düzce'de yalvarışları kabul edilerek alınmış bulunan Abaza Rıfat Bey müfrezesinden dört kişi de bulunuyordu. Bunlardan başka, bizzat Abaza Rıfat Bey dahil olmak üzere, dört kişi de maznun olarak tevkif edilmişlerdi.»

«Rıfat Bey müfrezesinden idam olunanların cürmü, şehir içinde ilk müsademe gecesi kargaşalıktan istifade ederek, Rıfat Bey'in müsaadesiyle bazı evlere girip sahiplerini tazyik etmek ve bu suretle bir kaç yüz liralarını almaktı. Aynı zamanda bir Ermeni kızının bikrini izale eylemekti.»

C — Savunma ve Suçlama

7 — Bir Savunma

Düzce'deki gerici isyanının liderlerinden olan ve Ethem tarafından idam edilen Berzeg Sefer Bey'in soyundan Sefer Berzeg, kitabında, Ethem'i kısmen suçluyor. Sefer Berzeg, Berzeg Sefer Bey'i anlatırken şunları da yazıyor:

«Ancak Damat Ferit Paşa'nın tekrar iktidara gelmesi ile İstanbul Hükümeti'nce Şeyhülislam fetvaları ile de kışkırtılan Kafkas göçmenleri arasında Kuvayı Milliye'ye karşı silahlı eylemlerin de başlaması üzerine, halktan gelen bu hakarete katılma zorunluluğunu duydu. Kişisel nüfuzuyla Maan Koç Bey, Maan Ali Bey, Kesebir Abdulvahap Bey gibi yöredeki Kafkas göçmenlerinin ileri gelen kişilerini bir araya getirerek Düzce'de geçici bir yöresel yönetim kurdu ve düzeni sağlamaya çalıştı. İstanbul ile, Ankara'daki Kuvayı Milliyecilerin bazılarıyla ve Adapazarı'ndaki Karzeg Sait Bey ve arkadaşları ile ilişki kurdu. Ankara Hükümeti'nce yöreye gönderilen Refet Bey ve Pşevu Ethem Bey gibi Kuvayı Milliye Komutanları ile de görüşerek kardeş kavgasını önlemeye çalıştı. Dörtbin Çerkes atlısı ile Kuvayı Milliye'ye katılacağını bildirdi ve önerisi kabul edildi. Buna karşın, yapılan anlaşmalara uygun olarak ve hiç bir direnme ile karşılaşmaksızın Düzce'ye gelen Pşevu Ethem Bey tarafından, arkadaşlarıyla birlikte asılarak idam edildi (27 Mayıs 1920).»

8 — Bir Suçlama

Sürekli konum değiştiren, ancak her zaman bulunduğu yerde Kemal Paşa'nın bir Truva Atı rolünü oynayan Yunus Nadi, Çerkes Ethem'in tarihsel savcısı konumundadır.

«Yozgat ve havalisi isyanlarının bastırılıp söndürülmesinden dönen milli kuvvetlerin, beraberlerinde ganimet olarak pek çok eşya ile beraber sürülerle her cins hayvan da getirmiş olmaları, Ankara'da kötü tesirler yaratmaktan geri durmamış ve bir hayli söylentilere yol açmıştı. Bu eşya ve hayvanların asilere ait oldukla-

rının kati olarak tesbiti kabil olsa, belki de 'layıktırlar, oh olsun' denilip geçilebilirdi. Fakat bunun mutlaka böyle olduğu muhakkak değildi. Belki rastgele herkesin mal ve mülkünün alınmış olması ihtimali daha kuvvetliydi.»

«Milli kuvvetler memlekette bu şekil ve hareketlerini muhafaza ettikçe, Anadolu'da muntazam bir ordu teşkili imkanı bulunamazdı. Çünkü, diğer bir çok sebepler arasında milli kuvvetler efradına 25-30 liradan 60 liraya kadar maaş verildiği söyleniyordu. Bu kuvvetler, bu halleriyle ve serbest tavır ve geçimlerile kendi başlarına bir kuvvet gibi bir kenarda durdukça, ötede, efradına hiç bir zaman, hatta bunun yarısı kadar veremiyeceğimiz muntazam kuvvetleri, ordu kadroları içinde tutmak kabil olmazdı.»

D — İsmet'in Provokasyonu: Simav Komutanlığı

Ethem kuvvetlerini isyana zorlamak için ansızın «Simav ve Havalisi Komutanlığı» kuruluyor. Gerekli tahrik etkisi yaratıldıktan sonra, Ethem'in şiddetli itirazı ile ortadan kaldırılıyor. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi'nce yazılan kitaptan kısa öyküyü veriyorum.

9 — Resmi Gerekçe

«Yunanlılardan geri alınan yerlerde sivil hükümet kuruluncaya kadar halkın emniyetli idaresi için 23 Kasım 1920 de Batı Cephesi Komutanlığınca acele bir teşkilat yapılması gerekli görülmüştü. Çünkü düşmanın çekilmesinden sonra bu gibi yerlerde hükümet memurları bulunmadığından halk nereye başvuracağını bilmez bir halde idi. Hükümet merkezi, gerekli memurlarını, jandarma ve polisini atayıncaya kadar Cephe Komu-

tanlığı sırf halka bir idare mercii olması için 'Simav ve Havalisi Komutanlığı' kurmuştu.»

«Batı Cephesi Komutanının böyle bir tedbiri uygulamaktan diğer bir amacı daha vardı. O da şu idi: Yunanlılar çekildikçe 1 nci Kuvvei Seyyare'ye mensup olan müfrezeler derhal oralara gidiyor, halkı soyuyor veyahut asker yapacağız diye istediklerini alıp götürüyor, bir kısmını da, 'Siz Yunanlılarla birlik oldunuz' diye öldürüyorlardı. Buna benzer daha bir takım sonu gelmez hain hareketlerde bulunuyorlardı. Bunun sonucu olarak, gördükleri hıyanetten, eziyetten bıkan oradaki halk, ya Yunanlılara kendilerini yalnız bırakmamaları için rica ediyorlar, veyahut Yunanlılarla beraber kaçıyorlardı. Bu da olmadığı takdirde, gelen düzensiz şaki kuvvetlere karşı silaha sarılarak cephe teşkil etmek zorunda kalıyorlardı. İşte Batı Cephesi Komutanı, bu zavallı halkın kalbini kazanmak, hayat ve çıkarlarını korumak, düşmanla beraber olmalarını ve kaçmalarını önlemek için biricik tedbir olmak üzere, böyle bir kuvvet göndermiş ve teşkilat kurmuştu.»

10 — Resmi Tarihe Göre İtirazlar

«Çerkes Ethem ve kardeşleri buna karşı çıktılar. Bunun üzerine Çerkes Ethem'in kardeşi Yüzbaşı Tevfik, Simav ve Havalisi Komutanını, yanındakilerle beraber, oradan geri gönderdi.»

11 — Kemal'in Ilımlı Tutumu

«Bu olay Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na intikal etti. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, bunun, anlaşma yolu ile hallini çok arzu etti. Hatta bu nedenledir ki, olayı resmen Bakanlar Kurulu'na ve Büyük Millet Meclisi'ne getirmeden önce kendisinin çözümleyeceğini ümit

ederek girişime geçti. Ankara'dan Ethem ve Reşit'i beraberine alarak Cephe'ye gitti. Oradaki komutanlarla görüştü.»

E — Kurtarılmış Bölgeler ve Simav Komutanlığı

11 Aralık 1920 tarihinde Simav Komutanlığı kaldırılıyor. Kaldırılış emri, kurtarılmış bölgelerin yönetimi üzerinde duruluyor. Komutanlığın lağvı emrinden bölümler veriyorum.

12 — Kurtarılmış Bölgeleri Kim Yönetecek?

«Kurtarılmış olan bölgelerin sivil idaresinin düzenlenmesi ve yürütülmesi, adaletin iyi bir şekilde sağlanması için, Saruhan Mutasarrıfı Azizi çağırmak suretiyle, gerekli yönergeyi verdim. Hükümet kuruluncaya kadar aynı amacı güvenlik altına almak üzere, kurulmuş olan Simav ve Dolayları Komutanlığının bulunmasına artık bir neden kalmadığı için, adı geçen komutanlık beraberindekilerle Eskişehir'e dönecektir.»

«Düşman idaresinden kurtularak idaremize geçen halka, çektiklerini unutturmak Kütahya ve Saruhan Mutasarrıflarının birinci görevidir. Bunun için sivil ve askeri idare çarklarının kendilerine çizilmiş olan yetkiler içinde görev yapmaları ve birbirleriyle samimi bir işbirliği kurarak hizmetin yürütülmesini ilgililerden rica ederim.»

F — Yeni Bir Derviş Vahdeti Üzerine Tartışmalar

İsmet, Simav Komutanlığı konusunda geri adım atmakla birlikte, yeni tahriklerden geri kalmıyor. Ethem tarafı, gerici Kütahya Hakimi Asımı bölge dışına çıkarıyor ve İsmet Bey, buna da

itiraz ediyor. Çerkes Tevfik, verdiği cevapta, Türkiye tarihinde gerici ayaklanmaların sembolü olan Derviş Vahdeti'yi hatırlatarak cephe içinde buna izin verilemeyeceğini bildiriyor.

13 — Savaş Bölgesinde Gericiliğe İzin

İvedidir. *Gediz*

---

19 Aralık 1920

Batı Ordusu Komutanlığına

19 Aralık 1920 H. 18 Aralık 1920 tarihli şifreye:

«Milli Savunma Bakanlığından bildirilen Kütahya yargıcı Asım Efendi'nin Kütahya Bölgesi Komutan Vekili Abdullah Bey tarafından bölge dışına çıkarıldığı ve diğer konular üzerindeki telgraf yazısını aldım.

Abdullah Bey her ne yapmış ise tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmış ve yapmak zorunda idi. Bu sorunun gerekçesi Adalet Bakanlığına arz edilmişti.

Bundan dolayı savaş bölgesi olan Kütahya bölgesinde ikinci bir Derviş Vahdeti'nin ortaya çıkmasına Kütahya Dolayları ve Kuvayı Seyyare Komutanlığı izin veremezdi.

Bundan dolayı adı geçenin geriye dönmesine kesin emir verildiği yüksek katınızdan bildiriliyor. Geri döndüğü halde, ne yazık ki, memleket esenliği adına, ne olursa olsun, idam edeceğimin gerekenlere bildirilmesini rica ederim.»

Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutan Vekili
Mehmet Tevfik

G — Son Sözler

Bu bir trajik durumdur. Çerkes Ethem'in tas-

fiyesine karar verilmiştir. Pratikte hem haklılık izlenimi verebilmek için ve hem de kütleyi kazanabilmek amacıyla zigzaglar çizilebiliyor. Bunlar, kaçınılmaz olanı, engelleyemiyor.

Buraya Ethem'in ve İsmet'in son açıklamalarını alıyorum.

14 — Ankara Meclisi'nde Dalkavuklar

Ankara'da

Kütahya

29 Aralık 1920

Millet Meclisi Başkanlığına

«Bu gelişigüzel harcamalar ve tutkular ile dolu koşullar altında ulusun ve memleketin savaşa katlanma gücü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tutuklandıkları duyulan barış için arabuluculuk yapan kurulun uygun ve elverişli koşullar altında geldikleri halk arasında duyulmuş olduğuna göre bu kurulun serbest bırakılarak barış görüşmelerinin çabuklaştırılmasını memleket çıkarları adına duyururum. Ankara'da toplanan Meclisin ne biçimde toplandığını her halde hepimiz biliyoruz. İlk yaptıkları da bu yoksul milletin sırtından kendilerine senede üç bin liradan fazla ödenek koymaları olmuştur ki, senede içlerinden yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavukluğu huy edinmişlerdir. Gelen yüksek kurulun hemen İstanbul'a geri gönderilmesi önemle bilgilerine sunulur.»

Kuvayı Seyyare ve Kütahya Yöresi
Genel K.
Çerkes Ethem

15 — Dinini ve Milliyetini Yunana Teslim Eden Ethem

Eskişehir - Garp Cephesi Karargâhı
23/1/37

TAMİM

Açık Telgraf

Dinini ve milliyetini Yunanlılara teslim etmiş olan asi Etem çeteleri şimdiye kadar icra olunan harekât ile ve kuvayi milliye mücahidinin gayz ve nefretleri neticesinde kâmilen ortadan kaldırılmışlardır.

Usatın en son bakayası 22 Kânunusani 37 de Gördes gailesinde Kayacık istikametinde takip edilmiş ve usat Sındırgı, Akhisar, Marmara istikametlerinde dağılmışlardır.

Perakendelerin küçük müfrezelerle takiplerine devam olunuyor. Dağılmazdan evvel Etem, avenesine artık beraber kalamayacaklarını ve Yunana veya orduya teslim olmakta veyahut dağa çıkıp eşkiyalık yapmakta muhtar olduklarını söylemiş ve bunu müteakıp herkes bir tarafa gitmiştir. Etem'in Yunan işgalinde bulunan bir arazide gizli bir mıntıkaya gizlendiği tahmin olunuyor. Etem'in biraderi Tevfik'in bir kısım maiyetiyle Akhisar'a giderek Yunanlılara zelilâne bir surette iltihak ettiği, Reşid'in ise Uşak'da Yunan zabitanına hizmet etmekte olduğu muhakkaktır.

Bu suretle milliyetimizi Yunanlılarla müştereken simsiyah bir zulüm ve şakavet içinde mahvetmek üzere tertip olunan iki yüzlü plan, Cenab-ı Hak'kın kahr ve tedmiri ile hem Yunanlıların mağlubiyeti hem Etem'in hüsran ve nikbetiyle hitam bulmuştur. Dahil ve hariçte bir

defa daha katiyen sabit olmuştur ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükümet ettiği vilât ve memalikede milletimiz için dahilî ve haricî istiklâl-i tam dahilinde münhasıran adalet ve fazilete müstenit bir hayat mukadderdir.

23 Kânunusani 37

Türkiye Büyük Millet Meclisi Erkânı harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı
İSMET

---

1 — *Seyyare-i Yeni Dünya, Sayı 58, 22 Kasım 1920.*
2, 3, 4, 5, 6 — *Çerkes Ethem'in Hatıraları, İstanbul, 1962.*
7 — *Sefer E. Berzeg, Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenler, İstanbul, 1990, s. 26, 27.*
8 — *Yunus Nadi, Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955, s. 14 ve 16.*
9, 10, 11, 12 — *Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, VI ncı Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, Ankara, 1974.*
13 — *Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi, Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı 73, Yıl 1975, Belge 1579.*
14 — *Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi, Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı 73, Yıl 1975, Belge 1586.*
15 — *Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi, Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı 58, Yıl 1966, Belge 1320.*

Son Osmanlı yöneticilerinin Ermeni tehciri için aradıkları modeli, Ruslar'ın Çerkes tehcirinde bulduklarını düşünmek için yeterli neden görüyorum. Mirza Bala'nın İslam Ansiklopedisi'ndeki «Çerkesler» maddesinden yapılacak bir aktarma yeterli ölçüde aydınlatıcı olabiliyor. Mirza Bala, Rusça kaynaklara da dayanarak, şu bilgileri veriyor: «Çerkeslerin henüz şiddetle mukavemet ettikleri yıllarda Petersburg'da Çerkes muhacereti ile meşgul bir komisyon kurulmuştu. Mezkur komisyon 10 Mayıs 1862 de, 'askeri ve siyasi bir tedbir olmak üzere, Çerkeslerin teh-

cirine» karar vermişti. Bunun neticesi olarak takriben 100.000 Çerkes dağlardan ovalık kısma göçürülüp Rus ekseriyeti içinde dağınık olarak iskan ettirildiği gibi, 1.500.000 Çerkes de Türkiye'ye sevk edilmek üzere, yurtlarından çıkarılmıştı. Çerkesler, ekilmiş tarlalarını, bağ ve bahçelerini olduğu gibi bırakarak, götürülmesi mümkün eşyaları, sürü ve hayvanları ile birlikte Karadeniz yolu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif şehir ve limanlarına çıkarılıyor ve oradan da imparatorluğun muhtelif yerlerine sevk ve iskan ediliyordu»[91]. Yerlerinden edilen, teknik sözcükle «tehcir edilen» ya da «göçürülen» Çerkes sayısını, Rus kaynakları dört yüz bin olarak veriyor; Çerkesler bir buçuk milyon üzerinde duruyorlar. Ancak taşınmaz mülklerini bırakarak yerlerinden atılan Çerkesler ile Türkiye'ye ulaşanların sayılarında bir eşitsizlik olduğunda her iki taraf da anlaşılıyor. Mirza Bala şöyle sürdürüyor: «Fakat Çerkeslerin asıl iskan mahallerine az bir kısmının vasıl olabildiği, ekseriyetin ise bekleme kamplarında, limanlarda ve yollarda muhtelif hastalıklar ve zaruretler yüzünden mahv ve telef oldukları resmi Rus memurlarının Petersburg'a gönderdikleri raporlardan öğrenilmektedir.» Yollarda Türkler ve Kürtler tarafından öldürülen, ganimet olarak alınan Ermeni ve çocukları bir kenara bırakılacak olursa, Çerkesler, Ermeniler'in yazgısını daha önceden öğreniyorlar.

İstanbul'daki Osmanlı sarayları ve zengin konakları, gerileme döneminden bu yana, böylesine büyük bir «güzel» insan bolluğu ile karşılaşmamıştır; Osmanlı ilerlemesi durunca, Hristiyan köle ve cariye kaynağı kurumuş görünüyor. 1864 Büyük Çerkes Göçü, bu kuraklığın üzerine geliyor; saraylar ve konaklar, Çerkes cariye, dadı ve köle ile doluyor. Orta Çağ'da da esir ticaretine konu olan Çerkesler bu kez zorunlulukla kendileri için kapı arıyorlar. Osmanlı'nın son zamanında, 1877-78 Türk-Rus Savaşı nedeniyle Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan, ancak, terbiye ve güzellik açılarından cariye ve köle değerleri yüksek olmayan Türk, Türkik ve Tatar kökenli müslümanlar bir kenara bırakılacak olursa, Büyük Çerkes Göçü, İstanbul'un belli saray ve konaklarına ve bu arada yükselme

hırsıyla dolu kadrolara Çerkes damgası vurulmasına yol açabiliyor.

İster ulusal ve isterse siyasal, daha önceki çağlarda da dinsel, nedenlerle olsun, göç öncelikle taşınmaz mülkiyetten özgürleşmeyi anlatıyor ve yeni bir toprakta yaşama çabasını simgeliyor. Sadece bu iki neden göçerlerin radikalleşmesine ve düzeni sarsan öğretilere eğilim göstermelerine nedendirler; ancak, mülkiyetin bozucu etkilerine de çok edilgen olmalarının kanallarını da hazırlıyor. Bu açıdan bakıldığında dinsel, ulusal ve siyasal göçmenler, göçlerinin başlarında, normal çizgiye göre çok daha köktenci ve değiştirici ve daha sonlarında ise normal durumdan çok daha düzenci ve tutucu oluyorlar.

Ahmet Anzavur, 1864 Büyük Çerkes Göçü ile Türkiye'ye gelen «Ançok» adlı bir Çerkes ailesinin çocuğudur; Ançok Ahmet Anzavur'un yaşamı, Pşi Ethem Bey'inkine benziyor[92]. Anzavur da Teşkilat-ı Mahsusa'da yetişiyor, becerikli ve cüretli bir Osmanlı subayı olarak göz doldurıyor. Tıpkı Ethem Bey gibi kendiliğinden örgütleniyor; ancak işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni benimsiyor ve İttihatçılığın devamı saydığı kurtuluş hareketine kan kusuyor. İlk önceleri, Güney Marmara bölgesinde, mukavemeti örgütlemek isteyenlerin üzerinde çok büyük bir baskı kurabiliyor. Bu baskı, yine 1864 Büyük Çerkes Göçü ile Anadolu'ya gelerek Bandırma'ya yerleşen bir diğer Çerkes Ailesi'nin çocuğu olan Ethem Bey'in partizan kuvvetleriyle kırılabiliyor.

Büyük Çerkes Göçü, 1870 ya da 1880 yıllarında yeni topraklarda doğmuş, henüz göçmenlikten kurtulamamış, yükselme enerjisiyle dolu, hırslı, atılgan kadrolar demektir; bunlar, Kurtuluş Hareketi'nin her iki yanında yer alıyorlar. Fakat çoğunlukla ilerici taraftadırlar, daha önce gelen Çerkes göçmenlerin de canlanmasına yol açıyorlar.

Kurtuluş Hareketi'nin, başlangıcında, bir numaralı adamı Hüseyin Rauf'tur; Abaza kökenli Rauf, 1881 yılında İstanbul'da dünyaya geliyor. Rauf, Kemal gibi sonradan yakıştırılan bir kahramanlık sıfatıyla değil, «Hamidiye Kahramanı» olarak mücadeleye katılıyor; geçmişindeki siyasal

girişim ve adımlar, Kemal'inki türünden sonradan yazma değil, gerçek görünüyor. Deniz Subayı olmasına karşın Harekat Ordusu'na gönüllü olarak iştirak ediyor ve İstanbul'un «ikinci fethi» içinde yer alıyor. Balkan Savaşı sırasında Hamidiye savaş gemisinin komutanlığını yapıyor ve kendi insiyatifiyle Hamidiye'yi Akdeniz'e açarak korsanlık savaşları düzenliyor. Teşkilat-ı Mahsusa'da yer alıyor ve Irak ve İran'da islam ihtilal hareketlerine girişiyor. Ayrıca Mütareke zamanında kurulan Kafkas politik örgütlerine giriyor; her haliyle bir Osmanlı ihtilalcisi resmi çiziyor.

Bahriye Nazırlığı yapmış olmasına, Brest-Litovsk barış görüşmelerine, Mondros Mütarekesi'ne imza atmasına, Trabzon'da Kafkasyalılar ile Osmanlılar arasındaki barış görüşmelerini yönetmesine karşın, zamanı gelince, Osmanlı donanmasından emekli oluyor ve önce Bandırma yöresine uğradıktan sonra, bir sivil ihtilalci olarak Amasya'da Mustafa Kemal ve diğer Amasya Yaranı ile buluşuyor. Amasya'da buluşanlar içinde en şöhretlisi Rauf, ve elinde en büyük gücü bulunduran da, o sırada Erzurum'da olan ve Amasya görüşmelerine telgrafla katılan, Kazım'dır; her ikisinin de liderliğin kendi ellerinde kalacağından güvenli olduklarından hiç kuşku duymuyorum. Kemal, o sırada Kurtuluş Mücadelesi'ne katılmaya ısrar üzerine razı olan ve bir ölçüde de «kerhen» katılan bir komutan durumunda görünüyor; ancak sürekli olarak birinci adam adaylarını tasfiye politikası izliyor. Anadolu'ya geldiği takdirde birinciliği alacağı kesin sayılan Enver, Rauf ve Kazım, Kemal'in tasfiye listesinin başlarını tutuyorlar. İsmet ise ikinci adamları tasfiye ile meşgul oluyor; fakat, birincilikteki şansını kaybederek ikincilikte İsmet'in önünü kapatacak olanlar da, bu listeye girebiliyor. Rauf, bu kategoridedir.

Rauf, geniş anlamıyla, Çerkes'dir. Anılarında «Ethem Bey'e gelince ben bu zatı şahsen tanıyordum» diye yazıyor. Üstelik iyi tanıdığı anlaşılıyor ve şunları ekliyor: «Bu sırada İran'ın Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda hizmeti ve yararlığı görülmüştü»[93]. Rauf, inançlarına inatçı bir bağlılığı sergiliyor; Kemal Paşa'yla ilişkilerini düzeltmek için önüne çıkartılan bütün fırsatları kabul etmemek ve anıla-

rında, yer yer kemalist tarihten çok farklı bir çizgi tutturmanın yanında Ethem'in ihanetine de hiç bir zaman inanmıyor (*). Amasya'ya gitmeden önce Ethem'e uğrayarak Ethem'i yeni bir mücadeleye yüreklendirdiği konusunda ise bütün kaynaklar birleşiyorlar.

Çerkes Göçü ile Türkiye'ye göçen Pşivu Ali'nin en küçük oğlu Ethem, 1886 yılında dünyaya geliyor ve çok uzun boylu, babasının «çakır» dediği mavi gözlü bir genç olarak büyüyor. Ağabeylerinin Harbiye'ye gitmesine karşılık, şimdiki Astsubay Okulu demek olan Küçük Zabit Mektebi'ne gidiyor ve Cemal Şener'e göre teğmenliğe kadar da yükseliyor[94]. Sencer Kuşcubaşı, kardeşi Hacı Sami, kendi ağabeyleri Reşit ve Tevfik, Hamidiye Kahramanı Rauf gibi savaşken Çerkesler'in izinden yürüyerek Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılıyor ve Irak ve İran'da ihtilalci savaşlarda yetişiyor.

Bu kadarının yeteceğini umuyorum; bundan sonra yazdıklarımı ve başkalarının yazdıklarını tekrarlamak gereğini duymuyorum. Tekrar etmek istediğim şudur: Türkler, hainlerini kendi aralarından çıkarmak zorundadırlar. «Pşivu» Ethem Bey de, Rauf, Bursa bölgesinde ilk kurtuluşçu düzenli kuvvetlerin komutanı «Zeraho» Bekir Sami, ilk dış işleri bakanlarından «Kunduh» Bekir Sami, Büyük Millet Meclisi'nde İstiklal Mahkemesi Başkanı Kel Ali ve arkadaşları tarafından sırtından kurşunlanarak öldürülen Deli Halit Paşa, Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulu-

(*) Türk tarihinin kemalist makamda bozulmasında önemli bir rol üstlenen yarı resmi yazıcı ve Kürt Prensi Bedirhan'ın torunu Cemal Kutay'ın yazdıklarının tek satırına bile itibar etmemeyi öğrenmiş bulunuyorum. Yusuf Büyükbaşaran, Ethem'in Kutay tarafından yayınlanan anılarıyla Dünya Gazetesi yayını anıları üzerindeki bir özel çalışmasını gönderdi; çarpıtma çok açık olarak çıkıyor. Bununla birlikte Rauf'un şu sözlerini Kutay'dan alma zorunluluğunu duyuyorum.

«Eğer Ethem Yunanlılara iltihak edip vatanına karşı harbetme denaatini irtikap etmiş olsa idi (alçaklığını yapsaydı, y. k.) ismi muhakkak muhtelif vesilelerle duyulurdu.»

C. Kutay, Çerkes Ethem Dosyası, I. Cilt, İstanbul, 1977, s. 111.

şunda önemli rol oynayan «Pşivu» Reşit Bey, kardeşi Tevfik, Teşkilat-ı Mahsusa'yı bir örgüt haline getiren Kuşcubaşı Eşref, kardeşi Hacı Sami, Kemal'in yakın arkadaşlarından «Hatko» İsmail Canbulat, Anadolu'da komünizan hareketi geliştirenlerden Hakkı Behiç, Şeyh Servet türünden Türkiye'nin yenilikcilik savaşına ve kurtuluş mücadelesine katkıda bulunduktan sonra tasfiye edilen Çerkes ve Kafkasyalılardan birisidir. Kavramsal olarak burada «hain» aramak imkansız görünüyor.

Sorularla devam ediyorum: Çerkes partizan kuvvetleriyle bolşevikler arasında bir bağ var mıdır? Bu soruya, belgelere dayanarak, net bir cevap verebilecek durumda değilim; ancak, mantıksal ve tarihsel olarak böyle bir bağı güçlü bir ihtimal olarak görüyorum. Sovyet kaynakların, kısa bir zaman, Çerkes kuvvetlerini överken kemalistlerin başarı kazanması üzerine en ortodoks kemalisti bile geride bırakan bir şiddetle hücumlar düzenlemelerini de böyle bir bağlantının kanıtlarından birisi sayıyorum; Sovyet pratiğinden çıkan bir usül oluyor. Ayrıca Sovyet kaynaklarının Yeşil Ordu'yu göklere çıkartırken Çerkes'i mahkum etmelerindeki tutarsızlık da ancak böyle bir bağın varlığıyla açıklanabilir; çünkü, Çerkes'in partizan kuvvetlerinin dışında bir Yeşil Ordu birliğinden bahsetmek tam bir cehaleti gösteriyor.

Bolşevikler ile Çerkes Ethem kurmayları arasında bir bağlantının araştırılmasında Eskişehir çok önemli bir yere sahiptir; Ethem Hareketi'nin politik merkezi Eskişehir'dir. Seyyare-i Yeni Dünya burada yayınlanıyor ve Eskişehir'in güçlü sol havasından çekinen Kemal Paşa, bir süre sonra Ankara'ya taşınmasını sağlıyor. Eskişehir, Rusya'dan gelen ve çoğu tatar göçmenlerin pek yoğun olarak yaşadıkları bir bölge olarak dikkati çekiyor ve çeşitli incelemelerden Bolşevikler'in de önem verdikleri bir yöre olduğu anlaşılıyor.

Eskişehir, Trabzon ile birlikte, komünizan ve komünistlerle işbirliğine eğilimli İttihatçıların güçlü oldukları yörelerdir; buralardaki Bolşevik çalışmalarını, 1923 yılında yayınlanmış bir kaynaktan aktarmak istiyorum[95]. Her zaman

bulunmasının güçlüğü ve diğer araştırıcıların da doğrudan yararlanmalarını sağlayabilmek amacıyla aktarmayı yazıldığı dilde yapıyorum.

«On (Bolşevikler, y.k.) a pretendu, sans preuves certaines, qu'ils avaient des agents aux Congrès d'Erzeroum et de Sivas. Ce qui est bien démontré, c'est qu'ils s'installent á Trébizonde et y fondent deux journaux: l'un de langue Turque, le Selamet, l'autre de langue Gruque, l'Epokhi. Les résultats de cette premiere enterprise sont à peu près nuls. Les agents de Moscou font un nouvel essai à Eski-chéir, ou vivent de nombreux Tartares émigrès de Russie: İ'ls y achétent un petit journal, le Kouroultaï, et commencent a' exposer les doctrines communistes. Cette, propaganda agit sur les émigrès, mais laisse les Turcs indigenes parfaitement indifférents.»

Pernot, Bolşeviklerin, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde adamları olduğu iddiasının ciddiye alınmaması gerektiğini düşünüyor; Trabzon ve Eskişehir'de ise somut veriler var. Trabzon'da Türkçe «Selamet» ve Helence «Epohi» dergilerinden başka, Eskişehir'de «Kurultay» ile komünist propagandası yapılıyor; Tatar göçmenlerinin bulunduğu Eskişehir'deki propaganda daha çok göçmenlere yöneliyor.

Bir diğer Fransız araştırmacı Dumont da, Eskişehir'in Türkiye solundaki önemli yerine dikkat çekmekten geri kalmıyor. P. Dumont, «La Revolution Impossible», «İmkansız Devrim» adını verdiği incelemesinde, benim daha sonra üzerinde duracağım Yeşil Ordu ile ilgilenmekle birlikte, Eskişehir'i de, Sovyet Cumhuriyeti düşüncesine yatkın Anadolu kentleri arasında sayıyor (*). Dumont'un araştırma-

(*) «Les ports de la mer Noir-Trabzon, Samsun, Rize, Hope- et certaines villes 'industrielles' de l'interiour comme Burse et Eskişehir semblent avoir été particulièrment favorables à la Rèpublique des Soviets et a orientations doctrinales xue celle-ci proposait.»

Paul Dumont, «La Révolution Impossible», Les Courants d'Opposition en Anatolie 1920-1921, Cahiers du Monde Russe et Soviètiques, XIX (1-2) Janvier-Juin, 1976, s. 143.

sına göre Trabzon, yine de komünizan ve Enver Paşacı hareketlerin en çok canlı olduğu bir merkez olarak görülüyor; 1920 yılının 1 Mayıs Gösterileri'nde, yabancı misyon raporlarının bilgilerinden anlaşılıyor, yüzlerce «aşağı tabakadan» insan, Lenin ve Enver Paşa'yı alkışlarken İngilizleri ve Grekleri takbih ediyor.

Dumont'un ortaya çıkardığı bilgilere göre aynı zamanlarda Bursa'da «Millet Yolu» doğrudan doğruya Bolşevik propaganda yapıyor ve köylüleri, büyük mülk sahiplerinin mülklerine el koymaya tahrik ediyor. Bolşevik propagandacılara inanılacak olursa, Dumont böyle yazıyor, komünistler Ankara'dan başka Eskişehir, Bandırma, Bayburt ve Gümüşhane'de de duruma hakimdirler.

Eskişehir, Dumont'ın yazdıklarına göre, kemalist kuvvetlerin bir harp sanayii bölgesidir; 1920 baharında Şerif Manatov burada bir konferans veriyor ve sosyalizmi savunuyor. Paul Dumont, Yeşil Ordu'nun en önemli katılımı da Eskişehir'de sağladığına işaret ediyor. Bütün bunlara ek olarak Çerkes Ethem Partizan kuvvetleri ile bağlantılı olarak ilk adı «Arkadaş» olan ve daha sonra «Seyyarei Yeni Dünya» olarak değiştirilen yayın organı da Eskişehir'de çıkmaya başlıyor.

Manatov'un Eskişehir'de bulunması Bolşevik bağlantısı için yeterli bir işaret sayılabilir; buna bir başkasını ilave etmek mümkün görünüyor. Bu bağlantı Ethem Nejat'tır; anne yanından Çerkez olan Ethem Nejat, Fransa ve Birleşik Amerika'da eğitim görmüş bir örgütcüdür. Nejat, 1910 yılından itibaren Eskişehir'de çalışıyor ve Birinci Savaş'ın sonunda Almanya'ya giderek tam bir Kurtuluş'cu olduktan sonra 1919 yılında İstanbul'a dönüyor[96]. Ethem Nejat, Çerkes Ethem'in tasfiyesinin kıvama ulaştığı bir zamanda, bu tasfiyeden habersiz olarak, ikinci adam durumunda, Mustafa Suphi Heyeti ile birlikte Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye girmeye çalışıyor. Bir rastlantı sayamıyorum.

Rastlantı sayılmaması gereken ve hem Ethem Partizanları'nı ve hem de kemalist yönetimin stratejisini açıklamaya yarayan aynı tarihli ve aynı döneme ait bir başka gelişmeden söz etmek gereğini duyuyorum: Bu, İran'da,

Reşt bölgesinde, 4 Haziran 1920 tarihinde Küçük Han'ın ilan ettiği, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'dir[97]. Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kısa bir süre için de olsa, Sovyet İktidarı'nın, Çarlık Rusyası ve Sovyet düzeni sınırları dışında, askeri güçle desteklediği ilk politik örgütlenme oluyor.

Burada yapmakta olduğum çözümleme açısından önemi, Cengeli gerillalarına dayanması, Kurtuluş mücadelesinde pek iyi bilinmemesi ve tam, Azerbeycan'ın sovyetizasyonundan sonra ve Ermenistan'ın sovyetizasyonundan hemen önce ortaya çıkmasındadır. Cengeli gerillaları, tarih sahnesine, ilk kez 1913 yılında çıkıyor; anti-emperyalist bir renk taşıyor ve hem de Büyük Britanya'ya düşmanlık besliyor. Pan-islamist bir programı var ve A. Bennigsen, Almanlar tarafından finanse edildiğini ve Türkler tarafından da silahlandırılıp eğitildiğini kaydediyor. İlk çıkışında, Teşkilat-ı Mahsusa'nın etkisi olduğunu düşünmek mümkündür; Rusya'nın güney sınırında, önce köylülerin oluşturduğu ve daha sonra aydınların katıldığı etkin bir askeri güç olabiliyor.

Cengeli gerillalarına sosyalist düşünceler, 1917 yılında Rus Orduları'nın İran'da çökmesinden sonra ulaşıyor ve Azerbeycan'da Türkler'in kurduğu bolşevik eğilimli Himmet ve İraniler'in kurdukları Adalet Partileri ile ilişkiye geçiliyor. Nisan 1920 tarihinde Azerbeycan sovyetize olunca, ricat halindeki beyaz orduların peşinden koşan Sovyet filosu, 18 Mayıs 1920 tarihinde, Hazer Denizi kıyısındaki Gilan Limanı Enzeli'de demirliyor. Filo Kumandanı Amiral Raskol'nikov, bu fırsattan yararlanarak, Kızıl Kuvvetler ile Cengeli gerillaları arasındaki bir birlik olduğunu ilan etmekte gecikmiyor. 4 Haziran 1920 tarihinde ise Cengeli gerillalarının başkanı Küçük Han, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ediyor (*). Anka-

(*) Gilan Sovyeti ile bundan sonraki gelişmeler, özet olarak, şöyledir: Haziran Ayı'nda Adalet Partisi, Bakü'den Reşt'e aktarılıyor ve İran Komünist Partisi (Bolşevik) ortaya çıkıyor. 1921 Baharı'nda bir Kızıl Ordu Tümeni Gilan'a gelerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni korumaya alıyor. Cumhuriyet'in ku-

ra'da ise, nerede ise bundan bir kaç hafta önce Yeşil Ordu'nun kurulduğu ilan ediliyor. Doğrusu bunu, 4 Haziran 1920 tarihinde, Sovyet Ordusu'nun desteğiyle, Cengeli Gerillaları'nın Sovyet Cumhuriyeti ilan etmelerini, Ankara açısından son derece ürkütücü bir gelişme sayma gereğine inanıyorum.

«Yeşil Ordu» nedir; bu tartışmaya girmek için neden görmüyorum. Ancak eninde-sonunda Yeşil Ordu'nun Çerkes Ethem partizan kuvvetleri olduğunu ileri süren yazarlara katılıyorum[98]. Nitekim, Kemalist yönetimin, Yeşil Ordu adında bir cemiyet olduğunu fark ederek kovuşturmayı başlatmaları, Çerkes Ethem partizanlarının yenilmesi, Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ile arkadaşlarının öldürülmesi, İştirakiyun Fırkası'nın yöneticilerinin tutuklanması ve Koçgiri Kürt İsyanı üzerine yürünmesi hep aynı tarihte, aynı ayda ve 1921 yılı Ocak Ayı'nda gerçekleşiyor. Partizanlar yenildikten sonra Yeşil Ordu hakkında kovuşturmayı başlatmak zor olmuyor ve herhangi bir risk taşımıyor.

«Yeşil Ordu» Türkiye'nin çağdaş kurtuluş mücadelesinde, etkin ağırlığının gerektirdiğinden çok daha büyük

---

ruluşundan bu tarihe kadar, Ermenistan ve Gürcistan, sovyetize edilmiş durumdadır; bu tarihten sonra İran'da da Lenin, radikal milliyetçi hareket, Cengeli ile Komünistler arasında bir ittifakı ön plana çıkarıyor. Lenin, bu tarihte İran'da kendisini ispat eden Şeyh Muhammed Hyabani'nin İrani ve Horasan'da Hoca Verdi Han'ın Kürt demokratik hareketlerini göz önüne alıyor. Böylece Kuzey İran'da Küçük Han, Şeyh Hyabani ve Hoca Verdi'nin hareketleri duruma hakim görünüyorlar ve Sovyet rejimine dostluk ifade ediyorlar.

Türkiye'de bir Resmi Komünist Partisi'nin kurulduğu, Ethem partizanlarının ortadan kaldırılmasının kararlaştırıldığı bir tarihte İran'dan bir Elçilik Heyeti Moskova'ya gidiyor ve 25 Şuat 1921 tarihinde İran-Sovyet dostluk antlaşması imzalanıyor. Nisan 1921 tarihinde ilk Sovyet elçisi Rothstein, Tahran'a ulaşıyor. Mayıs Ayı'nda Sovyetler, Cengeli'lere bütün yardımı durduruyorlar ve 30 Mayıs 1921 tarihinde Kızıl Ordu'yu çekiyorlar.

Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ortadan kalkıyor.

İkinci Dünya Savaşı sonundaki Mekabet Kürt Devleti'nin yazgısı, önceden yaşanıyor.

tartışma ve öneme sahip olgularından birisidir; bunun da bir çok nedeni bulunuyor. Bu nedenlerin başında ise TKP ve Sovyet kaynaklarının Yeşil Ordu'yu bir türlü anlayamaması ve daha doğrusu anlamak istememesi, değerlendirmede bir uçtan öbürüne gitmesi, yer alıyor. CIA ile bağlantılı araştırmalar yaptığını sandığım Laqueur'ün, «initially Soviet observers regarded the Green Army favourably, later they were disappointed and came to see its commanders simply as bandits»[99] değerlendirmesi Yeşil Ordu'yu başta olumlu görürken sonunda liderlerini haydut olarak niteleyecek bir noktaya geldiklerini yazması, bana göre de, gerçeği yansıtıyor. Mihail Frunze'nin Ethem'i, «en hasından, par excellence, maceracı ve demagog» olarak nitelemesi, Sovyet görüşünün olumluluktan olumsuzluğa kaydığı bir zamana denk düşüyor; ancak yine de belleklerde bu niteleme kalıyor.

Hiç kuşkusuz değerlendirmede bir uçtan diğerine kaymanın arkasında her zaman bir hayal kırıklığı yatıyor; hayal kırıklığı ise abartılmış umutların gerçekleşmemesi ile ortaya çıkıyor. Bu noktayı önemli buluyorum ve tekrarlamaktan çekinmiyorum; Sovyet İktidarı'nın Türkiye'de de bir «sovyetizasyon» denemesini düşündüğü sırada en fazla güvenmek durumunda olduğu yine de Ethem partizanlarıdır.

Sovyet tarihçileri arasında en güvenilir olanlarından birisinin, A. Noviçev'in Yeşil Ordu değerlendirmesi, belki de karışıklıkların, en temel kaynaklarından birisidir; Noviçev, Yeşil Ordu ile Çerkes Ethem partizanlarını birbirinden kesinlikle ayırabiliyor. Daha da önemlisi, «kemalistr umışlenne svyazıvyut etu armiyu s imenom avantyurista Çerkesa Edhema» diyerek, Çerkes Ethem ile Yeşil Ordu arasındaki bağın kemalistler tarafından kasıtlı olarak ortaya atıldığını da savunuyor[100]. Noviçev de Ethem'i «maceracı» olarak niteliyor. Çerkes Ethem ortadan kaldırıldıktan sonra da, Noviçev'e göre, ortada bir Krest'yanskaya Zelenaya Armiya, Köylü Yeşil Ordu kalabiliyor; bu da yetmiyor, Noviçev, kemalistlerin 1921 yılı Ocak Ayı'nı, Yeşil Ordu'yu dağıtacak hücum tarihi olarak seçtiklerini kayde-

diyor. Öyle anlaşılıyor, Sovyet tarihçisi, Çerkes Ethem partizanlarından daha çok Çerkes Ethem'in kimliğinden Yeşil Ordu'yu soyutlamaya çalışıyor (*). Bunun yapay denecek ölçüde ince bir soyutlama olduğunu ifade etmek gereğini duyuyorum.

Uzun yıllar TKP yöneticiliği yapan Şefik Hüsnü de aynı çizgiyi sürdürüyor; önce Çerkes Ethem'i yüceltiyor ve daha sonra kemalistleri çok geride bırakan bir şiddetle yeriyor. Önce şunları kaydediyor: «Milli Kurtuluş Hareketi'nin en etkili önderlerinden biri olan Çerkes Ethem Bey, düzensiz süvarilerin kumandanıydı ve aşırı grupların lideri olarak kabul edildi. Kısa zamanda onu Mustafa Kemal'le aynı seviyeye çıkaran halk içinde büyük bir sempati kazandı.» Sonra da, kemalistlerin büyük hoşnutluklarına neden olacak şu düşünceleri telaffuz edebiliyor: «Çerkes Ethem hakkında beslenen ümitler yerini kısa bir zamanda derin bir hayal kırıklığına terk etti. Olaylar kısa bir zamanda onun gerçekte alelade bir maceracı ve üstelik bir hain olduğunu kanıtladı»[101]. Belki de beklenen ve istenen Türk Bolşevik devrimini yapamaması, Sovyet ve TKP yazılarında Ethem'in hain olarak damgalanmasına da yol açabiliyor.

Ethem'i veya hem Ethem'i ve hem de partizan kuvvetlerini Yeşil Ordu'dan ayırmak ve ilkini kötülerken diğerini yüceltmek, Yeşil Ordu konusundaki karışıklıkların ilk nedeni olarak ortaya çıkıyor. İkinci neden, özellikle politika platformunda, 1919-1921 Türkiyesi'ni çok basite indirgemekten kaynaklanıyor; bu dönemde de ve özellikle

---

(*) Noviçev'in bu zorlamasının yanında, kemalistlerin, Yeşil Ordu'yu ya da Çerkes Ethem'in partizan kuvvetlerini dağıtırken, işgalciler karşısında mücadelenin zayıflamasından kaygılanmadıklarına işaret etmesi yerindedir. Bu, Noviçev'e göre, kemalistlerin, köylü partizan birliklerinin, köylü hareketinin varlığını, suşestvovanie krest'yanskie partizanskih çastey, krest'yanskogo dvişeniya, en büyük tehlike kabul ettiklerini gösteriyor.

A. Noviçev, Antikrest'yanskaya Politika Kemalisttov v 1918-1922 godah, Voprosı İstorii, 1951/1, s. 70.

politika söz konusu olduğunda, Türkiye tek hücreli bir organizma ya da tek sesli bir türkü olmaktan uzaktır. Bu uzaklık kabul edilmediği sürece bu dönemin pek çok olgu ve sürecinin anlaşılmasının imkansız olacağını düşünüyorum.

Yeşil Ordu, çok zaman kabul edildiğinden çok daha bulaşık ve gelişmiş bir senaryodur; kemalist yönetim açısından, partizan kuvvetlerini bir şemsiye altında disipline etmek ve adı söylenmemiş düzenli orduya geçişi hazırlamak, bu senaryonun, temel öğelerinden birisidir. Bir diğer temel öğe de, partizan kuvvetlerini genişletmek ve bunları bir politik harekete dönüştürmek olarak görülüyor.

Bu iki senaryonun 1920 yılı ortalarında birbirinin içinde ve birbirinin karşısında olduğunu düşünmek zorunluluğu var. Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında hem inanmış solcular ve inanmış sol karşıtları bulunuyor. Bu iç içe geçmiş iki senaryo, 1920 yılı ortalarındaki maddi güçlerin yansıması olarak da ortaya çıkıyor.

Balkanlar'da, Mısır'da, Suriye'de, Irak'ta büyük yenilgiler almış bir ordunun itibarlı olmasını beklememek gerekiyor; düzenli ordu hep başarısız olduğu için, Yirminci yüz yılın ilk zamanlarında Türkler, Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da hep gönüllü ordularıyla savaş yaptılar. Dolayısıyla 1920 yılı sonlarından itibaren partizan kuvvetlerini tasfiye etmek isteyenlerin karşılarında güçlü bir muhalefet bulmaları doğal görünüyor. Nitekim, 27 Aralık 1920 tarihinde Meclis'te yapılan gizli oturumda, Kuvayı Milliye ısrarla savunuluyor, Amasya temsilcisi Ömer Lütfi, «Ordu ile Kuvayı Milliye arasındaki fark şudur» dedikten sonra «Kuvayı Milliye denilen heyet kanaatı gayet sağlam olan insanlardan, efrattan müteşekkil olan cesur bir heyettir» diye devam ediyor. «Pek müteredditler veya korkaklar oraya girmezler» diye ekliyor; önemli sayıda milletvekili, partizan kuvvetlerini savunuyor. Karesi temsilcisi Hasan Basri, Kuvayı Milliye ile çeteciliği aynı saymanın hatalı olduğuna işaret ettikten sonra «sizi bütün namusumla temin ederim ki dairei intihabiyemdeki (seçim bölgemdeki, y.k.) Kuvayı Milliye hiç bir çapulculuk yapmamıştır»

diyor; «gayet namuskarane çalışmıştır» sözleriyle savunmasını sürdürüyor.

Partizan kuvvetlerinin tasfiyesi, Kurtuluş Hareketi'nin sınıfsal yapısını değiştirme sürecinin bir parçasıdır; bu süreç aşılmadan Mustafa Kemal'in duruma hakim ve Yeşil Ordu'nun da saf bir proje olduğunu düşünmenin son derece yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. «Resmi» Türkiye Komünist Fırkası'nı da saf olmayan bir proje olarak ele almak gereğine işaret ediyorum. 1920 yılında Ankara'da bağımsız komünist hareketini temsil eden Türkiye Halk Iştirakiyun Fırkası, Türkiye Halk Komünist Partisi anlamına geliyor, Yeşil Ordu'nun içine girebiliyor. «Resmi» Türkiye Komünist Fırkası genel sekreterliğini de, o zamanlarda inanmış bir solcu olan ve Çerkes Ethem'e yakın, kendisi de bir Çerkes olan Hakkı Behiç yapıyor. Karışık oldukları ortaya çıkıyor.

Bir «İttihatçı Projesi» sayılabilir mi? Kurtuluş mücadelesi sırasında İttihatçılık, her yerde gören ve görülen bir hayalete benziyor; hayal aleminde İttihatçılık ile bağının kurulabileceğini sanıyorum. Enver'in, Birinci Savaş'ın sonuna doğru kurduğu ve başına üvey kardeşi Nuri'yi getirdiği İslam Orduları, hep yeşil bayrakla savaşıyorlar. Yeşil bayrak ya da «Yeşil Ordu», Ekim Devrimi sonrasında eski Çarlık Rusyası'nda savaşan müslüman birliklerin de bayrağı ve kendisi olabiliyor. Fakat bunlarla, Ankara'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti arasında bir organik bağ olduğunu kanıtlamak imkansız görünüyor.

Şimdi şu soru ortaya çıkıyor: Yeşil Ordu Cemiyeti'ni kuran Kemal Paşa ve yakınları, aradan sadece altı aydan biraz daha uzun bir zaman geçince, neden kendi kurdukları Cemiyeti kriminal sayıyorlar? Şimdi bu soruya cevap aramak gerekiyor. Cevap için anahtar yine, Cemiyet'in başlangıçta net bir yapıya sahip olmamasından çıkıyor. Muhtemelen 1920 yılının Mayıs Ayı'nda kuruluşundan sonraki gelişmeler, Kemal ve yakınlarının planlarına uygun düşmemek bir yana oldukça ürkütücü yönde gerçekleşiyor.

Bir: Yozgat isyanını bastırdıktan sonra, Yunus Nadi'-

nin iddiasına göre, «asi» olup olmadığına bakmadığı zenginlerden aldığı mallarla Ankara'dan geçerken, muhtemelen Haziran Ayı'nda, Çerkes Ethem, Yeşil Ordu'ya ve merkez komitesine giriyor. Bu, deneyimli Teşkilat-ı Mahsusa'cı olan kardeşleri Reşit ve Tevfik'in de Yeşil Ordu'lu oldukları anlamına geliyor.

İki: 1920 Nisan Ayı'nda, müslüman Azerbeycan'ın sovyetizasyonundan sonra Haziran 1920 tarihinde Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan ediliyor. Burada, Ethem partizan kuvvetlerine benzer Cengeli gerillaları çok önemli bir rol oynuyorlar.

Üç: Yeşil Ordu Cemiyeti, Ankara merkezden başka sadece Eskişehir'de bir ikinci şube açabiliyor[102]. Bu, Yeşil Ordu'nun Ethem partizan kuvvetleriyle özdeşleşmesi anlamına geliyor.

Dört: Eylül Ayı başında Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na katılan İttihatçı Nail ve Küçük Talat'ın Ankara'ya gönderdiği rapor, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki komünist örgütlere yardım etmeyi planladığını bildiriyor.

Beş: 10 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de Türkiye Komünist Fırkası'nın birinci kongresi toplanıyor ve 13 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye bir yetkili göndermesi haberini gönderiyor.

Tekrarlamak istemiyorum, ancak, hatırlatmak durumundayım: Ankara'da Bakanlar Kurulu'nun 2 Eylül 1920 tarihinde kararlaştırdığı politika direktifleri, Türk-Sovyet yakınlaşmasını artırmak ve bir sovyetizasyon tehlikesini uzaklaştırmak için, içerde çok temelli tasfiyelerin hızla gerçekleştirilmesini içeriyor. 1920 yılında o sırada özellikle Batı Anadolu'da tek kuvvet olan köylü Ethem kuvvetlerinin üzerine hareket başlatılıyor. Ethem, bütün tahminlerin aksine, ciddi bir karşı koyuş düzenlemiyor ve partizan kuvvetleri dağıtılırken Ankara hükümeti, Helenler'in bir manevrasını, düzenli ordu adına bir «Zafer» olarak ilan edip Kurtuluş Hareketi'ne çok geç ve binbir tereddütten sonra katılan İsmet Bey'e taç ve daha sonraki yıllarda da bu manevranın geçtiği İnönü yerini bir soyadı, yaptıktan sonra Koçgiri Kürt başkaldırısının üzerine yürüme kararını alı-

yor. Ermenistan'ın da sovyetize olduğu bu zaman kesitinde sıra, artık Yeşil Ordu'yu kapatmak değil, sadece katılanlardan saf komünist olduklarına inanılanların yargılanmasına geliyor.

Çerkes Ethem'in yazgısı trajiktir; Yeşil Ordu kovuşturması işi son derece komik gerçekleşiyor. Herkesin bildiği, bakanların ve milletvekillerinin kurucu olduğu, resmi tamimlerle «Resmi» Türkiye Komünist Fırkası ile birleştiği ilan edilen Yeşil Ordu'nun gizli olduğu, bir gün ansızın farkediliyor ve çok hızlı yazışmalarla bir dosya hazırlanıyor[103]. Ankara'da Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, 19 Ocak 1921 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya şu tezkereyi gönderiyor: «Mezun veya memur olarak giden bazı mebuslarımız tarafından öteye beriye verilen iki risalenin suretlerini leffen takdim ediyorum.» Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, bunları aldıktan sonra, derhal Mustafa Kemal Paşa'ya şu tezkereyi yazıyor: «Merkez Ordusu tarafından elde edilip takdim kılınan Yeşil Ordu teşkilatına ait talimatnamenin Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi tarafından ve diğer beyannamenin de Tokat mebusu Nazım Bey'in kardeşi - halen Amasya'da bulunan - Lütfi Efendi tarafından dağıtıldığı vukubulan istizaha cevaben Merkez Ordusu Kumandanlığından bildirilmekle, arzolunur.» Mustafa Kemal Paşa da, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne derhal şu tezkereyi ulaştırıyor: «Yeşil Ordu teşkilat ve talimatname ve olbapdaki Merkez Ordusu Kumandanlığının tahriratı, Vekiller Heyeti'nin 23 Ocak 1921 tarihindeki toplantısında okunarak musaddak suretleri rapten irsal olunmuştur.» Böylece Yeşil Ordu'nun bir tarafı kendisini İstiklal Mahkemesi'nin sanık sandalyesinde ve Ankara Cezaevi'nde buluyor.

Suphi ile Ethem Nejat'ın öldürülmeleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'ni harekete geçiren tezkeresi arasındaki zaman bir haftadan kısadır.

Daha önce Kemal'in adayına karşı İç İşleri Bakanı seçilen Harput eski Valisi Tokat mebusu Nazım, içten bir Doğucu'dur. Savunması, bu traji-komik «Ordu» hakkında gerçekçi ve hüzünlü bilgiler veriyor. Aktarmak gereğini

duyuyorum. Nazım, İstiklal Mahkemesi'nde şaşırmış; ancak yine de savunma yapıyor.

«Bu Cemiyet, Avrupa emperyalizmi ile mücadele cemiyetidir. Bendeniz de azadan bulunuyorum. Aynı zamanda umumi katip seçildim.»

«Hepsi de milletvekili olan Şeyh Servet Efendi, Doktor Adnan Bey, Hakkı Behiç Bey, Eyüp Sabri Bey, Yunus Nadi Bey, Hüsrev Sami Bey, İbrahim Süreyya Bey, Çerkes Reşit Bey, Sırrı Bey, Doktor Mustafa Bey, Hamdi Bey, Muhiddin Baha Bey, bendeniz... Şimdi hatırıma gelen işte bunlardır.»

«Teşkilat esasen hazırlık mahiyetinde idi. Arkadaşlar, emin oldukları kimselere bu gayeye hizmet için teşkilata memur ediyorlardı. Ankara'da ve Eskişehir'de birer Heyet-i Merkeziye vardı. Diğerleri henüz teşekkül etmemişti.»

«Ben ve hatta belki arkadaşlarım da, Vekiller Heyeti'ne dahil iki mühim zatın içinde bulunduğu bir heyetin gizli ve pürüzlü sayılacağına aklen de, mantıken de katiyen ihtimal veremezdik.»

«Arkadaşlarımız Hakkı Behiç ve Doktor Adnan Beyler temas neticesinde Paşa'nın (Kemal, y.k.) sırf Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu'ya dahil bulunuşundan dolayı faaliyetin terk edilmesi emrini verdiğini söylediler.»

«Komünist Fırkası burada teşekkül ettiği vakit Dahiliye Vekaleti'nden vilayetlere bir tamim yazılmış ve bunda 'Komünist Fırkası resmen teşekkül etti ve Yeşil Ordu Komünist Fırkası'na inkılap etti' denmiştir. Bu resmi tamim de gösteriyor ki, Yeşil Ordu'dan hükümetin haberi vardı.»

«Bir kere, umumi merkezimizde, Maliye ve Sıhhıye Vekilleri gibi iki hükümet recülünün bulunuşu da gösterir ki, umumi merkez hükümetle tesanüt halindedir.»

«Hükümet Doğu'daki sosyal inkılabı okşar bir halk teşkilatı yapacaktı. Fakat bu teşkilata, içimizden bazı mefsedat erbabının mürtecice karşı koymaları ihtimali vardı.»

«Hükümetin başında bulunanların hepsi halkçı olamaz.

Halkın hükümet idaresine karışmasını havsalası alamayan insanlar ve memurlar pek çoktur.»

«Bu sırada bir iki yerden aldığımız mektuplardan da, komünist tabirinden ürküldüğü anlaşıldı. Ben müşkül bir vaziyete girdim. Bu işi bir namus meselesi telakki ettim. Çünkü Yeşil Ordu umumi merkezinin tensibiyle taşraya giden bazı kimselere yemin ettirmiş ve ellerine itimatnameler vermiştim. Bu sebeple, elde mevcut olanları toplayıp 'Halk İştirakiyyun Fırkası' namiyle bir fırka haline koymak ve hükümete resmen tasdik ettirip karışıklığı ortadan kaldırmak münasip olur diye düşündüm. Ankara Merkez Heyeti de tabii buna dahildi. Oturduk, programları yaptık ve hükümete verdik.»

Tasfiyenin bir bütünlüğü var; Nazım, Mustafa Suphi için de sorgulanıyor[104] «Mustafa Suphi kimdir, bilmem» diyor; sorgusu yapıldığında Suphi, öldürülmüştür. Savunmasını, diğer ölüler üzerine kuruyor ve devam ediyor.

«Binaenaleyh bütün bütün tarihe karışmış olan Yeşil Ordu ve Komünist Partisi aleyhinde şimdi takibata girişmek bilmem ki, kanuna ne derece uyar? İtilaf Hükümetleri'nin, son konferansa, Ankara Milli Hükümeti'ni davet etmeleri üzerine Anadolu'da komünizm cereyanlarının durdurulması siyaseten lazımdı. Bu lüzumu derhal takdir eden her iki fırka da faaliyetlerini durdurdular ve bizim murahhaslarımız Avrupa gazetelerine 'Anadolu'da komünizm ve bolşevizm yoktur ve yaşayamaz' diye beyanlarda bulundular.»

«Bunlar kafi görülmek lazım gelirken, işi takibata, masumlar üzerinde tediplere kadar vardırmak bilmem ki, ne derece maslahata ve insafa muvafık olur?»

«Bilmiyorum, bizim takdir edemediğimiz daha başka bir hikmet var da, vatanın yüksek siyaseti uğrunda behemehal bir kaç masumun ezilmesi, feda edilmesi hâlâ muktezi ise o başka...»

Vatanın yüksek siyaseti uğruna Tokat Mebusu Nazım ve solcu arkadaşları 9 Mayıs 1921 tarihinde on beş yıl küreğe mahkum ediliyor ve ancak bir oyun olduğu bilindiği için 29 Eylül 1921 tarihinde affa uğruyor. Bir kenara çe-

kilmesi gerekiyor; geniş tasfiye sürecinin ve ideolojik geri adımın bir elemanı olarak bir kenarda kalıyor.

Osmanlı paşalarının çok kaygan ve son derece acımasız politikaları birbiri ardından gerçek oluyor.

Anadolu'daki solcu ve komünistler, hapislikle, yaşamlarını kurtarabiliyorlar.

Dışardan gelenleri ise ölüm bekliyor.

Harput eski Valisi Nazım, Kuran ile sosyalizm arasında bir bağ kuran Şeyh Servet, Baytar Hacıoğlu Salih ve diğerleri tutuklanırken, Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ile diğerleri öldürülüyor.

Ölüm, Enver'e yaklaşıyor.

Enver'in Ölümü

Ethem partizanlarının tasfiyesi ile Enver'in ölümü arasında Suphi ve arkadaşlarının ortadan kaldırılması yer alıyor. Üzerinde çok durulmuştur; tekrar irdelenmesi için yeni bir neden bulmak gerekiyor. Burada da söylenecek olan şudur: Her yeni soru, bir yeni neden yaratıyor.

Ethem ile Bolşevikler arasında bir ilişkinin olup olmadığını sormak yeni bir cevabı araştırmayı zorlamasının yanında yeni sorulara da kapı açıyor. İki yeni soruyu daha ortaya atabilecek durumdayım; birincisi, Ethem ile Suphi Delegasyonu arasında bir ön ilişkinin olup olmamasıyla ilgilidir. İkincisi, 1920 sonbaharında Anadolu'nun sovyetizasyonu için bir Bolşevik başkaldırı hazırlığı üzerinedir. Bu iki soru, Suphi Delegasyonu ile ilgili var olan bilgileri yeni bir cevap olacak biçimde yeniden düzenlemeyi gerektiriyor.

Hazırlamış olduğum ortak kronoloji ve Türkiye kurtuluş mücadelesini, Kafkas Berisi'ndeki üç ulusun, Ermeni, Azeri ve Gürcüler'in, bağımsız devletlerinin doğum ve ölümü ile beraber almanın soğladığı açıklıklar, beni, bu sorulara olumlu cevaplar vermeye götürüyor; aynı modele ve unsurlarına Anadolu'da da rastlanıyor. 1920 yaz sonunda Türkiye'de bir bolşevik baş kaldırının ciddi ola-

rak ele alındığını düşünüyorum ve 1920 yılı sonuna gelindiğinde en azından Sovyet iktidarı açısından bu plandan vazgeçildiği izlenimini taşıyorum. Vazgeçilmesinin nedeni, Ermenistan'ın sovyetize edilmesi ve Gürcistan'ın sovyetizasyonunun hem kolaylaşması ve hem de 1920 sonundan itibaren Gürcistan sınırına Kızıl Ordu kuvvetlerinin yığılmaya başlanmasıdır. Azerbeycan ve Ermenistan'daki Bolşevik başkaldırılar ile milliyetçi hükümetlerin sona erdirilmesi karşısında Ankara'daki milliyetçi iktidarın gösterdiği uyum ve sağladığı destek şaşırtıcı olma sınırlarını aşarak bir inandırıcılık kazanıyor; Lenin ve arkadaşlarının Ankara milliyetçilerinin, Gürcistan'daki milliyetçi menşevik rejimi devirmede de her türlü desteği sağlayacaklarından emin olduklarından kuşku duymuyorum. Öyleyse güvenlik kuşağı belirlenmiştir; bu belirlilik, Anadolu'daki Bolşevik başkaldırı planından vazgeçme anlamına geliyor.

Ethem'in ciddi hiç bir mukavemet göstermemesini ve Helenler'den geçiş istemesini, bu plan değişikliğine bağlama eğilimindeyim. Kuşkusuz böyle bir eğilim, Ethem'in anılarında göstermek istediği kadar saf olmadığı anlamına da geliyor; ayrıca Ethem'in bir süre sonra Enver ile buluşmayı planladığı yolundaki tahminlere de katılıyorum. Ethem'in, alanı hızla genişleyen ve Ön Kafkasya'da eski Çarlık sınırlarına dayanan Sovyet İktidarı'nın desteği olmadan bir sosyalizan rejimin yaşayabileceğinden kuşku duyacak kadar politik olduğunu düşünüyorum.

Ön Kafkasya'daki sovyetizasyon modelleri için gerekli ordu, Ethem partizanlarınca sağlanıyor. Fakat bu kadar değil; Kazım Paşa'nın yazdığı «İstiklal Harbimiz» tarihinde düzenli ordu içinde bolşevik hücreler yaratmaya yönelik çalışmalar olduğu iddia ediliyor. Kazım, Ankara'ya gönderdiği raporlarının birisinde, «bolşeviklerin memleketimiz dahiline propagandacılar göndermeğe başladığı Temmuz ve Ağustos 1920 aylarında Erzurum'da Albayrak muharrirlerinden Mithat gazetesiyle halkçılık diye makalat neşrine başladı» diye yazıyor[105]. Daha sonra «fakat Mustafa Suphi'nin üzerinde yakalanan layihadan anlaşıldı ki orduyu inhilal ve Şark'ta kumandayı sarsmak, sözü ayağa

düşürüp hükümeti ele almak hususunda Albayrak, Mustafa Suphi ile hemfikir olmuş» biçiminde devam ediyor. Öyle anlaşılıyor, Kazım, Erzurum'da ilk resistansı örgütleyen ekip içinde yer alan ve daha «halkçı» Necati'nin yönetimindeki Albayrak Gazetesi'nden duyulan rahatsızlığın da etkisiyle, Mithat'ı, Suphi ile işbirliği yaparak, düzenli orduyu zaafa düşürmeye çalışmak gerekçesiyle Divan-ı Harb'e gönderiyor.

Gerçeği ne ölçüde yansıtıyor; cevap verecek durumda değilim. Yalnız elde başka bilgiler bulunuyor. Ethem'i tasfiye edebilmek için Batı Cephesi komutanlığından çekilen Ali Fuat Paşa, anılarında, Moskova'ya giderken karşılaştığı bir alaydan söz ediyor. Aktarıyorum: «1921 yılı Ocak Ayı içinde büyük elçilik vazifesine başlamak üzere Moskova'ya gidiyordum. Sovyetler'in tehdit ve tazyiki ile Türk İştirakiyun Teşkilatı tarafından bin iki yüz mevcutlu ve tam teçhizatlı bir piyade alayının kurulduğunu gördüm»[106]. Bundan sonra bu alay hakkında şu bilgi ve yorumları ekliyor: «Alay esaretten yurda dönmekte olan Türk zabit ve askerlerden vücude getirilmişti. Mustafa Suphi ve arkadaşları bu alayı, Türkiye'de kendi maksatlarına alet olarak kullanmak hayaline kapılmışlardı.» Buradan, Çerkes Ethem partizanlarından başka bir hazırlığın da yapılmış olduğu ihtimali çıkıyor.

Güvenilir tarihçi E.H. Carr, Suphi'nin abartmayı sevdiği kanısını yansıtıyor; 1914 yılında Sinop zindanından Rusya'ya kaçan Suphi'nin Türk savaş tutsakları arasında bir sosyalist örgütleyici olarak sivrildiğini kaydettikten sonra, Suphi'nin, daha 1918 yılının sonunda, Rusya'da Türk askeri-ihtilal örgütlerinin varlığından söz ve no doubt with considerable exaggeration[107], «halen Sovyet Cumhuriyeti'nin çeşitli cephelerinde Kızıl Ordu saflarında binlerce Türk Kızıl Ordu mensubunun savaştığını» iddia ettiğini yazıyor. Suphi'nin bu iddiasında abartma payı olsa da, Ali Fuat'ın Bakü'de hazır gördüğü alayın mensuplarının bir bölümünün iç savaş deneyimi geçirdiklerini düşünmek mümkün görünüyor.

Şöyle özetleyebilirim: Batı Anadolu'ya yakın bir yer-

de sosyalizme uzak olmayan ve Eskişehir'deki komünizan hücre ile bağlantılı partizan kuvvetler var. Ankara'da, Halk Komünist Partisi kurulmuş durumdadır. Bakü'de harekete hazır bir savaşçı alay bulunuyor. Eksik olan, komünist devrimi bilen, güvenilir bir yönetici kadro olabilir; Suphi, karısını da yanına aldığına göre yerleşmek amacıyla ve büyük sayılabilecek bir delegasyonun başında Türkiye'ye geliyor.

Peki sonra? Şefik Hüsnü'nün 1927 yılında Komintern'de yaptığı açıklamaların birisinde şöyle bir ifade yer alıyor: «Bu sırada Ankara'daki Halk İştirakiyun Fırkası ağır bir hata işledi. Olayların dış görünüşüne aldandı. Kendi gücünü abartarak, kemalistlere hitap eden tehdit dolu bir bildiri yayınladı ve hükümetin yasağına aldırış etmeksizin bir kongre topladı»[108]. Hüsnü'nün burada işaret ettiği tarihte iki yıllık bir kayma olabileceğini düşünüyorum; fakat Ankara'daki komünistlerin kendi güçlerini abarttıkları ve eylemleriyle kemalistleri ürküttükleri iddiası dikkat çekicidir. Komintern edebiyatında kendi gücünü abartma nitelemesi, genellikle Moskova'nın milliyetçi demokratlarla anlaşması halinde, bunun dışına düşen tutumlar için kullanılıyor; ancak ben bu ifadeyi bir hazırlıktan dönüşün açıklaması olarak görme eğilimindeyim.

Sadece yorum değil bazı olguları sıralama imkanına da sahip bulunuyorum. Bir: Yeşil Ordu Genel Sekreteri ve Türkiye Halk Komünist Partisi yöneticisi, Ankara'da Batıcı ve Doğucu ayrımında net Doğucu Harput eski Valisi Tokat Milletvekili Nazım, 4 Eylül 1920 tarihinde, Kemal'in adayına karşın Meclis'te İç İşleri Bakanı seçilebiliyor. Bu, İç İşleri Bakanlığı'nın kendisini komünist kabul eden bir kimsenin yönetimine geçmesi anlamına geliyor. İki: 10 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de toplanan Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi Kongresi'nde Süphi, «Türkiye'deki son vakaları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkamıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız» diyor. İstihbarata çok önem veren Ankara Yönetimi'nin ve bu arada Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Paşa'nın bu

konuşmayı anında öğrendiğinden hiç kuşku duymuyorum. Aynı konuşmasında Suphi'nin dillendirdiği şu düşünceleri de bildiklerine inanıyorum: «Rusya proleteryası öyle bir inkılap ordusu vücuda getirdi ki cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılap şimdi demir ellerini Şark'a uzatıyor, Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilel'in ruznamesinde birinci maddeyi teşkil ediyor.» Suphi, Rusya'dan uzanan bu demir eller karşısındaki konumunu da şöyle ifade ediyor: «Türkiye Komünist Kongresi, Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye'de değil bütün Şark'ta inkılabın alemdarı olacaktır.» Suphi, Komünist kadroların sadece Türkiye'de değil bütün Doğu'da devrimler yapacak güçte olduğu inancındadır. 1920 yılı Sonbaharı başında bunları açıklıyor.

Üç: Türkiye'ye gelen ilk Sovyet diplomatı, Upmal Angarskiy adında, büyük elçi değil konsolos statüsünde birisidir. Kazım Paşa, 14 Eylül 1920 tarihli bir telgrafla, Ankara'ya ilk Sovyet diplomatının komünist faaliyetlerin legalize edilmesini istediğini bildiriyor.

Birbirini tamamlayan adımların atılmış olduğu görülüyor; durum, 1921 yılı başında sovyetize edilememiş tek Kafkas Berisi cumhuriyeti olan Gürcistan'daki senaryoya tam bir uyum gösteriyor.

Eğer böyle bir senaryo varsa, bundan vazgeçilmiş olması gerekiyor; bu düşüncenin doğru olduğunu sanıyorum. 1920 Ağustos Ayı'nda Türk-Sovyet dostluk antlaşması parafe edilmekle birlikte, Eylül ve izleyen aylarda imzalanmayarak o zamanlar bulunmayan buzdolabına konuyor. Bu sırada, 1920 Eylül ve Ekim Ayları'nda, Türkiye'de bir Bolşevik kalkışmanın ciddi olarak planlandığı sonucu çıkıyor. Suphi'nin Türkiye'ye yola çıkarken böyle ciddi bir plana dayandığı ihtimali yükseliyor; belki yolda iken bu plandan vazgeçiliyor. Vazgeçildiğinin işaretlerinden birisi, Sovyet tarafının Türkiye'ye tanınmış, politik ve savaş deneyimi olan bir büyük elçi göndermeyi kararlaştırmasına karşın, sonradan bundan da vazgeçerek, tarihe karışacak Gürcistan'ın Ankara büyükelçisinin Sovyet kardeşi silik birisini göndermekle yetiniyor.

Paul Dumont, 1919-1922 tarihlerinde «Moskova-Ankara Ekseni» başlıklı incelemesinde şunları da kaydediyor: «A partir de decembre 1920, le Gouvernement d'Ankara multipliera les measures d'intimadaion à l'ençontre des 'extrèmistes', dans l'espoir de metre fin aux tentatives de pénétration communiste en Anatolie»[109]. Kasım Ayı geçince ve Aralık Ayı'nın başı itibariyle Ankara rejimi, komünistlere karşı yıldırma önlemlerini hızla artırıyor. 28 Ocak 1921 gecesi'nde Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer komünist kadroların boğularak öldürülmesiyle de, iki aylık bir zaman içinde, çok büyük bir komünist tasfiyesi gerçekleştirilmiş oluyor.

Bir soru kalıyor: Sovyet İktidarı'nın bu tasfiyelerin sonucunu büyük bir tevekkül ile kabul ettiği biliniyor. Peki, önceden böyle bir tasfiyeye yatkın olabilir mi? Büyük bir mantık soğukluğuyla şunu söylemek durumundayım: Doğu'da ve Batı'da uzlaşma için Suphi'nin tasfiyesi kaçınılmazdır. Bunun Sovyet topraklarında veya Anadolu'da yo da aradaki Karadeniz'de olması, tarihin her zaman bireyi tahrik eden sırlarından birisidir.

Suphi, hırslı bir politikacı aydındır; İttihat ve Terakki'den bakanlık verilmediği için ayrılıyor. Türkist bir dünya görüşüne sahiptir; bu, Suphi'yi ayrıldığı İttihatçı dünya görüşüne yaklaştırıyor. Enver türünden sadece Türkiye'de değil bölgede bir devrim peşinde koşuyor ve bu yanıyla kemalistlerden ayrılıyorlar. Enver'in islam ideolojisini ön plana çıkarmasına karşın Suphi daha çok tutsak Türkler ve Çarlık Rusyası'ndaki Türk kökenliler arasında çalışıyor.

Ali Fuat, Moskova'ya giderken Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye gelmekte olan Suphi ile Kars'ta karşılaşıyor ve 2 Ocak 1921 tarihinde görüşüyor. İzlenimlerini, «Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin ve yahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı «sözleriyle ifade ediyor. Güzel, ancak o sıralarda Lenin ve Stalin'in Türkiye'de bir Lenin veya Stalin istemediklerini göremiyor.

Lenin veya Stalin, Suhi'ye ne ölçüde güveniyor; bu sorunun da daha önce sorulmamış olduğunu sanıyorum. Bu dönemde güven, ilişkiler çok taze ve hem Ekim Devrimi yeni ve hem de Suphi ve türünün geçmişi nasyonalist olduğu için, gidip gelebiliyor. Buna çok tipik örnek Başkırlı türkist Zeki Velidof, Velidi Togan'ın, durumudur; önce Bolşevikler'e karşı çıkıyor ve sonra anlaşıyor, en sonunda da bir karşı savaşı örgütlüyor. Böyle bir savaşı örgütlemeye karar verince, tıpkı bir süre sonra Enver gibi, Moskova'dan ayrılıyor, kaçak oluyor ve gizlice savaş alanına yetişmeye çalışıyor. Sovyet siyasi polisi peşinde iken Bakü'ye geliyor ve bu sırada Bakü'de Doğu Halkları Kurultay'ı yapılıyor. Çok tanınmış bir kişidir ve daha sonra, Türkiye'de Albay Alparslan Türkeş ile birlikte faşist ve Türkçü politika yapmaktan yargılanan Velidi Togan, Bakü'de nasıl gizlendiğini, anılarında, ayrıntı ile yazıyor[110]. Çok kısa aktarmalar yapmak istiyorum.

«Ben Bakü'de Türkiye'li komünist Mustafa Suphi'nin evinde kaldım. Onu Moskova'dan tanıyordum. O komünist ise de Rusların Şark siyasetini beğenmiyordu. Bilhassa harp esiri olan Türkiyelilerden bazılarını 'hakiki komünist' sayıp kendisini kenara bırakmak istemelerinden dolayı Stalin ve arkadaşlarına küskündü.»

«Bakü'de ben doğrudan doğruya 'Türkiye Komünist Partisi' merkezine gittim. Mustafa Suphi'yi gördüm. Parti merkez binasında Parti'nin azası olan Azerbaycanlı Emin Efendizade'ye ve sonradan Kırım Cumhurreisi olan Veli İbrahimov'a verilmiş dairede onların misafiri olarak kalacağımı söyledi.»

«Sovyetler, benim bir Komünist Parti Merkezi'nde yerleşeceğimi hiç zannetmediklerinden burası benim için sağlam bir kale idi.»

Çok güzel; Sovyet düzenine karşı savaş açan bir Türkist aydın politikacı, Bakü'de, Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi'nde, Sovyet siyasi polisinden, saklanabiliyor. «Şark» politikasının, zaman zaman ve gerçekten anlaşılması zor gizleri ortaya çıkıyor.

Bolşevikler'in, Suphi'nin rejime karşı savaş açan Velidov'u sakladığını, çok kısa bir zaman içinde haber almaları bir ihtimaldir; Suphi'nin yaşamış olsaydı, tıpkı rakibi Enver türünden, bir iktidar peşinde koşmaktan ayrılmayacağını düşünebiliyorum.

Ölümünün, Trabzon'da iskele kahyası Yahya'nın eliyle gerçekleştiği biliniyor. Kahya Yahya'nın ilişkileri her zaman tartışmalı olmuştur; Yahya, gerekçesiyle, Suphi'nin ölümünün, kemalist takımdan alınarak İttihatçılar'a yüklenmek istendiği biliniyor. Bunların doğru olduğunu sanmıyorum; 2 Eylül 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, bir idam hükmü niteliğindedir.

İpi çeken cellatın öldüren sayıldığı görülmemiştir.

Yöntemsel açıdan önemli bir nokta var; önemsiz kabulleri sorgulamak da zaman zaman yeni aydınlıklara yol açabiliyor. Kemal Paşa, bu konuyla ilgili olarak zamanında yapmış olduğu bir konuşmada şunları dile getiriyor: «Bunun memleket dışına, sınır dışına çıkarılması gerekeceğini bilen de Kazım Karabekir Paşa'dır. Bunun planını yapan da Kazım Karabekir Paşa'dır, yoksa, Erzurum Valiliği değildir. Biz değiliz Efendiler»[111]. Kemal Paşa'nın bu sözleri sadece doğru değil aynı zamanda aşırı ölçüde doğru görünüyor. Çünkü Kazım Paşa, Doğu'da sadece bir Cephe Komutanı olarak değil, aynı zamanda bir olağanüstü bölge valisi ve hatta zaman zaman da hükümet başkanı türünden davranıyor. Bütün sivil işlere karışıyor, dış elçiliklerle yazışıyor ve sürekli olarak, uyarı niteliğinde olmakla birlikte, Ankara'ya ve Kemal Paşa'ya direktifler yazıyor.

Bu somut, ancak Türkiye tarihinde daha önemli bir tarihsel değerlendirmeye yol açabilen bir durumdur; Kazım Paşa, bu sırada, kendisini, doğmakta olan yeni devletin fiili başkanı olarak görüyor. Bu sırada, 11 Ekim 1921 tarihinde kendisine ulaşan ve Ankara'da ahlaksızlıklar yapıldığını da kaydeden uzun bir raporla ilgili olarak zamanında aldığını notlarda, «Mustafa Kemal Paşa'yı da hüs-

nü idare edeceğimi zannediyorum» (*) ifadesini kullanıyor. Kazım, kendisini gerçek lider gördüğü ve Mustafa Kemal'i bir rakip olarak önemsemediği için, liderliğine yönelecek tehditler karşısında daha telaşlı ve duyarlı davranıyor. Hem Suphi'nin ve hem de Enver'in sonlarının yazılmasında Kazım, Kemal'den çok daha önemli ve önde bir rol oynuyor.

Suphi ile Enver'in sonları içiçedir.

Bu sonda, Kazım Paşa'ya düşen, önemli bir rol görülüyor.

Ancak Kazım Paşa'nın, burada önemli bir rol oynaması, tarihsel ve siyasal sorumluluğun Kemal Paşa'dan veya kemalizm'den ayrıldığı anlamına gelmiyor. Kazım Paşa'nın yaptıkları, çok daha sonra kataloglanacak ve adı konacak olan kemalizm adınadır; bu zaman kesitinde, derinde bir liderlik özleminin dışında, Kazım ile Kemal arasındaki ayrılık, bir genel müdürlüğün iki dairesi ya da bir ordunun iki kolordusu arasındaki ayrılık kadardır. Kazım, daha doğrudan ve acil bir kimlik sergilerken Kemal, çok daha tedbirli ve temkinli görünüyor. Hep birlikte Çerkes Ethem'in sonuna karar verilmiş olmasına karşın, Kemal, Çerkes'e güven verecek davranışlardan ve çatışmanın kaçınılmazlığını gölgeleyecek adımlardan geri durmuyor. Ke-

---

(*) «En mühim nokta sulhe kavuşunca medeni bir garp sistemi hükümet tesis edebilmemizdir. Askeri tahakkümlerin ben de aleyhindeyim. Memleketin mütehassıs insanlarını iş başına toplamak ve her türlü tahakkümden azade bir hükümet tesisine arkadaşlarımızı ikna etmek en birinci vazifem olacaktır. Bu hususta Fevzi ve İsmet Paşalar, Rauf Bey, Ali Fuat ve Refet Paşalar gibi arkadaşlarımın da benimle hem fikir olacağını ve bu suretle Mustafa Kemal Paşa'yı da hüsnü idare edeceğimi zannediyorum.»

Kazım, daha sonraki yıllarda, buna bir dip not ekliyor: «Yazık ki Bursa'ya geldiğim zaman - 1338 (1922, y.k.) nihayetinde - zaferi nihaniden sonra Fevzi ve İsmet Paşalar'ın Mustafa Kemal Paşa'yı diktatör yapmaya karar verdiklerini gördüm.» Kazım, liderliği hiç ummadığı Kemal'e kaptırıyor.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, İstanbul, 1991, s. 190-191.

mal, aynı ikili davranışı, Enver'in sonu yaklaştığı zamanda da gösteriyor; Kazım ile aralarında Enver'in ortadan kaldırılması için Türkiye'ye daveti ile ilgili yazışmalar yapılırken, Ardahan Milletvekili Hilmi'yi, Enver'le görüşerek bir ortak yol bulması için, Moskova'ya gitmek üzere yola çıkarıyor.

Ankara Rejimi, istihbarata çok önem veriyor ve gerekli istihbaratı önemli ölçüde sağlamakta güçlük çekmiyor; bunu tekrarlıyorum. Moskova'da olan Enver'in hareketini çok dikkatli olarak izliyor ve Enver'in bir kaç gün ortalıkta görünmemesinin haber alınması üzerine, büyük bir telaşa kapılıyor. 1921 yılı Mayıs Ayı'nda yine böyle bir telaşın yaşandığı anlaşılıyor ve zamanın Genel Kurmay Başkanı Fevzi, bütün komutanlıklara çektiği bir telgrafla çok dikkatli olunmasını ve Enver'in tutuklanarak çok sıkı bir kontrol altında Ankara'ya getirilmesini istiyor Fevzi'nin bu ibret verici telgrafını olduğu gibi aktarmak gereğini duyuyorum.

«İngilizler'in bu defa da komünistliğin tamimi gibi bir maske altında Anadolu'ya bilhassa taraf taraf isyanlar vücuda getirmeye çalışacak bazı kimseler ithal edecekleri haber alınmıştır. Aynı zamanda Enver Paşa'nın da komünistlik lehine bazı teşebbüsatta bulunduğu ve kendisinin elyevm Moskova'dan gaybubet ettiğini tahakkuk etmiştir Gerek kendi namına sahillerimize ve kara hudutlarına gelecek eşhasın ve gerekse vürudu halinde bizzat Enver'in tevkif olunarak sıkı bir inzibat altında doğruca mahfuzen Ankara'ya izamı lüzumunun alakadar memurine sureti mahremanede katiyyen ehemmiyetle tebliği ve işbu şifrenin bu telgraf vüsulunun işarını rica ederim. Cephelere ve kolordulara, merkez ordusuna ve havali kumandanlarına yazılmıştır.»

Bu emir, Kazım Karabekir'e yazıldığı için su yüzüne çıkabiliyor (*). Bundan sonra ordular ve cepheler arasında

(*) Uğur Mumcu'nun yayına hazırladığı «Kazım Karabekir Anlatıyor» adlı çalışmada, Kazım Paşa, bir kez, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e kendisindeki belgeler hesaba katıl-

Enver üzerine bir yazışma başlıyor. Derhal Enver'e yakınlıklar, titizlikle, saptanıyor ve görevlerinden alınmaları ve izlenmeleri üzerinde duruluyor. Mayıs Ayı'nda Batı Cephesi Kumandanı İsmet, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım'a bir telgraf göndererek, hücumların merkezinin Kazım olduğunu ve Kazım'ın «müvesvis», bugünkü dille «kuruntulu» olması gerektiğini bildiriyor. İsmet önce şunları yazıyor: «Hasılı İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un mahud müfsitleri herbiri başka maksat için Şark Ordusu'na hücum edeceklerdir. Bu hücumların kaffesine mani olan yalnız sensin. Binaenaleyh muhacemat mütemarkizen sana teveccüh ediyor. Açık tedbir ve hücumlardan endişe etmeyiz, fakat hiyanet ve hileye gelmenden endişe ederim. Kendine gayet sağlam bir muhit temin etmeli ve son derece müvesvis olmalısınız.» Bütün bunlardan sonra, sözü, Kazım'ın kurmay başkanı Albay Kazım'a getiriyor; Albay Kazım'ın ailesinin iradesinden çıkmayacak bir kişi olduğunu, gizlice ve şifre ile bildiriyor. Kazım Paşa'nın kurmay başkanı Albay Kazım, Enver'in yakın akrabası olduğu için, İsmet, görevinden uzaklaştırılmasına karar verdiklerini haber veriyor. Kazım, cevap olarak, Kazım'ın Ankara'ya kaydırılmasına katıldığını bildiriyor ve Albay Halit'e de güvenilmemesi gerektiğini ifade ediyor.

Telgraflaşmaya Mustafa Kemal de katılıyor. Kazım Paşa'nın Trabzon'da fırka komutanı yaptığı Seyfi ile Kurmay Başkanı Kazım'ın Enver'e alet olabileceğini bir telgrafla Kazım Paşa'nın bilgisine sunuyor. Enver'in Moskova'da yok olduğunu, Moskova'dan Fuat Paşa'nın bildirdiğini de bildiriyor ve «mıntıkai devletlerinde» etkin önlemler alması gereğine işaret ediyor.

---

madan Kurtuluş tarihinin yazılamayacağını ileri sürüyor; doğrudur. Kazım Paşa'nın kızları, Paşa'nın, Enver ve İttihatçılar hakkındaki görüşlerini ve belgelerini yayınlamış bulunuyorlar.

Uğur Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yayınevi, 1990.

Kazım Karabekir, Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, op. cit., s. 138-139.

Telgraflar içinde en karışık olanı Osmanlı düzeninin son Harbiye Bakanları'ndan Fevzi'nin imzasını taşıyanlardır; Enver'in adıyla bolşevizmi hep yanyana getiriyor ve zaman zaman da «İngiliz» sözcüğünü ekliyor. Enver'in sızması halinde Trabzon'da komutan Seyfi'ye güvenilemiyeceğini ifade ediyor.

Enver üzerine telgraf alış verişi Haziran Ayı'nda da sürüyor. Mustafa Kemal, Kazım'a çektiği telgrafların birisinde, «Enver hakkında açık neşriyata karar verdik» diye yazıyor. «Enver'in şimdiki gaybubeti ihtimal ki, bahis buyrulduğu vechile mıntıkanız sol cenahında faaliyete başlamak maksadına mübtenidir» diye devam ediyor. Öyle anlaşılıyor, Kurtuluş Savaşı'nın komutanları birbirine çektikleri telgraflarla hem korkularını atmaya ve böylece artırmaya çalışmış oluyorlar ve hem de birbirlerini daha evham dolu telgraflar yazmaya özendiriyorlar. 9 Haziran 1921 tarihli telgraf emrinde Kazım Paşa, bütün kolordulara, süvari kumandanlıklarına, şu bilgiyi veriyor: «Mutemed ve mevsuk malumata nazaran Sovyet Rusya Hariciye Komiserliği müsteşarı Komünist rüesasından Ermeni Karahan'ın Enver Paşa'yı Anadolu'ya göndererek bir hercümerç zuhuruna ve bundan bilistifade memleketimizde Bolşevizm inkılabının vukuuna var kuvvetile çalıştığı ve Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin'in de İngilizler'le sulh ihtimaline karşı Enver'in Anadolu'da inkılap yapması için muavenet ve müzaherati vasiada bulunduğu anlaşılmıştır.» Çok acıklıdır; sonunda Bolşevik rejime karşı bir savaşta ölen Enver'in Bolşevik devrimini yapmak üzere Türkiye'ye geleceği korkusu akılları durduruyor. Kazım şöyle devam ediyor: «Maksat vazıh'tır; Hükümeti halk eline vererek inhilale uğratacaklar, orduyu milis yapacağız diye dağıtacaklar, nihayet külliyetli para ile Enver Paşa'ya çapulculardan mürekkep bir kızılordu teşkil edecekler.» Öyle görünüyor; Kemal'i Samsun'a gönderirken duyulan korku, Ethem tasfiye edilirken duyulan kaygı, Enver'in gelmesi ihtimali karşısında yaşanan panik bir ve aynıdır.

Bu bir paniktir; Kazım'ın 12 Haziran 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraf, «Enver Paşa hududumuz

haricinde kaldıkça» hiç bir huzurun yaşanamayacağını anlatmakla başlıyor[112] ve bir çare bulduğunu dile getiriyor. Bulduğu çare şudur: «Hülasai mütalaam Enver'in bir an evvel ele geçirilmesidir.» Artık Enver'in kendi ayaklarıyla gelip gelmemesine bakılmaksızın ele geçirilmesinden başka bir huzur yolu görülmüyor. Peki nasıl? Moskova'ya gidip esir almak imkansız olduğuna göre, Kazım, düşündüğü yolu, Kemal'e yazıyor: «Zaten gerek yazdığı mektuplarda bizzat Enver ve gerek temasta bulunanlarla taraftarları kendisinin Anadolu'ya gelmeyi ve bir ferd olarak çalışmayı arzu ettiğini bildiriyorlar. Bundan istifade ve daha münasip vesileler ilave ederek mutemet bir zatın Enver'in nezdine gönderilmesi ve bu suretle Hükümetimiz tarafından Anadolu'ya davet edilmesi maksadın teminine hadim olur kanaatindeyim.» Gerçekten böyle bir telgrafa inanmanın güç olduğu kanısını taşıyorum. Bir: Orta Çağ'daki politik manevralara benziyor. İki: Mustafa Suphi için geliştirilen ve uygulanan senaryoyu andırıyor.

Devam etmeden önce bir özet ve hatırlatma yapmam gerekiyor; Mustafa Suphi de Anadolu'ya geçmeye istekli olmakla birlikte Mustafa Kemal'in davetini aldıktan sonra harekete geçiyor. Kazım, Suphi'nin Ankara'ya gitmesini önleyerek Trabzon'a çeviriyor ve aleyhte gösteriler düzenletiyor. Suphi ve arkadaşları, çaresiz dönmek durumunda kalıyorlar; iskele kahyası Yahya, Suphi ve arkadaşlarını boğarak öldürüyor.

Bu arada, Türk kurtuluş kuvvetleri ilk büyük başarıyı elde ediyor; yaz başında, Helenler'e karşı Kütahya ve Eskişehir'de yenilgi alındıktan sonra, Sakarya'ya kadar çekilmek zorunluluğu doğuyor. Başkenti bir daha değiştirmek ve bu arada, Sovyetler'in de onayı ile Enver'in bir kuvvetin başında, Büyük Britanya adına Anadolu'da ilerleyen Helenler'i durdurmak için Anadolu'ya geçmesi söz konusu oluyor ve hazırlıkları yapılıyor. Fakat Sakarya'da Türk tarafı gerçekten talihini değiştiriyor ve bu arada Enver'in talihini de karartıyor.

Enver ise büyük hayallerini gerçekleştirmekten hiç vazgeçmiyor; sürekli örgütleniyor. Bu arada Halk Şuralar

Fırkası ile İslam dünyasında ihtilaller yapmak amacıyla İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı oluşturuyor. Bu sonuncu örgütte, Enver'in adı, Ali'dir.

Sakarya'da ilk gerçek başarı elde edilmiş olmakla birlikte, Kazım'ın daha önce belirttiği üzere, Enver hayatta ve yurt dışında olduğu sürece, Ankara komutanlarının huzur içinde olamayacağı anlaşılıyor. Bu nedenle hem Moskova'daki Büyükelçi Ali Fuat kanalıyla ve hem de mektup açmak dahil her türlü yöntemle, Enver hakkında bilgi toplamaya devam ediliyor.

Trabzon'daki On Üçüncü Fırka Komutanı Seyfi, belki de kendisini beğendirmek için, çok çalışarak çok önemli bir bilgi elde ediyor ve bunu 31 Eylül 1921 tarihinde, Kazım Paşa'ya yetiştiriyor. Buna ve elde edilen bir mektuba göre, Trabzon mebusu Hafız Mehmet Efendi, Sovyetler'e giderek Enver ile görüşüyor ve Ali'nin, Anadolu'ya geçerek önce Trabzon'da örgütleneceği ve ilk önce Halit'in kuvvetlerini eline alacağı iddia ediliyor. 1 Ekim 1921 tarihinde Fevzi, Kazım'a, Enver'in, kod adı Ali, Trabzon'da Kahya Yahya ile temas edeceğinin öğrenilmesinin ilgi çekici olduğunu yazıyor. 3/4 Ekim 1921 tarihinde çektiği şifreli telgrafla, elde edilen mektup da adı geçen Halit'in Albay Halit, daha sonraki yılların Deli Halit Paşa'sı, olduğunu ve güvenilmemesi gerektiğini ifade ediyor. Kazım, aynı telgrafta, «Halit Bey'in mutemedi olup vaktile Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin mektebe gönderdiği Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi'nin bugün Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu kumandanlığında istihdam edildiği nazarı dikkate alınmalıdır» diyor ve telgrafını, «Trabzon kayıkcılar kahyası ehemmiyetsiz bir adam iken bir taraftan Enver'le, diğer taraftan Kemal Paşa ile muhaberesi kendisine ehemmiyet verdiriyor» uyarısıyla tamamlıyor.

Kazım, derhal Trabzon üzerinde yoğunlaşıyor; yumuşak sayılan Komutan Seyfi'nin yerine Sami Sabit bulunuyor. Derhal Yahya'nın yakalanması için harekete geçiliyor; Yahya kaçıyor ve kardeşiyle altı adamı yakalanıyor Belgelere göre bunlara çok büyük işkence yapılıyor. Tam bu sırada Ardahan Mebusu Hilmi, elinde Mustafa Kemal'-

den bir mektup, Moskova'da Enver ile görüşmek için, Trabzon'a geliyor; Kazım, buna son derece kızıyor. Trabzon'daki yeni adamı Sami vasıtasıyla, Millet Meclisi Üyesi ve Kemal'in yetki belgesini taşıyan Ardahan Mebusu Hilmi'yi enterne ediyor ve derhal, telgrafla, Ankara'dan, kendisinden habersiz olarak Enver'e elçi göndermenin hesabını soruyor. Bu arada, Yahya'nın adamlarına yapılan işkence ve bir mebusu yolundan alıkoyma nedeniyle, Ankara'ya şikayetler yağıyor. Erzurum Kongresi'ni başlatanlardan Trabzon Haklar Savunma Derneği Merkez Komitesi Başkanı Barutcuzade Ahmet, Yahya'nın savunmasını üzerine alıyor ve Kazım Paşa'ya yazdığı mektupta «Yahya Efendi'nin can verdiği memleketi için sarfettiği hizmetlerile», karşılaştığı muameleyi yan yana koyuyor ve bunun vicdanları sarstığına işaret ediyor.

Bu karışıklıkta en büyük eleştiri ve hücum, Kemal Paşa'nın payına düşüyor ve adı çokca zaman «Sarı Paşa» olarak geçiyor ve genellikle «kötülerin kötüsü» nitelemesine layık görülüyor. Fakat Kemal Paşa, bir uzlaşma bulabiliyor; yanlış anlaşılma olduğunu söyleyerek (*), Hilmi'nin Enver'e gönderilmesinden, Kazım Paşa'nın isteğine uygun olarak, vazgeçiyor ve bu arada Yahya'yı da Kazım'ın elinden kurtarıyor.

Enver'in sonu yaklaşıyor; bunun için önce Moskova'ya ve daha sonra da Buhara'ya geçmek zorunludur. Yalnız bu geçişleri yapmadan önce benim bir özetleme yapmam

---

(*) Amasya Yaranı'ndan Ali Fuat'ın da, en az Kazım kadar belge saklayıcı olduğu anlaşılıyor.

«Moskova Sefiri Kebiri, Fuat Paşa Hazretlerine:

Aziz Kardeşim,

Büyük Millet Meclisi azasından Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Enver ve Halil Paşa'larla rüfekasına vaziyeti hakikiyeyi izah ve sureti hareketlerine dair bazı noktai nazarlar beyan etmek üzere seyahat eylemektedir. Kendisine teshilatı lazimede bulunmanızı rica eder, muhabbetle gözlerinden öperim, kardeşim.

3 Teşrinisani 1337

M. Kemal»

Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 314.

çok yararlı olacaktır: Yahya, çok kısa bir zaman sonra, faili meçhul bir cinayete kurban gidiyor ve ölüyor. Yıllar sonra öldürenin, burada adı geçen, Kemal Paşa'nın muhafızı İsmail Hakkı olduğu ortaya atılıyor. Halit, Meclis'te, beş kemalist milletvekilinin üzerine hücum etmeleri sonucunda, kendi iddiasına göre İstiklal Mahkemeleri'nin ünlü Başkanı Kel Ali tarafından sırtından kurşunlanarak öldürülüyor. Hafız Mehmet Efendi, Ardahan Mebusu Hilmi ve Kazım Paşa, birlikte, İzmir Suikastı gerekçesiyle tutuklanıyorlar. Kazım, sonunda berat ediyor: Ve Mehmet Efendi, İzmir'de asılıyor. Hilmi'nin davası Ankara'ya aktarılıyor ve diğer İttihatçı Cavit, Doktor Nazım ve Nail ile birlikte Ankara'da idam ediliyorlar.

Bunlardan gelecek bölümde söz etmeyi umuyorum. Burada söylenmesi gereken şudur: Kemal, Kazım türünden değildir, kızgınlığını ve kinini bekletebiliyor. Çok emin olduğu ve darbenin kesin sonuç vereceğini çok iyi bildiği zaman, beklemenin etkisiyle olabilir, çok daha acımasız bir biçimde hücum ediyor. Hücumuna uğrayanlar arasında, kendisinin bilinmesini istemediği ve saklanacağından emin olmadığı bilgileri taşıyanlar da bulunuyor. Bilgilerin çoğu küçüktür; fakat büyük imajlar, küçük bilgilerle kuruluyor.

Erzurum'da Kazım, Enver'in sızmasını önlemek için nöbet tutarken, Moskova'da Ali Fuat'a da, Enver'i Anadolu'ya geçmek planlarından caydırmak düşüyor; her ikisinin de zamanları var ve bu nedenle bol bol sohbet etme imkanı buluyorlar. Ali Fuat, Moskova Anılarında, «Enver Paşa, Doktor Nazım Bey'le Büyük Elçiliğe gelerek beni ziyaret etti» diye yazıyor ve Enver, doğrudan doğruya, «Ankara'dan ne haberler aldınız Fuat Paşa» diyor. Fuat Paşa da, Enver'e, Anadolu'dan hiç hoşlanmayacağı haberleri aktarıyor; Halk Şuraları Fırkası'nın programını, kemalistlerden izin almadan, Anadolu'da çeşitli yerlere göndermelerinin büyük tepki yarattığını, Enver'in elçisi Binbaşı Naim Cevat'ın Amasra'da tutuklandığını ve amcası Halil'in de, Bakanlar Kurulu kararıyla, Trabzon'dan ülke dışına çıkarıldığını söylüyor. Enver şaşırıyor ve bunların bir bölü-

münün kendi bilgisi dışında olduğunu ileri sürüyor ve uzun görüşmelerden sonra bir uzlaşmaya varılıyor.

Ali Fuat bu uzlaşmayı şöyle yazıyor: «Enver Paşa, Doktor Nazım Bey ve ben, Anadolu'nun pek nazik bir safhaya giren durumunu bir kere daha gözden geçirdik. İttihat ve Terakki Fırkası'nın haricteki yerleşmiş olan her iki grup azasının mutlaka memleket dışında kalmasını, memleketin iç işleriyle meşgul olmamasını ve bütün gayretlerin İslam alemine matuf olmasını, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin rızası haricinde hareket edilmemesini kararlaştırdık»[113]. Enver, bu anlaşmaya katılıyor ve Ali Fuat'ın yazdıklarına göre, «Fuat Paşa, memleketin selameti için her fedakarlığa katlanacağım ve bu kararımıza muhalif bir vaziyet almayacağım» diyor. Sakarya Zaferi'nin öncesindeki yenilgilere kadar da bu karara aykırı bir davranışta bulunmuyor.

Şu soru ortaya çıkıyor: Amasya Yaranı, neden, başta Enver, İttihatçıları Kurtuluş Hareketi'nin içinde istemiyor? Bu sorunun kişisel düzeyde verilecek bir cevabı olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor ve kişisel düzeydeki cevap, çok büyük abartmalarla, şimdiye kadar verilmiş durumdadır. Ancak unutulan bir nokta görüyorum; ciddi mücadelelerin içinde her kişisel ayrılığın arkasında çok önemli bir politik ve ideolojik neden bulunuyor. Enver ve arkadaşlarının Anadolu mücadelesinde istenmemesinin nedeni, başta Kemal olmak üzere Ankara kadrosunun, Büyük Britanya ile uzlaşmayı bütün savaşlarının temel ekseni yapmalarıdır. Enver ve arkadaşlarının Büyük Britanya ile uzlaşması ise imkansız görünüyor; böylece, Enver'in yüzüne Anadolu kapılarının kapatılması, Londra ile anlaşma politikasına bağlanıyor.

Neden? Çünkü Enver, bir profesyonel ihtilalciye benziyor. Enver için önemli olan Anadolu, Afganistan veya bir başka toprak devrimi değildir; Enver, bir islam ya da bölge devrimini düşünüyor. Moskova'ya gittikten sonra islam devrimi ile turanist programlar çakışıyor; çünkü eski Çarlık Rusyası'nda yaşayan müslümanların çok büyük bir bölümü Türkik kökenlidirler.

Enver'in çizgisi, özüne indirgendiğinde, Afganistan veya Anadolu Devrimi, sadece bir mevzidir; buradan güçlenerek, daha büyük alanlarda Türk renkli bir islam devrimi için atılmayı planlıyor. Böyle bir plan, geçici bir süre için, Sovyet İktidarı açısından yararlı ve pratik olmakla birlikte, Büyük Britanya'nın dünya hegemonyasına taban tabana zıt düşüyor. Lenin, Doğu'ya döndükten sonra, Britiş emperyalizmini çökertmede Hindistan'ın stratejik önemini görüyor ve vurguluyor. Enver'in liderliğindeki İttihatçılar, Hindistan Devrimi için canlarını vermeye hazır görünüyorlar; Talat bir yana, Cemal ve Enver, Büyük Britanya'ya karşı büyük bir kin besliyorlar ve her gün de bu kini artırıyorlar. Cemal, Hindistan Devrimi'ni kendisine ayırıyor ve Cemal için Hindistan'a hücum etmenin ön koşulu Afganistan'da hazırlanmak oluyor. Cemal, Moskova'ya gelince, başta Çiçerin olmak üzere Sovyet yöneticileriyle bu projesi üzerinde uzun uzun görüşmeler yapıyor ve Afganistan'ın, Hindistan Devrimi'ndeki önemini, Çiçerin'e kabul ettiriyor. Cemal, Afganistan Emiri ile Sovyet Rusya arasında iyi ilişkiler kurulmasında önemli bir rol oynuyor.

Envercilik'in programı, bu sırada Anadolu'da kemalistler hep «Envercilik» tehlikesinden söz ediyorlar, kemalist programdan çok farklı görünüyor; Londra için Kemal Partisi'nin kazanması, eninde-sonunda, Orta Anadolu'da ve çevresinde, kendi egemenliği dışında bir iktidarın oluşması anlamına geliyor. Halbuki, «Envercilik», Londra için de çok büyük bir tehdit olarak ortaya çıkıyor; buna ek olarak, Enverist hareketin kadrolarının Kemalist kadrolara göre çok daha profesyonel oldukları görülüyor. Enverist Parti, çok uzun bir politik mücadeleler ve savaşlar döneminden süzülerek geldiği için, büyük politik ittifaklardan çekinmiyorlar ve geliştirdikleri Halk Şuraları Partisi programında ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı tüzüğünde, Bolşevikler'le ittifakı açıklıkla yazıyorlar. Bolşevizmi, kendileri türünden Büyük Britanya ile savaşan ve islamın temel ilkelerinden çok uzak olmayan, dost bir sistem olarak görüyorlar. Bu nedenle Fransa ve Britanya Dış İşleri Bakanlıkları, Anadolu için Bolşevik tehlikeyi, İttihatçılık ile öz-

deşleştiriyor (*) ve 1919-1921 yıllarında Anadolu'nun sovyetizasyonunu, la soviétisation de l'Anatolie, eli kulağında bir tehlike sayıyorlar.

Enver'in Teşkilât-ı Mahsusa'yı emanet ettiği Hüsamettin Ertürk, İstanbul'dan ayrılırken, Talat'ın Berlin'e ve Enver'in Moskova'ya yöneldiğini ileri sürüyor. Enver, Hüsamettin'e, artık Örgüt'ün adının «Umum Alem-i İslam İhtilal» Örgütü olduğunu bildiriyor ve Hüsamettin, Enver için, «Paşa'yı arkamda bir irade ve azim heykeli olarak bırakmıştım» diye hatırlıyor. Fransız araştırıcı P. Dumont ise İttihatçılar ile Bolşevikler'in ilk temaslarının 1919 yılı başında olabileceğini kaydediyor; ancak, net bilgi, 1919 yazı ile 1920 başı arasında Berlin'de Radek ile ve aynı zamanda gizli elemanların Bakü'de Şelva Elyava ile yaptıkları görüşmelerle sınırlı kalıyor (**). 1920 yazından itibaren ise Bolşevikler, kapitalist Avrupa'da genel devrimin gecikeceği değerlendirmesiyle, Doğu halklarının devrimci potansiyeli üzerinde düşünmeye başlıyorlar; tarihin bir cilvesi olarak da şimdiye kadar pek az düşündükleri bu alanda hızla hareket etme kararı alıyorlar.

Sosyalist iktidarı yaşatmak, emperyalizmin saldırılarını durdurmak ve geriletmek demek oluyor; burada Doğu halklarının, en çok da müslümanların başkaldırıları ön plana çıkıyor. Bolşevikler, müslüman halkların İngiliz emperyalizmine karşı tepkilerini olumlu kanallara çevirmeyi plan-

(*) «De 1919 à 1921, la soviétisation de l'Anatolie au moyen des dirigeants unionists fut considèree, au Quai d'Orsay et au Foreign Office, comme un danger imminent.»

P. Dumont, «La Fascination du Bolshevisme»: Enver Pacha et le Parti de Soviets Populaires 1919-1922, Cahiers du Monde Russe et Soviétiques, XVI (2), Avril-Juin 1975, s. 142.

(**) Dumont, 25 Mart 1919 tarihi itibariyle, Bern'de görevli bir Fransız diplomatının çok güvenilir kaynaklardan, İttihatçılar'ın, önemli miktarda İngiliz lirasına sahip olduklarını ve bunu Bolşevik propagandası için kullanacaklarını öğrendiğini, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, rapor ettiğini yazıyor.

P. Dumont, «La Fascinasition du Bolshevisme», op. cit., s. 145.

ladıkları sırada, müslümanlar arasında gerçek bir kahraman olarak kabul edilen Halife'nin Damadı ve efsanevi komutan Enver'i hatırlamadan edemiyorlar.

İttihatçılar'ın Moskova'ya gidişlerinin, Bolşevikler'den aldıkları davet üzerine olduğu konusunda bütün kaynaklar birleşiyor. Yine de İttihatçı liderler, yavaş hareket ediyorlar. İşin başında, Türkiye'de kaldıkları takdirde, işgalci kuvvetlerin, birinci planda İttihatçı başı isteyeceğinden kuşku duymuyorlar. Berlin'de ise hem yapacakları bir işleri olmadığını, hem öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya geleceklerini biliyorlar. Üstelik bir de geçim sıkıntısı görülüyor; Kazım Karabekir'in, çok yakın zamanda yayınlanan, belgelerinden, Ankara ile ilişkilerin iyi olduğu bir zamanda, Enver için ayda üç bin kuruşluk bir ödenek istendiği anlaşılıyor. Enver, kendisinin ve yakınlarının kısaca «Sultan» dedikleri Naciye Sultan'ın mücevherlerini satarak yaşamayı sürdürebiliyor.

Amcası ve Kemal'in sınıf arkadaşı Halil, Bekirağa zındanından kaçtıktan sonra, İttihatçı liderleri keşif görevleriyle merkezden uzaklaştırma politikası izleyen Kemal Paşa'nın tavsiyelerine uyarak Sovyet Rusya'ya geçen ilk İttihatçı büyüğü oluyor. Bunu Cemal izliyor ve Enver, bir rastlantı sonucu, Doğu Halkları Kurultayı'nın hazırlıklarının ilerlediği bir zamanda 14 Ağustos 1920 tarihinde, Sovyet topraklarına ayak basıyor.

Dumont, Enver'in ülke dışındaki eylemli yaşamını bazı peryodlara ayırıyor[114]; bunları aktarmak istiyorum. Birinci dönemde, Ocak 1919 - Ağustos 1919, sürgünde İttihatçılarla Bolşevikler arasında ilk temaslar yapılıyor ve davet alınıyor. İkinci dönemde, Ağustos - Eylül 1920, Moskova'da, İttihatçılar ile Bolşevikler arasında doğrudan görüşmeler gerçekleştiriliyor ve bu görüşmelerin sonucunda, Enver, 1920 Eylül Ayı'nda yapılan Doğu Halkları Kurultayı'na katılıyor. Üçüncü dönem olan 1920 Ekim - 1921 Şubat tarihinde, Enver Almanya ve İtalya'yı ziyaret ederek İttihatçıların dünya islam devrimi için programını netleştiriyor ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı alanında çalışmalarını tamamlıyor. Bundan sonra, Ankara ile çok dostane

yazışmalarla, beklemeye giriyor ve 1921 yılı Temmuz Ayı'nda artık harekete geçmesi gerektiğini düşünüyor. 1921 yılı Ekim Ayı'nda, Bolşevikler'e karşı olan tutumunda büyük dönüş gerçekleşiyor ve bu sonuncu dönemin sonunda, 1922 yılı Ağustos Ayı'nda Bolşevikler'e karşı savaşırken ölüyor.

Bu son döneme kadar da Enver'in Bolşevikler'e karşı güvenin tam olduğu hiç bir zaman söylenemez; Ankara'ya yazdığı mektup ve gönderdiği raporlardan, bu, netlikle, ortaya çıkıyor. Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra, 17 Eylül 1920 tarihi itibariyle Ankara'ya gönderdiği raporunda, Ali Fuat yayınlıyor, Radek'in, «ya İngiltere mahvoluncaya kadar muharebeye devam ederiz veyahut bir kompromi yaparız» dediğini bildiriyor. Radek'e göre, Sovyet İktidarı'nın korunması için Sovyet Rusya Büyük Britanya ile bir uzlaşma yapacak olursa bunu Türkiye'ye de tavsiye etmek durumundadır: bu görüşün Enver'i pek hoşnut etmediği anlaşılıyor. Bütün bu dönem sırasında ise Enver, Kızıl Ordu ile olmazsa müslümanlardan kurulacak bir kuvvetlerin başında Anadolu'ya girmek için Ankara İktidarı'nın iznini almaya çalışıyor. Kemal, Enver'i hep oyalıyor ve dışardan yapılacak katkının önemi ile avutmaya çalışıyor.

İnönü Zaferleri'ni önemsememek gerektiği konusunda daha önce yazdıklarımı tekrarlamak istemiyorum; nitekim 1921 yılı başında Helenler çok kolaylıkla ilerleyebiliyorlar. İşte bu sırada, Ali Fuat'ın yazdığına göre, Enver, Kemal'e bir mektup göndererek, «hiç bir sebebi kanuni olmayarak memleket haricine ilelebet nefiy (sürgün, y.k.) şeklindeki arzunuza ilelebet tahammül bize pek ağır ve sefilane gelir» diyerek artık isyan edeceğini duyuruyor. S.R. Sonyel ise Britiş gizli belgelerinin izlemesinden, bu tarihte Grekler'in bir anti-kemalist darbe beklediklerini ve buna karşılık, Britanya Dış İşleri Bakanlığı'nın da bir Bolşevik-Enver beraberliğinin, a Bolshevik-Enver combination, savaşı çok daha sert bir biçimde sürdürmelerinden kaygılandığı sonuçlarını çıkarıyor.

Ali Fuat, anılarında, «1921 yılı Eylül Ayı sonlarında birdenbire ortadan kaybolan Enver Paşa'nın Batum'dan

hangi istikamete hareket ettiğini anlıyamamıştık» diyor; Ankara'da büyük bir panik yaşanıyor. Enver'in sızmaması için yine sınır nöbetçileri artırılıyor ve birdenbire Enver'den Cemal'e gelen haberde Enver'in Buhara'da olduğu öğreniliyor ve büyük sevinçler yaşanıyor. Enver, Anadolu'ya ve Afganistan'a gitmeyerek, Orta Asya'da Türkik kökenli halkların Sovyet düzenine karşı başkaldırı ve savaşlarına katıldığı anlaşılıyor. Enver ilk önce önemli başarılar kazanıyor ve Ali Fuat, 1922 yılı Haziran Ayı'nda, aynı bölgede Sovyetler'e karşı savaşan Türk kökenli kuvvetlerin önde gelen ismi Zeki Velidi'nin Enver'e bir mektup yazarak, Sovyetler'le anlaşmasını ve savaşı bırakmasını önerdiğini kaydediyor. Zeki Velidi, Enver'e, Afganistan'a çekilmesini öneriyor.

Enver'in ölümü yaklaşıyor. Erzurum'dan Kazım Paşa'nın sınır bekçiliği ile başlayan ve Moskova'da Ali Fuat Paşa'nın nasihatçı misyonu ile devam eden anlatım, şimdi, Orta Asya'ya ulaşıyor. Orta Asya'daki sekans ile ilgili olarak Velidi'nin anıları var; bütün bu serüvene yepyeni sahneler ekliyor.

Enver, sıkı teorilerin şiddetli pratikçisidir. Alman emperyalizminden yararlanma dönemini, özellikle Kafkasya'da, büyük çalkantılarla atlattıktan sonra, anti-emperyalist, milliyetçi-ihtilalci hareketler çağına ulaşabiliyor. Çok güzel; Enver'in yazgısı, milliyetçi hareketlerin belli dönemde dinsellikle büyük bir bulaşıklık içinde geliştiğini bir kez daha gösteriyor. İslamik-Türkist bir ihtilalci programla Orta Asya'ya yönelmesi gerektiğini düşünüyor.

Güzel. Burada, Bennigsen-Wimbush'tan bir aktarma yapmak durumundayım ve bunu özgün dilinde yapıyorum: «At an uncertain date, probably in the spring of 1920, Sultan Galiev, Zeki Validov, and a group of prominent Muslim national communists -including, probably, the Kazakhs Ahmed Baytursun, Ali Bukeykhanov, and Turar Kyskulov, the Crimean Tatar Veli İbrahimov and Uzbek Nizameddin Khojaev and maybe Fayzullah Khojaev -met in Moscow and founded the secret group Ittihad ve Terakki (Union and Progress)»[115]. Bennigsen, muhtemelen 1920 yılı içinde,

Moskova'da, Sultan Galiyev, Zeki Validov, Veli İbrahimov, Nizamettin Hocayev ve pek çok Türkik kökenli müslüman önderin katılımıyla gizli İttihat ve Terakki Partisi'nin kurulduğunu yazıyor. Tarihini net olarak belirtmemekle birlikte yine de 1920 yıllarının başında, aynı bölgelerde, «Turan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti», Soviet Socialist Republic of Turan, üzerinde tartışmaların yapıldığından söz ediyor. Validov ise anılarında, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra «Güney Doğu Müslüman Ülkeleri Federasyonu» üzerinde tartışmalar yaptıklarını ve buna yönelik bir «Erk Sosyalist Partisi» kurmak istediklerini bildiriyor.

Almanya'da öldürülmek tehlikesiyle karşı karşıya olan, Anadolu'da Kurtuluş Hareketi'nin persona non grata, istenmeyen kişi, ilan ettiği Enver, gizli İttihat ve Terakki Partisi'nin kurulduğu Orta Asya'da savaşmak istiyor; bu sırada bu bölgedeki savaşın lideri Zeki Validov, «hayır» diyor[116]. Son derece trajik bir yazgı olduğu ortaya çıkıyor ve bu nedenle bu «hayır» sözünün gerekçesini Velidi'nin kaleminden aktarmak istiyorum.

«Bunların Orta Asya meselesine münasebetleri sırf Türkiye'nin menafii bakımındandı. Onların fikri, Türkistan işini Türkiye'ye yardım bakımından yürütmek, Batı'da müttefiklere karşı kaybedilen savaşı Orta Asya'da devam ettirmekti.»

«Cemal Paşa, Afganistan'ın yardımıyla Hindistan'da isyan çıkaracağını ve Türkistan'da isyan halinde olan Türkleri de Sovyetler'in yardımıyla kendi islam ordusuna alabileceğini zannederek ciddi hareketlerde bulunuyordu.»

«Biz ise Türkistan davasına ancak Türkistan mikyasında yapılacak bir iş nazariyle bakıyorduk.»

«Türkiye'nin müttefiklerle haklı ve hayati hesapları ile Türkistan'ın Sovyetler'le ölüm kalım mücadelesini birleştirmek mümkün olmadığından Enver Paşa'nın bu propagandasından çok canımız sıkılıyordu.»

«Türkistan'daki kıyam hareketlerine katılabileceği haberi de gelmişti.»

«Bana Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmek fikrinde olduğunu da bildirdiler. Biz de vaziyeti komitemizde müza-

kere ettik. Buraya gelmeyip kenardan bize yardım etse daha iyi diye cevap verdik.»

Hem Anadolu Türkleri ve hem de Orta Asya Türkleri, Türklük için ihtilal yapmak isteyen Enver'e aynı cevabı veriyorlar; Enver'in kenarda kalmasını istiyorlar. Anadolu Türkleri, Büyük Britanya'ya karşı, eninde sonunda uzlaşmacı bir tutum almak zorunda kaldığını düşündüğünden, Britanya İmparatorluğu'nun bu kinli düşmanını yanına almak istemiyor. Orta Asya Türkleri ise Sovyet rejimine karşı Büyük Britanya ile aynı safta olduklarını düşündükleri için Enver'e kapıları kapatıyorlar. Hem Kemal'in başında olduğu Anadolu harekete ve hem de Validov'un götürdüğü Orta Asya Türk hareketi, mevzii bir perspektif taşıyor. Buna karşın Enver, gittikçe genişleyen bir coğrafyada, Britanya'ya karşı bir tehditi temsil ediyor. Çok büyük bir coğrafyada islami iddialı ve Türkik renkli bir ihtilal peşinde koşan Enver, bütün bu nedenlerle, sınırlı Basmacılar isyanının başına geçmek zorunda kalıyor. Kısa süreli başarıları, ölümü izliyor.

Böylece bu bölüm bitiyor. Bir tek soru var: Enver'in sonunda ve trajik ölümünde, Sovyet liderliğinin ve bu arada Lenin'in rolü nedir? Araştırmacılığın şans unsurunu ön plana çıkaran bu soruyu cevaplandırmak imkanına sahip bulunuyorum.

Yönteme düşkünlüğümle bir yöntem parantezi açabilirim; araştırmada, bazan altın ararken uranyum bulmak mümkündür. Ancak bu şansı artırmak, araştırmanın kapsamını, bütünselliği sağlayacak ölçüde, geniş tutmakla mümkün olabiliyor. İş bölümü gelişmenin motorlarından birisi olsa bile, insan kişiliğini bozan ve aynı zamanda bilimsel gelişmeyi durduran bir etkiye sahip görünüyor. Sosyal alanda bilimsel düşüncenin gelişmesinde en önemli üç isimden biri olan Aristotales'te, iş bölümünü kutsallaştıran Adam Smith'te ve iş bölümüne bilimsel bir içerik kazandıran Marx'ta iş bölümü görünmüyor. Her üçü de, olumlu anlamda, ansiklopedik bilgiyi hem yaratan ve hem kullanan düşünürlerdir; son ikisinin, kitap kurdu oldukları konusunda net bilgiler bulunuyor.

Hintli Roy'un ilginç bir kişiliği olduğu biliniyor; ulusal sorunu Lenin'le ciddi ölçüde tartıştığı, yine Lenin'in yazılarından anlaşılıyor. Bir Hint milliyetçisi olarak Japonya'ya giden, Amerika'ya sığınan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'ya savaş açması üzerine Meksika'ya geçen ve burada komünist partisi kuran, Moskova'dan aldığı davet üzerine, Sovyet ülkesine geçen ve burada genç ve ortodoks bir marksist ihtilalci olarak dikkati çeken Roy, hep benim ilgimi çekiyordu. Milliyetçi demokrat olarak başladığı karyerini, ihtilalci komünizmden geçerek sıradan bir demokrat olarak tamamladığı için Lenin'in dipnotlarının dışında hakkında bilgi bulunamıyordu. Anıları son derece öğretici görünüyor.

Moskova'da Komintern içinde ve ulusal sorunlar söz konusu olunca son derece önemli bir kimsedir. Moskova'da Enver ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır; ancak bir de komşu düşüyorlar. Moskova'da kendisine tahsis edilen konutun yanında, Şeker Kralı'nın mütevazi evine yerleştirilen, hep üniforma giyen kimselerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu son döneminde yöneten triumviradan ikisi olduğunu çok geçmeden öğreniyor. Cemal ve Enver'in Moskova'da bulunuşlarını diplomatik bir misyon olarak anladıklarını ve bu nedenle de Dış İşleri Bakanı'ndan bir çağrı gelinceye kadar pek dışarı çıkmadıklarını ve kimseyle görüşmediklerini yazıyor[117]. Genç Hintli Roy, kendiliğinden bu kapalılığı bozmaya çalışıyor ve Cemal ve Enver ile komşuluk ilişkilerine giriyor. Kişilikleri hakkında çok ilginç ve değerli gözlemleri var; bir kenara bırakıyorum. Enver'in Moskova Misyonu ile ilgili olarak, şimdiye kadar hiç bir kaynakta ifade edilmemiş olan, bilgiler veriyor ve bunlar üzerinde durmak istiyorum.

«The circumstances of their journey to Moscow aroused suspicion. They were transported secretly in a German military aircraft. Evidently, the German Army, still resisting disbandment by the vitorious Powers, was interested in the adventure of the Turkish leaders. On arrival in the Soviet capital, they were received with marked coolness, put up in a modest place, and forgotten.»

Bir Alman savaş uçağı ile Moskova'ya gelen Türk liderleri, davet sahiplerinde, kuşku uyandırıyorlar; soğuk bir biçimde karşılanıyorlar ve bir yere yerleştirildikten sonra unutuluyorlar. Ancak öyle anlaşılıyor, Enver ve Cemal de, ev sahiplerini unutuyor; çünkü, Roy, «hâlâ kendi dünyalarında yaşıyorlardı» diye yazıyor. Arkalarında bir devlet yok; diplomatik saydıkları misyonların da beklemekten başka çareleri görülmüyor. Bu arada Roy ile çay içiyorlar ve yemekler yiyerek bol bol sohbet ediyorlar.

Roy, tam bir Paris'li jestiyle konuştuğunu ve parmaklarını değerli elmas yüzüklerle süslediğini yazdığı Enver'i ciddiye alıyor ve Enver'den bir müslüman ihtilali peşinde koştuğunu, Hindistan'da devrim yapmayı planladığını ve bunun için de Afganistan'ı sıçrama tahtası olarak kullanmak istediğini öğreniyor. Eski bir Hint devrimcisi olarak Hindistan Devrimi'ni hiç ciddiye almıyor ve Sovyetler'in ciddiye aldığını biliyor; Roy, Bolşevik yöneticilerin çoğunun Hindistan'ı bir müslüman ülke olarak bildiklerini düşündükçe Sovyet yönetiminin bu tutumu canını sıkıyor. Bu durum da, ayrıca, Bolşevik liderlerin nerede ise 1920 Ağustos Ayı'na kadar «Doğu» sorunu ve halklarıyla hiç ilgilenmediklerini, bir kez daha, gösteriyor.

Roy'a göre bu sırada Sovyet yönetimi, Kemalist rejimi angajedir, The Russians were definitely committed to support the Kemalist movement; Enver'in Moskova'ya gelişinin ilk aylarında, Moskova'nın Kemalist harekete kesinlikle angaje olduğu düşüncesine katılamıyorum. Angajmanın netleşmesi ve kesinleşmesi daha sonradır. Ancak Roy, Kemalizm'in Jön Türk yönetimine de karşı bir hareket olduğunu görüyor ve kemalist başkaldırı için, it was neither a Pan-Islamist nor Pan-Turanian movement, ne pan-islamist ne de pan-türkist bir hareket olduğunu görüyor; Enver Partisi, pan-islamist olmasının yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk kökenli halkların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde sürdürmeyi planlıyarak, pan-turanist bir programa da yaklaşıyor. Roy, «çok hırslı» ve huzursuz bulduğu, sürekli olarak öldürüleceği veya İngilizler tarafından yakalanacağı kaygısıyla yaşayan Enver için, «Enver

Pasha desired to play the role of Ottoman all over again after six handred years», altı yüz yıl sonra tekrar Osmanlı rolünü oynamak istiyor, diyor; kuşkusuz hiç beğenmiyor. Bu değerlendirmeden sonra, Enver ile görüşmelerini, «tehlikeli Türk ile diplomatik ilişkiler» olarak niteliyor. Görüşmeleri ve izlenimlerini hemen Karahan'a anlatıyor ve daha üst makamlara duyuruluyor.

Bu sırada Afganistan'ı Doğu Devrimi için bir ileri mevzi olarak kullanma kararının Sovyet yöneticilerinde de var olduğu anlaşılıyor; çünkü Roy'un kendisinin Kabil'e büyükelçi gönderilmesi için harekete geçiliyor. Bu atama daha sonra Kral Emanuallah'ın bir manevrasıyla gerçekleşmemekle birlikte bu sıralarda Roy, Afganistan'la ilgili olduğu için Enver'le görüşmelerini artırıyor; Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi'nin evindeki yemeklerde de beraber oluyorlar. Roy, Büyükelçi ile Enver'in gizli gizli görüşmelerinden de rahatsız oluyor.

Daha bu sırada Enver-Sovyet ilişkisini Roy, bir Bengali atasözüne benzetiyor; yılan bir fare yakalamış, tadını beğenmiyor ve ancak bırakıp göndermek de istemiyor. Sovyet yönetimini böyle düşünürken Enver, kendisi için hayati denilebilecek bir hata yapıyor, bir Doğulu'nun, ister emperyalist ve isterse Bolşevik olsun, bunların karşısında mutlaka bir diğer Doğulu ile işbirliği yapacağına inanıyor; bu nedenle Roy'a açılmayı sürdürüyor. Çiçerin'le ilk görüşmesinde Çiçerin'in yanında kapı komşusu Hintli'yle karşılaşınca, önce şaşırıyor ve daha sonra Roy'u daha da önemsiyor.

Halbuki bu sırada, Roy'un da içinde bulunduğu bir grup, Roy'un yazdıklarına göre, Enver'den kurtulmanın yollarını aramaya başlıyorlar; nasıl yapacaklarını bilemiyorlar. Diğer yandan Enver'den kurtuluşun yolunu ararlarken, «no decision could be made without consulting Lenin», Lenin'e danışmadan hiç bir karar alamayacaklarını da kararlaştırıyorlar. Çünkü üzerinde çalıştıkları çarelerden birisi, Enver'i, o sırada Moskova'da «Peter» kod adıyla bilinen Çeka'ya teslim etmektir; Çeka'nın, sessizce, Enver'i halletmesi bir yol olarak görülüyor. Çünkü Enver'in, Afga-

nistan'da çok çeşitli entrikalar çevirebileceğine inanmaya başlıyorlar.

Enver'i tekrar Almanya'ya göndermek, çırılçıplak Britiş emperyalistlerine ya da intikamcı Ermeniler'e teslim etmek demektir; bunun, Sovyetler'in Asya'yı kurtarma politikasıyla bağdaşmayacağına inanılıyor. Çünkü Enver'in imajı, Moskova'da da, «the greatest son of modern Asia», çağdaş Asya'nın en büyük çocuğu'dur; çağdaş Asya'nın en büyük çocuğunu kurbanlık koyun türünden Almanya'ya göndermekle Asya'nın kurtuluşu programının bağdaşmayacağına karar veriliyor. Peki, Pyotr ya da Çeka'ya vermek? Almanya'da değil de Çeka hücrelerinde kurban olmasının sakıncalarını ise Roy, şöyle yazıyor: «Of course, Peter would gladly take the matter in hand; but it would be an international scandal if Enver Pasha, simply, disappeared from Moscow, Chicherin would not allow such an awkward situation to happen»[118]. Bu sırada Sovyet Dış İşleri Komiseri Çiçerin, işçi kökenli olmayan, en sıkışık zamanlarda piyano çalarak dinlenen, ince ve kültürlü bir bolşeviktir; Roy, Enver'in Çeka tarafından yok edilmesinin yaratacağı uluslararası skandalı Çiçerin'in kabul etmeyeceğini ileri sürüyor.

Ne Yapmalı? Roy, bu sorunu mutlaka Lenin'le görüşmesi gerektiğini düşünüyor ve Çiçerin de aynı sorunu Parti yönetimine götürmekle görevlendiriliyor. İşte tam bu sırada Roy, bir kez daha Afgan Elçiliği'ndeki akşam ziyafetine çağrılıyor; mevcut büyük elçi, Berlin'e atanıyor ve yenisi geliyor. Bu nedenle verilen ziyafetin onur konuğu, kuşkusuz, Enver'dir; yemekte, asilzade olan Afgan büyükelçisinin bazı lüks ihtiyaçlarının temini türünden dünyevi bir konu tartışılırken, Enver, «Comrade Roy has become a Bolshevik, but the leopard does not change his spots... ha ha ha!» diyor ve kahkahalarla gülüyor; yemektekilerin hepsi kahkahaya katılıyorlar. Enver, Yoldaş Roy'un bir bolşevik olduğunu ancak leopar'ın da beneklerini hiç bir zaman değiştirmeyeceğini ileri sürüyor; bu sözler üzerine, Roy, doğrudan yalan söylemeksizin Enver'in istediği türden konuşmaya karar verdiğini yazıyor. Kendisinin

bir Hint devrimcisi olduğunu, Hindistan Devrimi'ni çok yüksek tuttuğunu, bunun için Kral Emanuallah ile işbirliği yapacağını söylüyor ve anılarında bundan «benim iki yüzlü söylevim» diye söz ediyor. Roy'un, hypocritical oration, iki yüzlü konuşması, Enver'in kendisini ölüme götüren hatalarından birisini yapmasına neden oluyor; Roy'a, yakında, Afganistan'a gitme gerekçesiyle Taşkent'e gideceğini ve gizli bir toplantı yapacağını, Roy'un Ruslar üzerindeki etkisini kullanarak, Sovyetler'in kuşkulanmamasını sağlamasını istiyor. Roy ise doğru Lenin'e gidip haber veriyor.

«The next day, I saw Lenin. He was worried; but it would bu unwise to force the issue. Let the chap go-with the illusion that he was deceiving his hosts. Sokolnikov and Safarov were already at Tashkent. I must join them soon. By putting our heads together, we should be able to handle the situation.» Roy, Lenin'e bu bilgileri verince, Lenin'in çok canı sıkılıyor; her halde hemen yakalanmasının doğru olmayacağını düşünüyor. «Ev sahiplerini aldattığını inanarak, herif, oraya gitsin» diyor; Sokolnikov ve Safarov, zaten Taşkent'te bulunuyorlar. Bunlar Doğu sorununda önemli isimlerdir; bunlara, bir süre sonra, Roy'un da katılması kararlaştırılıyor. Lenin, Enver'in sonunun nasıl gerçekleşeceğini, bu üçüne bırakıyor.

Böylece saf ve hayalci Enver, Bolşevikler'e karşı isyan edeceğini, Lenin'e haber vermiş olarak yola çıkıyor.

Bir ihtilalci ve hiç bir yer isyanını kabul etmiyor.

1922 yılı Ağustos Ayı'nda, Orta Asya'da Basmacılar arasında Türkist giysili pan-islamizm öldürülüyor.

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 26, s. 400
2 Y. Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara, 1963, s. 9-10.
3 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 168
4 Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İstanbul, 1987, s. 91
5 Y. Hikmet Bayur, Atatürk, op. cit., s. 289
6 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1983, s. 71
7 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1985, s. 20
8 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul, 1957, s. 211.
9 Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, Kutülamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1972, s. 257
10 ibid., s. 305
11 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 129
12 Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, op. cit., s. 367
13 ibid., s. 380
14 Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Ankara, 1951, s. 7
15 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara, 1976-1985, s. 89
16 Liman Von Sanders, Cing Ans De Turquie, Paris, 1923, s. 373
17 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, op. cit., s. 53
18 ibid., s. 29-31
19 Hans Kohn, A History of Nationalism in the East, N.Y., 1929-1969, s. 240
20 B. Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 145
21 Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1970, s. 127
22 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Cilt I, Ankara, 1955, s. 66
23 Nevzat Gündağ, 1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi, Ankara, 1986, s. 126
24 ibid., s. 139

25 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s. 182
26 Kasım Ener, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş avaşı, İstanbul, 1963, s. 33
27 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları 1919-1920, Ankara, 1967, s. 222
28 G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1971-1986, s. 102
29 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s. 42
30 G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, op. cit., s. 99
31 A.M. Pogosyan, Karsskaya Oblast' v Sostave Rossii, Erevan, 1983, s. 13
32 Richard G. Hovannisian, Armenia on the Road to Independence 1918, University of California Press, 1969, s. 165
33 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, op. cit., s. 208-209
34 W.E. Allen ve P. Muratoff, Caucasian Battlefields - A History of the Wars in the Turco - Caucasian Border 1828-1921, Cambridge University Press, 1953, s. 497
35 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, op. cit., s. 45
36 Tevfik Bıyıklıoğlu, Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası, İstanbul, 1958, s. 24-25
37 Y. Himmet Bayur, Atatürk, op. cit., s. 291
38 M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros 1871-1917, Moskva, 1972, s. 306
39 M.A. Gasratyan, (redaktor), Kurdskoe Dvijenie v Novoe i Noveyşee Vremya, Moskva, 1957, s. 57.
40 B.A. Bor'yan, Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR, Çast' I, Moskva, 1928, s. 359
R.G. Hovannissian, Armenia on the Road, op. cit., s. 41
41 M.A. Gasratyan, Kurdskoye Dvijenie, op. cit., s. 80
42 M. Kemal Öke, İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in «Kürdistan Misyonu» 1919, İstanbul, 1981, s. 22
43 ibid., s. 25
44 ibid., s. 37
45 ibid., s. 37
46 G.Z. Aliev, Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok 1908-1918 gg, Moskva, 1972, s. 69
47 İslam Ansiklopedisi, Dördüncü Cilt, s. 356
48 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, op. cit., s. 42
49 H.C. Armstrong, Grey Wolf, London, 1932, s. 118
50 Kazım Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 71

51 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 56
52 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi 1838 den 1995 e, Birinci Kitap, İstanbul, 1974, s. 260
53 The Military Mission to Armenie (Harbord) to the Secretary State, Oct., 16, 1919, Foreign Relations, 1919, Vol. II, Wash., D.C., 1984, s. 858
54 Doç. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt XVI, Nisan-Mayıs 1973, s. 32
55 Harry N. Howard, The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1929, N.Y., 1931-1966, s. 196
56 Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974, s. 72
57 David H. Finnie, Pioneers of East, The Early American Eperience in the Middle East, Harvard University Press, 1967, s. 2
58 ibid., s. 108
59 ibid., s. 239
60 M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros, op. cit., s. 53
61 ibid., s. 102
62 The Military Mission to Armenia (Harbord), op. cit., s. 847
63 Brig. Gen. George Van Horn Moseley, Mandatory over Armenia, Oct. 1919, Senate Document 281, Washi, D.C., s. 8
64 The Military Mission to Armenia (Harbord), op. cit., s. 846
65 Ronald Suny, The Revenge of the Past: Socialism and Ethnic Conflict in Transcaucasia, New Left Review, Nov.-Dec. 1990, s. 21
66 B.A. Bor'yan, Armeniya, op. cit., s. 44
67 S Der Nersessian, Armenia and the Byzantine Empire, Harvard University Press, 1945, s. 5
68 E.H. Carr, The Bolshevik Revolution, Vol. I, Pelican Books, 1966, s. 344
69 R.H. Hovannissian, Armenia on the Road, op. cit., s. 21
70 A.A. Bennigsen ve S.E. Wimbush, Muslim National Communism in the Soviet Union, University of Chicago Press, 1979, s. 11
71 ibid., s. 10
72 R. Hovannissian, Armenia on the Road, op. cit., s. 72
73 A.M. Pogosyan, Karksskaya Oblast', op. cit., s. 264
74 W.E.D. Allen ve P. Luratoff, Caucasian Battlefields, op. cit., s. 494
75 E.H. Carr, The Bolshevik Revolution, Vol. III, Pelican Books, s. 298
76 M.P. Pavloviç-Volonter, Voprosı Kolonialnoy i Natsional'-ney Politiki i III' Internatsional Moskva, 1920, s. 18

77 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, op. cit., s. 35
78 Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia 1917-1921, N.Y., 1951, s. 317
79 Harry N. Howard, The Partition of Turkey, op. cit., s. 226
80 Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, op. cit., s. 257
81 Hakkı Behiç, Gürcistan Vaziyeti, Yeni Dünya, Sayı 58, 22 Kasım 1336, s. 8
82 Salahi Ramsdan Sonyel, Turkish Diplomacy 1918-1923, London, 1975, s. 222
83 Paul Dumont, l'Axe Moscou-Ankara, Les Rélations Turco-Soviétiqus de 1919 à 1922, Cahiers du Monde Russe et Soviétiques, XVIII (3) Juil-Sept., 1977, s. 165
84 Hikmet Bayur, Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışardaki Akımlar, Belleten, Ekim 1971, s. 223
85 S. Ramsdan Sonyel, Turkish Diplomacy 1918-1923, op. cit., s. 86
86 ibid., s. 101
87 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, op. cit., s. 75
88 Yunus Nadi, Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955, s. 21
89 Şora B. Noghumuka, Çerkes Tarihi, İstanbul, 1974, s. 138
90 ibid., s. 37
91 İslam Ansiklopedisi, Üçüncü Cilt, s. 387
92 Sefer E. Berzeg, Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkes Göçmenleri, İstanbul, 1990, s. 15
93 Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 6, s. 178
94 Cemal Şener, Çerkes Ethem Olayı, İstanbul, 1990, s. 31
95 Maurice Pernot, La Question Turque, Paris, 1923, s. 84
96 George Harris, The Origins of Communism in Turkey, Stanford, 1967, s. 42
97 A.A. Benngsen ve E. Wimbush Muslim National Communism, op. cit., s. 81-97
98 Mustafa Yılmaz, Milli Mücadelede Yeşil Ordu, Ankara, 1987
99 Walter Z. Laqueur, Communism and Nationalism in the Middle East, London, 1957, s. 210
100 A. Noviçev, Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1918-1922 Godah, Voprosı İstorii, 1951, Sayı 1, s. 70
101 Şefik Hüsnü, Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmaları, İstanbul, 1977, s. 11
102 Mustafa Yılmaz, Milli Mücadelede Yeşil Ordu, op. cit., s. 89
103 Yeşil Ordu Cemiyeti, Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 5, s. 69-70

104 Yeşil Ordu Cemiyeti, Yakın Tarihimiz, Yıl, 1962, Sayı 6, s. 173
105 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, op. cit., s. 929
106 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, op. cit., s. 38
107 E.H. Carr, The Bolshévik Revolution 1917-1923, Vol. 3, op. cit., s. 83
108 Şefik Hüsnü, Komintern Organlarında, op. cit., s. 173
109 Paul Dumont, l'Axe Moscou-Ankara, op. cit., s. 177
110 Prof. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, İstanbul, 1969, s. 333-339
111 Uğur Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor, İstanbul, 1990, s. 16
112 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı, İstanbul, 1991, s. 155
113 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, op. cit., s. 221-222
114 Paul Dumont, «La Fascination du Bolshevism»: Enver Pacha et le Pati de Soviéte Populaires 1919-1922, Cahiers du Monde Russe et Soviétique, XVI (2), Avril-Juin 1975, s. 144
115 A.A. Bennigsen ve S.E. Wimbush, Muslim National Communism, op. cit., s. 87
116 Prof. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, op. cit., s. 376-387
117 M.N. Roy's Memoirs, Bombay, 1964, s. 399
118 ibid., s. 409

İkinci Bölüm İçin Birinci Ek

Erzurum, 6 Ağustos 1335

ERZURUM'DAN MÜCADELE ENVANTERİ (*)

Cevat Dursunoğlu

Aziz Fikret;

Bu harap ve kimsesiz yurduma geleli sana birkaç mektup ve birkaç telgraf yazdım. Hepsi cevapsız kaldı. Artık senden cevap beklemek safdilliğinde bulunmuyorum. Dost hasretinin hüsranzede kalblerde doğurduğu elemi eğer kalbinde hissediyorsan tarife hacet yok. Eğer bunu duymıyacak kadar kalbin kararmışsa ben sana anlatamam. Maamafih senden bu günahının hesabını istemiyeceğim. Evvelki mektuplarımda gerek memleketimin ve gerek ailemin son hadiseler dolayısiyle ne derece ağır bir surette sarsıldığını tafsilen yazdığım için, bu defa seni bunlarla üzmiyecek ve mümkün mertebe ümit verici şeylerden bahsedeceğim.

İstanbul'un ümitsizlik doğuran muhitinde şüphesiz ruhun çok sıkılmıştır. Vatanın bu nikbeti karşısında orada fırka ve sandalye kavgalariyle Türkün son istiklâl ve hürriyet ümitleri baltalanırken burada millî bir vahdetin teessüs ettiğini ve Türkün kurtulması için mübarek Anadolu'nun artık kendi öz kuvvetine dayandığını müjdeleyecek ve bunu tamamiyle teşrih edebilmek için buraya geldiğim-

(*) Adını ben koydum.
6 Ağustos 1919 tarihinde yazılıyor.
Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s. 132-136.

den bu ana kadar geçen günlerimin bir tarihçesini yazmak lığıma müsaadeni isteyeceğim.

Ahmet'le Erzurum'a geldiğimiz zaman üstünden üç ordunun kılıcı ve yangınları geçmiş harap bir ülke ve zulüm, hicret, katliam hüsranlarının en amansızına uğramış ve Allah'tan bile ümidini kesmiş bir halk gördük.

Bu zavallı halkın başında rehberlik edecek bir kuvvet yoktu. Bütün idare payansız bir acz içinde sürükleniyor ve gittikçe halkı daha derin bir ümitsizliğe düşürüyordu. Son on sene zarfında biz de bu milletteniz diyerek fırka vesair bu gibi müessesatın başına geçmiş olanlar da bu zavallının sırtından geçinmiş ve itimadını suiistimal etmişlerdi. Cahil ve müteneffiz evlâtlarının bir kısmı da en kati ve yüreksiz bir nankörlükle bu halden istifadeye koyulmuş şahsî menfaatlerini doyurmağa çalışıyorlardı. Bu ümitsiz vaziyet içinde memleketin bir kaç nurlu genci irfanlarının rehberliğiyle bu hastalığa bir çare arıyorlardı. Fakat halk kendi işini yürütmek isteyen kara kuvvetlerin tesiriyle bunlara muzahereti esirgiyor ve bu kimsesizlerin mücadelesi de ferdî olduğu için istenilen neticeyi vermiyordu.

İşte Fikretçiğim; bu pek de ümit vermiyen vaziyetler ve en elîm haricî tehlikeler karşısında zavallı memleketimizi bulduk. İlk günlerin elîm intibalariyle hemen biz de bu ümitsizliğe kapılmak tehlikesine düşüyorduk. Bereket versin sarsıldıksa da düşmedik. O zamana kadar ferdî çalışan kuvvetlerle birleştik. Daha muvasalatımızın ilk günlerinde bugünkü millî teşkilâtın anası olan «Müdafaai Hukuk»un ilk şubesini açtık.

Her yerde ve her tarafta en büyük tehlikeyi Türkün sinesinde büyüttüğü nankör Ermeniliğin teşkil ettiğini anlatmağa başladık. Evvelâ bize ittihatçı, sonra ihtilâlci dediler. Müteessir olmadık. Pek az zaman sonra memleketin her türlü seyyiattan münezzeh ve kalbleri millî endişe ile çarpan genç ve yaşlı bütün fedakâr şahsiyetleri bize iltihak etti. Bu zavallı halkın arasına ihtilâf ve münaferet sokarak fırıldaklarını çevirmek isteyen menfaatçi ağızlar susturuldu. Memleket efkârı umumiyesi artık kazanılmış de-

mekti. Biz biraz müsterih olduk. Evvelâ kendi birliğimize, sonra itilâf devletlerinde o zaman mevcut olduğunu zannettiğimiz kiyaset ve basirete güvenerek buralardaki tarih, nüfus, iktisat ve hars esaslarına istinadeden bahir ve mustakir hukukumuzu ve Ermenilerin bu ülkede mazlum değil zalim mevkiinde bulunduklarını gösteren ilmî vesaiki ihzara ve bu suretle hak olan davamızı bize kazandıracağını ümit ettiğimiz esasatı tesbite başladık.

İşte bu ilmî mesainin ilk demlerinde idik ki memleketin garbinde Yunanlılar eliyle patlayan zulüm ve imha bombası itilâf devletlerinin halka ve insanlığa karşı takındıkları hak ve adalet maskesinin mahiyetini meydana çıkardı. Artık millet de bizimle beraber bu zavallı ve harap yurdu yalnız millî bir vahdetin kurtaracağına iman etti. Fakat bu azîm işin hakkından - başında bir kaç gençle - bu ihtiyar vilâyetin gelemiyeceği muhakkaktı.

Başka hiç bir yeri düşünemiyen İstanbul da buralarda bir Ermeni tefavvuku kabul ederek Avrupa'ya bir muhtariyet teklifiyle bizi terk ediyordu. Binaenaleyh tehlike pek büyük ve kudretimiz pek azdı. Meyus olmadık.

Hem mukadderat olduğumuz kardeş vilâyetlerle tevhidi mesai yollarını aradık. Bu birleşmenin temini için tehlikenin kapısında bulunan Erzurum'da bütün Şarkî Anadolu'nun iştirakiyle muazzam bir kongrenin aktini her tarafa tekiif ettik. Bu teklifimiz her yerde kemali hürmetle karşılandı. Yalnız İstanbul'da Ali Kemal ve hempaları milletin bu birleşmesini şahsî emelleri için mâni gördüler ve bu teşebbüsü daha beşiğinde boğmak için «bu hiyaneti vataniyeyi..» «irtikâp edenlerin şediden takip ve tecziye edilmeleri lâzımgeldiğini» emir etmeği unutmadılar. Fakat İstanbul'dan vatansız ve seciyesiz ricalin vereceği emirlerin Karadeniz Boğazı'nı pek de ileri geçemiyeceğini ve artık millet kendini onların istedikleri şekilde öldürtmiyeceğini düşünmediler. Biz tabiî bu millî vazifede her maniayı kırmak azmini kendimizde görüyorduk. Yalnız - yine İstanbul'un doğurduğu ve hükûmeti merkeziyenin hiyanetkâr elinin beslediği - muzir bir Kürtlük propagandası Diyarbakır'da pek kısa bir müddet için bizim maksadı millîmize hail

olmak istedi. Derhal orada, namuskâr ve milletin hayatiyle alâkadar zevata ve millî teşkilâta muntazar felâket ve tehlikenin derecesini anlattık ve sonra bir nüshasını gönderdiğim risale ile Kürtlerle Türkler arasındaki karabeti hissiye ve nesebiyyeyi izah ettik ve neticede bu millî mesaide muvaffak olduk. Fakat Fikretçiğim; bu işe lekelenmemiş bir maziye, kuvvetli bir iradeye, tecrübeli bir zekâya malik bir baş lâzımdı.

Allah bize, Balkan nikbetleri zamanında Türkün elemine zırhlısının fevkalbeşer kahramanlıklariyle teselliler veren Hamidiye'nin namdar süvarisiyle Anafartalar'ın aizmkâr kahramanını gönderdi. Esasatımız hazırlanmış ve bu ihtiyar vilâyetlerin her bucağından dertli, elemli ve fakat ümitli genç ve ihtiyar Türkler, ezilmiş ve fakat, imanlı aşiret beyleri Erzurum'un harabelerinde toplanmıştı. Derhal 23 Temmuz'da - size bolşeviklik, isyankârlık, eşkıyalık daha bilmem ne gibi vasıflarla anlatılmak istenilen - kongremizi akdettik. Beyannamemizden öğreneceğin vechile İstanbul'un bir sürü münevverleriyle padişahı etrafına toplanamıyan Türklüğün büyük ve sağlam bir kısmını biz burada lehulhamd millî gaye etrafında topladık. Artık dünkü ümitsizlikten eser bile kalmadı. Bütün şarkî Anadolu'da millet her ihtimale karşı bir kitle halindedir. Fikretçiğim; sana işte altı aylık hummalı ve uzun millî mesaimizin bir tarihçesini yazdım. Ümit ediyorum ki bu kurtuluş alâmetleri ve müjdeleri senin ruhuna oldukça bir tesliyet verir. Şimdilik bir tek vazifemiz var ki o da anut ve izansız hükûmet denilen nesneye milletin hakkı meşru'u olan murakabei milliyesini tesis ettirmek. Buna da muvaffak olduğumuz gün artık mesaimizin semeresini tamamen değilse bile kısmen görmüş olacağız. Fikretçiğim; bu siyasî iştigalât yüzünden kendi hususî işlerimi büsbütün ihmal ettim.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Gözlerinden öperim.

Kardeşin
Cevat

İkinci Bölüm İçin İkinci Ek

DOĞU KONGRESİ

Lenin'in Bolşevik Hareketi, öyle görünüyor, bir tek iktidar sorununda ısrarlı ve tutarlı davranabiliyor; iktidarı almaktan ve iktidarı elinde tutmaktan vazgeçmiyor. Bunun dışında, pek çok can alıcı alanda, son derece pratik ve pragmatik davranabiliyor. Ulusal Sorun ve «Doğu Sorunu», Bolşevik Parti'nin en çok pragmatik olabildiği alanların başında geliyor.

Milletlerin hapishanesi denilen Çarlık Rusyası'nda doğup gelişmesine karşın Bolşevik Hareket'in «ulusal sorun» ile çok az ilgilenmiş olduğu anlaşılıyor; teorisinin en gelişmemiş bölümleri burada yer alıyor. Fakat 1920 yaz sonunda, Moskova'da toplanan Komintern'in İkinci Kongresi sırasında Devrim'in Batı'ya doğru ilerleyemeyeceği çözümlemesi yapılınca Doğu'ya doğru ilerlemesinin imkanları üzerinde duruluyor. Çok acele bir Doğu Halkları Kongresi toplantısına karar veriliyor; böylece Doğu Sorunu ön plana çıkıyor ve Ulusal Sorun ile birleşiyor.

Ağustos Ayı'nın Onbeşinci Günü açılacağı ilan edilen Kongre, yakın ülkelerdeki Doğulular'ın yetişememesi nedeniyle Eylül Ayı'na erteleniyor; fakat yine de tam katılım olmuyor. Doğu Kongresi, Doğulular'dan daha çok o sıralarda Komintern'in İkinci Kongresi nedeniyle Moskova'da bulunan Batılı komünistlerde heyecan yaratıyor. Komintern'in yeni genel sekreteri Radek, romantik gazeteci John Reed, heyecan duyanların başında yer alıyor. Bu sırada Komintern'de yıldızı hızla parlayan Roy ise, son derece ortodoks marksist bir tutum alarak, Kongre'yi redde-

diyor. Doğu Kongresi'ne «Zinovyef'in Sirki» (*) adını veriyor.

Türkiye ile Bolşevik Rusya'nın ilişkilerinin çok iyi olduğu bir zamanda toplanıyor; bu, belki de, Kongre toplamanın dayanaklarından birisidir. Açış konuşmasında Zinovyef'in şu sözleri kayda değer görünüyor: «Biz, bizden olmayan ve hatta bazı sorunlarda bize karşı olanları, sabırla, destekliyoruz. Örnek olsun, Yoldaşlar, Türkiye'de Sovyet Hükümeti'nin Kemal'i desteklediğini biliyorsunuz. Bir an için olsa bile Kemal'in başını çektiği hareketin komünist olmadığını da biliyoruz» (**). Doğu Kongresi'nin Kemal türünden tutucu, milliyetçi demokratlarla işbirliği yapılabileceğini göstermesi, Zinovyef kişiliğin kutsal olduğunu ilan ederek bağlılığını açıkladığını söylemeyi ihmal etmiyor, önemlidir; yalnız bu gösterilmek istenenlerin sadece bir cephesidir. İkincisi, İran'da, Çerkes Ethem partizan kuvvetlerine benzeyen ve Küçük Han'ın yönetiminde Cengeli gerillaları tarafından kurulan Gilan Sosyalist Cumhuriyeti'dir; yoksul köylülere dayalı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, Doğu Kongresi'nin ikinci tema'sıdır.

Uzlaşmacı, milliyetçi demokratlarla işbirliği yapmak ve bunları, yoksul köylülerin sınırlı ancak devrimci hareketleriyle tehdit etmek, Doğu Kongresi'nde pek kavga etmeyen iki kardeş olarak ortaya çıkıyorlar. Daha sonra, yoksul köylülerin sınırlı devrimci hareketi, hızla büyüyerek terbiye edici bir ağabey rolünü üzerine alıyor.

Doğu'daki tutucu milliyetçi burjuvalar bu iki tanıdan birisini duyunca ümitleniyor ve ikincisini duyunca kaygılanıyorlar. 1920 sonrası ve 1921 yılı, Doğu halkları açısından bu umut ile kaygı arasında gitgellere sahne oluyor. Daha sonra ise Leninist Hükümet, eski Çarlık Rusyası'nda sovyet düzenini kurunca, çevre Doğu topraklarda tutucu ancak Sovyetler'e karşı dostça dış politika izleyen rejimleri tercih etmeye başlıyor.

Bu, Doğu Halkları'nın devriminden vazgeçmek demek-

(*) *M.N. Roy's Memoirs, Bombay, 1964, s. 391.*

(**) *Congress of the Peoples of the East, Baku, September 1920, Petrograd 1920 - London, 1977, s. 32.*

tir. Bu nedenle ikincisi yapılacağı ilan edilen Doğu Kongresi birincisiyle sınırlı kalıyor. Böylece Doğu Halkları Kongresi, güzel sözlerin dillendirildiği bir toplantı olarak kalıyor.

Kongre'de üç hanım var; Dağıstan'dan Bulaç Bacı, Türkiye'den Naciye Hanım ve Azerbeycan'dan Şabanova delege olarak Kongre'ye katılıyorlar. Başkan, bu üç hanımın, prezilduma seçilmesini ve kısa kısa Kongre'ye hitap etmesini öneriyor. Naciye Hanım, Türkçe konuşuyor ve konuşurken Başkan, «Yaşasın Doğu'nun Kadınlarının Kurtuluşu» ve «Yashasun Shargin azad hanumleri» sözleriyle Naciye'nin konuşmasına eşlik edince, salon birbirine giriyor, herkes ayağa kalkarak «hurrah» çekiyor.

Lenin ve Trotskiy katılmadıkları için, kim ne derse desin, Kongre'nin yıldızı Bela Kun oluyor; kısa bir süre önce, kısa bir zaman için de olsa, Rusya'nın dışında, Macaristan'a bir sovyet hükümeti kurabilmiş olmanın bütün çekiciliğine sahip görünüyor. Bela Kun, kurdukları Sovyet rejimini, Fransızlar'ın sömürgelerinden getirdikleri müslüman askerlerle boğduklarını Kongre'ye anlatmaktan geri kalmıyor. Türkiye'de ve İran'daki «eşitlik ve demokrasi» sözlerinin boş olduğuna işaret ediyor. Kemal'i, Ermeni Daşnak, Azeri Musavat ve Gürcü Menşevik Partisi kadar geri buluyor ve parlamenterizm oyunundan bir sonuç alınamayacağını söylüyor. Bunların yerine Bela Kun, Doğu'da en yoksul köylülerin diktatörlüğünü, «dictatorship of the poorest peasantry» öneriyor.

Çok umutlu konuşuyor: Doğu Halkları İkinci Kongresi'nin yapılacağını, ancak böyle olmayacağını ilan ediyor. İkinci Doğu Halkları Kongresi'nde «Doğu Sovyet Devletleri Federasyonu» temsilcilerinin yoksul Doğulular'ın nasıl iktidarı aldıklarını ve sömürüyü nasıl ortadan kaldırdıklarını, anlatacaklarını hayal ediyor ve söylüyor (*). Bela Kun, bir düzenden diğerine geçmek için mutlaka kapitalist aşamanın denenmesi gerektiği görüşüne de karşı çıkıyor.

Kongre'den kısa bir zaman sonra, Sovyet desteği çekilince, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de düşüyor.

(*) *Congress of the Peoples of the East, op. cit., s. 127.*

İkinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

KAHRAMAN-I HÜRRİYET ENVER «ÖLÜMDEN KORKMUYORUM, YAŞAMAK İSTİYORUM»

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabının bir tezi var: Sultan Abdülhamit, Kahraman-ı Hürriyet Enver ve Gazi Mustafa Kemal Paşa, aynı programın ve aynı ideolojik çerçevenin adamlarıdırlar; aralarında bir biçem ayrılığı görülüyor. Hamit, en soğukkanlısı, Kemal en temkinlisi, Enver ise en cüretlisidir. Enver'deki hayal gücü, bir mevziden diğerine sıçrama yüreği, diğer ikisinde görülmüyor.

Enver, Hamit'i deviriyor ve Kemal, Enver'in imajını yok etmeye çalışıyor. Kemalist tarih yazımı hâlâ Kemal Paşa'nın buyruğu ile yazılıyor; Enver'in sadece Sarıkamış «Faciası» ile hatırlanması isteniyor. Halbuki yaptıklarının değerlendirmesi bir yana, kişiliği ile, Türkiye tarihinin en ilginç simalarından birisini sağlıyor. Kemal Paşa'nın gerçek kişiliğinde sürekli olarak beraber çalıştıklarından yakınma ve hakkı yenmiş insan çizgileri okunuyor; Enver ise genel olarak Türkiye devrimci hareketinin ve özel olarak burjuva-demokrat sayfaların en romanesk aktörlerinden birisini veriyor.

Şükrü Hanioğlu'nun yayına hazırladığı mektuplar, Enver'in kişiliğini resmetmesi açısından şimdiye kadar su yüzüne çıkarılmış en önemli bir kaynak niteliğindedir. Yer ye

inanılması zor basit çeviri yanlışlarına karşın (*) son derece güzel bir dille sunuluyor. Arnavutluk İsyanı, Trablusgarb Direnişi ve Balkan Savaşı sırasında yazılan mektuplar, kuşkusuz, yazılış sırasına göre yayınlanmıştır; hepsi, bir yabancı kadına yazılıyor. Fransızca yazılan, içinde arada bir Almanca sözcükler saklayan bu mektupların muhatabı, bir sevgili'dir; sevginin ölçüsünü kestirmek kolay görünmüyor. Birbirini anlayan, gören iki yakın dost ya da daha fazlası olabilir; burası, herkesin tahminine açık duruyor.

Mektupları yeniden kurarak, Enver'e Enver'i yazdırmayı düşündüm. Böyle bir kurgu ile bir ihtilalcinin çizgilerini ortaya koymaya çalışıyorum. Bu çizgilerin önemli bir bölümünün ihtilalci sözüne layık herkeste bulunduğuna inanıyorum.

Efsane Adam Enver

Enver, Hürriyet Kahramanı'dır, Trablusgarp Kahramanı'dır ve Edirne Kurtarıcısı'dır. Bunlar zamanında yapılan ve kullanılan yakıştırmalar oluyorlar; «Anafartalar Kahramanı» sıfatı ise Çanakkale'den yıllar sonra bulunuyor.

Trablusgarp Direnişi'ne gittiğinde Enver, Hürriyet Kahramanı'dır. Buradan yazdığı mektupların birinde «Araplar hürriyet kahramanı Enver Bey'i ya da erkan-ı harb kumandanı Enver Bey'i tanımıyorlar ama Halife'nin damadına saygı gösteriyorlar» diyor; aynı zamanda Halife'nin damadı sıfatını da taşıyor. Ancak askerlerin bunu bildiği anlaşılıyor

(*) Çevirinin bir yerinde «akşam duasına çağrı» ifadesi yer alıyor; «akşam duası», İslam'da akşam namazı demektir ve «çağrı» ile birlikte «akşam ezanı» oluyor. Bir yerde mitralyöz mangası ile bir çıkış yaptılar deniliyor; «sortie» sözcüğü, «atış» demektir. Enver, sık sık «defne yaprağı» alıyor ve buna layık olmadığını söylüyor. Enver'in Fransızcayı yanlış kullanmış olması da mümkündür; «madalya» veya «takdirname» olarak çevirmek gerekiyor. Ya da «zafer tacı» anlatılmak isteniyor.
Kendi Mektuplarıyla Enver Paşa, İstanbul, 1989.

ve bir mektubunda şunları yazıyor: «Arapların maneviyatı günden güne artıyor. Benim, Halife'nin akrabası olarak gelişim, üzerlerinde büyük bir tesir yaptı. Birliklere gelince, Enver'in onlar için ne ifade ettiğini biliyorsunuz.» Büyük bir prestijin sahibi olduğunu biliyor.

«Çocuk gibi sevinçliyim, bütün islam dünyası bana hayran diye değil, kendimden memnun olduğum için. Bir gecede Edirne'ye girebilen tek kişi olduğum için bir de.»

«Gördünüz mü sevgili dostum, gece gündüz çalışmakta haklıyım.»

«Hürriyet Kahramanı», «Trablusgarp Kahramanı» Enver, Bulgarlar'a kaybedilmiş Edirne'yi alarak bir de «Edirne Kurtarıcısı» oluyor. Büyük bir sevginin merkezine oturuyor.

«Bugün oldukça yorgunum. Bedevilerin arzusu üzerine, Cuma günleri isteyen herkesin beni görmeye gelmesine izin verdim. Önce Zaviye ve Sünusi Şeyhleri geldiler. Onlar biraz imtiyazlılar. Çay içiyorlar. Onlardan sonra diğerleri gruplar halinde geliyorlar. Her biri sağ elimi, dizimi öpüp doğruluyorlar. Bu iyi adamların kokusu ziyaret çadırını dolduruyor. Onlara nasıl olduklarını sorduğumda sistematik cevap geliyor. 'Madem ki sen sıhhattesin ve memnunsun, biz de memnunuz.' Sonra ayağa kalkıp onlar için Allah'a dua ediyorum ve aynı şekilde gidiyorlar. On Gruptan sonda çadırın kapısına çıkıyor ve orada toplanıp beni bekleyenler için dua ediyorum. Hepsi beni görmüş olmaktan mutlu ayrılıyorlar.»

«Umumi karargahta bütün arkadaşlar bana çok itimat ediyor gibiler. Sana geçen gün Nezaret'in koridorlarında rastlaştığım bir erkan-ı harb miralayı, Harb Akademisi'nde tarih hocamdı, ağlayarak bir çok kere ellerimi öptü desem, ki bu sık sık tekrarlanan bir durum, böylece anlarsın ki herkesin gösterdiği itimattan hoşnut, memleketime büyük hizmet vermeyi istiyorum.»

Enver, kendisinden üst rütbedeki subayların, hocalarının, fiilen elini öptükleri bir adamdır; büyük sevgi içinde yaşıyor. Ancak küçük yaştan beri seviliyor: «Rüfekam beyninde (arkadaşlarım arasında, y.k.) en genci bendim, ama

terbiyeli olduğumdan onlar beni sevmişlerdi ve ödevlerimde de çalışkan olduğumdan hocalarım da beni seviyorlardı.» Enver, kendisi hakkında bunları yazıyor. Şunları ekliyor: «Askeri İdadi'de rüfekam ve hocalarım tarafından çok seviliyordum. Sadece bir kerre aşırı doğruculuğumdan dolayı altı hafta ceza aldım.» Düzenli, sevilen bir öğrencilikten kahramanlığa yol alıyor.

Duygulu İhtilalci

«Şimdi etrafımda çok güzel bir şey var, bir kaç gündür iyice ehlileşen bir ceylan. Beni iyi tanıyor, her yerde beni takip ediyor ve yatağımın önünde yatıyor. Bugün İtalyanların top atışlarından dönüşte ceylanı halının üstünde boynu ileri uzanmış, başı yana düşmüş, çok yavaş nefes alır buldum ve bir an öleceğini zannettim. Bilemezsiniz bu beni nasıl üzdü. Bir dostumu kaybedeceğim endişesine kapıldım. Hemen yere oturdum, onu kollarıma aldım, adı olan Mansure diye seslendim ona. Nihayet yavaşça çevirdi başını, gözlerini bana dikerek ve siyah dilinin ucunu göstererek sanki teşekkür eder gibiydi, hakikaten ağladım. Bilemezsiniz nasıl hassaslaştım. Düşünecek küçüklü büyüklü binbir şeyden sonra ruhun bu yalnızlığından korkunç acı çekiyorum.»

«Son iltifatlarınız bana iyi geldi. İşimin bazen ne kadar zor olduğunu bilemezsiniz. Beni görmeye gelseydiniz sizi arabayla aldırttırırdım. Atlarınız, hecin devleriniz, katırlarınız, 1001 Gece Masallarındaki gibi ne isteseniz olurdu. Berlin'deki Daimler'den yeni arabalar sipariş ettim. İlginç şeyler oluyor. Ama size yazmak için neticeyi bekliyorum. Bugün garip bir bitki ile karşılaştım. Meyvaları sanki Baumwolle (*) ihtiva ediyor. Üzerinde çiçeği olan bir dal kırdım, kırılmasın diye şapkamda muhafaza ettim ve ekte size gönderiyorum. Belki orada bunun ne olduğunu söyliyebilirler.»

(*) Pamuk.

«Tutmuş burada size kimseye anlatmayacağım şeyleri anlatıyorum.»

«Küçük ceylanım hasta. Zavallı hayvan, bütün gün acı çekti, şimdi benim yatağımın yanında yatıyor, yumuşak ve melankolik gözleri bana dikildi. Bana mal edilen bütün acımasızlığa rağmen bu hayvanın derin acısını hissediyorum ve üzüntüm ona yardımcı olamamanın imkansızlığı karşısında (*) artıyor.»

«Niçin bana yazmıyorsunuz, niçin bana yardım etmiyorsunuz, kafam çalışmıyor artık ve bana yardımcı olacak kimsenin olmadığı insanüstü bir mücadelenin içine girdim.»

«Bugün öyle yorgunum ki ayakta uyuyorum. Altı saattir bölgenin beylerinden sürekli methiye ya da şikayetler duyuyorum, bu beni sıkıyor. Şimdi dinlenmek için yere oturdum, bacaklarımı uzattım, dizimin üstünde kağıtlar, tam Türk işi. Köprülü'den ayrılırken beni alkışlarla neredeyse öldürüyorlardı.»

«Ziyaretlerden, davetlerden, uzun konuşmalardan ve kutlamalardan yorgun düştüm.»

«Bugün Murabıtlara girerken Arapların elimi öpmek için telaşları bana dokundu. Hakikaten Allah'ın bana bu iyi, saf ve sadık insanların vatanını korumak için bir şey yapmama izin vereceğini ümit ediyorum.»

«Nişanımın yapıldığı Dolmabahçe'den şimdi ayrıldım.»

«Bu dünyada tek başıma olduğumu hissettim. İşte zabitan çadırından gelen bir kahkaha sesi. Diğer yanda alkışlar, derken sessizlikten yükselen boğuk ve derin bir melodi. Karadeniz kıyısındaki Rize'li askerlerin şarkısının bir kaç mısrai geliyor kulağa. Ve sonra askerleri akşam namazına (**) çağıran müezzinin sesi. Ah bazen insan nasıl da bütün kalbiyle dua edebilir.»

«Vatan için çok faydalı bir mesele beni İstanbul'a çağırıyor. Bugün güneş pırıl pırıl. Dışarda her şey yeşeriyor, bütün ağaçlar çiçek içinde, göçmen kuşlar trenin gürül-

(*) Çeviride «imkansızlığı önünde» olarak geçiyor; böylece düzeltmiş oluyorum.

(**) Çeviriyi düzelttim.

tüsünde kaybolan neşeli marşlar söylüyorlar. Masmavi gökyüzü toprağı çevreliyor. Böyle bir günde insanın dünyada keder olmadığına inanası geliyor! Bense böyle ilkbahar gününden daha melankolik bir şey olmadığını düşünüyorum ve sevinçlerin çok kısa, pişmanlıkların çok uzun olduğu bu dünyada insan ruhunun esareti ziyadesiyle hissediliyor gibime geliyor.»

«Düşünüyorum, böyle düşünmeye hiç hakkım yok. Hayır, Allah hayatta bana her şeyi verdi. Eğer yanınızda olsaydım eminim beni azarlardınız. Ama dostumuzu tanıyorsunuz ve her zamanki gibi melankolimi size getiriyorum. Vatanımı seviyorum ve yaralarını hissediyorum onun.»

«Çetelerle karşılaşmalarımız ve her seferinde kesin bir başarı elde etmemiz, kalplerimizi inanılmaz sevinçlerle doldurmaya yetiyordu. Ve ben garnizonumdan döndüğümde sevgili vatanımdan başka bir şey düşünmüyordum. Ve şimdi hayat ufkum genişledi. Bakışlarım ufukta başka şeyler arıyordu. Ama hatıralarıma dalmak istedim ve su dolu bir vazo taşıyan, sudan bir damla bile akıtmamak için kıpırdamaktan korkan biri gibi uzun süre hareketsiz kaldım.»

«Dün akşam size yazmak isterdim. Ama önümde cereyan eden sahne beni çok üzdü ve Derne civarındaki İtalyan siperlerinin teftişinin bıraktığı tesir altında yazmak istemiyordum. Evvelki gün savaş meydanını gezdim. Ah, ne manzara! Her yerde cesetler. Şurda kafası bir kurşunla delinmiş çok genç bir İtalyan askeri, siyah sakallı, vücudu parçalanmış bir başçavuşun yanında yatıyor. Biraz ötede çoğu ateşli olmayan silahlarla vurulmuş, birbiri üstüne yığılmış bir yığın ceset görülüyor. Bunlar düşmanlar ama insan olarak onlara acıyorum.»

«Zannediyorum beni çok mutlu bir insan olarak görüyorlar. Çünkü burada bencil bir insanın arzularının susuzluğunu giderecek her şey var. Zafer elde ettim, bana itaat ediyorlar ve mutlak bir saygı duyuyorlar, hürüm, insanlar gelip elimi öpüyorlar ve kendilerine el vermemi istiyorlar, benim için fedakarlık yapıyorlar ve bütün bunların neye yaradığını kendi kendime soruyorum. Zannettî-

ğiniz kadar kuvvetli değilim. Burada bulunan mağaralar, bazen bende hiç kimse tarafından tanınmayan, yalnız bir adam olarak yaşama isteği uyandırıyor. Kimi zaman, sanki vatan sevgisi hissiyle mekanik olarak hareket ediyorum. Bazan çok büyük yükleri olan bu hayatı ortadan kaldırmak için bir kurşun ya da top mermisi arıyorum.»

Bütün bu duyguluktan, düşman ölüsüne acı duymaktan, yalnızlık arayışından, görev duygusuyla bir yaprak türü sürüklenmekten, bütün bu yazdıklarından bir sonuç çıkarıyorum: Enver'de ihtilalci mayası var.

Ölümün Dar Ufku

«Ümit ederim, sevgili dostum, medeni Avrupa'ya rechtlose Barbaren (*) olmadığımızı ve saygı gösterilmeyi hakettiğimizi göstereceğiz. Aksi takdirde, şerefimiz yolunda öleceğiz. Eğer her şeyimi bu yolda feda etsem, bana dair iyi bir hatıra kalmaz mıydı sizde? Ama fikrimi başarıyla gerçekleştirirsem benden bahsedildiğini daha çok duyar ve böylece arkadaşınızla iftihar edebilirsiniz! Size harekât planımı anlatıyorum ki, eğer ölürsem başkalarına anlatabilesiniz.»

Zavallı Enver! Bir sevgili'ye anlatmak ve kabul ettirmek, başka; ölüm yolculuğu kararını bir sevgili'ye emanet etmek de başkadır. Bunları anlıyorum. Ancak Araplar'ın ülkesi Trablusgarp'ı bir Avrupalı, İtalyan, baskınından kurtarmak için ölüm yolculuğuna çıkıyor ve hâlâ kendisini Avrupa'ya beğendirmek için bunu yaptığını düşünüyor.

«Trablus, zavallı memleket, kaybettik (**) şimdilik. Kimbilir belki de ebediyen. Peki o zaman niye gidiyorum? İslam dünyasının bizden beklediği bir ahlaki görevi yerine getirmek için.»

«Bu satırları ayrılmamdan kısa bir süre önce yazıyo-

(*) Haktan yoksun barbarlar.
(**) Çeviriyi değiştirdim.

rum. Bunlar en gizli sırlarımdır. Ne kadar zor ve nankör görevlerin beni beklediğini ancak bir kaç kişi biliyor.»

Ölüm yolculuğuna bir de islamik gerekçe arıyor. Bir nokta daha var: Bir ihtilalcide ahlaki olan ile politik olan aynı yönde ve içiçedir. İhtilalcinin ahlakı, ahlakının politikasıyla aynı yönden olmasıyla mümkündür. Enver'in, sadece ahlakî gerekçelerle değil, ilerdeki «zor ve nankör görevler» için, müslümanların kalbini kazanmak için, de yola çıkmış olduğunu düşünebiliyorum. Kendisini bekleyen «zor ve nankör görevleri» ancak bir kaç kişi biliyor; çok keskin çizgilerle çizilmiş olmasa da kendisinin de bildiğini seziyorum.

«Merkezi hükümet bana düvel-i muazzamanın (büyük devletler, y.k.) araya girmek istediklerini bildirdi ama İtalyanları bu memleketten kovmadan bir sulh mümkün olamaz. Trablus üzerindeki güçsüzlüklerini görünce bizim kıyıları bombalamaya başladılar, Beyrut bombalandı ama mühim değil, biz her şeye dayanırız, Trablus'un istikbalinden konuştuğumuzda yüzümüz kızarsın istemiyoruz.»

«Bilirsiniz, çok ciddi şeyler düşündüğümde resim yaparım. Bana zevk veriyor ve meşgul ediyor beni. Size ekte birkaç siluet gönderiyorum işte. Güzel maceralar anlatan hakiki bir hatibe sahip olmayı bazen çok istiyorum, onu teşekküre boğardım, ama heyhat burada hayaletlerimle ve istikbali delip geçme arzumla tek başımayım.»

«Umarım kendi menfaatimi değil, vatanımın menfaatini düşündüğümü anlarlar.»

«Ümit ederim böylelikle savaş yeniden başlar ve iki yüz bin askerimiz, Avrupa'ya, değer verilmeyi hakettiğimizi gösterirler.»

«Bugün ölümümden sonra benim hakkımda çıkmış makaleler okudum, çeşitli gazetelerde. Neue Freie Presse ve diğerleri yüzümü kızartan methiyeler yapıyorlar, ama, en azından ölümümden sonra iyi değerlendirileceğimi müşahade ettim. Bütün bunları yeniden yaşamak oldukça eğlenceli. Küçük ceylanım iyi, çok uslu ve ehli. Yalnız hep çukulataları etraflarını saran tüm kağıtlarıyla beraber ye-

mek istiyor. Benim bebeğim o hakikaten, İtalyanların Sousa'ya çıktığını söylediler bana. Bu tam bir şans.»

Hiç eksilmiyor; bu dönemin aydını veya ihtilalcisi hep kendisini «Avrupa'ya kabul ettirmek» tutkusuyla yanıyor. Avrupa'da beğenilmek bir komplekstir; insanları bırakmıyor. Enver'in öldürüldüğü haberi Avrupa basınında yer alıyor; Enver, öldükten sonra Avrupa'da beğenileceğini ölmeden görüyor ve çok seviniyor.

Ancak bu kadar değil; Avrupa'nın beğenisini kazanmak Avrupa'dan intikam alma duygusuyla yanyana yaşıyor.

«Ah, neydik ne oldu. L'Illustration'un son sayısındaki bir gravür geldi gözümün önüne. Tunca (Edirne) adasına yığılmış, ağaç kabuklarını kemiren (*), hissi Bulgarların gözlerinin önünde hiç şikayet etmeden ölen askerlerimizi görüyordum. Yok, hakikaten bu kadarı fazla artık! Böyle manzaralar karşısında ben de soğukkanlılığımı kaybediyorum. Ve Avrupa milletleri! Ben Allah adına yemin ediyorum ki bu zavallıların intikamını alacağım. Hey Allahım, sadece onlar da değil, küçük çocuklar, kızlar, ihtiyarlar, kadınlar; hepsini boğazlıyorlar, hem de acımasızca. Yumruklarımı sıkıyor ve intikam almaya yemin ediyorum, her ne kadar aynı şeyi yapmayı namuslu bir hareket olarak görmesem de, bize karşı yapılan her şeyin intikamını almaya. Peki ya bu Avrupa?»

«Kalbim kanıyor. Ah sevgili, etrafımız ne sefaletlerle (**) çevrili. Her yerde son Haçlı seferinin yarattığı bu sefaletin izleri görülüyor. Düşmanın yaptığı, hem de İstanbul'un burnunun dibinde yaptığı, bütün vahşeti size anlatabilseydim, uzaktaki zavallı müslümanların başına neler geldiğini anlardınız. Ama kinimiz kuvvetleniyor: İntikam, intikam, intikam, başka kelime yok.»

(*) Çeviren her kimse, dili biliyor; ancak kavramları bilmiyor. Bir yerde «foyer», sözcüğünü «ocak» olarak çeviriyor. Bu anlamı da var. Ancak savaşta, tam karşılığı, gerillada «foco», mevzi, ya da odak veya merkezdir.

Burada da «yutan» sözcüğü kullanılıyor; ağaç kabuğu yutulmaz, kemirilir. Fransızca'da da bu sözcüğün karşılığı geçiyor.

(**) Çeviriyi değiştirdim.

«Güçlükler biraz uzaklaşmaya başladı. Dış politika iyiye gidiyor. Karadağ Kralı yakında, Sultan'a, bir ziyaret yapmak istiyor! Düşmanlarımızın çalıştıklarını biliyorum. Ame kendi gücümüze ve dostların desteğine güveniyoruz. Memleketin her yerinde Almanya'ya karşı bir sempati duyulduğu hissediliyor ve özellikle son buhran Alman olan her şeye bir tek benim bağlı olmadığımı gösterdi.»

«Özel Almanya'nın bize gösterdiği sempatiden çok mütehassis oldum, sevgili dostum. Ama resmi Almanya aynı hisleri taşımıyor. Ama kendi menfaatini korumak için resmi Almanya da sonunda bizden yana olacaktır, bunu önceden görüyorum.»

«Almanya'nın menfaatlerini bir tek güçlü bir Türkiye garanti edebilir. Avrupa'da çıkacak umumi bir savaşta Almanya'ya bir tek Türkiye yardım edebilir. Görüyor musunuz Sevgili Dostum, Türkler nasıl düşünüyorlar! Ama tekrar ediyorum, Almanları sevmemin sebebi duygusallık değil, sevgili vatanım için tehlikeli olmadıklarından dolayı tam aksine bizim için faydalılar ve her iki memleketin menfaatleri beraber yürüyor ve daha uzun süre bir arada yürüyebilir. Hans ile tartışmalarıma değinmek istiyorum. Milletleri birleştiren duygu değil çıkardır. Benim şahsi fikirlerimin milli menfaatler ile bir alakası yok. Eğer Almanya tesadüfen Türkler'in azılı düşmanı haline gelirse sizin en sadık ve en fedakar dostunuz olarak kalmaya devam edeceğim.»

«Bir harp olduğundan eminim ve bu savaş din için savaşmayı bırakan Hıristiyan devletler arasında değil. Buna karşı bitaraf kalamayız, zannederim. Ama eğer savaş biterse, ya Harbiye Nezaretinin müsteşarı ya da bizi istikbale hazırlamak ve orduyu organize etmek için gelecek bir Alman zabitinin müsteşarı olmayı düşünüyorum. Aber vielleicht kommt alles anders wie man denkt» (*).

(*) Belki de her şey düşündüğümüzden çok farklı olacaktır.

«Sulhun merkezi artık burası değil ve Balkanlar üzerinde bir savaşın başlamayacağını kim bilebilir? Şimdiki zaman bulutlarla dolu ve istikbal karanlık, sadece benim için değil üstelik. Tekrar ediyorum, vatan toprağının bir toz taneciğini bile yabancı hiç kimseye vermem, bu kimse Alman İmparatoru ya da İmparatoriçesi bile olsa.»

Kurtarmak İçin Birleştirmek: Vatan

Tek ibresi vatan'ı olan ve başka hiç bir tutkusu olmayan bir ihtilalciye benziyor; güçlü ve zayıf yanlarının tümünü buradan alıyor. Büyük bir emperyal devletin son mirascılarıdırlar; hem tarihe dönme ve hem de kendi gücünü abartma anlamlarıyla son derece «romantik» davranıyorlar. Enver, bu kategorinin en gelişmiş tipini veriyor.

Vatan, Enver türü için, bütün yaklaşım ve sevgilerin pınarıdır. Vatanını sevenleri seviyor ve karşısında olanlara gürlüyor. Kaybedilmekte olan bir vatanı kurtarmak istiyor; zaman zaman «yıkacağım» türünden saf ihtilalci çığlıklar atıyorsa da aslında kurtarmak için korumaya ve birleştirmeye önem veriyor. Tek programı, kurtarılması mümkün olmayan bir vatan için bir araya gelmesi imkansız olanları birleştirmek olarak ortaya çıkıyor.

Enver, bir roman kahramanı mı, bir trajik aziz mi?

«Bugün Sultan'ı gördüm. Sessiz ve üzgündü. Allah bazen ne acımasız oluyor, bu iyi ihtiyar, vatanın çektiği sefaletleri haketmiyordu.»

«Ekte ölümümle ilgili gazete kupürleri var. Ümit ederim, iyi alamettir. Şimdi bana büyük bir manevi destek veren Büyük Sünusi Şeyhi'nden mektup getirdiler. Bu adamı hiç tanımadan seviyorum, çünkü, ruhuyla, vücuduyla bir vatansever. Tam hayal ettiğim gibi bir adam hakikaten.»

«Ölüler ve yaralılar bizim gücümüzü azaltmıyor, çünkü ölenin fanatizmiyle intikam almak için tüfeği kaptığı gibi ölenin yerine geçecek ya bir erkek kardeş, ya bir oğul, ya da bir baba var her zaman. Elimde nasıl inanılmaz bir kuvvet unsuru bulunduğunu böylece anlamışsınız-

dır. İtalyanlar, eğer bize memleketimizi vermezlerse, daha seneler senesi bizimle savaşarak eğlenebilirler. Mesela, yaralılar arasında babasını takip ederek harbe giren dokuz yaşında bir çocuk olduğunu söylersem - sağ kolundan bir kurşun yarası aldı, yine de yatakta kalmadı - böylece yeni neslin direnişine nasıl hazırlandığını görürsünüz!»

«Üzüntüden, vatanımı tehdit eden tehlikenin verdiği acılardan kaçamıyorum ve teselliyi, desteği nereden bulacağımı bilmiyorum.»

«Vatanımı tehdit eden tehlike beni bir pusula gibi çekiyor.»

«Ne yapacağımı hâlâ bilmiyorum. Genel fikrim vatanım için çalışmak. Ama bir planım yok. Fırsatlardan faydalanıyorum. Belki de bu usül bana biraz maceracı karakteri veriyor.»

«Ah, beni tanıyorsunuz, sade bir insanımdır ben, açığımdır, Vaterlandsliebe (*) alakalı her şeye samimiyimdir, ama bana inanmıyorlar, bende olmayan başka şeyler çıkarmaya çalışıyorlar, çünkü vatan için yaşama kuramında bu kadar sade olunabileceğini tahmin edemiyorlar.»

«Ah, hakikaten hayatımın vatanın hayatının yerini tutabildiği an intihar etmeyi isterdim.»

Bir İhtilalcinin Oluşumu

Öyle bilgisiz görünmüyor. Faust'u okumuş, Fransız İhtilali'ndeki gönüllülerin giysilerini biliyor ve savaşın tekeller için yapıldığından hiç kuşku duymuyor.

«Gemide Faust'u okudum. Çok güzel ve hakiki olabilecek fikirler var, ama, ben bu fikirleri kabul edemem.»

«Bugün İtalyanlardan bir saldırı bekledim, ordumu görmek gerekiyordu. Daha ziyade Birinci Cumhuriyet'in askerlerine benzeyen bir yığın silahlı insan. Neyse ki en azından bu ordu için hiçbir şey harcamıyorum, sadece sayısını bildiğimiz düzenli birliklere harcıyorum.»

(*) Anavatanın sevgisiyle.

«Birbiri üstüne yığılmış bir yığın ceset görülüyor. Bunlar düşmanlar, ama, insan olarak onlara acıyorum. Niye bu insanları kıyıma itiyoruz? Banco di Roma'nın kasalarını doldurmak için değil mi? Bankacıların kasalarına bir kaç milyon daha yığmak için vatanın çocuklarını öldürtüyorlar, vatana, başkalarının mutluluğuna saldırıyorlar, sonra da bunun ismi insanlık ve vatanseverlik oluyor!»

Türk ulusçuluğu geç doğdu; Enver, geç doğmuş bir uluscudur. Ancak ya ulusçuluğundan önce bir emperyal devletin mirasçısıdır ve bu yüzden ulusçuluğu bir Arab'ınki kadar derin değildir, ya da bir ihtilalci olduğu için dünyanın insanlarına sevgi ile bakabiliyor. Böyle düşünülürse Ermeni Pogromu ile ilgili sorumluluğu, emperyal içgüdülere bağlanarak açıklanmak gerekiyor.

«Bana, sulh olursa ne yapacağımı, Arapların kendi hesaplarına savaşa devam edip etmeyeceklerini soruyorsunuz. Arap da olsam Türk de, cevap vermesi zor. Her şeyden önce şerefli bir adam olmak ve düşmanın üstüne sürdüğüm bu silah arkadaşlarımı pis İtalyanların ellerine bırakmamak istiyorum. Hepsi müslümanlar; İtalyanlar, onları medeniyetlerinin ve Hristiyanlıklarının ağırlığıyla ezerler. Bu medeniyetin tehlikelerine karşı koyabilecek kadar bilgili değiller.»

«Bugün Kürdistan'dan gelen süvari bölüğünü teftiş ettim. Düşmanı sarsmak için değerli bir unsur, her şey için iyiler.»

«Kampımızda, buraya gelmeden önce siyasal nedenlerle Müslüman olan İngiliz bir asker vardı. Hayatımda hiç karşılaşmadığım bir gözüpekliğe sahip, hakikaten iyi bir çocuktu. İtalyan dikenli tellerinin altından kayıp onların kalelerine (*) girmek onun için bir spordu. Muazzam bir in-

(*) Çevirmen konuşma Fransızcasını iyi biliyor; ancak hiç kitap okumamış birisi olduğu anlaşılıyor. Piyasa çevirmeni olabilir. Çünkü dikenli tellerin altından kayıp hiç bir zaman bir kale'ye gidilmez; ayrıca Fransızca metindeki «fort» kale demek değildir.

sandı. Geçen gün benim muhafız birliklerimden biriyle (*) Derne Vadisi'ndeki İtalyan Blockhaus'nın (**) 40 km. yakınına kadar gitti, ve orada öldürüldüler, yaralandılar ve İtalyanlar tarafından götürüldüler. İşte hayat nasıl sona ereceği bilinmiyor...»

«Hepimiz nasıl seviyorduk O'nu. Bu akşam da yine, asıl adı Stuart Smallwood olan Osman adlı bu zavallı İngiliz kahramanı deforme olmuş ve antipatik suratıyla düşündüm. Onu yine de çok seviyor ve olağanüstü yiğitliğine hayranlık duyuyordum. Heyhat! Şimdi öldü ve cesedi de İtalyanların ellerinde bulunuyor. Ama onu yaşatmak için elimden geleni yapacağım, onun ismi ölmemeli. Ailesinin altın imtiyaz madalyasını alması için Harbiye Nezareti'ne yazdım, annesi Şefkat Madalyası alacak ve ismi Harbiye Nezareti'nin altın defterine kazınacak. O'na gelince, O herhalde mutlu, huzurlu ve memnundur.»

«Bugün kampımda bulunan iki Avrupalı hanım arasında büyük bir kavga koptu. Allahım kampta bir yığın bedevi kadın var ve iki Avrupalı kadın bir arada yaşamaya tahammül edemiyor.»

Enver'in sokaktaki adamın anladığı anlamda «demokrat» olmadığı kesindir. Karşılaştığı sorunların, kendisini, bir demokratik diktatörlüğe ittiğini seziyor ve yönetimde kütleselliği anlamıyor.

«Allahım bayram eğlencesi ne kadar yorucu. Sabah, cami olarak hazırladığımız yerdeki bayram namazından sonra bütün bedeviler üstüme atıldılar. Hepsi beni öpmek istiyorlardı ve bu şefkatten kurtulabilmek için jandarmaların yardımı lazım geldi. Çadırımda daha sakin bir şekilde zabitlerin, sivil görevlilerin, aşiret şeyhlerinin tebriklerini kabul ettim, derken altı yaşında çocuktan doksan yaşındaki ihtiyarlarına kadar yine bir Arap kitlesinin akını oldu. Karınca sürüleri gibi giriyorlardı çadırıma ve diz çöküp dizlerimi, ellerimi ve saçımın ucunu öpüyorlardı. Son-

(*) Türkçede «muhafız birliklerinin biriyle» sözü olmaz; doğrusu, «muhafızlarımdan biriyle» olmalıdır.

(**) Muhkem mevki veya Fransızca «fert» olabilir. y.k.

ra kimi gülümseyerek, kimi memnuniyetinden ağlayarak geçtiler. Bütün bunlar çok demokratik, değil mi sevgili dostum? Bu insanları memnun etmek o kadar kolay ki.»

«Ama ben asker olarak ordunun mutlakiyetine inanırım. Hükümet sistemi olarak da sizdekine benzer ılımlı bir kanun-i esasiye. İktidarı paylaşmak isteyen bütün vasat kafaları ezmek lazım.»

Enver, dayandığı toprağın zayıflığını ve güçsüzlüğünü biliyor. Jön Türk Hareketi, köksüz ve zayıf burjuvazinin şiddet dolu eylemidir; sınıfın istediği ve mümkün kıldığı şiddetin çok daha fazlasını uygulayabiliyor. Ancak yine de yeterli olamıyor; çünkü şiddeti, geride kalan sınıflara değil kendi arasında kullanıyor.

«Eski rejimdekilere karşı yeterince sert olmadığımız konusunda bizi suçlarlarsa haksız olmazlar. Devleti kontrol edebilmemiz için parlamentonun lüzumuna inanıyorum ama iç sulh için hükümet Neron'dan daha sert olmalı. Neron'un zevki için yaptığını hükümet lüzumu halinde memleketi yatıştırmak için yapmalı. Şimdiki hükümet her ne kadar biz Jöntürklere karşıysa da, yine de Abdülhamitçi bir hükümet değil. Düşmanlarına karşı çok sert davranmalı, yoksa bu buhran sulh bakımından çok kötü neticelenir. Biliyor musun sevgilim, biz Ortaçağ'dan pek uzakta değiliz.»

«Sevgilim, eski rejime yönelik bir tepki endişelenecek bir şey değil, yalnız sonunda şerefimizi tamamen kaybedeceğiz. O zaman iyi bir vatansever veya asker olmak neye yarar! Yok, ben akıntıya karşı yüzmek istiyorum ya da uçurumdan aşağı yuvarlanmak.»

«Sana yazdığım gibi, Devlet'i ve memleketimin istikbalini kurtarmak için, iktidara güçlü bir heyet-i vükela getirtmeyi düşündüm. Nazım Paşa Sadr-ı Azam ve Harbiye Nazırı olarak çok büyük bir gücü kendinde toplasın istedim. Çünkü her şeye rağmen şu sıra dürüst ve enerjik hareket etme kabiliyetinde olan tek adamın o olduğunu görüyorum.»

«Biraz tereddüt ettikten sonra kabul etti, Nazım. Bunun üzerine, Nazım ve heyet-i vükela konusunda fikrimizi bildirmek için Saray'a gittim. Sultan önce Kamil üze-

rinde durdu ama sonra benim teklif ettiğim yolun lüzumuna inanmış göründü. Böylece sevgili dostum, bir hükümet kuracağım çünkü diktatörlükten korkuyorum.»

«Oldukça tarafsız bir hükümet de kurabilirim ve bu yolla orduyu siyasetten kurtarırım, çünkü, ben ve bütün arkadaşlarım bunun için çalışırız.»

Enver, diktatörlük nedir bilmiyor. Bir hükümet kuracak güçtedir; buna karşın kurduğu hükümetin oluşumuna göre diktatör olmayacağını bile düşünüyor. Nazım ise bu garip hükümeti kurmada tereddüt ediyor. Bundan bir süre sonra Enver'in ünlü Bab-ı Ali Baskını gerçekleşiyor. Parantez açıyorum ve bununla ilgili iki mektubundan aktarma yapmak zorunluluğunda kalıyorum.

«Resmi işler tamamlandı. Darbe çeyrek saatte olup bitti. Seni gördüğümde teferruatlı anlatırım. Sadece kan dökmenin benim programımda olmadığını sana söyleyebilirim. Kamil'in yaverlerinden birisinin ateş etmesi üzerine, karşılıklı bir kaç kurşun atıldı, iki yaver, bir sivil polis ve maalesef olay yerinde bulunan dostum Nazım yere düştü. Her şey bana rağmen ve arzum hilafına oldu, ama, oldu. Ümit ederim bu memleketime mutluluk getirir.»

Bütün ihtilalciler bu kadar saf mıdır? Enver, Bab-ı Ali'yi ve bugünkü sözcükle Başbakanlık'ı basıyor ve darbe-i hükümet ve yine bugünkü söyleyişle hükümet darbesi yapmaya kalkıyor. Kan dökülmeyeceğini düşünüyor. Bu arada Başbakan yapmak istediği Nazım vurulup düşüyor. Nazım ölüyor.

«Telgraf için teşekkürler. Defne yaprağını hatırlıyor musunuz? Onu haketmeyi düşünüyorum, verdiğim sözleri yerine getirmemeyi sevmem.»

«Bab-ı Ali'deyim. Her şey iyi gidiyor, mutlak sükunet. Zavallı Nazım öldü. Heyet-i vükela (Bakanlar Kurulu, y.k.) kuruldu, öbür eski nazırlar iyi korunuyorlar.»

Tutarsızlık, Jön Türk Devrimcileri'nin ve bu türün en gelişmiş örneği Enver'in alın yazısıdır. Her yerinde bir tutarsızlık var.

«Benim için güzel gümüş işlemeli bir Martin tüfeği, sonra iki zenci esire, bir kız ve on bir yaşında bir çocuk

göndermişler. Zavallılar içime dokundu. Onları ailelerinin yanına geri göndermeyi nasıl isterdim. Ama heyhat, onları Afrika'nın ortasına göndermem için bir kervan oluşturmam gerekir. Burada serbest bıraksam başkaları tarafından alınır hemen. Onları serbest bırakıp İstanbul'a göndermek istiyorum. Ah sevgili dostum, insan cinsi her zaman acımasız, medeni olmuş veya olmamış önemi yok, bu cinse dahil olmak da ne olursa olsun üzücü.»

«Bir gün gelecek, iyi ya da kötü; kadınlarımızın içtimai hayattaki yerleri sizin kadınlarınızla aynı olacaktır. Bir yandan da İslamın onlara ayırdığı, erkek karşısında hayat hakkı konusundaki menfaatlerini de koruyacaklardır. Ama bu yeni içtimai hayattan yalnızca küçük bir bölüm kadının faydalanabileceğine üzülüyorum. Diğerleri, yani büyük kitle, şimdi Avrupa'da alt ve orta sınıflarda olduğu gibi acı çekeceklerdir.»

«Ama madem ki Avrupa'nın kültürüyle bizden daha üstün olduğunu ve mevcudiyetimizi devam ettirmek için bu medeniyeti taklit etmek zorunda olduğumuzu söylüyorum, o zaman bu medeniyetin kötülükleri de ister istemez bize gelecektir. Ama inşallah kadınlarımızın eski hayatından biraz bir şey kalması için daha dikkatli oluruz.»

Enver küçük esireleri, kadınları düşünüyor ve «ah savaş çıksa!» diye iç çekiyor.

«Ah, savaş çıksa mutlaka kazanırdık. Heyet-i Vükela nota hazırlıyor, müttefiklerin kabul etmemesi için Allah'a dua ediyorum, o zaman harb çıkar, harb yani Türkiye için hayat.»

«Vatanımın şerefini kurtardığımı henüz söyleyemem, çünkü Mahmud Şevket'in yeterince gözüpek olup olmayacağından emin değilim. Şimdi harbe girmek için yanlış bir adım atmasını bekliyorum, ondan sonra zaferi nasıl garanti edeceğimi biliyorum. Maalesef askerlerin büyük kısmı sulhtan yana. Belki benim yaptığımı kıskandıklarındandır. Derne'de dolap çevirenler şimdi aynı şeyi burada yapıyorlar. Ama orada olduğu gibi burada da vatanımı kurtarmak için her şeyin üstesinden geleceğim.»

«Amma savaşsever oldum, ama herşeyi kurtarmak için başka çare yok.»

Umut: İhtilalcinin Atar Damarı

Mithat Paşa, 1877-78 Savaşı adını alan Türk-Rus Savaşı'na umudunu bağladı. İsmet Paşa, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmayı kaçmış bir fırsat saydı; Selim Sarper ve Feridun Cemal Erkin'i kullanarak hiç olmazsa bir Soğuk Savaş'ı umut bildi. Enver Paşa ise yaklaşan Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden kurtuluşu olarak görüyordu.

«Görüşmede kumandan ve vali de vardı ve ertesi gün birer kahve içip merkez-i umuminin kararına uyarak usulüne uygun biçimde sadakat yemini ettiler. Sağ el Kuran'a, sol el kılıcıma uzanmış olarak ayakta yapılan bu seremoniden sonra hepimiz Meclis'in, Meşrutiyet'in istikbalinden, vatanın refahından ve daha bin şeyden bahsederek çok heyecanlı bir konuşmaya giriştik. Bütün geceyi, halının üstünde yanyana uzanarak bu odada geçirdik. 23 Temmuz'da Meşrutiyet'in tatbikini ve Hürriyet'in ilanını talep etmek için şehir halkı ve askerler ile toplandık. Akşam kalbim ümit dolu, sevgili vatanım için duyduğum aşkla boğularak yatağa girdim.»

«İlkokul öğrencilerine hoca yetiştiren muallim mektebini ziyaret ettim, bugün. Neticeden çok memnunum. Takip edilen usuller çok iyi ve istikbalimizin ümidi olan çocuklar bunlardan çok fayda görecekler. Bu mektepte her şey öğretiliyor ve hükümet çok para harcıyor. İnşaat için iki yüz elli bin mark harcandı ve iki yüz elli sayıdaki öğrencinin hepsi parasız leyli. Üç yıllık eğitimden sonra, on yıl hükümete hizmet için mektepten ayrılıyorlar. Mektebin yirmi beş yaşında genç bir yoldaş (*) olan müdürü çok

(*) Türkçe çevriide «arkadaş» sözcüğü kullanılıyor; Fransızca aslında «camarade» geçiyor. Osmanlıcaya «refik» ve Türkçe'ye «yoldaş» olarak çevirmek gerekiyor.

fazla çalışıyor. Ah, bu başarıların karşısında nasıl bir çocuk gibi sevindiğimi bilemezsiniz. İstikbalin bizim olduğuna buradan inanabiliriz.»

«Duvarda asılı kararmış aynada kendime bakmaya çekiniyorum, çünkü, gündüz yüzümdeki ümitli ifade akşam olunca kayboluyor.»

Ayrıntı: İhtilalcinin Yaşam Sigortası

«Düşünecek çok şey var. Bazen beynimin, nefes alabilmek üzere yeterince geniş bir mekan bulmak için kafatasını delmek istediğini zannediyorum.»

«Kafamın içindeki buhran bütün gece sürdü, uyuyamadım. Sabaha karşı güverteye çıktım. Tek başıma, bu zorlu gezintinin verdiği yorgunluktan bitap, deli gibi dolaştım.»

«Ama ne yapacaksınız, elimizdeki malzeme bu, bununla çalışmamız lazım. Hiç değilse zaman zaman bunları bana unutturacak ve zihnimi dinlendirecek biri olsaydı, öyle ihtiyacım var ki buna. Bazen beynim olduğu yerden fırlayacak gibime geliyor.»

«Kalbimi parçalayan her şeyi bir an için unutabilsem!»

«Ah, ya sulhte ya da harbde olsaydık. Her ikisi de beni memnun ederdi. Ama ikisi arasında geçiş dayanılmaz. Çok işim var ve sinirlerim zayıflamaya başladı.»

Her İhtilalcinin Bir Derinliği Var

İhtilalci, düzen tercihi olan insandır. Bunun için tarihin sunduğu imkanlarda önemli bir tercihi olamıyor. Tarihin sunduğu malzemeye küsüp arkasını dönemiyor veya sadece grand design peşinde koşarak ayrıntıyı ihmal edemiyor.

Ayrıntı hem büyük program ve teori'nin başlatıcısıdır ve hem de ihtilalcinin beynine yönelmiş sonsuz sayıda çuvaldız oluyor.

«Bütün bunlar bana çok dokundu. Sonunda küçükler gelip elimi öptüler, gözlerimden bir kaç damla yaş aktı, önüne geçemedim. Herkes devamlı alkışlıyordu. Beni dünyanın en mutlu insanı zannettiklerinden eminim. Toplanmış olan herkeste benim gibi olmak isteği vardı. Ama heyhat! Her şeyi derinliğine görmenin ve düşünmenin ne demek olduğunu bilmiyorlar.»

«Tam yirmi dört sabahı, şafakla Pera'nın kışla duvarlarının arkasındaki çok daha güçlü düşmanın üzerinden İstanbul'a sessizce girmiştim.»

«O gün ölümü aradım. Ama onu bulmak için nereye koşsam şimşek gibi kaçıyordu. En tehlikeli noktalar, benim için en emniyetli sığınaklar haline geliyordu. Allahın beni başka bir şey için sakladığını bilmiyordum. Hayatı böylesine aşağıladığımı (*) da farketmemiştim.»

«Zannettiğiniz kadar kuvvetli değilim. Burada bulunan mağaralar, bazen bende hiç kimse tarafından tanınmayan, yalnız bir adam olarak yaşama isteği uyandırıyor. Kimi zaman sanki vatan sevgisi hissiyle mekanik olarak hareket ediyorum. Bazen çok büyük yükleri olan bu hayatı ortadan kaldırmak için bir kurşun ya da top mermisi arıyorum.»

«Düşünecek, küçüklü büyüklü binbir şeyden sonra ruhun bu yalnızlığından korkunç acı çekiyorum.»

«Küçük ceylanım hasta. Zavallı hayvan, bütün gün acı çekti, şimdi benim yatağımın yanında yatıyor, yumuşak ve melankolik gözleri bana dikili. Bana mal edilen bütün acımasızlığa rağmen, bu hayvanın derin acısını hissediyorum ve üzüntüm, ona yardımcı olamamamın imkansızlığı karşısında artıyor.»

«Bütün civar halkların beş yüz kadar temsilcisi toplanmıştı ve Müslüman Jimnastik Kulübü Orkestrası benim marşımı çalıyordu, bu beni kızarttı ve buraya ihtilalin şefi olarak ilk geldiğim anı düşündüm. Hürriyetin ilanına kadar herkes bana yaklaşmaktan ya da benimle görülmekten çekiniyordu, şimdiyse üzerime hücum ediliyor. Hayat üzerine neler düşündüğümü tahmin edersiniz.»

(*) Çeviriyi değiştirdim.

«Size hep kendim hakkında yazmış olmaktan korkuyorum. Aslında başarıları anlatmayı ve kendimi olmak istediğimden başka göstermeyi sevmem. En muzaffer işlerde bile ismimin bilinmemesini ve zaferlere tümüyle (*) kayıtsız kalmayı isterdim. Benim işime fazla saygı duyuyorsunuz hakikaten. Oysa size anlattığım şeyler, hayatıma dair benim çok tabii bulduğum, ama başkalarının büyük başarılar gibi gördüğü küçük 'hikayeler'.»

«İki gün içinde Mısır'dan ayrılacağımı sanıyorum ve sürekli bir karakol tesisini deneyeceğim. Biliyorsunuz ki meşhur olmayı hiç bir zaman düşünmedim ve şimdi tüfeklerin ve topların dumanını arzuluyorum, kendi topraklarıma açık alınla ve utançsız dönebilmek için.»

«Tehlike fikri hoşuma gidiyordu.»

«Dokuz saat süren savaştan sonra modern tüfekler, toplar ve mitralyözlerle silahlanmış sayıca üstün İtalyan ordusunu akılalmaz silahlarla yendik. Hakikaten kendimle iftihar ediyorum ve havan toplarının patlamaları arasında her yanımı kaplayan bir asker keyfi hissettim.»

«Ekte sizi şaşırtacak bir kaç küçük kağıt gönderiyorum. Bozuk para yokluğunu önlemek için kağıttan para bastırdım. Üzerinde sadece benim mühürüm ve Arapça ve Türkçe olarak değerleri var. Arapların bu kağıtları altın ya da gümüş gibi kabul etmelerinden gurur duyuyorum.»

«Şimdi tüfekleri vesaireyi tamir etmek için bir atölyem olmasından gurur duyuyorum.»

«Böylece sevgili dostum, bir hükümet kuracağım, çünkü diktatörlükten korkuyorum.»

«Ah, beni tanıyorsunuz, sade bir insanımdır ben, açığımdır, anavatan sevgisiyle alakalı her şeye samimiyimdir, ama bana inanmıyorlar, bende olmayan başka taraflar ortaya çıkarmaya çalışıyorlar.»

«Gücümü artıracak ve beni cesaretlendirecek bir dosta her zamankinden daha çok ihtiyacım var.»

(*) Çeviriyi değiştirdim.

«Hey Allahım, eğer kendimi koruyabilseydim bu kadar acı çekmezdim. Hayatı olduğu gibi kabul etmek lazım. Ama ben deliyim, her şeyi değiştirmek, hayata, hatta tabiata başka bir yol çizmek istiyorum. Sonra bir ruhun çizgisini bile değiştiremiyeceğimi gördüğümde tamamen çaresiz kalıyorum.»

«Ah sevgili, gülecek halde değilim. Bu paşaların ne kadar kabiliyetsiz ve enerjisiz olduklarını görüyorum. Kaybedeceğimizi söyleyerek savaşa başladılar ve çürümüş insanlar topluluğu hâlâ iktidardalar. Bir ihtilalci gibi hareket etmek istemiyorum ama bu durum nereye kadar böyle devam edebilir bilmiyorum.»

«Heyhat, burada hayaletlerimle ve istikbali delip geçme arzumla tek başımayım!»

«Oradan haberler kötü. Ama ne yapalım. Lüzumu halinde mukadderatı bile değiştiririm.»

«Artık haberleriyle canımı sıkan Avrupa gazetelerini okumuyorum. Güçsüz olunduğunda olan bitenden haberdar olmak neye yarar?»

«Bir an düşünün sevgili dostum, ne yaptığımızı bir düşünün! Kadınlarıyla, çocuklarıyla bir yıl boyunca savaşmış bu yiğit insanları düşmanın kollarına bırakıyoruz ve böylece terkediyoruz, işte ve onlara anavatanın yardıma geleceğine dair söz verip, savaşmayı öğütleyen ben, şimdi tarif edilmez zorluklar içine dalıyorum. Bu memleketi terk edecek durumda değilim ve memleketin öbür yarısının bana ihtiyacı var. Neticede burada bağımsız bir devlet kuracağım.»

«Genel fikrim vatanım için çalışmak. Ama bir planım yok. Fırsatlardan faydalanıyorum. Belki de bu usül bana biraz maceracı karakteri veriyor.»

«Vatanı kurtarmak ya da şerefimle ölmek için her şeyi altüst edeceğim. Daha iyisini kurmak için her şeyi yıkacağım.»

«Herkes benden çok ümitli, bense genç insanlar ve hakiki vatanseverler hariç herkesi hatalı ve düşman gö-

rüyorum. Benim fikrim o ki, hükümetin yerinde bir korku hüküm sürüyor.»

«Burada kendimi tamamen düşman bir muhitte hissediyorum. Gizli bir düşmanlık bu. Bütün Heyet-i Vükela ve Harbiye Nezareti çok nezaket gösteriyorlar ama beni hafiyelerine takip ettirdiklerini biliyorum.»

«Talat hâlâ hapse atılmadı, bir gün atıldığını duyarsanız, hatta beni bile hapse atmaya kalkıştıklarını duyarsanız, hiç şaşırmayın. Bu hep böyle olmuştur, neredeyse umumi bir kuraldır, tam bir vatansever olanın sonu hep hapiste biter ya da boynu vurulur.»

«Biliyorsunuz ben çok hassas yaradılışlıyım. Hayaletlerin elleri bile benimle istedikleri gibi oynar ve böylece ruhumda bir tesir bırakabilirler.»

Burada bitiriyorum. İhtilal süreci, hassas bir insanı alıp çelikleştirme sürecidir. Bunların içinde kalplerinin derinliklerindeki pınarı kurutmamaya çalışanlar ve bunda başarılı olanlar var. Ancak bunlar da bu pınara sessiz kalmak zorundalar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİDDETİN SİYASAL TARİHİ

Ölüm, ilkel için çok kolaydır.

Ölmek, eren için sonsuz basit oluyor.

Ölüm, yaşamı bilenler için çok zor görünüyor.

İlkel, yaşamı bilmeyendir. İlkel, öldürmenin seyrine (*) doyamıyor.

Eren, yaşamı aşandır. Düşünün dışında, yaşamayandır.

(*) Uygarlık tarihi, bir anlamda da, öldürmenin çeşitlerinin tarihidir. Durant, uygarlık öyküsünü yazarken bir yerde katl türlerinden de söz ediyor.

Kafayı vurmak, göreceli olarak en az acı vereni sayılıyor ve sadece ayrıcalıklı hanımefendi ve beyefendilere ayrılıyor. Biraz altında olanlar asılıyor ve heretikler, genel doğruya inanmayanlar ile kocalarını öldürenler yakılıyorlar. Büyük katiller, gerilerek ve parçalanarak öldürülüyorlar. Sekizinci Henry'nin bir yasası, zehirleyerek adam öldürülenlerin kaynatılarak öldürülmelerini emrediyor. Durant, bunu, yakın zamanlarda kibar insanların, istakoz türü kabuklu deniz yaratıklarına uyguladıkları muameleye benzetiyor.

Salzburg'da bir sahtecinin yakılması veya kaynatılarak öldürülmesi, bir yalancı tanığın kökünden dilinin koparılması esastır. Cuma günleri et yiyenlerin yakılması emirdir. Ancak pişman olduklarını söyleyenler yakılarak öldürülmek yerine asılıyorlar.

Durant, On Altıncı yüz yılda ceza yasalarının daha şiddetli olduğuna dikkati çekerek bunu, burjuva dönemine geçilirken, ahlak düzeninin de bozulmasına bağlıyor. İnsanların bu tür öldürmelere karşı çıkmadıklarını, neşe içinde seyrettiklerini, zaman zaman da yardımcı olduklarını kaydediyor.

Will Durant, The Story of Civilization, Vol, VI, The Reformation, N.Y., 1957, s. 758.

Ermek, Tanrı'ya yaklaşmaktır.

Tanrı, üşümez. Üzülmez. Korkmaz. Sevmez. Yaşamaz.

Tanrı, ölümü canlandırmaktır.

İlkel için ölüm günlüktür.

Tanrı'yı yaratmak, aynı zamanda ilkeli yaratmaktır.

İlkellik, Tanrısal büyüklüklerin baskısı altında sonsuz küçük zaman ve mekanda sadece canlı olabilmektir.

İlkel için yaşam şiddet'tir.

Eren için ölüm, en şiddetli teorik çözüm'dür.

Egemen ilkel'dir.

Egemen, yaşamı bilmeyendir.

Tanrı, yaşamı tadamayandır.

Egemenlik her zaman geriletici ve sığlaştırıcıdır.

Egemen varsa, giderek ilkel vardır.

Platon, kökten yanlıştır: Hiç bir zaman bir filozof egemen olmaz.

Eren olmak, egemen olmayı reddetmek'tir.

Diktatorya, ancak, kendisi de dahil egemeni ortadan kaldırmak içindir.

Egemen, diktatorya ile yokolur. Egemeni yoketmek, ilkel'i yok etmek demektir.

Osman Hanedanı, ilkel'dir.

Fratricide, kardeş katli, alternatifi yok etmek'tir.

İlkel Osman Hanedanı için yok etme, öldürme'dir.

Kütle, alternatifler arasında nüansları önemseyince, öldürme kaçınılmaz görünüyor.

Alternatifi gerçekleştirmede şiddetl yöntem seçmek, kütlenin duyarsızlığı ile ilgilidir.

Gizlilik, egemen kadar kütleden de saklanmayı içeriyor.

Şiddeti yöntem bilen gizli alternatif, kütleyi değiştirmeyi amaçlıyor.

Değiştirmek, ancak yüksek ısıda imkan dahiline giriyor.

Değiştirme, geliştirmedir. Değiştirmeden geliştirmek mümkün olamıyor.

Değiştirme, önce temizlenmedir. Şiddet, temizlenmevi sağlıyor.

Kemal Paşa şiddeti, bir temizlenmedir.

Kemal Paşa şiddeti hem kendisini ve hem de alternatifleri temizleme sürecidir.

Yeni, temizlenmiş düzlem üzerinedir.

Bin Dokuz Yüz Yirmi Beş Doğu ve Bin Dokuz Yüz Yirmi Altı Batı idamlarından sonra, Kemal Paşa yeni ve rahattır.

İki yıllı büyük idamlı temizlikten sonra, kendi geçmişine ters bir Kemal Paşa anlatımı kolaydır.

Bin Dokuz Yüz Yirmi Yedide, Türkiye, üzerine her sözün yazılabileceği bir düz tahtadır.

İdeoloji, birikmiş şiddettir.

Egemen ideolojinin eşiğinde şiddet vardır.

Yeni imaj, mutlaka şiddetle kakılıyor.

Uzak, eskidir.

Yeni, yakındır.

Şiddet, yeni bellek kazımak içindir.

Türkiye'nin siyasal tarihi, şiddetli arayışlar ve uyumlu kütlesellikler tarihidir.

Şiddeti, İT, THKP ve PKK temsil ediyor.

Kütlede uyumu, CHP, DP ve TİP anlatıyor.

Türk köylüsü, uyumlu ve edilgendir.

Kuvay-ı Seyyare adı verilen partizan kuvvetler, Çerkes ağırlıklıdır.

Cumhuriyet düzeninde köylü başkaldırıları Kürt renklidir.

Türkiye aydını teoride uyumlu ve edilgen, harekette şiddetlidir.

Uyum ve edilgenlik, Türkiye aydınını köylüsüne yaklaştırıyor ve popülizm, hep bir ton olarak kalıyor.

Türkiye işçi sınıfı, köylüsü ile aydını arasına sıkışmıştır.

Türkiye işçi sınıfı, henüz sermayeye karşı bir kin üretmiş olmaktan uzaktır.

Sıkıştığı yerden çıkamamasının kaynağı buradadır.

Sermayeye kin, TİP'in reddedilen çocuğudur. Reddedenlerine akıyor.

Türkiye, henüz, kütleyi harekete getiren şiddetten uzak duruyor.

Ancak Türkiye'de kütle giderek ilkelleşiyor.

Şiddet, Türkiye'de günlükleşiyor.

Tekelli düzen, şiddeti atomize edip kütleye içeriyor.

Diğer yandan tekelli düzende kütle şiddet biriktiriyor.

Tekellerin çıktığı bir coğrafyada «sonsuz» kavram olmaktan çıkıyor. Birey, minimal zaman ve mekana sıkıştırılıyor.

Zaman ve mekanı minimal boyutta olan yaratık ilkeldir.

Tekelli düzen ilkelleştirme mekanizmasıdır.

İlkel, yaşam ve ölümde cahilleşendir. Cahilleşme ise ayırma yetisini yitirme süreci demektir.

Emperyalist senaryonun realizasyonu, devletin şiddet uygulama ve gösterileriyle özdeşleşiyor. Senaryonun hazırlığı, kütleye, yeniden ve sürekli şiddet enjekte etmekle başlıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa

Emperyal devlet, emperyalist devlet anlamına gelmiyor. «Emperyal» sözcüğünü, tekeller düzeninden önce bir ulusal-ekonominin diğer halk ve uluslar üzerindeki yönetimi olarak kullanıyorum. «Emperyalist devlet», tekelli düzenin, bir başka görünüşü oluyor; tekelli düzen ile «emperyalizm» nitelemelerinin birbirinin yerine kullanılabileceğini düşünüyorum.

Çin, çok önceki zamanlarda bir emperyal devlet'ti; pek çok halkı ve dili, zor kullanarak egemenliği altına aldı ve zor kullanarak yönetti. Asya'da Hint İmparatorluğu, Emperyal Devleti, bunu izledi; Batı'ya doğru emperyal sistemin kayışı, gözlendi. Sümer emperyal sistemi, Hamurabi İmparatorluğu, Firavunlar'ın Mısır emperyal düzeni, Asuri ve Pers İmparatorlukları arkadan geliyor. Emperyal düzen, buradan Helenler dünyasına ve arkasından da daha Batı merkezli olmak üzere Roma'ya atlıyor; Roma emper-

yal düzeninin, Doğu Roma dahil, karşılayanı İslam imparatorluğudur. Osmanlı emperyal düzeni ise, aslında ve özünde Roma İmparatorluğu'nun varisi ve devamıdır; Sultan Birinci Selim'e kadar, Osmanlı İmparatorluğu, çok büyük ölçüde bir Avrupa emperyal sistemi niteliğini taşıyor. Osmanlı emperyal sisteminin, Yavuz Selim eliyle, Asya'ya ve Afrika'ya yayılması, bir anlamda, Roma sisteminin eski islemik topraklara yeniden girişi demek oluyor.

Osmanlı Devleti'nin doğuşunda çok büyük bir şiddet var; ayrıca Osmanlı Hanedanı kadar birbirini öldürmeye yatkın bir başka ailenin bulunabileceğini sanmıyorum. Baba katli, çocuk katli ve kardeş katli, Osman soyunda, günlük bir iştir; bunların şimdiye kadar sanıldığından ve sayıldığından çok daha fazla olduğunu bir başka çalışmamda göstermiş bulunuyorum (*). Osman soyu, Moğol geleneklerini izleyerek, kendi arasındaki öldürmeleri, bir tür ipek iple, asarak değil boğarak realize ediyor. Vezir ve diğer yöneticilerin ise boynu vuruluyor; Durant'ın ortaya çıkardığı uygarlık öyküsüne göre, Osmanlı Emperyal düzeninin, uygar Batı'dan çok daha uygar olduğu anlaşılıyor.

Bir düzenden bir diğer düzene geçiş dönemleri, çözülüş ve kuruluş aralıklarıdır; aynı zamanda ahlak çözülüşü dönemleri oluyor. Şiddetin arttığı gözleniyor; Osmanlı tarihçilerinin «Fetret Devri» dedikleri, bir uzunca iç savaş ile yaşanan interregnum kesitinde, şehzadeler arası öldürmelerde de vahşet artıyor. Bedrettin ve arkadaşlarının, Bedrettin «Prens» Musa'nın kazaskeridir, derilerinin soyulması, dinleri ve ulusları ortadan kaldırma yolunda Musa'nın girişimine (**) duyulan kini de yansıtıyor.

Osmanlı emperyal düzeni, Birinci Selim'in Doğu'daki fetihlerine karşın, temelinde bir Avrupa siyasal oluşumudur; bunun sona erdiğini ilk görenin İkinci Abdül Hamit olduğunu düşünüyorum. Hamit, «93 Harbi» olarak bilinen

---

(*) *Y. Küçük, Yirmi Bir Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet. İstanbul, Tekin Yayınevi.*

(**) Tarih araştırmalarımın sonuna gelmiş bulunuyorum. Ancak Prens Musa'yı ve daha ilerde de Kırım Savaşı'nı yazmak içinde bir tutku halinde hâlâ yaşıyor.

1877-78 Türko-Rus savaşından sonra Osmanlı Avrupalılığı'nın sona erdiğini hissediyor; emperyal düzeni Doğu'da tutma yollarını arıyor. Hamit'in, «Sadık Millet» Ermeniler'e ve Osmanlı emperyal düzeninde ulusal kimlik arayışına en son çıkan Kürtler'e karşı oluşturmaya başladığı politikaların temelinde, Osmanlı emperyal düzeninin Avrupalılığı'nın bittiğini fark etmiş olması var.

Fark etme başkadır ve bunun gereklerini üstlenmek bambaşka oluyor; İttihat ve Terakki ve özellikle Enver, emperyal düzeni bir tepsi türünden bir coğrafyadan diğerine aktarma misyonunu yükleniyor. Teşkilat-ı Mahsusa, bu aktarma misyonunun vurucu örgütüdür; diğer adının «Umuru Şarkiye» olmasını yeteri ölçüde açıklayıcı buluyorum[1]. Bir diğer adı «Doğu İşleri» olan bu sui generis örgüt hakkında bu kadar az bilgi bulunması da son derece ilgi çekiyor; Teşkilat-ı Mahsusa hakkında tek bilgi kaynağı, eğer Örgüt'ün son başkanı Hüsamettin Ertürk'ün anıları bir kenara bırakılacak olursa, Ph. H. Stoddard'ın, Princeton Üniversitesi'nde yapmış olduğu doktora çalışmasıdır. Dr. Stoddard da araştırmasına, başlangıç çalışması, «A Preliminary Study of Teşkilat-ı Mahsusa» adını veriyor; Örgüt'ün kurucu başkanı Eşref Kuşcubaşı'nın anılarına dayanıyor ve son derece sınırlı kalıyor.

Osmanlı emperyal düzeninin coğrafi merkezinin kaydırılması şiddet kullanmayı zorunlu kılıyor; İttihat ve Terakki, bütün diğer yollar denendikten sonra, şiddeti siyasal araç olarak kullanmak üzere kurulmuş bir gençlik örgütü oluyor. Teşkilat-ı Mahsusa, bugünkü söyleyişle, «Özel Örgüt» ya da Umur-u Şarkiya, bugünkü sözcüklerle «Doğu İşleri» örgütü, bu şiddeti disipline etme ve kullanma aracıdır. Bu Örgüt'e, bir Avrupa Devleti olarak kurulan ve uzun yıllar bir Avrupa düzeni olan Osmanlı İmparatorluğu'nu, yıkılışının en son zamanlarında, yıkıldığı bilinmeden, müslüman ve türkik kökenlilerin çoğunlukla yaşadıkları topraklara aktarma görevi düşüyor.

Bunu başaramıyor. Anadolu halkları arasında bir kurtuluş hareketini örgütlemede çok önemli görevler yaptığını düşünüyorum. Bu nedenle de, 1926 İzmir Suikastı ge-

rekçesiyle yapılan tasfiyelerin, çok büyük ölçüde bu örgütü tümüyle ortadan kaldırma girişimi olarak değerlendirilmesini öneriyorum.

Osmanlı düzeninin son zamanlarında, Kuzey Afrika'da, Balkanlar'da, Doğu'da pek çok gönüllü subay savunmaları gerçekleşiyor; bunlardan yalnız Kuzey Afrika'da olanı, daha sonra Cumhuriyet'in başına geçmeyi başaran Mustafa Kemal de katıldığı için, biliniyor. Bunları, «Fedai Zabitan» örgütlüyor; bu Fedai Subaylar örgütünün, Teşkilat-ı Mahsusa'nın öncüsü olduğu kaydediliyor[2]. Buna bakılacak olursa, Teşkilat-ı Mahsusa, genç subay ağırlıklı görünüyor; şaşmamak zorunludur. Çünkü Osmanlı düzeninin sonlarında ve modernizasyon çabaları içinde, aydını, daha çok Askeri Tıbbıye, Harbiye ve bir süre sonra da Mülkiye ocakları temsil ediyorlar.

Örgüt'ün kuruluş tarihi ile ilgili küçük bir tartışma var; İttihat ve Terakki Triumvirası'ndan Cemal Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulduğu sırada var olduğunu ileri sürüyor (*). Batı Trakya Geçici Hükümeti ile birlikte bu bölgedeki kurtuluş mücadelesinin tarihini yazan Tevfik Bıyıklıoğlu buna itiraz ediyor; Bıyıklıoğlu, «Türk-Alman ittifakının imzasından üç gün sonra, 5 Ağustos 1914 de, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın gizli emriyle, Teşkilat-ı Mahsusa kurulmuştu» diye yazıyor[3]. Örgüt'ün kuruluşunda, yabancı ve özellikle Alman

(*) «Ordu'nun Edirne aleyhine hareketi esnasında neşrolunan beyannamede ordumuzun Meriç Nehri'ni katiyyen tecavüz etmiyeceği sarahaten taahhüt edilmiş idi ise de o zaman ordunun ruhu mütefekkiri olan bazı zevat bu taahhüdün ademi isabetini nazarı dikkate alarak hükümete tabi olmıyan gayri resmi bir Teşkilat-ı Mahsusa'nın Meriç Nehri'nin öte tarafında kendi istediği gibi hareket etmesine ığmazı ayn etmek esasını baş kumandanlığa ve hükümete kabul ettirdiler.»

«Bu kıtayı işgal eden Teşkilatı Mahsusa'nın riyasetinde şehidi muhterem Süleyman Askeri Bey bulunuyor ve Çerkes Yüzbaşı Reşit ve İzmirli Eşref ve kardeşi Sami ve gene Yüzbaşı Fehmi Beylerle daha sair bazı zevat erkan-ı asliyesini teşkil ediyorlardı.»

Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler, İstanbul, 1933, s. 88-89.

parmağı olduğu kesindir; Dr. Stoddard da, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Batı usulüne göre örgütlendiğine, organized along western lines, dikkati çekiyor. Avrupa ve Amerika'da sonraki yıllarda sayıları çoğalan gizli «özel kuvvet», sepicial force, ya da özel örgüt, ya da özel savaş daireleri'ni, hatırlatıyor. Almanlar'ın Teşkilat-ı Mahsusa'nın finansmasında bir rol üstlendikleri biliniyor (*); katkılarının ölçüsü ise aydınlıktan uzaktır.

Ancak bu özel savaş örgütünün kuruluş tarihini, Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kuruluş hazırlıklarına götürmenin yanlış olamayacağını düşünüyorum; daha sonraki kurtuluş hareketine modellik eden Batı Trakya Geçici Cumhuriyeti, bir gönüllü hareketi olarak gerçekleşiyor. Hareket'in başkanı Süleyman Askeri'dir ve Askeri'yi, Teşkilat-ı Mahsusa'nın gerçek kurucusu saymakta hiç bir sakınca bulunmuyor. Fakat Süleyman Askeri, çok kısa bir zaman sonra, Irak'ta yaralanarak öldüğü için, Teşkilat-ı Mahsusa'yı, Eşref Kuşcubaşı örgütlüyor; Askeri, Batı Trakya Cumhuriyeti'nin birinci ve Kuşcubaşı da ikinci ismi oluyorlar.

Batı Trakya Geçici Cumhuriyeti de, Teşkilat-ı Mahsusa türünden, kemalist tarih yazıcılığının üstünü örtmeye büyük özen gösterdiği önemli tarihsel gelişmelerdendir; daha önce gerekli bilgiyi vermiş bulunuyorum. Burada, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kısa tarihi açısından, yeniden ele almak zorunluluğunu duyuyorum.

Büyük yenilgiler büyük ve etkin öğretmendirler; Balkan yenilgisi ve Edirne'nin kaybı yakın zaman siyasal tarihinde çok büyük tepkilere yol açıyor. Bunların başında ünlü Bab-ı Ali Baskını geliyor; Enver'in bir kır at üzerinde

---

(*) «Teşkilat-ı Mahsusa funds came from two sources -allocations from the secret budget of the ministry of War and shipments of gold from Germany. The funds from Germany were brought periodically to Istanbul by members of the German Military Mission.»

Philip H. Stoddard, The Ottoman Government and the Arabs 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa, Princeton University, basılmamış doktora tezi, 1963, s. 58.

Başbakanlık'a yürümesi, Yakup Cemil'in Harp Bakanı Nazım Paşa'yı öldürmesi ve başbakan zorla istifa ettirilerek elinden alınan istifa yazısıyla Saray'a çıkılması, Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın başbakan yapılması, Balkan yenilgisinin doğrudan sonuçları olarak görünüyorlar. Başta Enver, önde gelen İttihatçı liderler için Edirne'nin geri alınması bir tutku haline geliyor; Hurşit Paşa Kolordusu Kurmay Başkanı Enver, Edirne'nin geri alınmasının imkanlarını araştırmak üzere Eşref Kuşcubaşı'nın akıncı müfrezelerinin bir keşif yapmasını istiyor. Tevfik Bıyıklıoğlu, Kuşcubaşı Eşref'in üç yüz kişilik akıncı kuvvetine «çevik birlik» adını veriyor ve Eşref, Bulgarlar tarafından işgal edilen topraklarda gerilla hareketleri düzenliyor ve bir Bulgar taburunu esir ediyor. Silahlı ilk araştırmalar umut verici bir durum yaratıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşunca o zamanlar «komitacı» denilen, gerilla eylemleri var. Bunlar, bir anlamda, Türkiye'nin ilk gerilla savaşçıları oluyorlar; bunlardan birisi de, anılarını, «İlk Türk Komitacısı» olarak yazmaktan geri kalmıyor (*). «İlk Türk» gerillası Fuat Balkan da, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Edirne'nin kurtuluşu için yapılan gerilla savaşı sırasında gerçekleştiğine işaret ediyor (**). Eş-

---

(*) «Balkan Harbi'nin mağlubiyetimizle neticelenişi üzerine Bolayır ve Çatalca müstahkem mevkilerinin arkasına çekilen ordumuzun hiç kimsenin ümit etmediği bir zamanda Edirne'yi geri almak için taarruza geçişini müteakip Enver Paşa, Bulgaristan içerisine bir kaç yüz atlıdan mürekkep, Eşref, Sami, Reşit adlı şahıslarım başkanlığında bir akıncı müfrezesi gönderdi.»

İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt 2, Sayı 14, Mayıs 1962, s. 6.

(**) «Bu esnada, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Talat, Enver, Cemal ve Bahattin Şakir Beyler ve diğerlerinin de tensibi ile, İstanbul'da Süleyman Askeri Bey'in başkanlığında kurulan Teşkilat-ı Mahsusa, Cağaloğlu'ndaki Şeref Sokağı'nda 32 numaralı evi merkez edinerek, Makedonya'daki faaliyetine *başlamıştı.*»

İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt 2, Sayı 15, Haziran 1962, s. 39.

Fuat Balkan, Askeri'nin yanında bir teğmen olarak gerilla

ref'in ilk araştırmaları başarılı olunca, daha sonra adı konacak olan bu örgütlenmedeki gönüllü birliklerin sayısı artırılıyor. Enver'in Amcası Halil, anılarında, Edirne'nin kurtarılması için savaşa sokulacak birlikler arasına İstanbul hapishanelerindeki mahkumların da katılmasını önerdiğini, önerisinin kabul edildiğini, İstanbul'daki mahkumlar arasından seçilenlere, Yıldız'daki Zuhaf Alayları'nda, «silah kullanmak, bomba atmak ve avcılık yapmayı» öğrettiğini kaydediyor[4]. Edirne'yi almak için örgütlenen bu gönüllüler daha sonra Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'ni kuruyorlar; Geçici Hükümet Başkanlığı'na, müderris, şimdiki zamanda profesör, Salih getiriliyor.

Salih Hoca bir hükümetin başında olmakla birlikte, bu hükümetin de üzerinde, «Garbi Trakya Hükümeti İcraiyesi» görünüyor; bunun da başkanı aynı zamanda yeni cumhuriyetin Genel Kurmay Başkanı olan Binbaşı Askeri'dir. Süleyman Askeri bütün bunları, Genel Kurmay Başkanlığı dahil, Süleyman Zeynel Abidin kod adıyla yapıyor. Hükümet'te Askeri'den sonraki en önemli kişi, Umum Çeteler Kumandanı, Kuvayi Milliye Umum Müfettişi gibi ünvanlar taşıyan Eşref Kuşcubaşı'dır. Batı Trakya Cumhuriyeti'nin üçüncü ismi ise Eşref'in kardeşi, «Milli Müfettiş» Hacı Sami oluyor. Çeşitli kaynaklar, bu üç isimden sonra, Çerkes Ethem'in kardeşi Çerkes Reşit ile Hüsrev Sami'nin de önemli roller oynadığına işaret ediyorlar.

Bir parantez açabiliyorum: Süleyman Askeri, Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'nı göremiyor. Eşref, yüz ellilikler listesine konarak ülke dışında yaşamaya mahkum ediliyor. Çerkes Reşit, kardeşleri Ethem ve Tevfik ile birlikte ülke dışına çıkmak zorunda kalıyor. Hacı Sami, yüz ellilikler listesiyle uzun yıllar Türkiye dışında kalmaya razı olmuyor ve 1927 yılında Manyaslı Şevket ile birlikte Türkiye'ye girmeye çalışırken öldürülüyor. Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının çoğunu, Cumhuriyet Türkiyesi'nde sürgün yaşamı

olduğunu kaydettikten sonra «işte bizde ilk komitacılık hareketi böyle başladı» diyor. Enver, Edirne'nin alınmasından sonra Süleyman Askeri'yi geri çekiyor; Fuat Balkan kalarak gerilla savaşını sürdürüyor.

veya ölüm bekliyor; bunlardan bazıları da, Kel Ali örnektir, ölüm saçan İstiklal Mahkemeleri'ne başkan oluyorlar.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı Hüsamettin Ertürk, Batı Trakya'da savaşan Teşkilat-ı Mahsusa militanları olarak şunları hatırlıyor: Çerkes Ethem ve kardeşleri Tevfik ve Reşid, Manastırlı Hüsrev Sami, Kuşcubaşızade Eşref, kardeşi Hacı Sami, Sapancalı Hakkı, Topçu Zabiti İhsan, İskeçeli Mülazim Arif, Süvari Zabiti Deli İbrahim, Piyade Zabiti Şehreminli Çerkes Sadık, Piyade Mülazimievveli Filibeli Halim Cavid, Kırkkiliseli Yüzbaşı Ali Rıza, Mülazimievvel mitralyöz Lütfi, Piyade Mülazimievveli Hasan, sivil Hüseyin Silahçı, Piyade Zabiti Tahsin, Piyade Mülazimievveli Refik, Selanikli Karakaş İbrahim[5]. Örgüt, staj dönemini, Avrupa'da ve Hıristiyan nüfusa karşı yapıyor ve daha sonra, Afrika ve Asya'da müslümanlar arasında eylemler düzenliyor.

Özel Örgüt'ün ideolojisi, İttihat ve Terakki'nin ideolojisidir; bir farkla, Teşkilat-ı Mahsusa'da ideoloji daha büyük bir netlik kazanıyor. İdeoloji, şiddetle kakılırken, daha netleştirmek gereği ortaya çıkıyor. Özel Örgüt'ün ideolojisi, ön planda, pan-islamizm ve arkada pan-turkizm olarak görünüyor; önce hızla bir islam birliği için harekete geçiliyor. Teşkilat-ı Mahsusa, en büyük başarılarından birisini Trakya'da sağlarken, en büyük başarısızlıklarından birisini de Mısır'da yaşıyor. Müslüman Arap topraklarındaki başarısızlık, İmparatorluk için, Ön Kafkasya'da ve giderek Türkik kökenli nüfusun yaşadığı Orta Asya'ya açılan yerlerde, yeni yurtlar arama zorunluluğunu ortaya çıkarıyor; bu, pan-islamizm'den pan-türkizm'e doğru bir açılışı da temsil ediyor (*). Çok tipiktir; Teşkilat-ı Mah-

---

(*) «Süvari Binbaşısı İzmitli Mümtaz, Suriye'deki Arap kabileleri arasında mükemmel bir teşkilat kurmuştu. Bunlar, Kanal Harekatı'nı idare etmişler, Mısır'a baskın vermeğe çalışmışlardı.»

«Şayet Şerif Hüseyin, Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet etmeseydi, bu teşebbüsle mühim neticeler elde edilecekti.»

«Kuşçubaşızade Eşref, Hicaz Arapları'ndan muazzam teşkilat kurarak Kanal Harekatı'na iştirak etmiş, fakat Süveyş

sueo'nın kurucusu, beyni ve ruhu, Enver'in pan-islamist olarak başlayan devrimci-demokrat karyeri, pan-türkist olarak sona eriyor.

Amerikalı araştırıcı Stoddard, İttihat ve Terakki Triumvirası'ndan herbirisinin bir gizli örgüt kurduğunu ileri sürüyor; hiç bir kaynak bunu doğrulamıyor. Sultan Hamid'in espiyonaj sisteminden, Sultan Hamid'e karşı geliştirilen konspiratif eylemlerden yararlanarak kurulan bu örgütün tek olduğunu düşünmek gerekiyor; devlet içinde, bürokratik bağlardan kurtulmuş bir gönüllüler hareketi olarak niteleyebiliyorum. Bu Özel Örgüt'ün özelliklerini, iki kaynaktan birisi olan, Örgüt'ün son başkanı Hüsamettin'in yazdıklarından özetlemek istiyorum.

«Teşkilat-ı Mahsusa'yı, Birinci Cihan Harbi'nden biraz evvel, hürriyet kahramanı, Harbiye Nazırı, daha sonra Başkumandan Vekili olan Enver Paşa kurmuştur.»

«Bu teşkilatın gayesi, bir taraftan bütün İslamları bir bayrak altında toplamak, bu suretle pan-islamizme vasıl

---

Kanalı'ndaki İngiliz garnizonlarının pususuna düşerek kıtalarıyla beraber esir olmuştur.»

«Teşkilat-ı Mahsusa'nın bazı zabitleri, İran, Turan, Afganistan ve Hindistan'a gönderilmişti. Bunların hepsi bütün Cihan Harbi devamınca gizli olarak bulundukları yerlerde çalışmışlardı.»

Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul. 1957, s. 113-114.

«İttihat ve Terakki'nin başarısı İran'da hürriyetçilerin şah ve istibdat aleyhindeki hareketlerini artırmış. İran İnkılap Cemiyeti, Merkezi Umumi'den Şah aleyhindeki mücadeleye yardım etmemizi istemiş. Merkezi Umumi bu işle beni görevlendirdi.»

«Herbiri bir bölüğe bedel olan şu arkadaşları yanıma alarak hareket ettim: Mülazım Hilmi, Yakup Cemil, Mustafa Necip, Hatip Ömer Naci.»

Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, Kutülamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1972, s. 59.

Bunlardan Yakup Cemil, İngiliz yanlısı bir İkinci Babıali Baskını yapmak ve Mustafa Kemal'i savunma bakanlığına getirme girişiminden dolayı kurşuna dizildi. Hilmi, hiç suçu yokken, İzmir Suikastı sonrasında, asıldı.

olmaktır. Diğer taraftan da Türk ırkını siyasi bir birlik içinde bulundurmak, bu bakımdan da pan-türkizmi hakikat sahasına sokmaktır.»

«Enver Paşa'nın bir yandan Emiri Efendi'nin İttihat ve Terakki'nin programındaki pan-islamizmden, diğer taraftan da Ziya Gökalp'in pan-türkizminden ilham aldığı muhakkaktır.»

«Bu teşkilata büyük ümidler bağlamış olan İttihat ve Terakki, seçtiği fedakar zabitan sayesinde Birinci Cihan Harbi başlarken ve bütün harb devamınca İslam memleketlerinde olsun, diğer Türk diyarlarında olsun, oralarda çeşitli hareketler ihdasına, isyanlar tevlidine muvaffak olmuştur.»

«Bilhassa harb esnasında, bir memleketin maddi ve manevi cephelerini sarsmak, onu içinden çökertmek için böyle fedai bir teşkilata ihtiyaç vardır. Nitekim İspanya dahili harbindeki meşhur Beşinci Kol'un gayesi, İkinci Cihan Harbi'nde gerilla adıyla isimlendirilen çetelerin vazifesi, bundan başka bir şey olmamıştır.»

«Birinci Cihan Harbi'nde Enver Paşa'nın bu metodu, belki de ondan sonra bir çok milletin dikkatini çeken ve üzerinde ehemmiyetle durdukları bir teşkilat olarak tarihe mal olmuştur.»

Bu noktayı net bir biçimde ortaya çıkarmak istiyorum; kemalist ideolojinin anti-Enverci bombardımanı altında, İttihat ve Terakki'nin, İslam ve Türk dünyaları söz konusu olduğunda bir «dünya ihtilali» peşinde koşmuş olduğu gerçeği unutuluyor. Kemalizm ile Enverizm arasındaki bu büyük ayrılığı vurgulamak gereğini duyuyorum.

Galip Vardar, çok genç yaşta, Teşkilat-ı Mahsusa'nın son derece başarılı ajanlarından birisi olmuştur; İstanbul'da Kabataş Erkek Lisesi'nde öğrencisi oldum. Artık tarih değil, sadece heyecan anlatıyordu ve ben mezun olduktan sonra, yine bir 10 Kasım Günü konuşma yaparken, fazla heyecanlanarak öldüğünü hatırlıyorum. Çok sevilirdi; ne yaptığını bilmiyorduk. Abdül Aziz'in intiharına sahne olan bu saraydan bozma lisede, cadde kapısında görülünce, öğrenciler koşar, Galip Hoca'nın, kendinden uzatarak

bir «V» şekline soktuğu sol kolunun ucundan yere doğru büktüğü elini öpmek için birbiriyle yarışırdı. Galip Hoca, kimin elini öptüğüne bakmaz, tören birliklerini denetleyen bir eski savaşçı türünden denize doğru yürürdü.

Bıraktığı anıların ne kadarının kendisine ait olduğunu ve ne kadarının, yayına hazırlayan, Samih Nafiz Tansu tarafından uydurulduğunu tartacak durumda değilim; tarih dersi okutmasına karşın tüm tarihi unutmuş görünüyordu. Bununla birlikte anılarında bir bölüm, burada yazdıklarım açısından önemlidir; bu nedenle aktarmak istiyorum[6]. Eski sözle, uydurma da olsa gerçeğe çok yakın düşüyor ya da gerçekten daha doğru uydurulduğu anlaşılıyor. Ancak Galip Hoca (*), Mustafa Kemal'in ölüm gününde heyecanlanarak ölecek türden bir tarih öğretmeni oluyor; yazdıklarında, eski örgütünü önemli ölçüde eleştiren bir ton görülüyor.

«İttihad ve Terakki erkanının ne kadar hayalperest olduğunu şuradan anlamak kabildi: Düşüncelerinde bütün dünyayı ve islam alemini hedef tutmuşlardı. Yavuz Sultan Selim'e taş çıkartacak fikirlerin sahibi idiler.»

«İngiltere'yi, diyorlardı, can alacak yerinden vuracağız, bütün islam alemini ayaklandıracağız. Bunlar Cizvit papazları gibi orada inatla, ısrarla çalışacaklar ve Hindistan'ı, Bülicistan'ı, Afganistan'ı, İran'ı, Afrika'daki müslüman memleketleri ayaklandıracaklar.»

«Alemi islam halifenin emri altına girecek, bu ihtilaller, cihan harbinin kısa sürmesinde, İtilaf Devletleri'nin yıkılmasında en büyük rolü oynayacak. Aynı şekilde Rusya dahilinde de çalışacaklar.»

«İşte Teşkilat-ı Mahsusa adı verilen teşekkül bu fikirler ve gayelerle meydana getirilmişti.»

«Balkan Harbi sıralarında düşünülen ve Umumi Harp'ten biraz evvel kurulan ve bütün harp yıllarında var kuvvetiyle çalışan, uğrunda milyonlar sarfedilen, güzide in-

---

(*) «Mütareke yıllarında İstanbul'da kurduğumuz gizli teşkilatın en mühim ajanı bir süvari yüzbaşısının oğlu, Serezli Galip Vardar'dır.»

İki Devrin Perde Arkası, *op. cit.*, *s. 249.*

sanları bir araya toplayan ve İslam dünyasına gönderen Teşkilat, Talat Paşa ve Enver Paşa'nın karihasından doğmuş ve ortaya konmuştu.»

«Her ikisinin de dostu Süleyman Askeri Bey, bu teşkilatın başına seçilmişti.»

Devam ederken bir noktanın daha altını çizme gereğini duyuyorum; İttihat ve Terakki, hiç bir zaman fanatik islamcı olamıyor. Tam tersine kuruluşunda mason localarla içiçe olduğu biliniyor ve fanatik islamcılar, bu nedenle, her zaman İttihat ve Terakki karşıtı ve düşmanı bir politika izliyorlar. İttihat ve Terakki, pan-islamizmi bir araç olarak kullanıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa pratiğine geçildiğinde pan-islamizm daha pratik ve dar bir anlam kazanıyor; Dr. Stoddard'ın yerine sözleriyle, the trem Pan-Islam, as interpreted by the Teşkilat-ı Mahsusa, was used to describe a policy with the fololowing aims, to damage the enemies of the Empire by causing revolts and upheavals in their Muslim colonies, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarına, bunların sömürgelerinde ihtilaller ve isyanlar düzenleyerek zarar vermek olarak anlaşılıyor[7]. Tersinden bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nun baş düşmanı olan Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Asya ve Afrika'daki sömürgelerinde isyanlar çıkartabilmek için islamik ideolojiyi kullanmak tek çare olarak ortaya çıkıyor.

Britiş emperyalizmin islamik ülkelerinde ihtilaller çıkarmak ve böylece bu kolonileri özgürleştirmek, Enver ve Teşkilat-ı Mahsusa açısından buralara Osmanlı İmparatorluğu'nu taşımak anlamına geliyor. Bu amaç için, pan-islamizmi bir ideolojik araç olarak kullanmayla ilgili olarak iki gelişme gözleniyor; bunlardan ilki, Kasım 1914 tarihinde «Cihad» ya da Kutsal Savaş ilan edilmesidir. Jön Türk Liderleri, Birinci Cihan Savaşı'na katılışlarını, islamı kurtarmak için kutsal bir savaş olarak değerlendiriyorlar ve gerekli fetvalar alındıktan sonra «Cihad», camilerde okunmaya başlıyor.

Osmanlı İmparatorluğu, Britiş emperyalizminin tasallutundan kurtulmak için Birinci Dünya Savaşı'nı bir son

fırsat olarak görüyor. Almanya için bu savaş ise genişlemesinin önündeki duvarları yıkma mücadelesidir; birinci planda Büyük Britanya'ya ve ikinci planda Rusya'ya karşı olmak zorunluluğunu duyuyor. Böyle bir durumda son Osmanlı yöneticisi ve kurtarıcılarıyla Almanya'nın birbirine yaklaşması doğal görünüyor; o sıralarda kendi kurtuluşu için Büyük Britanya ile çarpışmak zorunda kalanlar, müttefik olarak, ya Almanya'yı ya da Japonya'yı seçiyorlar. Başka seçim görülmüyor.

Cihad ilan edilince, ideolojik netlik tamamlanıyor; Büyük Britanya, islamın düşmanı ve Almanya ise islamın dostu kabul ediliyor. Bu kabule daha dar ve pratik bir anlam verebilmek için, Kayzer Vilhem, Osmanlı Toprakları'nda, «islamın dostu ve koruyucusu Hacı Giyom» olarak tanıtılıyor. Berlin için de islamik savaş çok önemli oluyor; zaman için de Enver ve Teşkilat-ı Mahsusa, pan-islamizmden pan-türkizme kayarken, Enver ile Berlin ilişkileri gerilemeye başlıyor. Bunun örneklerini önceki bölümlerde vermiş olduğumu hatırlıyorum.

İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın pan-islamist vurguya ve «Cihad» çağrısına büyük bir ümitle bağlandığından kuşku duymamak gerekiyor; «Mücahidin-i Mevleviye», bağlanan umuda dayalı pratik adımlardan birisi oluyor. Bu Mevlevi Gönüllü Taburu, daha çok mevlevi dervişlerinden oluşturuluyor ve savaşa katılması sağlanamamakla birlikte, Osmanlı askerlerinin savaş iradelerini güçlendireceği kabul ediliyor.

Bir sonuç çıkıyor; pan-islamizm'in başarısızlığı aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın başarısızlığı oluyor. Müslüman-Arap topraklarda Teşkilat-ı Mahsusa'nın etkin olamaması bir yana Büyük Britanya'ya karşı Cihad ilan edilmesine karşın Araplar'ın önemli ölçüde Osmanlı birliklerinin karşısında ve Britiş emperyalizmi ile işbirliği yaptıkları görülüyor.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı stratejisinin, Kuzey Afrika'daki eski Osmanlı topraklarını yeniden kazanmak ve Kafkasya'da Türk egemenliğini kurmak olduğu görülüyor; Birinci Savaş, stratejinin Kuzey Afrika ve Arap toprakla-

rıyla ilgili bölümünün tam başarısızlıkla sonuçlanmasına da tanıklık ediyor. Kafkasya, buna karşılık, önemli başarıları içeriyor; belki de bu nedenle, Enver, Savaş sonrasında ülkesini terkederken, Kafkasya'ya ve daha ötesine doğru yola çıkıyor. İlgiye değer olduğunu sanıyorum; ülkeden ayrılırken, en güvendiği araç yine de Teşkilat-ı Mahsusa'dır. Bu Özel Örgüt'ün resmen kapatılmasını ve gizli olarak çalıştırılmasını kararlaştırıyor.

Burada bir parantez açmam gerekiyor: Kemal Paşa, Cumhuriyet kurulduktan ve kendisini bir ölçüde güvenli hissetmeye başladıktan sonra, büyük bir temizliğe başlıyor. 1924 yılı Nisan Ayı'nda «Yüz Ellilikler» listesi, Şeyh Sait İsyanı sonrası, İstanbul basını davaları, Komünizm Davaları, İzmir Suikastı Davası ve bunu izleyen İttihatçılar Davası ile gerçekleştirilen bu temizlik sürecinin bir kanalının Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili olduğu görülüyor. Tasfiyelerin şiddetinde şeklen lağvedilen ve fiilen çalıştığı hem Kurtuluş Savaşı'nın başında ve hem de süresince belli olan Teşkilat-ı Mahsusa'dan korkunun önemli bir rol oynadığını sanıyorum. Örgüt üyeleri, yeni düzenin ve bu arada Kemal Paşa'nın fedailiğine geçmemeleri halinde, eziliyorlar.

Enver, İstanbul'dan çıkmadan önce, Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen yöneticilerinden Süvari Yarbayı Hüsamettin'i yanına çıkarıyor; Hüsamettin Ertük, anılarında, «odaya girdiğim zaman Enver Paşa'nın yanında Sadrazam Talat Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve İaşe Nazırı Kara Kemal Bey vardı» diye anlatıyor[8]. Hüsamettin'in yazdıklarına göre Enver, Hüsamettin'e, şunları söylüyor: «Biz yakında memleketi terkediyoruz. Çünkü, Mütareke'nin, Osmanlı Devleti'nden her şeyden evvel bizi isteyeceği muhakkaktır. Yalnız onlar, teşkilatımızı, adamlarımızı ve hepsinin üstünde ideallerimizi alamayacaklardır.» Hüsamettin, «bu sözleri söylerken Enver Paşa çok cesur ve ümitli görünüyordu» diye hatırlıyor. Hatırladıklarının arasında Enver'in bazı sözleri de var; bir bölümünü aktarmak istiyorum.

«Sen yalnız benim talimatıma ehemmiyet ver! Teşki-

lat-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır.»

«Ahmet İzzet Paşa ile konuştuk, tamamen mutabık kaldık. Sana lazım gelen bütün yardımı yapacaklar, mestureden (örtülü ödenekten, y.k.) para da verecekler.»

«Hüsamettin Bey, size çok itimadım var. Teşkilat-ı Mahsusa'nın bundan sonraki ismi, Umum Alemi İslam İhtilal Teşkilatı olacaktır.»

«Siz Türkiye'de bu teşkilatın İstanbul şubesi reisisiniz.»

«Yakında bu Teşkilat'ın heyeti merkeziyesi Berlin'de toplanacaktır. Bu heyetin isimlerini size veriyorum: Bunlar Talat Paşa, Doktor Bahaddin Şakir ve Nazım Beyler'dir. Allah yardımcınız olsun!»

Ne yazık, Tanrı, Talat Paşa ile Doktor Nazım'a fazla yardımcı olamıyor; Talat, Berlin'de Ermeni kurşunlarıyla ölüyor. Son Osmanlı döneminin en ele avuca sığmaz ve hiç bir zaman yerinde duramaz ihtilalcilerinden birisi olan Doktor Nazım ise, 1926 yılında, Ankara'da asılıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa için de işler pek iyi gitmiyor; Hüsamettin, kısa bir süre sonra, Harbiye Bakanlığı'na çağrılıyor. İzzet Paşa'dan sonra müsteşar İsmet Bey'in, 1925-1926 yılları idamları sırasında Başbakan İsmet İnönü'nün, önüne çıkıyor; İsmet, Teşkilat-ı Mahsusa'nın lağvını ciddiye alıyor ve Hüsamettin'den mührü ve evrakı istiyor. Bu kadar da değil; gizli silah ve cephane depolarının yerlerini bildirmesini de gerekli görüyor; İşgal Kuvvetleri'ne teslîminin gerektiğini ekliyor. Hüsamettin, buna karşı çıkıyorsa da, İsmet, «bizim için çok ağır olmakla beraber mütareke şartlarına riayete mecburuz» diyerek, devir ve teslimde inat ediyor.

Bütün bu ısrara karşın Teşkilat-ı Mahsusa'nın imkanlarının tümüyle açığa çıkmadığı izlenimini taşıyorum. Kars'ta Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde, Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarının etkin olduğunu düşündürecek işaretler bulunuyor. Ayrıca Çerkes Ethem ile kardeşlerinin Teşkilat-ı Mahsusa elemanları ve hatta yöneticileri oldukları kesin-

dir; Anadolu'da mukavemet belirmeye başlayınca Teşkilat-ı Mahsusa'nın, silah, eleman ve haber aktarımında önemli işler yaptığı anlaşılıyor.

Çok düzenli bir örgüt olmadığını sanıyorum. Devlet içinde olmakla birlikte devletin çözülmekte olması ve yapılan işin gönüllü niteliği, hem düzenlilik imkanlarını daraltıyor ve hem de gerçekçi bir yazımı zorlaştırıyor. Ancak bu zorluğa rağmen, Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Osmanlı olmayan topraklarda ihtilaller düzenlemenin ötesinde Osmanlı iç savaşına da taraf olduğu görülüyor; istihbarat sağlanmasında, karşı casuslukta ve siyasi suikastlarda uzmanlaşıyor. Bu Özel Örgüt'ün öncesinde Fedai Zabitan hareketi ve gurubunun bulunması da, siyasi suikastlar için ciddi bir hazırlık dönemi geçirildiği anlamına geliyor. Savaşta gönüllü alaylarında Kürtler, Dürziler ve Çerkesler ağırlık ve etkinlik kazanıyor; en güçlü olduğu zamanda, 1915-1916 yıllarında, gönüllü birliklerinin sayısının otuz bini bulduğu kaydediliyor.

Ancak Teşkilat-ı Mahsusa denilince, militan ve fedai kadroları akla geliyor. Profesör Tunaya, «Teşkilat-ı Mahsusacılar baştan sona İttihatçı ve fedai kalmışlardır» derken, Özel Örgüt'ün baştan sonra militan kadrolardan oluştuğunu anlatıyor[9]. Önceki çalışmalarımda 1903-1926 yıllarını, Türkiye tarihinin ikinci uzun iç savaş dönemi olarak nitelemiş bulunuyorum; bu dönem, aynı zamanda, Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarının kırımı dönemidir. Tarık Zafer Tunaya'nın sözleriyle «fedai» olarak kalabilenlerden en önde olanlar, 1926 yılında asılıyorlar.

Bunlar kimdir; Hüsamettin'in verdiği kısmi bilginin dışında Amerikalı araştırmacı Dr. Stoddard, bazı listeler hazırlamış bulunuyor. Dr. Stoddard önce Fedai Zabitan hareketi kadrolarını ortaya çıkarmaya çalışıyor; bunlardan, Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışanları, Eşref Kuşcubaşı ve diğer kaynaklara sorarak işaretlemiş bulunuyor[10]. Ben de buraya, önce Fedai Zabitan Hareketi ile başlayan ve mücadelelerini Teşkilat-ı Mahsusa'da sürdürenlerin listesini aktarmak istiyorum.

Cezayirli Emir Ali Paşa, Topçu Teğmen Şehreminli

Çerkes Sadık, Ali Çetinkaya, Fethi Okyar, İşkodralı Ali Rıza, Teğmen İskeçeli Arif, 7 Temmuz 1908 tarihinde Şemsi Paşa'yı vuran Atıf, Yüzbaşı Hacı Emin, Enver, Enver'in kardeşi Nuri, Yüzbaşı Hacı Fehmi, Fuat Bulca, Sapancalı Hakkı, Yüzbaşı İsmail Hakkı, Kazım, Kuşcubaşı Eşref, İzmitli Mümtaz, Beşiktaşlı Niyazi, Teğmen Nuri, Süleyman Askeri, Ömer Naci, Yüzbaşı Çerkes Reşit, Şeyh Salih el Şerif el Tunisi, Trablusgarplı Süleyman Baruni, Teğmen Yakup Cemil, Fedai Zabitan olarak başlayan Teşkilat-ı Mahsusa, kurucusu, yöneticisi ve militanı olarak yaşamlarını sürdürenlerin listesidir. Kuşcubaşı Eşref ve diğer bazı kaynaklar bu listeye şu eklemeleri yapıyorlar: Şeyh Abdülaziz Çaviş, Abdurrahman Paşa, Yarbay Çorumlu Aziz, Dr. Bahattin Şakir, Midhat Şükrü, Emrullah Barkın, Esat Şukayr Efendi, Ohrili Eyüp Sabri, Fuad Balkan, Filibeli Halim Cavit, Süveyş Kanalı hücumunda Kürt mücahidlerin komutanı Hilmi Musallimi, Eyüplü Hüsamettin, Hüsrev Sami, Topçu İhsan, Yüzbaşı Bağdatlı Kasım, Kuşcubaşızade Selim Sami, Trabzonlu Rıza, Çerkes Tahir, Çerkes Ziya, Mehmet Akif, İsmail Canbulat, Erzurumlu Necati, Edremitli Necati, Deli İbrahim, Kırkkiliseli Ali Rıza, Beykozlu Reşat, Hasan, Hüseyin Kardeşler, Tahsin, Rüsuhi, Haseki Tarlalı Fuad, Dağıstanlı Nuri, Beylerbeyli Hayri, Harputlu Avni, Çerkes Tevfik, Doktor Eğinli Hasan Rıza, Giritli Ruşeni Bey, Filibeli Hilmi. Bunlara, unuutlmuş olduğu anlaşılan Dr. Nazım, Çerkes Ethem, Mustafa Necip, Nail'i ekleyebiliyorum. Bu eklemeleri çeşitli kaynaklarda adları geçtiği için netlikle yapabiliyorum; ancak İttihat ve Terakki'nin fedailerinden, 1926 yılında asılan Ankara eski valisi Abdülkadir'in neden listelerin birisinde yer almadığı sorusuna cevap verecek durumda değilim. Ayrıca yine 1926 yılında idama mahkum olan ve yakalanacağı sırada intihar eden Kara Kemal'in de, Teşkilat-ı Mahsusa'nın dışında kalmasını anlamakta güçlük çekiyorum.

Listeyi tam kabul etmemek gerekiyor; eksiği olduğunu sanıyorum. Bununla birlikte bu isimlerin Teşkilat-ı Mahsusa militanı tipolojisini çizmeye yardımcı olacağını düşünüyorum. Tipoloji, somutun zenginliğinde soyutlamadan

çıkıyor; ancak bir de, türün en gelişmiş tipi var. Teşkilat-ı Mahsusa söz konusu olunca, militan kadroların en gelişmiş tipi, Kuşcubaşı Eşref'dir. Ne yazık, pek romanesk bir yaşamın sahibi Kuşcubaşı Eşref hakkında çok az bilgi bulunuyor; olanları aktarma gereği duyuyorum.

ROMANESK BİR ÇERKES: KUŞCUBAŞI EŞREF

Enver, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ruhudur. Eyüplü Hüsamettin, son başkanı oluyor ve Özel Örgüt'ün imkanlarını, Anadolu Kurtuluş Hareketi'ne seferber etmeye çalışıyor. Kuşcubaşızade Eşref ise, Teşkilat-ı Mahsusa ile özdeşleşen isimdir; hakkında çok az bilgi bulunuyor. Dr. Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa üzerine bir doktora çalışması yaparken Eşref ile mülakatlar yapıyor ve tez çalışması çerçevesinde Eşref'in biyografisini yazıyor (*). Kuşcubaşı hakkında, benim bilebildiğim bu tek biyografiyi, burada özetlemek istiyorum.

Büyük Çerkes Göçü ile Rusya'dan İstanbul'a gelen ve Bursa çevresinde bir çiftliğe yerleşen Mustafa Nuri'nin oğlu olarak 1873 yılında İstanbul'da dünyaya geliyor; Mustafa Nuri'nin kız kardeşi bir saray memuru ile evlenince Nuri için Kuşcu Ocağı'na yazılmak zor olmuyor. Nuri, Abdülhamit'in sarayında hızla yükseliyor ve Sultan'ın Kuşcubaşı'sı oluyor; bu, Eşref'in, iyi okullarda okuması anlamına geliyor.

Osmanlı son döneminin bu yenilgiye doymaz

(*) *Ph. H. Stoddard, The Ottoman Government ann The Arabs 1911 to 1918: A Preliminary Study of The Teşkilat-ı Mahsusa, Princeton University, basılmamış doktora tezi, 1963, Appendix I.*

ve hiç bir türlü uslanmaz ihtilalcisi, Beşiktaş'ta yüksek tabakanın çocuklarının gittiği Hamidiye ilk okuluna kayıd ediliyor ve Kuleli Askeri Lisesi'nde, Saray mensuplarının çocuklarına ayrılan özel sınıfta, sınıf-ı mahsus, okuyor. Rusya'dan kovulmuş olmakla birlikte çağdaşları Rus narodniklerle ortak bir çizgi tutturuyor; yüksek bürokrat çocuğu olarak ihtilal yolunu seçiyor.

Toprağından sürülmek, belki de sürekli olarak isyan besleyen Çerkes kanına yeni başkaldırı tohumları ekiyor; Kuleli Lisesi'nin despotik yönetimine karşı ajitatif eylemlere karıştığı için, lise çağında, Edirne'ye sürülüyor ve üç yıl orada kalıyor.

Siyasal şiddetin kurumlaşması sürecinin başlarında siyasi ceza da siyası af da, pek büyük bir sıklıkla yaşanıyor; 1898 yılında Harbiye Mektebi'ni bitirebiliyor ve Makedonya'ya atanıyor. Ancak burada da boş durmayınca, 1900 yılında, bu kez babası ve kardeşi Sami ile birlikte, Hicaz'a sürülüyor ve Taif zındanına konuyor. Yerinde duramıyor ve bir kaç hafta içinde Taif zındanından kaçmayı başarıyor; Cidde'de yakalanıyor ve Mekke'de yeniden zındana kapatılıyor. Buradan Taif, Taif'den Medine zındanına yollanıyor; zından yaşamını kaçma plan ve girişimleri üzerine kuruyorsa da, Medine'de üç buçuk yıl zından yaşamı yaşamaktan kurtulamıyor.

Sonunda başarıyor; kardeşi Sami ve Çerkes Tahir ile birlikte yaptıkları bir plan sonucunda kaçıyor. Fakat kaçtıktan sonra rahatını aramıyor ve Sami, Tahir ve kendisi olmak üzere üç Çerkes ile Farac ibn-el Mısri bir araya geliyorlar; Arap İhtilal Komitesi'ni kurarak, Hicaz'da Abdülhamit yönetimine karşı gerilla savaşı başlatıyorlar. Başlangıçta başarılı olmamakla birlikte Eşref, Me-

dine Komutanı Şükrü Paşa'nın oğlu ve Sultan Hamid'in yaveri Vasıf'ı kaçırarak adını duyuruyor.

Hamid, Eşref ile başedemeyince, satın almayı düşünüyor ve eğer Eşref'in gerillaları silahı bırakacak olurlarsa hem af çıkaracağını ve hem de her birisine elli altın liralık aylık bağlayacağını duyuruyor. Eşref kabul ediyor; fakat bir süre sonra tekrar gerilla hazırlıyor ve harekete geçiyor. Bu kez Sultan'ı, yaverlerinden birisiyle değil, Sürre-i Hümayun ile vurmayı deniyor; Sultan'ın Mekke'ye yıllık hediyelerini götüren alaya hücum ederek değerli hediyeleri çalabiliyor.

Burada da durmuyor; Irak'ta Sultan'a karşı başkaldıran Sadun Paşa'nın yardımına koşuyor ve arkasından, mücadelesine yardım sağlamak için, Hindistan'a gidiyor. Süleymaniye üzerinden dönüyor ve yine burada, Sultan'ın jandarmalarına karşı savaşan Kürtler'e karışıyor. Bunlar karşısında yılan Abdülhamit, Eşref'in babası Kuşcubaşı Nuri'yi affediyor; fakat Eşref yine de boş durmayarak Sürre Alayı'na yeniden hücum ediyor. Sultan, Halife'nin hac konvoylarına saldırmaktan çekinmiyor; Sultan yeniden bir af çıkarmak zorunluluğunu duyuyor. Eşref, Sultan'ın bu yeni affını kabul ettiği zaman Abdülhamid'in fikir değiştirmiş olduğu anlaşılıyor; Eşref, önce Bahreyn'e kaçıyor ve sonra, tekrar Hindistan'a gidiyor. Eşref, Hindistan'a bağımsızlık için çalışan çeşitli hareketlerle ilişki kuruyor; bunları, daha sonra, Teşkilat-ı Mahsusa döneminde değerlendiriyor.

Eşref, Hindistan'dan Türkistan'a geçiyor. Ancak Osmanlı pan-islamizm'in bu sırada Büyük Britanya ve Rusya İmparatorlukları'nı rahatsız etmeye başladığı görünüyor; Eşref, gizli çalışma yöntemlerini, Rusya'nın egemenliğindeki Türkis-

tan'da öğreniyor. Çeşitli kimliklerle dolaşıyor ve Türkistan ve İran'a geçiyor; Hicaz'a dönüyor.

Eşref ile başa çıkamayan Hamid, kendi Kuşcubaşısı Mustafa Nuri'yi ihanet suçuyla tutuklatıyor; Eşref, cevap olarak, Hicaz'da önde gelen hükümet görevlilerinden bir grubu kaçırıyor. Hamid, Mustafa Nuri'yi serbest bırakmak ve Eşref'i affetmek zorunda kalıyor.

Artık Eşref, Doğu'daki çalışmalarına doymaya başlıyor; İttihat ve Terakki ile buluşmak umuduyla Kıbrıs üzerinden Paris'e uzanıyor. Ancak Paris'te Ahmet Rıza, Dr. Nazım ve diğer Jön Türk grubunu pek heyecanlı bulmakla birlikte kendisi fazla heyecan duyamıyor; Makedonya'ya geçiyor. Eşref, Eyüp Sabri, Enver, Süleyman Askeri, Resneli Niyazi ile birlikte ordu içinde ihtilalci hücreler kurma yolunu seçiyor; gıyabında ölüme mahkum edilmesinin arkasından 1908 yılında Karadağ'da yakalanıyor. Çok büyük işkencelere tabi tutuluyor; ancak işkenceye tabi tutulduğu Üsküp'te, daha sonra İttihatçılar tarafından 7 Temmuz 1908 tarihinde öldürülen Şemsi Paşa'nın müdahalesiyle işkence durduruluyor. Mahmut Şevket Paşa ile Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Eşref adına, bir daha ihtilalcilik yapmayacağı yolunda Sultan'a söz vermeleri üzerine, Eşref serbest bırakılıyor. Daha doğrusu Sultan, Eşref'in, İzmir yakınındaki kendi çiftliğinde, gözaltında yaşamasına karar veriyor; uslu durduğu her gün için bir altın lira ödentiye bağlanıyor. Babası Nuri ve kardeşi Sami de yanına gönderiliyor.

Kuşkusuz burada da durmuyor. Kardeşi Sami, Çerkes Reşit ve on iki arkadaşıyla birlikte bir İttihatçı hücresi meydana getiriyorlar; çeşitli çetelerle ve bu arada Çakırcalı ile bağlantı kuruyorlar. Daha sonra, İkinci Meşrutiyet ilan edilince de, bu yörede düzeni sağlamakla görevlen-

diriliyorlar. Düzeni sağlama yöntemleri haşin bulunduğu için Osmanlı Meclisi'nin eleştirisine muhatap oluyorlar; Eşref kızıyor ve ordudan ayrılıyor.

İtalyanlar, Trablusgarp'ı işgal edince, Eşref de, Enver ile birlikte savaşan gönüllüler arasına katılıyor ve Derne'de bir Bedevi mücahidin birliğini kurup yönetiyor; Enver ve Eşref, pan-islamik vurgunun işe yarayabileceğini burada düşünmeye başlıyorlar. Enver İstanbul'a döndükten sonra da Eşref, Çerkes Reşit, Aziz Ali, Süleyman Askeri, Afrika'da kalıyorlar ve buradan, sonunda Batı Trakya Cumhuriyeti'ni kuracak olan gerilla hareketini yönetmek üzere Avrupa'ya gönderiliyorlar.

Artık gizli çalışmanın her çeşidini öğrenmiş durumdadırlar; Mahmut Şevket Paşa, Haziran 1913 tarihinde katledilince, İstanbul Komutanı Cemal Paşa, Eşref ve kardeşi Sami'yi İstanbul'a çağırıyor. İki kardeş, katilleri bulma işini üstleniyorlar ve darağaçları kurulduktan sonra Trakya'ya dönüyorlar.

1914 yılında Enver, Eşref'i, Hintli İhtilalciler ile temas kurmak üzere Belçika'ya gönderiyor; ilk temaslar çok olumlu çıkıyor. Bunun üzerine Eşref ile Sami, Büyük Britanya'ya karşı ihtilal düzenlemek üzere Hindistan'a gitme emrini alıyorlar; gemide iken Birinci Dünya Savaşı başlıyor. Eşref dönüyor; Sami ve arkadaşları, önce Hindistan ve daha sonra Türkistan'da ihtilal çalışmaları yapmak üzere yollarına devam ediyorlar.

Teşkilat-ı Mahsusa resmen örgütlenince Süleyman Askeri başkan oluyor ve Eşref, Arap Yarım Adası'nda Teşkilat-ı Mahsusa çalışmaları yapmak üzere yola çıkıyor. Tekrar subay üniformasıyla, Arap ileri gelenleri ve emirleri arasında

Osmanlı görüşünü etkili kılmaya çalışıyor. Bununla kalmıyor ve Bedevi gönüllü birlikleri ile Süveyş Kanalı'na hücumlar düzenliyor.

Enver, küçük bir grupla Yemen'e gönderiyor. Emir Abdullah, Eşref'i esir alıyor ve Britiş emperyalistlerine teslim ediyor, Eşref, 1920 yılına kadar Malta'da kalıyor ve döndükten sonra Batı Anadolu'da savaşa katılıyor. Ancak Çerkes Ethem partizan kuvvetlerinin yenilmesi üzerine Türkiye dışına çıkma gereğini duyuyor ve Yunanistan'a geçiyor.

Hakkında herhangi bir suçlama bulunmuyor. 1924 yılında «Yüz Ellilikler» Listesi'ne alınarak Türkiye'ye dönmesi engelleniyor. 1937 yılında af çıkınca dönüyor; sakin bir yaşamı seçiyor.

Paşa Temizliği

Romanı yazılmış olsa, pek çok bireysel nedenin, kusurun ve bir önlemin gecikmişliğinin ortaya çıkarılacağını biliyorum. Ancak bildiğim bir başka nokta daha var; Alemdar Mustafa Paşa'nın, en kısa zamanda, ölmesi gerekiyordu. Çünkü tahta bir merdiven dayamış ve bu merdivenden genç bir şehzadeyi yukarı çıkarmıştı. Şimdi genç şehzade yukardadır ve kendisini yukarı çıkaran merdivenden rahatsızlık duyuyor; merdivenin çekilmesi ve merdiveni tutanın yokedilmesi zorunlu oluyor. Eğer bu temizliği «karşı taraf» yapacak olursa, eğer İngiliz sözleriyle ateşten kestaneleri Mahmut'un karşıtları çekecek olursa bu çok daha iyidir; İkinci Mahmut kuvvetleri, Alemdar'ın yardımına yetişemiyorlar.

İkinci Hamit, daha şanssız görünüyor; bir kez, Mithat, tahta bir değil iki kez merdiven dayıyor. Birinde Aziz'i indiriyor ve Murat'ı çıkarıyor; Murat'ın akıl dengesinin bozukluğu belirginleşince Mithat Partisi, bu kez Murat'ı

indirip Hamit'i çıkarıyor. İkinci Hamit'in, ikide bir tahta merdiven dayayarak yukarıya bir şehzade atan bu Osmanlı yöneticisinden kurtulması gerekiyor; ancak, Ruscuk Yaranı'nın yarattığı Alemdar'dan ayrı olarak Mithat artık bir taraf ya da bir «parti» durumundadır. Hem aydınlar arasında daha derin kökü, hem üniversite öğrencileri arasında izleyicileri, hem kütlede bir yansıması var ve hem de daha önemlisi Balkan İlleri'nde valiliği sırasındaki programlarıyla müslüman olmayan burjuvazinin desteğini kazanmış görünüyor. Bu nedenle, ölmeden önce mahkum edilmesi gerekiyor; zordur. Fakat zorunluluk zor'u yeniyor ve Engels'in sözleriyle zor çaresini yaratıyor. Bir savcı-yazar, Mithat'ın yetiştirmesi ve Hace-i evvel Ahmet Mithat Efendi ile bir yargıç-bilgin, Mithat'ın sadık muhalifi, tutucu ancak çok saygın tarihçi Ahmet Cevdet Paşa, tarihin her zaman mahkum edeceği, bu mahkumiyet misyonunu üstleniyorlar. Daha sonraki dönemde Kuşcubaşı Eşref'in de günlerini sayamayacağı Taif zındanlarında boğulması, manen öldürülmesini, izliyor.

Kemal'in işi daha zordur; uzun bir iç savaşın sonunda açılan liderlik kapısından girmek istiyor. İç savaşın başlarında ilerici partiye sempati duymakla birlikte, savaşın kızıştığı bir zamanda, Bab-ı Ali Baskını'nı böyle bir an sayabiliyorum, zaman zaman tutucu çevrelere eğilim gösteriyor ve daha da önemlisi, aydınlar arasında, öğrenci kütlesinde, halk kesimlerinde herhangi bir iz sahibi olmadığı anlaşılıyor. İsteyerek değil, çekilerek Kurtuluş Hareketi'nin başına geçiyor; bir anlamda, Amasya Yaranı tarafından, hiç kuşkusuz en az Rauf ve Kazım açısından, daha sonradan geri çekilmek üzere ileriye itiliyor.

Kişiliğinden söz ettim; tekrar söz etmek imkanımın olacağını sanıyorum. Kıstırılmışlık kompleksi içinde, geçmişinde önemli başarılar olmadığı için, kendisine karşı fevkalade güvensiz, kişisel tehlikelerini hep abartan, her adımında yeni dayanaklar arayan birisidir. Bu nedenle hem içinden geçilen iç savaşın mücadeleci ve fedai odak ve kişilerinin kırılması ve hem de Amasya Yaranı'nın saf dı-

şı edilmesi zorunlu oluyor; bu, Kemal için ölüm-kalım sorunu olarak ortaya çıkıyor.

Liderlik, kendinden birikimliyi kabul etmiyor.

Kemal'in, kendisiyle aralarında paralellik kurduğum Mahmut ve Hamit'e göre, çok daha fazla acımasız ve kırıcı olmasının mekanizmalarını burada aramak zorunludur; hem daha gelişmiş bir mücadele kalıntılarıyla mücadele etmek zorundadır ve hem de birikimi böyle bir zorunluluk karşısında çok az imkan sağlayabiliyor. Bu nedenle, başına geçtiği mücadelede uzunca zaman, herkesle işbirliği yapmaya hazır ve hiç kimsenin yüzüne karşı «hayır» demeyen, Ethem'in ve Enver'in tasfiyeleri örnektir, tasfiye süreçlerinde nerede ise sonuna kadar tasfiye edilenlere kendileriyle beraber olduğu izlenimini vermeye çalışan durumundadır. 30 Ağustos 1922 tarihini bir dönüm noktası alabiliyorum; Kemal, ancak güçlü olduğuna kesinkes inandığı zamanda hücuma geçebilen ve acımasız olabilendir.

Bilinen bir görüşü bir tez olarak sunmak istiyorum: Dikta, diktatörü de değiştiren bir süreçtir.

Kemal'in temizliği aynı zamanda kendisinin arınmasıdır.

Bunun sadece moral bir anlam yüklü olmadığını ve aynı zamanda maddi bir içerik taşıdığını gösterebilmeyi umuyorum. Buna şunu eklemek durumundayım: Temizlik, yeni bir tarih yazımın hazırlığıdır. Yeni tarih yazımı, zorla realize ediliyor.

Bir parantez açmak gereğini duyuyorum; bilimin Türkiye'ye gelişi ile ilgili saptamalarım, Türkiye'deki süreçlerin evrenselleşmesiyle eş anlamlıdır. Türkiye'de uç eylemlerin, eylem sözünü geniş ve hareketlilik anlamında kullanıyorum, saklayıp açtıkları süreçler evrensel olabildiği ölçüde bilimin Türkiye'ye gelişinden söz edilebilir; bu noktayı gördüğümü tekrarlamaktan çekinmiyorum.

Örneklerle anlatımı sevmediğimi de tekrarlayarak, örnek vermek istiyorum: Kemal, birliklerini bırakıp, silahlarını emperyalistlere teslim etmekten çekinmeyerek İstanbul'a geldiği sırada Doğu'da mukavemet önemli başarılar

elde etmiş durumdadır. Bundan sonraki dönemde de, Doğu'daki Türk mücadelesinde Kemal'in hiç bir rolü bulunmuyor. Buna karşın, Kazım Paşa, Rüştü Paşa ve Albay Halit Bey, daha sonraki yıllarda Deli Halit Paşa, bu bölgedeki resistansı yönetiyorlar. 1926 yılı sonuna gelindiğinde ise durum şöyle görünüyor: Milletvekili Deli Halit Paşa, 1925 yılında, Meclis'te, beş Kemal fedaisi milletvekilinin üzerine çullanmasıyla arkasından vurularak öldürülüyor. Rüştü Paşa, İzmir Suikastı gerekçesiyle asılıyor. Kazım Paşa, İzmir Suikastı gerekçesiyle tutuklanıyor, idamla yargılanıyor ve ancak susmasının karşılığında (*) yaşamı bağışlanıyor; siyasal olarak bitkisel yaşama mahkum oluyor.

Bütün bunlardan sonra Mustafa Kemal'in «Nutuk» okuması son derece kolaydır. İstenen söylenebilir; itiraz imkanları tümüyle ortadan kaldırılmış oluyor. Öyle görülüyor; «Nutuk» okunmasının, 1927 yılında, 1926 yılında önemli bölümü tamamlanan idamlardan sonra gerçekleştirilmesi, bir rastlantı izlenimi vermiyor.

Tarih de şiddetle yazılıyor.

Tarih, yazmakla (**), düzeltilmiyor.

Kemal için ise, hem kendisinin olmadığı bir tarihi kendisine göre yazmak ve hem de, kendisine geçen iktidarı sağlamlaştırmak için, küçüklü büyüklü bütün merdivenleri ortadan kaldırmak zorunluluk olarak görülüyor. Bu iki zorunluluk, birbirinden çok uzak değiller; ancak, bazı noktalarda birbirinin üstüne geliyorlar. Bir yerde şunu göz-

---

(*) Kazım Karabekir, daha sonra kendi İstiklal Savaşı'nı yazıyor, ancak, kitabına matbaada el konması bir yana, yayınlanmamış kitaba karşı da güçlü bir yayın bombardımanı başlatılıyor.

Kazim Karabekir Anlatıyor, yayına hazırlayan Uğur Mumcu, İstanbul, 1990.

(**) İdeoloji, bir süre sonra bir çıkar ağı oluşturuyor; Kazım'ın, Ali Fuat'ın, Rauf'un anı tarihlerine karşın, resmi tarihin değişmemek için gösterdiği direnç dikkat çekicidir. Çürük çıkara bezenmiş bir ideoloji haline gelmiştir; ancak bu ideolojinin sarsılmasıyla değişebilecektir. Kısmen yapıldığını düşünüyorum.

lüyorum; Kemal'in idam sehpasına gönderdikleri arasında, tek suçu Mustafa Kemal'i bilmek olanlar da var. Kemal, 30 Ağustos Zaferi'nden sonra, kendi geçmişiyle ilgili olarak artık kendisinin de uzaklaşmak istediği bilgilerin sahiplerini de ortadan kaldırma zorunluluğunu duyuyor. Sayısı gerçekten çok az olan yakın arkadaşlarından İsmail Canbulat ile Ayıcı Arif'in idam edilmelerini bu çerçeve içinde anlayabiliyorum.

Şiddet merdiveninin basamakları bir uzun tarihtir; İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa adına yazılan şiddet unsurlarının, romana ve filme, Rusya narodizminin uyguladığı şiddetten çok daha yatkın olduğunu düşünüyorum. Daha inatçı ve daha sonuç alıcıdır; belki Osmanlı devrimcilerinin henüz yaşamı tadamadıkları için ölümden korkmamalarının bir yansımasıdır. Belki de Osmanlı devleti ile kendilerini fazlaca özdeşleştirmelerinin bir sonucudur; ölen bir devleti kurtarmadıkça yaşamayı fazla anlamlı bulmamış olmaları da ihtimal dahilinde görülüyor. Ancak enindesonunda, İttihat ve Terakki, sığ bir teorik birikimin şiddetli örgütü oluyor, yakınlarına karşı daha şiddetli olabiliyorlar. Bir ekoldür (*); uzun beraberliklerden şiddetli ayrılıklar çıkarmayı anlatıyor.

Mustafa Kemal'in iktidar koltuğuna oturacağına inanmaya başladığı bir tarihte hatırlayabileceği şiddet tarihini özetlemek istiyorum. Türkiye Üzerine Tezler dizisinin kapsamı içinde ilk önemli «olay» Selanik Merkez Komutanı Nazım Paşa'ya düzenlenen suikasttır; bu işle ilgili olarak üç kişi görevlendiriliyor. Nazım, Enver'in enîştesi oluyor[11]; Enver, enîştesini, eylemi gerçekleştirmekle görevlendirilen İsmail Canbulat'ı kabul etmeye ikna ediyor. İsmail, Nazım Paşa'ya, terfi edemediği konusunda yakınmalarını anlatmaya çalışırken, dışarda pencerenin önünde bekleyen Mustafa Necip'e de silahını ateşlemek düşüyor. Nazım Paşa

(*) «Jön», Genç Türk, nitelemesi, Genç İtalya, Genç Almanya türünden kökü dışarda bir ithal malzemesidir. Ancak evrensel siyaset tarihleri sadece Jön Türk'ü biliyor. Beraberliklerin içinde gelişen ve ansızın açılan şiddetli muhalefete, «Jön Türk» hareketi adı veriliyor.

ölmüyor; yaralanıyor. Bu eylem 29 Mayıs 1908 tarihinde gerçekleştiriliyor.

İttihat ve Terakki'nin özgürlük için her türlü şiddet yolunu kullanacağının işareti veriliyor; bunu, Enver, Resneli Niyazi, Ohrili Eyüp Sabri adındaki genç subayların daha çıkışı izliyor. Sultan Hamid, genç subaylarının hareketini bastırmak için Şemsi Paşa'yı görevlendiriyor; Şemsi Paşa, seçme birliklerden oluşan kuvvetleriyle, ihtilalcilerin üzerine yürümeye hazırlanırken, Örgüt, Şemsi Paşa'yı öldürme kararı alıyor. Bu eylem, genç teğmen Atıf'a veriliyor ve Atıf'ın başarılı olamaması ve hükümet kuvvetlerinin eline geçmesi halinde hem Şemsi Paşa'yı ve hem de Atıf'ı öldürmekle bir ikinci militan, Mahmut, görevlendiriliyor. Atıf, daha sonra İsmet Paşa'nın kurmay başkanı Atıf Kamçıl, Mahmut daha sonra Kemal Paşa'nın silahşörü Mahmut Soydan oluyorlar; ancak teğmen Atıf, bazı kaynaklara göre yanında kurmay başkanı Fevzi, daha sonraki yıllarda Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, ile birlikte Manastır postahanesinin önüne gelen Şemsi Paşa'yı öldürmeyi başarıyor. Eylem 8 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleştiriliyor; on beş gün kadar sonra Sultan Hamid, anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı kabul ediyor.

Şemsi Paşa, ölümünden bir gün önce Sultan'a çektiği telgrafında haydutları ölü ya da diri yakalayacağını vaad ediyor; aynı tarihte diğer paşalar, İstanbul'a, kendilerinden başka ordunun genç ve yaşlı bütün subaylarının İttihatçı olduğunu bildiriyorlar. Atıf'ın eylemini gerçekleştirdikten sonra ve bir ayağı yaralı olarak, kolaylıkla kaybolması da, ordu içinde ihtilalci gücünün göstergesi sayılıyor.

İkinci Meşrutiyet ilan edilince Makedonya'da Sultan yanlısı ve ihbarcı subayların panik dönemi başlıyor; bunlardan Fehim Paşa, acele olarak İstanbul'a ulaşabilirse canını kurtarabileceğini düşünüyorsa da, Bursa yakınında, Yenişehir'de vapurdan inince yakalanarak linç ediliyor. İttihat ve Terakki, İkinci Meşrutiyet'in ilanını sağlamakla birlikte iktidarı ve hükümeti almak için acele etmiyor; küt-

le içinde yalnızlığını bildiğini sanıyorum. Bunun yerine silaha dayalı bir demokrasi dönemi yaşanıyor; Hasan Fehmi, İngiliz yanlısı Mevlanzade Rifat'ın Serbesti Gazetesi'nde başyazarlık yapıyor ve şiddetli bir İttihat ve Terakki karşıtı olarak görünüyor. 6 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü'nün üzerinde vurularak öldürülüyor; öldürenin İttihat ve Terakki'nin ünlü fedaisi Abdülkadir olduğu kaydediliyor.

Tutucu Sada-yi Millet Gazetesi'nin başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesi ise 9 Haziran 1910 tarihindedir (*). Bazı gazeteciler bu işi Yakup Cemil'in yaptığını ileri sürüyorlarsa da, bu eylem de, teğmen Abdülkadir'in hanesine yazılıyor.

Devam etmeden önce bir parantez açıyorum: Abdülkadir, daha sonra Ankara Valiliği de yapıyor. Kemal Paşa, iktidarın kendisine kaldığını düşündüğü sırada, hayattadır ve İttihatçı kimliğini sürdürüyor. Öyleyse, politikanın ve liderliğin fizik yasalarına göre, ölmesi gerekiyor; İzmir Suikastı gerekçesiyle, gizlendiği yerde yakalanarak, asılıyor.

Öldürmeler devam ediyor; 27 Haziran 1911 tarihinde, tutucu Alemdar Gazetesi yazarı, Düyunu Umumiye memuru Zeki'nin öldürülmesi de var. Ancak Mustafa Kemal'i, iktidara oturtma günlerinde en çok düşündürenlerden bi-

---

(*) Edebiyat tarihinin ünlü Servet-i Fünun Dergisi'nin sahibi Ahmet İhsan, anılarında, Ahmet Samim hakkında bilgi veriyor.

«Ahmet Samim, Servet-i Fünun'un ve matbaasının içinde büyümüş ve yetişmiş ateşli bir genç idi.»

Daha sonra Hilal'i çıkartıyor ve Hilal kapanınca günlük gazetelere atlıyor.

«O tarihte çıkan Saday-ı Millet gazetesine girmiş idi: amansız bir İttihat aleyhtarı idi ve bütün kabahati bundan ibaretti.»

«Saday-ı Millet Gazetesi'nin Rumlar tarafından yardım gördüğü malum idi.»

«Ahmet Samim'in beynine kurşun sıkılıp parçaları karşıdaki duvara yapıştırıldığı gece onun yanında ve kolunda muhterem mebusumuz Fazıl Ahmet Bey bulunuyordu.»

Ahmet İhsan, Matbuat Hatıralarım, İkinci Cilt. 1908-1914, İstanbul, 1931, s. 97-98.

risinin «Bab-ı Ali Baskını» olduğundan kuşku duymuyorum. Bir yanıyla uzun bir hazırlığın ve diğer yanıyla da Balkan yenilgisinin sonucu ve yansıması oluyor; Bab-ı Ali, 12 Kasım 1912 tarihinde, Bulgar tarafına mütareke için baş vuruluyor. 3 Aralık 1912 tarihinde Türk-Bulgar Mütarekesi imzalanıyor; genç subaylar bundan rahatsızlık duyuyorlar. İttihat ve Terakki mensubu genç subaylar bu Mütareke'yi Edirne'nin kaybına açılan bir yol sayıyorlar; baskın hazırlanıyor.

Bab-ı Ali Baskını, bir avuç genç subayın, bugün İstanbul Valiliği'nin bulunduğu başbakanlık binasına yürümesidir. Başlarında Enver var; bir kır atın üzerinde, Sirkeci'den Bab-ı Ali'ye doğru giderken halk «yaşasın Enver Paşa, yaşasın millet» diye bağırıyor. 23 Ocak 1913 tarihindedir; İttihat ve Terakki'nin en militan ve en ünlü kadrolarından bir avucu, başbakanlık binasına giriyorlar. Dertlerini anlatmaya fazla zaman bulamadan Yakup Cemil, Harbiye Bakanı, ünlü Tanzimatcı Âli Paşa'nın damadı, Nazım Paşa'yı öldürüveriyor. Sadrazamın elinden bir istifa dilekçesi alınıyor; sadrazam istifasını askerin baskısına dayandırmak istiyorsa da halkın baskısı da, zorla, ekleniyor. Bu, İttihat ve Terakki diktasının başlangıcını haber veriyor.

Yakup Cemil, daha sonra ve İttihatçılara karşı, Bab-ı Ali Baskını'nı tekrarlamak ve Harbiye Bakanlığı'na Mustafa Kemal'i getirmek istiyor; kurşuna diziliyor. Baskına katılanlardan birisi, daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışan Hilmi'dir; Hilmi, Kurtuluş Mücadelesi'nin başlarında aktif bir rol oynuyor ve Ardahan Mebusluğu yapıyor. Kemal Paşa'nın kaygı ve suikast korkularından kurtulmak için başlattığı temizlik sırasında, politikayı bırakmış ve Ardahan'da ticaretle uğraşıyor. Ancak çözümlemeye çalıştığım fiziksel süreçler ve kişisel endişeler nedeniyle, ölmesi gerekiyor; İzmir Suikastı gerekçesiyle asılıyor. Hilmi'nin idam sehpasında, «benim bir suçum yok, Bab-ı Ali Baskını'nı yaptığım için ve tekrarlamamdan korkulması nedeniyle asılıyorum» dediği kaydediliyor; doğrudur. Hilmi, hiç bir suçu olmamasına karşın, son Osmanlı döneminde Bab-ı Ali Bas-

kını ile başbakanı devirdiği için, Cumhuriyet döneminde, öldürülüyor.

Geriye dönerek devam etmek istiyorum; İttihatçılar, aralarında Harbiye Bakanı'nın ölüsü ve ellerinde başbakanın istifa kağıdıyla Sultan'ın huzuruna çıktıklarında, Sultan, bekleneceği türden, ve büyük bir nezaketle, kimi başbakan istediklerini soruyor. Hareket Ordusu'nun ünlü komutanı, İttihatçı olmamakla birlikte İttihatçılar'ın dostu Mahmut Paşa, böylece, başbakanlık koltuğuna oturuyor.

İstanbul suikastlar kentidir; ilk iş İstanbul'un güvenliği oluyor ve derhal, İstanbul Muhafızlığı'na, İttihat ve Terakki üçlüsünden Cemal Paşa getiriliyor. İstanbul Komutanı Cemal, görevinin ikinci günü Nazım Paşa için cenaze töreni düzenliyor ve anılarında, «Darbe-i Hükümet günü akşam üzeri polis müdüriyeti umumiyesi muhalif fırka azasından bir çoklarının bir tedbiri ihtiyati olmak üzere tevkif etmiş, merkez kumandanlığına göndermişti» diye yazıyor. Nazım Paşa'nın cenaze töreni için de, «merasimin pek parlak olmasına itina etmiş, İstanbul'da bulunan bütün erkan ve umerayi askeriyenin ve vükela ile memurini mülkiyenin ve düveli ecnebiye ateşemiliterlerinin cenazeye iştirak etmeleri lüzumunda ısrar eylemiştim» diye yazıyor. Böylece, önlem olarak tutuklamak ile öldürülenler için güzel törenler yapmanın bir son Osmanlı geleneği olduğu anlaşılıyor.

Cemal, anılarının, eski tarihle 2 ve yeni tarihle 15 Haziran 1913 günüyle ilgili olarak da şunları yazıyor: «Yarım saat kadar Paşa ile görüştüm.» Görüşme, şimdiki İstanbul Üniversitesi'nin esas binasında oluyor. «Zavallı o gün pek beşuş ve tedabirinin netayicinden emin görünüyordu» diye ekliyor. Paşa'yı yolcu ediyor ve şunlarla sürdürüyor: «Beş dakika sonra kapı açıldı. Kemali telaş ile sadık hizmetçim Ramazan içeri girerek 'Paşa'yı vurdular!' diye bağırdı' Bir sıçrayışta dışarı çıktım. 'Hangi Paşa'yı! Kim vurdu! Nerede?' diye haykırdım.» Bundan biraz sonra da şunları yazıyor: «Mahmut Şevket Paşa merhuma pek parlak bir cenaze merasimi yaptırmak istiyordum»[12]. Gerçekten de başbakan Mahmut Şevket'in cenaze töreni

pek parlak oluyor; Cemal, yüz elli bin kişinin katılmış olduğunu kaydediyor.

Suikastta yabancı ve İngiliz parmağı üzerinde duruluyor; Eşref ve Hacı Sami, kovuşturmada rol alıyorlar. Suikastı düzenleyenler kısa zamanda yakalanıyor; Cemal, Prens Sabahattin ile daha sonra Mustafa Kemal'e de doktorluk yapan Nihat Reşat'ın da taraf olduğunu düşünüyor. Prens'i yabancılar tutuyor ve tam tutuklayacağı sırada ikisi de kaçmayı başarıyor. Yıllar sonra İttihat ve Terakki üçlüsünden Talat, Cemal'e, delillerin sağlam olduğunu görünce, Prens'e ve doktora haber sızdırarak kaçmalarını sağladığını söylüyor. Ancak kalanlardan yeteri kadar asılacak insan çıkarabiliyorlar; Damat Salih Paşa, Çerkes Kazım ve pek çokları aynı günde asılıyorlar. Darağaçları yan yana kuruluyor ve halkın seyrine bırakılıyor.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı boyunca güvensizlik ve Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte de suikast kaygısı içinde yaşıyor; Ali Fuat'ın anılarında gerekli ipuçları bulunuyor. Ali Fuat, en azından bir kez Mustafa Kemal'in suikast tehlikesi karşısında, kendisinden, Kemal'in otomobiline binmesini istediğini kaydediyor. Bütün bu yazdıklarım çerçevesinde Mustafa Kemal'in kaygılarının anlaşılabilir olduğunu belirtmek gereğini duyuyorum.

Uzun bir suikastlar döneminden süzülerek geliniyor ve İttihat ve Terakki'nin, Teşkilat-ı Mahsusa çerçevesinde ya da tümüyle, vurucu gücünden kalanlar konusunda her türlü tahmin yapmak imkanı bulunuyor. Kemal, İttihatçıların, modern Türkiye'nin yönetimini ellerinden aldığını düşündüklerini varsaymakta haklıdır; modern Türkiye için hazırlıkların tümünde Jön Türk damgası bulunuyor. Kurtuluş Hareketi'nin başlatılmasında ve örgütlenmesinde İttihatçı etkisi ve Teşkilat-ı Mahsusa katkısı önemli ve kesin görünüyor; Sakarya Zaferi'nden sonraki kısa dönemde İttihatçı katkısı azsa da, bu, İttihatçılar'ın seçimi değil Kemal'in zorlamasıyla ortaya çıkıyor.

Has İttihatçılar bir yana, Amasya Yararı arasında, geçmişiyle, liderliğe en yakın Rauf, arkasından ise Kazım geliyor; Kemal'in bütün hırsına karşın, liderliği, bu ikisin-

den alışını, kendisine bile gerektiği ölçüde haklı gösterebildiğini sanmıyorum. Kendi liderliğini gerekçelendirmekteki güçlük, sürekli bir İttihatçı suikastı ya da Rauf-Kazım komplosunu düşündürüyor; eğer böyle bir düşünme varsa, bunu destekleyecek olayların çıkışı gecikmiyor.

Bu tarihsel ve siyasal mekanizmalara ek olarak, Mustafa Kemal'in kişiliği de, korku ve ölüm üretmeye elverişli görülüyor. Cumhuriyet döneminde yakını olmuş kimseler, daha Selanik yıllarında, İttihatçı fedailerin, bir kez daha sonra astırdığı Abdülkadir ve bir kez de daha sonra ordu komutanı olan Enver'in eniştesi Kazım'ın, kendisini öldürmek istediğini sık sık söylediğini yazıyorlar (*). Abdülkadir'in, Selanik'te bir birahaneye gelerek, kendisini ölümle tehdit ettiğini ve hatta öldürmek istediğini sık sık anlattığı biliniyor.

Kıstırılmışlık kompleksi ile abartma, üstelik olumsuz yönde abartma, aynı kişiliğin iki görüntüsüdür; Kemal Paşa ile ilgili bütün anılar, içkiye düşkünlüğü üzerinde yoğunlaşıyor. Sürekli ve fazla içki, sarhoşluk düzeyinde alkol, alanda, hep tehlikeler içinde yaşayan ve son derece kötümser bir ruh hali yaratıyor; bu hal devamlıdır.

Cumhuriyet döneminin ilk önemli siyasi cinayetine kurban giden ve Kemal'in muhafızı Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılan Ali Şükrü, Ankara'da içki yasağını yasalaştıran milletvekilidir. Diğer taraftan, Kazım Karabekir, kendisinin Doğu Cephesi kumandanlığı dönemiyle ilgili olarak, «Ankara'da sarhoşluk, kumar, sefahatin de bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın muhitinde pek ileri gittiğini müteaddid ağızlardan dinlemiştim» diye yazıyor[13]. Daha önceki dönemlere ait anı ve bilgiler de bunu doğruluyor; Cemal Paşa'nın bir yakınının önünde, fazla içkinin etkisiyle, Cemal Paşa'ya küfrettiğini ve kendisine gelince çok büyük kaygılar içine düştüğünü, Rauf kaydediyor.

(*) «Bir defasında Enver Paşa'ya karabeti bulunan, sonradan Ordu Kumandanı olan bir zat, bir defasında da eski Ankara Valisi Abdülkadir, onu öldürmeğe teşebbüs etmiş.»
Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, İstanbul, 1955, s. 17.

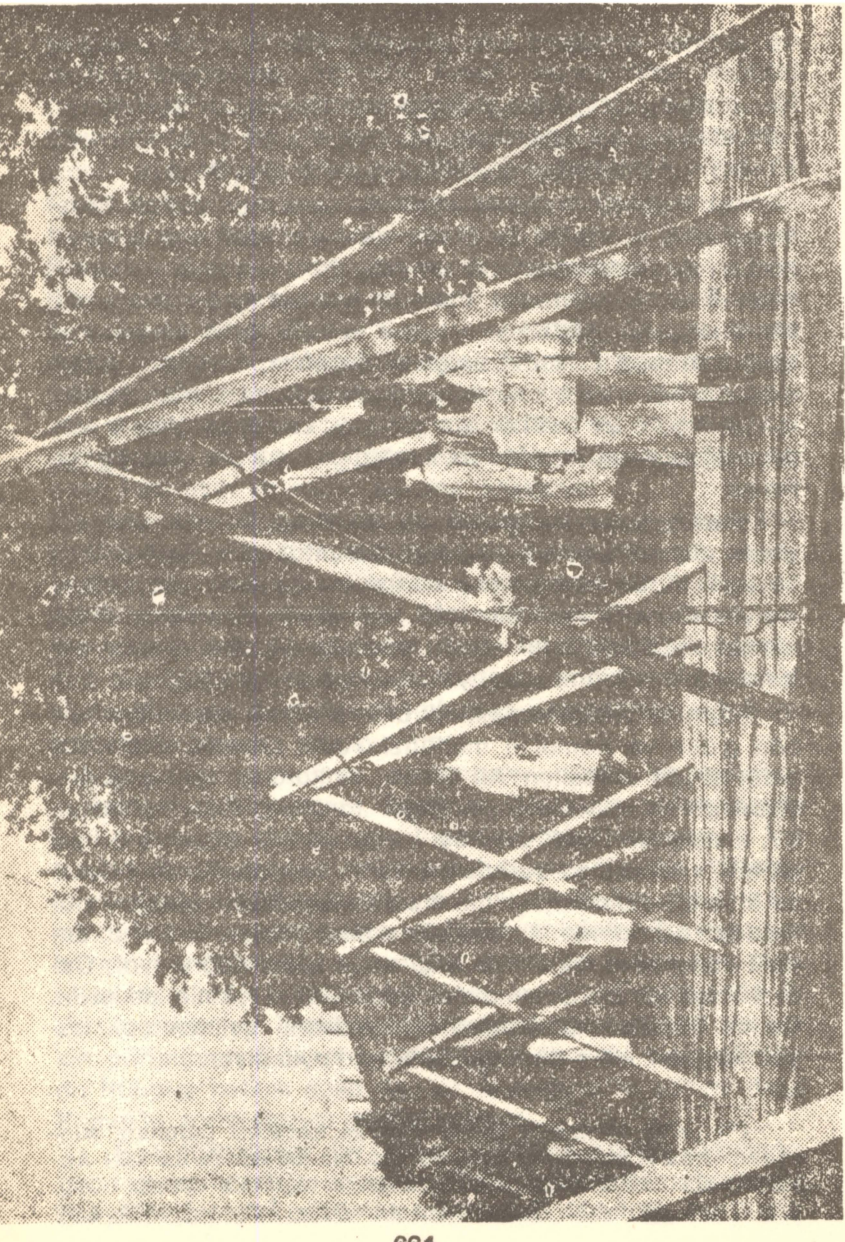

Kemal'in içkiye karşı yüksek eğilimiyle, kadınlar karşısında her türlü başarısızlığı bir tezat oluşturuyor; ancak birbirini tamamlıyor. İzmirli komprador kızı Latife ile hızlı evliliği hızla sona eriyor; uzaktan akraba olduğu gerekçesiyle Çankaya'ya sık sık çıkan yoksul kızı Fikriye ise bir gün Çankaya sırtlarında ölü bulunuyor. İntihar ve katle, aynı ölçüde doğruluk şansı tanıma eğilimindeyim. Bunlar dışında Çankaya Köşkü'nde en çok en büyüğü liseli olan Afet, Ülkü, Sabiha türünden çocuksu kızlar görülüyor; Mustafa Kemal'in kadın sevgisini çocuk sevgisine dönüştürdüğünü düşünmek gerekiyor.

Aşırı içki ve aşırı başarısızlık, bir kimsenin kendine güveninden yoksun olması demektir. Güvensizlik Kemal'de hep var; daha Ankara meclisinin başlarında, milletvekilliğini sadece Türk ve Kürtler ile sınırlı tutmak için önerilen seçim sistemini, kendisi için bir siyasi suikast olarak gördüğünü tekrarlamak durumundayım. Tartışmalardan sonra tatmin olduysa da, bu öneriyi yapanların hepsi tasfiye olmaktan kurtulamıyorlar; bir kısmı sanık olarak İstiklal Mahkemesi'nin önüne çıkarılıyorlar.

Bir söz var: İnsanlar, ancak başka bir köyde peygamber olabiliyorlar. Öyle anlaşılıyor, kemalist Türkiye'yi yaratabilmek için, köy değiştirilemeyince, köylülerin bir bölümü dünyalarını değiştirmek zorunda kalıyorlar.

Rauf, «en yakın ve mahrem arkadaşları olarak yine Ali Fethi, İsmail Canbulat ve ben vardım» diye yazıyor. Gerçekten de Kemal, Vahdettin'e yazarak kendisinin bakan yapılmasını istediği zaman listesine bu isimleri de ekliyor. Rauf, «hemen hemen hergün buluşur, toplanır, konuşur, daha doğrusu dertleşirdik» sözlerini de ekliyor. Bu üçünden Fethi, Mustafa Kemal'in uydusu haline gelerek hayatını kurtarıyor; Rauf ve İsmail Canbulat ise İzmir Suikastı sanığı oluyorlar. İzmir Suikastı hazırlığı sırasında İsmail'in Mısır'da olduğu ve bunlarla hiç bir ilgisinin bulunmadığı kesinleşiyor. Ancak tutuklanarak sanıklar arasındaki yerini alıyor; Rauf tam bu sırada ülke dışında bulunuyor ve dönmüyor.

İzmir İstiklal Mahkemesi'nde hüküm alanlar, kararın

okunduğu duruşmaya çağrılmıyorlar; Halis Turgut (*) ile İsmail Canbulat (**) onar yıl sürgün cezasına mahkum oluyorlar. Aynı koğuşta tutuklu, ancak berat eden Ali Fuat, her ikisinin de bu cezayı büyük tepkilerle karşıladıklarını hatırlıyor. Canbulat, «ben tekrar mahkeme huzuruna çıkacağım» diye bağırıyor[14]; kendisini yeniden savunacağını söylüyor. Aklanacağına inanıyor.

Kendisini Mustafa Kemal'in «kılıcı» sayan İstiklal Mahkemesi üyesi Kılıç Ali, İzmir yargılamaları sırasında, Kemal'in kendilerini Çeşme'de bir baloya çağırdığını ve burada şunları söylediğini kaydediyor: «Bir arkadaş, ismini söylemiyeceğim, mebus ve yakın bir arkadaş, bana mahkemenin bu davada zayıf ve müsamahakar hareket ettiğini söyledi. Ben de mahkeme selahiyetini müdriktir, diye

---

(*) Halide Edip, Kurtuluş Mücadelesi başlarında, Sivas'ta, «kendisini tehlikeye atarak, temsilcileri tutanların arasında en önemli kişilerden biri Halis Turgut Bey'dir» biçiminde yazıyor. Ekledikleri ver: «Gerçi, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast meselesiyle hiç bir ilişiği yoksa da, çok hür düşünceli bir adam olması onun hayatına mal olmuştur.»

Halide Edip Advar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1985, s. 45.

(**) Bilal Şimşir, Malta sürgünü İsmail Canbulat hakkında, İngiliz belgelerinden şu özet bilgiyi aktarıyor:

«Çerkes asıllıdır. Babası Türk ordusunda bir Çerkes subayıdır.»

«Meşrutiyet'ten önce Selanik'te jandarma kolağasıdır. Gizli İttihat ve Terakki Komitesi'ne girdi. Serüvenci bir tiptir. Atak, gözüpek ve acımasızdır. İttihat ve Terakki'nin en kötü liderlerinden biridir.»

«Kamil Paşa kabinesi zamanında tutuklandı. Kendisini cezaevine götüren polis memurunu vurup kaçtı.»

«Şubat 1915'ten Nisan 1916'ya kadar İstanbul Valisi ve Belediye Başkanıydı.»

«Nisan-Aralık 1917 tarihleri arasında Stokholm'de Osmanlı Elçisi olarak bulundu ve aynı yerde yapılan Sosyalist Kongresinde Türkiye'yi temsil etti.»

«Talat Paşa Kabinesi'nde, Temmuz-Ekim 1918 tarihleri arasında, Dahiliye Nazırlığı yaptı.»

Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara, 1976-1985. s. 290.

cevap verdim. Haberiniz olsun!»[15] Böyle bir uyarı beklenen etkiyi yapıyor; üyelerin canları çok sıkılıyor ve hemen balodan ayrılmak istiyorlar. Ancak çıkarken ya da kaçarken, Gazi'yle alkol almış vaziyette karşılaşmayı muvafık» görmedikleri için, «kendilerine görünmeden çekilmek için pencereden birkaç adım alçakta olan bahçeye atlamak mecburiyetinde» kalıyorlar. Gazi'nin, bir başkasının düşüncesini aktarma bahanesiyle de olsa, mahkemenin hoşgörülü davrandığını söylemesi, İstiklal Mahkemesi üyelerinin içini titretiyor.

Tutuklu koğuşunda olanlar da hem Ali Fuat'ın ve hem de okuyanların içini titretecek türdendir; Ali Fuat'ın İsmail Canbulat ile Halis Turgut'u, siyasi hükümlerin geçiciliği konusunda ikna etmesine fırsat kalmadan, mübaşirin «kendilerini müdafaa edecekler buyursunlar» sözü işitiliyor. Ali Fuat, her ikisini, son kez, «bir hışım gibi kapıya doğru» atılırken görüyor; hükümleri idama çevriliyor ve sabaha karşı asılıyorlar.

Canbulat'ın öldürülmesini, yalnızca bir önde gelen İttihatçı liderden kurtulma kaygısıyla açıklayamıyorum; Kemal'in bir çok yakın arkadaşından kurtulma isteğine de bağlamak gerektiğini düşünüyorum. Canbulat'tan kurtularak kendi geçmişinden kurtulmak istiyor; özgürleşiyor.

Ayıcı Arif'in suikast girişimine katılımı daha farklı görünüyor; bir bağlantısı olduğu anlaşılıyor. Ancak ortada bir suikast değil, sadece hazırlığı bulunuyor. Birliğinde kendisine ait bir ayı beslediği için adı «Ayıcı» Arif'e çıkan Albay Arif, idam sehpasının önünde son ümitle Mustafa Kemal'e mektup yazıyor: «Yirmi yıllık arkadaşınızım. Birçok meydan muharebelerinde size fedakarane hizmet ettim. Ölüme yaklaştığım şu dakikada beni affedeceğinizden eminim»[16]. Gerçekten de Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarından birisi ve Mütareke yıllarında İstanbul'da görev yapan İngiliz istihbarat subayı Armstrong'a göre de tek sırdaşıdır (*). Armstrong, Kemal'in, Arif'e, herkesin ya-

(*) «He had few friends and only one intimate, a Colonel Arif.»

nında sevgi içeren sözlerle hitap ettiğini, kolunu omuzuna koyduğunu ve benzeri yollarla hep sevgisini açığa vurduğunu kaydediyor. Bunlar doğruysa, Mustafa Kemal, Arif ile birlikte geçmişinin bir bölümünü de gömmüş oluyor.

Şiddet, uygulayıcısını da değiştiriyor; Kemal'in, liderlik için bir birikiminin olmaması, İttihatçı örgütlerin ortadan kaldırılmamış olması, Kemal Paşa'nın olağanüstü kişisel güvensizliği, buna eklenen ve buna bağlı sevgisizliği (*), Cumhuriyet'in, teorik sığlığıyla karşılaştırılmayacak yoğunlukta bir şiddet uygulamasıyla ortaya çıkışını sağlıyor. Bu çıkışta Mustafa Kemal'in de değiştiğini düşünüyorum ve asılanlar, ya da yurt dışına çıkarılanlar, kendiliğinden çıkanlardan dönmeleri engellenenler arasında tek suçları, Kemal'in eski kimliğinin tanığı olanların bulunduğunu görüyorum.

Fakat bu kadar değil; Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekiyor. İhtilal çevreleri, kuşku duyan ve kuşku yaratan

---

«Mustafa Kemal's enemies said they were lovers, for Arif was the only person for whom Mustafa Kemal showed open affection, putting his arm round his shoulders and calling him endearing names.»

H.C. Armstrong, Grey Wolf, London, 1962, s. 118.

(*) Mustafa Kemal'in sevgisizliğini ortaya çıkarmak için fazla uğraşma gereği duymuyorum. Amasya Yaranı içinde en yumuşağı ve sözcük uygunsa, bakanken cezaevinde yatan yakın akrabası Nazım için hiç etkili olamayarak aczini kanıtlayan Ali Fuat'tır. Kemal, yere serdiğini düşündüğü Amasya Arkadaşları ile ve kendi koşuluyla barışmak istiyor ve buna Ali Fuat'ın dışında sadece Refet razı oluyor. Aracı olan Ali Fuat'tır ve kendisi anlatıyor.

«Bir gece Ankara Palas Oteli'nde verilen kostümlü bir balo münasebetiyle otele gelen Atatürk, Refet Paşa ile görüşmek için, tavassutumu lüzum görmüş, beni evimden acele otele çağırtmıştı.».

«Atatürk bana Refet Paşa'yı göstererek 'Onun masasına gidiniz ve kendisine tarafımdan şampanya ısmarlayınız ve ikiniz de kadehinizi kaldırarak beni içmeye davet ediniz, ondan sonra ben ikinizi masama davet edeceğim' dedi. Gazinin arzusunu yerine getirdim. O da ikimizi masasına davet etti.»

General Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, İkinci Kısım, İstanbul, 1960, s. 243.

mekanizmaları da içeriyor; her ihtilal ortamı, bir bıçak sırtı yürüyüşünü anlatıyor. İhtilal ortamında yaşayanların ihanete alışmalarının yanında, çevrelerinde hep ihanet ve komplo görmeleri de kaçınılmaz oluyor; hem görüyorlar ve hem de yaratıyorlar.

Cumhuriyet, bir iç savaşın içinden süzülüp çıkıyor; birlik olup ayrılmalar ve dostların saf değiştirerek düşmanlaşması, büyük bir yoğunlukla, yaşanıyor. Cumhuriyet, burjuva-demokrat çizgide radikal ve milliyet alanında ılımlı başlayan bir uyanışın, burjuva-demokrat alanda ılımlılaşması ve milliyet alanında radikalleşmesi demektir; tutucu ve uzlaşmacı bir yönetimin eline geçmiş olsa da ihtilalci bir duruma oturuyor.

İhtilalci durumlar, hain ve casus avıdırlar.

Kurtuluş Hareketi'nin ilk ve en önemli sorununun, firarlar olduğu anlaşılıyor; asker-köylü, böyle bir program için savaşmak istemiyor ve sürekli kaçıyor. Kaçanların «yönetimi» için İstiklal Mahkemeleri düşünülüyor; «yönetimi» sözcüğünü bilerek kullanıyorum. Çünkü, bu «İhtilal» ya da İstiklal Mahkemeleri yargıçları, kaçaklara ağır cezalar uygularken sürekli «pazarlıklar» yapıyorlar; kaçmamaları halinde affedileceklerini ısrarla ifade ediyorlar. Kaçanların ailesi üzerinde baskınlar, aileden bir başkasını savaşa alma, nasihat etme; bütün bunlar, İstiklal Mahkemesi'nin firariler sorunundaki uygulamalarıdır. «Yönetim» sözü, daha uygun düşüyor.

Kurtuluş Mücadelesi'nden kaçanlar için kurulan bu mahkemeler, siyasal uyumsuzları terbiye etmenin yanında, çok ilginç buluyorum, daha çok casus avcılığı ile uğraşmak durumunda kalıyor; daha doğru bir söyleyişle, mahkeme kurullarının önüne, hep casus adayları, ihanet kuşkuluları getiriliyor. Cezalandırmaların pek önemli bir bölümü casuslar üzerine realize ediliyor.

İstiklal Mahkemesi'nin verdiği ve gerçekleştirilen ilk idamın öyküsü, Kurtuluş Savaşı sırasındaki casus avının, Orta Çağ'daki büyücü avıyla yarışabileceğini gösteriyor; bu idamın öyküsü, Antalya'da başlıyor[17]. 10 Ağustos 1920 tarihinde Antalya limanına yanaşan yolcu gemisinden «or-

ta yaşlı, temizpak kılık kıyafetli, kibar tavırlı» birisi çıkıyor ve etrafına bakınıyor. Bu, Osmanlı yurttaşı, ve Diş Hekimi Ahmet İhsan'dır; İstanbul'un siyasal kargaşasından kaçarak Mısır'a yerleşiyor. Öyle anlaşılıyor, Kurtuluş Savaşı'ndan heyecanlanarak, daha sonra İstiklal Mahkemesi'nde bunları söylüyor, bir katkıda bulunmak üzere Ankara'ya gitmek istiyor. Fakat yine öyle anlaşılıyor, o sırada bütün Anadolu'da herkes birbirine nerede ise casus gözüyle bakıyor; polis memurları derhal nezarete çağırıyorlar. Mutasarrıf, mevcutlu olarak Ankara'ya gönderilmesini emrediyor ve Ankara'da hemen nezarete konuyor. Dahiliye Bakanı Doktor Adnan Adıvar'a mektup yazıyor ve şunları açıklıyor: «Pek samimi bir hüsniniyetle, sırf vatanımın geçirdiği bu buhranlı hengamelerde, yabancı illerde atıl bir uzuv olarak kalmağı vicdanım kabul etmediğinden, Mısır'dan, 'İstanbul'a gideceğim' diye İngilizler'i iğfal edip Dr. Süleyman Cemil Bey'in yardımıyla Antalya'ya çıkmıştım. Ankara'ya seyahet varakası istedimse de, arzum isaf edilmediğinden, mahfuzen izamımı istirham ettim ve buraya sevk edildim. Halen de burada nezarathanedeyim. Pek samimi bir hüsniniyetle iltica ettiğim aziz vatanımda günlerce sefalete mahkum edilmekliğimi vicdanı devletleri elbette tecviz etmez.» Diş Doktoru Ahmet İhsan, İç İşleri Bakanı Adnan'ın, yaşadığı sefaleti uygun görmeyeceğini umuyor; daha fazlasını ummuyor.

Ancak Ahmet İhsan nezarette kaldıkça, Ankara'yı yönetenlerde, Ahmet'in casus olacağı inancı artıyor; yalnız ellerinde delil bulunmuyor. Bu arada, Ahmet İhsan türünden Mısır'da siyasi göçmen olarak yaşamış olan Rıza Nur akla geliyor ve o sırada Maarif Bakanı olan Rıza'ya soruluyor. Daha sonraki yıllarda Mustafa Kemal'in kişiliği hakkında en ağır yazıları yayınlayan, Ankara'da sirkülasyonda olan her türlü dedikoduyu kataloglayan Rıza Nur, bu sırada sözüne çok güvenilen bir kişidir; Ahmet İhsan'ı Mısır'dan tanıdığını ve orada İngilizler hesabına casusluk yaptığını söyleyiveriyor. Ahmet, derhal İstiklal Mahkemesi'ne veriliyor ve 13 Ekim'i 14 Ekim'e bağlayan gecede şunları söyleyebiliyor: «Pek haksız olarak idam ediliyorum... Ney-

leyim ki kaderim buymuş... Mahkeme Heyeti'nden İhsan, Ali ve Hüseyin Beyler'e selamımı tebliğ edin. Cümlesine hakkım helal olsun.» Bu sözlerden sonra, İstiklal Mahkemeleri'nin vermiş olduğu ilk idam kararı yerine getiriliyor.

Casus muydu; olabilir. Ancak sadece kuşkuya dayanılarak asılmış olduğu kesindir. Üstelik Ahmet İhsan «olayı» tek casusluktan idam da değildir; Hintli müslüman Mustafa Sağir, bu tür idamlardan en çok bilineni oluyor. Hindistan müslümanlarının yardım ve desteğini getiren, İstanbul ve Ankara'da, ilk önceleri, el üstünde tutulan Mustafa'nın birdenbire casus olduğuna karar veriliyor. Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı Hüsamettin, bu casusluğu kendilerinin bulduğunu yazıyor; Ankara'da bir hücreye konuyor. Her türlü yemek veriliyor; fakat çok küçük hücreden tuvalet için de dışarıya çıkmasına izin verilmiyor. Her türlü işkence deneniyor; Mustafa Sağir zaman içinde kendisine güvenini kaybediyor ve en sonunda «casus» olduğunu» itiraf ediyor. Asılıyor.

Casus çok muydu; casusluktan cezalandırmaların çok olduğu görülüyor. Profesör Ergün Aybars'ın «İstiklal Mahkemeleri» adındaki çalışmasında, çeşitli mahkemelerin çeşitil zamanlarda verdiği hükümlerle ilgili tablolar bulunuyor[18]. Bu tablolardaki sınıflandırmalar net olmaktan ve çift sayımdan uzak ve ayrıca kategoriler de yeteri kadar açık görünmüyor. Bununla birlikte bir karşılaştırma ve ilk izlenim sağlama açısından yeterlidir; bazı sonuçlarını aktarmak istiyorum.

Ankara İstiklal Mahkemesi'ne, çalışmasının ilk iki yılında 13.096 sanık geliyor ve bunlardan 470 sanık hakkında berat kararı veriliyor. 108 idam, 48 gıyapta idam ve 279 «müeccelen idam» kararı var; bu sonuncular, idam kararı vermekle birlikte infazı ertelemeyi anlatıyor. Cezalandırmalar konularına göre sınıflandırıldığında, 189 adet vatana ihanet ve 182 adet firar hükmü ortaya çıkıyor, cinayet ve hırsızlıktan 37, rüşvet ve şekavet'ten 32 hüküm görünüyor. Bunların arkasından 30 adet casusluk hükmü geliyor ve 27 hüküm de şüpheli kişileri ilgilendiriyor. Eğer şüpheli kişiler ile casusluk cezalandırmaları bir araya getiri-

lecek olursa, vatana ihanet ve firar hükümlerinden sonra üçüncü sırayı alıyor.

Eskişehir İstiklal Mahkemesi, ilk döneminde, 57 idam, 20 giyapta idam ve 594 ertelenmiş idamla dikkati çekiyor; bunların alanlarına göre tasnifinde 19 hükümle vatana ihanet birinci sırayı işgal ediyor ve 18 ceza ile casusluk ikinci sırayı alıyor. Isparta İstiklal Mahkemesi'nin işinin az olduğu anlaşılıyor; çeşitli kararlar arasında, 27 firar hükmüne karşılık 3 casusluk cezalandırması görülüyor. Konya'da firar ve isyan cezaları çok yüksektir; ancak 24 hükümle casusluk sınıfı yine üçüncü sırayı yakalıyor. Pozantı Mahkemesi 4, Sivas 9, Kastamonu 6 casusluk hükmü veriyor.

Ne kadarı gerçektir; söylemek çok zor görünüyor. Ancak casusluktan idam hükmü alanların önemli bir bölümünün suçsuz olduğunu düşünmek eğilimindeyim; çünkü, her ihtilalci coğrafya kuşkucu ve vesveseli olmakla birlikte, belki de Anadolu, hem tabanın zayıflığı ve hem de uzlaşmacı özelliği nedeniyle daha da kuşkucu görünüyor. Şu paragrafı, bu açıdan, çok öğretici buluyorum: «Takip edildiğimi duyduğum vakit, inanmamıştım. Maatteessüf maiyetimden ve etrafımdan bazı sadık arkadaşlarım bana bunu delilleriyle ispat ettikleri vakit hayret ettim. Bu, şimdi bir hakikattır»[19]. Bu sözleri, Amasya Yaranı'ndan Ali Fuat, daha sonradan gelerek Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi'ye söylüyor; üstelik bu konuşma, İzmir Suikastı Davası'ndan çok önce gerçekleşiyor. Ankara'da bir taraf, Kurtuluş Hareketi'ni başlatanlardan diğer tarafa güvenemiyor ve ordu komutanları da takibe alınıyor.

Böylece «Paşa Temizliği» için sahneyi hazırlamış oluyorum; bundan sonrasının çözümlemesinin kolay olacağını umuyorum. Temizlik, eğer 1922 yılı Kasım Ayı'nda, Beyoğlu'nda berber sandalyesinden alınarak İzmit'te planlı bir biçimde linç edilen Ali Kemal sayılmayacak olursa, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü ile başlıyor. İngilizce bilen, The Times okuduktan sonra, Ankara'da ilk bilgileri veren, Meclis'in en ateşli milletvekillerinden birisidir; 27 Mart 1923 Salı Günü evinden çıkıyor ve kendisinden bir daha haber

alınamıyor[20]. Birkaç gün sonra telle boğulmuş cesedi, Çankaya sırtlarında bir hendekte bulunuyor. Kazım Karabekir, anılarının bir yerinde, Trabzon Gazeteleri'nin Mustafa Kemal'in canını sıktığına işaret ediyor; çünkü, «Ali Şükrü Bey cinayeti gazete sütunlarında kendisine atıf olunuyordu»[21]. Aslında bundan kimsenin kuşkusu olmadığı anlaşılıyor.

Trabzon ve Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti, has kemalistlerin sürekli sorunudur; Trabzon'da, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, hem komünist eğilimliler ve hem de İttihatçılar güçlü görünüyorlar. Çeşitli tasfiyelere karşın, uzunca süre bunların kökünün kazınamadığı düşünülüyor; Ali Şükrü'nün ölümünden hemen önce Dahiliye Bakanı Fethi Okyar, Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne, Meclis'te, bir saldırı başlatıyor. Saldırının temelinde İttihatçılık ve Envercilik var; Trabzonlular'ın Enver'in Amcası Halil'e para verdikleri ya da Enver ile yazıştıkları tekrar tekrar ileri sürülüyor. Bütün bunlar, çok önceki tarihlerle ilgilidir, ancak, Ankara'da içki yasağını da sağlayan Ali Şükrü'nün muhalefeti karşısında yeniden gündeme getiriliyor.

Ali Şükrü'nün bu hücumlara cevap verdiği oturum çok heyecanlı oluyor; fakat, bir kitabında, bir ara Batum'da istihbarat işleriyle uğraştığını açıklayan, Yeşil Ordu'ya üye olan, tam bu sırada Meclis matbaasında çalışan, daha sonraki yılların «ilginç» tarihçisi Kandemir, bu heyecanlı duruşmayı, Meclis kulisinden Topal Osman'ın da dinlediğine işaret ediyor. Milletvekillerinden Yenibahçeli Şükrü, Topal'ı dışarı çıkarıyor ve bunu Rauf Bey'e aktarıyor. Kandemir'in yazdığına göre, Rauf, «amma Topal Osman, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızı» diyerek kaygısını dile getiriyor[22]. Kemal Paşa'nın muhafızının istediği gibi Meclis'e gireceği kabul ediliyor.

Aslında Topal Osman ya da Osman Ağa, bir halk kahramanıdır; Kurtuluş Savaşı'ndan önce gönüllü olarak girdiği savaşlarda deneyim ve ün biriktiriyor. Karadeniz kıyısında bir Pontus Devleti kurmak isteyen yerli Helenler'e karşı acımasız bir mücadele yönetiyor; Karadeniz Bölgesi'nin türkifikasyonu sürecinde önemli rol oynuyor. Kemal,

Havza'ya gelince Osman ile tanışıyor; bu yürekli ancak gelişmemiş insan Kemal'in fedaisi olmaya başlıyor. Çeşitli kaynaklara göre, Erzurum Kongresi'nde Kemal'in liderliğine itiraz eden ve Kemal'e muhalefet eden Trabzon ve Giresun Delegeleri'ni, Ömer Fevzi Eyüboğlu, Doktor Ali Naci ve İbrahim Hamdi'yi, hem politikayı ve hem de illerini terketmeye mecbur ediyor (*). O zamanlar Osman'ın emrinde çalışan ve daha sonra Osman'ı öldüren İsmail Hakkının iddiaları (**) bir yana, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldıran Yahya Kahya'nın da Osman ya da adamları tarafından öldürüldüğü kabul ediliyor.

Özellikle muhalif milletvekillerinin gösterdikleri heyecanın arkasında Ali Şükrü'yü de Topal Osman'ın öldürdüğü inancı bulunuyor; Meclis'te sert tartışmalar oluyor. Ziya Hurşit, Hükümeti, bu sırada Hükümet Başkanı Rauf'dur, açıkca kovuşturmayı savsaklamakla suçluyor. Rauf'un, Ziya Hürşit'e verdiği cevabı ilginç buluyorum ve aktarıyorum: «Ziya Hurşit Bey bir de, inkılap tarihimizin bir misal zikretmiş olmak için, başka memleketlerdeki bazı benzeri hadiselere temastan sonra yine benim İcra Vekilleri Reisi bulunduğum zaman vukua gelen bir hadisenin müsebbiplerinin ele geçirilmemiş olmalarını söyleyerek, 'hâlâ bulunamadı' buyurdular. Ziya Hurşit Bey arkadaşımıza, bu

---

(*) *Ömer Sami Coşar, Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman (Osman Ağa), yer belli değil, 1971, s. 32.*

«Ömer Fevzi Trabzon'da kaldı, Ali Naci ile İbrahim Hamdi Giresun'a gittiler. Fakat orada da Milli Müfreze Komutanı Topal Osman Ağa vardı ve Atatürk'e muhalefet edenleri affetmezdi.»

Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, Trabzon, 1981, s. 18.

(**) Topal Osman'ı öldüren İsmail Hakkı, Kemal Paşa'nın muhafız birliğinin başına geçiyor ve bundan sonra muhafızlar da milislerden değil nizami kuvvetlerden seçiliyor. İsmail Hakkı'nın yıllar sonra Yahya Kahya'yı kendisinin öldürdüğünü iddia etmesi, o zamana kadar Osman'ın emrinde çalıştığı gözönüne getirilirse, hem doğru olabiliyor ve hem de Topal Osman'ın rolünü ortadan kaldırmıyor.

M. Yılmaz, Milli Mücadelede Yeşil Ordu, Ankara, 1967, s. 67.

millet namına, hatırlatmayı çok faydalı görürüm ki, düşünerek konuşsunlar.. Kendilerinin iyma buyurdukları Trabzon Hadisesi'nin cereyan şekli ve mucip olduğu izah ve istihzahlar benim olduğu gibi, elbette kendilerinin de, sizin de aynen ve harfiyen hatırınızdadır. Netice olarak Yüksek Meclisiniz icra kuvvetine dayanarak bir tahkikat heyeti göndermişti» (*). Konuşmanın burasında, Ziya Hurşit, Hükümet Başkanı Rauf'un sözünü keserek, giden heyetin yetkisiz olduğunu bağırıyor ve tartışmalar içinde, bunun bir soruşturma değil nasihat kurulu olduğunda ısrar ediyor.

Gözler Çankaya sırtlarına dönüyor; Osman'ın evine en çok girip çıkanların, Kemal Paşa'nın yeni fedaileri Rauf, Fuat Bulca, Kılıç Ali oldukları biliniyor. İster istemez, kovuşturma Topal Osman'ın üzerine yöneliyor; Osman'ın yardımcısı Mustafa, kaybolduğu gün, Ali Şükrü'nün Osman'a yemeğe çağrılı olduğunu söyleyiveriyor. Aynı zamanda da Şükrü'nün cesedini bir asker bir hendekte buluyor. Artık Topal'ın yakalanması an meselesidir; fakat ya-

---

(*) Kandemir, kitabında, Ziya Hurşit'in değindiği Trabzon Hadisesi'nin Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Yahya tarafından öldürülmesi olduğunu ileri sürüyor; yanlıştır. Suphi'nin ölümü için Meclis, bir araştırma kurulu göndermemiş bulunuyor ve ayrıca Hurşit'in, Suphi'nin ölümüne bu kadar sahip çıkmasını da beklememek gerekiyor. Hurşit'in burada değindiği, yine Topal Osman tarafından öldürüldüğüne veya Mustafa Kemal tarafından öldürtüldüğüne inanılan Yahya Kahya Olayı'dır.

Nitekim, Karabekir'in yeni çık'an bir kitabı, Yahya Kahya için gönderilen meclis araştırma kurulunun raporunu yayınlıyor. 12 Eylül 1922 tarihli bu meclis araştırma raporu, 3 Temmuz 1922 tarihinde Yahya'nın, bir otomobil içinde ve konuğuyla beraber, «hüviyetleri malum olamayan ve yalnız bazı eşhasın ifadelerine nazaran ikisi asker ve biri sivil elbiseli ve müsellah olduğu anlaşılan üç şahsın ani taarruzuna» uğradığı ve öldüğünü saptıyor. Suphi ve arkadaşlarını boğan Yahya, «failî meçhul» cinayetle yaşamını tamamlıyor.

Kandemir, Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler, İstanbul, 1955, s. 33.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı, İstanbul, 1990, s. 360.

kalanamıyor. Mustafa Kemal'in muhafızlarından İsmail Hakkı, acele davranıyor ve bir birlikle Topal Osman'ın evini basıyor. Osman'ın, çıkan çatışmada, öldüğü ilan ediliyor. Başı kesiliyor ve başsız cesedi Meclis'in önüne asılıyor.

Temizlik, 23 Nisan 1924 tarihli «Yüz Ellilikler» listesi ile devam ediyor; Lozan Antlaşması sırasında Türkiye, Kurtuluş Mücadelesi nedeniyle bir genel af çıkarmayı taahhüt ediyor ve bu genel affa yüz elli istisna koyma hakkını saklı tutuyor. Yüz elli kişi hakkında cezai kovuşturma yapılmayacağı, ancak bunların ülkeye girişlerinin yasaklanacağı kabul ediliyor; İsmail Soysal bu yüz elli kişiyi belli gruplar içinde toplamış bulunuyor[23]. Bir grup Vahdettin'in yakınlarından meydana geliyor ve bunu, Kuvve-i İnzibatiye'ye dahil hükümet üyeleri, Sèvres Antlaşması'nı imzalayanlar, Kuvve-i İnzibatiye mensupları ve Kurtuluş Mücadelesi'ne karşı tutum alan, çoğunluğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticisi olan asker ve sivil kişiler izliyor. Elli yedinci sırada Çerkes Ethem var; Çerkes sıralaması seksen üçe kadar sürüyor; içlerinde Kurtuluş Savaşı'na katılanlar ve karşı çıkanlar yer alıyor. Çerkes Ethem türünden idam hükümlüleri ile Hacı Sami türünden hakkında soruşturma olmayan, ancak sonuna kadar Enver'in yanında kalanlar bulunuyor. Bunları polisler, gazeteciler ve İsmail Soysal'ın yayınladığı listeye göre «diğer şahıslar» takip ediyor.

«Yüz Ellilikler», Türkiye siyasi tarihinde bir garip cezalandırma türü oluyor; insanlar, yurt özlemine mahkum ediliyorlar. 28 Mayıs 1927 tarihinde bu listede yer alanlar, yurttaşlıktan çıkartılıyorlar ve 26 Haziran 1938 tarihinde af ediliyorlar; af, hem yurttaşlığa kabul ve hem de yurda dönme izni olarak anlaşılıyor (*). Dışarda kalmayı kabul etmeyerek gizlice ve zorla yurda dönmek isteyenler oluyor; Hacı Sami, bu yolla, 1927 yılında öldürülüyor. Ethem, af çıkmasına karşın, dönmüyor; kardeşleri, Eşref, Refi'i Cevat, Refik Halit, Hürriyet ve İtilaf Başkanı Miralay Sadık ve benzerleri dönüyorlar.

(*) Ülke dışına çıkmaya zorladıktan sonra yurttaşlıktan atmanın eski bir yöntem olduğu anlaşılıyor.

Etkisini sürdürüyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri Miralay Sadık, ülkesine döndüğü günün gecesinde, her halde fazla heyecanlandığı için, hayata gözlerini kapıyor. Aslında nerede ise Yüz Ellilikler'in tamamı, eski defterlerini ve yollarını kapatıyorlar. Zamanında da böyle bir etki bekleniyor; insanların geçmişleri ile gelecekleri arasında büyük bir dönüş yaratabilmek için hazırlanıyor ve uygulamaya konuyor.

Devam ediyorum ve sıra Deli Halit Paşa'nın yazgısına geliyor. Kazım Karabekir'in yayınladığı belgeler arasında[24] bir de şu var: «Bu mıntıkada ihtirasatı hasisesini menafii müşterekei aliyeye tercih eden türedilerin harekat ve fiiliyatı, vaziyeti umumiyemizi işgal edecek mertebeye vasıl oluyor. Gerçi esbab ve vesaiti mukabele mevcuttur. Ancak şedidültabıı ve cüretkar ve icabında kahhar olan bir arkadaşa şahsen ihtiyacım his olunur derecededir. Bu arkadaşın orduyu devletinizde mühim hidemat ifa etmekte olan miralay Halid Bey olabileceğini ümit ediyorum.» 8 Aralık 1920 tarihli bu şifreyi Kemal, Ankara'dan Erzurum'daki, Kazım'a gönderiyor. Cüretli, şiddetli, yok edici Albay Halit'e çok ihtiyacı olduğunu bildiriyor.

Aynı şifrede Halit'in mühim hizmetler yapmış olduğu da kaydediliyor. Gerçekten de öyledir; Kafkasya'dan göç eden bir Çerkes ailesinin çocuğudur. Çok atak ve gözünü budaktan esirgemeyen bir tip olduğu için «Deli Halit» olarak biliniyor; Kafkas Cephesi'nde büyük başarılar sağlıyor. İzmir Suikastı gerekçesiyle asılan Rüştü Paşa, İzmir Suikastı nedeniyle idamla yargılanan Kazım Paşa ile birlikte, Doğu Cephesi'nin önde gelen komutanlarından birisi oluyor ve bir ara da, Batı Cephesi'nde görev yapıyor. 1925 yılına gelindiğinde hem paşa ve hem de milletvekili sıfatlarını taşıyor; tok sözlülüğüyle dikkatleri çekmesinin yanında, Terakkiperver Fırka'ya eğilim gösteriyor. Muhalif sayılıyor.

Şubat 1925 tarihinde, Meclis'te, başbakanlık bütçesi görüşülürken, Kemal Paşa'nın fedaileri, Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Ali Saip, Hüseyin, çok sinirli görünüyorlar; Halit Paşa da sinirli kişiliğiyle tanınıyor. Basit bir tartışma bir-

den kavgaya dönüşüyor; «Kel Ali» olarak bilinen Ali Çetinkaya, Kılıç Ali ve diğerleri Halit'in üzerine çullanıyorlar. Bir süre sonra Halit, Ali Çetinkaya'yı altına alıyor, ancak, o sırada vuruluyor. Halit, daha sonra, «Kel'i altına aldım, hergele Rauf beni arkamdan vurdu» diyor[25]. O sırada cinayetin üstüne gelen Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Rauf'u, «Paşa'yı sen vurdun, burada ne arıyorsun» sözleriyle azarlıyor; Ali Fuat da yıllar sonra, Halit'i vuranın Rauf olduğunu yazıyor[26]. Ancak Kel Ali, Halit'i kendisinin vurduğunu iddia ediyor ve cinayeti üstleniyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski mensubu Ali Çetinkaya, nefsi müdafaa ile öldürdüğünü ileri sürerek, Rauf'u kurtarmayı amaçlıyor; kısa bir süre için de kurtarıyor. Ancak çok geçmeden Rize Milletvekili Rauf da esrarengiz bir ölümle (*) ortadan çekiliyor. İlginç olan Rauf'un bir süre sonra bu dünyadan çekilmesine karşılık, o sırada, Meclis'teki bütün güvenlik görevlilerinin sahneden çekilmesidir; Meclis'te bir cinayet işlenmesine karşın, bir tek komiser ya da polis memuru bulunamıyor. Suç üstüdür; kimse, öldürenlerin üzerine gidemiyor. Kimse Halit'in yardımına da koşamıyor. Sanki gizli bir el herkesi hareketsizliğe zorluyor.

Halit ile arkadaşları konuşuyor. Mustafa Kemal iki kez ziyaretine giderek gönlünü alıyor. Fakat doktor tedavisinin çok gecikmesi bir yana, Ankara Savcılığı, Halit'in ifadesini alarak yormaktan ve böylece ölümüne neden olmaktan çekiniyor; Kel Ali'nin ifadesine ve cinayeti yüklenmesine dayanılarak dosya kapatılıyor. Kafkas Kahramanı Deli Halit Paşa ise bir kaç gün sonra ölüyor. Bir önemli muhalif daha susmuş oluyor.

Deli Halit Paşa'nın bir daha ağzını açmamak üzere susuşundan çok kısa bir zaman sonra Şeyh Sait İsyanı patlıyor; İsmet, başbakan oluyor ve Takrir-i Sükun dönemi açılıyor. Bu, Kemal - İsmet - Fevzi Triumvirası'nın yönetimi

---

(*) Rize Milletvekili Rauf'un metresiyle ansızın öldüğü açıklanıyor. Ancak hem bu yolla ölmeyecek bir kimse olduğuna inanılması ve hem de o sırada yanında Salih'in bulunması, bu iddianın inanırlığını azaltıyor.

olması için harekete geçmesi anlamına geliyor; despotik yönetimin canları çalıyor. Ancak henüz tam olmaktan uzaktır; Kemal hariç Amasya açıklamasını yapan dört paşanın ve pek çok eski yol arkadaşının içinde olduğu Terakkiperver Fırka'nın kapatılması gerekiyor. Bir takım zorlamalardan sonra, 3 Haziran 1925 tarihinde bu da sağlanıyor; bu arada pek çok komünist mahkum ediliyor ve İstanbul basınının büyük bir kısmı, Yunus Nadi, Falih Rıfkı türünden Çankaya yazarları hariç, hemen hepsi İstiklal Mahkemesi'nin önüne sanık olarak çıkartılıyor. Artık Kurtuluş Mücadelesi'ne katılanların bir bölümü için ya suikast düzenlemek ya da ülke dışına çıkma alternatifleri beliriyor; Rıza Nur, birincisini seçerken Ziya Hurşit suikast yaptıktan sonra yurt dışına çıkmayı denemek istiyor.

Artık yeni Triumvira, Gazi Paşa Hazretleri'ne yönetilecek bir suikastı bekleyecek duruma gelmiştir; nitekim Gazi, 17 Haziran 1926 günü İzmir'e gitmesi planlanmışken, gitmeyerek, Balıkesir'de bekliyor. Kılıç Ali, bunu, Gazi'nin önsezisine bağlıyor ve «fakat 17 Haziran 1926 günü Gazi'nin İzmir'e muvasalatı beklenirken, ekseri zaman olduğu gibi bu defa da Gazi bir hissi kablelvuku ile ve her nedense Balıkesir'den hareket zamanlarını tehir ediyor» biçiminde sunuyor[27]. Kemal Paşa'nın İzmir'e gidişini bir gün ertelemesini, bir önseziden daha çok, Hükümet'in çok iyi bildiği suikast hazırlıklarına artık bir son verme kararına bağlamanın daha doğru olacağını düşünüyorum.

Suikastçılar, uygulama yeri olarak Bursa'yı da düşünüyorlar ve buraya, savunmasını, «Türkoğlu Türküm, şimdiye kadar askerlik vazifemden başka birşey yapmadım» diyen Laz İsmail'i göndererek araştırma yapmasını istiyorlar. Laz İsmail, suikast araştırması yapmak üzere Bursa'ya giderken, dikkati çekmemek için o zamana göre son derece dikkati çekici olan Naciye Nimet Hanım'ı da alıyor ve karısı olduğu izlenimini vermeye çalışıyor. Fakat on yıllık karara itiraz ettiği için, İsmail Canbulat'ın idamına karar veren bu mahkeme, Naciye Hanım ile hiç ilgilenmiyor ve derhal berat ettiriliyor. İzmir Suikastı Davası'nın birbirinin aynı olan kitaplarının hiç birisinde Naciye Hanım

ile ilgili bir bilgi bulunmuyor (*); Hükümet'in Naciye Hanım'dan da bilgi almış olabileceğini düşünüyorum.

Ancak başka ve önemli kaynakları olduğu kesindir. Bunların başında Sarı Efe Edip geliyor; Edip'in Meşrutiyet döneminde, İzmir Suikastı zamanında Meclis Başkanı olan Kazım Özalp ile birlikte çalıştığı ve suikast girişimini Kazım Paşa'ya bildirmiş olduğu konusunda bir düşünce birliği görülüyor. Bu kadar değil; Edip, mahkemede, sık sık hükümet için muhbir olarak çalıştığını açıkca ifade ediyor. Bir kez, kendisini bir kimsenin aradığını ve verilen tanımdan bunun Hacı Sami olabileceğini, bu nedenle Ankara'ya giderek Bahriye Bakanı Topçu İhsan ile görüştüğünü ve görev aldığını da anlatıyor. İzmir Suikastı sanıklarından Ali Fuat'ın yazdığına göre Edip, Mahkeme'de, Ziya Hurşit'in suikast hazırlığını da Hükümet'e bildirdiğini iddia ediyor. Sanıklardan Kazım Karabekir de, kendisinin Birinci Ordu komutanlığı zamanında da, Edip'in, ajanlık yaptığını ve Edip'e para verdiğini dile getiriyor[28]. Edip'in idam edilirken de, «bu kararda benim hizmetim nazarı dikkate alınmamıştır» dediği kaydediliyor.

Bu kadar da değil; suikastın en ısrarlı taraftarının İttihatçılar'ın Maarif Nazırı Şükrü olduğu biliniyor. Şükrü, Enver ve Talat ile birlikte, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karar veren politikacılar arasında yer alıyor. Malta'ya sürülüyor ve Bilal Şimşir'in, Britiş belgelerinden derlediği bilgilere göre «iflah olmaz bir ayyaş» kabul ediliyor. Bakanlığı sırasında taşradaki bütün Ermeni okullarındaki öğretmenlerin işine son verdiği gerekçesiyle İngilizler'in nefret ettiği bir kişi oluyor.

(*) Naciye Hanım'ın fotoğrafını, 12 Mart Günleri'nde, 1971 yılında, «Temel Yayınları» tarafından basılan bir kitaptan aldım. İzmir Suikastı Davası ile ilgili en «resmi» kitap olduğunu sanıyorum.

Azmi Nihat Erman, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, 1971

HACI OĞLU ŞALİH

Nazım Hikmet

Hacı oğlu Salih memleketimdendi,
Karadenizden.
Kocaman gözlü, kocaman burunluydu,
dazlaktı.
Komünistti on dokuzdan.
Dövüştü,
hapse düştü,
yattı Ankarada, Kırşehirde.
Sonra geçti bu yana,
yani ikinci vatana.
Baytardı. Kirofabat köylerinde hasta keçilere
baktı.
Yıllar, eğrilen bir yün ipliği gibi aktı
namuslu, çalışkan parmaklarından.
Sonra, 49 da, Moskovada, Martın onuncu gecesi,
oturmuş, Engelsi okuyordu.
geldiler, götürdüler,
sürdüler Altay Bucağına.
Ne bir dağ devrildi içinde,
hatta ne bir toprak parçası kaydı.
Yalnız, inme indi sağına,
altmış yedi yaşındaydı.
Altı yıl, Hacı oğlu Salih
kutladı inkılabın yıldönümünü
tel örgüler ve kurt köpekleriyle çevrili.
Ve öldü bir bahar günü
elli kişilik barakasında.
Bu akşam Moskovada bayram eyledik,
kutladık inkılabın yıldönümünü:
dolaştı türkü söyliyerek meydanları Marks
Engels
Lenin
ve Temize çıkma kaadı Salihin..

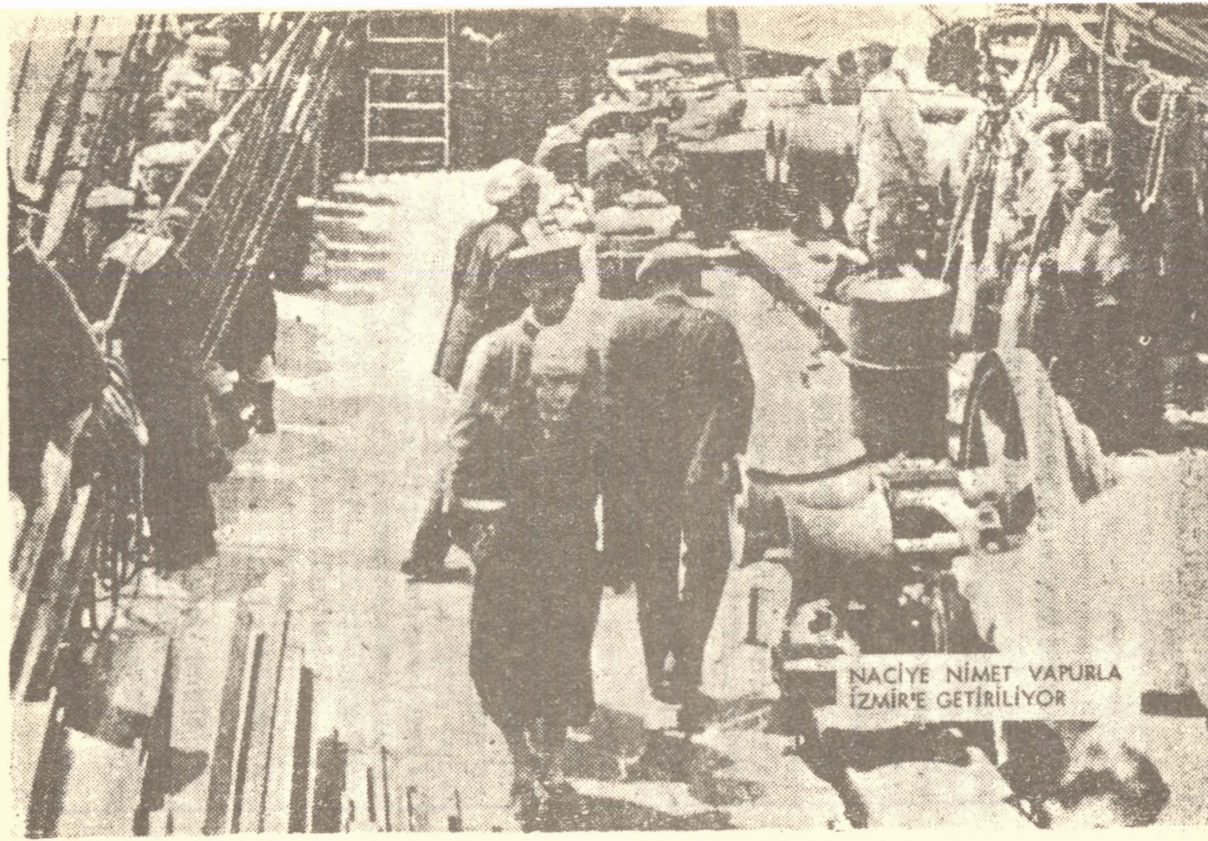

İzmir Suikastı'nda Naciye Nimet: Suikastçı mı, polis mi?

Sarhoş olacak kadar içkiye düşkünlüğü konusunda bir kuşku bulunmuyor; İzmit Milletvekili olarak bulunduğu sırada, Erzincan Milletvekili Sabit Bey'e, Mustafa Kemal'e karşı düzenleyeceği suikast hakkında bilgi veriyor. İzmir Suikastı Davası, Şükrü'nün bunları söylerken sarhoş olmasına karşın Sabit'in işi ciddi tuttuğunu gösteriyor. Çünkü İzmir'deki duruşmaların birisinde Savcı Necip Ali Küçüka, «Erzincan Mebusu Sabit Bey'i doğrudan doğruya Ankara'daki suikast işinin önünü alan yegane amil olarak telakki ve kendisini tebrik ederim» diyor ve bu sözler tutanaklara geçiriliyor. Böylece Hükümet'in, çok önceden, Şükrü ve arkadaşlarının suikast planladıklarından haberdar olduğu ortaya çıkıyor.

Ekleyeceklerim var; suikastın bir girişim halinde kalması üzerine, hem tehlikeyi abartanlar ve hem de muhtemel kazançtan pay almak isteyenler çoğalıyor. 29 Haziran 1926 tarihinde Ankara Valisi, «Kıştan beri Ankara'da suikast için tertibat» almış olduklarını, suikast hazırlığından haberleri bulunduğunu ve İstiklal Mahkemesi'ne bildirdiklerini açıklıyor[29]. Bütün bu açıklamalar, hiç kuşkusuz, hem Kemal Paşa'ya atfedilen önsezi'yi ve hem de resmi yazımları, son derece tartışmalı hale getiriyor.

Daha da tartışmalı hale getirmek zorunluluğundayım; İstiklal Mahkemeleri'ni araştırmış olan Profesör Ergün Aybars, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin 1923 yılı Aralık Ayı'nda eski milletvekili Lütfi Fikri'nin davasıyla meşgul olduğuna işaret ediyor. Bundan sonra Profesör Aybars, araştırmasının bir yerinde, şunları kaydediyor: «İstiklal Mahkemesi'nin çalışması devam ederken İlyas Sami Kalkavanoğlu, Komünist adiyla tanınan Hemşin'li Mehmet Azapkaptı, Sandalcılar Kahyası Hasan Efendi, Dayı Mesut ve Kör İbrahim, Cumhurbaşkanı M. Kemal'e ve Cumhuriyet'e suikast iddiasıyla tutuklandılar. Ancak gazetecilerin ve Lütfi Fikri Bey'in davaları sürdüğünden, bu dava gecikti»[30]. Öyle anlaşılıyor, Kemal Paşa cumhurbaşkanı olur olmaz, pek çok suikastçı aranmaya ve yaratılmaya başlanıyor.

Berat ediyorlar; fakat dava yine de son derece ilginçtir. 12 Ocak 1924 tarihinde başlayan duruşmada, Savcı.

normal isteklerinin yanında, bir de, «firarda bulunan Ankara eski Valisi Abdülkadir ve eski İstanbul mebusu Şükrü Beyler'in de yargılanmalarını» istiyor. Çok açık olarak görülüyor; Kemal rejimi, Kemal'i Selanik'te ölümle tehdit ettiği düşünülen eski İttihatçı fedaisi Abdülkadir'i mutlaka bir suikastçı yapmak istiyor.

16 Ocak 1924 tarihindeki duruşmada ise şunlar da oluyor: «Her üçü de Rizeli olan sanıklardan Komünist Mehmet sorgusunda, Ziya Hurşid'in halasının oğlu olduğunu, Şükrü Bey ile Ziya Hurşid'in aracılığıyla tanıştığını ve Abdülkadir Bey'i tanımadığını, Ali Osman ile arasının açık olduğunu ve diğer sanıklarla ilişkisi bulunmadığını, milli savaşta İlyas Sami ile Anadolu'ya silah gönderdiklerini ve kendisinin M.M. Grubu'na girmiş olduğunu» söylüyor. Çok açık olarak görünüyor; Komünist Mehmet, Dayı Mesut ve Kör İbrahim'i içine alarak uydurulan Gazi'ye İstanbul Suikastı Davası, İzmir Suikastı Davası'nın bir provası haline geliyor.

Devam etmeden bir parantez açıyorum: Bir tarihin nasıl bu kadar vahşice bozularak yazılabildiğine yine de hayret ediyorum.

Kurtuluş Savaşı'nı izleyen çok kısa bir zaman aralığında, Kemal Paşa, iktidara yerleşirken, belki de 30 Ağustos 1922 tarihinden hemen sonra, Abdülkadir ya da Kara Kemal türünden militan İttihatçılar, Rıza Nur türünden tutarsızlar, Ziya Hurşid türünden muhalifler, kurtarılmasına katkıda bulundukları toprakların, artık kendilerine dar geldiğini duymaya başlıyorlar. Kimi gizlide yaşamayı deniyor, Rıza Nur türü büyük bir korku ile yurt dışına çıkmayı seçiyor, Hurşid ise, bir yandan bomba tedarik etmeye ve diğer yandan da kaçmak için bir motor kiralamaya çalışıyor. Sonradan tam bir itirafçı durumuna düşüyor.

İzmir Davası'nda Ziya Hurşid'e «Komünist Hemşinli Mehmet kimdir?» sorusu da yöneltiliyor[31]. Ziya Hurşid, «dayızademdir, onun bu işlerle ilgisi yoktur» cevabını veriyor. Ancak ne yazık, diğer sanıklar için bu kadar koruyucu davranamıyor; tutuklandıktan sonra bir kez Mustafa Kemal'in, bir kez de kendi isteğiyle olmak üzere, iki kez, Musta-

fa Kemal ile görüşüyor. Resmi yazım, bu görüşmeleri, Ziya için bir mertlik ve Kemal için de her türlü suikastçının, önünde yıkılacağı bir karizmatik kişilik gösterisi olarak sunmaya özen gösteriyor (*). Ancak bu görüşmelerde bir pazarlık yapıldığı anlaşılıyor. Ziya Hurşid, bütün savunmasını, suikastın hazırlık aşamasında kalmasına ve suikasttan sonra iktidarı almak değil Türkiye'den ayrılmak planlarının yapılmasına dayandırıyor.

Doğrusu da budur; bunun kabul edilmesi halinde herhangi bir idam söz konusu olmuyor. Duruşma boyunca Ziya Hurşid'in, Mustafa Kemal'den aldığını sandığım söze çok güvendiği görülüyor; arkadaşları açısından, savcılığın en güvenilir tanığı haline geliyor. İdam sehpasına mertçe yürüyor; fakat yanında, İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa'dan diri ne kalmışsa, hepsini de alıp götürüyor. Kara Kemal ise, gizlendiği yerde yakalanacağını anlayınca, intihar etmeyi tercih ediyor (**). Paşa Temizliği, önemli safhalarını geride bırakıyor.

Türkifikasyon

Türkifikasyon da bir tür temizlenmedir.

Toprağı temizleme anlamında kullanıyorum. Pan-tu-

(*) Daha önceki çalışmalarımda bu mertlik gösterisinin beni de etkilemiş olduğunu hatırlıyorum.

(**) Rauf, anılarında, İsmail Canbulat ile birlikte bir gün Mustafa Kemal'in Şişli'deki evine gittiklerinde Kemal'i Kara Kemal ile başbaşa konuşurken buluyorlar. Daha sonra Mustafa Kemal ile Kara Kemal'in sadrazam Tevfik Paşa'nın şoförünü değiştirerek kendisini kaçırma planları yaptıklarını görüyorlar. Canbulat buna çok sinirleniyor ve «yok birader, böyle komiteci işlerine gelemem» diyerek evi terk ediyor. Mustafa Kemal de, «yok canım, ben komitacılık yapar mıyım, Kemal Bey'in ağzını arıyordum» diyor.

Bir kaç yıl sonra Kemal Bey'in ağzı, bir daha açılmamak üzere, kapatılıyor.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 26, s. 402.

ranism ya da pan-türkism olarak da bilinen Türkçülük'ten ayırıyorum; bu, Türk'e Türklük bilinci aşılayarak bir Türk Dünyası kurabilmek anlamına geliyor. Türkifikasyon, başka halklardan Türk yaratma veya topraktaki başka uluslardan kurtulma demek oluyor. Yalnız pan-turkism ile türkifikasyon kavram olarak birbirinden ayrı olmakla birlikte pratikte çakıştığı yerler var; türkifikasyon, pan-türkism'in araçlarından birisi olarak da ortaya çıkabiliyor.

Türkçülük uygulamasından, Tezler Dizisi'nin diğer kitaplarında söz etmiş bulunuyorum. Burada türkifikasyon üzerinde durmak durumundayım. Önce yöntemle ilgili söyleyeceklerim var.

Doğru, doğru'ya yeni bir kapıdır.

Yeni bir doğru'da genişleme basıncı var.

Yeni bir doğru, mevcut «bilgi» dizgesi üzerinde kırıcı etki yapıyor.

Gerçek, «doğru» bilgiyle birlikte var oluyor.

Gerçek öylesine «doğal» ki, bulunduktan sonra, bulan için bile, son derece basit görünüyor.

Bu nedenle bilimsel devrimler, bir doğal düzlemden bir diğer doğal düzleme geçişi sağlıyor.

Bu yöntemsel sözlerden sonra bu bölümle ilgili bazı görüşlerimi tezler biçiminde formüle etmek istiyorum. Birinci tez şöyle oluyor: Cumhuriyet Türkiyesi'nde laisizmin felsefi ve ekonomik temeli olmamıştır. Laisizmin felsefi temeli, doğru'nun kaynağını ve doğrulanmasını, insan aklının dışından temizlemek olarak ortaya çıkıyor. Ayrıca bilgi hep klisenin tekelinde bulunuyor; her yeni «doğru» klisenin otoritesiyle çatışıyor. Ekonomik temel olarak da, hem klise ve hem de kardinaller, çok büyük toprak sahibidirler; topraksız köylünün toprak açlığı ya da toprak işçisinin geçim sorunları, kliseyi, hedef haline getiriyor.

İkinci tezi yazıyorum: Güçlü bir köylü hareketine dayanmıyor. Hem Anadolu Kurtuluş Savaşı, başında Türk ve Kürt kütlelidir ve buna Çerkes liderler katılıyor, hem de daha sonraki Kürt başkaldırıları güçlü bir köylü kütlesine dayanmıyor; dinamizmden yoksundurlar. İkincisinin sürekli

yenilgisinde ve birincisinin giderek daha tutucu ve uzlaşmacı kadroların yönetimine geçmesinde, hırstan yoksun bir tabana oturmasının rolü büyük görünüyor.

Zoraki bir kalkışma olduğunu söyleyebilecek durumdayım. Edinilmiş toprakları kaybetmeme ve yeni topraklar kazanma, en önemli itici güçlerden birisini sağlıyor. Burada Türk ve Kürt mülk sahipleri ortaktır; yakın zamanlarda Ermeniler'den, daha uzakça zamanlarda Helenler'den aktarılmış toprakları korumak ve bunlara yenilerini eklemek, Anadolu Hareketi'nin, Türkler ve Kürtler açısından, önemli motiflerinden birisi oluyor.

Bir süre İsviçre'de liberal Türkler'in başkanlığı fikrini kullanan Şerif Paşa, ani bir kararla Kürtler'in temsilciliğini üstlendikten sonra Versailles Konferansı'na muhatap olmaya çalışıyor ve burada çabalarının önemli bir bölümün Kürt özelliğini sağlamak kadar Ermeniler'e toprak verilmesini ve nihai olarak da manda altında da olsa bir Ermeni devletinin kuruluşunu önlemeye ayırıyor (*). Türkiye Ermenistanı'nda bir Ermeni Devleti'nin kuruluşunu önlemek, Türkler kadar ve belki de daha çok Kürt toprak sahiplerini ilgilendiriyor.

(*) Şerif'in Paris'teki Barış Konferansı sekreteryasına sunduğu belgeler arasında, Mısır'da kurulmuş olan Bağımsız Kürdistan Komitesi Başkanı Mehmet Arif Paşa'nın kendisine gönderdiği bir memorandum da yer alıyor. Şerif'in 30 Nisan 1919 tarihinde Sekreterya'ya gönderdiği bu memorandum uzun ve ayrıntılıdır; neden Ermeniler'e toprak verilemeyeceğini anlatmaya çalışıyor. Ermeniler'e Erzurum, Sivas, Diyarbakır ve diğer vilayetlerden bir avuç bile toprak verilemeyeceği; bunun için Kürt ve Türkler'in son adamlarına kadar savaşacakları açıklanıyor.

«Il est de toute impossibilité de céder aux Arméniens un seul pouce de terrain de sept vilayets d'Erzeroum, Sivas, Diarbekir, Van, Bitlis, Kharput et Mossoul qui constituent le Kurdistan. Liés par un pacte, quatorze millions de musulmans Kurdes et Trocs, on fait le serment devant Dieu de défendre ces contrées jusqu'au dernier souffle, jusqu'au dernier homme.»

Caucase-Kurdistan, Fransa Dış İşleri Bakanlığı Gizli Belgeleri, Dosya 11, 1919-1920.

ANTEP'TE TÜRK-ERMENİ KENT SAVAŞI (*)

«12 Ocak 1920'de yarısı Ermeni gönüllüler ve geri kalanı Fransızlar'dan oluşan düşman kuvvetleri iki top, birçok makineli tüfek ile donatılmış 400 kişilik muazzam bir kıta, elli kadar süvari Maraş'a yardım için gönderildi. Geceyi Büyük Araplar köyünde geçiren bu müfreze, halkı köyden koğmuş, evlerdeki sandıkları açarak eşyayı yağma ve kadınlara sarkıntılık etmiş; bulabildiği koyun, keçi ve tavukları boğazlıyarak büyük zararlara sebebiyet verdiler. Çevre köylere dağılan halk etraftaki Milli Kuvvetlere haber ulaştırdı ve çevreden toplanan silahlı çeteler, Boynoğlu Memik Ağa ve Yamaçobalı Dede Ağa'nın gayretleri sayesinde sabahleyin köyün etrafını çevirip ateş açtılar.»

«Şahin Bey, ona halk tarafından verilen bir isimdir. Asıl adı Mehmet Sait'tir. 1877'de Gaziantep'in Bostancı Mahallesi'nde doğmuş, 1899'da Yemen'e er olarak gitmişti. Yemen'de çalışkanlığı, vazifesinde gösterdiği başarı neticesinde başçavuş olmuştu. 1911 yılında Trablusgarp Savaşları'na gönüllü olarak katılmıştı. Balkan Savaşları'nda Çatalca Cephesi'nde savaşmıştı. Galiçya'da On Beşinci Türk-Kolordusu'nda savaşan Şahin Bey, 1917 Ekim'inde Sina Cephesi'nde görev almış ve rütbesi teğmenliğe yükselmişti. İngilizler'e esir düşmüş ve Mısır'da Seydi Beşir Kampı'nda Aralık 1919'a kadar kalmıştı.»

«Teşkilatını tamamlayan Şahin Bey, Şubat Ayı'ndan itibaren Kilis-Antep karayolunu kapamıştı.»

(*) S.G. Gömeç, Milli Mücadelede Gaziantep, Kültür Bakanlığı Yayınları 1010, Ankara, 1989, s. 36, 37, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 51.

«Henüz Büyük Millet Meclisi dahi açılmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çetelerden başka önemli bir kuvvet yoktu. Askeri birlikler henüz yeni kuruluyordu. Mustafa Kemal'in Gaziantep bölgesine yardım etmesine imkan yoktu. Bu silahsız ve müdafaasız halkı kurtarmak, Fransızlar'ın toplar, mitralyözler, modern silahlarla teçhiz edilmiş, şehrin bütün hususiyetlerini bilen Ermenilerle bir kat daha kuvvetlenmiş ordusu ile mücadele etmek işi topsuz, tüfeksiz bir yığın Gazientepli'nin omuzlarına yüklenmişti.»

«Şubat'ın 18 inde Antep'teki Ermenilerle Türkler'in arası iyice açıldı. Bugünden itibaren Ermeni mahallesinde bulunan Türkler, Türk mahallelerine, Türk mahallesinde bulunan Ermeniler de Ermeni mahallesine taşınmaya başladılar. Ciddi bir asayiş sağlamak için hükümet memurlarıyla, Türk ve Ermeni eşrafı arasında bir çok toplantılar oldu. Lakin bu toplantılardan hiç bir netice alınamadı.

«Fransızlar son olarak Şahin Bey'in kuvvetleri üzerine top ve makinalı tüfeklerle saldırmıştı. Top ve mermi yağmuru altında sadece tüfekle karşı koymanın ölümle neticeleneceğini anlayan Şahin Bey'in kuvvetleri de çekilmeye başlamıştı. Şahin Bey'in yakınında bulunan arkadaşları birlikte çekilmek için Şahin Bey'e çok yalvardılar. O çekilmeyi her teklifte reddetti. Elmalı Köprüsü taşlarını siper yaparak tek başına Fransızlar'a ateş etmeye devam etit. Şahin Bey, mermisi bitince süngü ile düşmana hücum etmiş, Fransız piyadelerinin süngü darbeleri altında şehit düşmüştür.»

«Fransızlar'ın salimen Antep'e girmeleri üzerine yerli Ermeniler şımardıkça şımardılar.»

«İşte tam bu sırada hükümet hapishanesinden bir kaç mahkum kaçtı. Jandarmaların bun-

ların üzerine bir kaç el ateş açması üzerine, Halk, Fransızlar'ın Türklere ateş ettiğini zannederek, Semt Teşkilatı cephanelerine koştular ve Fransızlar'a ateşe başladılar. O gün ilk silahını patlatan ve şehir muharebesi şeklinde başlayan müdafaa harbinin besmelesini çeken de Kürkçüzade Ahmed Efendi'dir. 1 Nisan 1920 den itibaren yedi yaşından yetmiş yaşına kadar bütün Antep halkı savaşa tutuştu.»

«Yüzbaşı Kılıç Ali, yüzlerce yıldan beri aynı yerde Türkler'le birlikte yaşayan, aynı vatanın havasını teneffüs eden Ermeni azınlığını uyarmak ve Fransız emellerine hizmet etmekten vazgeçirmek için, 6 Nisan 1920 günü bir iki papaz ile Ermeni ileri gelenlerinden bir kaç kişiyi gönderdi ve kendilerine lüzumundan fazla teminat vereceğini vaad etti. Adı geçen heyet, Ermeniler'i yola getirmek için epeyce uğraştı. Neticede Türklerle Ermeniler arasında silah patlatılmaması için her iki taraftan teminat alındı. Ancak üç-beş saat geçmeden Ermeniler tarafından müthiş surette yine ateş açıldı.»

Ekleyeceklerim var: Kurtuluş Hareketi, siyasal organizmasını yaratmaya, İstanbul'da veya İzmir'de ya da Bursa'da değil, Erzurum'da başlıyor. Erzurum, Ermeniler'in kültürel ve siyasal merkez saydıkları bir yerdir; bunu Sivas izliyor. Sivas'ta yoğun bir Ermeni nüfus ve varlığı söz konusu edilebiliyor. Daha önceki bölümlerde gösterebildiğimi sanıyorum; Erzurum Kongresi'nin Erzurum kadar ateşli taraftarı Trabzon oluyor; Helenler'in Pontus kolu burayı merkez kabul ediyor. Osmanlı düzeninin çöküşü, Trabzon, Sivas ve Erzurum mülk sahipleri için ciddi bir toprak tehditi yaratıyor.

Bu kadar değil; Kurtuluş Hareketi'nin kahramanlık destanlarının çoğu, Küçük Ermenistan denilen topraklar-

da gerçekleşiyor. Küçük Ermenistan'ın bilinmemesi veya kabul edilmemesi halinde, daha önce yazdıklarımdan küçük bir tekrara izin verileceğini umuyorum; Osmanlı'nın son yüz yılında Anadolu'da açılmış olan Amerikan misyoner okul ve hastahanelerinin çoğu, Ermeni nüfus yoğunluğunu izliyor. Adana-Tarsus, Maraş, Antep'i bu arada sayabiliyorum; misyoner okul ve hastanelerinin olduğu yerler, Kurtuluş Savaşı'nda kahramanlık örnekleri sergiliyorlar. Bu, misyoner okullarında, ulusal onur için mücadele dersleri verildiği anlamına gelmiyor. Bu, işgalci Fransız ya da İngiliz birlikleri içinde gelen Ermeniler'in, kendilerinin olduğuna inandıkları topraklara yerleşmeleri kaygısından kaynaklanıyor.

Maraş'ın «kahraman» oluşu, Antep'in «Gazi» sayılması, Adana'nın, Pozantı'nın, milis «paşa» yaratmasının arkasında hep bunlar yatıyor. İlk kurşunun İskenderun'a bağlı Belen bucağında ya da yakınındaki Dörtyol'da atıldığını kanıtlayabildiğimi düşünüyorum; İskenderun, Versailles'de, Ermeniler'in kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri bir liman oluyor. Dörtyol ise bir Ermeni yerleşim birimine sahip bulunuyor.

Üçüncü tezimi yazıyorum: Laisizm arayışı ve giysi reformları, sanıldığının aksine, daha çok içsel-siyasal nedenlere dayanıyorlar ve modernizasyon amacından daha çok bir tepkiyi yansıtıyorlar (*). İkinci Mahmut'un kavuk yerine fesi öne sürmesinin arkasında yeniçeri güruhuna ve kavuğuna duyduğu kinin olduğunu, başka bir baş örtüsü bulamadığı için, fes'e mahkum olduğunu diğer çalışmalarımda geliştirmiş bulunuyorum. Mustafa Kemal'in şap-

(*) Bunlara ekleyeceğim dördüncü ve beşinci tezleri, temel tartışmayı temel ekseninden çıkarmamak için, burada not etmek istiyorum. Dördüncü tez, devletçiliğin, kemalist iktidarın korunma önlemi olduğudur; eninde-sonunda burjuvaziyi yaratmayı denemiş oluyor. Beşinci tez ise, burjuvazinin ilk ve yükseliş aşamasında planlamanın olabileceği ile ilgilidir. Tekeller döneminde planlamanın mekanizmaları ortaya çıkıyor; ancak planlama iradesi yok oluyor. Tekelli düzende siyasal iktidarın gücü, planlamaya, yetmiyor.

ka reformu sadece fesi değil ve daha çok şeyhlerin, imamların baş giysilerini yasaklıyor. Tekke ve zaviye kapatmanın arkasında, Şeyh Sait'in başkaldırısının tekkelerde olgunlaşmış olması var; şapka reformu da şeyhlerin baş giysilerini ve başlarını hedef alıyor.

Bunlara değinme imkanı bulacağımı sanıyorum; tez yazımını, bir başka kategoride, sürdürmek istiyorum. İkinci Mahmut, İkinci Hamit ve Mustafa Kemal arasında sürekli bir köprü kurmaya çalıştığım biliniyor; şimdiki tezler bu köprüyle ilgili görünüyor.

Bir: İkinci Mahmut, çok dinli ve çok uluslu bir emperyal düzene geçişi başlattı.

İki: İkinci Hamit, tek dinli bir emperyal düzeni amaçladı.

Üç: Mustafa Kemal, tek uluslu bir devlet yaratmayı denedi.

Türkifikasyon, tek uluslu bir devlet yaratma sürecinde ortaya çıkıyor; kaçınılmazdır. Bu nedenle daha çok Kemal zamanına ait bir süreç'tir; yalnız, belli başlı öğeleri Hamit zamanında şekilleniyor. Hamit saltanatın, pan-islamik çukulata içinde gizli bir kinin sayılabilecek olan Türkçülüğü geliştiren İttihat ve Terakki'yi yaratması bir yana, türkifikasyonun iki mekanizmasına tanıklık ediyor. Bu nedenle ve sürekliliği ortaya çıkarabilmek için önce bu mekanizmalardan söz edilmesi zorunlu oluyor.

Birinci mekanizmanın irad olduğu söylenemez; yenilgi ve toprak kaybının bir sonucu olarak geliyor. 1828-1829 Türk-Rus Savaşı ile belirginleşen Rusya önündeki büyük hezimetler, hem Osmanlı Devleti'nden bağımsız devletlerin ortaya çıkışı ve hem de Rusya lehine küçülme nedeniyle yüz yıllar boyunca Osmanlı egemenliği altında kalan ve Türk kolonilerinin kurulduğu toprakların kaybedilmesi sonucunu da doğuruyor. Bu, bu topraklardan Türkiye'ye çok büyük göç demektir; Türk ve Türkik kökenli halklardan önemli kalabalıklar, daha çok Anadolu'ya akıyor.

Bunların en büyüğü ve belki de en acıklısı, «93 Savaşı» olarak bilinen ve Hamit'in saltanatının hemen başında ve pek de istemeyerek açtığı, 1877-1878 Türk-Rus Sa-

vaşı sonrasında ortaya çıkan göç olmalıdır; Rusya'ya bırakılan topraklardan kopanların kağnı akınlarının çok uzun bir zamanı aldığı biliniyor. Göçler hem milliyetini arayan bir halk getirmekle kalmıyor, bunun yanında da, modern Türk ulusçuluğunun temellerini atacak bir kadro sağlıyor. Göçlerle birlikte Rusya'da pan-slavizm tartışmalarını bilen ve aynı zamanda narodism mücadelesini gören bir aydın kadrosu da İstanbul'a göç etmiş oluyor; eğer Zaza kökenli Ziya Gökalp ayrılacak olursa, Jön Türk dönemi önemli Türkçülerin çoğu, Rusya kökenli Türkler'den çıkıyor.

İkinci mekanizmanın iradi olduğunda kuşku yok. Bu, Hamit'in adına yazılı olan Türkiye'nin Ermeni politikasıdır. Şimdi mümkün olan kısalıkta bu politikadan söz etmek durumundayım. Fakat bundan önce de çok kısa ve hiç bir biçimde sistematik olma iddiası bulunmayan bir envanteri gerekli görüyorum.

Osmanlı öncesi Türkiye uzmanı Claude Cahen, «in the fourteenth century Erzincan still remained a large Armenian town»[32] diye yazıyor; On Dördüncü yüz yılda, Erzincan'ın büyük bir Ermeni kenti olduğundan söz ediliyor. Şeref Han, Şerefname'yi yazdığı tarihte Bitlis ile ilgili olarak, «şehrin şimdiki nüfusunun çoğunluğu Ermeni'dir» saptamasını yapıyor[33]. İttihat ve Terakki'nin üç paşasından Cemal, Suriye Cephesi'ndeki görevine giderken gördükleriyle ilgili olarak, anılarında, şunları bırakıyor: «Dörtyol, İskenderun Körfezi sahilinde büyük ve mühim bir köydür. Kendisine pek yakın diğer beş-altı köyün ortasında hemen kamilen Ermenilerle meskun olup portakal bahceleriyle meşhurdur.» Böylece çok sınırlı envanteri tamamlamış oluyorum; bu yerlerdeki durum ve konumun çok değişmiş olduğunu yine de eklemek gerekiyor.

Hıristiyanlığı ilk kabul eden ulusdur; Osmanlı egemenliği altında ulusal bilincine en geç yaklaşan müslüman olmayan halk nitelemesini hak ediyor. «Sadık Millet» olarak biliniyor; belki de Helenler'in bağımsızlığını sağlamalarından sonra Helenler'den boşalan Hıristiyan uyruklulara açık görevler çekici geliyor. Belki de tam ulusal bilince ulaştıkları sırada, 17 Mart 1863 tarihinde Sultan tarafından ilan edilen Ermeni Milleti Nizamnamesi[35] ile hem

bir anayasaya ve hem de kısmi bir özerkliğe kavuşmaları rahatlatıcı bir etki yapıyor. Her nedenle olursa olsun, uzun süre ve yakın zamanlara kadar Osmanlı düzeninde rahat ve uysal yaşıyorlar.

Türkiye'nin paşaları, Türkiye zayıflayınca, temel politikalarını, Rusya'ya ve daha sonra Sovyetler Birliği'ne karşı, arkalarına, hep Batı'nın güçlü devletlerini almaya çalıştılar. Tanzimat Paşaları, Kırım Savaşı nedeniyle, bu politikada, ilk ve son büyük başarılarını kaydettiler; gerçekten de, Türkiye'nin Rusya'ya karşı bu savaşında, güçlü bütün Avrupa devletlerinin katılımı sağlanabildi ve Rusya büyük bir yenilgi aldı. Birinci Meşrutiyet'in ilanını sağlayabilen Mithat Paşa Partisi, bu başarıyı tekrarlayabileceğine inanıyordu; bu inançla, Rusya'ya karşı savaş ilan edildi. Ancak Batı Devletleri, artık Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesini durdurmaya çalışmak yerine Rusya ile paylaşım programında anlaşma düşüncesine yaklaştıkları için Türkiye bu savaşta yalnız kaldı ve yıkıcı olduğu sonradan anlaşılan bir yenilgiyle karşı karşıya geldi.

Genç ve vesveseli Sultan Hamit, boşa çıkan inançtan ve acı yenilgiden, Büyük Britanya'nın artık Türkiye'yi gözden çıkardığı sonucunu çıkarmakta gecikmedi; bu, Türkiye'nin iç ve dış politikasında çok yeni yönelişlerin nedeni oldu (*). Bu yönelişlerden birisi, Hamit'in, Kürt-

---

(*) «What is distinctive to the Hamidian period as opposed to that of Selim III, Mahmud II, or the Tanzimat, is that these aspects of Ottoman government as well as the whole policty of reforms, were consistently subordinated to a higher felt need, that for unity among the muslim population of the Empire.»

«In terms of politicles and priorities, 1878 perresents a fundamental shift in the Ottoman self-view».

Stephen Duguid, The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia, Middle Eastern Studies, Vol. 9, May 1973, s. 139.

«Vnutrennaya i mejdunarodnaya obstanovska slojivşayasya posle russko-turyetkoy voyni 1877-1878 gg. v vostoçnih vilayetah Anatolii, vinudila pravitel'stvo Abdul Hamida II izmenit' kurdskuyu politiku.»

M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros, 1891-1917, Moskva, 1972, s. 58.

ler'i kendisine yaklaştırmaya ve Ermeniler'i uzaklaştırmaya yönelik uygulamalar demetidir; sonucunda Sultan Hamit, Avrupa'da «Kızıl Sultan» ve Kürtler arasında da «Bavé Kurdan» (**) Kürtlerin Babası, sıfatlarına lâyık görüldü. Hamit'in Kürtler'e yakın ve Ermeniler'e uzak tutumu, çok zaman da, Ermeniler'i Kürtler'in insafına terk etme biçiminde de gerçekleşti.

Artık Hamid Türkiyesi, Osmanlı birliğini, İslâm birliği olarak görüyor, modernizasyona ve eğitim yoluyla çağdaşlaşmaya büyük hız verilmekle birlikte, imparatorluktaki bütün müslüman halk ve ulusların sevgilerini kazanmak için özel bir özen gösterilmeye başlanıyor. Bu özen içinde iki kurumdan söz etmek gereği var; birincisi «Aşiret Mektepleri», diğeri ise «Hamidiye Alayları» oluyor. Birincisi, sonuçta ve fiilen Kürt asillerini kapsayacak biçimde gelişiyor ve ikincisi ise başından itibaren Kürtler'i içine alacak bir anlayışla düzenliyor. Bu nedenlerle, Hamid'in Doğu Politikası, defacte olarak, Kürt Politikası ile çakışıyor.

Stephen Duguid'in, «the Ottoman policy toward the Kurds provides the real key to understanding the Hamidian politics», Kürtler'e yönelik Osmanlı politikasının Hamid'in politikasını anlamada gerçek anahtar olduğu[36] yönündeki düşüncesinde çok büyük gerçeklik bulunuyor. Soğukkanlı ve Osmanlı hanedanının büyük reformatörlerinden birisi olan İkinci Hamid, bir yandan o zamanlara kadar Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü savunur görünen Büyük Britanya'nın Anadolu'da bir Ermeni Devleti projesiyle «oynamaya» başladığını görüyor ve diğer taraftan Rusya'nın ortodoks koruyuculuğu misyonunu Balkanlar'dan Doğu'ya aktarışı gerçeğiyle karşılaşıyor. Çıkardığı sonuç ikidir; Doğu Anadolu'yu, Kürdistan'ı, sağlam bir mevzi yapmak ve Rusya ile daha dost bir düzene girebilmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarındaki iki çizgi olarak ortaya çıkıyor (**). Doğu'da sağlam bir mevzi

---

(*) *M.M. Van Bruinesseu, Agha, Shaikh oud State, Utrech, 1978, s. 235.*

(**) **Rusya'nın yenilgisiyle sona eren Japon-Rusya Sava-**

tutabilmek için Batılılar'ın Ermeniler'i öne sürmelerine karşılık Osmanlı düzeni de Kürtler'e sarılmak gereğini duyuyor.

Aslında Osman soyundan gelen bir egemen için böyle bir politikayı çok yeni saymamak gerekiyor; Birinci Selim'in Doğu'yu ve Kürdistan'ı kendisine bağlamasından sonra Osmanlı yöneticileri benzer politikalar geliştiriyorlar. Şii Kürtler'in, o zamanın güçlü devleti İran yanlısı olmasının dışında Osmanlılar Kürt Beylikleri'ni İran'a karşı ve İranlılar da Ermeni melikliklerini Osmanlılara karşı ileri karakol olarak kullanmayı seçiyorlar (*). Karabağ

şı'nda, Hamit'in, Hamidiye Alayları ile Rusya'nın yardımına koşmak istemesi ilgiye değer görünüyor.

Profesör Lazarev, Rusya arşivlerine dayanarak, Japon-Rus savaşının başlaması üzerine Rusya Büyükelçisi Zinovyev'in, Sultan'ın katibi İzzet Paşa ile görüştüğünü, İzzet'in, Hamit'in Rusya ile aynı duyguları paylaştığını ve ayrıca Dördüncü Kolordu'ya, derhal Kafkasya'ya, «vpolne blagonadejnih i horoşo voorujannih», tümüyle sadık ve çok iyi donatılmış Kürtler'den bir kaç binlik bir birlik göndermesini emrettiğini kaydediyor. Hamadiye Kürtleri'nin buradan Mançurya'ya sevkedilmeleri planlanıyor. Ancak gerçekleşmiyor.

M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros 1891, 1917, M., 1972, s. 96.

(*) «Sultan Selim I'in siyaseti Kürt Beylikleri'nin çoğunluğunu güçlü Osmanlı devletinin müttefiki haline getirmekti. Kürtler, bu anlaşmaya göre Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklardı.»

«Şah İsmail'in varisleri Osmanlı idarecilerinin becerikli siyasetinin sonuçlarını görerek kendileri de İran'a bağlı kalmış Kürtler ve diğer halklarla daha sıkı ilişkiler kurmak çabası içindeydiler.»

«Karabağ Melikleri'nin varlığı bu siyasetin yansımasıdır. Şah Abbas I (1585-1629) ve Osmanlılar arasındaki savaşın amaçlarından biri de Doğu Ermenistan'a sahip olmaktı. Şah Abbas 1626 da Azerbeycan ve Doğu Ermenistan'ı Osmanlılar'dan geri aldı.»

«Bundan önce 1603 yılında bir kısım Kürt ileri gelenleri ve Melkisetik Gatoğigos (Ermeni kilisesinin en büyük dini lideri) Şah Abbas'a başvurarak kendilerini Osmanlı buyruğundan kurtarmalarını istemişlerdi.»

«İranlılar bunun üzerine hemen harekete geçerek ilk hamlede Azerbeycan ve Ermenistan'ı işgal etmişlerse de 1605 de

Melikliği, bu ileri karakollardan en çok bilinenidir; İranlılar, daha da Doğu'ya doğru Osmanlı ilerlemesini durdurabilmek için kendilerini tabi bir bağımsız Karabağ melikliği yaratıyorlar.

İkinci Mahmut, merkezi otoriteyi yeniden kurarken o zamana kadar Osmanlı üst hakimiyeti altında büyük ölçüde bağımsız yaşayan Kürt Beylikleri ve Kürt Hükümetleri ile savaşmak zorunda kaldı; Kürtler'in ilk ciddi isyanının arkasında Mahmut'un merkezi bir devlet kurma çabası yatıyor. Hamit, geliştirdiği iki kurum ile, Kürtler ile Osmanlı Hanedanı arasında yeniden yakınlık kurmaya çalışıyor.

Profesör Bayram Kodaman, Aşiret Mektepleri ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapıyor: «Aşiret Mektebi'nin açılışında pan-islamizm siyasetinin geliştirilmesinde ve teşkilâtlandırılmasında II. Abdülhamit'in mühim bir denemesini görmek mümkündür. Bu okulu açmakla eğitim ve öğretim yoluyla halin ve geleceğin aşiret reislerini hilâfet makamına ve saltanata bağlamak istemiştir[37]». Bunlara, önemli olarak, bir de şu bilgiyi ekliyor: «Aşiret mektebi, II. Abdülhamit tarafından siyasi, dini ve idari maksatlarla ilk önce Arap aşiret çocuklarına mahsus olmak üzere açılmıştır. Daha sonraları Arnavutluk ve Doğu Anadolu'daki aşiretlerden öğrenci kabulüne başlanmıştır. Hususiyle Doğu Anadolu'daki Hamidiye Süvari alayları ileri gelenleri ve subaylarının çocuklarının okula alınması, askeri mülâhazalara da yer verildiğini göstermektedir». Böylece, bir yerde Aşiret Mektepleri ile Hamidiye

---

yenilerek geri çekilmişlerdi.»

«Bu çekilme esnasında Şah Abbas 25.000'e yakın Ermeni ailesini başka yörelerden topladığı Kürt aileleriyle birlikte kendi topraklarından İran içlerine sürdü.»

«Ancak Doğu Ermenistan'ın Karabağ bölgesini Osmanlılara karşı bir duvar halinde bırakmak amacıyla buranın idaresini Ermeni Beyleri'ne bırakma anlayışını gösterdi. Tıpatıp Osmanlı Padişahlarının İran'a karşı Kürt Beylikleri teşkil etmesi gibi.»

Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri, Beyrut-Stockholm, 1969-1985, s. 25-26.

Alayları birleşiyorlar; aynı politikanın kurumları haline geliyorlar.

Hamid modelini «Rus çarı İkinci Nikola döneminde Rusya'da uygulanan hakları birbirine karşı kışkırtıp kazak alayları oluşturarak ezme politikasından almaktaydı».

«Özellikle Kürdistan'da Ermenistan'ın içiçe geçtiği bölgelerde, yani Van, Bitlis, Muş, Harput, Diyarbakır, Bingöl ve Dersim gibi yörelerde, Kürt aşiretlerinden Hamidiye alaylarının yaygın bir şekilde teşkiline gidilmiştir.»

Hamidiye Alayları'nın kuruluşunu kazak alaylarına benzetme eğiliminin yaygın olduğu görülüyor; Hamidiye Alayları üzerinde tek monoğrafinin yazarı Profesör Bayram Kodaman, bu alaylarla ilgili nizamnamenin 1891 yılında çıkarılmasına rağmen kuruluşunun 1890 yılında başladığına işaret ediyor[39]. Stephen Duguid ise Hamidiye Alayları'nın kuruluşunda, sadece Ermeniler'i «tedip» etme amacını değil, aynı zamanda, artık huzursuz olduklarını belli eden Kürtler'i de bir disiplin ve düzen altına alma hedefini de görüyor. Duguid, «as roughly the same time as Armenian activity was increasing, the Kurds too, began to grow more restive». Osmanlı egemenliğine karşı Ermeni hareketliliğinin arttığı bir zamanda Kürtler arasında da hareketlerin görülmeye başladığına değinerek, Hamidiye Alayları'nın kuruluşunu böyle bir zamana oturtuyor.

İlke olarak aşiretlere dayanıyor ve yine Profesör Kodaman'ın yazdığına göre, Türkmen, Karakalpak, Arap ve Kürt aşiretlerinden süvari alayları kurulması ilkesi benimseniyor; ancak Kürtler'in dışındaki ırklardan söz etmek, belki de sadece, tümüyle Kürtler'den oluşacağı gerçeğinin üstünü örtmeye yarıyor. Çünkü Hamidiye Alayları sadece ve sadece Kürt aşiretlerinden kuruluyor. Kürt aşiretleri her zaman olduğu gibi, ikiye ayrılıyor; bir ve çoğunluk tarafı Hamidiye Alayları'na girebilmek için kendi arasında yarışırken bunların karşısında olanlar da uzak durmada birbiriyle yarışıyor. Ancak kısa zamanda Hamidiye Alayları'nın sayısı otuz altıya yükseliyor.

Kürt Aşiretleri, Hamidiye Alayları'na dönüştürülürken,

alay içinde aşiret erkekleri üçe ayrılıyorlar; 17-20 yaş gurubu «ibtidaiye», 20-32 yaş gurubu «nizamiye» ve 32-40 yaş gurubu ise «redif» olarak adlandırılıyor. Hamidiye alaylarında komutanlar, «alaydan» yetişiyor; aşiret mensupları, çok kısa eğitimden sonra, Hamidiye subayı sayılıyorlar. Aşiretlerin önde gelenleri «miralay», albay yapılıyorlar; daha sonra Hamidiye Alayları'ndan fırka kurulunca, bu yolla, «paşa» olanlar da çıkıyor.

Silâhları merkezden karşılanıyor. Giysi olarak aşiret giysilerini korumaları kabul ediliyor. Bunun dışında Hamidiye Alayları hakkında bilinenler, Ermeni köylerini talan ettikleri ve sık sık da Ermeni pogrom'ları düzenledikleridir.

Hasretyan'ın derlediği çalışmada, Erzurum'daki Rusya Konsolosu V. Maksimof'un gönderdiği raporlarda, Hamidiye Alayları mensuplarının, Rusca hamidiytsı, Ermeni köylerine baskınlar düzenleyerek bütün hayvanları çaldıklarını, harmandaki buğdayı aldıklarını ve zenginleri soyduklarını bildirdiği kaydediliyor[40]. Hasretyan, Ermeni yerleşim birimlerine düzenlenen pogrom'larda, «pogromı bılı organizovanı turyetskimi voenno-politeyskimi vlastyamı, silami regulyarnıh voisk s privleçeniem otryadov kurdskih feodalov, v tom çisle i polkov hamidiye», düzenli birliklerle Hamidiye Alayları birliklerinin ortaklaşa hareket ettiklerini saptıyor; pogrom'ların, «Türk Askeri - Polis İktidarı» tarafından düzenlendiği, ancak nizami birliklerle Hamidiye Alayı feodallerine bağlı kuvvetlerin aynı baskına katıldıkları iddiasına yer veriliyor.

Sovyet Ermenisi Hasretyan'ın bu saptamalarının yanında, Amerikan Ermenisi Nalbandyan Hamidiye birliklerinin sadece Ermeniler'e değil Türk, Arap ve hatta Kürt köylülerine de saldırdıklarını yazıyor[41]. L. Nalbandian, Hamidiye Alayları'nın Ermeni devrimci hareketinin gelişmesini durdurmada çok önemli ve olumsuz bir rol oynadıkları görüşünü de savunuyor.

«In 1891 Abdul Hamid had formed the Hamidiye, a new fighting force bearing his name. The troops were

comprised solely of Kurdish tribesmen and organized into regiments modelled after the Russian Cossacks».

«In the Capital, they served as Hamid's personal bodyguard and in the provinces they allgedly acted as a frentier corps. The Hamidiye served more than just the military needs of the Sultan. It stengthened his Pan-Islamic policy and alse provided a method of separiting the Muslem Kurds from possible cooperation whit the discontened Armenians».

«The Sultan's newly formed regiments were allowed to act without restraint in the provinces, where they deliberately raided Armeian villages, ruined crops, and massacred the inhabitats. Hamidiye regiments did not stop at destroying the mans of livelihood of the Christians: Their marauding also coused much economic damage to peaceful Turkish, Arab and Kurdish inhabitants.»

«The regiments were a formidable force in counteracting Armeian revolutionary activities, and of course these were regular soldiers operiting in the provinces against mere partisan bands».

Devam ederken burada bir parantez açmam gerektiğini düşünüyorum: İttihat ve Terakki'ye göre Hamid daha temkinli ve Hamid'e göre İttihat ve Terakki ise daha cüretlidir. İttihat ve Terakki'nin, Türkiye'nin kurtuluşunu, bir güçlü Avrupa devletinin çıkar ve politikalarıyla özdeşleştirmesinin dışında Hamit, Londra'dan hayal kırıklığı yaşadıktan sonra büyük güçlerden uzak ve bunlara karşı bir denge politikası izliyor. Bu açılardan, temkinlilik ve bir hayal kırıklığının sonrasında büyük devletlerden uzaklık açılarından, Hamid ve Kemal birbirlerine çok daha yakın düşüyorlar; özünde, modernizasyon anlayışları noktasından bir ayrılık da görünmüyor. Bütün bunlar, bir başka çalışmamda ortaya attığım, hamidizm ile kemalizmin birliği görüşümü tekrarlamam için yetebiliyor.

İttihat ve Terakki veya aynı anlama gelmek üzere enverism ise, hem hamidizm ve hem de kemalizme göre çok daha cüretlidir; sözcüğe her hangi bir olumluluk eklemek koşuluyla çok daha köktenci görünüyor. Talat'a

atfedilen şu sözler bu düşüncelerin önemli bir dayanağı oluyor: «Ermeni Sorunu'nun çözümünde ben, Abdülhamit'in otuz yılda başardığının çok daha fazlasını üç ayda başardım»[42]. Talat burada, 1915 yılı İlkbahar'ında başlatılan ve gerçekten üç ayda çok büyük acılarla tamamlanan Ermeni Tehciri işinden söz etmek istiyor; şimdi buna değinmek zorunluluğu ortaya çıkıyor.

1915 Ermeni Pogrom'u, görünüşte ve Türkler açısından, bir savaş güvenliği sorunudur. Rusya'ya karşı savaşta Türkiye tarafı, arka cephede kalan Ermeniler'den emin olamıyor; Van'ın Ruslar tarafından zaptında Ermeni «ihaneti» olduğuna da karar verdikten sonra, Nisan 1915 tarihinde çıkartılan üç maddelik kısa bir konun hükmünde kararname ile Türkiye Ermenistan'ındaki Ermeniler topraklarından sökülerek daha güneyde, sıcak topraklarda, «tarım kolonileri» içinde yerleştirilmek üzere yola çıkarılıyorlar. Pogrom bu çıkarılış ve yola koyuluş süreci içinde realize ediliyor.

Hiç bir güvenlik kaygısının bir halk kütlesini binlerce yıldan beri yaşadığı topraklardan söküp atmaya yetmeyeceği bir yana, İttihat ve Terakki'nin Ermeni Tehciri, bir yanıyla Hamid'in tek dinli Türkiye programına önemli bir katkı ve diğer yandan da kemalist türkifikasyon uygulamasına büyük bir hazırlık oluyor; İttihat ve Terakki'nin, modern Türkiye için sivri bir başlangıç olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor.

İnsanlığın büyük dramlarından birisine yol açan bu göçürme eylemini yeniden yazmak niyetinde değilim; Türkiye dışında çok ve Türkiye içinde az biliniyor. Burada sadece, Türkiye'nin dışında ve çeşitli dillerde nasıl bilindiğine değinmek istiyorum.

Kürt sorununun ciddi ve ölçülü yazıcısı Profesör Lazarev, bir buçuk milyondan fazla Ermeni'nin toprağından söküldüğünü yazıyor; Sovyet araştırıcısına göre bunlardan önemli bir bölümü yolda ölüyor[43]. Profesör Lazarev, Ermeni ölümlerinden, esas olarak, Türk düzenli birliklerini, yerel yöneticileri sorumlu tutmakla birlikte, Kürt feodallerinin de ellerinden geleni yaptıklarına işaret ediyor.

Muş Vadisi'nde Musa Bey'i özellikle ifade ediyor ve bu hizmetlerinin karşılığında Kürt feodallerinin, yerlerinden edilen Ermeniler'in topraklarını aldıklarını ekliyor.

«V Mae 1915 g. posle zanyatiya russkimi voiskami rayona oz. Van turetyskoo pravtel'stve izdalo dekret o deportatsiah armyan prifrontovoy polosı».

«V pustınnie raynı Sirii i Iraka bılo vıseleno svışe polutora millionov armyan; podavlyayuşee bolşinstvo iz nih ne dostigli mest naznaçeniya i bıli istreblenı v puti, glavnım obrazom turetskoy regulyarnoy armiey.»

«Glavnım orudiem istrebleniya armyan bıli turetskie regulyarnie çosti i mestnıy politseisko-administrativnıy personal. Odnako pri sledovanii vısılaemıh armyan çerez kurdskoe rayonı vlastyam koe-gde uralos' hatravit' na armyan kurdskih feodalv. V doline Muşa, naprimer, mnogo armyan pogiblo ot ruki Musa-beya, proslavivşegosya svoimi razboyamı eşe pri Abdul Hamide. Kurdo-armyanskie stolknoveniya takje v rayone Vana vo vremya nastuplaniya russkoy armii, v Alaşkertskoy doline i v nekotorı drugih mestah. Razjiganiyu kurdo-armyanskoy vrajdı sposobstvovala peredaça kurdskim feodam zemel' vısılaemıh armyan.»

Ermeni kökenli Amerikan araştırmacısı Hovinnissian sekiz yüz bin ile bir milyon arasında bir Ermeni kütlesinin bir kaç ay içinde yok olduğunu ileri sürüyor[44]. Daha sonra göçmen yaşamının da yüz binlerce yeni can aldığını ekliyor; bilinmeyen sayıda Ermeni kadın ve çocuğunun müslüman yapıldığını ve Türklerle evlendirildiğini de yazıyor.

«An estimated eight hundred thousand to over a million Armenians perished within a few months and several hundred thousand more succumbed in the following years to the ravages of disease, famine, and refuge life. Unkown numbers of women and children were converted forcibly to Islam, possessed by Turkish men, or adopted by Muslem families.»

Hem Hovinnissian ve hem de Fransız araştırıcı Larcher, kararname çıkarılır çıkarılmaz, İstanbul'daki önde gelen Ermeni liderlerinin hemen tutuklandıklarını kaydediyor;

lar; kuşkusuz, çoğunun tekrar özgürlüğü göremediklerini de ifade etmekten geri kalmıyorlar. Larcher, bir milyon kadar Ermeni'nin yurdundan söküldüğünü ve bunlardan yaklaşık yarım milyonunun yolda yok olduğunu ileri sürüyor[45]. Rakamlar ne kadar değişirse değişsin, en küçüğü bile çok büyük görünüyor.

«La population fut évacuée en bloc sur Alep et Diarbékir; les déportés étaient formés en convois, escortés par la gendarmerie, et devaient assurer eux-memes leur alimentation, il en partit environ un million.»

«Les autorités militairs et le population turque paraissent s'etre conduites a peu près correctment à l'egard de déportés? Il ne'en fut malheureusement pas de mème dans la zone de l'intérieur, ou les massacres opérés par les gendarmes auxiliaires et les Kurdes, la fatique de marches, les épidémies et les privations, couterent la vie à environ un demi-million de personnes.»

Ermeni mandasının imkanlarını araştırmak için bölgede çalışmalar yapan ve pek çok tarafı dinleyen kurulun başkanı General Harbord'un tarafsızlığından kuşkuya düşebilmek için pek az neden görüyorum; Amerikan Senatosu'nun Amerikan mandası projesini reddetmesinde Harbord'un verdiği raporun etkisi hiç tartışılamıyor. Harbord'un, daha önce değindim, Ermeniler'in de günahsız olmadıklarını saptamasından sonra, Ermeniler'in çektiği acılardan pek çok duygulandığı anlaşılıyor; kurtarılarak Amerikan gözetimindeki yetimhaneye konan kız çocuklarının yüz ellisinin «gelin» olduğuna işaret ediyor[46]. General Harbord, Suriye ve Mezopotamya'ya göçürülen Ermeni kadınlardan yetmiş beş bininin topraklarına iade edilmelerinin sağlandığını, ancak, bunlardan yüzde kırkının zührevi hastalıklara yakalanmış olduğunun bildirildiğini de ekliyor. Harbord, dokuz-on yaşındaki kızların bir kaç kuruşa Kürt şakilerine satılmış olmasına ve bunların her isteyenle cinsel ilişkiye zorlanmalarına pek çok üzülmüşe benziyor ve Sivas'taki öğretmen kolejinde genç bir bayan öğretmen, dünyanın her yerinde güzel sayılacak bir Ermeni kızının, başına gelenleri özellikle kaydediyor.

«Numbers were murdered by savage Kurds against whom the Turkish soldiery afforded no protection. Little girls of nine or ten were sold to Kurdish brigands for a few piastres and women were promiscuously violated. At Sivas an instance was related of a teacher in the Sivas Teacher's College, a gentle, regined Armenian girl, speaking English, knowing music, attractive by the standards of any land, who was given in enforced marriage to the Beg of a neigbouring Kurdish village, a filthy ragged rufiand three times her age, with whom she still has to live and by whom she has borne a child.»

Kürtler, Ermeni göçürülmesinde böylesine aktif ve son derece gayretkeş bir rol oynarlarken bir zaman sıranın kendilerine geleceğini hiç akıl etmiyorlar. Kuşkusuz, hamidizmin, belki de on beş yıl kadar kısa bir zaman aralığından sonra, kemalizm olarak devam edeceğini tahmin etmeleri çok zordur; ancak akılsızlıklarının nesnel temelleri de bulunuyor. Sultan Hamid'in, Türkler açısından son derece usta mekanizma ve manevraları sonunda, Kürtler, bu topraklarda kurulacak tek dinli düzeni bir Türk-Kürt yönetimi olarak anlıyorlar.

Kürtler için böyle bir düzende Türkler'in daha önde ve daha üstte bir konuma sahip olmaları pek sorun yaratmayacağa benziyor; bunun da çeşitli nedenleri var. Bütün nedenlerin özü aynıdır; eşitsiz gelişme yasası burada da işliyor. Hep bir üst egemenlik altında katı bir feodaliteyi sürdürebiliyorlar; kapitalizmin ve aydınlanmanın gecikmesi birlik düşüncesini ve dolayısıyla devlet kurma iradesini köreltiyor (*). Katı Kürt feodalitesi, çok zaman bağımsız olmak yerine bir üst egemen arıyor.

(*) «Kürt hareketlerinde, toplu şekilde zamanımızın vatan anlayışını ve bağımsız ulusal bir devlet yaratma isteğini bulmak zordur.»

«Kürt ulusu kendi tam bağımsızlığına aşıktır, fakat bu, anarşiye yaklaşan bir bağımsızlık anlayışıdır.»

«Kürtler, çoğunlukla kendi dağlarına güvenmişler ve daimi olarak yer değiştirebilme olanaklarından faydalanabilmişlerdir.»

«Bu aşırı bağımsızlık hissi yüz yıllar boyunca siyasi bir şe-

Öyle görünüyor, Kürt Beyler'i, üst egemenliğine bağlanmak için yıldızı parlayan emperyal devletler bulmada üstün beceri geliştiriyorlar. Şeref Han'ın Şerefname'de yer verdiği şu gözlemi bunu çok güzel gösteriyor: «Akkoyunlu Türkmenleri'nin devletinin yıldızı dönüp de, Şah İsmail'in saltanatının ışığı Doğu'dan parlayınca, Kürdistan'ın ulu hükümdarları ve beyleri de Şah'ın Tebriz'deki Sarayı'na giderek tahtına itaat ve bağlılıklarını sundular»[47]. Ancak bu tür sunuşlar hem her zaman kazançlı olmuyorlar (*) ve bazan da yanlış çıkıyorlar.

Çünkü Şah İsmail'in yıldızının parladığı sıralarda Osmanlı ekspansiyonizminde çok büyük bir yön değişikliği ortaya çıkıyor. O zamana kadar Fatih Mehmet'in adıyla bilinen Batı'ya doğru yayılma, tahta geçen Yavuz Selim tarafından Doğu'ya doğru çevriliyor. İsmail'in Sarayı'na bağlılık bildirme karar ve pratikleri, böylece, ciddi bir sınama ile karşı karşıya geliyorlar.

Fakat Kürtler arasında Birinci Selim'in yıldızının parlayacağını önceden görenler de var; M.E. Zeki'nin «Kürt zalimlerinden Bitlisli Şeyh İdris» dediği[48] İdris-i Bitlisi, bunların başında geliyor. Daha önce Akkoyunlu Sarayı'nda bilgin olarak bulunmuş olan ve Selim'le işbirliğinden sonra Türkofil konumunu, sekiz Osmanlı sultanını konu edinen,

---

kil alamamış ve Kürtler, ulusal bir devlet kurma yoluyla, emniyet ve bağımsızlıklarını bir vatan içinde temin etmeye yönelmemişlerdir.»

«Uzun yıllar boyu Aşiret Beylikleri kendilerine ait terkedilmiş mıntıkalarda ve yahutta dağların yamaçlarında yaşadıkları ve bütün bu yüz yıllar boyunca bağımsız kaldıkları için Kürdistan'ı kurma fikri, Kürt beyleri için genel bir amaç olmamıştır.»

Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri, Beyrut-Stockholm, 1969-1986, s. 45-46.

(*) «Onlardan biri de Melik Halil'di. Bu Beyler'in Tebriz'e varmalarıyla birlikte Şah hepsinin birden tutuklanmalarını emretti. Bunun üzerine zincirler ve prangalarla bağlandılar ve Komutan Zeyne Han Şamlu'ya teslim edildiler.»

Şeref Han, Şerefname, Bitlis-İstanbul, 1597-1971, s. 200.

Heşt Bihist, «Sekiz Cennet» adlı Farsça yazdığı tarihle doruğa çıkaran İdris, Kürt Beyleri arasında bir Osmanlı misyoneri olarak çalışıyor. İdris-Selim işbirliği, Şah İsmail ile Selim arasındaki Kürdistan Savaşı'nı, Çaldıran'da, Osmanlı tarafının kazanmasını, Kürdistan'ın üçte ikisinin Osmanlı egemenliği altına girmesini sağlamanın yanında bu bölge için yepyeni bir yönetim yapısının ortaya çıkmasını da sağlıyor.

Devam etmeden önce burada bir parantez açmak durumundayım; bir kez, başka bir çalışmamda (*) bir ölçüde daha ayrıntılı olabildiğim için, burada, bu alanın çözümlemesini daha sınırlı tutabileceğimi düşünüyorum. Parantez şudur: Kürt gerçekliğinin incelenmesi, sadece üstü örtülmüş bir alanın bilinmesini sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda, Osmanlı bilgisiyle ilgili son derece önemli bir çarpıklığın ortadan kalkmasına yardımcı oluyor. Bu, Osmanlı düzeninin incelenmesi ve feodalite versus asya tipi üretim biçimi tartışmalarıyla ilgilidir; Balkanlar'da net bir feodalitenin varlığını ek olarak Kürt gerçekliğinin üzerindeki örtü kaldırıldığında Osmanlı coğrafyasının çok önemli bir bölümünde de katı bir feodalitenin varlığı görülüyor.

İdris, kendisine önemli çıkar ve değerli hediyeler sağlamanın yanında, Kürt birliğini Osmanlı üst egemenliği altında gerçekleştirmek türünden bir amaç peşinde de koşuyor. Sonuçta, Kürtler'i, yüz yıllar sürecek bir zaman için bölüyor ve Kürt feodalitesinin (**) İkinci Mahmut'un hücu-

---

(*) *Y. Küçük, Kürtler Üzerine Tezler, İstanbul, 1990.*

(**) «Bu dönemde Sefavi devletinin etkisini ortadan kaldırmak veya sınırlamak isteyen Yavuz Sultan Selim, Kürt feodallerini kendisine bağlamak için büyük çabalar sarfetmiştir. Bu konuda görevlendirdiği İdris-i Bitlisi adlı bir şeyh vasıtasıyla Kürt beyliklerinin hem kendi aralarında birleşmesi, hem de kendisine bağlanması için ısrarlı çabalar sarfetmiştir.»

«Kürt Beylikleri arasında, özellikle Sünni mezhebinden olanlarla, Sefavi Devleti'ne karşı ittifak kurarak bu temelde bir hareket geliştirmiştir.»

«Bu durumda Kürt Beylikleri'yle Osmanlı Devleti arasındaki ilişki, Kürt Beyleri'nin Osmanlı Hakimiyeti altına girmesi biçiminde olan bir ilişki değil, ortak düşmana karşı ittifak anlayışına dayanan br ilişki biçimidir.»

muna kadar yaşamasına da katkıda bulunmuş oluyor. İdris-Selim işbirliğinden, böylece, güçlü olduğu sürece kazananın Osmanlı tarafı olduğu da görülüyor.

Böylece Osmanlı yönetim biçimi içinde «klasik» sancakların yanında, «Ekrad Sancakları» ve «Hükümet Sancakları» türünden iki ayrı idare türü daha doğmuş oluyor[49]; «ekrad» Kürt sözcüğünün çoğuludur ve «Hükümet Sancakları» da doğrudan doğruya Kürt Beyleri'ni ilgilendiriyor. «Kürt Sancakları», Kürt Beyleri'ne «yurtluk» veya «ocaklık» olarak verilen sancakları anlatıyor; «Hükümet Sancakları» da Kürt Beyleri'ne tahsis edilmekle birlikte, Kürt Beyi'nin, dış ilişkiler dışında egemenliğinin tam olduğu yönetim oluyor. Vergi toplama, yargılama ve benzeri bütün otoriteler Kürt Hükümeti'ne aitdir; buralara Osmanlı ve bu anlamda Türk memurlar giremiyor.

Kürdolojinin kurucusu sayılan Minorskiy de «ekrad beyliği» ve «Kürt-hükümeti» yönetimlerini birbirinden ayırıyor[50]. Diyarbakır'da hem klasik sancakların ve hem de Kürt Sancakları'nın bulunduğuna işaret ediyor: «Dans la province de Diyarbakr 11 sandjak furent confiés aux administateurs turcs; dans les 8 sandjak kurdes (akrad beyliği) les walis confirmaient les invastitures de nouveaux begs, mais ces derniers etaient choisis toujours dans la meme famille.» Buna, Kürt Hükümeti'nde yönetimin ırsi olduğu bilgisini ekliyor: «Cing 'hukumet' héréditairs (kürdhükümeti) garderent leurs dynasties avec la transmission du pouvoir directement de père en fils.» Minorskiy, beş Kürt-Hükümeti'nin hanedanını koruduğunu ve beylikte yönetimin babadan oğula geçtiğini yazıyor.

Yepyeni bir durumdur; İkinci Mahmut döneminde, Profesör Lazarev'in, Kürdistan'ın «ikinci zaptı», vtoriçnoe zavoevanie, olarak nitelediği gelişmelere kadar sürüyor. As-

---

«Bu ittifak, hem Osmanlı Devleti'nin doğudaki konumunu güçlendirmekte, hem de Kürt feodallerinin Osmanlı Devleti'nin desteğinden yararlanarak güçlü bir şekilde gelişmelerini, ekonomik ve siyasi kudret sahibi olmalarını sağlamaktadır.»

A. Öcalan, Kürt Tarihi Ders Notları, Suriye, 1989, s. 12-13.

lında, Ikinci Mahmut zamanında başlayan Kürdistan'ın fethine «ikinci» değil, birinci demenin daha uygun olabileceğini düşünüyorum; çünkü Birinci Selim'in zaptında Kürdistan olduğu gibi ve tümüyle Kürt feodallerine bırakılıyor. Bu o kadar öyle ki, Osmanlı fetihleriyle birlikte giden tahrirler, Osmanlı fethi son derece dışta kaldığı için, Kürdistan'da yapılmıyor.

İster «ikinci» isterse «birinci» fetih densin, Mahmut'un başlattığı Kürdistan fethi de iki aşamada realize ediliyor; birincisi; 1826 yılından sonra başlıyor ve Kavalalı Mehmet Ali ve oğlu İbrahim'in Mısır'dan Anadolu'ya doğru kolaylıkla yürüyerek Osmanlı hanedanını salladığı zaman kesitinde yoğunlaşıyor. Bu sırada, Kürdistan feodalitesinin yıkılmasına karşı çıkan Mir Muhammed ile Kavalalı İbrahim Paşa arasında, ortak hareket için temasların yapılmış olduğu da kaydediliyor. Birinci aşamada, Osmanlı kuvvetlerine Sivas Valisi Reşid Paşa komuta ediyor; kırk bin kişilik kuvvetiyle Reşit Paşa'nın Kürt halkına büyük acılar çektirdiği anlaşılıyor. Fakat bu birinci aşamanın sonunda Kürt feodalitesinin yıkılması ve İstanbul'un merkezden vali atayabilme gücünü kendisinde bulması, büyük sevinç yaratıyor; bu nedenle, bu büyük seferde yararlık gösterenlere verilmek üzere «Kürdistan Madalyası çıkarılıyor[51]. Yeniçerilik sistemini yıkan Mahmut'un Kürt feodalleri ile de savaşı göze alması, Mahmut için, büyük bir başarı sayılıyor.

Fakat Mahmut'un seferi ve başarısının, bir başka sonucunun daha olabileceği çok kısa bir zaman içinde ortaya çıkıyor; büyük Osmanlı hücumu, aynı zamanda, Kürt ulusal bilinçlenmesinin doğuşuna da yol açıyor (*). Osmanlı düzenine karşı ilk büyük Kürt Ayaklanması işte Kür-

---

(*) «Osmanlı vahşetinin sadece savaşların olduğu bölgelerde değil, bütün Kürt halkına yönelik oluşu ve bunun yanısıra Kürt aşiret reislerinin, Kürt aydınlarının, emirlerinin ve şeyhlerinin Kürt halkı arasında dolaşmaları ve ajitasyonları sonucu, bütün Kürt bölgelerinde feodal nitelikte de olsa Kürt ulusal bilincini oluşturdu.»

Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri, op. cit., s. 65.

distan'ın zaptının birinci aşamasından hemen sonra ortaya çıkıyor; Dr. Celili Celil, 1830 yıllarında, Kavalalı İbrahim Paşa'nın adamlarının da, Kürtler arasında ortak hareket etme ve bağımsızlık için savaşma propagandası yaptığını kaydediyor.

Bu büyük kırım, Kürtler arasında bir anti-Türk örgütlenmenin oluşmasını kolaylaştırıyor; belki de «Rum hayine, vehte vi tune» (*) sözünün kullanımı da bu zamana denk düşüyor. Bu örgütlenmeyi, Botan (**) Emiri Bedir Han gerçekleştiriyor; son derece dindar bir lider olan ve daha sonraları Kürt ulusculuğunun babası sayılan Bedir Han Beg, diğer emir ve şeyhlerle ittifaklar kurarak Osmanlı düzenine karşı bir ayaklanma hazırlıyor.

Bedir Han Beg'in isyanı ilk önce son derece başarılı gidiyor; ancak gerçek niyeti konusunda henüz net bir değerlendirme yapılamıyor. Aynı bölgede yaşayan Süryaniler üzerine büyük bir kıyım düzenleyip gerçekleştirmesine (***) karşın Ermeniler ile çok yakın işbirliği imkanlarını aradığı konusunda pek çok kaynak tanıklık ediyor. Ermeni tarihçisi Şahpazyan, Bedir Han'ın Van, Bitlis, Muş, Diyarbakır'dan Urmiye'ye kadar uzanan bir bölgede egemenlik peşinde koştuğunu ve bu nedenle, İran'ın himayesini aradığını kaydediyor. Ayrıca Ruslar ve Gürcüler ile de anlaşma yollarını düşünüyor; Şahpazyan, Bedir Han'ın, kuracağı devletin ekonomik yaşamını Ermeniler'e teslim etmeyi planladığını ileri sürüyor.

Botan başkaldırısı, Türkler'e karşı, ilk büyük Kürt ayaklanması olmasının yanında, bundan sonraki başkaldırıların pek çoğunda olan iki çizgiyi de su yüzüne çıkarıyor. Bunlardan birisi, Kürt başkaldırılarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dış gaile ve savaş ile uğraştığı zamanlarda ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise, pek çoğunun bir Kürt ihaneti

---

(*) «Rum», Türk demek oluyor, «haindir, güven olmaz» anlamına geliyor.

(**) Bohtan da deniyor.

(***) Bedir Han'ın on bir süryani öldürdüğü ileri sürülüyor.

ile birlikte yenilgiye uğraması oluyor; Kürt tarihi kadar ihaneti bol bir başka tarih bilmiyorum.

Bedir Han üzerine yürüyüşü, Kürtler ile savaşırken koleradan ölen Reşit Paşa'nın yerine atanan Hafız Mehmet Paşa sürdürüyor; ilk başarılar hep Bedir Han'ın hanesine yazılıyor. Bu başarılara güvenen Bedir Han, M. Emin Zeki'ye göre 1842 yılında, Lazarev'e göre, 1843 tarihinde, bağımsızlığını ilan ediyor. Ancak bu başarılar Bab-ı Ali'yi yıldırmıyor; Bedir Han'ın en güvenilir müttefiklerinden ve akrabası İzzettin Şir'i elde etmekte gecikmiyor. İzzettin Şir, kuvvetlerini Osmanlı kuvvetleriyle birleştirerek Cizre Kalesi'nde olan Bedir Han'ın üzerine saldırıyor; Bedir Han, yaşamını kurtarmayı, Osmanlı kuvvetlerine teslim olmakta buluyor.

Kürt tarihi yazmıyorum; ancak Kürt tarihinin pek cilveli olduğu görülüyor. Kırım Savaşı sonlarına doğru Bohtan'daki yeni Kürt ayaklanmasının başında bu kez, Minorskiy'e göre, çok popüler olan, Bedir Han'ın yeğeni ve kadim rakibi Yezdan Şir, «par le très populaire Yazdan-Sher, neveu et ancien rival de Badr-Khan» bulunuyor. Minorskiy, Kırım Savaşı'nda iki Kürt alayının Rusya tarafında savaştığını da yazıyor; bu, artık Kürtler'in kendilerini ayrı gördüklerinin net işaretlerinden birisini veriyor.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması, altmış birinci maddesiyle, Ermeniler'i, Kürtler'den ve Çerkesler'den koruma görevini Bab-ı Ali'nin zayıf omuzlarına yüklüyor; Amerikalı araştırıcı R. Olson, Übeydullah'ın başkaldırısının nedenlerinden birisini burada görüyor[52]. Daha sonra Jön Türk döneminde önde gelen bir Kürt lideri olan Seyit Abdülkadir'in babası Übeydullah'ın isyanı da ilk başında son derece başarılı oluyor; Übeydullah, İran'a doğru yürüyor. Übeydullah'ın bu yürüyüşü, önce Sultan Hamit'i memnun ediyor; fakat sonra, bir yandan Londra'nın baskısıyla ve diğer yandan, kurulacak Kürt Devleti'nin bütün planlarını altüst etmesi kaygısıyla, Übeydullah'a karşı çıkıyor. Übeydullah ise, sonunda yenilmesine karşın, Fransız kürdolog Kutschera'ya[53] göre, «chef de la nation kurde» sıfatına layık görülüyor.

Burada devam ederken, iki noktanın altı çizilmesi gerekiyor; birincisi, Bedir Han sonrasında bütün Kürt ayaklanmalarının, başlangıçta, büyük bir kütle desteği görmesidir. Bunun, bilinçlenmenin artmasından başka bir diğer önemli nedeninin bulunduğunu düşünüyorum; İkinci Mahmut, Kürt feodalitesini yıkmakla birlikte, yerine bir düzen getiremiyor. Kürdistan, «beylik» düzeni sona erince bir tür toplumsal anarşinin içine düşüyor; bu düşüşle birlikte Kürtler arasında şeyhlik sisteminin gücü artmaya başlıyor. Uzunca süre liderlik (*) şeyh ve seyitlerin eline geçiyor.

Sultan Hamit'in yeni Kürt politikası, ancak böyle çözümlenebilen bir Kürt tarihi çerçevesinde ele alındığı zaman, gerçek boyutlarıyla kavranabilir; öyle düşünüyorum. Hamit, geniş Tanzimat dönemindeki Bab-ı Ali'nin Kürt çizgisini, önemli ölçüde, tersine çevirmeye çalışıyor. Bu yeni politika ile Bab-ı Ali ve Kürt liderleri arasında dostluk ve yakınlık köprüleri kuruluyor.

İttihat ve Terakki, pan-islamist yanıyla Hamit'i sürdürüyor; pan-turkist damarları kabardığı zaman da bu politikayı tersine çeviriyor. İttihat ve Terakki, Çerkes Mehmet ve Arnavut Temo'dan başka İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet adında iki Kürt olmak üzere dört üniversite öğrencisinin hayal gücünden çıkıyor; Kürtler, İttihat ve Terakki'ye hücum ediyorlar. Doğu'da İttihat ve Terakki Klüpleri, aslında, Kürt Klüpleri olarak gelişiyor; İttihatçılar bundan ürküyor ve bunları kapatıyorlar. Ancak bu baskı dalgasına karşın, İttihat ve Terakki dönemi, Türkiye'de, Kürt aydınlanmasının da başlangıcı oluyor; Kürtçe gazete ve dergiler, bu dönemde çıkmaya başlıyor.

(*) «1958 yılında meydana gelen Irak Devrimi'nden sonra Kürdistan Demokrat Partisi açık çalışmaya başlayınca, İran-Irak sınırının her iki tarafında da parti üyeliği kartları çıkarıldı. Bu kartlara, Kürt ulusal hareketinde etki bırakmış olan beş kişinin fotoğrafı basılmıştı. Bunlar Şeyh Abdülkadir, Seyyid Rıza, Süleymaniyeli Şeyh Mahmud, Kadı Muhammed ve Molla Mustafa Barzani idi.»

W. Aegleton Jr., Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946, İstanbul, 1962-1976, s. 28.

Pek çok geç kalmış ve zayıf siyasal hareketin «antrist», «sızmacı, özelliği Kürtler'de görülüyor; Birinci Dünya Savaşı'nın sonu, İttihat ve Terakki'nin sonuyla birlikte yaklaşırken Kürt aktivistleri arasında bir yandan dernekleşme ve diğer yandan da Hürriyet ve İtilaf salgını görülmeye başlıyor. Pek çok Kürt lideri, bu arada İttihat ve Terakki içinde yükselmiş olan Seyit Abdülkadir, kendisini Hürriyet ve İtilaf saflarında buluyor; Hürriyet ve İtilaf'ın galip emperyalist blok yanlı tutumu ve Büyük Britanya ile içiçe konumu, kavramsal olarak mandacı Kürt liderlerinde, o zaman en güçlü emperyalist devlet sayılan Büyük Britanya'nın elinden, en azından, bir Kürt özerkliği sağlamanın mümkün olacağı inancını yaratmaya yetiyor.

Kemal Paşa misyonu, böylece, Kürt cephesinde Türkler açısından, Hamit tarafından hazırlanmış ve İttihat ve Terakki tarafından tümüyle bozulamamış olumlu koşullar içinde başlıyor. Yalnız Kürt cephesi söz konusu olunca, Kemal Paşa misyonunun, Kurtuluş Savaşı sırasında birbirine zıt iki ve buna sonradan eklenen bir üçüncüsüyle, üç aşamadan geçmek zorunda kaldığı görülüyor; birinci aşamada Kemal, kendisini görevlendiren Hürriyet ve İtilaf Partisi, çizgisindedir. Kemal, Damat Ferit Paşa başkanlığındaki hükümetten, Doğu'da kontrolun Bab-ı Ali'nin elinde olduğunu gösterme görevini alıyor; bu nedenle, Amasya'dan Diyarbakır Vali Vekili'ne çektiği telgrafta Kürt derneklerinin kapatılması konusundaki kararlılığını dile getiriyor. Ancak Amasya'da, Anadolu'da ve Doğu'da bir mukavemetin örgütlenebileceği izlenimlerini almaya başlayınca, yavaş yavaş, büyük tereddüt ve zigzaglarla da olsa, ikinci çizgiye doğru yöneliyor. Anadolu'nun ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kürtler ile birlikte, korunabileceği yönündeki hamidist çizgiye yönelmesi zor olmuyor; bundan sonra, Kemal Paşa'nın, Kürt liderlerini, Kurtuluş Hareketi'ne ikna süreci başlıyor.

Kabul etmek gerekiyor, Kürt aşiret liderleri böyle bir işbirliğine yatkın olmakla birlikte, bu sonucun alınmasında, Kemal Paşa'nın manevra yeteneği ve ikna gücü çok önemli bir rol oynuyor; işlerinde kısa bir zaman sonra

idam sehpasına gidecek olanlar dahil, pek çok Kürt lideri, ortak bir mücadeleye katılmaya hazır olduğunu gösteriyor ve bir bölümü Heyet-i Temsiliye'ye giriyor. Koçgiri (*) isyanı hariç, Kurtuluş Savaşı, Türk ve Kürtler tarafından ortak özveriyle yürütülüyor.

Sonra ortaklığın gerçekleşmediği inancı ile başkaldırılar dönemi başlıyor; bu, son zamanlarda çok söylenmiş tarih kesitini tekrar anlatmak istemiyorum. Yalnızca bazı çözümlemeler yapmakla yetinmek istiyorum.

Halklar ve uluslar, birbirlerini sanıldığından çok daha fazla etkiliyorlar; tarih içinde ve diğer Batı insan topluluklarına göre ulus bilincini bulmaları gecikmiş olmakla birlikte Ermeniler'in, Türkler'in ve Kürtler'in uluslaşma sürecine girmelerinin birbirinin içinde denecek kadar dar bir zaman kesitine sıkışmasını dikkat çekici buluyorum. Hem birbirinden öğreniyorlar ve hem de birbirinin sorunlarını artırıyorlar (**); uluslaşmanın yüksek noktalarını aynı za-

---

(*) Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasında Topal Osman'ın milis kuvvetleri de görev alıyorlar; ancak hareketi, Yeşil Ordu'nun kapatılma sürecini başlatan Merkez Orduları Komutanı Nurettin Paşa yönetiyor. Nurettin Paşa'nın, bir başkaldırıyı bastırmanın gerektirdiğinden çok daha fazla kan döktüğü konusunda çok şiddetli iddialar yükseliyor; başta Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ile Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Meclis'te araştırılarak Nurettin Paşa'nın cezalandırılması için çok ısrar ediyorlar. Mustafa Kemal, Nurettin'i savunuyor ve böylece, daha sonraki yıllarda, bir gerekçeye dayandırarak Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet'in asılmaları açısından, en azından Kemal tarafı için, bir neden daha çıkmış oluyor. İzmir Suikastı nedeniyle her ikisi de asılıyor.

Ömer Sami Coşar. Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman, op. cit., s. 52.

Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, İstanbul, 1991, s. 43.

(**) «It is natural, therefore, that when the West Windo of nationalism began to blow through the Middle East, it should fan into flame a sort of incoherent nationalism among the subjected but unsubdued kurds of the interier, as it had done among the Greeks, the Armenians, the Arabs, and all other subject peoples of the Ottoman Empire.»

A. Toynbee - K. Kirkwood, Turkey, London, 1926, s. 264.

manlarda yaşamaları, birbirlerine karşı daha az anlayışlı olmaları sonucunu da doğuruyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmuş olmasından Kürtler'in iki yakın ders çıkarmış olduklarını düşünüyorum; birisi olumlu ve diğeri olumsuz görünüyor. Türkler'in, en elverişsiz koşullarda ve hızla bir bağımsız devlet kurabilmiş olmalarının, bağımsızlıktan yoksun bütün halkları olumlu yönde etkileyeceğinden hiç kuşku duymuyorum. Buna karşın 1924 yılının baharında Hilafet'in kaldırılmasından daha çok, kabul edilen Yeni Anayasa'nın birinci maddesiyle, «Türkiye Devleti'nin dini islam'dır, resmi dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehri'dir» hükmünün getirilmesinin Kürtler üzerinde çok olumsuz etki yaptığını kabul etmek gerekiyor. Resmi dilin Türkçe olarak kabul edilmesi, Kürtçe'yi, devlet organlarının dışına çıkarmış oluyor.

«Azadi» Cemiyeti'nin aktifleşmesi işte bu tarihten sonra başlıyor; fakat, ben daha önce, Cumhuriyet dönemindeki ilk büyük Kürt başkaldırısı olan Şeyh Sait ayaklanmasının dinselliği üzerinde durmak zorunluluğunu duyuyorum. Bunun dinselliğinden kuşku duymamak gerekiyor; doğaldır. Bütün uluslaşma süreçlerinde din çok önemli bir yere sahiptir; Türkiye'nin son Kurtuluş Mücadelesi'nin nerede ise İstanbul'da oturan Şeyhülislam ile Ankara'da tedarik edilen bir Müftü arasında fetva yarışı olduğu pek çok unutuluyor. İngiliz ulusculuğunda Roma'dan bağımsız bir İngiliz Klisesi, Alman ulusculuğunda protestanism ayrı yerlere sahip oluyorlar.

Kliseler, İslam'da camilerden daha çok tekke ve zaviyeler, uluslaşma okullarıdırlar; Kürtler'in, Ermeni ulusculuğunun gelişmesinde Ermeni din adamları ve ibadet yerlerinin önemini çok yakından gözlemiş olmaları gerekiyor. Belki de bu nedenle ve belki de tarikatlara daha çok yatkınlık nedeniyle, Kürt ulusculuğunun gelişmesinde din adamları, Türkler'e göre çok daha aktif olabiliyorlar.

Dinin ulusun bileşimindeki bu önemli yeri, ancak nasyonal kapitalin gelişmesiyle sarsılabilir; yalnız nasyonal kapital gelişimi ile birlikte, bir yandan enternasyonalize oluyor ve diğer yandan da politik açıdan din kurumuna

muhtaç duruma geliyor. Bunun yerine proleteryanın gelişiminin ulusun yapısındaki din etkisini eritebileceği düşünülüyor; bu düşünce temelinde haklıdır. Proleteryanın tanımında olan ateizm, ateizm ile güçlülük özdeştir, din için eritici bir güce sahiptir; pratikte ve çeşitli saldırılar nedeniyle, ulusculuğu ayakta tutmaya çalışan Sovyet deneyiminin aynı zamanda dinciliği de ayakta tutmak zorunda kalmış olduğu ortaya çıkıyor. Böyle bir durum, dinin değil proleteryanın gücünün erimesi sonucunu getiriyor.

1925 Ayaklanması'nın zoraki lideri Sait'in kişiliği de bunu gösteriyor; ortodoks bir müslümandır. Aynı zamanda Kürt ulusunu duyuyor ve bunun için, hiç hazır olmamasına karşın, bir başkaldırının başına geçebiliyor.

Sait'in ayaklanmasının en çarpıcı yanı dinselliği değildir; bir ulus eyleminde dinsellik ile ulusculuğu karşı karşıya koymak, ulusların oluşumunu ve tarihini bilmemek anlamına geliyor. Sait'in ayaklanmasının en çarpıcı yanı, son derece beceriksizce ve konspirasyon alfabesine taban tabana zıt bir biçimde hazırlanmasına, her adımda bir büyük hata yapılmasına karşın, bu kadar geniş alana ve hızla yayılabilmesidir. Öyle görünüyor, Sait ve arkadaşlarının yaptıkları, gerçekten, yanmaya hazır kuru sazlıklara bir kibrit olmaktan ileri gidemiyor.

ABDÜLKADİR ÜZERİNE TARTIŞMA

Arkadaşım Uğur Mumcu, Şeyh Sait İsyanı'nı konu alan çalışmasında ülkenin nabzını tuttuğunu bir kez daha gösteriyor; bu çalışmasında, şimdiye kadar savunmuş olduğu görüşlerden ayrılmıyor, tekrarlamıyor, ancak geliştirmeye çalışıyor. Uğur'un temel bakışı kemalisttir; benden uzak olmasına karşın bu çalışmasını, en emek-yoğun ve değerli ürünlerinden birisi olarak görüyorum.

Değerinin kaynağını üç noktada toplayabiliyorum; kemalizmin Kürt programını bir nokta-

da ileriye alıyor. Buna bir noktada geriye çekiyor da denebilir; Kemal Paşa'nın yetmiş yıl kadar önceki üstü örtülü bir konuşmasını dayanak yaparak, kemalizmin Kürt politikasında, özerkliğe bir kapı açmaya çalışıyor. İkincisi, savundukları eninde-sonunda yine kemalisttir; fakat bunları belli bir soğukkanlılıkla ortaya koymaya özen gösteriyor. Üçüncüsü, ortaya çıkardığı ürün, Uğur'un temel görüşleri benimsenmeden de, yararlanarak okunacak türdendir; konusunun önemli kaynaklarına el atmış bulunuyor.

Uğur, bu çalışmasında, benimle de tartışıyor ve Kürtler Üzerine Tezler kitabımdaki Senatör Abdülkadir ile ilgili olarak geliştirdiğim yargıyı dayanaksız buluyor. Uğur, «Kürtler Üzerine Tezler» adıyla yayınlanan çalışmamdan şu cümleleri alıyor: «Abdülkadir, bir Kürt lideri olmasının yanında önde gelen İttihatçıdır. Eldeki bilgilere göre hiç katılmadığı Şeyh Sait İsyanı nedeniyle Diyarbakır'da asılmasını, M. Kemal'in İttihatçı önderleri temizleme eğilimine de bağlayabiliyoruz» (*). Buna şunları ekliyor: «Damat Ferit kabinesi üyesi bir Hürriyet ve İtilafçının 'önde gelen bir İttihatçı' olduğu ve bu yüzden M. Kemal tarafından 'temizlendiği' yolundaki sav ve bu sava dayalı kesin yargının hiç bir dayanağı yoktur» (**). Güzel; tartışmak için iki nokta bulunuyor. Birincisi, Abdülkadir'in Şeyh Sait'in isyanındaki rolü ve ikincisi de İttihatçılığı'dır; her ikisini de ele almak durumundayım.

Ancak tartışmaya başlamadan önce, Arkadaşım Uğur'un, bir alanda bir «başlangıç» ve bir «namus borcu» çalışması saydığım bir kitabım-

(*) *Y. Küçük, Kürtler Üzerine Tezler, İstanbul, 1990, s. 79.*

(**) *U. Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, İstanbul, 1991, s. 187-188.*

da itiraz edecek bu kadar az nokta bulabilmesine sevinmem mi, üzülmem mi gerektiği konusunda karar veremediğimi belirtmek istiyorum. Çok zaman karar veremediğim durumlarda, hep umut dolu iç dünyama başvururum; tını, sevinmem gerektiği duyumunu veriyor.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra isyan bayrağını açan Übeydullah'ın oğludur; babasıyla birlikte bu savaşa katılıyor ve birlikler yönetiyor. Sonra Osmanlı düzeninde pok çok yükseliyor ve senatör olmanın yanında, Osmanlı düzeninde bir tür parlamento sayılanŞurayı Devlet'te reis oluyor. Hem İttihat ve Terakki döneminde ve hem de Mütareke yıllarında prestiji en yüksek Kürt sayılıyor; Kürtler üzerinde de otoritesi var.

Kürt bağımsızlığı için bir kez savaşmıştır; bir kez savaştıktan sonra savaşı bırakan türdendir. Savaşı bırakıyor; ancak Kürt hareketini bırakmıyor. Mehmet Emin Zeki'nin Kürt Hareketi içinde Türkler'in ajanı demesine karşılık, Türk egemenliği altında bir özerkliğin savunuculuğunu yapıyor; belki de bu nedenle, bir bölüm Kürtler'in gözünde hain sayılıyor.

Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuki Milliye adıyla bir Türk-Kürt örgütlenmesi başlatılırken Abdülkadir, tüm Kürt örgütlenmesine yönelenler içinde yer alıyor ve Kürdistan Teali Cemiyeti'ni kuruyor. Genç Cevat Dursunoğlu, Müdafaai Hukuk adına işbirliğini görüşmek üzere Cemiyet'e gidiyor; «Cemiyet'in Reisi Ayan'dan Seyyit Abdülkadir'le beraber üç genç hazırdılar» diye hatırlıyor (*). Abdülkadir, Süleyman Nazif'in de içinde bulunduğu Müdafaai Milliye Heyeti'ni tersliyor; «başınızın çaresine bakın» anlamına gelen sözler kullanıyor. Dursunoğlu, «bu Cemiyet'in mührün-

(*) *C. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s. 18.*

de Türkçe 'Kürt Teali Cemiyeti', Fransızca 'Autonomie du Kurdistan. yazıyordu» diye ekliyor.

Yeni bir çalışmada R. Olsen, bu çalışma bana CIA dublörlü izlenimini veriyor. Abdülkadir'in otonomi yanlısı olduğunu bir kez daha vurguluyor ve zaman zaman zigzaglar çizmekle birlikte daha çok bağımsızlık politikasını savunan Bedir Han Ailesi'nden Emin Bedir Han'ın öncülüğü ile Cemiyet'ten kovulduğuna işaret ediyor (*). Abdülkadir, Kürt Cephesi'nde otonomi politikasının temsilcisi olarak görülüyor.

«In February and March 1920, Abdul Qadir made several statements to newspaper that he favoured autonomy and supported Şerif Paşa's efforts at Versailles.»

«Emin Bedir Khan han the intellectuals of the Society for the Rise of Kurdistan dismissed Abdul Kadir from his post as president after his statements.»

Senatör Abdülkadir, hem otonomi yanlısıdır ve hem de koyu bir İngiliz politikası savunucusu olarak görünüyor. Çözümü, çok büyük ölçüde diplomatik kanallarda buluyor; Osmanlı hiyerarşisi içinde yüksek bir basamağa çıkabilmiş olmasının da verdiği imkanlarla hep yabancılarla, işgal kuvvetleri temsilcileriyle, Büyük Britanya Yüksek Komiserliği görevlileriyle görüşmeler ve pazarlıklar yapıyor.

(*) *R. Olson, Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925, The University of Texas Press, 1989, s. 24.*

Ch. Kutschera da aynı ayrımı yapıyor.

«un courant autonomiste, dont le senatrur Abdel Kader est le principal représentant.»

«un courant 'indépendantiste' dirigé per l'emir Emin Ali Bedir Khan.»

Ch. Kutschera, Le Mouvement National Kurde, Paris, 1979, s. 27.

Özerkliği bir isyanla almayı göze alabileceğini sanmıyorum. Sait'in başkaldırısı net bir pazarlığa yöneliyor; bunda Abdülkadir'in yeri görünmüyor.

Genelkurmay Harp Tarihi, «karşı ihtilalin asıl tertipçisi Seyit Abdülkadir ve arkadaşları» (*) nitelemesini kullanıyor; kemalizmin resmi görüşü, Sait'in isyanının başına Abdülkadir'i oturtmaktır. Uğur Mumcu, ne yazık, bu görüşten ayrılmamak ve bu görüşü doğrulamak için çok çaba harcıyor. Kolay olmadığına işaret etmek durumundayım.

Genelkurmay'ın bu sav için ortaya koyabildiği bir tek önemli kanıt var. Bunu aktarmak istiyorum: «1923 de, Cumhuriyet'in ilanı senesinde, Seyit Abdülkadir, Hesnanlı Halit, Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi. Bu komitenin de gayesi, Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktı. Komiteye Yusuf Ziya'nın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Sait ve ailesi de alınmıştı» (**). Bu iddianın, Sait'in isyanı ile Abdülkadir'in ilişkisi açısından can alıcı olduğunu kabul ediyorum.

Söz konusu olan Cemiyet, kısaca «Azadi» olarak bilinen, özgürlük anlamına geliyor, Ciwata Azadi Kürt'tür; gizliliğin hiç bir kuralına uymayan bir gizli dernek olduğu anlaşılıyor. Kuruluş tarihi olarak 1923 kabul ediliyor; Erzurum'da kuruluyor. «Azadi» konusunda en ayrıntılı bilgiyi M.M. Bruinessen ile R. Olson sağlıyorlar; Bruinessen'in çalışması, ayrıca, Sait'in isyanının görgü tanığı olup da hayatta kalan ve Suriye'de yaşayanlarla görüşmelere de dayanıyor. Her ikisi Büyük

---

(*) *Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, 1924-1938, Ankara, 1972, s. 143.*

(**) *Ibid., s. 81.*

Britanya'nın zamanındaki istihbarat raporlarını da değerlendiriyor; Abdülkadir'in «Azadi» kurucusu ya da üyesi olduğu yolundaki tek bilgi buradan çıkıyor.

Büyük Britanya istihbaratının «Azadi» hakkında bilgi elde etmesinin öyküsü son derece ilginçtir; bu öyküde, Sait'in isyanının başarısızlık nedenlerinden birisi de görülüyor. Sait'in isyanı, neresinden bakılırsa bakılsın hem son derece acemi ve hem de her adımı kemalist polis tarafından bilinen bir girişimdir; 1924 sonbaharında çıkan Nesturi ayaklanmasını bastırmak üzere gönderilen bir birlik isyan ediyor. Edenler içinde İhsan Nuri ve Yusuf Ziya'nın kardeşi Rıza türünden subaylar da var. Bu isyan, Şeyh Sait İsyanı'nın erken patlamasıdır; İhsan Nuri ve Rıza, İstanbul'dan gelen şifreli bir telgrafı yanlış yorumlayarak Azadi'nin düzenlediği isyanın patlama işareti sayıyorlar ve Türk Ordusu'ndan ayrılarak isyanı başlatıyorlar.

M.M. Bruinessen, haksız sayılmayacak bir biçimde, İhsan Nuri ve arkadaşlarını sert bir biçimde eleştiriyor (*). Hükümet derhal Azadi'nin, Genelkurmay'ın ve Uğur Mumcu'nun iddialarının tersine, gerçek liderleri olan Cibranlı Halit ile eski milletvekili Yusuf Ziya'yı tutukluyor; daha sonra kurşuna diziliyorlar. İlginçtir, Hükümet'in elindeki bilgilere göre Sait de Azadi ile ilgili görülmesine karşılık, Sait, bir kez Harp Divanı'na çağrılıyor ve daha sonra üstüne gidilmeyerek serbest çalışmasına göz yumuluyor.

Hem Bruinessen'in ve hem de Olson'un yazdıklarına göre, İngiliz istihbaratının Azadi bilgisinin kaynağı İhsan Nuri ve arkadaşlarıdır; bunlar, İngilizler'e, Azadi'nin kurucuları hakkında da

(*) *M.M. van Bruinessen, Agha, Shaikh and State, Utrech, 1978, s. 382.*

bilgi sunuyorlar. Bruinessen, bu bilgiler arasında Abdülkadir'in adının bulunmasını, o sırada büyük bir isme sahip olduğu için, güçlü görünme isteğine bağlıyor.

Bir parantez açıyorum; öğrenmeye karşı belli bir direncin olduğu bu toplumda dipnotlar, özellikle bölüm arkalarına konulursa, pek okuyucu bulamıyor. Bu nedenle giderek, önemli dipnotlarımı, sayfa altlarına alıyorum. Uğur Mumcu, sözünü ettiğim bu her iki çalışmayı da incelemekle birlikte, dipnotlarını ihmal etmiş görünüyor.

Bruinessen'in notunu buraya alıyorum (*), Hollandalı kürdolog, İhsan Nuri ve arkadaşlarından başka hiç bir kaynağının Abdülkadir'in Azadi ile bir ilgisi olduğunu ileri sürmediğini kaydediyor. Bunun önemli olması gerekiyor.

«All other informants claim that Seyyid Ebdulqadir was not involved with Azadi. He may have been mentioned simply because he was known as one of the most influential pedsonalities among the Kurds. After the revolt, Seyyid Abdulqadir was also arrested. He admitted to have been visited by Şex Said's son Eli Rıza, but denied any role in the preparation of the revolt. Nevertheless, he was arrested.»

R. Olson da, Abdülkadir'in Azadi üyesi olmadığını yazıyor (*). Bunu da aktarmak istiyorum. Sait'in oğlunun, Suriye'de koyunları sattıktan sonra İstanbul'da Abdülkadir ile ve bu arada Kemal'in, Türk ve Kürt ayrımı yapmadan, bütün muhalifleriyle görüştüğünde bütün kaynaklar birleşiyor.

«After selling the sheep, Ali Rıza had gone to Ankara and İstanbul to consult with members

---

(*) ibid., s. 447.

(**) R. Olson, Emergence of Kurdish Nationalism, op. cit., s. 93.

of the society for the Rise of Kurdistan and with Sayyid Abdulqadir, although the latter was not, apparently, an offcil member of Azadi.»

Şimdi burada bir özet yapabilirim; isyanı gerçekleştirmek için kurulan «gizli» örgüt, Azadi'dir. Eldeki bütün bilgiler, Abdülkadir'in bu örgütle bir ilgisi olmadığını gösteriyor. Benim eklediklerim, Abdülkadir'in bir isyan adamı olmadığıdır. Buna eklenecek olan, Abdülkadir'in bütün isyan boyunca İstanbul'da konağında oturduğudur.

Devam etmeden önce söylenecekler daha var: Kürtler, daha o tarihlerde, gizli örgüt çalışmasını bilmiyorlar. Türkler'in de bunu öğrenmesi zaman almıştır; THKP örgütü ne kadar gizliyse, Azadi de o ölçüde gizlidir. Sait, bir isyanı yönetecek bir birikime ve geçmişe sahip olmaktan çok uzak görünüyor; Cumhuriyet kurulduktan sonra da, tıpkı Osmanlı düzeninde olduğu türden, Bedir Han'ın, Übeydullah'ın yaptığı biçimde, davul ve zurna ile isyan yapılabileceğini düşünüyor. Kemalist Parti ile çok yakın ilişkiler içinde olan, Cibranlı aşiretine, düşman Hormekli Aşireti'ne, Lolan Aşireti'ne mektuplar yazarak isyana davet ediyor.

Sait'in yenilgisi, bu açıdan bakıldığında da, şaşırtıcı değil; asıl şaşırtıcı olan gördüğü kütle desteği oluyor. Bu destek, laisizm ve giysi alanınsa, Kemalist Parti'yi pek çok reformu birbiri arkasından uygulamaya koymaya zorluyor.

Genelkurmay Harp Tarihi, Sait'in ayaklanmasının, bütün hazırlık aşamalarında bilindiğini saklayamıyor (*). Çok açık olarak yazıyor. Uğur Mumcu da bunu doğruluyor ve ek olarak da, son ana kadar Sait'in yanında olan emekli binbaşı ve Sait'in akrabası Kasım'ın, Hükümet tarafına sürekli bilgi verdiğini kaydediyor.

(*) Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, op. cit., s. 89.

«Ayaklanmanın fevri bir hareketle ani olarak patladığı hakkında Şeyh'in ileri sürdüğü iddia, Genç Valisi İsmail Hakkı'nın mahkemesi sırasında açıklanan gerçeklerle de çürütülmüş oluyordu. İsmail Hakkı'nın İstiklal Mahkemesi'nde yapılan sorgusunda, Çapakçur öğretmenlerinden Mehmet Zeki ile eski Genç milletvekili Hamdi Beyler'in, İçişleri Bakanlığı'nı ayaklanmadan çok önce ayrı ayrı uyardıkları, Ağnot Bucak Müdürü Tevfik Bey'in, isyan propagandası hakkında valiye rapor verdiği ve nihayet asilerden Fakih Hasan'ın valiyi bizzat uyararak, öğretmenle eski milletvekilinin ihbarını ciddiye almasını, namaz kılıp oruç tutmasını ihtar ettiği anlaşılmıştı.» Genç Cumhuriyet'in ve bu Cumhuriyet'in her yerde komplo gören liderinin bu ihbarları ciddiye almadığını düşünmek imkansızdır; hazırlığın her aşaması biliniyor.

Türkiye Üzerine Tezler'in beşinci kitabında gösterebildim; İzmir Suikastı da adım adım biliniyor. Bundan, Suikast'ı hazırlayanların ve İsyan'ı planlayanların «kuşkulu» kişiler olduğu sonucunu çıkarmak akıl dışıdır; deneyimleri ve disiplinleri bulunmuyor. Deneyim ve disiplin de tarihsel olarak gelişiyor. Her ikisinde de Kemal, istemediği kimseleri temizleyebilmek için, Gök'ten inen fırsatlar görüyor.

Abdülkadir ve arkadaşlarının idam edilmesiyle, bir yıl sonra, İttihatçılar'ın idam edilmeleri arasında çok büyük paralellikler var. Öncelikle, ikincisinde, İzmir Suikastı dayanak yapılmakla birlikte, İttihatçılar ayrı bir dava konusu yapılıyorlar. Abdülkadir ve arkadaşları da Sait ve arkadaşlarından ayrı yargılanıyorlar; Sait ve arkadaşlarının davaları 26 Mayıs 1925 tarihinde başlıyor ve Abdülkadir ve arkadaşları, bir gün sonra, 27 Mayıs 1925 tarihinde asılıyorlar. İtti-

hatçı Davası'nda da, Suikast girişimi ile İttihatçılar arasında bir hukuki bağ kurulamıyor; sadece politik bir suçlama çıkarılıyor. Abdülkadir'in bu isyan ile bağlantısı hiç bir zaman kanıtlanmamıştır; hep sözü edilen bir yabancı istihbarat mensubuyla görüşme de, sadece idamı gerçekleştirebilmek için yapılmış bir hazırlık olarak ortada duruyor.

Kemal, bir burjuva-despot'tur ve burjuva-demokrasisine yol açıyor. Ancak modern zamanlarda hiç bir burjuva despotu, burjuva devrimcisi veya burjuva demokrati, burjuva demokrasinin önünü açamıyor; çünkü, politikayı ve toplum yaşamını bir düz ovaya çevirmek istiyorlar. Burjuva demokratları yükseklikliklerden korkuyorlar; iktidarları için hiç bir yükseklik olmamasını istiyorlar. Böylece de, trajik bir kaçınılmazlıkla, burjuva demokrasisi için yola çıkarken, burjuva diktatoryasını hazırlıyorlar. Burjuva demokrasisi için mutlaka tepelerin olması zorunludur; burjuva despot ya da devrimcileri, tepeleri yok etme içgüdüsünden kurtulamıyorlar.

İttihatçı ve Abdülkadir türünden insanların idam edilmeleri, bir düzleştirme sürecidir.

Şimdi son noktaya geliyorum; Abdülkadir ile İttihatçı ilişkisini ele almak istiyorum. Bu aslında basit ilişki, bazı teorik açılımlara yol açabiliyor.

Bir: «Azınlık» politikaları hep antrist'tirler. Burada «azınlık» sözcüğünü çok geniş anlamda kullanıyorum. Kendisine güveni olmayan bir işçi hareketi, kendisine güveni olmayan bir komünist hareket hep bir «azınlık» hareketi olarak kalıyor. Kürt Hareketi, etnik ya da ulus anlamında değil, politik anlamda, kendisine güvenini kazanıncaya kadar antrist olmuştur.

Naci Kutlay'dan bir aktarmanın yeridir: «An-

cak 10-20 yıl kadar önce İttihat ve Terakki ile birçok konuda anlaşan ve Abdülhamit'e karşı birlikte çalışmış olan Kürtler'in çoğu şimdi Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürtler'e özerklik tanınmasını isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda idiler» (*). Hep ikiye ayrılıyorlar ve bir bölümü bir yerden kopuyor, toplu halde, yeni yere gidiyorlar. İttihatçı Abdülkadir de bunlar arasında yer alıyor; bir arkadaşımdan yeni duyduğum bir deyişle, bir «dönem partisi» olan Hürriyet ve İtilaf'a geçiyor.

Hürriyet ve İtilaf, yılmış Jön Türkler'in, İttihat ve Terakki içinde aradıklarını bulamayanların, İngiliz politikası savunucularının kurmuş olduğu geçici bir örgütlenme olarak görülüyor. Abdülkadir'de de bu özellikler var; ancak Abdülkadir, bütün bunları, kendisinin doğru sandığı, bir Kürt politikası için benimsiyor.

Mustafa Kemal'in bir noktayı gördüğünden hiç kuşku duymuyorum. Abdülkadir, İttihat ve Terakki yöneticilerinin en çok güvendiği Kürt liderlerinden birisidir; Talat, Birinci Savaş başlayınca Kürtler'i Rusya'ya karşı hazırlamak ve bu amaçla isyanlar düzenlemekle Abdülkadir'i görevlendiriyor. Abdülkadir, Hürriyet ve İtilaf'a girmekle birlikte, Kemal'in, Hürriyet ve İtilaf'a girmemekle birlikte, Hürriyet ve İtilaf çizgisini savunmasına karşın, asılıncaya kadar Kemal'e yaklaşmıyor. Abdülkadir, Kemal politikasından uzaktır.

(*) «Turetskoe pravitel'stvo pıtalos' zaruçit'sya sodestviem kurdskoy verhuşki. V naçale Noyarbya 1914 g. Talaat-paşa, zanimavşiy togda post ministre vnutrennıy del, predlojil Abdul-Kadiru nemedlenno vıehat' v kurdskie raynı s tsel'yu podnyat' vosstanie protiv Rossii.»

M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros 1891 - 1907, Moskva, 1972, s. 307.

Uğur'un benim Abdülkadir ile ilgili olarak yazdıklarımı çürütmek için ön plana çıkardığı bir bilgi demeti var (*). Bunu da aktarmak istiyorum.

«Abdülkadir, babası ile birlikte bir süre Taif'de sürgünde yaşamış, sonra da İstanbul'a gelip yerleşmişti. Şeyh Übeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir'in Kürtler üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardı. Ayan Meclisi üyeliği yapan Abdülkadir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucusuydu. Seyit Abdülkadir, 4 Mart 1919 tarihinde kurulan Birinci Damat Ferit hükümetine de Şurayı Devlet Reisi, Danıştay Başkanı olarak girmişti.

Çok güzel; ancak bundan ne çıkar? Mustafa Kemal'in kendisi işte tam bu hükümet tarafından; aşağı yukarı aynı zamanlarda, ordu müfettişi olarak ve çok geniş sivil idare yetkileriyle de donatılmış bir biçimde, Doğu'ya gönderildi. Gönderen Damat Ferit'tir ve karar veren hükümet de, Hürriyet ve İtilaf yanlılarından oluşuyor.

Kemal politikaları cilvelidir. Acımasızlığı içeriyor.

Kürt politikalarının cilveleri daha yoğun görünüyor. Zigzagları daha çarpıcı oluyor.

Abdülkadir, Hürriyet ve İtilafçı olduğu için asılmıyor. Sait İsyanı'na katıldığı için asılmıyor. Kemal'e bağlanamadığı için asılıyor. 1920 yıllarında bunun adı, İttihatçılık olarak konuyor.

(*) U. Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması, op. cit., s. 12.

Ciwata Azadi Kürd, 1923 yılında kuruluyor; kuruluş yeri, Doğu'da, Kürtler ve Ermeniler için de, kültür ve siyaset merkezi olan Erzurum'dur. Erzurum'da bir ordu bulunuyor ve Azadi, Ordu içindeki Kürtler arasında örgüt-

lenmeyi planlıyor. Azadi, özgürlük demek oluyor, en başta iki isme dayanıyor; Hamidiye Alayları'ndan Albay Cibranlı Halit Bey ile eski milletvekili Yusuf Ziya, bu yeni hazırlığın motoru durumundadırlar.

Son derece gevşek bir örgütlenmedir; Genelkurmay Harp Tarihi yayınları, bu hazırlığın her aşamasında bilgi alındığını saklamıyorlar. Pek çok ihbar yapılıyor; ayrıca, Kürt Ayaklanmaları'nda genellikle bir güçlü aşiret ayaklanırken bir diğeri hem karşısına geçiyor ve hem de sürekli olarak ihbarcılık yapıyor. Bu ayaklanmada ayaklanan Cibran Aşireti'dir ve rakibi Hormek Aşireti, Türkiye Cumhuriyeti'nin yanında yerini alıyor (*). Ancak bu kadar değil, en sadık aşiret içinden ve en sadık yüzlerden de, kendi ülküsüne ihanet edenler çıkıyor; Martin Bruinessen, «they had been betrayed, it is generally claimed, by a dissident chieftain Qasim Beg»[54]. Şeyh Sait'in, ihanete uğradığını ve hainin de muhtemelen Kasım Bey olduğunu yazıyor. Uğur Mumcu, yeni çalışmasında, son ana kadar Sait'in yanında olan emekli binbaşı Kasım'ın Türk tarafına bilgi verdiği konusunda hiç bir kuşku bırakmıyor; Sait'in akrabası olan Kasım, Şeyh'in yakalanmasını ve böylece idam sehpasına gitmesini de sağlamış oluyor.

Fakat bu bile o kadar önemli olmayabilir; «Azadi» hazırlığının başarısızlıkla sonuçlanmasında İhsan Nuri ve arkadaşlarının hatlarına büyük bir rol yükleyen Martin

(*) Hormek Aşireti'nden Ş. Fırat, yıllar sonra da Cibran Aşireti'ne nefretini gizleyemiyor.

«29 Ekim 1923 günü Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği haberini veren Erzurum topları, Cibranlı Halit'le Şeyh Sait üzerinde yıldırım tesirini göstermişti. Cumhuriyet'in ilanı, Halife'nin açıkta kalması, Cibranlı Halit'le Yusuf Ziya'nın işlerine yaramış, bunlar sözlerinin gerçek çıktığını ve bundan sonra dinin tamamen kalkacağını ve aşiret ağa ve hocalarının sürüleceklerine dair sürekli propagandalar yapmıştı.»

«Cibranlı Halit, bunların korkularını çoğaltmış, Cumhuriyet'e karşı koymaktan başka çare olmadığını anlatarak, bunlarla hazırlanma kararını vermişti.»

M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara, 1945-1970, s. 193.

Bruinnessen'e katılmak gerektiğini düşünüyorum. Türk Ordusu'nda subay olan İhsan Nuri ve arkadaşları, İstanbul'dan aldıkları telgrafı yanlış yorumlayarak ve ayaklanmanın başlama işareti sayarak, Nasturi ayaklanmasını bastırmak üzere giderlerken, Türk Ordusu'ndan ayrılarak isyan bayrağını açıyorlar. Bu, ayaklanmanın işareti olmamak bir yana, Hükümet'e, harekete geçmesi için verilmiş bir işaret yerine geçiyor; Cibranlı Halit Bey ile Yusuf Ziya derhal yakalanıyorlar ve bir daha özgürlüklerine kavuşamadan kurşuna diziliyorlar. Bu durumda liderlik, Şeyh Sait'e geçiyor; Sait, hiç hazırlığı olmadığı bir alanda büyük sorumluluklar yüklenmek zorunda kalıyor.

İhsan Nuri ve arkadaşlarının hareketinden sonra Halit ve Yusuf Ziya, sonradan serbest bırakılan Hacı Musa'nın yakalanmasına karşın Şeyh'in tutuklanmamasını ilginç buluyorum; Şeyh'e Askeri Mahkeme'ye gelmesi için celp çıkarılıyor ve ancak Şeyh, yaşlı ve yorgun olduğunu, bu nedenle gelemeyeceğini bildirince, çağrılmaktan vazgeçiliyor. Bunu, Hükümet'in Şeyh'in başlatacağı bir ayaklanmadan fazlaca çekinmediği biçiminde anlıyorum. Ankara Hükümeti'nin, Şeyh'in yapacağı hataların yardımıyla, bir envanter çıkarmak istediğini sanıyorum; nitekim, Şeyh Sait, içlerinde Cibran Aşireti'ne düşman olanların da bulunduğu bir çok aşirete mektupla ayaklanma davetiyesi gönderiyor. Bunların anında Hükümet tarafından öğrenildiğini düşünmek durumundayım; İsmet Paşa'nın, anılarında, «Şeyh Sait'in uzun zamandan beri kuşku ve hazırlıkta bulunduğu anlaşılmıştır» demesi de böyle bir düşünmeyi güçlendiriyor[55]. Sait, mahkemede, savunmasını, hazırlıksız, ansızın ayaklanmaya karar verdikleri savına dayandırıyor.

Burada bir parantez açarak, bu parantezin içine, «Resmi» tarihin yazımını koymak gerektiğini düşünüyorum. Tüm ideolojiler türünden resmi tarihin de tümüyle yanlış olmadığı, bir kapının yerleştirildiği çerçeve örneği mutlaka bir kaç doğru ve sağlam menteşenin olması gerektiği yolundaki düşüncemi tekrarlıyorum. Genelkurmay'ın hazırladığı «Ayaklanmalar» tarihinden aktarmalar yapmak is-

tiyorum[56]. Bu aktarmaların, bazı tezlerin formülasyonunu kolaylaştıracağını ümit ediyorum.

«Musul meselesi dolayısı ile 1924 de meydana gelen Nasturi ayaklanmasının tedibinde harekata memur edilen bazı birliklerden bir kaç subay, harekatın başında kandırdıkları bir kısım erlerle birliklerinden firar etmişler, erlerin birkaç gün içinde çoğunlukla tekrar birliklerine dönmeleri üzerine, firari subaylar muvakkat sınırın güneyine geçerek İngilizlere katılmışlardı. Bunların memleket içinde bazı kimselerle muhabere ettikleri ve ilişki kurdukları anlaşılmış olduğu için Hıyaneti Vataniye ve Harbiye sanıkları için Bitlis'te teşkil edilmiş bulunan Harp Divanı'na verilmişler ve haklarında sorgulamaya başlanmıştı.»

«Bitlis, Muş ve hatta Erzurum dolaylarında halkı kışkırttıkları anlaşılan Kürt Bağımsızlık Komitesi'ne dahil eski milletvekili Yusuf Ziya, Musa, Halit, Kerim ve diğer bazı elebaşılar hakkında soruşturma yapılmasına lüzum görülmüştü. Bunlardan Hesnalı Halit, Kerim ve bazıları Harp Divanı'nın çağrısına gitmeyerek firar etmişlerdi. Takip sonucu Kerim ve Halit, sevkleri sırasında adamları tarafından jandarmanın elinden alınarak kaçırılmışlardı. Diğer sanıkların mahkemeleri yapılırken Şeyh Sait'in de tanıklığına lüzum görülmüştü. Sait bu çağrıdan kuşkulanmış ve komite sırlarının meydana çıktığı korkusuna düşmüştü. Bu sebeple yaşlı ve hasta olduğunu ileri sürerek ifadesinin istinabe yolu ile alınmasını istemişti.»

«Olanlardan fazlasıyla kuşkulanan Şeyh Sait, bir yandan oğlu Ali Rıza'yı Halep üzerinden İstanbul'a göndererek durumu saltanatçılarla, Seyit Abdülkadir'e bildiriyor, diğer yandan da Bitlis'te ve Genç'teki adamları aracılığı ile Harp Divanı'nın kendisi hakkında tutuklama kararı verip vermediğini öğrenmeye çalışıyordu. Yusuf Ziya ve arkadaşlarının tutuklanması, Şeyh Sait'in de tutuklanma tehlikesiyle karşılaşmış olması, Halep ve İstanbul'daki karşı ihtilal şeflerini de korkutmuş ve ayaklanmaya hemen başlamak kararına sevk etmiş oldu. Sait, oğlunun İstanbul'dan hareketi üzerine Hınıs'ta duramamış ve Ali Rıza'yı Şavşar'da karşılamıştı. Baba-oğul yeni talimatı gözden geçir-

dikten sonra hemen Güney'e inerek burada bir ay kadar Çapakçur, Ergani ve Genç dolaylarında dolaşıp halkı kandırmaya çalışmış ve 13 Şubat 1925 de Piran'a gelmişlerdi.»

«Şeyh Sait Piran'da kardeşi Abdurrahim'in evinde konuk bulunduğu 13 Şubat 1925 Günü, yanındaki adamlarından ikisinin firari mahkum olduğu ve hükümetçe takip edilmekte bulunduğunun anlaşılması üzerine bunların teslimini isteyen hükümet jandarmaları reddedilmiş ve hükümetin emrine karşı mukavemet ve silahla mukabelede bulunulmuştu. Bu direnmede iki jandarma yaralanmış, diğer erler ve subay esir edilmişti. Böylelikle ayaklanmanın ilk silahı Piran'da patlamış oldu.»

«Sait, İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadesinde, ayaklanma için hiçbir yerden telkin gelmediği, ayaklanmayı kendi düşüncesi, kanısı ve ülküsü olarak tasarladığını, çalışmaları tek başına yaptığını ve Piran'da verdiği vaaz üzerine ülküsünü uygulamaya karar verdiğini açıklamıştı. Şeyh Sait'in bu ifadesi, gerçeklere, ancak, üstünkörü uygun olabilir. Zira, jandarmaların iki hükümlüyü tutuklama isteği gibi basit bir olayı ayaklanmaya sebep göstermek isterken, gerçekte mahkumları teslim almak üzere yanına gelen jandarma teğmeninin, kendisini de tutuklayıp Bitlis Harp Divanı'na sürüklemesinden korkmuş ve isyan etmiş olmalıdır.»

«Ayaklanmanın fevri bir hareketle ani olarak patladığı hakkında Şeyh'in ileri sürdüğü iddia, Genç Valisi İsmail Hakkı'nın mahkemesi sırasında açıklanan gerçeklerle de çürütülmüş oluyordu. İsmail Hakkı'nın İstiklal Mahkemesi'nde yapılan sorgusunda, Çapakçur öğretmenlerinden Mehmet Zeki ile eski Genç milletvekili Hamdi Beyler'in, İçişleri Bakanlığını, ayaklanmadan çok önce ayrı ayrı uyardıkları, Ağnot Bucak Müdürü Tevfik Bey'in, isyan propagandası hakkında valiye rapor verdiği ve nihayet asilerden Fakih Hasan'ın valiyi bizzat uyararak, öğretmenle eski milletvekilinin ihbarlarını ciddiye almasını, namaz kılıp oruç tutmasını ihtar ettiği anlaşılmıştı.»

«Resmi» tarih, sadece bilinen, su yüzüne çıkması önlenemeyen istihbaratı ve ihbarları yazımını alıyor. Burada

sözü edilen, «Kürt Bağımsızlık Komitesi» ve «Komite», Azadi'yi anlatıyor; Genç Valisi, kendisine gelen ihbarları önemsemediği için, daha sonra, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıyor ve önemsiz bir ceza ile dava bitiriliyor. Bütün bunlar, Hükümet'in hazırlıkları yeteri ölçüde bildiğini ortaya çıkarıyor; hem İnönü'nün anılarında ve hem de Genelkurmay tarihinde, Sait'le ilgili olarak, «kuşku» sözcüğüne yer veriliyor. Kuşku içinde yaşadığı varsayılan Sait'in, konuk bulunduğu eve bir jandarma birliği gönderilerek, kalkışmanın, planlanandan önce, başlatılmasının sağlandığı izlenimi verilmek isteniyor. Bütün bunlar ve yaptığım özet, bazı tezleri yazmamı kolaylaştırıyor.

Bir: Bir kalkışmanın, Hükümet tarafından bilinmesi ve içinde ajan ve hainlerin bulunması, tümünün hükümet kontrolu içinde olduğu anlamına gelmiyor. Kalkışmayı, darbeden ayıran, kütle katılımıdır. Sait'in liderliğinde gelişen kalkışma, Hükümet'in tahminini çok aşan bir kütle desteği buluyor; bu istihbarata ve içindeki ajanlara karşın, gelişiyor.

İki: Hem darbeleri ve hem de kalkışmaları, sonucuna bakarak, bir senaryoya bağlamak, düşünsel planda ilkellik ve politik alanda ise güçsüzlük demek oluyor. Her darbe ve kalkışma, başarısızlıkla sonuçlandığı zamanda, büyük bir baskı dönemini getiriyor ve kendisine karşı darbe ya da kalkışma yapılan iktidarın baskı mekanizmalarındaki frenleri patlatıyor. Bu, hep böyledir; bu sonuca bakarak, darbe ve kalkışma denemelerini mahkum etmek, bunları idealist senaryolara bağlamak Türk ve Kürt «sol» düşüncesinin ortak hastalığı olarak görünüyor.

Üç: Kütle desteği bulan kalkışmalar, başarısızlıkla sonuçlanmaları halinde, çok zaman kendilerini tekrarlıyorlar (*). Bu tekrarlamada, ilk denemenin, pek çok eksikliği giderilmeye çalışılıyor.

(*) Bu tezime, yakın Türkiye tarihinden ters yönde iki örnek vermek durumundayım.

Birincisi, 27 Mayıs'ı yapanlar, 1960 öncesinde «Dokuz Subay» Olayı ile bir kez erken patladılar. Daha sonra arınarak bir daha deneyerek sonuca ulaştılar.

Şeyh Sait İsyanı, önce çok büyük bir alana yayılıyor ve daha sonra Diyarbakır önündeki mağlubiyetten sonra bastırılıyor. İdamlar, bir yıl sonraki, İzmir Suikastı Davası nedeniyle olduğu türden iki bölümde realize ediliyor önce bu kalkışma ile hiç bir ilgisi olmayan ve hep İstanbul'da yaşayan Abdülkadir ve arkadaşları idam ediliyor ve bunu Sait ve arkadaşlarının idamı izliyor. Hasretyan'ın çalışmasında, yargılanan ve hüküm alanlara bakılarak, Şeyh Sait'in kalkışmasını, daha önce Türk Ordusu'nda hizmet görmüş subaylar, şeyhler, toprak sahipleri, Osmanlı ve Cumhuriyet parlamentolarının eski üyeleri, tüccar, gazeteci, avukat, veterinerlerden oluşan bir kadronun yönetmiş olduğu saptanıyor.

Buradan Sait'in başarısızlıkla sonuçlanan isyanının tepkilerinin çözümlenmesine geçmem gerekiyor; ancak, Ağrı Dağı İsyanı'nı da, Sait'in isyanının bir devamı olarak gördüğüm için, kısaca değinmek zorunluluğunu duyuyorum. Ağrı Dağı İsyanı, hem Şeyh Sait kalkışmasının bevamı niteliğini gösteriyor ve hem de bazı eksikliklerini gidererek kendisine özgü çizgiler taşıyor.

Ağrı Dağı İsyanı daha gizli bir hazırlık dönemi geçiriyor; 1927 yılı İlkbahan'nda, Lübnan'da bir araya gelen, dört Kürt örgütünün, Kürdistan Teali, Kürdistan Teşkilat, Kürd Milleti ve Kürdistan Bağımsızlık Komitesi'nin, temsilcileri, «Hoybun» adı altında bir üst örgütte birleşmeyi kararlaştırıyorlar (*). Bu birleşme, Ermeniler'in Taşnak Örgütü'nü

İkincisi, genç subayların bu ikili denemesini, Silahlı Kuvvetler üst yönetimi, ikili denemeleriyle karşıladılar. 12 Mart Darbesi'nde istedikleri sonucu alamadılar ve eksikliklerini görüp, arınarak ve billenerek, 12 Eylül Darbesi ile, çok daha «radikal» bir sağ uygulamayı gerçekleştirebildiler.

(*) «Progressivement, durant 1927, la résistance kurde s'organise. Elle se manifeste ainsi à Bihamdoun au Liban: Il s'agit de faire fusionner les quatre organisations pirincipales, Kurdistan Taali, Kurdistan Techkilat, Kurde Millet et le Comité d'independance dans un novel organisme, lá Lique Khoyboun. Le Khoyboun va transformer ainsi la resistance populaire spontanée en un mouvement révolutionnaire organisé.»

General Ihsan Nouri Pasha, La Revolte de L'Agri Dagh, Genève, 1986, s. 44.

hatırlatıyor; «Taşnak» federasyon anlamına geliyor ve bir federatif yapıyı içeriyor.

Fransız Kürdolog Kutschera, Hoybun ile birlikte, Kürtler'in, Latin Amerikalı teorisyenlerden bir kuşak önce gerilla savaşında fokoculuğu, «foyer révolutionare» keşfettiklerini ileri sürüyor[57]. Haybun, «Kürdistan'ın Türkler tarafından işgal edilen dağlarının birisinde, bir depo, eğitim merkezi ve nihai savaş için üs işlevi görecek bir askeri merkezin yaratılmasına» karar veriyor; buna, birleşik Kürt kuvvetlerinin başına bir genel kumandan atanmasını ekliyor. Türk Ordusu'nu, kendisine gelen bir şifreyi yanlış yorumlayarak zamansız bir biçimde terkederek Sait'in hazırlıklarının başarısızlıkla sonuçlanmasında çok önemli bir rol oynayan Yüzbaşı İhsan Nuri, Ağrı Dağı kalkışmasının genel komutanlığına atanıyor.

Ağrı Dağı İsyanı'nın özelliklerinden birisi de, sınırlı ölçüde olsa da, Kürt-Ermeni işbirliğini ortaya çıkarabilmesinde yatıyor. İhsan Nuri Paşa'nın Ağrı Dağı anılarına önsöz yazan Pereş, «la révolte kurde de l'Agri-Dagh s'allia avec ile Dashnak, le Parti Nationaliste Arménien», bu kalkışmada Hoybun-Taşnak silahlı işbirliğinin sağlandığını teyit ediyor[58]. Bu ise hem Sovyetler Birliği yönetimi için yeni sorunlar çıkarıyor ve hem de Sovyet-Türk yakınlaşmasını artırıyor.

Sovyetler Birliği ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin görüşlerinden ayrılamayan Türkiye Komünist Partisi, Kürt sorununa, yalnızca ve yalnızca, tek ülkede Sovyet iktidarının kalıcılığı açısından bakıyor. Sovyet iktidarı kendi güvenlik kuşağına çok önem veriyor ve bunu, o zamanın en güçlü emperyalist ülkesi olan Büyük Britanya'ya yakınlık ve uzaklık açısından değerlendiriyor. Büyük Britanya'nın nüfuz bölgelerinde güçlük çıkaracak hareketlere olumlu ve dış politikada Sovyetler ile dostluk ilişkileri içinde bulunan ülkelerde rejimi sarsan hareketlere ise olumsuz yaklaşıyor; TKP, bu yaklaşımı titizlikle yankılıyor. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Irak'taki Kürt ayaklanmalarını olumlu gözle görürken, kemalist Türkiye'deki Kürt ayaklanmalarının hepsine ters bakıyor ve hepsini «İngiliz parmağı» ile açıklıyor; TKP, bunları, tekrarlıyor.

Yalnız Ağrı Dağı İsyanı'nda, Şeyh Sait kalkışmasında olmayan ve Sovyetler Birliği'ni rahatsız eden bir başka yan bulunuyor; Sovyetler Birliği içindeki Ermeniler'in Kürtler ile işbirliği, Moskova'da büyük kaygılar yaratıyor. Bu işbirliğinin giderek güçlenmesi halinde, Sovyet Ermeniler'inin de Türkiye'ye sorun yaratmaya başlamaları ve bir Kürt-Ermeni ittifakı, o zamanki Sovyet stratejilerine çok ters düşüyor.

İhsan Nuri ve Taşnak Ardeş Mradyan

1927 yılında başlayan Ağrı Dağı İsyanı, ilk başlarında yine başarılı gelişiyor: Hasretyan'ın çalışmasında, 1930 yılı başında hemen hemen tüm Kuzey-Batı vilayetlerinin Kürtler'in eline geçmiş olduğu kaydediliyor[58]. Başta Kutschera, bazı kaynaklar, bu isyanın bastırılmasında Sovyet birliklerinin de rol aldığına dair işaretler bulunduğunu yazıyorlar; ancak kesin bir kanıtlama yapılamıyor. İsyan bastırıldıktan sonra kurulan mahkeme, 1932 yılında, otuz idam kararı ve pek çok hapis hükmü veriyor.

Şimdi, Şeyh Sait İsyanı ile Ağrı İsyanları'nın doğurduklarının çözümlemesine geçiyorum; iki'dir. Kürt İsyanları, bir yanda, reformları ve diğer yanda da türkifikasyon sürecinin yeni alanlarını ortaya çıkarıyor. Kuşkusuz, her ikisinin de tek nedeni değil; ancak önemli siyasal nedenlerinin başında yer alıyorlar. Reformlar, yeni iktidarın tehdit altında olduğu saptamasının ürünüdür; Kürt İsyanları, önemli bir tehdit yükü taşıyor.

Daha Şeyh Sait İsyanı başlar başlamaz ilk alınan önlem, Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır; ayni olarak ve ürünün onda biri hesabıyla alınan bu verginin kaldırılması, öncelikle, toprak sahiplerini ilgilendiriyor. Bu, eninde-sonunda, büyük toprak sahiplerine, aşiret liderlerine, bunlardan isyana katılmayanlara ödül, ve isyana katılanlara ödün olarak gerçekleşiyor; Sait'in ayaklanmasının başında yasalaşması, kalkışmanın basıncını azaltma amacını taşıyor.

Önce büyük bir modernizasyon çabası başlıyor; Kemal, o zamana kadar reddettiği pek çok reformu, bunları diğer çalışmalarımda ele almış bulunuyorum, kabul etmeye başlıyor ve önce tekkelerle, giysileri ele alıyor. Şapka ve giysiler, önce bakanlar kurulu kararıyla, memurlarla, sonra yasalarla değiştiriliyor; tekke ve zaviyelerin kapatılması aynı zamanda gerçekleşiyor. 1924 yılında Anayasa'ya konan, yeni devletin islam dini, 1937 yılında yerini laiklik ilkesine bırakmak üzere, 1928 yılında, Anayasa'dan çıkarılıyor[59]. Kürt İsyanları'ndaki dinci tonu abartan kemalistler, islam ve geçmişle bağlarını koparmak için büyük bir acelecilik gösteriyorlar ve harfleri de latin figürlerine çevirmekte gecikmiyorlar.

Aynı tarihlerde türkifikasyon süreci hızlanıyor; Kürtler, hiç ummadıkları bir zamanda, bu sürecin alanına giriyorlar. Burada, türkifikasyonun diğer alanlarını çözümlenmiş sayarak, Kürtler'in türkifikasyonuna gelmek istiyorum (*); mümkün olan kısalıkta ele almak zorunluluğunu duyuyorum.

Aslında mümkün olan kısalıkta çözümlemek için bir önemli nedenim var; İsmail Beşikci bu alanı ayrıntı ve titizlikle ele almış bulunuyor. Beşikci'nin «Bilim Yöntemi: Türkiye'deki Uygulama» dizisi (**) bu alanda önemli kay-

---

(*) Ünlü Topal Osman, Koçgiri İsyanı'nı bastırırken, isyancı Kürtler'e bir beyanname dağıtıyor; Uğur Mumcu, bunu, benim bulamadığım bir kaynaktan alarak aktarıyor.

«Ey din kardeşlerimiz. Muhterem arkadaşlar, içimizdeki Pontusculari temizledik. Ermeni'leri terki silah ettirdik. Başka büyük düşmanlarımız var. Yunan ordusu da yurdumuza saldırdı. Kardeş kavgasını bırakalım; bir din kardeşi olarak birleşelim. Yunan ordusunu yurdumuzdan atalım.»

U. Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması, op. cit., s. 194

Helenler açısından türkifikasyon, Kurtuluş Savaşı'nın sonundaki mübadele ile de sürüyor. 1960 yıllarında Kıbrıs'ta Kıbrıslı Türk-Helen çatışması başlayınca, 1930 yıllarında çıkartılan ırkçı bir ticaret yasasına dayanarak, Helen tüccarlar, şarküteri işletenler, lokantacılar da Türkiye'den kovuluyorlar.

İkinci Savaş yıllarında çıkartılan Varlık Vergisi, 1942 yılındadır, dış ticaretin ve varolan sanayiin türkifikasyonunda önemli bir araç oluyor; savaş giderlerine katılma gerekçesiyle bunlar üzerine büyük servet vergileri konuluyor. Veremeyenler hem satmak ve hem de çalışma kamplarında yol yapmak yükümlülükleriyle karşılaşıyorlar; pek çok kuruluş, Türkler'in eline geçiyor.

Aynı yıllarda, memurlar arasında da türkifikasyon uygulaması başlıyor ve devlet memuru olan museviler işlerinden atılıyorlar.

(**) Bu dizi içinde benim kütüphanemde şunlar yer alıyor.

İ. Beşikci, Kürtlerin Mecburi İskanı, İstanbul, 1977.

İ. Beşikci, «Türk-Tarih tezi» - «Güneş-dil Teorisi» ve Kürt Sorunu, İstanbul, 1977.

İ. Beşikci, Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu, İstanbul, 1978.

İ. Beşikci, Orgeneral Muğlalı Olayı, İstanbul, 1991.

nak kütüphane işlevini görüyor. Bunların içinde de birincisi «Kürtler'in Mecburi İskanı» başlı başına bir değer taşıyor ve burada, bu çalışmaya dayanarak, bir çözümleme yapmak istiyorum.

İsmail Beşikci'nin Kürtler için çıkartılan Göçürme Yasası'nda bir toprak reformu planı bularak bu yasaya sahip çıkan 1960 yılları «Türk Solu» yazarları ile yapmış olduğu tartışmayı ayrıca önemli buluyorum (*). Yasanın yürürlüğe girdiği sırada, 1934 yılında Profesör Ömer Celal Sarç'ın, «yeni iskan kanunumuzda, Avrupa memleketlerinde yapılan iskanlarda mühim bir rol oynayan memleket dahilindeki topraksız köylüleri topraklandırmak cihetine temas edilmediği görülür» diye yazmasına karşılık, 1960 yılındaki 27 Mayıs Devrimi'nden sonra, bu sırada göçürme aşiret reislerine olmak üzere yeniden uygulamaya konuyor, canlanan Türk solculuğu, anlaşılması zor bir mantık ile ve herhangi bir araştırmaya gerek duymadan, içinde hiç toprak reformuna yer verilmeyen bu yasayı beğenebilmek için yasaya toprak reformu izafe ediyor. Yasayı ayrıca, Mustafa Kemal yönetiminin kararlılığı açısından da övgüye değer buluyor ve övüyorlar.

Kürtleri Göçürtme Yasası, 1932 yılında hazırlanarak Meclis'e sunuluyor; yasalaşması iki yıl sürüyor. Gerekçesinde, «Cihan tarihinde büyük muhaceret sellerini ve akınlarını yapan ırkların başında Türkler ve Turani kavimler olduğu malumdur» deniliyor; yasa, «ırk» sözcüğünü üstünü örtmeden kullanmakla, resmi metinler açısından, büyük bir içtenlik sergiliyor. Göçlerle övünmeyi, yasanın gerekçesinde, kalıntı eserler ve uygarlık tarihinin kanıtladığı üstün medeniyet iddiaları izliyor: «Çiftçiliğin ve demirciliğin babası olan ve kapladığı her mıntıkaya medeniyet götüren Türk'ün eski zamanda ve Orta Çağ'da tezahürleri görünen temsil kudreti asarı bakiye ile, medeniyet tarihi ile, sabittir.» Türkler'in her gittikleri yerlere uygarlık

(*) **Beşikci, Erdoğan Başar imzasıyla yazan Halil Berktay'ın babası, Samim Kocagöz ve Profesör Dr. Taner Timur ile tarfışıyor.**

götürdükleri savı böylece bir yasanın gerekçesine de girmiş bulunuyor.

Yasanın birinci maddesi şöyledir: «Türkiye'de Türk Kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi dahlliye vekilliğine verilmiştir.» Böylece nüfusun, Türk kültürüne bağlılık ilkesine göre, yeniden dağıtılacağı yasa hükmü haline getirilmiş oluyor. Yasanın ikinci maddesi, bu yasa açısından, Türkiye'yi üç mıntıka ya da bölgeye ayırıyor; birinci bölge, «Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerlerdir» diye tanımlanıyor. Beşikci, bu bölge için, «bu bölgeler, genel olarak, uzun asırlardan beri en az M.Ö. 2000 yılından beri Kürtlerin oturduğu bölgelerdir» açıklamasını getiriyor[61]. İkinci bölge, yasada, «Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerlerdir» sözleriyle tarif ediliyor. Beşikci bu tarifi şöyle çözüyor: «Bu mıntıkalar, Türkiye'nin Batı bölgeleridir. Özellikle Akdeniz, Ege, Marmara, Trakya bölgeleridir. Kürtler, en az M.Ö. 2000 yılından beri oturdukları yurtlardan alınarak bu bölgelere sürgüne gönderilmektedir. Buralardaki Türk kültürlü nüfus yoğunluğu içine serpiştirilerek eritilmek istenmektedir.» Üçüncü bölge için yasa şu tanımı getiriyor: «Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskan ve ikamete yasak edilen yerlerdir.» Beşikci, bu bilmeceyi de açıyor ve şu bilgileri veriyor: «Bu bölgeler, Ağrı, Sason, Tunceli, Zeylan (Van), Kars'ın Güneyi, Diyarbakır'ın bazı kesimleri, Bitlis, Bingöl ve Muş'un bazı kesimleridir. Ayrıca Anadolu'nun öteki bölgelerinde de ufak-tefek birkaç yer vardır.» Böylece, bir anlamda, Ermeni Göçürmesi'nden daha kapsamlı bir program ortaya çıkmış oluyor.

Yasanın dördüncü maddesi, birincisi, «Türk kültürüne bağlı olmayanlar», ikincisi, «anarşistler», üçüncüsü, «casuslar», dördüncüsü, «göçebe çingeneler», beşincisi, «memleket dışına çıkarılmış olanlar» olarak tanımladığı beş kategoride insanın, Türkiye'ye göçmen olarak kabulünü yasaklıyor. Yedinci maddesi ise şu hükmü getiriyor: «Türk

ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler.» Dokuzuncu madde «serpiştirme» kuralını açıklıyor: «Türkiye tabiyetinde bulunan gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirmek suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmaya Dahiliye Vekili selahiyetlidir.» Böylece, bir halk kümesini yurdundan etmek için, bunlar hakkında küçük bir «sezgi» yeterli olabiliyor; sezginin kanıt sayıldığı bir hukuk dünyası ortaya çıkıyor. Onuncu madde aşiret reislerini hedef alıyor ve şunları yasalaştırıyor: «Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, icra vekilleri heyeti kararı ile dahiliye vekili selahiyetlidir.» Böylece, hukukun hiç bir temel ilkesini tanımayan, dört başı bayındır bir Göçürme Sistemi oluşturulmuş olduğu ortaya çıkıyor.

İttihat ve Terakki tarafından Ermeniler göçürüldükten ve bir büyük bölümü bu işlem sırasında yok edildikten sonra, sıra Kürtler'e kürtlüklerini unutturmaya geliyor. Bu, Kürtleri yaşadıkları topraklardan alarak başka yerlerde yaşamaya zorlayarak, Türkler arasına serpiştirerek gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Tek başına, istenen sonucu vereceğini sanmıyorum; bu işlemle aynı zamanda çok yoğun bir Türklük propagandasının yapılmasını rastlantı sayamıyorum. Bu propaganda üç yandan gelişiyor; «Türk Tarih Tezi» ile bütün ırklar Türklüğü bağlamak isteniyor. «Güneş Dil Teorisi» ile bütün diller, Türkçe'ye götürülüyor; kökünü ve dilini unutmak isteyenler için, rahatlatıcı vaazlar bulunmuş oluyor. Aynı tarihte, Cumhuriyet'in **Onuncu** yılında, Mus-

tafa Kemal «Ne Mutlu Türküm Diyene» sloganını ortaya atıyor; bu, türkifikasyon sürecine girenler için ayrıca rahatlatıcı ve övünç verici bir iklim yaratmaya katkıda bulunuyor.

İdeoloji, birikmiş şiddet'tir. Hiç bir endoktrinasyonun, hiç bir ideolojik transformasyonun, sadece vaazlar ile gerçekleştirilemeyeceği, Türk deneyimi ile, bir kez daha ortaya çıkmış oluyor; yoğun Türklük savları, yoğun bir şiddetle beraber gidiyor. Dersim İsyanı ve sonundaki idamlar, bu dönemin sonlarına doğru, yoğun şiddetin unutulmaması gerektiğinin işaretleri oluyorlar; bundan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın alevleri duyulmaya başlanıyor.

Şiddetin bu kadar yoğun ve ayrımsız denebilecek dozajda uygulanmasının iki temel sonucu görünüyor; birincisi, Türkiye'de yaşayan insanlar, giderek küçülüyorlar. 1930 yıllarında, son derece dar ufuklu, itiraz etmesini bilmeyen, giderek daha çok edilgen, küçük bürokratik işlerini yapabilmek için beceri biriktiren, küçük işlerini yaptığı zaman çok büyük coşkular alabilen bir insan türü yaratılıyor. Bu dönemde, toplumun bürokratlar tarafından yönetilmesinden daha çok, yönetilenlerin bürokratlaşmasını görüyorum. Kemalizm, bürokrat kılıklı insanlar çıkarıyor.

İkincisi, özellikle Kürtler'de türkifikasyon çok büyük başarılar sağlıyor; Kürtler'in çoğu, başta aydınları ve aşiret ileri gelenleri olmak üzere seçkinlerinin tümünde, kendisini Türk sayma eğilimi kök salıyor. Türkler'in Kürtler'i Türk saymalarından çok daha önemli olarak Kürtler'in, başta seçkinleri olmak üzere, çok büyük bir kesimi kendisini Türk olarak görüyor.

Bunlardan birincisi, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmin, başta Sovyetler Birliği olmak üzere müttefikler tarafından yenilmesi, çok partili düzene geçiş, sendikalar kuruluşu, gizli komünist faaliyetlerin açığa çıkmaları sırasında değişmeye başlıyor. Bu değişme 1950 yıllarının ikinci yarısından sonra hızlanıyor. İkincisi ise Türkiye İşçi Partisi, TİP, tarafından düzenlenen Doğu Mitingleri ile büyük engelle karşılaşıyor; 1970 yıllarında kurulan «Doğu» kültür ve devrim dernekleri, bir adım daha atılmasını sağlıyorlar.

rakat, Kürdistan İşçi Partisi'nin, PKK, şiddet yolunu seçerek gerilla eylemlerini başlatması, Türkiye'de Kürt uyanışında, bir sıçramaya neden oluyor.

SAİT'İN İSYANI VE REFORM TAKVİMİ (*)

13 Şubat	*1925*	*Piran'da Şeyh Sait İsyanı'nın başlaması*
14 Şubat		*Ardahan Mebusu Halit Paşa'nın ölümü*
17 Şubat		*Aşar'ın kaldırılmasının yasalaşması*
25 Şubat		*Dini politikaya alet etmenin Hiyanet-i Vataniye Yasası kapsamına alınması*
3 Mart		*İsmet Paşa'nın başbakan olması ve yeni hükümetini kurması*
4 Mart		*Takrir-i Sükun Yasası'nın kabulü*
Mart		*Birisi Ankara'da ve diğeri isyan bölgesinde iki İstiklal Mahkemesi kurulması*
6 Mart		*Bakanlar Kurulu'nun İstanbul'da yayınlanan altı gazeteyi kapatması*
9 Mart		*Bakanlar Kurulu'nun dört gazete daha kapatması*
14 Nisan		*İstiklal Mahkemesi emriyle Terakkiperver Fırkası'nın İstanbul şubelerinin kapatılması*
15 Nisan		*Şeyh Sait ve arkadaşlarının yakalanması*
Nisan		*Tanin Gazetesi'nin kapatılması*

(*) *Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, Ankara, 1983.*

19 Nisan	29 Ekim'in bayram kabul edilmesi
5 Mayıs	Ermeni Manok Manokyan'ın Mustafa Kemal'e suikast hazırladığı gerekçesiyle Ankara'da idam edilmesi
25 Mayıs	Terakkiperver Fırkası şubelerinin kapatılması
3 Haziran	Terakkiperver Fırkası'nın şubelerinin kapatılması hakkında Bakanlar Kurulu kararı
29 Haziran	Şeyh Sait ve arkadaşlarının idam edilmesi
12 Ağustos	N. Hikmet, Ş. Hüsnü, H. Kıvılcımlı'nın mahkum edilmesi
15 Ağustos	Tutuklu gazeteciler, S. İleri, İ. Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü'nün Mustafa Kemal'e, «biz yüksek dehanızın tesis ettiği rejimin tabii ve samimi adamları ve hadimleriyiz» yazısını içeren telgraf çekmeleri
23 Ağustos	Mustafa Kemal'in panama şapkasıyla Kastamonu'ya hareket etmesi
24 Ağustos	Mustafa Kemal'in, Kastamonu Kışlası'nda «bir Türk dünyaya bedeldir» demesi
29 Ağustos	Mustafa Kemal'in, Kastamonu'da, «Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz» demesi
1 Eylül	Ankara'ya dönen Mustafa Kemal'in ellerinde şapka olan devlet büyükleri tarafından karşılanması ve M. Kemal'in bunları şapkasıyla selamlaması

2 Eylül	*Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, din görevlilerinin giysilerinin belirlenmesi, memurların şapka giymesi hakkında Bakanlar Kurulu kararı*
23 Eylül	*Mustafa Kemal'in, «güzel bir serpuş olan şapkadan pek az bir müddette dervişler, mürit ve hocalar da memnun kalacaklardır» demesi*
3 Ekim	*Bursa'da Mustafa Kemal'e, İstanbul'dan gelen Türk lokantacılar tarafından ziyafet verilmesi ve Mustafa Kemal'in bunun üzerine «memleketimizde bu nevi sanatkarlar ihtiyaç ile mütenasip tarz ve miktarda yetiştirilmemiştir» demesi*
11 Ekim	*İzmir'de kaldığı evin önünde fener alayı düzenleyenlere Mustafa Kemal'in «kendimi tebrik ediyorum, çünkü size mensubum» demesi*
15 Ekim	*İzmir Belediyesi'nin «Naim Palas» binasını Mustafa Kemal'e hediye etmesi*
2 Kasım	*Diyanet İşleri Başkanı Rifat Efendi'nin «şapka giymekte dini ve vicdani mahzur yoktur» demesi*
4 Kasım	*Sivas'ta Mehmet Necati ve arkadaşlarının duvarlara şapka aleyhine yazılar yazmaları ve İstiklal Mahkemesi'nde, daha sonra, yargılanarak Mehmet'in idam edilmesi*
22 Kasım	*Kayseri'de şapkaya karşı çıkan Ahmet Hamdi ve arkadaşlarının*

		İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi
24 Kasım		*Erzurum'da Gavur İmam ve Hacı Osman'ın şapka devrimine karşı gösteri düzenlemesi, yakalananlardan on üçünün idam edilmesi*
25 Kasım		*Şapka yasasının Meclis'ten çıkması* *Rize'de şapka devrimine karşı çıkanların yakalanması ve daha sonra sekizinin idam edilmesi*
27 Kasım		*Kayseri'de şapka devrimine karşı gösteriler olması ve yakalananlardan, bir kısmının idam edilmesi*
8 Aralık		*Kültür Bakanlığı'nın «Türk Birliğini parçalamaya çalışan cereyanlar hakkında» bildirisi*
9 Aralık		*Yerli kumaştan elbise giyilmesi hakkında yasanın kabulü*
4 Şubat	*1926*	*«Frenk Mukallitliği ve Şapka» kitabının yazarı Müftü Ali Rıza Efendi'nin idam edilmesi*
17 Şubat		*Türk Medeni Kanunu'nun kabulü*
1 Mart		*Türk Ceza Kanunu'nun kabulü*
8 Mart		*Ankara'da İş Bankası'nın Mustafa Kemal şerefine çay vermesi*
29 Mayıs		*Türk Ticaret Kanunu'nun kabulü*
31 Mayıs		*Ermeni komitacılar tarafından öldürülenlerin ailelerine emlak ve arazi verilmesi için yasa çıkarılması*
7 Hazîran		*Hayvan ıslahı hakkındaki kanunun çıkarılması*
15 Haziran		*Mustafa Kemal'e suikast düzen-*

	lemekten Ziya Hurşit'in İzmir'de tutuklanması
6 Temmuz	*Mustafa Kemal'in Çeşme'de İstiklal Mahkemesi üyeleriyle görüşmesi*
14 Temmuz	*Ziya Hurşit ve arkadaşlarının idam edilmesi*
27 Ağustos	*Eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, Nail, Hilmi'nin Ankara'da idam edilmeleri*
31 Ağustos	*Eski Ankara Valisi Abdülkadir'in Ankara'da idam edilmesi*
3 Ekim	*Mustafa Kemal'in Sarayburnu'nda heykelinin açılışı*
22 Ekim	*Ünlü İtalyan heykeltraşı Kanonika'nın İstanbul'a gelişi*
29 Ekim	*Konya'da Gazi heykelinin açılışı*

Üç Genç ve Üç Yaşlı Doğum

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin kapsam tarihinde, bu topraklarda doğan altı parti var; daha çok olmakla birlikte ben altısını önemli buluyorum. Bunlar, sırasıyla, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Kürdistan İşçi Partisi'dir. Önemleri etkilerinden ve kendilerine özgü bir yol açabilmelerinden geliyor.

Bunları iki ayrı grupta toplama imkanı olduğunu düşünüyorum. Birinci grupta şunlar yer alıyor: Cumhuriyet Halk Partisi, CHP, Demokrat Parti, DP ve Türkiye İşçi Partisi, TİP. İkinci grupta, İttihat ve Terakki, İT, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi, THKP, ve Kürdistan İşçi Partisi, PKK, var.

İkinci grupta topladıklarımın ortak özellikleri şöyle görünüyor: Çok genç bir kuşak, üniversite öğrencileri tarafından kuruldukları anlaşılıyor. İttihat ve Terakki, dört As-

keri Tıbbiye öğrencisinin kafasından ve kararından çıkıyor. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi, Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin öğrencileri tarafından kuruluyor; kurucusu kabul edilen öğrencilerin sayı yine çok az olarak belirleniyor. Üçüncüsünün kuruluşunda da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ayrı bir yeri olduğu anlaşılıyor; çoğunluğu Kürt, üniversite öğrencileri tarafından oluşturuluyor.

Birinci grubun kurucuları ise son derece yaşlıdır: Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurucuları arasında generalliğin ileri kademelerini elde etmiş asker kişiler önde bir yer tutuyor. Demokrat Parti'nin kurucu genel başkanı Celal Bayar, böyle bir yola çıktığında altmış yaşını çoktan geride bırakmış bulunuyor. Türkiye İşçi Partisi'nin gerçekten ilk genel başkanı Mehmet Ali Aybar da, böyle bir rolü kabul ettiğinde, elli yaşını geçmiş görünüyor.

İkinci grubun kurucularının yaşlarını yirmi beşin altında, birinci grubun kurucularını elli yaşın üstünde saymak yanıltıcı olmayacaktır; bir grup ayrımı için yeterli bir netlik ortaya çıkmış oluyor. İkinci gruba giren partilerin formel bir kuruluşundan söz etmek zordur; İttihat ve Terakki, bir program ve tüzüğe kavuşmakla birlikte, sonuna kadar, kendisini «parti» değil «cemiyet» sayıyor. THKP'nin ne zaman kurulduğu çok tartışmalıdır; bir programından söz etmek de aynı çerçevede tartışmalı görünüyor. PKK ise kendini duyurduktan ve eylemlerini ilerlettikten sonra «parti» haline geliyor (*). Bunları «parti» yapan, öncelikle, programları ya da iddialarından daha çok, işin başında, bir «taraf» olmaları ve bir «yön» belirleyebilmeleri oluyor.

Birinci grup, uzlaşmayı, yazılı olmayan temel yasalarından birisi haline getiriyor; her üçü de mücadele ettikleri uzlaşma yollarını aramaktan geri kalmıyorlar. CHP,

(*) Rusca bir kaynak, Türkiye'de, 1965 yılında KIP ve 1978 yılında da PKK'nın kurulduğunu kaydediyor.

«V 1965 g. v Turtsii bıla sozdana Demokratiçeskaya Partiya Kurdistana, a v 1978 g.- Raboçaya Partiya Kurdistana.»

A.M. Menşeşaşvili, Kurdı, Moskva, 1984, s. 116.

emperyalizmle, DP, CHP ile, TİP, burjuvaziyle uzlaşma kapılarını hiç bir zaman kapatmıyor.

İkinci grup, şiddet kullanmayı politik yöntem olarak seçiyor. İttihat ve Terakki'nin politikada en önemli yöntemi, şiddettir; THKP, bu yolu yeniden açma denemesi yapıyor. PKK; şiddet kullanmayı spontane olmaktan çıkararak sistemleştirmeyi ve örgütlemeyi ilke sayıyor.

Birinci grubun kadroları devşirmedir; bu aslında, yaşlı kuşaklar tarafından kurulmasının da bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Ancak zorunlu bir sonuç olmadığını belirtmek durumundayım; ayrıca sadece yaşlı kuşaklardan değil, kendisine zıt karyerlerden de devşirebiliyor. İkinci grup, kadroların, kendi eylemliliği içinden çıkarıyor.

Birinci grup açık alandadır.

İkinci grup için gizlilik temel oluyor.

İT, modern Türkiye'nin temellerini atıyor. CHP, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları içinden, tek ulusluluğu amaç edinen dar ufuklu modern Türkiye'yi çıkarıp yaşatabiliyor. Üçüncüsü, hem bu yapıyı bir kütle sınavından geçiriyor ve hem de kütleleri, politize ediyor. Dördüncüsü, bu kurulu yapıyı, hem ihmal edildiğini sandığı kuruluş ilkelerine yeniden kavuşturmayı ve hem de sosyalize etmeyi amaçlıyor; kütleleri, sosyalizmin ufkuna açıyor. Beşincisi, politikaya, şiddet ve hızı yeniden sokarak, bir sosyalize edilmiş demokrasi peşinde koşuyor; çok kısa kalan soluğu, ömründen daha uzun etkiler doğuruyor. Altıncısı, kurulu yapıdaki türkifikasyon ilkesini hedef alıyor ve beşincisinin şiddet eğilimini, dördüncüsünün sosyalizasyon programını geliştirerek, insan kafasındaki sınırları zorluyor.

Bütün bunlar, son derece kısa ve yeni bir bölümü, düzenden düzene geçişi işleyecek olan çözümlemeye kapı açıyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul, 1957, s. 1
2 Philip Hendrick Stoddard, The Ottoman Governmen and the Arabs 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa, Princeton University, basılmamış doktora tezi, 963, s. 77
3 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Cilt I, Ankara, 1955, s. 81
4 Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, Katülamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1972, s. 123.
5 İki Devrin Perde Arkası, op. cit., s. 102
6 Samih Nafiz Tansu, İttihat ve Terakki'nin İçinde Dönenler, Galip Vardar Anlatıyor, İstanbul, 1960, s. 274-275
7 A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa, op. cit., s. 12
8 İki Devrin Perde Arkası, op. cit., s. 174
9 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt III, İttihat ve Terakki, İstanbul, 1989, s. 252
10 A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa, op. cit., Appendix
11 Mustafa Müftüoğlu, Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler, Meşrutiyet Devri, İstanbul, 1977, s. 39
12 Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler, İstanbul, 1933, s. 64
13 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 1053
14 General Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, II. Kısım, İstanbul, 1960, s. 219
15 Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 67
16 Kandemir, İzmir Suikastının İç Yüzü, İstanbul, 1955, s. 113
17 Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 2, s. 53-54
18 Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, İzmir, 1988
19 General Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, op. cit., s. 100
20 Kandemir, Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler, İstanbul, 1955, s. 16
21 Kazım Karabekir Anlatıyor, İstanbul, 1990, s. 82

22 Kandemir, Siyasi Cinayetler, op. cit., s. 22
23 İlhami Soysal, 150'likler, İstanbul, 1985, s. 59-65
24 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, op. cit., s. 987
25 Kandemir, Siyasi Cinayetler, op. cit., s. 64
26 General Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, op. cit., s. 139
27 Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, op. cit., s. 55
28 General Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, op. cit., s. 213
29 Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, op. cit., s. 441
30 ibid., s. 245
31 Azmi Nihat Erman, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, 1971, s. 90
32 Claude Cahen, Pre-Ottoman Turkey, N.Y., 1968, s. 327
33 Şeref Han, Şerefname, İstanbul, 1597-1975, s. 435
34 Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler, op. cit., s. 269
35 B.A. Bor'yan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR, Çast' I, Moskva, 1928, s. 194
36 Stephen Duguid, The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia, Middle Eastern Studies, Vol. 9, May 1973, s. 144
37 Prof. Dr. Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara, 1987, s. 68
38 Aptullah Öcalan, Kürt Tarihi Ders Notları, Suriye, 1989, çoğaltma, adını ben koydum, s. 31
39 Bayram Kodaman, Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Tarih Dergisi, Sayı 32, Mart 1979, s. 443
40 M.A. Gasratyan, editör, Kurdskoe Dvijenie v Novoe i Noveyşee Vremya, Moskva, 1987, s. 35
41 Louise Nalbandian, The Armenian Revolutionary Movement, University of California Press, 1963, s. 161
42 Alan Mocrehead, Gallipoli, N.Y., 1965, s. 82
43 M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros 1891-1917, Moskva, 1972, s. 307
44 R.G. Hovannisian, Armenia on the Road to Independence 1918, University of California Press, 1969, s. 49
45 M. Larcher, La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 396
46 The Military Mission to Armenia (Harbord) to the Secretary State. Foreign Relations, 1919, Vol. II, Wash., 1984, .s 846
47 Şerefname, op. cit., s. 200
48 Mehmet Emin Zeki, Kürdistan Tarihi, İstanbul, 1931-1977, s. 5
49 Prof. Dr. Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri, op. cit., s. 15
50 V. Minorsiky, Encyclopedia Islamique, Leyden, 1927; s. 1207

51 Djalile Djalil, Kurdı Osmanskoy Imperii v Pervoy Polovine XIX Veka, Moskva, 1973, s. 149
52 Robert Olson, Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925, The University of Texas Press, 1989, s. 5
53 Chris Kutshera, Lo Mouvement National Kurde, Paris, 1979, s. 17
54 M.M. Van Bruinessen, Agha, Sheikh and State, Utrecht, 1978, s. 392
55 İsmet İnönü, Hatıralar, İkinci Kitap, Ankara, 1987, s. 201
56 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938, Ankara, 1972, s. 82-89
57 Chris Kutschera, Le Mouvement National Kurde, op. cit., s. 91
58 General Ihsan Nouri Pasha, La evlote de L'Agrı Dagh. Genève, 1986, s. 47
59 Prof. Dr. Suna Kili - Prof. Dr. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayını, 1986, s. 111
60 İsmail Beşikci, Kürtlerin Mecburi İskanı, İstanbul, 1977, s. 155
61 ibid., s. 133

Üçüncü Bölüm İçin Ek

BİR İÇ SAVAŞ ÖRGÜTLENMESİ OLARAK İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ (*)

Yakın zaman Türkiye tarihinde üç uzun iç savaş dönemi saptamak mümkün görünüyor. Birincisinin sonuç tarihi kesindir; 1826 yılında Vaka-i Hayriye olarak adlandırılan yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığı tarihi, aynı zamanda, 1806 yılından beri devam eden bir iç savaşın sonu olarak görmek gerekiyor. 1986 yılının ise, bir başka ve uzun iç savaş döneminin sonu olduğu ileri sürülebilir; bu tarih, hükmedenlerin hükümlerinin kesintisiz olduğu bilincine eriştikleri bir zaman noktasıdır. Bu üçüncü iç savaş döneminin başlangıcını 1966 yılı olarak almak uygundur.

Bu iki iç savaş dönemi arasında kalan bir ikinci iç savaş peryodu var; tamamlanma tarihini 1923 yerine 1926 yılı olarak saptamanın inandırıcı gerekçeleri bulunabiliyor. 1926 yılı İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemeleri hükümlerinin infaz edildiği bir tarih noktasıdır. 1926 yılı İstiklal Mahkemeleri infazları ile İttihat ve Terakki örgütünün ayakta kalan ve hüküm dinlemedikleri varsayılan militan, fedai ve teorisyenlerinin yaşamlarına son veriliyor. Bu son, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin bir örgüt olarak da sonu-

(*) Kasım 1989 tarihinde bir ansiklopedi için yazdığım maddenin gözden geçirilen biçimidir. İç savaş tarihlerinde küçük değişiklikleri düşünmeme karşın burada ilk formülasyonu saklı tutuyorum.

dur. Başlangıcını ya da gerçek doğumunu, pek çok gözlemci ve araştırıcı 1906 yılı olarak gösteriyor: 1906-1926 arasını yakın zaman Türkiyesi'nin en verimli iç savaşlarından birisi olarak ele almak ve historiografideki peryodizasyon sorununu buna göre düzeltmenin doğru olacağını düşünüyorum.

1889 yılında Askeri Tıbbıye Mektebi'nde dört, bazı kaynaklara göre beş, öğrenci tarafından kuruluyor (*). Cumhuriyet Halk Fırkası, Demokrat Parti ve Türkiye İşçi Partisi'ne benzemeyerek, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Partiya Karkeran Kürdistan türünden gençler ve yüksek öğrenim kurumu öğrencileri tarafından kurulmuş hareketler kümesine giriyor. İlk üçünün kurucu kadroları son derece yaşlı görünüyorlar. İttihat ve Terakki, çeşitli isim ve yönetim değişikliklerinden sonra 1918 yılı Kasım Ayı'nda kendisini feshediyor.

Ancak etkinliği sürüyor ve belki de en etkin olduğu dönem başlıyor: Anadolu Direnişi'nin İttihatçı kadrolar tarafından başlatıldığından ve örgütlendiğinden hiç kuşku duymuyorum. Kemalizm'in aşkın düşünürü Doğan Avcıoğlu'nun «Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günlerde İdare ve Ordu, İttihatçı memur ve komutanlardan pek fazla temiz-

(*) İbrahim Temo, İshak Sükuti ile anlaştıktan sonrasını şöyle yazıyor: «Mehmet Reşid'e işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi açtık. Bu sıra, o zaman çok sofu olan Abdullah Cevdet ikindi namazını kılmak için mektebin camiinden çıkıp yanımıza geldikte, 'alınız bir de dördüncü' dedim.»

«Dört el birbirlerine kavuştu. Bu ilk ahdi misak 1305 senesi bir Mayıs gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur.»

Doktor İbrahim Temo, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve İnkılabı Milliye Dair Hatıratım, Romanya, 1939, s. 18.

«1889 Mayısı'nın 21 nci günü Ohrili Dr. İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali Beyler tarafından kurulmuştur.»

Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1959, s. 155.

lenebilmiş değildir» sözleri, bunun kanıtlarından birisini getiriyor[1]. Avcıoğlu, Kurtuluş Hareketi'nin bilimsel niteliğini araştırırken de şunları ekliyor: «Genç İttihatçı subay ve memurlar, uzun yıllardır burjuva demokratik devrimin mücadelesi içindedirler.» Kurtuluş Savaşı, İttihatçı örgütlerce örgütleniyor.

Kurtuluş Savaşı'nın başında, dışardan görülen yalnızca İttihatçılıktır. İçerde ve dışarda, İttihatçı düşmanlığı ile Bolşevizm karşıtlığı bir ve aynı kabul ediliyor. 11 Mart 1919 tarihli New York Times Gazetesi'nde çıkan haber bunu açıklıkla ortaya koyuyor: «Türk milliyetçiliğinin tamamen ortadan kalkmakta olduğu şu günlerde şurada burada dağınık halde bulunan İttihat ve Terakki komitacılarının tek umudu Bolşevizmin ülkeye yayılmasıdır»[2]. Kurtuluş Savaşı'nda Türk ulusculuğunu İttihat ve Terakki temsil ediyor ve götürüyor.

Türk Kurtuluş Savaşı Batı'ya yönelik çarpık ve tekhalklı yazılmıştır. Bunun düzeltilmesi gerekiyor. Bu çarpıklık İttihat ve Terakki tarihinin yazımını da etkisi altına alıyor; ya tümüyle reddediliyor ve reddedilmediği yerlerde de İttihat ve Terakki tarihi de Batı'ya doğru çarpık ve tekuluslu anlatılıyor.

Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen yöneticilerinden ve İttihat ve Terakki'nin aktif üyesi, dindar-uluscu General Kazım Karabekir bunu çok doğru ve acı bir biçimde dile getiriyor: «İzmir işgalinde oradaki bazı ümera ve zabitlerimizin mukavemet etmemeleri ve hiç olmazsa çekilmemeleri tarihi bir lekedir. Ne asker ne de halk, değil mukavemet, bir tevekkül ile teslim oluyorlar»[3]. Gerçek bu yöndeyken kemalist historiagrafi, Batı'ya doğru çarpık tarihi süsleyebilmek için Batı'da direniş ve kahraman yaratmaya özen gösteriyorlar. İlk kurşun olarak gösterilen Hasan Tahsin'dir. İttihat ve Terakki karşıtı olmasının yanında, Anadolu direnişine karşı ve işgalcilerle uzlaşmayı savunan Hukuk-u Beşer Gazetesi'nin başyazarıdır.[4]. Halbuki Anadolu Direnişi'nde ilk kurşun, 19 Aralık 1918 tarihinde, Dörtyol'da atılıyor.

Kurtuluş Savaşı'nda direnişi başlatanların ve ilk kur-

şunları sıkanların İttihatçı ve özellikle İttihat ve Terakki'nin panislamist-pantürkist gizli ihtilal örgütü Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri olduğundan kuşku duymuyorum. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nın iç düzenlemesi sırasında ilk destek ve güvenlik, İttihatçı Kazım Karabekir'in yönetimindeki Erzurum Kolordusu'nun gelirken, Batı'da da Teşkilat-ı Mahsusa içinden yetişmiş Çerkes Ethem liderliğindeki gerilla birlikleri etkili oldular.

Profesör Tarık Zafer Tunaya'nın Çerkes Ethem'i, Kurtuluş Savaşı'na silahla muhalefet edenler arasında göstermesi hem bir talihsizliktir ve hem de Profesör Tunaya'nın yerüstüne çıkardığı ve sağladığı çok değerli bilgi ve bulgulara karşın, kemalist tarih çerçevesinin dışına çıkamamasının işaretidir.[5] Çerkes Ethem ile Kemal Paşa kuvvetleri arasındaki provokasyonla başlayan ayrılık, İttihat ve Terakki içinde bir iç çarpışma olarak ele alınmalıdır; 1926 yılına kadar devam eden sürecin başı oluyor ve kaba çizgileriyle Fransız Devrimi'ndeki Jakoben-Jironden çatışmasını hatırlatıyor. İttihat ve Terakki, 1906 yılından başlayan asıl çıkışında bir Türkiye «jakobenizmi» nitelendirmesini hak edebilecek bir çizgi ve renklilik gösteriyor. Kurtuluş Savaşı ise hızla, radikalizmini yitirmiş, yaşlanmış İttihatçılarla, bir devrimci yükseliş dalgasının etkisiyle İttihat ve Terakki'ye üye olmakla birlikte hiç bir zaman «ittihatçılaşamayan», Kemal Bey, İsmet Bey türünden gayri memnunlar ve Fevzi Paşa türünden direniş karşıtlarının yönetimine geçiyor.

İttihatçılar, sığ ve etlektik, aynı zamanda gelişen gerçekliğe uyumlu, teorik programların şiddetli uygulayıcılarıdırlar, programları sınırlıdır. Ancak eylemlerine sınır tanımıyorlar. Kurtuluş Savaşı'nın direnişin yönetimini eline alan önder kadroları ise eylemlilikte sınırı ve mücadele edilen kuvvetlerle uzlaşmayı ilke sayıyorlar. İkisi arasında bir iç çatışma kaçınılmaz oluyor.

Kurtuluş Savaşı tarihine, 1920 Sonbaharı ile 1926 Yaz ayları arasındaki zamana, bir başka açıdan, İttihat ve Terakki'nin iki kanadının iç savaşı ve sonunda kemalist fraksiyonun galip gelmesinin açılımı olarak da bakmak müm-

kündür. Kemal Paşa ve çevresi, her gelişmeyi, İttihatçı militanları ve fedaileri, kazanma veya ezme politikasının bir parçası olarak kullanmıştır. Şeyh Sait İsyanı sonucunda, hep otonomcu olmuş İttihat ve Terakki içinde yükselmiş. Ayan üyeliğine seçilmiş, Şeyh Abdülkadir'in de idam edilmesini, bir hukuk yanlışlığı'olarak ele almanın yerine güçlü bir İttihatçı isimden kurtulmak saymak gerekiyor.

Bir ulusun ya da bir partinin oluşumunda, nesnel koşulların yanında, iki öznel gerek bulunuyor: Şiddet ve şehit. Şiddet ve şehit, ulusların veya partilerin formasyonunda zaman zaman nesnel koşullardaki eksiklikleri kapatma işlevini de üstleniyor; şiddet uygulamayan, kendisine şiddet uygulanmayan ve şehidi bulunmayan ulus ve partinin istisna olduklarını sanıyorum.

Sultan Hamit'in, daha sonra adı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çevrilen bu örgütün kuruluşunu önceden haber aldığını gösteren işaretler var. Önce ciddiye almıyor ve daha sonra ortadan kaldırmaya çalışıyor. İttihat ve Terakki'nin biçimlenmesinde Hamid, ya da hamidizm, en etkin dinamiklerden birisi oluyor; Sultan Hamid'e, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin alter ego'su demenin çok yerinde olduğunu düşünüyorum.

İttihat ve Terakki, Sultan Hamid'in politikasının, ideolojisinin, baskı ve rüşvetlerinin çevrelediği çok dar bir kanalda yüzerek hayatta kalmaya çalışıyor; bu ince kanalda yüzerek katılaşıyor. Belki de hamidizm, İttihatçılara, programatik ve ideolojik açıdan hiç bir kanal bırakmadığı için, İttihatçılık, Jakoben, disiplinli ve şiddete tutkun ilk büyük siyasal örgütlenmeye dönüşüyor.

Sultan, İttihat ve Terakki'nin önemini hissettikten sonra iki ünlü politikayı, havuç ve sopa politikasını, büyük bir ustalık ve soğukkanlılıkla uyguluyor (*). Muhaliflerine rüşvet vermede hiç bir egemenin Hamit'in rahatlığı ve cömertliğine ulaşabildiğini düşünemiyorum. Bunlar, emekle-

(*) Ramsour, 1889 tarihinde kurulan gizli örgütü, Hamit'in, 1892 yılında haber almış olduğunu kaydediyor.
E.E. Ramsour, Jön Türkler ve 1908 İhtilali, İstanbul, 1972, s. 36.

mekte olan bu örgütün yıkımında cezalandırmalardan daha etkili çıkıyor.

İttihatçı kahramanlardan Resneli Niyazi, anılarında, Mizancı Murat'ın, Hamit'in rüşvetine kanarak mücadeleyi bırakmasının genç militanlar üzerinde ne büyük ve yıkıcı etki yaptığını uzun uzun anlatıyor. İttihat ve Terakki öncesinde bir üniversite öğretim üyesi ve aydın olarak büyük ün kazanmış Murat'ın mücadele saflarını bırakması gerçek bir yıkım oluyor; ancak tek değildir. Örgütün ilk kurucu dörtlüden Kürt kökenli ikisi Abdullah Cevdet ile İshak Sükuti de umulmadık bir anda mücadeleden uzaklaşarak (*) Sultan'ın önerdiği diplomatik görevleri kabul ediyorlar.

«Cenevre'deki Jön Türkler'in tam manasıyle bir kongre kurduklarını, toplantılarını gizli yapmış olmalarına rağmen öğrenmiş bulunuyorum. Hafiyelerim bana on yedi isim verdiler»[6]. Bu sözleri, Hamit'in yayınlanmış anılarından aktardım; «Ser Hafiye» Celalettin Paşa denmesine karşın herkesin bildiği ve açıkta dolaşarak diplomatik görevler dağıtan havuçcularının yanında hapisleri ve sürgünleri hiç bir zaman ihmal etmiyor. Hamid'in ajan ve zaptiyeleri, İttihatçı hücrelerini bulup çökertmeyi bir uzmanlık alanı haline getiriyor; çeşitli kaynaklar, «Hüseyin Avni Paşa» ve «Süleyman Paşa» hücrelerinin çökertilmelerine önem veriyorlar. Gizli örgüt hücreler numara ile adlandırılırken bazıları da, daha önceki döneminin ilericilerinin adlarını alıyor; Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa ile Sultan Aziz'i düşüren darbede önemli rol oynayan Hüseyin Avni Paşa'nın adları İttihatçı hücrelerine geçiyor.

Hücreler çökertilince sürgünler ve işkenceler başlıyor; Sovyet araştırmacılarının su yüzüne çıkardığı Rusya arşivlerindeki bilgilere göre, sadece iki yılda, İstanbul'da 260 subay ve 2560 medrese öğrencisi başkent dışına sürülüyor ve Yıldız Sarayı mahzenlerinde 32 Harbiye öğrencisi iş-

---

(*) «Daha sonra Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti, sırasıyla Viyana ve Roma'daki Osmanlı elçiliklerinde memuriyeti kabul ettiler. Jön Türk hareketi yeniden ezilmişti.»
Edik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İstanbul, 1987, s. 38.

kencede ölüyor'. Bütün bunlar İttihatçıların efsaneleşmesinde önemli rol oynuyorlar. 1897 yılı 27 Ağustos günü Kabataş İskelesi'nden kalkan Şeref Vapuru ile 78 Harbiyeli, Mühendis Mektebi öğrencisi ile doktor ve topçu subayının Trablusgarp'a sürülmesi gerçek bir efsane kabul ediliyor. Vapurun adı daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezinin bulunduğu sokağa, şimdiki Cumhuriyet Gazetesi'nin bulunduğu yer, veriliyor ve zamanla «Şeref» adıyla İttihatçılık özdeş sayılıyor.

Bu kadar değil; bu devrimcilere, siyasal konjöktürün de oyun oynadığı bir dönem yaşanıyor. Cemiyet'in ilk on yılı dolarken, Ermeni Katliamları nedeniyle Avrupa tam bir görüş değiştirerek büyük umut bağladığı ve desteklediği bu gecikmiş Aydınlanmacı Despotu, «Kızıl Sultan» olarak niteleyip aleyhine dönerken, ülke içinde Hamit'in prestijinde büyük sıçrama görülüyor. Yunan Savaşı'nda Türk Orduları'nın kazandığı başarılar ve Alman İmparatoru'nun Türkiye'ye gelerek İslam'ın sahipliğini üstlenmesi, On Dokuzuncu yüz yıl dolarken Sultan Hamit'e büyük güç ve itibar getiriyor. Bu konjöktürde devrimci olmak zorlaşıyor ve Hamit'in havuç ve sopa politikası için çok daha elverişli bir ortam ortaya çıkıyor.

Ülkeden kaçanlarla sürgünden kaçanlar çeşitli Avrupa kentlerine dağılıyorlar. İttihat ve Terakki'nin ikinci ve sonuç alıcı doğuşuna kadar Yirminci yüz yılın başında, İttihatçı mücadele, kongreler toplamak, ayrılmak ve birleşmek ve dergi çıkarmak ekseninde Avrupa'ya kayıyor.

Ülke içinde ise bir efsane doğmaya başlıyor. İttihat ve Terakki'nin kalemde hırçın, eylemde çekingen adamı Hüseyin Cahit Yalçın, doğan efsaneyi, Kemal Paşa'nın ölümünden sonra, şöyle dile getirdi: «İttihat ve Terakki adeta bir nevi tarikat, bir mezhep ve iman halinde yaşadı. İttihat ve Terakki'ye ilk girmiş olanlar ona imanlarını ve ideallerini hiç bir zaman kaybetmediler»[8]. Gerçekten de öyle oldu; 1926 yılından sonra bile, «İttihatçılık», mensuplarında, tekel sahibi bir masonun insanlık değerlerine ya da büyük bir kapitalist olmuş bir samurayın onuruna bağlılığı ölçüsünde kendisini yaşattı ve sürdürdü.

Hiç bir hareket ve bu arada ilerici bir hareket tarihsiz ve tabansız olamaz; İttihat ve Terakki hareketinin öntarihi var. İttihat ve Terakki Hareketi'ni Genç Osmanlılar'ın devamı saymakta hiç bir sakınca görmüyorum. Daha da spesifik olunduğunda İttihat ve Terakki Hareketi, Mithat Paşa Hareketi'nin devamıdır. Bütün hareket, aslında, Mithat Paşa tarafından hazırlanan ve Sultan Hamid'e tahta çıkmanın bir koşulu olarak sunulan ilk Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konma mücadelesidir. İttihatçılık, Hamid'in yürürlükten kaldırdığı ilk Anayasa'yı yeniden yürütme mücadelesinden doğuyor ve sonunda çıkış amacını çok aşıyor.

Bilimde ve politikada devrimler, çıkış amaçlarını aşarak gerçekleşiyorlar. Bir aşkınlığı temsil ettiği için de, özellikle politikada, daha sonra bir restorasyon ve geri çekilme arayışı içine giriyorlar.

Bu açıdan bakıldığında İttihatçılığı Mithat Paşa Hareketi'nin aşılması ve Kemal Paşa Hareketi'ni de İttihatçılığın restorasyonu olarak ele almak gerekiyor.

Burada yakın zaman Türkiye ilerleme tarihinin periyodizasyon sorunlarına girmek istemiyorum; Mithat Paşa Hareketi'ni Tanzimat ile Jön Türk Dönemleri arasında bir geçiş aralığı saymakla yetiniyorum. Mithat Paşa Hareketi'ni de çıkaran Genç Osmanlılar ise Geniş Tanzimat dönemi içine giriyor.

Bir devamlılık var; ancak her devamlılık aynı zamanda ayrılık noktaları ve ögeleri içeriyor. «Genç Osmanlılar» adından «Genç Türkler» ya da Genç Türkiye adına geçiş büyük bir ayrılığı içeriyor. Tanzimat'ın ve Genç Osmanlı Hareketi'nin temel ideolojisi Osmanlılık'tır ve çeşitli «anasırı», bugünkü sözcükle halkları ve ulusları Osmanlılık temelinde birleştirmek, Tanzimat'a ve Genç Osmanlılar'a damgasını vuruyor.

İlginç olabilir; çeşitli isimleri denedikten sonra İttihat ve Terakki adıyla tarihe geçen bu hareket, 1889 yılında, ikisi Kürt, Arapkirli Abdullah Cevdet ile Diyarbakırlı İshak

Sükuti, biri Arnavut kökenli İbrahim Temo ve birisi Çerkes Mehmet Bey tarafından kurulurken de kendisine «İttihad-ı Osmani Cemiyeti» adını almayı uygun buluyor. Ancak burada duramıyor ve Osmanlı Birliği düşüncesini bırakarak, panislamist ve pantürkist bir ideolojiye yöneliyor.

Her ikisinde de devleti korumak esastır. Fakat Tanzimat'ta Osmanlı Devleti'ni Avrupa coğrafyasında korumak temel olarak görünürken, İttihatçılıkta açıkça yazılı olmamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin coğrafyasını, bir tepsi örneği, bir yerden alıp bir başka yere taşıma hülyası görülüyor. İttihatçılık, Osmanlı Devleti'ni, daha doğru bir deyişle ve İttihatçılıkla artık telaffuz edilmeye başlanan biçimiyle, Türk Devleti'ni, kaynak topraklara ve Doğu'ya doğru kaydırma politikası olarak gerçekleşiyor.

İttihad-ı Anasır'ı bırakıp panislamist ve pantürkist bir ideolojiye bürünmek, bu tepsi türünden cüretli coğrafya kaydırma politikasının bir sonucu oluyor. Ancak bu sırada ve bu kaydırma işleminde, pantürkizm ve panislamizm kolaylaştırıcı mekanizmalar olarak görülürken, güçlük olarak, Kürtler ve Ermeniler çıkıyorlar. Dolayısıyla Kürtler ve Ermeniler, hem Hamid'in ve hem de İttihatçılar'ın temel sorunlarından birisi olarak ortaya çıkıyor; Kemal Paşa dönemine devrediliyor.

Tanzimat, üç paşaya dayanıyor; Reşit, Ali ve Fuat Paşalar, yenilikçiliğe üst düzey bürokratları olarak ve tepeden başlıyorlar. Jön Türkler'de de üç paşa ön plana çıkıyor; ancak bunların sonradan geldikleri yerler başlangıçları konusunda yanılgıya yol açmamalıdır. Enver ve Cemal, birer genç yüzbaşı iken yenilik ve siyaset mücadelesine başlıyorlar; Talat ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurduğu zaman, asıl İttihat ve Terakki'nin kuruluşu oluyor, en alt düzeyde bir posta memurudur. Tanzimat'ın yüksek bürokratların hareketi olmasına karşılık, İttihat ve Terakki, genç ve alt rütbede sivil-asker aydının çıkışı olarak başlıyor.

Tanzimat'ın ikinci dönemi, Genç Osmanlılar, büyük bir aydınlanma hareketi olarak ortaya çıkıyorlar ve yine üç isim sayılabiliyor: Kemal Bey, Ziya Paşa ve Şinasi Efendi. Bunlar yakın zamanın ilk üç büyük aydınlanmacısıdır-

lar; kendi ikballerinin ötesinde sınıfsal bir iktidar düşüncesine hep yabancı kalıyorlar.

Tanzimat, bütün dinsel iddialarına karşın, pek çok olanda daha laik davranıyor; gazetelerine «Tasvir-i Efkar» veya «İbret» türünden laik isimler veriyor. İttihatçılar'ın en önemli yayınları, «Osmanlı» bir kenara konulacak olursa, «Şura-ı Ümmet», «Meşveret» ve «İçtihat» türünden tümüyle islamik ve Kuran renkli isimlere sahip oluyor.

İttihatçıların üç büyük yazıcısı ya da püblisisti, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp sayılabilir. Viyanalı bir anne ile «İngiliz» Ali Bey'in oğlu Ahmet Rıza, Sultan'ın baş hafiyesi ve pazarlıkçısı Celalettin Paşa'nın rüşvetlerine direnerek prestijini artırıyor; ancak pozitivizm mektebine bağlı olması ve şiddet kullanımına karşıtlığı ile İttihat ve Terakki'nin kendi formasyonunun oluşumunu geciktiriyor. İslam'ın danışma geleneğinden hareketle «Meşveret» Dergisi'ni çıkarıyor ve parlamenter bir merkezi devlet düşüncesini aşamıyor. Türkiye aydın hareketinde en büyük zigzagları temsil eden Arapkirli Abdullah Cevdet, Osmanlı birliğinden başlayarak daha sonra, Türkiye'de ırkları arındırmak için başka ülkelerden erkek ithal etmeyi bile savunabiliyor. Ünlü ve yine islamik renkli «İçtihat» Dergisi'ni çıkaran Cevdet, Türkiye Devrimci politikasında İngilizci eğilimleri temsil ediyor.

Belki de en büyük katkısı Diyarbakırlı Ziya Bey'i ortaya çıkarmasıdır. Ziya Gökalp İttihat ve Terakki'nin geç kalmış bir teorisyeni oluyor ve Cumhuriyet dönemine Türkçülük yazıcısı ve babası olarak intikal ediyor. Aslında büyük bir ülkücü ve son derece namuslu kişiliğiyle İttihat ve Terakki'nin son kuşakları üzerinde pek çok olumlu etki sahibi oluyor.

Tanzimat ve Genç Osmanlılar, bir eğilim olarak, İngiliz siyasetine yatkın görünüyor ve davranıyorlar. Osmanlılığın selameti için İngiliz politikasını izlemek bir kurtuluş sayılıyor. İttihat ve Terakki'nin başlangıcını da, aynı netlikte olmasa bile, böyle bir kanalda düşünmek mümkündür; Sultan Hamid'in temkinli Almancılığı karşısında, görünüşte Hamid karşıtı güçlü bir hareketin İngilizci olmasını beklemek gerekiyor. Almanlar da böyle düşünüyorlar ve

1908 Devrimi'nden hemen sonra, İlber Ortaylı'nın monoğrafisinden anlaşıldığına göre, «Berlin Kabinesi Genç Türk Hareketi'ni ilk anda İngiliz etkisinde bir olay olarak» değerlendiriyor*. Daha sonra yanıldığını anlıyor; sonunda Alman siyasetini izleyen Hamid'in tahtına mal olan Hareket Ordusu'nun finansmanının Avusturya ve Alman kaynaklarınca yapıldığı ciddiyetle ileri sürülebilir.

İttihat ve Terakki'nin yıllar içinde gelişimi, katılaşması kadar, İngiliz siyasetinden Alman yanlılığına dönüşü olarak da gerçekleşiyor. Ancak İttihat ve Terakki türünden çok büyük ve son çözümlemede hiç bir zaman homojen olmayan bir örgütlenme içinde İngilizci eğilimler de kendilerine bir yer bulmakta güçlük çekmiyorlar. Çok kaba olarak hareketin asker kolunun Alman yanlısı ve aynı dozda olmamakla birlikte sivil yanının ise İngilizci olduğu söylenebilir; Birinci Savaş'ta Almanya'nın da yenilmesiyle İngiliz siyasetini önemseyen Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 yılında astırdığı İttihatçıların Maliye Nazırı Mehmet Cavit, İttihatçı hareket içinde en ünlü İngiliz yanlısı politikacı olarak hatırlanıyor.

Hareket'in gelişimi, İngiliz yanlılığından Alman siyasetine doğru virajlı bir yol alırken, masonik bağlantılarda, Genç Osmanlılar ile Genç Türkler aynı çizgide, ancak zaman içinde hızlanarak, yürüdüler.

İlk kurucular, üniversite öğrencileri, mücadele içinde büyürken, bir bölümü Sultan'la uzlaştı, bir bölümü sürüldü, bir bölümü ezildi ve yok oldu; hareket, 1906 yılı Eylül Ayı'nda Selanik'te - Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olarak - yeniden doğdu (*). Artık kurucular, büyük çoğunluğu asker

---

(*) Pakalın, 1906 yılında «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» olarak kurulan ve daha sonra adı İttihat ve Terakki olarak değiştirilen gizli örgütün kurucularını numara sırasıyla veriyor.

«1 — Bursalı Tahir Bey, 2 — Nasliçli Naki Bey, 3 — Rahmi Bey (İzmir Valisi), 4 — Talat Bey (Paşa), 5 — Mithat Şükrü Bey (Bleda), 6 — Kazım Nazmi Bey (Duru), 7 — Hakkı Baha Bey (Paşa), 8 — Ömer Naci Bey, 9 — İsmail Canbulat Bey, 10 — Edip Servet Bey (Tor).

Mehmet Zeki Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, IV Cilt, Ankara, 1978, s. 339.

olarak yüzbaşı rütbesine veya üçü de sivil olarak genç memurluğa yetişmiş bulunuyorlardı. Ancak hepsi masondu.

«İttihat ve Terakki Cemiyeti her tarafta yoğun bir faaliyete geçerek, üye adedini çoğaltmak için Tahlif Heyetlerini fazlalaştırmak zorunda kaldı»[10]. Tahlif Heyetleri, yeni üyelerinin yemin işlerini üzerlerine alıyor ve o günleri yaşayan bu kaynak şöyle devam ediyor: «Üye kaydında yapılan yemin törenleri de adeta, Mason Localarına girenlerin geçirdikleri merasim gibi heyecanlı oluyordu. Bu and içme töreninin masonlarınkinden farklı yönü, masada Kur'an'dan başka bir de silahın bulunmasıydı.» Yalnızca yemin törenleri nedeniyle değil, yurt içi ve yurt dışı haberleşmede mason locaları ile Cemiyet arasında bir yakınlık bulunuyor. Mason localarının gizlilik ve enternasyonalist ağına bir devrimci gizlilik ve silah ekleniyor.

İttihatçılar ölçüsünde olmasa da Genç Osmanlılar'da da masonik bağlantı güçlü görünüyor; Mithat Paşa Hareketi'nin Aziz'in yerine tahta çıkardığı, ancak akıl dengesinin yerinde olmaması nedeniyle tahttan indirilerek yerine Hamid'in geçirildiği, Sultan Murat'ın çok önde gelen bir mason olduğu biliniyor. Bu dönemde en ihtilalci komitelerden birisini kuran Scalieri de büyük bir masondur. Genç Osmanlı aydınlanmasında önde gelenlerin önemli bir bölümü mason localarının üyeleri durumundalar.

Ancak bu durumu, bugünün masonluk değerlendirmelerine bakarak, ters bir çizgi olarak ele almamak gerekir; mason locaları, İttihat ve Terakki hareketi'ne burjuva rengi vermenin en sağlam dayanaklarından birisidir (*). Masonik hareket, manüfaktür aşaması kapitalizmin bütün ideoloji

---

(*) «Etkinliğini özellikle kapalı kuruluşlar olan ve gizli olarak kapitülasyonların gölgesinde çalışan Mason localarında göstermekteydi.»

«Localar istibdat rejimini yıkmak isteyenlerin planlama ve yüreklenme merkezleri olmuşlardır ve Abdülhamit rejimini ciddi olarak kuşkulandırmışlardır.»

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt III. İttihat ve Terakki, İstanbul, 1989, s. 15.

ve değerlerini taşıyan bir çıkışa sahiptir; çalışmaya, emek değerinin karşılığını almaya, dinsel tutuculuğa ve şovenizme karşı bir ahlakı temsil ediyor. ediyor. Çok uluslu ve çok dinli bir toplumda çeşitli sınıfları ve ulusları bir devlet çatısı altında tutmaya çalışan, daha sonraki yıllarda Nemlizade ve Avundukzade türünden son Osmanlı zengin burjuva aileleri tarafından finanse edilen bir hareketin masonlukla bütünleşmesi normal görünüyor.

Hamid - Kütle - Halklar

Mithat Paşa, bir köprüdür. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin kendi şehitleri ortaya çıkıncaya kadar en büyük şehitidir.

Genç Osmanlılar'da bir hareket olarak iktidar hırsı bulunuyor. İttihat ve Terakki, Türkiye tarihine gelmiş en büyük iktidar hırsını temsil ediyor. Mithat, bu açıdan da ortadadır; gayri müslim Osmanlı burjuvazisinin çıkarlarını ve dünya görüşünü temsil ediyor. Bugünkü Bulgaristan'da yaptıkları yansızlık ele alınabilse, Bulgaristan tarihinin en önde gelen düzenleyicilerinden birisi sayılabilir; iktidarının yetişebildiği yerlerde hıristiyan Osmanlı tebaasının aşağılanması Mithat ile sona eriyor ve her yerde, hıristiyan burjuvazinin de söz sahibi olabileceği bir şartlı iktidar kurmaya özen gösteriyor.

Mithat'ın Murat'la birlikte iktidarı alması, Orta Çağ Saray darbesi renklerinin yanında özellikle öğrenci kütlesini politik olarak kullanmanın da örneklerinden birisi olarak ortaya çıkıyor. Mithat, daha sonra gelecek İttihatçı kadrolara, saray darbesi dışında iktidara yürümenin ipuçlarını da sağlıyor.

Mithat'ta iktidar hırsı yoktur. Genç Osmanlıların aydınlanmacı muhalefet saplantıları ile İttihatçıların iktidar tutkusu arasında orta bir yerdedir. İktidarı alıyor; ancak tutmak için bir çaba göstermiyor ve iktidarla hep alay ediyor Bunu hayatı ile ödüyor. Kendisinden sonra doğacak hareket için şiddet ve şehit kanallarını açıyor.

Buraya kadarı anlaşılır görülüyor; ancak tam bu noktada anlaşılması ilk bakışta zor bir durumla karşılaşılıyor.

Mithat öğrenci gösterileriyle Sultan Aziz'i indirerek yeni bir anayasanın ilanını sağlıyor. Ancak bu amaçla tahta çıkarılan Murat, dengesizliği nedeniyle hallediliyor ve kendisinden anayasayı ve meşruti rejimi ilan edeceği vaadi alınan Hamid tahta çıkartılıyor. Hamid, ilk planda vaadini yerine getirmekle birlikte Türk-Rus Savaşı'nın zorluklarını gerekçe göstererek meşrutiyet rejimini askıya alıyor ve zaman içinde de Mithat'ın boğulmasını sağlıyor. Bu kez üç genç subay, Niyazi, Enver, Eyüp Sabri, birlikleriyle birlikte Makedonya dağlarına çıkarak Sultan Hamid'i tehdit ediyorlar ve tekrar anayasanın yürürlüğe konmasını gerçekleştiriyorlar.

Fakat Sultan'ı halletmiyorlar. Genç Türk İhtilali, yıllardır muhalefet yapar göründüğü ve Mithat Paşa'nın katili olarak bilinen Sultan Hamid'i yerinde tutuyor. Bu, birinci noktadır. İkincisi, Profesör Sina Akşin, 31 Mart Vakası denilen gerici ayaklanmanın İttihat ve Terakki'nin rakipleri tarafından ve Sultan Hamid'i tahttan indirmek amacıyla yapıldığı görüşlerine katılıyor; en azından, Sultan Hamid'in elindeki bütün imkanlarla, 31 Mart gerici asker ayaklanmasını bastırmak için sokak savaşı yaparak İstanbul'a giren gönüllü Hareket Ordusu'na karşı silah kullanılmamasını sağlamaya çalıştığı, kesinlikle biliniyor. Üçüncü nokta, Sultan Hamid'i tahttan indirme kararını, tarihçilerin anlaşılır nedenlerle üstünü örtmeye çalıştıkları ve bir kurucu meclis gibi çalışan, Ayastefanos'ta Nisan 1909 tarihinde toplanan Meclis-i Milli alıyor. Aynı Meclis-i Milli, Şehzade Reşat'ı, gönüllü Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini İstanbul'un ikinci fethi sayarak ve Reşat ismini Mehmet'e çevirdikten sonra, Beşinci Mehmet adıyla sultan seçiyor. Dördüncü nokta şudur: Sultan Hamdi, kendi yatağında ölüyor ve büyük bir cenaze töreniyle gömülüyor. İttihatçı lider Talat Paşa, sakıt Sultan Hamid'in cenazesine katılıyor ve bir görgü tanığının yazdığına göre de, cenaze «Sultan Mahmut türbesinin köşesini dönerken dayanamamış, sağ elini yüzüne kapayarak hıçkıra hıçkıra» ağlıyor[12]. Bütün bunlar İttihatçılarla Sultan Hamid ilişkisinin somutu ile soyutunun birbirinden çok farklı olduğunu ortaya koyuyor.

Soyut ve bilimsel olan şudur: Hamidizm ile İttihatçı program arasında, özünde, bir ayrılık bulunmuyor. Sultan

Hamid, modern bir prens ve despot bir aydınlanmacıdır; Türkiye eğitim sisteminde, ileriye dönük ve önemli başlangıçların çoğunun altında Hamid'in imzası bulunuyor. Merkezi yönetimi pekiştirme yönünde hareket ediyor ve bunun için islamcı ve türkçü ideolojileri içiçe kullanıyor. Devletin ağırlık merkezini Doğu'ya taşıma düşüncesi Hamid'te de var; bunun için Kürtleri, önce dış tehlike saydığı Rusya'ya ve Rusya'nın içerdeki dayanağı saydığı Ermeniler'e karşı kullanmak istiyor. Hamidiye Alayları, bu isteğin sonucudur. Daha sonra Doğu vilayetlerini Ermeniler'den temizlemek ve buna ek olarak, Kürtleri bir yanıyla, şeyhler kanalıyla panislamik programa ve bunun yetmediği zamanlarda da, türkifikasyona tabi tutarak merkezi devlete bağlama stratejisinin temellerini atıyor. Alman yanlısı bir dış politika izliyor; fakat hiç bir politikası ve yanlılığında, İttihat ve Terakki'nin yoğunluğunu tutmuyor.

Birbirine bu kadar yakın iki programın karşıtlığına dayalı bir muhalefet sürdürmek zor görünüyor; İttihatçı hareketin en zor sorunu burada ortaya çıkıyor. İttihatçıların zaman içinde daha disiplinli bir örgüt olmaları ve şiddet kullanmayı eylemliliklerinin temeli haline getirmelerinde bu zorluğun çok önemli bir payı olduğunu düşünüyorum.

İttihatçı hareket, ilk başlarında, elli ya da altmış fedainin eylem programı olarak gelişiyor. Bu nedenle Profesör Tunaya'nın, kağıt üzerindeki İttihat ve Terakki ile gerçekteki İttihat ve Terakki arasındaki ayrılığı dikkati çekmesi son derece yerindedir. Hareket, giderek bütün ülkeye yayılan bir örgütlenmeye kavuşuyor ve bunun yanında, gizli bir vurucu time dayanıyor. Bu vurucu güce daha sonra, artık islam halklarının yaşadıkları topraklarda ihtilaller düzenlemek için kurulan Teşkilât-ı Mahsusa da ekleniyor. Gizli, disiplinli, üyelerinin çoğunun birbirini tanımadığı ve ancak her yerde birbirini hissettiği bir militan kadro, İttihat ve Terakki olarak hareket ediyor.

İttihatçılık, aslında, hamidizmi, daha sonraki daha zor koşullarda daha hızlı olarak uygulama anlamına geliyor. Hızlılık, böyle koşullarda, ancak şiddetle gerçekleştirilebiliyor.

İttihatçılık, eylemde şiddet ve programda sığlık demektir. Sığlıkta ise kütlesellik belirleyici bir yere sahiptir; her yenilik hareketinin başında, kütlesellik daima, tutuculuğu ve radikalizmden uzaklaşmayı da beraberinde getiriyor. Hiç bir kütleselliği olmayan Tanzimat'a göre Jön Türk hareketi, her alanda, daha geri bir bakışı yansıtıyor. İttihatçılık, Tanzimat'tan daha tutucu bir programa sahip olmasının yanında Tanzimat'ı kötülemeyi de politikasının temellerinden birisi haline getiriyor. Nitekim Meşrutiyet Dönemi tarihçisi Abdurrahman Şeref, bu dönemde, «Tanzimatçılara karşı sataşma ve taş atma kapısı açılmış» olmasından yakınıyor[13]. İttihatçılık, Tanzimat'a ve hatta İkinci Tanzimat Dönemi sayılan Genç Osmanlılar'a göre, çok daha «yerel» ya da «milli» renkler taşıyor.

Burada «milli» sözcüğünün açıklamasına gerek duyuyorum. Gerek Sultan Hamid'i ve gerekse İttihatçı politikacıları en çok meşgul eden iki sorun, Ermeniler ve Kürtler oluyor. Sovyet araştırmacıları, İttihatçıların, Makedonya'da miri ve vakıf topraklarını yoksul köylüye ve Doğu'da da Ermeniler'den Kürt feodallerinin gaspettikleri toprakların Ermeni köylülerine geri verilmesini açıkça vaad ettiklerini kaydediyorlar[14]. Ahmet Bedevi Kuran da, anı-tarih kitabında, bazı eylemler açısından gerekli olan silah ve mühimmatı Ermeni devrimci örgütlerinden sağlamak için anlaştıklarını yazıyor. Ermeni milliyetçi örgütü Taşnak, İttihat ve Terakki'nin pek çok kongresine, örgüt adına, temsilci gönderiyor. Aynı örgüt Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi sırasında oluşturulan birleşik cephe içinde de yer alıyor.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir süre için, Kürtlerle kaynaşmış görünüyor ve Ermenileri yanında tutmaya büyük özen gösteriyor. Bu yakınlık sırasında, İttihat ve Terakki'nin, şiddet kullanma ve bazı politikaların oluşturulmasında, Ermeni Hareketi'nden etkilendiği anlaşılıyor.

Kürtlerin konumu ve Ermeni hareketliliği, İttihat ve Terakki'ye hem bazı yöntemleri getiriyor ve hem de, pratiğindeki bazı zigzagları açıklamaya yardımcı oluyor. 1906 yılında yeniden ve kalıcı olarak kurulduğunda, hem Kürt-

ler ve hem de Ermeniler, İttihat ve Terakki'ye büyük umutlar bağlıyorlar; 1908 Devrimi ile bu umutları daha da artıyor. Fakat Devrim'den hemen sonra, Sovyet araştırmacısı Lazarev'e göre, devrimden hiç bir iz kalmıyor. Lazarev, bunu, Jön Türkler'in dayandığı burjuvazinin zayıflığına bağlıyor ve şunları ekliyor: «Ulusal politika alanında İttihatçılar, Abdülhamit'in gerçek mirascıları olduklarını gösterdiler ve ondan, merkezileştirici ve asimilasyoncu eğilimleri devraldılar»[15]: Gerçekten de Kürtler ve özellikle Ermeniler, Hamit karşıtlığı ve Jön Türk yandaşlığıyla, yağmurdan kaçarken doluya yakalandılar. Hamid'te çok arkada olan Türkçülük, İttihat ve Terakki'de ön plana çıkmaya başlıyor; İttihatçılar, ulus sorununda, Hamid çizgisini daha cüretli ve şiddetli biçimde uygulamaya koyuyorlar.

İttihatçılar, Ermenilerle mesafeli bir işbirliği politikası izlerken, Kürtlerle kaynaşma yollarını arıyorlar. Bu da, Hamid'in politik çizgisinin izlerini yansıtıyor; Kürt hareketliliği İttihat ve Terakki bayrağı altında çok büyük canlanma gösteriyor. Doğu'da İttihat ve Terakki'nin kütleselliği, Kürtlerle gerçekleşiyor; Sovyet kaynakları, Muş ve Bitlis'teki İttihat ve Terakki Klüpleri'nin aslında «Kürt Klüpleri» olduklarını ve çok geliştikleri için bir süre sonra kapatıldıklarını kaydediyorlar.

Kürt kökenli kurucular Sükuti ve Cevdet'in hareketten kopmalarına karşılık, daha sonraki Kürt liderleri, Fransız Kürdolog Kutschera'nın yazdıklarına göre, «tüm başkaldırıların sonuçsuz kaldığını anlayarak» İttihat ve Terakki kanalıyla Kürt kütlesine ulaşmayı deniyorlar[16]. Gerçekten de, Jön Türk Devrimi'nden sonra, Kürt örgütlenmeleri ve yayınlarında patlama yaşanıyor.

İttihat ve Terakki'nin halklar cephesinde en büyük sorunu olan Kürt ve Ermeni hareketliliği, Jön Türk hareketindeki pek çok tutarsızlığın da kaynağıdır. Kürtler'le işbirliği yapıyor ve sonra örgütlerini kapatıyor. Ermeniler ile işbirliği yollarını arıyor ve sonra büyük Ermeni Göçürmesi'ni gerçekleştiriyor. Bütün bunlarda ve bunların arkasında, İttihat ve Terakki'nin teorik ve ideolojik sığlığı ve önündeki pratik sorunların büyüklüğü yatıyor.

Sürekli Arınma

Sığ programlı hareketlerde katılaşma, sürekli arınma ile mümkündür. Programın sığlığı, önce çok büyük ve genel katılmalara imkan veriyor. Bir kaynak, Jön Türk Devrimi'nden hemen önce Üçüncü Ordu'da İttihat ve Terakki üyesi olmayan bir subay bulmanın güçlüğüne işaret ediyor. Böylesine yaygın katılım, asker olmayan aydınlar için de geçerlidir; özverili asker-sivil bir kaç aydınla ortaya çıkmak, genel bir burjuva-demokratik programı ortaya koymak, bazı gösterişli eylemlerle birleşince, çok genel bir katılım sağlanıyor. Bu nedenle, dönemin aydınlarının pek çoğu, kısa veya daha uzun bir süre, İttihatçılık yapmadan edemiyor.

Mustafa Suphi, Mustafa Kemal, Mizancı Murat, Prens Sabahattin, Miralay Sadık, Kürt Şerif Paşa; bu ün kazanmış İttihatçı karşıtlarının hepsinin geçmişlerinde bir İttihatçı dönem bulunuyor. Hepsi, ya güçlükleri görünce ya da umdukları yerlere gelemeyince, İttihatçı çizgiden ayrılıyorlar; İttihatçılık bununla daha saf bir hale geliyor. Saf hale gelmesi, ayrılmaları ve arınmayı hızlandırıyor.

Birinci Savaş, İttihatçılığın artık belirginleşen politikasını uygulamada çok önemli bir araç olarak kabul ediliyor; sadece yenilgi getiriyor. İttihatçı liderler, 5 Kasım 1918 tarihinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni feshetme kararı alıyorlar; yerine Teceddüt Fırkası'nı kuruyorlar. Teşkilat-ı Mahsusa için de şeklen kapatma ve fiilen sürdürme ilkesini benimsiyorlar.

Bir tür «ruh» ve bir tür yer altı kanalı oluyor.

Mustafa Kemal, bundan çok ürküyor. İzmir Suikastı Davası'nı gerekçe yaparak, önde gelen ve geri kalan İttihatçıları astırıyor.

Celal Bayar da, İttihatçı Bankası İtibar-i Milli'yi, kemalist banka, İş Bankası'nın içinde eritiyor. Nemlizade, Avundukzade türünden önde gelen İttihatçı zengini-finansörü aileler ya ortadan kalkıyor ya da kemalist ekonomik kurumlara yönetici oluyorlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İÇİN EK'İN NOTLARI

1 Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1974, s. 1203
2 Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974, s. 44
3 Kazım Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 53
4 B. Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 145
5 T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt III., İttihat ve Terakki, İstanbul, 1989, s. 292
6 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul, 1975, s. 82
7 Gamit Z. Aliev, Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturtsiya, Moskva, 1972, s. 59
8 H. Cahit Yalçın, Talat Paşa, İstanbul, 1943, s. 10-11
9 İlber Ortaylı, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Ankara, 1981, s. 11
10 Tahsin Uzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1979, s. 90
11 Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 87
12 Samih Nafiz Kansu, İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul, 1959, s. 175
13 Abdurrahman Şeref, Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1978, s. 93
14 M.A. Gasratyan, editör, Kurdskoe Dvişenie v Novoe i Noveyşee Vremya, Moskva, 1987, s. 57
Gamit A. Aliev, Turtsia.., op. cit., s. 159
15 M.S. Lazarev, Kurdskiy Vopros, 1891-1917, Moskva, 1972, s. 144
16 Chris Kutschera, Le Mouvement National Kurde, Paris, 1979, s. 18

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜZENDEN DÜZENE GEÇİŞ

Teori, öncelikle bir bilgi türüdür. Ancak bilgi'dir.

Teori, hep eski dönemlerin bilgisine dayalı bir kurgu'dur.

Toplumsal «doğa» için bunun kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Teori, bir bölümü gözlem olan bilgilere dayanılarak kuruluyor. Hepsinin tarihli olması kaçınılmaz görünüyor.

Bütün bunları yazarken, Marx'ın basit meta üretimi şemasını gözönünde bulunduruyorum. Mükemmel bir soyutlama ve mükemmel bir üretim düzeni şemasıdır; ancak gerçekten kapitalizmin çocukluk, belki de bebeklik dönemini yansıtıyor. Artizanal, zanaatçıların etkin üreticiler oldukları bir düzen için, basit meta üretimi şemasından daha bilimsel, daha özlü ne olabilir; metaların saydamlaştıkları bir tarih aşamasına işaret ediyor. Hem feodalitenin bağrındaki elleri usta üreticiler ve hem de kapitalizmin eşiğindeki manüfaktürlerden çıkıyor. Kundura ile orak ya da iskemle ile kürek değiştirilirken, hem değiştiren, hem de bilimsel «burjuva» iktisatçılar, derinin, tahtanın, demirin ötesini görebiliyorlar; değiştirilenin eşit ölçüde işgücü olduğunu anlıyorlar.

Bir parantez açıyorum: Bu dönemde sanatçı da, zanaatçı da «artizan» olarak biliniyor. Aslında henüz birbirinden ayrılmıyor; birinde bütün hünerler görülüyor. Belki de bütün artizanların piri Leonarda da Vinci'dir; fizikçi, mimar, ressam, ve her meslekte usta bir adam'dır. Da Vinci

belki de pir, fakat, buradaki tartışma açısından Mikel Angelo'nun öyküsü son derece öğretici olmalıdır; yarattığına, ya da iktisatçının fazla sirküle ettiği sözcükle, ürettiğine, hayranlıkla çekicini fırlattığı hep söyleniyor ve biliniyor. Mikel Angelo'da çarpıcı bir biçimde anlatılan bu davranış, az veya çok bütün artizanlarda var.

Bunu tersinden de çözümleyebiliyorum; üreticinin kendisine güveni, bir anlamda hayranlığı, Mikel Angelo'nunki eninde-sonunda kendisine hayranlıktır, üretmekten ve üretebildiğinin güzelliğini görebilmekten kaynaklanıyor. Bu, iyi bir ayakkabıcıda, iyi bir marangozda, iyi bir mobilyacıda var; ancak, örnek olsun, büyük bir ilaç fabrikasında bütün dikkatiyle, önünden geçen konveyor üzerindeki ilaç kutularına fiyat etiketi yapıştıran işçide olmuyor. Neden olsun; tam tersine, kendi halinde, hiçlik duygusuna kapılmasını kaçınılmaz görüyorum.

Kendi halinde üreticinin, emekçinin ve giderek işçinin kendine güveni, basit meta düzeninde ortaya çıkıyor. Zaman içinde, kendi halinde işçinin, kendine güvenini yitirme süreci başlıyor. Kendi halinde işçinin güven eksikliğini tamamlamasının yolu, artık, üretimi sürdürmek değil, sık sık ve kütlesel olarak üretimi kesmesinde yatıyor.

«Güven» bu çalışmanın, gizli tema'larından birisidir. Parantezi burada kapatıyorum.

Yönteme çok önem veriyorum; Marx'ı yönteme indirgememekle birlikte yöntemini yeni yorumlara kavuşturmaya çalışıyorum. Teknolojik yeniliklerin bütün çalışma duvarlarını zorladığı bir dönemde yaşıyor ve yazıyor; geçmiş tarihli bilgiye dayanarak kurduğu yapıyı, yaşadığı günlerin uç hareketlilikleriyle, bunlara uç eylemler diyorum, düzeltmeye, değiştirmeye ve geliştirmeye özen gösteriyor. Basit meta düzeninde teknolojik yeniliklerin taarruzu söz konusu değil; hep kendisini tekrarlayan, içine binlerce yılın sığdırıldığı bir anda kendisini sonsuz olarak tekrarlayan bir üretim süreci kuruluyor. Bu, toplumsal doğa'daki uç eylemlerle, teknolojik yenilikler ve diğer toplumsal aktivitelerle, yeniden ele alınıyor.

Bunu, kaçınılmaz ve son derece sağlıklı bir yaklaşım

olarak görüyorum; «ileri» teori uç eylemlerle düzeltilmek durumundadır. Çünkü en «ileri» teori de, eninde-sonunda. tarih açısından geri bilgilere dayanıyor. Böylece teori ile pratik arasındaki ilişki, «ileri» teori ile uç eylem ilişkisine dönüşmüş oluyor.

Sadece bu kadar değil; her zaman tarihli bilgiye dayanılarak kurulan teori'nin uç eylemle düzeltilmesinin, her zaman, ileriye dönük bir sonuç vereceğini sanmıyorum. Uç eylem, bazan bir duvar olarak algılanabilir; duvarı aşamamak, duvarı bir teoriye dayanak yapmak ya da «teorileştirmek» teorik düzlemde kısırlaşma sürecinin başlaması anlamına geliyor. Bu teoriden kopmak demektir; teorik düzlemde, kısırlaşma ile yok olma birbirinin aynı oluyorlar.

Avrupa'da sosyalist devrimin şanssızlığı, genç sosyalist düzenin önüne çıkmış bir duvar oldu; Lenin hayattayken de, bu duvarın bir «teori» olarak kabul edilmesi konusunda tereddütler yaşandığı biliniyor. Duvarı, buradaki uç eylemi, teori saymak, iki düzenin birlikte yaşamasını kabul etmek anlamına da geliyor; bu ikinci aşama oluyor Buradan, birlikte yaşayacağı teorileştirilen eski düzene yetişmek türünden üçüncü teorik aşamaya geçiliyor; yetişmek, her zaman benzemeyi de içinde barındırıyor. Benzemek, yok olmak'tır.

Bu nedenle, her zaman tarihli bilgi ve gözleme dayalı teoriyi düzeltmek için sadece uç eylemlilik ile yetinilmemesi gerektiği sonucuna yaklaşıyorum; görebildiğim bir diğer düzeltme imkanı ütopya'dan çıkıyor. Ütopya'nın ise üzerinde yükseldiği iki dayanağı var. Bunların birincisi insanın iyi'ye yatkın ve ikincisi de insanın hep yaratıcı olduğu inançlarıdır.

Teorinin sınırı, tarihli bilgi ve gözleme dayanmasından geliyor; ütopya, geçmişten gelen sorunları, insan aklının sınırlarını kaldırarak yine insan aklıyla çözme denemesidir. Geleceğe ve özgürlüğe açılan bir yanı var; akla dayanmasına karşılık, bilimsel olduğu kesinlikle söylenmemelidir. Bilimselliğin tutarlılık ve gerçekçilik sınamaları, ütopyalarda bulunmuyor.

Bu çığırı açan ve sözcüğü de ortaya atan Thomas

More'dur; Sekizinci Henry dönemi bir aydın-yönetici olarak ortaya çıkıyor. Çıkış tarihinin iki özelliği var; büyük keşiflerin hemen arkasından geliyor. İkincisi bütün kurumların çözülmeye başladığı, Henry'nin bağlı olduğu Roma Kilisesi'ne başkaldırdığı bir zamanda, Thomas More, ilk Ütopya'yı yazıyor. Her ikisinden de bir anlam çıkarıyorum: Hem büyük coğrafi keşifler ve hem de çözülüş, insan ufkunun genişlemesi ve hayal gücünün artmasıdır.

Böyle bir ölçüt, üç büyük ütopyacının, Owen, Saint Simon ve Fourier'nin zamanında da geçerlidir; bunlar da, büyük teknolojik buluşların uygulandığı bir tarih aralığında ütopyalarını kuruyorlar (*). Büyük teknolojik buluşlar, insan aklının sınırlarını eritiyor.

Ancak ister büyük coğrafi keşifler ve isterse büyük teknolojik yenilikler olsun, her ikisi de insan oğluna, bir büyük mesaj getiriyor; «insan güçlüdür» mesajı, kaçınılmaz olarak insanlığı sarıyor. Güçlülük güvenli olmak demektir; güvenli olmak, birbirini izleyen eylem birikimi ile güç toplamak anlamına geliyor.

Buradan, insanlığın, eylemlerle beslenen güven duygusu olmadığı takdirde ütopyanın doğamayacağı sonucuna doğru uzanmış oluyorum; güvenin, kollektif ve toplumsallığı ile ilgili görüşlerimi de tekrarlıyorum. Bir başka coğrafyada bir insanlık başarısı, bu başarının ezmediği bütün insan toplulukları için bir güven kaynağıdır; güven, bir ezen durumu yoksa, bir topraktan diğerine bir yanar dağdan dökülen lav türünden, akıyor.

Güvenlilik duygusu, eylemlilik hali için enaz koşuldur; bu olmadan herhangi bir hareket başlamıyor. Fakat eylemlilik, sonuç sağladığı ölçüde, güven duygusunu artırıyor. Ütopyayı, bu çözümleme çerçevesinde, güven duygusunun en yüksek aşaması olarak kabul ediyorum.

Çözümlemenin bu aşamasında, ayrıntılandırma gereği

(*) Bilim-kurgu'yu, dejenere edilmiş bir ütopya türü sayabilirim. Atomun parçalanmasından sonra, ancak tekelli düzende yayılıyor. Tekelli düzen, yaşayan canlılar için bir güven kanseridir; bu nedenle bilim-kurgu ürünlerinde hayal gücü olmakla birlikte insanın yükselişi yer almıyor.

duyulmadan, söylenecek olan şudur: Ütopya da, yüksek ve özel bir eylemlilik durumunun ürünü sayılıyor. Buradan, tarihli bilgiye dayalı teori'nin düzeltilerek geliştirilmesinin tek yolunun uç eylem olduğu sonucuna bir kez daha ulaşılmış oluyor. Uç eylemlilik, teoriyi geliştirme şansını vermekle birlikte, daha önce değinmiş bulunuyorum, aynı zamanda teori'nin kısırlaşmasına da yol açabiliyor; bu ise, teorisizleşme anlamına geliyor.

Bir çözüm getirebildiğim iddiasında değilim; fetiş, ilkelin, ideoloji kütlenin, teori, düzeni düzenlemek isteyenin rehberidir (*). Düzeni değiştirmek ya da düzenlemek, insanlığın vazgeçemeyeceği, bir insanlık hali olmalıdır; bu açıdan bakıldığında teorisizleştirilmiş bir insanlığı algılayamıyorum.

«Düzen» kavramı, insanlığın büyük teorik sistemlerinden birisi oluyor; bu kavram, üretim biçimi kavramını da içine alıyor. Mümkün olan hassaslıkla ayrıntılandırılmış ve çizilmiş bir düzen'e, bir üretim biçimi gözüyle bakılabilir; bir toplam'dır. Bir öğeler ve kurumlar toplamı olarak algılanması gerekiyor; bazıları, daha önceki biçim'de, bazıları ise sonrakinde olabiliyor.

Bu öğe veya kurumlardan hangisi stratejik ya da belirleyicidir; böyle bir sorunun şimdiye kadar verilmiş bir cevabını bilmiyorum. Sine qua non, olmazsa olmaz, kabul edilenler bulunuyor; kapitalist düzen için metalaşma böyledir. Ancak bu kadarı ilk bakışta büyük bir açıklık olarak görünmekle birlikte, bir adım daha atıldığında açıklığı koruyabilmek için ek koşullar gerekebiliyor. Ürünün metalaşması, üretimin her yanına yayılmış olmamak koşuluyla feodal düzende de görülüyor; uluslararası ticaret, baharat ve ipek yolları, bunlar üzerine savaşlar, böyle bir dönemin tarihleridirler. Feodalitede olmadığı kabul edilebilen işgücünün metalaşmasıdır; ancak bu da tekelli düzende gö-

(*) **Pratisyen politikacı değil, «büyük» politikacı, güç yüklü ok'ların çarpışmasını ve bu çarpışmadan çıkan yönü görebilen, bu yönü önemli ölçüde ve iradi olarak etkileyebilen insan oluyor. Pratiği zorlayarak teorik kapıları açan «deha» olarak da görebiliyorum.**

rülüyor. Öyle görünüyor, ne kadar stratejik sayılırsa sayılsın, bir tek eleman ya da kuruma dayalı bir düzen tanımı ortaya çıkmıyor.

Tekelli düzen ile ilgili sorunları daha sonra ele almak durumundayım; şimdi, bütün bu eksikliğine karşın, düzen ve üretim biçimi kurgularının son derece gerekli ve işe yarar olduğunu belirtmek istiyorum. Marx'ın kapitalizmi bir tür eter olarak anlatmaya çalışmasını da son derece yerinde buluyorum; her eleman ve kurumun içine sızmış, bir bölümünün rengini kokusunu ve giderek biçimini değiştirebilen bir eter ile düzen ve üretim biçimini anlatmanın hem doğru ve hem de pek çok yaratıcı olduğunu düşünüyorum.

Düzen, her yere sinmiş olandır.

Düzen kavramı, düzenle sorunu olanın, tek sözcükle insanın, anahtar kavramlarından birisi oluyor.

Müthiş bir imkandır; burada yine Marx'ın sermayedarı, kişilik kazanmış sermaye olarak nitelendirmesini, hem düzenin son derece parlak bir anlatımı ve hem de düzen kavramının fonksiyonelizminin önemli bir kanıtını görüyorum. Çünkü düzen kavramının en çok işe yaradığı yerlerden birisi insanın kişiliğinin değiçeceğine kapı açmasıdır. Düzen, kişilik tipolojilerinin yaratıcısı ve damgacısıdır.

Tolstoy'un Anna Karanina romanında Kont Karerin, belki de bütün roman türünün ortaya çıkarabildiği en başarılı tiplemelerden birisidir; bürokratik, despotik ve acımasız bir düzeni bu düzenin yüksek yöneticilerinden birisi olan Karerin'den daha iyi anlatmanın mümkün olabileceğini düşünemiyorum. Bu düzen hakkında en küçük bir bilgi olmasa bile Kont Karerin'i «okuyarak» bu düzeni okumak ve tanımak imkan dahiline giriyor. Düzen kavramı tiplere kapı açıyor ve tipler, düzenin anahtarları oluyorlar.

Teori, aydınlık yaşamı sağlıyor.

Teorisiz yaşam, karanlıkta çırpınmak oluyor.

Buradan tekelli düzenin bir ayrı düzen olup olmadığı tartışmasına gelmek istiyorum; Lenin, emperyalizmi kapitallzmin en yüksek aşaması olarak niteliyor. Emperyalizm ile tekelcilik, yine Lenin'e göre, bir madalyonun iki yüzüne benziyorlar; böylece, Lenin'in, tekelli düzeni, kapita-

lizmin en yüksek aşaması kabul ettiği, bir başka yoldan da, kanıtlanmış oluyor. Böyle bir çözümleme ve teori'ye ise giderek artan ölçüde kuşku ile yaklaşıyorum.

Clausewitz, «politikaya şahıslaşmış devletin zekası olarak» bakıyor (*). Devlet yönlü güçler toplamı ya da cebri'dir; politika, güçler dinamiği ise, Lenin'e, bir politik zeka ya da zekanın çok hızlı biçimi olarak anladığım deha sözcüğünü kullanacak olursam, bir politika dehası gözüyle bakmak gerekiyor. Lenin, teori söz konusu olduğunda Marx'ın kurgusuna ortodoksca bağlı, ancak, iktidarı almanın gereklerinin zorladığı zamanlarda da buna dahiyane kapılar açan bir büyük politikacıdır; öyle anlıyorum. Lenin ile başlayarak bütün Rusya marksizminin tekelcilik olgusunu yeteri ölçüde incelememiş olduğunu ve inceledikleri zamanlarda da teorinin önünü tıkayıcı çözümlemeler ortaya attıklarını söyleyebiliyorum.

Emperyalizm, tekelli düzenin kendi coğrafyası dışındaki uygulamasının adı ve kurumları ise, faşizm de kendi içindeki uygulamalarının toplamıdır; bu düşüncenin ikinci bölümünü, daha sonradan ortadan kaldırmak üzere, geçici olarak ortaya atıyorum. Buna, şu nedenle ihtiyacım var; tekelli düzeni anlamamak, faşizmi anlamamak oluyor. Tekelli düzen anlaşılınca, faşizm kavramına gerek kalmıyor.

Faşizm, nasyonal kapitalizmin, tekelsiz varolma denemesidir.

Tekellere karşı bir retorik ile ortaya çıkan faşizmin bütün kurumları, daha sonra, tekelli düzen tarafından içeriliyor.

Faşizm alanında, Komintern içinde tek doğru söz Clara Zetkin'e ait görünüyor; faşizmi, Avrupa'da sosyalizmin kurulamayışının karşılığında ödenmesi gereken ceza olarak niteliyor. Faşizm konusunda, Komintern içinde, en yanlış sav, Dimitrov'a ait bulunuyor; faşizmi, kapitalizmin ekonomik krizinden çıkan bir «nöbet» olarak algılıyor. Bu, öncelikle, kapitalizmi aklamak ve kapitalizmin, «nöbet» ge-

(*) *Carl von Clausewitz. Savaş Üzerine, İstanbul, 1975, s. 65.*

çirmediği zamanlarda hiç bir zaman baskıcı ve insanlık dışı olmayacağına inanmak ve ikincisi, kapitalizmden tekelli düzene alınan yolu görememek anlamına geliyor; ancak hem Komintern'e ve hem de Rusya marksizmine mal oluyor.

Burjuva düzenin başında bir şiddet var; Jakoben Terörü, eninde-sonunda, burjuva düzeni yerleştirmek içindir. Ancak bu düzen yerleştiği hiç bir yerde, bundan sonra ve sürekli olarak aynı terörü tekrarlamıyor. Faşizmi, bu düzenin ikinci terörü olarak görüyorum; bu terörden sonra insanlar küçülüyorlar. Birincisinde yükselen insanlık ikincisinde cüceleşiyor; faşizm, insanlığın yükselişinin yeni bir aşaması olan sosyalizmin yolunu kesmekle kalmıyor, aynı zamanda, sosyalist olmayan dünyanın insanlarını ufalıyor. Daha sonra bunu bir içsel mekanizma haline getiriyor. Büyük şiddeti atomize ediyor ve düzeninin bütün kurum ve elemanlarına, bir eter türünden, sokuyor ve sindiriyor.

İşletmeler büyüdükçe insanlar küçülüyor.

Tekelli düzende sonsuz kavramı ortadan kalkıyor.

Zaman ve mekan son derece dar ve kesikli bir nitelik kazanıyor.

Son derece bürokratik, insanlığın tüm değerlerinden soyutlanmış, fırsatçı, çok sınırlı maddi kazanımlardan büyük hazlar çıkarabilen, edilgen, beyni medüzleşen bir yaratık çıkarıyor. Bu yaratık insan'dan hızla uzaklaşıyor.

Şiddetin kütlesini artıran, atomize eden ve küçük dozajlarda sürekli bir şekilde enjekte eden bir sistem var; çelişkileri ortadan kaldırmıyor. Ancak çelişkileri algılayan akıl üzerinde çalışıyor; tekelli düzende insan aklının ayırma, kurma ve tutarlılığı sınama özellikleri, yavaş yavaş, siliniyor. Bu, aklın ortadan kalkması anlamına geliyor. Uzmanlarda, uzmanlaşmış aklı koruyarak kütleleri akılsızlaşmış aklı koruyarak kütleleri akılsızlaştırma, tekelli düzenin temel çizgisi olarak ortaya çıkıyor.

Bu düzen ideolojik mücadeleyi en çok ön plana çıkaran ve bir araç olarak en çok kullanandır; ideolojik aracın böyle kullanımı, şiddetin büyük dozajlarda sunulması ihtiyacını azaltıyor. Aynı zamanda geçişleri köşeli yapma im-

kanını yaratıyor; tekelli düzende bir programdan diğerine geçiş hızlı, kesikli ve köşeli olabiliyor.

Tekelli düzen, toplum yaşamında eğimli çizgileri ortadan kaldırıyor.

Köşeli dönüşler, kesikli ve boşluklu biçem, bir yaşam biçimi haline geliyor.

Bu durum, düzenin, oligopolistik yapısının kaçınılmaz sonuçlarından birisidir; az sayıların yönetimi, mutlaka şiddeti ve şiddet ile ikame edilerek ideolojinin kullanılmasını gerektiriyor. Ancak ideolojik aracın kullanılmasındaki başarılar, programlar arasındaki eğimli geçişler yerine köşeli ve hatta boşluklu aktarımları yapılabilir hale getiriyor ve ayrıca bunların çeşitli risklerini de azaltıyor.

Çözümlemelerden bir sonuç çıkarıyorum: Tekelli düzeni, insanı sürekli olarak çirkinleştiren bir estetik ameliyatlar zinciri olarak algılıyorum.

Bunun büyük bir acımasızlık, büyük bir insansızlaştırma operasyonu olmasının yanında son derece cüretli bir yöneliş olduğundan da kuşku duymuyorum; tekelli düzen, Ekim Devrimi'nden sonra «refah devleti» ya da Keynesian programlar çerçevesinde, ekonomik ve toplumsal alana getirdiği bütün kurumları hızla atmanın yanında, insanını bir Orta Çağ sürüsü haline getirmekten de korkmamaya başlıyor. Bunda, sosyalizmin önce bir tehdit olmaktan çıkması ve daha sonra da tehdit olamadığı için yıkılmasının büyük etkisi var. Sosyalizmin ortadan kalkmaya başlaması, tekelli düzene, insanı yükseltmek yerine sürekli küçültmek ve hızlı ve köşeli bir biçimde bir programın tipolojisinden diğerine geçirmeyi denemek cesaretini veriyor.

Balzac ya da Tolstoy, düzenin tipolojilerini çizerek yüceldiler.

Artık hızla değişen tipolojilerden düzen ya da daha çok alt-düzen veya programların değiştiğini görmek mümkün oluyor.

Hızla düzen değiştirme, kapitalistleşme sürecine geç giren toplumların temel özelliklerinden birisi haline geliyor; bu ülkeler için ya durağan olmak ve bunun da imkansızlığı nedeniyle gerilemek ya da hızla akarak dönemeç-

leri çabuk geçmek alternatiflerinden birisi zorunluluktur. Bu zorunluluk için üç neden öne sürülebiliyor; birincisi artık çok küçük ölçekten başlayarak büyük bir ekonomik birim durumuna gelme çığırı kapanmış durumdadır. Kapitalist süreçte olmak, daha önce kapitalistleşmiş ve hatta tekelci düzene girmiş ekonomilerin işletme ölçeğini veya belli bir maliyet ödeyerek bunun sınırlı ölçüde daha küçüğünü kurmak demektir; üstelik bunu çok çeşitli sektörlerde aynı zamanda yapma mecburiyeti var. İkincisi, sosyalizmin, 1930'lu yıllarda hızla sanayileşmesi ve arkasından sputnik ve uzay araştırmalarıyla dünyayı sarsması, bütün kapitalist ekonomiler için, görmezlikten gelemeyecekleri bir yarışma tahriki olmuştur; sosyalizmin gözalıcı başarıları, kütlelerin ufuklarını genişletiyor. Üçüncüsü, artık dünya ekonomisinin içdayanırlığı ve birbirini etkileme imkanları çok daha artmış bulunuyor; bu da hızı artırıcı bir etki yapıyor.

Türkiye ortadadır; yirminci yüz yılın başında embriyonik ölçüde var olan kapitalizm, hızlı bir biçimde, feodal kurumların tasfiye sürecini başlatmak bir yana, 1980 yıllarında tekelli düzenin elemanlarını öne çıkarmak ve kurumlarını harekete geçirmek durumunda kalıyor. Emperyalizme olan bağımlılığını koparmadan, tekelli ekonomilerin kaçınılmaz dinamikleri, Osmanlı emperyal düzenine duyulan özlemlerle birlikte, Türkiye'yi, emperyalist programları oluşturmanın kapısına getiriyor.

Türkiye'de düzenden düzene geçiş hızlıdır ve büyük bir şiddet içeriyor.

Hep yapılan bir gözlem var; modern Türkiye'nin siyasi tarihi, bir anlamda da, sıkı yönetimler tarihi oluyor. Olağanüstü durum yönetimi, sıkı yönetimin şiddeti yükseltilmiş türüdür; bu kadar uzun süreli sıkı yönetimleri, Türkiye'nin hızla düzen değiştirmesi ve bunu köşeli ve boşluklu olarak gerçekleştirmesi ile açıklamaya çalışıyorum.

Kapitalist üretim düzenine daha önce girmiş ve bu düzeni tekelli aşamaya doğru geride bırakmış olan ülkelerde yüz yıllara sığdırılan kesitler, Türkiye türü ülkelerde ancak on yıllarla ölçülüyor. Bu tersinden de söylenebiliyor;

Türkiye'de her on yıl, bir öncekine veya bir sonrakine benzemiyor. Böyle bir durum ise, şiddetin daha çok kullanılmasını zorunluluk haline getiriyor.

Her düzen, toplumsal elemanlara ve kurumlara sinmiş bir eter'dir; en somut çizgilerini insanlarının kimlik ve kişiliklerinde gösteriyor. Bu, bir yanda ve diğer yanda ise, düzenden düzene veya bir alt düzenden diğerine geçişin her on yılda bir ve hızla realize edilebildiği gözlemi yapılabiliyor. Bu, kimlik ve kişiliklerin her on bir yılda bir kez değiştirilmesi demek oluyor; ancak çok yoğun dozajda verilen şiddetle mümkün görünüyor.

Türkiye, her kurumda her an estetik ameliyatların yapıldığı büyük bir ameliyathaneye benziyor.

İnsan yüzünü deforme etmek için yapılan ameliyatlara «estetik» operasyon denebilir mi; sanmıyorum. Bu nedenle Türkiye'yi binbir çeşit maskın hazır tutulduğu bir sahne arkasına benzetmenin daha doğru olacağını düşünüyorum. Masklar çeşitli olabiliyor; hepsinin bir ortak özelliği görülüyor. Hepsi kişiliksizliği anlatıyor.

Türkiye'nin yakın zamanlar tarihi, kişiliğini yitiren canlı yaratıklar tarihidir.

Kapitalizm de, eninde-sonunda, kişilikleri değiştirmekle birlikte canlı tutulabilen bir düzendir.

Tekelli düzen, insan kişiliğine karşı düzenlenmiş bir pogrom'dur.

Üç İç Savaş

Savaşlar, insan kişiliğinin bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığı, ve gerçekleştiği tarih coğrafyaları oluyorlar. Roman, insan kişiliğiyle en yakından ilgili sanat türüdür; son zamanlarda, en «büyük» romanların savaşlar üzerine kurulmasını bir rastlantı saymıyorum. İç savaşların ise, bu açıdan, cepheli savaşları da açan bir yanı var; belki de bu nedenle «civil war» deniyor.

Benim çalışmalarıma kadar, Türkiye'nin yakın tarihinde, ayrıntı ve belirlilikle ortaya konmuş iç savaş dönem-

leri bulunmuyordu; şimdiye kadar, On Dokuzuncu yüz yılın başından itibaren bugüne kadar uzanan zaman aralığında üç iç savaş saptamış oldum. Burada bunları tekrarlamak değil, çok kısa olarak, özetlemek durumundayım.

Birinci iç savaş dönemi 1806-1826 yıllarını ve ikincisi de 1906-1926 dönemini kapsıyor; her ikisinde de görünüşte olan bir ilericilik-gericilik kavgası var. Ancak bundan çok ötedir; belli çizgilerini yazmak istiyorum.

Birincisi, Üçüncü Selim'in modernizasyon programının sonucunda ortaya çıkıyor; Selim, ilk derli-toplu modernizasyon planını gerçekleştirmek için harekete geçiyor. Osmanlı, bir emperyal ülkedir; böyle ülkelerde Yeni Düzen, Nizam-ı Cedit, bir yeni ordu demek oluyor. Bu, mevcut ordunun, Yeniçerilik Düzeni, modernizasyon hareketine karşı çıkması sonucunu doğuruyor; yeniçerilik kurumu, o tarihte ülkede sermayeyi temsil eden esnafla içiçedir. Selim, büyük bir modernizasyon programını son derece büyük bir kimsesizlikle gerçekleştirmek durumunda kalıyor; «Rusçuk Yaranı» olarak isimlendirilen beş örgütcü-aydın, kendi kendilerini, bu yenilik yürüyüşü için görevlendiriyorlar. Bunlar, Alemdar Mustafa'yı ikna ediyorlar; Selim'in öldürülmesi ve Mahmut'un tahta çıkarılması, arkasından Alemdar'ın öldürülmesi biliniyor.

Selim'in ve Alemdar'ın öldürülmeleri iç savaşın kızışmaya başladığının işaretidir; gericilik, sonunda, büyük bir takiple «Rusçuk Yaranı» bu ilk ilerici örgütcü-aydınları temizliyor. İç savaşın cephesiz ve karşılıklı kıyım olduğu, tarihsel olarak, 1806-1826 döneminde yaşanıyor; Yeniçeri kışlalarının topa tutulması ve bu düzenin tasfiye edilmesiyle iç savaş sona eriyor.

Tanzimat başlıyor. Düzenlemek anlamına geliyor.

Reşit, Âli ve Fuat adında üç paşa'nın yönetiminde devam ediyor. Üçünün özelliği, modernizasyonu ve yeni düzeni savunmakla birlikte savaşçı olmamalarıdır; iç savaş, yüreklerini dağlıyor ve akıllarını belirliyor. Büyük Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa, yüreksiz akıldırlar.

İkinci iç savaş, 1906-1926 yıllarını kapsıyor; çok çeşitli cephede düzensiz ve sihirli bir kıyımı anlatıyor. Başların-

da üç genç, Niyazi, Enver ve Eyüb Sabri sivriliyorlar ve ortada üç paşa, Enver, Cemal ve Talat görülüyorlar; bir başka üç paşa, Kemal, İsmet ve Fevzi tamamlıyor.

İkinci iç savaştan cumhuriyet çıkıyor. Halk yönetimi demek oluyor.

Üçüncüsüne gelmeden önce bir toplamaya gerek var: İç savaşın en belirgin özelliği devlet otoritesinde boşlukların ortaya çıkmasıdır. Bu, devletin baskıcı gücünün bölünmesi anlamına geliyor. Bu anlam, 1925 yılında başlayan, Türkiye Cumhuriyeti açısından bir türkifikasyon ve Kürtler açısından bir «alan» mücadelesi olan (*), Kürt Ayaklanmaları'nın neden bir iç savaş sayılmadığını da gösteriyor; Kürt Ayaklanmaları, var olan devlet otoritesinde bir boşluğa ya da bölünmeye yol açmıyor. Halbuki birinci iç savaş, düzensiz ve sihirli kıyımlar bir yana, eninde-sonunda, iki ordu çatışması olarak gelişiyor. İkinci iç savaş, önce kuvay-i inzibatiye versus kuvay-i seyyare ya da kuvay-i milliye çatışması olarak başlıyor ve daha sonra ise Balkan Savaşı ile Birinci Savaş'ta dağılmış, itibarını yitirmiş düzenli ordunun yaratılmasıyla, düzenli ordu versus kuvay-i milliye çatışması olarak sürüyor. Ayrı bir vurucu güç olabilme ihtimalini barındıran Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihat ve Terakki kalıntılarının tasfiye edilmesi, ikinci iç savaşın sonuna işaret ediyor.

İç savaşın teorik özü, devlet otoritesinde delikler veya boşluklar görülmesidir.

Çözümlemeye çalıştığım bu iki iç savaş bir de şunu gösteriyor; yakın Türkiye tarihinin iki önemli ileri düzenlemesi iç savaşla birlikte gerçekleşiyor (**). Bunu şaşırtı-

---

(*) «Alan» sözcüğünü özerklik ve bağımsızlık çabalarını içe alacak bir sözcük olarak kullanıyorum; Şeyh Sait ve Seyit Rıza'nın çıkışlarında, Kürtlük alanını, buraya kimlik alanı da dahildir, koruma iradesi ön planda görünüyor.

(**) Ne ileridir: Marx'a göre prodüktif emek süreci, artık değeri çoğaltandır. Bunu, çelişkiyi artıran ve büyüten eylemler olarak genişletmek ve anlamak mümkün oluyor.

Öyleyse çelişkinin belli büyüklüğünden sonra her «ileri» olana sahip çıkma zorunluluğu kalmıyor.

cı, ancak her doğru türünden son derece basit bir bulgu olarak görüyorum. Büyük düzen değişikliklerinin büyük bir iç kavgadan sonra gelmesi, aklı tırmalamıyor.

Üçüncü iç savaşın hem başlangıç ve hem de kapanış tarihi konusunda net olamıyorum ve yazılarımda, aklımdaki netliği aşmamaya çok dikkat ettiğim için de, bu bulanıklığı olduğu gibi saklı tutuyorum. 1966-1968 dönemi başlama tarihi olabilir; şiddetin yeniden siyaset sahnesine girişine denk düşüyor. Bu, ideolojiyi birikmiş şiddet olarak tanımladığımı tekrarlıyorum, kemalist ideolojinin etkisini yitirmesi sürecinin de başlangıcıdır; İstanbul'da Teknik Üniversite Yurdunun basılmasını ve gençlerin polis tarafından öldürülmesini, gençliğin Amerikan Altıncı Filosu denizcilerini Dolmabahçe'den denize dökmelerini, bilimsel açıdan, son derece önemli buluyorum.

Bu üçüncü iç savaş, bir yanıyla, tarafların uzun bir dönem birbirini yenememeleri ve diğer yanıyla Türkiye'nin «en demokratik» yıllarını temsil ediyor; demokratik niteliğini görebilmek için demokrasinin bir devlet durumu olduğunu kabul etmek kaçınılmaz oluyor. Devlet yönlü ve güç yüklü okların toplamıdır; demokrasi, yönlü güçlerin birbirine uyumsuzluğunu anlatıyor; iç savaşta hem bu uyumsuzluk yüksektir ve hem de çok daha kararlılıkla sahneleniyor. Bu iç savaşta, emekçilerin yerleşim mahallelerinde, bunların çoğuna «kurtarılmış bölge» deniyor, kadınlı-erkekli tam bir yönetim yükselişi yaşanıyor; mahalleler, silahlı komiteler tarafından yönetiliyor.

Üçüncü iç savaşın ilk yıllarında, 15-16 Haziran 1970 işçi kalkışması var; işçi sınıfı, iki gün için de olsa, İstanbul'u fiilen kontroluna alıyor. 1970 yılı yaz ve son bahar aylarında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ikiye bölünmüş olduğu kesindir; birlikler, sürekli olarak bir taraftan diğerine kayıyor ve bu günlük bilgiler arasına giriyor. 9 Mart 1971 günü, bir taraf, hükümeti almayı deniyor ve 12 Mart 1971 günü tutucu taraf, diğerini tasfiye ediyor.

12 Mart 1971 tarihinde, kendi içindeki ilerici kadroları tasfiye eden ya da bastıran Silahlı Kuvvetler yönetimi, iki buçuk yıl büyük bir baskı sistemi kurmakla birlikte iç sa-

vaşı kendi lehine sonuçlandıramıyor; hemen sonraki olaylar bunu gösteriyor. 1970 yıllarının ortasına gelindiğinde, Türkiye, tarihinin en kanlı ve en kütlesel iç savaşını yaşamaya başlıyor; Silahlı Kuvvetler, çok tabanda gerilla mücadelesine zorlanan küçük bir genç subay takımı hariç, birliğini tam kurarken, devlet otoritesinin ikinci büyük baskı aracı polis, kesin bir biçimde, ikiye bölünüyor. Devlet otoritesi, polis söz konusu olunca, etkinliğini yitiriyor; yönlü ve güç taşıyan oklarla devletin anlatımı hatırlanacak olduğunda, en önemli oklardan birisi, bükülüyor, yönünü tutamaz oluyor.

Büyük güç birikimine ve kütleselliğine karşın «ilerici» taraf, bu iç savaşı kaybetmeğe mahkumdu; direnmenin ötesinde bir irade ve perspektifi sergilemedi. Aslında, «tutucu» taraf da kaybetmek durumunda oldu; çünkü, 1970 yıllarında iç savaşın her iki yanı da, imkansızı veya tarihsel olarak bitmiş olanı, savunuyordu. Liderliğini Süleyman Demirel'in ve Genelkurmay Başkanlığını Albay Alpaslan Türkeş'in yaptığı «tutucu» taraf, 1960 yıllarının demokratik koşullarını, en azından, 1950 yıllarının şartlarına bağlamak istiyordu. «İlerici» taraf ise, bir sosyalizm edebiyatı ile süslü olmakla beraber, tümüyle varolan demokratik şartlara bir sosyal renk sağlamak için savaşıyordu; tarihsel olarak imkansız olanı gerçekleştirmek için kanlı bir mücadele veriyordu.

Bu sonuncu nokta üzerinde, çok kısa olarak, durmak istiyorum; «ilerici» taraf güçler ve perspektifler çözümlemesi yapmak zorundayım. Bu dönemde, sosyalizmi bir iktidar programı olarak gören sadece Türkiye İşçi Partisi'dir; toplumda herhangi bir güçlülüğe denk düşmüyor. Türkiye Komünist Partisi, zaman zaman sosyalizmi hedeflediği izlenimi vermesine ve bu dönemde çok büyük bir kütleselliğe ulaşmasına karşın, Sovyetler Birliği'nin dış politika gereklerini yerine getirme misyonunu aşamıyor. Kütle içinde, «Kurtuluş», «Halkın Kurtuluşu» adlarıyla önemli etkinlikler olmakla birlikte iç savaş, mahalle cephesinde, «Devrimci Yol» bayrağıyla realize ediliyor; bu bayrak da, sosyalizm yerine koyu bir demokratizm rengine boyanıyor.

Tıpkı 1848 Şubatı Fransası'nda olduğu türden, burjuvazi, geleni sosyalizm olarak görüyor; 1970 yılları, Türkiye'den, ülke dışına yoğun bir servet transferine tanıklık ediyor. «Türk» sermayesinin enternasyonalize olmasında, sosyalizm tehditinden ürkerek, Avrupa'ya kaçan bu sermayenin büyük bir payı var; ancak tehditin, sosyalist olmadığını, içinde olan pek küçük bir kadro hariç, kimse göremiyor. Bu, iç savaşın iki yanında ciddi bir illüzyonun yaşandığı anlamına geliyor.

Demokratizm illüzyonunun temelinde üç süreç görülüyor; bunları, saymak istiyorum. Birincisi, Rusya marksizminin, Marx'dan bazı ipuçları alarak geliştirip katılaştırdığı aşama kavramıdır. Demokratik ve sosyalist aşamalar birbirinden net çizgilerle ayrılabiliyor; aşama kavramının, sosyalist iktidar iradesini felç eden etkisinin hâlâ anlaşıldığını sanmıyorum. İkincisi, eninde-sonunda, kapitalizmi yüceltme tutkusundan kurtulmak mümkün olmuyor; hem kapitalizmin sosyalize edilebileceği ve hem de kapitalizmin, sosyal bir devlete razı olabileceği kabul ediliyor. Kapitalizmde, adına faşizm denilen baskıcı uygulamaların, bir tür «nöbet» geçirme olduğu yönündeki Komintern Savları, «Devrimci Yol» yoluyla, Türkiye'nin bu büyük iç savaşına ve reel olarak aktarılmış oluyor. Üçüncüsü, düzenlerin de tarihi ve birikimi olduğu kabul edilmiyor; birikimin sadece ekonomi cephesi için geçerli olduğu anlayışı kendisini sürdürüyor. Aslında kapitalizm, kendisini korumak için uygulamaya koyduğu faşizan programları, kendisini bir başka düzene çıkararak, korumayı sürdürüyor.

İç savaşın uzun bir yenişememe döneminden sonra, sermaye sınıfı lehine dönmesinin kesin başlangıç tarihi olarak 1978 yılını alıyorum; bu, burjuva politikacılarının, kaçınılmaz olarak burjuva diktatoryasını hazırladıkları yolundaki görüşümü de doğrulayan bir dönüş noktasıdır. Burjuva politikacıları, kendi iktidarları için önlerinde bir tepe istemiyorlar; bütün tepeleri düzlemeye öncelik veriyorlar. 1974 ve 1977 yıllarındaki CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in eksikli hükümeti bu işlevi eksiksiz yerine getirebiliyor. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun bütün

direngenliğini bırakması, Türkiye Komünist Partisi'nin 1970 yılları başlarında başlattığı atılım ilkelerini terkederek sosyal demokrasinin net destekçisi bir konumu kabul etmesinde, Bülent Ecevit'in politik manevralarının büyük etkisi olduğunu düşünüyorum. 1978 yılı sonunda, kendisini haber vererek gelen Maraş Katliamı ve bunun arkasından Ecevit Hükümeti'nin sıkıyönetim ilanı iç savaşta, güçler dengesinin, tutucu tarafa dönüşünün net ifadesi oluyor; sonraki gelişmeler bunu tamamlıyor.

Üçüncü iç savaş, tekelli düzene geçişi gerçekleştiriyor.

Peryodizasyon Denemesi

Bilim, anlamak ve anlamayı kolaylaştırmak içindir; gerçeklik, giderek artan bir karışıklığı sergiliyor. Düzen ya da üretim biçimi kurguları, toplumsal yapıyı ve yapıların tarih içinde gelişimini bilimsel ve kolay bir biçimde algılamaya yarıyorlar; «peryodizasyon» ise tarihin akışını anlamlı aralıklara ayırmak demek oluyor. Tarihçinin en çok kullandığı usüllerden birisidir; ilk çağ, orta çağ, modern çağ veya kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme dönemleri türünden ayrımlar, peryodizasyon denemelerinin dünya ölçüsünde ve Türkiye planında en çok bilinen örnekleridir.

Peryodizasyon denemeleri, sözcüğün olumlu anlamında, tarihçinin uydurmaları ya da kurguları demektir; sınırları konusunda ortak bir anlayışın olmadığını söylemek durumundayım. Modern zamanlara geçiş, bu belirsizliğin çok göze çarpıcı örneklerinden birisidir; 1453 yılında İstanbul'un fethi ile 1543 yılında Copernicus ünlü kitabının yayını dahil, bu iki tarih arasındaki her yıl aynı ölçüde modern zamanlara başlatmaya aday olabiliyor. Her tarihçi kendi iddiasında haklıdır ve hiç birisi diğerini ikna etmek durumunda kalmıyor. Nitekim, teorik zamandan pratik zamana geçerken ve bu amaçla bir takvim başlatılırken İsa'nın doğumu ile Muhammed'in bir kentten diğerine göçü, inan-

mışları için, aynı kuvvetle tarih ve takvim başlatıcısı sayılabiliyor.

Tarihten takvim yaparken, İsa'nın ya da Muhammed'in veya Fransız Devrimcileri türünden kendilerinin eylemliliğini başlangıç yapmak, eninde-sonunda, insanı merkez almak anlamına geliyor; Türkiye'nin siyasal tarihinde ilk önemli muhalefetin, Namık Kemal'in, Ziya'nın, Şinasi'nin muhalefetinin, devlet memurluğu ile birlikte gitmesi beni hep düşündürmüştür. Hem devlet, kendi muhalefetini devlet memuru olarak kendi içinde barındırıyor ve hem de muhalefet, devletten maaşını almayı en doğal bir hak sayabiliyor. Muhalefetin şiddetlendiği bir dönemde, Jön Türkler zamanında, muhalefetin varlığı ile yokluğu memuriyetin devamlılığı ve kesintiye uğramasıyla bir olabiliyor; muhalefetten vazgeçme kararı ile devlet memurluğuna dönüş sistemleştirilebiliyor. Bu dönemde bu uygulamanın son derece şaşırtıcı uç örnekleri de ortaya çıkabiliyor; muhalefet hareketinin büyük finansman sıkıntısı çektiği sıralarda, sonradan devlete satma, muhalefetten büyük para karşılığında vazgeçmek için de, yayın çıkarıldığı biliniyor. Hüseyin Cahit Yalçın türünden, en muhalif başyazıları yazan bir gazeteci olduğu zaman aynı zamanda bir lisede öğretmenliği sürdürenler de görülüyor; bu, bir peryoda renk veriyor.

Muhalefetin devlet memurluğu, Cumhuriyet ile birlikte geride kalıyor; Cumhuriyet döneminde ve çok sonraki demokratik aşamalarda, devlet memurluğu ile muhalefeti bir arada götürmek, sadece bir tür devlet memurluğunda, üniversite öğretim üyeliğinde kendisini sürdürebiliyor. 1950 yıllarından itibaren ve hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, artan ölçüde üniversite öğretim üyeleri, hem belli bir muhalefeti sürdürme ve hem de devlet bütçesinden aylık almayı hakları sayıyorlar. Bu muhalefet, 1970 yıllarındaki iç savaşta, önemli bir ağırlık da kazanıyor; eylülist darbe, Türkiye'nin bu anomolisine son veriyor.

Bu Osmanlı idyosinkratik yapıdan geriye kalan, 1930 ve 1940 yıllarında, «muhalif» sanatçının, çok büyük ölçüde, hâlâ devlet memuru olmasıdır; 1940 Kuşağı ressam, şa-

ir ve edebiyatçılarının çok büyük bölümü devlet memurluğu yapıyorlar. Sanatları bu nedenle son derece titrek bir ton taşıyor; bu ressam, şair ve edebiyatçılar, 1950-1970 yıllarında devlet memuriyetinden koptuktan sonra, 1980 yıllarında, hem devlet sanatçısı olmaya başlıyorlar ve hem de çok büyük bir bölümü tekellerin bütçesinden finanse ediliyorlar (*). Böylece egemen yapının içinde doğan bir muhalefet, tekrar egemen yapının içine girmiş oluyor.

Devlet, baskı durumudur.

Devletin büyümesi veya küçülmesini, devlet bütçesinden yapılan finansmanın boyutuyla ya da bir kurumda kırtasiyeciliğin olup olmamasıyla ölçmek, bilim dışı oluyor. Eğer baskı imkanları artıyorsa, devlet büyüyor demektir.

Rekabetçi kapitalizm ile tekelli düzen arasındaki en önemli ayrılık, birincisinde baskının ve devletin, sermaye kesiminden, dışsallaşması ve ikincisinde baskının içsel bir nitelik kazanması oluyor. Baskının olduğu yerde ise bürokrasi bulunuyor ve artıyor.

Bürokrat, güç'ün önünde oturan sınırlılıktır.

Tekelli düzende hem bürokrasi artıyor ve hem de tekeller bürokratikleşiyor.

Kapitalist düzende baskının, sermayedar kesimine yabancılaşması, devlet olarak soyut bir nitelik kazanan baskının, tek tek sermaye kesimine de uygulanabileceği anlamına geliyor; bu nedenle kapitalizmin bu aşaması anti-bürokratizm (**) sermayenin iki yüzlü ideolojik silah-

---

(*) Basında ve reklam kuruluşlarında çalışan ressam, şair ve edebiyatçıları, doğrudan doğruya tekellerde çalışanlardan ayırmak için hiç bir neden görmüyorum; basın ve reklam firmaları, tekellerle birdirler.

(**) Türkiye'de bürokrasi karşıtlığının üç kaynağını görüyorum. Birincisi, köylü bakışıdır; jandarma ve vergi memuru, köylük kesimde, bürokrasi demektir ve her köylünün anti-bürokratik bir bakışa sahip olması anlaşılır görülüyor. İkincisi, islamik akımlardır; yenilikler hep bürokratlar kanalıyla geliyor. Ayrıca devlet memuru eliyle uygulanan Tanzimat döneminde çok dinlilik yerleştirilmek isteniyor. Üçüncüsü ise anti-sovyetizm oluyor; birincisi ile üçüncü ortadan kalkıyor ve ikincisini sınırlama eğilimleri ortaya çıkıyor.

larından birisidir. Tekelli düzende baskı, tekellerle de sürüyor; anti-bürokratizm ortadan kalkıyor. Bu nedenle de tekelli düzen, her türlü popülizmi yok ediyor.

Çok kısa bir zaman aralığında çok hızlı geçişler yaşanıyor; Yirminci yüz yılın başlarında Osmanlı Türkiyesi, Kurtuluş Savaşı dönemine göre, çok daha güçlü bir burjuvaziye sahip görünüyor. Ancak bunlar hem Balkan ve hem de Arap topraklarıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Türkiye'den ayrılmıştır; Kurtuluş Hareketi'ni, çok sınırlı ticaret burjuvazisi, küçük burjuvazi ile çok büyük ölçüde toprak sahipliği oluşturuyor. Türkiye'nin Misak-ı Milli ile çok sınırlı bir alana razı olması, Kurtuluş Hareketi'nde toprak sahipliğinin ağırlıklı yeri ile açıklanabilir; toprak sahipleri için topraklarını korumak en yüksek amaç oluyor.

1926 yılından itibaren başlayan peryodu, kemalist atılımlar dönemi saymak gereklidir; başta Kürtler'in başkaldırısı olmak üzere pek çok cepheden kendisini tehdit altında görüyor. Bütün kemalist reformlar, bir büyük tehdite tepkidirler; zaman içinde tutarlılık arayan bir pratikler demeti oluşturuyor.

Fransız Devrimi ile Ekim Devrimi'nin atılım süresinin sanıldığından çok kısa olduğunu düşünüyorum; kemalist reformlar dönemi de çok kısa görünüyor. İten güçten, bir motordan yoksundur; Kürt tehditi ile Büyük Ekonomik bunalımın yarattığı tehlikeler uzaklaşınca ve Sovyet düzeni ile karşılıklı güven bağları kurulunca, atmış olduğu adımları geri almaya veya daha geri mevzilerine çekilmek dönemine giriyor. Bunun Kemal Paşa ölmeden, 1937 yılında başlaması mümkündür; İsmet'in yerine Celal Bayar'ın atanmasını bir işaret olarak alınabileceğini sanıyorum. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın patlaması, daha geri mevzilere çekilmeyi geciktiriyor.

Demokrat Parti dönemini, bir anti-devrim olarak görmek, kapitalizmi yüceltmek ve kemalizmi süslemek anlamına geliyor; kemalist restorasyon dönemi olarak ele alıyorum. Ancak restorasyon, İsmet İnönü yönetimi zamanında ve İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlıyor. Anadolu'daki ilk günlerinde büyük bir provokasyon ustası ola-

rak görünen İsmet İnönü'nün, cumhurbaşkanlığının ikinci yarısında, mükemmel bir restorasyon adamı olduğu ortaya çıkıyor (*). Restorasyon sürecini, mümkün olan «barışçıl» sınırlar içinde tutabiliyor.

Bu restorasyonun önemli araçlarını şöyle sıralayabiliyorum; birincisi, kambiyo sistemindeki değişikliklerle, ekonominin Batı ekonomileriyle entegrasyonunun kapıları açılmaya çalışıyor. İkincisi, din ve din eğitimi konusunda daha yumuşak bir programla, rejime, kütle dayanağı aranıyor. Meşrutiyet döneminin islamcısı Şemsettin Günaltay başbakan koltuğuna oturtularak kütlelerle barışma yolları aranıyor. Üçüncüsü, sendika ve muhalif parti kurma imkanları yaratılıyor; rejimin güvendiği bir kimse olan Celal Bayar'ınkinin dışında hiç bir muhalefet partisine yaşama şansı tanınmıyor. Bu nedenle, miyop «solcular» hariç bütün muhalefet Demokrat Parti'yi bir danışıklı parti saymakta tereddüt etmiyor. Dördüncüsü, bu güvenilir ve danışıklı muhalefetin miyop sol ile işbirliği yapmasını önleyebilmek ve bir burjuva muhalefetinin yarattığı ortamda solun yükselişini kesebilmek için, sürekli sağ terör hareketleri düzenlenlyor; Tan Gazetesi tahrip edilerek, Bayar ve arkadaşlarının, Sabiha ve Zekeriya Sertel'ler ile Behice Boran ve arkadaşlarıyla «cephe» kurmaları önleniyor. Daha sonra düzenlenen sağ öğrenci terörleriyle, Ankara'daki sol aydın hareketliliği ve İstanbul'da Mehmet Ali Aybar'ın sol basın çıkışları kırılıyor.

Her restorasyonda olduğu türden kemalizmin restorasyonunda da temel iki mekanizmayı kesinlikle bulmak mümkün oluyor; bunlardan birincisi enternasyonalist bağlantıdır. Restorasyon bir karşı-devrim değildir; aynı düzeni hem daha geri mevzilere çekmek, başlangıçtaki zorunlu çıkışları törpülemek ve daha da önemlisi, uluslararası tutuculuk ile bağlantı kurmak kaçınılmaz oluyor. Bu restorasyon döneminde yalnızca Truman Doktrini ile zamanın en güçlü emperyalist ülkesine bağlanmak değil, aynı za-

(*) Mihail Garbaçov, başarısız bir restorasyon heveslisidir; Sovyetler'deki sosyalizmin çözülüşünü izleyebilmek için 1945-1956 arası Türkiye'yi hep gözönünde tutmak gerekiyor.

manda bu düzenin temel motivasyonuna da eklenmek söz konusu oluyor. İsmet İnönü ve yakın danışmanları, bu bağlanma sırasında, zamanın en güçlü emperyalist ülkenin temel motifinin demokrasi olmadığını hayret ve memnuniyetle görüyorlar; Washington, yalnızca nüfuzunu bölgeye kadar uzatmış olmak istiyor ve bunun, mümkünse en az demokratik haklarla olmasında ayrı bir sakınca görmüyor (*). Böyle bir durum, yıllar yılı öne sürdüğüm tezlerimin de birisini, Türkiye'nin demokratikleşmesinin Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üyeliğiyle ilgili olmadığı ve pek büyük ölçüde iç dinamiklere dayandığı yolundaki görüşümü doğruluyor.

Emperyalizm her zaman, Marx'ın «Free Trade» akımının özgürlükçülüğü türünden görüşlerini yanlış çıkararak, her gittiği yerde en tutucu, dinci ve bağnaz politik organizmalarla ilişki kuruyor ve yoksa, bunları yaratıyor. Yirminci yüz yıl başı Türkiyesi'nde de kesinlikle İttihat ve Terakki ile değil, bunun karşıtları ve Hürriyet ve İtilaf ve en tutucu kesimlerle bağ kuruyor; bu emperyalizm ile demokratizmin birbirinin zıttı oldukları anlamına geliyor. Kemalizmin restorasyonunda yaşanan ve vurgulanması gereken çizgilerden birisidir; ikincisi, her restorasyonun, yöneten partiyi sürekli bir parçalanma süreci içine sokmasıdır. Demokrat Parti'nin yöneten partiden ayrılması sadece bir başlangıç oluyor; asıl önemlisi restorasyon konusunda geriye kalan yöneten parti içinde yeni ayrılıkların olmasıdır. Yöneten Cumhuriyet Halk Partisi içinde otuz beş milletvekili ile «Müstakil Grup» ortaya çıkıyor; görünürde bu grubun lideri Profesör Nihat Erim'dir. Ancak arkada İsmet İnönü duruyor ve buna karşın Recep Peker, dar kemalist

---

(*) «But he (İnönü, y.k.) had learned, as had Necmettin Sadık, soon to be Foreign Minister, that America's principal concern was with regional and internal stability and not with democracy or multi-party politics.»

«Sadık had spoken to the most influential American and British statesmen and that was their view.»

Feroz Ahmad, The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975, London, 1977, s. 24.

ilkelerin savunucusu olarak görünüyor; Peker, «muhafazakar» kemalist eğilimi temsil ediyor. CHP milletvekili grubu içinde yapılan bir oylamayı Başbakan Peker'in kazanmasına, karşı tarafın sayıca çok az olmasına karşın, her halde Peker, güç dengesinin aleyhine döndüğü sonucuna varıyor ve istifa ediyor. Bu, yöneten parti içinde emperyalizme bağımlı restorasyon tarafının en büyük zaferidir; 1950 seçimlerine, Meşrutiyet Dönemi'nin bağnaz islamcısı Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı ve Nihat Erim'in (*) de başbakan yardımcılığında giriliyor.

Tarihsel bir perspektif içinde ele alındığında, 1950 Seçimi'nin, hiç de çok önemli olmadığı görülüyor; bazı sonuçları açısından 1980 Eylülist Darbe ile karşılaştırma ve aynı düzleme koyma eğilimini taşıyorum. 1950 seçiminden ve 1980 darbesinden sonra da, büyük bir Soğuk Savaş dönemi yaşanıyor, sola ve militan dinsel sağa karşı büyük bir baskı uygulanıyor; 1950 Seçimi'nden sonra da restorasyon süreci devam ediyor. Burada İsmet İnönü, muhalefette bir restorasyon uzmanı olarak görünüyor; bir yandan kendi kellesini korumaya ve diğer yandan kemalist restorasyonu gerçekleştirmeye büyük özen gösteriyor. Demokrat Parti, hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri ve askeri ittifakları arasındaki bağı çok daha iyi kavrıyor; bir yandan bağlantıyı genişletmeye ve içselleştirmeye ağırlık verirken diğer yandan kemalist kurumları kütle sınavına sokuyor. İnançlı müslümanların duaya çağrılarını, ezan, yeniden Arapça'ya çevirmesi, son derece sembolik bir adım oluyor; her restorasyon sürecinde, kaybeden yöneten partinin mal varlığını bir yasayla hazineye aktarmak, Türkiye'de de, belki pek çok ülkeden önce (**) sahneye konuyor

---

(*) Nihat Erim'in, Washington yanlısı 12 Mart Darbesi'nden sonra hemen başbakanlığa getirilmesi, bu kısa çözümleme çerçevesinde, şaşırtıcı olmuyor.

Eylülist darbeden bir kaç ay önce İstanbul'da, Devrimci Sol militanları tarafından kurşunlanarak öldürülüyor.

(**) Demokrat Parti, CHP mal varlığına el koymayı, belki de, Hürriyet ve İtilaf yönetimin İttihat ve Terakki mal varlığına el koyma pratiğinden çıkarıyor. Eski Sovyetler Birliği'nde Ko-

ve CHP mal varlığı elinden alınıyor. Bunlar, duaya çağrının Arapça seslendirilmesi kapısının açılması ve Kemal Paşa ile simgeleşen CHP mal varlığına el konması, Kemal Paşa kimliğine karşı bir kütlesel saldırının önünü açıyor.

İşte bu saldırılar sırasında, İsmet Bey'in, bir burjuva muhalefet partisi liderliği için Celal Bey'i uygun görmesi ve desteklemesindeki isabet bir kez daha ortaya çıkıyor; İsmet İnönü ve Celal Bayar, Atatürk'ün kişiliğini korumayı ceza yasası maddelerine bağlamada, Komünist Partisi üyelerinin tutuklanarak hapse gönderilmesinde, dinci Millet Partisi ile Türkçü-milliyetçi derneklerin kapatılmasında, Türkiye'nin NATO'ya girmesinde birleşiyorlar. İsmet İnönü liderliğindeki muhalefetteki CHP, bunların hiç birisine, herhangi bir ciddiyetle, karşı çıkmıyor.

1950 yıllarının ortasına gelindiğinde kemalist restorasyonun tamamlandığını düşünmek gerekiyor; bu, kemalizmin yerleşmesi demektir. Ancak bir düzenin yerleşmesi, hiç bir zaman tek başına politik manevra ve gelişmelere dayanmıyor; düzenin temelinde ekonomisi var.

Tehdit karşısında kemalist rejimin uyguladığı ekonomi politikaları, devletçilik, kısmî planlama, savaş ekonomisi ve arkasından gelen emperyalist ekonomilerle entegrasyon denemelerinin bir sonucu var; güçlü denilebilecek bir ticaret sermayesi birikiyor. Böylece kemalizmin yerleşmesi ve bu anlamda kemalist restorasyon, düzeni tutabilecek ölçüde merchant capital yaratmaya dayanıyor; Demokrat Parti yönetimi, büyük toprak sahipliği ile ticaret sermayesine dayalı bir sınıflar koalisyonu üzerine oturuyor. Bu koalisyonda, Kürtlükleri'ni telaffuz etmemeyi öğrenen Kürt aşiret yöneticileri, büyük toprak egemenlerinin ayrı bir yeri var; Demokrat Parti, Kürt köyleri üzerindeki türkifikasyon baskısını çekerek, Kürt desteğini tümüyle almayı başarıyor. Şu çok açıklıkla söylenebilir; Kürt aşiret reisleri ve şeyhleri ile, çok küçük bir Kürt aydın kümesi hariç, bütün Kürtler bu dönemde, Demokrat Parti'ye akmıştır. Bu,

---

münist Parti'nin mal varlığına el konması bunlardan çok sonra gerçekleşiyor.

Kürtler'in, kemalist rejimle entegrasyonunun ikinci ve daha doğal dönemini ortaya çıkarıyor.

Hepsi güzel; ancak ekonomi bu gelişmeleri kaldıramıyor. Diğer yandan bu dönemin sonuna doğru, ticaret sermayesinin sanayiye akış kanallarını zorladığı görülmeye başlıyor; aynı zamanda, işçilerin bir muhalefet arayışı ile öğrenci-üniversite öğretim üyesi aydın muhalefeti başlıyor. Demokrat Parti, böyle bir muhalefete hazırlıklı ve dayanıklı bir yapı sergileyemiyor; bir yandan kazanılmış hakları geri almaya ve diğer yandan kemalist restorasyon sınırlarını zorlayan bir dinselliğe mecbur kalıyor. Bu, işçi ve emekçi destekli öğrenci muhalefetini alışılmamış bir direnişe zorluyor; hükümet, pek çok alanda sözünü geçiremez oluyor. Demokrat Parti içine düştüğü zayıf durumda, gücünü kanıtlayabilmek için bir yandan Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve tüm muhalefeti ortadan kaldıracak bir özel mahkeme, tutuklama yetkisine sahip Millet Meclisi «Tahkikat Komisyonu» kuruyor ve diğer taraftan, parlak cenaze töreni düzenlemeyi planlayarak, İsmet İnönü'yü yok edici denemeler yapıyor; İsmet Bey, 1950 yıllarında beklediği yaşam tehlikesi ile 1960 yıllarına doğru karşılaşıyor.

1950 ortasından sonra başlayan peryodu, güçlü bir demokratizasyon dönemi olarak görüyorum. 1926-1956 dönemi kemalist rejiminin atılımı ve geri çekilmesi süreçlerini içine alan bir kuruluş peryodudur; giderek artan ölçüde ticaret burjuvazisine dayanıyor. 1956 yılından sonra başlayan burjuva muhalefetinde ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüş dinamiği, destekleme fiyatları politikasıyla toprak sahipliğini ödüllendirme yönelişlerine tepki, yüksek tarım fiyatları politikasının yarattığı enflasyonun, kent emekçilerinin yaşam koşullarını zorlaması nedeniyle embriyonik haldeki sanayi kesimi ile ittifak, bu ittifakın kalkınma programını benimsemesi, önemli öğelerdir; ekonomik durumu son derece sarsılmış olan genç subaylar böyle bir durumda kemalizmin tehlike altına girdiği kaygısına kolaylıkla kapılıyorlar. Laisizm ve modernizasyon, genç subayların bayrağı haline geliyor.

Öyle anlaşılması gerekiyor; benim çözümlememde 27

Mayıs'ı bir neden olarak görmemek ve bir sonuç saymak esastır. Bunu, burjuva demokratizasyon eğilimlerinin Silahlı Kuvvetler içinde ve özellikle genç subaylar üzerinde etkili olması biçiminde anlıyorum. Sonucunu da, sanayi sermayesinin çoğalması ve etkinliğini artırmasının önündeki engelerin kalkışı olarak görüyorum.

Türkiye deneyiminin en büyük derslerinden birisi sanayi sermayesine ve rekabetçi kapitalizme dayalı bir demokrasinin ömrünün son derece kısa olmasında yatıyor; Süleyman Demirel yönetimindeki Adalet Partisi'nin 1965 yılında başlayan hükümet peryodunu, Türkiye'nin görüp görebileceği en yüksek «sanayi» demokrasisi sayıyorum; yok denecek kadar kısa sürüyor. Hızlı bir biçimde dayanıklı tüketim araçlarının üretimi ve sahipliği yayılıyor ve küçük burjuvalar, binek otomobillerine ve yazlıklarına kavuşmaya başlıyorlar. Her açıdan bir güvenlilik dönemi geliyor; bu henüz doğmuş sanayi demokrasisine sosyal boyutlar getirmek bir tutku oluyor.

Güven duygusunun bu çalışmamın ana temalarından birisi olduğunu tekrarlıyorum; 1960 yıllarının sonları yaklaştığında, öğrenci, aydın ve işçi büyük bir güvenlilik peryoduna giriyor. Nedenleri nettir; öğrenci gençlik, 1959 yılından itibaren, kendi gücünü denemeye başlıyor. 1950 yıllarının ortalarından itibaren öğrenci örgütlenmeleri devletin ve hükümetin baskı araçları olmaktan çıkarılıyor ve uzun yıllardan sonra ilk kez öğrenci-polis çatışmaları yaşanıyor (*). 1960 yılının Nisan Ayı'nda bu çatışmalar, kütlesel boyuta ulaşıyor ve 1960 yılının Mayıs Ayı'nda öğrenci gençliğin karşı karşıya geldiği hükümet devriliyor.

1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin, 1962 yılında aydın katılımıyla yeniden kurulması, 1965 yılında sosyalizm adına on beş milletvekilinin parlamentoya gönderil-

(*) Üniversitede okuyanlar dahil öğrenci gençliğin bu eylemliliğinde, yönetici konumundaki bir kaç kişiden birisi olduğumu hatırlıyorum. Hep hatırladığım bu eylemlilikte çok yüksek bir emekçi halk desteği görmüş olduğumuzdur. Halkın bizi desteklediğini biliyor ve görüyorduk; polisin bir bölümü bizi döverken diğer bölümü de haber getiriyordu.

mesi, iki yıl sonra Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun ortaya çıkışı, 1960 yılında, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tek olan Fikir Klübü'nün büyüyerek kütlesel Devrimci Gençlik organizasyonuna dönüşmesi, hepsi hepsi, bir tarafta büyük bir güven duygusu yaratıyor. Buna uluslar arası kaynaklar ekleniyor.

1960 yılına yaklaşırken Küba Devrimi'nin gerçekleşmesi, sputnik'in fırlatılması, Sovyetler Birliği tarafından dünyada ilk kez kozmonot Gagarin'in uzaya gönderilmesi, Vietnam halkının büyük direnişi; hepsi hepsi, eylemle bilinç ve güven taşımanın somut örneklerini veriyorlar. İnsanlık, öğrenciler ve işçiler, dünyayı ellerinin içine aldıkları güven ve bilincine ulaşıyorlar.

Güven bir tahteravalli üzerindedir. 1960 yıllarında güven emekçi kesimde görünüyor ve mülk sahipleri büyük bir güvensizliği yaşıyor.

1970 yılları, hem Türkiye ve hem de dünya için bir interregnum oluyor.

1980 yılının ortasından itibaren güven duygusu, yoksullardan zenginlere geçiyor.

1980 yıllarının sonuna gelindiğinde, artık yoksul sınıflar son derece güvensiz ve varlıklı sınıflar ise son derece güvenlidirler.

1960 yıllarının sonlarına doğru ulaşılan güvenlilik duygusu, eylem planında, dünyayı sarsma dinamizmini yaratıyor; Türkiye'de bebeklik aşamasındaki sanayi demokrasisini sosyalize etme eğilimi ile sanayiye dayalı bir yönetimi, 1950 yıllarının düzenlemeleriyle gerçekleştirme eğilimi çatışmaya başlıyor. «1961 Anayasa'sı bol geldi» değerlendirmesi, bir tarafın ve «gerçekten bağımsız demokratik Türkiye» diğer tarafın savaş naraları oluyorlar.

İki taraf da kaybediyor.

Emperyalizm ve Neo-Romantizm

Şunları tez olarak yazabiliyorum: Tekelli düzen kesikli bir düzendir. Parçalılık, kesiklilik, tekelli düzenin biçemi -

dir. Buna dili de denilebilir; modern resmin, modern müziğin, modern tiyatronun ve modern fiziğin dili de kesikli oluyor.

Bunun bir sonucu görülüyor; düzenden düzene geçiş köşelidir. Interregnum türünden boşluklu da olabiliyor; ancak düzenin peryodlarının kısa ve yürüyüşün hızlı olduğu toplumlarda mutlaka büyük bir şiddet ile realize ediliyor.

Şiddet ve boşluk sadece dönüşü sağlamak için gerekli olmuyor. Aynı zamanda düzen peryodlarının kuşak peryodlarından daha kısa olduğu bir dünyada, bir peryodun kuşağını diğer peryoda uydurabilmek için de zorunlu oluyor. Şiddet, insanların yüzlerini değiştirmek içindir.

Türkiye'de sanayi demokrasisini aşmak için yükselen yüzler, interregnum olarak tarihe yazılan, uzun bir iç savaştan sonra, ya tekelli düzeni kabul etmemek ya da bunun için adapte olmak durumunda kalıyorlar; adaptasyon bir yüz ve biçem uyumudur. Buna değişiklik de deniyor; böyle dönemlerde «tanınmaz olmuş» sözlerinin sık sık kullanılması bu nedenle oluyor.

Tarih, bilginin kaynakları, felsefe doğru bilginin doğrulanması ve iktisat ise soyutlama için gereklidir; bütün bilgi dalları içinde soyutlamayı en çok zorlayan ve en çok geliştirebilen iktisattır. Soyutlama ise, somuta bakarken somutu görmemek anlamına geliyor; bakarken çok derine inebilmek sayılıyor.

Somut sıcak ve soyut soğuktur.

1960 yıllarının ikinci yarısında özellikle metal işleyen iş kollarında yüksek ücret düzeyini sağlayan toplu sözleşmeler yapabilmekte yeni açılan mücadeleci sendikacılığın payını hiç küçümsemiyorum; ancak iktisat düzlemine oturtulduğu zaman bu peryod için belirli kesimlerde yüksek işçi ücreti bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Çünkü yüksek işçi ücretlerini sağlayan toplu sözleşmelerin yapılabildiği bu peryodda, aynı zamanda, binek otomobili, televizyon, çamaşır makinası türünden dayanıklı tüketim araçlarının ülke içinde kütlesel düzeyde üretimine de geçilmiştir; üretim ile tüketim zıtların birliğini sağlıyorlar. Bunlar, hem ilk üretimler olduğu ve hem de çok yüksek maliyet-

lerle üretildikleri için, ihraç imkanlarından yoksundurlar; ancak, kütlesel düzeyde yüksek ücretlilikle alıcı bulabilirler.

Türkiye çok hızlı bir biçimde dayanıklı tüketim araçları üretim ve tüketiminde saturasyon düzeyine ulaşıyor; yüksek ücretlilik düzeyine ekonominin gereksinimi kalmıyor. Ayrıca ihracat imkanlarını artırmak da, teknolojik üstünlüğü olmayan ülkeler için, son derece düşük ücret düzeyiyle mümkün görünüyor; Türkiye sanayii hızlı bir biçimde ihraç dürtüsünün esiri oluyor.

Ücret düzeyini düşürmek adımlardan birisidir; Türk parasının değerini düşürmek, zorunlu ve tamamlayıcı adım oluyor. Ücret düzeyini düşürmek iş gücü maliyetini azaltırken, Türk lirasının değerini düşürmek, yabancı alıcılar karşısında Türk mallarını ucuzlatıyor; her ikisi birlikte, üretici kesimin fakirleşmesine yol açıyor. Fakirleşmek, sadece dış pazarlar için ucuzluk sağlamakta kalmıyor; fakirleşmek büyük bir kesimin satın alma gücünü zayıflattığı için, yurt içinde tüketilen miktar azalıyor ve dolayısıyla ihraç edilebilir malların payı yükseliyor.

Tek sözcükle, 1970 yıllarının ikinci yarısından itibaren, Türkiye'deki büyük kütlenin fakirleşmesi gerekiyor; bu, bir düzen ve dünya kayması demektir. Hiç bir sınıf ya da kütle, dünyasının kaymasına, kolaylıkla razı olmuyor; şiddet kaçınılmazlıkla sahneye geliyor. Şiddet, sadece fakirleşme planını kabul ettirmek için değil, fakirleşenlere yeni yaşam biçimini zorlamak için de gerekli sayılıyor.

Böyle bakıldığında eylülist darbe daha anlaşılır bir nitelik kazanıyor; sadece darbe değil, sonuçlarının da daha anlaşılır olduğunu düşünüyorum. Darbe, sanayi demokrasisi ile özdeşleşmiş olan Demirel'in yaşamını bağışlamakla birlikte tekrar hükümet koltuğuna dönüşünü önleyebilmek için çok önemli önlemler almaktan geri kalmıyor; çünkü artık o peryod çok geride kalmıştır. Artık tekelli düzene giriş başlıyor.

Sanayi kapitalizmi aşamasına girildiğinde, bu aşamaya geç girenler için, rekabetçi kapitalist dönemi uzunca yaşamak imkansızlaşıyor; ya sanayi kapitalizmini yaşaya-

mamak ya da tekeller düzenine girmek zorunluluklarından birisi kendisini kabul ettiriyor. Büyük işletmeler, konzern'ler, holdingler ve tek sözcükle az sayıda büyüklükler, kapitalistleşme sürecinde gecikmiş ülkelerin yazgısıdır. Bu, tekelli düzen demektir.

Tekelli düzen Orta Çağ türünden bir yönetim biçimidir.

Parçalılık, departmantalizm, stratifikasyon, diskriminasyon ve administrasyon, tekelli düzenin çizgileri ve ahlakı'dırlar; bunlar, sürekliliğin olmayışıyla birlikte varoluyorlar. Bunlar, müthiş düzeye ulaşmış israf ve genel beceri düzeyinde büyük bir düşüş, öğrenmeye karşı katı bir direnç ve şaşırtıcı bir çürüme ve kokuşma ile birlikte gelişiyorlar.

Emek değer yasası, aslında daha büyük bir yasa olan enaz giderlerle yapma yasasının bir türüdür, böyle bir düzende ortadan kalkıyor; otomatizm ile birlikte yokolurken, geniş anlamda ekonomik olma kaygısını da götürüyor.

Bunları teker teker açıklamak durumunda değilim; sadece ikisine ve son derece kısa olarak değinmek durumundayım. Stratifikasyon, tabakalandırma, tekelli düzende bir işletme ve yönetim biçimidir; bir anlamda demokratizmin tam karşıtı oluyor. Çok basit olarak bugün basında ve üniversitelerde ücret düzeyinde çok katı bir tabakalandırma görülüyor; tepe katmanlar çok yüksek ve alt ve geniş katmanlar ise çok düşük düzeyde ücretlendiriliyorlar. Ekonominin bütünündeki oligarşik yapı, böylece, yönetimin içine de yansıtılıyor. Tabakalar arasında yukarıya doğru çıkış beceri ve liyakattan daha çok sadakat ilkesine göre yapılıyor; tekelli düzen, feodalite düzeni kadar ideolojik ve yönetimseldir. Yönetimi sürdürebilmek, bu anlamda politik olabilmek, bu yeni düzenin en büyük endişelerinden birisidir; ideolojiyi büyük bir yönetme aracı olarak kullanabiliyor.

Bu çözümlemeler için «aydın aristokrasisi» kurum ve kavramının son derece açıklayıcı olacağını sanıyorum; tekelli düzenin en büyük buluşlarında birisi, bir aydın aristokrasisi yaratabilmesidir. Bütün eğitim, sanat, eğlenme ve iletişim harcamalarının, bunlara basın ve reklam sektörünü

de katıyorum, temel amaç fonksiyonu, kendi yazılı amacını gerçekleştirmekten daha çok, bir aydın aristokrasisi yaratabilmektir; tekelli düzene sadakat karşılığında, her türlü imkan sağlanabiliyor. Aydın aristokrasisi, büyük bir güven duygusuna ulaşmakla birlikte hâlâ kendi meşruiyetinden kuşkulu oligarşiye, ihtiyaç duyduğu «asalet» duygusunu vermeye de yarıyor. Asalet ve meşruiyetin kan yoluyla sağlanamadığı toplumlarda, aristokratik aydınlar katmanıyla elde etmek hem kaçınılmaz ve hem de son derece ekonomik oluyor.

Stratifikasyon ile yakından ilişkili bir diğer çizgi, diskriminasyondur; ayrımcılık anlamında kullanıyorum. En göze batıcı örneklerini şiddetin diskriminasyonunda gösteriyor; eylemler niteliklerine göre değil yapanlara göre ele alınıyor. Bütün hukuk sistemi, diskriminatif bir ahlaka doğru zorlanıyor; aynı eylemin, tekelli düzene sadakatını kanıtlamış insanlar tarafından yapılması halinde suç sayılmadığı ve buna karşın, kuşkulu kimseler tarafından icra edilmeleri durumunda suç kabul edildikleri bir düzen kakılıyor. Birincisine özgürlük ve ikincisinin payına şiddet düşüyor. Tekelli düzende şiddetin dağılımı tabakalı ve ayrımlıdır.

Rekabetçi kapitalizmde, araçların felsefi temeli ve sürekliliği bulunuyor; tekelli düzende araçlar zaman sınırlı ve yönetim tabanlıdır. Bu düzenin bu özelliği için en «iyi» örneği, eylülist darbe ile birlikte, Türkiye'de dinin kullanılmasında görüyorum. Darbenin dayanaklarından birisi olarak gösterilen başında Profesör Necmettin Erbakan'ın bulunduğu Milli Selamet Partisi'nin islamcı çizgisi, eylülizm döneminde, çok büyük ölçüde aşılmış bulunuyor (*);

(*) Okuyucuya Eylülist Darbe'den bir hafta önce ulaşan bir çalışmamda, askeri rejimin geleceğini, Erbakan'ı hapse atacağını ve Erbakan'dan çok daha koyu bir islamcı çizgi tutturacağını ileri sürmüştüm. Tahminin birinci bölümü tam isabetle, ikinci bölümü ise aşılarak doğrulandı.

Y. Küçük, Bir Yeni Cumhuriyet İçin, İstanbul, 1980.

Bu kitabım yasaklandı, önce sekiz yıla ve daha sonra temyiz aşamasıyla, bir buçuk yıla mahkum oldu. Bir rastlantı saymıyorum

kemalist olduğu kabul edilen Silahlı Kuvvetler tarafından uygulanan bu darbeci rejimde çok yoğun ve Türkiye tarihinde görülmemiş bir islamcı baskının yaşanması, pek çokları için, şaşırtıcı olmuştur. Olmaması gerekiyor; siyasal iktisatçının soğuk mantığı ile bakıldığında, böyle bir peryod kaçınılmazdır.

Eylülizmin, islamcı yoğunluğa ihtiyacı iki kaynaktan çıkıyor; bunlardan birisi, 1970 yıllarında ortaya çıkan petrol krizi ile petrol zengini Arap ülkelerinde biriken petrodollar'ların, Türkiye'nin ihracatına bir pazar olmasının yanında, müteahhitlik sektörü denilen inşaat işleriyle uğraşan büyük holdinglere çok büyük iş imkanları açmasıdır. Arap ülkelerine ihracat ve Arap ülkelerinde inşaat işleri almak, eylülist darbenin ilk yıllarında Türkiye ekonomisinin sürdürücüsü ve canlandırıcısı mekanizmalar haline geliyor; bu, var. Fakat bundan da öte, ikinci olarak, tekelli düzen kendisini yerleştirebilmek için eleştiri alışkanlığını kaybetmiş itaatkar yapılı bir kütle arıyor; islamcı akımların son zamanlarda radikalleşmesine ve şiddet yolunu denemeye başlamasına karşın, islam dini, bir eğilim halinde, eleştiriyi ve başkaldırıyı ortadan kaldırma etkisini taşıyor. Bu nedenlerle düzen kendisini yerleştirebilmek amacıyla, görülmemiş ölçüde, islamcı görünebiliyor.

Darbenin liderinin babasının imam olduğunu sık sık tekrarlaması bir yana 24-25 1982 tarihinde İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde, zamanın Devlet Başkanı Kenan Evren, Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ve Maliye Bakanı Kaya Erdem'in katılımıyla yapılan İslam Bankası Güvernörler toplantısı Kur'an okunarak açılıyor; bu, «kemalist» Türkiye tarihinde ilk kez oluyor. İlk kez, «kemalist» Türkiye'de bir resmi toplantı, devletin önde gelen yöneticilerinin katılımıyla ve Kur'an okunarak gerçekleştiriliyor.

Bunu sembolik olarak kaydediyorum; eylülizm, yüksek dozajda ve Türkiye tarihinde hiç bir zaman görülmeyen ölçüde islamik ağırlık taşıyarak gelişiyor. Bu, tekelli düzende politik araçların geçiciliği konusunda mükemmel bir örnek oluyor; çünkü, geniş eylüllzm olarak nitelediğim bu dönemin sonlarına doğru, 1990 yılları başlarında, islamik

dozaj hızlı bir biçimde azaltılıyor. Azaltmada, petro-dollar sahibi Arap ülkelerinin görece olarak fakirleşerek yeni iş alanları açamaması, tekelli düzenin yerleşmeye başlamasıyla birlikte, Sovyet sosyalizminin çöküşünün, tekel sahiplerinde yüksek bir güven duygusuna yol açması, islamın daha radikalleşerek düzen partilerinden kopması, İran'ın islamik devrimler ihraç edeceği propagandasını yaparak Amerika Birleşik Devletleri'ni ürkütmesi önemli rol oynuyor; anti-islamik bir kampanya başlamamakla birlikte devlet aygıtının islamik hücrelerden temizlenmesi dönemi yaşanıyor.

Böyle bir temizliğin kemalizme dönüş olarak nitelenmesi mümkündür; ancak doğru olmayacağını düşünüyorum. Gerçi düzen yerleştikçe kemalizmin daha çok yöneten bir «ideoloji» sayılması yönünde önemli bir ihtiyaç çıkıyor; fakat bu ihtiyaç, aslında eklektik olan kemalizmi, daha parçalı ve diskriminatif hale getirmekle, karşılanabiliyor. Kemalizmin üç temel ilkesi olan devletçilik, Misak-ı Milli anlayışı çerçevesinde çevre ülkeleriyle dostluk ya da «yurtta sulh dünyada sulh» slogan ve ilkesi ile laisizmden, sonuncusunun rehabilitasyonu için adımlar atılırken birincisi çoktan tarihe mal edilmiş ve ikincisi ise şiddetli darbelerle karşılaşmış durumdadır. Türkiye'nin emperyalist senaryolara hızla ve büyük bir yatkınlık göstermesi, 1939 yılında Hatay ve 1974 yılında Kıbrıs'ın bir parçasıyla genişleyen ve 1923 Cumhuriyeti sınırlarının kutsallığını tartışmamasasına getiriyor.

Emperyalizm üzerine teorik ve pratik tartışmaları burada yapma gereği duymuyorum (*). Meslekten olmayan İngiliz iktisatçısı Hobson'un yazdıklarına en önemli katkılardan birisinin Rosa Luxemburg'a ait olduğunu düşünüyorum. İktisat Doktoru Luxemburg, kapitalist ekonominin, Marx'ın yazdıklarının aksine, kesinlikle dış ekonomileri ve sözcüğün en olumsuz anlamında, sömürme ihtiyacında ol-

(*) Yakında yayınlanacağını umduğum «Kurtuluş Hareketi» adındaki çalışmamda bu konuya değinmek imkanı buluyorum.

duklarını ortaya koyuyor. Bunu, çok önemli buluyorum. Buna ek olarak Lenin de, tekeller düzeni ile emperyalizmin eş olduklarını vurguluyor; tekeller düzeni varsa mutlaka emperyalist senaryolar ortaya çıkıyor. Bütün bunlardan, Türkiye'nin bir emperyalist yayılmacılığa yönelip yönelemeyeceği noktasına gelebilmek için, emperyalizmin de, tıpkı Orta Çağ feodal düzenler türünden hiyerarşik bir yapıya sahip olabileceğini öne sürmek yetebiliyor. Bir üst egemenliğin altındaki feodal yönetimler gibi, üst emperyalist merkez çerçevesinde emperyalist organizmaları düşünmek mümkün görünüyor.

Kuşkusuz, emperyalizmin temelinde mal ve sermaye ihracatı alanlarını genişletmek olmasına bakarak, emperyalizmi yalnızca ekonomik-teknokratik bir oluşum olarak anlamak son derece yanıltıcıdır; emperyalizm, siyasi coğrafyaları aşan ve içine alan bir baskı türüdür. Bu nedenle yalnız başına değil sürekli olarak kuvvet kullanımını anlatıyor; bir emperyalist ülke, arada bir olmakla birlikte, mutlaka kuvvet gösterisi uygulamak zorundadır.

Hızla tekelli düzene giren ve kendi içinde pek çok başkaldırı merkezlerini çökerten Türkiye'nin emperyalist yayılmacılığı bir çıkış olarak görmesinin çok ciddi mekanizmalarını görebiliyorum. Bunlardan ilki, Türk Lirasını çok hızlı ve sürekli olarak dalgalandırarak değer kaybına uğratmak ve işçi ücretlerini çok büyük ölçüde düşürmekle sağlanan ihracat artış imkanlarının sonuna gelinmiş olmasıdır; hem ihracata yeni kanallar bulmak ve hem de sıçratmak gerekiyor. Diğer taraftan eylülist rejimin açıkça silahlı kuvvetlere dayanan dönemi geride kaldığı ve ücretler, daha önceki alışılmış düzeyden mutlak olarak geriye çekildiği için, ücretleri daha da indirememek bir yana, mutlaka ve bir ölçüde yükseltmek zorunluluğu ortaya çıkıyor.

İkincisi, bu yolla ihracat hacminde artışlar sağlanmış olmakla birlikte Türkiye, kalıcı ihraç pazarları sağlamış olmaktan uzak görünüyor; tekelli düzen Türkiye'de yerleşmeye yüz tutarken Türkiye herhangi bir dış pazara yerleşemiyor. Bunun bir parçası olarak da, Türkiye, tekelli düzeni yerleştirirken büyük ekonomik güçlere yaranma poli-

tikası çerçevesinde, kendi ithal kapılarını sonuna kadar açmıştır; hem hızla genişleyen teknokrat-menecer katmanlar ve hem de aristokratik aydın kümeleri için, ithal türü tüketim araçlarıyla lüks tüketim malları ekonominin vazgeçilmezleri arasına girmiş bulunuyor. Zaman zaman, otomotif sanayii tipik örnektir, iç üretimi tehdit eden bu ithalat akışı, ekonomi viability'i sarsıcı boyutlara ulaşıyor. Bu da hem yeni ihraç alanlarını bulmayı ve hem de bulunan pazarlarda kalıcı olmayı bir zorunluluk haline getiriyor.

Üçüncüsü eşitsiz gelişme yasasıdır; tekeller ekonomisi; bir eşitsizlikler ekonomisidir. Tekeller, hem ithalat gerekleri ve hem de üretimin realizasyonu açısından Misak-ı Milli sınırlarını sürekli olarak zorluyorlar; tekelli düzen, ihracatı, devletin en önemli kaygılarından birisi haline getiriyor.

Bunun bir uzantısı var; Türkiye'nin ihracatındaki sıçrama ve döviz girdilerinin artmasıyla ithalatın liberilizasyonuna cüret etmesinde, daha önce sözünü ettiğim, müteahhitlik sektörünün önemli bir rolü bulunuyor. Büyük inşaat müteahhitleri, artık holdinglerin pek büyük bir kısmı bir tür inşaatçı haline gelmiştir, önemli iş kapasitesi yaratabilmişler; ancak, Arap petro-dolarlarının tükenişi ile Arap yatırımcılığının yavaşlaması karşısında bu kapasitelerine iş bulamaz oluyorlar.

Bu noktanın bir başka açıdan önemi var; Türkiye holdingleri, Arap ülkelerinde, dış piyasalarda iş yapma açısından çıraklık dönemlerini yaşadılar. İçlerinde kalfalaşan veya ustalaşanlar bulunuyor; dış piyasalarda iş yapacak bir güven ve birikimi elde etmiş görünüyorlar. Buna ek olarak, İran-Irak Savaşı ve bunun arkasından Irak üzerine düzenlenen emperyalist savaş sonrasında Türkiye, askeri açıdan da güçlü ve hatta agressif olunmadığı sürece, yeni iş alma imkanlarının çok fazla genişleyemeyeceğini öğrenmekte gecikmiyor.

Yabancı ekonomilerde mal ve iş mahreçleri bulabilmek, emperyalist aşamada, askeri açıdan da güçlü olmayı gerektiriyor.

Bu ekonomik iticilere iki politik yönlendirici eklemek

durumundayım; Türkiye'de tekel sahiplerinde olmasa bile Dünya Bankası ve IMF türünden dünya kapitalizminin planlama örgütlerinde Türkiye'de işçi ücretlerinin patlama düzeyine indiği kaygısı görülüyor. İşçi sınıfında bunu çok belli eden bir hareketlilik görülmüyor; fakat varolan verilerin siyasal okumasını yapabilen uzmanlar, ücret düzeyinde temkinli artışlardan yana görüş ifade ediyorlar. Bu, «iç barış» için de gereklidir; işçi sınıfının sükunetini sürdürebilmek, yeni düzen için bir zorunluluk olarak görünüyor. Yalnız bunu yapabilmek, Rosa Luxemburg'un çok önceden işaret ettiği gibi başka «sömürü» alanlarının keşfini gerektiriyor.

İkincisi Türkiye'nin «Kürt Sorunu» artık kendisini kabul ettirmiştir; buradaki ateşin başka kesimlere yayılmasını önlemek, dolayısıyla Kürtler'in hareketliliğini tecrit etmek de önemli bir siyasal kaygı haline geliyor. Bu, birinci siyasal yönlendirici ile ilgilidir; daha önemli kaygı Kürt Sorunu'nun bir Türkiye değil bölge sorunu olmasından kaynaklanıyor. Böylece Türkiye, en azından bir sorun nedeniyle, kendi sınırlarının ötesine bakmak gereğini duyuyor.

Bunlarla aynı düzlemde olmadığı için aynı kategori içinde ele almadığım bir başka yönlendirici mekanizmadan daha söz etmek zorunluluğunu duyuyorum; bu, Sovyetler Birliği düzeninin yıkılmasıdır. Sovyetler Birliği, her iki taraf için de, bir düzen olmuştur ve henüz daha Osmanlı düzeninin yıkıntısı üzerine tam bir istikrar getirilemediği bir zamanda Sovyet istikrarının da bozulması, komünizmin yıkılmasının ilk sevinçleri geçtikten sonra, ciddi kaygılara ve senaryo arayışlarına neden olacak nitelikte görünüyor. Bu yıkıntıdan çıkacak istikrarsızlığın düzenlenmesinde Türkiye'ye rol yükleme eğilimi görüyorum; Amerika Birleşik Devletleri bölgede Türkler'in sevilmediğini bilmekle birlikte böyle bir alternatifi de tümüyle akıl dışı edemiyor.

Bitiriyorum: Her yerde söylenenin aksine tekelli düzen devletin büyümesini anlatıyor. Devlet, genişleyen baskı imkanları için yeni coğrafya ve ekonomiler arıyor. Ekonomik işletmelerin ve devletin büyümesi, insanın cüceleşmesi sonucunu doğuruyor; ekonomik üniteler büyürken bireyler

küçülüyor. Daha da önemlisi insanlar, öğrenmeye dirençli ve ufukları mikro canlılara dönüştürülüyor.

Bu dönüşümü, Kafka'nın çok önceden görüp işaret ettiği türden, insanlığın sonu olarak görüyorum.

Ancak insanlığın tükeneceğine hiç bir zaman inanmıyorum.

İnsanın tükenmeyeceğine inanmak, yaşamanın en büyük kaynağıdır.

İnsanın en büyük enerjisi, insanlığın kendisidir.

Fakat ben insanlığın korunacağına da inanmıyorum. İnsanlık sadece sıçramalı olarak ilerletilebilir; korumanın insanlığı bitirmek anlamına geldiğini düşünüyorum.

Bitkiler, susuzlukta meyve veriyorlar. Kendilerini korumuyorlar ve kendilerini yeniden üretiyorlar.

İnsanlığın yeniden üretiminin kaynağında su değil yiğitleme var.

Peryodik olarak gelen ve eksilmeyen yiğitlemeler, insanın ortak yükseklikleri oluyorlar.

Ekim Devrimi, İspanya'da İç Savaş, Dünya Savaşı'nda rezistans, Çin ve Küba Devrimleri, Vietnam Halkı'nın Direnişi, Filistinli Arap bebelerin intifadası; hepsi hepsi insanlığın ortak malı ve yiğitlikleridir. Tükenmiyorlar.

Her yiğit bir neo-romantik'tir.

Romantik, insan gücünü abartan'dır.

Dördüncü Bölüm İçin Ek

PROVOKASYON VE RESTORASYON UZMANI İSMET İNÖNÜ ÜZERİNE NOTLAR (*)

Bir Avrupa ülkesinde başbakan veya devlet başkanı olsaydı, belki de ülke tarihinin en büyüklerinden birisi olarak yazılırdı. Ancak Türkiye'den başka hiç bir yerde başbakan ya da devlet başkanı olma şansı yoktur. Tırmandığı yönetim yükseklikleri'ni ancak Türkiye'de elde edebilirdi; yaşadığı tarihe damgasını vurabilecek bir kişilikten yoksun olmasına karşın, modern Türkiye'nin oluşumunda rolünün ve katkısının Mustafa Kemal'inkinden de fazla olduğu ciddi olarak ileri sürülebilir. Bunda, hem bir «Tanzimatçı», Falih Rıfkı Atay «ileri bir tanzimatçıdır» diyor ve hem de kemalizmin restorasyonunu yapan kimse olmasının etkisi büyük görünüyor.

Ekim Devrimi ile oluşan Sovyet sisteminde Lenin ve Stalin arasındaki etki karşılaştırması, Türkiye düzeninin kuruluşunda Kemal Paşa - İsmet Paşa olarak yeniden yapılabilir; Kemal Paşa, başlattığı yeniden kuruluşta, Lenin'inkine göre daha uzun ömürlü olmasına karşın, görece olarak daha az etkilidir. Stalin, Lenin öldükten sonra ve İsmet Paşa, Kemal Paşa yaşarken de daha etkili olmayı başarmıştır.

Geç başlayan, arkadan gelen, ancak daha sonra öne

(*) 1990 yılı Şubat Ayı'nda bir ansiklopedi için yazılmış maddenin genişletilmiş biçimi.

geçen bir kişiliği var; Askeri Rüştiye'de sınıfta kalan bir öğrenci olmasına karşın daha sonra ve özellikle Harbiye'de sınıflarının birincisi oluyor. Kurtuluş Hareketi'ne geç ve isteksiz katılıyor; bir kez Anadolu'ya geldiği ve bir süre kaldığı biliniyor. 1915 yılında evlenmiş olmasına rağmen 1920 yılı başında yeni evli olduğunu ileri sürerek, Anadolu'dan İstanbul'a dönüyor; Anadolu'ya geçişi, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un Büyük Britanya kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden ve tutuklamaların başlamasından sonradır.

Arkadan gelerek önde sağlam bir yer tutabilmek kıvılcımı olmayan bir karyeri gösteriyor. Devrim değil düzen adamı olmaya işaret ediyor. Hep karargah çalışmalarında, bu arada Enver Paşa'nın karargahında, başarılı olmuş İsmet Paşa'ya, modern Türkiye'yi tanzim etme ve Osmanlı Devleti'nin arkasından bir yeni nizam, nizam-ı cedit de denebilir, kurma işi düşüyor.

Düzen kurucularından korkulur ve saygı duyulur; yığınlar düzen kuranlara hep uzaktırlar. İsmet Bey, hem arkadaşlarına ve hem de halkına hep uzak kaldı; Kemal Paşa sevildi ve İsmet Paşa sadece duygusuz bir saygı gördü. 1940 yıllarında yığınlarını harekete geçiremeyen bir devlet başkanıydı ve yüz yıl önce gelen Tanzimatcılarla benzer bir yazgıyı paylaşıyordu.

Kendisine mal edilen hiç bir çizgi dışı özellik bulunmuyor; çizgi dışı olarak bulunabilinen tek karakter, yabancı dillere düşkünlüğü oluyor. Birleşik Devletler'de hakkında yapılan bir doktora tezinde yer alan en canalıcı şu paragraf son derece ilginçtir: «Herşeyden önce İnönü bir entellektüeldi (Almanca, Fransızca ve İngilizce biliyor ve çok okuyordu) ve bu nedenle, sorunları kendi konteksi içinde daha gelişmemiş bir kafanın yapamayacağı kadar değişkeni bir araya getirerek çözümlüyordu. Ancak bu aydın yaklaşımıyla kazandıklarını, kararlılıkta ve bir siyasal karar verici olarak eylem hızında kaybediyordu»[1]. İnönü'nün bildiği ileri sürülen dillerin hiç birisini konuştuğunu duyan olmamıştır; kendisinin de abartarak ön plana çıkardığı bu dil düşkünlüğünü, «Tercüme Odası» denilen ve daha son-

ra Dış İşleri Bakanlığı olarak çalışan bir devlet dairesinden yetişen ilk Tanzimatçılara duyulan hayranlığın bir göstergesi saymak gerekiyor. Paşa, Cumhurbaşkanlığı sırasında bir Tercüme Bürosu kurarak, hem Cumhuriyet'e yabancılaşmış sol eğilimli aydınları devlet çatısı içinde toplamış ve hem de dünya klasiklerini Türkçe okuyanlara sağlamış oluyordu.

Dilin ve ailesinin dışında, teorik nitelikleri eksikli her yöneticide görülen iktidar tutkusundan ayrı olarak, bir de Kemal Paşa'ya bağlılığı vardır. Ancak Kemal Paşa'nın ise İsmet Paşa'dan sürekli bir kaçma eğilimi olduğunu düşünüyorum; her fırsatta kaçmıştır ve bir türlü ayrılamıyor. Kemal Paşa'nın sürekli olarak İsmet Paşa'dan kurtulmak isteyişinin çok çeşitli ve haklı nedenlerini görebiliyorum. Birincisi, yaşam biçimleri ve kişiliklerinden geliyor: birbirine uymaz kişilerdir. Kemal Paşa, düzensiz yaşama alışmış ve zaflı bir kişiliğin sahibidir. İsmet Bey, özel yaşamında da düzenli ve büyük tutkular kadar zaaflardan da uzak bir insandır. İkincisi farklı çevrelerin adamı oluyorlar. Daha sonraki tarihçilerin ve tarih yazımının, 1919 yılından önce de Kemal ile İsmet'in yakınlığı üzerinde kaynaklara dayanmayan bir edebiyat yaratmalarına karşın, İsmet, Cumhuriyet'ten önce «enveriye» adıyla bir yeni başgiysisi bulan ve karargahında Türk yazısını değiştirme denemeleri yapan Enver'in karargah subaylarından birisidir. Fakat asıl yakınlığı, kısa bir zamanda Kemal'in rakibi haline gelecek olan Kazım Karabekir'edir.

Bunları açmak durumundayım; önce bir noktanın altı tekrar tekrar çizilmelidir. Kemal Paşa, Samsun'a çıkmadan önce hiç bir ölçüde bir «kahraman» değildir. Çanakkale nedeniyle Mustafa Kemal'in «kahraman» sıfatına kavuşturulması kampanyasının yıllar sonra başladığına başka yerlerde işaret etmiştim. Mart 1919 tarihinde, M.Z. imzalı bir yazıdan, Mehmet Zekeriya Sertel olabilir, bir aktarma yapmak istiyorum: «Tarih Çanakkale vak'asını kaydederken hiç şüphesiz Mustafa Kemal ve Cevad Paşaların isimlerini de altın hurufla yazacaktır.» Bu cümle bir temenniyi ifade etmekten ileri gidemiyor. Arkasından şu ge-

liyor: «Büyüklerini tanımak mecburiyetinde olan gençlik 'Mustafa Kemal' namını da hafızalarına ilave etmeli ve halaskarlarımızdan birinin de o olduğunu unutmamalıdır.» İfade, bir kahramandan daha çok en karanlık zamanlarda her toplumda görülen bir kahraman arayışını gösteriyor.

Bunun İsmet ile ilgisi şuradadır: Falih Rıfkı ve Necmettin Sadak, meşrutiyet ve mütareke dönemlerinin acar ve daha sonra da kemalist gazetecileridir. Falih Rıfkı, Çankaya'sında, İstanbul'da İsmet'in kendisiyle Necmettin'e «Anadolu'da yeni bir kahraman yaratmaya çalışmayın, dediğini de hatırlarım» diye yazıyor. İsmet için, 1920 yılı baharına kadar Kemal hem bir kahraman değildir ve hem de kahramanlaştırılmaması gerekiyor. Bunu Kemal Paşa'nın bildiğini varsaymak zorunluğu var.

Çanakkale'den «kahraman» çıkıyor; ancak Mustafa Kemal bunlar arasına alınmıyor. Bir yabancı çalışma, İngilizlerin boşaltmasından sonra, İstanbul'da büyük şenliklerin yapıldığını, Liman Von Sanders'in, «Doğu'nun Hindenburg'u», Enver'in «Napolyon» ve Sultan Beşinci Mehmet'in de «Gazi» ilan edildiklerini kaydediyor. Bu Anadolu Kurtuluş'una hemen yansıma buluyor.

Fakat bir hareket otorite, prestiji ve karizmatik lider istiyor; İsmet, İstanbul'un işgalinden sonra katıldığı Anadolu Savaşı'nda bunların yaratılmasına katkıda bulunuyor. Birincisi bir sokak manevrasını geçmeyen İnönü Savaşları nedeniyle, kendisi generalliğe yükseltiliyor ve kendisi gibi, üstelik önce Kurtuluş Savaşı'na karşı çıktıktan sonra, çok geç olarak Anadolu'ya geçen Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa da «mareşal» ilan ediliyor. Kemal Paşa'nın sırası ise hemen bundan sonra geliyor; Türk kuvvetleri Ankara'ya kadar çekildikten sonra Sakarya'da Grekleri püskürtünce, Kemal Paşa da «gazi» ünvanını alıyor ve böylece Çanakkale'de yapılmış bir haksızlık telafi edilmiş sayılıyor.

İsmet, Enver'in güvenini kazanmış ve Kazım Karabekir'in yakını bir kurmay subaydır. Kazım Karabekir, yayınladığı ani-inceleme kitaplarının birisinde, Enver'in bir kez kendisine, «seni erkanı harbiye reisi yapayım mı, ya sen

ya İsmet, başka kim var?» dediğini yazıyor. Enver kuşağının arkasından gelenler içinde en ülkücüsünün Kazım olduğundan kuşku duymuyorum; daha doğuludur, ancak daha kararlı ve devrimci çıkıyor. Kemalist tarihçilerin Kemal Bey'in Harekat Ordusu'na katıldığı görüşlerinin boş olduğunu gösterebilmiş bulunuyorum; ne Kemal ne de İsmet Harekat Ordusu'na katıldılar. Kemal, Selanik'ten yolcu edenler arasındadır. İsmet, Edirne'den geçerken güleryüz göstermiştir. Kazım ise bu gönüllü ordunun içindedir.

İsmet'ten biraz büyüktür ve bir ara birlikte bir Avrupa gezisine çıkıyorlar. Yakınlıkları var ve mektupları bunu gösteriyor. Kazım, yenilgiden sonra İstanbul'da toplanan yetenekli paşaların görevle Anadolu'daki kuvvetlerin başına geçmesini savunuyor ve ilk önce kendisini Sultan'a kabul ettirdikten sonra Doğu'daki On Beşinci Kolordu'nun başına geçiyor. Sürekli İsmet'i de Anadolu'ya geçmeye özendiriyor; İsmet, Kazım'a, çiftlik satınalmayı, askerlikten ayrılmayı ve «Kazım Ağa», «İsmet Ağa» olmayı öneriyor. Bir mektubunda da şunları yazıyor: «Sen Erzurum'a giderken bana 'korkuyorum ki seni bir şeye karıştıracaklar' demiştin. Evimden dışarı çıkmadım ve hiç bir şeye karışmadım»[4]. Aynı mektubunda olayların gelişmesi karşısında «duadan başka elimizden bir şey gelmez» dedikten sonra şunları da yazıyor: «Malatyalılar bana Malatya mebusluğunu teklif ediyorlar. Sen ne dersin? Gözlerinden öperim, seni bağrıma basarım sevgili kardeşim Kazımcığım.» Kazım ise İsmet'i mutlaka Ankara'ya çekmek istiyor.

Bütün yazılarında Kazım Karabekir'de ihtilalin liderliği elinden çalınmış bir insan duygusu seziyorum; böyle bir duygunun tümüyle dayanaksız olduğunun söylenemeyeceğini sanıyorum. Kemal'in davranışları da bunu doğruluyor ve her fırsattan istifade ederek, kendisinden önce Anadolu'da güçlü odaklar kurabilen Ali Fuad ile Kazım Karabekir'i tasfiye etmek istiyor.

Kemal'in İsmet'e kendisinden daha çok Kazım'ın «adamı» gözüyle bakması doğaldır. Şeyh Sait ve İzmir Suikastı nedeniyle kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde Kemal Paşa'-

nın fırsat bilip Kazım ve Ali Fuad'tan kurtulmak istemesinin önüne İsmet'in geçmesi de bu bakışı güçlendirir. Bu nedenle Kemal ve İsmet'in bir arada oldukları zamanı bir kapma denemeleri tarihi olarak da ele almak mümkün oluyor.

- Birincisi, Lozan «kahramanı» kutlamaları bitince Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı başbakanlıktan uzaklaştırarak Fethi Okyar'ı getiriyor. Fethi, Kemal'den büyük ve öndedir; ancak etkin bir kişiliğe sahip olmayan Ali Fethi hep Kemal'in süfle ettiklerini uygulayan bir subay olarak gelişiyor. Bu, Cumhuriyet'ten çok önce de böyledir. Ancak «düzen» yanlısı güçleri temsil eden İsmet, Şeyh Sait İsyanı gerekçesiyle tekrar başbakanlığa oturuyor ve tam on iki yıl oradan inmiyor.

Burada, devam etmeden önce, geriye ve ileriye doğru bir uzun parantez ile, İsmet Bey Tarihi'nin peryodizasyonu üzerinde bir deneme yapmak istiyorum; İsmet Bey, Anadolu'daki yaşamının birinci döneminde tam bir provokasyon uzmanı olarak ortaya çıkıyor. Daha sonra kendisinin ve diğerlerinin vermek istediği izlenimin aksine, bu tür eylemlerde son derece kararlı olduğu görünüyor; Çerkes Ethem ile Ali İhsan Sabis'in tasfiyesi usta provokasyon örnekleridir. İsmet, Ethem'i ve Kemal'in sınıf arkadaşı, direnişçi bir paşa olan Ali İhsan'ı (*), büyük bir sabır ve inat-

(*) Tarihin Darwinist ve ne yazık tarih yazımının da aşırı-darwinist olduğuna değinmiş bulunuyorum. Bundan şunu anlatmak istiyorum; sonunda Ali İhsan, kendisini tutmak ve İsmet'e cephe açmak isteyen Demokrat Parti yöneticilerin bile kullanamayacağı bir ekzantrik ve Ethem ise sakin, bitkisel ve önemsiz bir yaşama razı oluyor. Bu sonuç, çok zaman provokatif operasyonların ihmal edilmesine neden oluyor; halbuki, bunlar, provokasyonun başarılarıdırlar.

«Bu suretle henüz 41 yaşında bir ordu kumandanı iken tekaüt edilerek ordudan ayrılmış oldum. İki sene evvel ne hülyalar ve emeller ile Malta'dan kaçıp Anadolu'ya iltihak etmiş ve istirahat etmeden cephede bir ordu kumandanlığı deruhte etmiştim.»

Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Ankara, 1951, s. 388.

«Büyük bir güçlük karşısında kaldığım zaman, hiç yılmadan

la, isyana itiyor. Bunda başarılı olmasa bile isyanın sınırlarına getiriyor ve her ikisini de tasfiye ediyor.

İsmet Bey Tarihi'nin bu birinci ve provokasyon döneminde, Kemal Bey ile İsmet Bey arasında net bir iş bölümü görülüyor; Kemal, birinci adaylarını, İsmet, ikincilik rakiplerini tasfiye etmek durumunda kalıyorlar. Kemal için Enver'i tasfiye etmek, bu işte Kazım Karabekir ile beraberdirler, çok önemlidir; Mustafa Kemal'in tasfiye listesinde, Enver'i, Kazım Paşa ve Rauf izliyor. Rauf'un birincilik şansını kaybetmesi halinde ikincilik rolüne razı olması ihtimali karşısında, Rauf Orbay'ın tasfiyesinde, İsmet Bey de rol ve sorumluluk kabul ediyor. Mustafa Kemal'in uydusu haline gelen ve Kemal'in hep ikinci olmasını istediği Fethi Okyar'ın tasfiyesi de İsmet'in payına düşüyor.

Fethi kararsız, İsmet kararlıdır; Şeyh Sait'in ayaklanması ile hem Fethi'nin ayağı kaydırılıyor ve hem de İsmet Bey Tarihi'nin ikinci ve Tanzimat Dönemi başlıyor. Acımasızdır; acımasızlıkta İkinci Mahmut'u aratmıyor. Hem reformcu ve hem de kıyıcıdır; Kazım Karabekir ve arkadaşlarının boyunlarını cellatın ipinden kurtarması, bunların gerçekten suçsuz olmalarının ötesinde, yaşadıkları sürece, Kemal Bey için fren olacağını görebilmesindendir.

Mustafa Kemal'in ölümünü çok büyük bir soğukkanlılıkla karşılaması ve yerine geçişini hiç yadırgamaması son derece düşündürücüdür; hızla bir restorasyon planını uygulamaya koymak istiyor. Ancak patlayan İkinci Savaş geciktiriyor; Savaş'in hemen sonunda, hem iktidarda ve hem de muhalefette sürdüreceği restoratör rolünü başarıyla sürdürüyor.

İsmet'i tarihin kaydettiği en usta restorasyon uzmanlarından birisi olarak görüyorum; çok iyi bildiği provokasyon yöntemlerini restorasyon döneminde de kullanıyor. İkinci Savaş sonrasında gizli servisleri kullanarak sahneye koyduğu sağ öğrenci terörleriyle, Demokrat Parti muhalefetinin sola açılımına sınırlar getiriyor; Demokrat Parti'-

---

yıpratmaya karar veririm.»
İsmet İnönü'nün Hatıraları, İkinci Kitap, Ankara, 1987, s. 169.

nin solla ittifakına sert bir fren koyuyor. Muhalefet döneminde ise Demokrat Parti'nin sağ ile işbirliğini önlüyor; böylece kemalizmin restorasyonunun orkestra şefinin İsmet olduğunu ileri sürmüş oluyorum.

Kemal-İsmet işbirliği, 1926 yılında, İttihat ve Terakki kalıntısı militanları mezara gönderiyor; Demokrat Parti yönetiminin, Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve İsmet'i mezara göndermek istediği kesindir. İsmet Bey, iktidardan düşünce, bir süre kellesini kurtarmayı ön planda tutuyor; doğaldır. Daha sonra bir kütle desteği bulunca, kapitalist-kemalist düzenin korunmasına önem veriyor. Burada, Silahlı Kuvvetleri sadece bir tehdit olarak kullanmak istediğini düşünebiliyorum; ancak, gelişen çelişkiler ile Silahlı Kuvvetler içinde demokratik özlemleri temsil edenler, İsmet Beyin kontrolundan çıkıyorlar ve tümüyle Silahlı Kuvvetleri kontrol edebiliyorlar.

1950 yıllarının İsmet Bey için çok acılı olduğunu sanıyorum; acının ateşinde arınıyor. Kütle, politikacıların, en büyük avuntusudur; buna güvenmeye başlıyor. 27 Mayıs'tan sonra büyük bir meşruiyetçi olarak ortaya çıkıyor. Bir zamanların acımasız kıyıcısı ve provokasyon uzmanı İsmet, şimdi kellelerin vücutta kalmasına ve provokatif yöntemlere tepki duyuyor.

Yaşamını soldan ve solun kütleselleşmesinden korkan bir meşruiyetçi olarak kapatıyor. Fakat benim, bundan önce, açmış olduğum, parantezi kapatarak, 1930 başlarında yine kütleselleşen muhalefete dönmek gerekiyor.

Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı yerinden oynatmak için ikinci denemesi Serbest Fırka senaryosudur. Serbest Fırka, gerçekten ve çok yönlü bir denemedir; Türkiye siyasetinde hiç bir olguya «büyüklerin oynadığı bir küçük oyun» adının bu kadar çok yakışacağını sanmıyorum. Serbest Fırka oyununda, yönetimin, çeşitli kanallarla duyduğu kütle rahatsızlığını boşa akıtma planının çok büyük bir rolü var; ancak tutma ihtimali de bulunuyor. Böyle bir ihtimal, İsmet Paşa karyerinin sonu olabilir; eğer 1950 yılından sonra da karyeri sürdüyse Demokrat Parti hamlesinin 1930 yılında değil 1950 yılında gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Ara-

dan geçen yıllar İsmet Paşa'ya deneyim ve güç getirmiştir; bundan kuşku duyulmaması gerektiğini düşünüyorum.

Fakat İsmet Paşa, duruma hakim olmakta gecikmiyor ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nı, beceriklilikle kullanarak aralarında Kemal Paşa'nın yakınları da olan Serbest Fırkacıları gülünç duruma düşürmeyi beceriyor. Bundan sonra hem kendi iktidarının mekanizmalarını hazırlıyor ve hem de Kemal Paşa'ya gerektiğinden fazla güven vermeye özen gösteriyor.

1937 yılı geldiğinde, İsmet Paşa, Kemal Paşa'yı Çankaya Köşkü'nde fantezileriyle uğraşan bir sembol haline getirmiş durumdadır. Kemal Paşa, bir yıl sonra öleceğini bilmeden, İsmet Paşa'yı bir kez daha iktidar mevkiinden uzaklaştırmayı deniyor; İsmet'i sadece milletvekili düzeyine indirdikten sonra başbakanlığı bir İttihat ve Terakki döneğine, Celal Bey'e, veriyor. Ancak bir yıl sonra Kemal Paşa ölünce yerine, yürütme gücünü elinde bulunduran Celal Bayar değil, İsmet İnönü geçiyor; Bayar, bir on iki yıl sonra, barışçıl bir darbeyle İsmet'i uzaklaştırıp Kemal Paşa'nın köşküne çıkabiliyor.

Osmanlı Devleti'nin nihai olarak yenildiği tarihte «dilhun oluyoruz, duadan başka elimizden bir şey gelmez» diyen ve bir toprak parçası alarak «İsmet Ağa» olmayı planlayan İsmet, modern Türkiye'nin başına geçiyor. Yaşamı her zaman perspektiften yoksun görünüyor; fakat karşılaştığı sorunları ciddiyetle incelemesini biliyor. Sorunların, ya da tehlikelerin yatağını temizlemeyi kendisine ilke ediniyor.

Politikada umutsuzluğu temsil ediyor; kuşağının temel çizgilerinden birisi olan güvensizlik duygusunun doğal sonucudur. Bu, güvensizlik-umutsuzluk hali, hem geleceği hülyalı bir biçimde planlamaktan kaçınmayı, insana ve kütleye dayanamamayı ve hem de pratik sorunları çok büyütmeyi doğuruyor.

İsmet'in tehlikelerin yatağını temizleme ilkesi, belki de modern Türkiye'nin kuruluş ilkelerinden de birisidir. Yine belki de Şeyh Sait İsyanı, modern Türkiye için umulmadık bir uyarıcı olarak ortaya çıkıyor; Cumhuriyet'in övündüğü

kurumlarının önemli bir bölümünün doğrudan doğruya Şeyh'in açığa çıkardığı Kürt tehlikesinin yatağını kurutma kaygısıyla açıklanabileceğine inanıyorum.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Tanzimatçılar'dan ve Jön Türkler'in «A» takımından çok daha az programcı ve bu arada çok daha az laisizm meraklısıdır. Fakat bu kadrolar, Kurtuluş Savaşı başında Kürt liderleriyle yaptıkları ittifakta din öğesini abartmalarının da etkisiyle, Şeyh Sait İsyanı'nı din yükü fazla bir başkaldırı olarak görüyorlar. Derhal, hiç programlarında olmayan ve ayrıca politik bulmadıkları «laik» önlemleri birbiri arkasından uygulamaya koyuyorlar.

Şeyh'in erken patlattığı, Şubat 1925, isyanın etkisiyle yönetimi eline alan İsmet daha 25 Şubat 1925 tarihinde 556 sayılı yasa ile «dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihat maksadiyle cemiyetler» kurmayı yasaklıyor. Kürt politik hareketinin şeyhler ve seyitlerle yönetilmesi, laik bir çıkışa kaynaklık ediyor. Yasa, bu yasaklara uymayanları, «vatan haini» ilan ediyor. Laisizm birden Türkiye politikasına giriyor ve aykırılık «vatan ihaneti» sayılıyor.

Başbakan İsmet, siyasi karyerini laisizme bağlıyor. 29 Kasım 1925 tarihinde 671 sayılı yasa ile «şapka inkılabı» kabul ediliyor. Dinsel baş giysilerine de savaş açılıyor. 13 Aralık 1925 tarihinde ise «tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbekarlıklar ile bir takım ünvanların men ve ilgasına dair» kanun çıkarılıyor. Bir hafta sonra, 20 Aralık 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun «Türk Kanunu Medenisi» üzerine tezekkür ettiği açıklanıyor. Sait'in isyanı İsmet'in yıllar sürecek programının oluşmasına imkan veriyor ve «Türk Reformları» olarak bilinen kodifikasyonu hızlı bir rüzgar haline sokuyor.

Ekonomik strüktürü ve ilişkileri değiştirmeden yurttaşların dinsel inançlarını, alışkanlıkları ve giysilerini yeniden «tanzim» etmek mutlaka tepkiyi doğuruyor. Buna, 1929 yılında dünya ekonomik bunalımı nedeniyle buğday ihraç piyasalarının daralması ekleniyor; 1930 yılına girildiğinde, Türkiye bunalımlı ve sorunlu bir ülkedir. Tepkiler açığa

çıkmasa bile bilinliyor veya dolaylı olarak dışarı yansıyor.

Bu durum karşısında Kemal Paşa'nın yolunu şöyle özetleyebiliyorum: Tepkileri boşa çıkıtmak ve fırsatı değerlendirerek İsmet Paşa'dan kurtulmak. Paşa'nın, daha sonraki yıllarda yakıştırıldığı türden bir «demokrasi» özlemi olduğunu sanmıyorum; ancak demokratik bir durum vardır. Demokrasi bir zor durumudur ve hareket halinde sınıfların varlığını gerektiriyor. Niyetler dışı bir yanını her zaman görmek gerekiyor. Kemal Paşa, kütlelerin rahatsızlığını yeni bir parti ve yeni isimlerle, ve mutlaka kendi güvenliğinde, dağıtmak istiyor; yakınlarıyla birlikte kurdurduğu Serbest Fırka budur. İsmet ise başka türlü bakıyor.

Falih Rıfkı Atay bu durumu şöyle dile getiriyor: «Atatürk ikinci havalandırma ihtiyacını 1930 da hissetmiştir. Sofrası şikayetlerle dolup taşıyordu. Yeni inşa devrinin maddi külfetleri memlekete ağır geliyor, şahsi menfaatleri önleyen hükümetçi sistem nüfuz kazançcılarını isyan ettiriyordu»[6]. İsmet Bey, burada bir tehlike görüyor ve tehlikenin yatağına inmek istiyordu.

Tehlike, Fethi'nin artık tescil edilen becerikeizliği ile Türkiye Komünist Partisi'nin fırsatçılığıyla ortaya çıktı; Serbest Fırka nerede ise bir işçi partisine dönüşüyordu. TKP dar imkanlarıyla sızma yollarını arıyor ve Fethi'nin İzmir'i ziyareti büyük bir işçi gösterisine dönüşüyordu.

Belki İsmet de tahrik etmiştir. Kemal Paşa'nın bile korktuğu anlaşılıyor. Derhal Serbest Fırka fesh ediliyor ve Kemal Paşa, bir takım uzmanları yanına alarak üç aylık bir tren-tetkik gezisine çıkıyor. İki Paşa çaresiz, bir çare bulmak için denize düşen yılana sarılır örneği herkese düşüncesini soruyor ve bu arada Limancı Hamdi, her zaman ekzantrik Ahmet Hamdi Başar, bu sırada sivriliyor ve bu döneminin çok değerli kayıtlarını bırakıyor. İsmet, bütün yakınlarının Serbest Fırka ile kendisi arasında sadakatini denerken, Limancı Hamdi bir çevrede kalıyor ve Başbakan İsmet, Hamdi'yi otomobiliyle at yarışlarına götürerek hep «ameleye ne yapılacağını» soruyor. Hamdi, «amelenin kazanılabileceğini» ileri sürüyor ve yine yazdığına göre, İsmet, pek sevinçli, Şükrü Kaya'ya «Bak Şükrü Bey, Hamdi

Bey ameleyi kazanabiliriz diyor, sen ne dersin?» diye haykırıyor[6]. Gerçekten bu tarihten sonra İsmet, bir yandan «ameleye» iş bulmaya ve diğer yandan da kazanmaya büyük önem veriyor.

Devletçilik, işte buradan çıkıyor. Laisizmi yaratan Şeyh Sait ise, devletçiliği doğuran Fethi Okyar'dır. Ekonomik strüktürü kurma, Fethi'nin deneme partisine işçilerin teveccüh göstermesinin bir sonucudur; devletçilik, Türkiye'de bir öğreti gereği değil, yeni insanlara iş bulma çaresi olarak ortaya çıkıyor. Ayrıca İsmet Paşa, işçi liderlerini CHF içinde eritme politikasına hız veriyor. Memduh Şevket Esendal ile Cevdet Kerim İncedayı, İsmet Paşa adına nerede ise incognito işçi kahvelerine giderek muhtemel işçi kökenli «söylev adayı» bulmaya çalışıyorlar. Ayrıca hem bir İş Yasası çıkarma ve hem de Türkiye Komünist Partisi'ni CHP içinde eritme siyasetleri de bu dönemde uygulamaya konuyor.

Bütün bu gelişmeler içinde bir karargah subayı olarak yetişen İnönü, siyaseti öğrenmeye başlıyor ve gizli ve açık örgütlerle Türkiye'yi avucunun içine alıyor; yürütmenin başından uzaklaştırılmış olmasına karşın Kemal Paşa'nın ölümünden sonra cumhurbaşkanlığını hiç bir sürtüşme olmadan alması bunu gösteriyor. Fakat cumhurbaşkanlığında tarih, İsmet Bey'e, yepyeni bir misyon veriyor; artık tanzimatçı dönemi sona eriyor ve restoratör hizmetleri başlıyor.

Restorasyonun önce kadrolarla ilgili yanı var; İsmet Bey, Kemal Paşa yaşamdan çekildikten sonra Kemal Paşa'nın aforoz ettiği herkesi topluyor, bunların itibarlarını iade ediyor ve önemli görevlere getiriyor. Hüseyin Cahit Yalçın, Ali Fuad Cebesoy ve yakın arkadaşı Kazım Karabekir bunlar arasındadır; bunların çoğunun, ileri yaşın verdiği imkansızlıklarla da birlikte, İsmet Paşa'ya sadakatten başka bir yaklaşımları olamıyor. Önemli şükran ve övgü ifadelerini dile getiriyorlar.

Türk düşüncesinde özgün bir yeri olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu da Kemal Paşa döneminin mağdurlarındandır; 1930 yılı başlarındaki tasfiyeyle üniversiteden kovulan ve

kendisine iş verilmeyenler arasında yer alıyor. Serbest Fırka'nın İstanbul İl Başkanı olmasının, bunda, rolü bulunabilir. İsmet Paşa, bu tür insanları da toplamasını biliyor.

Baltacıoğlu, 1940 yılında çıkardığı dergisinde, şunları yazıyor: «Türkiye Cumhuriyeti Reisi Milli Şefimiz İsmet İnönü ile şimdiye kadar sekiz defa uzun uzadıya ve hemen daima ilim, kültür ve maarif meseleleri üzerine görüşmek fırsatını buldum. Milli Şefimizin inkılap tarihimizin başından beri söyledikleri bütün nutukları ve yazdıkları bütün yazıları da okudum. Ben otuz yıldan beri insan ruhu, cemiyet hayatı üzerinde düşünen ve çalışan bir adamım. Bu faaliyetim Milli Şef'in şahsiyeti hakkında ilmi bir hüküm vermek cesaretini bana veriyor. Yine ben şu dakikada hiçbir siyasi fırkaya mensup olmayan ve ilmi hükümlerini ilmi olmayan, kalbi fikirlerin esiri etmeyen serbest bir insanım. Bu hür vaziyetin de bana bu işteki bitaraflığı, garazsızlığı veriyor»[7]. Yetkim ve ünlü pedagog bir bilimsel kararını açıklamak için hazırlığını yapıyor ve sonra açıklıyor: «İsmet İnönü, Türk miletinin kendisidir. En yüksek derecede kendisi. Onun için Türk milleti yüksek derecede mesut bir millettir.» Böylece restorasyon süreci, karşılıklı meyvelerini vermek için açılmaya başlıyor.

Restorasyonu doğuran üç mekanizmanın altını çizmek durumundayım. Birincisi, 1930 yıllarında devletçilik politikalarının ve 1940 yıllarında savaş ekonomisinin yeni ve önemli zenginler yaratmış olmasıdır. On beş yıla yakın bir zaman, gelir bölüşümünü bozarken güçlü kapitalist odakları da ortaya çıkarmaya başlıyor; bunlar kemalizmin vesayetini atma zorunluluğunu duyuyorlar. İkincisi, bütün yazılı edebiyatın aksine, İsmet Paşa'nın izlediği dış politika, ülkeyi savaş dışında tutmuş olmasına karşın, uluslararası ilişkiler açısından tam bir başarısızlıkla sonuçlanıyor. Türkiye'nin «resmi» dış ilişkiler tarihi olarak nitelediğim bir çalışmada «İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yılda Türkiye'nin dış politikasının en önemli sorunu savaş içinde düştüğü yalnızlıktı» deniliyor[8]. Başındaki yalnızlık sonunda artarak sürüyor. Savaşın ilk yarısında Almanya ile flört eden Türkiye, ikinci yarısında, Tahran, Kahire ve ben-

zeri konferanslarda müttefikler lehine savaşa katılacağına söz vermesine karşın bu sözünde hiç durmuyor. Sözüne güvenilmez bir ülke durumuna düşüyor.

Üçüncüsü İkinci Dünya Savaşı'ndan Sovyet sisteminin büyük bir prestij ve bir sistem olarak çıkmasıdır. Ayrıca Batı'da Helenler Ülkesi'nde bir tarafında komünistlerin bulunduğu bir iç savaş sürüyor ve Doğu'da İran'ın kuzeyinde Sovyet yörüngesinde minyatür Mehabat Kürt Cumhuriyeti ile Muhtar Azeri Cumhuriyeti kuruluyor. Rejim için, güçlenmeye başlanmış kapitalistler için ve ilk kuşak Anadolu kurtuluşcuları için, bu gelişmeler büyük bir tehdit olarak ortaya çıkıyor.

Restorasyon ile karşı devrim birbirinden farklıdır; restorasyon, bir devrimin, zorunlu olarak açıldığı ileri mevzilerden çekilmesi ve kendisini sürdürebileceği yataklara yerleşmesidir. İsmet Paşa, bu mekanizmalar üzerine, kemalist restorasyon sürecini başlatıyor. Üç temeli görünüyor. Birincisi, kemalizmin sınıfsızlık iddiasını reel bulmayarak sınıfların ve bunlara göre derneklerin varlığının kabulü oluyor. İkincisi, kemalizmin paktlardan uzaklık politikasını gerçekçi görmüyor ve yine lideri ile Amerika Birleşik Devletleri'nin başında olduğu emperyalist kampta yerini alma kararını veriyor.

Bunun için yapılanlar ibret vericidir; İsmet Paşa, içerde Milli Emniyet Hizmetleri Dairesi'nin, daha önceki zamanların Milli İstihbarat Teşkilatı, aktif katılımıyla içerde ve iki yüksek bürokrat hariciyecinin, Selim Sarper ve Feridun Cemal Erkin, katkısıyla da uluslararası planda büyük bir tahrikçilik ve tahrifçilik kampanyasını başlatıyor. Paşa, bu dönemde kaçırmış olduğu İkinci Savaş yerine bir üçüncüsünü davet edebilmek için elinden geleni yapıyor; gücü, bir sıcak savaştan daha çok «Soğuk Savaş» denilen bir başka türü davete yetiyor.

Üçüncü mekanizma ise bir burjuva muhalefet partisini özendirmek olarak ortaya çıkıyor. Kemal Paşa'nın Fethi lehine tercihi, İsmet Paşa'da Celal Bey'e yöneliyor. Yıllar sonra, 1959 yılında bir gazeteye, «Bayar'ın parti teşkil etmesinden memnun olmuştum» demekten çekinmiyor[9]. Sa-

vaş sonrası dönem, Şefik Hüsnü ve Esat Adil'in ayrı ayrı sol adına çıkışlarını ve Demokrat Parti'den kopan daha muhafazakar Millet Partisi'ni önleyerek Demokrat Parti'yi ortada bırakma, Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlaşma ve dış ekonomik ilişkiler üzerindeki kambiyo kayıtlarını yumuşatma programlarını birbiri içinde yaşamaya tanıklık ediyor.

Her ileri adımı daha ileriye gidişi durdurmak amacına yöneliyor; İkinci Savaş'tan sonra sınıf esasına göre dernek kuruluşuna izin verilmesi, sendikacılığın başlaması, daha büyük patlamaları önlemeyi hedef alıyor. 1960 yılları ortalarında «Ortanın Solu» sloganını benimsemesi, solun ortayı ortadan kaldırmasından korkmasının sonucu oluyor. Restorasyon, politikası da, eninde-sonunda geri çekilme demektir.

Bunları uzun uzun irdelemek durumunda değilim; restorasyon süreci içinde laisizm politikasında geri adamların da bulunduğuna işaret etmek zorunluluğu duyuyorum. Açılıp kapatılan Köy Enstitüleri, ölü doğan Toprak Reformu, Halkevleri'ne devredilerek kapatılan turanizmin kalesi Türk Ocakları'nın 1949 yılında yeniden açılması, okullara din derslerinin konması ve çok daha önemlisi, Osmanlı'nın son döneminin ünlü islamcısı ilahiyat profesörü Şemsettin Günaltay'ın başbakan yapılması, hep büyük restorasyon süreci içine düşüyor.

4 Aralık 1945 tarihli büyük sağ terörden, diğer çalışmalarımda söz etmiş bulunuyorum; başlamasında Yunus Nadi'nin Cumhuriyet Gazetesi ve İsmet Paşa'nın yakını Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin Gazetesi olumsuz ve aktif rolleri var. Bu sağ terörün örgütlenmesinde basın içi rekabet kadar, Behice Boran, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Cami Baykut gibi solcuların kurulacak Demokrat Parti ile bir «cephe» oluşturmasını önleme planı da etkili oluyor. İlginçtir, İstanbul'da sağ terör Tan Gazetesi ve solcu yayınları yerle bir ederken, Devlet Başkanı İnönü, yeni kurulacak partinin başkanını kabul ediyor[10] ve bir gün sonraki gazetelerin yazdığına göre başarılar diliyor.

İnönü'nün, belki sonunda kapanmaso bile, Demokrat

Parti'ye, Kemal Paşa'nın Serbest Fırka için çizdiğine benzer bir senaryo düşündüğünü sanıyorum. Rahatsızlıkları patlatan ve iktidar partisini kaçınılmaz yapan bir muhalefet arayışı var. Hilmi Uran'ın anılarında, seçim kampanyasının başına geçmek istediğini ifade ettiği yazılıyor; her halde 1950 seçimini kazanacağına inanıyor.

Sonuçlarına bakıldığında ise İsmet Paşa'nın, şu anda SBKP Genel Sekreteri Mihail Garbaçov'dan daha usta bir restoratör olduğunu ileri sürebiliyorum. Her restorasyon sürecinde olduğu gibi iç politika ile dış ilişkiler ve içerde sınıfsal muhafazakarlık ile dışarda emperyalizmle uzlaşma arayışı, kemalist restorasyonda da, bugün Sovyetler Birliği'nde yaşanan restorasyon pratiğinde de görülüyor. Bu açıdan bakıldığında 12 Temmuz 1947, önemli oluyor; aynı günde, birisi, Truman Doktrini'ne bağlanmış Türkiye, ABD ile ilk ikili anlaşmasını imzalıyor ve «12 Temmuz Beyannamesi» ilan ediliyor. 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü, muhalefet ile iktidar arasında eşit mesafeli bir yere geldiğini duyuruyor ve hem hükümet bakanı ve hem de muhalefet bakanı ile görüştüğünü açıklıyor. Demokrat Parti'ye, rakiplerinin haksız olmayan bir biçimde, «muvazaa» partisi demelerine yol açan bu açıklamada, İnönü, Demokrat Parti'yi meşruiyet ve yaşama güvencesi verdikten sonra, «siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyet alacaklarına inandıracaklardır» sözleriyle bir hükümet değişikliğinde bürokrasi için güvence talep ediyor ve aldığını bildiriyor.

1950 Seçimleri İsmet Paşa'nın beklediği sonucu vermese de, Paşa, yeni bir on yılda kemalizmin kesin restorasyonunu yapma imkanına kavuşuyor. Açtığı yoldan giren Bayar-Menderes rejimi önce, TKP ile Millet Partisi'ne aynı anda darbe indirerek İsmet Paşa çizgisini sürdürürken, ilk ekonomik güçlüklerle beraber hırçınlaşıyor ve hem baskıcı ve hem de anti-laik bir politikaya hızla sürükleniyor. Demokrat Parti'nin özgürlükleri daha da kısan ve giderek dinselliği ön plana çıkaran politikası, İsmet İnönü'nün kemalizmi daha büyük rahatlıkla savunmasına ve ilk kez kütle

içine girebilmesine imkan hazırlıyor. Böylece Paşa, açılan bu on yılı, her türlü sınıf bakış açısının yeşermediği bir ülkeyi Atatürkçülüğün talim edildiği bir alana çevirme imkanını buluyor; giderek kendisine güveni artıyor.

Ancak 1950 yıllarının sonuna gelirken İsmet Paşa, damadı Metin Toker'in yazdığına[11] göre, «Adnan çok tehlikeli bir silahla oynuyor» demek zorunluluğunu duyuyor. Başbakan Adnan Menderes, sıkışınca hem dinselliği daha çok ön plana çıkarmak istiyor ve hem de Doğu'da güçlenebilmek için Kürt liderlerle çok daha açık flörte başlıyor. Meşrutiyet döneminin Said-i Kürdi'si, 1958 yılında, Said-i Nursi olarak ve hükümet partisinin desteğiyle ülkede politik temaslar yapıyor. Öyle sanıyorum ki, Şeyh Sait isyanını bastırmakla başlayan kariyerini tümden tehlikede gören İsmet İnönü, bu andan itibaren, Adnan Menderes'i politikadan silmeye karar veriyor. Fakat, yaşamına son vermek istemediği, sonradan, Menderes'in idamını önlemek için sergilediği içten çabalardan belli oluyor.

Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı Başbakan Adnan Menderes'in yaşamı, 27 Mayıs İhtilali ile birlikte sona eriyor; iki bakan arkadaşıyla birlikte asılıyor. İsmet Bey, bundan sonra bir yanıyla 27 Mayıs'ın bir kural olmasını önlemeye, geri çekmeye ve diğer yanıyla, 27 Mayıs ile birlikte bir yeni yükselişe geçen solculuğu «nizam» içinde tutmaya öncelik veriyor. Yaşamı ve bu inceleme, bu öncelikle birlikte sona eriyor.

Bitirirken bir noktanın altını çizmek durumundayım; İsmet'in en büyük korkusunun solculuk olduğunu düşünüyorum. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı anında, çiftlik olarak «İsmet Ağa» olmak istemeyişiyle solculuktan aşırı kaygı duyması, bir paranın iki yüzünü oluşturuyorlar.

Kurtuluş Savaşı ve Devlet Başkanlığı arşivleri, Genelkurmay Harp Tarihi'nde yazan emekli albaylar ile bazı güvenilir yazıcıların dışında bize kapalıdır; açıldığında, yazılı tarihin değişeceği görüşünü tekrarlıyorum. Ancak bu gizliliğe karşın, ya tarih eğitiminden yoksun emekli albaylar bilmeyerek açıklamıyorlar ya da genç kurmay adayla-

rının bu kadarını bilmeleri istenliyor; Harp Tarihi kitaplarından da bazı sonuçlar çıkarabiliyorum.

Çerkes Ethem'in bir Kurtuluş Savaşı haini olmadığını başka yerde kanıtlamış bulunuyorum. Sosyalizan gerilla gücünün temizlenmesi gerektiği, ilk önce, Kemal Paşa'nın mı, yoksa İsmet Bey'in mi aklına geliyor; şimdilik bunu söyleyecek durumda değilim. İsmet, Batı Cephesi'nden Ankara'ya çektiği 4 Aralık 1920 tarihli bir şifrede «olayın halli zaruridir» diyor[12]. Devam ediyor: «Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istiyorlar. Bu anlamın önemli bir noktası da hemen hareket edebilecek halde olmamalarıdır.» Bu şifreler Çerkes Ethem kuvvetleriyle ilgilidir; Gediz'de yaratılan kasıtlı bir başarısızlıktan sonra tasfiye operasyonunu başlatmak için yazışıyorlar. Çerkes Kuvvetleri'nin Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istediği iddiası açıkça var.

Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1920 tarihli şifresi şöyledir: «Kütahya'daki heyetin cevabı Kuvve-i Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olmayacağını ispat etmiş ve sorunun kuvvet zoruyla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun son safhasını şimdiden Meclis'e bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclisin yaptıklarımızı onaylayacağı şüphesizdir. Haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve delillerimiz vardır.» Her iki şifre de tam bir «komplo» izlenimi veriyor. Bir manevra bile olmayan Birinci İnönü'nün büyük bir zafer olarak ilan edilmesi de Meclis'i baskı altına almaya yönelik oluyor.

Paşa, Serbest Fırka denemesinde de en çok işçilerin ön plana çıkmasından ürküyor. 1940 yıllarındaki restorasyon sürecinde ise kapattığı tek kapı, solcularadır. Bugün Sovyetler Birliği'nde daha canlı olarak görülen «legalite» getirme çabalarında, Türkiye'nin solcuları hariç tutuluyorlar. Türkiye'de en büyük işkence edebiyatı bu dönemde doğuyor. Daha sonraki yıllarda işkence uygulamasının çok daha kapsamlı olmasına rağmen bu edebiyat, bugün bile aşılamıyor.

1950 yıllarını kemalizmin laiklik ilkesini, bu kez geniş mitinglerle, kütlelere mal ederken, 1960 yıllarında kemalist

gömleği giymiş olarak gelen kütlesel hareketin solcu özünü görmekte gecikmiyor. İsmet Paşa, bu dönemden sonra bütün çabalarını gelmekte olan solculuğu çerçeve ve CHP içinde tutmaya ayırıyor; «Ortanın Solu» politikası bu zihniyetle atılıyor. Ancak bütün yumuşak görüntüsünün arkasında hırçın, yeteneklerine göre çok hırslı ve üstelik marazi bir kişilik sahibi kurmaylarından birisi, Bülent Ecevit, Ortanın Solu'nu İnönü'den daha ciddi alıyor ve daha büyük bir riskle kullanmak istiyor. Bununla iktidara yürümeyi denemek sevdasına düşüyor.

Hep sınırlandırılmak istenmiş sol ile iktidara gelmeye çalışmak İsmet Paşa'nın anlayabileceği bir durum değildir. Üstelik işin başında solu kazanmak için bazı adımlar atmış olmasına karşın solun geldiği konum kazanılmasının imkansızlığını da göstermekte gecikmiyor. İşte tam bu sırada İsmet Bey, bütün çıkışlarını unutarak, büyük bir geriye dönüşü başlatıyor.

Sonunda Cumhuriyet Halk Partisi'nden de istifa ediyor. Kısa zaman sonra ölüyor. Bu zamandan itibaren de Türkiye, gerçekten de İsmet Bey'in hiç bir biçimde anlayamayacağı bir düzene ve kavgaya kayıyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM İÇİN EK'İN NOTLARI

1 O.F. Logoğlu, İsmet İnönü and The Political Modernization of Turkey, March 1970, University of Mneapolis, s. 75
2 M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 236
3 K. Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 25
4 K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 177
5 F. Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 462
6 A. Hamdi Başar, Atatürkle Üç Ay ve 1930 dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1945, s. 13
7 İ. Hakkı Baltacıoğlu, İnönü'nün Şahsiyeti, Yeni Adam, 1940, Sayı 265, s. 2
8 S. Bilge ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, 1969, s. 205
9 A. Rıza Cihan ve A. Tekin, Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü, İstanbul, 1989, s. 103
10 Y. Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, İkinci Kitap, İstanbul, 1979, s. 325
11 Metin Toker, İsmet Paşayla On Yıl, Ankara, 1965, s. 134
12 TC. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi 3 ncü Kısım, Ankara, 1966, s. 79

Bu çalışmamda şaşırtıcı bulgular var; ancak aynı ölçüde doğal görünüyor. Bunu şaşırtıcı bulmuyorum. Çünkü bilimsel gelişme, bir doğallıktan yeni bir doğallığa atlamak demektir.

Evrensellik, evren'in yaşanılan topraklarda uç eylemlilik olarak kendisini belli etmesidir. Bu, sınırların aşılması anlamına geliyor. "Çözülüş" ile bu çalışmamda sınırlar zorlanıyor.

Yazılarımda sadece yanlış savları çelmeye değil, aynı zamanda tekelci düzenin yazıcılığıyla körelmeye başlayan aklı açmaya çalışıyorum. Bu nedenle benim yazıcılık hızım, insan aklı için gördüğüm bu büyük tehlikeye karşı açtığım savaşın zorunlu sonucudur.

Öğrenmeyi büyük bir sevinç haline dönüştürmek zorundayız.

Öğretmeni toplumun en büyük onuru sayan bir düzen kurmak durumundayız.

ISBN:975-478-027-7 (Takım No.)

KİTAP
SKD 044312 UÖK

TÜRKİYE ÜZERİNE
101415 550017

25 00 TL